ॐ नमः शिवाय

नमः परमदेवाय त्रैगुण्यविजितात्मने ।

शाश्वते योगरूपाय संसाराभावहेतवे२ ।। १ ।।

स्थितिसंरोधसर्गाणां३ हेतवेन्त प्रसारिणे४ ।

षड्विंशाय प्रधानाय महादेवाय धीमते ।। २ ।।

प्रजाषतेर्महाक्षेत्रे५ गङ्गाकालिन्दिसङ्गमे ।

प्रयागे परमे पुण्ये ब्रह्मणो लोकवर्त्मनि ।। ३ ।।

मुनयः शंशितात्मानस्तपसा क्षीणकल्मषाः ।

तीर्थसंप्लवनार्थाय६ पौर्णमास्यां कृताह्निकाः ।।४।।

पौराणिकमपश्यन्त७ सूतं सत्यपरायणम् ।

स्नात्वा तस्मिन्महातीर्थे प्रणामार्थमुपागतम् ।। ५।।

दृष्टवा ते सूतमायान्तमृषयो हृष्टमानसाः८ ।

आशास्या९ सनसंवेशं१० तद्योगं११ समकल्पयन्१२ ।। ६ ।।

स प्रणम्य ततः१३ सर्वान् सूतस्तान्मुनिपुङ्गवान् । प्रदत्तमासनं भेजे

सर्वधर्मसमन्वितः १४ ।।७ ।।

तमासीनमपृच्छन्ते १५ मुनयस्तपसैधिताः१६ ।

ब्रह्मसत्रे पुरा साधो१७ नैमिशारण्यवासिनाम्१८।।८ ।।

१ शाश्वतो - ख., सर्वतो - घ. । २ ससारभार - घ, संसारोद्भाव - - ख. । ३ स्थितिसं बोध ... - घ । ४

कर्त्रे इर्त्रे पुरारिणे - च. । ५ पुरा हुतवहक्षेत्रे,. महक्षेत्रे - ख. । ६. सप्लावनार्थाय - घ । ७ - -. न्ते - ख, -

रत - च । ८ .. न्तं सर्वेप्या कृष्टमानसाः - य । ९ आश्चर्या - ध. । १० सेन - ष. । ११ ग्यं - व. (१२
येत् - य. । १३ च तान् - ब. । १४ धर्मागमा .. - व. । १५ अपृच्छन्त - घ. । १६ - स्तं समाहिताः -ये.
।? तपसेधिता - .ख । १७ पुरासीना - घ. । १८ वासिन. - घ ।

कथितं भारताख्यानं पुराणं च परं त्वया।

तेन नः प्रतिभासि त्वं साक्षात्सत्यवतीसुतः ।।६ ।।

सर्वागमपरार्थज्ञः सत्यधर्मपरायणः॥

द्विजपूजारतो नित्यं तेन पृच्छां त्वमर्हसि ॥8.1.१०॥

भारताख्यानसदृशं पुराणाद्यद्विशिष्यते॥

तत्त्वा पृच्छाम वै जन्म कार्त्तिकेयस्य धीमतः ॥११॥

इमे हि मुनयः सर्वे त्वदुपास्तिपरायणाः॥

स्कन्दसंभवशुश्रूषा संजातौत्सुक्यमानसाः ॥१२॥

एवमुक्तस्तदा सूतः संसिद्धैर्मुनिपुंगवैः॥

प्रोवाचेदं मुनीन्सर्वान्वचो भूतार्थवाचकम् ॥१३॥

शृणुध्वं मुनयः सर्वे कार्त्तिकेयस्य सम्भवम् ॥

ब्रह्मण्यत्वं समाहात्म्यं वीर्यं च त्रिदशाधिकम् ॥१४॥

मुमुक्षया परं स्थानं याते शुकमहात्मनि॥

सुतशोकाभिसंतप्तो व्यासस्त्र्यम्बकमैक्षत ॥१५ ॥

दृष्ट्वैव स महेशानं व्यासोऽभूद्विगतव्यथः॥

विचरन्स तदा लोकान्मुनि सत्यवतीसुतः ॥१६॥

मेरुशृङ्गेऽथ ददृशे ब्रह्मणः सुतमग्रजम्॥

सनत्कुमारं वरदं योगैश्वर्यसमन्वितम् ॥१७॥

विमाने रविसंकाशे तिष्ठन्तमनलप्रभम्॥

मुनिभिर्योगसंसिद्धैस्तपोयुक्तैर्महात्मभिः ॥१८॥

वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञैः सर्वधर्मागमान्वितैः॥

सकलावाप्तविद्यैस्तु चतुर्वक्त्रमिवावृतम् ॥१९ ॥

दृष्ट्वा तं सुमहात्मानं व्यासो मुनिमथास्थितम्॥

ववन्दे परया भक्त्या साक्षादिव पितामहम् ॥8.1.२०॥

ब्रह्मसूनुरथ व्यासं समायातं महौजसम्॥

परिष्वज्य परं प्रेम्णा प्रोवाच वचनं शुभम् ॥२१ ॥

दिष्ट्या त्वमसि धर्मज्ञ प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥

अपेतशोकः सम्प्राप्तः पृच्छस्व प्रवदाम्यहम् ॥२२ ॥

श्रुत्वाथ वचनं सूनोर्ब्रह्मणो मुनिपुंगवः॥

इदमाह वचो विप्राश्चिरं यद्धृदये स्थितम् ॥२३ ॥

कुमारस्य कथं जन्म कार्त्तिकेयस्य धीमतः ॥

किंनिमित्तं कुतो वास्य इच्छाम्येतद्धि वेदितुम् ॥२४॥

कथं रुद्रसुतश्चासौ वह्निगङ्गासुतः कथम्॥

उमायास्तनयश्चैव स्वाहायाश्च कथं पुनः॥

सुपर्ण्याश्चाथ मातॄणां कृत्तिकानां कथं च सः ॥२५ ॥

कश्चासौ पूर्वमत्पन्नः किंतपाः कश्च विक्रमः॥

भूतसंमोहनं ह्येतत्कथयस्व यथातथम् ॥२६ ॥

सूत उवाच

एवं स पृष्टस्तेजस्वी ब्रह्मणः पुत्रसत्तमः॥

उवाच सर्वं सर्वज्ञो व्यासायाक्लिष्टकारिणे ॥

तच्छृणुध्वं यथातत्त्वं कीर्त्यमानं मयानघाः ॥२७ ॥

इति स्कन्दपुराणे प्रथमोऽध्यायः

6

सनत्कुमार उवाच

प्रपद्ये देवमीशानं सर्वज्ञमपराजितम् ।

महादेवं महात्मानं विश्वस्य जगतः पतिम् ।।१ ।।

शक्तिरप्रतिघा यस्य ऐश्वर्यञ्चैव सर्वशः ।

स्वामित्वञ्च विभुत्वञ्च स्वकृतानि प्रचक्षते ।।२।।

तस्मै देवाय सोमाय प्रणम्य प्रयतः शुचिः ।

पुराणाख्यानजिज्ञासोर्वक्ष्ये स्कन्दोद्भवं शुभम् ।।३ । ।

देहावतारो देवस्य रुद्रस्य परमात्मनः ।

प्राजापत्याभिषेकश्च हरणं शिरसस्तथा ।।४। ।

दर्शनं षट्कुलीयानां चक्रस्य च विसर्जनम् ।

नैमिशस्योद्भवश्चैव सत्रस्य च समापनम् । ।५।।

ब्रह्मणश्चागमस्तत्र तपसश्चरणन्तथा ।

शर्वस्य दर्शनञ्चैव देव्याश्चैव समुद्भवः । ।६।।

सत्या विवादश्च तथा दक्षशापस्तथैव च ।

सेनायाश्च समुत्पत्तिर्यथा देव्याः स्वयंवरः ।।७।।

देवानां वरदानञ्च वसिष्ठस्य च धीमतः ।

पराशरस्य चोत्पत्तिर्व्यासस्य च महात्मनः ।।८ ।।

वसिष्ठकौशिकाभ्याञ्च वैरोद्भवसमापनम् ।

वाराणस्याश्च शून्यत्वं क्षेत्रमाहात्म्यवर्णनम् ।।९। ।

रुद्रस्य चात्र सान्निध्यं नन्दिनश्चाप्यनुग्रहः ।

गणानां दर्शनञ्चैव कथनञ्चाप्यशेषतः ।।8.2.१ ० । ।

कालीव्याहरणञ्चैव तपश्चरणमेव च ।

सोमनन्दिसमुत्पत्तिर्वरदानं तथैव च । ।१ १ । ।

7

गौरीत्वं पुत्रलम्भश्च देव्या उत्पत्तिरेव च ।

कौशिक्या भूतमातृत्वं सिंहस्य रथता तथा ।।१२।।

गौर्याश्च निलयो विन्ध्ये विन्ध्यसूर्यसमागमः ।

अगस्त्यस्य च माहात्म्यं वधः सुन्दनिसुन्दयोः ।।१३ ।।

निशुम्भशुम्भनिर्णाशो महिषस्य वधस्तया ।

अभिषेकश्च कौशिक्या - - - - - - - - ।।१४।।

- - - - - - - - वरदानमथापि च ।

अन्धकस्य तथोत्पत्तिः पृथिव्याश्चैव बन्धनम् ।।१५।।

हिरण्याक्षवधश्चैव हिरण्यकशिपोस्तथा ।

बलशंशमनं चैव देव्याः समय एव च ।।१६।।

देवानां गमनं चैवं अग्नेर्दूतत्वमेव च ।

देवानां वरदानं च शुक्रस्य च विसर्जनम् ।।१७।।

दूतस्य च तथोत्पत्तिर्देव्याश्चान्धकदर्शनम् ।

शैलादिदैन्यसम्मर्द्दो देव्याश्च शतरूपता ।।१८।।

आर्यावरप्रदानं च शैवादिस्तव एव च ।

देवस्यागमनं चैव वृत्तस्य कथनं तथा ।।१९।।

पतिव्रतायाश्चाख्यानं गुरुशुश्रषणस्य च ।

आख्यानं पञ्चचूडायास्तैजसश्चाप्यधृष्यता ।।8.2.२०।।

दूतस्यागमनं चैव संवादोथ विसर्जनम् ।

अन्धकासुरसंवादो मन्दरागमनं तथा ।।२१।।

गणानामागमश्चैव संख्यानश्रवणं तथा ।

विग्रहश्चान्धकस्याथ युद्धे नं - महता तथा ।।२२।।

शरीरार्धप्रदानं च अशोकसुतसंग्रहः ।

भम्मसोमोद्भवश्चैव श्मशानवसतिस्तथा ।।२३ ।।

उत्पत्तिर्यक्षराजस्य कुबेरस्य च धीमतः।

निग्रहो भुजगेन्द्राणां शिखरस्य च पातनम् ।।२४।।

त्रैलोक्यस्य सशक्रस्य वशीकरणमेव च।।

देवसेनाप्रदानं च सेनापत्याभिषेचनम् ।। २५।।

नारदख्यागमश्चैव तारकप्रेषितस्य ह ।।

वधश्च तारकस्योग्रो यात्रा भद्रवटस्य च ।।२६।।

महिषस्य वधश्चैव क्रौञ्चस्य च निबर्हणम्।।

शक्तेरुद्धरणं चैव तारकस्य वधः शुभः ।।२७।।

देवासुरभयोत्पत्तिस्त्रैपुरं युद्धमेव च ।।

प्रह्लादविग्रहश्चैव कृतघ्नाख्यानमेव च।।

महाभाग्यं ब्राह्मणानां विस्तरेण प्रकीर्त्यते ।।२८।।

एतज्ज्ञात्वा यथावद्धि कुमारानुचरो भवेत्।।

बलवान्मतिसम्पन्नः पुत्रं चाप्नोति संमतम् ।।२९।।

इति स्कन्दपुराणे द्वितीयोऽध्यायः

सनत्कुमार उवाच

शृणुष्वेमां कथां दिव्यां सर्वपापप्रणाशनीम्।।

कथ्यमानां मया चित्रां बह्वर्थां श्रुतिसंमिताम्।।

यां श्रुत्वा पापकर्मापि गच्छेच्च परमां गतिम् ।।१।।

न नास्तिकाश्रद्दधाने शठे चापि कथंचन।।

इमां कथामनुब्रूयात्तथा चासूयके नरे ।।२।।

इदं पुत्राय शिष्याय धार्मिकायानसूयवे।।

कथनीयं महाब्रह्मन्देवभक्ताय वा भवेत्।।३।।

कथनीयं५ सदा ब्रह्मन् देवभक्ताय वा भवेत् ।

कुमारभक्ताय तथा श्रद्दधानाय चैव हि । ।४।।

सदा वाच्यमिदं६ गुह्यं यतीनां भावितात्मनाम् ।

ततः प्रोवाच - - - प्रप-न्नेनान्तरात्मना । ।५। ।

पुरा ब्रह्मा प्रजा७ त्वष्टुरण्डेस्मिन्८ संप्रसूयत ।

सोज्ञानात् पितरं ब्रह्मा न वेद तमसावृतः । ।६ । ।

अहमेक९ इति ज्ञात्वा सर्व्वांल्लोकानवैक्षत१० ।

न चापश्यत तत्रान्यं११ तपोयोगबलान्वितः । ।७। ।

पुत्रपुत्रेति चा१२प्युक्तो१३ ब्रह्मा शर्वेण धीमता ।

प्रणतः१४ प्राञ्जलिर्भूत्वा तमेव शरणं गतः ।।८ । ।

स दत्त्वा ब्रह्मणे शम्भुः स्रष्टृत्वं१५ ज्ञानसंहितम् ।

विभुत्वं१६ चैव लोकानामन्तर्धात्१७ परमेश्वरः । ।९ । ।

तदेषोपनिषत् प्रोक्ता मया व्यास सनातनी१८ ।

यां श्रुत्वा योगिनो ध्यानात् प्रपद्यन्ते१९ महेश्वरम् । ।8.3.१ ० । ।

यो ब्रह्माणं विदधे पुत्रमग्रे ज्ञानञ्च यः प्रहिणोति स्म२० तस्मै ।

तमात्मस्थं येनु२२ पश्यन्ति धीरास्तेषां शान्तिः शाश्वती२३ नेतरेषाम्। ।१ १ । ।

स व्यास पितरं दृष्ट्वा दीप्त्या२३ परमया२४ युतम् ।

पुत्रकामः प्रजाहेतोस्तपस्तीव्रं चचार२५ ह । ।१२ । ।

तस्योग्रयोगतपसा२६ युक्तस्य२७ सुमहात्मनः ।

अचिरेणैव कालेन पिता संप्रतुतोष ह२८ । । १३ । ।

दर्शनं चागमत्तस्य वरदोस्मी त्युवाच च२९ ।

स ३० तुष्टावा ३१ नतो भूत्वा कृत्वा शिरसि चाञ्जलिम् । ।१४। ।

५ ... या - घ. । ६ वाक्य?.. - घ. । ७... ध्यक्षो - घ. । ८ ब्रह्माण्डे - घ.... मण्डे (?) । ९... व - ख । १०.. वेक्षत क. ख. । ११ कश्चापि - घ. । १२ स प्रो, - घ. । १३... क्तौ - ख । १४ प्राञ्जलिः... प्रणतोभू. .. घ. । १५ सुहृत्वं - ख । १६ चापि- ध. । १७... र्द्ध - क. । १८... ना - क. । १९ ... न्ति - क. । २० स्मेति पदं घ. पुस्तके न विद्यते । २१ न - ख. । २२.. ता - क. । २३ स्वदीस्या - क. ख., प्रदीस्या - घ- । २४ परया - क. ख. घ । परमया - क. टी. । २५ चकार - घ. । २६ महता योगतपसा - ख. । २७ च ... - प. २८ पितरं प्रत्यतोषयत् - ख. । २९ ह - ख. । ३० तमुवाचा... - ख. । ३१... व - क ।

नमः परमदेवाय देवानामपि वेधसे ।

स्रष्ट्रे वै लोकतन्त्राय३२ ब्रह्मणः पतये नमः । ।१ ५ । ।

एकस्मै३३ शक्तियुक्ताय आसक्तिरहिताय३४ च ।

अनन्तायाप्रमेयाय इन्द्रियाविषयाय ३५ च । ।१ ६ । ।

व्यापिने व्याप्तपूर्वाय अधिष्ठात्रे प्रचोदिने ।

कृतप्रचोदनायैव तत्त्वविन्यासकारिणे ३६ । ।१७। ।

प्रधानचोदकायैव गुणानां ३७ शक्तिदाय च ।

दृष्टिदाय च सर्वेषां स्वयं वै दर्शनाय च । ।१८ । ।

विषयग्राहिणे चैव नियमस्य च कारिणे ।

मनसः करणानां३८ च कर्त्रे वै३९ निगमस्य४० च ।।१ ९ । ।

भूतानां गुणकर्त्रे च शक्तिदाय तथैव च ।

कर्त्रे ह्यण्डस्य मह्यञ्च४१ अचिन्त्यायाग्रजाय च । ।8.3.२ ० । ।

अप्रमेय पितर्नित्यं४२ प्रीतो४३ नो दिश४४ शक्वरीम् । अप्रमेयगुणैश्वर्यशक्तयेव्याहताय वै । ।२१ । ।

तस्यैवं स्तुवतो४५ व्यास देवदेवो महेश्वरः४६ ।

तुष्टोव्रवीत् स्वयं पुत्रं ब्रह्माणं प्रणतं तदा४७ । ।२२। ।

यस्मात्ते विदितं वत्स सूक्ष्ममेतन्महाद्युते ।

तस्माद् ब्रह्मेति लोकेषु नाम्ना ख्यातिं गमिष्यसि । ।२३ । ।

यस्माच्चाहं पितेत्युक्तस्त्वया बुद्धिमतां वर ।

तस्मात् पितामहत्वं ते लोके ख्यातिं गमिष्यति४८ । ।२४। ।

प्रजार्थं यच्च ते तप्तं तप उग्रं सुदुश्चरम् ।

तस्मात्प्रजापतित्वं ते ददामि४९ प्रयतात्मने । ।२५ । ।

३२... स्य (?) । ३३.?. एत... - कः । ३४.,. अशक्ति... - क. ख. । ३५... पाय- क. । ३६... धा-ख । ३७ गुणिनां-ख । ३८ का... - घ. । ३९ तत्रैव - ख । ४० निय... - क. ख. घ. । ४१ ... गु - ख. । ४२ ..

यामितायैव - ख । ४३ प्रीति ख । ४४ सर्वग - ख घ. । ४५ स्तुतो - ख. । ४६ देवः स परमेश्वरः - क. स देवः ... पर. - घ. । ४७ तथा - ख । ४८... सि ख. । ४९ ... ति ख. घ ।

11

(११) एवमुक्त्वा स देवेशो सृजन्मूर्त्तिमतीः५० स्त्रियः ५१ ।

यास्ताः५२ प्रकृतयस्त्वष्टौ विकारा ५३ इन्द्रियैः सह । । २६ । ।

भावाश्च सर्वे ते देवमुपतस्थुः स्वरूपिणः ।

तानुवाच ततो देवः पतिं युक्तः ५४ स्वतेजसा । ।२७ । ।

एतमद्याभिषेकेण सम्पादयत मा चिरम् ।

ताभिः स्वं स्वं समादाय भावं दिव्यमतर्कितम् । ।२८ । ।

अभिषिक्तो बभूवेह५५ प्रजापतिरतिद्युतिः ।

तत्रेमं५६ योगिनः ५७ सूक्ष्मं दृष्टवा दिव्येन चक्षुषा । ।२९ । ।

पुराणं ५८ योगतत्त्वज्ञा गायन्ति त्रिगुणान्वितम् ५९ ।

रूद्रः स्रष्टा हि सर्वेषां भूतानां तव च प्रभो६० । ।8.3.३ ० । ।

अस्माभिश्च भवान् सार्द्धं जगतः संप्रवर्त्तकः ।

स देवस्तोषितः सम्यक् परमैश्वर्ययोगधृक्६१ ।

ब्रह्माणमग्रजं ६२ पुत्रं प्राजापत्येभ्यषेचयत् । ।३ १ । ।

यः कृत्वा बहुविधमार्गयोगयुक्तं६३ तन्वाख्यं६४ जगदिदमादराद्युयोज ।

तं देवं६५ परममनन्तयोगयुक्तं मायाभिः त्रिभुवनबन्धुमप्रमादम् ६६ । ।३ २।।

सर्वेषां मनसि सदावतिष्ठमानं६७ पश्यन्तं ६८ शुभमशुभं च भूतनाथम् ।

तं देवं प्रणतगतिं६९ प्रणम्य भक्त्या नित्यं वै शरणमुपैमि७० सूक्ष्मसूक्ष्मम् । ।३ ३ ।।

इति स्कन्दपुराणे ब्रह्मणः प्राजापत्याभिषेचनो७१ नाम तृतीयोध्यायः ७२

५०... मूतिमत्योसृजत् - क. । ५१ स्त्र... - घ- । ५२ यस्मात् - ख. यास्तदा - घ- । ५३ विशेषा - ख. घ । ५४... तिर्युक्त क.,... तिर्भुक्तः - घ । ५५ थभूत्वे... -क. । ५६ तत्रस्था - क., अत्रे मं - घ । ५७... नं - ख । ५८... ण .. घ. । ५९ ... त्मकं - घ. । ६०... भोः - ख.,.. भुः - घ. । ६१... गैश्वर्यपरयोग - क. घ. । ६२ ब्रह्मणः परमं - ख. । ६३ योगमार्गं - घ. । ६४ तत्त्वा - ख. घ. । ६५ देवानाम्य... - खः । ६६.. .मप्रसादम् - ख. । ६७... नो - ख. । ६८ लोकानां - क., जानानः - ख. । ६९ प्रमथपतिं.. - ख. । ७०... ति - क. ख.,... णि - घ. ७१... षेकोनाम - ख. । ७२ चतुर्थोध्याय इति घ. ।

सनत्कुमार१ उवाच

प्राजापत्यं ततो लब्ध्वा प्रजाः स्रष्टुं प्रचक्रमे ।

प्रजास्ताः सृज्यमानाश्च न विवर्धन्ति२ तस्य ह । । १ । ।

स कुर्वाणस्तथा सृष्टिं शक्तिहीनः पितामहः ।

सृष्ट्यर्थं भूय एवाथ तपश्चर्तुं प्रचक्रमे । ।२ । ।

सृष्टिहेतोस्तप३ स्तस्य ज्ञात्वा त्रिभुवनेश्वरः ।

तेजसा जगदाविश्य आजगाम तदन्तिकम्४ । ।३ । ।

स्रष्टा तस्य जगन्नाथो दर्शयत्स्वतनौ जगत् ।

महायोगबलैश्वर्यो५ ज्ञानसिद्धगणावृतः । ।४। ।

स्वयमागत्य देवेशो महाभूतपतिर्हरः ।

व्याप्येव६ हि जगत् कृत्स्नं परमेण स्वतेजसा । । ५। ।

शम्भुः प्राह वरं वत्स याचस्वेति पितामहम् ।

तं ब्रह्मा लोकसृष्ट्यर्थं पुत्रत्वे७ मनसा वरीत्८ । ।६ । ।

स ज्ञात्वा तस्य संकल्पं ब्रह्मणः परमेश्वरः ।

मूढोयमिति सञ्चिन्त्य प्रोवाच वरदः स्वयम् । ।७ । ।

आगतं पितरं मा त्वं यस्मात् पुत्रं९ समीहसे ।

मन्मूर्तिस्तनयस्तस्माद् भविष्यति ममाज्ञया । ।८ । ।

स च ते पुत्रतां यात्वा१० मदीयो गणनायकः ।

रुद्रो विग्रहवान् भूत्वा११ मूढ१२ त्वां विनयिष्यति । ।९ । ।

सर्वविद्याधिपत्यं१३ च योगानां चैव सर्वशः ।

बलस्याधिपतित्वं१४ च अस्त्राणां च प्रयोक्तृता१५ । ।8.4.१ ० । ।

१ ऋषि ख. । २ प्र.... - ख । ३ स्तत - घ । ४ च त.. - घ । ५... यं - क. । ६ व्याप्यैव - घ. । ७..

.त्वं - क. ख घ । ८ वदीत् - क., ब्रवीत् - ख. घ. । ९ पुत्रत्व.. - घ? । १० ग.. घ. ११ दृष्ट्वा - घ. ।

१२... डं - घ १३ त्वं - क १४ वचनस्याधिपत्यत्वं - घ. । १५... गता - घ ।

मया दत्तानि तस्याशु उपस्थास्यन्ति सर्वशः ।

धनुः पिनाकः१६ शूलं च खड्गः१७ परशुरेव च । ।१ १ । ।

कमण्डलुस्तथा दण्ड अस्त्रं१८ पाशुपतं तथा ।

संवर्त्तकाशनिश्चैव चक्रं च प्रतिसर्गिकम्१९ । । १२ । ।

एवं सर्वर्द्धिसंपन्नः सुतस्ते स२० भविष्यति ।

एवमुक्त्वा गते तस्मिन्नन्तर्धानं महात्मनि । ।१ ३ । ।

ब्रह्मा चक्रे तदा चेष्टिं पुत्रकामः प्रजापतिः ।

स जुह्वञ्छ्रमसंयुक्तः प्रतिघातसमन्वितः । । १४।।

समिद्युक्तेन हस्तेन ललाटं प्रममार्ज ह ।

समित्संयोगजस्तस्य स्वेदबिन्दुर्ललाटजः । ।१५। ।

पपात ज्वलने तस्मिन् द्विगुणं२१ तस्य तेजसा ।

तद्धि माहेश्वरं तेजः सन्धितं२२ ब्रह्मणि२३ सुतम्२४। । १६ ।।

प्रेरितं देवदेवेन निपपात हविर्भुजि ।

क्षणे तस्मिन्महेशेन स्मृत्वा तं वरमुत्तमम् । १७। ।

प्रेषितो गणपो२५ रुद्रः सद्य२६ एवाभवत्२७ तदा ।

तच्च संस्वेदजं तेजः पूर्वं ज्वलनयोजितम् । ।१८ । ।

भूत्वा लोहितमाश्वेव२८ पुनर्नीलमभूत्तदा ।

नीललोहित इत्वेव तेनासावभवत्२९ प्रभुः । । १९। ।

त्र्यक्षो दशभुजः श्रीमान् ब्रह्माणं छादयन्निव ।

शर्वाद्यैर्नामभिर्ब्रह्मा तनूभिश्च जलादिभिः । ।8.4.२ ० ।।

स्तुत्वा३० तं सर्वगं देवं नीललोहितमव्ययम् ।

ज्ञात्वा सर्वसृजं३१ पश्चान्महाभूतप्रतिष्ठतम् । ।२१ । ।

असृजद्विविधास्त्वन्याः प्रजाः स जगति प्रभुः ।

सोपि योगं समास्थाय ऐश्वर्येण समन्वितः । ।२२ । ।

१६... कं - क. घ । १७... ङ्गं - क. घ । १८ मन्त्र - घ । १९ प्रतिमादिकं - घ । २० सं... - घ. । २१..

.णे - घ- । २२ सन्निभं - घ. । २३... णः - घ । २४ शुचिः - घ. । २५ गगनाद् - व. । २६ सत्य - ध. ।

२७ शतस्तदा - घ. । २८ वर्णञ्च - घ. । २९.. तन्नामावा-..? घ । ३० स्तुत्वान्तः घ । स्तौति स्मेति

स्यात् । ३१... जत्वं च - घ. ।

14

लोकान्सर्वान्समाविश्य धारयामास सर्वदा ।

ब्रह्मणोपि ततः पुत्रा दक्षधर्मादयः शुभाः३२ । ।२ ३ । ।

असृज्यन्त प्रजास्सर्वा देवमानुषसंकुलाः ।

अथ कालेन महता कल्पेतीते पुनः पुनः । । ।२४ । ।

प्रजा धारयतो योगादस्मिन्कल्प उपस्थिते

प्रतिष्ठितायां वार्तायां प्रवृत्ते सृष्टिसर्जने३३ । । ।२५। ।

प्रजासु च विवृद्धासु प्रयागे यजतश्च ह ।

ब्रह्मणः षट्कुलीयास्ते ऋषयः शंसितव्रताः३४ । ।।२६ ।।

मरीचयोत्रयश्चैव वसिष्ठाः क्रतवस्तथा ।

भृगवोङ्गिरसश्चैव तपसा दग्धकिल्बिषाः ।।२७।।

ऊचुर्ब्रह्माणमभ्येत्य सहिताः कर्मणोन्तरे ।

भगवन्नन्धकारेण महता स्मः समावृताः ।।२८।।

खिन्ना विवदमानाश्च न३५ च पश्याम यत्परम् । ।

एतन्नः संशयं देव चिरं हृदि समास्थितम् ।।२९।।

त्वं हि वेत्थ यथातत्त्वं कारणं परमं हि नः३६ ।

किं परं सर्वभूतानां बलीयाँ३७ श्चापि सर्वतः३८ ।।8.4.३ ० ।।

केन चाधिष्ठितं विश्वं को नित्यः कश्च शाश्वतः ।

कः स्रष्टा सर्वभूतानां प्रकृतेश्च प्रवर्तकः ।।३ १ ।।

कोस्मान् सर्वेषु कार्येषु३९ प्रयुनक्ति महामनाः४० ।

कस्य भूतानि वश्यानि कः सर्वविनियोजकः ।।३ २ ।।

कथं पश्येम तञ्चैव एतन्नः शंस सर्वशः ।

एवमुक्तस्ततो ब्रह्मा सर्वेषामेव सन्निधौ ।।३ ३ । ।

देवानां च ऋषीणां च गन्धर्वोरगरक्षसाम्४१ ।

यक्षाणामसुराणां च ये च भूत४२ प्रवर्त्तकाः । । ३४। ।

३२... यस्तथा - घ. । ३३ वृ.. - क. । ३४ संशित... - क. । ३५ तु - घ । ३६ वः - ध. । ३७... यः - घ. । ३८ शः - घ. । ३९ भूतेषु - घ. । ४०. त्मना - क,... त्मनः - ध. । ४१... रा -., क. । राक्षसैः - ध. । ४२ कुत्र - क. ।

15

- - -क्षाणां सपिशाचानां ये चान्ये तत्समीपगाः ।

उत्थाय प्राञ्जलिः प्राह रुद्रेति४३ त्रिःप्लुतं वचः ।।३ ५।।

स चापि तपसा शक्यो द्रष्टुं नान्येन केनचित्

सः४४ स्रष्टा सर्वभूतानां बलवांश्चापि४५ स स्मृतः ।।३६।।

तस्य वश्यानि भूतानि तेनेदं धार्यते जगत् ।

- - - र्व४६ - - - - - ते नमश्चक्रुर्महात्मने ।। ३७।।

ऋषय४७ ऊचुः

किं तन्महत्तपो देव येन दृश्येत स प्रभुः ।

तन्नो वदस्व देवेश वरदं चाभिधत्स्व नः ।।३८।।

पितामह उवाच

सत्रं महत्समासध्वं वाङ्मनोदोषवर्जिताः ।

देशं४८ च वः प्रवक्ष्यामि यस्मिन्देशे चरिष्यथ ।। ३९ ।।

सनत्कुमार उवाच

ततो मनोमयं चक्रं स सृष्ट्वा४९ तानुवाच ह ।

क्षिप्तमेतन्मया चक्रमनुव्रजत मा चिरम् । ।8.4.४० । ।

यत्रास्य नेमिः शीर्येत स देशस्तपसः शुभः ।

ततो मुमोच तच्चक्रं ते च तत्समनुव्रजन् ।४१ । ।

तस्य वै व्रजतः क्षिप्रं यत्र नेमिरशीर्यत ।

नैमिशन्तत् स्मृतं नाम्ना पुण्यं सर्वत्र पूजितम् । ।४२।।

तत्पूजितन्देवमनुष्यसिद्धै रक्षोभिरुग्रैरुरगैश्च दिव्यैः ।

यक्षैः सगन्धर्वपिशाचसंघैः सर्वाप्सरोभिश्च दितेः सुतैश्च ।।४३ ।।

विप्रैश्च दान्तैः शमयोगयुक्तैस्तीर्थैश्च सर्वैरपि चावनीध्रैः५० । गन्धर्वविद्याधरचारणंश्च

साध्यैश्च विश्वैः पितृभिः स्तुतञ्च ।।४४।।

इति स्कन्दपुराणे षट्कुलीयोत्पत्ति५१र्नाम चतुर्थोध्यायः ।।

४३ विद्रुतं - घ. । ४४ यः - घ. । १५ स्तेन - क. । तन्मयं जगत् - घ. । ४६ अतस्ते सर्वलोकेशो - घ. । ४७ षट्कुलीया - घ. । ४८ वरं - घ. । ४९ ह कृ?) त्वा - घ. । ५० वारणस्थैः ध. । ५१ नैमिशोत्पति रिति पाम्ः साधीयान् ।

16

सनत्कुमार उवाच१

तन्नैमिशं समासाद्य ऋषयो दीप्ततेजसः ।

दिव्यं सत्रं समासन्त महद्वर्षसहस्रिकम् ।। १ । ।

एकाग्रमनसः सर्वे निर्ममा२ निरहंकृताः३ ।

ध्यायन्तो नित्यमीशेशं सदारतनयाग्नयः ।। २ ।

तन्निष्ठास्तत्पराः सर्वे तद्युक्तास्तदुपाश्रयाः४ ।

सर्वक्रियाः५ प्रकुर्वाणास्तमेव मनसा गताः ।। ३ ।।

तेषां तं६ भावमालक्ष्य मातरिश्वा महातपाः ।

सर्वप्राणि७ चरः श्रीमान्८ सर्वभूतप्रवर्तकः९ । ।४।।

ददौ स रूपी भगवान् दर्शनं सत्रिणां शुभः१० ।

तन्ते दृष्ट्वार्चयित्वा च मातरिश्वानमव्ययम् ।।५।।

आसीनमासने पुण्ये ऋषयः संश्रितव्रताः११ ।

पप्रच्छुः१२रुद्भवं कृत्स्नं१३ जगतः प्रलयन्तथा ।।६। ।

स्थितिञ्च कृत्स्नां१४ वंशांश्च युगमन्वन्तराणि च ।

वंशानुचरितं कृत्स्नं दिव्यमानं तथैव च । ।७ ।।

अष्टानां देवयोनीनामुत्पत्तिं प्रलयन्तथा ।

पितृसर्गं तथा शेषं ब्रह्मणो मानमेव च । ।८। ।

चन्द्रादित्यगतिं सर्वां ताराग्रहगतिं तथा ।

स्थितिं सर्वेश्वराणां च द्वीपधर्ममशेषतः ।।९।।

वर्णाश्रमव्यवस्थानं१५ यज्ञानां च प्रवर्तनम् ।

एतत्सर्वमशेषेण कथयामास स प्रभुः१६ ।।8.5.१ ० ।।

१ सन उ - क. । २ निर्मला - घ. । ३ ह्यनहंकृताः - क- । ४ स्तदपा... - क., स्तत्परायणाः - घ. । ५... यां - घ. । ६ स - ध. । ७... धरो - घ. । ८ देवः घ । ९ लोक.. - घ. । १० ततः - घ. । ११ संशित... - घ. । १२ संभवं - घ । १३ पुण्यं - ध. । १४ कृत्स्नं - क. । १५ नां - क. । १६ सर्वशः - घ. ।

दिव्यवर्षसहस्रं च१७ तेषां तदभियात्तथा ।

अथ दिव्येन रूपेण सामवाग् दिङ्निरीक्षणा । ।१ १ । ।

यजुर्घ्राणाथर्वशिरा शब्दजिह्वा शुभा सतो ।

न्यायश्रोत्रा निरुक्तत्वगृक्पादपद१८ गामिनी । ।१ २ । ।

कालबाहूर्वर्षकरा दिवसाङ्गुलिधारिणी ।

कलादिभिः पर्वभिश्च मासैः कररुहैस्तथा । । १३ । ।

कल्पेन चोरसा१९ दिव्या शिक्षाविद्योन्नतस्तनी२० ।

छन्दोविजितमध्या च मीमांसानाभिरेव च । । १४। ।

पुराणविस्तीर्णकटिर्धर्मशास्त्रमनोरथा२१ ।

आश्रमोरुर्वर्णजानुर्यज्ञगुल्फा फलाङ्गुलिः२२ । । १ ५। ।

लोकवेदशरीरा च रोमभिश्छान्दसैः२३ शुभैः ।

श्रद्धा२४ शुभाचारवस्त्रा२५ योगधर्माभिभाषिणी । ।१ ६ । ।

वेदीमध्याद्विनिःसृत्य प्रवृत्ता परमाम्भसा ।

तस्यान्ते२६ वभृथे प्लुत्य वायुना सह संगताः । । १७। ।

तामपृच्छन्त कान्वेषा वायुं देवं महाधियम्२७ ।

उवाच स महातेजा ऋषीन्धर्मानुभावितान्२८ । । १८ ।।

शुद्धाः स्थ तपसा सर्वे महान्धर्मश्च बः कृतः ।

यस्मादियं नदी पुण्या ब्रह्मलोकादिहागता । ।१९। ।

इयं२९ सरस्वती नाम ब्रह्मलोकविभूषणा ।

प्रथमं मर्त्यलोकेस्मिन् युष्मत्सिद्ध्यर्थमागता ।

नास्याः पुण्यतमा लोके त्रिषु लोकेषु विद्यते । ।8.5.२० ।।

ऋषय ऊचुः

कथमेषा महापुण्या प्रवृत्ता ब्रह्मलोकगा३० ।

कारणं किञ्च तत्रासीदेतदिच्छाम वेदितुम् ।।२१ ।।

१७ तु - घ. । १८ ऋग्वेदपाद -धा. । १९ कल्पसाधारणा - क. । २० विद्योदित... - (?) ।... ना - क. । २१... रमा - ध. । २२. .लः? - क । २३?. .शी - घ. । २४ शुद्धा - घ. । २५?.. वर्ण्णा - ध. । २६ न्तु (न्त्व?) - घ । २७ मनोगमम् - घ । २८ तानृषीन्धर्म... घ. । २९ एषा - घ. । ३० लोकपा शुभा - ष. ।

वायुरुवाच

अत्र वो वर्तयिष्यामि इतिहासं पुरातनम् ।

ब्रह्मणश्चैव संवादं पुरा यज्ञस्य चैव हि३१ ।।२२।।

यज्ञैरिष्ट्वा पुरा देवो ब्रह्मा दीप्तेन तेजसा ।

असृजत्सर्वभूतानि स्थावराणि चराणि च ।।२३।।

स दृष्ट्वा दीप्तिमान्देवो दीप्त्या परमया युतः ।

अवेक्षमाणस्ताँल्लोकाँश्चतुर्भिर्मुखपङ्कजैः ।।२४। ।

देवादीन् मानुषादीं ३२ श्च दृष्ट्वा दृष्ट्वा महामनाः ।

अमन्यत न मेन्योस्ति समो लोके न चाधिकः ।।२५।।

योहमेताः प्रजाः सर्वाः सप्तलोकप्रतिष्ठिताः ।

देवमानुषतिर्यक्षु ग्रसामि विसृजामि च ।।२६।।

अहं स्रष्टा हि भूतानां नान्यः कश्चन विद्यते ।

नियन्ता लोककर्ता च न ममास्ति समः३३ क्वचित् ।।२७।।

तस्यैवं मन्यमानस्य यज्ञ आगान्महामनाः ।

उवाच चैनं दीप्तात्मा मैवं३४ मंस्था महामते ।।२८।।

अयं हि तव संमोहो विनाशाय भविष्यति ।

न युक्तमीदृशन्तेद्य सत्वस्थस्यात्मयोनिनः३५ ।।२९।।

स्रष्टा त्वञ्चैव नान्योस्ति तथापि न यशस्करम् ।

अहं धर्त्ता३६ हि भूतानां भुवनस्य तथैब च । ।8.5.३ ० ।।

करोमि न च संमोहं यथा त्वं देव कत्थसे३७ ।

तमुवाच तदा ब्रह्मा न त्वं धारयिता विभो ।।३ १ । ।

अहमेव हि भूतानां धर्त्ता३८ हर्ता३९ तथैव च ।

मया सृष्टानि भूतानि त्वमेवात्र विमुह्यसे ।।३२।।

३१ ह - क. । ३२ मनुष्या - क । ३३ समोस्ति न सम. - घ. । ३४ मैव - क. ग. घ. । ' ३५ जा (या) जिनः - घ. । ३६ कर्ता - क ग घ. । ३७ कथ्यसे - घ. ३८ कर्ता - घ. । ३९ भर्ता - ख. ।

अथागत्तत्र संविग्नो वेदः४० परमदीप्तिमान् ।

उवाच चैव तौ वेदो४१ नैत४२ देवमिति प्रभुः ।।३३ ।।

अहं श्रेष्ठो यत्कृतोस्मि४३ न वदाम्यनृतं क्वचित्४४।

शृणुध्वं मम यः कर्ता भूतानां युवयोश्च ह ।।३४।।

परमेशो महादेवो रुद्रः सर्वगतः प्रभुः ।

येनाहं तव दत्तश्च कृतस्त्वञ्च प्रजापतिः ।।३५।।

यज्ञोयं यत्प्रसूतिश्च४५ अहं४६ यत्रास्मि४७ संस्थितः४८ ।

सर्वं तस्मात्प्रसूतं वै नान्यः४९ कर्त्तास्ति नः५० क्वचित् ।।३६।।

तमेवंवादिनं देवो ब्रह्मा वेदन५१मभाषत ।

अहं श्रुतीनां५२ सर्वासां नेता५३ स्रष्टा तथैव च ।।३७।।

मत्प्रसादाद्धि वेदस्त्वं यज्ञश्चायं न संशयः ।

मूढौ५४ युवामधर्मो वा भवद्भ्यामन्यथा कृतः ।।३८।।

प्रायश्चित्तं चरध्वं वः किल्बिषान्मोक्ष्यथस्ततः ।

एवमुक्ते तदा तेन महाञ्छब्दो बभूव ह ।।३९।।

आदित्यमण्डलाकारमदृश्यत च मण्डलम् ।

महच्छब्देन५५ महता उपरिष्टाद्५६ वियत्स्थितम् ।।8.5.४०। ।

स चापि तस्माद्विभ्रष्टो भूतलं समुपाश्रितः५७ ।

हिमवत्कुञ्जमासाद्य नानाविहगनादितम् ।।४१।।

व्योमगश्च चिरं भूत्वा भूमिगः संबभूव ह ।

ततो ब्रह्मा दिशः सर्वा निरीक्ष्य मुखपङ्कजैः ।।४२। ।

चतुर्भिर्न वियत्स्थं तमपश्यत्स पितामहः ।

स मुखं पञ्चमं दीप्त५८मसृजन् मूर्ध्नि५९ संस्थितम् ।।४३।।

४० देवः - घ. । ४१ वदतो देवा - घ. । ४२ नेत - घ. । ४३ मत्कृतोस्मि - ग., महाभाग - घ. । ४४ नवदाम्यहमन्यथा - घ ४५. मत्प्रसूतिश्च - क. । ४६. अण्डं - क. ग. घ. । ४७.. - स्ति - घ - ४८... तं - ग. घ. । ४९ सद्यः - घ. । ५० न - घ. । ५१ चेद - घ. । ५२ मुनीनां सर्वेषां - घ । ५३ वेत्ता - घ । ५४. ढो - ग. ध., । ५५ श.. - ध., श्व, श्च? - क. । ५६ रूप... - क. ग. । ५७ सम.. - क. । ५८ दिव्य - ध. । ५९ मूर्ति क. ।

तेनापश्यद्वियत्स्थं तं सूर्यायुतसमप्रभम् ।

आदित्यमण्डलाकारं शब्दवद् घोरदर्शनम् ।।४४। ।

तत्सृष्ट्वा पञ्चमं तस्य शिरो वै क्रोधजं महत ।

संवर्तकाग्निसदृशं ग्रसिष्यत्तमवर्धत ।।४५। ।

वर्द्धमानं तदा तत्तु वडवामुखसन्निभम् ।

दीप्तिमच्छब्दवच्चैव देवोसौ दीप्तमण्डलः । ।४६ । ।

हस्ताङ्गुष्ठनखेनाशु वामेनावज्ञयैव हि ।

चकर्त्त तन्महद्घोरं ब्रह्मणः पञ्चमं शिरः ।।४७।।

दीप्तिकृत्तशिराः सोथ दुःखेनोस्रेण६० चार्दितः। ।

पपात मूढचेता६१ वै योगधर्मविवर्जितः । ।४८। ।

स विदंष्ट्रो महाहस्ती विशृङ्गो हरगोपतिः ।

विरश्मिरिव चादित्यः पतितो भूतले बभौ । ।४९। ।

ततः सुप्तोत्थित इव संज्ञां लब्ध्वा महातपाः ।

मण्डलस्थं महादेवमस्तौषीद्दीनया गिरा । । 8.5.५० । ।

ब्रह्मोवाच

नमः सहस्रनेत्राय शतनेत्राय वै नमः६२ ।

नमो विवृतवक्त्राय६३ शतवक्त्राय वै नमः ।।५१ ।।

नमः सहस्रवक्त्राय सर्ववक्त्राय वै नमः ।

नमः सहस्रपादाय सर्वपादाय वै नमः । ।५२।।

सहस्रपाणये चैव सर्वतःपाणये नमः ।

नमः सर्वस्य स्रष्ट्रे६४ च द्रष्ट्रे६५ सर्वस्य ते नमः । ।५ ३ । ।

नम आदित्यवर्णाय६६ शिरसश्छेदनाय च ।

सृष्टिप्रलयकर्त्रे च स्थितिकर्त्रे तथा नमः६७ ।।५४। ।

६० ग्रेण? - घ । ६१... धर्मो - घ. । ६२ चैवहि - घ । ६३ विवृत्त... - क. ग । ६४ द्रष्टृं? - क । ६५ द्रष्ट्राय - ग, । ६६ आदित्यवर्णाय नमः - क. ग. घ. । ६७... नध - घ. ।

21

नमः सहस्रलिङ्गाय सहस्रचरणाय च ।

संहारलिङ्गिने६८ चैव जललिङ्गाय वै नमः । ।५५।।

अन्तश्चराय सर्वाय प्रकृतेः पूरणाय च ।

व्यापिने सर्वसत्त्वानां पुरुषप्रेरकाय च ।।५६ । ।

इन्द्रियार्थविशिष्टाय६९ तथा नियमकारिणे ।

भूतभव्याय सर्वाय नित्यमध्यवदाय च (?) । । ५७। ।

त्वमेव स्रष्टा लोकानां मंत्रदाता तथा विभो ।

शरणागताय दान्ताय७० प्रसादं कर्तुमर्हसि ।।५८ । ।

तस्यैवं स्तुवतः सम्यग्भावेन परमेण ह ।

स तस्मै देवदेवेशो दिव्यं चक्षुर्ददौ तदा ।।५९। ।

चक्षुषा तेन स तदा ब्रह्मा लोकपितामहः ।

विमाने सूर्यसंकाशे तेजोराशिमपश्यत । ।8.5.६ ० । ।

तस्य मध्यात्७१ ततो वाचं महतीं सम७२ शृण्वत७३ ।

गंभीरां मधुरा७४ युक्ता७५मर्थ७६ संपन्नलक्षणाम् । ।६१ । ।

विशदां७७ पुत्रपुत्रेति पूर्वं देवेन चोदिताम् ।

अंबरात्पुत्र उत्पन्नो७८ यस्तुभ्यं नीललोहितः । ।६ २ । ।

यच्च पूर्वं मया प्रोक्त७९स्त्वं८० तदा सुतमार्गणे ।

मदीयो गणपो यस्ते मन्मूर्तिश्च भविष्यति । ।६३ । ।

स प्राप्य८१ परमं ज्ञानं मूढ त्वा८२ विनयिष्यति८३ ।

तस्येयं८४ फलनिष्पतिः शिरसश्छेदनं तव८५ । ।६४ । ।

मयैव कारिता तेन निर्वृतश्चाधुना भव ।

ऊर्ध्वगं ज्ञानरूपं तु शिरोदिव्यं समुत्थितम् । । ६५। ।

६८ सङ्घार... क, सहस्र.. - घ. । ६९... विशेषाय - घ । ७०... गजाय दन्ताय - ध. । ७१ मध्यं - घ. । ७२ स तु - घ । ७३ तः - घ । ७४ महता - घ । ७५ स - ग । ७६ थो - ग. । ७७ दिशती - ध । ७८ मुत्पन्नौ - घ. । ७९ प्रोक्तं - ध. । ८० ते - ग. । ८१ सं.. - घ. । ८२ त्वां - घ. । ८३ विनसि - ग., विशसि? । ८४ पश्येहं - घ. । ८५ तथा - ध. ।

22

अस्य८६ चैवोत्पथस्थस्य८७ यज्ञस्य तु८८ महामते ।

शिरश्छेत्स्यत्यसावेव कस्मिंश्चित् कारणान्तरे८९ ।

स्तवेनानेन तुष्टोस्मि किं ददानि९० च तेनघ । ।६६ । ।

वायुरुवाच९१

ततः स भगवान् हृष्टः९२ प्रणम्य शुभया गिरा ।

उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा लक्ष्यालक्ष्यं तमीश्वरम् ।। ६७ । ।

भगवन्नैव मे दुःखं दर्शनात्ते प्रबाधते ।

इच्छामि शिरसो ह्यस्य धारणं सर्वदा त्वया ।।६८ ।।

नाहं९३ स्मरेयमेतच्च शिरसश्छेदनं विभो ।

भूयश्चाधर्मकार्येभ्यस्त्वयैवेच्छे निवारणम् । ।६९।।

तथा च कृत्यमुद्दिश्य पश्येयं त्वा९४ यथासुखम् ।

विज्ञप्तिं ब्रह्मणः श्रुत्वा प्रोवाच भुवनेश्वरः । ।8.5.७० ।।

स एव सुतसंज्ञस्ते९५ मन्मूर्त्तिर्नीललोहितः ।

शिरश्छेत्स्यति यज्ञस्य विभर्त्स्यति शिरश्च ते । ।७ १ । ।

इत्युक्त्वा देवदेवेशस्तत्रैवान्तरधीयत ।

गते तस्मिन्महादेवे९६ ब्रह्मा लोकपितामहः ।

सयज्ञः सहवेदश्च९७ स्वं लोकं९८ प्रत्यपद्यत । ।७२ । ।

वायुरुवाच

य इमं९९ शृणुयान्मर्त्यो गुह्यं वेदार्थसंमितम् ।

स देहभेदमासाद्य सायुज्यं ब्रह्मणो व्रजेत् ।।७३ । ।

यश्चेमं पठते नित्यं ब्राह्मणानां समीपतः ।

स सर्वपापनिर्मुक्तो१०० रुद्रलोके महीयते । ।७४। ।

८६ तस्य - ग. । ८७. न्म.. - ग. । ८८ यज्ञास्यत्व न - घ. । ८९ द्रावणान्तरे - घ. । ९० .मि - घ. ९१ वायुरु - ग । ९२ भूयुः (नुष्टः) घ । ९३ नोघ - घ. । ९४ त्वां - घ. । ९५ मज्ञस्ते - घ । ९६ देवः स्वं लोकं प्रत्यपद्यत ग । ९७ देवश्च - घ. । ९८ स्वर्ल्लो - घ । ९९ एवं - घ १०० सर्वपापवि... - घ ।

23

नापुत्रशिष्ययोगिभ्य इदमाख्यानमैश्वरम् ।

आख्येयं१०१ चापि नाज्ञाय१०२ न शठाय न मानिने ।।७५ ।।

इदं महद्दिव्यमधर्मशासनं१०३ पठेत्१०४ सदा ब्राह्मणवैद्यसंसदि ।

कृतावकाशो१०५ भवतीह मानवः१०६ शरीरभेदे१०७ प्रविशेत् पितामहम् ।।७६। ।

इति स्कन्दपुराणे पञ्चमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

ततः स भगवान्देवः कपर्दी नीललोहितः ।

आज्ञया परमेशस्य जग्राह ब्रह्मणः शिरः ।।१ ।।

तद् गृहीत्वा शिरो दीप्तं रूपं विकृतमास्थितः ।

योगक्रीडां समास्थाय भैक्षाय प्रचचार ह ।।२।।

स देववेश्मनि तथा भिक्षार्थमगमद् द्विजाः ।

न चास्य कश्चित्तां भिक्षामनुरूपामदाद्विभोः ।।३।।

अथ संचक्रमे१ देवो वेश्म विष्णोर्महात्मनः ।

तस्या२ तिष्ठत स द्वारि भिक्षामुच्चारयन् शुभाम् ।।४।।

स दृष्ट्वा ततहस्तं३ तं विष्णुर्वै योगचक्षुषा ।

शिवलीलां४ समाज्ञाय रक्तधारामपातयत् ।।५।।

पपात सा च विस्तीर्णा योजनार्द्ध शतं तदा ।

तया पतन्त्या विप्रेन्द्रा बहून्यब्दानि धारया ।।६।।

पितामहकपालस्य नार्धमप्यभिपूरिम् ।

तमुवाच ततो देवः प्रहस्य वचनं शुभम् ।।७।।

सकृत्कन्याः प्रदीयन्ते सकृदग्निश्च जायते ।

सकृद्राजानो ब्रुवते६ सकृद् भिक्षा प्रदीयते ।।८।।

१०१ देयं - ग । १०२ नास्तिका... - ग । १०३ ना - घ. । १०४ पठन् - घ । १०५ क्रीडावकाशो -घ १०६ भवदीय - घ । १०७... पि - घ ।

१ संक्रमणा - मू । २ तस्य - मू । ३ तहतस्तता - मू. । ४ लीलात् - मू । ५.. मादाय (?) । ६ च इत्यधिकं मूले ।

24

तुष्टोस्मि तव दानेन युक्तेनानेन मानद ।

वरं वृणीष्व देवेश वरदोस्मि तवाद्य वै ।।९।।

विष्णुरुवाच

एष एव वरः श्लाघ्यो यदहं देवताधिपम् ।

पश्यामि शंकरं दीप्तं - - - - कपर्द्दिनम्७ ।।8.6.१ ० ।।

देवश्छायां ततो वीक्ष्य कपालस्थे तदा८ रसे९ ।

ससर्ज पुरुषं दिव्यं विष्णोः सदृशमूर्जितम् ।।१ १ ।।

तमाह१० चाक्षयश्चासि अजरोमर११ एव च ।

युद्धेषु चाप्रतिद्वन्द्वो सखा विष्णोरनन्तरः ।।१ २।।

देवकार्यकरः श्रीमान् महासेनपरं वच (? । ।

नारासु जन्म१२ यस्मात्ते वियुद्धे हो भवान्वच(?) ।

नरस्तस्माद्धि नाम्ना त्वं प्रियश्चास्य भविष्यसि ।। १३ ।।

वायुरुवाच

तं तदा१३ श्चास्य विक्षिप्य नरं विष्णोरनन्तरम् ।

अगमद् ब्रह्मसदनं तौ चाप्याविशतुर्गृहम् ।।१४।।

य इदं नरजन्मेह शृणुयाद्वा पठेत वा ।

स कीर्त्या१५ परया युक्तो विष्णुलोके महीयते ।। १ ५।।

इति स्कन्दपुराणे नरजन्मनामा षष्ठोध्यायः ।।

७ ने - भू. । ८... तसा - मू । ९ वसे - मू । १० हा एवक्षय - मू. । हैवाक्षय (?) । ११... रामर - मू. ।

१२ स्वयं - मू. । १३ तथा (?) । १४ र - मू । १५ कृत्यो - मू ।

25

वायुरुवाच

ब्रह्मलोकं समासाद्य भगवान् सर्वलोकपः ।

भक्ष भैक्षमिति प्रोच्य द्वारे समवतिष्ठत ।।१।।

तं दृष्ट्वा विकृतं ब्रह्मा कपालकरभूषणम् ।

ज्ञात्वा योगेन महता तुष्टाव भुवनेश्वरम् ।।२।।

तस्य तुष्टस्तदा देवो वरदोस्मीत्यभाषत ।

वृणीष्व वरमव्यग्रो यत्ते मनसि वर्तते ।।३।।

ब्रह्मोवाच

इच्छामि देवदेवेश त्वया चिह्नमिदं कृतम् ।

येन चिह्ने न लोकोयं चिह्नितः स्याज्जगत्पते ।।४।।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भगवान् वदतां वरः ।

सर्वं प्रतिमयं (?) ब्रह्मन्नोमिति व्याजहार सः ।।५।।

तस्यैवं ध्यानमात्रेण वागियं दिव्यरूपिणी ।

निःसृताः वदनाद्देवी प्रह्वा समवतिष्ठत ।।६।।

तामुवाच ततो देवी वाचा संजीवयन्निव ।

यस्मात् त्वमक्षरो[4] भूत्वा मम वाचो विनिःसृता ।।७।।

सर्वविद्याधिदेवी त्वं तस्माद्देवि[5] भविष्यसि ।

यस्माद् ब्रह्मरसं वेदं मुखं[6] मम समाश्रिता ।।८।।

तस्मात् सरस्वतीत्येवं[7] लोके ख्यातिं गमिष्यसि ।

इमं लोकं रसाम्भोभिर्भावयित्वा च सुप्रभे ।।९।।

सर्वलोकान् तारयिता पुनस्त्वं८ नात्र संशयः ।

यज्ञभागं च ते देवा दास्यंति सपितामहाः ।।8.7.१०।।

इत्येव ब्रह्मणश्चेदं कपालममितौजसः ।

इमं लोकमनुप्राप्य९ देशे प्रेष्ठेवतिष्ठत१० ।।११।।

१. ..क्ष मू. । सर्वोप्ययं घ पुस्तकमूलपाठो मन्तव्यः । २ ध्यात.. । ३... त्य ।?) । ४ त्वं य । ५.. .वी । ६ सुखं? । ७ देवी । ८ स्थ । ९.. प्यं । १०.. .ते ।

26

तत्र तच्च महद्दिव्यं कपालं देवताधिपः ।

स्थापयामास दीप्तार्चिः कुशानामग्रतः प्रभुः ।। १२ । ।

स्थापितं तदथो११ दृष्ट्वा गणाः सर्वे महात्मनः ।

व्यनदन् सुमहानादं नादयन्तो दिशो दश । । १३ ।।

१२ - - - - प्रख्ये१३ - - - - -विदीर्यते ।

तेन शब्देन घोरेण असुरो देवकण्टकः । । १४। ।

हालाहल इति ख्यातस्तं देशं सोभ्यगच्छत ।

अमृष्यमाणः क्रोधान्धो दुरात्मा यज्ञशासकः१४ । । १५ । ।

ब्रह्मदत्तवरश्चैव अवध्यः सर्वजन्तुभिः ।

महिषश्छन्नरूपाणा१५मसुराणां शतैर्वृतः । ।१ ६ । ।

तमापतन्तं सक्रोधं महिषं देवकण्टकम् ।

संप्रेक्ष्याह गणाध्यक्षो गणान्सर्वान् पिनाकिनः । । १७। ।

यो ह्ययं गणपा दुष्टस्त्रैलोक्ये१६ सुरकण्टकः ।

आयाति रुषितो१७ युष्मान्१८ तस्मादेनं निहिंसत१९ । ।१ ८ । ।

ततस्ते गणपाः सर्वे समायातं सुरद्विषम् ।

भित्त्वा शूलेन संक्रुद्धा विगतासुं प्रचक्रिरे । । १९ । ।

हते तस्मिन् तदा देवो दिशः सर्वानवैक्षत ।

ताभ्यः पिशाचवृत्तास्याः पिशाच्यश्च२० महाबलाः । ।8.7.२ ० । ।

अभ्यगच्छत तं देवं२१ ताभ्यस्तं विनिवेदयन् ।

स ताभिरुपयुक्तश्च - - - - - सर्वशः । ।२ १ । ।

तमेवाप्यथवावासं देवादिष्टं प्रपेदिरे ।

भक्षयन्ति स्म तं नित्यं सिद्धासिद्धा यतस्ततः । । २२ । ।

कपालमातरः प्रोक्तास्तस्माद्देवेन धीमता ।

कपालं स्थापितं यस्मात्तस्मिन्देशे पिनाकिना२२ । ।२ ३ । ।

११ तम... । १२ क्षु चंरते सरित्प्रख्यो । १३ निर्भियेन । १८... शाशक । १५... छ । १६ श्धर । १७ दूषिता ।

१८ यूयं । १९ हिष्यथ । ग्र्वोय मूलपुस्तकपाठो बोध्यः । २०... चाश्च । २१ देशं (?) । २२.. न ।

महाकपालं२३ तत्तस्मात् त्रिषु लोकेषु गद्यते२४ ।

स्थापितस्य कपालस्य यथा तदभवत्तदा२५ । ।२४। ।

ख्यातं शिवतडागं तत्सर्वपापप्रमोचनम् ।

आगत्याथ ततो ब्रह्मा देवतानां गणैर्वृतः । ।२५।।

कपर्दिनमुपामंत्र्य तं देशं सोन्व२६गृह्णत ।

अर्द्धयोजनविस्तीर्णं क्षेत्रमन्यत् समंततः ।

भविष्यति न संदेहः सिद्धक्षेत्रं महात्मनः ।।२६। ।

श्मेति२७ हि प्रोच्यते पापं क्षयं शानं२८ विदुर्बुधाः ।

ध्यानेन नियमै२९श्चैव श्मशानं तेन संज्ञितम्३० । ।२७। ।

गुह्य देवाधिदेवस्य३१ परं प्रिय३२मनुत्तमम् ।

एवं तत्र नरः पापं सर्वमेव प्रहास्यति ।।२८।।

त्रिरात्रोपोषितश्चैव अर्चयित्वा वृषध्वजम् ।

राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलं कृत्स्नमवाप्स्यति३३ ।। २९।।

यश्च प्राणान् प्रियाँस्तत्र परित्यक्ष्यति मानवः ।

स गुह्यगणदेवानां समतां समवाप्स्यति । ।8.7.३ ० ।।

वायुरुवाच

ततः स तत्र संस्थाप्य देवस्यार्चाद्वयं३४ शुभम् ।

सुरेश्वरश्चकाराशु३५ रुद्रस्यायतनं शुभम् । ।३ १ ।।

तत्राभिगमनादेव कृत्वा पापस्य संक्षयम् ।

रुद्रलोकमवाप्नोति स प्राहैवं३६ पितामहः । । ३२।।

यत्र चापि शिरस्तस्य चिच्छेद भुवनेश्वरः ।

३७ - - - सोभवन्नाम्ना देशः पुण्यतमः शुभः ।।३ ३ ।।

२३.. .फ - पं । २४ पद्म? (ठ्य) ते । २५ तम... । २६ सोत्र । २७ श्वे ते । २८ सानं । २९ .. म । ३० संगि... । ३१ देवाति... । ३२ श्रित । ३३... ति । ३४ च्चर्या.. । ३५ .ञ्चकार... । ३६ प्राहेव । ३७ कस्मादसौ ।

ततो देवः३८ सह गणै रूपं विकृतमास्थितः ।

पश्यतां सर्वदेवानामन्तर्द्धानमगात् प्रभुः ।।३४।।

एतच्च३९ देवनाथेन कपालस्थानमव्ययम् ।

सर्वतीर्थाभिषेकस्य फलेन समयोजि यत्४० ।।३५। ।

तदद्यापि महद्दिव्यं सरस्तत्र४१ प्रदृश्यते४२ ।

महाकपालं४३ विप्रेन्द्राः४४ स्वर्गस्तत्राक्षयः स्मृतः ।।३६।।

इदं शुभं दिव्यमधर्मशासनं महाह्रदं सेन्द्रसुरासुरार्चितम् ।

महा४५ कपालप्रकृतोपवर्णनं४६ सुरेशलोकादिविगाहने हितम्४७ ।।३७।।

तपोधनैः सिद्धगणैश्च संस्तुतं दिविष्टतुल्यं४८ द्विजराजमण्डलम् ।

पठेन्नरो यः शृणुयाच्च सर्वदा त्रिविष्टपं गच्छति सोभिनन्दितः४९ ।।३८।।

इति स्कन्दपुराणे कपालसंस्थापनं५० नाम सप्तमोध्यायः

वायुरुवाच

एवं ह्येषा१ भगवती ब्रह्मलोकानुसारिणी ।

युष्माकं धर्मसिद्ध्यर्थं वेदीमध्याद् व्यवर्त्तत ।।१ ।।

सनत्कुमार उवाच

एवं तेषां समासेथर२ सत्रे वर्षसहस्रिके ।

प्रवृत्तायां सरस्वत्यामगात्तत्र३ पितामहः ।।२।।

ब्रह्मोवाच४

भूयोनेनेह५ सत्रेण यजध्वं६ देवमीश्वरम् ।

यदा? वो भविता विघ्न७स्तदा निष्कल्मषं तपः ।।३ ।।

३८ देवैः । ३९ एते च । ४०... जयत् । ४१ सुर.. । ४२ प्रहस्य... । ४३... ली । ४४... न्द्रः । ४५ सहा (द) - ग महत् - घ । ४६ दर्शतं । ४७ . .ङ्गितम् - ग । पाठोयं प्राय सर्वोपि घपुस्तकमूले प्रतिधृतो बोध्यः । - ८ विद्विष्ट - ष. ।. ल्य ... - घ । ४९ रुद्रवशोभिनंदति - घ । ५०... नो - घ-

१ एवमेषा - घ. । २ तु - घ. । ३ म .... घ., आ - ख. । ४ पितामह उवाच - घ. । ५ हन्येह? - घ. । ६ भजध्वं - घ । ७ विघ्नं - घ ।

विघ्नं तञ्चैव८ संतीर्य९ तपस्तप्त्वा च भास्वरम् ।

योगं प्राप्य महद्युक्ता१० स्ततो११ द्रक्ष्यथ शङ्करम् ।।४।।

तथेत्युक्त्वा गते तस्मिन् सत्राण्याजह्रिरे१२ तदा ।

बहूनि विविधा१३ काराण्यभियुक्ता१४ महाव्रताः ।।५ ।।

निस्सोमां पृथिवीं कृत्वा कृत्स्ना१५मेतां ततो द्विजाः ।

राजानं सोममानाय्य१६ अभिषोतु१७मियेषिरे ।।६।।

अथ सोपि कृत१८स्तिर्यग१९द्दश्येन दुरात्मना ।

स्वर्भानुना हतः सोमस्ततस्ते दुःखिता भवन् ।।७।।

ते गत्वा मुनयः सर्वे कलापग्रामवासिनम् ।

पुरूरवसमानीय राजानन्तेभ्यषेचयन् ।।८।।

ऊचुश्चैनं२० महाभागा हृतः सोमो हि नः प्रभो ।

केनापि तद्भवान्२१ क्षिप्रमिहानयतु मा चिरम्२२ ।।९।।

स एवमुक्तो मृगयन् यदा नासादयत्२३ प्रभुः ।

उवाच स तदा विप्रान् प्रणम्य भयपीडितः ।।8.8.१ ० ।।

परमं यत्न२४मास्थाय मया सोमोभिमार्गितः ।

न च तं वेद्मि केनासौ क्व वा नीत इति प्रभुः ।।११।।

तमेवं२५वादिनं क्रुद्धा ऋषयः शंसितव्रताः ।

ऊचुः सर्वे सुसंरब्धा इलापुत्रं महामतिम् ।।१२।।

भवान् राजा कृत२६स्तात यतो२७स्माभिर्भयार्दितैः ।

न च नस्तद्भयं मुक्तं २८ नापि शक्तोसि२९ वेदितुम् ।। १३।।

विषयेष्वभि३० सक्तात्मा योगात्तं३१ नानुपश्यसि३२ ।

तस्माद्विरोधमास्थाय द्विजेभ्यो वधमाप्स्यसि३३ ।।१४।।

८ तज्जैष? - ष. । ९ संतर्प्य - व. । १० तत्त्वयु.. - ध. । ११?.. त - ख । १२ जज्ञि... - घ । १३. ज्ञानि- घ । १४ अतिभु.. - घ । १५ कृत्वा कृत्स्ना - घ. । १६ मानमस्रो?- - घ । १७ प्रतिषेद - घ, अभिषेकु (?) ।

१८ वि.. घ । १९ कृताति - ख., हताशल्यं - घ । २०. .वं - घ । २१ भगवान् - घ । २२ योगवित् - घ । २३. - .? - व. । २४ यज्ञ - घ. । २५ त एवं - घ. । २६ कु... - घ । २७ कृ... - घ । २८ यु.. - घ । २९. ? नो विभौ - ख । ३०.. .ति - घ. । ३१ त्मानम - घ । ३२. .. ति - घ । ३३. - ति घ ।

वयमेव हि राजानमानेष्याम३४ सुदुर्विदम् ।

तपसा स्वेन राजेन्द्र पश्य३५ नो बलमुत्तमम्३६ ।।१५।।

ततस्त ऋषयः सर्वे तपसा दग्धकिल्बिषाः ।

अस्तुवन्वाग्भिरिष्टाभिर्गायत्रीं वेदभाविनीम् ।।१६।।

स्तुवतां तु३७ ततस्तेषां गायत्री वेदभाविनी ।

रूपिणी दर्शनं प्रादादुवाचेदं च तान्द्विजान् ।।१७।।

तुष्टास्मि वत्साः किं वोद्य करोमि वरदास्मि वः ।

ब्रूत३८ तत्कृतमद्यैव३९ भविष्यति न संशयः ।।१८।।

ऋषय ऊचुः

सोमो नोपहृतो देवि केनापि सुदुरात्मना ।

तमानय४० नमस्तेस्तु एष नो४१ वर उत्तमः ।।१९।।

सनत्कुमार उवाच

सा तथोक्ता विनिश्चित्य दृष्ट्वा४२ दिव्येन चक्षुषा ।

श्येनीभूता जगामाशु श्वर्भानुमसुरं प्रति ।।8.8.२०।।

व्यग्राणामसुराणां सा च गृहीत्वा सोममागता ।

आगम्य तानृषीन्प्राह अयं सोमोभिषूयताम्४४ ।।२१।।

ते तमासाद्य ऋषयः प्राप्य यज्ञफलं महत् ।

अमन्यन्त तपोस्माकं निष्कल्मषमिति द्विजाः ।।२२।।

ततस्तत्र स्वयं ब्रह्मा सह देवोरगादिभिः ।

आगत्य तानृषीन् प्राह४५ तपः४६ कुरुत४७ मा चिरम् ।।२३ ।।

ते सह ब्रह्मणा गत्वा मैनाकं पर्वतोत्तमम् ।

सर्वैर्देवगणै४८स्सार्द्धं तपश्चेरुः समाहिताः । २४।।

३४ मानयिष्याम - ख, घ. । ३५ यथा - घ. । ३६ योग - घ. । ३७ सा व्रतान्ते (?) - ख. । ३८ ध्रुवं- घ- । ३९... मेवैव - ध. । ४० तस्मा । (?) - ख । ४१ ते - घ. । ४२.. .ष्ट्या - ख. । ४३ च - ध. । ४४ स्व (सो) यं राजा नियुज्य... - घ. । ४५ सर्वा - घ. । ४६ स्त... ख., घ. । ४७ कुर्वत - घ. । ४८ सर्वे दे. - ख. ।

तेषां कालेन महता तपसा भावितात्मनाम् ।

योगप्रवृत्तिरभवत्४९ सूक्ष्मयुक्ता५० स्ततस्तु ते५१ ।।२५।।

ते युक्ता ब्रह्मणा सार्धमृषयः सह देवतैः ।

महेश्वरे५२ मनः स्थाप्य निश्चलोपलवत् स्थिताः ।।२६।।

अथ तेषां महादेवः पिनाकी नीललोहितः ।

अभ्यगच्छत तं देशं विमानेनार्कतेजसा । ।२७। ।

तद्भावभावितान् ज्ञात्वा स५३ भावेन परेण ह ।

उवाच मेघनिर्ह्रादः शतदुन्दुभिनिस्वनः ।।२८।।

भो भो सब्रह्मका देवाः सविष्णु५४ ऋषिचारणाः ।

दिव्यं चक्षुः प्रयच्छामि पश्यध्वं५५ मां यथेप्सितम्५६ ।।२९।।

सनत्कुमार उवाच

अपश्यन्त५७ ततः सर्वे सूर्यायुतसमप्रभम् ।

विमानं५८ मेरुसंकाशं५९ नानारत्नविभूषितम्६० ।।8.8.३ ० ।।

तस्य मध्येग्निरोचिष्कं६१ सुमहद्दीप्तिमा६२ स्थितम् ।

ज्वालामालापरिक्षिप्त६३मर्चिर्भिरुपशोभितम् ।।३१ ।।

दंष्ट्राकरालवदनं प्रदीप्तानललोचनम् ।

त्रेताग्नि६४ पिङ्गलजटं भुजगाबद्धमेखलम् ।।३२।।

मृष्टकुण्डलिनं चैव शूलाशक्तमहाकरम् ।

पिनाकिनं दण्डहस्तं मुद्गराशनिधारिणम्६५ ।।३३ ।।

असिपट्टिशहस्तं६६ च चक्रिणं चोर्ध्वमेहनम्६७ ।

अक्षसूत्रकरं६८ चैव दुष्प्रेक्ष्य६९मकृतात्मभिः ।।३४।।

४९ रागप्रवृत्तिरभवत् - घ. । ५०... मु.. - घ. । ५१ ततः स्फुटी - घ. । ५२ परमेशे - घ. । ५३ सद् - ख. । ५४ सू - घ., । ि - ख. । ५५... त्वं - घ. । ५६ यथासुखम् - घ. । ५७ तेपश्यँ स्ते - घ. । ५८... ने - ख. । ५९... शे - ख. । ६०... ते - ख. । ६१.. ग्निरोचिस्तं - घ, त्रिकूटञ्च - ख । ६२... मां - ख. ६३.. .क्लिष्ट - घ । ६४... मन्त्राग्नि... - घ. । ६५. पाणिनम् - ख. । ६६... सहर्ष - ख. । ६७.. .मेखलं - घ. । ६८... रथं - घ. । ६९... क्ष - घ. ।

चन्द्रादित्यग्रहैश्चैव कृतस्रगुपभूषणम्७० ।

तमपश्यन्त७१ ते सर्वे देवा दिव्येन चक्षुषा ।

यं दृष्ट्वा न भवेन्मृत्युर्मर्त्यस्यापि कदाचन७२ ।।३५।।

तपसा७३ विनियोगयोगिनः प्रणमन्तो भवमिन्दुनिर्मलम्७४ ।

वियतीश्वरदत्तचक्षुषः७५ सह देवैर्मुनयो मुदान्विताः७६ ।।३६।।

प्रसमीक्ष्य७७ महासुरेशकालं मनसा चापि विचार्य दुर्विसह्यम् ।

प्रणमन्त७८ गतात्मभावचिन्ताः७९ सह देवैर्जगदुद्भवं स्तुवन्तः८० । ।।३७।।

इति स्कन्दपुराणे रुद्रदर्शनो नामाष्टमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

ते दृष्ट्वा देवदेवेशं ब्रह्मेन्द्रप्रमुखाः१ सुराः ।

अस्तुवन् वाग्भिरिष्टाभिः प्रणम्य वृषवाहनम् ।।१ ।।

पितामह उवाच

नमः शिवाय सोमाय२ भक्तानां भयहारिणे ।

नमः शूलाग्रहस्ताय कमण्डलुधराय च ।।२।।

नमस्ते३ नीलकण्ठाय करालदशनाय४ च ।

त्रेताग्निदीप्तनेत्राय त्रिनेत्राय हराय च ।।३।।

नमः पिनाकिने चैव नमो५ स्त्वशनिधारिणे ।

व्यालयज्ञोपवीताय कुण्डलाभरणाय च ।।४।।

नमश्चक्रधरायैव व्याघ्रचर्मधराय च ।

कृष्णाजिनोत्तरीयाय सर्पमेखलिने तथा६ ।।५।।

७०.. .ग्रवि... - ख. । ७१.. .तः - ख. । ७२ कथंचन - ध. । ७३ ... सा - घ. । ७४.. .ला - ख. । ७५.. .षा - ख. । ७६... पि हर्षिताः - घ. । ७७ प्रतिवी... - घ. । ७८... न्ति ख., - घ. । ७९ यथात्मभावचित्ताः- घ । गतात्मभावचित्ताः- ख., तः - घ. । ८०... वस्तरन्तः - घ. ।

१ ब्रह्माणं... - ख., सर्वे सब्रह्मकाः - घ. । २ सौम्याय - घ. । ३ दान्ताय - घ. । ४... नयनाय - ष । ५ नम - घ । ६ नमः - घ ।

वरदात्रे च७ पुत्राय सरस्वतीसुवे८ तथा ।

सोमसूर्याक्षमालाय९ अक्षसूत्रकराय च ।।६।।

ज्वानामालासहस्राय१० ऊर्ध्वलिङ्गाय११ वै नमः ।

नमः पर्वतवासाय शिरोहर्त्रे च मे पुरा ।।७।।

हालाहलविनाशाय कपालवरधारिणे ।

विमानवरवाहाय जनकाय ममैव च१२ ।।८।।

वरदाय वरिष्ठाय श्मशानरतये नमः ।

नमो नरस्य कर्त्रे च स्थितिकर्त्रे१३ नमः सदा ।।९।।

उत्पत्तिप्रलयानां च कर्त्रे सर्वसहाय च ।

ऋषिदैवतनाथाय सर्वभूताधिपाय च ।

शिवः सौम्यश्च देवेश भव१४ नो भक्त१५ वत्सल१६ ।।8.9.१०।।

सनत्कुमार उवाच

ब्रह्मण्यथैवं स्तुवति देवदेवः१७ स लोकपः ।

उवाच तुष्टस्तान्देवानृषींश्च तप्तैधितान् ।११ ।

उ देवान् प । ।

तुष्टोस्म्यनेन वः सत्य१८ न्तपसा ऋषिदेवताः ।

वरं ब्रूत प्रदास्यामि सुनिश्चित्य च१९ उच्यताम् ।।१२।।

सनत्कुमार उवाच

अथ सर्वानभिप्रेक्ष्य संतुष्टाः२० तपसैधितान्२१ ।

दर्शनेनैव२२ विप्रेन्द्र२३ ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ।।१३।।

ब्रह्मोवाच

यदि तुष्टोसि देवेश यदि देयो वरश्च नः ।

तस्माच्छिवश्च सौम्यश्च संदृश्यश्च२४ भवस्व नः ।।१४।।

७ वरदानाच्च - घ., परयाम... - ख. । ८.. .ते - घ । ९ सूर्यसोमार्क... - घ. । १०.. .ल .. - ख. घ. । ११ तत्त्व... - घ. । १२ ह - घ. । १३ ह... - ख । १४ भा... - ख. । १५ भक्ति... - घ., द्भक्ति... - ख. । १६... ल. - घ । १७ देवेभ? सर्व... - घ. । १८ सम्यक् - घ । १९ स - ख. । २०.. ष्टस्त.. - घ. । २१.. से.. ख. घ । २२. .न च? - घ । २३.. न्द्रा - घ. । २४ दृश्यश्चैव - ख. ।

सुख२५ संव्यवहार्यश्च नित्यं तुष्टमनास्तथा ।

सर्वकार्येषु च सदा हितः२६ पथ्यश्च शंकर ।।१५।।

सह देव्या२७ ससूनुश्च सह देव२८गणैरपि ।

एष नो दीयतां देव वरो वरसहस्रद ।।१६।।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्तः स भगवान् ब्रह्मणा२९ देवसत्तमः ।

स्वकं३० तेजो महद्३१ दिव्यं व्यसृजत्३२ सर्वयोगवित्३३ ।।१७।।

अर्धेन तेजसस्तस्य३४ मुखादुल्का ससर्ज ह ।

तामाह भव नारीति३५ भगवान् विश्वरूपधृक् ।।१८।।

साकाशं द्यां च भूमिञ्च महिम्ना व्याप्य धिष्ठिता३६ ।

उपतस्थे च देवेशं दीप्यमाना यथा तडित् ।।१९।।

तामाह प्रहसन् देवो देवीं कमललोचनाम् ।

ब्रह्माणं देवि वरद३७माराधय शुचिस्मिते ।।8.9.२० ।।

सा तथेति प्रतिज्ञाय तपस्तसुं प्रचक्रमे ।

रुद्रश्च तानृषीनाह शृणुध्वं मम तोषणे ।।२१।।

फलं फलवतां श्रेष्ठा यद् ब्रवीमि तपोधनाः ।

अमरा जरया त्यक्ता अरोगा जन्मवर्जिताः ।।२२।।

मद्भक्तास्तपसा युक्ता इहैव३८ च निवत्स्यथ३९ ।

अयं चैवाश्रमः श्रेष्ठः४० स्वर्णशृङ्गोचलोत्तमः ।।२३।।

पुण्यं पवित्रं स्थानं वै भविष्यति न संशयः ।

मैनाके पर्वते ह्यस्मिन्४१ स्वर्णाक्षोहं४२ यतः४३ स्थितः४४ ।।२४।।

२५.? .खं - ख. । २६ भितकल्प... - घ. । २७ सभृत्य.. - ध. । २८ भृत्य (?) । २९... णो - ख. घ. ।

३०... कां - ख. । ३१ मयं - घ. । ३२ मभवत् - घ. । ३३ स च घ. । ३४ स्वस्य - ख. । ३५ त्वं - ख. ।

३६ संस्थिता - घ. । ३७.. .दा - ख. । ३८ इह चैव घ. । ३९ हि वत्स्य ... - घ. । ४० ष्ठाः-- ख., ष्ठं - घ.

। ४१ श्रेष्ठे - ख. । ४२ स्वर्णेहमभवं ग., स्वर्णे महति संचये - ख. । ४३ सदा - घ. । ४४ यतः - ग. ।

35

स्वर्णाक्षीं चासृजं देवीं४५ स्वर्णाक्षं तेन तत्स्मृतम्४६ ।

स्वर्णाक्ष४७ ऋषयो यूयं४८ षट्कुलीया४९ स्तपोधनाः । ।२५।।

निवत्स्यथ मयाज्ञप्ताः स्वर्णाक्षं५० वै ततश्च ह५१ ।

समन्ताद्योजनं क्षेत्रं पवित्रं५२ तन्न संशयः । ।२६ ।।

देवगन्धर्वचरितमप्सरोगणसेवितम्५३ ।

सिंहेभशरभाकीर्णं शार्दूलर्क्षमृगाकुलम्५४ । । २७। ।

अनेकविहगाकीर्णं लतावृक्षक्षुपाकुलम्५५ ।

ब्रह्मचारी नियमवान् जितक्रोधो जितात्मवान्५६ । । २८। ।

उपोष्य त्रिगुणां रात्रिं चरुं कृत्वा निवेद्य च ।

यत्र५७ तत्र मृतः सोपि५८ ब्रह्मलोके निवत्स्यति । । २९। ।

योप्येवमेवाकामान्मां पश्येत्५९दत्र वृषध्वजम् ।

गोसहस्रफलं सोपि मत्प्रसादादवाप्स्यति ।। 8.9.३० । ।

नियमेन मृतश्चात्र मया सह चरिष्यति ।

यावत् स्थास्यन्ति लोकाश्च मैनाकश्चाप्ययं गिरिः । । ३१ । ।

तावत् सह मया देवा मत्प्रसादा६०च्चरिष्यथ ।

एवं६१ स तानृषीनुक्त्वा दृष्टवा सौम्येन६२ चक्षुषा ।

पश्यतामेव सर्वेषां तत्रैवान्तरधीयत । ।३ २ । ।

सनत्कुमार उवाच

य इमां६३ शृणुयान्मर्त्यो द्विजातीञ्छ्रावयीत६४ वा ।

सोपि तत्फलमासाद्य चरेन्मृत्युविवर्जितः । । ३३ । ।

जयति जलदवाहः सर्वभूतान्तकालः ।

शमदमनिरतानां६५ क्लेशहर्ता६६ यतीनाम् ।

४५ स्वर्णाक्षी च मया सृष्टा - घ. । ४६ स्वर्णाक्षो यो गिरिस्ततः - घ. । ४७ अस्मिँश्च - घ. ।. क्षं - ख., क्षे.. - ग. । ४८ युक्ताः - घ. । ४९.. .ना - ग. । ५० स्वर्णाक्षे - घ. । ५१ लर्वकामदे - घ. । ५२ भविष्यति - घ. । ५३ गीतनादितम् - ध. । ५४... समा... - घ. । ५५.. .समा... - घ. । ५६ जितेन्द्रियः - घ. । ५७ त... - ख । ५८ साक्षात् - घ. । ५९ त... - ख. घ. । ६० मत्प्रभावा... - ग. । ६१ चैव स ता - घ. । ६२ दिव्येन - घ. । ६३.. .दं - घ. । ६४. येत्तथा - घ. । ६५ निय... ख. ग. घ । ६६... हन्ता - घ.

जननमरणहर्ता६७ चेष्टतां धार्मिकाणाम्६८ ।

विविधकरणयुक्तः खेचरः पादचारी ।।३४। ।

मदनपुरविदारी नेत्रदन्तापहारी६९ ।

विगतभयविषादः सर्वभूतप्रणेता७० ।।

सततमभिदधानश्चेकितानात्मचितः ।

करचरणललामः सर्वदृग् देवदेवः ।। ३५ ।।

इति स्कन्दपुराणे७१ वरप्रदानिको नाम नवमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

सा देवी त्र्यम्बकप्रोक्ता ततापं सुचिरं तपः ।

निराहारा कदाचिच्च एकपर्ण्णाशना पुनः ।।१ ।।

वाय्वाहारा पुनश्चापि अब्भक्षा१ भूय एव हि२ ।

तां तपश्चरणे युक्तां ब्रह्मा ज्ञात्वातिभास्वराम् ।।२।।

उवाच ब्रूहि तुष्टोस्मि देवि किं करवाणि ते ।

साब्रवीत् त्र्यम्बकं देवं३ पतिं प्राप्येन्दुवर्च्चसम् ।

विचरेयं सुखं देव सर्वांल्लोकान्नमस्तव ।।३।।

ब्रह्मोवाच

नहि येन शरीरेण क्रियते परमं तपः४।

तेनैव परमेशोसौ पतिः शम्भुरवाप्यते ।।४।।

६७... हंता घ. । ६८... ना - ख घ । ६९... वपाती - ख ग,.. वचारी - घ । ७० प्रचेताः - ख घ । ७१ सुवर्णाक्षोत्पत्ति .. - घ. ।

१. .भक्ष - घ. । २ च - घ । ३,. व - ख । ४ च परन्तपे - ख. ।

तस्माद्धि योगाद्भवती५ दक्षस्येह प्रजापतेः ।

जायस्व दुहिता भूत्वा पतिं रुद्रमवाप्स्यसि ।।५।।

ततः सा तद्वचः६ श्रुत्वा योगाद्देवी मनस्विनी ।

दक्षस्य दुहिता जज्ञे सतीनामा७तियोगिनी ।।६।।

तां दक्षस्त्र्यम्बकायैव ददौ भार्यामनिन्दिताम् ।

ब्रह्मणो वचनाद्यस्यां मानसाऽनसृजत्सुतान् ।।७।।

आत्मतुल्यबलान्दीप्तान् जरामरणवर्जितान् ।

अनेकानि सहस्राणि रुद्राणाममितौजसाम् ।।८।।

तान्दृष्ट्वा मृज्यमानाँश्च ब्रह्मा तं प्रत्यषेधयत् ।

मा स्राक्षीर्देवदेवेश प्रजा मृत्युविवर्जिताः ।।९।।

अन्याः१० सृजस्व भद्रन्ते प्रजा११ मृत्युसमन्विताः१२ ।

तेन चोक्तं स्थितोस्मीति१३ स्थाणुस्तेन ततः स्मृतः ।।8.10.१० ।।

१४देवदेव उवाच

न स्रक्ष्ये मृत्युसंयुक्ताः प्रजा ब्रह्मन् कथञ्चन ।

स्थितोस्मि वचनात्तेद्य वक्तव्यो नास्मि ते पुनः ।।११।।

ये त्विमे मानसाः१५ सृष्टा महात्मानो महाबलाः ।

चरिष्यन्ति मया सार्धं सर्व एते हि याज्ञिकाः ।।१२ ।।

सनत्कुमार उवाच

अथ काले गते व्यास स दक्षः शापकारणात् ।

अन्यानाहूय जामातॄन्सदारानचर्चयद् गृहे१६ ।।१३।।

सतीं सह त्र्यम्बकेण१७ नाजुहाव रुषान्वितः ।

सती ज्ञात्वा तु तत्सर्वं गत्वा पितरमब्रवीत् ।।१४।।

५.. .ति - घ । ६ तत्वत - ख. । ७ नामे - घ. । ८ म... - ख । ९ षेधत - घ. । १० - न्या - ख. ।

११... जा - ख. । १२... ताम् - ख. । १३ स्मृतो... - ख. । १४ एतत्स्थाने अथ काले गते व्यास

देवदेवोभ्यभाषत । इति घ पुस्तके । १५ मनसा - ख. । १६ महे - घ । १७ ता सती त्र्यम्बकेनाथ - घ. ।

38

अहं ज्येष्ठा वरिष्ठा च जामात्रा सह सुव्रत१८।

मां हित्वा नार्हसि१९ ह्येताः सह भर्तृभिरर्चितुम् ।।१५।।

क्रोधेनाथ समाविष्टः स क्रोधोपहतेन्द्रियः२० ।

निरीक्ष्य प्राब्रवीद्२१ दक्षश्चक्षुषा निर्दहन्निव ।।१६।।

मामेताः सति सस्नेहाः पूजयन्ति सभर्तृकाः ।

न त्वं तथा पूजयसे सह भर्त्रा महाव्रते ।।१७।।

गृहांश्च मे सपत्नीकाः प्रविशन्ति तपोधनाः ।

श्रेष्ठोर२ स्तस्मात्सदा मन्ये ततस्तानर्चयाम्यहम् ।।१८।।

तस्माद् यां ते२३ करोम्यद्य शुभां२४ वा यदि वाशुभाम्२५ ।

पूजां गृहाण तां पुत्रि गच्छ वा यत्र रोचते ।।१९।।

सनत्कुमार उवाच

ततः सा क्रोधदीप्तास्या न जग्राहातिकोपिता ।

पूजामसम्मतां हीनामिदं चोवाच तं शुभा ।।8.10.२० । ।

यस्मादसम्मतामेनां पूजां त्वं कुरुषे मयि ।

श्लाघ्यां चैवाप्यदुष्टाञ्च श्रेष्ठां मां गर्हसे पितः ।।२१ ।।

तस्मादियं२६ स्वकं देहं त्यजाम्येषा२७ तवात्मजम्२८ ।

असत्कृतायाः किं मेद्य जोवितेनाशुभेन ह ।। २२।।

सनत्कुमार उवाच

ततः कृत्वा नमस्कारं मनसा त्र्यम्बकाय ह ।

उपाचेदं सुसंरब्धा वचनं वचनारणिः । ।२३।।

यत्राहमुपपद्येयं पुनर्देहे२९ स्वयेच्छया३० ।

देव तत्राप्यसं३१मूढा३२ संभूता धार्मिका सती । ।२४।।

१८ जामातरि शुभव्रता - घ । १९... से - ख. । २० अज्ञानो... घ. । २१ विषवी - ख, तां पुनर् - । २२ ज्येष्ठाँ - घ । २३ यत्ते - घ । २४, भम् । २५... भम् - घ. । २६... दं - घ. । २७.. ष - घ । २८... जा - घ. । २९ देहं - घ । ३० सुखेच्छपा - घ. । ३१ प्येष - घ । ३२ संमूढा - घ ।

गच्छेयं धर्मपत्नीत्वं त्र्यम्बकस्यैव धीमतः ।

ततः सा धारणां कृत्वा देव्याग्नेयीं समाधिना ।।२५।।

ददाह वै स्वकं देहं स्वसमुत्थेन३३ वह्निना ।

तां ज्ञात्वा३४ त्र्यम्बको देवीं तथाभूतां महायशाः ।।२६।।

उवाच दक्षं संगम्य३५ इदं वचनकोविदः ।

यस्मात्ते निन्दित३६श्चाहं प्रशस्ताश्चेतरे पृथक् ।।२७।।

जामातरः सपत्नीकास्तस्माद्वैवस्वतेन्तरे ।

उत्पत्स्यन्ते पुनर्यज्ञे तव जामातरस्त्विमे ।।२८।।

त्वं चैव मम शापेन क्षत्रियो भविता नृप३७ ।

प्रचेतसां सुतश्चैव कन्यायां शाखिनां पुनः ।

धर्मविघ्नञ्च ते तत्र करिष्ये क्रूरकर्मणः३८ ।।२९।।

सनत्कुमार उवाच

तमुवाच तदा दक्षो दूयता हृदयेन वै ।

मया यदि सुता३९ स्वा४० वै प्रोक्ता त्यक्तापि वा पुनः ।।8.10.३०।।

किं तवात्र४१ कृतं देव अहं तस्याः प्रभुः सदा ।

यस्मात्त्वं मामभ्यशपस्तस्मात्त्वमपि शङ्कर ।

भुव्येव वत्स्यसे नित्यं नान्तरिक्षे कदाचन ।।३ १ ।।

भागं च तव यज्ञेषु दत्त्वा सर्वे द्विजातयः ।

अपस्प्रक्ष्यन्ति सर्वत्र महादेव महाद्युते ।।३२।।

सनत्कुमार उवाच

ततः स देवः प्रहसन् तमुवाच त्रिलोचनः ।

सर्वेषामेव लोकानां मूलं भूर्लोक४२ उच्यते ।।३३ ।।

३३ स (स्व) कीयेनैव - घ. । ३४ ज्ञात्वा तु - घ. । ३५ सम्यक् - घ. । ३६ नार्थित - घ. ३७ नृपः - - घ. । ३८ ... णा - घ. । ३९ मया चैव - घ. । मयेयं दुहिता - ग । ४० सा घ. । ४१... द्य - घ. । ४२ भूरिति - घ. ।

तमहं धारयाम्येको लोकानां हितकाम्यया ।

एतस्मिन् हि धृते४३ लोकाः सर्वे तिष्ठन्ति शाश्वताः ।।३४।।

तस्मात्तिष्ठाम्यहं नित्यमिहैव न तवेच्छया ।

भागान्दत्त्वा तथान्येभ्यो दित्सवो मे द्विजातयः ।।३५।।

अपः स्पृशन्ति शुद्ध्यर्थं भागं४४ यच्छन्ति मे ततः ।

शी यश्च धर्मस्यैवाभिवृद्धये ।।।३६।।।

दत्त्वा स्पृशन्ति भूयश्च धर्मस्यैवाभिवृद्ध्ये।।३६।।

यथा४५ हि देवनिर्माल्यं शुचयो धारयन्त्युत ।

अशुचिं४६ स्प्रष्टुकामाश्च त्यक्त्वापः संस्पृशन्ति च ।।३७।।

यथा ममैव४७ मन्येषां दित्सवो ब्राह्मणर्षभाः ।

भागानपः स्पृशन्ति स्म तत्र का परिदेवना ।।३८।।

त्वन्तु मच्छापनिर्दग्धो विपरीतो नराधमः ।

स्वस्यां सुतायां४८ मूढात्मा पुत्रमुत्पादयिष्यसि ।।३९।।

सनत्कुमार उवाच

एवं स भगवाञ्छप्त्वा दक्षं देवो जगत्पतिः ।

विरराम महातेजा जगाम च यथागतम्४९ ।।8.10.४०।।

सोमदिवाकरवह्निसमाक्षं ५० चन्द्रनिभाननपद्मदलाक्षम् ।

गोवृषवाहममेय५१ गुणौघं शाश्वतमिन्दुवह५२ प्रणताः स्मः ।।४१ ।।

य इमं दक्षशापाङ्क५४ देव्याश्चैवाशरीरताम् ।

शृणुयाद् वाथ विप्रान्५५ वा श्रावयीत५६ यतव्रतः ।

स सर्वपापनिर्मुक्तो रुद्रलोकमवाप्नुयात् ।।४२।।

इति स्कन्दपुराणे दक्षशापो नाम दशमोध्यायः

४३ निर्वृत्ते - घ. । ४४. .गान् - ग । ४५ त... - घ । ४६... चि - घ । ४७ देवानामेव - घ., देवतामेव - ख ग । ४८ अस्याः स्वभार्या - घ. । ४९.. .मतम् - घ. । ५० मेरु - कं, मेरु भास्कार - ख., मेरुर्हिमाचलमन्दकरक्षं - घ. ।... समक्षं - घ । ५१ मशेष - घ. । ५२ सततमिहेन्दु.. - ? । ५३ इदं - घ. ५४... ङ्गः - घ. । ५५ विप्रेभ्यः - घ. । ५६... येत - क. ।

41

सनत्कुमार उवाच

कदाचित् स्वगृहं१ प्राप्तं कश्यपं द्विपदाम्वरम्२ ।

अपृच्छद्धिमवान् प्रश्नं लोके ख्यातिकरं नु३ किम् । । १ । ।

केनाक्षयाश्च लोकाः स्युः ख्यातिश्च परमा मुने४ ।

तथैव५ चार्चनीयत्वं सत्सु तत्६ कथयस्व मे । । २ । ।

कश्यप उवाच

अपत्येन महाभाग७ सर्वमेतदवाप्यते ।

मम ख्यातिरपत्येन ब्रह्मणश्चर्षिभिः सह । । ३ । ।

किन्न पश्यसि शैलेन्द्र यतो मां परिपृच्छसि ।

वर्त्तयिष्यामि८ तच्चापि यन्मे दृष्टं पुराचल९ । ।४ । ।

वाराणसीमहं गच्छन्नपश्यं संस्थितं दिवि ।

विमानं स्वनवद्दिव्यमनौपम्यमनिन्दितम् । । ५ । ।

तस्याधस्तादार्त्तनादं गर्भस्थाने१० शृणोम्यहम् ।

- - - - - - - - - - - - - - - - - |

तानहं ११ तपसा ज्ञात्वा तत्रैवान्तर्हितः स्थितः१२ । । ६ । ।

अथागात्तत्र शैलेन्द्र१३ विप्रो नियमवान् शुचिः ।

तीर्थाभिषेकपूतात्मा परे तपसि संस्थित. । ।७ । ।

अथ स व्रजमानस्तु व्याघ्रेणाभीषितो द्विजः ।

विवेश तं तदा देशं सा गर्ता१४ यत्र भूधर । ।८ । ।

गर्त्ताया १५ वीरणस्तम्बे लम्बमानांस्तदा मुनीन् ।

अपश्यदार्तो १६ दुःखार्त्तानपृच्छत्तांश्च स द्विजः१७ । । ९ । ।

के यूयं वीरणस्तम्बे लम्बमाना ह्यधोमुखाः ।

दुःखिताः केन मोक्षश्च युष्माकं भवितानघाः १८ । । 8.11.१० । ।

१ इच्छया - घ. । २ मुनिपुंगवम् - घ । ३ तु - घ । ४... त्मने - घ. । ५ सर्वथैवा - घ. । ६ ससुतं - ख, घ., सत्सुतं (तत्) - क । ७ महाबाहो - ख घ. । ८ चात्रैव - घ । ९ तन - घ. । १० गर्त्त... - ख. घ. । -

११ तथाहं - क., तमहं - घ । १२... तास्थितान् - ख । १३ सैन्येव - घ. । १४ सगर्तो - घ । १५ गर्त्तोयं - घ. । ।१६. .. र्त्तान् - ख. । १७... जाः - ख । १८. घ - क. ग. ।

पितर ऊचुः

वयन्तेकृतपुण्यस्य पितरः सपितामहाः ।

प्रपितामहाश्च क्लिश्यामस्तव१९ दुष्टेन कर्मणा ।।११।।

नरकोयं महाभाग गर्त्तारूपं२० समास्थितः ।

त्वञ्चापि वीरणस्तम्बस्त्वयि लम्बामहे वयम् ।।१२।।

यावत्त्वं जीवसे विप्र तावदेव वयं स्थिताः ।

मृते त्वयि गमिष्यामो नरकं पापचेतसः ।।१३।।

यदि त्वं दारसंयोगं कृत्वापत्यं गुणोत्तरम् ।

उत्पादयसि तेनास्मान्मुच्येम वयमेकशः२१ ।।१४।।

नान्येन तपसा पुत्र न तीर्थानां फलेन च ।

तत् कुरुष्व महाबुद्धे तारयस्व पितॄन् भयात् ।।१५।।

स तथेति प्रतिज्ञाय आराध्य च वृषध्वजम् ।

पितॄन् गर्त्तात्समुद्धृत्य गणपान् प्रचकार ह ।।१६।।

स्वयञ्च२४ रुद्रदयितः सुकेशो नाम नामतः ।

संमतो बलवांश्चैव रुद्रस्य२३ च गणपोभवत् ।।१७।।

तस्मात् कृत्वा तपो घोरमपत्यं गुणवद् भृशम्२४ ।

उत्पादयस्व शैलेन्द्र ततः कीर्तिमवाप्स्यसि ।।१८।।

सनत्कुमार उवाच

स एवमुक्त२५ ऋषिणा शैलेन्द्रो नियमे स्थितः ।

तपश्चकार विपुलं येन ब्रह्मा तुतोष ह ।।१९।।

तमागत्य२६ ततो२७ ब्रह्मा वरदोस्मीत्यमाषत ।

ब्रूहि तुष्टोस्मि ते शैल२८ तपसानेन सुव्रत ।।8.11.२०।।

१९ त... - ख. । २० गर्त्तारूपा - ख. गर्तरूपो घ. । २१.. -मंहसः - घ. । २२ अयञ्च... - घ. । २३ वरस्य - घ. । २.. .तरम् - घ. । २५ एवमुक्तो हि - घ.,.. .क्तो - क. ख. घ.,.. क्ते - ग. । २६ ततो गत्वा - घ. । २७ तद - कः. घ. । २८ शैलेन्द्र - घ. ।

43

हिमवानुवाच

भगवन् पुत्रमिच्छामि गुणैः सर्वैरलंकृतम् ।

एतद्वरं२९ प्रयच्छस्व यदि तुष्टोसि नः प्रभो ।।२१।।

ब्रह्मो३०वाच

कन्या भवित्री३१ शैलेन्द्र सुता ते वरवर्णिनी ।

यस्याः प्रभावात् सर्वत्र कीर्त्तिमाप्स्यसि पुष्कलाम् ।।२२ । ।

अर्चितः सर्वदेवानां तीर्थकोटीसमावृतः३२ ।

पावनश्चैव पुण्यश्च३३ देवानामपि सर्वतः ।

ज्येष्ठा च सा३४ भवित्री३५ ते अन्ये चानु ततः३६ शुभे३७ ।।२३ ।।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्त्वा ततो ब्रह्मा तत्रैवान्तरधीयत ।

सोपि कालेन शैलेन्द्रो मेनायामुदपादयत्३८ ।।२४।।

अपर्णामेकपर्णां च तथा चाप्येकपाटलाम् ।

न्यग्रोधमेकपर्णा तु पाटलं३९ चैकपाटला ।।२५।।

आश्रिते द्वे ह्यपर्णा तु अनिकेता तपोचरत् ।

शतं वर्षसहस्राणां दुश्चरं देवदानवैः ।।२६।।

आहारमेकपर्णेन सैकपर्णा समाचरत् ।

पाटलेन तथैकेन व्यदधाच्चैकपाटला४० ।।२७।।

पूर्णे पूर्णे सहस्रे तु आहारं ते च चक्रतुः४१ ।

अपर्णा४२ तु निराहारा४३ तां माता४४ प्रत्यभाषत ।।२८।।

निषेधयन्तीत्युमेति मातृस्नेहेन दुःखिता ।

सा तथोक्ता तदा मात्रा देवी दुश्चरचारिणी ।

तेनैव नाम्ना लोकेषु विख्याता सुरपूजिता । ।२९।।

२९ एवं वरं - क. ग. घ. । २० पितामह - क. । ३१.. ता - घ. । ३२ समन्वितः - घ. । ३३ पूत ... - घ. । ३४ सा च - घ । ३५ सवित्री - क । ३६ गते - घ. । ३७ शुभा - क., सुते - घ. । ३८ मुप... क. ख. ।

३९... लां चैव - घ. । ४० विदधात्येक... क. ख. घ. । ४१.. .रश्च तया कृतः - घ. । ४२.. .र्णा - घ. । ४३.. .रां - क. । ४४ माता तां - क. ।

एतत् तत्त्रि४५ कुमारीकं४६ जगत् स्थावरजङ्गमम् ।

एतासां तपसा लोकान्४७ यावद् भूमिर्धरिष्यति । ।8.11.३ ० ।।

तपःशरीरास्ताः सर्वास्तिस्रो योगबलान्विताः ।

सर्वाश्चैव महायोगाः४८ सर्वाश्च४९ स्थिरयौवनाः५० ।।३ १ ।।

लोकानां मातर५१ श्चैव ब्रह्मचारिण्य एव च ।

अनुगृह्णन्ति लोकांश्च तपसा स्वेन सर्वदा ।।३ २ ।।

उमा तासां वरिष्ठा च श्रेष्ठा५२ च वरवर्णिनी ।

महायोगबनोपेता महादेवमुपस्थिता ।।३ ३ । ।

दत्तकश्चोशनास्तस्याः५३ पुत्रः स भृगुनन्दनः ।

असितस्यै५४ कवर्णा तु देवलं सुषुवे सुतम् । ।३४।।

या तु तासां कुमारीणां तृतीया ह्येकपाटला ।

पुत्रं शतशलाकस्य जैगीषव्यमुपस्थिता ।। ३५ ।।

तस्यापि शंखलिखितौ स्मृतौ पुत्रावयोनिजौ ।

उमा तु या५५ मया तुभ्यं कीर्तिता वरवर्णिनी ।।३ ६।।

अथ तस्यास्तपो५६ योगात् त्रैलोक्यमखिलं तदा ।

प्रधूपितं समालक्ष्य ब्रह्मा वचनमब्रवीत् ।। ३७। ।

ब्रह्मोवाच

देवि किं तपसा लोकान् तापयिष्यसि शोभने ।

त्वया सृष्टमिदं विश्वं मा कृत्वैतद्५७ विनाशय ।।३८ ।।

त्वं हि धारयसे लोकानिमान् सर्वान् स्वतेजसा ।

ब्रूहि किन्ते जगन्मातः प्रार्थितं संप्रसीद नः५८ । ।३ ९। ।

४५ त्वद्रि - घ. । ४६ णा - ख. । ४७ दुग्ध - क । ४८.. भागा - ख. । ४९ स्तथा च - क. । ५० तपोधनाः - ख. । ५१.. त। लोक - क. । ५२ ज्येष्ठा - घ. । ५३ दत्तश्चाशनसा तस्याः. - क घ., तस्य - ख. । ५४... ञ्चैक... - क. घ,.. ञ्चैक (?) । ५५ मा... - क, ५६ स्ताप - घ. । ५७ कृत्वा त क, कृतान्तवि.. - ख., हृता त्व.. - घ । ५८ हृ - क; ।

देव्युवाच५९

यदर्थन्तपसो ह्यस्य चरणं मे पितामह ।

जानीषे तत्त्वतस्तन्मे ततः पृच्छसि किं पुनः ।।8.11.४० ।।

ब्रह्मोवाच६१

यदर्थं देवि तपसा श्राम्यसे लोकभावनि६२ ।

स त्वां६३ स्वयं समागम्य६४ इहैव वरयिष्यति । ।४१ ।।

सर्वदेवपतिः६५ श्रेष्ठः सर्वलोकेश्वरेश्वरः ।

वयं सदेवा यस्येशे वश्याः किङ्करवादिनः६६ ।।४२।।

सदेवदेवः परमेश्वरे६७श्वरः स्वयं६८ तवायास्यति६९ लोकपोन्तिकम् ।

उदाररूपो विकृतो७० भिरूपवान्७१ समानरूपो हि नरस्य७२ कस्यचित्७३ ।।४३ ।।

महेश्वरः पर्वतलोकवासी चराचरेशः प्रथमो७४ प्रमेयः ।

विनेन्दुनापीन्दु७४ समानवक्त्रो विभीषणं रूपमिहास्थितोग्र्यम्७६ ।।४४।।

इति स्कन्दपुराणे देव्या वरप्रदानं७७ नाम एकादशोध्यायः

ततः स भगवान्देवो ब्रह्मा तामाह सुस्वरम् ।

देवि येनैव सृष्टासि न विना यस्त्वया शुभे१ ।।१ । ।

स भर्ता तव देवेशो२ भविता मा तपः कृथा३।

ततः प्रदक्षिणं कृत्वा ब्रह्मा व्यास गिरेः सुताम् ।।२।।

५९ उमोवाच - घ । ६० तत्त्बमेतन्मे - ख । ६१ पितामह उ० - घ. । । ६२ भाविनि - क., भाविनी घ. ।

६३ त्वा - ख. । ६४.. त्य - ख । ६५... ति - क. । ६६ वा (मा , निनः- ख, वाणि व.- घ. । ६७.. रः

स्वयं - ख । ६८ हरो - घ । ६१ तवैयं मा.. - ख. । ७० ता - क । ७१ तिरूपः... - क, मिरूपः - घ । ७२

नहि यस्य - क.,. णि. - घ । ७३ कश्चित् - ? । ७४... मा - क. । ७५ ही... - क., ती. - ध । ७६.. ग्रं -

क.,... ग्रत स्थित - ख । ७७ उमातपसि ब्रहावचनो - घ. ।

१ मनसा यस्त्वया व्रत- - ख । २ .शि - ख. । ३ स्तथा - ख ।

जगामादर्शनं तस्याः सा चापि विरराम ह ।

सा देवी युक्तमित्येवमुक्त्वा स्वस्याश्रमस्य ह ।।३।।

द्वारि जातमशोकं वै समुपाश्रित्य संस्थिता ।

अथागाच्चन्द्रतिलकस्त्रिदशार्तिहरो हरः ।।४।।

विकृतं रूपमास्थाय ह्रस्वो बाहुक एव च ।

विभुग्ननासिको भूत्वा कुब्जः केशान्तपिङ्गलः ।।५।।

उवाच विकृतास्यश्च देवि त्वां४ वरयाम्यहम् ।

अथोमा योगसंसिद्धा५ ज्ञात्वा शङ्करमागतम् ।।६।।

अन्तर्भावविशुद्धात्मा क्रियानुष्ठानलिप्सया ।

तमुवाचार्घपाद्याभ्यां६ मधुपर्केण चैव हि ।

संपूज्य सुमनोनेत्रा७ ब्राह्मणं ब्राह्मणप्रिया ।।७।।

देव्युवाच

भगवन्न स्वतन्त्रास्मि पिता मेस्त्यरणो तथा ।

तौ प्रभू मम दाने वै कन्याहं द्विजपुङ्गव ।।८।।

गत्वा याचस्व पितरं मम शैलेन्द्रमव्ययम् ।

स चेद्ददाति मां विप्र तुभ्यं तद्रुचितं मम ।।९।

सनत्कुमार उवाच

ततः स भगवान् देवस्तथैव विकृतः प्रभुः ।

उवाच शैलराजं तमुमा८ मे यच्छ शैलप९ ।।8.12.१ ० ।।

स तं विकृतरूपेण ज्ञात्वा रुद्रमथाव्ययम् ।

भीतः शापाच्च विमना इदं वचनब्रवीत् ।।११ ।।

भगवन्नावमन्यामि ब्राह्मणान् भूमि१० दैवतान्११ ।

मनीषितं तु यत् पूर्वं तच्छृणुष्व महातपः१२ ।।१२।।

४ त्वा - ख. । ५... द्ध्या - क. । ६... र्ध्यमानाय्य - ख. । ७ सुमना नत्वा - घ. । ८ न्तामुमां - क. टि. । ९ .. राट् - ख. । १० भुवि - घ. । ११ देवतान् - क. - तां - ख. । १२... प - ख. ।

स्वयंवरो मे दुहितुर्भविता विप्र पूजितः ।

वरयेद्यं स्वयं तत्र स भर्त्तास्या भवेदिति ।।१३।।

सनत्कुमार उवाच

तच्छ्रुत्वा शैलवचनं भगवान् गोवृषध्वजः ।

देव्याः समीपमागत्य इदमाह महामनाः ।।१४।।

देवि पित्रा तवाज्ञप्तः१३ स्वयंवर इति श्रुतम् ।

तत्र त्वं वरयित्री यं स ते भर्त्ता किलानघे ।।१५।।

तदापृच्छे गमिष्यामि दुर्ल्लभा त्वं वरानने ।

रूपवन्तं समुत्सृज्य वृणाथा मादृशं१४ कथम् ।।१६।।

सनत्कुमार उवाच

तेनोक्ता सा तदा तत्र भावतो यत्तदीरितम्१५ ।

भावञ्च रुद्रनिहितं प्रसादं१६ मनसस्तथा ।।१७।।

संप्राप्योवाच देवेशं मा तेभूद् बुद्धिरन्यथा ।

अहं त्वां वरयिष्यामि नान्यद्भूतं कथञ्चन ।।१८।।

अथवा तेस्ति सन्देहो मयि विप्र कथञ्चन ।

इहैव त्वां महाभाग वरयामि मनोरथे१७ ।।१९।।

सनत्कुमार उवाच

गृहीत्वा स्तबकं सा तु हस्ताभ्यां तत्र संस्थितम्१८ ।

स्कन्धे शम्भोः समाधाय१९ देवी प्राह वृतोसि मे ।।8.12.२० ।।

ततः स भगवान् देवस्तथा देव्या२० वृतस्तदा२१ ।

उवाच तमशोकं२२ वै वाचा संजीवयन्निव२३ ।।२१ ।।

१३ समा .. - घ. । १४.. .षे - ख. । १५ भव पन्त्या उदीरितम् - घ. । १६... दान् - घ । १७... थ १८... ता- क १९.. .दाय - क. घ. । २० वो देव्या तत्र- घ । २१ न्त... - घ. । २२ ता - घ. । २३ संचार... घ. ।

यस्मात्तव सुपुष्पेण स्तबकेन वृतो ह्यहम् ।

तस्मात्त्वं जरया त्यक्तः२४ अमरः संभविष्यसि ।।२२।।

कामरूपः कामपुष्पः कामगो दयितो मम ।

सर्वाभरणपुष्पाढ्यः सर्ववृक्षफलोपगः ।।२३।।

सर्वान्नभक्षदश्चैव अमृतस्रव एव च ।

सर्वगन्धश्च देव्यास्त्वं भविष्यसि दृढं प्रियः ।।२४।।

निर्भयः सर्वलोकेषु२५ चरिष्यसि सुनिर्वृतः ।

आश्रमं चैन२६मत्यर्थं२७ चित्रकूटेति विश्रुतम् ।।२५ ।।

योभियास्यति पुण्यार्थी सोश्वमेधमवाप्स्यति ।

यत्र तत्र मृतश्चापि ब्रह्मलोकं गमिष्यति ।।२६।।

यश्चात्र नियमैर्युक्तः प्राणान् सम्यक् परित्यजेत् ।

स देव्यास्तपसा युक्तो महागणपतिर्भवेत् ।।२७।।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्त्वा ततो२८ देव आपृच्छ्य हिमवत्सुताम् ।

अन्तर्दधे जगत्स्रष्टा सर्वभूतप ईश्वरः२९ ।।२२।।

सापि देवी गते तस्मिन् भगवत्यमितात्मनि ।

तत एवोन्मुखी स्थित्वा शिलायां संविवेश ह ।।२९।।

उन्मुखी सा गते तस्मिन्महेष्वासे प्रजापतौ ।

निशेव चन्द्ररहिता बभूव३० विमनास्तदा३१ ।।8.12.३०।।

अथ शुश्राव सा शब्दं बालस्यार्त्तस्य शैलजा ।

सरस्युदकसंपूर्णे समीपे स्वाः३२श्रमस्य ह ।।३१।।

स कृत्वा बालरूपं तु देववदेवः स्वयं शिवः ।

क्रीडाहेतोः सरोमध्ये ग्राहग्रस्तोभवत्तदा ।।३२। ।

२४ मुक्तो- घ. । २५ भूतेषु -घ. । २६ चैव-क, चम-घ. । २७ मा.. - घ. । २८ तदा-- घ। २९... तीश्वरः घ. । ३० सा बभौ - क. घ. । ३१. तः -क । ३२ चा- क ।

योगमायामथास्थाथ प्रपञ्चोद्भवकारणः ।

तद्रूपं सरसो मध्ये कृत्वेदं३३ समभाषत ।।३ ३ ।।

त्रातु मां कश्चिदेत्येह ग्राहेण हृतचेतसम् ।

धिक्कष्टं बाल एवाहमप्राप्तोथ मनोरथम्३४ ।। ३४। ।

यास्यामि निधनं वक्त्रे ग्राहस्यास्य दुरात्मनः ।

शोचामि न स्वकं देहं ग्राहग्रस्तोपि दुःखितः ।।३५।।

यथा शोचामि पितरं मातरञ्च तपस्विनीम्३५ ।

मां श्रुत्वा ग्राहवदने प्राप्तं निधनमुत्सुकौ ।।३ ६। ।

प्रियपुत्रावेकपुत्रौ प्राणान्नूनं विहास्यतः ।

अहो बत महत् कष्टं योहं बालोकृतव्रतः

अतप्त्वा तप एवायं यास्यामि निधनं हतः । ।३७। ।

सनत्कुमार उवाच

श्रुत्वा तु देवी तन्नादं विप्रस्यार्त्तस्य शोभना ।

उत्थाय प्रद्रुता तत्र यत्र तिष्ठत्यसौ द्विजः । ।३८ । ।

सापश्यदिन्दुवदना बालकञ्चारुरूपिणम् ।

ग्राहेण ग्रस्यमानं तं वेपमानमवस्थितम् ।।३ ९।।

सोपि ग्राहवरः श्रीमान् दृष्ट्वा देवीमुपागताम् ।

तं गृहीत्वा द्रुतं यातो३७ मध्यं सरस एव हि३८।।8.12.४० ।।

स कृष्यमाणस्तेजस्वी नादमार्तन्तदा३९करोत् ।

अथाह देवी दुःखार्त्ता बालं दृष्ट्वा महाव्रता ।।४१।।

ग्राहराज महासत्व४० बालकं ह्येकपुत्रकम् ।

विसृजैनं महादंष्ट्र क्षिप्रं भीमपराक्रम ।४२।

ग्राह उवाच

यो देवि दिवसे षष्ठे प्रथमे समुपैति माम् ।

स आहारो मम पुरा विहितो लोककर्तृभिः ।।४३ ।।

३३ कृत्वैव (वं) - घ. । ३४ मप्राप्तात्म.. - घ, मप्राप्याथ? । ३५... नो - क. । ३६ श्व ज्वाली. - घ. । ३७ स्रोतो - क. । ३८ ह - फ. । ३९ स्तथा? - घ. । ८०... त्मञ्च? - क ।

सोयं मम महाभागे षष्ठेहनि गिरीन्द्रजे ।

ब्रह्मणा प्रहितो४१ नूनं नैनं मोक्ष्ये४२ कथञ्चन ।।४४। ।

देव्युवाच

यन्मया हिमवच्छृङ्गे चरितं तप उत्तमम् ।

तेन बाल४३ मिमं मुञ्च ग्राहराज नमोस्तु ते ।।४५।।

ग्राह उवाच

मा व्ययं तपसो देवि कार्षीः शैलेन्द्रनन्दने४४ ।

नैनं मोचयितुं शक्तो देवराजोपि यः४५ स्वयम् ।।४६।।

मह्यमीशेन तुष्टेन शर्वेणोग्रेण शूलिना ।

अमरत्वमवध्यत्वमक्षयं बलमेव च ।।४७।।

स्वयं ग्रहणमोक्षश्च ज्ञानञ्चैवाव्ययं पुनः ।

दत्तं ततो ब्रवीमि त्वां४६ नायं मोक्षमवाप्स्यति ।।४८।।

अथवा ते कृपा देवि भृशं बाले शुभानने४७ ।

ब्रवीमि यत् कुरु तथा ततो मोक्षमवाप्स्यति ।।४९

देव्युवाच

ग्राहाधिप वदस्वाशु४८ यत् सतामविगर्हितम् ।

तत् कृतं नात्र सन्देहो मान्या मे ब्राह्मणा४९ दृढम् ।।8.12.५० ।।

ग्राह उवाच

यत् कृतं वै तपः किञ्चिद्भवत्या स्वल्पमन्ततः५० ।

तत् सर्वं मे प्रयच्छस्व ततो मोक्षमवाप्स्यति ।।५१ ।।

देव्युवाच

जन्मप्रभृति यत् पुण्यं महाग्राह कृतं मया५१ ।

तत्ते सर्वं मया दत्तं बालं मुञ्च ममाग्रतः ।।५२।।

४१ विहितो - क- घ. । ४२ न मोक्ष्येहं - घ., . क्षे - क. । ४३ सत्त्व - घ. । ४४ चिकीर्षीर्व्यर्थमेव हि - घ. । ४५ स - क. । ४६ त्वा - क । ४७ हता... - घ । ४८ वदाम्या... - घ. । ४९ मनो मे ब्राह्मणे - घ. । ।7५ ०... ल्पमनन्तशः - घ. । ५१ मया कृतम् - घ. ।

सनत्कुमार उवाच

प्रजज्वाल ततो ग्राहस्तपसा तेन बृंहितः ।

आदित्य इव मध्याह्ने दुर्निरीक्ष्यस्तदाभवत् ।।।५३।।

उवाच चेदं हृष्टात्मा देवीं लोकस्य धारिणीम् ।

देवि किं कृतमेतत्ते अनिश्चित्य५२ महाव्रते ।।५४।।

तपसो ह्यर्जनं दुःखं तस्य त्यागो न शस्यते ।

गृहाण तप एतच्च५३ बालं चेमं शुचिस्मिते५४ ।।५५।।

तुष्टोस्मि ते विप्रभक्त्या वरं तस्माद्ददामि ते५५ ।

सा त्वेवमुक्ता ग्राहेण उवाचेदं महाव्रता । ।५६।।

सुविचिन्त्य५६ महाग्राह कृतं बालस्य मोक्षणम् ।

न विप्रेभ्यस्तपः श्रेष्ठं श्रेष्ठा मे ब्राह्मणा मताः ।।५७।।

दत्त्वा चाहं५७ न गृह्णामि ग्राहेन्द्र विदितं हि ते ।

न हि कश्चिन्नरो ग्राह प्रदत्तं पुनराहरेत् ।।५८।।

दत्तमेतन्मया तुभ्यं नाददामि५८ हि तत्पुनः ।

त्वय्येव रमतामेतद्५९ बालश्चायं विमुच्यताम् ।।५९।।

तथोक्तस्तां प्रशस्याथ६० मुक्त्वा६१ बालं नमस्य च ।

देवीमादित्यसद्भासं६२ तत्रैवान्तरधीयत ।।8.12.६० ।।

बालोपि सरसस्तीरे मुक्तो ग्राहेण वै तदा ।

स्वप्नलब्ध इवार्थो यस्तत्रैवान्तरधीयत ।।६१। ।

तपसोथ व्ययं मत्वा देवी हिमगिरीन्द्रजा ।

भूय एव तपः कर्तुमारेभे यत्नमास्थिता ।।६२।।

कर्तुकामां तपो भूयो ज्ञात्वा तां शंकरः स्वयम् ।

प्रोवाच वचनं व्यास६३ मा कृथास्तप इत्युत६४ ।।६३।।

५२ अनिवाह्य - घ.,.. .न्त्य - क । ५३ एवैनं - घ. । ५४.. .वृते घ. । ५५ विप्रभक्त्या वरं तस्माद् ददामि सुव्रते तव - घ. । ५६ सुनिश्चित्य - । ५७ हं नहि - घ. । ५८... नि - क., .. मीह - घ । ५९ त्वयैव वरमाहात्म्यं - घ. । ६० प्रसन्नो - घ. । ६१ त्यक्त्वा - घ । ६२... वज्वालं - घ । ६३ भूयो - घ. । ६४ इत्युमे - घ. ।

52

मह्यमेतत्तपो६५ देवि त्वया६६ दत्तं महाव्रते ।

तेनैतदक्षयं६७ तुभ्यं भविष्यति सहस्रधा ।।६४।।

इति लब्ध्वा वरं देवी तपसोक्षय्यमुत्तमम् ।

स्वयंवरमुदीक्षन्ती तस्थौ प्रीतियुता सती६८ ।।६५।।

इदं पठेद्यो हि नरः सदैव बालानुभावाचरणं६९ हि शम्भोः ।

स देहभेदं समवाप्य पूतो भवेद् गणस्तस्य कुमारतुल्यः ।।६६।।

इति स्कन्दपुराणे द्वादशोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

विस्तृते हिमवत्पृष्ठे विमानशतसंकुले ।

अभवत् स तु कालेन शैलपुत्र्याः स्वयंवरः ।।१।।

अथ पर्वतराजोसौ हिमवान् ध्यानकोविदः ।

दुहितुर्देवदेवेन ज्ञात्वा तदभिमन्त्रितम् ।।२।।

जानन्नपि महाशैलः समाचारक्रियेप्सया ।

स्वयंवरं ततो देव्याः सर्वलोकेष्वघोषयत् ।।३ ।।

देवदानवसिद्धानां सर्वलोकनिवासिनाम् ।

वृणुयात् परमेशानं समक्षं येन मे सुता ।।४।।

तदेव२ सुकृतं श्लाघ्यं ममाभ्युदयसम्मतम् ।

इति संचिन्त्य शैलेन्द्रः कृत्वा हृदि महेश्वरम् ।।५।।

आब्रह्मकेषु३ लोकेषु देव्याः शैलेन्द्रसत्तमः ।

कृत्वा रत्नाकुलं४ देशं स्वयंवरमचीकरत्५ ।।६।।

६५ त्वया - घ. । ६६ तपो - घ । ६७... वमक्षयं - क., वद - घ. ६८ प्रीतिमुदा युत -घ । ६९ व चव र च - ध. । १ भग.. - घ. । १.. बं - घ. । ३ अपेक्ष्य लोकान् - ध. । ८ कृत्वा वतरस्वयं - घ. । ५ मथाकरोत् - ध ।

53

?? अथैवमाघोषितमात्र एव स्वयंवरे व्यास महीध्रपुत्र्याः ।

देवादयः सर्वजगन्निवासाः समाययुर्दिव्यगृहीतवेषाः६ ।।७। ।

प्रफुल्लपद्मासनसन्निविष्टः सिद्धैर्वृतो योगिभिरप्रमेयैः७ ।

विज्ञापितस्तेन महीध्रराजा८ पितामहस्तत्र समाजगाम ।।८।।

अक्ष्णां सहस्रं सुरराट् स बिभ्रद् दिव्याऽङ्गहारस्रगुदात्तरूपः ।

ऐरावतं सर्वगजेन्द्रमुख्यं स्रवन्मदासारकृतप्रवाहम् ।।९।।

आरुह्य सर्वामरराट् स वज्रं बिभ्रत्समागात् पुरतः सुराणाम् ।

तेजः प्रतापा१० ऽधिकदिव्यरूपः११ प्रोद्भासयन् सर्वदिशो विवस्वान् ।।8.13.१०।।

हैमं विमानं स चलत्पताक१२ मारुह्य१३ आगात् त्वरितं जवेन ।

मणिप्रदीप्तोज्ज्वलकुण्डलश्च वह्न्यर्कतेजःप्रतिमे विमाने ।।११।।

समभ्यगात् कश्यपविप्रसूनुरादित्य आराद् १४ भगनामधारी ।

पीनाङ्गयष्टिः सुकृताङ्गःहारस्तेजोबलाज्ञासदृशप्रभावः ।।१२।।

दण्डं समादाय कृतान्त आगादारुह्य भीमं महिषं जवेन ।

महामहीध्रोच्छ्र्य१५ पीनगात्रः स्वर्णादिरत्ना१६ चितचारुवेषः१७ ।।१३।।

समीरणः सर्वजगद्विभर्त्ता विमानमारुह्य समभ्यगाद्धि ।

सन्तापयन्सर्वसुरासुरेशाँस्तेजोधिक१८ स्तेजसि सन्निविश्य१९ ।।१४।।

वह्निः समभ्येत्य सुरेन्द्रमध्ये ज्वलन् प्रतस्थौ वरवेषधारी ।

नानामणिप्रज्वलिताङ्गयष्टिर्जगच्चरन्दिव्यविमानमग्र्यम् ।।१५।।

आरुह्य सर्वद्रविणाधिपेशः स राजराजस्त्वरितोभ्यगाच्च ।

आप्याययन् सर्वसुरासुरेशान् कान्त्या च वेषेण२० च चारुरूपः ।।१६।।

ज्वलन्महारत्नविचित्ररूपं२१ विमानमारुह्य शशी समागात् ।

श्यामाङ्गयष्टिः सुविचित्रवेषः सर्व२२ स्रगाबद्धसुगन्धिमालः२३ ।।१७।।

६,. शाः - ख घ. । ७... यः - घ. । ८.. .ज्ञा - क. ख. घ । ९... न्दि - क, र - क र - घ. । १० प्रभावा - घ. । ११... पं - घ. । १२ सपताकदण्ड - घ. । १३ आरूढ - घ । १४... आगाद् - क. ख. । १५.?. ध्राश्र... - घ- । १६... त्रो... - घ । १७.. शः - ख । १८.. .प - घ. । १९... वेश्य - घ.,... वेशः - ख. । २०... थ रूपेण - घ । २१. (त्रि).. .तांगं - ख । २२... शीतः - ध । २३... सुगन्धिमाल्यः - घ सुगन्धमाली - ख. ।

ताक्ष्र्यं समारुह्य महीध्रकल्पं गदाधरोसौ त्वरितं समेतः ।

तथाश्विनौ देवभिषग्वरौ तौ२४ एकं२५ विमानं त्वरयाभिरुह्य ।।१८।।

मनोहरावुज्ज्वलचारुवेषावाजग्मतुर्देवसदः२६ सुवीरौ ।

शेषः सहस्रं स्फुरदग्निवर्णं बिभ्रत् फटानां ज्वलनार्कतेजाः । ।१९।।

सार्धं स नागैरपरैर्महात्मा विमानमारुह्य समभ्यगाच्च ।

दितेः सुतानां च महासुराणां वह्न्यर्कशक्रानिल२७ तुल्यभासाम् ।।8.13.२०।।

वरानुरूपं प्रविधाय वेषं२८ वृन्दं समागात् पुरतः सुराणाम् ।

गन्धर्वराजः स च चारुरूपी दिव्याङ्गनो दिव्यविमानचारी ।।२१ ।।

गन्धर्वसंघैः सहितोप्सरोभिः शक्राज्ञया तत्र समाजगाम ।

अन्ये च देवास्त्रिदिवौकसेशाः पृथक् पृथक् चारुगृहीतवेषाः ।।२२।।

आजग्मुरारुह्य विमानपृष्ठं गन्धर्वयक्षोरगकिन्नराश्च२९ ।

शचीपतिस्तत्र सुरेन्द्रसंघे३० राजाधिकाराधिकलक्ष्यमूर्त्तिः ।।२३।।

राज्ञां बलैश्वर्यकृतप्रमोहो वृथाधिकं यत्नमुपाचकार३१ ।

हेतुस्त्रिलोकस्य जगत्प्रसूति३२ र्माता च तेषां ससुरासुराणाम् ।।२४।।

पत्नी च शंभोः पुरुषस्य धाम्नो३३ गीता पुराणैः३४ प्रकृतिः परार्था ।

दक्षस्य कोपाद् हिमवद्गृहं सा कार्यार्थमागात् परमेशपत्नी ।।२५।।

एवं यत३५स्तान्न विदुः सुरेशा मोहस्ततस्तान्पर आविवेश ।

वरार्थमाजग्मु३६ रतो विमूढा ईशेन यस्माद् वृडिताः३७ कृतास्ते ।।२६।।

ततः प्रनृत्ताभि३८ रथाप्सरोभिर्गन्धर्वसंघैश्च सुगीतशब्दैः ।

स्थितैश्च नानाविधरूपवेषै३९ देवासुरादित्रिदिवोकसंघैः४०।।२७।।

विमानपृष्ठे मणिहेमचित्रे स्थिता चलच्चामरबीजिताङ्गी ।

सर्वर्तुपुष्पां४१ सुसुगन्धमालां४२ प्रगृह्य देवी४३ प्रसभं प्रतस्थे४४।।२८।।

२४ तु. - क. घ. । २५... वं - क. । २६. सभा - घ । २७... शनि... - घ. । २० देहं - घ । २९.. क्षोरग - क । ३०... मध्ये - ख । ३१ चचार - ख. । ३२... ते - ख. । ३३ चाग्र्या - ध. । ३४... णे - क. घ. । ३५ स्वत - ख. । ३६ तत समाजग्मु - क । ३७ कुपिताः - घ. । ३८ प्रवृ... - क. । ३१ रो (गी)तैश्च नाना विदधे (विध) शरागै - घ । ४० त्रिदिवेश - घ. । ४१... ष्यं - घ. । ४२.. .ल्य - घ. । ४३ मा (बा ?) ला - ख. । ४४... स्थौ - क. ।

55

सनत्कुमार उवाच

मालां प्रगृह्य देव्यान्तु स्थितायां देवसंसदि ।

शक्राद्यैरागतैर्देवैः स्वयंवर उपागतैः४५ ।।२९।।

देव्या जिज्ञासया शम्भुर्भूत्वा पञ्चशिखः शिशुः ।

उत्सङ्गतलसंसुप्तो बभूव सहसा विभुः ।।8.13.३ ०।।

अकस्मादथ तं देवी शिशुं पञ्चशिखं स्थितम् ।

ज्ञात्वा योगसमाधानाज्जहृषे प्रीतिसंयुता ।।३ १।।

अथ सा शुद्धसंकल्पा कांक्षितप्राप्तसत्फला ।

निर्वृतेव तदा तस्थौ कृत्वा हृदि तमेव तु ।।३२ ।।

ततो दृष्टवा शिशुं देवा देव्या उत्सङ्गवर्त्तिनम् ।

कोयमत्रेति संमन्त्र्य चुक्रुधु४६ भृशमर्दिताः ।।३३।।

वज्रमाका४७ रयत्तस्य बाहुमुत्क्षिप्य वृत्रहा ।

स बाहुरुत्थित४८स्तस्य तथैव समतिष्ठन ।।३४।।

स्तम्भितः शिशुरूपेण देवदेवेन शम्भुना ।

वज्रं क्षेप्तुं नो४९ शशाक बाहुञ्चालयितुं न च ।।३५।।

भगो नाम ततो देव आदित्यः काश्यपो बली ।

उत्क्षिप्य मुशलं दीप्तं क्षेप्तुमैच्छद्विमोहितः ।।३६।।

तस्यापि भगवान् बाहुं तथैवास्तम्भयत्तदा ।

शिरः प्रकम्पयन् विष्णुः सकोपस्तमवैक्षत ।।३७।।

तस्यापि शिरसो देवः खालित्यं प्रचकार ह ।

पूषा दन्तान्दशन्दन्तैः शर्वमैक्षत मोहितः ।।३८।।

तस्यापि दशनाः पेतुर्दृष्टमात्रस्य शम्भुना ।

यमस्य स्तम्भितो दण्डस्तेजो वह्नेः शशेः५० प्रभा ।।३९।।

४५ मु... - घ. । ४६ चुक्षुभु - घ. । ८७ धा... - घ. । ४८ रुन्न... - घ. । ४९ न - क. घ । ५० शशिन इति वक्तव्ये शशेरिति छन्दोभङ्गभयकृतप्रयोग आर्पत्वेन कथंचित्समाधेयः ।

बलं वायोस्तथान्येषां तस्मिन्सर्वदिवौकसाम् ।

बलन्तेजश्च योगञ्च तथैवास्तम्भयद्विभुः ।।8.13.४० ।।

अथ तेषु स्थितेष्वेवं मन्युमत्सु सुरेषु तु ।

ब्रह्मा परमसंविग्नो ध्यानमास्थाय सादरम् ।।४१।।

बुबुधे देवदेवेशमुमोत्सङ्गसमास्थितम् ।

स बुद्ध्वा५१ परमेशानं शीघ्रमुत्थाय सादरम् ।।४२।।

ववन्दे चरणौ शम्भोरस्तुवच्च पितामहः।

पौराणैः५२ सामसंगीतैः पुण्याख्यैर्गुह्यनामभिः ।।४३।।

अजस्त्वममरो देवः स्रष्टा हर्ता विभुः परः ।

प्रधान५३ पुरुषस्तत्त्वं ब्रह्म ध्येयं तदक्षरम्५४ ।।४४।।

अमृतं परमात्मा च ईश्वरः कारणं महत् ।

ब्रह्मकृत् प्रकृतेः स्रष्टा सर्वसृक् परमेश्वरः ।।४५।।

न त्वं वै देवदेवेश शक्यो ज्ञातुं दिवौकसैः ।

मुनिभिर्वापि योगज्ञैर्ज्ञातुं देव न शक्यते ।।४६।।

अप्रमेयो महादेव वर्तसे त्वं स्वलीलया ।

महासर्गे महाकल्पे त्वमेकस्तिष्ठसि प्रभो ।।४७।।

अहमेव न जानामि चेष्टां तव महेश्वर ।

कथं विदन्ति त्रिदशा गंभीरं गहनात्मकम् ।।४८

इयञ्च प्रकृतिर्देव५५ सदा ते सृष्टिकारणम् ।

पत्नीरूपं समास्थाय जगत्कारणमागता ।।४९।।

नमस्तुभ्यं सदेशान देव्याश्चैव सदा नमः ।

प्रसादात्तव देवेश नियोगाच्च मया प्रजाः ।।8.13.५० ।।

देवाद्यास्त इमे सृष्टा मूढास्त्वद्योगमोहिताः ।

कुरु प्रसादमेतेषां यथापूर्वं भवन्त्विमे ।।५१।।

तत एवं तदा ब्रह्मा विज्ञाप्य परमेश्वरम् ।

स्तम्भितान्सर्वदेवाँस्तानिदमाह महाद्युतिः ।।५२।।

५१ ज्ञात्वा - घ। ५२ कीर्तनैः क। ५३. . तं - क। ५४... यम् - क ५५. . .वी - घ

मूढाः स्थ देवताः सर्वे५६ नैनं बुद्ध्यथ५७ शंकरम् ।

देवदेवमिहायातं ममैवोत्पत्तिकारणम् ।।५२।।

अयं रुद्रो महादेवः शर्वो भीमः कपर्द्दवान्५८ ।

उग्र ईशान आत्मा च अजः शंकर एव च ।।५३ ।।

देवदेवः परं धाम ईशः पशुपतिः पतिः ।

जगत्स्रष्टा जगद्धर्ता जगत्संस्थितिकारणम् ५९ ।।५४।।

गच्छध्वं शरणं शीघ्रमेत६० मेवामरेश्वराः ।

सार्ध मयैव देवेशं परमात्मान६१ मव्ययम् ।।५५।।

ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा देवो नारायणः प्रभुः ।

प्रहस्य विबुधान् सर्वान् बोधयामास लोकपाः ।।५६।।

एवमेव न सन्देहो यथाह पद्मसंभवः ।

पूर्वसर्गे नु विबुधा मया सार्धं महेश्वरः ।।५७।।

बहुरूपेण रूपेण जगद् व्याप्य व्यवस्थितः ।

तस्मात् सर्वात्मना भूत्वा गच्छध्वं शरणं हरम् ।।५८।।

ततस्ते स्तम्भिताः सर्वे तथैव त्रिदिवौकसः ।

प्रणेमुर्मनसा शर्वं भावशुद्धेन चेतसा ।।५९।।

अथ तेषां प्रसन्नोभूद् देवदेवो महेश्वरः ।

यथापूर्वं चकाराशु देवतानां तनूस्तदा६२ ।।8.13.६०।।

तत एवं प्रवृत्ते तु सर्वदेवनिवारणे६३ ।

वपुश्चकार देवेशस्त्र्यक्षं परममद्भुतम् । ।६१।।

तेजसा यस्य६४ देवास्ते चक्षुरभ्यर्थयन्६५ विभुम् ।

तेभ्यः परमकं चक्षुः स्ववपुर्दृष्टिशक्तिमत्६६ ।।६२।।

प्रादात् परमदेवेशः अपश्यंस्ते तदा प्रभुम् ।

ते दृष्टवा परमेशानं तृतीयेक्षणधारिणम् ।।६३ ।।

६ सर्वाः - घ. । ५७.. .त - क. घ. । ५८.. द्विमान् - क. । ५९... ण. - क- । ६०... व - क., त - घ. ।

६१ ... नन्द - घ. । ६२.. .था - घ. । ६३ .. णम् - घ । ६४ त... - घ. । ६५ रप्रा... - क. घ. । ६६..

.मान् - क. ।

58

ब्रह्माद्या नेमिरे तूर्णं सर्व एव सुरेश्वराः ।

तस्य देवी तदा हृष्टा समक्षं त्रिदिवौकसाम् । ।६४।।

पादयोः स्थापयामास स्रग्मालाममितद्युतेः ।

साधु साध्विति संप्रोच्य६७ देवतास्ते पुनर्विभुम् । ।६५। ।

सह देव्या६८ नमश्चक्रुः शिरोभिर्भूतलाश्रितैः ।

अथास्मिन्नन्तरे व्यास ब्रह्मा लोकपितामहः ।।६६।।

हिमवन्तं महाशैलमिदमाह महाद्युतिः ।

श्लाघ्यः पूज्यश्च वन्द्यश्च सर्वेषां नस्त्वमेव हि ।।६७। ।

शर्वेण सह संबन्धो यस्य ते भूदयं महान् ।

क्रियताञ्चाशु उद्वाहः किमर्थं स्थीयते६९ परम् ।।६८। ।

ततः प्रणम्य हिमवान् तं देवं प्रत्यभाषत ।

त्वमेव कारणं देव येन शर्वोदयन्मम७० । ।६९। ।

प्रसादः सहसोत्पन्नो हेतुश्चापि त्वमेव हि ।

उद्वाहन्तु यथायोग्यं७१ तद्विधत्स्व पितामह ।।8.13.७० । ।

तत एवं वचः श्रुत्वा गिरिराजः७२ पितामहः ।

उद्वाहः क्रियतां देव७३ इति देवमुवाच ह ।।७१ । ।

तमाह शङ्करो देवं यथेष्टमिति लोकपम् ।

तत्क्षणाच्च ततो व्यास ब्रह्मणा कल्पितं पुरम्७४ ।।७२ ।।

उद्वाहार्थं महेशस्य नानारत्नोपशोभितम् ।

रत्नानि मणयश्चित्रा हेम मौक्तिकमेव च । ।७३ ।।

मूर्त्तिमन्त उपागम्य७५ अलञ्चक्रुः पुरोत्तमम् ।

चित्रा मारकती भूमिः सौवर्णस्तम्भशोभिता । ।७४। ।

भामयस्फाटिकाभित्ति७६ र्मुक्ताहारप्रलम्बिता ।

तस्मिन् शिवपुरे७७ रम्ये उद्वाहार्थं विनिर्मिते । ।७५।।

६७ संपूज्य - घ. । ६८... वा - घ. । ६९ स्थितये - क. । ७०... यं - ग. क. घ. । ७१ विवाहं तव जामातृक् (तुः?) - घ. । ७२... ज्ञः - क. । ७३ क्रियतां देव उद्वाह - घ. । ७४ पुरा - घ. । ७५ मु... - क. घ. । ७६ भासस्फटिकभित्तीभि - क. । ७७ रति... - घ. ।

शुशुभे देवदेवस्य महेशस्य महात्मनः ।

सोमादित्यौ७८ समं तत्रा७९ भासयेतां८० महामहीम् । ।७६ ।।

सौरभेयं मनोरम्यं गन्धमादाय८१ मारुतः ।

प्रववौ सुखसंस्पर्श ईशे भक्तिं प्रदर्शयन्८२ ।।७७।।

समुद्रास्तत्र चत्वारः शक्राद्याश्च सुरोत्तमाः ।

देवनद्यो महानद्यः सिद्धा मुनय एव च ।।७८। ।

गन्धर्वाप्सरसः सर्वे नागा यक्षाः सराक्षसाः ।

गुह्यकाः खेचराश्चान्ये किन्नरा देवचारणाः८३ ।।७९।।।

तुम्बुरुर्नारदो हाहा हूहूश्चैव तु सामगाः८४ ।।

रत्नान्यादाय वाद्यांश्च तत्राजग्मुर्मुदा युताः८५ ।।8.13.८० ।।

ऋषयः कृत्स्नशस्तत्र वेदगीतान् तपोधनाः८६ ।

पुण्यान् वैवाहिकान् मन्त्रान् जेपुः संहृष्टमानसाः । ।८ १ ।।

जगतो८७ मातरः सर्वा देवकन्याश्च कृत्स्नशः८८ ।

गायन्ति हृषिताः सर्वा८९ उद्वाहे परमेष्ठिनः ।।८२।।

ऋतवः षट् समं तत्र नानागन्ध९० सुखावहाः ।

उद्वाहः शङ्करस्येति मूत्तिमन्त उपस्थिताः । ।८३ । ।

नीलजीमूतसंधातमन्द्रध्वानप्रहर्षितैः ।

केकायमानैः शिखिभिर्नृत्यमानैश्च सर्वशः । ।८४। ।

विलोलपिङ्गलस्पष्टविद्युल्लेखावभासिता ।

कुमुदापीतशुक्लाभिर्बलाकाभिश्च शोभिता ।।८५।।

प्रत्यग्रसंजातशिलीन्ध्रकन्दला लता द्रुमाभ्युद्गतचारुपल्लवा ।

शुभाम्बु९१धाराप्रणयप्रबोधितै९२ र्मदालसैर्भेकगणैश्च नादिता ।।८६। ।

७८..? त्यैः - क. । ७९ तत्र - क. घ. । ८०?. .यन्तो - क.,.?. यन्तौ - घ. । ८१... माघ्राय - क. घ. । ८२ प्रसाद... - क. । ८३ चारिणः - घ., वारणाः - क. । ८४ सभागताः - - घ. । ८५ स्तदा पुरं - क. । ८६ स्तपो... - घ. । ८७ संगता - घ । ८८ सर्वशः - घ. । ८९... र्वे - घ. । ९०... धाः - घ । ९१ सुधा... - घ. । ९२ प्रलयप्रबोधितैः... - घ. ।

प्रियेषु मानोन्नतमानसानां सुनिश्चितानामपि कामिनीनाम् ।

मयूरकेकाभिरुतैः क्षणेन मनोहरैर्मानविभङ्गकर्त्री । ।८७ । ।

तथा त्रिवर्णोज्ज्वलचारुमूर्तिना शशाङ्कलेखाकुटिलेन सर्वतः ।

पयोदसंघातसमीपवर्त्तिना महेन्द्रचापेन भृशं विराजिता ।।८८। ।

विचित्रपुष्पस्पर्शात् सुगन्धिभि९३ र्घनाम्बुसंपृक्ततया९४ सुशीतलैः ।

विकम्पयन्ती९५ पवनैर्मनोहरैः सुरा९६ ङ्गनानामलकावलीः शुभाः ।।८९।

गर्जत्पयोदस्थगितेन्दुबिम्बा नवाम्बुसेकोद्गतचारुदूर्वा९७ ।

निरीक्षिता सादरमुत्सुकाभिर्निःश्वासधूम्रं९८ पथिकाङ्गनाभिः । । 8.13.९० ।।

हंसनूपुरशब्दाढ्या समुन्नतपयोधरा ।

चलद्विद्युल्लताकाञ्ची९९ स्पष्टपद्मविलोचना ।।९ १ । ।

असितजलदवृन्दध्वानवित्रस्तहंसा

विमलसलिलधारापातताम्रोत्पलाग्रा ।

सुरभिकुसुमरेणुक्लृप्तसर्वाङ्गशोभा

गिरिदुहितृ१०० विवाहे प्रावृडागाद्विभूत्यै । ।९२ । ।

मेघकञ्चुकनिर्मुक्ता पद्मकोशोद्गतस्तनी ।

हंसनूपुरनिर्ह्लादा१०१ सर्वरम्यदिगन्तरा ।।९३ । ।

विस्तीर्णपुलिनश्रोणी कूजत्सारसमेखला ।

प्रफुल्ले१०२ न्दीवराभोगविलोचनमनोहरा । ।९४। ।

पक्वबिम्बाधरपुटा कुन्ददन्तप्रहासिनी ।

नवश्यामालताश्यामरोमराजि१०३ परिष्कृता । ।९५। ।

चन्द्रांशुहारवर्येण सौधोरःस्थलसर्पिणा ।

प्रह्लादयन्ती चेतांसि सर्वेषां त्रिदिवौकसाम् ।।९६ । ।

प्रमदालिकुलो१०४ द्गीतमधुरस्वन१०५ भाषिणी ।

चलत्कुमुदसंघातचारुकुण्डलशोभिनी१०६ । ।९७। ।

९३ च्छुगन्धि ... - क. । ९४ सपक.ं?. - क., भयात्... - घ । ९५ विकल्प... - घ. । ९६ पुरा - घ. । ९७ प... - घ । ९८... म्रा - घ । ९९ वि (ज?) ह्वा - घ । १००.. तु - क. । १. १... द - क. । १०२ पुष्करे - घ. । १०३... जी - क घ । १०४ समदासीगणो. - घ. । १०५... र - घ. । १०६... ता - घ ।

रक्ताशोकाग्रशाखोत्थपल्लवाङ्गुलिधारिणी ।

तत्पुष्पसंचयमयैर्वासोभिः समलंकृता ।।९८ । ।

रक्तोत्पलाग्रचरणा जातीपुष्पनखावली ।

कदलीस्तम्भचारूरुः शशाङ्कवदना शुभा१०७ । ।९९।।

पद्मकिञ्जल्कसंपृक्त१०८ पवनप्रकरैः१०९ सुरान्११० ।

प्रेम्णा स्पृशन्ती कान्तेव शरदागान्मनोरमा ।।8.13.१ ०० । ।

निर्मुक्ता१११ सितमेघकञ्चुकपुटा पूर्णेन्दुबिम्बानना

नीलाम्भोजविलोचनाब्मुकुल११२ प्रोद्भिन्नचारुस्तनो ।

नानापुष्परजःसुगन्धिपवना११३ एं ए प्रह्लादनी चेतसाम्

तत्रागात्११४ कलहंसनूपुररवा देव्या विवाहे शरत्११५ । । १०१ । ।

अत्यर्थशीतलांभोभिः प्लावयन्तौ गिरेः शिलाः ।

ऋतू हेमन्तशिशिरा११६ वाजग्मतुरभिद्युती११७ ।। १०२ ।।

ताभ्यामृतुभ्यां प्राप्ताभ्यां हिमवान् स नगोत्तमः ।

प्रालेयचूर्णवर्षिभ्यां क्षिप्रं रौप्य इवाबभौ ।। १०३ ।।

तेन प्रालेयवर्षेण घनेन स हिमाचलः ।

शोभनेन११८ तदा रेजे क्षीरोद इव सागरः । । १ ०४। ।

हिमस्थानेषु हेमन्तो११९ प्र्य नाशयामास पादपान् ।

साधूपचारान् सहसाकृतार्थ इव दुर्जनः । । १० ५। ।

प्रालेयपटलच्छन्नैः शृङ्गैः स१२० शुशुभे नगः ।

छत्रैरिव महाभोगैः पाण्डरैः पृथिवीपतिः । ।१ ०६ । ।

पाण्डराणि विशालानि श्रीमन्ति सुभगानि च ।

अद्रिशृङ्गाणि तुङ्गानि१२१ सौधानीव चकाशिरे । । १ ०७। ।

तस्याचलेन्द्रस्य दरीष्वतीव विचित्रसारङ्१२२ कुलाकुलासु ।

प्रालेयधाराः शशिपादगौरा गोक्षीरधारा इव सन्निपेतुः । ।१ ०८ । ।

१०७ तथा - क. । १०८ सयुक्ता - घ. । १०९ पद्मव्यग्रकरा- - घ । ११० शुभा - घ. । १११.. निमुक्तोज्कि?

त - घ. । ११२ कुमुद - घ. । ११३... न - क. घ. । ११४ तद्योगात् - घ । ११५ स्वयम् - घ. । ११६

शिशिरहेमन्ता - क. घ । ११७ रति... - क घ. । ११८ अगाधने (धेन?) - घ. । ११९ हिमवान् - ग क. घ. । १२० सं - घ. । १२१ तुङ्गानि चाद्रिशृंगाणि - घ. । १२२ शार्दूल - घ. ।

बहुकुसुमरजोभिरुत्कराङ्गा१२३ हिमकणसङ्गसु१२४ शीतलाः समीराः ।

ववुरमरगणेश्वराम्बराणि प्रतनुतमानि शनैर्विकम्पयन्तः । । १०९ । ।

विधूतरू१२५ क्षानीलवीतदोषः१२६ प्रोद्भिन्नचूताङ्कुरकर्णपूरः ।

वसन्तकालश्च तमद्रिपुत्रीसेवार्थमागाद्धिमवन्तमाशु१२७ । । 8.13.११० ।।

तस्मिन्नृतावद्रिसुताविवाहसिषेवया तं गिरिमभ्युपेते ।

प्रादुर्बभूवुः कुसुमावतंसाः समन्ततः पादपगुल्मषण्डाः ।।१ ११ ।।

ववुः सुगन्धाः सुभगाः सुशीता विचित्रपुष्पाग्र१२८ रजोत्कराङ्गाः ।

मनोभवोद्रेककराः१२९ सुराणां सुरङ्गनानाञ्च मुहुः समीराः ।।१ १ २। ।

स्वच्छाम्बुपूर्णाश्च तथा नलिन्यः पद्मोत्पलानां कुसुमैरुपेताः १३० ।

ईषत्समुद्भिन्नपयोधराग्रा नार्यो यथा रम्यतमा बभूवुः । ।१ १३ ।।

ऋतोः स्वभावाच्च मदोद्भवाच्च फुल्लासु शाखासु निलीनपक्षाः ।

श्रोत्राभिरामं त्रिदशाङ्गनानां पुंस्कोकिलाश्चाविकलं१३१ विनेदुः । ।१ १४।।

नात्युष्णशीतानि सरःपयांसि किञ्जल्कचूर्णैः कपिलीकृतानि १३२ ।

चक्राह्वयुग्मैरुपनादितानि पपुः प्रहृष्टाः सुरदन्तिमुख्याः । । ११५ । ।

प्रियंगुसंवृतवरः वृताँश्चापि प्रियतरः । (?)

तर्जयन्त इवान्योन्यं मञ्जरीभिश्चकाशिरे१३३ ।।१ १ ६।।

हिमशुक्लेषु शृङ्गेषु तिलकाः कुसुमोत्कराः१३४ ।

शुशु - -१३५ कार्यमुद्दिश्य वृद्धा इव समागताः । । १ १७। ।

फुल्लाशोकलतास्तत्र रेजिरे शालसंश्रिताः १३६ ।

कामिन्य इव कान्तानां कण्ठालम्बितमूर्त्तयः १३७ ।। ११८ । ।

समदालिकुलोद्गीतलताकुसुमसंचयाः ।

परस्परं हि मालत्यो भाषन्त्य इव रेजिरे ।। ११९ ।।

१२३ रावृताङ्गा - घ. । १२४. म - घ. । १२५ वृ.. - घ. । १२६ शीतदोषः - घ. । १२७... शु - क. । १२८ पुष्पौग्र - घ. । १२९ न्मेष.?. - घ. । १३० स्वकुलं... - घ. । १३१ ति.. - क. घ. । १३२ कलुषी... - घ. । १३३ र्बभाषिरे - घ- । १३४ कुमुदोत्कराः - क. । १३५ शिशुभिः - घ. । १३६ साल - क. । १३७ बाहवः - घ. ।

नीलानि नीलाम्बुरुहैः पयांसि गौराणि गौरैश्च मृणालदण्डैः ।

तथैव चित्राणि१३८ भृशं कृतानि मत्तद्विरेफार्धविदष्टपत्रैः१३९ । । 8.13.१२० । ।

हैमानि विस्तीर्णजलेषु केषुचिन्निरन्तरं मारकतानि केषुचित् ।

वैदूर्यनालानि सरस्सु केषुचित् प्रजज्ञिरे पद्मवनानि सर्वतः ।। १२१ ।।

वाप्यस्तत्राभवन् रम्याः कमलोत्पलभूषिताः ।

नानाविहङ्गसंघुष्टा१४० हेमसोपानपंक्तयः । ।१ २२ ।।

शृङ्गाणि तस्य तु गिरेः कर्णिकारैः सुपुष्पितैः ।

समुच्छ्रितान्यविरलै१४१र्हैमानीव बभुर्मुने । ।१ २३ ।।

ईषदुद्भिन्नकुसुमैः पाटलै१४२श्चापि पाटला१४३ ।

संबभूवुर्दिशः सर्वाः पवनाकम्पिमूर्त्तिभिः१४४ ।।१ २४। ।

कृष्णाञ्जनाद्रिशृङ्गाभा नीलाशोकमहीरुहाः ।

गिरौ ववृधिरे फुल्लाः स्पर्धयेव १४५ परस्परम् । ।१ २५ । ।

चञ्चरीकविघुष्टानि१४६ किंशुकानां वनानि च ।

पर्वतस्य नितम्बेषु सर्वेष्वेवाभिजज्ञिरे१४७ । । १२६ ।।

तमालगुल्मैस्तस्यासीच्छोभा हिमवतस्तदा ।

नीलजीमूतसंघातैर्निलीनैरिव सन्धिषु ।। १ २७। ।

निकामपुष्पैः१४८ सुविशालशाखैः समुच्छ्रितैश्चम्पकपादपैश्च ।

प्रमत्तपुंस्कोकिलसंप्रलापै१४९ र्हिमाचलोतीव तदा रराज । । १२८ । ।

श्रुत्वा शब्दा१५० नृतुमदकलान्१५१ सर्वतः कोकिलानाम्

चञ्चत्पक्षाः सुमधुररुतं नीलकण्ठा विनेदुः ।

तेषां शब्दैरुपचितबलः पुष्पचापेषुहस्तः

सज्जीभूतस्त्रिदशवनिता वेद्धुमङ्गेष्वनङ्गः । ।१ २९ ।।

पटुसूर्यातपश्चापि प्रायः सोष्णजलाशयः ।

देवीविवाहसेवार्थं१५२ ग्रीष्म आगाद्धिमाचलम् ।। 8.13.१३० । ।

१३८ रक्तानि रक्तैश्च - घ. । १३९ विदह्यमालैः - घ. । १४०.. मसंयुक्ता - घ., ष्ट -क १४१ समुत्सृ -घ । १४२.. .कुमुभाः पादपाः.. घ. । १४३ - धिपाटला - घ । १४४ मूर्तयः - घ. । १४५... या च - घ. । १४६ विपुष्टानि - घ. । १४७ तस्मिन्काले गिरीशस्य सर्वस्थानेथ.?. - घ. । १४८ निमील... - घ. । १४९ पुंस्कोकिलानां च तथा... - घ. । १५०दं श० - क. घ । १५१ कल - क.घ । १५२ समये - घ ।

स चापि तरुभिस्तत्र बहुभिः कुसुमोत्करैः ।

शोभयामास शृङ्गाणि प्रालेयाद्रेः समन्ततः ।।१३ १।।

तस्यापि च ऋतोस्तत्र वायवः सुमनोहराः ।

ववुः पाटलविस्तीर्णकदम्बार्जुनगन्धिनः ।।१३२।।

वाप्यः प्रफुल्लपद्मौघाः केसरारुणमूर्तयः ।

अभवन् तटसंघुष्टकलहंसकदम्बकाः ।।१ ३३।।

तथा कुरबकाश्चापि१५३ कुसुमापाण्डुमूर्तयः ।

सर्वेषु जज्ञुः१५४ शृङ्गेषु भ्रमरावलिसेविताः ।।१ ३४।।

बकुलाश्च नितम्बेषु विशालेषु महीभृतः ।

उत्ससर्जुर्मनोज्ञानि कुसुमानि समन्ततः ।। १ ३५।।

इति कुसुमविचित्रसर्ववेषा१५५ विविधविहङ्गमनादरम्यदेशाः ।

हिमगिरितनयाविवाहभूत्यै षडुपययुर्ऋतवो मुनिप्रवीर ।।१३६।।

तत एवं१५६ प्रवृत्ते तु सर्वभूतसमागमे ।

नानावाद्यसमाकीर्णे ब्रह्मा मम पिता स्वयम् ।।१३७।।

शैलपुत्रीमलंकृत्य योगा१५७ भरणसंपदा ।

पुरं प्रवेशयामास.. .य१५८ मादाय लोकवित् ।।१३८।।

ततस्तु पुनरेवेशं१५९ ब्रह्मा व्यज्ञापयद्विभुम् ।

हविर्जुहोमि वह्नौ तु उपाध्यायपदे स्थितः ।।१३९।।

ददासि मह्यं यद्याज्ञां कर्तव्योयं क्रियाविधिः ।

तमाह शङ्करो देवं देवदेवो जगत्पतिः । ।8.13.१४०।।

यत्त्वदिष्टं१६० सुरेशान तत्कुरुष्व यथेप्सितम्१६१ ।

कर्तास्मि वचनं सर्वं ब्रह्मँस्तव जगद्विभोः१६२ ।।१४१ ।।

१५३... न्ये- घ. । १५४ जज्ञे - क., नग... - घ. । १५५... वृक्षा - घ. । १५६ तत्रोत्सवे - घ. । १५७ योग्या(?) । १५८ श्रय (?) - घ. । १५९ देवेशं - क. । १६० यद्य... - क. । १६१ ४.. यथोचि... - घ. । १६२... भो- घ ।

ततः प्रणम्य हृष्टात्मा ब्रह्मा लोकपितामहः ।

हस्तं देवस्य देव्याश्च१६३ योगबन्धे युयोज ह ।। १४२। ।

ज्वलनश्च१६४ स्वयं तत्र१६५ कृताञ्जलिरुप१६६स्थितः१६७

श्रुतिगीतैर्महामन्त्रैर्मूर्तिमद्भिरुपस्थितैः । । १४३ ।।

यथोक्तविधिना हुत्वा सर्पिस्तदमृत च हि१६८ ।

त्रिश्च१६९ तं ज्वलनं देवं कारयित्वा प्रदक्षिणम् । । १४४।।

मुक्त्वा१७० हस्तसमायोगं सहितः१७१ सर्वदेवतैः१७२ ।

सुतैश्च मानसैः सर्वैः१७३ प्रहृष्टेनान्तरात्मना । । १४५ ।।

वृत्ते उद्वाहकार्ये१७४ तु प्रणनाम वृषध्वजम् ।

योगेनैव तयोर्व्यास तदोमापरमेशयोः । । १४६।।

उद्वाहः स परो वृत्तो यं देवा न विदुः क्वचित् ।

इति ते सर्वमाख्यातं स्वयंवरमिदं शुभम् ।

उद्वाहश्चैव देवस्य शृण्वतः परमाद्भुतम् । । १४७।।

-इति स्कन्दपुराणे उमापरिणयनं नाम त्रयोदशोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

अथ वृत्ते विवाहे तु भवस्यामिततेजसः ।

प्रहर्षमतुलं गत्वा देवाः सह पितामहाः१ । । १ । ।

तुष्टुवुर्वाग्भिरिष्टाभिः प्रणमन्तो महेश्वरम् ।

नमः पर्वतलिङ्गाय पर्वतेशाय वै नमः । ।२ । ।

नमः पवनवेगाय विरूपायाजिताय च ।

नमः क्लेशविनाशाय दात्रे च शुभसम्पदाम् । । ३ । ।

१६३ वै देवदेवस्य - घ । १६४ श्च - क. । १६५ कृत्वा - क. । १६६ मुप... - क. । १६७... त - क. । १६८ हविः - घ. । १६९ त्रिषु - घ. । १७० स्तुत्वा - घ. । १७१ हसित घ. । १७२ सर्वदैवतैः- घ. । १०३ सिद्धैः - घ । १७४... ले - क. घन् ।

१ देवताः सपितामहाः - घ. ।

नमो नीलशिखण्डाय अम्बिकापतये नमः ।

नमः पवनरूपाय शतरूपाय वै नमः । ।४। ।

नमो भैरवरूपाय विरूपनयनाय२ च ।

नमः सहस्रनेत्राय सहस्रचरणाय च । ।५ ।।

नमो वेदरहस्याय वेदाङ्गाय३ नमो नमः ।

विष्टम्भनाय४ शक्रस्य५ बाहोर्६वेदाङ्कुराय च । ।६ । ।

चराचराधिपतये शमनाय नमो नमः ।

सलिलेशयलिङ्गाय युगान्तायतलिङ्गिने७ । ।७।।

नमः कपालमालाय कपालस्रग्विणे नमः ।

नमः कपालहस्ताय दंष्ट्रिणे गदिने८ नमः ।।८।।

नमस्त्रैलोक्यनाथाय९ सप्तलोकनताय१० च ।

नमः खट्वाङ्गहस्ताय प्रमथार्त्तिहराय च ।।९।।

नमो यज्ञशिरोहर्त्रे कृष्णकेशा११पहारिणे ।

भगनेत्रनिपाताय पूष्णो दन्तहराय च । । 8.14.१० । ।

नमः पिनाकशूलासिखड्गमुद्गरधारिणे ।

नमोस्तु कालकालाय तृतीयनयनाय१२ च ।। ११ ।।

अन्तकान्तकृते चैव नमः पर्वतवासिने ।

सुवर्णरेतसे चैव शंखकुण्डलधारिणे । । १ २। ।

वाड्वले(?) र्योगनाशाय योगिनां गुरवे नमः ।

शशाङ्कादित्यनेत्राय ललाटनयनाय च । । १३ ।।

नमः श्मशानरतये श्मशानवरदाय च ।

नमो दैवतनाथाय त्र्यम्बकाय नमो नमः । ।१४।।

२.. पाय हराय - घ. । ३ देवाज्ञा (देवज्ञा?) य - घ. । ४ विश्वम्भराय - घ. । ५ शक्राय - घ. । ६ राहो - घ. । ७ युगान्तस्तोभ... - घ. । ८ ङ्ग.. - १) । ९ वाहाय - क. । १० रथाय - क. । ११.. स्य केशः... - घ. । १२ नयनत्रितयाय (?) ।

67

अशनीशतहासाय ब्रह्मण्यायाजिताय च ।

गृहस्थसाधवे नित्यं जटिने ब्रह्मचारिणे ।। १ ५। ।

नमो मुण्डार्धगण्डाय१३ पशूनां पतये नमः ।

सलिले तप्यमानाय योगैश्वर्यप्रदाय च । । १ ६।।

नमः शान्ताय दान्ताय प्रलयोत्पत्तिकारिणे ।

नमोनुग्रहकर्त्रे च स्थितिकर्त्रे नमो नमः । । १७। ।

नमो रुद्राय वसवे आदित्याया१४श्विने नमः ।

नमः पित्रेथ साध्याय१५ विश्वेदेवाय वै नमः ।। १८ । ।

नमः शिवाय१६ शर्वाय१७ उग्राय वरदाय च ।

नमो भीमाय सेनान्ये पशूनां पतये नमः ।। १ ९।।

शुचये रेरिहाणाय सद्योजाताय वै नमः ।

महादेवाय चित्राय नमश्चित्ररथाय च । ।8.14.२० ।।

प्रधानाया१८प्रमेयाय कार्याय करणाय च ।

पुरुषाय नमस्तेस्तु पुरुषेच्छाकराय च । ।२१ । ।

नमः पुरुषसंयोगप्रधानगुणधारिणे ।

प्रवर्तकाय प्रकृतेः पुरुषस्य च सर्वशः । ।२२।।

कृता१९कृतस्य सं(?)वेत्रे फलसंयोगदाय च ।

कालज्ञाय च सर्वत्र नमो नियमचारिणे२० ।।२३ ।।

नमो वैषम्यकर्त्रे च गुणानां वृत्तिदाय च ।

नमस्ते२१ देवदेवेश नमस्ते भूतभावन ।

शिवः सौम्यः सुखो द्रष्टुं भव सोमो हि नः प्रभो । ।२४। ।

सनत्कुमार उवाच

एवं स भगवान्देवो जगत्पतिरुमापतिः ।

स्तूयमानः सुरैः सर्वैरमरानिदमब्रवीत् । ।२५। ।

१३ मुक्तार्धमुण्डाय - घ । १४ य नमो नमः - घ । १५ सवित्रे च सावित्राय - घ। १६ सर्वाय क। १७ -... य - क. । १८... य - क. । १९ कृते - घ. । २० का... - घ. । २१ नमोस्तु - घ. ।

द्रष्टुं सुखश्च सौम्यश्च देवानामस्मि भो सुराः ।

परं ब्रूत यथेष्टं वो२२ दातास्मि वदता२३नघाः ।।२६।।

ततस्ते प्रणताः सर्वे ऊचुः सब्रह्मकाः सुराः ।

तथैव भगवन्नस्तु२४ वर एषोवतिष्ठताम् ।।२७।।

यदा कार्यं तदा नस्त्वं२५ दास्यसे वरमीप्सितम् ।

एवमस्त्विति तानुक्त्वा विसृज्य च सुरान् हरः ।

लोकांश्च प्रमथैः सार्धं विवेश भवनं ततः२६ ।।२८।।

यस्तु हरोत्सवमद्भुतमेतं२७ गायति दैवतविप्रसमक्षम् ।

सोप्रतिरूपगणेशसमानो देहविपर्ययमेत्य सुखी स्यात् ।।२९।।

सनत्कुमार उवाच

पाराशर्य स्तवं हीमं२८ शृणुयाद्यः पठेत वा ।

स स्वर्गलोकगगो२९ भूत्वा पूज्यतेमरराडिव३० ।।8.14.३०।।

इति स्कन्दपुराणे उमाविवाहस्तवो नाम चतुर्दशोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

प्रविष्टे भवनं देवे सूपविष्टे वरासने

सवह्निर्मन्मथः क्रूरो देवं वेद्धुमना१ भवत् ।।१। ।

तमनाचारसंयुक्तं दुरात्मानं कुलाधमम् ।

लोकान् सर्वान् तापयानं२ सर्वेष्वकरुणात्मकम् ।।२।।

ऋषीणां विघ्नकर्तारं नियमानां व्रतैः सह३ ।

चक्राह्वयस्य रूपेण रत्या सह समा४गतम् ।। ३ ।।

२२ च - क. घ. । २३ वरदो - घ. । २४ तदैव भगवन् शंभो - घ. । २५ श्र - ध. । २६ भगवास्ता - घ- ।

२७ तद् -क. । २८ ह्येतत् - घ., ह्येतं (?) ' । २९ सर्वलोकगो - घ. । ३० चामराधिपैः - घ. ।

१ सन्धिरार्षः । ह्यभूदिति वा पाठः कल्प्यः । २ तापमान - घ. । ३ तथैव च - घ, । ४ तया - घ.

अथाततायिनं व्यास वेद्धुकामं सुरेश्वरम् ।

नयनेन तृतीयेन सावज्ञं तमवैक्षत । ।४। ।

ततोस्य नेत्रजो वह्निर्ज्वालामालासहस्रवान् ।

संवृत्य५ रतिभर्तारमदहत् सपरिच्छदम् । । ५। ।

स दह्यमानः करुणमार्त्तोक्रोशत विस्वरम् ।

प्रसादयँश्च तं देवं पपात स महीतले । । ६। ।

आशु सोग्निपरीताङ्गो मन्मथो लोकतापनः६ ।

पपात भस्मसाच्चैव क्षणेन समपद्यत ।।७। ।

पत्नी तु करुणं तस्य विललाप सुदुःखिता ।

देवं देवीञ्च७ रुदती८ अयाचत् करुणायती ।।८। ।

तस्यास्तत्९ क्रन्दनं१० श्रुत्वा११ देवौ तौ करुणात्मकौ ।

ऊचतुस्तां समालोक्य समाश्वास्य च१२ दुःखिताम् । ।९। ।

दग्ध एष ध्रुवं भद्रे१३ नास्योत्प१४त्तिरिहेष्यते ।

अशरीरोपि ते काले कार्यं सर्वं१५ करिष्यति । ।8.15.१ ० ।।

यदा तु विष्णुर्भविता वसुदेवसुतः शुभे ।

तदा तस्य सुतो ह्येष१६ पतिस्ते भविता रते१७ ।। ११ ।।

सनत्कुमार उवाच

ततः सा तं वरं लब्ध्वा कामपत्नी शुभानना ।

जगामेष्टं१८ तदा देशं प्रीतियुक्ता गतक्लमा१९ ।। १ २।।

सनत्कुमार उवाच

एवं दग्ध्वा स कामं तु शङ्करो मूढचेतसम् ।

प्रोवाच हिमवत्पुत्रीं भक्त्या मुनिवरस्य ह ।। १३ ।।

५ संभूतं - घ. । ६ पातनः - क. । ७ देवी देव च - घ । ८ दुःखार्ता - क । ९ श्र - घ । १० करणं - घ. ।

११ ज्ञात्वा - घ. । १२ सु - घ. । १३ तत्र - घ. । १४ नान्यो. - घ. । १५ सर्वकायं - घ. । १६ प्येष - घ.,

यः स्यात् - क । १७ स भविष्यति - क. । १८. ष्टतमं - घ । १९ शंभोराधनकाम्यया - घ. ।

वसिष्ठो नाम विप्रेन्द्रो मां कृत्वा हृदि तप्यते ।

तस्याहं वरदानाय प्रयास्यामि महाव्रते । । १४। ।

एवमुक्त्वा स देवीं तु भक्त६० प्रीत्या तदा विभुः ।

जगाम तपतो२१ भ्यासं वसिष्ठस्य मुनेर्विभुः ।।१ ५।।

ततो मुनिवरश्रेष्ठं वरिष्ठं तपतां वरम् ।

वसिष्ठमृषिशार्दूलं तप्यमानं परन्तपः ।।१ ६।।

पूर्णे वर्षसहस्रे तु ज्वलमानमिवानलम् ।

उवाच भगवान् गत्वा ब्रूहि किन्ते२२ ददान्यहम्२३ ।।१७। ।

ददामि दिव्यं चक्षुस्ते पश्य मां सगणं द्विज ।

दृष्टवा तु स तमीशानं२४ प्रणम्य शिरसा प्रभुम्२५ ।

शिरस्यञ्जलिमाधाय२६ तुष्टाव हृषिताननः । । १८ ।।

वसिष्ठ उवाच

नमः कनकलिङ्गाय२७ वेदलिङ्गाय२८ वै नमः ।

नमः सहस्रलिङ्गाय वह्निलिङ्गाय वै नमः । ।१ ९। ।

नमः पुराणलिङ्गाय श्रुतिलिङ्गाय वै नमः ।

नमः परमलिङ्गाय२९ ब्रह्मलिङ्गाय वै नमः ।।8.15.२० । ।

नमस्त्रैलोक्यलिङ्गाय दाहलिङ्गाय वै नमः ।

नमः पर्वतलिङ्गाय स्थितिलिङ्गाय वै नमः । ।२ १ ।।

नमो रहस्यलिङ्गाय सप्तद्वीपाध्वलिङ्गिने३० ।

नमः सर्वार्थलिङ्गाय सर्वलोकाङ्गलिङ्गिने३१ ।।२२ । ।

नमोस्त्वव्यक्त३२ लिङ्गाय बुद्धिलिङ्गाय वै नमः ।

नमोहङ्कारलिङ्गाय भूतलिङ्गाय वै नमः । ।२३ । ।

नम इन्द्रियलिङ्गाय नमस्तन्मात्रलिङ्गिने ।

नमः पुरुषलिङ्गाय भावलिङ्गाय वै नमः । ।२४। ।

२० भक्ति -क, भक्त्या घ। २१ तप्यतो - क. । २२ किन्न - घ. । २३ वदा - क., ददानि ते - घ. । २४ ततस्तमीशानं - क. । २५ विभुः - घ. । २६ मादा... - घ- । २७... पिङ्गाय - घ. । २८ स्थिति... - घ. । २९ पवन.. - क. । ३० सर्वनोकाङ्गः.. - घ. । ३१ सत्वलिङ्गाय वै नमः - ध. । ३२ नमः प्रकृतिः.. - घ. ।

नमः सत्वोर्ध्वलिङ्गाय३३ तमोलिङ्गाय वै नमः ।

नमो रजोर्ध्वलिङ्गाय सत्त्वलिङ्गाय वै नमः ।।२५।।

नमो गगनलिङ्गाय तेजोलिङ्गाय वै नमः ।

नमो वामूर्ध्वलिङ्गाय शब्दलिङ्गाय वै नमः ।।२६।।

नम ऋक्स्नुतलिङ्गाय यजुर्लिङ्गाय वै नमः ।

नमस्तेथर्वलिङ्गाय सामलिङ्गाय वै नमः । । २७।।

नमो यज्ञाङ्गलिङ्गाय यज्ञलिङ्गाय वै नमः ।

नमस्तेनन्तलिङ्गाय वेदानुगतलिङ्गिने३४ ।।२८।।

दिश नः३५ परमं योगमपत्यं मत्समं तथा३६ ।

ब्रह्म चैवाक्षयं देव शमञ्चैव परं विभो ।

अक्षयत्वं च वंशस्य धर्मे च मतिमक्षयाम् ।।२९।।

सनत्कुमार उवाच

एवं स भगवान् व्यास वसिष्ठेनामितात्मना ।

स्तूयमानस्तुतोषाथ तुष्टश्चेदं तमब्रवीत् ।।8.15.३० ।।

भगवानुवाच

तुष्टस्तेहं ददाम्येतत्३७ तव सर्वं मनोगतम् ।

योगं च परमं सूक्ष्ममक्षयं सर्वकामिकम् ।।३१ ।। ३८

पुत्रञ्च३९ त्वत्समं दिव्यं तपोयोगबलान्वितम् ।

ज्ञानानि४० च४१ ऋषिश्रेष्ठ प्रतिभास्यन्ति चैव ते४२ ।।३२। ।

दमः शमस्तथा कीर्तिस्तुष्टिरक्रोध एव च ।

नित्यं तव भविष्यन्ति अमरत्वं च४३ सर्वशः ।।३३ ।।

अवश्यत्व४४ मसह्यत्वमक्षयत्वञ्च सर्वदा ।

वंशस्य चाक्षतिर्विप्र धर्मे च मति४५रव्यया ।

ब्रूहि चान्यानपि वरान् ददामि४६ ऋषिसत्तम ।।३४।।

३३ सर्वार्थ.. - घ- । ३४ देवानुगत ... - क. । ३५ मे - घ. । ३६ यथा - घ. । ३७ ददान्ये... - क. घ. । ३८ सार्वकामिदं - घ. । ३९ पौत्रञ्च - क. । ४० ददानि - क. । ४१ ते - क. घ. । ४२ ह - घ. । ४३ हि - घ. । ४४... ध्यत्व - क. । ४५ रति - घ. । ४६ ददानि - क. घ. ।

वसिष्ठ उवाच

भगवन् विदितं४७ सर्वं भूतं यद्वर्तनं विभो ।

भविष्यं४८ येन जानीयां तन्मे देव विधीयताम् ।।३५। ।

देव उवाच

भविष्यं स्वेच्छया कुर्यामिति ज्ञातुं न शक्यते ।

तदपि मत्प्रसादेन ज्ञास्यसि निर्वृतो भव ।।३६।।

वसिष्ठ उवाच

भगवन् विदितं सर्व भविष्यं देवसत्तम ।

तस्यापि तत्तथा देव यथा वा मन्यसे प्रभो ।।३७। ।

देवदेव उवाच

भविष्यं नान्यथा कुर्यादिति मे निश्चिता मतिः ।

- - - - - - - - - कथं कुर्यात्तदन्यथा ।।३८।।

तथा तन्नात्र सन्देहो विहितं यद्यथा मया ।

तस्मात्तेनुग्रहं कर्ता भूयः पुत्रस्तवाव्यय ।।३९। ।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्त्वा ततो देवः कपर्दी नीललोहितः४८ ।

पश्यतस्तस्य विप्रर्षेः क्षणादन्तरधीयत५० ।।8.15.४० ।।

इति स्कन्दपुराणे वसिष्ठवरप्रदानं नाम पञ्चदशोध्यायः

४७ निगदितं - घ. । ४८.. ष्यन् (?) - घ. । ४९ वृषभध्बज इति च - घ. । ५० क्षणेना... - घ. ।

73

वरान् स१ लब्ध्वा भगवान् वसिष्ठोस्मत्पितामहः२ ।

कं पुत्रं जनयामास आत्मनः सदृशद्युतिम् ।।१ । ।

सनत्कुमार उवाच

तेनासौ वरदानेन देवदेवस्य शूलिनः ।

अरुन्धत्यामजनयत्तपोयोगबलान्वितम् ।।२ ।।

ब्रह्मिष्ठं शक्तिनामानं पुत्रं पुत्रशताग्रजम् ।

तस्य बाल्यात्प्रभृत्येव वासिष्ठस्य महात्मनः ।।३।।

रभसोपगता४ भक्तिरभवद् गोवृषध्वजे ।

स कदाचिदपत्यार्थमाराधयदुमापतिम् ।।४।।

तस्य तुष्टो महादेवो वरदोस्मीत्यभाषत ।

अथ दृष्टवा तमीशानमिदमाहानताननः५ ।।५।।

केन स्तोष्यामि६ ते७ देव यस्त्वं८ सर्वजगत्पतिः ।

सर्वान् धारयसे लोकानात्मना समयाद्विभो ।।६।।

त्वमेव भोक्ता भोज्यञ्च कर्ता कार्यं तथा क्रिया ।

उत्पादकस्तथोत्पाद्य उत्पत्तिश्चैव सर्वशः ।।७।।

आत्मानं पुत्रनामानं मम तुल्यं गुणैर्विभो ।

इच्छामि दत्तन्देवेश एष मे दीयतां वरः ।।८। ।

सनत्कुमार उवाच

तमेवंवादिनं देवः प्रहस्य वदतां वरः ।

उवाच वचसा व्यास दिशः सर्वा विनादयन्९ ।।९।।

१ लब्ध्वा तु - घ. । २ ने पि-... - घ. । ३ वसिष्ठस्य - घ. । ४ मनसा तपसा - क. । ५... माहर... - घ- । ६ तो... - क. । ७ त्वां - घ । ८ यत्त्वं - घ. । ९ व्यपादयन्(?) - क, ।

त्वयाहं याचितः शक्ते स च ते संभविष्यति ।

त्वत्समः सर्ववेदज्ञस्त्वदीयो मुनिपुङ्गव१० ।।8.16.१०।।

बीजात्मा च तथोद्भूतः स्वयमेवान्तरात्मना ।

बीजात्मना न भवति परिणामान्तरङ्गतः ।।११।।

एवं स आत्मनात्मा नः संभूतोपत्यसंज्ञितः ।

स्वेनात्मना न भविता परिणामान्तरं गतः ।।१२।।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्त्वा तु तं देवः प्रहस्य च निरीक्षतः११ ।

जगाम सहसा योगी अदृश्यत्वमतिद्युतिः ।।१३ ।।

तस्मिन् गते महादेवे शक्तिस्तव पितामहः ।

वचस्तत् परिनिश्चित्य एवमेवेत्यमन्यत१२ ।।१४।।

अथ कालेतिमहति समतीते शुभप्रदे१३ ।

तपसा भावितश्चापि महताग्निसमप्रभः ।।१५।।

अदृश्यन्त्यां महाप्रज्ञ आदधे१४ गर्भमुत्तमम् ।

तस्यामापन्नसत्वायां राजा कल्माषपादृषिम् ।

भक्षयामास संरब्धो रक्षसा हृतचेतनः ।।१६।।

इति स्कन्दपुराणे षोडशोध्यायः

व्यास उवाच

कस्मात् स राजा तमृषिं चखाद तपसान्वितम् ।

रक्षसा स किमर्थं च हृतचेता१ भवन्नृपः ।।१ ।।

१० पुङ्गवः - - क. । ११ क्ष्यतः (त?) - क. । १२ वर एवं ह्यभाषत - घ. । १३... व्रते - क. । १४ ञ्चादधे - घ. । १ कृतचेता - घ. ।

वसिष्ठयाज्यो२ राजासीन्नाम्ना मित्रसहः३ प्रभुः ।

सौदासस्तस्य पुत्रोभू४दिन्द्रचन्द्रसमद्युतिः ।।२। ।

समागम्याब्रवी५च्छक्तिश्चरिष्ये दीक्षितो व्रतम् ।

ततो मे निशि राजेन्द्र सदैव६ पिशिताशनम् । ।३ । ।

इहागतस्य यच्छ त्वं शुचि७ सर्वगुणान्वितम् ।

सुप्रभाहार८ संयुक्तमेकस्यैकान्त९ एव च ।।४।।

एवमस्त्विति तेनोक्ते जगाम स महामनाः ।

अथास्यान्तर्हितं रक्षो१० नृपतेरभवत्तदा । ।५।।

सूदान्ना११ ज्ञापयत् तेन१२ तस्यार्थे मुनिसत्तम१३ ।

गते च दिवसे तात संस्मृत्याथ यतात्मवान् ।

सूदमाहूय१४ प्रोवाच आर्तवत्१५ स नराधिपः । ।६।।

सौदास उवाच

मया मृतवसो प्रातर्गुरुपुत्रस्य धीमतः ।

पिशितं संप्रतिज्ञातं भोजनं निशि संस्कृतम् ।।७।।

तत्कुरुष्व यथाक्षिप्रं कालो नोपरमेद्यथा ।

स एवमुक्तः प्रोवाच सूदो१६ मृतवसुस्तदा ।।८।।

राजंस्त्वया त्वनाख्यातं प्रागेव नरपुङ्गव ।

सांप्रतं नास्ति पिशितं स्तोकमप्यभिकांक्षितम् ।।९ ।।

पिशितस्यैव१७ चाल्पस्य बहूनां चैव भूभुजाम् ।

अमृतस्य(?) प्रदानाच्च न किंचिदवशिष्यते । ।8.17.१ ०।।

राजोवाच

जाने सर्वोपयोगं च जाने चा१८ दुष्कृतं तव ।

जाने स्तोकं च पिशितं कार्यं चेदं१९ तथाविधम् ।

मृग्यतां२० पिशितं क्षिप्रं लुब्धकं यत्र मन्यसे ।। ११ ।।

२ राज्ये - घ. । ३... सख - घ । ४ तस्य पुत्रश्च सौदासो - घ. । ५ वदत् - घ. । ६ सदे.,. - घ. । ७.. चिः - घ. । ८.. .कार - घ. । ९ स्ये... - घ. । १० वश्यो - घ. । ११ मुद्वाना.. - ध. । १२ तत्र - घ. । १३

मक्षः - घ. । १४ इदमाहूय - घ. । १५ मार्त.. - घ. । १६ सृतो - घ. । १७... स्येव - ध. । १८ वा - घ.

१९ यथाविधम् - घ. । २० भु (यु? यो?) ज्यतां - घ. ।

76

सनत्कुमार उवाच

पिशितं मृगयन् यत्नान्नाप्यविन्दत कर्हिचित् ।

यदा न लब्धवान् मांसं तदोवाच२१ नराधिपम्२२ ।

मृगयन् सार (?)खि२३ न्नोस्मि शाधि२४ किं करवाणि ते । । १ २।।

सनत्कुमार उवाच

स एवमुक्तः सूदेन तस्मिन् काले नराधिपः ।

नोवाच किंचित्तं सूदं विमनाः२५ स बभूव ह । ।१ ३ ।।

इदमन्तरमासाद्य विश्वामित्रसमीरितः ।

राक्षसो रुधिरो नाम संविवेश नराधिपम् ।। १४। ।

राक्षसेन तदाविष्टो रुधिरेण दुरात्मना ।

उवाच सूदं२६ शनकैः कर्णमूले महाद्युतिः । ।१ ५।।

गच्छ यत्किंचिदानीय मांसं मानुष्यकं ततः ।

गार्दभं वाप्यथौष्ट्रं वा शीघ्रं२७ संस्कर्तुमर्हसि । । १ ६। ।

किमसौ ज्ञास्यते रात्रौ त्वया भूयश्च संस्कृतम् ।

रसवद् गन्धवच्चैव२८ क्षिप्रमेव समानय । । १७।।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्तस्तु तेनाथ मानुषं मांसमाददे ।

राजापकारिणो व्यास सूदो२९ शिष्टस्य कस्यचित् । ।१८। ।

अथार्धरात्रसमये भास्कराकारवर्चसम् ।

राजानल३० समप्रख्यमपश्यन्मुनिसत्तमम् ।। १ ९। ।

स तमर्घ्येण पाद्येन आसनाग्रवरेण च ।

अर्नयित्वा३१ तु विधिवदन्नमस्योपपादयत्३२ ।।8.17.२ ० ।।

२१ तत्रौ घ । २२ प घ २३   थि घ २४ सा घ। २५ विमूढः ? । २६ शृंग घ २७ सर्वं घ २ ६७। ग - घ. । २ ७- सर्वं - घ. । २८ वशबंधयुव - घ. । (रसगन्धयुतं चैव?) । २९ मृतो - ध. । ३० शतानन... - घ. । ३१ सोर्चवित्वा - घ । हे २ त्वन्नभस्यो... - घ. ।

स तदन्नं३३ समानीतं३४ समालभ्य महातपाः ।

चुकोप क्षोभितं चापि पार्थिवं प्रहसन्निव । ।२१ ।।

शक्तिरुवाच

पार्थिवाधम विप्राणां भोजनं राक्षसोचितम् ।

न दीयते विधिज्ञेन त्वं तु मामवमन्यसे ।।२२ ।।

यस्मात्त्वं राक्षसमिदं मह्यं दित्ससि भोजनम् ।

तस्मात्त्वं कर्मणानेन पुरुषादो भविष्यसि ।।२३।।

सनत्कुमार उवाच

स एवमुक्तस्तेजस्वी राजा संचिन्त्य तत्तदा ।

उवाच क्रोधरक्ताक्षो राक्षसाविष्ठचेतनः । ।२४।।

पुरुषादो भवेत्येवं मामवोचद् भवान् यतः ।

अतस्त्वां भक्षयिष्यामि भ्रातृभिः सहितं द्विज ।। २५।।

भक्षयित्वा विशुद्ध्यर्थं मुक्तशापस्ततः परम् ।

चरिष्यामि तपः शुद्धं संयम्येन्द्रियसंयुतम् (?) ।

पित्रा तवाभ्यनुज्ञातः स्वर्गे वत्स्ये यथेप्सितम् । ।२६ । ।

इति स्कन्दपुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायामम्बिकाखंडे कल्माषपादशापः

सप्तदशोऽध्यायः

सनत्कुमार उवाच

ततः स राजा स्वं राज्यमुत्सृज्य सह भार्यया ।

वनं विवेश तत्राभूत् पुरुषादो महाबलः ।।१ ।।

सोभक्षयत तत्राग्रे शक्तिमेव महामुनिम् ।

ततो भ्रातृशतं तस्य वसिष्ठस्यैव पश्यतः ।।२ । ।

३३.. र्थं - घ. । ३४... सीनं - घ. ।

ततः पुत्रवधं घोरं दृष्ट्वा ब्रह्मसुतः प्रभुः ।

नोत्ससर्ज ततः क्रोधं वसिष्ठः कौशिकं प्रति । ।३ ।।

पुत्रशोकेन महता भृशमेवान्वतप्यत१ ।

स बद्ध्वा महतीं कण्ठे शिलां ब्रह्मसुतः प्रभुः ।।४।।

नद्यामात्मानमसृजच्छतरात्रं वसत्तया(?) ।

- - - इति तां प्राहुर्मुनयः शंसितव्रताः२ । ।५। ।

पुनः पाशैर्दृढं बद्ध्वा अन्यस्यामसृजद् वशी ।

तस्यां विपाशः संवृत्तो विपाशा साभवत्ततः ।।६ ।।

ततो वापीं समामाद्य निराहारो जितेन्द्रियः ।

वायुभक्षस्तदा तस्थौ स्वदेहं परितापयन् । ।७।।

अथ शुश्राव गच्छन्तं ध्वनिमेकस्य सुस्वरम् ।

अधीयानस्य तत्रासौ३ ध्यानमेवान्वपद्यत । ।८।।

अथैनं चारुसर्वाङ्गी पीनोन्नतपयोधरा ।

उपतस्थेग्रतः पत्नी शक्तेर्दीनानने४क्षणा ।।९ ।।

तामुवाच कुतस्त्वं वै कस्यैवं श्रूयते ध्वनिः ।

सोवाच५ दीनया वाचा वदतां शुश्रुवं(?) तदा ।। 8.18.१० ।।

अदृश्यन्त्युवाच

यदैव सुतदुःखेन६ निर्गतोस्या७श्रमाद् गुरो८ ।

तदाप्रभृत्येव चाहं भगवन्तमनुव्रता ।। ११ । ।

अधीयानस्य चैवायं९ ध्वनिः पौत्रस्य ते विभो ।

उदरस्थस्य श्रुतो मे१० मा दुःखं११ दुःसहं१२ कृथाः ।। १ २।।

१ नु कीर्त्यते - घ. । २ संशि.. - घ. । ३,.. सु (शु?) - घ. । ४ नल ('?) - घ. । प्र नोवाच - घ. । ६ सुखदुःखेन - घ. । ७ तस्या - घ. । ८... रोः - घ. । ९... हं - घ. । १० मे मृतो - घ. । ११ न्सुदुःखे? (खेदं?) - घ. । १२ द्रूसमः - घ. ।

सनत्कुमार उवाच

------ -- - - - - - - - - -- -- --- --- --- -- - -- -- ।

इदानीमस्ति मे वत्से१३ जीविताशेति सो१४ ब्रवीत्१५ ।। १३ ।। ।।

- - - - - - - - - - - - - - - - - - ।। १४। ।

- - - - - -- -- - - -- - - -- -- - - - -- -।

- - - - - - - - - - - - - - - - - । । १५ । ।

- - - - - - - - - - - - - - - - - - ।

उवाच चैनं दुष्टात्मन् दहेयं त्वां सबान्धवम् । । १६ । ।

- - - -- - - - - - - - -- - - - - - - -- - --- - -।

दग्धेन च१६ त्वया किं मे गच्छ मुक्तोसि दुर्मते । । १७। ।

सनत्कुमार उवाच

ततः स मुक्तो दीनात्मा राक्षसः क्रूरकर्मकृत् ।

प्रणम्य सहसा भीतो जगाम कौशिकान्तिकम्१७ ।। १ ८। ।

निशाचरे गते राजा प्रणम्य शिरसा मुनिम् ।

प्रसादयामास तदा स चोवाचेदमर्थवत् ।।१ ९।।

न दोषस्तव राजेन्द्र रक्षसाधिष्ठितस्य वै ।

कृतास्तेन कृताः (?) पुत्रा निमित्तं तत्र राक्षसः ।।8.18.२ ० ।।

प्रशाधि राज्यं राजेन्द्र पितृपैतामहं१८ प्रियम् ।

ब्रूहि किं वा प्रियं तेद्य करोमि नरपुंगव । ।२ १ । ।

राजोवाच

इच्छामि भगवन् पुत्रं त्वयो१९ त्पादितमच्युत ।

देव्यामस्यां महासत्वं तत्कुरुष्व मम प्रियम् । ।२ २ । ।

१३ त्स - घ. । १४ वा (तां) - घ. । १५ इतः परमपि मूले कियानंशः खण्डित इव प्रतिभाति । १६ न - घ. । १७ न्ताकं - घ. । १८ ह... - घ. । १९ म... - घ,, ममो? ।

सनत्कुमार उवाच

एवमस्त्वित्यथोक्त्वासौ तस्य२० पत्न्यां महाव्रत२१ ।

पुत्रं च लोष्टकं२२ नाम जनयामास विश्रुतम् ।।२३ । ।

तं लोष्टकं ततो राज्ये स्व२३ पुत्रमभिषिच्य सः ।

जगाम वनमेवाथ सभार्यस्तपसि२४ स्थितः ।।२४।।

वसिष्ठस्यापि कालेन शक्तेः पुत्रः प्रतापवान् ।

अदृश्यन्त्यां भवत्पुत्रो नाम्ना स हि पराशरः ।।२५।।

वसिष्ठं तु तदा धीमान् तातमेवाभ्यमन्यत ।

तात तातेति च मुहुर्व्याजहार पिता गुरुः । ।२६ ।।

ततः कदाचिद् विज्ञाय भक्षितं रक्षसाशुचिम् ।

पितरं तपसा मंत्रै रजरक्षकृतौ (?) तदा । ।२७,।

ततः कोट्यः सपंचाशद्रक्षसां क्रूरकर्मणाम् ।

जुहावाग्नौ महातेजास्ततो ब्रह्माभ्यगाद् द्रुतम् ।।२८ ।।

सुतमभ्येत्य संपूज्य वसिष्ठसहितः प्रभुः ।

ऋषिभिर्दैवतैश्चैव इदमाह पराशरम् ।।२९। ।

ब्रह्मोवाच

देवतास्तर्पयन्ति स्म यज्ञैर्मन्त्रपुरःसरैः ।

अष्टमं स्थानमेतद्धि देवानां मा२५ त्व२६मीदृशम् ।।8.18.३ ० ।।

पराशर उवाच

सह देवैरहं सर्वान् लोकान् धक्ष्यामि पावकैः ।

दग्ध्वान्यान् प्रथयिष्यामि तत्रालोकान्न संशयः ।।३ १ । ।

सनत्कुमार उवाच

तस्यैवं गर्वितं वाक्यं श्रुत्वा देवः पितामहः ।

उवाच श्लक्ष्णया वाचा सान्त्वयन्२७ तमिदं वचः । ।३२ ।।

२०... स्यां - घ. । २१... त - घ. । २२ नोष्टकं... - घ. । २३... ज्यम... - घ.,.. .ज्ये स - पुत्रमभिषिच्य च (?) । २४... से - घ. । २५.., ना - घ । २६ त्य - घ । २७ शान्तरं त्व - घ., सान्तरं त(?) ।

पितामह उवाच

कृतमेतन्न सन्देहो यथा ब्रूषे महामुने ।

क्षन्तव्यं सर्वमेतत्तु अस्मत्प्रिय२८ चिकीर्षया । ।३ ३ ।।

यैस्ते पिता महाभाग भक्षितः सहसोदरः२९ ।

त एवाग्नौ३० तु होतव्या विश्वमित्रस्य पश्यतः । ।३४। ।

अन्येषां स्वस्ति सर्वत्र देवानां सह राक्षसैः ।

तस्य संकल्पसंतुष्टो मन्यं ग्यतमुदाहरत्३१ ।।३ ५।।

वसिष्ठस्य महाभाग त्वं निवारय पौत्रकम् । (?)

देवाः प्राञ्जलयः सर्वे प्रणेमुस्ते महामुनिम् ।।३६।।

ऋषयश्चैव स क्रुद्धस्तपोयोगबलान्वितः ।

विहिद्य (?) तपसो योगाद्धोष्ये दीप्ते विभावसौ । ।३७। ।

सनत्कुमार उवाच

ततो देवाः सगन्धर्वाः पितामहपुरस्सराः ।

प्रभावं तस्य ते ज्ञात्वा पराशरमपूजयन् ।।३८। ।

हतेषु च ततस्तेषु रक्षस्सु सुदुरात्मसु ।

संजहार ततः सत्रं ब्रह्मणोनु३२ मते सदा ।। ३ ९।।

सनत्कुमार उवाच

य इदं श्राद्ध३३ काले वा दैवे कर्मणि वा द्विजान् ।

श्रावयीत शुचिर्भूत्वा न तं हिंसंति राक्षसाः । ।8.18.४० ।।

पराशरस्येदमदीनसंभवं विशुद्धवाक्कर्मविधानसंभवम् ।

निशम्य - - - - - - - - - रीयुः३४ कुलसिद्धिसंभवम् ।४१ । ।

इति स्कन्दपुराणे राक्षससत्रं नामाष्टादशोऽध्यायः ।

२८... त्प्रीति - घ. । २९ सहसा... - घ. । ३० र्थौ - घ. । ३१... रेत् - घ. । ३२ ब्राह्मणान्न - घ. । ३३ प्राह - घ. । ३४ रियु - घ. ।

सनत्कुमार उवाच

एवं तव पिता व्यास रक्षःसत्रं समाहरत् ।

समापयित्वा च पुनस्तपस्तपति सत्वरम्१ । ।१ ।।

तमागत्य वसिष्ठस्तु तपसा भास्करद्युतिम् ।

उवाच प्रीतिसंपन्नमिदमर्थवदव्ययः२ ।।२ । ।

वसिष्ठ उवाच

पितरः पुत्रकामा वै तपस्तस्वातिदुश्चरम् ।

पुत्रमुत्पादयंति स्म तपोज्ञानसमन्वितम् ।।३ ।।

यत्नतः संततिश्चैव ज्ञानवाँस्तपसान्वितः ।

करिष्यति गतिं दैवीमिति वेदविदो विदुः ।।४।।

सद्यस्तपोन्वितश्चैव ज्ञानवान् यशसान्वितः ।

पुत्रः पुत्रवतां श्रेष्ठो विहीनः (?) प्रजया विभो । ।५।।

तस्मात् पितॄणामानृण्यं गच्छ व्रतवतां वर ।

सुतमुत्पादय क्षिप्रं सममेव च भावन । ।६।।

सनत्कुमार उवाच

स एवमुक्तस्तेजस्वी वसिष्ठेन महात्मना ।

मैनाकं पर्वतं प्राप्य तपस्तेपे सुदुस्तरम् ।।७।।

तस्य कालेन महता तपसा तारितस्य तु ।

उमापतिर्वरं प्रादात् स च वव्रे वरं सुतम्३ ।।८।।

स लब्ध्वा वरमागत्यान्वेषयत् पुत्रकारणात् ।

क्षेत्रं सुपरिशुद्धं च स्वपुत्रो यत्र सम्भवेत् ।।९।।

स भ्रमन् दाशराजस्य४ दुहितृत्वमुपागताम् ।

पितृकन्यां ततः कालीमपश्यद्दिव्यरूपिणीम ।। 8.19.१० ।।

१ सस्वरम् - घ. । २... मदव्यय - घ. । ३ शुभम् - घ. । ४ दासराजस्य - घ.

मत्स्यगर्भसमुत्पन्नां मत्स्यबीजोद्भवां पुरा ।

अद्रिकामप्सरःश्रेष्ठां ब्रह्मतेजोमयीं शुभाम् । ।१ १ । ।

तस्यां स जनयामास वरं दत्त्वा महातपाः ।

भवन्तं तपसां योनिं श्रौतस्मार्तप्रवर्तकम् ।।१ २। ।

तव पुत्रोभवच्चापि शुको वेदविदां वरः ।

तस्य पुत्राश्च चत्वारः कन्या चैका सुमध्यमा । । १ ३।।

व्यास उवाच

तादृग् वैरं परं ब्रह्मन् विश्वामित्रवसिष्ठयोः ।

कथं चापि गतं भूय एतदिच्छामि वेदितुम् ।।१४। ।

सनत्कुमार उवाच

पराशरे तु गर्भस्थे रिपुत्वं६ गाधिजे गते ।

सरस्वत्यां कुरुक्षेत्रे वसतोः स्वाश्रमे तयोः७ । ।१५।।

तत्र वैरमनुस्मृत्य विश्वामित्रेण धीमता ।

नियतस्य वसिष्ठस्य हतं पुत्रशतं रुषा । । १ ६।।

।

मुनिरप्याह तत्रासौ विश्वामित्रः प्रतापवान् ।।१७।।

सरस्वतीमथैकान्ते वसिष्ठं - - - - - ' ।

स्रोतसा महता क्षिप्रं स्नायमानमिहानय ।। १८ ।।

सैवमुक्ता९ तु तं गत्वा वसिष्ठं प्राह दुःखिता ।

यदुक्तवाँस्तु गाधेयः१० स चोवाच महानदीम् ।। १ ९।।

एवं कुरु महाभागे मां ११ नयस्व यथेप्सितम् ।

मा ते क्रूरः स गाधेयः शापं दद्यात् सुदुस्तरम् । ।8.19.२ ० ।।

सनत्कुमार उवाच

गाधेयस्य ततः सा तु जुह्वतोथ दिवाकरे ।

मध्यं प्राप्तेनयच्चैव१२ वसिष्ठं स्रोतसा शुभा । ।२१ ।।

५ यस्यां - घ । ६.. त्र - ध. । ७ द्वयो र्वस्थाप्रमे (.. रप्याश्रमे?) - घ. । ८ मे महारगे - घ. । ९.. क्त्वा - घ. । १०... यं - घ. । ११ मा - घ. [१२ त्वेव - घ. ।

स तं दृष्ट्वा हृतं व्यास स्रोतसा मुनिसत्तमम् ।

उवाच छद्मना सोस्मद्वेगेनापहृत१४ स्त्वया ।।२२।।

तस्मात्त्वं कर्मणानेन सातृक्तोया भविष्यसि ।

विश्वामित्रेण सा शप्ता नदी लोकसुखप्रदा ।। २३ । ।

अवहद्रुधिरं घोरं१५ मासं मेदस्तथैव च ।

त्रिश्वामित्रस्ततो गत्वा देवानामधिपं तदा१६ । ।२४। ।

उवाच वज्र मे देही शरीरं चैव कौशिकः१७ ।

दुर्वृत्तं हि हनिष्यामि वसिष्ठं ब्राह्मणाधमम् ।।२५।।

पुत्राः शक्र मया तस्य निहताः पापचेतसः ।

तान् हत्वापि न मे शान्तिर्भवित्री चैव देवप । ।२६।।

. शक्र उवाच

ब्रह्मज्ञानौ वसिष्ठश्च तव चात्मनि सत्तम । (-)

निर्वेशे सोममेतेषां नो मुक्तं भव वेदितुम् (?) ।।२७। ।

ततः समभिक्रुद्धोसौ गाधेयः शक्रमोजसा ।

योगात् प्रच्यावयामास१८ शरीरात् कालिनन्दन । ।२८।।

स तच्छरीरमाविश्य वृत्रशत्रोः प्रतापवान् ।

वज्रोद्यतकरो भूत्वा छिद्रान्वेष्यवतिष्ठत ।।२९।।

ज्वलंतं स त१९मग्निं तु (?) वज्रेण शतपर्वणा ।

चिच्छेद सप्तथा कृत्वा मुनीनामेव पश्यताम् ।।8.19.३ ० ।।

खण्डान्यथ समानीय क्षिप्रमेव मुनिः स्वयम् ।

संधाय स्वशरीरं२० वै सक्रोधो वाक्य२२ मब्रवीत् ।।३ १ । ।

तिष्ठ कौशिक मेदानीं मया दृष्टो गमिष्यसि ।

- - - - - - - - - - - - - - - - । ।३ २।। ।

दिवाकराद् वै (?) कबन्धाः पेतुः शतसहस्रशः ।।३ ३ ।।

१३ म घ । १४... कृत - घ. । १५ चौर - घ. । १६.. ?स्तथा - घ. । १७. क - ध. । १८ प्रछा... - घ. ।

१९ शत - घ. । २० स शरीरं - घ । २१ राज्य - घ. ।

85

अशून्यं२२ रुधिरं चैव गगनाच्च पपात ह ।

ववुश्चात्यशुभा२३ वाता विमानान्यरातन् दिवः२४ ।।३४।।

नेयुर्वेदाश्च विप्राणां नागाश्चाकाशगास्तथा ।

एवमादीँस्तदोत्पातान् विविधाँल्लोकनाशनान् । ।३५।।

दृष्टवा देवाः समुनयस्तमाहुर्गाधिनन्दनम् ।

वसिष्ठश्च महातेजास्त्वं च गाधेय धार्मिक । । ३ ६। ।

अमरौ जरया त्यक्तौ तपोयोगबलान्वितौ ।

युवयोर्हि क्षयं नास्ति क्षयं च न करिष्यथः ।।३७।।

देवानां सर्वलोकानां युध्यमानौ२५ परस्परम् ।

मत्तयोर्गजयोर्यद्वदरण्ये युध्यमानयोः ।। ३८ ।।

वीरुधां भूरुहां चैव संमर्द्देन क्षयो महान्२६ ।

तथा वैरेण युवयोः प्रवृत्तेन महात्मनोः२७ ।।।३ ९।।

लोकानामनयो व्यक्तं२८ भविष्यति न संशयः ।

तस्माद्विनाशं - - - लोकानामृषिभिः सह ।।8.19.४० ।।

युवयोरस्तु सख्यं च क्षयो वैरस्य चाथ वै ।

स एवमुक्तो गाधेयो मुनिभिर्दैवतैः सह ।।४१ ।।

एवमस्त्विवति तान्प्राह विस्मितस्तेजसा तदा ।

ततो वसिष्ठमप्येवमूचुः सर्वे दिवौकसः । ।४२।।

असा२९वपि तथैवेति तेन सख्यं चकार ह ।

ततःप्रभृति सर्वं वै जगत् स्थावरजङ्गमम् ।।४३ । ।

ससुखं प्रीतिसंयुक्तं मुमुदे३० विगतज्वरम्३१ ।

- - - - - - - - - - - - - - - - -

- - - - - - - - - - - - - - - - - || १४||

२२... न्यो - घ. । २३ प्यसुरा - घ. । २४.. द् गिर. - घ. । २५.. न. - घ. । २६ सप्तवैद्यनयोर्म... - घ, (?) व - घ. । २७ .. ना घ. । २८ व्र्यक्तं - घ. । २९ तासा... - घ. । ३० ययुर्देवि... - घ. । ३१ देवैर्गतज्वरम् - घ. ।

सनत्कुमार उवाच

अथ तीर्थप्रसंगेन मुनिभिः समुपागतैः ।

अनुग्रहः कृतस्तस्या येन स्वच्छजलाभवत् ।।४५। ।

महतस्तपसः शक्ताः (?) कालेन महता तदा ।

वसिष्ठस्य तु तां क्षान्तिं ज्ञात्वा स ऋषिपुङ्गवः ।।४६। ।

विश्वामित्रो महातेजा वसिष्ठे वैरमत्यजत् ।

एवं तौ वैरमन्योन्यं जहतुर्मुनिसत्तमौ ।।४७। ।

सनत्कुमार उवाच

य इदं शृणुयाद्विप्रो ब्राह्मणाञ्छ्रावयीत वा ।

सुदुस्तराणि दुर्गाणि तरत्य३२ श्रान्तपौरुषः । ।४८ ।।

त्रिपौरुषौदार्यविहारसत्वैः समुन्नतश्चोज्ज्वलचारुवेषः ।

भवेच्च सर्वामरराजतुल्यस्त्रिविष्टपे क्रीडति चेच्छया स्वयम् ।।४९। ।

एवं तदभवद् व्यास विश्वामित्रवसिष्ठयोः ।

वैरं समाप्तं लोकानां हितार्थं पुनरेव च ।।8.19.५० ।।

इति स्कन्दपुराणे वैरनिवर्तनं नाम ऊनविंशोध्यायः

व्यास उवाच

उमाहरौ तु देवेशो चक्रतुर्यत्तु संगतौ ।

तन्मे सर्वमशेषेण कथयस्व महामुने ।।१ ।।

सनत्कुमार उवाच

उमाहरौ तु संगम्य परस्परमनिन्दितौ ।

- - - - - -, - - - - - - - - - - - । ।२ ।।

शिलादस्यात्मजं विप्रं१ - - - शक्तिवारणम्२ ।

- - - - - - - - - - - - - - - - - । ।३ ।।

३२... त्या - घ ।

१ यं रण - घ. । २ शशांकस्यानुजोर्विप्रं यं रणशक्तिवारणं - घ. ।

87

स चाप्ययोनिजः पुत्र आराध्य च महेश्वरम् ।

रुद्रेण समतां लब्ध्वा महागणपतिर्बभौ ।।४।।

व्यास उवाच

कथं नन्दी समुत्पन्नः कथं चाराध्य शंकरम् ।

समत्वमन्वगाच्छम्भोः प्रतीहारत्वमेव च ।।५। ।

सनत्कुमार उवाच

अभूदृषिः सुधर्मात्मा शिलादो नाम वीर्यवान् ।

तस्याभूत् शीलवृत्तित्वं शिलादस्तेन सोभवत् । ।६ ।।

अपश्यन्लम्बमानास्तान् गतीर्यान् स पितृन् द्विजः ।

विच्छिन्नसंततिर्घोरं निरयं वै प्रपेदुषः४ ।।७।।

तैरुक्तोपत्यकामो वै तं देवं लोक(?)मव्ययम् ।

आराधय महादेवं सुतार्थं द्विजसत्तम ।।८ ।।

योयमुत्तारणे शक्तः स ते५ पुत्रं प्रदास्यति ।

तेषां वाक्यं ततः श्रुत्वा जगाम शरणं६ शिवम् ।।९। ।

तस्य वर्षसहस्रेण तप्यमानस्य शूलधृक् ।

शर्वः सोमो गणवृतो वरदोस्मीत्यभाषत ।।8.20.१ ० ।।

सोमं स दृष्ट्वा७ देवेशं प्रणतः पादयोर्विभोः९ ।

हर्षगद्गदया वाचा तुष्टाव विबुधेश्वरम् । ।११ । ।

शिलाद उवाच

नमः परमदेवाय महेशाय महात्मने ।

स्रष्ट्रे१० सर्वसुरेशानां ब्रह्मणः पतये नमः । । १ २। ।

नमः कामांगनाशाय योगसंभवहेतवे ।

नमः पर्वतवासाय ध्यानगम्याय ते नमः ।।१३ ।।

ॠषीणां पतये नित्यं देवानां पतये नमः ।

लोकानां पतये चैव योगिनां पतये नमः ।। १४। ।

३ स्ता - घ. । ४... तसः (तुष?) - घ. । ५ शत्रो (सत?) - घ. । ६ सवलं - घ. । ७ स दृष्ट्वा सोम... - घ. । ८... य - ध. । ९ र्बभौ - घ । १० श्रेष्ठे - घ. ।

प्रधानाय नमो नित्यं११ - - - - - सर्गिणे ।

वरदाय च भक्तानां नमः सर्वगताय च । ।१ ५। ।

तन्मात्रेन्द्रियभूतानां विकाराय१२ गुणैः सह ।

१३ - - - पतये चैव नमस्ते प्रभविष्णवे । ।१ ६। ।

जगतः पतये चैव जगत्स्रष्टे नमः सदा ।

प्रकृतेः पतये नित्यं पुरुषात्परगामिने । । १७।।

ईश्वराय नमो नित्यं योगगम्याय - - - १४ ।

संसारोत्पत्तिनाशाय सर्वकामप्रदाय च । । १८।।

शरण्याय नमो नित्यं नमो भस्मांगरूपिणे ।

नमस्ते योग्रहस्ताय (?) तेजसां पतये नमः ।।१ ९।।

सूर्यानिलहुताशाम्बुचन्द्राकाशधराय च ।

स्थिताय सर्वदा नित्यं नमस्त्रैलोक्यवेधसे । । 8.20.२० । ।

स्तोतस्यान्यांगतो देव विश्रामस्तव हंक्ष्यते । (?)

यस्माद्धेतुस्त्व१५मेवास्य जगतः स्थितिनाशयोः ।।२१ । ।

अशरण्यस्य देवेश त्वत्तश्च शरणार्थिनः ।

प्रसादं परमालक्ष्य वरदो भव विश्वधृक् । ।२२। ।

सनत्कुमार उवाच

यः स्तोत्रमेतदमलं पठति द्विजन्मा प्रातः शुचिर्नियमवान् पुरतो द्विजानाम् ।

तं ब्रह्मराक्षसपिशाचसभूतयक्षा हिंसन्ति नो द्विपदपन्नग - - पूताः ।।२३ ।।

ततः स भगवान् देवः स्तूयमानः सहोमया ।

उवाच वरदोस्मीति ब्रूहि यत्ते मनोगतम् ।।२४।।

तमेवंवादिनं देवं शिलादोभ्यर्चयत् तदा१६ ।

उवाच चेदं देवेशं स वाचा सज्जमानया ।।२५।।

भगवन् यदि तुष्टोसि यदि देयो वरश्च मे ।

इच्छाम्यात्मसमं पुत्रं मृत्युहीनमयोनिजम् ।।२६ । ।

११ तत्त्वमेसं - घ. । १२ विक... - घ. । १३ स्वाष्ट्र च - घ. । १४ वाहसे - घ. । १५ द्वित्तत्व - घ. । १६ सदा - घ. ।

एवमुक्त्वा ततो देवः प्रीयमाणस्त्रिलोचनः ।

एवमस्त्विति तं प्रोच्य तत्रैवान्तरधीयत ।।२७।।

गते तस्मिन्महेष्वासे ऋषिः परमपूजितः ।

स्वमाश्रममुपागम्य ऋषिभ्योकथयत्ततः । ।२८। ।

- - - - - - - - - - - - - - - - - - ।।२९ । ।

सर्वकामानलप्रख्यः कुमारः प्रत्यभाषत ।

स तं दृष्टवा तथोद्भूतं कुमारं दीप्ततेजसम् । । 8.20.३० ।।

राक्षसोयमिति ज्ञात्वा भया१७ न्नोपससार तम् ।

कुमारोपि तथोद्भूतः पितरं दीप्ततेजसम् । ।३ १ । ।

उपासर्पत दीनात्मा तात तातेति चाब्रवीत् ।

स तातेत्युच्यमानोपि यदा तन्नाभ्यनन्दत ।

अथ वायुस्तदाकाशे निनादं प्राह सुस्वरम् । ।३ २ । ।

वायुरुवाच

सालंकायन पुत्रस्ते योसौ देवेन शंभुना ।

अयोनिजः१८ पुरा दत्तः१९ स एष२० प्रतिनन्दय ।। ३३ ।।

यस्मान्ननन्दिकरस्तेयं सदैव द्विजसत्तम ।

तस्मान्ननन्दीति नाम्ना२१ यं भविष्यति सुतस्तव । ।३४। ।

सनत्कुमार उवाच

ततः स वायुवचनान्ननन्दिनं परिसष्वजे ।

गृहीत्वा स्वा२२ श्रमं तेन चानयद् दृष्टिवर्द्धनम् (?) ।।३ ५।।

चूडानामव्रतादीनि कर्माण्यस्य चकार सः ।

कृत्वा चाध्यापयामास वेदान् साङ्गा२३ नशेषतः ।। ३ ६।।

आयुर्वेदं च गान्धर्वं धर्म२४ शास्त्रं सलक्षणम्२५ ।

हस्तिनां चरितं चैव नवनिध्योश्च२६ लम्भनम्२७ ।।३७।।

१७ भवा - घ । १८... ज - घ. । १९... तं - घ । २० एव - घ. । २१ नामा - घ. । २२ चा - घ. । २३ साध्या - घ । २४ काम?, अश्व? । २५ आयुर्वेदं (धनुर्वेदं) गान्धर्वं शास्त्रलक्षणम्? । २६ नरनार्योश्च लक्षणम्?, नवनाध्यो - घ. । २७ लम्बनम्... - घ. ।

शिल्पानि चैव सर्वाणि निमित्तज्ञानमेव च ।

भूतग्रामचिकित्सां च मातृणां चरितं च यत् ।।३८।।

भुजगानां च सर्वेषां यच्च किञ्चिद् विचेष्टितम् ।

यच्च शास्त्रसमूहाना२८मष्टौ व्याकरणानि च ।।३ ९।।

तथा चैव पुराणानि इतिहासमशेषतः ।

पंचस्थानानि यानि स्युर्ज्योतिर्गणविचारणे२९ ।।8.20.४० ।।

मातृभूतग्रहं३० तन्त्रं योगिनां३१ मतमुत्तमम् ।

अब्दैरधीतवान् सर्वं व्यास षट्पंचभिस्ततः ।।४१ ।।

दक्षः शुचिरदीनात्मा प्रियवागनसूयकः ।

सर्वलोकप्रियो नित्यं नानानयननन्दनः ।।४२। ।

तस्याथ३२ सप्तमे वर्षे ऋषिदेवौ तपोधनौ ।

आश्रमं समनुप्राप्तौ शिलादस्याहतौजसौ ।।४३ ।।

तावभ्यर्च्य यथान्यायं शिलादः सुमहातपाः ।

सुखासीनौ समानम्य३३ आसने परमार्चितौ ।।४४।।

मित्रावरुणनामानौ तपोयोगबलान्वितौ ।

अभिज्ञौ सर्वभूतानां त्रिलोके सचराचरे । ।४५। ।

ताभ्यां समर्थितः सोपि निससाद वरासने ।

- - - - - । ।४६। ।

उवाच गुणवान् सम्यक् कुलवंशविवर्धनः ।

तमाहूय च संतुष्टः पुत्रं नन्दिनमच्युतः ।।४७।।

तयोः पादेषु शिरसा पातयत्तमनिन्दितम् ।

तौ तु तस्याशिषं दिव्यौ प्रयुक्तावथ नित्यताम् ।

गुरुशुश्रूषणे भावं लोकांश्चैव तथाक्षयान् ।।४८।।

सनत्कुमार उवाच

शिलादस्तावथालंब्य आशिषं देवयोस्तदा ।

विसृज्य नन्दिनं भीतः सोपृच्छदृषिसत्तमौ ।।४९।।

२८ ...हेन - घ. । २९ चारयन् - घ. । ३० गृहं - घ. । ३१ न - घ., नी? । ३२ यस्यार्थं - घ. । ३३.नश्च - घ. ।

91

शिलाद उवाच

किमर्थं मम पुत्रस्य दीर्घमायुरुभावपि ।

प्रयुक्तवन्तौ धन्यस्य(?)३४ नाशिषं मुनिसत्तमौ ।।8.20.५० ।।

मित्रावरुणावूचतुः

तवैष तनयस्तात स्वल्पायुः सर्वसंमतः ।

इतोन्यद् वर्षमेकं वै जीवितं धारयिष्यति । ।५१ ।।

सनत्कुमार उवाच

ततः स शोकसंतप्तोपत्यव्यसनदुःखितः३५ ।

विसृज्य ऋषिशार्दूलावेकाकी विललाप च । ।५२। ।

तस्य शोकाद् विलपतः स्वरं श्रुत्वा सुतः३५ शुभम् ।

नन्द्या३७गात्तं तथापश्यत्पितरं दुःखितं भृशम् ।।

नन्द्युवाच

केन त्वं तात दुःखेन दूयमानः३८ प्ररोदिषि ।

दुःखं ते कुत उत्पन्नं ज्ञातुमिच्छाम्यहं पितः । ।५४।।

शिलाद उवाच

पुत्र त्वं किमु वर्षेण जीवितं संप्रहास्यसि ।

ऊचतुस्तावृषीत्येवं ततो मां - - -३९ विशत् । ।५५।।

नन्द्युवाच

सत्यं देवऋषी तात न तावनृतमूचतुः ।

तथापि तन्न४० मृत्युर्मे प्रभविष्यति मा शुचः ।।५६।।

शिलाद उवाच

किं तपः किं परिज्ञानं को योगः कः श्रमश्च ते ।

येन त्वं दारुणं मृत्युं वञ्चयिष्यसि४१ पुत्रक ।।५७। ।

३४ धन्यस्य - घ., दीनस्य? । ३५ व्यथदुः... - घ. । ३६ सुभ - घ. । ३७ नद्या - ध. । ३८ भू (अभिभू?) - घ. । ३९ कृव्रणा? - च. । ४० पितर्न - घ । ४१ मुञ्चयिष्यसि - घ. ।

नन्द्युवाच

न तात तपसा मृत्युं वंचयिष्ये न विद्यया ।

महादेवप्रसादेन मृत्युं जेष्यामि नान्यथा । ।५८। ।

द्रक्ष्यामि शंकरं देवं ततो मृत्युर्न मे भवेत् ।

नष्टे मृत्यौ त्वया४२ सार्धं चिरं वत्स्यामि निर्वृतः । ।५९।।

शिलाद उवाच

मया वर्षसहस्रेण तपस्तप्त्वा सुदुश्चरम् ।

महादेवः पुरा दृष्टो लब्धस्त्वं मे यतः सुतः ।

कथं द्रष्टा४३ महादेवमेतदिच्छामि वेदितुम् । ।8.20.६० ।।

नन्द्युवाच

न चापि तपसा देवो दृश्यते नापि विद्यया ।

- - - मनसा देवो दृश्यते परमेश्वरः । । ६१ ।।

अहमेतद्विजानामि येन४५ द्रक्ष्यामि शंकरम् ।

त्वया विसृष्टो गत्वाहमचिरेण त्रिलोचनम् ।।६२। ।

द्रष्टा तात न सन्देहो विसृजाशु ततस्तु माम् ।

अचिरेणैव कालेन मृत्युदुःखविवर्जितम्४५ ।।६३ । ।

द्रक्ष्यसे मां कृतार्थं च तस्मान्मां त्वं विसर्जय ।

तिष्ठन्तं वा शयानं वा धावन्तं पतितं तथा ।।६४।।

न प्रतीक्षेत४७ मां४८ मृत्युरिति बुद्ध्वा शमं व्रज ।

यदि मृत्युसहस्राणि यमकोटिशतानि च ।। ६५। ।

अभिद्रवन्ति संतप्ता दण्डपाशोद्यतायुधाः ।

व्यथां (?) तथापि ते कर्तुं४९ न समर्थाः कदाचन ।।६६ ।।

न ममैते करिष्यन्ति व्यथां लोम्ना तथैव हि ।

अवतीर्य जलं दिव्यं भावं५० शुद्धं समाश्रितः । ।६७। ।

४२ तया - घ. । ४३ दृष्ट्वा - घ. । ४४ गृहिनः? - घ । ४५ यस्मात् - घ. । ४६.. तः - घ. । ४७ ति घ. । ४८ वै - घ. । ४९ तात - घ. । ५० द्वारं - घ

अभ्यस्य५१ रौद्रमध्यायं ततो द्रक्ष्यामि शङ्करम् ।

जपत५२श्चाभियुक्तस्य रुद्रभावयुतस्य५ च ।

न मृत्युकालबहवः (?) करिष्यन्ति मम व्यथाम् । ।६८।।

सनत्कुमार उवाच

तमेवं५४ वादिनं मत्वा ब्रुवाणं शुद्धया धिया५५ ।

व्यसर्जयन्नदीनात्मा धृत्या५६ पुत्रं महातपाः ।।६९ ।।

अभिवन्द्य५७ पितुः पादौ शिरसा स महायशाः ।

प्रदक्षिणं समावृत्य संप्रतस्थे५८ विनिश्चितः ।।8.20.७० ।।

अभिवन्द्य ऋषीन् सर्वान् स दिदृक्षु५९ रुदारधीः ।

मुनिर्देवमनाश्चैव प्रणतार्तिहरं शिवम् । ।७१ । ।

इति स्कन्दपुराणे नन्दितपःप्रवेशो नाम विंशतितमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

निर्गतोथ ततो नन्दी जगाम सरितां वराम् १ ।

भुवनामिति विख्यातां सर्वलोकहितावहाम् ।। १।।

तां प्रविश्य ततो धीमानेकाग्रो द्युतिमाँस्थितः ।

स जजाप ततो रुद्रं मृत्योर्भीतः समाहितः । । २।।

जपता तेन तत्रैव तत्परेण तदाशिषा ।

कोटिरेका यदा जप्ता तदा देवस्तुतोष ह । ।३ ।।

सनत्कुमार उवाच

सोवतीर्य ततो भूयः प्रयतात्मा तथैव च ।

जजाप कोटिमन्यां तु रुद्रमेवानुचिन्तयन् ।।४।।

५१ अद्यस्य - घ । ५२ जगत - घ. । ५३ भावयित - घ. । ५४ तदेवं - घ. । ५५ क्रिया - घ. । ५६ कृत्वा - घ., । धृत्वा? । ५७.. .नन्द्य - घ । ५८ स प्रभस्ते - घ. । ५९ समदृक्षु - घ ।

१ वरम् - ष. ।

द्वितीयायां ततः कोट्यां संवृतायां२ वृषध्वजः ।

अभ्याजगाम तं चैव वरदोस्मीत्यभाषत ।।५।।

स प्राह भगवन् कोटिं तृतीयामधिकामहम् ।

जप्तुमिच्छामि देवेश त्वत्प्रसादात्त्वहं विभो ।।६।।

एवमस्त्विति भूयोपि भगवान् प्रत्युवाच ह ।

- - जगाम स्वं वेश्म देव्या सह महामतिः ।।७।।

ततस्तृतीयां रुद्राणां कोटिमन्यां जजाप ह ।

युगान्तादित्यसंकाशः ततः समभवद् द्विजः । ।८ ।।

तस्य कोटित्रये व्यास समाप्ते ज्वलनत्विषः ।

सोमः सह गणैर्देवस्तं३ देशमुपचक्रमे ।।९।।

स तं करेण संगृह्य तद्वृत्तसलिलाच्च ह ।

संसृज४न्नग्रहस्तेन नन्दिनं कालहाब्रवीत् ।।8.21.१ ०।।

देवदेव उवाच

शैलादे वरदोहं ते तपसानेन तोषितः ।

साधु जप्तं त्वया धीमन् ब्रूहि यत्ते५ मनोगतम् ।।११।।

शैलादिरुवाच

जपेयं कोटिमन्यां वै भूयोपि तव तेजसा ।

वरमेतं वृणे देव यदि तुष्टोसि मे विभो ।।१२।।

भगवानुवाच

शैलादे - - - - ६- तव तुष्टोस्मि साम्बिकः ।

यं त्वद्य वृणुषे कामं सर्वं तं प्रददामि ते ।।१३ ।।

ब्रह्मत्वमथ७ विष्णुत्वमिन्द्रत्वमथवान्यताम्८ ।

आदित्यो भव रुद्रौ वा ब्रूहि किं करवाणि ते ।।१४।।

सनत्कुमार उवाच

स एवमुक्तो देवेन शिरसा पादयोर्नतः ।

तुष्टाव पुरकामांगक्रतुपर्वतनाशनम ।।१५।।

२ संस्मृता - घ, समाप्ता? । ३ र्व्यासं देवस्तं वस - घ., स्तमुप? । ४ संमृज? । ५ या (जा?) तु - घ. । ६ कर्मणानेन?, कर्मणनेन शैलादे? । ७ मघ (अ.) - घ. । ८ नृतां - घ. ।

नमो देवाधिदेवाय९ महादेवाय वै नमः ।

नमः कामांगनाशाय नीलकंठाय वै नमः ।।१ ६। ।

नमस्तुषितनाशाय त्रैलोक्यदमनाय च ।

नमः कालाग्रदण्डाय उग्रदण्डाय वै नमः । । १ ७। ।

सर्वतः पाणिपादाय सर्वतोक्षिमुखाय१० च ।

सर्वतः प्रभवे चैव११ सर्वमावृत्य तिष्ठते१२ ।। १८। ।

नमस्ते रुक्मवर्णाय तथैवातीन्द्रियाय च ।

नमः कनकलिंगाय सर्वलिंगाय वै नमः ।। १ ९। ।

नमश्चन्द्रार्कवर्णाय योगेशायाजिताय च ।

पिनाकपाणये चैव शूलमुद्गरपाणये ।।8.21.२० ।।

निषङ्गिणे१३ खड्गिने च१४ परश्वधधराय च ।

रथिने चर्मिणे चैव महेशाय च वै नमः । । २१ । ।

नमस्त्रिशूलहस्ताय उग्रदण्डधराय च ।

नमो गणाधिपतये रुद्राणां पतये नमः । । २ २। ।

नमः सहस्रनेत्राय शतनेत्राय वै नमः ।

आदित्यानां १५ पतये वसूनां पतये नमः । ।२३ । ।

नमः पृथिव्याः पतये आकाशपतये नमः ।

नमः स्वर्लोकपतये उमायाः पतये नमः ।।२४। ।

नमो योगाधिगम्याय सर्वयोगप्रदाय च ।

ध्यानिनां ध्यायमानाय (?) ध्यानिभिः संस्तुताय च ।। २५।।

मृत्यवे कालदण्डाय यमाय च महात्मने ।

देवाधिपतये चैव दिव्यसंहननाय च ।।२६।।

यज्ञाय वसुदानाय स्वर्गदाय जयाय च ।

सवित्रे सर्वदेवानां धर्मायानेकरूपिणे । ।२७। ।

अमृताय वरेण्याय सर्वदेवस्तुताय च ।

ब्रह्मणश्च शिरोहर्त्रे१६ यज्ञस्य च महात्मनः । ।८। ।

९. तिदेवाय - घ. । १० सुखाय - घ. । ११ प्रसवित्रे च? १२ स्यानवे घ, स्थास्नवे।. १३ वङ्गिने - घ. ।

१४ चैव - घ. । १५ आदित्यानष्ट... घ, । आदित्यपतये चाष्ट? । १६ हंत्रे - घ. ।

त्रिपुरघ्नाय चोग्राय सर्वाशुभहराय च ।

उमादेहार्धरूपाय ललाटनयनाय च ।।२९।।

महिषान्धकभर्त्रे च द्रष्ट्रे१७ च परमेष्ठिने ।

ब्रह्मणे गुरवे चैव ब्रह्मणे जनकाय च । ।8.21.३ ० । ।

कुमारगुरवे चैव कुमारवरदाय च ।

हलिने मुशलघ्नाय महाहासाय वै नमः ।। ३१ ।।

मृत्युपाशाग्रहस्ताय तक्षकब्रह्मसूत्रिणे ।

सविद्युद्घनवाताय तथैव वृषयायिने । ।३ २ । ।

हिमवद्विन्ध्यवासाय मेरोः पृष्ठनिवासिने ।

कैलासवासिने चैव धनेश्वरसखाय च ।।३ ३ । ।

विष्णुदेहार्धदत्ताय तस्यैव वरदाय च ।

सर्वभूता१८ धियज्ञाय सर्वभूतानुकम्पिने ।।३४।।

अन्तर्भूतादिभूताय प्राणिनां जीवदाय च ।

नमस्ते मन्यमानाय अभिमानाय चैव हि ।।३ ५। ।

बुध्यमानाय१९ बोध्याय२० द्रष्ट्रे२१ वै चक्षुषे नमः ।

नमस्ते स्पर्शयित्रे च तथैव रसनाय च । ।३ ६ । ।

नमो घ्राणाय घ्रात्रे च श्रोत्रे श्रोत्राय चैव हि ।

हस्तिने चैव हस्ताय तथा पादाय पादिने ।।३७। ।

नमोस्त्वानन्दकर्त्रे च आनन्दाय च ते नमः ।

वाचेथ वाग्मिने चैव तन्मात्राय महात्मने ।।३८। ।

सूक्ष्माय चैव स्थूलाय सत्वाय रजसे नमः ।

नमश्च तपसे नित्यं क्षेत्रज्ञाया२२जिताय च । । ३ ९। ।

विष्णवे लोककर्त्रे च प्रजानां पतये नमः ।

नमः सप्तर्षये चैव तप्यमानाय तापिने ।।8.21.४० ।।

१७ दृष्टे - घ. । १८ सर्वभूताय - घ. । १९ ?तृद्वमानाय - घ. । २० बुद्ध्याय - घ. । २१ दुष्टो - घ. । २२ क्षेत्रज्ञाय - घ. ।

ब्रह्मण्याय२३ च - - -२ ४ तथा दुर्वाससे नमः ।

शिल्पिने शिल्पनाथाय विदुषे विश्वकर्मणे ।।४१ ।।

अत्रये भृगवे चैव वसिष्ठाय नमोस्तु ते ।

भूताय भूतनाथाय - - - २५ पतये नमः ।।४२ ।।

तिष्ठते द्रवते चैव गायते नृत्यतेपि च ।

अवश्यायाप्यवध्याय अजरायामराय च ।।४३।।

अक्षयायाप्ययायैव तथाप्रतिहताय च ।

अनावेश्याय सर्वेषां दृश्यादृश्य२६ स्वरूपिणे ।।४४।।

सूक्ष्मेभ्यश्चातिसूक्ष्माय सर्वेशाय महात्मने ।

नमस्ते भगवन् व्यक्ष नमस्ते भगवन् शिव ।।४५।।

नमस्ते सर्वलोकेश नमस्ते लोकभावन ।

न मे देवाधिपत्येन ब्रह्मत्वेनापि वा पुनः ।।४६।।

न विष्णुत्वेन देवेश न इन्द्रत्वेन भूतप ।

इच्छाम्यहं तवेशान गणत्वं नित्यमव्ययम् ।।४७। ।

नित्यं२७ त्वां सगणं साम्बं प्रसन्नं सपरिच्छदम् ।

द्रष्टुमिच्छामि देवेश एष मे दीयतां वरः ।।४८।।

दत्त्वा गतिं पुरा देव त्वं वैरावर्त्तनं पुनः (?) ।

शरणं त्वञ्च२८ मे नाथ नान्यं पश्यामि कर्हिचित् ।।४९।।

त्वया त्यक्तस्य चैवाशु विनाशो२९ नात्र संशयः ।

अन्यां गतिं न पश्यामि योस्यान्यं तेन्तकं३० शुभम् ।।8.21.५०।।

अनुरक्तं च भक्तं च त्वत्परं त्वदुपाश्रयम् ।

प्रतीच्छ मां सदा देव एष मे दीयतां वरः ।।५१ ।।

सनत्कुमार उवाच

य इदं प्रातरुत्थाय पठेदविमना३१ नरः ।

स देहभेदमासाद्य नन्दीश्वरसमो भवेत् ।।५२। ।

२३ ब्रह्मणा - घ. । २४ तक्राय (भक्ताय? तर्काय?) - घ. । २५... स्वांत - घ. । २६ दृश्यदृश्याय - घ. । २७ तेन - घ. । २८ त्वं च - घ. । २९.. शं - घ, वि । शान्? । ३० यास्याम्यन्तिकं - घ, । ३१ लं - घ. ।

यश्चेमं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वा द्विजातिषु ।

सोश्वमेधफलं प्राप्य रुद्रलोके महीयते ।।५३ ।।

श्रुत्वा सकृदपि३२ ह्येतं स्तवं पापप्रणाशनम् ।

यत्र तत्र मृतो३३ व्यास न दुर्गतिमवाप्नुयात् ।।५४। ।

योधीत्य नित्यं स्तवमेतमग्र्यं३४ देवं सदाभ्यर्चयते यतात्मा ।

किं तस्य यज्ञैर्विविधैश्च दानैस्तीर्थैः सुतप्तैश्च तथा तपोभिः । ।५५ ।।

इति स्कन्दपुराणे एकविंशो३५ ऽध्यायः

सनत्कुमार उवाच

ततस्तु देवदेवेशो भक्त्या परमया युतम् ।

अश्रुपूर्णेक्षणं दीनं पादयोः शिरसा नतम् ।। १ ।।

कराभ्यां सुसुखाभ्यां तं१ संगृह्य२ परमार्तिहा ।

उत्थाप्य नयने सोम अश्रुपूर्णे३ ममार्ज ह४ ।।२ ।।

उवाच५ चैनं६ तुष्टात्मा वचसाप्याययन्निव ।

निरीक्ष्य गणपान् सर्वान् देव्या सह तदा७ प्रभुः ।।३ ।।

देवदेव उवाच

जाने भक्तिं तव मयि जाने चार्तिं तवा८नघ ।

तस्य सर्वस्य शैलादे उदर्कं सन्निशामय ।।४। ।

अमरो जरया त्यक्तो नित्यं दुःखविवर्जितः ।

अक्षयश्चाव्ययश्चैव९ सपिता ससुहृज्जनः१० ।।५ ।।

ममेष्टो गणपश्चैव मद्वीर्यो मत्पराक्रमः ।

इष्टो मम सदा चैव मम पार्श्वगतस्सदा । । ६।।

३२ शिवस्य दयितं - घ. । ३३ पठतो मानसे - घ. । ३४ दग्यं... - क । ३५ .. शति (त) मो - क. (घ) । १ तु - क. । २ संपूज्य - घ. । ३... र्णो - क. । ४ सः (तम्?) - क., ह्यमार्जत । ५ उत्थाय - क. । ६ चेदं - घ. । ७ तया - घ. । ८ तथा - क । ९ श्चैव मद्वीर्यो - घ. । १०. मत्तुल्यो मत्पराक्रमः - घ. ।

मद्रूपश्चैव भविता महायोगबलान्वितः ।

ऋद्धिमच्चैव ते द्वीपं क्षीरोदममृताकरम् ।।७। ।

संवासं च११ प्रयच्छामि तत्र रंस्यसि१२ सर्वदा ।

कुशेशयमयीं मालामवमुच्यात्मनस्ततः । ।८।।

आबबन्ध महातेजा नन्दिने दिव्यरूपिणीम् ।

स तया मालया नन्दी बभौ कण्ठावसक्तया । । ९।।

त्र्यक्षो दशभुजः श्रीमान् द्वितीय इव शङ्करः ।

ततो हस्ते१३ समादाय हस्तेन भगवान् हरः ।। 8.22.१० । ।

उवाच ब्रूहि किं१४ तेद्य ददानि१५ वरमुत्तमम् ।

आश्रमश्चायमत्यर्थ तपसा तव भावितः ।। ११ ।।

जप्येश्वर इति ख्यातो मम गुह्यो भविष्यति ।

समन्ताद् योजनं क्षेत्रं दिव्यं देवगणैर्वृतम् ।। १२ ।।

सिद्धचारणसंकीर्णमप्सरोगणसेवितम् ।

सिद्धिक्षेत्रं१६ परं गुह्यं भविष्यति न संशयः ।। १३ । ।

कर्मणा मनसा वाचा यत्किञ्चित् कुरुते नरः ।

शुभं वाप्यशुभं वात्र१७ सर्वं भवितृ१८ तच्छुभम् । । १४।।

जप्यमानः स१९ तुल्यो२० वै रुद्राणां तु२१ भविष्यति ।

यत्र तत्र मृता मर्त्या यास्यन्ति त्वत्२२ सलोकताम् । ।१ ५। ।

ततो जटाप्लुतं वारि२३ गृहीत्वा हारनिर्मलम् ।

उक्त्वा२४ नदी भवस्वेति विससर्ज महातपाः ।।१ ६।।

सा ततो दिव्यतोया च२५ पुण्या मणिजला शुभा ।

हंसकारण्डवाकीर्णा चक्रवाकोपशोभिता । ।१७।।

पद्मोत्पलवनोपेता२६ प्रार्वतत महानदी ।

स्त्रीरूपधारिणी चैव प्राञ्जलिः शिरसानता । ।१ ८। ।

११ सं - घ. । १२ वत्स्यसि - घ. । १३ तत एनं - ध. । १४ कं.? । १५.. .मि - ध. । १६ सिद्धक्षेत्रं - ध. । १७ वापि - घ. । १८ भवति - घ. । १९ तप्यमानस्य - घ. । २० तुल्यं - क. घ. । २१ तद् - क., च - घ. । २२ तव - क, देव - घ. । २३ जटाम्बू स्वकरे? । २४ शुद्धा - घ. । २५ तु - घ, । २६ दलोपेता - घ ।

पद्मोत्लदलाभाक्षी२७ तदा देवमुपस्थिता ।

तामुवाच ततो देवो२८ नदीं स्वय२९मुपस्थिताम् । । १९।।

यस्माज्जटोदकाद् देवि प्रवृत्ता त्वं शुभानने३० ।

तस्माज्जटोदा नाम्ना३१ त्वं भविष्यसि सरिद्वरा । ।8.22.२० । ।

त्वयि स्नानं तु यः कुर्याच्छुच्चिः प्रयतमानसः ।

सोश्वमेधफलं प्राप्य रुद्रलोके महीयते । । २१ । ।

सनत्कुमार उवाच

ततो देव्या - - - - नन्दीश्वरमतिप्रभम् ।

पुत्रस्तेयमिति प्रोच्य पादयोस्तं व्यनामयत् । । २२।।

सा तमाघ्राय३२ शिरसि पाणिभ्यां परिमार्जती ।

पुत्रप्रेम्णाभ्यषिञ्चत्तं स्रोतोभिः स्तनजै३३ -स्त्रिभिः ।२३।।

पयसा शंखगौरेण देवी देवं निरीक्षती ।

तानि स्रोतांसि३४ त्रीण्यस्याः सुतान्योधवती नदी । ।२४।।

नदीं त्रिस्रोतसीं३५ पुण्यां ततस्ता३६मवदद्धरः ।

त्रिस्रोतसां नदीं दृष्ट्वा वृष परमहर्षितः । ।२५। ।

ननर्द नादात्३८ तस्माच्च सरिदन्या ततोभवत् ।

यस्माद् वृषभनादेन प्रवृत्ता सा महानदी । ।२६।।

तस्माड् ढित्किरिकान्तां३९ वै उवाच वृषभध्वजः ।

जाम्बूनदमयं चित्रं स्वं देवः परमाद्भुतम् । ।२७। ।

मुकुटञ्चाबबन्धास्य कुण्डले चामृतोद्भवे ।

तं तथाभ्यर्चितं व्योम्नि दृष्टवा मेघः प्रभाकरः । ।२८ । ।

देवोपवाह्यः सिषिवे सनादः सतडिद्गुणः ।

तस्याभिषिक्तस्य४० तदा प्रवृत्ते स्रोतसी भृशम्४१ । ।२९। ।

२७ भासा?, महा - घ. । २८ देवी - क । २९ नंदीश्वर - घ । ३० भूतले - घ । ३१ देवी तस्मा- ज्जटा नाम्ना - घ. । ३२ प्य - क. । ३३ तनुजै - घ । ३४ स्रोतांसि - क । ३५ सां - घ. । ३६ तत्रस्था - घ. । ३७ मवहद्धरः - क., मगमद्वरः - घ,.. रा - क । ३८ नादं - घ, नादा (न्) - क । ३९ दिकारिकां तां - घ. । ४० भिषक्तस्य - घ. । ४१ स्रोतसां नदीम् - घ ।

यस्माच्च कुण्डलात् स्वर्णात्४२ नद्येका संप्रवर्तत४३ ।

स्वर्णोदकेति नाम्ना तां महादेवोभ्यभाषत । । 8.22.३० । ।

जम्बूनदमया४४ द्यस्माद् द्वितीया मुकुटा४५ च्छुभात्४६ ।

प्रावर्तत नदी पुण्या प्राह४७ जाम्बूनदीति४८ ताम्४९ ।।३ १ ।।

एतत्पञ्चनदं नाम् जप्येश्वरसमीपगम् ।

व्याख्यातं फलमेतासां५० जटोदया५१ महात्मना ।।३ २ । ।

तच्च५२ पञ्चनदं दिव्यं देवं जप्येश्वरं च तम् ।

त्रिरात्रोपोषितो गत्वा स्नात्वाभ्यर्च्य च५३ शूलिनम् । ।३ ३ ।।

ब्राह्मणाँस्तर्पयित्वा च यत्र तत्र मृतो नरः ।

नन्दीश्वरस्यानुचरः क्षीरोदनिलयो भवेत् ।।३४।।

यस्तु जप्येश्वरे प्राणान्५४ परित्यजति५५ दुस्त्यजान् ।

नियमेनान्यथा वापि स मे गणपतिर्भवेत् । ।३५।।

नन्दीश्वरसमो नित्यं शाश्वतो ह्य५६ क्षयोव्ययः ।

मम पार्श्वेप्यनुचरः प्रियः सन्मत एव च५७ । ।३ ६।।

जप्येश्वरं पंचनदं च तद्वै यो मानवोभ्येत्य जहाति देहम् ।

स मे सदा स्याद् गणपो वरिष्ठस्त्वष्ट्रा समः५८ कान्तवपुश्च५९ नित्यम्६० ।।३७। ।

इति स्कन्दपुराणे द्वाविंशोध्यायः६१

४२ यस्मात् सुवर्णान्निः सृत्य - क-, तकुण्डलादेको - घ. । ४३ यतः साक्षात्प्रवर्तित।। - घ । ४४ जाम्बूनदमयाद् घ? । ४५ न्मु.. - क, त त् मू.?.. - घ. । ४६ भा (त) - क । ४७ ऊचुः - क. । ४८ जम्बू... - क. । ४९ नदीं च ताम् - घ. । ५० मेतेषां - घ, मेतस्य? । ५१ जटोदयान् - क ., ?जटावन - घ. । ५२ तञ्च - घ. । ५३ भ्यर्चय - क. । ५४ जनुः - घ. । ५५ प्राणान् - घ । ५६... था - घ । ५७ तिष्ठते मत्पुरेदार पुरद्वारि?) यावदाभूतसंप्लवम् - घ. । ५८ त्वष्टा... - क । ५९ कान्ति.. - क. । ६० यो मां नरः स्नापयति पंचनद्यां जहाति देहं विधिवच्च तासु । इत्युत्तरार्धत्वेन दत्तः पाठो घपुस्तके । ६१.. .शतिमो - क. ।

सनत्कुमार उवाच

भगवान् देवदेवेशः सर्वभूतपतिर्हरः ।

देवीमुवाच वागीश उमां गिरिवरात्मजाम् ।। १ ।।

देवि१ नन्दीश्वरं देवमभिषेक्ष्यामि भूतपम् ।

गणानार२वाहयिष्यामि किं वा त्वं३ मन्यसेव्ययेे४ । ।२।।

देव्युवाच

सप्तलोकाधिपत्यं च गणेशानां तथैव च ।

सर्वमर्हति देवेश नन्दी पुत्रो ममाग्रजः५ ।।३ ।।

सनत्कुमार उवाच

ततः स भगवान् देवः सुरशत्रुनिषूदनः ।

प्राङ्मुखः स गणेशानामाह्वानमकरोत्तदा६ ।।४। ।

ततस्सहस्रशस्तत्र गणाध्यक्षा मुदा युताः ।

संप्राप्ताः सर्वलोकेशास्तत्क्षणाच्च७ महामुने८ ।।५। ।

संप्राप्ताः सर्वलोकेशा ये रुद्राः स्वर्गवासिनः ।

अन्ये रुद्रवरा व्यास येषां संख्या न विद्यते । ।६। ।

ब्रह्माण्डावरणा ये च अहिर्बुध्न्यादयो९ मुने ।

कपालांशिविशोकाश्च शतनेत्राः शताननाः१० ।।७। ।

अनन्तरुद्रा ये चान्ये शतवक्त्राः शतोदराः ।

सर्वतः पाणिपादाश्च सर्वदिक्षु समाश्रिताः ।।८ । ।

अणिमादिगुणैर्युक्ता ब्रह्मसंभूतिहेतवः ।

संप्राप्ताः सर्वलोकेशास्ताञ्छृणुष्व११ महामुने । ।९।।

ततः करालवदनो१२ भृकुटीभूषिताननः१३ ।

शंखहाराम्बुगौरश्च दंष्ट्री स्रग्वी त्रिलोचनः ।। 8.23.१० । ।

१ देवी - क । २ नां - क । ३ त्र घ । ४ उमे - घ । ५ महा.. - क. । ६ ततः - घ. । ७ तच्छृणुष्व - क । ८ महात्मने - क. । ९ अजब्रध्न - घ. । १० सनातनाः - घ. । ११ ये शृ... - घ. । १२ दशनो - घ. । १३ भ्रुकुटीभीषणाननः - घ. ।

जटासहस्रोर्ध्व१४ शिखो१५ ज्वालाकेशो महाहनुः१६ ।

अग्न्यंगारकनेत्रश्च भुजगाबद्धमेखलः । । ११ ।।

विद्युज्जिह्वो महाकायस्तथा चैवोर्ध्वमेहनः ।

सर्पयज्ञोपवीती च परश्वधधरस्तथा । । १ २।।

भुजगाबद्धमौञ्जिश्च भुजगैरेव कङ्कणैः ।

निनादान् संसृजानश्च१७ अशनीपातसन्निभान् ।। १३ । ।

डिण्डि१८ रित्येव विख्यातो गणपः समदृश्यत ।

आत्मनः सदृशानाञ्च कोटिभिर्दशभिर्वृतः ।।१ ४। ।

गणपानां सुरेशानां योगिनां दीप्ततेजसाम् ।

ततोपरो महाकेशो महाकायोर्ध्वमेहनः ।। १ ५। ।

त्र्यक्षोनलशतप्रख्यः अशनीपातनर्दनः ।

नृत्यन् गायँश्च चित्राणि कुर्वन्नाट्या२० न्यनेकशः । । १६ । ।

ज्वलद्दंष्ट्रो महाहासो बृहत्स्कन्धः पिनाकधृक् ।

कोटिभिर्दशभिस्सार्धं द्विगुणाभिर्महात्मनाम् । । १७। ।

गणानां चित्ररूपाणां युगपत् संप्रदृश्यत ।

सिंहास्यगजकेशास्यै२१ द्वींपिशार्दूलकाननैः२२ ।

सोषाढिर्नाम२३ गणपो व्यास तत्र समागतः । । १८। ।

सनत्कुमार उवाच

अथान्यो व्यास संप्राप्तो युगान्तादित्यसप्रभः ।

शतयोजनबाहुश्च दिग्वासाश्चोर्ध्वमेहनः । । १ ९। ।

अतिदीर्घोतिमेढ्रश्च लम्बभ्रूः स्थूलनासिकः ।

वृत्तास्यश्च२४ महाक्षश्च भृकुटीसंहताननः । ।8.23.२० । ।

पंचयोजनविस्तीर्णो दीर्घो वै तावदेव च ।

दंष्ट्राश्चतस्रो वक्त्रेण बिभ्रच्छंखेन्दुपाण्डराः । ।२१ ।।

१४ स्रार्?ध - घ. । १५.. .शिरा क घ । १६ मना... - घ. । १७ अट्टहासानसृजँश्च - घ. । १८ दण्डि - घ. ।

१९ गणानां च - घ. । २०... न्या - क., दान - घ. । २१... नां शरभानां च - घ. । २२ रक्षसाम् - घ. ।

२३ ससोभीना... - घ. । २४... क्षश्च - घ. ।

पंचाग्निको२५ र्ध्वकर्णश्च पाशहस्तो मनोजवः२६ ।

वृतः कोटिशतेनैव सदृशाना२७मदृश्यत । । २२। ।

भार२८भूतीति विख्यातो महायोगबलान्वितः ।

गणपो देवदेवस्य समीपं सोभ्यगच्छत । ।२३ । ।

ततः कुन्देन्दुशंखाभं हिमराश्यम्बुसन्निभम् ।

मृणालस्फटिस्काभं च भस्मकक्षा२९वलम्बनम् ।।२४। ।

गृहीत्वा चाशनीहासं३० त्रिपादं चीरवाससम् ।

शतोदरं३१ त्रिशिरसं त्रिनेत्रं चोर्ध्वमूर्धजम् ।।२५। ।

ज्वालामालोग्र३२ केशञ्च व्याघ्रचर्माजिनाम्बरम्३३ ।

वायुवेगं महाहासं भुजगाबद्धमेखलम् । ।२६।।

महोरगकृतापीडं शंकु - ३४ र्ध्वमेहनम् ।

भस्मप्रहरणं चैव महादंष्ट्रं महाहनुम्३५ ।। २७। ।

महागणपतिं वीरं ज्वर इत्येव विश्रुतम् ।

कोटीशतवृतं तञ्च गणपं सोन्वपश्यत ।।२८। ।

ततोपरः सौम्यरूपो भस्मदिग्धाङ्ग एव च ।

त्रिशूलपाणिदिग्वासा महायोगबलान्वितः । ।२९।।

बहुवेषधरश्चैव ध्यानयोगपरायणः ।

सोमवर्ण इति ख्यातः कोटीशतवृतः प्रभुः । ।8.23.३ ० । ।

तादृशानां गणाध्यक्षो देवेनाहूत आगतः ।

सहस्रज्वालभस्मांगो महानेत्रोर्ध्वमेहनः । ।३ १ ।।

अथापरो महाकायः शूलपाणिर्महाबलः ।

युगान्तानलसंकाशः स्थिरः स्थिरयशोबलः । ।३ २ । ।

चन्द्रमौलिर्महाकेशश्चतुर्बाहुर्विलोहितः ।

एकपादैर्महाकायैस्त्र्यक्षैस्तैः शूलपाणिभिः । ।३ ३ ।।

२५ पंचाङ्गि.. - क, पंचजिह्वो - घ. । २६ यः - ध. । २७ सदृशां स - च. । २८ तावद् - घ. । २९ धर्मकर्मा घ. । ३० साशनिपाशं - घ. । ३१ समोदरं - घ. । ३२ माल्यग्र - घ. । ३३ चिना. (चिता?) - घ. । ३४ कर्णो - क., कान्तो - घ. । ३५.. ननम् - घ. ।

वृतः कोटीशतेनैव स्थाणुस्तत्राभ्थवर्तत ।

स महापार्षदो रुद्रः३६ सर्वासुरनिबर्हणः । ।३४।।

ततोपरः पट्टसेनो३७ ह्रस्वपादोदरः शुचिः ।

सहस्रबाहुचरणः सहस्राक्षः प्रतापवान् । ।३ ५।।

करालदशनश्चैव कृष्णसर्पाम्बरच्छदः ।

त्र्यक्ष३८ श्चन्द्रकृतापीडः कण्ठमालाविभूषितः ।।३ ६ ।।

उग्रसेन इति ख्यातः कोटीशतवृतः स च३९ ।

आगात्समीपं देवस्य आहूतः स्वयमीश्वरः । ।३७। ।

ततोपरः समावेदे देवं चन्द्रार्धधारिणम् ।

चतुर्वक्त्रो महातेजाश्चतुर्विंशेक्षणः प्रभुः । । ३८।।

सहस्रबाहुर्ज्वालास्यो महानेत्रोर्ध्वमेहन ।

करालदशन४० श्चैव शंकुकर्णो४१ महानखः ।।३९।।

असिपाणिर्महातेजाः शतपादश्शतोदरः ।

विद्युत्केशोतिहासश्च तथैवोभयतो गतिः ।।8.23.४० । ।

अजैकपादिति ख्यातो वृतः कोटिशतेन सः ।

काञ्चनोपलवृक्षाढ्यः समेघ इव पर्वतः । ।४१ ।।

सनत्कुमार उवाच

आगात्ततोपरो व्यास गणपः सुमहाबलः ।

सर्वतो वदनः४२ धीमान् सर्वतः पाणिपादभृत्४३ । ।४२ ।।

ह्रस्वबाहूरु४४ पादश्च अशनिं धारयञ्छुभम्४५ ।

शतैर्वृत४६श्च कोटीनामष्टाभिश्चात्मनः समैः ।।४३ ।।

निकुम्भ इति विख्यातः शतपादोदराननः ।

आगात्ततोपरश्चापि विद्युत्केशो महाबलः ।।४४। ।

चन्दमालाधरो घोरः प्रहसन्४७ प्रविचालयन्४८ ।

दण्डधारी महावक्त्रः शंखकुन्देन्दुसप्रभः ।।४५।।

३६ रौद्रः - घ. । ३७ पट्टिशेनो - घ. । ३८ स्त्र्यक्ष - क. । ३९ प्रभुः - घ । ४० वदन - घ. । ४१ कान्ताकर्णो - घ. । ४२ वरदः - घ । ४३. धृक् - क. । ४४ बाहुक - घ. । ४५... भाम् - घ. । ४६ वृत्यै - क. । ४७ सहस्रं - घ. । ४८ प्रतिचारयन् - घ. ।

गणकोटीशतवृतः परमम्परतापनः ।

ततोपरः सहस्रेण कोटीनां गणपो वृतः । ।४६। ।

सूर्यमालास्रजं बिभ्रदाजगाम महातपाः ।

स सूर्याप्यायनो नाम देवस्य परमप्रियः । ।४७। ।

धनुष्पाणिर्महातेजा विश्रुतः स४९ महाद्युतिः ।

तथान्यः५० सर्पमालश्च५१ चक्राभरण एव च । ।४८।।

चक्रायुधो महातेजा ह्रस्वपाद५२ कटीकरः५३ ।

स नाम्ना विश्रुतो लोके ग्रहाप्यायन इत्युत । ।४९।।

गणकोटिशतैः षड्भिर्वृतस्समनुधावत ।

शंकुकर्णोभ्ययाच्चैव गणकोट्या महाबलः ।।8.23.५० । ।

नन्दिकश्चापि दशभिः पिङ्गाक्षोष्टाभिरेव च ।

विनायकश्चतुःषष्ट्या कुष्माण्डो नाम विश्रुतः ।।५१ ।।

हिरण्यवर्णः षड्भिश्च एकपादस्तथैव च ।

धूम्रकेशो द्वादशभिः पताकी दशभिस्तथा ।।५२ ।।

सहस्रघंटोष्टादशभिस्तपः पंचभिरेव च ।

सहस्रशीर्षः षड्भिश्च भवः कोटिसमावृतः ।।५३ ।।

वरो दशभिरभ्यागात् कुम्भकर्णस्तथाष्टभिः ।

विष्वक्सेनः सहस्रेण अनदस्तु शतेन वै ।।५४।।

आवेशनो५४ तथाष्टाभिः सप्तभिश्च प्रवर्तनः५५ ।

महारवः सहस्रेण गणानां गणपो वृतः ।।५५। ।

चतुर्मुखो द्वादशभिस्तथा बाहुप्रहारकः५६ ।

महाकालः शतेनैव तथाग्निशिखरो गणः ।।५६।।

आदित्यमूर्धा कोट्या च तथा चैव धनावहः ।

सन्नाभ५७श्च शतेनैव कुक्कुटोष्टाभिरेव च । ।५७। ।

४९ सु - घ. । ५० अथान्यः - घ. । ५१ शपमानश्च - घ. । ५२ क्रमुपाद - घ ।। ५३ कटः - क, घ. । ५४ नः? । ५५ प्रतर्दनः? । ५६ वाहूपकारकः? - घ. । ५७. म - क. ।

कुन्दश्च पञ्चदशभिस्तथा संकोटकोपरः ।

अमोघभूतिः कोट्या५८ च तथा चैवाघभूतिकः५९ । ।५८ ।।

एकपादोपरः षष्ट्या तथा सप्तभिरारणः६० ।

महाबलश्च६१ नवभि६२रपस्मारश्च विश्रुतः ।।५९।।

नीलो नवत्या देवेशः पूर्णभद्रस्तथैव च ।

निर्ऋति६३ श्चैव सप्तत्या कोटीनामभ्यगात् सह ।।8.23.६० । ।

कोटीकोटीसहस्राणां शतैर्विंशतिर्भिवृताः ।

ईतय६४ स्तत्र चाजग्मुर्महायोगबलान्विताः ।।६ १ । ।

भूताः कोटिसहस्रेण प्रमथाः कोटिभिस्त्रिभिः ।

वीरभद्रश्चतुःषष्ट्या वृषभश्च महाबलः ।। ६२।।

मेघः सौदामिनीमालो६५ नवत्या संवृतो६६ भ्यगात् ।

प्रभाकरश्च विंशत्या विट्पति६७ श्च महाबलः ।।६३ । ।

गिरिको६८ मेघनादश्च उदरो मणिरेव च ।

काष्ठकर्णश्च दिव्यात्मा विश्वरूप६९श्च विश्रुतः । । ६४। ।

शतमन्युस्तथा चैव पञ्चाक्षश्चैव वीर्यवान् ।

तालकेतुश्च७० षंडश्च कपाली गजनाशनः७१ ।।६५। ।

संवर्तकस्तथा चैत्रस्त्रैलोक्यदहन७२ स्तथा ।

लोकान्तकश्च दीप्तात्मा हेमकुण्डल एव च । ।६ ६।।

मृत्युश्चैव यमश्चैव कालो विषहरस्तथा ।

शतमायो महामायः सर्वत्राशरण७३ स्तथा । ।६७।।

एकशृङ्गो च विख्यातस्तथा भृङ्गिरिटिश्च यः ।

एते चान्ये च गणपा गुह्या ये च महाबलाः ।।६८।।

तत्राजग्मुर्मुदा युक्ताः सर्वे चित्रास्त्रयोधिनः७४ ।

गायन्तश्च द्रवन्तश्च नृत्यन्तश्च महाबलाः । ।६९ । ।

५८ ट्यो? - घ. । ५९ रौअघभूतिकः - घ, चानघ? । ६०.?. णाः - क. । ६१.. रश्च - घ. । ६२. ति - क. । ६३ निवृत्ति - घ. । ६४ दूतय - घ. । ६५ मनीमानो - घ., माला - क. । ६६ संभृतो - घ । ६७ विद्युति - घ । ६८ विवेको - घ. । ६९ विल्वरूपं - क. । ७० अलकेतुश्च - घ. । ७१ कपालजगदासनः - घ. । ७२ सहन - घ. । ७३ पूर्वनाभरण? - घ. । ७४ दिव्यास्त्रयोधिनः - घ. .।

मुखाडम्बरवाद्यानि वादयन्तस्तथैव च ।

रथैर्नागैर्हयैश्चैव७५ ययुर्मर्कटवाहनाः७६ । ।8.23.७० ।।

व्याघ्रसिंहविडालैश्च सर्पैः पक्षिभिरेव च ।

श्वापदैश्च तथानेकै७७ रल्पैश्च विविधैः शुभैः । ।७१ । ।

विमानेषु तथारूढा मानुषेषु७८ तथापरे ।

पुष्पकेन विमानेन तथा मत्तद्विपेन च । ।७२ । ।

छंदं कृत्वा तथा शं - किन्नरोरगचारणैः७९ । (?)

उत्तमायुधयुक्तेन हंसयुक्तेन चापरे । ।७३ । ।

नानाविमानमारूढाः कोटिशस्तत्र चापरे ।

भेरीशृंग८० मृदंङ्गैश्च पणवानकगोमुखैः । ।७४। ।

वादित्रैर्विविधैश्चैव पटहैरेकपुष्करैः८१ ।

भेरीकर्कर८२ सन्नादैराडम्बरकडिण्डिमैः ।।७५ ' ।

मड्डूकै८३ वेंणुवीणाभिर्विवृषैस्तुणवैरपि८४ ।

दर्दरै८५ स्तलघातैश्च८६ कच्छपै पणवैरपि ।।७६ ।।

वाद्यमानैर्महायोगा आजग्मुर्देवसंसदम् ।

हंसजालेन दिव्येन पद्मयोनिः पितामहः । ।७७ । ।

मुनिभिर्योगसंसिद्धैर्वृतः सर्वैः समन्ततः ।

ऋग्वेदो दक्षिणे भागे दिव्यकुंडलभूषित । ।७८। ।

पश्चिमे सामवेदश्च नाना (?) रूपधरः शुभः ।

अथर्वा चोत्तरे चैव वह्निनेत्रधरः प्रभुः । ।७९ । ।

यजुर्वेदस्तु पूर्वेण विद्युद्रूपधरस्तथा ।

इतिहासपुराणानि नानारूपधराणि च । ।8.23.८ ० ।।

अग्रतो दीपयानेन तेपि तत्र प्रजग्मिरे ।

शिवभक्तो महायोगी८७ गरुडस्थो जनार्दनः । ।८ १ । ।

७५ श्चैवा - क., श्चापि - घ. । ७६ वायुम.. - घ. । ७७ नथीनकै - घ । ७८ मनुष्येषु - क. । ७९... णाः - घ । ८० शंख - घ. । ८१ पुष्पकैः - घ । ८२ मुरज - घ । ८३ मंडूकैः - घ । ८४ विविधैः पटहै. - घ. । ८५ दर्श? घ. । ८६ नसन्श्वि? - क घ. । ८७ महाभोगी - घ ।

सर्वैः स्वीयैः परिवृतस्तत्रागात् पार्षदैः८७ सह ।

वृत आत्मसमैर्दिव्यैर्विष्णुरूपधरैः शुभैः । ।८२ । ।

दृष्ट्वा नारायणं प्राप्तं महादेवोब्रवीदिदम ।

वाचा गंभीरया शंभुस्तदेवं लोकभावनम् । ।८३ । ।

शृणु विष्णो वचो मह्यं तद्वक्ष्यामि जनार्दन ।

अभिषेकं प्रयच्छस्व नन्दिनि मम सुप्रिये ।।८४। ।

प्रहस्य शंकरं८९ देवो भूयो नारायणोब्रवीत् ।

यथा वदसि देवेश करिष्येहं वृषध्वज । ।८५। ।

देवानामपि देवस्त्वं पुमान् त्वं - - न संशयः ।

शक्र ऐरावतारूढ आजगाम तदन्तिकम् । ।८६। ।

वसुभिर्मातरश्चैव थमवरुणवित्तपैः ।

पृथग्विमानसंस्थैश्च छादयित्वा नभस्तलम् । ।८७।।

प्रलयान्ते च सृष्टौ तु यादवासन (?) संज्ञया ।

ब्रह्मादिरूपं यातेमा संप्राप्ता गणरूपिणः (?) ।।८८ ।।

ते विश्वकर्माणममित्रहासां९० विश्वेशमेकाक्षरमव्ययञ्च ।

सहस्रनेत्रप्रतिमातिभास्वराः९१ प्रणेमुरुच्चैरपि चाभिनेदुः । ।८९। ।

इति स्कन्दपुराणे गणपाह्वानो नाम त्रयोविंशोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

ते गणेशा१ महासत्वाः सर्वदेवश्वरेश्वरम्२ ।

प्रणम्य देवदेवञ्च३ इदं वचनमब्रुवन् । । १ । ।

भगवन् देवतारिघ्न देवदेवाम्बिकापते ।

किमर्थं वयमाहूता आज्ञापय कृतं हि तत्४ । ।२। ।

८८ सरैः - घ. । ८९ संवरा - घ । ९० सिहा? - घ. । ९१ भास्करा. घ ।

१ गणेशाश्च - घ. । २ सर्वे देवासृरेश्वराः - घ. । ३ दे तदेवं च - घ. । ४ गहत्? - घ. ।

किं सागरान् शोषयाम यमं वा राहु किङ्करैः ।

हन्म मृत्युं च कालं च५ न भवत्यस्य कोप्यज ।।३।।

बद्ध्वेन्द्रं६ सह देवैश्च सविष्णुं सह वायुना ।

आनयाम सुसंक्रुद्धा दैत्यान् वा सह दानवैः ।।४।।

कस्याद्य व्यसनं घोरं करिष्यामस्तवाज्ञया ।

कस्य वा७द्योत्सवं देव सर्वकामसमृद्धिमत् ।।५। ।

तांस्तथावादिनः सर्वान्नमतो भक्तवत्सलः ।

उवाच देवः संपूज्य गणान्९ गणपतिर्भवः ।।६।।

देवदेव उवाच

शृणुध्वं यत्कृते यूयमिहाहूता जगद्धिताः ।

श्रुत्वा च प्रयतात्मानः कुरुध्वं तदशङ्किताः ।।७।।

नन्दीश्वरोयं पुत्रो नः सर्वेषामीश्वरेश्वराः१० ।

प्रियो११ग्रनायकश्चैव सेनानीर्वः समाहितः ।।८।।

तमिमं मम सन्देशाद्यूयं सर्वेभिसंमताः१२ ।

सेनान्यमभिसिञ्चध्वं१३ महायोगपतिं पतिम् ।।९।।

अद्यप्रभृति युष्माकमयं नन्दीश्वरः शुभः ।

प्रियो गौरवयुक्तश्च सेनानीरमरः प्रभुः । ।8.24.१०।।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्ते भगवता गणपाः सर्व एव ते ।

एवमस्त्विति संमन्त्र्य संभारानाहरँस्ततः ।।१ १।।

तस्य रूपाश्रयं दिव्यं जाम्बूनदमयं शुभम् ।

आसनं मेरुसंकाशं मनोरममथाहरन् ।।१२।।

शातकुम्भमयञ्चापि चारुचामीकरप्रभम् ।

मुक्तादामावलम्बं च मणिरत्नावभासितम् ।।१३।।

५ मृत्युमुतामृत्युन्न- क. । ६ महेन्द्र - घ. । ७ चा... - घ । ८ कार्यं - क । ९ सर्वान् - घ । १०.. र - क. । ११ यं - घ. । १२ तिसंमताः - घ. । १३ सेनापत्येमिसिञ्चध्वं - घ. ।

स्तम्भैश्च वैडूर्यमयैः किंकिणीजालसंवृतम् ।

चातूरक्तकसंयुक्तं१४ मण्डपं विश्वतो मुखम् ।।१४।।

कृत्वा चक्रुश्च तन्मध्ये तदासनवरं शुभम् ।

तस्याग्रतः पादपीठं नीलं वज्रावभासितम् ।। १५ ।।

चक्रुः पादप्रतिष्ठार्थं कलशौ चास्य पार्श्वगौ ।

संपूर्णौ१५ परमाम्भोभिररविन्दावृताननौ ।।१ ६। ।

अग्रतोग्निं समाधाय१६ वृषभञ्चापि पार्श्वतः१७ ।

सवत्सां सुरभिञ्चापि तस्य पार्श्वेथ दक्षिणाम्१८ ।। १७।।

छत्रं शतशलाकं च जाम्बूनदमयं१९ शुभम्२० ।

शंखहाराम्बुगौरेण पृष्ठेनाभिविराजितम् ।।१८।।

व्यजनं चन्द्रशुभ्रञ्च हेमदण्डं सुचारुमत् (?) ।

मालां कुशेशयानां च भ्रमरावलिसेविताम् ।।१ ९।।

आनिन्युस्तत्र गणपा नन्द्यावर्त्तांश्च काञ्चनान् ।

पुनर्वसुञ्च पुष्यञ्च द्वौ मत्स्यौ वरुणालयौ ।।8.24.२ ० । ।

स्वस्तिकं वर्धमानं च श्रीवत्सं चैव काञ्चनम् ।

कीचका वेणवश्चैव कन्याश्चैवाभिपूजिताः । । २१ ।।

ऐरावतं सुप्रतीकं गजावेतौ च पूजितौ ।

ध्वजञ्च पूजितं दिव्यं शंखं चैवेन्दुवर्चसम् । ।२२ । ।

कलशानां२१ सहस्रञ्च काञ्चनानां सुवर्चसाम् ।

राजतानां सहस्रञ्च पार्थिवानां तथैव च ।। २३ । ।

ताम्राणामथ दिव्यानां सहस्रमनलत्विषाम् ।

वासोयुगं वृक्षजं च विरजः सूक्ष्ममेव च । ।२४।।

मुकुटं काञ्चनं चैव सुकृतं विश्वकर्मणा ।

कुण्डले चामले दिव्ये वज्रञ्चैव वरायुधम्२२ । । २५ ।।

१४ चानु .. - क, चातु - - क- टि, चारुदण्डैः सुसंयुक्तं - घ. । १५ सुपूर्णौ - घ. । १६ समादाय - क. । १७ ... वः - घ । १८ .णे घ । १९ जम्बूनदमयं - क. । २० ततं - घ. । २१ शलाकानां - क. । २२ ... वाकरायुधम् - क., परा - घ. ।

पट्टिशञ्च महद्दिव्यं शूलं चाशनिमेव च ।

जाम्बूनदमयं२३ सूत्रं केयूरद्वयमेव च । ।२६ । ।

हारञ्च मणिचित्राङ्गं रोचना रुचकं२४ तथा ।

नलभा२५ पारियात्रं२६ च वर्णं(?)२७ कङ्कण२८मेव च । ।२७ । ।

दर्भाँश्च दिव्यान् समिध आज्यं धूपमथापि च ।

समन्तान्२९ निन्युरव्यग्रा गणपा देवसम्मताः । ।२८ ।।

ततो दिशः समुद्रा३०श्च वरुण - - - - - ३१ ।

नभोग्निर्वसवश्चैव३२ चन्द्रादित्यौ ग्रहैस्सह । ।२९।।

तारारूपाणि सर्वाणि नक्षत्राणि ध्रुवस्तथा३३ ।

रुद्रा रक्षांसि यक्षाश्च अश्विनौ दैत्यदानवाः । ।8.24.३ ० । ।

गन्धर्वाप्सरसश्चैव नारदः पर्वतस्तथा ।

पृथिवी च समुद्राश्च वर्षाणि गिरयस्तथा । ।३ १ । ।

वृक्षाश्च बीरुधश्चैव ओषध्य३४श्च महाबलाः ।

नद्यः सर्वाः समाजग्मुर्वसवश्चैव३५ सर्वशः । ।३ २ ।।

लोकस्य मातरश्चैव पृथिवी स्वर्ग एव च ।

भूतानि प्रकृतिश्चैव इन्द्रियाणि च सर्वशः ।।३ ३ ।।

तीर्थानि चैव सर्वाणि दानानि विविधानि च ।

ऋचो यजूंषि सामानि अथर्वाङ्गिरसा अपि३६ ।।३४। ।

यज्ञाश्च क्रतवश्चैव इष्टयो नियमा३७स्तथा ।

छन्दांसि चैव सर्वाणि३८ पिशाचा देवयोनयः । ।३ ५।।

ब्रह्मा च ऋषयश्चैव विष्णुः सानुचरस्तथा ।

प्राचीं प्रतीचीं ये रुद्रा दक्षिणामुत्तरं तथा । ।३ ६।।

अधश्चोर्ध्वं च ये रुद्राः साध्याः३९ पितर एव च ।

तेष्वागतेषु सर्वेषु भगवान् गोवृषध्वजः । ।३७।।

२३ पट्ट? - क. । २४ रोमानां कवचं - घ. । २५ जलतां - घ. । २६ परिहार्य - घ. । २७ कर्ष - घ. । २८ कङ्किण - क. । २९ समन्त्रा (न) (न्त्य?) - क. । ३० सपाला? । ३१ वरुणो धनदो यमः? । ३२ वृक्षाश्च वीरूधश्चैव - घ. । ३३ आदित्याः सर्वशस्तथा - घ. । ३८ वारिण्यौषध्यो घ. । ३५ परम - घ. । ३६ वपि - क. घ. । ३७ इष्टीः सनियमा क. । ३८ च यथार्हाणि - घ. । ३९ आजग्मुस्ते - घ. ।

सर्वं कार्यविधिं कर्तुमादिदेश पितामहम् ।

एकैकं कलशं तत्र सर्वौषधिसमन्वितम् । ।३८। ।

कृत्वाद्भिः पूरयित्वा च कुशेशययुगावृतम्४० ।

जयाञ्च विजयाञ्चैव सिंहीं व्याघ्रीं तथैव च । । ३ ९। ।

सुवर्चलां शंखपुष्पीं विष्णुक्रान्तां पुनर्नवाम् ।

कुमारीं चन्द्रकान्ताञ्च मृतसञ्जीवनीमपि । ।8.24.४० । ।

आदित्यवर्चसं चैव अमृतां श्रीनिकेतनाम् ।

तथा कुमुद्वतीं चैव प्राक्षिपँस्ते तथौषधीम्४१ । ।४१ । ।

पार्थिवेषु तदा व्यास सर्वेष्वेव गणेश्वराः ।

सौवर्णेषु तु सर्वेषु तीर्थानि विविधानि च ।।४२।।

दानानि चैव सर्वाणि भगवान् संन्यवेशयत् ।

राजतेषु च कुम्भेषु मन्त्राँश्छन्दांसि चैव ह ।।।३ । ।

क्रतुमत्यश्च४२ विविधा इष्टीः काम्यान् तथेतरान् ।

औदुम्बरेषु सर्वेषु सरितः सागरांस्तथा । ।४४। ।

तपांसि नियमाँश्चैव भगवानभिविन्यसन्४३ ।

एकैकं कलशं तत्र अभिपूर्या४४ भिमन्त्र्य च । ।४५ ।।

वेष्टयित्वा च सूत्रेण देवेभ्यः प्रददौ विभुः ।

स जग्राह तदा ब्रह्मा एकं कलशमात्मना ।।४६।।

विष्णवे च ददावेकमेकमिन्द्राय धीमते ।

गणपेभ्य४५स्तथा चान्यानृषिभ्यश्च पितामहः । ।४७। ।

ततः श्रेष्ठासने४६ तस्मिन्नुपवेश्य महामनाः ।

अर्चयित्वा तु तं४७ ब्रह्मा स्वयमेवाभ्यषिञ्चत । ।४८। ।

ततो विष्णुस्ततः४८ शक्र ऋषयश्च सहामरैः ।

गणाधिपाश्च ते सर्व४९ अभ्यषिञ्चन्त नन्दिनम् । ।४९ ।।

४० मुखावृतम् - क., युतो... - घ. । ४१ वनौषधीः - घ. । ४२ क्रतुं यज्ञांश्च - घ., ऋतुमत्याश्च - क. । ४३ नभ्यविन्यसत् - क., नेत्य - घ. । ४४ अभिपूज्या - घ. । ४५ गणसेना - क., गणेशेभ्य? । ४६ श्च ष्वा (स्वा) सने - क. । ४७ ततो - क, । ४८... स्तथा - घ. । ४९ सर्वे ते - क ।

114

वासोयुगं च तद्दिव्यं५० गन्धान्दिव्याँस्तथैव च ।

केयूरे५१ कुण्डले५२ चैव मुकुटं हारमेव च । ।8.24.५० ।।

पट्टिशं शूलवज्रं च अशनी५३ च ददौ स्वयम् ।

छत्रं जग्राह देवेन्द्रो५४ वायुर्व्यजनमेव च ।

ऋषयस्तुष्टुवुश्चैनं५५ पितामहपुरोगमाः । ।५१ ।।

विष्णुरुवाच (?)

नमः कुष्माण्डराजाय५६ वज्रोद्यतकराय च ।

शालंकायनपौत्राय५७ हलमार्गोत्थिताय च । ।५२।।

शिलादस्य च पुत्राय रुद्रजप्यपराय५८ च ।

रुद्रभक्ताय देवाय नमोन्तर्जलशायिने ।।५३ ।।

गणानां पतये चैव भूतानां पतये नमः ।

उमापुत्राय देवाय शिवलब्धवराय च ।।५४।।

रुद्रस्य प्रियपुत्राय पट्टिशायुधधारिणे५९ ।

नमो दंष्ट्राकरालाय ललाटनयनाय च ।।५५।।

प्रमथाय६० वरेण्याय६१ ईशानायार्पिताय६२ च ।

द्वाराध्यक्षाय शूराय रुद्राय वरदाय च ।।५६ । ।

नमः सर्वार्थसिद्धाय सुयशां६३ पतये नमः ।

नमः प्रवरमालाय६४ क्षीरोदनिलयाय च ।।५७।।

महागणाधिपतये महायोगेश्वराय च ।

दिण्डिमुण्डाय६५ चण्डाय एकाक्षररताय च ।।५८। ।

अक्षयाया६६ व्ययायैव६७ अजराया६८ मराय६९ च ।

पशूनां पतये चैव जेत्रे७० मृत्योस्तथैव च । । ५९। ।

५० तथा दिव्यं -घ । ५१ रं -घ । ५२- ल-घ। ५३ मसनी -घ --नी -क। ५४ चैवास्य - क. । ५५.. व - क. । ५६ पतये - घ । ५७ गोत्राय - घ. । ५८ कराय - ध., तराय - क । ५९ ग्राय वै नमः - घ । ६० प्रथमाय - क. । ६१... नां (?) । ६२ मिताय - ध. । ६३ स्वयशां - घ, । ६४ मानाय - घ. । ६५ दान्तक्षताय - घ । ६६ अक्षराय - घ. । ६७ मृतायैव - क. । ६८ अजयाय - क. । ६९ व्ययाय - क. । ७० जैत्रे - क. ।

नमः पवनवेगाय सर्वज्ञायाजिताय च ।

अनेकशिरसे चैव अनेकचरणाय च । ।8.24.६ ० । ।

किरीटिने कुण्डलिने महापरिघबाहवे ।

सर्वान्७१ देवगणाँश्चैव पाहि देव७२ नमोस्तु ते ।।६ १ ।।

सनत्कुमार उवाच

एवं स्तुत्वा ततो देवस्तस्मै व्यास महात्मने ।

प्राञ्जलिः प्रयतो भूत्वा जयशब्दं चकार ह । ।६२। ।

ततो गणा जयेत्यूचुस्ततो देवास्ततो७३ सुराः ।

ततः सर्वाणि भूतानि ब्रह्मा शक्रस्तथैव च । ।६३ ।।

ततः शंखाँ७४श्च भेरी७५श्च पटहाडम्बराँस्तथा ।

वंशाँश्च पणवाँश्चैव कृकवान् गोविषाणकान्७६ ।।६४। ।

डिण्डिमान् वेणुकाँश्चैव मर्दलाँश्चैव सर्वशः ।

अवादयन्त गणपा हर्षयन्तो मुदा युताः ।। ६५ । ।

सनत्कुमार उवाच

नन्दीश्वरस्य७७ य इमं स्तवं देवाभिनिर्मितम् ।

पठेत सततं मर्त्यः७८ स गच्छेत् तत्सलोकताम्७९ । । ६६। ।

नमो नन्दीश्वरायेति कृत्वा यः स्वप्नमाचरेत् ।

तस्य कुष्माण्डराजेभ्यो न भयं विद्यते क्वचित् । । ६७। ।

यत्रायं स्थाप्यते नित्यं स्तवः परमपूजितः ।

न भयं तत्र भवति ग्रहेभ्यो व्यास सर्वदा । । ६ ८। ।

नन्दीश्वरं ये प्रणमन्ति८० मर्त्या नित्यं प्रसन्नेन्द्रियशुद्धसत्वाः ।

ते देवदेवस्य सहाद्रिपुत्र्या८१ इष्टा वरिष्ठाश्च गणा भवन्ति । ।६९ । ।

इति स्कन्दपुराणे नन्दीश्वरस्तवश्चतुर्विंशतितमोध्यायः

७१ देवान् मे गणाँ - क. । ७२ आदिदेव - घ. । ७३ ततः - घ. । ७४ शंखा - घ. । ७५ भिर्य-- घ. । ७६ विषाणिकाम् - क., कोविषाणिकं - घ. । ७७ राय - घ । ७८ लोकः - घ. । ७९ मम सलोकताम् क., तस्य - घ. । ८० प्रलपन्ति - घ., प्रजपन्ति? । ८१ महा... - क. घ. ।

सनत्कुमार उवाच

ततस्तत्रागतान्देवो१ देवताधिपतिर्भवः ।

मरुतः प्राह संपूज्य२ कन्यार्थं सद३ सत्पतिः । । १ ।।

मरुतो४ ये महावेगा महासत्वा महौजसः ।

आमन्त्र्य नाम्ना तानीशः सशक्रः५ सपितामहः६ । । २ । ।

युष्माकं सुयशां कन्यां सनसां७ दिव्यरूपिणीम् ।

दातुमर्हथ संपूज्य८ स्नुषा सा नौ भविष्यति९ । । ३ । ।

मरुत१० ऊचुः

त्वमस्माकं च तस्याश्च११ सर्वस्य जगतस्तथा ।

प्रभविष्णुस्त्रिलोकेश न१२ नो याचितुमर्हसि ।।४। ।

त्वयैव देया१३ ग्राह्या च त्वन्नो गतिरनुत्तमा ।

मा नः परानिवेशान याचनेन विभावय । ।५।।

पिता नः कश्यपः श्रीमान् मरीचिश्च पितामहः ।

पितामहपिता ब्रह्मा तस्यापि त्व पिता महान्१४ ।

स त्वं पितामहोस्माकं न परान् कर्त्तुमर्हसि । । ६। ।

ईश्वर उवाच

अस्माकं न परा यूयं सत्यं वः परिभाषितम् ।

किन्तु लोकहितार्थाय मुनिदेवैः प्रभाषितम् ।

अदत्ता न गृहीतव्या कन्या१५ धर्मः सनातनः ।।७। ।

सनत्कुमार उवाच

स एवमुक्तो१६ देवेशो मरुद्भिर्देवसत्तमैः ।

सुयशां मरुतां कन्यामानयामास१७ तत्क्षणात । ।८। ।

१ देवान् - क. । २ संकल्प्य - घ. । ३ शर्व - क । ४ मा -ता - घ., इतः पूर्व देवदेव उ इति क. पु. ।

५... क्रान - ध. । ६... हान? - घ । ७ ? - घ । ८ तां पुत्रीं - घ. । ९ मह्यं बलाबलाः - घ. । १० मारुता -

घ. । १ । रस्यःञ्च? - घ । १२... त्वं - घ- । १३ देव - घ. । १४ पितामह - क । १५ धन्या   घ. । १६ एवमुक्तोथ - घ । १७,.. मासयामास - घ. ।

स्वयं होतास्य१८ तत्रासीद् ब्रह्मा लोकपितामहः ।

कश्यपश्च१९ तथोद्गाता अत्रिः साम२० स्वयं जगौ । । ९। ।

अथर्वाङ्गिरसौ२१ देवौ२२ ब्रह्मत्वमपि चक्रतुः२३ ।

नारदः पर्वतश्चैव चित्रसेनश्च गायनः । । 8.25.१० । ।

विश्वावसु रुचि२४ श्चैव हाहा हूहूस्तथैव च ।

तथा शालिशिरा यश्च विश्रुतो गण्डमण्डकः । । ११ । ।

ईतिश्चैवेन्द्रवाहश्च२५ यज्ञवाहोथ दक्षिणः ।

एते चान्ये च गन्धर्वा जगुर्मधुरकण्ठिनः । । १ २। ।

उर्वशी चैव रम्भा च घृताची पूर्वचित्त्यपि२६ ।

तिलोत्तमा च विश्वाची अन्याश्चाप्सरसस्तथा२७ । । १३ । ।

अनृत्यन्त२८ महाभागा नृत्तं सुरमनोहरम् ।

- - - - - - - - - - - - - - - - - - । । १४। ।।

।

- - - - - - - - - - - - - - - - - । । १ ५। ।

सनत्कुमार उवाच

स एवमभवद् व्यास विवाहस्तस्य धीमतः ।

नन्दिनो गणमुख्यस्य अनौपम्यो ह्यनिन्दितः । । १६ । ।

ततः स तु कृतोद्वाहो नन्दी गत्वा महामनाः ।

पादौ ववन्दे देवस्य देव्या ब्रह्मण एव च ।

शिलादस्य च लोकेशः श्रिया२९ परममया युतः । । १७। ।

देवदेव उवाच

वरं वृणीष्व पुत्र त्वं स्नुषा चेयं तव प्रिया ।

वरान३० ददामि३१ ते वत्स मनसा यानभीप्ससे३२ । । १८। ।

१८ च घ । १९ काश्यपश्च - क. । २० सूक्तं - घ । २१.. मो - क. । २२ देवो - क । २३ मभिचक्रतुः - घ । २४ तद्गुरुः सुरुचि - घ । २५ चैवेन्द्रचापश्च - घ । २६ वपुरित्यपि - घ. । २७. सः शुभा - ख. । २८... त्तन्त - क. । २९ प्रिया - ख., प्रीत्या - घ. । ३० वरं - क. ख. । ३१... नि - क, । ३२ अनया सह (म) मीप्सित - ख., मीप्सितं - घ. ।

नन्द्युवाच

भगवन् यदि तुष्टोसि त्वयि भक्तिर्दृढास्तु मे ।

सदा च तुष्टो भव मे साम्बः सहगणेश्वरः३३ । । १९।।

पितरञ्चैव मे देव उत्पादकमिमं प्रभो ।

अनुग्रहेण युक्तेन योक्तुमर्हसि कामद । ।8.25.२ ० । ।

देवदेव उवाच३४

सदाहं तव नन्दीश सुतुष्टः३५ सगणेश्वरः ।

पार्वत्या सहितो धीमन्निदञ्च शृणु मे वचः ।। २१ ।।

सदेष्टश्च वरिष्टश्च परमैश्वर्यसंयुतः३६ ।

महायोगी महेष्वासो महाबलपराक्रमः ।। २२।।

अजय्यश्चैव जेता च पूज्येज्यश्च सदा भव ।

अहं यत्र भवांस्तत्र यत्र त्वं तत्र चाप्यहम् । ।२३ । ।

यस्त्वां द्वेष्टि स मां द्वेष्टि यस्त्वामनु स मामनु ।

अयञ्च ते पिता पुत्र३७ परमैश्वर्यसंयुतः । ।२४।।

भविष्यति गणाध्यक्षो महागणपतिर्मम ।

विमानं३८ चास्य३९ वैभ्राजं कामगं सर्वकाञ्चनम् । ।२५। ।

उपेतं भवनैर्दिव्यैः४० प्रयच्छामि जनावृतम्४१ ।

तेनायं४२ सर्वलोकेषु चरिष्यति यथेप्सितम् ।।२६ ।।

स्थानं श्रीपर्वते४३ चास्य भविष्यति सुपूजितम्४४ ।

भृगौ तस्मिँश्च यः प्राणाँस्त्यक्ष्यते वै सुधार्मिकः ।

स कामचारी वैभ्राजे गणपोस्य भविष्यति । ।२७।।

सनत्कुमार उवाच

ततो देवी महाभागा शैलादेर्वरयद्४५ वरम् ।

सोब्रवीत्त्वयि भक्तिर्मे सदैवानपगा भवेत् । ।२८ । ।

३३... रः - ख. ध. । ३४ ईश्वर उ - क । ३५ संतुष्टः - घ. । ३६ संयतः - घ । ३७ विप्रः - घ. । ३८ पर्वतं - क. ख. ध. । ३९ चापि - घ. । ४० दिव्यं - ख. । ४१ जलावृतम् - ध. । ४२ ततश्च - क. । ४३ श्रीपर्वतं - घ. । ४४ प्रपूजितम् - घ. । ४५ वरदा - क., रददा - ख., रदद - घ ।

ततो मरुत्सुता चैव उभाभ्यामभि४६ चोदिता ।

वरान्४७ वृणु यथेष्टं वै ताविदं प्रत्युवाच ह । ।२९। ।

युवयो४८रस्तु भक्तिर्मे तथा भर्त्तरि चैव हि ।

नित्यं चानपगा स्यान्मे धर्मे च मति४९रुत्तमा ।

एतमिच्छामि५० देवेशौ वरं वरसहस्रदौ । । 8.25.३० । ।

सनत्कुमार उवाच

ततस्ता एव५१ मेतत्ते भवितेति शुचिस्मिते ।

ऊचतुर्मुदितौ देवौ स्नुषान्तां वरवर्णिनीम् । । ३१ । ।

नारायणं समालोक्य ब्रह्माणं च तथा हरः ।

अद्यप्रभृति नन्दीशो युवाभ्यामादृतः सदा । ।३ २ । ।

प्रभुत्वेन हि देवानां प्रतीहारत्वमेष्यति ।

युवयोर्मयि या भक्तिस्तथा स्नेहोथ नन्दिनि । । ३३ । ।

- - - - - - - - - - - - - - - - - - - (?) ।

- -   -- - - - - - - - - - - --   । । ३४। ।।

एवं भवतु देवेश नात्र कार्या विचारणा ।

गणाश्वास्य ततोभ्येत्य सर्वे देवप्रियेप्सया५२ । । ३ ५। ।

वरं ददुर्महासत्वाः स वव्रे काञ्चनप्रभः ।

युष्मासु मम भक्तिश्च ऐश्वर्यञ्चापि संमतम् ।

वंद्याश्च५३ यूयं सर्वे मे प्रियो युष्माकमेव च । ।३ ६।।

गणा५४ ऊचुः

भवान् यन्ता५५नुमन्ता च गतिरागति५६रेव च ।

अस्माकमीशः सर्वेषां देवानामपि चेश्वरः । ।३७।।

कुष्माण्डानां वरिष्ठश्च रुद्राणां त्वं महाबलः५७ ।

ईतीनां द्वारपालश्च प्रमथानां तथैव च । ।३ ८।।

४६. पि - क. घ. । ४७ वरं - घ. । ४८ आवयो - क. । ४९ रति - घ. । ५० दिच्छामि - क. ख. घ. । ५१ वेव - ख. । ५२... वः - क. टि. । ५३ वंध्या - घ., पश्या - क.,वन्द्या । ५४ गणपा - घ. । ५५ मन्ता - क. । ५६ र्वा गति - घ. । ५७ महामनाः - ख. ।

महाबलो महायोगी सेनानीस्त्वं हि नो मतः५८ ।

त्वं भूतो भूतनेता च नायकोथ५९ विनायकः । । ३९। ।

ग्रहाणामधिपश्चैव रुद्रदण्डधरस्तथा६० ।

त्वमग्रयोधी६१ शत्रुघ्नस्त्वं वीर६२स्त्वं दिवस्पतिः ।।8.25.४० । ।

महानुभावस्त्वञ्चैव क्षीरोदनिलयश्च ह ।

जप्येश्वरनिकेतश्च जप्येश्वरविभावितः ।।४१ । ।

भावनः६३ सर्वभूतानां वरदो वरदाचितः६४ ।

अस्माकं वरदश्चैव भव भूतेश्वर प्रभो । ।४२। ।

सनत्कुमार उवाच

स एवं गणपैः सर्वैः स्तुतो नन्दीश्वरः प्रभुः६५ ।

उवाच प्रणतः सर्वान् ब्रूत६६ किं करवाणि वः६७ । ।४३ । ।

त एवमुक्ता गणपाः सर्व एव महाबलाः ।

ऊचुस्तं दिव्यभावज्ञा देवदेवस्य सन्निधौ । ।४४। ।

त्वमस्माकं गणाध्यक्षः कृतो देवेन शंभुना ।

अस्माभिश्चाभिषिक्तस्त्वं नायको धर्मदायकः६८ ।।४५। ।

स त्वं शिवश्च सौम्यश्च गुणवानगुणेष्वपि ।

क्षमा६९ शौचदमोपेतो भव नः प्रियकृत् सदा । ।४६।।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्तस्तदा सर्वान् प्रणम्य बहुमानतः ।

शिरस्यञ्जलिमाधाय७० गणपानस्तुवत्तदा । ।४७। ।

नन्द्युबाच

नमो वः सर्वभूतेभ्यो नमो योगिभ्य७१ एव च ।

नमश्चाप्यनिकेतेभ्यो योगीशेभ्यो नमो नमः७२ ।।४८। ।

५८ नो ह्यनुत्तमः - ख. । ५९ स्वात्मा नोथ - क । ६० उग्रदण्डधरस्तथा - ख. । ६१ योगी - क. । ६२ धीर - क. । ६३ भवनः - क । ६४ वरदान्वितः - ख., वरदर्पितः - घ । ६५ रो विभुः - ख. । ६६ भूत - ख. । ६७ ते - क. घ. । ६८ धर्मनायकः - घ. । ६९ शम - घ. । ७० मादाय - घ. । ७१ योगेम्य कः - घ. । ७२ नमस्तथा- क ।

नमः कामचरेभ्यश्च नम उग्रेभ्य एव च ।

मृत्युभ्यश्च यमेभ्यश्च कालेभ्यश्च नमो नमः । ।४९ । ।

नमः काञ्चनमालेभ्यः सर्वधर्मभ्य७३ एव च ।

नमो वो वधःकृद्भ्यश्च७४ अवध्येभ्यस्तथैव च । । 8.25.५० । ।

नमः परमयोगिभ्यो७५ जटिभ्यश्च नमो नमः ।

नमो वो दृश्यरूपेभ्यो विकृतेभ्यस्तथैव च । ।५ १ । ।

नमो वल्कलत्रासोभ्यः७६ कृत्तिवासोभ्य७७ एव च ।

नमः श्वेताम्बरस्रग्भ्यश्चित्रस्रग्भ्यो नमो नमः । । ५२ । ।

धावद्भ्यश्च द्रवद्भ्यश्च संस्थितेभ्यो नमो नमः ।

नमो मुनिभ्यो७८ गायद्भ्यो जपद्भ्यश्च नमो नमः । ।५३ । ।

नमः शरभरूपेभ्यः शतरूपेभ्य७९ एव च ।

नमः पर्वतरूपेभ्यो८० व्याघ्ररूपेभ्य८१ एव च । । ५४। ।

नमो मार्जाररूपेभ्यः८२ काकोलूकेभ्य८३ एव च ।

नमो दैवतरूपेभ्यः८४ पवनेभ्यस्तथैव च । ।५ ५ । ।

नमोग्निभ्यस्तथाद्भ्यश्च८५ वरुणेभ्यस्तथैव च ।

नमो धनेशरूपेभ्यः सर्वरूपेभ्य८६ एव च । ।५६ । ।

नमश्चोदरवक्त्रेभ्यः? सर्ववक्त्रेभ्य एव च ।

नमो वामनरूपेभ्य कामरूपेभ्य८७ एव च । । ५७। ।

देवासुरमनुष्याणामाप्यायिभ्यो८८ नमो नमः ।

नमो वः सर्वदेवानां८९ नमो वः सर्वतः शुभाः । ।५८ । ।

ग्रहेभ्यश्च नमो वोस्तु मोक्षेभ्यश्च नमस्तथा ।

शुभेभ्यश्च नमो वोस्तु अशुभेभ्यस्तथैव च ।

मम सौम्या शिवाश्चैव भवन्तु गणनायकाः । ।५९। ।

७३. धमिभ्य - ख. । ७४ वधकेभ्य-- - ख । ७५ योगेभ्यो - क. । ७६.. सेभ्यः - क. ख. । ७७ कृत्तिवासेभ्य - क ख. । ७८ यक्षेभ्यो - ख । ७९ सर्वरूपेभ्य - घ. । ८०... वासेभ्यो - घ. । ८१.. सिंहेभ्य - क-,..

सघेभ्य - घ. । ८२.. रूपिभ्य - घ । ८३ काककोकेभ्य - ख., बकरूपिभ्य - घ. । ८४ देवतरूपेभ्यः - क. । ८५.. पेभ्यो - ख.,... दिग्भ्य - घ । ८६.?. रूपिभ्य - ख. । ८७ वामरूपेभ्य - ख. । ८८.? मुपायिभ्यो - घ. । ८६... भूतानां - ख. ।

इति स्तुता गणपतयो महाबलाः

शुभैर्वचोभिः सुरशत्रुनाशनाः ।

दिशन्तु मे सुखमतुलं सुखप्रदा

बलञ्च वीर्यं स्थिरताञ्च संयुगे । । 8.25.६० । ।

तपो९० क्षयं स्थानमथातुलां गतिं

यशस्तथा बहु धर्मनित्यताम्९१ ।

दिशन्तु सर्वं मनसेप्सितञ्च मे

सुरेश्वराः पुष्टिमनुत्तमां तथा । ।६१ ।।

सनत्कुमार उवाच

इमौ९२ नन्दिगणेन्द्राणां स्तवौ योध्येति नित्यशः ।

सोश्वमेधावभृथवान्९३ सर्वपापैः प्रमुच्यते ।।६२।।

सन्ध्यायामपरस्यान्तु९४ जपन् पापं दिवाकृतम् ।

पूर्वस्याँ९५ च जपँश्चापि९६ सर्वं रात्रिकृतं क्षिपेत्९७ ।। ६३ ।।

सनत्कुमार उवाच

ततस्ते गणपाः सर्वे संस्तुतास्तेन धीमता ।

विसृष्टाश्च९८ तदा९९ जग्मुः प्रणिपत्य वृषध्वजम्१०० ।।६४। ।

देवाश्च सर्वलोकाश्च ततो देवः१०१ स्वयं भवः१०२।

सृष्ट्वा१०३ नन्दीश्वरगृहं१०४ प्रदाय च महामनाः१०५ ।।६५।।

ईप्सितं सह देव्या वै जगाम स्थानमव्ययम् ।

य इदं१०६ नन्दिनो जन्म वरदानं तथैव च ।।६६।।

अभिषेकं विवाहश्च पठेद् वा श्रावयीत वा ।

ब्राह्मणः स मृतो याति नन्दीश्वरसलोकताम् । ।६ ७ ।।

९० मम (।)..? - ध. । ९१ वित्तसंचये - घ. । ९२ नमो - ख । ९३... वत् - क. ख.,... भृथं च - ध. । ९४ रात्र्यां तु - क । ९५ पूर्वसध्यां - क. । ९६ सन्त्यजेद्वापि - ख घ. । ९७ जपन्. ख, घ. । ९८ निसृष्टाश्च - क. । ९९ तथा - ख । १०० च संधितम् - घ. । १०१ देवाः - घ. । १०२ भुवः - घ., प्रभुः - ख. । १०३ स्तुत्वा - घ. । १०४ नन्दीश्वरं गृह्य - ख. । १०५... त्मना - क. ख. । १०६ इमं - क. ख. ।

यो नियतस्तु पठेत् प्रयतात्मा सर्वमिदं१०७ प्रणतो भवभक्त्या ।

सोपि गतः परलोकविचारी नन्दिसमोनुचरो हि - - -१०८ । ।६८ ।।

इति स्कन्दपुराणे नन्दिकेश्वरमहाभाग्यं नाम पंचविंशतितमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

एवं नन्दीश्वरो व्यास उत्पन्नोनुचरश्च ह ।

अभवद् देवदेवस्य सेनापत्येभिषेचितः ।। १ ।।

व्यास उवाच

देव्या सहाथ भगवानासीनस्तत्र कामदः ।

अकरोत् किं महादेव एतदिच्छामि वेदितुम् ।।२ ।।

सनत्कुमार उवाच

भगवान् हिमवच्छृङ्गे शर्वो देव्याः प्रियेप्सया ।

गणेशैर्विविधाकारैर्हासं सञ्जनयन्मुहुः ।।३ । ।

देवीं बालेन्दुतिलको रामयञ्च रराम च ।

महानुभावैः सर्वज्ञैः कामरूपधरैः शुभैः । ।४। ।

अथ देव्याससादैका१ मातरं परमेश्वरी ।

आसीनां काञ्चने शुभ्रे स्वादर२सने परमार्चिते ।।५। ।

साथ३ दृष्टवा सतीं देवीमागतां४ शुभरूपिणीम्५ ।

आसनेन महार्हेण सम्भावय६ दनिन्दिताम् ।।६ ।।

आसीनां तां च७ सोवाच मेना हिमवतः प्रिया ।

चिरस्यागमनं ह्यद्य८ तव९ पुत्रि शुभेक्षणे ।।७। ।

दरिद्रक्रीडनैस्तेद्य१० भर्ता११ क्रीडति१२ संगतः१३ ।

ये दरिद्रा भवन्ति स्म तथैव च निराश्रयाः ।

उमे त एवं क्रीडन्ति यथा तव पतिः शुभे ।।८।।

१०७... भं - क. ख. घ. । १०८ मम स्यात् - क. ख. घ. ।

१ देवी गता तत्र - घ. । २ वा - घ. । ३ अथ - क । ४ ततो दे वीमा? तता - घ. । ५ तु सुरूपिणीम् - ख., तत्र - घ. । ६ सम्पायय - क. ख., सम्घाद - घ. । ७ तु - घ. । ८ कृत्यं - घ. । ९ कृतं (?) । १० स्त्वं हि - ख. घ. । ११ भर्त्रा - क. (घ) । १२.. सि - क. ख. घ. । १३. . ता - क. ख. घ. ।

सनत्कुमार उवाच

सैवमुक्ता तु मात्राथ नातिहृष्टमना१४ भवत् ।

महत्या क्षमया युक्ता१५ न किञ्चित्तामुवाच ह ।।९।।

विसृष्टा सा तदा१६ मात्रा गत्वा देवमुवाच ह ।

भगवन्देवदेवेश नेह१७ वत्स्यामि भूधरे१८ ।

अन्यं वृणु ममावासं भुवनेश महाद्युते ।।8.26.१ ० ।।

देवदेव उवाच

सदा त्वमुच्यमाना वै मया वासार्थ१९ मीश्वरि२० ।

अन्यत्र२१ रोचितवती नावासं देवि२२ कर्हिचित् ।।११ ।।

इदानीं स्वयमेव त्वं वासमन्यत्र शोभने ।

कस्मान्मृगयसे देवि ब्रूहि तन्मे शुचिस्मिते ।।१२।।

देव्युवाच

गृहं गताहं देवेश पितुरद्य महात्मनः ।

दृष्टा२३ च मे तत्र माता विजने लोकभावनी२४ ।।१३।।

आसनादिभिरभ्यर्च्य सा मामेवमभाषत ।

उमे तव सदा भर्ता दरिद्रक्रीडनैः शुभे२५ ।। १४।।

क्रीडते न हि२६ देवानां क्रीडा भवति तादृशी ।

यत्किल त्वं महादेव गणैस्तै२७र्विविधैः शुभैः ।

रमसे तदनिष्टं हि मम मातुर्वृषध्वज ।। १५।।

सनत्कुमार उवाच

ततो देवः प्रहस्याह देवीं हासयितुं२८ प्रभुः ।

एवमेतन्न सन्देहः कस्मान्मन्युरभूत्तव। ।११।।

कृत्तिवासा ह्यवासा वा श्मशाननिलयश्च ह ।

अनिकेतो ह्यरण्येषु पर्वतानां गुहासु च ।।१७।।

१४ नैव द्रष्टुमना - घ. । १५ मुक्ता - क. । १६ तथा - ख । १७ नहि - क । १८ भूतले - ख. । १९ वासार्ध- क. । २०... री - क. । २१ ... न्न - घ. । २२ वासदेवीति - घ. । २३. ष्ट्या - क ख घ । २४... विनी - क., वन - घ. । २५ शुभैः - क. ख. घ. । २६ ननु - घ. । २७ गणेशै - क. । २८ हाय यितु? - क. ।

विचरामि गणैर्नग्नैर्वृतोम्भोजविलोचने ।

मा क्रुधो देवि मातुस्त्वं तथ्यं मातावदत्तव ।

नहि मातृसमो बन्धुर्जन्तूनामस्ति शोभने ।।१८।।

देव्युवाच

न मेस्ति बन्धुभिः किञ्चित्२९ कृत्यं३० सुरवरेश्वर ।

तथा कुरु महादेव यथान्यत्र वसामहे३१ ।।१ ९।।

सनत्कुमार उवाच

स एवमुक्तो देवेशो देव्या देवेश्वरः प्रभुः ।

पार्श्वस्थं गणपं प्राह निकुम्भं नाम विश्रुतम् ।।8.26.२ ०।।

गणेश्वर निकुम्भ त्वं गत्वा वाराणसीं शुभाम् ।

शून्या३२ कुरु महाबाहो उपायेनैव मा बलात् ।।२१ ।।

तत्र राजा निवसति३३ दिवोदासः प्रतापवान् ।

धार्मिको मम भक्तश्च महायोगी महाबलः ।।२२ ।।

सर्वं३४ तथा गतः कुर्या यथा३५ स्मै नापराध्यसे३६ ।

तस्यैव चापराधेन शून्यां३७ वाराणसीं३८ कुरु३९ ।। २३ ।।

सनत्कुमार उवाच

स एवमुक्तस्तेजस्वी निकुम्भो गणसत्तम४० ।

उवाच देवं४१ प्रणतः प्राञ्जलिर्हिषिताननः४२ । । २४। ।

तथा करिष्ये देवेश यथा स हि नराधिपः ।

भविष्यत्यपराधीश४३ त्वं च तुष्टो भविष्यसि ।

शून्या वाराणसी चैव भविष्यति न संशयः ।।२५। ।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्त्वा निकुम्भोसौ प्रणम्य शिरसा हरम् ।

जगाम पुण्यां लोकेषु पुरीं वाराणसीं प्रभुः । । २६। ।

२९ कार्यं - घ । ३० किंचित् - घ । ३१... म्यहम् - घ । ३२ शून्यं - क., ख, श्रुत्वा - घ. । ३३ ते - ख. । ३४ त्वं - घ. । ३५. .. द्यथा - क. ख. घ. । ३६. धसे - घ. । ३७ शून्या - ख. । ३८. सीं - घ. । ३९ भवेत् - ख. । ४० सप्तम - तत्र । ४१ चेदं च - घ । ४२.?? ईषित नन - क । ४३ च - क. ।

तत्रासौ दर्शनं स्वप्ने नापिताय ददौ गणः ।

मंडूकाक्षाय४४ रूपं च स्वं तस्यादर्शयत्तदा ।।२७।।

निकुम्भउवाच

मण्डूकाक्ष निकुम्भोहं गणपः शोकनाशनः४५ ।

तवानुग्रहकृत् प्राप्तो यद् ब्रवीमि कुरुष्व तत् ।।२८।।

दिवोदासगृहद्वारि कुरुष्व त्वं ममालयम् ।

स्थापयस्व च तत्रार्चा मद्रूपसदृशीं शुभाम् ।।२९।।

वित्तं च ते प्रदास्यामि पुत्रान् सौभाग्यमेव च ।

प्रियत्वं चैव सर्वत्र गतिं चानुत्तमां पुनः ।।8.26.३ ०।।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्तो निकुम्भेन नापितो नृपतिं तदा ।

गत्वावदद् दिवोदासमिन्द्र४६ वैवस्वतोपमम् ।।३१ ।।

नापित उवाच

स्वामिन् तव गृहद्वारि करिष्ये गणपालयम् ।

स्थापयिष्ये गणेशञ्च तन्मेनुज्ञातुमर्हसि४७ ।।३२। ।

तथेति सोप्यनुज्ञात४८श्चक्रे तत्र४९ तदालयम्५० ।

प्रत्यस्थापयदर्चाञ्च यादृशं५१ दृष्टवानसौ ।।३३ । ।

तस्य पूजां च महतीं प्रावर्त्तयत५२ शोभनाम्५३ ।

गणेशस्य महासत्वः स च तां प्रत्यगृह्णत ।।३४। ।

सनत्कुमार उवाच

स तस्मै कर्मणा तेन वित्तं यद्यत्समीहितम् ।

पशूँश्चैव हि पुत्रांश्च सौभाग्यं चाददत् प्रभुः५४ ।।३५।।

तस्य तां वृद्धि५५ मतुलां नापितस्याभिवीक्ष्य तु ।

आरिराधयिषुर्लोकस्तस्य पूजां५६ चकार ह ।।३६।।

४४... रप्याय - क ख घ. । ४५ शकनाशनः - क. । ४६. मिन्द्रं (दं) - क. । ४७ तन्मे ज्ञातुमिहार्हसि - घ. । ४८ त (स?) मनुज्ञात - ख. । ४९ ते च - घ. । ५० तमालयम् - घ. । ५१... शी - क. घ. । ५२ प्रावर्तत - ख । ५३ सुशो... - ख. । ५४ हिरण्यञ्च पुत्रान् सौभाग्यमेव च - ख. । ५५ वृत्ति - ख. । ५६ पूजां तस्य - घ. ।

चक्रु र्यात्रास्तथा केचिदुपवासान् तथापरे ।

होमं जप्यं५७ तथैवान्ये पूजां चान्ये५८ वरार्थिनः । ।३७। ।

उपहाराँस्तथैवान्ये गीतं५९ नृत्तं तथापरे ।

तेभ्यस्तथाभ्युपेतेभ्यो निकुम्भः स महायशाः ।।३८। ।

ददौ सर्वानभिप्रायान् ये ये तेषामभीप्सिताः६० ।

एवं तं कामदं ज्ञात्वा दिवोदासो नृपस्तदा । । ३९।।

उवाच महिषीं व्यास कदाचित् पुत्रलिप्सया६१ ।

देवि सर्वानभिप्रायान् जनेभ्योयं प्रयच्छति । ।8.26.४० । ।

गणेश्वरं त्वमप्येनमपत्यार्थं प्रसादय ।

सैव६२मुक्ता६३ तदा गत्वा गणेशं प्राप्य शोभना ।।४१ । ।

उवाच भगवन् देव अनपत्याहमीश्वर ।

उपवासं करिष्यामि तव देवाभिराधने६४ । ।४२। ।

तावन्न भोक्ष्ये यावन्मे वरो दत्तस्त्वया प्रभो ।

जाते च पुत्रे दास्यामि शतानां दशतीर्दश ।।४३ ।।

त्वामुद्दिश्य द्विजातिभ्यो गोधेनूनां गणेश्वर ।

तथा६५ घटसहस्रेण दध्नश्चैव घृतस्य च ।

क्षीरस्य पंचगव्यस्य करिष्ये स्नपनं च ते ।।४४।।

ब्राह्मणानां सहस्राणां शतं चापि सुपूजितम् ।

पुरस्ताद् भोजयिष्ये ते पुत्रे जाते न संशयः । ।४५।।

बहून् दास्यति राजा च६६ ग्रामान् दासी६७स्तथैव च ।

सदा सत्रञ्च पूजां च करिष्यति तव प्रभो । ।४६।।

सनत्कुमार उवाच

सा तमुक्त्वा तथा व्यास तस्थौ नियममास्थिता ।

सोपवासा तदा६८ पूजां महतीं तस्य कुर्वती ।।४७। ।

५७ जाप्यं - ख. । ५८ पूजाश्चान्ये - क. । ५९... त - क. ख. । ६०.. तान् - क. । ६१.. काम्यया - घ. । ६२ सैबं बुद्धा - घ. । ६३... क्त्वा - क ख । ६४ तवाराधनसुव्रता - ख. । ६५ तदा - क. । ६६ न (े) - ख. । ६७ दास्य - क. ख. । ६८. तथा - घ. ।

तां तथा तिष्ठतीं देवः प्रोवाच स गणेश्वरः ।

उत्तिष्ठ नास्ति ते पुत्रो मा खेदं त्वं वृथा कृथाः ।।४८ ।।

एवं तेन गणेशेन निकुम्भेन महात्मना ।

असकृत् प्रोच्यमाना सा नियमाद् विरराम ह । ।४९ । ।

ततो नराधिपं देवी प्रोवाच विमना६९ तदा ।

आर्यपुत्र न मे पुत्रं गणपोसौ प्रयच्छति ।

ब्रवीति नास्ति ते पुत्रो मा वृथा नियमं कृथाः ।।8.26.५० ।।

सनत्कुमार उवाच

एवं महिष्या स प्रोक्तः स्वयमेव नराधिपः ।

सदा सनियम७० स्तस्थौ गणेशस्याग्रतो नृपः७१ । ।५ १ ।।

तमप्युवाच नृपतिं निकुम्भो नियमस्थितम् ।

मा स्था७२ वृथेह नृपते न ते पुत्रं ददाम्यहम् । ।५२।।

एवमुक्तः स राजेन्द्रो निकुम्भेन महाबलः ।

क्रोधरक्तेक्षणः प्राह तमुत्थाय गणेश्वरम् ।। ५३ । ।

राजोवाच

गणो वा त्वं पिशाचो वा भूतो वा राक्षसोपि वा ।

कृतघ्नस्त्वं न सन्देहो न त्वं पूजामिहार्हसि । ।५४। ।

मम चैव गृहद्वारि पौरैश्चैव समर्चितः७३ ।

विषये मम वासी च७४ न च७५ पुत्रं प्रयच्छसि । । ५५ । ।

पूजार्हो न भवाँस्तस्मान्मत्तो दण्डं त्वमर्हसि ।

नृशंसश्चावलिप्तश्च निष्ठुरो मत्सरान्वितः । ।५६। ।

सनत्कुमार उवाच

ततोस्य भेदयामास निलयं गजयूथपैः ।

स्थण्डिलं च बभञ्जाशु७६ ददाहार्चां७७ च सुप्रभाम्७८ । ।५७। ।

६९ विमला - घ. । ७० नियमवान् - घ. । ७१ स्थितः - ख. । ७२ त्वं - घ, वृथा नियमं कावी (र्षीः) - ख. । ७३ समर्थितः - ख. । ७४ त्वं - घ. । ७५ मे - ख. । ७६ चकाराशु - क, घ. (चकर्ता?) ७७ गृहमर्चा - ख., तदा शौ (सो) र्चा - घ । ७८ त्वप्रभाम् - घ., सुप्रभम् - ख. ।

निकुम्भोपि कृतार्थः सन्नाकाशे संस्थितः प्रभुः ।

उवाच तं७९ दिवोदासं प्रदहन्निव८० तेजसा । ।५८ । ।

यथेष्टं संप्रयच्छन्ति देवा वरमभीप्सितम् ।

न दत्तो यद्यसौ कोपः कस्तत्र भवतोभवत्८१ । ।५९।।

यस्मान्ममालयो भग्नस्त्वया निरपकारिणः८२ ।

तस्माद् वर्षसहस्रं८३ ते पुरी शून्या भविष्यति ।।8.26.६ ० ।।

सनत्कुमार उवाच

स एवमुक्त्वा राजानं निकुम्भः परमात्मवान्८४ ।

देवेशाय निवेद्यैवं८५ तस्थौ पार्श्वगतः प्रभोः ।।६ १ । ।

राजापि तस्य वाक्येन तथ्येनार्थेन चैव हि ।

व्रीडा परां समासाद्य८६ गृहानभ्यगमत्८७ तदा ।।६ २ ।।

अथ सा तेन शापेन पुरी वाराणसी तदा ।

शून्या समभवत् क्षिप्रं विशुद्धा मृगसेविता ।।६३ ।।

तां तु शून्यां स विज्ञाय देव्या सह पिनाकधृक् ।

सगणो नन्दिना सार्धमाजगाम८८ महाद्युतिः । ।६४। ।

स तत्र८९ मानसं दिव्यं विमानं सूर्यवर्चसम् ।

अनौपम्यगुणं देवो मनसैव विनिर्ममे९० । ।६५ । ।

सनत्कुमार उवाच

न मे प्रभवति प्रज्ञा कृत्स्नशस्तन्निरूपणे ।

एतावच्छक्यते वक्तुमनौपम्यगुणं हि तत् । । ६ ६। ।

देवोद्यानानि रम्याणि९१ नन्दनाद्यानि यानि तु ।

तेभ्यः श्रेष्ठतमं९२ श्रीमदुद्यानमसृजत्९३ प्रभुः । ।६७।।

७९ च - घ । ८० प्रहसन्निव - घ. । ८१ भवेत् - घ । ८२ निरयकारिणः घ, मेनपराधिनः ख। ८३... सहस्रां - क. । ८४... नाम् - ख. । ८५.. व - घ. । ८६ समभवत् - ख.,.. मनुभवन् ? । ८७ व्यगमत् - घ., ... गमुत्तमम् - क, गमच्च तान् - क. टि. । ८८ सार्धं जगाम स - क. । ८९ तदा - घ. । ९०...

वाभिनिर्ममे - क.,... निर्मिमे - क रव्र. । ९१... नि - क. । ९२ श्रेष्ठतरं - ख. । ९३ शीमानुद्यानमसृजत् - क

।

तस्मिन् विमाने गिरिराजपुत्री सर्वर्द्धियुक्ते वचसामगम्ये ।

रेमे नवेन्दीवरफुल्लनेत्रा देवी न सस्मार वचः स्वमातुः । । ६८ । ।

इति स्कन्दपुराणे वाराणसीशून्यकरणं नाम षड्विंशोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

अथ तस्मिन् सुखासीनौ शैलजावृषभध्वजौ१ ।

आसने काञ्चने दिव्ये नानारत्नोपशोभिते । । १ । ।

अथाचलसुता देवी सुखासीना विभावरी ।

सर्वलोकपतिं प्राह गिरीन्द्रतनया पतिम् । ।२। ।

भगवन् देवतारिघ्न चन्द्रावयवभूषण ।

कथयैतन्मम विभो यत्त्वां पृच्छामि मानद । । ३ ।।

किं फलं तव देवेश लभन्ते भक्तवत्सल२ ।

भक्ता ये फलमुद्दिश्य३ कुर्वते४ तन्न? किञ्चन ।।४।।

सनत्कुमार उवाच

स एवमुमया प्रोक्तः शूलपाणिर्वृषध्वजः ।

अवोचत् सर्वमव्यग्रो देवदेवः शुभाशुभम् ।।५। ।

व्यास उवाच

किन्तत् स भगवान् देवः प्रीयमाणो महातपाः ।

प्रणयात् स तथा५ देव्या पृष्टो कथयदव्ययः ।।६।।

सनत्कुमार उवाच

मयाप्येतत् पुरा व्यास पृष्टो नन्दीश्वरः प्रभुः ।

यथोक्तवान् मयि ब्रह्मन् तथा तत्कथयामि ते । ।७ । ।

१ शैलात्मजावृषध्वजौ - क., शैलजासवृष - ख । २ भक्तिवत्सल - ख,.. वत्सला - घ.,... लाः - क. ख. । ३ फलमद्दिश्य - घ. । ४ कुर्वीत - घ । ५ तदा - ख. ।

गणेशान६ पतिं शूरं सूर्यायुतसमप्रभम्७ ।

अपृच्छमहमव्यग्रो८ नन्दीश्वरमतिद्युतिम्९ । ।८।।

ईशेन यत् पुरा देव्याः कथितं गणसत्तम१० ।

तन्मे ब्रूहि यथातत्त्वं परं कौतूहलं हि मे ।।९। ।

नन्द्युवाच११

श्रूयतामभिधास्यामि पृच्छतस्ते महामुने ।

देवदेवेन पार्वत्या यत् पुराभिहितं१२ हि तत् । । 8.27.१० । ।

देवदेव१३ उवाच

श्रूयतामभिधास्यामि यन्मां पृच्छसि सुव्रते ।

हिताय देवि भक्तानां पृष्टस्तत्१४ कथयामि ते१५ । । ११ । ।

प्रसादं यस्तु मे देवि शुभ्रं१६ कुर्यादनिन्दिते ।

विदधाम्यर्जुनं१७ तस्य गृहं शिवपुरेक्षयम् । । १२ ।।

विधानेन यथोक्तेन लिङ्गं मे स्थापयेच्च१८ यः ।

मया सहासौ चरति१९ नित्यमष्टगुणान्वितः । ।१ ३ । ।

काञ्चनं त्रुटिमात्रं वा यो दद्याद् बहु वा मम२० ।

तस्य हैमवते२१ शृङ्गे ददामि२२ गृहमुत्तमम् । । १४।।

यो मे गां वा२३ हिरण्यं वा दद्यादविमनाः प्रिये ।

लोकान् ददाम्यहं२४ तस्मै सर्वकामसमन्वितान् ।। १ ५। ।

वृषभं यः प्रयच्छेन्मे श्वेतं२५ नीलमथापि वा ।

स कुलानामुभयत२६स्तारयेदेकविंशतिम् । । १ ६। ।

गोचर्मद्वयसां वापि यो२७ मे दद्याद्वसुन्धराम् ।

स मे पुरं२८ समासाद्य गणेशैः सह मोदते । । १७।।

६ महाभाग - ख. । ७... प्रभः - ख । ८ महदव्यग्रो - क. । ९ महाद्युतिम् - ख । १० पुण्य नि... च - ख. । ११ नन्दीश्वर उ - खे. । १२ विहितं - घ., कथितं - ख. । १३ देव उ - ख. । १४... स्ते - क. घ. । १५.. म्यहं - घ. । १६ दिव्यं - घ. । १७ न्यक्षयं लोकं - क. । १८... तु - घ. । १९ चरते च मया सार्धं - ख ।

२०... दपि वा बहु - ख., बहुधा - घ । २१.. तः - क. । २२. .दानि- क. ख. । २३ तु - घ, गास्तु - क. ख., वास्तु? । २४.. न्यहं - क. ख., दास्याम्यहं - घ. । २५... त - ख. ध., प्रयच्छेत - ख. । २६ मंङ्गलानामुभयत - घ. । २७ द्वयमात्रं यं कश्चिद्यो - ख. । २८ सोमे - क., सोमेश्वरं - घ. ।

यो मे पुण्यफलं२९ दद्यादात्मना पूर्वमर्जितम्३० ।

सोनन्त३१ फलमाप्नोति मोदते३२ च त्रिविष्टपे । । १८ ।।

योनुयानं३३ चतुर्दश्यां कृष्णायां३४ कुरुते मम ।

रथेन वृषयुक्तेन मम लोके स मोदते । । १ ९।।

महिमानोपचारैश्च यो मां जप्यैश्च पूजयेत् ।

ददामि३५ ब्रह्मणो लोके३६ वासं तस्य सुपूजितम् ।। 8.27.२० । ।

मनसा चिन्तयेद् यश्च३७ पूजयेयमहं हरम् ।

अशक्तो नास्ति च३८ द्रव्यं यस्य नित्यं सुमध्यमे । ।२ १ । ।

स तया श्रद्धया पूतो विमुक्तः सर्वपातकैः ।

मम लोकमवाप्नोति भिन्ने३९ देहे न संशय. ।। २२ । ।

स्नातो४० यः पूर्वसंध्यायां सदा मामभिगच्छति४१ ।

स मित्रं यक्षराजस्य यक्षो भवति वीर्यवान् । ।२ ३ । ।

संमार्जनं पंचशतं सहस्रमुपलेपनम् ।

गन्धाश्च दशसाहस्रा अनन्तं४२ चार्चनं स्मृतम् । । २४ । ।

अभ्यङ्गोष्टशतं चैव स्नपनं त्रिशतं भवेत् ।

गन्धोदकं पंचशतं पञ्चगव्यं तथैव च । । २५ । ।

क्षीरं पञ्चगुणं देवि तस्माद् भूयश्च४३ कापिलम् ।

तस्माच्च सर्पिषा स्नानं भूयः पंचगुणं तथा । ।२ ६ । ।

क्षमामि देवि चास्याहमपराधान् बहूनपि ।

भस्माभिषेकमानन्त्यं४४ गुह्यं चैव मम प्रिये४५ ।।२७।।

अगुरुर्दशसाहस्रं षट्४६ साहस्रं तु चन्दनम् ।

चतुर्दशसहस्राणि धूपः कालागरोः स्मृतः । । २८। ।

अक्षया४७स्तण्डुलयवाः शालयो द्विशताः स्मृताः ।

आनन्त्यो गुग्गुलुश्चैव सहाज्येन४८ सुधूपितः४९ ।। २९। ।

२९ पुष्प - घ । ३० पुण्यमर्जितम् ख, पूर्णमा?.. - क घ. । ३१ स्त्व? - क । ख। ३२ पूज्यते ख, घ। ३३ योन्नपानं - घ । ३४ कृ रणाय? - क ख । ३५ ऽ मे? - क घ । ३६ लोकेषु - ख. । ३७ नित्यं - ख. । ३८ मे - ख. । ३९.. न्न. - क । ४० स्नात्वा - ख । ४१ नामुपगच्छति - ख. । ४२ आनन्त्यं - कृ. । ४३ दूर - घ. । ४४... स्म कुर्याद् - -क. । ४५ चैतन्ममेप्सितम् - क । ४६ स - क. ख घ । ४७ ता - घ. । ४८ सहान्येन - क. । ४९ सुपूजितः - क ।

द्वे सहस्रे पलानां तु महिषाक्षस्य यो दहेत् ।

देवि संवत्सरं५० पूर्णं समे नन्दिसमो भवेत् ।।8.27.३ ० ।।

दक्षिणायान्तु यो मूर्तौ पायसं सघृतं शुभे ।

निवेदयेद्वर्षमेकं स च नन्दिसमो भवेत् ।।३ १।।

चरवो दशसाहस्रा५१ यावकश्च चतुर्गुणः५२ ।

शेषाश्च चरवः सर्वे यावकार्धेन संमिताः५३ ।।३२।।

घृतपात्र५४मसंख्येयमिह प्रेत्य च शाश्वतम् ।

प्रीणाति च पितॄन् सर्वान विमाने चैव मोदते ।।३३।।

छत्रं पताकानिचयं शोभयित्वा५५ ददाति यः ।

सोपि संदीप्यते५६ भूयो रविवत्तेजसा दिवि ।।३४।।

उभौ पक्षौ त्रयोदश्या५७ मष्टम्यां चोपवासिकः५८ ।

उपतिष्ठेत मां भक्त्या सोपहारमनिन्दिते ।।३ ५।।

ददाम्यस्य५९ स्वकं६० लोकं तुष्टोहं देवि शाश्वतम् ।

रक्तपीतकवासोभिः पुष्पैश्च विविधैरपि ।

पूजितोहं सदा भक्त्या पुत्रत्वे कल्पयामि तम् ।।३६।।

एकरात्रं च यो मर्त्यो दीपं धारयति६१ स्थितः ।

सर्वयज्ञफलं तस्य ददाम६२ श्रियमेव च ।। ३७।।

मयैव मोहिताः सर्वे लोकाः सजडपण्डिताः६३ ।

न मां पश्यन्ति रागान्धास्तमसा बहुलीकृताः ।।३ ८।।

ध्यानिनो६४ योगयुक्ता६५ ये सत्यधर्मपरायणाः ।

एकाग्रमनसो दान्ता६६स्ते मां पश्यन्ति६७ नित्यदा६८ ।।३९।।

ये मे भक्ताः सदा चैव सांख्ययोगविशारदाः ।

सर्वं६९ पश्यन्ति मयि च मां च सर्वत्र योगतः७० । ।8.27.४०।।

५० द्विवत्सरस्तु - घ । ५१.. स्रं - क.,.. स्या - घ । ५२ ण - क। ५३ सयुगा (ता) - घ. । ५४.. .पाक - घ. । ५५ शोभां कृत्वा - घ. । ५६ संदीपयेत् - घ. । ५७ चतुर्दश्या - घ. । ५८... नः - घ. । ५९... न्यस्य - क. ख. । ६० स्वयं - क. । ६१ कारपीत?- ख. । ६२.. नि - क ख. । ६३. पिण्डिताः - क. । ६४ छपायिनो?- क. । ६५ नित्ययुका?- क. घ. । ६६ भूत्वा - घ. । ६७ न्ति?- घ । ६८ मां बुधाः - ख । ६९ सर्वे - घ । ७० यो गतं - क ख. घ. ।

त्रींल्लोकान् समतिक्रम्य ब्रह्मलोकं तथैव च ।

गच्छन्ति मम ते लोकं७१ तमो भित्वा सुदुर्भिदम् ।।४१ ।। न शक्योस्म्यतपोयुक्तैर्द्रष्टुं मुनिगणैरपि ।

ध्यानिनो नित्ययुक्ताश्च देवि पश्यन्ति मां बुधाः ।।४२।।

एतानि चैव सर्वाणि कृत्वा कर्माणि सुन्दरि ।

मनसा सुप्रशान्तेन मैनः? करुणचेतसा ।।४३ ।।

काञ्चनं भूमिगोदानं विप्रे च प्रतिपादयन् ।

रुद्रो मे प्रीयतु इति ह्यतुलं फलमश्नुते ।।४४।।

यानि लोकेषु तीर्थानि देवतायतनानि च ।

पादयोस्तानि सुश्रोणि सदा सन्निहितानि मे ।।४५।।

ब्राह्मणानां तथा चैव करे दक्षिणतः स्थिताः ।

यो मां सर्वगतं चैव सर्वं च७२ मयि पश्यति ।।४६।।

मय्यर्पितमना नित्यं तथा मद्भावभावितः ।

ममैव स७३ प्रभावेन सर्वपापैः प्रमुच्यते । ।४७।।

सर्वथा वर्तमानोपि देवि यो मां स्मरेत्सदा७४ ।

ऽज्ये

कल्मषेण न युज्येत नरः७५ कर्ता कदाचन ।।४८। ।

सर्वावस्थोपि पापात्मा ज्ञाननिऽद्रेन७६ चेतसा७७ ।

यो ऽभ्यर्चयति भां .नित्यं स ममात्मसमो भवेत् ।।४९।।

षडङ्गेन च योगेन यो मामभ्यर्चयेत्सदा७९ ।

प्रविशेत स९० मां क्षिप्रमत्र नास्ति विचारणा ।।8.27.५ ०।।

योप्यसज्जन८१रतो वियोनिजः पातकैरपि समन्वितस्सदा ।

सोपि मद्गतमना मदर्पणो याति देवि८२ गतिमप्रतर्किताम् ।।५१ ।।

इति स्कन्दपुराणे ईश्वरार्चनविधि८३ सप्तविंशतितमोध्यायः

७१ लोकान् - क । ७२ सर्वथा - घ । ७३ च - ख । ७४ सदा स्मरेत् - ख । ७५ नभः - क । ७६ दृष्टेन - ख । ७७ तेजसा - घ । ७८ सो - ख । ७९ मामर्चयते सदा - ख । ८० च्च - ख. । ८१. सर्जन- घ. । ८२ देव - ध. । ८३ पूजाविधानो नाम - घ. ।

सनत्कुमार उवाच

ततो व्यास पुनर्देवी पतिं व्रतपतिं शुभा ।

अपृच्छद् व्रतसंबद्धं१ फलं फलशतार्चिता२ ।। १ ।।

व्रतानां फलमल्पं वा महद् वा यत् त्रिलोकप ।

व्रतं भवति३ यादृग् वा तत्४ प्रब्रूहि महेश्वर ।।२।।

देवदेव उवाच

महाफलं यद् भवति यच्चाप्यल्पफलं शुभे५ ।

व्रतं यादृक् च यत् प्रोक्तं तच्छृणु६ त्वमनिन्दिते ।।३ ।।

चतुर्दश्यां तथाष्टम्या७मुभयोः पक्षयोः शुचिः ।

संवत्सरमभुञ्जानः शान्तो दान्तो जितेन्द्रियः ।।४।।

सत्रयाजिफलं८ यच्च सत्यवागृतुगामिनाम् ।

तच्चैव९ फलमाप्नोति यमञ्चैव न पश्यति ।।५।।

शय्यासनस्थः स्त्रीमध्ये रतिरक्तः सुखे रतः ।

स तप्यत्यानखाग्रेभ्यो१० नित्यं यो मां समाश्रितः११ ।।६।।

मद्भक्तस्तपसा युक्तो मामेव प्रतिपद्यते ।

लोकास्तस्याक्षया देवि यद्यपि स्यात् स१२ पापकृत् । ।७।।

पृथिवीभाजने भुंक्ते नित्यं पर्वसु यो नरः ।

स त्रिरात्रफलं१३ देवि अहोरात्रेण विन्दति ।।८।।

संवत्सरं तु यो भुंक्ते नित्यमेव ह्यतन्द्रितः१४ ।

निवेद्य पितृदेवेभ्यः पृथिव्या१५ मेकराड् भवेत् ।।९।।

नवमी१६ मष्टमीं१७ चैव पौर्णमासों१८ त्रयोदशीम्१९ ।

यो भुंक्ते देवि नैतेषु२० सुपर्वसु२१ नरः समाम् ।।8.28.१ ०।।

१ अपत्यव्रतसंबद्धं - ख.,.. सम्बन्धं - ख. । २. समार्चिता - क., सदार्चिता - घ. । ३ स्तुवन्ति - घ. । ४ तच्च - ख. ५ भवेत् - ख. । ६ तच्छृणुष्व - क । ७ चतुर्दश्यामखाष्टम्या - क. । ८ सप्तरात्रिफलं यत्र - घ. । ९ तदैव - ख., तयैव घ. । १० क्रीडमानो नमास्यो - घ., नखाग्रेण - ख. । ११ मामनुव्रतः - ख. । १२ सु - ख. । १३ स त्रिफल? - क. । १४ जितेन्द्रियः - घ. । १५... ?वी - क. । १६ अष्टमी - क । १७. मीं - क. । १८... ?? - तत्र, -चतुर्दशी - घ. । १९,.. शी - क. । २० एतेषु - क. । २१ संयतस्तु - ख. ।

136

गाणपत्यं स लभते निस्सपत्नमनिन्दिते ।

भूतानां दयितश्चैव२२ दिव्यं रूपं बिभर्ति च । ।१ १।।

श्रीवत्सं यश्च२३ पिष्टेन दद्याद् हेमफलं२४ शुभम् ।

किरेत् कृष्णतिलांश्चात्र तण्डुलाक्षतमेव च । । १ २। ।

फलैश्च विविधाकारैर्यथालब्धै रसान्वितैः ।

स वै वर्षसहस्राणि द्विषष्टि दिवि मोदते । । १३ । ।

दिव्यरूपधरः श्रीमान् देवतैस्सह नित्यशः ।

हिरिवेरमयीं२५ यो मे दद्यात् प्रतिकृतिं स्वकाम् । । १४।।

सर्वगन्धरसैर्युक्तां निर्यासैश्च सुसंस्कृताम् ।

भक्ष्यभोज्यैश्च विविधैः कृष्णपक्षे चतुर्दशीम् । । १ ५।।

पूर्वदक्षिणयोश्चात्र२६ पश्चिमोत्तरयोस्तथा ।

पार्श्वेषु हरितालञ्च कृष्णागरुमनःशिलाम् । । १६ ।।

चन्दनं चैव दद्याद्वै यथासंख्येन पूजितम् ।

तस्य पुण्यफलं देवि शृणु यन्मत्तकाशिनि । । १७।।

सर्वव्याधिविनिर्मुक्तस्तथा२७ निष्कल्मषश्च ह ।

वर्षकोटिशतान्यष्टौ दिवि भुक्त्वा महत्सुखम् ।। १८। ।

इह लोके सुखी जातो मामेव प्रतिपद्यते ।

रत्नावलिं तु यो२८ दद्याद् ब्राह्मणः क्षत्रियोथ विट् । । १ ९। ।

शूद्रः स्त्री वा स मे२९ लोके मत्सौख्यं प्राप्नुते परम् ।

सिद्धार्थकाँश्चाघोरेण३० दैवे पित्र्येथ वा पुनः । । 8.28.२० ।।

त्रिंशद्वर्षसहस्राणि३१ तर्पयेत् स३२ पितृनपि ।

ऋषींश्च सर्वदेवांश्च रूपञ्चाप्नोति पुष्कलम्३३ । । २१ । ।

मन्वन्तरञ्च गोलोके गोकन्याभिः स३४ पूज्यते ।

सर्वे देवास्तथा विष्णुर्ब्रह्मा ऋषय एव च । ।२२। ।

२२... ञ्चैव - घ । २३... च्च - क. घ. । २४ धर्मफलं - ख. । २५ हरिवेरमयी - क., शालिपिष्टमयीं - घ. । २६... पि - ख. । २७ मुक्तो यथा - घ. । २८ वक्तारं निर्णयो - घ. । २९ मां - क, समो - ख. । ३०.. काश्च अर्घेण - घ. । ३१ त्रिषड्विंशत्... - क. । ३२ स्व,.. - घ. । ३३... लां - क. ख. । ३४ त्र.. - ख. ।

कुर्वन्त्यर्घ्ये हि सान्निध्यं तेभ्यस्तद्धि विनिःसृतम् ।

गुह्यमेतत् परं देवि यो वेत्ति स३५ महातपाः ।।२३ ।।

तस्य प्रभावाज्जायेत धनवान् प्रियदर्शनः ।

प्रज्ञारूपगुणैर्युक्तः३६ संवत्सरशतायुषः३७ । ।२४। ।

क्षीरेण यो मां सततं स्नापयेत त्रिरुद्यतः३८ ।

अपराधसहस्रन्तु क्षमे३९ तस्याहमन्तशः४० ।।२५। ।

यश्च४१ तत्४२ स्नपनं पश्येत् स तत्पापैः४३ प्रमुच्यते ।

मानसस्य च जप्यस्य सहस्रस्य फलं लभेत्४४ ।।२६।।

संवत्सरं तु यः कुर्यात् क्षीरेण स्नपनं शुचिः४५ ।

गाणपत्यं स लभते बल्लभत्वं च नित्यशः ।।२७।।

सर्पिषा यो ममाभ्यङ्गं करोत्यविमना नरः ।

द्विसाहस्रस्य जाप्यस्य मानसस्य फलं लभेत् ।।२८। ।

अभिगम्यश्च -देवानां स भवेच्च४६ नरोत्तमः ।

निष्काणां च सुवर्णस्य सहस्रस्य फलं लभेत् ।।२९। ।

संमार्जनं च४७ यः कुर्यात् संवत्सरमनुव्रतः ।

वितरामि शुभं लोकं नित्यं तस्य ध्रुवं शिवम् ।।8.28.३ ० ।।

सर्वलोकक्षये तस्य न क्षयो भवतीश्वरि ।

लिङ्गपूजां४८ तु यः कुर्यान्मम देवि दृढव्रतः । ।३ १ ।।

शतं वर्षसहस्राणि दिव्यानि दिवि मोदते ।

चतुर्ण्णां पुष्पजातीनां गन्धमाघ्राति शङ्करः ।।३२ ।।

अर्कस्य करवीरस्य बिल्वस्य च बकस्य४९ च ।

सुवर्णनिष्कं पुष्पे तु५० सर्वस्मिन् देवि५१ कथ्यते ।। ३३। ।

सहस्रे त्वर्कपुष्पाणां५२ दत्ते यत कथ्यते५३ फलम् ।

एकस्मिन् करवीरस्य दत्ते पुष्पे हि तत् फलम् ।।३४।।

३५ सु... - ख. । ३६ युक्तं - क. घ. । ३७... युतम् - क. घ. । ३८ त्रि ? ख ३८ ? - घ. । ४०. गः - घ. । ४१ यच्च - क ख. । ४२ तं - क. ख. ग. । ४३ सर्वपापैः - - ख. घ. । ४४ भवेत् - क. । ४५ शुचि - ख. । ४६ भद्रं - क., भवेत - ख । ४७.. तु - ख. । ४८ लिङ्गपूरं - क., लिंगं पूर्व - घ. । ४९ बुकस्य - क । ५० पुष्पैस्तु - ल., पुष्पं तु - घ. । ५१... न्नेव - ख. घ. । ५२ सहस्रै स्त्वन्यपुष्पाणां - ख., सहस्रै त्वन्य... - क. । ५३ यत्कथितं - ख. ।

करवीरसहस्रस्य भवेद्दत्तस्य५४ यत् फलम् ।

तदेकस्य तु पद्मस्य दत्तस्य फलमुच्यते ।।३५।।

पद्मानां च५५ सहस्रस्य मम दत्तस्य यत् फलम् ।

तत्फलं लभते पत्रे दत्ते बिल्वस्य शोभने५६ । ।३६।।

बिल्वपत्रसहस्रं तु दत्ते मे यत् फलं स्मृतम् ।

बकपुष्पे५७ तदेकस्मिन् मम दत्ते लभेत्फलम् ।।३७।।

बकपुष्पसहस्रस्य मम दत्तस्य यत् फलम् ।

पुष्पे दत्ते तदेकस्मिन् लभेद्५८ धत्तूरकस्य५९ तु६०. ।।३८।।

निर्माल्यं यो हि मे नित्यं शिरसा धारयिष्यति ।

अशुचिर्भिन्नमर्यादो नरः पापसमन्वितः ।।३९। ।

स्वैरी चैव तथा मुक्तो६१ नियमैश्च बहिष्कृतः ।

नरके स६२ पतेद् घोरे तिर्यग्योनौ च संभवेत्६३ ।।8.28.४० ।।

ब्रह्मचारी शुचिर्भूत्वा निर्माल्यं यस्तु धारयेत् ।

तस्य पापमहं शीघ्रं नाशयामि महाव्रते६४ ।।४१ ।।

दीपमालां तु यः कुर्यात् कार्त्तिके मासि वै मम ।

अवसाने च दीपानां६५ ब्राह्मणाँस्तर्पयेच्छुचिः६६ ।।४२।।

गाणपत्यं स लभते दीप्यते च रविर्यथा ।

दद्यात् कृष्णतिलाँश्चैव सहः६७ सिद्धार्थकाँश्च ह ।।४३।।

यो मे देवि सदा मूर्ध्नि स मे नन्दिसमो भवेत् ।

ये हि सिद्धार्थकाः प्रोक्तास्तथा कृष्णतिलाश्च ये ।।४४।।

सर्वे ते त्वन्मया देवि गुह्यमेतन्मयेरितम् ।

? ।।४५ । ।

- - - - - ऽ - - - - न ऽ - न - - ऽ (?) ।

चित्रो नाम गणो मह्यं तेन सार्धं स मोदते ।। ४६ ।।

५४ दत्ते भवति - घ. । ५५ तु - ख. घ. । ५६ तु सुशोभने - ख. । ५७ बुकपुष्पे - क. ख. । ५० लभते - घ. । ५९ बन्धुक... - घ. । ६० वै? - घ. । ६१ युक्तो - क. । ६२ न - घ. । ६३ दीप्यते च रविर्यथा - घ. । ६४... मते - घ. । ६५ दीपं दत्त्वा व्रतान्ते तु - ख. । ६६... च्छुचोन् - ख. । ६७ सदा - क. ।

सर्वसंप्रलये चैव प्राप्ते त्रैलोक्यसंक्षये ।

त्यक्त्वा सर्वाणि दुःखानि मामेव प्रतिपद्यते ।।४७।।

न तुष्याम्यर्चितोर्चायां तथा देवि नगात्मजे ।

लिङ्गेर्चिते यथा६८ ऽत्यर्थं परितुष्यामि पार्वति ।।४८। ।

सर्वेन्द्रियप्रसक्तो वा युक्तो६९ वा सर्वपातकैः ।

स प्रयाति दिवं देवि लिङ्गं योर्चयतीह मे । ।४९। ।

त्यक्त्वा७० सर्वाणि पापानि निर्द्वन्द्वो दग्धकिल्बिषः ।

मदाशी७१ र्मन्नमस्कारो७२ मामेव प्रतिपद्यते ।।8.28.५०।।

सनत्कुमार उवाच

ततो भगवती भूयः पतिं सर्वजगत्पतिम् ।

अपृच्छत् पुष्प्यमाणा७३ स्या७४ केन त्वं देव७५ तुष्यसे७६ । ।५१ । ।

ततः प्रहस्यमानास्यः सर्वलोकेश्वरेश्वरः७७ ।

प्रोवाच भगवान् वाक्यं७८ लोकानां हितकाम्यया।।५२ । ।

देवदेव उवाच७९

शृणु देवि यथातत्त्वं८० येन यान्ति शुभां गतिम् ।

त्रैलोक्ये जन्तवः सव८१ मद्भक्ता ये शुभानने ।।५३ ।।

यत्तत्८२ परतरं गुह्यं तत् सर्वं मयि८३ तिष्ठति ।

यो हि तत्त्वेन तद् वेद संसारात्८४ स विमुच्यते८५ । ।५४।।

न च प्रकाशयेद् गुह्यं नाम८६ मे कीर्तयेन्नरः ।

सदा सर्वसहेत्येवं प्रातः८७ प्राञ्जलिरुत्थितः ।।५५। ।

तस्माच्च८८ कीर्तनात् पापं सर्वमेव विनिर्दहेत् ।

यशः कीर्त्तिं च संप्राप्य रुद्रलोके महीयते ।।५६।।

सर्वमाल्यानि यो दद्यान् मम मूर्तिषु८९ नित्यशः ।

मंत्रेण विधिवच्चैव तस्य पुण्यफलं महत्९० ।।५७। ।

६८ तथा- ख- । ६९ युतो घ । ७० कृत्वा घ । ७१ महाणी घ । ७२ मार्थ्यमत्प्राप्य घ, नमस्कारोपि यं कुर्यात् - ख., । योपि कुर्यान्नमस्कार? । ७३ पुष्यमाना - क., पुष्पमालास्या - ख., तुष्यमाना - घ. । ७४ सा - घ. । ७५ देवि - क. । ७६.. सि - ख. । ७७... देवेश्वरेश्वरः - - घ- । ७८ वचः प्रोवाच भगवान् - क.

घ । ७९ देप्युवाच - ख. । ८०.. तथ्यं - घ । ८१ न तु सर्वेण - घ. । ८२ यद्यत् - घ. । ८३ त्वयि - क. ख. । ८४ स संसाराद् - घ. । ८५.. प्रमुच्यते - क. घ-, प्रवि.. - ख । ८६ नामतः - घ.,... स्ते - ख. । ८७ महेश्वरं प्रातः स्मरेत् - घ. । ८८ यस्माच्च - घ. । ८९ सर्वमूर्तिषु - क. घ. ९० शृणु - घ. ।

मन्त्रः९१

सर्वगाय सुरेशाय सर्वदेवमयाय च ।

नमो भगवते चैव गुह्यागुह्याय वै सदा९२ । । ५८ । ।

सोमाय९३ भूतनाथाय भावनाय भवाय च९४ ।

सर्वगुह्याय वै स्वाहा देवगुह्यमयाय९५ च । । ५९। ।

सर्वगुह्यमयो मंत्रः स्वाहा सोमाय चैव हि९६ ।

कटंकटाय वै९७ स्वाहा स्वाहा देवाय शुष्मिणे९८ । । 8.28.६० । ।

पुष्पाण्येतेन मन्त्रेण यो मे नित्यं निवेदयेत् ।

सहस्रं तेन९९ जाप्यस्य मानसस्य कृतं भवेत् । । ६१ । ।

अथा१००ञ्जलिममावास्यां सुसम्पूर्णां समाहितः ।

तिलानां चैव कृष्णानां सर्षपाणां च पार्वति । ।६२ । ।

अर्चयित्वा यथान्यायं यथालाभं प्रयच्छति ।

इदं१०१ च वचनं कुर्यात्१०२ सूर्येति व ममेति च१०३ ।।६३ । ।

सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोकं व्रजेन्नरः ।

अर्चयित्वा च मां देवि ब्राहाणान्न च तर्पयेत् । ।६४।।

न तत्फलमवाप्नोति नाहं तुष्यामि तस्य वै ।

अर्चयित्वा द्विजान्मां च यो मे नामानि कीर्तयेत् ।। ६५।।

चतुर्दश्यामथाष्टम्यां पक्षयोरुभयोरपि ।

सोपि देवि प्रमुच्येत वियोनिं न स गच्छति । ।६६। ।

वामदेव सुदेवेति१०५ हर गुप्तेति वा पुनः ।

उमापते नीलकण्ठ शान्त१०६ श्रीकण्ठ गोपते । । ६७। ।

शर्व१०७ भीम१०८ पशुपते१०९ शङ्करोग्र भवेति च ।

महादेवेति चाप्यन्यन्नाम गुह्यं प्रकीर्तयन्११० । । ६८। ।

९१ अय मन्त्र - खः । ९२ गुह्यात्मने नमोस्तुते - घ । ९३ नमस्ते - घ । ९४ भवात्मने - क. । ९५ वेदगुह्याय - ख. । ९६ स्वाहा - ख । ९७ यैव? - क. घ । ९.८ देवाय शुष्मिने स्वाहा - ख । ९९ सहस्राशेन - क. । १०० अन्या? - घ । १०१ इय - क । १०२ ब्रूयात् - घ. । १०३ सूर्येज्योति- मयेति च - घ. । १०४ प्रपश्ये त - क. घ । १०५ वानुदेवेति - घ । १०२ श्रान्त - ख. । १०७ शर्वो - क., पार्वतीश - ध. । १०२ भीमः - क. । १०९ पशुपतिं. - ख, पशुपते. - क. । ११०... येतु - क. ।

सर्वपापैः प्रमुच्येत दिवि देवैश्च पूज्यते ।

एतेषामेकमपि यः कथयेद्वा पठेत वा । ।६९। ।

स देहपद्धतिं१११ भित्त्वा११२ मामेव प्रतिपद्यते ।

एवं११३ सर्व११४ प्रणामे च११५ यन्मया परिकीर्तितम् ।।8.28.७० ।।

अमावास्यान्तु यो नित्यं सघृतं गुग्गुलं दहेत् ।

क्षीरेण चैव संमिश्रं गुह्यमेतन्मम प्रियम्११६ ।।७१ । ।

सोच्युतं११७ स्थानमाप्नोति मत्प्रसादान्न संशयः ।

इदं च परमं गुह्यं यो मे देवि निवेदयेत् । ।७२।।

अर्कपत्रयुतं पूर्णं घृतेन११८ मधुना सह११९ ।

निवेद्य विधिवद् भक्त्या सर्वपापैः प्रमुच्यते ।।७३ ।।

इमानि च महाभागे यो मे नामानि कीर्तयेत् ।

श्मशाननिलयो नग्नो भस्मशायी१२० यतव्रतः । ।७४। ।

वामदेवः प्रशान्तश्च स्तब्धशेप१२१ स्त्रिलोचनः ।

अ?सव्यप्रियः१२२ सव्यो बहुरूपोन्तकान्तकृत्१२३ ।।७५।।

पुराणः पुरुहूतश्च मृत्योर्मृत्युर्जितेन्द्रियः ।

अनिन्द्रियोतीन्द्रियश्च सर्वभूतहृदि स्थितः । ।७६। ।

संसारचक्री योगात्मा कापाली दिण्डिरेव च ।

महादेव१२४ महादेव महादेवेति चैव हि ।।७७। ।

जपेदेतन्नियमवान् शृणुयाद्वापि नित्यशः ।

स देहभेदमासाद्य योगात्मा गणपो भवेत् । ।७८। ।

सनत्कुमार उवाच

- - - - - ---- - - - - - - - - |

- - - - - - - - - - - - - - - - - - | |७९||

१११ बंध घ । ११२ भित्वाशु - घ । ११३ एकं ग, ११४ ? प्रमाण - घ । ११५ न - खे., ते. घ. । ११६ प्रिये - क. घ. । ११७ सोतमं - ख. । ११८ घृतस्य - क, घृत च - घ. । ११९ मधुनश्च. ह - क. । १२०. .स्नायी - घ. । १२१. शेत? - घ. । १२२ अप सव्यप्रिय? - ध. । १२३... न्तकोन्तकृत्- क. । १२४,. .वो - क. घ. ।

142

नाशुभाय१२५ न पापाय नानृतायाव्रताय च९२६ ।

श्रावयेद् भक्तिमान् पुण्यान्नापेताय१२७ कदाचन । |8.28.८ ० । ।

धन्यं यशस्यमायुष्यं शान्तिवृद्धिकरं शुभम् ।

पूतं पवित्रं परमं मङ्गलानां च मङ्गलम् ।

श्रोतव्यं न च सर्वेण१२८ तथा देयं न कस्यचित् ।।८१ । ।

इति स्कन्दपुराणे ईश्वरपूजानाम१२९ अष्टाविंशतितमोध्यायः

व्यास१ उवाच

एवं कालेन२ संप्राप्य वाराणस्यां निकेतनम् ।

जगतः पितरौ देवौ चक्रतुः३ किमतः परम् । |१ । ।

सनत्कुमार उवाच

ततः स भगवान् देवो देवीं हिमवतः सुताम् ।

उवाच देवि पश्यामः४ उद्यानं यदि रोचते । ।२ ।।

देव्युवाच

एवं भवतु देवेश यथात्थ त्वं५ वृषध्वज ।

न हि मेन्यत्र गन्तव्यमुद्यानात् परतो हर । ।३ ।।

सनत्कुमार उवाच

सह देव्या ततो व्यास वाराणस्यां वृषध्वजः ।

दिव्योद६ द्यानदिदृक्षार्थं विचचार७ समन्ततः ।४। ।

पूर्वस्मिन् स दिशो भागे देव्या देवः पिनाकधृक्। ।

उद्यानं दर्शयामास नानाकुसुमशोभितम् ।।५।।

चंपकाशोकपुन्नागप्रियंगूचूतसंकुलम्८ ।

बिल्वार्जुनकदम्बैश्च न्यग्रोधोदुम्बरैरपि । ।६। ।

१२५ नाशुचये - घ. । १२६... य कदाचन - क,. याशुभाय च - घ । १२७ नित्यं नाव्रताय - घ । १२८ सर्वदा देवि - घ, सर्वैश्च - ख । १२९ पूजाविधिर्नाम - घ. ।

१ सन उ. - क. । २ कामेन घ. । ३ कुरुत. - घ । ४.. व - क. टि., घ । ५ तत्त्वं - घ. । ६ देवो - क., घ । ७ विषभ्राम - क. । ८. व्र ।) त... - घ. ।

गन्धवद्भिश्च कुसुमैर्जातीकेसरकेतकैः ।

रम्यैः सुरभिपुष्पैश्च षट्पदव्रातसेवितैः । ।७।।

संयुक्तं सर्वतः श्रीमद्वनं वैभ्राजसन्निभम् ।

स तदुद्यानमासाद्य देवीमाह जगत्पतिः ।।८।।

अस्मिन् देशे पुरा देवि तिष्ठतो मम शोभने ।

ऊर्ध्वं गोलोकसंस्थानाद् गवां वत्सैः स्वयंभुवैः । ।९ । ।

पीयमान९ पयोवेगात् फेनं मूर्ध्नि समापतत ।

ततो मयो१०ध्र्वतो दृष्टा११ गावस्ताः सोमपार्श्वतः१२ । । 8.29.१० ।।

ततस्ताः१३ प्रेक्षितास्तत्र मया१४ गावस्तदाभवन् ।

तेजसा दह्यमानास्तु नैकवर्ण्णा भृशार्दिताः । । ११ ।।

गावः पूर्वमिमा देवि आसन् कपिलवर्णजाः ।

नैकवर्णास्तदाभूवन् यदा संप्रेक्षिता मया । । १ २।।

तासां शरण्यतां यात्वा ताभि१५र्मामेव शैलेजे ।

आश्रितः सोम आगत्य स्रवन्तीभिः१६ समन्ततः । ।१ ३ ।।

अर्दिताभिस्तदा गोभिर्ब्रह्मा मामब्रवीत्ततः ।

प्रसादं कुरु देवेश सौरभ्य१७ स्तेजसा तव१८ ।। १४। ।

न नश्यन्ति१९ यथा सद्यस्तथा सर्वसुरार्चित ।

ततोहमास्थितो देवि स्थानेस्मिन् स्वयमेव तु । । १ ५। ।

गोप्रेक्ष इति विख्यातः२० संस्तुतः२१ सर्वदेवतैः२२ ।

गोप्रेक्षेश्वरमागत्य दृष्ट्वाभ्यर्च्य२३ च मानवः । । १६ । ।

न दुर्गति२४ मवाप्नोति कल्मषैश्च विमुच्यते ।

ततस्ता दह्यमानास्तु२५ प्रसन्ने२६ कपिला२७ मयि । ।१७। ।

ह्रदेस्मिन् धेनवो२८ भ्येत्य शान्तास्ता विबभु२९स्तदा ।

कपिलाह्रद इत्येवं तदाप्रभृति कथ्यते ।। १८।।

९ पीयनीताम्प... - क., पिबतीनां - घ । १० ममोर्ध्वं - क । ११ दृष्टास्तु ख, दृष्ट्वा घ । १२ गाः - ख. घ. । १३... श्चा - क. । १४ देव्या - घ. । १५ एभि - ख. । १६ सह गोभि र्न तास्त्यजन् - क. । १७ सौरभ्या - क. । १८ भव - घ. । १९ न विनश्यद् - ख. । २० गोप्रेक्षक इति ख्यातः - ख. । २१ संस्मृतः - घ. । २२ सर्वदै. - घ. । २३ चार्च्य - क ख, चाभ्यर्च्य - घ. । २४ स स्वर्गति - घ. । २५ दुह्यमानास्तु - घ । २६ प्रसन्न ।) - घ. । २७ सुरभी - क. ख. । २८ धेनुर.. - क., पेतु - क ख. घ. । २९ विभवु - ख., शिशिवु - घ. ।

अत्रापि३० स्वयमेवाहं वृषध्वज इति श्रुतः३१ ।

सान्निध्यं कृतवान् देवि स चायं दृश्यतां स्थितः । ।१९।।

कपिलाह्रदतीर्थेस्मिन् स्नात्वा नान्यमना नरः३२ ।

वृषध्वजमिमं दृष्ट्वा सर्वयज्ञफलं लभेत् । 8.29.२० ।।

सलोकतां मृतश्चापि अर्चयित्वा तु मामिह ।

लभते देहभेदे तु गणत्वं चातिदुर्लभम् । । २१।।

अस्मिन्नपि प्रदेशे तु ता गावो ब्रह्मणा स्वयम् ।

शान्त्यर्थं सर्वलोकानां सर्वा दुग्धाः पयोमृतम् ।।२२। ।

तासां क्षीरेण संजातं ह्रदमेतन्मनोहरम् ।

भद्रदोहमिति ख्यातं पुण्यं देवह्रदं शुभम्३३ । ।२३ ।।

सर्वैर्देवैरहं देवि अस्मिन्देशे प्रसादितः ।

गच्छोपशममीशेति उपशान्तशिवस्ततः ।। २४। ।

स्थितो भूत्वाहमत्रस्थः पुण्यमस्यापि दर्शनम् ।

दृष्ट्वैनं३४ प्रयतो मर्त्यः स्वर्गलोकमवाप्नुयात् । ।२५।।

अत्राहं ब्रह्मणानीय स्थापितः परमेष्ठिना ।

ब्रह्मणश्चापि संगृह्य विष्णुना स्थापितः पुनः ।। २६। ।

ब्रह्मणा स ततो विष्णुः प्रोक्तः संविग्नचेतसा ।

मयानीतमिदं लिङ्गं कस्मात् स्थापितवानसि ।।३७।।

तमुवाच पुनर्विष्णुर्ब्रह्माणं कुपिताननम् ।

रुद्रदेवे ममात्यन्तं परा भक्तिर्महत्तरा३५ ।।२८ ।।

मयैष स्थापितस्तेन नाम्ना३६ तव भविष्यति ।

हिरण्यगर्भ इत्येवं ततोत्राहं समास्थितः । ।२९। ।

दृष्ट्वैनमपि देवेशे३७ मम लोकं व्रजेन्नरः ।

पुनरेव३८ ततो ब्रह्मा मम लिङ्गमिदं३९ शुभे । ।8.29.३ ० । ।

३० तत्रापि - क. घ । ३१ प्रभुः - घ ।। ३२ ग?म्यक् समाहितः - ख., संयतमानसः - घ. । ३३ वनं - क. ख. । ३४. व - ख. । ३५ पितामह - घ. । ३६ तव नाम्ना - ख. । ३७... शं - क. ख., शि? । ३८ श्चापि - ख, रपि घ. । ३९ मिमं - क ।

स्थापयामास विधिवद् भक्त्या परमया युतः ।

स्वलीनेश्वर४० इत्येवमत्राहं स्वयमास्थितः४१ । ।३ १ । ।

स्वस्मिन् परतरे लीनः प्रधाने मम४२ कारणे ।

तस्मात् स्वलीन४३मित्येवं४४ गुह्यं४५ क्षेत्रं४६ मम४७ स्मृतम् ।।३२।।

प्राणानिह नरस्त्यक्त्वा न पुनर्जायते क्वचित् ।

आनन्त्या सा गतिस्तस्य योगिनां चैव सा स्मृता४८ ।।३३ । ।

अस्मिन्नपि४९ मया देशे दैत्यो दैवतकण्टकः ।

व्याघ्ररूपं समास्थाय निहतो दर्पितो बली । ।३४।।

व्याघ्रेश्वरस्ततः ख्यातो५० नित्यमत्रा५१ हमास्थितः ।

न पुनर्दुर्गतिं५२ यायत्५३ दृष्ट्वा५४ चेमं५५ महेश्वरम्५६ ।।३ ५।।

उत्पलो विदलश्चैव यौ दैत्यौ ब्रह्मणा पुरा ।

स्त्रीवध्यौ दर्पितौ सृष्टौ त्वयैव निहतौ शुभे ।।३ ६। ।

सावज्ञं गेन्दुकेनात्र तस्येदं चिह्नमास्थितम् ।

आदावत्राहमागत्य आस्थितो गणपैः सह । ।३७। ।

ज्येष्ठं स्थानमिदं तस्मादेतन्मे पुण्यदर्शनम् ।

दृष्ट्वेदं५७ मम लिङ्गन्तु ज्येष्ठ५८ स्थान५९ समाश्रितम् । ।३८ ।।

न शोचति पुनर्मर्त्यः संसिद्धो६० मृत्युजन्मनी६१।

समन्ताद्देवतै६२ स्सर्वैर्लिङ्गानि थापितानि ह ।३९ ।।

दृष्टवा तु नियतं६३ मर्त्यो देहभेदे गणो भवेत् ।

मया त्विह६४ समागत्य स्वयमेव६५ यतः६६ स्थितम्६७ ।।8.29.४० । ।

न च मुक्तं६८ मया यस्मादविमुक्तमिदं ततः६९ ।

क्षेत्रं वाराणसी पुण्या७० मुक्तिदं७१ संभविष्यति । ।४१ ।।

४० स्वर्लीनेश्वर - क. ख, मुनेश्वर - घ. । ४१ मोहितः - घ. ४२ मयि? । ४३ स्वर्लोन - क. । ४४... मित्येव - क ख. । ४५ मुक्तं - क. । ४६ मम - ख. । ४७ इति - ख. । ४८ योगे सिध्देथ योगिना - ख । ४९ तस्मिन्नपि - क. । ५० व्यास - ख. । ५१ नित्यं यत्रा - ख. । ५२ स पुन. स्वर्गतिं - घ. । ५३ याति - क. । ५४ दृष्ट्वैनं - ख. । ५५ मम - क. । ५६ ममरेश्वरम् - ख- । ५७ दृष्ट्वैनं - क. ख. । ५८ ज्येष्ठं.. - ख । ५९ स्वानं? - ख । ६० संसिद्धिं - ख । ६१. .नो - - खः । ६२ दैवतै - क. ख. । ६३ नियतो - क. ख. । ६४ इदानीमह.. - क. । ६५ स्वयमस्मिन् - क । ६६ व्यव... - ख., न्यतः - क. । ६७ स्थितः - क. । ६८ न मुक्तं हि - ख. । ६९... क्त ततः स्मृतं - ख. । ७० पुण्यं -? । ७१ मोक्षदः - घ. ।

अविमुक्तेश्वरं७२ मां वै७३ योत्र द्रक्ष्यति७४ मानवः ।

गाणपत्या गतिस्तस्य यत्र तत्र मृतस्य ह ।।४२।।

प्रा(प्र?)णानिह तु संन्यस्य७५ यास्यते मुक्तिमुत्तमाम् ।

पित्रा ते गिरिराजेन पुरा हिमवता स्वयम् ।।४३।।

मम प्रियमिदं स्थानं ज्ञात्वा लिङ्गः प्रतिष्ठितम् ।

शैलेश्वरमितिख्यातं दृश्यतामिदमास्थितम् ।।४४।।

दृष्ट्वेदं मनुजो देवि न दुर्गतिमनुव्रजेत् ।

नदी वाराणसी चेयं पुण्या७६ पापप्रमोचनी ।।४५।।

क्षेत्रमेतदलंकृत्य जाह्नव्या सह संगता ।

स्थापितं संगमे चास्मिन् ब्रह्मणा लिङ्गमुत्तमम् ।।४६।।

संगमेश्वर इत्येवं'७७ ख्यातं जगति दृश्यताम् ।

संगमे देवनद्योस्तु यः स्नात्वा मनुजः शुचिः ।।४७।।

अर्चयेत् संगमेशानं तस्य जन्मभयं कुतः ।

इदमन्यद् बृहत् क्षेत्रं निवासं योगिनां परम् ।।४८।।

क्षेत्रमध्ये च यत्राहं स्वयं भूत्वा समास्थितः ।

मध्यमेश्वर इत्येवं ख्यातं७८ सर्वसुरासुरैः ।।४९।।

सिद्धा(द्ध?)नां स्थानमेतद्धि मदीयव्रतचारिणाम् ।

योगिनां मोक्षलिप्सूनां जन्ममृत्युजितात्मनाम् ।।8.29.५०।।

दृष्ट्वेदं मध्यमेशानं जन्म प्रति७९ न शोचति ।

स्थापितं लिङ्गमेतच्च शुक्रेण तव सूनुना ।।५१।।

नाम्ना शुक्रेश्वरमिति८० सर्वसिद्धामरार्चितम् ।

दृष्ट्वेदं मानवः सद्यो मुक्तः स्यात् सर्वकिल्बिषैः८१ ।।५२।।

मृतश्च न पुनर्जन्म संसारे तु लभेन्नरः ।

पुरा जम्बुकरूपेण असुरा८२ देवकण्टकाः८३ ।।५३।।

७२ थवा - घ । ७३ लिंगं - घ । ७४ मम दृष्ट्वैव घ. । ७५ संत्यज्य? । ७६ पुण्यं - क. ख. । ७७... मित्येवं - क,.. घ? - ख । ७८ ख्यातः - - क. । ७९ जन्ममृत्यू - ? । ८० शुक्रेश्वरं नाम - क. ख. । ८१.. .षात् - घ. । ८२ असुरो - घ. । ८३ देवकण्टकः - घ. ।

147

ते ब्रह्मणो८४ वरं लब्ध्वा८५ गोमायुवधशंकिताः८६ ।

निहता'८७ हिमवत्पुत्रि८८ जम्बु(स्बु?)केशस्ततो ह्यहम् ।।५४।।

अभवं जगति ख्यातः सुरासुरनमस्कृतः ।

दृष्ट्वैनमपि देवेशं सर्वकामानवाप्नुयात् । ।५५।।

ग्रहैः शुक्रपुरोगैश्च एतानि स्थापितानि हि ।।

पश्य लिङ्गानि पुण्यानि सर्वकामदुघानि मे'८९ ।।५६। ।

इत्थमेतानि९० पुण्यानि मन्निवासानि पार्वति ।

कथितानि तव क्षेत्रे९१ गुह्य चान्यदिदं शृणु । ।५७।।

क्रोशं क्रोशं चतुर्दिक्षु क्षेत्रमेतत्प्रकीर्तितम् ।

- - - - -९२ चार्वङ्गि मृत्युकालेमृतप्रदम् ।।५८ ।।

- - - - - - - स्थाने केदारे च व्यवस्थित?म् ।

गणत्वं लभ्यते९३ दृष्टवा क्षेत्रेस्मिन् मोक्षमाप्यते ।।५९।।

गाणपत्यपदात्तस्मात् यतः स्यान्मुक्तिरुत्तमा ।

ततो महालयात्तस्मात् केदारान्मध्यमादपि ।।8.29.६० ।।

स्मृतं पुण्यतमं क्षेत्रमविमुक्तमिदं शुभे९४ ।

केदारमध्यमे स्थाने स्थानं चैव महालयम् ।।६१ ।।

मम पुण्यानि भूर्लोके तेभ्यः श्रेष्ठतमं त्विदम् ।

यदा९६ मृष्टानि लोकानि ततः क्षेत्रमिदं शुभम् ।।६२।।

कदाचिन्न मया मुक्तमविमुक्तं ततोभवत् ।

अविमुक्तेश्वरं लिङ्गं मम दृष्ट्वेह मानवः । । ६३ ।।

सद्यः पापविनिर्मुक्तः पशुपाशैर्विमुच्यते ।

शैलेशं संगमेशं च स्वलीनं९७ मध्यमेश्वरम् । ।६४।।

८४ ब्रह्मणोथ - ख., ब्रह्मणस्तु - घ. । ८५ लब्धा - ख । ८६... वरशंकिताः । - घ, शंकितः । - घ. । ८७ न हिता - क., निहिता - ख. । ८८ - पुत्री - क., पुत्र्या - ख. । ८९ प्रदानि तु - ख. । ९० एवमेतानि - ख. ।

९१ क्षेत्रं - घ. । ९२ योजनानां मृत्यु (?) - घ. । ९३ लभते - घ. । ९४ शुभम् - घ. । ९५ न्विदं? । ९६ यतः - घ. । ९७ स्वर्लीनं - क. । -

हिरण्यगर्भमीशानं गोप्रेक्षं९८ सवृषध्वजम् ।

उपशान्तशिवं चैव ज्येष्ठस्थाननिवासिनम् । । ६५।।

शुक्रेश्वरं च विख्यातं व्याघ्रेशं जम्बुकेश्वरम् ।

दृष्टवा न जायते९९ मर्त्यः संसारे दुःखसागरे ।।६ ६ ।।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्त्वा महादेवो दिशः सर्वा व्यलोकयत् ।।

विलोक्य संस्थिते पश्चाद् देवदेवे महेश्वरे ।।६७।।

अकस्मादभवत् सर्वं तत् क्षेत्रं ज्वलितं यथा ।

सविद्युत्स्तनिताघोष सूर्यायुतशतोदितम् ।।६८।।

तेजोभिरेकतः पूर्णं वह्निभास्करयोरिव ।

ततः पाशुपताः सिद्धा भस्माभ्यंगसितप्रभाः ।।६९।।

योगीश्वरा१०० महात्मानस्तथा वैतानिकव्रताः१०१ ।

अव्यक्तलिङ्गिनश्चैव शिवयोगोज्ज्वलप्रभाः१०२ ।।8.29.७० । ।

बहवः सहसोपेत्य१०३ नमश्चक्रुर्महेश्वरम् ।

पुनर्निरीक्ष्य देवेशं ध्यानयोगञ्च कृत्स्नश (?) ।।७१ । ।

तस्थुरात्मानमाधाय लीयमाना इवेश्वरे ।

स्थितानां१०४ स तथा१०५ तेषां देवदेव उमापतिः१०६ ।।७२। ।

सञ्चिन्त्य परमां मूर्तिं बभूव१०७ पुरुषः प्रभुः ।

षड्विंश ईश्वरोव्यक्तः सूर्यायुतसमप्रभः ।।७३।।

कृत्स्नं जगदिवैकस्थं कर्तुं मत्त१०८ इवास्थितः ।

तस्य तां परमां मूर्तिमास्थितस्य जगत्प्रभोः ।।७४। ।

न शशाक वपुर्द्रष्टुं हृष्टरोमा गिरीन्द्रजा ।

ततस्तं हृष्टमात्मानं बुद्ध्वा१०९ सा प्रकृतिस्थितम् ।।७५।।

९८... क्षेत्रं - (?) । ९९ न दृथ्ट्वा जायते - क. । १०० योगेश्वरा - ख. । १०१ वेधा. - क । १०२ .. योग. - ख.,... व्रताः - क । १०३ शतशोभ्येत्य - क । १०४ स्थिराणाम् - ख. । १०५ तदा - क. घ, सर्वता (था) - ख. । १०६ मुमा... - ख., पतिम् - क. ख. । १०७ बभूवुः - ख. । १०८ मन्त्र (?) मन्तरिव (?) मन्तरव (?) । १०९ सृष्टवा - घ.

149

प्रकृतेर्मूर्त्तिमास्थाय योगेन परमात्मिकाम्११० ।

न शशाक वपुर्द्रष्टुं पुरुषस्य परात्मनः । ।७६।।

ततस्ते लयमाधाय योगिनः१११ पुरुषस्य तु ।

विविशुर्हृदयं सर्वे दग्धसंसारबीजिनः११२ । ।७७। ।

अनुगृह्य ततः सर्वान् तान् सिद्धान् यतिपुङ्गवान् ।

नीललोहितमूर्तिस्थं पुनश्चक्रे११३ वपुः शुभम् ।।७८। ।

तद् दृष्ट्वा११४ शैलजा प्राह हृष्टसर्वतनूरुहा११५ ।

स्तुन्वन्ती११६ चरणौ गत्वा क इमे११७ भगवन्निति । ।७९। ।

तामुवाच सुरश्रेष्ठस्तदा देवीं गिरीन्द्रजाम् ।

मदीयं व्रतमाश्रित्य भक्तिमद्भिर्द्विजोत्तमैः ।।8.29.८० । ।

यैर्यैर्योग इहाभ्यस्त११८ स्तेषामेकेन जन्मना ।

क्षेत्रस्यास्य प्रभावेण११९ भक्त्या च मम भावनात्१२० ।।८१ ।

अनुग्रहो मया ह्येवं क्रियते मुक्तिदः सदा ।

तस्मादिदं१२१ महत् क्षे(त्रे?)त्रं ब्रह्माद्यैः सेव्यते मम ।।८२।।

श्रुतिमद्भिश्च विप्रेन्द्रः संसिद्धैश्च तपस्विभिः ।

प्रतिमास१२२ मथाष्टम्यां प्रतिमासं१२३ चतुर्दशीम् ।।८३ । ।

उभयोः पक्षयोर्देवि वाराणस्यां ममास्पदे ।

शशिभानूपरागे च कार्तिक्यान्तु विशेषतः । ।८४।।

सर्वपर्वसु पुण्येषु विषुवेष्वयनेषु१२४ च ।

पृथिव्यां सर्वं तीर्थानि१२५ वाराणस्यां तु जाह्नवी (म्) ।।८५।।

उत्तरप्रवहां पुण्यां मम मौलिविनिर्गताम् ।

पितुस्ते गिरिराजाच्च१२६ सुतां१२७ हिमवतः शुभाम् ।।८६।।

११० परमात्मिका - क., परमार्थकं - घ. । १११ योगेन - ख. । ११२.. जीविनः - क. ख घ. । ११३ प्रीतश्चके - ख. । ११४ तं - ख., तन्दृष्ट्वा.. - क । ११५ सृष्टसर्वतनूरुहा - ख. । ११६ स्तुवती - घ. । ११७ एते - ख. । ११८ यैर्योगस्समुपास्यन्ते - ख. । ११९ भाविनः - क. । १२० भावनः - क. । १२१ तस्मादियं - क. । १२२.. सं तथा - घ. । १२३ पौर्णमासी - घ. । १२४ विषुवायनसधिषु - ख. । १२१ यानि तीर्थानि - घ. । १२६ गिरिराजस्य - क ख. घ, त्मर - ख. । १२७ सुता - ख. ।

भजन्ति१२८ सर्वतोभ्येत्य ताञ्छृणुष्व वरानने ।

सन्निहित्या कुरुक्षेत्रं सार्धं तीर्थशतैस्तथा ।।८७।.।

पुष्करं नैमिशं चैव प्रयागं च१२९ पृथूदकम् ।

सन्ध्या१३० सप्तरिचञ्चैव (?)१३१ सर्वा नद्यः सरांसि च । ।८८। ।

समुद्राः सप्त चैवात्र देवतीर्थानि कृत्स्नशः ।

भागीरथीं समेष्यन्ति सर्वपर्वसु१३२ काशिगाम् । ।८९।।

अविमुक्तेश्वरं१३३ मां च काशीस्थमचलात्मजे ।

पृथिव्यां यानि पुण्यानि१३४ मह्यमायतनानि च ।। 8.29.९० ।।

प्रविशन्ति सदा१३५ भ्येत्य पुण्यां१३६ पर्वसु पर्वसु१३७ ।

केदारे चैव यल्लिङ्गं यच्च लिङ्गं महालये । ।९१ । ।

मध्यमेश्वरसंस्थं१३८ च तथा पशुपतीश्वरम्१३९ ।

शंकुकर्णेश्वरं चैव गोकर्णेशौ तथा ह्युभौ१४० ।।९२। ।

द्रिमिचण्डेश्वरं चैव भद्रेश्वरमथेश्वरम् (?) ।

स्थानेश्वरमथैकाम्रं कालेश्वरमजेश्वरम्१४१ । ।९३ ।।

भैरवेश्वरमीशानं तथा कारोहणस्थितम्१४२ ।

यानि चान्यानि पुण्यानि स्थानानि मम भूतले । ।९४। ।

तानि सर्वाण्यशेषेण काशिपुर्यां विशन्ति माम् ।

सर्वपर्वसु पुण्येषु गुह्यं चैतदुदाहृतम् ।।९५ । ।

तेनेह लभ्यते जन्तोर्विपन्नस्यामृतं पदम्१४३ ।

स्नातस्य चैव गङ्गायां दृष्टेन च मया शुभे१४४ ।।९६।।

सर्वयज्ञफलैस्तुल्यमिष्टैः१४५ शतसहस्रशः ।

सद्य एव समाप्नोति१४६ किन्न्वतः परमुत्तमम्१४७ ।।९७।।

१२८ -.. न्ते - - ख. घ. । १२९ स - क । १३० साध्या - घ. । १३१ सप्तर्षयश्चैव - घ. । १३२ पर्वपर्वसु - घ. । १३३ पुरे - क., पुरं - घ. । १३४ तीर्थानि - घ. । १३५ तदा - घ., यदाने... - ख?. । १३६ पुण्यं क. । १३७ सर्वसु पर्वसु - घ. । १३८ पुरपस्थं - घ । १३९ पाशुपतीश्वरम् - क. । १४० च ता (वुभौ) - क. ख. । १४१ नलेश्वरम् - घ । १४२.. पास्थितम् - ख. । १४३... तास्पदम् - घ. । १४४ सकृदेव शुभानने - ख. । १४५ फलं चैव दक्षिणाभिः सहैव तु - ख. । १४६ मवाप्नोति - ख. । १४७ किन्त्वस्य परमं शुभम् - क. घ, परमस्ति वै - ख. ।

सर्वातयनमुख्यानां दिवि भूमौ गिरिष्वपि ।

नातः१४८ परतरं देवि१४९ बुध्यस्वास्तीति कृत्स्नशः१५० । ।९ ८।।

ब्रह्मार्कवैश्वानरशक्रचन्द्रैर्जलेश१५१ वित्ताधिपवायुभिश्च ।

गन्धर्वयक्षोरगसिद्धसंघैः सार्धं सदा सेवितमेतदग्र्यम् । ।९९।।

स्थानं ममेदं हिमशैलपुत्रि गुह्यं सदा क्षेत्रमिदं सुपुण्यम् ।

विशोकसं१५२ सिद्धिफलप्रदं हि प्रबुद्धतत्त्वा१५३ यतयो भजन्ति१५४ । । 8.29.१०० ।।

क्षेत्रेस्मिन्निवसन्ति ये सुकृतिनो भक्ताः सदा मां नराः१५५ ।

पश्यन्तोन्वहमादरेण शुचयः स्नाताः१५६ सदा मत्पराः ।

ते मर्त्या भयपापदुःखरहिताः१५७ संशुद्धकर्मक्रियाः ।

भित्त्वा संभवबन्धजालगहनं१५८ विन्दन्ति मोक्षं परम् ।।१ ०१ ।।

एवमेतत्१५९ सुरैःकीर्णं १६० नानाद्रुमलताकुलम्१६१ ।

जाह्नव्यालंकृतं पुण्यं क्षेत्रं गुह्यतमं मम ।। १०२ । ।

भागीरथीमिहासाद्य वाराणस्यां ममास्पदे ।

अश्वमेधशतं प्राप्य ब्रह्मलोकं स१६२ गच्छति१६३ ।। १०३ ।।

नातः पुण्यतमं देवि१६४ नातो गुह्यतमं क्वचित् ।

नातः शुभतरं किंचिन्नातः प्रियतरं मम ।।१ ०४। ।

क्षेत्रं ममेदं सुरसिद्धजुष्टं संप्राप्य मर्त्यः सुकृतप्रभावात् ।

ख्यातो भवेत् सर्वसुरासुराणां मृतश्च यायात् परमं पदं तत्१६५। । १० ५।।

इति स्कन्दपुराणे ऊनत्रिंशोध्यायः

१४८ न तत् - ख. । १४९ किंचित, - घ । १५० बुध्यस्व मा कृथान्यया - ख, मध्यं चा - घ. । १५१ जलेन्द्र... - क.घ. । १५२ विमोक्षणं - ख. घ. । १५३ तत्वप्रबुद्धा - क. । १५४ भवन्ति - क., वदन्ति - ख. । १५५ मानवाः - क. । १५६ स्नात्वा - ख. । १५७ भयद्? ख पापरहिताः - क. । १५८ मोहजालगहनं - घ । १५९ एतेद - घ. । १६०... त्सदा - क, त्सर - ख, सुविस्तीर्णं - घ. । १६१ वन... - क., वनशताकुलम् - घ. । १६२ च - क. ख.,... लोके च - घ. । १६३ म । तव. - क, महीयते - घ. । १६४ क्षेत्रं - घ. । १६५ च - घ. ।

सनत्कुमार उवाच

उद्यानानि ततो देवः स्थानानि च तथात्मनः१ ।

आख्याय हिमवत्पुत्र्या विचचार तदा पुनः । ।१।।

सोपश्यत२ तदा विप्रं तप्यमानं परं तपः ।

पुत्रं शतशलाकस्य जैगीषव्यं तपोधनम् ।।२। ।

स लिङ्गं देवदेवस्य प्रतिष्ठाप्यार्चयन् सदा ।

भस्मशायी भस्मदिग्धो नृत्तगीतैरतोषयत् ।।३ ।।

जप्येन वृषनादैश्च४ तपसा भावितः शुचिः ।

तमेवं वर्तमानं तु भक्त्या परमया६ युतम्७ ।।४।।

भगवान् सहसाभ्येत्य इदं वचनमब्रवीत् ।

जैगीषव्य महाबुद्धे पश्य मां दिव्यचक्षुषा ।।५।।

तुष्टोस्मि वरदश्चास्मि८ ब्रूहि यत्ते मनोगतम् ।

स एवमुक्तो देवेन सोमं दृष्ट्वा त्रिलोचनम् ।

प्रणम्य शिरसा पादाववदत्९ परया मुदा ।।६। ।

जैगीषव्य उवाच

नमः सर्वार्थसिद्धाय योगसिद्धाय वै नमः ।

नमः पिनाकहस्ताय हिमवन्निलयाय च ।।७।।

नमः पवनवेगाय ध्येयाय ध्यानिभिः१० सदा ।

नमः सोमाय हेम्ने च हेममालाधराय च ।।८।।

नमो गणाधिपतये नमः शान्तेन्द्रियाय च ।

योगसाहाय्यकर्त्रे च११ सहसोपशमाय च ।।९।।

नमो मृत्युहरायैव नमः शोकहराय च ।

नमः सिद्धिप्रदात्रे च सिद्ध१२ सिद्धिप्रदाय च ।।8.30.१० ।।

१ महात्मनः - घ. । २ सोन्वपश्यत् - घ. । ३ ...यत् - क. । ४.. .नादेन - ख. । ५ युक्त... - घ. । ६ च परया - प. । ७ च्चिंतं - क.,.. विन्तम् - घ. । ८.. .श्चैव - क. घ. । ९ ववन्दत् - ख. । १. ध्यायिभिः - क.,ध्यानतः - घ. । ११ सा - क । १२ सिद्धि... - क. ।

धारिणे सर्वलोकानां सर्वलोकेश्वराय च ।

नमो दशार्धवर्णाय संसारापनुदाय च । ।१ १ । ।

नमः संसारपाराय अपारपरमाय च ।

स्वयं मन्त्रे च मनसे दुर्विज्ञेयाय वै नमः । ।१ २ ।।

नमः कालकलाज्ञाय१३ सकलाया१४ कलाय च ।

नमस्तत्त्वाधिवासाय प्रेताधिपतये नमः१५ । । १३ ।।

नमः क्रोधविहीनाय क्रोधाधिपतये नमः ।

नमः श्रमाय श्रमिणे श्रमापनयनाय च । । १० ' ।

नमो ज्ञानरसज्ञाय ज्ञानिने ज्ञानहारिणे ।

सक्ताय१६ चैव तपसि१७ ऐश्वर्यनिरताय१८ च । । १ ५।।

नमो ज्ञाना१९नुबन्धायः२० अज्ञानविनिवर्तिने२१ ।

नमः सर्वानुभावाय भावानुगतचेतसे । ।१ ६ ।।

नमः शमदमाध्वाय मृत्युदूतापहारिणे ।

नमः शैलादिनाथाय शैलादिगणपाय च । ।१७।।

नमो योगरहस्याय२२ योगदाय नमो नमः ।

मह्यं सर्वात्मना कामान्२३ प्रयच्छ भगवन् प्रभो । । १८ । ।

सनत्कुमार उवाच

स एवं स्तूयमानश्च२४ भक्त्या परमयापि च ।

तुष्टस्तुतोष भूयोस्य२५ इदं चैनमुवाच ह । । १ ९। ।

देवदेव उवाच

अजरश्चामरश्चैव सर्वशोकविवर्जितः ।

महायोगी महावीर्यो योगैश्वर्यसमन्वितः ।।8.30.२ ० ।।

प्रभावाच्चास्य गुह्यस्य क्षेत्रस्य मम शाश्वतम् ।

योगेष्टगुणमैश्वर्यं प्राप्स्यसे परमं महत् । ।२१ ।।

१३.. लज्ञाय - क. ख. । १४... य - क. । १५ अज्ञानविनिवर्त्तिने - ख । १६ शक्ताय - क । १७... से - क. । १८.. .नियताय - ख. । १९ ज्ञाय - क, वबद्धाय - ख, यबुद्धाय - घ. । २० प्रेताधिपतये नमः - ख. । २१ विनिवारिणे - घ. । २२ योगाय रम्याय - घ । २३ काम - घ. । २४... स्य - क- ख. । २५ तुष्टस्तुतो हरो देवो - ख. ।

भविष्यसि२६ द्विजश्रेष्ठ योगाचार्यश्च विश्रुतः ।

यश्चेदं२७ त्वत्कृतं२८ लिङ्गं नियमेनार्चयिष्यति ।।२२। ।

योनयः (?) सप्त गत्वा तु योगेशत्व२९मवाप्स्यति ।

जैगीषव्य गुहाञ्चेमां प्राप्य यो योक्ष्यते द्विजः । ।२३ । ।

सप्तरात्रं स३० युक्तात्मा सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

मासेन पूर्वां जातिं च पूर्वाधीतं च वेत्स्यति३१ ।।२४।।

एकरात्रं गतिं शुद्धां द्वाभ्यां तारयते पितॄन् ।

त्रिरात्रेण व्यतीताँश्च परान् सप्त च तारयेत् ।

अतो भूयश्च किं तेद्य३२ जैगीषव्य ददान्यहम्३३ ।।२५।।

जैगीषव्य उवाच

भगवन् देवदेवेश इच्छेयं मे३४ मनोगता३५ ।

अतोहं नान्यदिच्छामि योगाक्षय्यात् परं हि तम् ।।२६। ।

त्वयि भक्तिश्च नित्यं स्यात् सोमे सगणपेश्वरे ।

अनुत्सेकं तथा क्षान्तिं शमं३६ दममथापि च । ।२७। ।

न चाप्यभिभवं कुर्यान्न३७ च तेजोवमाननाम् ।

एतान्वरानहं देव३८ सदेच्छामि महाद्युते । ।२८। ।

देवदेव उवाच

एते तव भविष्यन्ति अजय्यत्वं च योगिभिः ।

इच्छतो दर्शनं चैव भविष्यति च ते मम । ।२९।।

सनत्कुमार उवाच

ततः स भगवान् देवः पाराशर्योमया सह ।

सनन्दी सगणश्चैव भक्तानुग्रहलिप्सया ।।8.30.३ ० ।।

तप्यतो यक्षराजस्य कृत्वा हृदि महेश्वरम् ।

वरदानाय देवेशो जगाम पुरतस्तदा । ।३ १ ।।

२६ त्वं सिद्धश्च - घ । २७ यश्चेमं - क. । २८ दुष्कृतं - घ. । २९ योगशः - क. । ३० स सप्तरात्रं - क. । ३१... ते - घ. । ३२ भ्यतेः - क. । ३३ ... म्यहं - वा. । ३४ यच्छ यन्मे - क., प्रयच्छस्व - घ. । ३५ मनोगतं - क. घ. । ३६ समं - क. । ३७ न - क. । ३८ एतत्सर्वमेकदैव - घ. ।

155

अथ दृष्टवा त्रिपादञ्च ह्रस्वबाहूरुपादकम् ।

तप्यमानं तपो घोरं सुतं विस्रवसस्तदा ।।३ २।।

दृष्ट्वोवाच ततो देवः कुबेरं दीप्ततेजसम् ।

तपसा भावितं व्यास त्वगस्थिपरिसंस्थितम् । ।३ ३ ।।

देवदेव उवाच

भो भो विस्रवसः पुत्र चक्षुर्दिव्यं ददामि३९ ते ।

सोमं पश्य महासत्व४० मां त्वं दिव्येन चक्षुषा । ।३४।।

ततस्स दृष्ट्वा देवेशं साम्बं नन्दिपुरस्सरम् ।

प्रणम्य कर्षितस्सम्यगुत्थातुं न शशाक ह । । ३५। ।

अबलं तं समालक्ष्य उत्थानेशक्त४१मीश्वरः ।

उवाचोत्तिष्ठ भद्रन्ते बलं पौराणमस्तु ते ।।३६।।

तत उत्थाय जानुभ्यां कुबेरो ह्यवतिष्ठत ।

पार्श्वगां चैव नेत्रेण देवीमालोकयन् स्थितः ।।३७।।

इयं सा पर्वतसुता सर्वलोकनमस्कृता ।

माता लोकत्रयस्यास्य महायोगबलान्विता ।।३८। ।

अहोस्यास्तपसो वीर्यमहो दीप्तिरहो बलम् ।

या प्रभोः सर्वलोकस्य पत्नीत्वं प्रजगाम ह ।।३ ९। ।

सनत्कुमार उवाच

तमेवंभूतमनसमीक्षमाणं४२ च पार्वतीम् ।

बुबोध देवी बुद्ध्वा च चुकोप परमेश्वरी । ।8.30.४० ।।

सा क्रुद्ध्वा तु कुबेरस्य वाममक्षि सुदीप्तिमत् ।

विशुष्कं कक्षमादीप्ता ददाहाग्नेः शिखा यथा ।।४१ ।।

पुनश्चास्य विनाशाय कुबेरस्य शुभानना ।

मतिं दध्रे तपोयोनिरथैनामवदद्धरः । ।४२।।

३९ ददानि - क. । ४० ...त्वं. घ. । ४१ शक्ति - क. । ४२.. .णस्य - क. ।

मा क्रुधो देवि यक्षस्य भक्तस्यास्य तपस्विनः ।

यशस्वी धार्मिकश्चायं भक्तस्त्वाञ्च विशेषतः ।।४३ ।।

कौतूहलतया ह्येष त्वान्निरीक्षितवान् शुभे ।

प्रसादं कुरु बालस्य धनदस्य महेश्वरि४३ ।।४४। ।

देव्युवाच

एषो सकृन्मां देवेश वीक्षतेविनयात् प्रभो ।

मिनोति न गुणान् देव कस्मान्मम पुरः स्थितः ।।४५।।

तेजसां योप्रमेयानां कुर्यान्मोहेन लंघनम् ।

सोल्पवीर्यो विनश्येत पतङ्गोग्निमिवागतः ।।४६।।

सनत्कुमार उवाच

तामेवं क्रोधताम्राक्षीं क्रुद्धां संप्रेक्ष्य शंकरीम् ।

उवाच मधुरं श्लक्ष्णं गिरीन्द्रतनयां वचः ।।४७। ।

ब्रवीमि त्वां महाभागे मा क्रुधो जगतोरणि४४ ।

त्वया सृष्टं जगत् सर्व प्रकृतिस्त्वं सुरेश्वरि ।।४८।।

पुत्रस्तेयं यतो देवि तस्मान्न क्रोद्धुमर्हसि४५ ।

मातरं चैव पुत्रस्य वीक्षमाणस्य शोभने ।।४९।।

न दोषोस्ति न चैवास्य त्वयि चेतो विमोहितम् ।

तस्मात् त्वमेव देव्यस्य प्रपन्नस्य४६ नतस्य च ।

प्रसादं कुरु देवेशे कुबेरस्य यथेप्सितम् ।।8.30.५०। ।

सनत्कुमार उवाच

सा तथा देवदेवेन प्रोक्ता गिरिवरात्मजा ।

प्रसादमकरोत्तस्य प्रसन्ना चेदमब्रवीत् ।।५१ । ।

देव्युवाच

कुबेर यत्ते दुरितं क्षान्तं तत्ते मयानघ ।

तुष्टास्मि मा कृथाश्चैवं पुनस्तेजस्विलंघनम् । ।५२।।

४३, . श्वरी - क. । ४४.. बले (रणे) - घ । ४५ क्रोधमर्हति - घ., ति - घ. । ४६ प्रसन्नस्य - क. ।

यत् त्विदन्ते मया दग्धमीक्षमाणस्य लोचनम् ।

एतत्तथैव४७ भवतु४८ पिङ्गलं दीप्तिमच्च ह । ।५ ३ ।।

अनेन चाङ्कितो लोके भविष्यसि न संशयः ।

एकाक्षिपिङ्गलो नाम्ना ख्यातस्सर्वत्रपूजितः । ।५४ ।।

चरितं यत्तपश्चेद४९ मक्षयं तच्च तेव्ययम् ।

सौभाग्यमुत्तमं चैव मत्प्रसादाद् भविष्यति । ।५५। ।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्त्वा ततो देवी विरराम शुभानना ।

भगवान् वरदोस्मीति कुवे(रे?)रमवदत्ततः ।। ५६ । ।

अथैव५० मुक्तो देवेन कुवेरो हृष्टमानसः ।

तुष्टाव देवं देवीं च शिरसा प्राञ्जलिर्नतः । ।५७ ।।

कुवेर उवाच

नमः पट्टिशहस्ताय किरीटवरधारिणे ।

नमो वलयधारिण्यै धारिण्यै दर्पणस्य च५१ । ।५ ८।।

नमः सर्वाङ्गकेशाय दीर्घकेश्यै५२ नमो नमः ।

नमो मेखलधारिण्यै५३ नमो मौञ्जीधराय च । ।५९ ।।

नमश्चित्रशिखडिन्यै५४ नमः पिङ्गजटाभृते ।

नमो ज्ञानाय तनवे५५ भूताधिपतये नमः । ।8.30.६ ० । ।

नमस्ताराभिधारिण्यै५६ सिंहोरस्काय वै नमः ।

नमो रत्नाग्र्यधारिण्यै५७ नमश्चन्द्रार्धमौलये५८ । ।६ १ । ।

नमः प्रकृतये चैव नमोस्तु पुरुषाय च ।

नमोस्तु बुद्धये चैव अहंकाराय वै नमः ।।६२ । ।

नमोस्तु रतये चैव सुखाय च नमो नमः ।

नमः कृत्यै५९ कर्मणे च आरम्भाय समाप्तये ।।६३ । ।

४७ वामन्तथैव - ख. । ४८ भवितृ - क । ४९ यत्तु पश्येद्यः - ख. । ५० तथैव - घ. । ५१ काञ्चनं ह - ख. । ५२ सर्वज्ञकेशाय दीप्तकेश्यै - घ. । ५३ स्तु शलधारण्यै - ख । ५४ नमो नीलशिखण्डिन्यै - घ. । ५५ भूतये - क । ५६... एता(स्ता?)रातितारायै - क. । ५७ ग्रधारिण्यै - क । ५८.. मौलिने - ख. । ५९ कीर्त्यै - क. ।

नमो यज्ञाय मन्त्राय दक्षिणायै६० ऋचे नमः ।

नमः साम्नेथ यजुषे छन्दसे ष्टुतये नमः ।।६४।।

नमो ग्रये च वेद्यै च स्वाहायै हविषे नमः ।

नमो लक्ष्म्यै श्रिये चैव नमो धर्माय वेधसे ।।६५।।

इच्छायै रतये चैव नमः सम्पद्विरागिणे ।

नमः सिद्ध्यै तथा पुष्ट्यै तुष्ट्यै क्षान्त्यै नमो नमः ।।६६। ।

नमस्स्वधायै कव्याय हव्याय च नमो नमः ।

नमो वेद्याय विद्यायै नमः शर्वाय भक्तये ।।६७।।

लयायोत्पत्तये६१ चैव स्थित्यै संसारणाय६२ च ।

मोक्षाय मुक्तये चैव नमः कालाय मृत्यवे ।।६८। ।

नमस्ते भगवन् देव सह देव्या जगत्पते ।

दिश६३ नो भूतभव्येश यन्मे मनसि संस्थितम् । ।६९। ।

सनत्कुमार उवाच

य इमं पठते नित्यं स्तवं प्रातस्समुत्थितः ।

जपंश्च विप्रो वैश्यो वा शूद्रः क्षत्रिय एव वा६४ । ।8.30.७० । ।

तस्य तुष्टो धनेशस्तु६५ प्रयच्छति महद्धनम्६६ ।

सोमश्च भगवान् तुष्टो गतिमिष्टां प्रयच्छति ।।७१ । ।

सनत्कुमार उवाच

एवं हि६७ संस्तुतस्तेन कुबेरेण जगत्पतिः ।

उवाच वरदोस्मीति ब्रूहि विश्रवसस्सुत६८ ।।७२। ।

कुबेर उवाच

त्वत्तः प्रसादं सततं भक्तिं च त्वयि६९ शाश्वतीम् ।

भगवन् त्वाञ्च पश्येयं वर एषोस्तु मे विभो ।।७३ । ।

६० दीक्षणायै - क., दीक्षायै दीक्षिताय च - ख । ६१ प्रलयोत्पत्तये - क. ख. । ६२ संसारिणाय - क. । ६३ शंस - घ । ६४ ब्राह्मणः क्षत्रियो वापि विट् शूद्रो वापि संयतः - ख. । ६५... थ देवस्तु - ख. । ६६ महद्वरम् - ख. । ६७ तु. - ख. । ६८ स्ववचसा पुनः - घ. । ६९ त्वयि च - क. ।

सनत्कुमार उवाच७०

एवमस्त्विति तत्सर्वं प्रदाय७१ भगवान् शिवः७२ ।

आत्मना सह सख्यं च ददावात्यन्तिकं तदा । ।७४। ।

देवदेव उवाच

गृहाण चैतां७३ शिबिकां नरयुक्तामसंगिनीम् ।

लोकान् यथेष्टाँल्लोकेश यामारुह्य चरिष्यसि७४ ।।७५। ।

इमां चैवाशनिं दिव्यामप्रतीघातलक्षणाम् ।

गृहाणायुधमेतत्ते भविष्यत्यरिदुस्सहम् । ।७६ ।।

अस्त्रञ्च ते प्रयच्छामि तव नाम्ना भविष्यति ।

कौबेरमिति विख्यातं मोहनं सर्वदेहिनाम् ।।७७।।

सनत्कुमार उवाच

ततस्स देवस्तुष्टात्मा मालां स्वीया७५ मनिन्दिताम् ।

आबबद्धास्य शिरसि भास्कराकारवर्चसम्७६ । ।७८। ।

कुशेशयानां फुल्लानां स्रग्दाम च७७ मनोरमम्७८ ।

आबबद्धास्य कण्ठे वै प्रीयमाण उमापतिः७९ । ।७९ । ।

प्रकामं८० दर्शनञ्चास्य दत्त्वा चैव धनेशताम् ।

जगाम भगवान् सोमस्ततोन्यं देशमीप्सितम् ।।8.30.८ ० । ।

सनत्कुमार उवाच

य इदं८१ तु कुबेरस्य वरदानमशेषतः ।

शृणुयाच्छ्रावयेद्वापि नित्यं विप्रान् समाहितः । ।८१ । ।

धनवान् रूपसंपन्नः पुत्रपौत्रसमन्वितः ।

कुलज्ञानबलोपेतो जायते स मृतो नरः । ।८ २। ।

७० देउदेव उ. - क. ख. घ. । ७१ प्रसादं - घ. । ७२ ञ्छिवः - क. । ७३ चेमां - ख । ७४ च यास्यसि - ख. । ७५ स्वय - क. । ७६... साम्- - क- । ७७... ञ्च - क. ख. । ७८ मनोहरं - ख. । ७९ मुमापतिः - ख. । ८०... म - क. । ८१ इमं - क. ख ।

सनत्कुमार उवाच

अथ देवी महाभागा सहिता शंभुना तदा ।

संचिन्त्य पंचचूडास्तु तपन्त्योप्सरसः शुभाः । ।८३ । ।

कृशाङ्ग्यो भक्तिमत्यश्च तपसा दग्धकिल्बिषाः ।

कारुण्याहृतचेतस्का८२ देवं वचनमब्रवीत् ।।८४। ।

एतासां तप्यमानानां८३ योषितां वरमुत्तमम् ।

ददामीप्सितमीशान८४ तन्मेनुज्ञातुमर्हसि ।

तस्या विज्ञप्तिमाकर्ण्य भगवा८५ निदमब्रवीत् ।।८५ । ।

देवदेव उवाच

एवं कुरु महाभागे भक्तानुग्रहमीप्सितम्८६ ।

वैदिक्योप्सरसो ह्येताः पंचचूडा इति स्मृताः ।।८६ ।।

त्वां कृत्वा हृदि तप्यन्ते वर आभ्यः८७ प्रदीयताम्

ततः सा देवदेवेन तथा समनुचोदिता ।

पंचचूडाः समागम्य वच एतदुवाच८८ ह ।।८७।।

तुष्टास्म्यप्सरसः साक्षात्८९ पश्यध्वं मां शुचिस्मिताः ।

ददामि९० वो वरानिष्टान् ये वो९१ हृदयसंस्थिताः ।।८८।।

सनत्कुमार उवाच

ता एवमुक्ताः पार्वत्या वैदिक्योप्सरसः शुभाः ।

देवीं दृष्ट्वा प्रणम्यैनां९२ शिरसा पादयोर्नताः ।।८९।।

अश्रुपूर्णेक्षणा दीनाः संस्तभ्यात्मानमात्मना ।

शिरस्यञ्जलिमाधाय९३ तुष्टुवुः सहिताः समम् । ।8.30.९० ।।

अप्सरस ऊचुः

नमः सिद्ध्यै नमस्तुष्ट्यै क्रियायै बुद्धये९४ नमः ।

नमः कीर्त्यै नमः सत्यै उल्क(।) जायै तथेष्टये ।।९१ ।।

८२ कारुण्यकृतचेतस्का - ख. । ८३ जप्यमातांना - घ. । ८४ ददानीप्सितमीशान - क- ख. । ८५ भवानी - घ. । ८६.. कारिणि - ख. । ८७ एभ्यः - वा, । मिष्टं - ख. । ८८ वाक्यमेतदुवाच - ख. । ८९ सर्वाः... - घ. । ९०.. .ति - क. ख. घ. । ९१ यद्वो - क., यानि वो हृदि - ख. । ९२... व - क. ख. घ. । ९३... दाय - घ. । ९४ वृद्धये - घ. ।

नमः पृथिव्यै कल्याण्यै श्रियै९५ लक्ष्म्यै नमो नमः ।

नमः सुधायै स्वाहायै स्वधायै दितये नमः । । ९ २। ।

नमोस्तु तडिते९६ चैव सौदामन्यै९७ नमो नमः ।

सवित्र्यै चाथ गायत्र्यै वेदमात्रे नमो नमः । ।९ ३ ।।

नमः पर्वतकन्यायै मतये स्मृतये नमः ।

नमः पर्वतवासिन्यै रुद्राण्यै च नमो९८ नमः । ।९ ४। ।

नमः प्रकृतये चैव ज्योत्स्नायै ऋद्धये नमः ।

शोभायै दीप्तये चैव भास्करग्रहरश्मये । । ९५ । ।

गत्यायै गतये चैव इन्द्राण्यै९९ मुक्तये नमः ।

नियत्यै सरिते चैव गङ्गायै सूतये नमः । ।९ ५ । ।

हेतवे१०० प्रीतये चैव नमः करणवृत्तये१०१ ।

नमः सन्ततये चैव इरायै वृत्तये नमः । ।९ ७। ।

वारुण्यै च शरण्यायै शान्त्यै कान्त्यै१०२ नमो नमः ।

कौशिक्यै च नमस्तेस्तु कात्यायन्यै नमो नमः । । ९८ । ।

नमः सन्नतये चैव महिम्ने च नमो नमः ।

अणिमायै नमस्तेस्तु लघिमायै नमो नमः । । ९९ । ।

पूजायै१०३ ते नमश्चैव शितिबाह्वे१०४ च सृप्तये१०५ ।

संज्ञायै च नमस्तेस्तु गिरेथ१०६ स्मृतये नमः । । 8.30.१०० । ।

नमस्तेस्तु सरस्वत्यै जिह्वायै दृष्टये नमः ।

नमो महिषघातिन्यै तथा शुंभनिशुंभयोः ।। १०१ । ।

नमः सिंहरथिन्यै१०७ च शूलिन्यै च नमो नमः ।

नमो मुद्गरधारिण्यै१०८ कवचिन्यै नमो नमः । । १० २। ।

नमः कुण्डलधारिण्यै धारिण्यै जगतो नमः ।

नमो धनुर्धरायै च खडगिन्यै च१०९ नमो नमः । ।१ ०३ ।।

९५ श्रिये- क. । ९६ तद्धिते - क. । ९७ सौदामिन्यै - घ. । ९८ चैव ते - ख. । ९९... यै - ख । १००.. ये - ख - । १०१ कारणवृत्तये - ख. । १०२ काल्यै - ख. । १०३ प्रजायै - घ. । १०४ शितिकायै - घ. । १०५ वृष्टये - घ. । १०६ शिवायै - घ । १०७ सिंहरथे - ख. । १०८ नमस्तु क्षीधरारिण्यै - ख. । १०९ खड्गहस्ते - ख. ।

नमः पिच्छध्वजिन्यै च धारिण्यै पट्टिशस्य च ।

नमोस्तु भूतमात्रे च स्कन्द११० मात्रे नमो नमः । ।१ ०४

विशाखशाखयोर्मात्रे१११ नैगमेशस्य चैव हि ।

जात्यै सर्वसुराणां११२ च देवतायै वनस्य११३ च ।।१ ०५। ।

आर्यायै च नमो नित्यं शिखण्डिन्यै११४ नमो नमः ।

नमो नीलशिखण्डिन्यै दीर्घवेण्यै नमो नमः ।।१ ०६।।

नमोस्तु तनुमध्यायै११५ देवतायै धनस्य११६ च ।

नमो धृत्यै नमश्चित्यै कीर्तये च११७ नमो नमः ।। १ ०७।।

स्त्रीणां सौभाग्यदायिन्यै धारिण्यै च नमो नमः ।

राकानुमतये चैव सिनीवाल्यै नमो नमः११८ । । १ ०८।।

नमः क्रियायै श्रद्धायै मेधायै च नमो नमः ।

नमोस्तु धारणायै च ऊहायै च नमो नमः ।।१ ० ९। ।

अपोहायै नमस्तेस्तु वषट्प्रकृतये नमः ।

नमः समाधये चैव स्पृहायै चित्तये११९ नमः । ।8.30.१ १ ०। ।

वेदनायै नमस्तेस्तु बृहदुक्थ्यै१२० नमो नमः ।

नमः प्रभायै१२१ शुद्धायै शुद्धये१२२ शुचये नमः ।। १११ । ।

नमस्त्र्यम्बकभार्यायै विद्यायै१२३ च नमो नमः।

दीक्षायै१२४ दक्षिणायै च ज्वालायै च नमो नमः ।।१ १२।।

इन्द्रियाणां प्रवृत्त्यै च निवृत्त्यै चैव कर्मणाम् ।

श्रुतये सर्ववेदानां१२५ भवान्यै१२६ च नमो नमः ।।१ १३ । ।

दुर्गायै दुर्गतारिण्यै१२७ धारिण्यै सर्वदेहिनाम् ।

नमस्ते सर्वदेवत्ये नमस्ते लोकभाविनि१२८ ।।१ १४।।

नमः शान्त्यै नमः कान्त्यै नमः पत्न्यै हरस्य च ।

नमोस्त्व१२९दित्यै दानव्यै वितानायै१३० नमो नमः ।।११५।।

११०.. स्य च - क. ख. । १११ श्चैव - क., मात्र च - ख. । ११२ रसानां - ख. । ११३ नमस्य - क. । ११४ शिखिन्यै च - घ. । ११५ तन्तुमध्यायै - ख. । ११६ वनस्य - घ. । ११७ कीर्त्यै चैव - ख. । ११८ तथैव च - क. । ११९ वित्तये - ख. । १२०... क्ष्यै - क.,.. .क्त्यै - ख. । १२१ विशुद्धायै - ख., वै - क. । १२२ शुद्धायै - ख- । १२३ नित्यायै - घ. । १२४ दक्षिणायै - क., दीक्षि... ख. । १२५ देवानां - ख. । १२६ भवाद्यै - ख. । १२७ दुर्गतायै च - ख. । १२८ सर्वभाविनी - ख. । १२९... स्तु - घ. । १३०. तिजतायै? - ल., वितता - क. ।

नमः शिवायै कर्त्र्यै च प्रभावायै१३१ नमो। नमः ।

मृकण्ड्वै१३२ मार्द्दबाह्वै च तथा सुरभये नमः । । ११६ । ।

विनतायै तथा लक्ष्म्यै सुरसायै नमो नमः ।

नमस्ते शितिकण्ठिन्यै नमस्ते सर्वतः१३३ सदा ।

दिश नः सुमनाः सर्वं यत् किंचिद् हृदये स्थितम् । । ११७ । ।

सनत्कुमार उवाच

य इदं१३४ पठते नित्यं नरः स्त्री वा समाहितः ।

स रात्रिषु१३५ कृतं पापं त्यजेत् सर्वमशेषतः । । ११८ । ।

शयानो जपते यश्च प्रयतो व्यास नित्यशः ।

दिवाकृतं स जह्यात्तु मृतश्च सुगतिं व्रजेत्१३६ । । ११९ । ।

यश्चैत१३७ च्छृणुयान्नित्यं द्विजान् वा श्रावयेत् सदा१३८ ।

स देहभेदमासाद्य पञ्चचूडप्रियो भवेत् । । 8.30.१२० । ।

यश्चेदं१३९ प्रजपन् मर्त्यस्त्यजेत् प्राणान् सुदुस्त्यजान् ।

विमाने सूर्यसंकाशे अप्सरोगणसेविते । । १२१ । ।

सर्वपापविनिर्मुक्तो रमेद्वर्षायुतं शतम्१४० ।

यश्च भक्त्या परमया तिथौ नियमवान्नरः । । १२२ । ।

देवीभ्यर्च्य जपते सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

जपनादेव तपसा१४१ देहे भिन्ने च भक्तिमान्१४२ ।

स भूत्वानुचरो देव्याः पुण्ये लोके महीयते । । १२३ । ।

सनत्कुमार उवाच

ताभिरेव स्तुता देवी स्थिता देवस्य सन्निधौ ।

उवाच हृष्य१४३ माणास्या पञ्चचूडा इदं१४४ वचः । । १२४ । ।

शृणुताप्सरसः सर्वास्तपसोस्य१४५ महत्फलम् ।

यच्चापि परया भक्त्या मां प्रपन्नाः स्थ शोभनाः । । १२५।।

१३१ प्रभवायै - ख. । १३२ मृत्कण्वै - ख. । १३३ सर्वदे - ख. । १३४ इमं - क. ख. । १३५ रात्रिजं - क. । १३६ त्सुगतिमाप्नुयात् - ख. । १३७ यश्चैनं - क. । १३८ श्रावयीत वा - ख. । १३९ यश्चैनं - क. ख. । इतः पर पत्रमेकं खण्डितम् । १४०. समम् - ख. । १४१ देहपतनात् - घ. । १४२ शक्तिमान् - घ. । १४३ हृषं .. .- ख. घ. । १४४ पंचचूडमिदं - ख.। तदा घ. । १४५... थ - घ. ।

अजराश्च विशोकाश्च नित्यं मुदितमानसाः ।

प्रियाश्च सर्वलोकस्य भविष्यथ ममाज्ञया । ।१ २६। ।

ब्रूत यच्चापि किंचिद्वो हृदि स्थितमशंकिताः ।

सर्वं दास्यामि तद्वोहं मा चिरायत दुर्व्यथाः १४६ ।। १ २७। ।

पञ्चचूडा ऊचुः

देवि पुंसां स्त्रियः १४७ सर्वाः कार्यार्थं१४८ विदितं च ते ।

अर्थिनस्ते च नस्तावत् यावत् कार्यं समाप्यते ।

समाप्ते चैव१४९ ते कार्ये परा इव भवन्ति नः ।।१ २८।।

तद् देवि यदि तुष्टासि यदि देयो वरश्च नः ।

सर्वस्त्रीणां महादेवि भवन्तु पुरुषा वशाः । । १ २९। ।

देव्युवाच

अद्यप्रभृति लोकेषु सर्वस्त्रीणां नराः सदा ।

वश्या भवन्तु सर्वत्र१५१ सर्वकार्यकराश्च ह१५२ ।। 8.30.१३० । ।

अदौ पश्चाच्च सर्वाभ्यो१५३ हिरण्यं पशवः स्त्रियः ।

सर्वभोगांश्च दास्यन्तु वशगाः सर्वथापि च । । १३१ ।

व्यलीकान्यपि कुर्वन्त्यो बहूनि विविधानि च ।

प्रिया एव भविष्यन्ति पापं न च भवेत् सदा ।।१ ३२ ।।

मातरं पितरं भ्रातृन्१५४ सुहृदोथ सुतानपि ।

अर्कायाणि करिष्यन्ति स्त्रीणां वश्यत्वमागताः । । ३३ । ।

पश्यन्तोपि व्यलीकानि दोषान् वैकृत्यमेव च ।

नैव द्रवन्ति ते पुंसां(?)१५५ मद्वरान्मोहितेन्द्रियाः ।।१३४। ।

सनत्कुमार उवाच

ततः सा देवदेवस्य पत्नी हिमवतः सुता ।

माल्यदाम गृहीत्वा तु भ्रामयन्ती शुभानना । । १३ ५। ।

१४६ दुष्यथाः - ख । १४७ दिशं च (वशाः?) - ख. । १४८.. थ - स. । १४९ तत् ख. घ. । १५० त्वं देवि - घं. । १५१ सर्वे वश्या भविष्यन्ति - घ. । १५२ सदा - घ. । १५३ सर्वेभ्यो - ख । १५४ भार्या १५५ वश्याः (?) ।

भव नार्य इति प्राह हसन्ती प्रियमव्यया ।

भ्राम्यमाणस्य दाम्नोस्य यान्य१५६ शीर्यन्त१५७ भूतले ।।१३ ६।।

कुसुमान्यभवँस्तानि नार्यः कमललोचनाः ।

ता उवाच पुरा यूयं जराक्षयविवर्जिताः ।।१३७। ।

जगन्मोहकराः सर्वाः१५८ पुंसां हृदयबन्धनाः१५९ ।

दृष्टिस्पर्शविलासेषु आविश्य जगतीत्रयम्१६० । ।१३८।।

- - - - - पुरुषाँस्त्रीवशाँश्च करिष्यथ ।

नराः सर्वे च युष्मासु१६१ भविष्यन्ति सदा रताः ।।१ ३९।।

वृत्तिः शुभा१६२ भवित्री च सर्वासां मम तेजसा ।

पुंसां स्त्रीभोगसिद्ध्यर्थं स्त्रीणां रत्यर्थमेव च ।8.30.१४० । ।

क्रियाः शुभाङ्गसंस्कारा दिव्या ये१६३ मानुषाश्च ह ।

बहुरूपाश्च ता भूत्वा विविशुः सर्वदाङ्गनाः१६४ । । १४१ ।।

सनत्कुमार उवाच

एवं देवी तदा व्यास सृष्ट्वा ता१६५ वै विसृज्य च ।

उवाचाप्सरसो ब्रूत किं वो भूयः करोम्यहम्१६६ ।।१ ४ २। ।

तास्तुष्टमनसश्चापि ऊचुर्व्यास भवेम हि ।

देवानां मानुषाणां च अवश्याश्चैव१६७ रक्षसाम् ।

ता उवाच ततो देवो एवं लोके भविष्यथ१६८ । । १४३ ।।

ततः स सहितो देव्या सनन्दी परमेश्वरः ।

गणैः सर्वैश्च सहितो गृहान्स्वानाविशत् प्रभुः ।।१४४। ।

१५६ यानि - ख. । १५७... न्त - ख. । १५८ यूयं - ख. - । १५९... नात् - क. । १६० जगति स्त्रियः - घ. । १६१ युष्माकं - घ- । १६२ शूद्रा - घ । १६३ ये दिव्या - घ. । १६४ सर्वमंगलाः - घ । १६५ सृष्टास्ताः (?) १६६ किं भूयः करवाण्यहम् (?) । १६७ अवध्याश्चैव - ख. घ. । १६८ एवं भवत्विति प्रोक्ता (?) । देवी त्रिजगतो वली (रणौ) । उवाच सद गच्छाम चिरोत्सृप्टमिति प्रभो" इति पाठः घ पुस्तके ।

भगनयननिपाती दैत्यदर्पापहारी

सुरकमलहिमौघः कामयज्ञाग्निहन्ता१६९ ।

जलदवृषभयायी सर्वदुःखान्तकारी

समरवृषभकेतुश्चन्द्रमौलिर्जगाम१७० ।।१४५।।

इति स्कन्दपुराणे वाराणस्यवलोकने जैगीषव्यधनदपंचचूडानां१७१ वरप्रदाननामा त्रिंशोध्यायः१७२

व्यास उवाच

भगवन् पिङ्गलः केन गणत्वं समुपागतः१ ।

अन्नदत्वञ्च२ संप्राप्तो वाराणस्यां महाद्युतिः ।। १ ।।

क्षेत्रपालः कथं जातः प्रियत्वं च कथं गतः ।

एतदिच्छामि कथितं श्रोतुं ब्रह्मसुत त्वया । ।२। ।

सनत्कुमार उवाच

शृणु व्यास यथा लेभे गणेशत्वं स पिंगलः ।

अन्नदत्वं च लोकानां स्थानं वाराणसीं च हि ।।३ ।।

पूर्णभद्रसुतः श्रीमानासीद् यक्षः प्रतापवान् ।

हरिकेश इति ख्यातो ब्रह्मण्यो धार्मिकश्च ह । ।४।।

तस्य जन्मप्रभृत्येव भवे५ भक्तिरनुत्तमा ।

तदाशीस्तन्नमस्कारस्तन्निष्ठस्तत्परायणः । ।५।।

आसीनश्च शयानश्च गच्छन्तिष्ठन्ननुव्रजन् ।

भुञ्जानोथ पिबन् वापि रुद्रमेवान्वचिन्तयत्७ । ।६। ।

तमेवं युक्तमनसं पूर्णभद्रः पिताब्रवीत् ।

न त्वा पुत्रमहं मन्ये दुर्जातो यस्त्वमन्यथा । ।७। ।

१६९ पहर्ता - ख. । १७० मौली जगाम - ख । १७१ आचूड (२६८) - ख. । १७२ अत्र ऊनत्रिंशोभ्याय इति ख. घ. पुस्तकयोः पाठः । १ समुपावृतः - घ । २ अर्थदत्वञ्च - घ. । ३ यक्षराट् स - घ. । ४ ब्राह्मणो -ख, वरेण्यो - घ. । ५ सर्व (शर्वे?) - घ । ६... नश्च वदँश्चापि - घ. । ७... नुचिन्तयन् - घ ख ।

नहि८ यक्षकुलीनाना९ मेतद् वृत्तं भवत्युत ।

गुह्यका बत यूयं वै स्वभावात्१० क्रूरचेतसः ।।८।।

क्रव्यादाश्चैव किं भक्षा हिंसाशीलाश्च पुत्रक ।

मैवं कार्षीर्न नो वृत्तिरेवं दृष्टा महात्मनाम् ।

स्वयंभुवा यथा सृष्टा सैव वृत्तिः प्रशस्यते ।।९।।

हरिकेश उवाच

सृष्टा११ चैवा१२ प्रशस्ता च गर्हिता साधुभिः सदा१३ ।

वृत्तिः स्वयंभुविहिता१४ त्यक्तव्या यदि नो१५ भवेत् ।।8.30(2).१ ० ।

आश्रमान्तरजं कर्म न कुर्युर्गृहिणस्ततः ।

हित्वा मनुष्यभावं च कर्मभिर्विविधैश्च ह१६ । । ११। ।

देवत्वं नो१७ विमार्गेयुर्मानुष्यं जातिमेव च ।

अथ चेद्विहितं तेषां कर्म तत्प्राप्तिसंसृतम् ।

ममापि१८ विहितं पश्य कर्म तन्नात्र१९ संशयः । ।१ २। ।

सनत्कुमार उवाच

स एवमुक्तः पुत्रेण२० पूर्णभद्रः प्रतापवान् ।

उवाच निष्क्रम क्षिप्रं गच्छ त्वं यत्र रोचते२१ ।। १३ । ।

ततः स निर्गत२२ स्त्यक्त्वा गृहसंबन्धिबान्धवान्२३ ।

वाराणसीम्२४ समासाद्य तपस्तेपे सुदुश्चरम् । ।१४।।

स्थाणुभूतो ह्यनिमिषः शुष्ककाष्ठोपलोपमः२५ ।

संनियम्येन्द्रियग्राममवातिष्ठत२५ निश्चलः । । १५।।

अथ तस्यैवमनिशं२७ तत्परस्य तदाशिषः ।

सहस्रमेकं वर्षाणां दिव्यमत्यतिवर्तत२८ ।।१ ६।।

८ न वै - घ. । ९ यक्षकुलस्यास्य - घ. । १० न तावत् - घ. । ११ दृष्टवा - घ. । १२ चैव - घ. । १३ च सुबुद्धिभिः - घ. । १४ स्वयंभुवा सृष्टा - घ. । १५ वा - ख । १६ सह - घ. । १७ नहि घ । १८ मया च - घ. । १९ कर्मैतन्नात्र - घ. । २० एवमुक्तः स्वपुत्रेण - घ. । २१ हितं चैव यदेच्छसि - घ. । २२ निंदित - ख. । २३ गृहं संबन्धिनं तथा - घ. । २४ स्यां - घ. । २५ शुष्कश्चैव विशेषतः - घ. । २६ मवाक्तिष्ठत - घ. । २७ तस्यत्विशक्तस्य - ध. । २८. मभ्यति... - क. ख. ।

वल्मीकेन समाक्रान्तो२९ भक्ष्यमाणः पिपीलिकैः ।

वज्रसूचीमुखैर्व्यास विध्यमानस्तथैव च । । १७ ।।

निर्मांसरुधिरत्वग् वै३० कुन्दशंखेन्दुसप्रभः ।

अस्थिशेषो३१ भवत् सर्वो देवश्चैवममन्यत३२ । । १८ ।।

एतस्मिन्ननन्तरे देवी व्यज्ञापयत शंकरम् ।

उद्यानं पुनरेवेदं द्रष्टुमिच्छामि सर्वद३३ ।। १ ९। ।

क्षेत्रस्य चैव माहात्म्यं श्रोतुं कौतूहलं हि मे ।

यतश्च प्रियमेतत्ते यच्चास्य फलमुत्तमम् ।।8.30(2).२ ० ।।

इति विज्ञापितो देवः पार्वत्या भुवनेश्वरः ।

सर्वं पृष्टं यथान्यायमाख्यातुमुपचक्रमे । । २१ ।।

निर्जगाम च देवेशः पार्वत्या सह शंकरः ।

उद्यानं दर्शयामास देव्या देवः पिनाकधृक्३४ ।२ २ ।।

प्रफुल्लनानाविधगुल्मशोभितं३५ लताप्रतानावनतं३६ मनोरमम्३७ ।

विरूढपुष्पैः परितः३८ प्रियंगुभिः सुपुष्पितैः कण्टकितैश्च३९ केतकैः ।।२३ ।।

तमालगुल्मैर्निचितं४० सुगन्धिभिर्निकामपुष्पैर्बकुलैश्च सर्वशः ।

अशोकपुंनागवनैस्सुपुष्पितैर्द्विरेफमालाकुलपुष्पसंचयैः ।।२४। ।

क्वचित् प्रफुल्लाम्बुजरेणुरूषितै विहङ्गमैश्चारुकलप्रणादिभिः ।

विनादितं सारसहंसमद्गुभिः४१ प्रमत्तदात्यूहरुतैश्च वल्गुभिः । ।२५। ।

क्वचिच्च चक्राह्वरुतोपनादितं क्वचिच्च कादम्बकदम्बकैर्युतम्४२ ।

क्वचिच्च कारण्डवनादनादितं क्वचिच्च मत्तालिकुलाकुलीकृतम् ।।२६।।

मदाकुलाभिर्भ्रमराङ्गनाभिर्निषेवितं चारुसुगंधिपुष्पम्४३ ।

क्वचित् सपुष्पैः४४ सहकारवृक्षैर्लतोपगूढैस्तिलकैश्च गूढम्४५ । ।२७।।

२९ तदाक्रान्तो - ख. । ३० च... - ख. । ३१ अस्थ्ना वशेष - ख. । ३२ न मन्यते - ख. । ३३ शंकर - ख । ३४ इतः परं देवदेव उवाच इति घ पुस्तके । ३५ ता - क. । ३६ लताप्रतानैः सततं - ख. । ३७ मनोहरं- ख. । ३८ पतितैः - ख. । ३९... भिश्च - क. ख. । '८०.. .तैः - ख. । ४१ नादिभिः (तैः) - ख. । ४२... कायुतं - क. व । ४३ सुगन्धिपुष्पम् - घ. । ४४ च्च पुष्पैः - क ख. । ४५ सुपुष्पितैः - ख ।

प्रगीतविद्याधरसिद्धधारणं३६ प्रनृत्तनित्यानुगताप्सरोगणम्४७ ।

प्रहृष्टनानाविधपक्षिसेवितं प्रमत्तहारीतकुलोपनादितम् । ।२८।।

मृगेन्द्रनादाकुलसन्नमानसैः क्वचित्क्वचिद्द्वद्रकदम्बकं मृगैः४८ ।

प्रफुल्लनानाविधचारुपङ्कजैः४९ स्सरस्तडागैरुपशोभितं क्वचित् ।।२९।।

निविडनिचुललीनानीलकण्ठाभिरामं५०

मदमुदितविहङ्गवातनादाभिरामम् ।

कुसुमिततरुशाखालीनमत्तद्विरेफं

नवकिशलयशोभाशोभित५१ प्रान्तशाखम् ।।8.30(2).३ ० ।।

क्वचिच्च दन्तिक्षतचारुवीरुत् क्वचिल्लतालिङ्गितचारुवृक्षम् ।

क्वचिद्विलासालसगामिनीभिर्निषेवितं किम्पुरुषाङ्गनाभिः ।।३ १ ।।

पारावतध्वनिविकूजितगारु शृंगैरभ्रंकषैः सितमनोहरचारुरूपैः ।

आकीर्णपुष्पनिकरप्रविविक्तहासैर्विभ्राजितं त्रिदशदेवकुलैरनेकैः ।।३ ।।।

फुल्लोत्पलाम्बुजसहस्रवितानयुक्तैस्तोयाशयै५२स्समनुशोभितदेवमार्गम् ।

मार्गान्तरागलितपुष्पविचित्रभक्तै५३ स्सम्बद्धगुल्मविटपैर्विहगैरुपेतम् । ।३३ ।।

तुङ्गाग्रैर्नील५४ पुष्पस्तबकभरनतप्रान्तशाखैरशोकै-

र्मत्तालिव्रातगीतश्रुतिसुखजननैर्भासितं तन्मनोज्ञैः ।

रात्रौ चन्द्रप्रभासा५५ कुमुमिततिलकैरेकतां संप्रयातं

छायासुप्तप्रबुद्धस्थितहरिणकुलालुप्तदर्भाङ्कुराग्रम् ।।३४।।

हंसानां पक्षवात५६ प्रचलितकमलस्वच्छविस्तीर्णतोयं

तोयानां तीरजातप्रविकचकदलीवाटनृत्तन्मयूरम्५७ ।

मायूरैः पक्षचन्द्रैः क्वचिदपि पतितं रञ्जितक्ष्माप्रदेशं५८

देशे देशे निलीनप्रमुदितविलसन्मत्तहारीतवृन्दम् ।।३५।।

४६ चारुगूढं - घ । ४७.. .गणैः - ख । ४८ कदम्बकैर्मृगै. - घ. । ४९.. पुष्पित घ. । ५०?.. नीलं नीलकण्ठाभिरामं - ख. घ.,. रावं - ख. । ५१.., शोभितं- - क ख । ५२.. श्रय - ख. । ५३.?. क्ति - क. ख. । ५४. लीन - ख. । ५५ चन्द्रस्य भासा - ख. । ५६ पक्षपात - क. ख. । ५७ वातनृत्यन्मयूरम्- ख. । ५८ रञ्चितक्ष्माप्रदेशम् - घ. ।

सारङ्गैः क्वचिदुपसेवितप्रदेशं

संछन्नं कुसुमचयैः क्वचिद्विचित्रैः५९ ।

हृष्टाभिः क्वचिदपि किन्नराङ्गनाभिः क्षीबाभिः सुमधुरगीतवृक्षषण्डम् ।।३ ६ । ।

संसृष्टैः६० क्वचिदुपरि प्रकीर्णपुष्पैः६१ रावासैः परिवृतपादपं मुनीनाम् ।

आमूलात्फलनिचितैः क्वचिद्विशालै-रुत्तुङ्गैः पनसमहीरुहैः६२रुपेतम् । ।३७।।

फुल्लातिमुक्तकलतागृहलीनसिद्धं६३

सिद्धाङ्गनाकनकनूपुररावरम्यम् ।

रम्य६४ प्रियंगुतरुमञ्जरिसक्तभृङ्गं

भृङ्गावलीशबलिताम्रकदम्बपुष्पम् ।।३८ । ।

पुष्पोत्करानिल६५ विघूर्णितपादापग्र६६

मग्रे सुरेभविनिपाटित६७वंशगुल्मम्६८।

गुल्मान्तरप्रसृतभीत६९ मृगीसमूह७० -

मूहावतां तनुभृतामपवर्गदातृ । ।३९ ।।

चन्द्रांशुजालधवलैस्तिलकैर्मनोज्ञैः

सिन्दूरकुंकुमकुसुम्भनिभैरशोकैः ।

चामीकरप्रतिसमैरथ कर्णिकारैः

पुष्पोत्करैरुपचितं सुविशालशाखैः ।।8.30(2).४० । ।

क्वचिदञ्जनचूर्णाभैः क्वचिद्विद्रुमसन्निभैः ।

क्वचित्काञ्चनसंकाशैः पुष्पैराचितभूतलम् । ।४१ ।।

पुन्नागेषु द्विजशतविरुतं रक्ताशोकस्तबकभरनतम् ।

रम्योपान्तं क्लमहरपवनं फुल्लाब्जेषु भ्रमरविलसितम् । ।४२।।

५९ विचित्रं - ख. । वृ ० समृप्टैः ख. । ६१ प्रलिप्तपुष्प - क ख. । ६२ पवनसमीरितै - ख । ६३ सिद्धैः - - ख. । ६४ रम्यं - ख., रम्या - क. । ६५ बिल.. - ख. । ६६ ग्र्यमग्र्ये - क. ख. । ६७. पातित - क. ख. । ६८.., युग्मं - ख. । ६९ भीम - ख. । ७०.. .समूहा.. - ख ।

सकलभुवनभर्ता लोकनाथस्तदानीं

तुहिनशिखरिपुत्र्या७१ सार्धमिष्टैर्गणेशैः ।

विविधतरुविशालं७२ मत्तहृष्टान्यपुष्ट-

मुपवनमतिरम्यं७३ दर्शयामास देव्याः । ।४३ । ।

देव्युवाच

उद्यानं दर्शितं देव शोभया परया युतम् ।

क्षेत्रस्य तु गुणान् सर्वान् पुनर्वक्तुमिहार्हसि ।।४४।।

अस्य७४ क्षेत्रस्य महात्म्यमविमुक्तस्य तत्तदा ।

श्रुत्वा हि७५ नहि मे तृप्तिरतो७६ भूयो वदस्व मे ।।४५।।

देवदेव उवाच

इदं गुह्यतमं क्षेत्रं सदा वाराणसी मम ।

सर्वेषामेव जन्तूनां हेतुर्मोक्षस्य सर्वदा ।।४६।।

अस्मिन् सिद्धाः सदा देवि७७ मदीयं७८ व्रतमास्थिताः७९ ।

नानालिङ्गधरा नित्यं मम लोकाभिकांक्षिणः । ।४७। ।

अभ्यस्यन्ति८० परं योगं युक्तात्मानो जितेन्द्रियाः ।

नानावृक्षलताकीर्णे८१ नानाविहगसेविते । ।४८। ।

कमलोत्पलपुष्पाढ्यैः सरोभिः समलंकृते ।

अप्सरोगणगन्धर्वैः सदा संसेविते शुभे ।।४९। ।

रोचते मे इहावासो८२ येन कार्येण तच्छृणु ।

मन्मना मम भक्तश्च मयि सर्वार्पितक्रियः । ।8.30(2).५० ।।

यथा मोक्षमिहाप्नोति अन्यत्र न तथा क्वचित् ।

जपध्यानोद्यतानां च ज्ञानेष्वारक्तचेतसाम्८३ ।।५ १ । ।

७१ शिखरपुत्र्या - क. ख. । ७२. विशालै - ख. । ७३ मिति.. - क. । ७४ अन्य - घ. । ७५... पि - ख. घ । ७६ श्रद्धापि जायते दृष्टेरतो - घ. । ७७ महादेवि - घ. । ७८ मदीय - ख. । ७९.?. श्रिताः - क. । ८० अभ्य सन्ति - क. ख. । ८१... समाकीर्णे - ख. घ. । ८२ महदावासं - ख. । ८३ सदा... - घ., षु वास्तुचेतसाम् - घ. ।

तमोमोहहतानां८४ च वाराणस्यां गतिर्नृणाम् ।

अत्रोत्क्रमणकाले तुव स्वयमेव महेश्वरः । ।५२ ।

ददाति तारकं ब्रह्म येनासौ तन्मयो भवेत् ।

एवं८५ मम पुरं दिव्यं गुह्याद् गुह्यतरं महत् । । ५३ । ।

ब्रह्मादयो विजानन्ति ये च सिद्धा८६ मुमुक्षवः ।

अतः८७ प्रियमिदं८८ क्षेत्रं यस्माच्चेह८९ रतिर्मम । ।५४। ।

विमुक्तं न मया यस्माद् मोक्ष्यते वा कदा च न ।

मम९० क्षेत्रमिदं तस्मादविमुक्तमिदं९१ स्मृतम् । ।५५। ।

नैमिशेथ कुरुक्षेत्रे गङ्गाद्वारेथ पुष्करे ।

स्नानात्९२ संसेवनाच्चापि९३ न मोक्षः प्राप्यते यतः । ।५ ६। ।

इह संप्राप्यते येन तत एतद्९४ विशिष्यते ।

प्रयागे वा भवेन्९५ मोक्ष इह वा मत्परिग्रहात्९६ । । ५७। ।

प्रयागादपि तीर्थाग्र्यादिदमेव महत् स्मृतम् ।

जैगीषव्यः परा सिद्धिं यो गतः स महातपाः । । ५८ । ।

अस्य९७ क्षेत्रस्य माहात्म्याद्९८ भक्त्या च मम भावतः ।

जैगीषव्यगुहा प्रेष्ठा९९ योगिनां स्थानमिष्यते । । ५९ । ।

ध्यायतस्तत्र मां नित्यं योगाग्निर्दीप्यते भृशम् ।

कैवल्यं परमं याति देवानामपि दुर्लभम् । । 8.30(2).६० । ।

अत्र सिद्धिं परां प्राप्तो मार्कण्डेयो महातपाः ।

बालखिल्यास्तथा सिद्धा अस्मिन् क्षेत्रे सुदुर्लभे । । ६१ । ।

आत्रेया भार्गवाः सिद्धा अस्मिन् क्षेत्रे सुदुर्लभे ।

अव्यक्तलिङ्गै१०० र्मुनिभिः सर्वसिद्धान्तवेदिभिः । ।६२। ।

इह संप्राप्यते मोक्षो१०१ दुर्लभोन्यत्र कर्हिचित् ।

तेभ्यश्चाहं प्रयच्छामि योगैश्वर्यमनुत्तमम् । । ६३ । ।

८४.. गतानां - घ । ८५ -पूतं - घ । ८६ -पक्षा घ- । ८७ इदं - घ । ८८ पुण्यतमं - घ. । ८९ क्षेत्रमसमाच्चेह? - ख. । ९० महा - घ । ९१ क्त ततः - ख. । ९२ स्नतानि - ख. । ९३... द्वापि - घ. । ९४ एवं - ख । ९५ वा सवे - घ. । ९६ मत्सम्परिग्रहात्? - ख । ९७ तस्य - ख. । ९८ माहात्म्यं - ख. घ. । ९९ श्रेष्ठा - ख. । १००..लिङ्गनिर्मुक्तैः - घ । १०१ मोक्ष - ख. ।

आत्मनश्चैव१०२ सायुज्यमीप्सितं स्थानमेव च १०३ ।

कुवेरः स महासत्वस्तथा सर्वार्पितक्रियः ।। ६४। ।

क्षेत्रसंसेवनादेव धनेशत्वमवाप ह ।

- - - - - - - - - - - - - - - - - - ।।६५ । ।

इहैवाराध्य मां देवि सिद्धिं यास्यत्यनुत्तमाम्१०४ ।

पराशरसुतो योगी ऋषिर्व्यासो महातपाः । ।६६। ।

मम भक्तो भविष्यश्च वेदसंस्थाप्रवर्तकः१०५ ।

रमते१०६ सोपि पद्माक्षि क्षेत्रेस्मिन्मुनिपुंगवः ।।६७। ।

ब्रह्मापि ऋषिभिः१०७ सार्धं विष्णुर्वायुर्दिवाकरः ।

देवराजस्तथा शक्रो अपि चान्ये दिवौकसः । ।६८।।

उपासते महात्मानः सर्वेशमिह सुव्रते ।

अनन्यमनसो भूत्वा मामेवोपासते सदा ।।६९।।

आलर्कश्च१०८ पुरीमेतां मत्प्रसादादवाप्स्यति ।

स चैनां पूर्ववत् कृत्वा चतुवर्णसमाकुलाम् । ।8.30(2).७० ।।

स्फीतां१०९ जनपदाकीर्णां भुक्त्वा च सुचिरं११० तदा ।

मयि सर्वार्पितप्राणो मामेव प्रतिपत्स्यते ।।७१ ।।

ततः प्रभृति चार्वंगि१११ येपि क्षेत्रनिवासिनः ।

गृहिणो लिंगिनो वापि मद्भक्ता मत्परायणाः । ।७२। ।

मत्प्रसादाद् गमिष्यन्ति मोक्षं परमदुर्गमम् ।

विषयासक्तचित्तोपि त्यक्तधर्मरतिर्नरः११२ । ।७३ । ।

इह क्षेत्रे मृतश्चापि११३ संसारं११४ न पुनर्विशेत् ।

ये पुनर्निर्ममा धीराः११५ सिद्धाः स्युर्विजितेन्द्रियाः । ।७४।।

व्रतिन स्थानिरावस्थाः (?) सर्वतो मयि भाविताः ।

देहभेदं समासाद्य११६ धीमन्तः सर्गवर्जिताः११७ । ।७५।।

१०२... श्चापि - घ. । १०३ वा - घ । इतः परं कियानंशः खण्डितः क. ख. पुस्तकयोः । १०४ यास्यनुत्यत्तमाम् - घ । १०५ देवसंस्थाप्रवर्तक - क । १०६ रम्यते - घ. । १०७ ह्यृषिभि - घ । १०८ आन (अल?) र्कश्च - घ. । १०९ स्थितां - घ. । ११० स्व शुचिरं - घ । १११ सर्वांगि - घ. । ११२... र्वरः - घ. । ११३., स्यापि - घ. । ११४.. रे - घ । ११५ वीराः - घ । ११६ समासश्च - घ. । ११७ स्वर्गवर्जिताः - घ ।

प्रपत्स्यन्ते११८ परं मोक्षं प्रसन्ने मयि११९ सुव्रते ।

जन्मान्तरसहस्रेषु युञ्जन् योगमवाप्नुयात् ।

तदिहैव१२० परं मोक्षं मरणादधि१२१ गच्छति ।।७६ ।।

ब्रह्मघ्नगोघ्नगुरुतल्पगचौरवृत्ति-

र्न मो प है (?) - - - - नियतस्ववृत्तिः ।

संसारभूतदृढपाशविमुक्तशोको

वाराणसीं मम पुरीं समुपैति लोकः । ।७७।।

एतत् संक्षेपतो देवि क्षेत्रस्यास्य महत् फलम् ।

अविमुक्तस्य कथितं मया ते गुह्यमुत्तमम् ।।७८।।

अतः परतरं नास्ति सिद्धं गुह्यमधीश्वरि१२२ ।

एतद् बुध्यन्ति योगज्ञा ये च योग१२३ परा१२४ भुवि । ।७९। ।

एतदेव परं ज्ञानमेतदेव परं शिवम् ।

एतदेव परं ब्रह्म एतदेव परं पदम् ।।8.30(2).८ ० । ।

वाराणसी तु भुवनत्रयसारभूता

रम्या पुरी मम सदा गिरिराजपुत्रि ।

यत्रागता१२५ विविधदुष्कृतकारिणोपि

पापक्षयाद्विरजसः श्रुति(?) यांति मुक्तिम् । ।८१ । ।

य आगच्छेत् कथंचिच्च१२६ पुरीं वाराणसीं नरः१२७ ।

तमुपायं प्रकुर्वीत निर्गच्छेन्न पुनर्यथा । ।८२ । ।

यदीच्छेत् सफलं जन्म कोन्यं वेद्याफलं (?) तथा ।

काशीपुर्यां त्यजेद् देहं यदीच्छेत् परमं पदम् । ।८३ । ।

११८ एता एव - घ. । ११९ मम - घ । १२० तमिहैव - घ । १२१.. .दपि - घ- । १२२ गुह्यमतीश्वरि - घ. ।

१२३ योगी - घ. । १२४ पुरो - घ. । १२५ यात्रागता - घ । १२६ नरो गच्छेत् - घ. । १२७ पुनः - घ. ।

175

एतत्स्मृतं प्रियतमं(?) मम देवि विश्वं (?)

क्षेत्रं विचित्रतरुगुल्मनिकामपुष्पम् ।

अस्मिन्मृतास्तनुभृतः पदमाप्नुवन्ति१२८

मोक्षाख्यमेवशिवतापि (?) न संशयोत्र ।।८४।।

इति स्कन्दपुराणे वाराणसीमाहात्म्यं नाम त्रिंशत्तमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

एतस्मिन्ननन्तरे देवो देवीमाह गिरीन्द्रजाम् ।

व्रजाम दातुं यक्षाय वरं भक्ताय भाविनि । । १ ।।

भक्तो मम वरारोहे तपसा दग्धकिल्बिषः ।

अर्हो१ वरमसौ लब्धुमस्मत्तो२ भुवनेश्वरि । ।२ । ।

एवमुक्त्वा ततो देवः सह देव्या जगत्पतिः ।

जगाम यक्षो यत्रास्ते कृशो धमनिसंततः ।

दिव्यं चक्षुरदाच्चैव३ येनापश्यत् स शंकरम् । ।३ ।।

सनत्कुमार उवाच

अथ यक्षस्तदा व्यास शनैरुन्मील्य लोचने ।

अपश्यत् सगणं देवं वृषकेतुमुपाश्रितम्४ । ।४। ।

देवदेव उवाच

वरं ददामि५ ते पूर्वं त्रैलोक्ये नर्शनं तथा ।

सारत्वं च शरीरस्य पश्य मां विगतज्वरः ।। ५। ।

सनत्कुमार उवाच

ततः स लब्ध्वा तु वरं शरीरेणाक्षतेन च६ ।

पादयोः प्रणतस्तस्थौ कृत्वा शिरसि चाञ्जलिम् । । ६। ।

१२८ मापुरन्ते - घ. ।

१ अहो - घ. । २ लब्धमस्मत्तो - घ । ३ तस्मै - घ. । ४ वृषं श्वेतमपाश्रितम् - घ. । ५ ददानि - घ. ।

६... णेक्षितेन च - घ. ।

उवाच च तदेशेन७ वरदोस्मीति चोदितः ।

भगवन् भक्तिमव्यग्रां त्वय्यनन्यां८ विधत्स्व मे । ।७।।

अन्नदत्वं च लोकानां गाणपत्यं९ तथाक्षयम् ।

अविमुक्ते च ते स्थाने वसेयं१० सर्वदा यथा ।

एतमिच्छामि११ देवेश दत्तं वरमनुत्तमम् । ।८। ।

देवदेव उवाच

जरामरणसंत्यक्तः सर्वशोकविवर्जितः१२ ।

भविष्यसि गणाध्यक्षो वरदः सर्वपूजितः । ।९। ।

अजय्यश्चापि सर्वेषां योगैश्वर्यसमन्वितः ।

अन्नदश्चापि१३ लोकेभ्यः क्षेत्रपालो भविष्यसि । ।8.31.१ ० । ।

महाबलो महासत्वो ब्रह्मण्यो१४ थ मम प्रियः ।

त्र्यक्षश्च दण्डपाणिश्च महायोगी तथैव च । । १ १। ।

उद्भ्रमः संभ्रमश्चैव गणौ ते परिचारकौ ।

तवाज्ञया करिष्येते लोकस्योद्भ्रमसंभ्रमौ । । १ २।।

सनत्कुमार उवाच

एवं स भगवान् व्यास यक्षं कृत्वा गणेश्वरम् ।

जगाम धाम देवेशः१५ सह तेन सुरेश्वरः१६ ।।१ ३ ।।

अथ दृष्ट्वा ततो देवीं देवदेवो वृषध्वजः ।

तप्यतो मन्दरस्याशु वरदानार्थमब्रवीत् । । १४। ।

देवदेव उवाच

देवि फुल्लारविन्दाक्षि गमिष्यामि सुमध्यमे ।

मन्दरं पर्वतश्रेष्ठमनुग्रहवरेप्सया । ।१ ५।।

सभार्यः ससुतश्चैव स हि मां ससुहृज्जनः ।

प्रपन्न१७ स्तापस१८ श्रेष्ठो मन्दरः पर्वतोत्तमः । । १६ । ।

७ तदा तेन - घ. । ८... त्वयि नाथे - घ । ९ सोनपत्यं - घ. । १० पश्येयं - घ. । ११.. .दिच्छामि - घ- । १२ लोकविवाजितः - घ. । १३ अर्थदश्चापि - घ. । १४ मम च - घ. । १५ वामदेवेश - क. घ. । १६ नरेश्वरः - घ. । १७ प्रसन्न - क. । १८ तपसां - घ., तपतां? ।

अद्य वर्षसहस्राणि पञ्च दिव्यानि पार्वति ।

तप्यते तपतां श्रेष्ठो मयि सर्वात्मभावतः१९ ।।१७। ।

देव्युवाच

नय मामपि देवेश मन्दरं चारुकन्दरम् ।

न रंस्येहं२० विना देव त्वया सर्वजगत्पते । । १ ८।।

ततो देवः प्रहस्यैनामुवाच परमेश्वरः ।

अविमुक्तं न मोक्तव्यं कथं त्वं यातुमिच्छसि२१ ।।१ ९।।

देव्युवाच

इह चैव निवत्स्यामि२२ गमिष्यामि च मन्दरम् ।

अविमुक्तमिदं स्थानं ततो देव भविष्यति२३ । ।8.31.२ ० ।।

देवदेव उवाच

एवमेतद् वरारोहे यथा वदसि पार्वति ।

ऐश्वर्यात्२४ सर्वगा२५ हि त्वं यथाहं२६ देवि सर्वशः । ।२ १ ।।

सनत्कुमार उवाच

ततः स भगवान् देवो वृषमारुह्य सर्वगम् ।

सोमः सनन्दी सगणो२७ मन्दरं प्रययौ हरः ।।२२ । ।

स गत्वा२८ भुवनेशानस्तप्यमानं परं तपः ।

अपश्यन्मन्दरं तत्र दृष्टवा चैन२९ मुवाच ह । ।२३ ।।

वरदोस्मि गिरीशान३० तुष्टस्ते तपसा३१ भृशम् ।

वरं वृणु यथेष्टन्त्वं सर्वं तत्३२ प्रददामि३३ ते । ।२४। ।

सनत्कुमार उवाच

स एवमुक्तश्शर्वेण दृष्ट्वा त्रिभुवनेश्वरम् ।

सोमं सनन्दिनं चैव प्रणम्य वृषवाहनम् ।। २५। ।

१८ तपसा श्रेष्ठो मयि सर्वात्मभावितः क। २० वत्स्येहं घ । २१ मर्हसि घ। २२ न वत्स्यामि घ। २३ अविमुक्तं ततो देव भविष्यति न संशयः - घ । २४ ऐश्वर्यं - घ. । २५ सर्वगं - घ । २६ त्वं - घ । २७ नन्दिस्सगणो - क. ख. । २८ गत्वा तु - घ. । २४१ चैव - क. । ३०... स्मीति गिरिश - घ. । ३१ तपसानेन ते - क., तस्येद्य (तुष्टोद्य?) - घ, । ३२ तत् सर्वं - घ. । ३३... नि - क. ख. घ. ।

पुनः पुनर्हरं दृष्टवा देवीञ्चैव पुनः पुनः ।

पुनः पुनर्गणञ्चैव३४ नन्दिनञ्च३५ ननाम सः । । २६ ।।

तं तथा व्याकुलं दृष्टवा हर्षजास्राविलेक्षणः३६ ।

वरेणच्छन्दयामास भूय एव हरो गिरिम् । ।२७ ।।

देवदेव उवाच

वरं वृणीष्व भद्रं ते वरदोहं तवाचल ।

यथेष्टं दातुमिच्छामि वरं वरय भूधर ।।२८ ।।

मन्दर उवाच

भगवन् यदि तुष्टोसि देवदेव जगत्पते ।

मयि ते वासिच्छामि सोमस्य सगणस्य च । ।२९। ।

इच्छामि देवदेवेश पादस्पर्शेन ते सदा३७ ।

पवित्रीकृतमात्मानं सोमेन सगणेन च ।। 8.31.३० ।।

नान्यं वरमिहेच्छामि३८ त्वत्तो देव जगद्गुरो ।

एष एव वरो मह्यं दीयतां भुवनेश्वर । । ३१ । ।

सनत्कुमार उवाच३९

एवमस्त्विवति तं४० प्राह मन्दरं वरदस्तदा४१ ।

सनन्दी सह देव्या च निवत्स्यामि सदा त्वयि । ।३ २ । ।

त्वं चापि भूभृतां श्रेष्ठो जरामरणवर्जितः ।

अभेद्यश्चैव वज्रेण मत्प्रसादाद् भविष्यसि ।।३ ३ ।।

रम्यश्च सर्वभूतानां हेमरत्नविभूषितः ।

अप्सरोगणसंकीर्णः सुरसिद्धनिषेवितः४२ । ।३४।।

सनत्कुमार उवाच

ततोसृजद् गृहं४३ तत्र जाम्बूनदमयं महत् ।

मनसातिगुणं व्यास४४ न तेनास्ति४५ समं क्वचित् ।।३५। ।

३४.. गणानां च - ख. । १५ गणेश्वरं - ख. । ३६.,. णं - क. ख. । ३७ तेजसा - घ. । ३८ नचान्यं वरच्छामि - ख. । ३९ देवदेव - घ. । ४० त ? - घ । १ चारुकन्दरम् - क. । ४२ सिद्धचारणसेवितः - ख. । ४३ सद्म चाप्यमृजत् - क, स्वयमेवासृजत्सद्म - ख । ४ गुणैर्युक्तं - ख. । ४५ न ते तेन - ख. ।

न तादृग् ब्रह्मणोप्यस्ति४६ किमुतान्यस्य कस्य४७चित् ।

तेजसा वर्ष्मणा कान्त्या वृषनाम्नातिविश्रुतम्४८ ।।३ ६ ।।

व्यास उवाच

भगवन् ब्रह्मणः सूनो सर्वयोगेश्वरेश्वर ।

न मे तृप्ति४९स्त्वयाख्याते५० देवदेवस्य५१ च चेष्टिते५२ ।। ३७।।

स वृषो दयितश्चैव वाहनत्त्वं५३ महाबलः ।

केनागमन्महाशब्दो महेशस्य महात्मनः ।।३८।।

कस्य पुत्रः कस्य नप्ता कथं जज्ञे ५४ तथैव च ।

किं तपः किं फलं तस्य एतदिच्छामि वेदितुम् ।।३९।।

अभवज्जलदः पूर्वं वाहनं रुद्रवल्लभम् ।

स५५ कथं तत्५६ परित्यज्य वृषभे मतिमादधे५७ । ।8.31.४० । ।

सनत्कुमार उवाच

पुरा वेदः५८ सुतो जज्ञे ब्रह्मणः प्रथमोद्भुतः५९ ।

द्वितीयश्चैव यज्ञोभूत् तं च लोके६० न्ययुंजत६१ । ।४१ ।।

स लोकाप्यायनकरः प्रयुक्तो ब्रह्महणा स्वयम् ।

प्रजा विवर्द्धयिषता६२ नावर्द्धयदशेषतः ।।४२ ।।

।

-- - । ।४३ । ।

यज्ञ उवाच

भगवन् लोकसिद्ध्यर्थं प्रयुक्तोहं६३ स्वयंभुवा ।

न च मेस्ति तथा वीर्यमन्यमिच्छ६४ नमस्तव । । ४४। ।

देवदेव उवाच

जीमूतो भव लोकानां तव सिद्धिर्भविष्यति ।

ततोमृताभिरद्भिस्त्वं लोकान् संवर्धयिष्यति । ।४५।।

४६ सर्वलोकेषु - ख. । ४७ रमणीयं भवेत् - ख । ४८ रम्यं दिव्यगुणादपि - ख. । ४९ मूर्ध्नि - ख. । ५० ख्यातं - ख. । ५१ सांप्रतं - ख. । ५२ चेष्टितम् - क. । ५३ धारणत्व - घ. । ५४ यज्ञे - घ. । ५५ तत्, ५६ स - घ. । ५७ वाहनं वृषभं भजत् - ख. । ५८ देव - घ. । ५९ परमाद्भुत् - घ. । ६० परमात्मा - घ. । ६१ लोकोभ्यपूजयत् - घ. । ६२ लोकवृ? ।.., ६३ यं - घ. । ६४ मुषु - घ. ।

यज्ञ उवाच

जीमूतत्वं यदि मम लोकसिद्धिकरं शुभम् ।

अस्मद्भवन्तं पृष्ठेन वहेयं विद्युतालय (?) । ।४६ । ।

--- - - - - - - - - - - - - - |

- - - - - - - - - - - - - - - । ।४७। ।

आत्मानमथ स ज्ञात्वा नातितेजसमच्युतः ।

ततापं सुमहद् व्यास तपो यज्ञः सुदुश्चरम्६५ । ।४८। ।

अथ तुष्टस्तदा देवः शर्वो६६ यज्ञस्य सुव्रत६७ ।

उवाच वरदोस्मीति स वव्रे वरदं वरम्६८ । ।४९ । ।

यथाहं६९ यज्ञभावेन७० वहामि त्वां महाप्रभ७१ ।

तथैव जलदत्वेपि७२ वहेयं त्वाह७३ मव्ययम्(?) । । 8.31.५० । ।

सनत्कुमार उवाच

एवमस्त्विति सं७४ प्रोच्य वाहनत्वे व्यकल्पयत्७५ ।

जीमूतं७६ व्यास भगवान् यज्ञमूर्तिमतिप्रभम् । । ५१ । ।

यदा तु यजतो व्यास दक्षस्य सुमहात्मनः ।

शिरश्छिन्नं शरेणाशु यज्ञस्यामिततेजसः ।

तदा शिरस्कं७७ तं यज्ञं वाहनत्वादपानुदत७८ । ।५२ ।

व्यास उवाच

कथं यज्ञं स दक्षस्य भगवानाहनच्छुभम्७९ ।

कारणं चात्र किं विप्र येन तं हतवान् प्रभुः । ।५३ । ।

सनत्कुमार उवाच

शापः पूर्वं समाख्यातः कारणं मुनिसत्तम ।

इदञ्च शृणु मे भूयो विस्तरेण पुरातनम् । ।५४। ।

६५ सुदुस्तर - घ. । ६६ स (भ) वो - क, सर्वो - घ. । ६७ तत्सुतः - ख. तः - क. । ६८ वरमुत्तमं - ख, विपुलं - घ. । ६९ यदा - ख । ७०.. पि - घ, ति - क ख । ७१. ५ प्रभुम् - क. ख.,... भो - ख. । ७२ वरमिच्छामि - घ.. । ७३ वहेयमह... - क, भद्र... - घ. । ७४ स - ख, त - घ. । ७५ तं ह्यकल्पयत् - ख, ... नं चेति? - घ. । ७६ जीवितं - ख । ७७ शिषः क्षतं - घ । ७८ वदद्भृश - ख., नं दुपान्वदत् - घ. । ७९... हनत् सुतं - घ. ।

पुरा हि ब्रह्मणो वक्त्रात् क्षुवतोभिविनिःसृतः८० ।

बद्धगोध्वांगुलित्रश्च शरी तूणी शरासनी । ।५५ ।।

खड्गी८१ किरीटमाली च कुण्डली८२ कवची८३ तथा ।

महोरस्को महोत्साहः पुरुषः काञ्चनप्रभः ।।५६।।

क्षुप इत्येव नाम्ना तं ब्रह्मा स्वयमभाषत ।

तमिन्द्रो वरयामास राजानं भुवि८४ लोकपम् ।।५७। ।

सोब्रवीद्यदि मे वज्रमायुधं स्वं८५ प्रयच्छसि ।

ततः स्यां भुवि राजाहं नान्यथा रोचते मम८६ । । ५८। ।

इन्द्र उवाच

चिन्तितं करमेतत्ते वज्रमेष्यति८७ नान्यथा ।

एवं भवतु भद्रं ते भव राजा प्रजाहितः । ।५९। ।

सनत्कुमार उवाच

स एवमुक्तस्तेजस्वी राजा भुवि बभूव ह ।

च्यावनिश्च८८ दधीचोस्य८९ सखा समभवत्तदा । ।8.31.६० ।।

स तेन सह संगत्य९० सुखासीनो वरासने ।

चक्रे कथा विचित्रार्थाः प्रीयमाणः पुनः पुनः ।।६१ ।।

अथाभवत्तयोर्व्यास रागो जातिकृतः पुनः९१ ।

क्षत्रं९२ श्रेष्ठं न वा श्रेष्ठं ब्रह्म श्रेष्ठं न वेति९३ च ।।६२ ।।

क्षुपोब्रवीत् क्षत्रमिति दधीचो ब्रह्म चेति९४ ह९५ ।

अथू तां९६ कारणे९७ चोभौ९८ न न्यवर्तत९९ कश्चन ।।६३ । ।

अथ तीक्ष्णतया चैव तपोधिकतया१०० तथा ।

ब्राह्मणत्वस्य चाग्र्यत्वात्तथा दैवकृतेन च । । ६४। ।

८० भुवि निः सृतः - घ. । ८१ शृंगी - क । ८२ कवची - ख । ८३ कुं डली - ख. । ८४ भूमि - क । ८५ त्वं - क. । ८६ मम रोचते - घ. । ८७ वज्रमेष्यति क., वर यास्यति - घ. । ८८ च्यावनेश्च -? । ८९ दधीचस्य? । ९० संगम्य - ख. । ९१ प्रभः - ख । ९२ क्षेत्रं - क. ख । ९३ नचेति - घ. । ९४.. वेति - क. । ९५ च - ख. घ. । ९६ नाब्रूतां - ख । ९७ कारण - घ. । ९८ चोभे - क. ख ९१ प्रवर्तत - घ व्यक..? - क, व्यवर्तन (त) - ख । १०० वयोधिकतया - क ।

कुद्धो दधीचस्तं व्यास वामहस्तेन मूर्धनि ।

आजघान महातेजा वज्रेणातडयत्१०१ स च१०२ ।।६५।।

वज्रेण स द्विधा छिन्नः शक्रमाह्वयदव्ययः ।

सोवदत् त्वं१०३ महायोगः१०४ शक्तः१०५ सन्धातुमात्मना१०६ । ।६६ ।।

स्वं देहं१०७ स तथाभूतं१०८ दधीचो योगमायया ।

सन्धयामास१०९ शर्वञ्च शरणं समपद्यत । । ६७। ।

स सुरेश्वरमाराध्य प्राप्यावध्यत्वमुत्तमम्११० ।

वज्रास्थित्वमभेद्यत्वमजरत्वञ्च शङ्करात् ।।६८। ।

सर्वभूतानुकम्पित्वं महायोगित्वमेव च ।

पुनरागात् क्षुपं द्रष्टुं पुनः सख्यमभूत्१११ तयोः ।। ६९। ।

रागो जातिकृतो यश्च पूर्ववत् स११२ बभूव ह ।

वामपादेन चाप्येनं क्षुप स समताडयत्११३ ।।8.31.७० । ।

पुनश्च वज्रमादाय स चैनमहनत्तदा ।

न चार्तिं न व्यथां तस्य११४ तद्वज्रमकरोन्मुने ।।७१ । ।

अवध्यत्वमथो११५ ज्ञात्वा क्षुपस्तस्य महात्मनः ।

नारायणं समासाद्य वरार्थं समराधयत्११६ ।।७२।।

वरदोस्मीति तुष्टेन११७ विष्णुना स च११८ चोदितः ।

प्रोवाच प्रणतो विष्णुमिदं व्यास महामनाः११९ । ।७३ । ।

क्षुप उवाच

दधीचो नाम विप्रर्षिरवध्योक्षय एव च ।

सखा मम हृषीकेश स च मामाह नित्यदा१२० । ।७४। ।

बिभेम्यहं न देवस्य राक्षसस्यासुरस्य वा ।

पिशाचस्याथ यक्षस्य वयसो मानुषस्य वा१२१ । ।७५ । ।

१०१ वक्रेणा ताडयत् - क. । १०२ तदा - घ. । १०३... तं - घ. । १०४ महायोगं - घ. । १०५ शक्रः - घ. । १०६ महात्मनः - क. । १०७ स्वदेहं - ख., स - घ । १०८ त्यक्ता - क.. भूत्वा - ख., श्रुत्वा - घ. । १०९ सांत्वयामास - घ. । ११० तं वरेश्वरमाराध्य संप्राप्य वरमुत्तमम् - घ. । १११ संख्यमभूत् - घ. । १] २ सं - क. घ. । १ । ३ समभिताडयत - ख. । ११४ चास्य - ख. । ११५ मयं - ख. । ११६ वरार्थमतपत्तपः - ख., समवारयत् - घ. । ११७ तुष्टोस्मि - ख. । ११८ स तु - घ., सम... - ख. । ११९ महातपाः - घ. । १२०. नामहनत्सदा - घ. । १२१ च - घ. ।

बिभेमीति यथा ब्रूयात् तथा त्वं१२२ कर्तुमर्हसि१२३ ।

एवमुक्तो नरेशेन१२४ स विष्णुर्लोकभावनः ।।७६ । ।

तथास्त्विवति च तं प्रोच्य दधीचस्याश्रमं ययौ ।

स१२५ प्रविश्याश्रमं व्यास दधीचेनाभिपूजितः ।।७७।।

अभिवाद्याञ्जलिं कृत्वा दधीचमिदमब्रवीत् ।

भगवन् ब्रह्मणश्रेष्ठ पितामहसमद्युते ।।७८। ।

वरमेकं वृणेहं यं तं१२६ भवान्दातुमर्हति१२७ ।

प्रसादितोहं विप्रेन्द्र क्षुपेण शुभकर्मणा ।।७९।।

वरदोस्मीति चाप्युक्तो वरं वव्रे महामुने ।

प्रोक्तं त्वया बिभेमीति ब्रूहि तन्१२८ मदनुग्रहात् ।।8.31.८० ।।

अभयं सर्वभूतेभ्यो१२९ ब्राह्मणस्य न संशयः ।

अवध्यश्चापि सर्वेषां महायोगबलान्वितः । ।८ १ ।।

अभीतस्त्वं१३० तथाप्यद्य मदर्थं वद तत्१३१ प्रभो ।

दधीचश्चैव१३२ मुक्तोपि१३३ विष्णुना मधुरं तदा ।।८२ ।।

उवाच न बिभेमीति भूयो भूयो जनार्दनम् ।

नाहं वक्ष्ये बिभेमीति नोक्तं नाप्युच्यते मया । ।८३ । ।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्तश्चक्रपाणिश्च्यावनिं१३४ क्रोधमूर्च्छितः१३५ ।

उवाच चक्रमुद्यम्य भयमस्य विदर्शयन् ।।८४। ।

एवमेव हि कर्तव्या ये भूत्वा१३६ बलवत्तराः ।

अस्वामिन इव प्रेम्णा ब्रुवते१३७ दुर्बलं जनम्१३८ । ।८५ ।।

न चेद् द्रक्ष्यसि१३९ भीतोस्मीत्येतच्चक्र१४० ततस्तव ।

सुनसं शिर आदाय१४१ महीं सं प्रापयिष्यति ।।८६।।

१२२ तत्तथा - घ. । १२३ मर्हति - घ. । १२४ नरेन्द्रेण - घ । १२५ सं - ख. । १२६ त्वत्तः - ख, तद् - क., स - ख. । १२७ मर्हसि - क ख । १२८ वाक्यन्त (वाच्यन्तद्?) - ख. । १२९ सर्वभूतानां: - ख. । १३०... श्च - क.,... तोपि - ख. । १३१ त्वं वद - ख. । १३२ स्त्वेव... - ख. । १३३ वै - क. । १३४ दधीचं - घ. ।

१३५ मूर्छितः - घ । १३६ भूता - घ. । १३७ विब्रूते - घ. । १३८ बलं - घ. । १३९ न च वक्ष्यामि - घ. । १४० एव चक्रं - ख । १४१ सनसं सुमुखं तस्य - ख., नृशंस शिवया (शिरआ?) - घ. मुखमादाय - ख. । ४२ स - घ ।

दधीचिरुवाच१४३

किं वृथा चक्रमुद्यम्य विष्णो त्वं१४४ क्लेशमिच्छसि१४५ ।

नाहं चक्रस्य ते गम्यः१४६ प्रसादात् त्र्यम्बकस्य तु ।।८७।।

किन्तु जिज्ञासया यामि लोकपालशरण्यताम् ।

तेषां निष्क्रियतां ज्ञात्वा ततो यास्यामि१४७ शंकरम् । ।८८।।

एवमुक्त्वा च्यावनिस्तु प्राद्रवद् वरुणं प्रति ।

शरणं तं प्रपन्नश्च सं१४८ प्रादादभयं१४९ प्रभुः । ।८९।।

तत्र विष्णोश्च देवस्य वरुणस्य च धीमतः ।

युद्धं समभवद् घोरं बहूनब्दान् विभीषणम् ।।8.31.९० ।।

निगृहीतेथ१५० वरुणे च्यावनिर्यममभ्ययात्१५१ ।

स चाप्यभयद१५२ स्तस्मै१५३ विष्णुना निर्जितो युधि ।।९१ ।।

ततोग्निमभ्ययाद्१५४ व्यास सोपि तेनाभिनिर्जितः ।

ततः स मुष्टिमादाय कुशानां च्यावनिस्तदा१५५ ।।९२।।

स्वमाश्रममुपागम्य तिष्ठतिष्ठेत्यभाषत ।

जिज्ञासार्थं लोकपालानहं शरण मेयिवान्१५६ ।। ९३ ।।

अबलास्ते च सर्वेपि मय्येव बलमुत्तमम् ।

अद्य गर्वञ्च दर्पञ्च बलं यच्च१५७ तवाद्भुतम्१५८ ।

तत्सर्वं नाशयिष्यामि तिष्ठेदानीं जनार्दन ।।९४।।

सनत्कुमार उवाच

ततो युद्धं समभवत् तुमुलं लोमहर्षणम् ।

नारायणस्य च व्यास च्यावनेश्च महात्मनः । ।९५।।

यान्यस्त्राणि शरा ये च नारायणकरच्युताः ।

योगेन तान् दधीचोसौ कुशमुष्टौ न्ययेशयत् । ।९६। ।

१४३ च्यावन (नि) उ - क. । १४४ त्वं विष्णो - क. । १४५ क्लिश्यसेनघ - ख., श्चकं समर्चसि - घ. । १४६ मन्यः - घ. । १४७ ध्या... - क. घ., ध्यायामि - ख । १४८ प्रसादादभयं - क., १४९ प्रददावभत्यं - ख. । १५० तु - ख. । १५१... गाद् - ख १५२ चास्याभयाद् - क ख. । १५३ श्चास्य? । १५४?.. गाद् - ख. । १५५ श्शुभः - क.,... ने स्थितः - घ. । १५६ मीयिवान् - घ. । १५७ यत्ते - ख. । १५६ तदाद्भुतम् - ख. ।

ततो विष्णोर्योगबलाद् गात्रेभ्यः संप्रजज्ञिरे ।

देवा युयुधिरे सर्वे१५९ विष्णुना सह दंशिताः ।।९७। ।

तानप्यशेषतः सर्वान् सायुधान् सह वाहनैः ।

कुशमुष्टौ स१६० संक्रुद्धो विष्णुवर्जं१६१ न्यवेशयत् । ।९८।।

ततस्सर्वामरैर्व्यास कुशमुष्टौ१६२ प्रवेशितैः ।

योगेन तेजसा चैव दधीचेन महात्मना ।। ९९।।

विष्णुं संविग्नरूपं१६३ तु कोपावेशात् प्रमोहितम् ।

तत्रागम्य स्वयं ब्रह्मा तदा वचनमब्रवीत् ।। 8.31.१०० । ।

किन्तवानेन गोविन्द तथा यत्नेन१६४ सदद्विजे१६५ ।

कृतेनाथ१६६ दधीचस्य शर्वाल्लब्धवरस्य तु । ।१ ०१ । ।

किन्न वेत्सि यथा ह्येष प्रसादात् पारमेश्वरात् ।

अवध्यत्वं सुयोगित्वं गुणैश्वर्यत्वमेव च । । १० २। ।

वज्रास्थिसारताञ्चैव लब्धवान् स्वयमीश्वरात् १६७ ।

न चैवं१६८ त्वद्विधा देव ब्राह्मणेषु विकुर्वते । ।१ ०३ । ।

तस्मादाशु१६९ निवर्तस्व क्षमयैनं१७० द्विजोत्तमम् ।

ततो ब्रह्मवचः१७१ श्रुत्वा स विष्णुर्लोकभावनः । ।१ ०४।।

योगेन तद्बलं ज्ञात्वा दधीचस्य महात्मनः१७२ ।

क्षामयामास१७३ विप्रेन्द्रं स्वं चावासमथाभ्यगात् ।। १० ५। ।

ब्रह्मापि तमृषिं सान्त्व्य१७४ पूजयित्वा त्रिलोकपः१७५ ।

जगामादर्शनं व्यास सह सर्वामरैस्तदा ।। १ ०६।।

दधीचोपि महातेजास्तपस्तेपे स्वकाश्रमे१७६ ।

महादेवप्रसादार्थमुग्रं वाय्वम्बुभोजनः१७७ ।। १ ०७। ।

अथास्य युक्तस्य तदा तपसा भास्करद्युतेः ।

तुतोष भगवान् त्र्यक्षस्तुष्टश्चैवाब्रवीदिदम् ।। १ ०८। ।

१५९ तत्र - घ. । १६० सु - क घ. । १६१ चक्र - घ. । १६२ मुष्टि... - क. । १६३ संविघ्नरूप - घ । १६४ क्लेशेन - ख. । १६५... द्विजः- क. । १६६ कृतेनास्य- ख । १६७... स्त्वयमीश्वरात्-ख. । १६८. ख - क. । १६९ तस्मादेव - ख. । १७० क्षामयैनं - क. । १७१ ब्रह्मणो वचनं - ख. । १७२ च शंकरात् - क । १७३ क्षमयामास - घ. । १७४ शान्त्वा - घ. । १७५ च लोकपः - घ. । १७६ स्वके... - ख. । १७७... भोजनम् - क. ।

देवदेव उवाच

च्यावने तपसानेन तव तुष्टोस्मि सुव्रत ।

ब्रूहि यत्ते भिलषितं कृतमेव हि तन्मया । । १ ०९। ।

दधीचिरुवाच१७८

भगवन् यदि तुष्टोसि यदि देयो वरश्च मे ।

इच्छामि विष्णुना सार्धं सर्वान्देवाँस्त्वया जितान्१७९ ।।8.31.१ १० । ।

सनत्कुमार उवाच

ततः प्रहस्य वरदो दधीचमृषिसत्तमम् ।

एवमस्त्विवति तं प्राह प्रणतार्तिहरो हरः । । ११ १। ।

तस्मिन्दत्ते१८० तदा तेन त्र्यम्बकेण वरे शुभे ।

अमन्यत स्थितं१८१ वैरं क्षुपेण सह वै ऋषिः ।। ११२ ।।

ध्यायन्तं तं१८२ तथा दृष्ट्वा भगवान् गोवृषध्वजः ।

उवाच वरमन्यञ्च१८३ ब्रूहि विप्र ददामि ते१८४ ।।१ १३ ।।

दधीचिरुवाच

यस्मात् स्थितमिदं१८५ वैरं वरदानात् तव१८६ प्रभो ।

इह तस्मात्तव स्थानं नाम्नैतेन१८७ भवत्वज ।। १ १४।।

देवदेव उवाच

स्थानेश्वरमिति ख्यातं१८८ नाम्नैतत्१८९ स्थानमुत्तमम् ।

भवितृ१९० क्रोशपर्यन्तं नानापुष्पलताकुलम् ।।१ १ ५। ।

अत्र योभ्यर्चयेन्मां तु परं१९१ नियममास्थितः ।

त्रिरात्रोपोषितः सम्यक् स्नात्वा नद्यां तु मानवः ।। ११६ । ।

ब्राह्मणं१९२ भोजयित्वा च चरुं१९३ धर्मेण संयुतः१९४ ।

सर्वपापविनिर्मुक्तो१९५ मम लोकमवाप्नुयात्१९६ ।।१ १७।।

१७८ दधीच उ - घ. । १७९ सर्वे देवास्त्वया जिताः - घ. । १८० तस्मिन्नुक्ते - घ. । १८१ स्थिरं - क. ख. । १८२ ध्यानतस्तं - घ. । १८३... मन्यच्च - क. ख घ. । १८४... न्ददामि - क., ददानि - क. ख. घ. । १८५ स्थिरमिदं - घ. । १८६ भुवि - घ. । १८ ऽ नाम्ना तेन - घ. । १८८ देव स्यानेश्वरमिति - घ. । १८९

नाम्नैव - घ. । १९० भवेच्च - ख, भवतु - घ. । १९१ सदा - घ । १९२ ब्राह्मणान् - घ. । १९३ वरं - घ. ।

१९४ संयुतं - क. घ. । १९५ स सर्वपापनिर्मुक्तो - क. । १९६ रुद्रलोकमवाप्नुयात् - क. ।

स्थाणुतीर्थं१९७ च भवितृ तथैतत्१९८ पापनाशनम् १९९ ।

अश्वमेधफलं ह्यत्र स्नातः प्राप्नोति पुष्कलम् । ।१ १८। ।

अयञ्चापि वटः श्रीमान् स्थितोहं यत्र सांप्रतम् ।

वरं दातुं मदाख्यानो नाम्ना स्थाणुवटो महान्२०० । । ११ ९।।

भविष्यति न सन्देहः फलञ्चाप्यस्य२०१ मे शृणु ।

योत्र तिष्ठेदहोरात्रं संयतो२०२ नियताशनः२०३ । । 8.31.१२० । ।

चीर्णं स्वयं भवेत्तेन स्थाणुव्रतमनुत्तमम् ।

सर्वपापविनिर्मुक्तो२०४ गणपस्स२०५ भवेन्मम । । १२१ । ।

अकम्पनो नाम महान्२०६ महायोगबलान्वितः ।

यश्च प्राणान्नियमवान् यमवानथवा२०७ पुनः ।।१ २२।।

परित्यजेत मनुजस्तस्य पुण्यफलं महत् ।

सर्वपापविनिर्मुक्तः२०८ सर्वबन्धविवर्जितः२०९।

गणोश्वरो२१० नन्दिसमः स मे भवति सर्वगः२११ ।। १२३ । ।

स्थानेश्वरे यस्त्विह चैकरात्रं२१२ स्थित्वा क्षपेत्२१३ सर्वमशेषतो हि ।

स सर्वपापप्रविमुक्तचेता२१४ गणेश्वरो मे भवितातिभीमः२१५ । ।१ २४। ।

इति स्कन्दपुराणे क्षुपदधीचविवादो नाम२१६ एकत्रिंशत्तमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

एतस्मिन्नेव काले तु व्यास दक्षः प्रजापतिः ।

अयजत् सोश्वमेधेन राजा प्राचेतसात्मजः१ । । १ ।।

तत्र देवनिकायानां भागधेयानि सर्वशः ।

हव्यवाहस्तदा तत्रा२वहन्मन्त्रैस्समीरितः३ ।।२ । ।

१९७ स्थानं... - घ. । १९८ तवैव - क. । १९९... नात् - घ. । २०० भवेत् - ख. । २०१ स्यापि - घ. । २०२ वाग्यतो - ध. । २०३ नियतासनः - घ. । २०४ स सर्वपापनिर्मुक्तो -?, २०५.. श्च -? २०६ गणो - ख. । २०७ यत्नवान् सर्वथा - घ. । २०८ सर्वपातकनिर्मुक्तः - क. । २०९.. .बन्धनवर्जितः - घ. । २१० महेश्वरो - घ. । २११ नित्यशः - घ. । २१२ यस्त्विदमेकरात्रं - घ. । २१३ पठेत् - घ. । २१४.. .देहो -ख. २१५ स तेन - ख. । २१६ दधीचमाहात्म्ये त्रिंशोध्यायः - घ ।

१ प्रचेतसात्मजः - घ. । २ तत्र - घ. । ३ .. स्समाहितः - घ. ।

वहन्तं४ तमपश्यच्च५ देवी गिरिवरात्मजा ।

अनुस्मरन्ती तद्वैरं शापकारणमेव च । । ३ । ।

उवाच चैनं गिरिजा बोधयन्ती पुरातनम् ।

श्लिष्टं मधुरया वाचा कारणेन समन्वितम् । ।४। ।

त्वं देवः सर्वदेवानां गतिश्च७ शरणं तथा८ ।

त्वया विना कथं यज्ञो९ वर्तते सर्वदेवप । । ५ ।।

देवानां भागधेयानि वहत्यग्निरयं भव१० ।

नायं तव महेशान किं कारणमतिद्युते । । ६। ।

न साम्ना सिध्यते कार्यं११ विक्रमेण विना प्रभो ।

अयं मूढोवलिप्तश्च राजा प्राचेतसात्मजः । ।७ । ।

अनुस्मरन् पूर्ववैरं नैव दास्यत्यशासितः ।

दधीचस्य वरश्चापि त्वया दत्तस्तदा१२ प्रभो ।

तस्यायमागतः कालस्तदर्थेन१३ विधीयताम्१४ । ।८। ।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्तस्तदा व्यास भगवान् वृषभध्वजः ।

उवाच प्रहसन् देवीं पिता तव शुचिस्मिते ।।९। ।

पूर्वजन्मनि सुश्रोणि प्रजापतिसुतः शुभे ।

मम त्वं भावविज्ञानं कुर्वती१५ देवि भाषसे । ।8.32.१ ० । ।

नहि दुःखं पितुर्लोके कश्चिदिच्छति भामिनि१६ ।

एवमुक्ता तदा व्यास१७ देवेन विमलात्मना ।। ११ ।।

ललाटे भृकुटीं१८ कृत्वा ततो देव्यायतेक्षणा ।

क्रोधात्१९ करेण नासाग्रं संममर्द शुचिस्मिता ।। १२ । ।

४ तं वहन्तं - घ. । ५ अपश्यती - घ. । ६ श्लक्ष्णं - घ. । ७ त्वं गतिः ख । ८ शरणार्थिनां - घ. । ९ जज्ञे - क । १० तव - घ । ११। साम्ना सर्वसुराध्यक्ष-- घ। नाम्ना - क, नाम्ना - क, न सत्वो - घ. । १२ स्वयं - ख. । १३ स्तदा तेन - घ., तदोर्ध्वेन - क । १४ -विधीयते - घ. । १५ कुर्वन्तो - ख. । १६ भाविनि - घ, । १७ देवी - घ. । १८ भ्रुकुटी - क। १९ क्रुद्धा - घ ।

तस्यां संमृद्यमानायां नासिकायामतिप्रभा ।

जज्ञे स्त्री भृकुटीवक्त्रा चतुर्दंष्ट्रा त्रिलोचना

बद्धगोधांगुलित्रा च कवचा२० बद्धमेखला ।। १३ ।।

सखङ्गा सधनुष्का च२१ सतूणीरा२२ पताकिनी ।

द्वादशास्या दशभुजा तनुमध्या तमोनिभा२३ ।।१४। ।

घनस्तनी२४ पृथुकटी नागनासोरुरव्यया२५ ।

भद्रकालीति तां प्राह देवीं देवी२६ शुभानना२७ । ।१ ५।।

ततोब्रवीत् तदा देवमेषा सृष्टा मया प्रभो ।

त्वमप्यन्यं सृज गणमनुरूपं नमोस्तुते ।।१ ६।।

ततो देवस्तदा स्कन्धं स्वमवैक्षत भास्वरम्२८ ।

तस्माज्जज्ञे पुमान् दिव्यस्त्रैलोक्यं प्रदहन्निव२९ । । १७। ।

भृकुटीभूषितास्यश्च३० बद्धगोधांगुलित्रवान् ।

कवची बद्धतूणीरः३१ शरी खड्गी शरासनी ।। १८। ।

त्र्यक्षश्चतुर्भुजश्चैव३२ वज्रसंहननो युवा ।

स सृष्टः३३ प्रणतो भूत्वा हरिर्नाम्ना३४ गणेश्वरः ।। १ ९। ।

उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा देवदेवं सहोमया ।

आज्ञापय सुरेशान यत् कर्तव्यं मया विभो । ।8.32.२ ० ।।

ततस्स भगवानाह३५ हरिं तं गणनायकम् ।

प्राचेतससुतस्यास्य३६ यज्ञं गच्छ विनाशय ।।२ १ ।।

भद्रकाल्या सहाशु त्वमेतत् कृत्यं गणेश्वर३७ ।

ततः स३८ भगवान् देवो गणेशान्३९ कामरूपिणः४० । ।२२ । ।

स्वगात्रेभ्योसृजद् धीमान्४१ नाना४२ रूपधरान् गणान् ।

पस्पर्श बाहुं४३ सम्यक् च४४ तस्मा४५ ज्जाता महाबलाः४६ ।।२३ ।।

२०. सकवचा? । २१ च सवाहा - घ. । २२ सतूली च - घ । २३... तिमोहिनी - ख । २४ तुंगस्तनी - घ । २५ नागपासवरायुधा - घ. । २६ देव - घ. । २७. नाम् - घ. । २८ स्त्रमैक्षत सुभासुरम् - क., स्वभाश्वरं - ख., प्रभाश्वरं - घ. । २९ संहरन्निव - क. । ३० भ्रुकुटीभूषितास्यश्च - क ख. । ३१ च - घ. । ३२... श्च सुभुजश्चैव - क ख. । ३३ संतुष्टा - घ. । ३४ हरिर्नाम - घ. । ३५ भगवान्देवो - ख. । ३६ प्रचेतससुतस्यास्य - घ. .. स्येम - क । ३७. नवेश्वर - ख । ३८ ततोस्य - क. । ३९ गणेश - ख., गणेशः - घ. । ४०. णं - ख. । ४१ भीमान् - घ. । ४२ नाम्ना - घ. । ४३ बाहून् -घ. । ४४ तु - क. । ४५ तस्मि (न) - क. ख. घ. । ४६ महात्मनः - क., ना - घ. ।

कोट्यस्ता नवतिश्चैव शतञ्चैव तदा प्रभोः४७।

स ताँश्चोवाच४८ भगवान् यज्ञं प्रमथतानघाः । ।२४। ।

सनत्कुमार उवाच

ततस्तौ तेन सैन्येन महताभिसमावृतौ ।

जग्मतुः सागरोन्नाद४९ मेघाशनिनिनिनादितैः५० ।।२५। ।

देवोपि सह पार्वत्या रैभ्याश्रमसमीपतः५१ ।

स्थित्वापश्यद् गणेशानां कर्म तद् यज्ञनाशनम् । ।२६। ।

सनत्कुमार उवाच

वृक्षाः कनखलेयास्तु गङ्गाद्वारसमीपगाः ।

सुवर्णशृंगश्च गिरिर्मेरुपर्वतसन्निभः ।।२७। ।

तस्मिन् प्रदेशे दक्षस्य यज्ञोसावभवत्तदा५२ ।

गणेश्वरबलं चागाद् भीमं कालीपुरोगमम् ।।२८ ।।

ते संप्राप्य महाभागाः सर्वे दीप्तानलप्रभाः ।

ऊचुस्तं यजमानञ्च ऋत्विजोथ मुनीन् सुरान् ।।२९। ।

वयं ह्यनुचराः सर्वे शर्वस्य परमात्मनः ।

इहाभिलिप्सवः प्राप्ता भागान् यच्छध्वमीप्सितान् । ।8.32.३ ० । ।

तपसा यज्ञभागार्हा बलेन५३ नियमेन वा५४ ।

ऐश्वर्येणाथ योगेन५५ येन तेन पुरो हि वः५६ । ।३ १।।

सर्वञ्चास्मास्वपि हि तद्५७ वयमप्यंशभागिनः५८ ।

अथ चेत् स्वामिनो देवास्तेन भागार्हतां गताः । ।३ २।।

स्वामित्वे च बलं हेतुस्तपो वा नात्र संशयः ।

अस्मास्वेवोभयं तच्च स्वामित्वं तेन नो वरम् । ।३ ३ ।।

अथ चेत् कस्यचिदियमाज्ञा मुनिसुरोत्तमाः ।

भागो भवद्भ्यो देयस्तु नास्मभ्यमिति कथ्यताम् । ।३४।।

४७ प्रभो - क .घ । ४८ सर्वांश्चोवाच - क. । ४९ सागरैर्नादैः - घ. । ५० विनादितैः - क., तौ - क., नी (नौ?) - ख. । ५१ वैश्वानरसमप्रभः - घ. । ५२ यज्ञोयमभवत्तदा - क. । ५३ बलेना - घ. । ५४ च - घ. । ५५.. .भियोगेन - घ. । ५६ वयं सुराः - घ. । ५७ चास्मासु पिहितं - घ. । ५८ तद्वयं ह्यंशभागिनः - घ. ।

तं ब्रूत यो ज्ञापयति वेत्स्यामो हि वयं ततः ।

एवमुक्तास्तु हरिणा सर्वे देवपुरस्सराः ।।३५।।

ऊचुर्मन्त्राः प्रमाणं वो भागं प्रति गणेश्वराः५८ ।

मन्त्राप्यूचुः सुरान् यूयं तमोपहतचेतसः ।।३६।।

येन प्रथमभागार्हं६० नायजध्वं महेश्वरम् ।

मन्त्रैस्ते प्रोच्यमानापि नैव भागान् ददुर्यदा ।।३७।।

तदा यातास्ततो मन्त्रा ब्रह्मलोकं सनातनम् ।

ततः शक्रादयो देवाः सर्वे ऊचु६१र्गणेश्वरान् ।।३८।।

त्यक्त्वा (?) - - - - -   ।

युष्मान्निहन्मो विक्रम्य सर्वानेवागतान् युधि ।।३९।।

तेषां सगर्वं६२ तद् वाक्यं श्रुत्वा हरिरमित्रजित् ।

उवाच प्रहसन् सर्वानिदं वचनसूर्जितम् ।।8.32.४०।।

मन्त्राः प्रमाणं न कृता युष्माभिर्बलगर्वितैः६३ ।

यस्मात् प्रसह्य तस्माद्वो नाशयाम्यद्य गर्जितान्६४ ।।४१।।

ऋत्विग्भिर्भागधेयैश्च सह यज्ञेन चोद्यतः६५ ।

येषां च लवत्ता६६ वस्तान् सर्वान्६७ नाशयाम्यहम् ।।४२।।

एवमुक्त्वा स तेजस्वी हरिभद्रः प्रतापवान् ।

भद्रकाली च संक्रुद्धा अभिदुद्रुवतुः६८ सुरान् ।।४३।।

गणेश्वराश्च संक्रुद्धा यूपानुत्पाट्य चिक्षिपुः ।

प्रस्थात्रा६९ सह होतार७०मश्वं७१ चैव गणेश्वराः । ।४४।।

गृहीत्वा कुपिताः सर्वे गङ्गास्रोतसि चिक्षिपुः ।

यजमानञ्च पाशेन बद्ध्वा निन्युर्यथासुखम् । ।४५।।

५९ महेश्वराः - ख. । ६० प्रमथभगार्हं - ख । ६१ सर्वानूचु - क. । ६२ सवर्गं - क. । ६३... दर्पितैः? ६५ गर्वितान्? ६५ चोदितः - घ. । ६६ यद्बलं यत्तपो वापि - घ. । ६७ तत्सर्वं - घ. । ६८.. .वभिदुद्रुवातुः- क. । ६९ प्रस्तोत्रा - ख. । ७० होत्रा च - घ. । ७१ मखं - घ. ।

वेदीमन्ये७२ कुशानन्ये७३ स्रुचोन्ये चमसान् परे७४।

व्यनाशयँश्चिक्षिपुश्च शालाश्चान्येभ्यदीपयन्७५ । ।४६। ।

हरिभद्रोपि दीप्तात्मा शक्रस्योद्यच्छतः७६ करम् ।

व्यष्टंभयददीनात्मा तथान्येषां दिवौकसाम् । ।४७ ।।

भगस्य नेत्रे पूष्णश्च दशनान् रुषिताननः७७ ।

धनुष्कोट्या समाहत्य७८ मिषतां७९ संन्यपातयत्८० ।।४८ ।।

विष्णोश्चक्रं च तद् घोरं युगान्तादित्यवर्चसम्८१ ।

व्यष्टम्भयददीनात्मा करस्थं न चचाल ह ।।४९ ।।

तुषिताँश्च तथा८२ देवानुद्युक्तान् युद्धलालसान् ।

वायव्यास्त्रेण संहत्य पृथिव्यां तान्न्यपातयत् । ।8.32.५ ० । ।

अन्याँश्च देवान् देवोसौ सर्वान्८३ युद्धाय८४ संस्थितान् ।

मोहनेनास्त्रवर्येणे८५ समोहयदनिन्दितः ।।५ १ ।।

राजानश्चापि ये केचित् तत्रायाता दिदृक्षवः८६ ।

तान्सर्वानस्त्रवीर्येण स्वगृहाननयद् बलात् ।।५२। ।

तद् प्रविध्वस्तकलशं भग्नयूपसतोरणम् ।

प्रदीपितमहाशालं दृष्टवा यज्ञोभिदुद्रुवे । ।५३ ।।

तं तदा मृगरूपेण धावन्तं गगनं प्रति ।

हरिः शरं स सन्धाय८७ विशिरस्कमथाकरोत् ।।५४। ।

शरं चापरमादाय८८ वीरभद्रः प्रतापवान् ।

पलायमानं तं यज्ञं ससार मृगरूपिणम् ।

नक्षत्रसमतां यातुं द्वाबद्धं वीतमभ्यगात् । ।५५ ।।

सनत्कुमार उवाच

एवं ते८९ निकृता९० व्यास गणैः काल्या तथैव च ।

हरिणा चैव देवेन सर्वे९१ शरणमागताः । ।५६।।

७२... मध्ये - ख. । ७३... मन्ये - क. । ७४... नपि - क. । ७५... न्यदीपयन् - क. । ७६... स्यामुच्चतः- घ । ७७ कुपिताननः - घ. । ।३८ महासत्व - घ । ७९ मिथस्तां (न्) - घ. । ८० सन्यवारयत् - घ. । ८१ सन्निभम् - क. । ८२ ततो - घ. । ८३ स तान् - ख., यज्ञ - घ. । ८४ कौशल्य - घ., युद्धसमु- त्थितान, - ख. । ८५... वीर्येण क. ख. घ. । ८६ तत्र तत्र समागतान् - घ. । ८७ समाधाय - क. घ., समादाय - ख. । ८८ सशरं चाप - घ., शरंचापं स - ख । ८९ निर्गता - घ । ९० गणैभद्रा - क सर्वेवै त्रिदिवौकसः - घ. । ९१ तं सर्वे - घ. ।

तान् प्रपन्नान् तदा सर्वान् देवान्९१ समुनिलोकपान् ।

हरिः काल्या सहैवाह गच्छध्वं सोममव्ययम् ।

प्रसादयध्वं देवेशं ततो वो भविता शमः९२ । ।५७। ।

सनत्कुमार उवाच

त एवमुक्ता९३ हरिणा जग्मुर्देवं प्रमन्यवः ।

प्रसादयितुमव्यग्रा दुःखशोकसमन्विताः ।।५८।।

ततस्ते नातिदूरे तु९४ साम्बं९५ सगणमीश्वरम्९६ ।

अपश्यन्त९७ महात्मानः९८ सर्वे तद्गतमानसाः ।।५९। ।

ते तं दृष्ट्वा प्रणम्योच्चै९९ स्तुष्टुवुर्दीप्ततेजसम् ।

वाग्भिराहवनीयाभिः१०० कृत्वा ब्रह्माणमग्रतः ।। 8.32.६० । ।

देवा ऊचुः

नमस्ते सुरशत्रुघ्न सुरयज्ञप्रमर्दक१०१ ।

महायज्ञ महासत्व महाक्रतुशतस्तुत । ।६१।।

नमो यज्ञविनाशाय वेदसर्वस्वदाय१०२ च ।

शिपि१०३ विष्टकृते विष्णोर्नरसिंहाभिघातिने । । ६२। ।

मन्दराद्रिनिवासाय१०४ शुभसर्वस्वदाय च ।

महाविमानयानाय ऋतुविघ्नकराय च । ।६३ । ।

मन्त्रान्तः करणयैव१०५ मन्त्रव्रतकराय च ।

पूष्णो दन्तविनाशाय भगनेत्रहराय च । ।६४।।

विष्टम्भनाय शक्रस्य विष्णोश्चक्रस्य चैव हि ।

नमो यज्ञप्रणेत्रे च१०६ यज्ञोत्पत्तिकराय च ।। ६५। ।

वरदानाधिगम्याय१०७ ब्रह्मणो जनकाय च ।

व्याघ्रचर्मभृते तुभ्यं१०८ कृष्णचर्माम्बराय च । ।६६।।

९१ सदेवान् - ख., सर्वांश्च - ख. । ९२ समः - घ., मम - क. । ९३ एवमुक्तास्तु घ. । ९४ तं दुरारोहं - घ. । ९५ सोमं - घ. । ९६ शरणमीश्वरम् - घ. । ९७... न्त - घ. । ९८... नं - घ. । ९९ प्रणम्योचुऽ - घ. । १०० रादरणीयाभिः - घ., रावाहनियाभिः - क., संस्कृतयुक्ताभिः - घ. । १०१... प्रवर्तक - क. घ. । १०२ देवसर्व- स्वदाय - घ. । १०३ शिखि... - ख, शिबि., - क. । १०४ मन्दरेन्द्रविनाशाय - क. घ. । १०५ मन्त्रान्त... - घ. मन्त्रार्क... - ख. । १०६ यज्ञप्रणेतुश्च - क. । १०७ . दिगम्याय - घ. । १०८ चैव - ख. ।

नमः स्रग्वरमालाय नरपित्रे तथैव च ।

उत्पादकाय विष्णोश्च जयाय विजयाय च । ।६७। ।

नमो मन्युविनाशाय वीरभद्रप्रजाय च ।

नमो हर्षाय कोपाय१०९ गणेश्वरसृजे नमः । । ६८ । ।

नमो देवानुतापाय मृगबाणार्पणाय११० च ।

नमस्ते भगवन् देव नमस्ते भगवञ्छिव ।।६९। ।

नमस्ते सर्वलोकेश नमस्ते लोकभावन१११ ।

त्वया सृष्टमिदं विश्वं११२ यज्ञो देवाश्च यज्ञहन् ।

प्रसीद मा क्रुधोस्माकं मा नः कृत्वा विनाशय । ।8.32.७० । ।

सनत्कुमार उवाच

य इमं पठते नित्यं प्रयतः११३ प्रातरुत्थितः ।

न तस्य विघ्नरूपाणि कदाचित् संभवन्त्युत । ।७१ । ।

सनत्कुमार उवाच

स एवमुक्तो देवेशस्तदा११४ तान् स्तुवतः स्थितान् ।

उवाच प्रहसन्११५ वाक्यं सर्वात्मा सर्वभावनः११६ । ।७२।।

देवदेव उवाच

नाहं क्रुद्धो भवन्तो मे नित्यमेवातिवल्लभाः११७ ।

क्रुद्धे हि मयि युष्माकं न स्याज्जीवं११८ क्षणान्तरे । ।७३ । ।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्त्वा तदा देवः सुराणां हितकाम्यया ।

प्रावेशयत् सुरान् सर्वान् ततस्तान् योगमायया११९ । ।७४। ।

स्वे शरीरे महादेवो विस्मापयितुमोजसा ।

ते प्रविष्टास्तदा देहमीश्वरस्य१२० महात्मनः ।।७५। ।

१०९ रूपाय - ख. । ११० मृगमाणार्पणाय - ख- । १११ सर्वभावन - घ. । ११२ सर्वं - घ. । ११३ नियतः - ख । ११४ सदा - घ । ११५ च महादेवः - घ. । ११६ सर्वान्देवान् समागतान् - क. । ११७ नित्यमेव हि

वल्लभाः - ख. । ११८ भ्रंस्याज्जीवं - घ.,... व्यं - घ. । ११९ प्रवेशयमास तदा योगेनापि- बलीयसा - घ. । १२०... मुमेशस्य - घ. ।

सप्तलोकसमायुक्तमपश्यन् जगदद्भुतम्१२१ ।

ते परिभ्रम्य१२२ ताँल्लोकान् कृत्स्नान् सर्वे भयान्विताः१२३ । ।७६ ।।

पञ्चाक्षं गणपं वीरं तत्रापश्यन् समागताः१२४ ।

तेन ते सुरशार्दूलाः१२५ सर्वे ह्यूर्ध्वमतन्द्रिताः१२६ ।।७७। ।

आक्षिप्तास्तन्मुहूर्तेन लोकमन्यमुपागताः ।

अपश्यंस्ते महाभागा नगरं सूर्यसन्निभम् । ।७८। ।

स्फाटिकेनातिमहता प्राकारेणाभिसंवृतम् ।

शृंगैश्च विविधैश्चित्रैर्मणिहेमोज्ज्वलैः शुभैः१२७ । ।७९ ।।

ततोपरमपश्यँस्ते तन्मध्ये सुरसत्तमाः ।

सप्तयोजनकोटीकं१२८ समन्तान्नगरं शुभम् । ।8.32.८० । ।

राजतेनावृतं दिव्यं प्राकारेणेन्दुवर्चसा ।

तस्य मध्ये परं चोर्ध्वं१२९ षट्कोट्या१३० विस्तृतं पुरम् ।।८१ ।।

जाम्बूनदमयेनैव प्राकारेण१३१ सुसंवृतम् ।

तस्य मध्ये१३२ ततश्चान्यत्१३३ पंचकोटी१३४ प्रमाणतः ।।८२ ।।

इन्द्रनीलोपलेनैव प्राकारेण समावृतम् ।

तस्य मध्ये ह्यपश्यंस्ते विबुधा१३५ मुनिसत्तम१३६ । ।८३ ।।

चतुर्योजनकोटीकं विस्तारायामतः समम्१३७ ।

वैदूर्योपलयुक्तेन१३८ प्राकारेणाभिसंवृतम् ।।८४।।

नगरं तस्य मध्ये च त्रिकोटीयोजनं१३९ शुभम् ।

सर्वरत्नविचित्रेण प्राकारेणाभिसंवृतम् । ।८५ । ।

तेषां मध्ये जनपदाः सर्वदुःखविवर्जिताः ।

शुक्लाभिजनसंपन्नाः सर्वे च स्थिरयौवनाः ।।८६।।

१२१... मपश्यँश्च जगत्ततः - घ. । १२२ परिभ्राम्य - ख. । १२३ ममार्द्दिताः - ख. । १२४ समागतं - घ. । १२५ गणशार्दूलाः - ख. । १२६ वै सूर्यवर्चसः - घ । १२७ सुशोभितमनोहरं - घ. । १२८ कोट्या वै - घ. । १२९ चान्यं - घ. । १३०... कोटी - घ. । १३१ प्राकारेणैव - ख.,... णाति (भि)... - घ. । १३२ तस्योर्ध्वत? - घ. । १३३.. .श्चास्यां - घ. । १३४... कोट्या - घ. । १३५ विविधान् - घ. । १३६... मान् - घ. । १३७ शुभम् - घ. । १३८ वैडूर्योपलयुक्तेन - क. । १३९... कोटीयोजनं - ख. ।

क्षुत्पिसाविनिर्मुक्ता१४० रोगशोकविवजिताः१४१ ।

अमरा जरया१४२ त्यक्ता नित्यं मुदितमानसाः ।।८७। ।

दीर्घिकाभिर्विचित्राभिर्वापीभिश्चाप्यलंकृताः१४३ ।

वक्षैर्नानाविधैश्चित्रैः सदा पुष्पफलोपगैः । ।८८। ।

सर्वभक्षान्१४४ प्रसूयन्ते वृक्षास्तत्रापरे शुभाः ।

अपरे चाप्यलंकारान्१४५ सर्ववासांसि चापरे । ।८९।।

अपरे सर्वपुष्पाणि सर्वाण्येव फलानि च ।

सर्वभावाँस्तथा चान्ये मधु चामाक्षिकं१४६ शुभम् ।।8.32.९ ० ।।

अपरे क्षीरिणस्तत्र वृक्षा व्यास महाप्रभाः ।

क्षीरं क्षरन्ति ते नित्यं सर्वे१४७ गव्यं१४८ समन्विताः१४९ । ।९ १ । ।

सर्वा मणिमयी भूमिः शुभा काञ्चनवालुका१५० ।

उद्भिदान्युदकान्यत्र गिरि१५१ प्रस्रवणानि च । । ।९२।।

न तेषु क्रोधो लोभो वा युद्धं द्वेषोथ मत्सरः ।

न मोहो१५२ नैव च स्तम्भो न दोषास्तत्र चापरे । ।९३ । ।

तस्य मध्ये पुरं चान्यद् द्विकोटीविस्तृतं शुभम् ।

पद्मरागमयेनैव प्राकारेण परिष्कृतम् । । ९४। ।

ईदृशानि पुराणि स्म व्यतिक्रम्य सुरास्ततः ।

कोटीयोजनविस्तीर्णं समन्ताद् वह्निनावृतम् । ।९५। ।

संवर्तकानलाकारं दुर्निरीक्ष्यं पुरं महत् ।

अद्वारं ददृशुर्दिव्यमनन्तं ते सुरोत्तमाः । । ९६। ।

दृष्ट्वा जग्मुः परं१५३ चैव विस्मयं भयमेव च ।

तान् भीतवदनान् व्यास वेपमानान् सुरेश्वरान् ।

पञ्चाक्षो गणपः प्राह मा भीर्भवतु वः सुराः ।।९७। ।

१४० विमुक्ता हि - क. घ. । १४१ रागलोभविवर्जिताः - घ । १४२ अजरा अमराः - ख, अजरा - घ. । १४३ चप्यालंकृतं - घ. । १४४ सर्वभक्षां। - क., क्षानि - ख । १४५ चाप्यलंकारं - क. ख. घ. । १४६ मधुरैर्माक्षिकैः - घ. । १४७ सर्वं... क. । १४८ दिव्यं - क ख । १४९... तं - क. घ. । १५०... चुल्लिका - क. । १५१ गिरे. - घ । १५२ मानो - ख घ- । १५३ पुर - घ. ।

इदन्तत् सुमहद् घोरं पुरं घोरानलावृतम् ।

द्रष्ट्व्यं वो महात्मानो यत्कृते चागतास्त्विह१५४ । ।९ ८।।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्त्वा स पंचाक्षः१५५ शूलेनानलवर्चसा ।

पश्यतां सुरसंघानां द्वारं चक्रे महाबलः१५६ । । ९९ । ।

ते प्रविष्टा महात्मानः पञ्चाक्षसहिताः सुराः ।

दिव्यं ददृशिरे पूर्णं१५७ सिंहानां तत् पुरं महत् । । 8.32.१०० ।।

मेरुमन्दरकल्पानां नखदंष्ट्रावतां तथा ।

घोराणामग्निवर्णानां क्रुद्धानामतितेजसाम् । । १०१ । ।

तेषामेकस्तदासिंहश्छित्त्वा बन्धनमूर्जितः१५८ ।

अन्वधावत संक्रुद्धः प्रलम्बितमहासटः । । १० २। ।

तस्य सिंहस्य नादेन भैरवेण दिवौकसः ।

विषण्णवदनाः सर्वे पञ्चाक्षं शरणं ययुः । । १०३ । ।

पञ्चाक्ष उवाच

न भेतव्यं सुरा देवं दर्शयाम्यधुना हि वः ।

सनत्कुमार उवाच

इत्युक्ता१५९ ददृशुः शर्वं१६० सहसा ते सहोमया१६१ ।

न चैव तत्पुरं व्यास न सिंहं१६२ नापि किञ्चन । । १ ०४।।

वेपमाना भयेनेशं शरणं पर्युपागताः ।

तान् शरण्यः१६३ स भगवानुवाच प्रहसँस्तदा ।। १० ५।।

आमंत्र्य सर्वान्१६४ देवेशो भयत्रस्तान्१६५ दिवौकसः ।

दृष्टा१६६ हि वो मम क्रोधाः सिंहरूपा भयानकाः ।। १०६ ।।

एकेन तेषां रौद्रेण यूयं सर्वेपि१६७ तर्जिताः१६८ ।

यदि सर्वानहं क्रोधाद्१६९ विसृजेयं कदाचन१७० ।। १ ०७।।

१५४ नागतास्त्विह - क. ख. । १५५ पंचास्यः - घ । १५६ महानदः - घ. । १५७ पूर्वं - ख. । १५८... तं - क. ख. । १५९... क्त्वा - क. ख. घ. । १६० सर्वे यूयं - क ख. घ । १६१ तैस्सहोमया - क. । १६२ सिंहो - घ, सिंहां (न्) - ख. । १६३ भयार्तान्- - ख. घ । १६४ सर्वं - क. । १६५ भया (त्) - क., भयार्तास्तान् - ख. घ. । १६६ दृष्ट्वा - क., दृष्ट - ख. । १६७ सर्वे यूयं - क. ख । १६८ विनिर्जिताः - क. । १६६ क्रोधान्? क्रोधे - घ. । १७० कथंचन - क ख. घ ।

न भवेत न सन्देहः१७१ सर्वे यूयं क्षणान्तरे १७२

इयन्तु देवी युष्माकं कुपिता पर्वतात्मजा ।

एतां प्रसादयत व नाहं कुप्यामि वः१७३ सुराः । ।१ ०८।।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्तवति स्वामिन्युद्धता ताम्रलोचना१७४ ।

देवी देवीं मुखाद् घोरां ससृजे भयवर्द्धनीम् ।। १ ०९। ।

दंष्ट्राकरालवदनां१७५ बहुपादकरांगुलिम्१७६ ।

धनुपरशुखड्गोग्र१७७ चक्रशूलेषुधारिणीम्१७८ ।।8.32.१ १० । ।

ज्वलर्दकसहस्रांशुतेजसं१७९ विश्वरूपिणीम् ।

दशयोजनसाहस्र१८० स्तस्या देहः प्रमाणतः१८१ । ।१ ११ । ।

तयाभिभूतास्ते देवा वध्यमानाश्च१८२ सर्वशः ।

न शेकुः१८३ पुरतः स्थातुं व्याघ्राद् मृगगणा इव ।। १ १२।।

ततो व्यथितचित्तास्ते कालकर्णीभयात्१८४ सुराः१८५ ।

भस्मराशिं स्थितं पार्श्वे देवस्य१८६ विविशुर्भयात् ।। ११३ । ।

तान् दृष्टवा भस्मकूटं तु प्रविष्टान् शरणार्थिनः ।

सुरान् भस्मविलिप्ताङ्गान् देवी१८७ देवीं१८८ न्यषेधयत् ।। १ १४।।

देव्युवाच

कालकर्णि निवर्तस्व मा वधीः१८९ सुरसत्तमान् ।

एते पाशुपती१९० भूता भस्मना दिग्धमूर्तयः१९१ ।। ११ ५।।

एतत् पशुपतिप्रोक्तं व्रतं पाशुपतं पुरा ।

यद् भस्मना पवित्रेण स्नानं स्नानेभ्य उत्तमम् । । ११ ६। ।

एते भगवतोवश्य१९२ मनुग्राह्याः१९३ सुरोत्तमाः ।

भस्म येन प्रविष्टास्तु१९४ तस्मान्मैतान् विनाशय ।। १ १७। ।

१७१ भवेयुरसन्देहः - क. ख. । १७२ क्षणेपिच - ख. । १७३ वा - क. । १७४ युद्धवातम्रलोचना - क. ख. । १७५... दशनां - ख. । १७६ गतिं - घ । १७७... ग्रां - क. । १७८ ... लासिधारिणीम् - क. । १७९.. .सां - ख. । १८० साहस्रां - ख. । १८१ देहं प्रकीर्तितम् - क. । १८२ वर्धमानाश्च - घ. । १८३ तत्यजुः - घ. । १८४ कालकर्णभयात् - क, न्या - ख,, कल्प - घ. । १८५ पुरा - घ. । १८६ देवास्ते - घ. । १८७ देवो - क., देवीं - ख । १८८ देवी - क. ख. । १८९ मा धाव - घ. । १९० पाशुपता- क. घ. । १९१ निर्दग्धमूर्तयः- घ. । १९२ वश्या - क. । १९३... गृह्या - ख. । १९४... स्ते - क. ।

रौद्राः पशव एते हि प्रवेशाद् भस्मसोधुना१९५ ।

जाताश्च गणपाः सर्वे हन्तव्या न त्वयेश्वरि ।।१ १८।।

नैषां मृत्युः प्रभवति शङ्करार्पितचेतसाम् ।

मया ह्येतत्१९६ व्रतं शर्वं चरितं सार्वकामिकम्१९७ ।।१ १ ९। ।

इत्युक्ता१९८ कालकर्णी तु देव्या१९९ भैरवरूपिणी ।

न्यवर्तत सुरेभ्यस्तु२०० कोपं तत्याज चोत्थितम्२०१ । । 8.32.१२० । ।

कालकर्णीं निवृत्तां तु दृष्ट्वा तेपि२०२ सुरास्ततः२०३ ।

शान्तञ्च भयमत्युग्रं तुष्टुवुर्हिमवत्सुताम् ।।१ २१ । ।

देवा ऊचुः

हरवरमहिषीं महादेवपत्नीं

प्रियां त्र्यम्बकस्याम्बिकां वाचमेका-

क्षरां२०४ लोकसंहारकर्त्रीमुमां दे-

वदेवस्य पात्रीं शुभां शंखकुन्दे-

न्दुहाराम्बुगौरोग्रदंष्ट्रां जयामा-

हवे दुर्निरीक्ष्यामचिन्त्योग्रदृष्टिं-

विशालेक्षणां पीतकोशेयवस्त्रां

महाशूलघण्टापताकाध्वजां दि-

व्यगन्धाज्यधूपप्रियां कालदण्डा-

सिचर्मोग्रहस्तां२०५ वपाशोणितान्त्र-

वसापूर्णभाण्डां दिशां दक्षिणां चा-

रुचामीकराबद्धपट्टां युगान्ता-

नलाभेक्षणामट्टहासान्सृजंतीं

यथाकामकर्त्री२०६मनङ्गायुधावि-

१९५ साधुना - ख. । १९६ ममाप्येतत् - घ. । १९७ सर्वकामिकम् - घ. । १९८ इत्युक्त्वा - क. ख. घ. ।

१९९ देवी - घ. । २०० श्च - घ. । २०१ त्यक्त्वा जवोस्थितम् - क. । २०२ तु - क. । २०३ सदा - घ. ।

२०४ त्रिचरणाक्षरां - घ. । २०५... चर्माग्रहस्तां - ख. । २०६ .. हन्त्रीं - ख. ।

क्षतां शूरसेनां नदीं विश्रुतां म-

न्दरावासनित्यां दिविष्ठां२०७ प्रपद्या-

महे२०८ कानसी (ष्टि)२०९ मसुरमहिषदा-

रणीं दारणीं दुन्दुभेः२१० सुन्दमारीं२११

निशुम्भस्य मृत्युं विभां सोमसूर्या-

ग्निभासां सृज२१२ त्कान्तिमिष्टप्रदां शो-

कदुःखार्तिहर्त्रीं२१३ विशेकामघोरां-

घनामन्तकस्या२१४ न्तकर्त्री मुनेर्जा-

मदग्न्यस्य चोर्ज्जां तथा राजराज्ञीं

मनोज्ञां करालां क्षपां दण्डनीतिं

स्थितिं सिद्धिमिष्टां शुभां कालरात्री-

मपर्णां समाधिं शरण्यां नगेन्द्रा-

धिवासप्रियां क्षीरोदनित्यां२१५ शुभां-

महाकिंकिणीकां प्रकीर्णोर्ध्वकेशीं

प्रदीप्ताग्निसन्ध्याभ्ररागत्विषं२१६ ब-

द्धगोधाङ्गुलित्रां त्रिनेत्रां जटाके-

शरक्ताम्बुजाबद्धमालां विशल्या-

मनङ्गारिनेत्रोल्कजां२१७ हेममाला-

निबद्धस्रजां२१८ दीर्घवेणीं सुवेणीं

यशःकीर्तियुक्तां२१९ मयूराङ्गजाब-

द्धचित्रध्वजां राजसां शान्तिकर्त्रीं

प्रपद्येहमेकां सदा भुजङ्गशतकृताङ्गदां

महादानवप्राणशौण्डां चिताभ-

स्मरूक्षाङ्गकेशीं महाजानुलम्बो-

२०७ दितिं... - घ. । २०८ प्रपद्येमहे - घ. । २०९ कानसां - घ. । २१० दुन्दुभेर्मारणीं - घ. । २११ सु (शु) भ्भमारी - ख. घ. । २१२ सृजां - ख. । २१३ दुःखशोकापहर्त्रीं - घ., दुःखशोकापहन्त्रीं - घ. । २१४ शम्बरा - ख. । २१५ .. धिस्थां। - घ. । २१६... त्विषां - क. । २१७ त्रिनेत्रोल्कजा - घ. । २१८ विनद्धस्रजां - ख । २१९,.. कीर्तिमुक्ता - घ. ।

दरां सर्पयज्ञोपवीतर्द्ध२२० वक्त्रो-

द्धृताक्षार्द्ध पादार्द्र हस्तावतंसां

महामेखलादामलम्बद्विचित्रस्रजां

महामेघतूर्योग्रवादित्रनृत्त-

प्रियां२२१ गीतहास्यप्रलापप्रमोद-

प्रियां जाप्यहोमोपवासादवासा-

प्रवासाधिवासातिरिक्तां महायो-

गविज्ञातसारा२२२ नुसारोग्रसारां

धृतिं ज्यानुघण्टा२२३ वबद्धोग्रशब्दां

महामेघवज्रप्रपातोदधिप्र-

ख्यतीव्रोग्रघोषां क्रियां दीक्षिताना-

ञ्च दीक्षां विरूपाक्षभार्यां हरस्या-

र्धदेहाधिवासां२२४ प्रप्रद्ये मुखोल्को-

द्भवां देवीमाद्यां२२५ परां पार्वतीं स-

र्वविद्याधिदेवीं गतिं यमनियमदमात्मभूतां

पितृणां च कन्यां शुभां पर्वतेन्द्रा-

त्मजां दक्षयज्ञान्तकर्त्रीं२२६ भवस्या-

र्धदेहाश्रितादित्यदन्तावपातां२२७

सुरेन्द्राग्रहस्तप्रतिस्तम्भनीं वि-

ष्णुकेशापहर्त्रीं महासिहयुक्ता-

तिवाहां२२८ महाभैरवां भीषितां स्क-

न्दचन्द्रारणीं मातरं हस्तिवक्त्र-

स्य चाग्र्यां विशाखस्य जन्मारणीं न-

न्दिनो नैगमेषस्य चोत्पादनीं स-

२२० सर्पयज्ञोपवीतान्त्रवक्त्रो.. - घ. । २२१ नृत्यप्रियां - ख. । २२२ विज्ञानसारा - घ. । २२३ जानुघण्टा - क. । २२४ हरस्य देहार्धाधिवासां - घ. । २२५ देविमाद्यां - क. - ख. । २२६ दक्षयज्ञान्तकारीं - क. घ. । २२७ दिव्यदन्तावपातां - घ, मादित्य । २२८... तिवादां - घ. ।

र्वलोकस्य चाद्यारणीं पूज्यां मातरं यो-

गिनां योगिनीं ध्यायमानां धृतिं दे-

वविप्रैर्महा२२९ योगतर्कैरगम्यां

विशिष्टेष्टशिष्टाधिवासां च लक्ष्मीं

नरी (?) भूर्भुवःस्वर्जनस्सत्यवैरा-

जमाहात्म्यलोकारणीं२३० कारणीमिन्द्रियाणा-

महङ्कारतन्मात्रकर्त्रीं तमस्स-

त्वरागप्रवृत्तिं२३१ पराञ्च प्रवृत्तिं

महेशस्य शक्तिं तथा चेतनां स-

र्वविज्ञानचिन्त्यां प्रपद्याम देवी२३२

मुमां मातरं, दिश त्वं सुखं मातरस्मासु तुष्टा

महादेवपत्नीं शुभां यां वयं चि-

न्तयामैकया संविदा ध्यायमानाः२३३

सदा दारुणं चापि सर्वं कृतं य-

त्वया (?) तच्च नो नाशयाम्बाद्य तुष्टा

यथा वै तुषारं महासूर्यदेहो-

द्भवा२३४ तच्च नो जातिकोटीसहस्रे-

षु पूर्वं कृतं२३५ यत् करिष्याम यत्कु-

र्म तत्सर्वमेवञ्च२३६ दद्याश्च नः स-

र्वमर्थं सकामं तथारोग्यमूर्जां

श्रियं ज्ञानविज्ञानमेधास्तथा धा-

रणां तर्कमूहामपोहं धृतिं चा-

र्यभावं२३७ गतिञ्चैव दिव्यां तथा ध-

र्मनित्यत्वमेताँश्च ये चाप्यतोन्ये

गुणास्ताँश्च सर्वान् जुषस्वाद्य देवि

तुभ्यं नमः ।। १ २३-१४४।।

२२९ देवदेवप्रियां - ख. । २३० जमहात्म्यलोकारणी - क. । २३१ नमः सत्वरागप्रवृतिं - क., मनः - ख. ।

२३२ प्रपद्ये सदाहं - ख. । २३३ मोक्षबुद्ध्या - ख. । २३४ महाशून्यदेहोद्भवां - ख. । २३५ सर्वं कृतं - क. ।

२३६ वरञ्च - ख. । २३७... मपोहां धृतिं धार्यतां - ख. ।

सनत्कुमार उवाच

एवं सा संस्तुता देवी देवैर्हृष्टेन२३८ चेतसा२३९ ।

त्र्यम्बकानुग्रहाच्चैव देवाँस्तुष्टाब्रवीदिदम् ।। १४५। ।

देव्युवाच

गच्छध्वं विज्वराः सर्वे तुष्टाहं वो न२४० संशयः ।

मैवं कार्ष्ट पुनर्देवा मा विनाशो हि वो भवेत् ।।१४६।।

सनत्कुमार उवाच

ततः स देवः प्रहसन् कपर्दी नीललोहितः ।

प्रकृतिस्थान् सुरान् सर्वांश्चकार सुरशत्रुहा । । १४७।।

उवाच चैतान् देवेशो गच्छध्वं विगतज्वराः ।

यज्ञश्चैव यदा कृत्यं तदायं भविता हि वः ।। १४८ ।।

सशिरस्को दितेः पुत्रा मन्त्रेणानेन सन्धितः ।

ततः स्तोत्रं च मन्त्रं च सन्धानकरमव्ययम् ।

ददावाथर्वणं देवः प्रोवाचेदं च२४१ सुस्वरम्२४२ । । १४९। ।

देवदेव उवाच

नक्षत्रसमतां यातु यज्ञोयं सुरसत्तमाः ।

मृगानुसारी देवोपि हरिरस्य भवत्वयम् । ।8.32.१ ५० । ।

भद्रकाली हरिश्चैव२४३ गणाश्चेमे महाबलाः ।

सर्वे भद्रा२४४ भविष्यन्ति युष्माकममरास्सदा ।।१५ १ । ।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्ता भगवता देवास्ते ब्रह्माणा सह ।

शिरोभिः प्रणतास्सर्वे शर्वमूचुरिदं वचः । । १५२ ।।

एष तावत् क्रतु२४५ श्रेष्ठस्तवैव भवतु प्रभो ।

सर्वः सुरपते देव शतमभ्यचर्यते२४६व्यय२४७ ।। १५३ ।।

२३८ दिव्येन - ख. । २३९ चक्षुषा - घ. । २४० वोहं - घ. । २४१ कोपेन च - ख. घ. । २४२ सत्वरं - घ. ।

२४३ हरश्चैव - घ. । २४४ रुद्रा - घ. । २४५ क्रतुः - क. । २४६ मन्यच्च ते - घ. । २४७. . व्ययः - क. ।

204

भागानां सर्वयज्ञेषु तुभ्यं सर्वं ददामहे ।

एवमुक्तोथ देवेशः सुरैः सर्वैः सुरेश्वरः ।।१५४।।

चकार रूपं परमं सर्वदेवमयं शुभम् ।

स्वात्मानन्ते तदा देवा२४८ ह्यपश्यन्त महेश्वरे ।।१५५।।

शिरोबाहूरुपादेषु वस्तिहस्तोदरादिषु ।

अवस्थितान् महात्मानो२४९ मुनीँश्चैव तपोधनान् ।।१५६।।

स तद्रूपं तदा कृत्वा देवान् प्रोवाच शंकरः ।

सर्वे यूयं महात्मानो मच्छरीरसमुद्भवाः ।।१५७।।

युष्माकञ्च शरीराणि मन्मयानि प्रपश्यत ।

ततस्ते देवता२५० व्यास सर्वं रुद्रात्मकं जगत् ।।१५८।।

आत्मानं२५१ चाप्यपश्यन्त विस्मयापन्नचेतसः ।

एवं स२५२ तेषां देवेशो दर्शयित्वात्मनो बलम् । ।२५९।।

उवाच सुरशार्दूलान् दृष्टा२५३ ह्येता विभूतयः ।

यो यां२५४ पूजयते मूर्तिं भक्त्या परममया युतः ।।8.32.१ ६० ।।

तस्य तां मूर्त्तिमास्थाय पूजां गृह्णाम्यहं सुराः ।

न भागधेयैः कृत्यं मे भागधेयानि वस्मुराः ।

सर्वाण्येव ददाम्यद्य२५५ यात सर्वे गतज्वराः ।।१ ६१ ।।

देवा ऊचुः

गुह्यमेतत् परं देव त्वयास्माकं निदर्शितम्२५६ ।

एवं यो वेत्स्यते मर्त्यः स लोकान् प्राप्स्यतेव्ययान् ।।१६२।।

इदं च भगवन् स्थानं भद्रेश्वरमिति श्रुतम्२५७ ।

भविष्यति जगच्छ्रेष्ठं पुण्येभ्यः२५८ पुण्यवत्तमम्२५९ ।।१६३ ।।

समन्ताद् योजनं चैवं रुद्रक्षेत्रं सनातनम् ।

मृतोत्र गणपो देव वल्लभस्ते२६० भविष्यति । ।१६४।।

२४८ स्वयमन्यं ददौ देवो - ख. । २४९ देवानवस्थितात्मानो - स. । २५० तेजसा - क- । २५१ आत्मन... - घ. । २५२ तेषां स - घ । २१३ दृष्ट्वा - क. घ. । २५४... मां - घ. । २५५.. न्यग्र - क. । २५६ विदर्शितम् - घ. । २५७ स्मृतम् - घ । २५८ स्थानेभ्यः - क. ।ऽ २५९ षुण्यकृतमम् - का ख., पुण्यमुत्तममं - घ. । २६० समूहन्ते - ख. ।

205

यश्चेदं२६१ कीर्तयेन्नित्यं कल्य उत्थाय२६२ यज्ञहन् ।

श्रावयेच्चापि विप्रेभ्यः २६३ सर्वपापैः प्रमुच्यते ।। १६ ५। ।

भद्रकर्णह्रदे चास्मिन् स्नात्वा योभ्यर्चयेद्धरम्२६४ ।

साधयित्वा चरुं चैव भोजयेद् ब्राह्मणान् शुचिः२६५ । । १ ६६।।

स सर्वपापनिर्मुक्तो२६६. यत्र तत्र मृतो नरः ।

मोदतेप्सरसां मध्ये दिवि देव इवापरः२६७ ।। १ ६७। ।

यत्र चोक्तं त्वया देव स्थितेन२६८ भगवन् प्रभो ।

हरभद्रेति पुण्योयं त्वत्प्रसादाद् भवत्वज । ।१ ६८।।

अश्वमेधस्य यत्पुण्यं२६९ सम्यगिष्टस्य यज्ञहन्२७० ।

तदत्र देव भवतु नरस्याभ्यर्चतः सदा२७१ । ।१ ६९। ।

परित्यक्ष्यति२७२ यश्चात्र कश्चित् प्राणान् नरोत्तमः ।

हरिभद्रस्य स गणो भविष्यति महाबलः । 8.32.१७० । ।

सनत्कुमार उवाच

एवमस्त्विति स प्रोच्य मन्दरं चारुकन्दरम् ।

जगाम भगवान् शर्वः सोमो गणशतैर्वृतः ।।१७१ ।।

देवापि राज्ञा२७३ सहितास्तस्मिँस्थाने यथासुखम् ।

तस्थुर्ब्रह्मा च विष्णुश्च जग्मतुर्देवपृष्ठतः ।। १७२ । ।

स गत्वा स्तोकमध्वानमुभाभ्यां सहितः प्रभुः ।

नातिदूरे ततः प्राह तिष्ठ विष्णो महाबल ।।१७३ ।।

स प्रणम्य ततः पादौ हरस्य पुरुषोत्तमः ।

तस्थावाम्रं समालम्ब्य२७४ स कुब्जस्समपद्यत ।। १७४। ।

यस्मादाम्रं समालम्ब्य तस्मिन् देशे स्थितो हरिः ।

निरीक्षमाणो देवेशं देशस्तस्मादभूदसौ । १७५ । ।

२६१... श्चेमं - क. ख. घ. । २६२... मुत्थाय - क । २६३ उपोष्य- ग । नरः सम्यक् - ख, स्वयं वा मानवः सम्यक् - घ. । २६४ हरमर्चते - ख. । २६५ ब्राह्मणं शुभ ख . ण - घ । २६६ सर्वपापादिनिर्मुक्तो - ख. घ. । २६७ इवामरः - क. घ. । २६८ तिष्ठता - घ । २६९ यज्ञस्य - क. । २७० यत्फलं - ख. । २७१.. .र्च्य सर्वदा - क, नः सदा - ख. । २७२ त्यजति - घ. । २७३ यज्ञ.. - ध । २७3 समालक्ष्य - ख. ।

कुव्जाम्रक इति ख्यातो विष्णोः क्षेत्रं समृद्धिमत् ।

पुण्यं निवर्तनाद्विष्णो२७५ गोसहस्रफलप्रदम् ।।१७६। ।

नातिदूरं ततो२७६ गत्वा भूयो देवः पितामहम् ।

निवर्त्तेत्यब्रवीद्२७७ व्यास गगनञ्च समाविशत् । ।१७७।।

तस्मिन् वियद्गते देवे ब्रह्मा प्राञ्जलिरुन्मुखः ।

प्रदक्षिणं समावृत्य प्रणम्य प्रययौ ततः । । १७८। ।

यस्मात्तत्र हरं तेन कुर्वता वै प्रदक्षिणम् ।

आवर्त्तः२७८ स्वशरीरस्य प्रकृतः२७९ पुण्यकर्मणा । । १७९। ।

तस्मात् स देशो विख्यातो ब्रह्मावर्त्तेति शोभनः ।

अश्वमेधफलं तत्र स्नातः प्राप्नोति मानवः ।। 8.32.१८० । ।

साधयित्वा चरुं चात्र भोजयित्वा तथा द्विजान् ।

प्राणान् परित्यज्य ततो२८० ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ।।१८१ ।।

ततोभ्येत्य सुरैस्सार्धं ब्रह्मा विष्णुपुरस्सरैः२८१ ।

भद्रेश्वरे पशुपतेर्महिमानमथाकरोत् ।। १८२।।

स लिङ्गः तत्र संस्थाप्य पूजां कृत्वातिभास्वराम् ।

भद्रकर्णह्रदे स्नात्वा सह देवैर्दिवं ययौ । । १८३ । ।

तं प्रयान्तं२८२ तदा दक्षो ब्रह्माणमिदमूचिवान् ।

कर्तव्यं किं मया देव मम तद् ब्रूहि पृच्छतः ।।१८४।।

पितामह उवाच

प्रसादय महेष्वासं२८३ शर्वमुग्रं कपर्दिनम् ।

ततो यज्ञसमाप्तिं च लोकांश्च प्राप्स्यसे क्षयान्२८४ । ।१८५।।

सनत्कुमार उवाच

स एवमुक्तो देवेन ब्रह्मणा व्यास तत्त्वतः ।

लिंगं कनखले कृत्वा रुद्रमभ्यर्चयत् तदा ।।१८६। ।

२७५ निवर्तनान्यष्टौ - क, । २७६ नातिदूरे ततो - ख. । २७७ निवर्तस्वाब्रवीद् - घ. । २७८ आवृत्य - ख, आवर्त्ततां - घ. । २७९ प्रकृते. - घ., प्रकृतिः - ख. । २८० परित्यजेद्यस्तु - घ, तथा - क. । २८१... सुरेश्वरः - घ. । २८२ प्रयातं - क. घ. । २८३ महेशानं - ख । २८४... श्चावाप्भ्यसेव्ययान् - ख. ।

तस्य संवत्सरशते पूर्णे दिव्ये प्रजापतेः ।

महादेवोद्रिजां प्राह प्रहसन् गिरिमूर्धनि । । १ ८७। ।

प्राचेतसात्मजो देवि स्थितस्तपसि संयतः ।

पश्यैनं मद्व्रतेनेशे चेतसा समवस्थितम् ।। १८८ ।।

ततो दृष्ट्वा महादेवी वायुभक्षमवस्थितम्२८५ ।

लिङ्गेपरमया भक्त्या पूजयन्तं महेश्वरम् । ।१ ८९। ।

उवाच हृषिता देवी देवं सर्वसुरार्चितम् ।

कृताञ्जलिपुटा व्यास२८६ सर्वदेवपतिं पतिम् ।।8.32.१ ९० । ।

देव्युवाच

क्षुद्रोयं२८७ दुष्टचेताश्च स्तब्धो मानी२८८ च दुर्मतिः ।

विष्ट्या त्वया२८९ विनिकृत२९० स्त्वामेव शरणं गतः । । १९१।।

तदस्य२९१ दुष्टभावस्य२९२ प्रपन्नस्य२९३ महेश्वर ।

क्षन्तुमर्हसि भक्तस्य त्वामस्यार्थे प्रसादये२९४ ।। १ ९२।।

देवदेव उवाच

त्वमेव देवि यच्छास्मै वरानिष्टान् यथासुखम् ।

अनुज्ञाता मया सुभ्रु त्वमेवास्य वरं दिश । । १९३ । ।

सनत्कुमार उवाच

ततस्तौ देवदेवेशौ सङ्गतौ स्वगणैर्वृतौ ।

ऊचतुः पश्य दक्षावां तुष्टौ दिव्येन चक्षुषा ।। १९४। ।

प्राचेतस महाभाग वरदौ स्वो२९५ महातपः ।

- - - - - - - - - - - - - - - - - - || १९५ ||

शापशान्त्यर्थमेत्२९६ ते वरं दद्मि तवेप्सितम् ।

यस्ते यज्ञो गणैर्ध्वस्तः फलं तस्य त्वमाप्नुहि ।।१ ९६। ।

२८५ समास्थितम् - ख. । २८६ देवी - ख । २८७ क्षत्रोयं - घ । २८८ मौनी - घ. । २८९ चायं - घ. । २९० विनिहित - घ- । २९१ तत्तस्य - घ. । २९२ त्वं स्वभावस्य - घ. । २९३ प्रसन्नस्य - ख. । २९४ शरणं देहि देवेश नान्यव्रतरतस्य च - घ. । २९५ वरदो -ख., वरदोस्मि - क । २९६ तपः शान्त्यर्थमेतत् - घ. ।

कामरूपधरः श्रीमान् गणेशश्च भवस्व मे ।

अक्षयश्चामरश्चैव२९७ दुःखशोकविवर्जितः ।

भविष्यसि महाभाग मम चैव समीपगः ।।१९७।।

देव्युवाच

शृणुष्व२९८ भूयः किं चान्यत् प्रयच्छतु महेश्वरः ।

सुदुष्करमपि ह्येष वरं दद्यात् त्वयार्थितः२९९ ।।१९८।।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्तस्तदा दक्षो हिमवत्सुतया तया ।

प्राञ्जलिः प्रणतो३०० भूत्वा इदमाह महामतिः३०१ ।।१९९।।

दक्ष उवाच

यो देवस्त्रिभुवनजन्मनाशकर्ता यं मूढा न विदुरनुक्तमेकमेव३०२ ।

भक्तानामशुभहरं पिनाकपाणिं तं देवं शरणगता वयं सभार्म् ।।8.32.२० ०।।

योज्ञाना३०३दसुरतयातिमानमोहान्नास्माभिस्सह खलु पूजितोद्रिपुत्र्या ।

यश्शापं मम रुषितो ददौ सुरेशस्तं देवं शरणगता वयं सभार्यम् ।।२० १ ।।

यस्स्रष्टा सुरगणयक्षराक्षसानां३०४ सिद्धानां दितिसुतदानवेन्द्रनॄणाम् ।

भूतानां पशुमृगपक्षिपत्तगानां तं देवं शरणगता वयं सभार्यम् ।।२०२। ।

यः कोधान्महदसृजद् गणेश्वरेशं३०५ सिंहेन्द्रं हरिममितप्रभावरूपम् ।

पत्नीं चाप्यमितगुणप्रभावयुक्तां तं देवं शरणगता वयं सभार्यम् ।।२०३।।

यो देवान्३०६ सहवरुणान् सवित्तगोपान् सब्रह्मान् सशतमखान्३०७ सविष्णुवायून् ।

इन्द्राग्र्यान् समुनिमहायुधान् विजिग्ये तं देवं शरणगता वयं सभार्यम् ।।२०४।।

यत्किञ्चित्त्वयि३०८ कलुषं कृतं च दुष्टं ह्यज्ञानादपि च हि रागदोषमोहात् ।

तत्सर्वं मम३०९ सह३१० भार्ययाद्य शर्वो३११ विश्वात्मा क्षमतु महानुभावभावात्३१२ ।।२०५।।

सनत्कुमार उवाच

तत एवं स देवेशं स्तुत्वा सास्राविलेक्षणः ।

प्रसार्य बाहू सर्वेण शरीरेणापतद् भुवि । ।२०६।।

२९७.. श्वाव्ययश्चैव - ख. घ. । २९८ वृणुष्व - ख. । २९९ तवार्थितः - ख., सदाशिवः - घ. । ३०. प्रयतो - घ. । ३०१ महाद्युतिः - क, ख. । ३०२..? र्व्यक्तमेकमेव - घ. । ३०३ अज्ञाना - क. । ३०४ नागानां - ख. । ३०५... श - क. । ३०६ देवानां - ख. । ३०७ सशतक्रतून् - क., सकुलिशपतीन् - ख. । ३०८... न्मयि - क. । ३०९ सह क. ख. । ३१० मम - क ख. । ३११ सर्वो - क. । ३१२... युक्तः - ख. टि. ।

तं प्रपन्नं तदा देवो दक्षं सास्राविलेक्षणम् ।

देव्या सह३१३ महाभाग३१४ स्वयमुत्थापयद् बली ।।२ ०७।।

तस्याश्रूण्यपतन्भूमौ बिन्दुभूतानि तत्र वै ।

तानि संहत्य३१५ विप्रेन्द्र नदी तु समपद्यत ।। २ ०८। ।

तामुवाच ततो देवो३१६ नदीं वै पुण्यलक्षणाम् ।

अर्जुनादश्रुबिन्दोस्त्वं३१७ यस्माद् देवि३१८ विनिःसृता ।।२ ०९।।

तस्मात् ख्याता भवित्री त्वमर्जुना नामतः शुभा ।

पर्वपर्व समासाद्य वहिष्यसि३१९ महायशे३२० । । 8.32.२१० । ।

अश्वमेधफलं चापि त्वयि स्नातो ह्यवाप्स्यति ।

मृतश्च तव तीरेस्मिन् नियमेनेतरेण वा । ।२ ११ । ।

न पुनर्जन्म मानुष्ये दुर्गतिञ्चोपलप्स्यते ।

त्रिरात्रोपोषितो यश्च चरुं कृत्वा निवेद्य च ।। २१२ । ।

ब्राह्मणं भोजयेत् स्नातस्त्वयि सोपि गमिष्यति ।

गवां लोकं महातेजा न च तस्मात् पतिष्यति३२१ । ।२१ ३ । ।

सनत्कुमार उवाच

एवं स सृष्ट्वा सरितं कृत्वा चैवाप्यनुग्रहम् ।

तमाश्वास्य३२२ सुरेशस्तु३२३ दक्षं प्राह नृपं तदा । ।२१४।।

देवदेव उवाच

गतं तस्माद् भयं तेस्तु गणेशो मे भव प्रियः ।

ब्रूहि किन्ते पुनस्साधो ददानि३२४ वरमीप्सितम्३२५ । ।२ १५ । ।

सनत्कुमार उवाच

अथ दक्षस्तदोवाच प्रणम्य शुभया गिरा ।

भूयो भूयस्समाश्वस्य३२६ निरीक्ष्य च पुनः पुनः । ।२ १ ६। ।

३१३ सह देव्या - घ. । ३१४ महाभागं - घ । ३१५ संप्रति - क ख. । ३१६ महादेवो - क. घ. । ३१७... च्चाश्रुबिन्दोस्त्व - ख. । ३१८ देव - क घ. । ३१९ भविष्यसि - घ. । ३२० महायशाः - घ. । ३२१ च्यविष्यति - ख. । ३२२ तदाश्वास्य - घ. । ३२३ सुरेशानो - घ- । ३२४ ददामि - घ. । ३२५. मुत्तमम् - ख. । ३२६ भूयः प्रणम्य निश्वस्य - ख,... श्वास्य - घ. ।

दक्ष उवाच

यदि तुष्टोसि मे देव भवत्वेतद् तवाव्यय३२७ ।

स्थानं पवित्रं पुण्यं च३२८ वर एषोस्तु मे शिव ।।२१७। ।

देवदेव उवाच

एते च मुनिकन्ये द्वे तप आस्थाय दुष्करम् ।

कणैस्संवत्सरे पूर्णे खलेन च यतोशनम् । ।२१८ ।।

कृतवत्यौ महाभागे त्वं च दक्ष यतः स्थितः ।

इदं कनखलं तस्मान्मम स्थानं भविष्यति ।। २१९ ।।

तीर्थञ्चैव महत्पुण्यं गङ्गासागरसन्निभम्३२९ ।

नात्र पापा न च शठा नास्तिका न च मानिनः । ।8.32.२२ ० ।।

लप्स्यन्ते वै सदा गन्तुं न च वस्तुं कथंचन ।

मृतोत्र न पुनर्जन्म लप्स्यते मम तेजसा । ।२२ १ । ।

अत्राभिगम्य स्नात्वा च चरुं कृत्वा तथैव च ।

सर्वपापविमुक्तात्मा३३० शक्रलोके महीयते ।।२२२। ।

ततो गणपतिं तत्र हरिभद्रमयोजयत् ।

कालीञ्चास्मै ददौ प्रीत्या३३१ भार्यां सर्वगुणोदिताम् । ।२२३ ।।

वराँश्च .विपुलान् दिव्यान् द्वीपञ्चापि घृतोदकम् ।

बाहुजेभ्यश्च सुबहून् गणेभ्यः प्रददौ वरान् ।।२२४।।

सनत्कुमार उवाच

एवं स दक्षयज्ञो वै विध्वस्तो व्यास शम्भुना ।

यज्ञस्य च शिरश्छिन्नं यथैतत् कथितं तव । ।२२ ५।।

व्यास उवाच

सा देवीमुखजा घोरा दिव्या३३२ देव भयंकरी ।

क्व वा गता कथं वापि ह्येतदिच्छामि वेदितुम् ।।२२६।।

३२७ तदाव्ययम् - घ. । ३२८ पुण्यं पवित्रं च - क घ । ३२९ संमितं - ख. । ३३० . विनिर्मुक्तः - ख. ।

३३१ प्रीतो (त्यै) - ख । ३३२ दिव्या घोरा - क. ।

सनत्कुमार उवाच

स्तुता यदा३३३ भगवती प्रणतै३३४ स्सुरसत्तमैः ।

तदास्य साम्बिका प्राह ब्रूहि किङ्करवाण्यहम् । ।२२७।।

ततो ब्रह्मा महादेवीं प्रणम्य बहुमानतः ।

उवाच दुहितृत्वे मे३३५ भवत्वेषा सुरेश्वरि । ।२२८।।

सनत्कुमार उवाच

एवमस्त्वित्युमा प्रोच्य३३६ तां देवीं प्रददौ सुताम् ।

मृत्युस्त्वमिति३३७ सोप्युक्त्वा३३८ घोरे कर्मण्ययोजयत् ।।२२९।।

सर्वप्राणभृतां३३९ देवीम्३४० प्राणापहरणे शुभाम्३४१ ।

सापि तत्कार्यकरणे नियुक्ता ब्रह्मणा स्वयम् ।

ऊर्ध्वबाहुः३४२ सदेवेशा३४३ सदोद्युक्ता३४४ त्वया मया ।।8.32.२३ ० ।।

य इदं३४५ दक्षयज्ञस्य विध्वंसनमनुत्तमम् ।

भद्रेश्वरप्रतिष्ठाञ्च दक्षानुग्रहमेव च । ।२३ १ ।।

पठेद् वा३४६ शृणुयाद्वापि श्रावयीत द्विजानपि ।

स सर्वपापविर्मुक्तः३४७ स्वर्गलोके महीयते । ।२३२। ।

भगनयननिपातं३४८ दक्षयज्ञे दवाग्निं३४९

मदनपुरहुताशं चन्द्रलेखोज्ज्वलाङ्गम् ।

सुरगुरुमखकालं३५० सप्तलोकाधिपालं

शरणमुपगतोहं शङ्करं शर्महेतोः ।।२३ ३ । ।

इति स्कन्दपुराणे दक्षयज्ञप्रमथने द्वात्रिंशोध्यायः

३३३ हि सा - ख. । ३३४ प्रणम्य - ख. । ३३५ मे दुहितृत्वे - ख । ३३६... ति प्रोवाच्य क,. ख. । ३३७... स्त्वमसि - ख. । ३३८ साप्युक्त्वा - क. ख. । ३३९ प्राणभृता - घ. । ३४० देवी - घ. । ३४१ शुभा - घ. । ३४२ उद्ववाह - क., उद्वाहस्तु - ख., उद्वाहः क्रियतां काल त्वयास्या दुहितुर्मम - घ. । ३४३ स देवेशो - ख. । ३४४ सद्योक्ता - ख. । ३४५ इमं - क. । ३४६ पठेत - क. । ३४७ सर्वपापविनिर्मुक्तः - ख. । ३४८ निपाती - क । ३४९ दक्षयज्ञान्तकर्ता - ख. । ३५० मुखकालं - क., सुखकालं - ख. । आदितः प्रभृति सर्वैकत्वेन श्लोकसंख्या १५०४ ।

212

सनत्कुमार उवाच

यथा तु वृषभो देवमवहन्मुनिपुङ्गव ।

तत्तेहं१ संप्रवक्ष्यामि नमस्कृत्य२ वृषध्वजम् । । १ । ।

पूर्वमेव महासत्वो धर्मो३ यज्ञ४ सहायवान् ।

तताप विपुलं न्यासतपः परमदुश्चरम् ।। २ ।।

हिमवन्तं गिरिं प्राप्य वाय्वाहारौ बभूवतुः ।

वर्षाणान्तु सहस्राणि दश द्वादश चैव तौ५ ।। ३। ।

मानुषाणि ततो भूयः शाकाहारौ बभूवतुः ।

ततोचिरात्६ तर्योर्देवो७ गणैस्सह महाद्युतिः । ।४। ।

सवैस्समानरूपैस्तैर्दर्शनं प्रददौ हरः ।

ताँस्तौ महेश्वरान् दृष्टवा बहून् वै सदृशप्रभान् । ।५।।

परस्परममन्येतां कोन्वेषामीश्वरो भवेत् ।

तौ तदा वीक्ष्य संमन्त्र्य स्मृत्वा चैव पुनः पुनः ।।६ ।।

मध्ये महेश्वरं तेषां मेनाते तेजसां निधिम् ।

तौ तं मध्ये भवं८ देवं प्रणम्य बहुमानतः ।

शिरसोरञ्जली९ कृत्वा तुष्टुवाते१० मितौजसौ ।।७। ।

धर्मयज्ञौ ऊचतुः

नमस्त्रैलोक्यनाथाय दिग्वासायामृतात्मते ।

चतुष्पथनिवासाय चतुष्पथरताय च११ । ।८ । ।

चतुर्व्यूहाय देवाय त्रिनेत्राय१२ भवाय१३ च ।

चतुर्मुखाय शुद्धाय जालान्तर१४ विचारिणे१५ ।।९।।

इन्द्रानुग्रहकर्त्रे च१६ ब्रह्मानुग्रहकारिणे ।

ऊर्ध्वलिङ्गाय देवाय१७ मदनायामदाय च१८ ।।8.33.१ ० ।।

१ ततोहं - ख. । २... त्वा - क. ख. । ३ धीमान - घ । ४ यज्ञः - क, यज्ञसरवा - घ. । ५ हि - क. घ., तु - ख. । ६ ततश्चि... - क., ततश्च भगवान् - घ । ७ देवीं - क. । ८ -भगवान् - ख. । ९. .. लिं - ख. । १० तुष्टा.. - ख. । ११. रथाय - क. । १२ त्रिनेत्रिणए - क. । १३ तताप - क । १४ जलान्तर - क. ख. । १५ शरीरिणे - ख. । १६ चन्द्राद्रानुग्रहकर्त्रे च - घ । १ । देवदेवाय - घ । १८ मदनाय मदाय - क , चैव हि - घ. ।

नमो हिरण्यवर्णाय सूर्याक्षाय तथैव च ।

नमः पवित्रकेशाय दीर्घजिह्वाय चैव हि ।। ११ । ।

नमस्ते नैकपादाय एकाक्षाय नमो नमः ।

नमःसहस्रघण्टाय सहस्राक्षाय वै नमः । । १२ ।।

नमः पिनाकिने चैव ध्वजिने च नमो नमः ।

नमः सहस्रशीर्षाय संवर्त्ताय नमो नमः ।। १३ ।।

नमः स्तव्याय वै नित्यं शत्रुघ्नाय नमो नमः ।

नमो भवाय भव्याय भावनाय नमो नमः । ।१४। ।

नमो वराय वै नित्यं वरदाय तथैव च ।

गोकर्णाय नमो नित्यमैश्वर्यपतये नमः ।।१ ५।।

नमोस्तु विष्वक्सेनाय प्रभासाय नमो नमः ६ ।

नमोस्तु तेन्नदायैव२० प्राणदाय२१ नमोस्तु ते । । १ ६। ।

नमः प्रवर्तकायैव२२ पद्ममालाय वै नमः ।

नमो महारथायैव२३ भैरवाय नमो नमः ।। १७।।

नमश्चतुर्मुखायैव महादेवाय वै नमः ।

नमोस्तु ब्रह्मणे चैव ध्रुवायैव चलाय च ।। १८ । ।

नमोस्तु नारीरूपाय सुभगाय नमो नमः ।

मध्यमाय२४ नमस्तेस्तु नमस्ते सर्वतस्तथा ।। १ ९। ।

नमोनुमन्ता३६ मन्ता त्वं सर्वभूतप्रवर्तक२६ ।

आवयोरीप्सितान्२७ कामान् विधत्स्व भुवनेश्वर । ।8.33.२ ० । ।

सनत्कुमार उवाच

योनेन स्तौति वै नित्यं नियमेन समन्वितः ।

सर्वकामै२८ स्स२९ सम्पन्नो यथेष्टां गतिमाप्नुयात् ।।२१ ।।

१९ नमस्तथा - क. । २० नदायैव - ख,... न्नदायै - च क । २१ प्रणदाय - ख. । २२ प्रमर्तकायैव - ख. । २३ महारवायैव - ख. । २४ पध्यमाय - क । २५ नमोस्तुमन्ता - ख. । रे ६ प्रवर्तकम् - क., प्रवर्तकः - ख. । २७.. - रीप्सितं - क. ख. । इतः परं - ' 'सर्वलोकपतिः श्रेष्ठ ददासि भक्तये सदा' ' इति पाठोधिकः.. ख. पुस्तके । २८ सर्वैःकामै' - ख. । २९... श्च - ख. ।

सनत्कुमार उवाच

अथ देवस्तु तान् सर्वाननयत्प्रकृतिं गणान् ।

नन्दिनं चैव देवीञ्च स्वयं चात्मानमप्युत३० ।

उवाच चैतौ तुष्टोस्मि गृह्यतामीप्सितो३१ वरः३२ ।।२२।।

देवौ ऊचतुः

यदि तुष्टोसि देवेश यदि देयो वरश्च नौः३३

जात्यन्तरगतौ नित्यं वहेव३४ त्वां सुरेश्वर । ।२३।।

इदञ्च गुह्यं स्थानं नौ३५ तपसातीव भावितम् ।

तव चैव प्रसादेन भवेत् पुण्यं सुरेश्वर । ।२४।।

देवदेव उवाच

इदं मम परं३६ गुह्यं भवितृ स्थानमुत्तमम् ।

पञ्चेषुक्षेपमात्रं वै मृतोत्र गणपो भवेत् ।।२५।।

यस्मान्मध्ये भवोस्मीति युवयोरर्चितः स्थितः ।

तस्मान्नाम्ना तु विख्यातमिदं भवतु मध्यमम् ।।२६।।

युवां जात्यन्तरं प्राप्य पूजितौ बलवत्तरौ ।

वाहनत्वं ममासाद्य३७ लोकान् सन्धारयिष्यथः३८ । ।२७।।

सनत्कुमार उवाच

तत एवं तदा देवस्तावुक्त्वा देवसत्तमौ ।

जगाम गणपैस्सार्धं मन्दरं हेमकन्दरम्३९ । ।२८।।

गतेथ देवे सगणे कालेन बहुना ततः ।

मन्वन्तरेस्मिन्४० सुरभी रुद्रमाराधयच्छुभा । ।२९।।

तया वर्षसहस्रेण तपसा तोषितो भवः ।

जगाम दर्शनं व्यास वरदोस्मीति चाब्रवीत्४१ । ।8.33.३ ० । ।

३०.. मच्युत - क., मच्युतः - ख । ३१... तं - क. । ३२ वरम् - क. । ३३ नः - ख. । ३४ वहेयं - क., वहेम - ख. । ३५ ते - ख. । ३६ वै परमं - घ. । ३७ समासाद्य - क. घ. । ३८ वै विचरिष्यथः - घ. । ३९ देवकन्दरम् - घ. । ० मन्वन्तरेण - घ. । ४१ र.. त्यथाब्रवीत् - ख. ।

215

सा वव्रे पुत्रमतुलं सर्वप्राणभृतां वरम् ।

पुत्राँश्चान्यान्महासत्वान् यज्ञियान्४२ सुरसत्तमान् ।।३ १ ।।

तथा४३ दुहितॄ४४ श्चान्याश्च जगद्धात्रीः४५ सुशोभनाः ।

ततः सर्वं ददौ देवो४६ ह्यदृश्यत्वं जगाम च ।।३ २ ।।

तस्मिन् गते महादेवे सुरभी दीप्ततेजसम् ।

सर्वभूताग्रजं पुत्रं४७ वृषभं समसूयत ।।३ ३ । ।

एकादश तथा रुद्रान् वृषभस्यानुजान् शुभान्४८ ।

सप्त कन्याश्च ता गा४९ वै५० जगद्धात्री५१ प्रसूयत । ।३४।।

वृषभः स तु संगत्य५२ नित्यं प्रातः५३ कृताह्निकः ।

पितरं मातरं चैव तथैव च पितामहम्५४ । ।३ ५। ।

अभिवाद्यायते५५ शुभ्रश्चतुर्दिग्गजसेवितम्५६ ।

वनं सिद्धगणावासं५७ यत्र सा ह्यमृतोद्भवा । । ३६।।

दूर्वामृतरसा५८ दिव्या छिन्न५९दग्धप्रसेहणी६० ।

स कद्राचिद्वने तस्मिँश्चरन् तृप्तस्तृडर्द्दितः६१ ।।३७।।

जगाम सागरं पातुं वृषराट् सुरभीसुतः ।

सोवगाह्य महा६२ ग्रासः सागरस्य तदा महत् । ।३८। ।

मध्यं व्यादाय वदनं सरुषं सतिमिंगिलम् ।

अपिबत् सागरजलं न च तृप्तिमुपागमत् ।।३९।।

तस्मिन् पिबति६३ दैत्येन्द्राः सन्नद्धाः६४ सासिमार्गणाः६५ ।

सधनुष्पाणयस्सर्वे६६ सहस्राणि चतुर्दश । ।8.33.४० ।।

निष्पेतुश्शक्रसंकाशा यम६७कालानलोपमाः ।

मयपुत्रा६८ महासत्वा वृषभं प्रति वेगिताः ।।४१ ।

४२ याज्ञियान् - क. ख., याज्ञिकान् - क टि., श्रेष्ठाँश्च - घ. । ४३ तदा - क. । २४ दुहितर - क. ख. घ. । ४५ जगद्धात्र्यः - - क. ख. घ. । ४६ तत्सर्वप्रदो - घ । ४७ पुण्यं - घ. । ४८ एकादशैते रुद्राणां व्यास तस्यां प्रजां शुभाम् - ख., रुद्रानेकादशान्यां - घ । 8९ सुभगा - घ. । ५०..? वो - क. ख. । ५१... त्र्यः - क. ख. । ५२ संगम्य - घ. । ५३ प्रातर्नित्यं - घ. । ५४. महान् - क । ५५ अभिगम्य - घ., . द्य ययौ - क. ख., ययौ - घ. । ५६- शुभ्रञ्चतुर्दिग्गजसेवितम् - घ. । ५७... कीर्णं - ख. । ५८ पूर्वामृतरसा - क. । ५९ भिन्न.. - घ. । ६० प्ररौहिणी - क. ख. घ. । ६१ चरन्तं तृषयार्दितः - ख. । ६२ महद् - ख. । ६३ पीयति

- क. ख. । ६४ सुसन्नद्धाः - घ. । ६५ सिद्धिमार्गणाः घ. । ६६.. .सागरस्था महासत्वाः - घ. । ६७ महा - घ. । ६८ यमपुत्राः - क. ख. घ. ।

तांस्तथा रुषितान्दैत्यान् सासिमुद्गरतोमरान्६९ ।

सहैव सागराम्भोभिरपिबत् स महाबलः । ।४२। ।

तान् पीतान्७० पीयमानाँश्च दृष्ट्वा ह्यर्णववासिनः७१ ।

वित्रेसुः सहसा सर्वे विनेदुश्चापि दुःखिताः । ।४३ ।।

ततस्समुद्रो भगवान् पीयमानः सुदुःखितः ।

वडवामुखमागत्य७२ संवर्तं शरणं ययौ ।।।४४। ।

स चानलः सुसंरब्धो दत्त्वा तस्य७३ महाबलः ।

अभयं वृषमागत्य प्रोवाचेदं कृताञ्जलिः । ।४५ ।।

संवर्त्त उवाच

सर्वभूतशरण्योयं दैत्यानाञ्चालयः शुभः ।

नैनं हीनं भवानद्भिः कर्तुमर्हति वीर्यवान् ।।४६।।

वृषभ उवाच

न मे मतिरभूदग्ने निःशेषं कर्तुमम्बुधिम् ।

भवान् त्वस्य७४ ये यतो मन्ता७५ न करिष्येहं ततोद्यवै ।।४७।।

यस्ते दर्पश्च गर्वश्च यद्बलं यच्च पौरुषम् ।

तन्मे दर्शय हव्येश पिबाम्येनं तवाग्रतः ।।४८।।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्त्वा वृषेन्द्रस्तु वडवामुखवासिनम् ।

संरम्भात्७६ सागरं पातुं निःशेषमुपचक्रमे ।।४९ ।।

अनल उवाच

न मे त्वं प्रतिमः शक्तौ७७ न च वैरं त्वया हि मे७८ ।

यत्र७९ कृत्येहमाबद्ध८०स्तत्करिष्ये तथा ह्यहम् ।।8.33.५ ०। ।

न त्वं पास्यसि८१ रक्षिष्ये सागरं मम सन्निधौ ।

अहं त्वां वारयिष्यामि सुरभीसुत कत्थन ।।५ १ ।।

६९... वानरान् - घ. । ७० सर्वान्- ख। ७१ नाम्- क. । ७२... मासाद्य - ख. । ७३ तस्मै - क. ख. । ७४ तस्य - क.,.. श्वास्य - घ. । ७५ सक्ता - ख. । ७६ संरब्धः - क. ख. । ७७ शक्त - क., शक्र - ख. घ. । ७८ विद्यते हि ममाद्यवै - ख. । ७९ यत्तु - ख. । ८० कृत्यं समारब्ध - क., कर्तुँ समारब्धो - ख. । ८१ नहि यास्यसि - घ. ।

सनत्कुमार उवाच ततस्तं भगवान् वह्निरुपप्लुत्य८२ महाद्युतिः ।

गले जग्राह बलवान् न चचाल८३ ततः स च ।।५२। ।

यत् पीतं छर्दयामास तत्तोयं दानवैर्विना ।

औदरेणाग्निना तस्य८४ ते दग्धाः८५ सर्व एव हि । ।५३ ।।

सनत्कुमार उवाच

ततः संवर्तको वह्निर्निगृहीतं ककुद्मिनम् ।

विसृज्योवाच गच्छेति न त्वां८६ हन्मि वृषेश्वर८७।। ५४। ।

शक्तस्तवाहं दहने ह्यशक्तो मे भवान् वधे ।

तथाप्यहं८८ न गर्जामि गर्जितैः किं बलीयसाम्८९ । ।५५ ।।

सनत्कुमार उवाच

विसृज्य वृषभं वह्निराशु यातः स्वमालयम् ।

वृषभोपि जगामेव९० दुःखशोकाभिसंवृतः९१ ।। ५६। ।

सोवमानेन९२ तेजस्वी महोक्षः९३ सुरभीसुतः ।

दुःखेन चाभिसन्नात्मा९४ जगामैवं विचिन्तयन् । ।५७। ।

अबलोहं बली वह्निर्येनाहं निकृतस्तथा९५ ।

जीवितेशेन (?)९६ भूत्वा च नाहं प्राणैर्वियोजितः९७ । । ५ ८। ।

मोघं मम बल सर्वं तथा चैवाभिगर्जितम्९८ ।

शरज्जलधरस्येव९९ विहीनस्याद्भिरम्बरे । ।५९। ।

अद्य प्राणानहं त्यक्ष्ये नियतो१०० व्रतमास्थितः ।

यथा न पुनरेवं मे मानभङ्गो भविष्यति । ।8.33.६० । ।

शत्रुणा१०१ निगृहीतस्य दुर्बलस्य दुरात्मनः१०२ ।

जीवितान्मरणं मन्ये विशिष्टं जीवितेन किम् । ।६१ । ।

८२... रूपसृत्य - क. ख. । ८३ नोच्चचाल - घ. । ८४ दग्धा - ख. । ८५ तस्य ते - ख. । ८६ ते - क. । ८७ वृषेश्वरः - ख.,... र - क. । ८८ ह्यहं - क । ८९ बलीयसा - क । ९० जगादैव - घ. । ९१ जगामैव-न्दुःखशोकाभिसंवृतः - क । ९२ शोचमानेन - घ । ९३ महोक्षा - क. ख. । ९४ च विषण्णात्मा - क. । ९९ येनास्मि विकृतस्तथा - क. । ९६ शेष (?) । ९७.. तं - क. । ९८?.. तिगर्जितम् - ख. । ९९... स्यैव- क. ख. । १०० नियतं - ख.,... मं - घ. । १०१ शत्रूणां - क, शत्रुभिर्निगृहीतस्य - ख. । १०२ दुर्बलो बलवत्तरैः - ख., महात्मनः - घ. ।

सनत्कुमार उवाच

स एवं चिन्तयन्नुक्षा वाचं शुश्राव खाच्छुभाम्१०३ ।

सौरभेय न भेतव्यं यद् ब्रवीमि कुरुष्व तत् ।।६२ ।।

रुद्रं सर्वसुरेशानं सर्वेभ्यो बलवत्तरम् ।

तं प्रपद्यस्व देवेशं ततो जेष्यसि पावकम् ।। ६३ ।।

स स्रष्टा सर्वभूतानां ब्रह्मादीनां न संशयः ।

स ते दुःखमिदं सर्वं व्यपनेष्यति भो वृष१०४ ।।६४।।

सनत्कुमार उवाच

एतच्छ्रुत्वा महातेजाः साध्यस्य१०५ सुमहात्मनः ।

हिमवन्तं गिरिं प्राप्य तताप विपुलं तपः ।। ६५।।

तस्य वर्षसहस्रेण तत्परस्य तदाशिषः१०६ ।

भगवान् सर्वभूतेशः साम्बः सगण ऊचिवान् । । ६६।।

देवदेव उवाच

सौरभेय महाभाग तुष्टोस्मि तव पुत्रक ।

इष्टान्१०७ ब्रूहि वरान्१०८ वत्स दास्ये तान् सुबहूनपि१०९ । ।६७।।

सनत्कुमार उवाच

ततस्स देवं संदृश्य साम्बं सगणमीश्वरम् ।

प्रणम्य शिरसा पादौ प्राञ्जलिस्सुसमाहितः । ।६८। ।

भूयो भूयो निरीक्ष्यैनं प्रणम्य च पुनः पुनः ।

उवाच तपसोक्षय्यमिच्छेयं वै जगत्पते । ।६९। ।

बलञ्चानुत्तमं देव योगैश्वर्यन्तथाक्षयम् ।

त्वदीयो वाहनश्चाहमग्निनैवं विमानितः । ।8.33.७० ।।

संवर्त्तकानलञ्चैव वडवामुखवासिनम् ।

द्रष्टुमिच्छामि देवेश निगृहीतं त्वयाव्यय११० ।।७१ । ।

१०३ एतस्मिन्नन्तरे प्राह साध्या सुमधुरं वचः - घ, यच्छुभं वचः - क. ख. । १०४ गोवृष - ख. । १०५ सोध्यस्य - ख. । १०६ शिवः - ख । १०७ इष्टं - घ । १०८ वरं - घ. । १०९... हं चानुकूलतः - घ., सुबहून्यपि - ख. । ११०... व्ययम् - घ. ।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्तस्तु तान्दत्त्वा वरान् सत्यवतीसुत ।

वामं पार्श्वं१११ तथा मृज्य रुद्रमेकं ससर्ज ह । ।७२। ।

किरीटमालिनं त्र्यक्षं कुण्डलाङ्गदभूषणम्११२ ।

महोरस्कं कबचिनं धनुर्हस्तं महाबलम् ।

बद्धगोधाङ्गुलित्रं च खड्गदिव्यास्त्रधारिणम् ।।७३ । ।

तमाह रुद्रं११३ गच्छेति वडवामुखवासिनम् ।

संवर्त्तकानलं बद्ध्वा विस्फुरन्तमिहानय ।।७४।।

सनत्कुमार उवाच

वन्दित्वा चरणौ तस्य सोमस्य गणनायकः ।

जगाम सागरं वेगाद् ददर्श च हुताशनम् ।।७५।।

स युद्धं बलवत्११४ कृत्वा सुघोरं लोमहर्षणम् ।

संवर्त्तकानलं बद्ध्वा देवपार्श्व११५ मुपानयत्११६ ।।७६। ।

व्यास उवाच

कीदृक् तद्युद्धमभवत्११७ विट्पतेः पावकस्य च ।

एतदिच्छामि विज्ञातुं वद त्वं वदतां वर । ।७७। ।

सनत्कुमार उवाच

स गत्वा गणपः क्रुद्धः संवर्तकमथानलम् ।

उवाच क्रोधरक्ताक्षस्तदा वचनमर्थवत् । ।७८।।

गणप उवाच

स्वामी सर्वस्य जगतो देवश्चन्द्रार्धभूषणः ।

आज्ञापयति वह्ने त्वां११८ वृषमेनं११९प्रसादय१२० ।।७९। ।

प्रणातोस्मीति तं ब्रूहि वृषभं ससुहृज्जनः ।

निदेशे तिष्ठ चैवास्य यत् कर्तव्यं च तत्कुरु ।।8.33.८० ।।

१११ वामपार्श्वं - ख. । ११२... भूषितं - ख. । ११३ रुद्रो - घ. ख (द्र?) । ११४ बलवान् - घ., महतः - ख, सुमहत् (?) । ११५ पार्श्वं 'देवस्य - ख. । ११६ तत्क्षणात् - ख.,... मिवानयत् - क.,... मथानयत् (?) । ११७ कीदृग युद्धं समभवत् - घ । ११८ त्वं - क. ख. । ११४३०.. मेवं - क. । ३२० प्रसाधय - ख. ।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्तोनलः श्रुत्वा देवदेवस्य तद्वचः ।

उवाच नातिसंहृष्टस्त्विदं वचनमर्थवत् ।।८ १ । ।

अनल उवाच

नियोज्यो देवदेवस्य तस्यैवाहं सदानुगः१२१ ।

न च मां स नियुक्त्वेह योक्ष्यतेन्यत्र कर्हिचित् ।।८२ । ।

गच्छ मद्वचनाद् ब्रूहि भगवन्तं त्रिलोचनम्१२२ ।

यदि मां वक्ष्यति१२३ पुनः करिष्येहं ततस्तथा१२४ । ।८३ ।।

गणेश्वर उवाच

बालिशा वत ये प्राज्ञा बलज्ञानबहिष्कृताः ।

त एवमुक्ता१२५ गच्छन्ति यथा मां त्वं प्रभाषसे । ।८४। ।

सकृदाज्ञा बलवतां सकृत् प्रभवतामपि ।

दूतश्चापि स वै श्रेष्ठो यो भवेदर्थसाधकः१२६ । ।८५ ।।

सोहं बलवता तेन लोककर्त्रा पिनाकिना ।

दूतः सर्वार्थसिद्ध्यर्थं प्रहितो बलवानिह । ।८६।।

न चेद्वचो मे कर्तासि बद्ध्वा त्वाहन्ततोद्य वै ।

विस्फुरन्तं महा१२७ पाशैर्नेष्यामि द्युभृतोन्तिकम्१२८ ।।८७।।

सनत्कुमार उवाच

स एवमुक्तस्तेजस्वी क्रोधदीप्तानलेक्षणः१२९ ।

गणपं प्रति दुद्राव तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ।।८८। ।

तमापतन्तं वेगेन पर्जन्यास्त्रेण सोस्त्रवित्१३० ।

ताडयामास बलवान् स१३१ प्रजज्वाल वेगवान्१३२ । ।८९। ।

१२१ सहानुगः - घ । १२२ तृलोचनम् - क. ख. । १२ - रक्षति - घ । १२४ शुभं तथा - घ । १२५ ...
मुक्त्वा - ख. । १२६ भवेदर्धं (न्ध?) साधकः - क । १२७ मुहु. - ख. । १२८ न्र्नेष्ये स्त्वाहं हरान्तिक -

ख., नेष्यमीन्दुभृतोन्तिकम् - घ । १२९. यतेक्षण - ख । १२० सोबली - क, सोप्रणः - ख । १३१ सः - क. । १३२ वेगशः - ख. ।

ज्वलन्तं२४४ तं तदाभ्यासमागतं क्रोधमूच्छितम् ।

अशन्यस्त्रेण महता स जघान स्तनान्तरे ।। 8.33.९० ।।

अभ्याहतस्ततोस्त्रेण वेगवानपि१३४ मूर्च्छितः ।

तस्थौ मुहूर्त्तं संविग्नो विधूमो दहनेश्वरः१३५ ।।९१ ।।

ततस्तं रुद्रपाशेन बबन्ध करयोस्तदा ।

विस्फुरन्तं महावह्निं१३६ गणपः क्रोधमूर्छितः । ।९ २। ।

तं बद्धं पाशवर्येण पतितं वीक्ष्य चैव हि ।

तस्य पुत्रसुहृद्वर्गा१३७ विविधायुधपाणयः । ।९३ । ।

दुद्रुवुर्गणपं क्रुद्धाः शतशोथ सहस्रशः ।

तानप्यसौ१३८ विनिर्जित्य गणपस्तं१३९ हुताशनम् । ।९४।।

उपनिन्ये हरायाशु पशुं मेध्यमिवाध्वरे ।

तमानीतं महादेवः संप्रेक्ष्यार्णवभोजनम् । । ६३५।।

उवाच वृषभं ब्रूहि किमस्य१४० क्रियतामिति ।

स तं कृपणमालक्ष्य महोक्षा१४१ दीनचेतसम् । ।९६ ।।

प्रणम्य शिरसा पादाविदमाह कृताञ्जलिः ।

भगवन् देवदेवेश१४२ सर्वलोकमहेश्वर१४३ ।।९७।।

दृष्टमेतत्तव विभो माहात्म्यं सदसस्पते१४४ ।

दृष्टोयं१४५ कृपणश्चापि१४६ ह्यबलश्च१४७ महाबल१४८ ।।९ ८। ।

विसृज्यतां सुरश्रेष्ठ हत एष न संशयः ।

पुत्रा ह्यस्य१४९ हताः सर्वे सुहृदश्चैव सर्वशः ।।९९।।

दीनस्यास्य न मे देव वध इष्टो विमुच्यताम् ।

एतद्वचो महेशो१५० वै वृषभस्याभिभाषितम् । ।8.33.१ ०० । ।

१३३ प्रज्वलन्तं तदा - घ. । १३४ तेजवानपि - घ. । १३५ ज्वलनेश्वरः - ख । १३६ महानग्निं - ख. । १३७.. द् भ्राता - घ. । १३८ अनेकशो - घ. । १३९ गणस्तं स - ख । १४० किमद्य - ख । १४१ महोक्षो - ख. । १४२ देवतारिघ्न - घ. । १४३... महेश्वरं - क ख. । १४४ ते जगत्पते - ख. । १४५ दीनोयं - ख. घ । १४६. श्चैव - ख. । १४७ ह्यनलश्च - घ । १४८ महात्मनः - क. । १४९... स्तस्य - घ. । १५० महेष्वासो - घ. ।

श्रुत्वा तुष्टः प्रहस्यैनं दहनं व्यसृजत् तदा१५१ ।

रुद्रं तञ्च जराशोकजन्ममृत्युविर्जितम् ।। १०१ ।।

गणेश्वरपतिं कृत्वा द्वीपमस्मै ददत् प्रभुः ।

मनोरमणमित्येव१५२ नाम्ना ख्यातं महर्द्धिमत् ।। १ ०२।।

दिव्यं कामगमं व्यास भवनैरुपशोभितम् ।

जाम्बूनदमयैः शुभ्रैः सर्वकामसमन्वितैः ।।१ ०३ । ।

तस्मिन् काले तदा देवाः१५३ सर्वे ब्रह्मपुरस्सराः ।

देवदेवं समागम्य वाक्यमूचुर्यथार्थवत् ।। १ ०४। ।

भगवन् देवतारिघ्न वृषोयं देवसत्तम१५४ ।

त्वया ह्यध्यासितः१५५ पूर्वं नादेनापूरयद्बली ।।१ ० ५। ।

त्रैलोक्यमखिलं दर्पादस्वस्थं कृतवान् प्रभो ।

वेगेन च दिशः सर्वा विमानैः सह भूतप१५६ । ।१ ० ६। ।

भ्रामयन् त्रिदशान्१५७ नादाद् गगने१५८ संचचार ह१५९ ।

अधुना वरलब्धश्च अस्मान्१६० भूयस्तथैव च ।।१ ०७। ।

यथा न कुरुते देव उपायः स१६१ विधीयताम् ।

त्वन्नो गतिश्च देवेश शरणं चैव भूतप ।

सदा भयाभिभूतानां त्वं त्राता१६२ सर्वशः१६३ प्रभो । । १०८ ।।

देवदेव उवाच

यथा भयं न भवति यथा स्वस्थाश्च१६४ नित्यशः ।

लोका भवन्ति सर्वे वै१६५ तथाहं१६६ विदधामि वः१६७। । १०९ ।।

सनत्कुमार उवाच

ततस्स भगवान् व्यास देवदेवो महाद्युतिः ।

असृजद् वरदानाच्च१६८ गणेशं चारुकुण्डलम् । । 8.33.११० ।।

१५१ तथा - ख. । १५२ मालाचमनमित्येव - घ, मरणमित्येव - क. । २५३ व्यास - घ । १५४ देवसत्तमः - ख । १५५ नासादितः - घ । १५६ भूतयः - ख. । १५७ द्विवश (।) - क. ख. । १५८ गमने - क. । १५९ यं चचारह - ख. । १६० कृत्स्नान् - घ. । १६१ स - घ. । १६२ रक्षिता - घ., भ्राता - क । १६३ सर्वतः - घ. । १६४ सुस्थाश्च - घ. । १६५... पि - (?) । १६६ हि - क । १६७ च - क., तथा करिष्ये वृषभं गच्छ त्वं च यथासुखम् - घ. । १६८ वरदानेन - घ.,... नञ्च - ख. ।

आकर्णाद् दारितास्यं च महाकायं१६९ महाबलम् ।

महापरिघबाहुं च वज्रसंहननं दृढम् । ।१ ११ । ।

महादंष्ट्रं महोरस्कं महाखड्गधनुर्धरम ।

दीप्ताङ्गारकनेत्रं च त्रिनेत्रं कवचोज्ज्वलम्१७० ।। ११२ । ।

बिभ्रत्तं चाक्षयेत्यर्थमिषुधी चर्मवाससम्१७१ ।

शरमेकेन हस्तेन धनुरेकेन बिभ्रतम्१७२ । ।१ १३ । ।

ग्रहनक्षत्रचित्रेण तडित्सूर्यावभासिता१७३ ।

उत्तरीयेण वियता भास्वन्तं मेरुकूटवत् । । १ १४। ।

प्रभाकरेति सुव्यक्तमामन्त्र्य भगवानिदम् ।

अब्रवीत्सर्वदेवानां समक्षं तं१७४ प्रभाकरम् । ।१ १५ । ।

प्रभाकर मयाज्ञप्त१७५ स्त्वं देवानां गुणाकर१७६ ।

परमैश्वर्यसंयुक्तो वृषवेगं निवारय ।

निवासार्थञ्च दिव्यन्तमिन्द्रद्वीपं ददामि ते । । ११ ६। ।

ज्योत्स्ना भवित्री पत्नी ते तथा चैवाजरामरः१७७ ।

भविष्यसि मयायज्ञप्तो१७८ महागणपतिर्मम । । ११ ७। ।

सनत्कुमार उवाच

ततस्तं देवतास्सर्वाः प्रणम्य ब्रह्मणा सह ।

जग्मुः स्वानि क्षयानि स्म देवोपि वृषवान् वभौ१७९ ।। ११ ८। ।

मुखतोर्द्धं१८० वृषो धर्मो जघनं यज्ञ उच्यते ।

चक्षुषी चन्द्रसूयौ च१८१ ब्रह्मा मूर्धानमाश्रितः । । ११ ९। ।

जिह्वायां तस्य वरुणो वायुरन्तश्चरः स्वयम् ।

पादान् विष्णुर्भगश्चैव१८२ पूषा शक्रश्च संस्थिताः१८३ । । 8.33.१२० । ।

जंघाः शेषास्तथा दित्या ऊरूश्चैव१८४ समाश्रिताः ।

रुद्राः कर्णौ च नासाञ्च ग्रीवोष्ठौ हनुमेव च ।।१ २१ । ।

१६९ महाकालं - ख. । १७० वपुस्तस्य च पिङ्गलम् - घ. । १७१... ञ्चर्मवाससम् - क. ख. । १७२ चोद्वहन् - क. ख. घ. । १७३ तडित्सूर्यावभासिना - ख,.. त्सूर्यवता तथा - क. । १७४ स समक्षं - ख- । १७५ ज्ञात - क । १७६ गुणाकरः - ख. । १७७.. जरामरा - ख । १७८ मयाज्ञाप्तो - क.. यथाज्ञप्तं - ख. । १७९ वृषलाञ्छनः - ख । १८०. र्द्धं क. ख. । १८१ तु - ख. । १८२... र्भवश्चैव - ख. । १८३... तौ - क. । १८४... श्चैव - क. ।

आयुधानि खुरा१८५ स्तस्य चक्रवज्रौ१८६ च शृङ्गयोः ।

अपाने च स्वयं मित्रः पुच्छं दानानि१८७ सर्वशः । ।१ २२। ।

अस्थीनि पर्वताः सर्वे पुरीषं श्रीरभूच्छुभा ।

मूत्रं चास्याभवद् दिव्यममृतं व्यास पावनम् ।। १२३ ।।

रोमाणि ऋषयस्सर्वे नक्षत्राणि च सर्वशः ।

ग्रहास्तस्याभवन् व्यास सन्धयः शुभदर्शनाः ।।१ २४। ।

इष्टयो वेदयज्ञाश्च मन्त्राः स्तोत्रा फलानि च ।

अभवंस्तस्य मांसानि रुधिरं सरिदर्णवाः । । १ २५। ।

सप्तलोकं मुखं ह्यासीत् तस्याप्रतिमतेजसः ।

हस्ता मरीचयश्चैव मज्जा औषध्य एव च१८८ ।। १ २६। ।

मन्त्रभूताश्च पशवः सकृत् (? स्नायुश्च१८९ वीरुधः ।

वल्ल्योथ वृक्षगुल्माश्च तथैवान्ये१९० नगाः शुभाः । ।१ २७ ।।

नागा१९१ स्तस्याभवन् नाड्यो वसवः शुक्रसंचयः ।

आमपक्वाशयौ तस्य तौ देवावश्विनौ स्मृतौ१९२ । ।१ १८ । ।

मेघास्तस्याभवन् त्वक्च तडिन्माला - - - - ।

- - - - - - यक्षा गन्धर्वाप्सरसस्तथा । । १ २९।।

शिरा धमन्योथ मदो दर्पाश्चैवाभिजज्ञिरे ।

मानुषा मातरश्चैव भूतानि विविधानि च । ।8.33.१ ३० ।।

रोमकूपाणि तस्यासन् वृषभस्य महात्मनः१९३ ।

एवं स भगवान् देवः परमैश्वर्यसंयुतः ।

सौरभेयो महादेवः सर्वदेवमयोभवत्१९४ ।।१ ३१ ।।

य इदं१९५ सौरभेयस्य जन्म कर्म च तत्त्वतः ।

माहात्म्यमखिलं चैव शृणुयाद्वा पठेत वा ।। १३ २। ।

१८५ क्षुरा - ख., क्षुरप्र - घ । १८६ चक्रवज्रे - ख. घ. । १८७ नद्यश्च - ख., छन्दांसि - घ. । १८८... मेव च - क. । १८९ स्नानं च - क. घ. । १९० तथा चान्ये - घ. । १९१ गाव - घ. । १९२... वाश्विनीसुतौ - घ. । १९३ वृषस्य सुमहात्मनः - क. । १९४ महत् - क, । १९५ इमं - क. ।

नित्यं शुचिरदीनात्मा सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

मृतश्च कालेकाले वा रुद्रलोकमवाप्नुयात् । । १३३ ।।

नेदं शठाय दातव्यं श्राव्यं वापि कथंचन ।

न नास्तिकाय दुष्टाय तथा वा पापकर्मणे१९६ । । १ ३४। ।

इदं पुत्राय शिष्याय धार्मिकाय महात्मने ।

देयं श्राव्यञ्च शुचये गुह्यमेतत् सनातनम् ।। १३५ । ।

यो लोकवेदप्रभवेन१९७ तेन सर्वार्थसिद्धेन महाबलेन ।

यात्यम्बुदाम्भोनिधिगर्जितेन स वोस्तु नित्यं सुमना महेशः । । १३६ । ।

इति स्कन्दपुराणे वृषोत्पत्तिमाहात्म्यं नाम त्रयस्त्रिंशोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

एवं स भगवान् व्यास मेघमुत्सृज्य१ देवपः ।

वृषवाहः समभवद्२ यथा ते कथितं मया । ।१ ।।

व्यास उवाच

कथं३ भगवती देवी कृष्णा गौरत्वमागता ।

कारणं तत्र किं चापि४ ह्येतदिच्छामि वेदितुम् । । २। ।

सनत्कुमार उवाच

आसीनौ मन्दरप्रस्थे उमाकामाङ्गनाशनौ ।

रेमाते५ प्रमथैस्सार्धं नानारूपधरैस्तदा ।। ३ । ।

अथ देवेन तत्रस्था क्रीडता सा कथान्तरे ।

कृष्णेत्युक्ता भगवती सा चुकोप मनस्विनी ।।४।।

कुपितां तां महादेवः परिष्वज्य महाद्युतिः६ ।

उवाचा सकृदव्यग्रः७ सांत्वयन् मधुरं वचः ।।५ ।।

१९६ पापकर्मिणे - क. । १९७ देवप्रभवेन - क ।

१ जीमुत्वं सृज्य - घ. । २ स भगवान् - क. घ । ३ केय- - घ. । ४ वापि - घ. । ५ रेमतुः - क., रमतुः - ध. । ६ महामतिः - घ' । ७,. .दव्यग्रं - घ. ।

देवदेव उवाच

देवि मा क्रोधमनघे कृथा८ विश्वसृगव्यये ।

हास्यं प्रकृतमेतन्मे कृष्णेति समुदाहृतम् । ।६ ।।

अद्य प्रभृति नानेन वचसाहं शुभानने ।

वक्ष्यामि त्वां त्यज क्रोधं - - - - ९ - - - - ।।७। ।

सनत्कुमार उवाच

तमेवंवदिनं देवं श्रुत्वा गिरिवरात्मजा ।

अगमत् परमां तुष्टिमिदं चोवाच सुस्वरम् । ।८ । ।

देव्युवाच

त्वं गुरुस्सर्वलोकस्य पूज्यो भर्त्ता ममैव च ।

- - - - - - - - - - - - - - - - - - ।।९। ।

- - - - - - - - - - - - - - - - - - |

- - - - - - - - - - - - - - - - - । । 8.34.१० ।।

सनत्कुमार उवाच

इति तेनेष्टवचसा१० तुष्टो देव्याः पिनाकधृक् ।

वरेणच्छंदयामास तयैषोभ्यर्थितो वरः । । ११ । ।

देव्युवाच

यदा यदा वदसि मां कृष्णेति वदतां वर ।

तदा तदा मे हृदयं विदीर्यत इव प्रभो । । १ २।।

।।

विज्ञापयामि सर्वेश गौरवर्णमनुत्तमम्११ । । १३ । ।

।

- - - - - - - - - - - - - - - - - - ।। १४। ।।

- - - - - - - - - - - - - - - - - - ।

जगद्भर्ता सुरेशान आत्मतुल्यपराक्रमः । । १ ५। ।

८ वृथा - क. । ९ तामुवाच पिनाकधृक् - क । इतः परं पत्रद्वयं खण्डितं क. पुस्तके । १० ते नष्टवचसा - घ. । ११ गौरवं तमनुत्तमम् - घ. ।

अग्रणीः सर्वदेवानां सर्वदैत्यनिषूदनः१२ ।

- - - - - - - - - - - - - - - - - - । । १ ६। ।

यदि तुष्टोसि मे देव यदि देयो वरश्च मे ।

तपश्चरितुमिच्छामि तदनुज्ञातुमर्हसि । । १७।।

सनत्कुमार उवाच

ततो भवः१३ प्रहस्यैनामुवाच तपसा हि किम् ।

तपसा कांक्षितं यत्तु तदद्यैव ददामि ते ।। १८ ।।

इत्युक्ता गिरिजा प्राह तप्ते तपसि पुष्कले ।

त्वमेव दाता भगवन् वरान् मह्यं यथेप्सितान् । ।१ ९।।

।

तदा१४ विज्ञापितेनैवं१५ सर्वकार्यार्थदर्शिना । ।8.34.२० ।।

- - - - - - - ।

चरणौ च नमस्कृत्य शिवस्यामिततेजसः । ।२१ । ।

सा क्षणादागता देवी हिमवन्तं नगोत्तमम् ।

ददर्श ऋषिमुख्यानामाश्रमैरुपशोभितम् । ।२२। ।

सरो मानसमासाद्य तथा बिन्दुसरश्च तत् ।

दिव्यां पाण्डुशिलां चैव गङ्गा१६ प्रभवमेव च ।।२३ । ।

ततो महालयं प्राप्य देवदारुवनं तथा ।।२४। ।

अन्यानि च ततोग्र्याणि१७ वनान्यासाद्य सा सती१८ ।

तस्योत्तरेण शैलस्य गत्वा१९ चाति मनोहरम्२० । ।२५। ।

अपश्यच्छिखरं दिव्यमेकमेकान्तमाश्रितम्२१ ।

चामीकरमयं दिव्यं सर्वौषधिसमावृतम्२२ ।।२६।।

इन्द्रनीलमहानीलनीलोपलतलैः२३ शुभैः२४ ।

वृक्षैर्मणिमयैश्चित्रैः सर्वतः परिसंवृतम्२५ ।।२७।।

१२... देवविषूदन घ। १३ वरः घ । १४ तथा(?) । १५. व घ। १६ गदां घ। १७ तपोग्राणां घ, ततोग्राणां... ग. घ. । १८ शाश्वती - घ. । १९ गता - घ. । २० सातिमनोहरम् - घ. । २१... ता - घ । २२.. समन्वितं -ग. ध. । २३ नीलोत्पलतलैः - ख... .घ, तलं - ख. घ. । २४ शुभं - ख. घ. । २५ परिवारितम् - घ ।

क्वचिदञ्जनपुञ्जाभं स्फटिकोपलमेव च२६ ।

क्वचिद्धेमोपलं दिव्यं काचिच्चित्रोपलं पुनः । ।२८। ।

क्वचिन्मनःशिलाशृङ्गं२७ हरितालोपमं क्वचित् ।

शालैस्तालैस्तमालैश्च२८ प्रियालाम्रातकैरपि । । २९। ।

अशोकैश्चम्पकैर्लोध्रैः कदम्बाम्रातिमुक्तकैः२९ ।

नागपुन्नागतिलकैः सुरभीचन्दनैरपि । ।8.34.३ ० । ।

धातकीकेतकीभिश्च तथैवोद्दालकैरपि ।

कदलीभिश्च चित्राभिः खर्जूरैः पनसैरपि । । ३१ । ।

बकुलैर्नालिकेरैश्च पद्मषण्डैश्च शोभितम् ।

कपित्थैः खदिरैश्चैव भव्यैः३० पारावतैरपि। ।३ २ ।।

मृद्वीकामण्डपैश्चैव तथांकोठैः समावृतम् ।

सदा३१ पुष्पफलोपेतैश्चारुचामीकरप्रभैः । ।३ ३ । ।

तथा प्रस्रवणैश्चैव३२ नदीभिश्चोपशोभितम् ।

पक्षिभिर्मधुरालापैः३३ समन्ताच्चाभिनादितम् । ।३४।।

मयूरचातकोपेतं हंसचक्राह्वसंकुलम् ।

सारसैः खञ्जरीटैश्च हारीतैश्चाभिनादितम् । । ३ ५। ।

जीवं जीवसमाकीर्णं३४ महिषर्क्षसमाकुलम् ।

सिंहशार्दूलचरितं३५ शरभेभसमाकुलम् । ।३ ६६। ।

मेरुमन्दरसंकाशं सर्वपुण्यफलप्रदम्३६ ।

रम्यं स्वर्गमिवागम्यं पापानां३७ क्रूरकर्मणाम्३८ ।।३७। ।

श्रिया स्वलंकृतं साक्षा३९ दुद्यानमिव सत्कृतम् ।

तत्र केचिन्मधुफला वृक्षाः सर्वर्तुकामदाः४० । । ३८। ।

२६ स्फटिकोत्पलमेव च - ग. । २७. न्मणिच्छि (शि) लाशृङ्गं - ग, मनच्छि - ख । २८ शलतालत-मालैश्च - ख. ग । २९.. तमुक्तकैः - ख घ । ३० भवैः - घ., धवैः. (?) । ३१ मंजु - घ. । ३२ प्रसवनैश्चैव - ख. । ३३... भाषैः - - ख. । ३८ जीवंजीवकसंकीर्णं - घ. । ३५.?. चितं - ग. । ३६ सर्वपुष्पफलप्रदम् - ख. घ. । ३७ पापिना - ख । ३८ क्रूरकार्मिणाम् - ख. ग । ३९ श्रियालंकृतामा- वासं - घ.. स्वयं कृतावास (?), स्वलंकृतावासं - ख ग । ४० सर्वत्र कामदाः - ख घ. ।

अपरे क्षीरिणो नाम वृक्षास्तत्र मनोरमाः ।

अपरे सर्वपुष्पाणि फलानि च महीरुहाः ।।३ ९ । ।

पुष्प्यन्ते४१ च फलन्ते च काञ्चनाश्चापरे द्रुमाः ।

फलन्ति भक्ष्याण्यपरे४२ भोजनानि४३ च सर्वशः४४ ।।8.34.४ ० । ।

मानुष्याण्यथ दिव्यानि षड्रसानि महाद्रुमाः ।

वस्त्राण्यन्ये प्रसूयन्ते फलेष्वाभरणानि च४५ । ।४१ ।।

तथा बहुविधामन्ये शय्यां चा४६ भरणद्रुमाः (?) ।

अमाक्षिकं४७ मध्वपरे चामृतप्रतिमं नगाः ।।४२ ।।

भोगाँश्च विविधानन्ये तथैवाभरणानि च४८ ।

अन्ये४९ स्त्रीः संप्रसूयन्ते मनुष्याँश्च तथापरे ।।४३ ।।

सर्वा मणिमयी भूमिर्दिव्ये५० तस्मिञ्छिलोच्चये५१ ।

सुगन्धिः५२ पवनो वाति नात्यर्थं चोष्णशीतलः५३ ।।४४।।

यावदेव५४ महादेवी तं गिरिं५५ नाभिगच्छति५६ ।

प्रीत्यर्थं तावदेवासौ देव्या रुद्रेण निर्मितः । ।४५। ।

तस्यैव च प्रसादेन नासौ गम्यः शिलोच्चयः ।

सर्वदेवनिकायानां भूतानाञ्चैव सर्वशः ।।४६। ।

सनत्कुमार उवाच

तस्मिन् गिरिवरे देवी तपस्तेपे सुदुश्चरम् ।

वार्क्षे दधाना वसने रुचिरे५७ धर्मसाधने ।।४७। ।

कदाचित्सा फलाहारा कदाचित्पर्णभोजना ।

कदाचिदम्बुभक्षाभूत्कदाचिदनिलाशना । ।४८ ।।

कदाचिदेकपादेन सूर्यस्याभिमुखी स्थिता ।

निगृहीतेन्द्रियग्रामा सा बभूव वरानना ।।४९ ।।

४१ पुष्पन्ते - ख. घ. । ४२ भक्षाण्यपरे - ग. घ । ४३ ..भाजनानि - ख. घ । ४४ सर्वदा - ख. घ. । ४५ फलेष्टाभरणानि च - ग. । ४६ वा - घ । ८७ समाक्षीकं - ख । ४८ अत्राभरणानीति पुनरुक्तम् । ४९ अन्या - ख. । ५० दिव्या - ख. घ. । ५१ तस्मिन् शिलोच्चये - ख. घ. । ५२ सुगन्धः - ख. ग. घ. । ५३.. .शीतता - ग.! ५४... द्देवं (?) । ५५ गिरिजा - घ, । ५६ नाभ्यगच्छति ग- घ. । ५७ रुचिरे वाससी - ग. ।

महादेवनमस्कारा महादेवपरायणा ।

महादेवप्रिया देवी पुत्रार्थञ्च वरार्थिनी५८ । ।8.34.५ ० ।।

अजैकपादं रुद्रञ्च डिण्डिमुण्डेश्वरं५९ तथा ।

कापालिनं भारभूति६० माषाढिञ्चैव सानुगम् ।।५१ ।।

निकुम्भं गतमन्युं६१ च भूतमोहनमेव च ।

कालदण्डधरं चैव मृत्युदण्डधरं६२ तथा । ।५२।।

ब्रह्मदण्डधरं चैव घोरचक्रधरं६३ तथा ।

अन्तरिक्षचरान् घोरान् दिशासु विदिशासु च ।।५३ । ।

एतान् गुह्यान् गणाध्यक्षानदृश्यान् सर्वतोमुखान्६४ ।

प्रागेव तस्या रक्षार्थं महादेवो नियुक्तवान् । ।५४। ।

उपरिष्टादधस्ताच्च तं गिरिं ते गणेश्वराः ।

अदृश्याः सर्वतश्चैव६५ न ररक्षुरमितौजसः ।।५५।।

न तस्य गिरिशृंगस्य रक्ष्यमाणस्य तैस्तथा६६ ।

देवदानवगन्धर्वाः शेकुर्गन्तु६७मुपान्तिकम्६८। ।५६। ।

प्रागेव स्थापितवती यानि चारुशिलातले ।

भूषणानि नदी तेभ्यो६९ जज्ञे पुण्यजलाश्रया ।।५७। ।

तामलंकारधारेति विश्रुतां पापनाशिनीम्७० ।

पश्यन्त्यद्यापि७१ च जनाः सर्वकालजलां शुभाम् ।।५८। ।

यस्मिन्नेव दिने देवी सा तथा तिष्ठदद्रिजा७२ ।

तस्मिन्नेव दिने व्यास शार्दूलोपि जगाम७३ ताम् । ।५९।।

महकायमुखो भीमः पिङ्गलामललोचनः ।

नखदंष्ट्रायुधो भीमस्त्रासनः सर्वदेहिनाम् । ।8.34.६० ।।

५८ वस्तुहेतवे - घ, तपस्विनी (?) । ५९ दतिं चण्डेश्वरम् - घ. । ६० भावभूति - ध. । ६१ शतमन्युं - घ. । ६२ घोरचक्रधरं - घ. । ६३ घोरं - ख., घोरवज्रधरं - घ. । ६४... मुखं - ख. ग. । ६५.. ग (गा?) श्चैव - ख.,... श्चै नां - ख. । ६६... स्तदा - ख. । ६७ न शेकुर्गण (र्न्तु?) - घ. । ६८... मुमान्तिकम् - ख । ६९ तस्या - ख. । ७० पापनाशनीम् - ख. । ७१.. .पश्यन्ति च - ख, अद्यापि पश्यन्ति - घ. । ७२ दम्बिका - घ, । ७३.. .भिजगाम - घ. ।

गुहामुखाद् विनिःसृत्य व्यजृम्भत महाबलः ।

- - - - - - - - - - - - - - - - - - ।।६ १ । ।

ततः स देवीमालोक्य भक्षार्थमुपचक्रमे ।

तपसा स्तम्भितस्तस्या ह्येतदेवान्वचिन्तयत् ।।६ २ ।।

नार्येषा दृष्टपूर्वा मे शर्वपार्श्वे सुशोभना ।

यादृशं तपसश्चास्या वीर्यं मन्ये न मानुषी । ।६३ । ।

अथवा नित्यमेवासौ महेश्वरमनुव्रता ।

मन्दरे७४ सह देवेन रमते७५ हिमवत्सुता ।। ६४। ।

तपसा किं तदा चास्या यस्या भर्त्ता पिनाकधृक् ।

तद्रूपिणीयं काप्यन्या७६ तपोनियममास्थिता७७ ।।६५ ।।

महता तेजसा७८ युक्ता नेयं शक्या मया शुभा ।

हन्तुं भक्षार्थमद्येह ययाहं७९ स्तम्भितः स्थितः । ।६६। ।

तस्मादेनामुपासिष्ये यावत् कालस्य पर्ययः ।

स्वयमेतां मृतां पश्चाद् यथेष्टमबलामहम् ।।६७। ।

भक्षयिष्ये बुभुक्षार्त्तो मुनिः फलमिवाश्रमे ।

विचिन्त्यैवं स शार्दूलो देव्यादूरे समास्थितः । ।३८।।

स्तब्धदृक्८० कर्णलाङ्गूल उपविष्टो निरीक्ष्य ताम्८१ ।

सापि देव्यूर्ध्वदृष्टिन्तं दृष्ट्वा स्थितमसङ्गिनी ।

अनुग्रहकरीं बुद्धिं चक्रे तस्मिन् सदैव हि ।।६९। ।

व्यास उवाच

तपश्चरणसक्तायां देव्यां देवस्त्रिलोचनः ।

किमकार्षीत् सुरेशान एतदिच्छामि वेदितुम् ।।8.34.७० ।।

सनत्कुमार उवाच

- - - - - - - - - - - प्रति भावितायाम् ।

पुत्रार्थमासक्तमनोरथायां देवोकरोद्यत्तदिदं शृणुष्व । ।७१ । ।

७४ मन्दरं - घ. । ७५ रमतीं - ध. । ७६ कानान्या - ग. । ७७ नियतमास्थिता - ख. । ७८ महादेवेन ते - ख. । ७९ तयाहं - घ., मया... - ग. । ८० शुद्धदृक् - घ. । ८१ निरीक्षतम् - ग., न्यमीक्षत - घ. ।

देव्यां तपसि सक्तायां८२ भगवान् गोवृषध्वजः ।

जागामानुग्रहं कर्तुमुपमन्योर्महात्मनः ।।७२। ।

।

स ऋषिर्मातुलगृहे कदाचित् क्षीरमुत्तमम् ।।७३ । ।

होमशेषमति स्वादु पीतवानग्निहोत्रिणः ।

तत् स्मृत्वा मातरं प्राह देहि८३ मातः पयो मम । ।७४। ।

तस्मै पिष्टं ददौ माता तोयेनालोड्य दुःखिता ।

क्षीरमित्युपनीतं तद् दृष्टवा पिष्टं तदा८४ मुनिः ।।७५।।

नैतत् क्षीरमिति प्राह मातरं सा८५ ततोब्रवीत्८६ ।

वत्स क्षीरं कुतोस्माकं कुतश्चान्नं८७ तपस्विनाम् । ।७६। ।

आराधय महादेवं स ते सर्वं प्रदास्यति ।

इत्युक्तः स तदा मात्रा दुःखशोकपरिप्लुतः । ।७७।।

जगाम शरणं देवं सर्वभावेन शङ्करम् ।

आदित्याभिमुखो भूत्वा पादेनैकेन संयतः८८ ।।७८। ।

मनसाचिन्तयन्नित्यं प्रणतार्तिहरं हरम् ।

सहस्रमेकं वर्षाणां तस्थौ दिव्यं फलाशनः । ।७९।।

द्वितीयं शीर्णपर्णाशी८९ तृतीयं चाम्बुभोजनः९० ।

महादेवपरो भूत्वा९१ चतुर्थं यो जितेन्द्रियः ।

तस्थौ सहस्रं वर्षाणामनिलाशन९२ एव च ।।8.34.८ ० । ।

यदा चतुर्थं संपूर्णं९३ सहस्रं शरदां मुनेः९४ ।

तुष्टस्तदा ददौ शर्वः शक्ररूपेण दर्शनम् ।।८१ ।।

शक्र उवाच

उपमन्यो महाभाग तपस्ते बहु संचितम्८५ ।

तुष्टोस्मि ते वरं ब्रूहि यद्यदिच्छसि पुत्रक ।

८२ युक्तायां घ। ८३ देवि   घ । ८४ क्षीरबिन्दूपनीतञ्च दृष्ट्वोपरि तदा ख क। ८५ स ग। ८६ तदाब्रवीत् - ख. क. । ८७... श्चार्थं - घ. । ८८ संयुतः - ख. क. । ८९.. .पत्राशी - घ. । ९० वायुभोजनः - घ. । ९१. भ्यर्च्य - ख. क. । ९२ मणिनाशन - घ- । ९३ गतवान् - घ. । ९४ मुने - ख. घ. । ९५ सञ्चयं - ख., संस्कृतम् (?- घ. ।

उपमन्युरुवाच

स्वागतं देवराजस्य त्रैलोक्याधिपतेरिह ।

अद्य निष्कल्मषं मन्ये तपश्चीर्णं मया महत् ।।८३ ।।

योहं त्रैलोक्यदेवेशमिन्द्रं पश्यामि दिक्पतिम् ।

इदं पाद्यमिदं चार्ध्य९६ मिदमासनविष्टरम् ।।८४।।

अयं च मधुपर्कस्ते गृह्यतां सदसस्पते ।

किं करोमि तदाख्याहि प्रार्थयस्व महाबल ।

कृतमेव९७ हि तद्विद्धि यदि स्यात् सुकरं मया । ।८५। ।

शक९८ उवाच

भक्तो मे पिता विप्र सखाभूत् परमः९९ पुरा ।

तेन स्नेहेन दृष्ट्वाहं भवन्तं तपसि स्थितम् ।

क्लिश्यमानमिहायातो ब्रूहि किन्ते ददान्यहम्१००।।८६। ।

उपमन्युरुवाच

देवराज्यमपि१०१ त्वत्तो नाहं कांक्षे सुरोत्तम ।

महादेवमहं भक्तस्तस्मादिच्छाम्यहं वरम् ।।८७।।

शक्र उवाच

महादेवं१०२ न पश्यन्ति सुरापि सदसस्पतिम् ।

न तं द्रक्ष्यसि विप्रेन्द्र ब्रूहि यत्ते मनोगतम् ।।८८ । ।

अहं पितुस्ते स्नेहेन इहायातो महाव्रत ।

धर्मतो हि सुतो मे त्वं ब्रूहि तस्माद् ददाम्यहम्१०३ ।।८९। ।

उपमन्युरुवाच

कृतं स्वजनकृत्यं ते पूजितोस्मि त्वया प्रभो ।

गच्छ नाहमृते रुद्राद् वरं याचेन्यसंभवम् । ।8.34.९० ।।

९६ चार्धं - ग. । ९७ मेवं - ख. घ. । ९८ इन्द्र - घ. । ९९ परमतः ख., परमं - घ. । १०० वरं ब्रूहि महाभाग यत्ते मनसि वांछितं - घ.,... म्यहं - ख । १०१ देवराजमपि - ग. । १०२ महेश्वर - घ. । १०३ वरं वरं - ग. घ. ।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्तः स तेजस्वी शक्ररूपी महेश्वरः ।

उवाच तप्स्यसे१०४ पश्चात् किं ते रुद्रः१०५ करिष्यति१०६ ।।९१ । ।

गच्छामि स्वस्ति ते चास्तु१०७ निर्विघ्नस्ते भवत्वयम् ।

रुद्रं प्रति समारम्भः स्मरेथास्त्वं हि मां१०८ विभो ।।९२।।

सनत्कुमार उवाच

गते तस्मिन् तदा हीन्द्रे रुद्रः स्वं रूपमास्थितः ।

तस्यादर्शयदव्यग्र इदं चोवाच सुस्वरम् ।।९३ ।।

रुद्र उवाच

उपमन्यो महाभाग पश्य मां विगतज्वरः ।

ब्रूहि निश्चित्य मनसा१०९ वरं यावद्ददामि११० ते ।।९४। ।

सनत्कुमार उवाच

ततः स दृष्ट्वा देवेशं शिरसाभिप्रणम्य१११ च ।

उवाच प्रणतो वाक्यं११२ मनसा संप्रधारयन् ।।९५। ।

भगवन् यदि तुष्टोसि सदा सुरगणार्चित११३ ।

यद् ब्रवीमि तदीशान११४ मह्यं यच्छ नमोस्तु ते । ।९६। ।

द्रव्यं११५ किंचिदनाश्रित्य मानुषं दिव्यमेव वा११६ ।

क्षीरोदनं समश्नीयामयाचितमुपस्थितम्११७ । ।९७। ।

देवदेव उवाच

अनाश्रित्येह नैवास्ति कस्यचिद् द्विजसत्तम ।

तृणमप्याश्रयं कृत्वा तस्माद्वद महामुने ।।९८। ।

उपमन्युरुवाच

नैवाहमाश्रये किञ्चित् प्रसादाद् भगवँस्तव ।

तदर्थ११८ श्चायमारम्भस्तत् प्रयच्छ यथार्थितम्११९ ।।९९ । ।

१०४ तप्यसे - ख. । १०५ तप्यतो रुद्रात् - ख. । १०६ प्रदास्यति - घ । १०७ चैवास्तु - घ. । १०८ मा - ख. । १०९ निश्चिन्तमनसा - ख । ११० ददानि - ख. । १११ प्रणिपत्य - .ख. । ११२ वाक्य - क., वाच्यं - ख । ११३ यदि देयो वरश्च मे - ख. । ११४ तमीशानं - ख. । ११५ त्वां च - घ. । ११६ च - घ. । ११७ - दयाचितमुपस्थितम् - क. ग. । ११८ यदर्थं - घ. । ११९ यथा स्थितं - क स्वप्रार्थितम् - घ. ।

दैवदेव१२० उवाच मुने किञ्चिदनाश्रित्य नास्ति क्षीरोदनं तव ।

इत्युक्त्वा तं महादेवस्तत्रैवान्तरधीयत ।।8.34.१ ०० ।।

अन्तर्धानं ततो गत्वा जिज्ञासार्थं पिनाकधृक् ।

ब्रह्मणो रूपमास्थाय१२१ भूय एनं १२२ ततोब्रवीत् । ।१ ०१ ।।

ब्रह्मोवाच

उपमन्यो महाप्राज्ञ१२३ सुचीर्णं ते तपः शुभम्१२४ ।

तुष्टोस्मि ते१२५ वरं ब्रूहि प्रयच्छामि१२६ यथेप्सितम्१२७ ।।१ ०२।।

उपमन्युरुवाच

भगवन् सर्वलोकेश नमस्ते सर्वसृक् प्रभो ।

सुचीर्णं मे तपो देव यत्त्वां१२८ पश्यामि लोकप ।। १०३ । ।

महेश्वरमहं भक्तस्तदाशीस्तत्परायणः ।

तस्माद्वरं वृणे देव त्वत्तो नाहमसंशयम् । ।१ ०४।।

ब्रह्मोवाच१२९

रुद्रस्ते नाददद्विप्र क्षोरौदनमदुर्लभम्१३० ।

स तेन्यत् कुत एवेह दास्यते वरमुत्तमम् । ।१ ०५। ।

प्राजापत्यं सुरत्वं वाप्यमरत्वमथापि वा ।

इन्द्रत्वमथ सोमत्वं विष्णुत्वं१३१ वा ददानि१३२ ते ।।१ ०६ ।।

लोकपालो भवानस्तु सर्वलोकाभिपूजितः ।

ब्रूहि किन्ते ददान्यद्य विसृजस्व१३३ महेश्वरम् ।

नासौ दाता तवेशानस्तृणमप्येकमल्पकम्१३४ ।।१ ०७। ।

उपमन्युरुवाच

न गृहीतं प्रभो१३५ तेन मम किञ्चिन्महात्मना ।

ईश्वरः सर्वभूतानां न१३६ स्वामी तस्य कश्चन ।। १ ०८। ।

१२० सनत्कुमार - घ. । १२१ ब्रह्मरूपं समास्थाय- घ । १२२ एवं - क ख । १२३ महाप्रज्ञ - ख. । १२४ शुभ - ख. । १२५ ब्रूहिवरं - क. ख? । १२६ तत्प्रयच्छ - घ. । १२७ यथास्थितं - क., तवानघ - स. घ. । १२८ यस्त्वां - क. । १२९ पितामह उवाच - ध. । १३० क्षीरोदनमदुर्लभम् - ख. घ. । १३१ सविष्णुत्वं - ख. ।

१३२... मि - ख. । १३३ व्यसृजस्व - ख. । १३४... मल्पकमक्षतं - क., .,. प्येकमक्षतं - घ,,. प्येकमेव च - ख. । १३५ पुरा - घ. । १३६ नास्वामी - घ. ।

इच्छया कुरुते देवः सर्वकार्याणि कार्यिणाम् ।

ददाति यदि लाभो मे न ददाति तथापि च ।। १०९ ।।

बहुना किं प्रलप्तेन तेन दत्तमहं वृणे ।

नरकं वा पशुत्वं वा किं पुनर्यदतोन्यथा । ।8.34.१ १० ।।

त्वत्तो नेच्छामि विष्णुत्वं न शक्रत्वं१३७ पितामह ।

गच्छ१३८ सर्वसुरेशान मा वृथा क्लेशमाचर ।। १११ । ।

सनत्कुमार उवाच

स एवमुक्तो देवेशस्तेन ब्रह्मर्षिणा तदा१३९ ।

तस्य तत्र पुनर्वाक्यं वरार्थमवदत् प्रभुः ।।१ १२ । ।

उपमन्युरपीशाने मन आधाय१४० निश्चलम् ।

तूष्णीं बभूव देवोपि तत्रैवान्तरधीयत१४१ । । ११३ ।।

तस्य तां भावनां ज्ञात्वा पिनाकीशस्त्रिलोचनः१४२ ।

स्वमेव रूपमास्थाय दर्शयामास तत्क्षणात् । । १ १४।।

त्र्यक्षो जटी विशालाक्षः कुण्डली दीप्तलोचनः ।

ज्वालामालाधरः श्रीमान् भुजगाबद्धमेखलः । । ११ ५।।

सर्पयज्ञोपवीती च व्याघ्रचर्माम्बरच्छदः ।

कृष्णाजिनोत्तरीयश्च कमण्डलुधरस्तथा । । ११ ६। ।

दण्डी शूली महाहासो१४३ गणपैर्बहुभिर्वृतः ।

उवाच पुत्र पुत्रेति तुष्टोस्मि तपसा तव । १ १७।।

अमरो जरया त्यक्तः सर्वदुःखविवर्जितः ।

कामरूपधरः श्रीमान् मत्प्रसादाद् भविष्यसि ।। ११९ ।।

द्वीपञ्चेमं१४४ गृहाण त्वं मया सृष्टं हि कामगम् ।

क्षीरौदन१४५ समुद्रेण सर्वतः परिवारितम् । ।१ १९ ।।

महायोगबलो भूत्वा सर्वज्ञः प्रियदर्शनः ।

भुंक्ष्व१४६ क्षीरौदनं वत्स बन्धुभिस्सहितः सदा१४७ ।। 8.34.१२० ।।

१३७ ब्रह्मत्वं वा घ। १३८ त्वंहि ख। १३९ तथा घ। १४० श्वाधाय क, संघाय ख, घ। १४१ तां क। १४२ स त्रिलोचनः क, घ। १४३ महाभागो घ। १४४ द्विपं चैव घ। १४५ क्षीरोदेन - ख । १४६ क्षीरोदनं - क ख. । १४७ तदा - ख. ।

सप्तपूर्वाणि सर्वाणि कुलानि तव तापस१४८ ।

इदं चैव कुलं सर्वमनुगृहणामि सुव्रत१४९ । । १२१ । ।

सर्वे भवन्तु विप्रर्षे१५० य इमे तव बान्धवाः ।

मत्प्रसादान्महासत्वा नित्यं क्षीरौदनाशनाः१५१ ।। १ २२।।

सनत्कुमार उवाच

स तु तं वरमादाय प्रणम्य शिरसा भवम् ।

शिरस्यञ्जलिमाधाय१५२ अस्तौषीत् प्रयतात्मवान् । ।१ २३ । ।

उपमन्युरुवाच

नमः सर्वामरेशाय विश्वेशाय नमो नमः ।

नमः सर्वार्तिहर्त्रे१५३ च नमश्शोकहराय च ।।१ २४ ।।

नमः पवनवेगाय नमः पवनरूपिणे ।

नमः काञ्चनमालाय पद्ममालाय वै नमः । ।१ २५।।

नमः सुररिपुघ्नाय चण्डवेगाय वै नमः ।

नमः पितृसुरेशाय मखघ्नाय१५४ च वै नमः । । १ २६।।

स्त्रीरूपाय नमस्तुभ्यं सर्वरूपधराय च ।

नमः कन्दर्पनाशाय१५५ विश्वस्रष्ट्रे१५६ नमो नमः । ।१ २७।।

नमो विश्वाय पाशाय१५७ नमोचिन्त्याय चैव हि१५८।

त्वन्नो गतिश्च श्रेयश्च त्वमेव हृदयं सदा ।। १ २८।।

सनत्कुमार उवाच

ततस्तं मूर्ध्न्युपाघ्राय१५९ समाश्वास्य१६० विसृज्य च ।

जगाम भगवान् व्यास सुकेशं१६१ प्रति स१६२ प्रभुः ।।१ २९।।

१४८ तपसा तव - ख । १४९ तापस - क । १५० विपेन्द्र - ख. । १५१ क्षीरोदवासिनः - क. ख. घ. । १५२ मादाय - -घ. । १५३... हन्त्रे - ग. । १५४ मुखघ्नाय - ख., महिष... - क. । १५५ स्कन्दविशाखाय - कः, स्यन्ददिशाखेच ख. । १५६ विष्वक् स्रष्टृं - क. ख घ । १५७ घस्राय - क । १५८ ह - ख. । १५९ मूर्ध्नि चाघ्राय - क घ. । १६० श्वस्य - ख । १६१ सुरेश - घ. । १६२ प्रतिमः - घ. ।

उपमन्युं ज्वलितानलप्रकाशं शतमन्युं१६३ तपसा१६४ जिगीषमाणम्१६५ ।

स चकार नतं१६६ हरोग्रमन्युं वरदानेन तदा व्यपेतमन्युम्१६७ ।।8.34.१ ३० । ।

इति स्कन्दपुराणे उपमन्युवरप्रदानं नाम चतुस्त्रिंशोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

ततः स भगवान् देवः सुकेशं गणपं पुनः ।

चकार ब्राह्मणं व्यास तपः सत्यपरायणम् ।।१ ।।

व्यास उवाच

कथं स ब्राह्मणः पूर्वं गणेशत्वमुपागतः ।

केनास्य तपसा तुष्टो गणेशत्वं१ ददौ प्रभुः । ।२।।

सनत्कुमार उवाच

आसीद्वसिष्ठकुलजो ब्राह्मणस्सत्यवाक् शुचिः२ ।

तीर्थयात्रास्वभिरत३ उपवासपरायणः ।।३ । ।

स कदाचिद्विदेशस्थो वने पश्यन् पथि स्थितम् ।

व्याघ्रं व्यात्ताननं घोरं नखदंष्ट्रायुधं तदा४ ।।४।।

दृष्ट्वा तं स तदा विप्रस्त्यक्त्वा पन्थानमाशुगः ।

विवेश महतीं घोरामटवीं प्राणिवर्जिताम्५ ।।५।।

तत्रापश्यत् स पुरतो वीरणस्तम्बमाश्रितान्६ ।

पुरुषाँल्लम्बमानाँश्च क्रन्दमानान् सुदुःखितान्७ ।।६।।

तानवाक्शिरसो दृष्ट्वा लम्बमानांस्तदा द्विजान् ।

के यूयमिति पप्रच्छ ते चैन८ मिदमूचिरे । ।७।।

१६३ गतमन्युं - क. । १६४ तमसा - ख. । १६५ विजिगीषमाणं - क. । १६६.. रावनतं - क. ख. घ. । १६७ मन्युमिति - क, मन्युरिति? ख ।

१ गणपत्व - ख. । २ छुचिः - क,... ञ्छुचिः - ख. । ३.. यात्रासु निरतः - घ. । ४ वरं - क. ख. । ५ शार्दूलं विपिने दृष्ट्वा मार्गमुत्क्रम्य मा (चा) शुगः । विवेशान्यद्वनं घोरं सर्वप्राणिविवजितम् । इति ख. पुस्तकपाठः । ६ स्तम्भ - ख. घ. । ७,.. नाँश्च दुःखितान् - घ. । ८ तमेवं... - घ., ते चैव - क. ख, ।

239

पितर ऊचुः

तव स्मः पितरस्सर्वे नरकेस्मिन्नधोमुखाः ।

वीरणे त्वयि लम्बामस्तव दोषेण दुर्मते ।।८।।

पुत्रानिच्छन्ति मनुजास्तारयिष्यन्ति नस्त्विमे९ ।

नरकादिति स त्वन्नः पातयिष्यसि दुःखितान् । ।९। ।

विप्र उवाच

मया तीर्थाभिगमनात् तपो यत्१० समुपार्जितम् ।

जन्मप्रभृति यच्चापि मया किञ्चित् कृतं शुभम् ।

तेन यूयमितो गर्त्तादुद्धरध्वं११ पितामहाः ।। 8.35.१० । ।

पितर१२ ऊचुः

न वयं तपसा१३ शक्या न यज्ञैर्नाप्यतोन्यथा१४ ।

गर्त्तादस्मात्समुद्धर्तुं यद् ब्रूमस्तत्कुरुष्व नः ।।१ १। ।

अपत्यं गुणसंयुक्तमुत्पादय तपोयुतम् ।

ततो वयमितो गर्त्तान्मुच्येम यदि मन्यसे ।।१ २।।

विप्र उवाच

ऊर्ध्वरेताहमित्येतन्मया व्रतमुपाकृतम्१५ ।

न दारानाहरिष्यामि तारयिष्ये च वै पितॄन् । । १३ । ।

ततस्स तान् तथोत्सृज्य१६ दुःखेन महता वृतः ।

जगाम रुद्रं शरणं पितरोन्तर्हितास्ततः । ।१४।।

पितृष्वन्तर्हितेष्वेवं वायुभक्षस्तदा द्विजः ।

काष्ठलोष्ठोपलीभूतो निरुच्छ्वासोवतिष्ठत१७ । । १५ ।।

सन्धाय१८ मानसं१९ रुद्रे२० निश्चलः२१ सुसमाहितः२२ ।

हृदयेन जपन् रुद्रानाकाशे समतिष्ठत । ।१ ६। ।

९ नास्ति मे - घ. । १० यत्तपः - घ. । ११... सर्वानुद्धरध्वं - ख. । १२ पितामहा - घ. । १३ युष्मत्तपसा - ख. । १४ यज्ञेनाप्यतोन्यथा - क. ख., शक्त्या त्वया ज्ञात्वा - घ. । १५,., मुपावृतं (?), मुपाहृतं - क,... मनुत्तमं- घ. । १६ ततो (दो) त्सृज्य - क. ख. घ. । १७,.. तिष्ठति - ख. । १८ ध्याय मानस्ततो - ख, स ध्यायमानो रुद्रेति - घ. । १९ मनसो - क. । २० रुद्ध - ख. । २१ निश्चलं - ख. । २२... स्थितः - ख. ।

240

तस्य पूर्णे तदा मासि वातवर्षमभून्महत् ।

सर्वसत्वप्रमथनं दुस्सहं भीमशब्दवत् ।। १७। ।

तेन वर्षेण२३ महता नैव२४ तस्याभवत्तदा ।

दुःखं वाप्यथवा भङ्गः२५ सम्यगेवावतस्थिवान् । । १८। ।

अथ तं भगवान् देवो मासे वर्तति सप्तमे ।

विष्णुरूपधरो भूत्वा प्रोवाच द्विजसत्तमम् ।। १ ९।।

तुष्टोस्मि तव भद्रन्ते तपसानेन सुव्रत ।

वरं वरय विप्रर्षे यस्ते२६ मनसि वर्तते ।। 8.35.२० । ।

सुकेशस्तु ततो दृष्ट्वा नारायणमुपागतम् ।

अब्रवीच्छङ्करादिच्छे२७ वरं न भवतो ह्यहम् ।।२ १ ।।

विष्णुरुवाच२८

अलमेतेन विप्रर्षे निर्बन्धेन हरं प्रति ।

देवैरपि न शक्योसौ द्रष्टुं किमुत मानुषैः । ।२२।।

सुकेश उवाच

द्रष्टुं शक्यो न वा शक्यः किमेभिर्वो विचारितैः ।

कुग्रहः सुग्रहो वाहं तथापीशे मनो मम । ।२३ ।।

शंकरादेव चक्रेश शुभं वा यदि वाशुभम् ।

वरं कांक्षे न च त्वत्तो२९ न चान्यस्मात् कथञ्चन ।।२४। ।

भवन्तोपि हि तं देवं यस्मात् सर्वे समाहिताः ।

अर्चयध्वे३० स्तुवध्वे३१ च तस्माच्छ्रेष्ठः स उच्यते ।।२५।।

सनत्कुमार उवाच

तस्य तन्निश्चयं ज्ञात्वा संतुष्टो३२ भगवान् हरः ।

विष्णुरूपं परित्यज्य स्वं रूप प्रत्यपद्यत ।।२६। ।

उवाच चैनं विप्रेन्द्र३३ गणपो३४ मे भवाक्षयः ।

अमरो जरया त्यक्तः सर्वदुःविवर्जितः ।।२७।।

२३ मासेन - घ. । २४ नैवं - ख. घ. । २५ भङ्गं - घ. भंगो - क. । २६ यत्ते - क. घ. । २७.. तं हरादिच्छे - घ. । २८ देवदेव घ. । २९.. ह शत्रुघ्न - घ. । ३० अर्चयध्वं - क. ख. घ-, अर्चयध्वं सुरेशं च - घ. । ३१ स्तुवध्वं - क. ख. । ३२ तुतोष - क. ख. घ. । ३३ विपेन्द्रं - - क घ. । ३४ गणपस्त्वं - ख ।

ऐश्वर्येण च संयुक्तः प्रियो मम पुरस्सरः ।

इमं च३५ मत्कृतं दिव्यं त्रिकूटं नाम पर्वतम् । ।२८। ।

भवनैः काञ्चनैर्युक्तं कामगं ते वदाम्यहम् ।

येषां कृते च पुत्र त्वं मां तोषयितुमुद्यतः । ।२९।।

ते चेमे३३ पितरस्सर्वे सुपुत्रेण त्वयानघ ।

तारिता नरकाद् घोराद् गणेशं त्वा३७ मुपस्थिताः ।। 8.35.३० । ।

किंकरास्ते भविष्यन्ति नित्यं दुःखविवर्जिताः ।

गणेश्वरास्तवैवेमे३८ भविष्यन्ति वशानुगाः३९ ।। ३१ ।।

सुकेश इति नाम्ना च प्रथितस्त्वं भविष्यसि ।

सदा चाष्टगुणै४०श्वर्यसमायुक्तश्चरिष्यसि । ।३ २ ।।

सनत्कुमार उवाच

ततस्स दृष्ट्वाथ पितॄन्नरकात् ससुहृज्जनान्४१ ।

तीर्णान्४२ गणेश्वरत्वेन पुनः पूज्येन संयुतान्४३ । ।३ ३।।

महेश्वरं हृष्टमनाः शिरसा प्राञ्जलिर्गतः ।

उवाच हृष्यमाणास्यस्तदा४४ वचनकोविदः । ।३४।।

सुकेश उवाच

भगवन् गणपत्वं च लब्धमैश्वर्यमेव च ।

अमरत्वं तथाक्षय्यं तथैवाजरता वरा४५ । ।३ ५। ।

पितरस्तारिताश्चेमे४६ गणपाश्चैव मे कृताः ।

नगश्च कामगो४७ ह्येष लब्धो मे त्वत्प्रसादतः४८ । ।३ ६।।

इच्छामि त्वां४९ मह३देव सोमं सप्रवरेश्वरम्५० ।

सदा सुमुख५१ मत्यर्थं सुदृश्यं५२ चैव कामद५३ ।।३७।।

सनत्कुमार उवाच

स एवमुक्तो भगवान् सुकेशेन महात्मना ।

उवाचैव५४ मिदं सर्वं भविष्यति गणेश्वर ।।३ ८ ।।

३५ इदं च - क. ख. घ. । ३६ त इमे - घ. । ३७ गणेशत्व - ख. घ. । ३८ ... स्तमेवैते - ख. घ. । ३९ सदानुगाः - घ. । ४० नित्येष्ठ (नित्यमष्ट?) गुणै - ख. । ४१ ससुहृज्जनः - ग. । ४२ तीर्णो - ग. । ४३ संयुतः - ख. ग. । ४४ हर्षमाणश्च तदा - ख. । ४५... य्यमजरत्वमवाप्य च - ख. । ४६.. .श्चैव - ख. । ४७ कामतो - ख. । ४८ त्वत्प्रसादजः - क. । ४९ त्व - क., त्वा - ख. । ५० सहगणेश्वर - घ. । ५१ सुसुख - ख.. स्वसुख - घ. । ५२ स्वदृशं -घ., निकामं दर्शनं तव - ख. । ५३ कामदं - क. । ५४ ... न - घ. ।

इमं गिरिं समाश्रित्य सहैभिः प्रवरैर्वरैः५५ ।

गच्छ स्वेष्टां५६ गतिं वत्स देवान् विप्राँश्च पालय । । ३९। ।

विसृज्य तं ततो५७ देवः सुकेशं गणनायकम्५८ ।

जगामादर्शनं सोमः५९ सर्वेषामेव पश्यताम् ।।8.35.४० । ।

सुकेशोपि गिरौ तस्मिन्नगरे स्वर्गसन्निभे ।

नरकाणां६० स तत्त्वार्थं६१ पितॄन् पप्रच्छ यत्नतः ।।४१ । ।

व्यास उवाच

किमर्थं गणपो ब्रह्मन् तान् पितॄन् पर्यपृच्छत ।

कथञ्च पितरस्तत्र आचख्युस्तस्य धीमतः ।।४२ ।।

एतद्विस्तरशस्तात संक्षेपाद्वा यथातथम् ।

त्वत्तोहं श्रोतुमिच्छामि हितं सर्वसुखावहम् ।।४३ । ।

सूत उवाच

स एवमुक्तः सुरसृक्सुतः प्रभुः६२ र्विमानकर्ता६३ विगतप्रयोजनः ।

जगाद वाक्यं सुरलोक६४ वर्धनः६५ पुराकृतं (?) दुष्कृतसर्वनाशनम् ।।४४। ।

इति स्कन्दपुराणे सुकेशवरप्रदानं नाम पंचत्रिशोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

त्रिकूटशिखरे तस्मिन्नगरे देवनिर्मिते ।

आसीनः१ काञ्चने दिव्ये विमाने स्त्रीसमाकुले२ । । १ ।।

पितॄन सर्वान्३ समाहूय संपूज्य विधिवत्तदा४ ।

सुखोपविष्टान् तान्५ दृष्ट्वा इदं वचनमब्रवीत् ।।२।।

५५ सगणप्रवरै र्भृशम् - घ. । ५६ श्रेष्ठां - घ. । ५७ महादेव - क ख घ. । ५८ कुलनायकम् - घ. । ५९ देवः - घ. । ६० नारकाणां - (?) । ये १ मुक्त्यर्थं - घ । ६२ परमादरेण - घ. । ६३ विधानकर्ता - घ. । मग्रे - ख. । ६४ मुनिदेव.. - घ. । ६५... बन्धुषु (वान्धव?) - ख.,... बल्लभः - घ ।

१ आसने - घ. । रे स्त्रीजनाकुले - क. ख. । ३ स्वांश्च - घ. । '८ विधिवत्तया - घ. । ५ उपविष्टा-नासनस्थान् - घ., उपविष्टान् सुखं - क. ग. ।

सुकेश उवाच

युष्माकं तेजसा सर्वमिदमैश्वर्यमीदृशम् ।

भवद्भिस्तत्कृतं देवा येनास्मि सुखभाक्कृतः ।।३ ।।

पितर ऊचुः

मैवं वदानृतं६ पुत्र माधर्मस्ते भवेदिह७ ।

नास्मत्प्रसादादैश्वर्यं तव पुत्र कदाचन । ।४। ।

वयन्तु निरये घोरे यात्यमानाः८ सुदारुणे ।

तपसा तव वीर्येण९ सुखमाप्म१० सुदुर्लभम् । ।५।।

त्वया वयं सुपुत्रेण तारिता निरयाद् यथा११।

तथा१२ नान्यं प्रपश्यामो१३ धन्यो हि१४ त्वं सुतो हि नः । ।६। ।

अद्य१५ वर्षसहस्राणि बहूनि निरये वयम् ।

पच्येम१६ घोरे दुर्वृत्ता बन्धुः स्यास्त्वं न नो यदि ।।७।।

बहवः प्राणिनः पुत्र यात्यन्ते१७ तत्र१८ संयताः१९ ।

अति२० घोरे .सुदुर्वृत्ता२१स्तपो येषां२२ न विद्यते ।।८।।

सुकेश उवाच

पितरो नोक्तपूर्वं२३ मे मृषा न च वदामि वै२४।

यथा प्रभावाद्युष्माक२५मैश्वर्यं मम तत्तदा । ।९। ।

शृणुध्वं वदतः२६ सम्यक् मावमध्वं२७ वचो मम ।

न चावमन्ये पितरो२८ देवताः२९ कोवमन्यते ।। 8.36.१० । ।

पितरः कर्म कुर्वन्ति सतां यत् संमतं भुवि ।

नित्यं चाशासते चैव३० प्रजा नः सन्तु पुष्कलाः ।। ११ ।।

६ वाचानृतं - ख. । ७ व्यनीनशत् - ख. । ८ पात्यमानाः - क । ९ तव देवस्य - क., देवदेवस्य - घ । १०... माम्राः - घ,... मायुः (पुः? । - क. ख. । ११ वयं - ख. । १२ तस्मात् - ख. । १३ प्रपश्याम - क. ग., ...मि - ख. । १४ धन्यानां - ख । १५ अन्य. - ख । १५ पच्यामि (म) - ख. ।; १७ पात्यन्ते - घ. । १८ यत्र - ख । १९ संयुताः - घ. । २० अपि - घ । २१ घोरेषु दुर्वृत्ता - क. घ । २२. स्तपस्ते- (षां)?.. क. घ.,.. स्तप्यन्ते - ख. । २३ नोक्तपूर्वोस्मि - क. । २४ मृषा वाद कदाचन - घ. । २५ प्रभावम- स्माकं - घ. । २६ वेदतः - ख. । २७ मावमंस्था - क. ख ग. घ. । २८ पितरं - घ. । २९ देवतां - घ. । ३० तेन - ख ग., ते च - घ. ।

धार्मिकाश्च कृतज्ञाश्च सत्कर्मरतयस्तथा ।

ये नो नरकगर्तस्थान्३१ तारयिष्यन्ति नित्यशः । ।१ २।।

तेषां तत्कार्यकरणात् स्वधर्माच्च्यवनेन च३२ ।

स धर्मोनुष्ठितः३३ सम्यक् प्रजा जनयते शुभाः ।।१ ३ ।।

धार्मिकाश्च वदान्या३४श्च कृतज्ञाः सत्पथे३५ स्थिताः ।

पितृभक्ताश्च सर्वत्र३६ पितॄणां तारणे रताः३७ । ११४।।

सोहं भवद्भि३८र्धर्मेण परेण च समाधिना ।

जनितस्तपसा युक्तो भवतामेव३९ सर्वशः४० ।। १५ । ।

देवमाराध्य नरकात् पितॄँस्तारितवान् पुनः४१ ।

एष प्रभावो युष्माकं तपः सुचरितं च ह । ।१ ६। ।

ममात्र४२ किं महाप्रज्ञा४३ अनृतं वात्र किं वचः४४ ।

इयंञ्च वैदिकी शुभ्रा श्रुतिर्वेदविदां वराः । । १७। ।

प्रमाणं यदि मन्यध्वं आत्मना४५ कृतमित्युत ।

अङ्गादङ्गात् संभवसि हृदयादधिजायसे ।। १८ ।।

आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदां४६ शतम्४७ ।

अङ्गेभ्योहं समुत्पन्नो युष्माकं हृदयाच्च ह ।। १९। ।

आत्मनाहं४८ तथात्मानं युष्माँस्तारिवाँस्ततः ।

तस्माद् भवन्तो मन्यन्तां४९ सर्व एव समाधिना । । 8.36.२० । ।

तस्माद्धि घोरान्तरकात्तारिताः स्वेन कर्मणा ।

न चान्यकर्मणा५० कश्चिदन्यस्तरति दुर्मतिः५१ ।

स्वकर्मणा५२ हि जन्तूनां फलपाको विधीयते ।।२ १ । ।

सनत्कुमार उवाच

ततस्त एवं पितरस्तेन प्रोक्ता महात्मना ।

हर्षेण साश्रुनयना इदमूचुस्तदा वचः ।। २२। ।

३१ निरयघोरस्थान् - ख । ३२ स्वधर्मं कुरुते नरः - घ । ३३ धर्मानुष्ठितः - घ. । ३४ वदन्याश्च - क. ख. ग. । ३५ सत्पथि - क ख. ग. । ३६ सर्वत्र - ख. । ३७ सदा - ख । ३८ नैवं भवति - घ । ३९ युक्तैर्भ वतामेव - ख, चैव - घ. । ४० नान्यथा - ख । ४१... नहं - घ ४२ मयात्र - घ. । ४३ प्रतिज्ञा त - घ , प्राज्ञा - क. । ४४ न वदाम्यहं - ख । ४५... मात्मना - क. ख., सा - ग,.. गर्थिना - घ. । ४६ शरदः - ख घ.. । ४७ श्रुतं - क । ४८ तं ख । ४९ मन्यन्त, - ख. घ । ५,,,. त्कर्मणा क. ख. घ. । ५१ दुर्गतिं - क. घ । ५२ स्वकर्मणो - ख ।

पितर ऊचुः

त्वदन्यः को वदेदेवं यो न स्यादीशसंमतः ।

युक्तमेतत्तव वचो धार्मिकस्य महात्मनः ।।२३ ।।

यो न स्यादीदृशः पुत्र५३ कथं तं सवदेवपः ।

इष्टैस्तु५४ योजयेत्५५ सम्यग् यथा त्वां गोवृषध्वजः ।।२४।।

त्वं धाता त्वं हि नो५६ बन्धुस्त्वं जनेता५७ महामते ।

पिता त्वमेव पुत्रा हि वयं तव न संशयः । ।२५। ।

अत्र ते वर्तयिष्यामः पुरावृत्तं महामते५८।

श्रुतौ स्मृतौ च यद् गीतं तन्नस्त्वं५९ मन्तुमर्हसि६० ।।२६।।

पितर ऊचुः

पुत्रा हि ब्रह्मणा सृष्टा देवा यजत मामिति ।

ते यजन्त६१ तदात्मानं६२ तेषां ब्रह्मा चुकोप ह ।।२७।।

उवाच चेनान्६३ संरब्धो नष्टसंज्ञा भविष्यथ ।

ते शप्ताः६४ ब्रह्मणा सर्वे समेत्य च६५ दिवौकसः ।।२८।।

दुःखशोकसमायुक्ता दीनास्तं६६ तुष्टुवुस्तदा६७ ।

प्रसन्नं तं समालक्ष्य त ऊचुः शिरसा नताः ।।२९।।

नष्टसंज्ञा वयं देव तान्नो६८ यच्छ पुनः प्रभो ।

तत् क्षमस्व च देवेश अज्ञानाद्यत् कृतं हि नः ।।8.36.३०।।

अथैवमुक्तो देवै६९स्तैर्ब्रह्मा लोकपितामहः ।

उवाच प्रणतान् देवान् सानुक्रोशमिदं वचः । ।३१ ।।

ब्रह्मोवाच

प्रायश्चित्तं महासत्वाश्चरध्वं नियमेन ह७० ।

व्यभिचारकृतं७१ सर्वं ततः पापं प्रहास्यथ ।।३२।।

५३ पुत्रं क., पुत्रः - घ । ५४... स्त्व - क ख. । ५५ योजयत् - क ख. । ५६ हितो - क. । ५७ जनिता त्वं ।१) । ५८ महात्मने - घ । ५९ ततस्त्वं. - घ । ६० स्मर्तुमर्हसि - क, संस्मर्तुमर्हसि - घ. । ६१ जयन्त - क. ख. । ६२ स्तदात्मानं - क । ६३ चैनं - क. ख. । ६४ स्तं तदा देवं - क. घ. । ६५ सर्व एव - क घ. । ६६ ब्रह्माणं - क- घ । ६७??. स्सदा - क. ग । ६८ तन्नो - क. ख. घ. । ६९ देव - ख. । ७० कुरुध्वं भो युष्माञ्चीर्णे ददाम्यहं - ख. । ७१ कृते चावकृतं - घ. ।

देवा ऊचुः

सैव संज्ञा न नो देव विद्यते७२ सर्वसृक् प्रभो ।

यया ज्ञास्यामहे तानि प्रायश्चित्तानि लोकप । । ३३ । ।

ब्रह्मोवाच७३

स्वान् पुत्रान् परिपृच्छध्वं ततः श्रेयमवाप्स्यथ७४ ।

पुनः संज्ञां च धर्मज्ञा मा कुरुध्वमतोन्यथा ।। ३४।।

पितर ऊचुः

ततस्ते सुरशार्दूलाः पप्रच्छुः स्वान् सुताँस्तदा ।

प्रायश्चित्तानि धर्माँश्च वेदान् साङ्गान् सविस्तरान्७५ । ।३ ५। ।

ते च तेभ्यस्तदा पुत्रा आचुख्युः७६ प्रयताः शुभाः ।

याथातथ्येन तत्सर्वं परमेण समाधिना ।।३ ६। ।

अथ ते लब्धसंज्ञाश्च लब्धकामास्तथैव च ।

स्वान्पुत्रानभ्यभाषन्त प्रीयमाणा मुदा युताः ।। ३७।।

देवा ऊचुः

पुत्रा न यूयमस्माकं वयं पुत्रा हि वः सुताः७७ ।

यैर्ज्ञानं नष्टसंज्ञानां कृतमस्माकमव्ययम् । ।३८। ।

तैरेवमुक्ते तत्रागाद्७८ ब्रह्मा लोकपितामहः ।

उवाच चेदं तान्देवान् सर्वानेव महायशाः ।।३९। ।

ब्रह्मोवाच

वदन्ति नानृतं देवाः सत्यं देवेषु वर्तते८० ।

सुताश्चोक्ता हि वः सर्वे पितरो नानृतं हि तत् । ।8.36.४० ।।

तस्मात्८१ पितृत्वं युष्माकं८२ पुत्राणां नित्यमव्ययम् ।

भविष्यति न सन्देहो यूयं पुत्राश्च सर्वशः । ।४१ । ।

७२ प्रपश्येत् (श्यत्) - ख. । ७३ पितामह - क. घ. । इतः परवर्ति पत्रमेकं खण्डितम् (नष्टं) - क. पुस्तके । ७४ योप्यवाप्स्यथ - घ. । ७५ वेदाज्ञा (ङ्गाँ) श्च सुविस्तरान् - घ । ७६ आचक्षुः - ख. घ । ७७ पुत्राणां नित्यमव्ययं - ग. । ७८... क्तै स्तत्रागाद् - ग. । ७९ पितामह - घ. । ८० नानृतं - घ. । ८१ अस्मत् - घ. । ८२ पितॄणां - घ. ।

नह्य८३ शिष्याय कथ्यन्ते रहस्यानि कथंचन ।

एकार्थौ पुत्रशिष्यौ च तस्मात् पुत्राः स्थ सर्वशः ।।४२ ।।

तरन्ति पुत्रैः पितरः पुत्राँस्तान् तारयन्ति च ।

तारयित्वा पितृत्वञ्च८४ कर्मणा तेन यान्ति ते ।।४३ ।।

यूयञ्च तारिताः पुत्रैरज्ञानान्नरकात्तथा८५ ।

तस्मादिमे हि८६ पितरो यूयं पुत्राश्च सर्वशः ।।४४।।

पाति यस्मात् पिता तस्माज् जनयत्यपि८७ वा पिता८८ ।

पुत्रेषु चैतदुभयं पितरस्तेन वो८९ मताः ।।४५ ।।

ततस्ते ब्रह्म - - - - - - - - - - - - ।

- - - ।।४६ ।।

- - - - - - - - - - - - - - - बलाः ।

पितरस्तान् वरैरिष्टैश्छन्दयामासुर०यथाः ।।४७।।

पितरश्च ततो वव्रुरग्रे यजनमात्मनः ।

यो नोनिष्ट्वा यजेद्देवान्९० न स तत्फलमाप्नुयात्९१ ।।४८।।

एनसा चाभिसंयुक्तो मह - - - - - - ।

- - - - - - - ।।४९ ।।

... - - ।

यथागतं ततो जग्मुर्ब्रह्मणा सह सर्वशः ।। 8.36.५० ।।

पितर ऊचुः

यथा९२ वयं त्वया पुत्र नरकान्नष्टचेतसः ।

तारिताश्चेतनावन्तः पुनश्च प्रवरीकृताः९३ । ।५१ । ।

पिता ततो भवान् पूज्यो योनुयासि महा - - ।

- - - - - - - - - - - - - - - - - - ।।५ २ । ।

- - - - - - - - - - - - - - सत्तमः ।

प्रणतः प्राञ्जलिर्भूत्वा पितॄन् वचनमब्रवीत् । ।५३ । ।

८३ नहि - ख. । ८४ पितॄन पुत्राः - घ. । ८५... रज्ञाने नरकात्तथा - ख ।। ८६... तेपीह - घ. । ८७ जनयँश्चापि - घ. । ८८ तान् - ग. । ८९ चो - ग., वा (?) । ९० यजन्देवान् - ख. । ९१ तत्फलमवाप्नुयात् - ख. । ९२ तथा - ख. । ९३ प्रचरीकृताः - ख. ग. ।

एवमेतद्यथोक्तं वो नानृतं वो वचः शुभम् ।

परस्पर९४ पितृत्वं हि सर्वेषां समुदाहृतम् । ।५४। ।

वरं भूय इमं९५ मह्यं प्रयच्छत गणेश्वराः ।

. . .. ।

एतेन प्रश्नमिष्टं हि कथितं द्विजसत्तम (?) ।।५५।।

पितर ऊचुः

नास्ति किंचिदविदितं भवतः प्रवरेश्वर९६ ।

भवानस्मत्प्रमाणार्थं व्याख्यातत्त्वमिहेच्छसि ।। ५६ ।।

ब्रूहि यद्विदितं नोस्ति कथायिष्याम तद्धि ते९७ ।

श्रुतं वाप्यनुभूतं ९८ वा यथाशक्ति ९९ यथातथम्१००

. ... । । । ५ ७। ।।

सुकेश उवाच

भवन्तो नरके घोरे परिक्लिष्टाः सुदारुणे ।

अतः श्रुतिज्ञाः सर्वेषां नरकाणामसंशयम् । ।५८। ।

तेषां सतत्त्वं योगञ्च १०१ कालभेदं तथा क्रमम् ।

तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि परं कौतूहलं हि मे । ।५९ । ।

कियन्तो१०२ नरकास्ते च किं प्रमाणाः किमाश्रयाः१०३ ।

किं रूपा के च यात्यन्ते१०४ कथं चैव सुदुःखिताः ।।8.36.६ ० । ।

- - - - - - - - - - - - - - - - - - - |

- - - - - - - - - - - - - - - - - । ।६१ ।।

कथं च तप्यते जन्तुर्वाच्यते (?) च कथं तथा ।

कियता चैव कालेन नरकात् स विमुच्यते ।

मुक्तश्चोत्तिष्ठते केन कथं संसरते१०५ पुनः । ।६ २।।

९४ परस्परं - घ. । ९५ वरन्तुदत्तं - ख. । ९६ प्रचरेश्वर - ग. । ९७ तद्विभो - घ । ९८ वा अनुभूतं - ख., यदनुभूतं वा - ग. । ९९ वृष्टं वापि - ख. । १०० यथाबलम् - घ. । १०१ त्वं - घ. । १०२ कीर्त्यन्ते - घ. । १०३ किमाश्रयात् - ख. । १०४ पात्यन्ते - घ. । १०५ सन्तरते - ख. ।

एतत्सर्वमशेषेण विस्तरेण यथातथम् ।

कथयध्वं महाप्रज्ञाः परं कौतूहलं हि मे१०६ ।।६३ ।।

तमुपेन्द्रपितामहेश्वरेशप्रवरेशं विदितार्थतत्त्वकोशम् ।

दुरितांकित - -मुक्तयोगं प्रतियोगं त्विदमाहुरग्रयोगम् ।।६४। ।

इति स्कन्दपुराणे सुकेश१०७ महाभाग्यं नाम षट्त्रिंशोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

ततस्ते पितरस्तस्य प्रतिष्ठां१ स्वसुतं प्रति२ ।।

सुमर्माणमिति ख्यातं कथयामासुरव्ययाः ।।१ ।।

पितर ऊचुः

अयन्ते३ जनकः पुत्र४ सुशर्मा लोकविश्रुतः ।

कथायिष्यति तत्त्वेन यत्त्वया समुदाहृतम् । ।२ ।।

सनत्कुमार उवाच

ततः सुशर्मा विप्रर्षे तमामन्त्र्य५ महामनाः६ ।

उवाचेदं महासत्त्वं७ सुकेशं गणसत्तमम् । ।३ । ।

सुशर्मोवाच

सुकेश न वयं साक्षात् पतिता नरकार्णवे ।

त्वय्यालम्बितचित्तास्तु पतिष्यामस्त्वया विना । ।४। ।

किन्तु तद्यातनाभीताश्चिंतयामस्त्वहर्निशम् ।

कीदृशास्ते महाघोरा नरकाः श्रुतिदारुणाः ।।५।।

ततस्ते कथयिष्याम यथाप्रज्ञं यथाश्रुतम् ।

गणेश्वरेश८ शृणु मे९ नरका ये १० प्रकीर्तिताः ।।६।।

१०६.. स्तत्सर्वं विस्तरेण तु - ष. । १०७ पितृपक्षे - घ. ।

१ पितरं - घ. । २ सुमहाप्रभं - घ. । ३ अयन्नो - घ. । ५८ पुत्रः - ग. । ५ तमोहंता - घ । ६ महाबलाः - घ. । ७... त्व - घ. । ८ गणेश्वर त्वं - घ. । ९ ये - ख. । १० मे - ख. ।

दुरासदा महादुर्गाः सर्व११ प्राणिभयंकराः ।.

प्रथमो नरकस्तत्र विश्रुतो यमलाचलः१२ । ।७। ।

द्वितीयः शाल्मलो नाम तृतीयः कालसूत्रकः ।

कुम्भीपाकश्चतुर्थश्च असिपत्रवनोपरः१३ ।।८।।

तथा वैतरणी षष्ठः सप्तमश्चाप्ययोघनः१४ ।

अष्टमः पद्म इत्येव महापद्मस्तथापरः ।।९।।

रौरवो दशमश्चैव महारौरव एव च ।

द्वादशश्च तमो नाम तमस्तमतरस्तथा१५ । ।8.37.१ ० ।।

एते महान्तो नरका उच्छ्रायाश्च तथापरे ।

एकैकस्योच्छ्रया ह्यष्टौ नरकास्तेपि कीर्तिताः ।। ११ । ।

उच्छ्रयेषु सविश्रामा यातना भवतीश्वर१६ ।

इतरेषु त्वविश्रामो विशेषो ह्येष१७ कीर्तितः । । १ २।।

तेषां सततदुःखं तु नृणां पापेन कर्मणा१८ ।

भेदः क्षयाच्च१९ पापस्य क्रमस्तेषां प्रवक्ष्यते२० ।।१ ३ । ।

प्रमाणं तु गणेशेह न शक्यं२१ वक्तुमेकशः ।

विभुत्वात् कर्मणस्तस्य क्षयादन्तं प्रपश्यति२२ ।।१४।।

नरके पतितः२३ सर्वो नान्तं तस्य प्रपश्यति ।

क्षीणपापाः प्रपश्यन्ति यथा तच्छृणु मेव्यय ।। १ ५। ।

पतितो२४ नरके घोरे दुष्कृती स्वेन२५ कर्मणा ।

यात्यमानो२६ तिकरुणं२७ दिशमेकां प्रपद्यते । ।१ ६। ।

स गत्वा शीघ्रमध्वानं बहुयोजनविस्तृतम् ।

बहूनन्या२८ ननासाद्य तस्यान्तं२९ विनिवर्तते ।। १७। ।

११ सर्वे - घ. । १२ यमलोचनः - घ. । १३... स्ततः परः - घ. । १४ यमः - घ. । १५ ततस्तमपरस्तमः - घ., स्तमोत्तमः - ग. । १६ त्वरः - ग. । १७ ह्यत्र - ख. । १८ तु पापकर्मणाम् - घ. । १९ भेदक्षयश्च - ख । २० प्रवर्तते - घ. । २१ न शक्यं - क. ग., वै शक्यते - घ. । २२ प्रयस्यति - ग. । २३... तितवः - क. ग. । २४ पातितो - ख, पतते - घ । २५ दुष्टतित्वेन - घ. । २६ पात्यमानो - घ., पात्यमानो पि - ख. । २७ करुणां - क. । २८... ध्या - क. ग. । २९ तस्मात - ग. ।

251

विनिवृत्य ततो भूयो यात्यमानो विचेतनः ।

अन्या दिशं३० पुनर्गत्वा तथैव विनिवर्तते ।।१८।।

एवं सर्वा दिशो३१ गत्वा ह्यन्तमप्राप्य दुःखितः ।

यात्यते करुणं तत्र न कश्चिदिह विद्यते ।।१ ९।।

यातनान्ते त्वकरुणं३२ पापस्यान्ते ततः पुनः ।

प्रपश्यते३३ परिमितं परिच्छिन्नं च सर्वशः ।।8.37.२०।।

द्वारेण महता युक्तं ततस्तस्माद्विमुच्यते ।

एवं हि नरकास्सर्वे ह्यनन्ताश्चाक्षयाव्ययाः ।।२ १ ।।

न तेषां परिसंख्यानं योजनैस्संविधीयते ।

येन कालेन तु पुनर्जन्तुः पतति३४ दुःखितः । ।२२।।

यथा३५ चैतच्छृणु विभो कथ्यमानं मयानघ३६ ।

कृत्वा पापानि कर्माणि क्षयान्ते३७ दुष्टचेतनः३८ । ।२३ । ।

व्याध्याधियुक्तः क्लेशेन त्यजति स्वान्तनूृन् ततः ।

यमदूतैर्महापाशैर्बद्ध्वा दुःखसमीरितः । ।२४। ।

विषमेण पथा देव नीयते विकृताकृतिः३९ ।

अयोमयैः कण्टकैश्च विध्यमानस्ततस्ततः ।।२५।।

केशमज्जास्थिपंकैश्च४० दिह्यमान४१ स्समन्ततः ।

विषमेषु च गर्तेषु प्रपतन्भिद्यते पुनः४२ ।। २६ । ।

क्वचिच्चोपलवर्षेण महता सन्निकीर्यते ।

तत्र भिन्नशिरोजानुपादबाहूरूबन्धनः । ।२७।।

कृष्यते यमदूतैश्च पुनः कण्टकिभिर्द्रुमैः४३ ।

यात्यते४४ भिद्यते चैव वल्लीभिश्चा४५ वबद्ध्यते४६ । ।२८। ।

एवं बहुविधाकारैर्दुःखदैः पथिभिः प्रभो ।

नीयमानो वशः४७ क्लेशान् प्राप्नोति यमसादनम्४८ । २९।।

३० दिशां - क. ग. । ३१ सर्वदिशो - ग. । ३२ तु करुण - ख. । ३३ प्रपश्यन्ते - - क ख । ३४ काले पुनः जन्तुः पथिभिः पथि - ख. । ३५ तथा - घ, वै - ख. । ३६ पतन्ति घोरेस्मिन् तत् शृणुह्यपरं विभो - घ., तयानघ - ख. । ३७ भ्रमन्ते - घ. । ३८ चेतसः - ख.,... चेतसां - घ. । ३९... ति - क. ग- । ४० केशामेध्यास्थिपंकैश्च - क. घ. । ठ १ दह्यमानः - क ख. घ. । ४२ प्रतापा (प्रपाता) विचेतनः - घ । ४३... र्वृतः - घ. । ४४ पात्यते - ख, पाद्यते - घ. । ४५ बलिभिश्चा - घ. । ४६. पि बध्यते. - घ. । ४७ नीयमना स वै - घ., वशं - क. । ४८ मयसाधनं - ख. ।

स ततो यममप्राप्य दूरादेव यमाज्ञया।

चित्रगुप्तमुपागम्य श्राव्यते कर्म यत्कृतम्।।8.37.३०।।

सोमोग्निर्वरुणो वायुः सूर्यश्चेति तदा नरम्४९ ।

साक्षिणस्तत्र जन्तूनां५० ब्रुवते यत् कृताकृतम्५१ ।।३१।।

उक्तो विभावितश्चैव चित्रगुप्तेन चोषितः।

नरके पात्यते आर्त्त५२ ऊर्ध्वपादो ह्यधःशिराः५३ ।।३२।।

तोमरै५४ श्चातितीक्ष्णाग्रैश्शरैश्चाथ परश्वधैः।

भिन्दिपालैर्मुद्गरैश्च अतिभिर्दीर्घवेधनैः५५ ।।३३।।

परिघैः करपत्रैश्च वज्रैष्टंकैर्हलोपलैः५६।

कीलैश्च मुशलैश्चैव क्षारपिष्टेन चैव हि।।३४।।

प्रदीप्तैश्चायुधैर्घोरैरग्निवर्षेण चाप्युत ।

हन्यमानो दिवारात्रं विनदन्५७ करुणं बहु ।।३५।।

वर्षाणां तु सहस्रेण नरकं प्राप्नुते शुभम्।

स तत्र पतितो भूयो यात्य५८मानः सुदुःखितः ।।३६।।

वर्षकोटिमविश्रान्तं५९ निरयान्तं प्रपद्यते।

महानरकमुक्तश्च उच्छ्रयान्तरमाश्रितः।।३७।।

शीतेन वायुना स्पृष्टः सुखं६० तत्र स विन्दति।

स तं विश्राममासाद्य विस्मृतो यातनां तदा ।।३८।।

मुहूर्त्तमाहृते६१ स्वप्ने राक्षसेनापकृष्यते।

स तेन कृष्यमाणश्च भूयो दुःखशुचार्दितः६२ ।।३९।।

करुणं बहुधातीव६३ प्रविलप्यावतिष्ठते६४।

ततो भूयः समाकृष्य यातनायां स राक्षसः।।8.37.४०।।

यातयत्येव ६५ तं जन्तुं सविश्रामं६६ सचेतसम्६७ ।

तत्र वर्षसहस्रं वै यातितः पुनरेव सः।।४१।।

४९ तदाननम् - घ. । ५०.. स्सर्वजन्तूनां - ध. । ५१ कर्म यत् - क. ग. । ५२ निपतत्यार्त - क. ग., निपतत्याशु - घ । ५३. ..,त्यधशिराः - ख., ह्यधोमुखः - घ । ५४ तैरेतै - घ. । ५५ ऋष्टिभिर्दीर्घ- वेधनैः घ. भेदनैः- - ख घ- । ५६. ज्वलोपलैः - क घ. । ५७ विलप (न) - घ. । ५८ याप्य... - घ. । ५९ प्रविश्रम्य - कः ग,, स विश्राम्य - घ. । ६० दुःखं - क । ६१ मुहूर्ते प्रगते - घ । ६२ दुःखेन चार्दितः क ख । ६३ चैव - क । ६४ विप्रलप्यावतिष्ठते - क. । ६५ पातयत्येव? । ६६ जन्तुमवि-श्रामं? । ६७ सचेतनम् - ख. ।

अन्यस्मिन्नुच्छ्र्ये घोरे यात्यते६८ तावदेव हि ।

एवं स उच्छ्र्यान् प्राप्य अष्टौ पापेन कर्मणा ।।४२ ।।

संसारे६९ कृमिकीटादिजन्तुः संप्रतिपद्यते ।

ये तु गच्छन्ति तान् घोरान् नरकान्७० पुरुषाधमाः। ।४३ ।।

तानहं संप्रवक्ष्यामि तव पुत्र समासतः ।

प्रथमो यो मया प्रोक्तो नरको यमलाचलः । ।४४। ।

यात्यन्ते७१ तत्र पुरुषा महानिरयगामिनः ।

पर्वतौ द्वौ भहासत्वसिंहव्याघ्रसमाकुलौ ।।४५। ।

शरभेभसमाकीर्णौ७२ बहुसर्पसमाकुलौ७३ ।

पक्षिभिर्विविधाकारैः पुरुषैश्चोद्यतायुधैः ।।४६। ।

वृक्षैरपर्ण्णैस्संयुक्तौ सूचीभिर्वज्रकण्टकैः ।

तयोरन्तरमेकं वै समं सूचीभिरावृतम् । ।४७।।

ऊर्ध्वाभिर्वज्रतुण्डाभिरभेद्याभिस्तथैव च ।

अन्यतः पुरुषैर्घोरैः शस्त्रपाणिभिरावृतौ७४ । ।४८। ।

प्राकारेण च लौहेन७५ समन्तात् परिवारितौ ।

आकाशे चापि लौहेन तौ जालेन७६ समावृतौ ।।४९ ।।

यात्यन्ते तत्र पुरुषा ये वै स्त्रियमनिच्छतीम् ।

आक्रमन्ति परक्यां७७ वै कन्यादूषक एव च । । 8.37.५० । ।

न्यासापहारकश्चैव तथा मांसापहारकः७८ ।

रसापहारकश्चैव यश्चापि परदूषकः । ।५१ । ।

इन्द्रियग्रामघाती च मिथ्यालिङ्गी तथैव च७९ ।

मृगश्वापदहन्ता च पृष्ठमांसाशिनश्च ये । ।५२ । ।

६८ पात्यते - घ. । ६९ ससार - क. घ.,.. र - ख. ग. । ७० तं घोरं नरकं - क. ख. घ. । ७१ पात्यन्ते - घ. । ७२... ण - ग. । ७३ समाकुलैः - ग. । ७४.. .रावृतैः - क । ७५ लोहेन - क. ख. ग. । ७६ तोजलेन - ख । ७७ पराक्यां - क., पाराक्य - ग., परकीया? ७८ मांसापहारकाः घ. । ७९ मिथ्यालापिन एव च - घ , मिथ्यालिङ्ग - ख. ।

वृथामांसाशिनो ये च हिंसां८० ये च प्रकुर्वते ।

एते नराधमाः पुत्र गच्छन्ति यमलाचलम्८१ । ।५ ३ । ।

यमलेषु८२ च जातेषु८३ यो न कुर्यान्नराधमः ।

प्रायश्चित्तमशुद्धात्मा स च तं प्रतिपद्यते । ।५४। ।

स प्रसन्नो यथोक्तैस्तैः पुरुषैः समभिद्रुतः ।

आयुधैश्छिद्यमानश्च८४ पर्वतं तं प्रपद्यते८५ ।।५५। ।

तत्र व्याघ्रैश्च८६ कुपितैः शरभैश्च८७ तरक्षुभिः ।

सर्पैर्विडालैः पतगैरयस्तुण्डैश्च भक्ष्यते ।।५६ । ।

तैर्भक्ष्यमाणो यदि च वृक्षं समधिरोहति ।

तत्र तैः कण्टकैस्तीक्ष्णैर्भिद्यते८८ पक्षिभिश्च ह । ।५७। ।

अथ चेत् कन्दरां तस्य गुहां वा यातुमिच्छति ।

तत्रापि ह्यग्निना दग्धो दुःखार्तो विनिवर्तते । ।५८। ।

अथ चेदन्तरं घोरं तयोः संप्रतिप्रद्यते ।

तत्र सूचीभिरुग्राभिः८९ पादयोर्भिद्यते नरः । ।५९ ।।

भिन्नञ्च तं समालक्ष्य९० ह्यशक्तमपसर्पणे ।

समागमम्याचलौ क्षिप्रं पीडयेतामतीव हि ।।8.37.६ ० । ।

पीड्यमानोचलाभ्यां स९१ यन्त्रेणेक्षुवदातुरः ।

करुणं क्रन्दमानस्तु यातनां तां समश्नुते । ।६ १ ।।

भक्षितस्याथ भिन्नस्य विलुप्तस्य च पक्षिभिः ।

दग्धस्य च नवं भूयः शरीरमभिजायते । । ६२ ।।

एवं स यात्यमानो९२ वै बहूनब्दान् सुःदुखितः ।

द्वारं लब्ध्वा विनिर्यात९३ उच्छ्रायेषु९४ निपात्यते । ।६३ । ।

८० वृष - क. ग, विंश - रव्र । ८१ यमलोचनं - घ. । ८२ अपराधेषु - घ. । ८३ यातेषु - घ. । ८४... श्छिद्यमानाश्च - क. ग., छिद्यतेतमं - ख । ८५ स च तं प्रतिपद्यते - ख. । ८६ सिंहैश्च - ख. । ८७ शार्दूलैस्स - .ख. । ८८.?. र्भक्ष्यते - व. । ८९ सूचिभिरुग्राभिः - ग. । ९० ससालोक्य - घ । ११ च - क ख. । ९२ पात्यमानो - घ । ९३ विनिःसृत्य - क. ख. घ. । ९४ उच्छ्रयेषु - क. ।

यमलाचलमेतमुग्रवेगं बहुधापापसमेत९७कर्मयोगम् ।

शृणुयाद्य अभीक्ष्णशोतिवेगं स न यात्येव९६ तमुग्रपापयोगम् । ।६४ ।।

इति स्कन्दपुराणे नरकवर्णने यमलाचलकथनं नाम सप्तत्रिंशोध्यायः

सुशर्मोवाच

अतः परं प्रवक्ष्यामि शाल्मलीनरकं पुनः ।

यात्यन्ते१ तत्र पुरुषाः सुभृशं२ पापकर्मिणः । ।१ । ।

शाल्मलीनां सहस्राणि बहूनि प्रवरेश्वर ।

उच्चास्सर्वाश्च ता घोरा बहुयोजनविस्तृताः ।।२ ।।

महाशाखा महापत्रा महाकण्टकसंयुताः३ ।

लौहेन महता चैव प्राकारेणाभिसंवृताः । । ३ । ।

जालेन महता सर्वा४ उपरिष्ठान् समावृताः ।

पुरुषास्तत्र तिष्ठन्ति बहवो रुषिताननाः । ४४।।

वज्रदण्डोपलधरा५ असिमुद्गरधारिणः ।

अन्यैश्च विविधाकारैरायुधैर्वृतपाणयः६ । । ५। ।

यातयन्ति भृशं जन्तूनवशास्ते८ सुदारुणाः९ ।

छिद्यमानाश्च तत्रापि राक्षसैः क्रूरकर्मभिः ।।६।।

दिशः प्रपद्यते सर्वा वेदनार्तः सुदुःखितः ।

व्रजते यत्र यत्रासौ तत्र तत्राभिहन्यते । ।७।।

गर्तेषु पतितं चैव राक्षसाः प्राप्य सर्वशः ।

शस्त्रैश्च विविधाकारै१० र्निकृन्तन्त्यतिदारुणाः११ । ।८ ।।

९५ वहु पापस्य सहेत - ख. । ९६ याति - क ख. ग. ।

१ पतन्ति - घ. । २ स्वद्दशं - घ. । ३ महाकंटकिभिर्द्रुमाः - ख. । ४ सर्वमुपरिष्टात् - घ. । ५ टंको-पलधारा - ख ग. । ६ धृ (र्धू) तपाणयः - ख. घ. । ७ पातयन्ति - क ख. ग, घातयन्ति - घ । ८ मुखरास्ते - घ । ९ सदावशा. - घ. । १० अन्यैर्नानाविधाकारै - क. । ११ निकृत्यन्तेतिदारुणैः - ख ।

256

श्रावयन्तः१२ पुरानेन१३ कृतं पापं दुरात्मना१४ ।

भर्त्सयन्तश्च१५ दुर्वृत्तं पतितं क्वचिदेव हि१६ । । ९ ।।

तत उत्थाय भिन्नाङ्गः सोनुबद्धश्च राक्षसैः ।

सूचीकण्टकसंयुक्तं देशमन्यं प्रपद्यते ।।8.38.१ ० ।।

तत्र सूचीभिरुग्राभिः कण्टकैश्चायसैः पुनः ।

भिद्यमानो नदन्१७ दुःखान्निपतत्यतिदुःखितः ।। ११ । ।

तत्राप्येनं समासाद्य विविधायुधपाणयः ।

राक्षसाभिद्रवन्त्येव१८ वैरिणो१९ वैरिणं२० यथा । । १ २।।

तस्मादुत्थाय२१ वेगेन वृक्षं यद्यभिरोहति ।

तत्र२२ तैः कण्टकैस्तीक्ष्णैर्भिद्यते छिद्यतेपि च२३ ।। १३ ।।

पत्रैश्च२४ विविधाकारैरयस्तुण्डैश्च पक्षिभिः ।

हृतकर्णाक्षिनासोष्ठः पतितो धरणीतले ।। १४।।

तत्र सूचीभिरुग्राभिः सर्वाङ्गेषु विभिद्यते ।

एवं बहुविधाकारा यातनास्तत्र दुःखिताः ।।१ ५।।

प्राप्नुवन्ति दुराचारा ये तान्निगदतः२५ शृणु ।

अग्निदो गरदाता च वियोनौ२६ यश्च गच्छति ।।१ ६।।

पुंसि यो वोच्छृजेच्छुक्रं२७ विषदो मांसविक्रयी ।

समुद्रयायी दुष्टात्मा यश्चैको मिष्टमश्नुते२८ ।। १७।।

अतिथिन्नार्चयेद्यश्च२९ यश्च मिथ्याव्रती भवेत्३०।

ब्रह्मोज्ळ(?)श्च३१ विवासाश्च योपः प्रविशते द्विजः३३ ।।१८। ।

घण्टिको ग्रामयाजी च शूद्राध्यापक एव च३४ ।

तथा वार्धुषिको लुब्धो३५ ब्रह्मणश्चैव विक्रयी३६ ।।१९।।

१२ श्रावयन्ते - ख. । १३ पुराणानि - घ । १४ महाबलाः - क. ग. घ. । १५.. न्त्येव - ख । १६ केचिदेव हि - क. । १७ रुदन् - घ. । १८... भिभवन्त्येवं - घ. । १९ वैरिणं - घ. । २० वैरिणो - घ. । २१ अस्मादुत्याय - ख. घ. । २२ अत्र - ख. । २३ वा - ख. । २४ यन्त्रैश्च क. ख । २५ तान्मे निगदतः - ग.,.. .मेतान्निगदितान् - घ. । २६ अयोनौ - क- घ. । २७ विन्यसे.. - क. घ., च्छृजते शुक्रं - क, गर्भं - घ. ।

२८ मृष्टमश्नुते - क. । २९ अतिथीन्नार्चयेद्यश्च - घ., यस्तु - ख. घ. । ३० मिथ्याचरति यो व्रती ऽ तं) - ख., मिथ्याप्रवी (ब्रुवो) - क. । ३१ ब्रह्महा - घ. । ३२ विवस्त्रश्च - ख. । ३३ नरः - ख । ३४ देवद्रव्याप्रहारकः - घ. । ३५.. कान्नाध्वा - घ. । ३६ विक्रेता चैव ब्रह्मणः -.. .विक्रेता ब्रह्मणस्तु- यः घ. ।

एते गच्छन्ति दुर्वृत्ताः कूटशाल्मलिसंज्ञकम्३७ ।

कोटीद्वयेन तूत्तीर्णा३८ वर्षाणां वै पुनश्च३९ ते ।।8.38.२० ।।

उच्छ्रये४० पातिताः४१ स्तोकं कालं विश्राम्य वै पुनः ।

पात्यन्ते नरके तस्मिन् यावत् क्षीणं तदेनसम् ।

एषैव विधिरन्येषां नरकाणां मुने स्मृतः४२ । ।२ १ । ।

य इमं४३ भृशदुःखितोपलम्भं४४ सुकृतीनामतिदुर्गमाचलम् ।

शृणुयात् प्रयतः कुतूहलात्मा न स गच्छेन्निरयं हि शाल्मलम्४५ ।।२२।।

इति स्कन्दपुराणे नरकवर्णने कूटशाल्मलिकथनं नाम अष्टत्रिंशोध्यायः

सुशर्मोवाच

अतः परं प्रवक्ष्यामि१ नरकं कालसूत्रकम् ।

समन्तान्महतोच्चेन प्राकारेण सुसंवृतम् ।। १ । ।

लोहजालेन च तथा आकाशेप्यभिसंवृतः ।

यथैकश्च तथा सर्वे नरका अभिसंवृताः ।। २।।

सोच्छ्रयाश्चैव विज्ञेया न वक्ष्ये तानहं४ पुनः ।

लोकद्रुहो५ जनास्तत्र यात्यन्ते६ पुरुषाधमाः । ।३ । ।

ये हरन्ति स्त्रियं७ वापिविक्रेता८ यस्तथा९ गवाम् ।

धर्मस्य चात्मनश्चैव ब्राह्मणानां च निन्दकः । ।४। ।

छद्मना यश्च शास्त्राणि१० गुरुभ्योपह्नवेत्११ पुनः ।

गुरुं निन्दति यश्चापि १२ वितर मातरं तथा ।।५।।

३७.. संज्ञके - ख. । ३८... द्वयं तु संयात्य - ख, द्वयं तु तत्तीर्णा - घ । ३९ पुरं च - ख. । ४० उत्थाय - घ. । ४१ पतिताः - घ. । ४२... णामुपस्मृतः - घ । ४३ इदं - ख. । ४४.. .पलभ्यं - घ । ४५ सांप्रतं - घ., शाल्मलिम् - ख ।

१ अतः परस्तृतीयस्तु - क., तृतीयन्तु - ख. । २ नरकः कालसूत्रकः - क । ३ सुसंवृतः - क. । ४ तदहं - क. । ५ शोकद्रोहं - क. ख., शोकद्रोहकरा - घ. । ६ पात्यन्ते - घ. । ७ श्रिय - घ. । ८ वाजिविक्रेता - ख, चाश्वं - घ. । ९ विक्रेतारस्तथा - घ. । १० दत्त्वा चैव महद्द्रव्यं - घ. । ११ शिक्षा निह्नवेत् - ख. । १२ यो गुरुं निन्दते चापि - क., शास्त्रं गृह्य गुरुं निन्देत् - ख. ।

श्वशुरं भ्रातरं ज्येष्ठं१३ तथा चान्यान् गरीयसः ।

आक्रोशयति१४ यस्तान्वै तथा चाप्यवमन्यते । ।६ । ।

आश्रमाणां तथा भेत्ता रहस्यानां च सर्वशः ।

अदत्तं यः समादद्यात् स गच्छेद् द्विज तत्र वै१५ । ।७। ।

ते तत्र पतिता घोरे नरके पापचेतसः ।

तिस्रः कोटीस्तु संपूर्णा वर्षाणान्तु नराधमाः ।

यात्यन्ते मृत्युवचनात्१६ क्रन्दमाना विचेतसः ।।८।।

कालसूत्रेण महता मित्वा मित्वा तु दुष्कतम् ।

छिन्दन्त्यङ्गानि जन्तूनां कुण्ठाग्रैरायुधैर्भृशम् । ।९।।

किंकरैस्तैरविश्रान्तं१७ दिवारात्रमतन्द्रितैः१८ ।

पूर्णे काले१९ ततो जंतुरुच्छ्रयान्२० प्रतिपद्यते । ।8.39.१ ०। ।

विश्राम्य स तदा जन्तुः पात्यते२१ नरके पुनः ।

यावदस्य कृतं पापं क्षीणं सर्वमशेषतः । ।१ १ ।।

य इमं बहुपापकर्तृसूत्रं शृणुयाद् दुष्करलोककर्मसूत्रम् ।

न स याति२२ तदुग्रदुःखसूत्रं नरकं तद् यमलोककालसूत्रम् । ।१ २।।

इति स्कन्दपुराणे नरकवर्णने कालसूत्रं नाम ऊनचत्वारिंशत्तमोध्यायः

सुशर्मोवाच

अतः परं प्रवक्ष्यामि कुम्भीपाकं महाभयम् ।

श्रोतृणामपि तत्काल१ भयदं ह्यकृतात्मनाम् । ।१ । ।

आयस्यस्तत्र ब्रह्मणश्च अञ्जनाचलसन्निभाः ।

कुम्भ्यस्तैलेन२ संपूर्णा वह्निवर्णाः३ सुदुःसहाः । ।२ । ।

दुष्कृतीन्४ तासु तप्तासु५ बद्ध्वा बद्ध्वा महाबलाः६ ।

क्षिपन्ति७ राक्षसा घोराः८ क्रन्दमानाः सुभैरवम् ।।३ ।।

१३ श्रेष्ठं - घ. । १४ आकोश... - क. । १५ कालसूत्रकम् - ख. । १६ मृत्युवदनात् - ख. । १७... रविश्रान्तै - ख. । १८ रात्रावतन्द्रिताः - ख,... तं - क. । १९ गते काले - घ. । २०... राश्रयं - घ. । २१ जन्तुर्जायते - घ. । २२ गच्छति - ख. ।

१ यं श्रुत्वा - ख. । २ कुम्भास्तैलस्य - क. । ३ वह्नितप्ताः - ख. । ४ दुष्कृतीनां - क. । ५ सुतप्ताश्च - क., ६ भयावहाः - क., महाबलैः - ख. । ७ क्षिप्यन्ते - ख. । ८ राक्षसैर्घोरैः - ख. ।

वर्षकोटीश्चतस्रश्च९ पच्यन्ते तत्र जन्तवः ।

ये तानिमान्निबोध त्वमुच्यमानान्मया विभो ।।४।।

इष्टकापाककारी१० च कुम्भपाककरस्तथा११ ।

तौ विनाशयते यश्च अग्निदो यो१२ गृहेषु च ।। ५। ।

वने खलेथ गोष्ठे वा अन्नपानविनाशकः ।

भोजने विघ्नकारी च यज्ञहा यज्ञदाहकः । । ६। ।

कूटकर्मकरो यश्च कूटसाक्षी तथैव च ।

मिथ्याग्निचयनी चैव मिथ्याग्न्याहरणी तथा । ।७। ।

मिथ्यापाकप्रदाता च वेदानां यश्च दूषकः ।

हर्तोपकरणानां च शिल्पिनां यो नराधमः । ।८। ।

एवं ते यातितास्तत्र विश्रामं पुनरुच्छ्रये ।

संप्राप्य नरके भूयो निपतन्ति क्षयान्तिकम् ।।९। ।

य इमं बहुदुष्कृतान्तपाकं शृणुयाद्वा मनुजो हि कर्मपाकम् ।

न स गच्छति तं दुरात्म१३ पाक१४ नरकं साधनदुःखकुम्भिपाकम्१५ ।।8.40.१ ०।।

इति स्कन्दपुराणे नरकवर्णने कुम्भीपाको नाम चत्वारिंशोध्यायः

सुशर्मोवाच

अतः परं प्रवक्ष्यामि असिपत्रवनं पुनः१ ।

नरकं पापकृद्दुःखं२ सर्वसत्वभयंकरम् ।। १ । ।

असिपत्र३ इति ख्याता वृक्षास्तत्र दुरासदाः ।

बहवः सुमहाशाखा घनाश्चोच्चाश्च४ ते भृशम् । ।२।।

तेषां पत्राणि घोराणि तीक्ष्णान्यसिनिभानि च ।

आयसेभ्यो विशिष्टानि न च तान्यायसानि हि५ ।।३ ।।

९ सहस्रं च - घ.,.. श्च चतुरः - ख. । १०.. पात्रकारी - क. । ११ कुम्भपाचक एव तौ (च) - क. घ. । १२ अग्निदाता - ख. । १३ दुरन्त (?) । १४ तापं - क. ।

१५ कुम्भिससाख्यदुःखपाकं - क. ।

१ ततः - ख. । २ पापिनां दुःखं - ख. । ३ असिपत्रा - घ. । ४ मनोदुःखकराश्च - घ. । ५ तान्यायतानि च - ख. ।

तैक्ष्ण्यात्तानि विशिष्टानि छेदने च महामते ।

तैः पत्रैराचिताश्चैव तथा कण्टकिनश्च६ ते ।।४। ।

जन्तवस्तत्र रक्षोभिः पापकर्मनिबन्धनाः७ ।

वध्यमानासिमुशलैस्तथैवान्यैर्महायुधैः८। ।५। ।

अग्निना दह्यमानाश्च वृक्षांस्तान् संप्रयान्ति९ ते ।

तानागतान् समीक्ष्यैव पर्णानि प्रपतन्त्युत१० । । ६ ।।

महागुरूणि तीक्ष्णानि विनिकृन्तन्ति११ ताँश्च ह ।

ते निकृत्तशिरोग्रीवा देशात्तस्मात् प्रयान्ति वै । ।७।।

ते गता१२ राक्षसैर्भूयो भूयो वृक्षैर्दुरासदैः ।

यात्यन्ते१३ वर्षकोटीस्तु तत्र पञ्च सुदुःखिताः ।।८। ।

ततो विमुक्तास्तेभ्यस्ते उच्छ्र्यान् संविशन्ति हि ।

विश्रान्तास्तत्र ते सर्वे१४ उच्छ्र्यान्नरके पुनः । ।९।।

पात्यन्ते विवशा मूढा यावत् पापं क्षयं गतम् ।

ये तु तं नरकं घोरं नरा गच्छन्ति पापिनः । । 8.41.१० ।।

तांस्तेहं संप्रवक्ष्यामि शृणुष्वावहितो द्विज ।

वृक्षं यः पुत्रकृतकं विनाशयति दुर्मतिः ।।१ १ ।।

आरामे वाथ ग्रामे वा विक्रीणाति च दुर्मतिः ।

निष्पादितं तथा वृक्षमाश्रमे पथि वा पुनः । ।१ २। ।

तडागे वा तथोद्याने देवतायतनेषु वा ।

गृहे प्रपायामथवा नद्यास्तीरे चतुष्पथे ।। १३ । ।

यत्र वा तत्र वा जातं१५ यो नाशयति दुर्मतिः ।

पादपान् गुल्मवल्लीर्वा क्षुपानथ तृणान्यपि ।। १४। ।

छायापुष्पफलार्थं हि१६ स्वकार्यकरणाय वा१७ ।

विनाशयति यो मूढः स च तं प्रतिपद्यते । ।१ ५।।

६ वै कटकेन - क. । ७ कर्मपाकनिबन्धनाः - ख । ८ पाद्यंते च महायसि-घ । ९ संश्रयन्ति -ख। १० स्म पतन्त्युत - क. । ११ विनिवृत्तानि - ख. । १२ गत्त्वा - घ. । १३ पात्यन्ते - च. । १४ सत्त्वा - घ। सर्वादुच्छ्रया... - क. । १५ तान् - घ. । १६ फलैर्युक्तं - क. । १७ च - घ. ।

यश्चापहरते१८ मूलं१९ पुष्पाणि च फलानि च ।

आत्मार्थं कामसंपत्तौ२० न देवपितृकारणात्२१ ।। १ ६।।

नदीं यश्चावरुध्नीयात् कूपान्यश्च प्रपूरयेत् ।

यश्च पर्णत्वचामर्थे२२ वृक्षं छिन्द्यान्नराधमः ।

विनाशयेद्वा तं वृक्षं स च तं प्रतिपद्यते ।। १७। ।

यश्च छायासमासन्नान्२३ जन्तून् वै संप्रबाधते ।

स्वस्थानं च समासन्नान् त्रासयेद्वारयेदपि । ।१८। ।

सर्वे ते तं प्रपद्यन्ते२४ सोच्छ्रयं नरकं महत् ।

उत्तीर्णाश्च ततो भूयः संसारं यान्ति तेशुभाः२५ ।। १ ९। ।

य इमं शृणुयादतन्द्रितात्मा नरकं पापकृतामशर्मभूतम् ।

न स तं समुपैति पुण्यकर्मा२६ विदितात्मा ह्यसिपत्रनामधेयम् ।।8.41.२ ० । ।

इति स्कन्दपुराणे नरकवर्णने असिपत्रवनं नाम एकचत्वारिंशोध्यायः

सुशर्मोवाच

अतः परं वैतरणीं नदीं पापप्रणाशनीम्१ ।

शृणुष्वावहितः२ पुत्र पापकर्मभयावहाम्३ ।।१ । ।

नदी वैतरणी पुत्र टङ्कच्छिन्नतटा शुभा ।

केशास्थिरुधिरापूर्णा महाक्षाररसा तथा४ । ।२। ।

उल्लुम्पकै५र्गर्दभकैर्मकरैः कच्छपैरपि ।

शिशुमारैश्च नक्रैश्च तन्तुकै राक्षसैरपि । । ३ । ।

महादंष्ट्रैर्महाकायैः पिशिताशैः समाकुला६ ।

असिपत्रैश्च तैर्वृक्षै७स्तीरजातैः८ समावृता ।।४।।

१८ यश्चापि हरते - ख यस्याप - घ. । १९ मूढः - क. ख. । २० कामसम्पन्नो - घ.,.. सन्मत्तो - क. । २१ द्विजकारणात् - घ. । २२... र्थैन - ख. । २३ छायां - क. । २४ तं प्रतिपद्यन्ते - ख. । २५ शुभ - घ. । २६.?? मुग्रकर्मा - घ. ।

१ सर्वपापप्रणाशनीम् - घ. । २ शृणुमेव हितः - क. । ३ भयावहं - ख. । ४.. .स्तथा - क. ख. । ५ उल्म्पकै - क., उच्चपक्षै - घ. । ६ समाकुलं - ख । ७ स्तथा वृक्षै - घ. । ८ तीरजैश्च - ख. ।

शैवलेन च दीर्घेण वितानेनेव संवृता९ ।

तस्यास्तीरे वनं घोरं शरभर्क्षसमाकुलम् । ।५। ।

व्याघ्रद्वीपिसमाकीर्णं सिंहेभखरसंकुलम्१० ।

तत्र दुष्कृतकर्माणस्तैर्व्याघ्रादिभिरर्दिताः । ।६।।

तां नदीं सुमहाघोरां पात्यन्ते११ दुःखितास्ततः१२ ।

तत्र ते पतिता वत्स तन्तुकैः१३ शैवलेन च ।।७।।

वितानेन च संनद्धा१४ भक्ष्यन्ते तै(?)दिभिः ।

क्षारोदकेन दह्यन्तो१५ ननादयन्तश्च दुःखिताः१६ ।।८।।

षड् वर्षकोटीः१७ यात्यन्ते१८ यावत् पापस्य संक्षयः ।

ततो मुक्तास्तूच्छ्रयेषु पात्यन्ते१९ वै पुनः पुनः । ।९।।

विश्रान्तास्तत्र ते सर्वे२० ये उच्छ्रयान्२१ नरके२२ पुनः ।

पात्यन्ते विवशा मूढा यावत् पापं२३ क्षयं गतम्२४ । ।8.42.१ ०। ।

उत्तीर्णः सोच्छ्रयानेतान् संसारं प्रतिपद्यते ।

तीर्णोन्तमेषु२५ च पुनर्नरकेषु पृथक् पृथक् ।

कोटिरेका तु कालस्य वर्द्धते ह्युत्तरोत्तरम् । ।१ १ । ।

उच्छ्रयाणान्तु सर्वेषामेकैकस्य पृथक् पृथक् ।

सहस्रं वर्द्धते पुत्र वर्षाणां वै समासतः ।।१ २।।

ये तु गच्छन्ति तं घोरं नरकं दुष्टचेतसः ।

शृणुष्व२६ तानिमान् सम्यगुच्यमानान्मयानघ । । १३ ।।

सरितं योभिशपते यश्चैनामवमन्यते ।

यश्च नग्नः प्रविशति स्त्रियं यश्चात्र गच्छति२७ । ।१४। ।

निष्ठीवेदथ मूत्रं वा पुरीषं वाप्यथोत्सृजेत् ।

अपश्च२८ हरते यस्तु क्षेत्रारामजनोपगाः ।। १ ५। ।

९... नाभिसंवृता - क घ, न च (?) । १०... नरसंकुलम् - क. ख. घ । ११ यात्यन्ते - घ. । १२... स्तथा - ख. । १३ उल्वकैः - घ- । १४ संबद्धा - क । १५ दह्यन्ते - ख. । १६ रावयन्तस्सु दुःखिताः - ख- । १७ वर्षकोटिं भृशं तद्वै - क. । १८ पाच्यन्ते - क., पात्यन्ते (?) । १९ यात्यन्ते - ख. । २० सर्वा - क-, गत्वा - ख. । २१ उच्छ्रये - क. । २२ नरकं - क ख । २३ पापः - ख. । २४ गतः - ख. । २५ तीव्रोत्तमेषु - घ. । २६ शृणुष्वे (ष्वै) - क. ख. । २७... नुगच्छति - क. घ. । २८ आपश्च - क. ख. ।

अपां सेतुहरश्चैव तडागस्य च भेदकः ।

तथा पुष्करिणीनां च दूषको यश्च मानवः । । १६ ।।

दुष्टामदुष्टामथवा यश्च नारीं प्रदूषयेत् ।

पद्मिनीं यश्च२९ हरति नाशयेद्वापि३० दुर्मतिः ।। १७।।

सार्थस्य वाथ जन्तोर्वा यो जन्तुर्भयमावहेत्३१ ।

ते सर्वे नरकं घोरं प्रपद्यन्ते नराधमाः । ।१ ८।।

य इमामशुभप्रणाशनीं शृणुयान्नित्यमशुद्धबाधनीम्३२ ।

प्रयतः स न याति भावनीं३३ सरितं वैतरणीमसङ्गिनीम्३४ । ।१९।।

इति स्कन्दपुराणे नरकवर्णने वैतरणीनाम द्विचत्वारिंशोध्यायः

अतः परं प्रवक्ष्यामि नरकं पापनाशनम्१ ।

अयोघनमितिख्यातं२ सर्वप्राणिभयङ्करम्३ । । १ ।।

यत्र ते पुरुषा घोरा यमाभा यमकिङ्कराः ।

महाबला महासत्वाः सर्वेयोगेश्वरास्तथा । ।२ ।।

अयस्कारा यथा पिण्डमयसोग्निप्रतापितम् ।

संदंशेनाभिसंगृह्य४ स्थापयित्वायसे घने ।।३ । ।

अभिघ्नन्ति घनैरन्यैस्तथा तत्रापि जन्तवः ।

हन्यन्ते राक्षसैर्घोरैस्तर्जयद्भिः५ सुदारुणम् । ।४। ।

वर्षकोटीस्तथा६ सप्त यातिताः७ स्वेन कर्मणा ।

उच्छ्रयेषु८ तथा घोरां यातनां प्राप्नुवन्ति ते । ।५।।

एतद्९ ये यान्ति पुरुषाः सोच्छ्रयं नरकं महत् ।

तानहं संप्रवक्ष्यामि अनिर्देश्यान् नराधमान् । ।६। ।

२९ यस्तु - ख. । ३० नाशयेद्वाथ - ख. । ३१ पथि स्थां वा गृहे वापि सर्थानां वा भयंकरः - ख. । ३२.. .मधर्मवाधनीम् - ख.,... वाहिनीम् - घ. । ३३ भाविनीं - घ. । ३४ विमर्दिनीं - घ. ।

१ चातिदारुणं - घ. । २ अयोजनमितिख्यातं - क. ग.,... सन - घ. । ३ ... पापिभयङ्करम् - घ. । ४.. .पि संगृह्य - क. । ५ तर्जयन्ति - ख. घ. । ६ कोटिसमा - घ. । ७ पातिताः - क., जायन्ते - घ. । ८ जातेषु च - घ. । ९ एते - क., एवं - घ., एतं - ख. ।

पादेन१० हन्यात् पितरं मातरं पूज्यमेव वा ।

अन्यां११ काञ्चित्१२ स्त्रियं१३ वापि हस्तेनाथ कशादिभिः१४ ।।७। ।

तथा प्रवजितं१५ चैव अग्निं वाप्यथ लंघयेत् ।

बालमर्थकृते यश्च मृत्युना योजयेत्तथा । ।८।।

स्त्रियं वाथ पुमांसं वा क्लीबं वान्यन्नराधमः ।

भ्रातृन् यश्चाभि१६ सन्धत्ते१७ द्रव्ये कस्मिंश्चिदेव हि ।।९।।

पितरं वाथ दुर्बुद्धिर्मातरं भगिनीमपि ।

पतिर्यश्चैव भार्यां स्वां पुत्रांश्चैवाभिसंधयेत्१८ ।

भार्या पतिं वा पुत्रान्१९ वा तेषां सा२० गतिरुच्यते ।।8.43.१ ० । ।

कीलयेद्यश्च देवार्चा२१ स्तीर्थानि च दुरात्मवान् ।

विद्याः शास्त्राणि दिव्यानि तेषां सा गतिरुच्यते ।। ११ । ।

य इमं बहुपापयोगकारणं शृणुयान्नित्यमसौख्यसर्वदारणम् ।

प्रयतस्स२२ न याति तं भयानकं नरकं दुर्गमयोधनावतानकम् । ।१ २।। ७

इति स्कन्दपुराणे नरकवर्णने अयोघनं नाम त्रिचत्वारिंशोध्यायः

सुशर्मोवाच

अतः परं पद्ममहं प्रवक्ष्यामि सुदुर्गमम् ।

सुकृतीनामलभ्यं च दुष्कृतीनां भयावहम् ।।१ ।।

तत्राग्निस्तापनो नाम धम्यमान१ इव ज्वलन् ।

जन्तवस्तत्र ताप्यन्ते२ वह्निवर्णा३ भवन्ति च । ।२।।

पद्मपत्रनिभास्सर्वे धाम्यमानास्ततस्ततः ।

तस्य मध्ये महास्तम्भो४ लौहः५ समवतिष्ठते ।।३ ।।

१० पानेन - घ. । ११ अन्यं - क. घ. । १२ कञ्चित् - क., किंचित् - घ. । १३ प्रियं - घ. । १४ कशादिना - ग. । १५ प्रव्रजितां - ख. । १६ भ्रातृव्यं वा - ख., भ्रातृभ्यश्चा - ग. । १७.. .श्चापि न्धत्ते - क.

ग.,... तिसंधत्ते - ख,... पिसवृते - घ । १८... तिसंधयेत् - क. । १९ स्वपुत्रान् - घ., स्वपुत्रं - ख. घ. । २० का - घ. । २१ देवान् कीलयते यश्च - ख. । २२ प्रणतः स - क. ग. घ. ।

१ धूपमान - घ. । २ पात्यन्ते - घ. । ३ वर्म - ख । ४ महान् स्तम्भो - घ. । ५ लोहः - क. ख. घ. ।

तं ते गत्वा प्रगूहन्ति६ सोप्यग्निरतिदारुणः ।

एवं तत्रानिशं घोरं यातिता७स्तूच्छ्रयेष्वपि ।।४।।

नरास्तं यान्ति निःसङ्गं८ ये तान्मे९ त्वं निशामय ।

गुरुभार्या च यो गच्छेद् गुरुस्वं वा१० हरेत यः ।।५।।

देवद्रव्यं भक्षयेद्यो११ नाशयेद्वा१२ प्यभीक्ष्णशः ।

ब्राह्मणस्वं हरेद्यश्च बलाद्धारयतेपि वा ।।६। ।

बालद्रव्यापहारी च हर्ता वा स्त्रीधनस्य च१३ ।

क्लीबाँश्च१४ त्यजते यश्च यो हन्याच्छरणागतम्१५ ।।७।।

धनं चास्याभिमन्येत१६ देवद्रव्यहरश्च१७ यः१८ ।

सर्वभक्ष यः स्याद् वै यश्च पानीयविक्रयी । ।८ ।।

सोमविक्रयिकश्चैव अग्नयुत्सादक१९ एव च ।

अग्निप्रहरणो२० यश्च विषप्रहरण२१श्च यः । ।९। ।

अशस्त्रं यश्च संग्रामे हन्याच्छस्त्रेण मानवः ।

याचमानं तथा२३ चैव उपविष्टमथापि वा२४ ।।8.44.१ ० । ।

पराङ्मुखं च संसक्तमन्येन२५ सह वादिनम् ।

एते सर्वे नरास्तत्र गच्छन्त्यकृतबुद्धयः ।।१ १ । ।

य इदं२६ शृणुयात् कृतान्तसद्म प्रयतो नित्यमनेकदुःखसद्म२७ ।

स न याति तमुग्रशोकपद्मं२८ नरकं मृत्युमिवाति२९ कालसद्म ।।१ २।।

इति स्कन्दपुराणे नरकवर्णने पद्मो नाम चतुश्चत्वारिंशोध्यायः

६ प्रगृह्णन्ति - क. ग., ते गत्वा प्रतिगृह्णन्ति - ख, तु गृह्णन्ति - घ । ७ पातिता - क. । ८ निःशंका - घ. । ९ पतन्ति - ग., ये पापस्तान् - घ । १० गुरुः श्वश्रु - घ., गुरोर्वित्तं - ख. । ११... च्च - क. ख. ग. । १२... च्चा - ख.,... न्ना - घ. । १३ स्त्रीधनस्य तथैव च - क. ख घ. । १४ क्रीडांश्च - घ. । १५ हन्याच्छरणमागतां - ख.,... मागतान् - घ । १६ धर्मिष्ठां चावमन्येत - ख., धनंवाप्य ... - घ- । १७ परद्रव्यहरश्च - घ.,.. हराश्च - घ. । १८ ये - क. । १९ अग्न्युत्सादी च - ख । २० अग्निं प्रहरते - ख-, प्रहराणश्चैब - घ. । २१ विप्रांश्च ते च - ख । २२ वा - पुनः - घ । २३ याचमानस्तथा - घ. । २४ च - क. टि । २५ न्यैश्च - ख. । २६ इमं - क. ख ग । २७?.. सद्मं - क. ख. । २८ पद्म - ग. । २९.. रिवाति - क ख. ग,... रिवादि - ग. ।

सुशर्मोवाच

महापद्मस्ततश्चान्यो निरयो रोमहर्षणः ।

यत्र१ ते किङ्करा घोरा२ यमस्य यमसंनिभाः३ ।। १ । ।

जन्तूनामायुधैः कुण्ठै४ र्निघृणाः पापकर्मिणाम् ।

उत्कृत्योत्कृत्य मांसानि तेभ्यो यच्छन्ति वै पुनः ।।२। ।

ते भक्षयित्वा मांसानि स्वानि दुष्कृतकारिणः ।

पद्मपत्रनिभा जाता धाम्यन्ते५ ग्नौ दिवानिशम् । । ३ ।।

अनलेन च घोरेण द्रवीकृतमयः पुनः ।

मुखेपावृत्य यच्छन्ति दारुणा यमकिङ्कराः ।।४। ।

अयोमयाध्स्तथा नार्यो नराश्चाग्निसमप्रभाः ।

समाश्लिष्यन्ति सङ्गत्य द्रवमाणास्ततस्ततः ।।५।।

वृक्षाश्च बहव७स्तत्र८ सुपुष्याः फलपत्रिणः९ ।

तानाश्रयन्ति दुःखार्त्ता अग्निं वर्षन्ति तेपि च१० ।।६। ।

शिलाश्च बह्व्यस्तत्रान्यास्ताः११ श्लिष्यन्ति यदा च ते ।

तदा ताश्चाग्निवर्णाभा दहन्ते तान्भृशं१२ नरान् ।।७।।

एवमेष महापद्मो नरकः संप्रकीर्तितः ।

सुवर्णहारी यश्चैव मातृयायी१३ च यो नरः ।।८।।

माता पुत्रं च योभ्येति वेददूष्यवकीर्णिकः१४ ।

मत्सरी यश्च दुर्वृत्तः श्रमणानाञ्च१५ पूजकः ।।९।।

वृषलो यः१६ श्रुतिं ब्रूयाच्छृणुयादपि वा पुनः ।

गृहणीयाद्वापि दुर्बुद्धिर्ब्राह्मणान् वावमन्यते१७ ।। 8.45.१० ।।

ब्राह्मणेभ्यो रहस्यानि आश्रमान्तरजानि च ।

यस्मिन्नधिकृतो न स्याच्छृणुयाद्वा पठेत वा । । ११ ।।

१ तत्र - ख. । २ रौद्रा - ख. । ३ वेगिताः - घ. । ४.. र्दण्डै - घ. । ५ ध्मायन्ते (?) । ६ अयोमयी (य्य?) - ख. । ७ तत्र बहवः - क. । ८ पुत्र - घ । ९ सुपुष्पफलपत्रिणः - क । १० अग्निना मुह्यते पुनः - घ. । ११. श्वा - घ । १२ सदृशं - घ. । १३ मातृगामी - घ । १४ दोषांवकर्णिकः... - क., .कीर्त्तिकः - क,... कीर्त्तक- - ख., दोषानुकीर्तनः - घ. । १५ श्रवणानाञ्च - क. ख, गुरूणां चाप्यपूजकः - घ. । १६ वृषलाय - घ. । १७... नवमन्यते - घ., वापमन्यते - ख. ।

६७ दुष्टश्रमणनिर्ग्रन्था१८ तथैवाजीवकाश्च ये ।

भक्तस्तेभ्यो द्विजो यश्च१९ नरकं स प्रपद्यते । ।१ २।।

योगं२० परिवदेद्यश्च पितॄनथ पितामहान् ।

योगेश्वराँश्च दुर्वृत्तो२१ योगधर्ममथापि वा ।। १३ ।।

वेदवर्णाश्रमा२३ यज्ञा२४ स्तन्निन्दाभिरतः शठः ।

नास्तिको हेतुवादी च२५ सर्वस्तं प्रतिपद्यते ।

तथ्यमुक्तं२६ मया सर्वमेवमेतन्न संशयः । । १४।।

एवन्ते यातितास्तत्र स्वकर्मफलबन्धनाः२७ ।

ततः शेषेण संबद्धा जायन्ते कीटयोनिषु२८ ।। १ ५।।

शृणुयाद् य इमं विचिन्त्य२९ धीमान्३० मतिमान्नित्यमलोभमोहशोकः ।

स तु दैवविधिप्रचोदितात्मा३१ दिवमेवैति न याति तं कदाचिद्३२ ।।१ ६।।

इति स्कन्दपुराणे नरकवर्णने महापद्मो नाम पंचचत्वारिंशोध्यायः

अतः परं प्रवक्ष्यामि रौरवं नरकं पुनः ।

यत्र ते विवशा बद्धाः कर्मणा स्वेन जन्तवः।।१ ।।

यात्यन्ते१ दुःखशोकार्ता महानिरयगामिनः ।

रु इति प्रोच्यते शब्दस्तत्रासौ श्रूयते यतः ।।२। ।

पुनः पुनर्वा भीमो हि२ रौरवस्तेन कथ्यते३ ।

पूर्णस्तु सर्वः४ कारीष्याज् ज्ज्वलते सोतिदारुणः५ ।।३ ।।

मध्ये स्तम्भोस्य लौहो वै तप्तकाञ्चनसप्रभः ।

तत्र जंतुःर्भृशं मग्नः प्रविशन्६ दह्यतेवशः७ ।।४।।

आर्तनादान्८ प्रकुर्वाणो मूर्च्छितः पतितः पुनः ।

ततः क्लेशेने९ महता उद्धृत्यात्मानमात्मना ।।५।।

१८ श्रवणनिर्ग्रन्या - क. ख. घ. । १९ द्विजान् हित्वा - ख. । २० गुरून् - घ. । २१ निन्दन्ते - ख. । २२ योगधर्मास्तथापि च - ध. । २३ देवधर्माश्रमा - घ. । २४... श्रमज्ञाश्च - क. घ । २५ हेतुको नास्ति वादी च - क. घ. । २६ तथाप्युक्तं - घ । २७?.? नात् - ख. । २८ कीटकादिषु - क., कीचकादिषु - घ. । २९ विजित्य - घ. । ३० दोषान् - ख. । ३१ प्रवेदिमात्गा - क. ख., प्रेरितात्मा - घ. । ३२... दपीति - ख । १

पात्यन्ते - घ. । २ भूयो -?, भूयोपि - ख. । ३ कीर्त्यते - क । ४ सर्व... - क. । ५ ज्वलत्पाशो तिदारुण । - घ, ज्वलत्यसौ - ख. । ६ प्रविष्टो - घ. । ७ रुदते भृशं - ख. । ८ आर्तनादं - ख. । ९ शोकेन - ख. ।

भूयोन्यं देशमासाद्य तथैव प्रविशेच्च सः ।

ततस्तस्मादुपोत्पत्य१० स्तम्भमाश्रयते यदि११ ।।६। ।

तेनापि दह्यते भूयो विसृज्य प्रविशेत्पुनः१२ ।

एवं स यात्यते तत्र बहूनब्दान् सुदुःखितः ।।७।।

ततो विसृष्टो भूयश्च उच्छ्रयान्प्रतिपद्यते ।

तं हि गच्छन्ति पुरुषाः सुरापा धर्मदेशकाः । ।८।।

पितृहा मातृहा चैव भ्रातृहा गुरुहा तथा ।

- - - वादेभिरतास्तेषामेव च निन्दकाः । । ९। ।

गोघ्नोथ दमकश्चैव जन्तूनां भृशदारुणः ।

गलकर्ता१३ कूटमानी कर्मणानु१४ करोति यः । । 8.46.१० ।।

परिवित्तिः परिवेत्ता श्मशानरतिरेव१५ च ।

पुनर्भूसुतसंयोगी१६ यस्या चोपपतिर्गृहे।

एते सर्वेभिगच्छन्ति१७ नरकं रौरवं नराः । । ११ ।।

य इमं शृणुयाच्च रौरवं१८ नरकं पापकृतां सुरौरवम् ।

नियतं प्रयतो१९तिरौरवं न स गच्छेन्मनसापि रौरवम्२० । । १

इति स्कन्दपुराणे नरकवर्णने रौरवं नाम षट्चत्वारिंशोध्यायः

सुशर्मोवाच

महारौरवमन्यच्च शृणु मे दुष्टयातनम् ।

यत्र धाराश्च तोयं च तडागानि च पुत्रक ।।१ । ।

कारीषी कनकाभाश्च कुल्याश्चाग्निप्रपूरिताः ।

आयसा बहवः स्तम्भा वृक्षाश्च बहुकण्टकाः । ।२ । ।

१० द्रुतोत्पत्य -ख. । ११ यदा - घ । १२ विसृज्योपविशेत्पुनः - ख. । १३ छलकर्ता - घ., छलगर्तः - ख. । १४ कर्मणाञ्च क.,... तिकरोति-घ. । १५.. पतिरेव - घ. । १६... रथसंयोगी - घ । १ ऽ सर्वेपि गच्छन्ति - घ । १८.. .दरौरवं - क । १९ पठते च रौरवं ख । २०.. तिरौरवम् - क. ।

राक्षसा विविधाकारास्तीक्ष्णशस्त्रास्त्रधारिणः ।

तत्र१ पापेन बहुना जन्तुः समभिपाशितः । ।३ ।।

निपतेद्द्विकृताकारः क्रन्दमानो मुहुर्मुहुः ।

स तत्र पतितः क्षिप्रं राक्षसैर्भिन्नमस्तकः ।।४।।

कारीष्यामग्निवर्णायां पच्यते भृशदारुणम् ।

ततस्स तेन दाहेन दुःखितः परमार्तिमान् ।।५। ।

दाहप्रशमनार्थाय तडागे विनिमज्जति२ ।

तत्र क्षारेण तप्तेन३ द्विगुणं वेदनार्दितः४ । ।६ ।।

वेगेनोत्थाय वृक्षं५ वा स्तम्भं वाप्यधिरोहति६ ।

तत्र तैः कण्टकैस्तीक्ष्णैरायसैश्चावतक्षितः७ । ।७।।

पतते ह्यग्निकुल्यायां८ करुणं बहुधा नदन् ।

एवं स यात्यमानस्तु तृषार्तो विलपन् बहु । ।८। ।

धारामाश्रयते पातुं९ सापि तस्यायसं१० तदा११ ।

अग्निवर्णं वहत्यम्भस्ततो मूर्च्छार्दितो म्रियेत् । ९।।

संपूर्णयातनश्चापि मुक्तस्तस्मान्महाभयात्१२

उच्छ्रयेषु तदा जन्तुर्यात्यते भृशदारुणम् ।। 8.47.१० ।।

तत्र गच्छति१३ राजघ्नो१४ राजभार्यावमानकः१५ ।

आशां दत्त्वा न दद्याद्यो यश्च तीर्थावदूषकः । ११ ।।

मोषकः सूचकश्चैव स्त्रीभृतो यश्च पापकृत् ।

अग्नौ गवि च१६ यो दानं१७ ब्राह्मणे चापि वारयेत्१८। ।१ २।।

विक्रीणीयात स्वभार्यां यो ह्यपत्यं वा नराधमः१९ ।

हरते चाग्निभाण्डानि योगिनां चैव किञ्चन ।।१३ ।।

चोरान् वा योनुगृह्णाति मनुष्यास्तस्य ये च ह ।

ब्राह्मणाधिकृतश्चैव धर्माधिकृत एव च । ।१४।।

१ अत्र - क. । २.. ति निमज्जति - क., भिर्निमञ्जति - ख., ते- - क. ख । ३ कष्टेन - क., कोष्टेन - घ. । ४ वेदनान्वितः. - घ. । ५... च्छ्रायवृक्षं - क । ६ थाश्रिरोहति - ख ? - व - घ. ।. ७ राहार इव भेदितः - घ. । ८ तुल्यायां - घ. । ९ जातु - घ, जन्तुः- ? । १० तत्रायसं - ख- । ११ तथा - घ. । १२.. द्भयावहात् - क,? द्भयावहः - घ । १३ गच्छन्ति - ख । १४ राजघ्ना - (?) । १५ मन्यकः - क., मन्यकाः - ख. । १६ गवां विप्रांस्तथाग्नीनां दीयमानं तु - ख. । १७ यज्ञानां - घ. । १८ यो हरेत् - घ । १९ संकीर्णप (।) रनार्यं वा तास्वपत्यान्यजीजनत् - ख ।

कपिला यस्य गौः स्याच्च अनग्नेर्ब्राह्मणस्य ह२० ।

मिथ्याग्निहोत्री यश्चैव नैत्यके परिवेषकः२१ । ।१ ५। ।

राजपुत्रवधं२२ चैव२३ दुभिक्षं यच्च चिन्तयेत्२४ ।

राष्ट्रलोपं दारलोपं धनलोपं च यो नरः ।।१ ६ । ।

देशविद्र (ा) वणं चैव यः कुर्य्याड्डामराणि वा२५ ।

सर्वे ते नरकं यान्ति महारौरवसंज्ञकम् ।।१७।।

य इमं शृणुयादभीक्ष्णशो नियतं धर्ममतिश्च तिष्ठति ।

न स गच्छति तं भयावहं नरकं रौरवमुग्ररौरवम् । । १८ ।

इति स्कन्दपुराणे नरकवर्णने महारौरवं नाम सप्तचत्वारिंशोध्यायः

सुशर्मोवाच

तमो नामापरो घोरो नरकोति भयंकरः ।

तत्र सोभिपतन्नैव१ राक्षसैरभिहन्यते ।।१ ।।

असिमुद्गरशंक्वग्रै२ र्गदामुशलपट्टिशैः३ ।

भयदैः परिघैष्टङ्कैर्वज्रैर्ऋष्टिपरश्वधैः । ।२।।

अन्यैश्च विविधाकारैर्हतः क्रुद्धैः सुनिर्दयैः४।

मूर्छितस्तमसा ग्रस्तो नरकं तं प्रपद्यते५ । ।३ ।।

स देहेन विनष्टेन तमसा मूच्छिताकृतिः ।

दुःखसन्ततिसंनद्धो७ यातनामश्नुते भृशम् । ।४। ।

यस्मात् स तमसा ग्रस्त अनाश्वस्तोतिदारुणाम्८ ।

यातनामश्नुते जन्तुस्तमस्तस्मात् स उच्यते ।।५। ।

सर्वा बहुविधाकारा यातना याः प्रकीर्तिताः ।

तास्तत्र९ समवाप्नोति स्वेन पापेन१० दुर्मतिः ।। ६ ।।

२० अनग्निहोत्री ये चान्यत् कपिलाक्षीरपायकः - ख । २१ परिलोपकः - ख. । २२ हर... - क-, हत - ख. । २३... चैव - क. ख. घ । रे ५८ दुर्भिक्षस्य च कारकः - ख. । २५ देशस्य डामरं चैव सततं य इहेच्छति क. । १ सोपि पतन्नेव - घ. । २ शक्त्यग्रै - ख, शक्त्युग्रै - घ. । ३ पट्टश्यै - क. । ४ सुदुजम्यैः । घ. । ५ प्रतिपद्यते - ख । ६ तपसा - ख । ७ संबद्धो - क. ख । ८ अनाशस्तोतिदारुणाम् - क, अनाग्रस्तो... - घ. । ९. स्सर्वाः - क. । १० शापेन - घ ।

समाप्तयातनश्चापि सन्तीर्ण्णस्वेन कर्मणा ।

उच्छ्रयेषु पुनर्जन्तुर्यात्यते कर्मबन्धनः११ । ।७।।

ब्रह्महा भ्रूणहा चैव सुरापो ब्राह्मणश्च यः ।

गवां निपाने यश्चैव पिपासूनां नराधमः१२ ।।८। ।

विघ्नं करोति मोहान्ध१३ आहूय भर्त्सयेत्तु यः१४ ।

ब्राह्मणान् द्वेष्टि नित्यं१५ य अर्थिनं यश्च दूषयेत् ।।९। ।

शास्त्राणि हरते यश्च गोघ्नो यश्च नरः स्मृतः१६ ।

कापिलश्च वृथादृष्टिर्वेदधर्मार्थदूषकः१७ ।। 8.48.१० । ।

ब्राह्मणाक्रोशकश्चैव वेदधर्मार्थदूषकः ।

नास्तिकाश्च दुरात्मान इत्येते तं प्रयान्ति वै१८ । । ११ । ।

य इमं शृणुयात्तमोमयं तमसा नित्यमतन्द्रितेन्द्रिय१९।

न स याति तमोमयं सदा नरकं दारुणजन्तुशोकदम्२० ।। १२ ।।

इति स्कन्दपुराणे नरकवर्णने तमोनाम अष्टचत्वारिंशोध्यायः

सुशर्मोवाच

तमस्तमतरं घोरं नरकं शृण्वतः परम्१ ।

प्रकाशो यत्र नैवास्ति नैव दृष्टिः प्रवर्तते ।।१ । ।

पतन्नेव नरस्तत्र२ विसंज्ञः क्रियते तदा३ ।

राक्षसैर्विकृताकारैस्तमस्तेन स चोच्यते । ।२। ।

तत्रासौ पतितो मूढो वह्निना दह्यते भृशम् ।

ततोपि४ वेगादुत्थाय दृष्टिहीनो विचेतनः ।।३ ।।

छिद्यते भिद्यते चैव५ राक्षसैः क्रूरकर्मभिः ।

तस्मादपि तथैवार्त्तः सोन्यं६ देशं प्रपद्यते ।।४। ।

११... नैः - घ. । १२ निपातनस्थाने - ख.,... निपाते पिपासुं विनिवारयेत् - घ. । १३ विघ्नकरो विमोहश्च - घ. । १४ चकृशं - ख, भृशं - घ. । १५ ब्राह्मणे न ददात्यर्थं - घ,.. णं... त्यस्य - ख. । १६.. .स्तथा - ख. । १७ कपिलांश्च वृथा दुह्य आत्मार्थं यश्च कुर्वति - ख । १८ यान्ति ते तमसं नराः - ख. । १९... मसंयतेन्द्रियः - घ. । २० शोककारकम् - ख, शोकम् - क, मोदकम् - घ. ।

१ शृणुमे पुनः - क. । २ स पतन्नेव नरके - ख. । ३ क्रियन्तेप्रभुः - क. । ४ मृतोपि - ख., मृतो वेगादुत्थितश्च - क. । ५. .. चापि - क. । ६ सौम्य... - घ. ।

तत्रापि निगृहीतस्तैः पशुमारेण मार्यते७ ।

ततो भूयश्च कूपेषु क्षिप्तो दुर्गेष्ववचेतनः । ।५।।

निमग्नश्चाग्निकारीष्यां निष्कूजन्८ सोभिजायते९ ।

एवं स यातना बह्वीस्त्वनुभूय सुदुःखितः ।।६।।

नरकान्तमनुप्राप्य उच्छ्रयेष्वभिपात्यते१० ।

गर्भपातनकारश्च राज्यकामश्च यो भवेत् ।।७।।

इहैवानर्हमानोसौ११ (?) भृत्यो राजवधे रतः१२ ।

अनाचार्यश्च यः१३ कर्म आचार्याणां१४ प्रपद्यते१५ । ।८।।

शास्त्रविद्यौषधीनां च गदानामगदैः सह ।

यो विनाशयिता१६ कश्चिद्यः प्रशंसति दानवान् ।।९। ।

उपदेशं च यो द्वेषादाचार्यो न प्रयच्छति ।

स याति नरकं घोरं दुस्तरं तं तमोमयम्१७ । ।8.49.१ ० । ।

कृतघ्नं तु समादाय नारकाः१८ सर्व एव ते ।

यमं प्रणम्य ब्रुवते१९ सह तैर्यमकिङ्करैः । । ११ । ।

भगवन्न वयं शक्ताः२० पापस्यास्य विनाशने२१।

उपायमन्यं पश्येह२२ प्रसादं कुरु नः प्रभो । । १२ ।।

स एवमुक्तो भगवान् यमः प्रेताधिपस्तदा२३ ।

सर्वधर्मार्थकुशलान् पृच्छति स्मर्षिसत्तमान्२४ । । १३ ।।

भगवन्तः कथं त्वस्य कृतघ्नस्य दुरात्मनः ।

निष्कृतिः सुमहाघोराद् भवेत् पापस्य कर्मणः ।। १४। ।

ततस्ते ऋषयस्सर्वे दृष्ट्वा दीर्घेण चक्षुषा ।

यमं धर्मभृतां श्रेष्ठमिदं वै ब्रुवते वचः ।।१ ५।।

७ बध्यते - घ. । ८ निष्कुञ्जन - क. निष्कूटः - ख. । ९ सोभिहन्यते - ख. । १०... ष्वेव यात्यते - घ. । ११ इहैवानश्नमानोसौ - ख. । १२ राजा वधे - क. । १३ अनार्यस्य च - ख । १४.. .मार्याणां - ख. । १५ प्रतिपादितः - ख. । १६ विनाशयते - ख. । १७ स याति नरकान् घोरान् दुस्तरात् तान्तमोमयान् - क. । १८ नरकाः - क, नरका (त्) । - ख । १९ (सं) प्राप्य - ख. । २० मया शक्यं - ख. । २१ वि (मोचन) - ख. । २२ पश्यस्व - क. ख. । २३ तथा - ख. । २४ पृच्छते ऋषिसत्तमान् - क. ख ।

ब्रह्मघ्ने च सुरापे च चोरे भग्नव्रते तथा ।

निष्कृतिर्विहिता सद्भिः कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः । । १६ ।।

ततः स भगवान्देवो मार्तण्डतनयो वरः ।

नारकेभ्यो२५ ददात्याज्ञां सर्वे यूयमिमं नरम्२६ । । १७।।

शोधयिष्यथ गच्छध्वं नैका२७ ह्यस्य गतिः स्मृता२८ ।

ततस्ते तस्य वचनान्नारकाः पापकर्मिणम्२९ ।। १८। ।

सर्वेष्वेवानुपूर्व्येण३० यातयन्त्यतिदारुणाः३१ ।

भर्तृपिण्डापहर्ता च पितृपिण्डापहारकः । ।१ ९। ।

।

तस्माद् गृहीत्वा विद्याञ्च दक्षिणां यो न यच्छति३२ ।।8.49.२० । ।

पुष्टश्च यस्तं नान्वेति यश्च तं घातयेन्नरः ।

कृतस्य दोषं वदति सकामं३३ न करोति च । ।२ १ । ।

न स्मरेच्च कृतं यस्तु आश्रमान् यश्च दूषयेत् ।

न पुष्णाति तथा वाहानाश्रिताँश्चोपकारिणः३४ ।।२२। ।

भृत्यांश्च कर्मनिरताँस्तथैव हितकारिणः ।

भार्यां कर्मकराणां३५ च नर्माणि वदते च यः ।।२३ ।।

न दत्तं न हुतं किञ्चिदमुष्मिन्निति३६ यो वदेत् ।

सर्वाँस्तानृषिभिः सार्धं कृतघ्नानब्रवीन्मनुः ।।२४।।

कृतघ्नश्च शठश्चैव नास्तिकोछिन्नसंशयः ।

एतान् सर्वेभिगच्छन्ति य एते कीर्तिता मया ।।२५। ।

जनेता३७ चोपनेता च यश्च विद्यां प्रयच्छति ।

भयत्रातान्नदाता च पंचैते पितरः स्मृताः । ।२ ६ । ।

यस्तेषान्दोषवक्ता च अभ्यसूयक एव च ।

तथा द्रोहप्रवृत्तश्च सन्त्यजेत्तान्नराधमान्३८ ।।२७।।

२५ नरकेभ्यो - क. ख. । २६ नदं - क । २७ नैवा.. - ख. । २८ सदा - ख । २९ पापकर्मिणां - क. घ. । ३० पूर्वेण - क. ख. घ. । ३१ दारुणं - क. । ३२ न प्रयच्छति - ख. । ३३ स्वकर्म - ख. । ३४.. श्चोपकारिणं - क. । ३५ कर्मकारिणां - क. ख. । ३६ अविथिं नास्ति - घ । ३७ उत्पादको - क. ख. घ., जनकश्चोपनेता १) - । ३८ तान्निन्दति नराधमः - घ. ।

मित्रध्रुग्३९ यश्च दुष्टात्मा तस्य रन्ध्रावकीर्तनः ।

कृतोपकारिणे पूर्वं न करोति प्रियं च यः । ।२८ ।।

एते सर्वे नरा दुष्टाः सर्व एवाशुभे रताः ।

नरकान् संप्रपद्यन्ते४० बद्धाः पापेन कर्मणा । ।२९। ।

एते सर्वे मया प्रोक्ता महानिरयगामिनः ।

उच्छ्र्यानेव४१ गच्छन्ति येन्ये पापकृतो जनाः ।।8.49.३ ० ।।

य इमं तामसं घोरं शृणुयाद्वा पठेत वा ।

अधर्मश्च४२ निवर्तेत स गच्छेद् ब्रह्मणः पदम् ।।३ १ ।।

इति स्कन्दपुराणे नरकवर्णने तमोतितमं नाम ऊनपंचाशत्तमोध्यायः

अतः परं प्रवक्ष्यामि संसारपरिवर्तनम् ।

यथा वै१ नरकात्तीर्णाः संसरन्ति समासतः२ । । १ ।।

प्रथमे नरके प्रोक्ता ये मया पापकर्मिणः ।

शेषेण कर्मणा ते तु जायन्ते३ कृमियोनिषु । ।२।।

कृमियोनौ परावृत्ताः सहस्राणां४ शतं समाः५ ।

ततः पुनर्मर्कटास्ते जायन्तेथ तरक्षवः । ।३ ।।

तत्र६ तावत् परावृत्ता जायन्ते गोषु ते यदा७ ।

तदा८ तत्र शतेनैव जन्मनां शेषतस्ततः । ।४। ।

मानुषेषूपजायन्ते तावदेव न संशयः९ ।

तत्र ते कुर्वते भूयो यदि किंचिन्न किल्बिषम् ।।५। ।

ततो विशुद्धां जातिं ते लभन्ते पुनरेव तु१० ।

न च११ भूयोपि ते घोरं संसारं प्राप्नुवन्ति वै ।।६। ।

३९.. द्रुह्य - क,... द्रोह - ख. । ४० प्रतिपद्यन्ते - ख । ४१... न्नैव - घ. । ४२ अधर्माच्च - ख. ।

१ ये वै नरकसंप्राप्ताः - घ. । २ समन्ततः - घ. । ३ ते तु जायन्ते सततं - ख. । ४ सहस्राणि - ख. घ. । ५ यदा - ख. । ६ तेषु - ख । ७ तदा - ख. । ८ तथा - ख. । ९ कुत्सितानां च योनिषु - ख. । १० पुनरेव लभन्त्युत - क. ख. । ११ महद् - घ. ।

द्वितीये ये मया प्रोक्तास्ते मुक्ताः१२ शेषकर्मणा ।

कृमिकीटेषु जायन्ते सहस्राणां शतानि१३ षट्१४ ।।७।।

तथा शतसहस्रं च शतानां ते पुनर्गताः ।

मत्स्ययोनौ प्रसूयन्ते तावदेव न संशयः ।।८।।

ततो व्याघ्राश्च ऋक्षाश्च ततो गोत्वमवाप्यते ।

मानुषेषूपपद्यन्ते कुत्सिताः स्वेन कर्मणा । ।९। ।

तृतीये त्वथ ये प्रोक्ता मया दुष्कृतकारिणः ।

ते मुक्ताः कर्मणस्तस्माच्छेषेण समवेष्टिताः ।।8.50.१० ।।

कृमिकीटेषु जायन्ते सहस्राणां शतानि षट् ।

तथैव दश चान्यानि पक्षिणस्तावदेव च ।।१ १ ।।

ततः सिंहाश्च सर्पाश्च गावः पश्चाच्च मानुषाः ।

चतुर्थे त्वथ ये प्रोक्ता मया दुष्कृतकारिणः । ।१२।।

ते सर्वे शेषवन्तस्तु जायन्ते कृमियोनिषु ।

सहस्राणां शतान्यष्टौ तथा चान्यानि षोडश ।। १३ ।।

योनीनां हि तथा१५ भूयो जायन्ते ते१६ ततो मृगाः ।

मृगभावाद्विनिर्मुक्ता जायन्ते च पुनः खराः१७ ।।१४।।

ततोजा गवयाश्चापि गावो मानुषतां ततः ।

पंचमे ये मया प्रोक्तास्तेपि शेषेण कर्मणा ।।१ ५।।

कृमिकीटेषु जायन्ते जन्मनां कोटिमेव हि ।

हस्तियोनौ च तावद्धि उष्ट्रेष्वश्वेषु चैव हि । ।१६।।

ततो गोत्वं समासाद्य मानुष्यं प्राप्नुवन्ति ते ।

षष्ठाच्चैव१८ विनिर्मुक्तास्ततः शेषेण कर्मणा । ।१७। ।

जायन्ते कृमिकीटेषु जन्मनां१९ द्विगुणेन हि ।

कोटिमेकां ततो यूका ततो मत्स्योथ२० सूकरः२१ ।।१८ ।।

१२ नरके - ख. । १३ सहस्राणि ख. । १४ वै - घ. । १५ ततो - घ. । १५ च - घ. । १७ खगाः - घ. ।

१८ षष्टेन तु - ख. । १९ जन्मना - घ. । २० मत्स्याश्च - घ. २१ सूकराः - घ. ।

महिषत्वं ततः प्राप्य गोत्वाज्जायेत मानुषः२२ ।

मानुषत्वे कुत्सितश्च२३ व्याधितश्चैव जायते । ।१ ९।।

सप्तमाच्च विनिर्मुक्तः२४ कृमिकीटेषु जायते ।

कोटीत्रयं तावदेव वृक्षत्वमधिगच्छति२५ ।।8.50.२ ० । ।

ततो लता ततो गुल्मस्ततो हस्ती प्रजायते२६ ।

गोत्वं च समनुप्राप्य जायते मानुषस्ततः ।।२ १ । ।

अष्टमाच्च विनिर्मुक्तो बद्धः शेषेण कर्मणा ।

जायते कृमिकीटेषु द्वे कोट्यौ द्विगुणे च सः । ।२२।।

ततश्चोषधिभावेन२७ वीरुत्सु च कुशेषु च ।

ततो गोत्वाद्विनिर्मुक्तो२८ जायते कुत्सितो२९ नरः । ।२३ ।।

नवमादपि चोत्तीर्णो बद्धः शेषेण कर्मणा ।

जायते कृमिकीटेषु पञ्चकोटीस्ततः खगः । ।२४।।

ततो मत्स्यश्च तावद्वै तावदेव सरीसृपः ।

श्वा ततस्तावदेवाथ ततो भवति किन्नरः ।। २५। ।

किन्नरत्वाद्विनिर्मुक्तस्ततो गोषूपजायते३० ।

ततो गोयोनिनिर्मुक्तो मानुषेषूपजायते३१ ।।२६। ।

दशमादपि चोत्तीर्णः षट् कोटीर्जन्मनां३२ कृमिः ।

शेषेण कर्मणा जातस्ततो भवति वानरः । । २७।।

वानरस्तावदेवेह तावदेव च३३ कुक्कुटः ।

तावदेव च काकस्तु जीवंजीवक एव च । । २८।।

वृक्षदारकमार्जारपिपिलीका३४श्च जायते३५ ।

ततो गोषु प्रजातोसौ३६ मानुषेषूपजायते३७ । ।२९। ।

२२ ततो गोर्मानुष्षस्ततः - ख. । २३ कुत्सितं मन्नुषे जन्म - ख। २४ माद्य (द) पि निमुर्क्त - ख. । २५ गम्य च - क. । २६ च जायते - क ख । २७ भावेषु - ख. । २८ गोभावनिर्मुक्तो - ख. । २९ कुत्सितो जायते - ख. । ३० जायन्ति गोषु ते - ख. । ३१ गवा योनौ विजायते - ख. । ३२ कोटीर्जन्मतः - ख. । ३३ तु - ख. । ३४ पिरिलीका - क, पिप्रिता - ख । ३५ जायते ततः - ख. । ३६ प्रजायेत - ख. । ३७... तु ततः परं - ख. ।

महारौरवनिर्मुक्तः सप्तकोटीः३८ सुदुःखितः ।

जन्मनां३९ कृमिकीटेषु जातो४० मत्स्यत्वमश्नुते४१ । ।8.50.३ ० । ।

ततः४२ श्वा गर्दभश्चैव भैनाशी४३ (?) शुक एव च ।

ततो भवति गौश्चापि ततः षण्ढश्च मानुषे४४ ।।३ १ । । तमोनरकनिर्मुक्तस्त्वष्टकोटीः सुदुःखितः ।

जन्मनां प्राप्नुते जन्तुर्विष्ठायां कृमियोनिषु । ।३ २ । ।

ततः श्वा जायते भूयश्चक्राह्वश्च पुनः पुनः४५ ।

ततो मण्डूकतां प्राप्य जायते मृगपक्षिषु४६ । ।३ ३ । ।

जायते किन्नरश्चापि४७ द्वीपी शरभ एव च ।

ततो गोत्वं समासाद्य मानुषत्वमवाप्नुते४८ । ।३४। ।

तमोनरकनिर्मुक्तः शेषेणैव हि कर्मणा ।

जायते कृमिकीटेषु नवकोटिः स जन्मनाम्४९ ।।३ ५।।

ततो भवति काकश्च भासश्चैव ततः परम्५० ।

वान्ताशी च ततः पक्षी उलूकश्च ततः पुनः५१ ।।३ ६। ।

पुनर्वृक्षश्च गुल्मश्च ततो भवति वै मृगः ।

ततो गौर्मनुजश्चापि गर्भस्थः स विपद्यते५२ । ।३७।।

पुनःपुनर्जायमानः सहस्राणां शतं समाः५३ ।

व्याधितः५४ कुत्सितश्चैव५५ जायते च पुनः५६ पुनः ।। ३८। ।

यस्तु सर्वानिमान् प्राप्य नरकानिह जायते ।

स योनिषु समस्तासु सर्वसंसारमश्नुते ।।३ ९। ।

यदि मानुषतां५७ याति कदाचित् कालपर्ययात् ।

तत्रापि कुत्सितां योनिं भूयो भूयः प्रपद्यते । ।8.50.४० । ।

३८... कोटी - ख. । ३९ जन्मानि - ख. । ४० ततो - ख । ४१.,. मेष्यति - ख. । ४२ तत्र - क. । ४३ तैलाकी - ख. । ४४ षण्ढः प्रजायते - क. षण्ढत्व,. - ख. । ४५ तत्र चक्राह्वो जायते - ख । ४६... योनिषु - ख. । ४७ तत. किन्नरतां चापि - ख. । ४८ मानुष्यमवाप्यते - ख. । ४९ जन्मना - ख. । ५० स जायते -

क. । ५१ उलूको जायते ततः - ख. । ५२ तत्र गर्भे स वै मृतः - क । ५३ स तु - क. । १४ व्यधिना - ख । ५५ सततग्रस्तो - ख. । ५६ स नरः - क. । ५७ मनुष्यतां - क ख. ।

अनिष्टः५८ सर्वभूतानां दुःखितो व्याधितस्तथा५९ ।

विकृतं रूपमाप्नोति कर्मणा स्वेन दूषितः ।।४१ ।।

देवब्राह्मणविद्वेष्टा सर्वव्रतबहिष्कृतः ।

सर्वधर्मविनिर्मुक्तः साध्वाचारविवर्जितः । ।४२। ।

निर्नमस्कारदुश्शीलः किम्भक्षो६० ब्रह्मनिन्दकः ।

न तीर्थदेवायतनः स्वधास्वस्तिविवर्जितः ।

अकीर्तनीयो लोकानां जायते स्वेन कर्मणा ।।४३ । ।

सुशर्मोवाच

एतत्ते कथितं सर्वं समासात् पुत्र सर्वशः६१ ।

नरकाणां सतत्त्वं च क्रमभेदो यथामति६२ ।।४४। ।

सनत्कुमार उवाच

य इमं शृणुयाद् युक्तः६३ सदा पर्वसु पर्वसु ।

श्रावयेद्वा द्विजान् सम्यक् सर्वपापैः६४ प्रमुच्यते ।।४५।।

धन्यं यश६५ स्यमायुष्यं स्वर्ग्यं सर्वार्थसाधकम् ।

श्रव्यं६६ च पठितव्यं च सततं भूतिमिच्छता६७ ।।४६।।

इदं तु सर्वार्थसुखावहं ध्रुवं महानुभावं सुगतिप्रदं६८ शुभम् ।

सदैव विप्रेण समाहितात्मना अधीत्य धार्यं श्रुतिसम्मितं ध्रुवम् ।।४७।।

इति स्कन्दपुराणे संसारगतिवर्णनं६९ नाम पञ्चाशोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

सुकेशस्तु ततो व्यास पितुः श्रुत्वा सुदीनवत्१ ।

दुःखित२ श्चिन्तयामास जन्तुना तां गतिं तदा३ ।। १ । ।

५८ विद्विष्टः - ख. । ५९... स्तदा - ख. । ६.... भक्ष्यो - ख. । ६१ तव पुत्रक - क. । ६२ यथागति - क., यथामति - ख. । ६३ भक्तः - घ. । ६४ सर्वयम्येः - ख. । ६५ धन्यैर्विंशस्य- मायुष्यं - ख. । ६६ श्राव्यं - क. ख. । ६७ स्वर्गमिच्छता - ख. । ६८ सुमतिप्रदं - घ. । ६९ नरककीर्तनं समासं - घ. ।

१ दीनवाक् - क.. वान् - ख. घ. । २ दीनवत् - क. घ. । ३ गतिचिन्तकः - ख. ।

चिन्तयाभिपरीतात्मा दुःखेन च समाहतः४ ।

जन्तूनां मोक्षणोपायं मूढचेता न जज्ञिवान्५ । । २। ।

चिन्तापन्नः६ स तु यदा पितॄँ स्तान्नाभ्यभाषत८ ।

तदा ते पितरः सर्वे सुकेशमिदमूचिरे । ।३ ।।

पितर ऊचुः

अतीव किं चिन्तयसि कुतश्चिन्ता तवानघ ।

ईश्वरस्य सतः पुत्र९ नेदं तव विधीयते ।।४। ।

सुकेश उवाच

जन्तूनां कर्मजं क्लेशं श्रुत्वा युष्माभिरीरितम् ।

चिन्तयामि कथं तेषां मोक्षोपायो भवेदिति ।।५। ।

पितर ऊचुः

अनादृत्य क्षयं१० पुत्र मोक्षस्तेषां न विद्यते ।

कर्मणः स्वकृतस्येह स च भोगात् क्षयो मतः ।।६।।

भोगश्च नरकेवश्यं जन्तुना सं११ विधीयते ।

न च ते नारकाः१२ शक्या हर्तुं१३ कर्मक्षयं विना ।।७। ।

अशक्याः खलु ये ह्यर्था न तान् प्राज्ञस्समारभेत् ।

अर्णवस्य१४ प्रतरणं यथा त्वां मृत्युमृच्छति१५ ।।८।।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्तः स१६ तेजस्वी पितॄँ स्तान् हृच्छयावृतः१७ ।

उवाच प्रणतो भूत्वा मावमध्वं१८ सुतं हि माम् । ।९।।

४ सर्वेषां करुणात्मनां - ख., समाहितः - घ. । ५ मूढचेता - क., कथं स्यादिति निश्चयं - ख., चिंतयामास वै तदा - घ. । ६ चिन्तयानः - घ. । ७ तदा - ख. । ८ तान्यु (नु) वाच पितॄन् स तु (सुतः?) - ख., नाभ्यभाषत - क. ख.,.. .श्चागत्य भाषते - घ. । ९ महादेवप्रसादाद्धि - ख. । १०... मनादृत्य - घ.. पापक्षयं

विना - ख. । ११ स - क. ख. । १२ नरकाः - क. घ. । १३ हन्तुं - घ. । १४ अर्णवस्येव - ख. । १५ तीरमप्राप्य नश्यति - ख. । १६... श्व - ख. । १७ कृपया वृतः - घ. । १८ मावमंस्था - क. ख. घ. ।

का शक्तिर्मम१९ तान् जन्तून् बलात् तारयितुं शुभान्२० ।

महादेवप्रसादस्तान्२१ तारयिष्यति२२ दुर्गतीन्२३ । ।8.51.१ ० ।।

यूयं यथैव२४ तीर्णाः स्थ नरकस्था विचेतसः२५ ।

तथा ते२६ जन्तवस्सर्वे तरिष्यन्ति२७ न संशयः । । ११ । ।

सनत्कुमार उवाच

ततस्तान् स तदा२८मन्त्र्य महात्मा गणनायकः ।

संप्रविश्य समुद्राम्भो ह्यन्तर्जलगतस्तदा२९ ।। १२ । ।

जजाप रुद्रान् शुद्धात्मा निश्चलः सुसमाहितः ।

जपतस्तस्य योगेन युक्तस्य च महात्मनः ।।१ ३ । ।

त्रैलोक्यमखिलं व्यास३० तपसाभूत् प्रतापितम्३१ ।

ततो देवास्तदा सर्वे पितामहमथाब्रुवन् ।। १४।।

किमिदं भगवन् सर्वे तप्याम विवशा वयम् ।

कस्येदं तपसो वीर्यं कस्य योगोयमीदृशः ।। १५ ।।

क एष सुरशार्दूल तपस्तप्यति३२ दारुणम्३३ ।

यावदेवं न दहति यावन्नैव न कुप्यते ।। १ ६।।

तावत् सर्वानभिप्रायान् तस्य संपादय प्रभो ।

स एवमुक्तो३४ देवैस्तैर्भगवान् देवसत्तमः३५ । ।१७। ।

उवाच मा भयं वोस्तु नायं कश्चिदसंमतः ।

स एष देवदेवस्य३६ महात्मा३७ गणनायकः । । १८।।

समुद्रान्तर्जलासीनो३८ रुद्रान् जपति योगवान् ।

न चास्य दुष्टोभिप्रायो लोकान्प्रति महाबलाः३९ । ।१ ९ ।।

१९ का गतिर्मम - ख. । २० पितः - घ. । २१... प्रसादात्तान् - क., प्रसादात्तां - घ. । २२ नाशयिष्यति - घ नाशयिष्यामि - क. घ. । २३ दुर्गतिम् - घ. । २४ तथैव - क. । २५ पितामहाः - ख. । २६ तथैव - घ. । २७ भविष्यान्ति - घ. । २८ पितरो - ख. । २९?. .स्तथा - क । ३० सर्वं - क. । ३१ प्रधूपित इ (मि) वाभवत् - ख. । ३२.?. स्तप - क., स्तपस्यति - ख. । ३३ सुदारुणम् - ख. । ३४ एवमुक्तः सः - घ । ३५ कमलासनः - ख । ३६ एष देवस्य रुद्रस्य - क घ । ३७ सुकेशो - ख. । ३८ जले सम्यक् - ख. । ३९ परिपूर्णोर्थः सर्वेषां करुणात्मकः - ख. ।

नारकानेव नरकादुद्धर्तुमभिमन्यते ।

तद्४० यूयं यदि४१ मन्यध्वे४२ गत्वा रुद्रं प्रणम्य च ।।8.51.२०।।

अर्थयामोस्य देवस्य क्रियतामीप्सितो वरः ।

एवमस्त्विति ते सर्वे ब्रह्मणा सह संगताः ।।२१ ।।

गता मन्दरमव्यग्रा४३ नन्दिना संप्रवेशिताः ।

ते दृष्ट्वा देवमीशानं स्तुत्वेदमब्रुवन्४४ विभुम्४५ ।।२२।।

सुकेशो भगवन् तुभ्यं वल्लभो गणनायकः ।

कारुण्यं४६ प्राणिनां कृत्वा तपस्तप्यति दुश्चरम् । ।२३ ।।

तस्य कामं सकामं४७ त्वं कुरुष्व भुवनेश्वर ।

तेषां विज्ञप्तिमाकर्ण्य देवदेवस्ततो४८ भवः ।।२४।।

ब्रह्माद्यैः सहितोभ्यागात्४९ सुकेशस्य तदान्तिकम्५० ।

समुद्रस्तत्र ये चान्ये५१ मुनयः५२ शंसितव्रताः ।।२५।।

अर्घ्यमादाय शतशो५३ नेमुः शङ्करमागतम् ।

तमसौ गणपश्रेष्ठं देवदेव इदं वचः । ।२६।।

प्रोवाच मधुरं व्यास मनःश्रोत्रसुखावहम् ।

वत्सोत्तिष्ठ सुकेश त्वं प्रार्थयस्व यथेप्सितम् ।।२७।।

सर्वं तत्५४ संप्रदास्यामि त्वं हि५५ नन्दिसमो मम ।

ततः सुकेश उत्थाय स्तुत्वा च५६ वृषभध्वजम् ।।२८।।

प्रणिपत्य पुनर्वव्रे कामं पूर्वसमीहितम्५७ ।

नरकेषु नरा देव यात्यन्ते पापकारिणः५८ ।।२९।।

तेषामुपरि५९ चेतो मे दुःखेनार्दितमीश्वर६० ।

ते यथा प्रतिमुच्यन्ते सर्व एव जगत्प्रभोः६१ । ।8.51.३ ० ।।

४. ते - क. । ४१.. .मभि - ख. । ४२ मन्यध्वं - क. ख. घ. । ४३ मन्दिरमव्यग्रा - क. । ४४.. .त्वैवमब्रुवन् - घ । ४५ चिरम् - घ. । ४६ करुणां - ख. । ४७ सकाम - क., प्रकाम - ख. । ४८.. सदा - क. । ४९ ह्यागात् - ख. । ५० महात्मनाः (नः) - क. । ५१ समुद्रा - क, समुद्रो मुनिभिस्सार्धं - ख. । ५२ यत्र ये - ख । ५३ सततं - क. । ५४ तत्सर्वं - घ., सर्व हि त्वत् - ख । ५५ तु - ख. । ५६ तं - क । ५७ तन्निष्पत्ति न संशयः - क. । ५८ स्वेन कर्मणा - ख, पापकर्मिणः - घ. । ५९ तेषामर्थे - व. । ६० मे चिन्ता कृपया परमेश्वर - ख, मनो मेद्य - घ. । ६१ सुदुःखिताः - ख ।

तथा कुरु ममाद्यैव वर एष मयार्थितः६२ ।

ये चाधुना नरा देव यात्यन्ते नरकेषु वै ।।३ १ ।।

तेषान्तु प्रतिमोक्षार्थं याचेहं त्वां सुरेश्वर६३।

ततस्तदर्थितं६४ देवः प्रयच्छन्निदमब्रवीत् ।।३२।।

एवं भवतु ते वत्स मुक्ता६५ नारकिणो नराः ।

अनयापि च भक्त्या त्वं कारुण्येन च वल्लभः६६ । ।३ ३ ।।

सुतरां भव निर्व्यग्रः परमैश्वर्यसंयुतः ।

ततस्ते नारकाः सर्वे६७ विमानानि समाश्रिताः ।।३४।।

देवदेवं ततोभ्येत्य सुकेशञ्च प्रणेमिरे ।

तमुवाच पुनर्देवः सुकेशं गणनायकम् ।। ३५। ।

यो हि६८ तारयते जन्तूनापदः६९ काँश्चिदेव तु ।

तेषां धर्मपिता भूत्वा संसारं न स पश्यति७० ।।३ ६। ।

मनसापि हि यः प्राणी क्लेशाज्जन्तून्सदेच्छति७१ ।

विमोक्तुं७२ सोपि धर्मात्मा सर्वदुःखैः प्रमुच्यते ।।३७। ।

यश्चोपार्ज्य स्वयं धर्मं जन्तुभ्यः संप्रयच्छति ।

सुखार्थं सोपि सर्वेभ्यो७३ दुःखेभ्यः७४ संप्रमुच्यते७५ ।।३८। ।

स त्वं परेण योगेन ऐश्वर्येण च संयुतः ।

जन्तूनां तारणे युक्तस्त्वयान्यः कः समो७६ भुवि ।।३९। ।

सुकेश उवाच

भगवन् त्वत्प्रसादान्मे सर्वमेतद् भविष्यति ।

शक्तिर्मम कुतो देव त्वयैवैतत् कृतं विभो ।।8.51.४० ।।

६२ वृतः - घ. । ६३ याचयेयं - क. घ., याचयेयन्त्वत्सकाशतः - ख. । ६४ स्तुष्टस्तदार्थितं - ख. । ६५ युक्ता - क. । ६६ सत्वानां करुणाय च - ख. । ६७ सत्वा - घ., सत्वा मुक्ता यातनसंस्थिताः - ख. । ६८ मे (यो) पि - क. । ६९ जन्तूनापदं - क. . दा - ख,.. पादं - घ. । ७० प्रयच्छति - ख घ. । ७१ समुद्धरेत् - घ. । ७२ विमुक्तः - घ. । ७३ धर्मात्मा - ख । ७४ सर्वदुःखै,.. - ख । ७५ संप्रयुज्यते - घ. । ७६ नरः - ख., भवेत् - घ. ।

द(न?) चान्यदस्ति कर्त्तव्यं७७ कृत्यं७८ यन्मे मनोगतम् ।

तवास्मि किङ्करो दासो नाश्चर्यं यन्ममेदृशम्७९ । ।४१ ।।

सनत्कुमार उवाच

ततः स भगवान् देवो विसृज्य गणनायकम् ।

अभ्यगात् मन्दरं८० व्यास वृतः सर्वामरैस्तदा ।।४२ ।।

देवा अपि विमानस्थान्८१ नारकान् वीक्ष्य सर्वशः ।

शान्तं च जगतो दुःखं दृष्ट्वा जग्मुर्यथागतम् ।।४३ ।।

य इमं नारकोत्तारं शृणुयाद्वा पठेत वा ।

स दुःखं समनुप्राप्य८२ नावसीदति कर्हिचित् । ।४४। ।

एतद्योगविधानसर्वसमयं८३ श्रुत्वा नरो नित्यशः

पापात्मापि सुनिर्घृणं प्रतिभयं नाभ्येति पापाश्रयम् ।

किन्त्वेतद् य इहाभ्युपेत्य सततं शौचान्वितः श्रावयेत्

देवब्रह्मणवैद्यसंसदि दृढं भक्तः८४ सदा शङ्करम्८५ ।।४५। ।

इति स्कन्दपुराणे नारकीयमोक्षणे८६ एकपंचाशोध्यायः

व्यास उवाच

के पुनस्तं न गच्छन्ति नरकं शुभकर्मिणः ।

पापेष्वपि रता ब्रह्मन्नेतदिच्छामि वेदितुम् । । १ ।।

तथा स्त्रीणां च का युक्ता गतिः परमिका शुभा ।

केन कर्मविपाकेन एतदिच्छामि वेदितुम् । ।२। ।

७७ कर्ता मां - ख. । ७८ कृतं - ख. । ७९ नाश्चर्याय ममेदृशम् - ख. । ८० मन्दिरं - घ. । ८१ विमानस्था - ख. घ. । ८२ महदप्राप्य - घ. । ८३... मभयं - ख. । ८४ भक्त्या - ख. । ८५ शङ्करेति - ख. । ८६ सुकेशमाहात्म्यं - घ. ।

१... भिरताः पापे - क. ख,... षु निरता - घ. । २.. श्चैव - क., देव - ख. ।.

सनत्कुमार उवाच

न गच्छन्ति नरा येन३ नरकं तं सुदुःखिताः४ ।

पापकर्मण्यपि रता५स्तानिमान्६ शृणु मानद७ । ।३।।

नाग्निचिन्नरकं याति न त्रिसूत्री८ न गोव्रती९ ।

नाश्वमेधेन यो यष्टा१० गो सहस्रप्रदो न च११ । ।४। ।

न च स्वाध्यायनित्यो यो रुद्रजापी च यो द्विजः१२ ।

ब्राह्मणान्१३ तारयेद्यश्च१४ आपदो मरणान्तिकात् । ।५ । ।

ब्राह्मणं१५ व्याधितं दीनमनाथं दुःखपीडितम्१६ ।

शुश्रूषेद्यावदेतेन युक्तो धर्मेण मानवः१७ ।।६ । ।

ब्राह्मणं वासयेद्यस्तु गृहवासपरिच्छदैः ।

निःस्वं स्वाध्यायसंपन्नं नरकं न स पश्यति ।।७।।

तथा गाञ्चैव संमग्नां१८ पतितां शक्तिवर्जिताम् ।

संरक्षति च युक्तात्मा स च तं नैव गच्छति । ।८। ।

महेशं यश्च भावेन परमेण समाधिना ।

भक्त्या१९ समर्चयेन्नित्यं स च तं२० नैव गच्छति । ।९।।

इतरेषां तु संसारो भवत्येव न संशयः ।

ब्राह्मणास्तं न गच्छन्ति वेदवेदाङ्गपारगाः । । 8.52.१० । ।

षट्कर्मनिरता व्यास आत्मधर्मव्यवस्थिताः२१ ।

तपःशौचसमायुक्ता दयावन्तो दृढव्रताः२२ । ।१ १ ।।

प्रतिग्रहनिवृत्ताश्च ईशभक्ताश्च ये द्विजाः ।

क्षत्रिया ये च रक्षार्थं प्रजानां२३ नित्यमुद्यताः ।। १ २। ।

त्यजन्ति समरे प्राणान् न ते नरकगामिनः ।

वैश्या वार्तासमायुक्ता२४ न्यायधर्मव्यवस्थिताः । । १३ ।।

३ तु भूतानि - घ. । ४ सुदुःखित - घ । ५. भिरता - ख. विरता - घ । ६ निमान् घ.। ७ महामते घ.। ८ न सपुत्रो - ख, न सपुत्री. - घ. । ९ गोप्रदी - घ. । १० येन यष्टोश्वमेधेन - ख. । ११ गोपालनरतश्च यः - घ. । १२ नरः - क. । १३ ब्राह्मणं - क. घ. । १४ यस्तु - घ. । १५ तमेव - क., तमेवं वादिनं - घ १६ न कर्मण्यं तथैव च - क. घ । १७ मुक्तः स्यादिह मानवः- - ख. । १८ संभग्नां क. ख. । १९ भक्तः - क. घ. । २० तान् - घ । २१ शान्त (ा) दान्त (ा) जितेन्द्रियाः -ख. । २२ ह्यलोलु (पाः) - ख. । २३ प्रजाया - घ. । २४ स्ववृत्तिसंयुक्ता - घ. ।

येषां वृत्तिरविच्छिन्ना२५ देवब्राह्मणपूजकाः२६ ।

नरकं ते न पश्यन्ति स्वर्गगास्ते प्रकीर्तिताः२७ । । १४।।

भक्ता वर्णत्रयं२८ ये च शूद्रा दर्पविवर्जिताः ।

ब्राह्मणांश्च विशेषेण नित्यं ये समुपासते२९ ।।१ ५। ।

ते न३० पश्यन्ति नरकं३१ सुगतिञ्च३२ मृता ययुः ।

चतुर्ष्वपि च वर्णेषु मनुजा भावतः३३ शिवम् । ।१ ६।।

शर्वार्पितक्रियावस्था३४ भक्ता नित्यमनुव्रताः ।

न ते प्रयान्ति नरकं प्राप्नुवन्ति परां गतिम् ।। १७।।

प्रासादं चैव ये कृत्वा देवदेवमुपासते ।

अन्यानपि पितॄँस्ते तु नरकादुद्धरन्त्युत ।।१८।।

खनिताः पुष्करिण्यो यैस्तडागानि ह्रदानि च ।

रोपिता वृक्षषण्डाश्च३५ तेपि तान्३६ न प्रयान्ति३७ हि । । १९।।

परित्राणं द्विजातीनामन्येषां चैव दुःखिनाम् ।

नित्यं प्रकुर्वते ये च तेपि तान्३८ न व्रजन्ति हि ।।8.52.२० । ।

अक्रोधनाश्च ये नित्यं देवब्राह्मणपूजकाः ।

नित्यं दानरताश्चैव३९ न ते गच्छन्त्यधोगतिम् ।।२१ ।।

सत्याभिधानसंयुक्ता दुष्टारम्भविवर्जिताः४०।

स्वधर्माचारसंयुक्ताः४१ पश्यन्ति नरकं न ते ।।२२।।

लिङ्गार्चनरतस्तस्मात्४२ सर्वस्मात् परिमुच्यते ।

ध्यानी त सर्वदा यो वै गणाञ्जपति वा शुचिः । ।२३ । ।

योगी तु४३ सर्स(र्व?)पापानि कुर्वन्नपि न लिप्यते ।

स्त्रीणां तु परमो देवः पतिर्भवति सर्वदा ।।२४। ।

२५ सततं न व्यवच्छिन्ना - ख. । २६.. पूजने - क. घ । २७ गोप्ता गोब्राह्मणस्य च - ख. । २८ ... वर्णत्रये - ख. । २९ ये नित्यमुपसेवते - क. । ३० न ते - ख. । ३१ नरकान् - क., नरकानागतिञ्च - घ. । ३२.. .रवा - घ., खनन्ति - ख. । एतदनन्तरं - त्रिसंध्यं सततं भक्त्या इति मे व्रत- मास्थिता, ब्राह्मणा ये न पश्यन्ति (?) नरकं न स गच्छति, इति पाठाधिकः ख. पुस्तके । ३३ पुण्यश्च - क. ख., पुण्यो ये (?) । ३४ तानि - क., शर्वार्पितानि च पुष्पाणि - घ. । ३५... नि - ख. । ३६. .नि - क., तत्र --ख. । ३७ न यान्ति - क. ख., न व्रजन्ति - घ. । ३८ तं - ख. । ३९ ये च - घ. । ४० दुष्टता - क., ये नरा धर्मशीलिनः - घ. । ४१ स्वधर्मकरणे शक्ता - क. घ. । ४२ नित्यं लिङ्गार्चनरतः - ख. । ४३ योगज्ञः - ख. ।

तस्मान्नान्यं४४ प्रपश्यन्ति याः काश्चि४५द्धर्मचिन्तिकाः४६ ।

कर्मणा मनसा वाचा यद् ददाति४७ जुहोति वा ।। २५। ।

परित्यज्य पतिं नारी न तस्य फलमश्नुते ।

पतिशुश्रूषणे रक्ता मनोवाक्कायकर्मभिः४८ ।।२६ ।

पतौ४९ मृतेपि मनसा नान्यमिच्छति या नरम्५० ।

करोति पुण्यं यच्चापि पत्युः सर्वं५१ प्रयच्छति ।

सा नारी नरकान् सर्वान् मनसापि न गच्छति५२ । ।२७।।

संसारं नैव सा घोरं५३ सर्वं संप्रतिपद्यते५४ ।

अन्यासां तु न संदेहो नरकं प्रति सुव्रत५५ ।।२८।।

सनत्कुमार उवाच

सुकेशं त्वनुगृह्यैवं देवोपि वृषवाहनः ।

- - - - - - - - - काष्ठकूटाश्रमं गतः ।

अनुजग्राह तं विप्रं काष्ठकूटं तपोधनम् ।।२९।।

व्यास उवाच

किं तपस्तस्य भगवन् ब्राह्मणस्य महात्मनः ।

कियता चैव कालेन वरं लेभे महेश्वरात् ।।8.52.३ ० ।।

कस्य पुत्रः कस्य नप्ता किन्नामा स च सत्तमः ।

एतदिच्छामि कथितं भगवन् विस्तराच्छुभम्५६ ।।३ १।।

सनत्कुमार उवाच

गौतमस्यान्वये५७ विप्रो नाम्ना कृष्ण इति प्रभुः५८ ।

तस्य पुत्रोभवत् ख्यातो भूमन्युरिति नामतः ।।३ २ । ।

तस्य पत्न्यभवत् सुभ्रू रात्रेयी नामतो यशाः ।

स कदाचित् कृतोद्वाहो भूमन्युर्न्नाम गौतमः । ।३ ३ ।।

४४... वन्यत् - क. । ४५ ये केचिद् - क. ख. । ४६ चिन्तकाः - क. ख. घ. । ७ करोति. - घ. । ४८ त्रिविधेनापि कर्मणा - क. घ. । ४९ पत्यौ (?) । ५० न चान्यं सेवते पतिं - घ । ५१ कृत्वा पुण्यानि सर्वाणि फलं पत्युः... - ख. । ५२ न पश्यति - ख. । ५३ घोरान् - ख. । ५४ न प्रतिपद्यते - ख । ५५ प्रतिपद्यते - घ. । ५६?.? वृतं - घ. । ५७ गोतमस्यानुजो - घ. । ५८ प्रभो - घ. ।

नाविन्दत सुतं तस्यां जरया चाभिसंवृतः ।

स भार्यामाह दुःखार्त इदं वचनकोविदः ।।३४। ।

पुत्रेणेच्छन्ति लोकांश्च अनृणाश्च भवन्त्युत ।

जरां परिगत५९ श्चाहं न च मे दृश्यते सुतः ।। ३ ५।।

सा त्वं कञ्चित्६० सगोत्रं मे अनुज्ञाता मया शुभे ।

अभिपद्यस्व६१ पुत्रार्थं याचे त्वां६२ प्राञ्जलिर्न्नतः ।।३६ ।

सुयशोवाच६३

न मया श्रुतमेतत्ते तथा नोक्तं त्वयानघ ।

मादृशी कथमेतद्धि मनसाप्यभिचिन्तयेत् ।।३७।।

अत्रीणान्तु कुले जाता गौतमं कुलमागता ।

मद्विधा कथमेतद्धि कुर्यात् सद्भिर्विगर्हितम् ।।३८।।

तपसा धनमन्विच्छेज्जीवितानि सुखानि च ।

पुत्रान् कुलञ्च लोकांश्च तपः कुरु महामुने ।।३ ९।।

तपसा६४ हि सुतो६५ लब्धः शक्तिना स पराशरः ।

और्वश्च तपसा स्वेन च्यवनेन महामुनिः ।।8.52.४० ।।

वसिष्ठेन कपिञ्जल्यामिन्द्रप्रमतिरेव च ।

शिलादोजनयच्चैव तपसा नन्दिनं सुतम् ।।४१ । ।

तथा भवानपि तपः करोतु सुसमाधिना ।

लप्स्यसे त्वं सुतं श्रेष्ठं महायोगबलान्वितम् ।।४२।।

मां हि दृष्ट्वा पुरा प्राह अत्रिर्ब्रह्मसुतः स्वयम् ।

सत्पुत्रिणी६६ भवित्रीयं न मिथ्या तद् भविष्यति । ।४३ ।।

तपोस्ति मयि यत्किञ्चित् त्वत्प्रसादात् समर्जितम्६७ ।

तेन स्वेन च संयुक्तो रुद्रमाराधय प्रभो६८ । ।४४।।

५९ जरा - क., जरापरिणतः - ख. । ६० किञ्चित् - क. । ६१ मन्यस्व - क. । ६२ ये त्वं - क. । ६३ यशोवाच -क., आत्रेय्युवाच - ख । ६४ तपसो - क. । ६५ सुता - क. । ६६ सुपुत्रिणी - ख. । ६७ समार्जितम् - क. ख. । ६८ प्रभो - क ।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्तस्स६९ तेजस्वी ह्रिया७० परमया युतः ।

तयैवं७१ समनुज्ञातो रुद्रं शरणमीयिवान्७२ ।।४५।।

त्वरितं स७३ च समागम्य७४ नर्मदां हर्षसंयुतः ।

तस्यास्तीरे७५ समुद्दिश्य७६ तस्थौ वाय्वाशनः७७ समाः ।।४६।।

स तु नैवाभवद्विप्रः कृतार्थस्तेन कर्मणा ।

ततस्स दुःखितो७८ भूयः प्राणायामेन तस्थिवान् ।।४७।।

वर्षमेकं ततो देवस्तमुवाच तदा विभुः ।

किमेवं क्लिश्यसे विप्र न तवास्ति सुतः क्वचित् ।।४८।।

व्यर्थस्तेयं श्च(श्र?)मस्तावन्नास्ति पुत्रस्तवानघ ।

स एवमुक्तो निर्विण्णो७९ निराशः पुत्रजन्मनि८० । ।४९।।

चिन्तयामास मरणं न गन्तुं स्वं गृहं८१ प्रति

स काष्ठकूटं संभृत्य गृहीत्वाग्निं सुदुःखितः८२ ।।8.52.५० ।।

विलप्य बहुदुःखार्त्त आत्मानं दग्धुमैच्छत८३ ।

तस्य रुद्र८४ स्तमालक्ष्य८५ व्यवसायं सुदुष्करम् ।।५१ ।।

पुत्र पुत्रेति गम्भीरमदृश्य इदमब्रवीत्८६ ।

पुत्रस्ते भविता गच्छ मा चैवं८७ साहसं कृथाः ।।५२।।

काष्ठकूटेति नाम्ना च८८ भविष्यति स ते सुतः ।

अथ हृष्टमना विप्रो गत्वा पत्न्यां८९ महातपाः ।।५३।।

उत्पादयामास सुतं९० काष्ठकूटं महामुनिम् ।

संस्कृतस्य तु कालेन तस्य बुद्धिरभूत् ततः९१ ।।५४।।

६९... श्च - ख. । ७० क्रि (श्रिया)? - ख. । ७१ तथैव - क. ख. । ७२.. मेयिवान् - क. ख । ७३ तु - ख. । ७४ समागत्य - ख. । ७५ तस्यास्तटे - ख. । ७६ समुद्दिश्य - क. ख. । ७७ वाय्या- शनः - क. । ७८ ततस्सुदुःखितो? । ७९... विप्रर्षि - ख । ८० पुत्रमात्रः - ख. । ८१ स्वगृहं - घ.. स्वां (न् गृहान्?) - क. ख. । ८२... ञ्व दुःखितः - क ख घ. । ८३... मिच्छति - ध. । ८४ वज्रः - घ. । ८५... स्समालक्ष्य - ख. । ८६ चाभाष्यवचनं चेदमब्रवीत, - घ. । ८७ मा च त्वं - क घ., मैवं त्वं- ख. । ८८ वै - घ. । ८९ पत्नीं - घ. । ९० पुत्रं - घ. । ९१ परा - घ. ।

289

अशक्तोयं वृद्धभावान्मामध्यापयितुं९२ पिता ।

तस्माद् यास्यामि चामत्र्य९३ पितरं वेदकारणात् ।।५५।।

स गत्वा मातरं विप्रः पितरञ्च महायशाः ।

प्रणम्य शिरसा सम्यगिदं९४ वचनमब्रवीत् । ।५६। ।

सुतो युवाभ्यां जातोहं धर्महेतोर्न कामतः९५ ।

आवां९६ तारयिता चायं९७ तथैव च पितामहान् । ।५७। ।

सन्तततिश्चाप्यविच्छिन्ना भविष्यति न संशयः ।

इष्टाँश्च लोकान् प्राप्स्याव सुपुत्रेणेति९८ सर्वथा ।।५८।।

पितृणाञ्चानृणो स्याव इत्यभीष्टोस्मि वां सुतः ।

सोहं धर्मेष्वकुशलः९९ श्रुतिस्मृतिबहिष्कृतः । ।५९।।

कर्त्ताज्ञानेन१०० तत्कर्म पितरो येन दुःखिताः ।

भवांश्च निरये मग्न१०१ श्चिरं वत्स्यति१०२ दुष्टवत् ।।8.52.६० । ।

भवान्नाध्यापने१०३ शक्तः स्थविरत्वाद्१०४ दिने दिने ।

पुत्रस्नेहाच्च कार्याच्च१०५ न सम्यग् धारयिष्यासि१०६ ।।६ १ ।।

इयं१०७ च जननी नित्यमेकपुत्रोयमित्युत१०८।

त्वया सम्यक् प्रशास्यन्तं नैव मामनुमंस्यते । ।६२।।

सोहमन्यं तपो नित्यं निरनुक्रोशमेव च ।

आचार्यं मतिसंपन्नं१०९ संश्रयामीति मे मतिः । ।६३ । ।

न चापि तद्११० व्यवस्यामि युवयोर्नास्ति कश्चन ।

कुर्याद्यः पादयोर्नित्यं शुश्रूषामिति चिन्तयन्१११ ।।६४।।

न च नाख्येयमेतद्११२ वां मया चिन्ता कृता११३ शुभम्११४ ।

अशुभं वापि यत्किंचिद्युवां मम गतिः परा । ।६५।।

९२ ममाध्यापयितुं - क. घ. । ९३ यास्येहमामन्त्र्य - घ. । ९४ पादौ इद - ख. । ९५ पा (प्रा) र्थित- श्चैव कामतः - घ. । ९६ युवां - घ. । ९७ चाहं - घ. । ९८ सुपुत्रेणैव - घ । ९९ धर्मेषु कुशलः - घ. १०० कर्तुं जाने न - घ., स ज्ञानैर्विरहितः - ख । १०१ दुखं - ख. । १०२ वत्स्याम - ख. । १. ३ न ध्यापने - घ । १०४ स्थविरश्च - ख । १०५... दहार्यश्च - ख. । १०६ वारयिष्यसि - घ. । १०७ इद - क. ख. । १०८ नित्यं ममैकः पुत्र इत्युत - घ । १०९... र्यमभिसम्पन्नं - घ. । ११० तं - क. ख. । १११ चिन्तया - घ. । ११२ वचनाख्येयमेतद् - घ. । ११३ कथं - ख., कृतं - घ. । ११४ शुभा - क. ।

एवमुक्तौ तु पितरौ पुत्रेण सुमहात्मना ।

अश्रुपूर्णेक्षणौ११५ स्थित्वा११६ मुहूर्तमिदमूचतुः ।

आघ्रायालिङ्ग्य११७ संमृज्य११८ स्नेहात् प्रियसुतौ११९ तदा ।। ६६।।

भूमन्युरुवाच

शुश्रूषा द्विविधा पुत्र पितॄणां धर्मसंमिता१२० ।

या कर्तव्या प्रयत्नेन सुतेन सुमहात्मना ।। ६७।।

ऐहिकी चाङ्गशुश्रूषा या परत्र च धर्मदा ।

यया तरन्ति पितरः कामाँश्चाप्नुवतेक्षयान् ।

तत्रैहिकं न नो१२१ हीष्टं१२२ यथा ह्यामुष्मिकं हितम्१२३ ।। ६८। ।

तस्मादामुष्मिकं कर्म यद् भवेत्तत् समाचर१२४ ।

गच्छाधीष्व श्रुतिञ्चैव स्मृतिञ्चैव सुकर्मणाम् ।। ६९। ।

सुयशोवाच१२५

यथा१२६ तेयं पिता पुत्र ब्रवीति विदितात्मवान्१२७ ।

तथा कुरु यथा देवो वरदस्ते१२८ भवेद्१२९ भवः । ।8.52.७० । ।

उदरेण१३० मया दुःखं१३१ धारितस्त्वं महामते१३२ ।

तथा च बहुभिः क्लेशैर्ल्लब्धः सर्वार्थसिद्धये ।।७१ ।।

पित्रा च तपसोग्रेण प्राणाँस्त्यक्त्वातिदुस्त्यजान् ।

महादेवाद् भवाँल्लव्धस्तस्य१३३ युक्तं समाचर । ।७२। ।

यथा तुष्टो त्वया पुत्र जीवौ जीवेन संगतौ१३४ ।

आवामुभावपि स्याव१३५ तथा सम्यक् समाचर१३६ ।।७३ । ।

११५ साश्रुपूर्णेक्षणौ - क ख । ११६ दीनौ - घ. । ११७ आघ्राय्यालिङ्ग्य - क., आध्याय्या. - ख. । ११८ संमार्ज्य - क. ख. । ११९... सुतं - ख । इतः परं - ``तथा कुरु यशो नित्यं येन नौ दुःखमास्रवान्" इति पाठोधिको घ पुस्तके । १२० धर्मसंहिता - क. ख । १२१ न मे - ख. । १२२... भीष्टं (?) । १२३ कृतं - ख- । १२४ समाचरेत - क. । १२५ मातो.. - घ. । १२६ अथ - घ. । १२७ विदितार्थवान् - घ. । १२८ वदते - न. । १२९ भवो - ख, यमुक्तवान् - क., करुणात्मवान् - घ. । १३० सुदारुणं - घ. । १३१ दुःखाद् - घ. । १३२ महामुने - घ. । १३३ तपस्तस्माद् - घ. । १३४ संयुतौ - क. । १३५ आवां नैव मरिष्याव - घ.,... स्यातां - क । १३६ त्वमाचरेः - ख. ।

291

सनत्कुमार उवाच

ततस्ताभ्यामनुज्ञात आघ्रातश्चैव मूर्धनि ।

प्रदक्षिणमुपावृत्य जगाम स कृतात्मवान्१३७ । ।७४।।

स जगाम१३८ तदा ताभ्यां विसृष्टश्च्यवनं१३९ प्रति ।

ऋग्यजुर्भ्यामिवोत्सृष्टा स्वाहुतिर्वरुणं प्रति ।।७५।।

स तमासाद्य तुष्टेन तेनासौ सफलः१४० कृतः ।

भागधेयमिव प्राप्य देवैर्मन्त्रः पुरस्सरः१४१ ।।७६। ।

अथ पुत्रे गते तस्मिन् पिता दिष्टान्त१४२ मीयिवान्१४३ ।

काष्ठकूटस्ततोभ्येत्य कृतविद्यः सुधार्मिकः । ।७७। ।

अपश्यन्मातरं दीनां वितोयामिव१४४ पद्मिनीम्१४५ ।

सोमहीनामिव१४६ निशामाज्ञाहीनामिव श्रियम्१४७ ।

रुदतीमश्रुपूर्णाक्षीं१४८ विलपन्तीं सुदुःखिताम् ।।७८ ।।

काष्ठकूटस्तु तां दृष्टवा दुःखेन समभिप्लुताम्१४९ ।

जयंत१५० इव पौलोमीं शक्रे नष्टेब्रवीदिदम् । ।७९ । ।

काष्ठकूट उवाच

श्रुतं मयेदं प्रागेव कृतं चैवोर्ध्वदेहिकम्१५१ ।

मा शोके मन आधत्स्व एष धर्मः सनातनः । ।8.52.८० ।।

देवानाञ्च ऋषीणां च योगिनाञ्च महात्मनाम् ।

मर्त्यानां किं पुनर्मातर्मा१५२ शुच१५३ स्तं तपोधनम्१५४ । ।८१ । ।

अहं तेनात्मनात्मा वै१५५ सृष्टः१५६ स्वेनैव१५७ तेजसा ।

पश्य मां कृतकृत्यं त्वं गायत्रीवात्मनः सुतम् । ।८२ ।।

१३७ सुकृतात्मवान् - क. ख., स कृतार्थवान् - घ. । १३८ आजगाम - ख. । १३९ विशिष्टश्चार्चनं - घ. । १४० फलदः - ख. । १४१ मन्त्रपुरस्सरः - क. ख. घ. । १४२ कालेन - क. घ. । १४३ मेयिवान् - ख, संयुक्त - क, संमृत - घ. । १४४ निस्तोयामिव - घ., नामतो - ख. । १४५ पक्षिणीम् - घ । १४६ चन्द्रहीनामिव - ख. । १४७ यज्ञहीनमपाश्रमम् - घ, प्रियां - क., प्रिये - ख. । १४८ साश्रु- पूर्णाक्षीं - क. ख. घ. । १४९ प्लुतः - घ. । १५० यजंत - ख. । १५१ कृता चैवोदकक्रिया - क. ख । १५२ किमु तन्

मातर्मा - - ख. । १५३ मा रुद - क., मा रोदी - घ. । १५४ तपोधने - क. । १५५ सृष्टः - ख, भावः - च. । १५६ स्वेन - ख. । १५७ तेनैव - ख. ।

वेदाः सर्वे मयाधीताः साङ्गोपाङ्गास्सविस्तराः ।

तथोपवेदास्सर्वे च१५८ अध्यात्मञ्चैव कृत्स्नशः ।।८३ ।।

यत्किंचित् पुरुषैर्ज्ञेयं तत्सर्वं ज्ञानमेव च ।

श्रोतव्यं च श्रुतं सर्वमुपास्ताश्चापि१५९ योगिनः ।।८४।।

अनेनापि१६० प्रकर्षेण हृष्यमाणा मुदान्विता ।

मां पालय महासत्वे गायत्रीव सदा क्रतुम् । ।८५। ।

सनत्कुमार उवाच

श्रुत्वा तस्य वच१६१ स्तस्तद्वै१६२ माता१६३ तथ्यं१६४ महात्मनः ।

भूयस्तरेण१६५ दुःखेन१६६ रुदती१६७ तमुवाच ह ।।८६ । ।

सुयशोवाच१६८

पुत्र नैतद्धि दुःखं मे मृतः स इति१६९ संमतः ।

सर्वेषां प्राणिनामेतद्विहितं मर्त्यधर्मिणाम् । ।८७।।

स चापि कृतकृत्यश्च महात्मा तपसान्वितः ।

न तस्य१७० शोच्यमस्माभिरिह किञ्चिद्धि१७१ विद्यते ।।८८। ।

आत्मानं पुत्र शोचामि याहं तेन विना कृता ।

तमेवानु मृता नास्मि तवागमनकांक्षिणी ।।८९।।

नार्था न भोगस्वजना न पुत्रा नैव१७२ बान्धवाः ।

योषितां१७३ तत्र तिष्ठन्ति पतिर्यत्रावतिष्ठते । ।8.52.९ ० । ।

पतिर्यदि१७४ ततः सर्वं१७५ नास्ति किञ्चित् पतिं विना१७६ ।

सर्वं हि दुःखदं तासां१७७ यासां नास्ति पतिः सुत१७८ । ।९१ । ।

१५८ तु - ख । १५९.. .श्चैव - ख. । १६० अनेन हि - क. ख. । १ ६१ तत - घ. । १६२ सर्वं - ख. । १६३ याथातथ्यं - घ. । १६४ तस्य - क. । १६५ स्तारेण - ख. । १६६ दुःखार्ता - ख. । १६७ रुदन्ती - ख. । १६८ यशो - क. ख. । १६९ इत्येव - ख., स श्रुतिसागरः - घ. । १७० तस्या घ । १७१ किञ्चिन्न - घ. । १७२ न ममाद्याखिला भोगाः स्वजनाः पुत्र नाखिलान्भोगान् स्वजनाः.. - घ. । १७३ योजिता - घ. । १७४ पतिर्यत्र - घ. । १७५ न तत् सर्वं - ख, गतिः सर्वा - घ. । १७६ पतिव्रता - घ । १७७... मेतासां - ख. । १७८ सुतः - क. ख. ।

293

इदं च१७९ मे पुनर्दुःखं यत्त्वां तेन१८० सहाद्य वै ।

नाभिनन्दामि संहृष्टा सुतं१८१ श्रीरवि विष्णुना ।।९२।।

बहुशः स हि मामाह१८२ काष्ठकूट इहैष्यति१८३ ।

कृतविद्यस्ततस्तस्य वरयिष्ये स्नुषां शुभाम्१८४ ।।९३ । ।

काश्यपस्योदलस्येयं सुता१८५ गुणवती भृशम्१८६ ।

तामहं वरयिष्यामि काष्ठकूटस्य सुव्रताम् ।। ९४।।

तदा१८७ द्रक्ष्यामि तं पुत्रं सपत्नीकं दृढव्रतम् ।

अग्नीँश्चैवाहरिष्यामि१८८ पत्नीवन्तं१८९ समीक्ष्य वै१९०। ।९५। ।

पत्न्याः१९१ कदाहं पुत्रस्य पाणिग्रहणतोषितः ।

शुभानि मनसा वाचा विधास्यामि बहून्यपि ।।९६।।

एवं मनोरथवतस्तस्य पुत्रवतस्तथा१९२ ।

प्रियपुत्रस्य१९३ नैवाभूदेतद् दहति मां सुत ।।९७। ।

मया त्वमुक्तपूर्वश्च१९४ गच्छन्वै तस्य१९५ सन्निधौ ।

जीवौ१९६ यथा त्वां१९७ पश्यावस्तच्च१९८ नैवाभवत्तथा१९९ । ।९८। ।

वज्रसारमयं मेद्य२०० हृदयं न हि२०१ दीर्यते

या त्वां पश्यामि पुत्रेह विना तेनासती२०२ पुनः ।।९९।।

सनत्कुमार उवाच

ततः सा कुररी यद्वद्विना पत्या महायशा ।

विलप्य बहुदुःखार्त्ता पपात धरणीतले ।। 8.52.१०० ।।

तां काष्ठकूटो दुःखार्तां पतितां गतजीविताम् ।

विसंज्ञामग्निना दग्ध्वा विललाप सुदुःखितः । ।१ ०१ । ।

१७९ ततश्च - क. । १८० त्वयानेन - ख. । १८१ सुखं - क. ख., कामं - घ. । १८२ तामाह - घ. । १८३ इहेष्यति - क. ख. । १८४ सुतां - ख. । १८५ शुभा - ख. । १८६... रिह - ख. । १८७ कदा - ख. । १८८ अग्निं चैवाहरिष्यामि - ख. । १८९ पत्नीरत्नं - क. ख । १९० वे - क., ह - ख. । १९१ पत्न्या - क. ख, ।

१९२... स्तस्य पुत्र तव पितुः... - घ. । १९३ प्रियश्च तस्य - घ. । १९४... स्सर्वञ्च - क. । १९५ स्वै... - ख.,.. न्नैतस्य - ख. । १९६ शिवौ - घ. । २९७.. .वां - घ. । १९८ स्तत्र - घ. । १९९ तदा - घ । २०० पुत्र - घ । २०१ यन्न - क. घ. । २०२ नेनासती - क। तेनासतां - घ. ।

हा तात मम दुर्बुद्धेरधर्मज्ञस्य चैव हि २०३ ।

- - - - - - - - - - - - - - - - - - । । १० २। ।

क्व गतोसि न मेद्य त्वं सभार्यः संप्रभाषसे ।

ननु त्वयाहं निर्दिष्टो२०४ गच्छाधीष्वेति हृष्टवत्२०५ । । १०३ । ।

सोहमद्यागतोधीत्य२०६ कस्मान्मां नाभिभाषसे ।

ननु२०७ ते तपसा लब्धः परेण च२०८ समाधिना । ।१ ०४। ।

पुत्रोहं देवदेवाद्वै रुद्रात् किं नाभिभाषसे ।

किं मयापकृतं२०९ तात सहभार्यस्य तेनघ२१० ।। १०५ । ।

यन्मां सहाम्बयागत्य२११ दृढं नैवाभिनन्दसि२१२ ।

हा हतोसि मयैकेन दुष्पुत्रेण दुरात्मना । १० ६। ।

अराजकमिदं मन्ये पितृघ्नं मां न हन्ति यत् ।

एवं स विलपन् व्यास ऋषिभिर्बहुभिस्तथा । । १ ०७।।

संस्थापितः समाश्वस्ते नाकरोदुदकक्रियाम् ।

इमां प्रतिज्ञां चक्रे च२१३ ऋषिमध्ये महातपाः । । १ ०८। ।

दुष्करां२१४ सर्वभूतानामुपस्पृश्य कृताञ्जलिः२१५ ।

अद्यप्रभृति नोच्छ्वासं करिष्यामि कथञ्चन । । १० ९। ।

वायवो मे शरीरस्था न चरिष्यन्ति२१६ कर्हिचित् ।

निमेषोन्मेषरहित एकपादोर्ध्वबाहुमान्२१७ । ।

काष्ठलोष्ठोपलीभूतो भविष्यामि न संशयः ।। 8.52.११० । ।

रुद्रं द्रक्ष्यामि२१८ यावच्च यावच्च पितरं तथा ।

सभार्यं सं२१९ प्रपश्यामि तावद् व्रतमिदं मम । । १११ ।।

२०३ ह - क. टि. । २०४ त्वयाहमुद्दिष्टो - क,... हमादिष्टो (?) । २०५.. वान् - क- । २०६... धीत्वा - क, ख. । २०७ अम्ब - घ. । २०८ परेणैव - घ. । २०९ न कृतं - घ. । २१० सभार्यस्य स (तो?) नघ - ख.,... तेन वै - घ. । २११... गक्वा - क. ख. । २१२... नन्दसे - ख. । २१३ स - ख. । २१४ पुष्करात् - ख. । २१५ कृतांजलिम् - क. । २१६ करिष्यन्ति - ख. । २१७... बाहुना - ख. । २१८ वक्ष्यामि - क. । २१९ च - क. ।

295

सनत्कुमार उवाच

ततः स ऋषिभिस्तैस्तु२२० दृश्यमानो महातपाः ।

महेश्वरं सदा ध्यायन् तत्रैव समतिष्ठत२२१ ।। ११ २। ।

तस्य देवः२२२ स्थितस्यैवं पितृभक्त्या२२३ तथापि च ।

तुष्टो दिनेष्टमे व्यास स्वयमेवाह शङ्करः । । ११३ । ।

देवदेव उवाच

काष्ठकूट प्रयच्छामि दिव्यं चक्षुस्तवानघ ।

पश्य मां त्वं सुविश्रब्धमदृश्यं योगिनामपि ।। १ १४। ।

ब्रूहि पुत्र वरं चापि यस्ते हृदि समाहितः ।

प्रदास्यामि न सन्देहः सुनिश्चित्याभिधत्स्व२२४ माम्२२५ ।।१ १ ५।।

सनत्कुमार उवाच

ततः स दृष्टवा देवेशमुद्यन्तमिव भास्करम् ।

पपात पादयोर्हृष्ट इदञ्चोवाच सुस्वरम्२२६ ।। ११ ६। ।

काष्ठकूट उवाच

भगवन् मृत्युना माता पिता च मम योजितौ ।

जीवेतां तावुभौ देव एतदिच्छाम्यहं वरम्२२७ ।। १ १७।।

देवदेव उवाच

तावुभौ२२८ नरकं घोरं प्रपन्नौ२२९ मृत्युनार्दितौ ।

न तौ शक्यौ पुनर्जीवौ२३० कर्तुमन्यद्वृणीष्व मे२३१ । ।१ १८ ।।

काष्ठकूट उवाच

नाहमन्यं वरं देव कथञ्चिदपि कामये ।

पित्रर्थोयं समारम्भस्तद्विधत्स्व नमस्तव । । ११९ । ।

२२० त (तो) महर्षिभिस्तैस्तु - ख. । २२१... तिष्ठति - ख । २२२ देवे - क, ह्यव - ख । २२३ पितृभक्त - ख. । २२४ सन्देहं - -क ऽ अचिरेणाभिधत्स्व तत् - घ., इतः पूर्वं एतस्मिन्तिरे तत्र देवो रुद्रः समभ्यगात " इति पद्यार्धं दृश्यते घ. पुस्तके । २२५ तम् - क । २२६ सत्वरम् - घ. । २२७ एतदिच्छामि वेदितुं - घ. । २२८ तौ मृतौ - क. घ. । । २२९ प्रयातौ - ख. । २३० प्रणेतारौ -घ. । २३१ मया दुष्कृतकर्मणा - घ. ।

देवदेव उवाच

शरीरं चेन्मृतस्यास्ति तच्छक्यं२३२ जीवितेन हि ।

सयोजयितुमद्यैव२३३ दग्धस्यैतन्न विद्यते । । 8.52.१२० । ।

तयोर्नचास्ति वै देहो२३४ न चान्यत् करणं२३५ तथा ।

यादृक् च स पिता तुभ्यं भवाँस्तादृक् छरीरतः२३६ ।

शरीरमेतत्त्वं यच्छ ततो जीवौ२३७ भविष्यतः२३८ । । १२१ ।।

काष्ठकूट उवाच

ताभ्यां२३९ वै नास्त्यकर्तव्यं२४० कर्तव्यं चेन्मतं भवेत् (?) ।

शरीरं च विना दृष्टमुत्थानं वै ध्रुवस्य २४१ तु (?) ।। १ २२। ।

न चापि मे शरीरेण विना ताभ्यां२४२ रतिः प्रभो ।

तस्माद् गृहाण देवश शरीरं यदि मन्यसे ।।१ २३ ।।

तस्यैवेदं तहादेव अङ्गादङ्गः समुत्थितम् ।

तस्माद्यच्छस्व देवेश न मे कार्यमनेन हि ।। १ २४।।

सनत्कुमार उवाच

ततः स भगवान्देवः प्रहस्य२४३ ऋषिसत्तम२४४ ।

प्रीतात्मा प्रत्युवाचेदं युयुक्षुस्तं२४५ शुभेन हि ।।१ २५।।

देवदेव उवाच

परीक्षेयं कृता पुत्र तव धर्मवृतां वर२४६ ।

पितृभक्त्यानया सम्यक् तुष्टोस्मि शृणु मे वचः ।।१ २६।।

अक्षयश्चाव्ययश्चापि जरामृत्युविवर्जितः२४७ ।

ऐश्वर्येण च संयुक्तः प्रियो मे गणपो भवान्२४८ ।। १ २७। ।

काष्ठकूट इति ख्यातः सर्वयोगबलान्वितः ।

कामगेन विमानेन मत्कृतेन चरिष्यसि ।। १ २८। ।

२३२ न शक्यं ः घ.। २३३ मन्येन ख घ. । २३४ देहो वै घ.। २३५ कारणं क. ख.घ. । २३६ समीरितः - घ । २३ '७ जीवो - घ. । २३८ भविष्यति - घ । २३९ तुभ्यं - घ., नान्यं - क. । २४. नास्ति कर्तव्यं - घ । २४१ चाध्रुवस्य - घ. । २४२ विज्ञानाभ्यां - घ. । २४३ प्रहृष्ट - घ. । २४४ सत्तमे - घ. । २४५ मुमुक्षुस्तं - घ. । २४६ पुत्रवतां - घ. । २४७ अजरो मृत्युवर्जितः - क. । २४८ भव - घ. ।

इमे च ऋषयः सर्व आश्रमेस्मिन् तपस्विनः ।

तवैवानुचरा भूत्वा भविष्यन्ति गणेश्वराः । । १ २९। ।

अक्षयाश्चाव्ययाश्चैव२४९ महायोगबलान्विताः२५० ।

ऐश्वर्येण च तुल्यास्ते भविष्यन्ति न संशयः । । 8.52.१३० । ।

अयञ्च ते पिता पुत्र भूमन्युः सह भार्यया ।

तवैवानुचरो२५१ भूत्वा त्वत्समः समुपस्थितः । ।१ ३१ । ।

श्वेतञ्च पर्वतं दिव्यं विमानैरुपशोभितम् ।

कामगं सं२५२ प्रयच्छामि निवासं स्वर्गसन्निभम् । । १३ २।।

सनत्कुमार उवाच

ततः स भगवान्देव अनुगृह्य तमूर्ज्जितम् ।

जगाम मन्दरं भूयः सोपीष्टं देशमाव्रजत् । । १३३ । ।

यावद् देवी तपोयुक्ता पितुः२५३ शिखरमास्थिता २५४ ।

तावद् देव२५५ इदं सर्वं चकार कथितं हि यत्२५६ ।।१ ३ ४।।

य इदं२५७ देवदेवस्य चेष्टितं शृणुयान्नरः ।

श्रावयीत द्विजान् वापि२५८ न स दुर्गतिमाप्नुयात्२५९ ।।१ ३५।।

नित्यमेतदधीयानः२६० शुचिः प्रयतमानसः ।

देहभेदं समासाद्य रुद्रलोकं स गच्छति ।। १३ ६। ।

थ इमं बहुपापनाशनं परमं रुद्रसमीपयोजनम् ।

पठते च गुणप्रसाधनं स मृतो याति न दीनसंभवम् । । १ ३७।।

इति स्कन्दपुराणे काष्ठकूटमहाभाग्यं नाम द्विपञ्चाशोध्यायः

व्यास उवाच

देवी भगवती सा हि हिमवत्तनयाव्यया ।

कियन्तं कालमचरत्तपः परमदुश्चरम् । ।१ । ।

२४९ अक्षयश्चाव्ययश्चैव - क. ख. । २५०.. न्वितः - क । २५१ तथैवानुचरो - घ. । २५२ तं - क. । २५३ गिरे. - घ. । २५४... माश्रिता - क. । २५५ तावदेव - क. ख. घ. । २५६ च - घ. । २५७ इमं - क. ख. घ. । २५८ पापा - घ. । २५९ न दुर्गतिमवाप्नुयात् - ख., म सद्गतिमवाप्नुयात् - घ. । २६० मेतदधीयँश्च - क. ।

कथं लब्धवती चापि वरं वरशतारणिः १ ।

एतदिच्छामि कथितं सर्व वै द्विजसत्तम२ । ।२। ।

सनत्कुमार उवाच

शृणु काले व्यतीते हि तपो देव्याः सुदुश्चरम् ।

प्रयता३ प्राञ्जलिर्भूत्वा समाधाय मनस्तथा ।।३ ।।

दिवाकरेभिसन्धाय४ चक्षुषी५ मन एव च ।

तस्थौ वृक्षावबद्धेव दार्वर्च्चानिमिषेक्षणा६ ।।४।।

सुवर्चलेन७ सादित्यमीक्षती पर्यवर्तत८ ।

एकपादोर्ध्वबाहुश्च निरुच्छ्वासा बभूव ह९ । ।५। ।

दिव्यं वर्षसहस्रं सा निश्चलोपलवत् स्थिता ।

व्याघ्रद्वितीया रुद्राणी तपोयुक्ता१० शुभव्रता । । ६।।

न चास्या ग्लानिरभवन्न बलक्षय एव वा ।

पूर्ववच्च हि११ सा देवी तपसो वावतिष्ठत१२ । ।७।।

तस्यास्तपःप्रभावेण सर्वं सस्थाणुजंगमम्१३ ।

अभावोपहतं१४ यद्वज्जगदार्त्तमतिष्ठत१५ । ।८।।

नातिदीप्तोभवत् सूर्यश्चन्द्रमा न प्रकाशते१६ ।

ज्योतींषि तिमिराण्यासन् व्योम्नि सिद्धा न यान्ति च ।।९।।

मम्लुश्च देवमाल्यानि विमानानि च पेतिरे१७ ।

स्वर्गेपि न सुखं तेषामौत्सुक्यं चापि जायते१८ ।।8.53.१ ० ।।

धूमायन्ति दिशः सर्वास्त्रैलोक्यञ्चैव कृत्स्नशः ।

विद्याधृतां गतिर्भग्ना प्रज्वलन्त्यायुधानि च१९ । ।१ १ ।।

मृगा व्याघ्राश्च सिंहाश्च विडालोलूकमूषिकाः२० ।

पन्नगा२१ नकुलाश्चैव एकस्थाः सञ्चरन्त्युत । ।१ २ ।।

१ त्वन्यदुरासदं - घ.,.. रणी - ख । २ च विप्रसत्तम - घ । ३ प्रयतः - क. ख. । ४.. .तिसन्धाय - घ. ।

५ चक्षुश्च - क. ख. । ६ सा तदानिमिषेक्षणा - घ । ७ शनैः शनैः - घ. । ८ पर्यवर्तते - क. । ९ च - क. ।

१० तेन युक्ता - ख । ११... च्चापि - घ. । १२ तपसैवावतिष्ठत - क, तपसे चावतिष्ठत - घ. । १३ स्थावरगंगमम् - घ. । १४ अभवोपहतं - ख । १५ तं व्यतिष्ठत - ख. घ. । १६ कान्तिहीन- श्च चन्द्रमाः - ख. । १७ निपेतिरे - ख, निपेदिरे - क. । १८ चोपजायते - ख. । १९ न ज्वलन्त्यायुधानि च - घ. । २०... पक्षिणः - ख. । २१ पक्षिणंः - क. घ. ।

ततो देवाः समागत्य ऊचुः सर्वे परस्परम् ।

विपर्ययोयं नाकस्मात्२२ त्रैलोक्यस्यास्य दृश्यते२३ ।।१ ३ ।।

कारणं महदत्रास्ति नेदं निष्कारणं भवेत् ।

तस्माद्वयमजानन्त एतं२४ सर्व२५ विपर्ययम्२६ ।।१४।।

किन्तिष्ठामः समुद्विग्ना गच्छाम२७ ब्रह्मणोन्तिकम् ।

इत्युक्त्वा ते सुराः सर्वे बृहस्पतिपुरोगमाः ।।१५।।

वैराजभवनं गत्वा ब्रह्माणं२८ संप्रणेमिरे२९ ।

पूजिता ब्रह्मणा सम्यगुपविष्टा यथार्हतः ।।१६।।

पृष्टास्तेनागमे हेतुमूचु३० र्हच्छोकपीडिताः ।

भगवन् लोकतत्त्वं च३१ सर्वं प्रत्यक्षवद्३२ विभोः३३ ।।१७।।

लोकोयं विपरीतोद्य किमर्थं शंस नः प्रभो३४ ।

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा भीतानां सर्वयोगवित् ।।१८।।

उवाच मधुरं श्लक्ष्णमिदं गम्भीरवद्वचः ।

एषा हैमवती देवी रुद्राणी लोकधारणी३५ ।

तपश्चरति युक्तात्मा योगमास्थाय निश्चलम् ।।१९।।

अद्य वर्षसहस्रं हि दिव्यं तस्याः समाधिना ।

वर्षाणां द्वे शते चैव तथान्यच्छरदां शतम् ।।8.53.२०।।

तपश्चरन्त्या३६ योगेन तस्यैषा३७ तपसः सुराः ।

प्रभावो येन लोकानां विपरीतत्वमागतम् ।।२१। ।

देवा ऊचुः

यदि तस्याः प्रभावेण महोत्पातभयं त्विदम् ।

अतो भूयो दहेल्लोकाँस्तस्मात्तां सन्निवारय ।।२२।।

२२ त्रैलोक्ये - ख., चास्य - घ । २३ अकस्मात्संप्रदृश्यते - ख. । २४ एतान, - ख., एतत् - घ. । २५ सर्वं - घ,, सर्वे - ख. । २६ विपर्ययान् - ख । २७ गच्छामो - क. ख. । २८ वैराजं - घ. । २९ संप्रपेदिरे - घ., च.. - ख. । ३० हेतुं तमूचुः - घ. । ३१ लोकतत्वज्ञ - घ. । ३२ सर्व दृगक्षवद् - ख. । ३३ विभो - क. ख. । ३४ किंच तत्कारणं ब्रूहि येन सर्वे विमोहिताः - घ. । ३५ लोकधारिणी - घ. । ३६ तपश्चरत्या - क. ख. । ३७ तस्यैव - ख. ।

सा हि देवी तपोयुक्ता अतो भूयो विभावरी ।

लोकानिमान् सहास्माभिर्दहेदपि न संशयः । ।२३ ।।

तस्माललोकहितार्थाय अस्माकं वचनादपि ।

तथा कुरु यथा साध्वी३८ विनिवर्त्तेत३९ शोभना । ।२४।।

पितामह उवाच४०

एवं भवतु गच्छध्वं निर्वृता४१ भवता४२ नघाः ।

वरप्रदानेनेष्टेन४३ रुद्राणीं४४ स्थापयाम्यहम् ।।२५। ।

गतेष्वथ तु४५ देवेषु ब्रह्मा लोकपितामहः ।

विमानं काञ्चनं शुभ्रं४६ वेदिकाशतसंकुलम् ।।२६। ।

किङ्किणीजालसन्नद्धं मुक्तादामावभासितम् ।

इन्द्रनीलमयैः स्तम्भै४७ र्जालैर्जाम्बूनदैस्तथा४८ ।।२७।।

घंटाभिर्विश्वरूपाभिः४९ समन्तात् परिवारितम्५० ।

वज्रेन्द्रनील५१ वैदूर्यमहानीलादिभासितम् । । २८।।

स्तूपिकाभिश्च योग्याभिः स्फाटिकाङ्काभिरावृतम्५२।

सर्वलोहमयं५३ तद् वै स्वयं देवेन निर्मितम् ।।२९ । ।

पञ्च भूतमयं५४ तद्धि प्रकृतिस्थमथापि च ।

शब्दाभिजालसम्बद्धं घण्टेन्द्रियसुशब्दवत् । ।8.53.३ ० । ।

मुक्तादामाष्टकैर्युक्तं किङ्किणीषोडशावृतम् ।

विंशति५५ र्वेदिकाश्चात्र विमानं५६ तन्महाप्रभम् । । ३१ । ।

शतार्द्धलक्षणै५७ र्दिव्यैर्मणिमूभि५८ स्तथाचितम् ।

आसनैर्बहुभिर्युक्तं लोकस्थानैः५९ समन्ततः६० । । ३२ । ।

३८ हि - घ. । ३९ विनिवर्त्तति - क. ख घ. । ४० ब्रह्मा उ - ख । ४१ निवृत्ता - क ख, निर्वृत्ता - क । ४२... था - क । ३ वरदानेन हस्तेन - घ. । ४८ रुद्राणां - घ. । ५८५ गतेषु तेषु - घ । ४६ शुभं - घ । ४७र्जालैः - ख. । ४८ जम्बुनदमयैस्तथा - ख. । ४९ वेश्मरूपाभिः - घ., र्दिव्य... - घ. । ५. परिनादितम् - ख । ५१ वज्रनीलेन्द्र - क. ख घ । ५२ स्फटिकाङ्काभिरावृतम् - ख. । ५३ सर्वलोकमयं - ख. घ. । ५४ पञ्चचूडमयं - घ. । ५५ विशन्ति - ख. । ५६ किंमानं - क., विहायं - ख. । ५७ शातकुम्भमयै - घ । ५८ भूतै क., ख । ५९ स्थाने क । ६० सुसंमितम् - ख, ।

आरुरोह विमानं तद् ब्रह्मा स्वमुनिभि६१ स्सह ।

वेदैः६२ सह६३ तथा मन्त्रैः शास्त्रैः६४ सर्वै६५ स्तथैव च । ।३ ३ ।।

मध्ये तस्यासनं दिव्यं६६ स्वर्णपद्मोपगं६७ दृढम्६८ ।

सुखोपविष्टस्तत्रासौ६९ ब्रह्मा लोकपितामहः । । ३४। ।

तस्य पार्श्वे तु सावित्री गायत्री चैव सुप्रभा ।

ऋग्वेदो दक्षिणेनास्य यजुर्वेदश्च७० पश्चिमे ।।३ ५। ।

उत्तरे सामवेदस्तु अग्रतोथर्वणस्तथा ।

प्रायश्चित्तानि धर्माश्च नियमाश्च तपांसि च७१ । ।३ ६। ।

दानानि च विचित्राणि क्रतवः सेष्टयस्तथा७२ ।

सप्तव्याहृतयः७३ पुण्यास्तथा लोकाश्च सर्वशः । । ३७। ।

पर्वताश्चैव नद्यश्च तथा लोकस्य मातरः ।

लोकपालाः प्रजाध्यक्षा दक्षो धर्मस्तथैव च ।।३८ । ।

भृगुरत्रिर्वसिष्ठश्च७४ पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।

मरीचिरङ्गिराश्चैव रुचिश्चैव महायशाः ।।३ ९।।

ऋभुः सनातनश्चैव विराजश्च महातपाः ।

पितरश्चैव देवाश्च ब्रह्मणो याः७५ प्रसूतयः । ।8.53.४० ।।

पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिस्तथैव च७६ ।

एते चैव यथोद्दिष्टाः सागरा दिश एव च ।।४१ । ।

विद्याश्च धर्मकाराश्च अग्रतस्तेवतस्थिरे ।

ब्रह्मदण्डश्च दण्डश्च कलशः काञ्चनस्तथा । ।४२ ।।

कमण्डलुश्च तस्यासीत् पार्श्वयोरुभयोरपि ।

यज्ञोपवीतं श्रीमच्च ओङ्कारश्च तथाग्रतः । ।४३ ।।

६१ स मुनिभिः - क. ख. घ. । ६२ देवैः - ख. । ६३... रिह- घ, महाभागैः र - ख. । ६४ चापि - क. । ६५ सर्वैः शास्त्रै - घ. । ६६ हैम - ख. । ६७ पमं - घ. रि - ख. । ६८ प्रभुः - ख. । ६९उपोपविष्टस्तत्रासौ - क. ख. । ७०... दोस्य (दस्य) । - ख । ७१ तपांसि विविधानि च - क. घ. । ७२ सह इष्टिभिः - ख., तपस - घ., । ७३ सर्वव्याहृतयः - घ, तथा व्याहृतयः - क. ख. । ७४ भृगुर्वसिष्ठ अत्रिश्च क. । ७५ ये - क., ब्रह्मणोपि - घ., ये च सृष्टयः - ख. । ७६.. श्च पञ्चमः - ख. ।

अक्षसूत्रं७७ च योगश्च७८ जप्यं७९ चैवाग्रतः स्थिताः८० ।

स्वाहा स्वधा वषट् वौष८१ डग्निश्चैतानि पार्श्वतः८२ ।।४४। ।

यमाश्च नियमाश्चैव साधनानि८३ बहूनि च ।

धर्मस्यैतानि८४ सर्वाणि८५ पार्श्वस्थान्यभवँस्ततः८६ । ।४५। ।

दया कृपाथ८७ दानञ्च श्रद्धा चैव ह्रिया८८ सह ।

ऋषीणां पार्श्वगाः सर्वा दक्षिणा यज्ञपार्श्वगा८९ । ।४६। ।

ततो देवाश्च ये केचिद् ब्रह्मलोकनिवासिनः ।

सर्वे समधिरुह्याशु समन्तादवतस्थिरे । ।४७ ।।

एवं तेषु विमानं तत्९० समारूढेषु सर्वशः ।

सुखासीनेषु सर्वेषु ब्रह्मा समनुचोदयत् । ।४८। ।

तच्चोदितं योगविदग्रगामिना९१ महाविमानोत्तमसर्वगामिना९२ ।

ययौ प्रभावेण मनोनुगामिना यथा मनः सर्वसृजेव९३ हेतुना ।।४९। ।

इति स्कन्दपुराणे देवीवरप्रदाने ब्रह्मणः प्रयाणं नाम त्रिपञ्चाशत्तमोध्यायः.

सनत्कुमार उवाच

ततस्तेन विमानेन सर्वसृक् चतुराननः१ ।

जगाम मन्दरं२ धीमान् विचित्रोपलकन्दरम्३ ।। १ ।।

स तमासाद्य विस्तीर्णमनौपम्यमतिप्रभम् ।

दूराद् दृष्टिसुखं४ दृष्टवा सभास्था५निदमब्रवीत् । ।२।।

इदं रुद्रगृहं शुभ्र६मदृश्यं७ सुकृतामपि८ ।

देवानामपि पश्यध्वं भास्कराकारवर्चसम् । ।३ ।।

७७ ब्रह्मसूत्रं - घ. । ७८ योगञ्च - क. ख. । ७९ जाप्यं - ख. । ८० स्थितं - घ । ८१ वषट् चैव - ख., कारः - घ. । ८२ श्चैकपार्श्वतः - ख. । ८३ सध (व) नानि - ख. । ८४ धर्माण्येतानि - क. । ८५ मार्गाणि - घ. । ८६... नि समंततः - घ,... नाभवँस्ततः - क ख., तथा - ख. । ८७ क्षमा दीक्षा थ - घ. । ८८ क्रिया - ख. । ८९ पार्श्वं त. - घ । ९० तं - क ख. घ । ९१ योगविदा समाधिना - क । ९२ महाविमानं वृषसर्वगामिना - घ. । ९३ सर्वसृजेन - ख. घ. ।

१.. .सूक्ष्मचतुर्मुखः - घ. । २... मक्षरं - घ. । ३ शोभितोत्पलकन्दरम् - घ. । ४ मुख - घ. । ५ सद्यस्ता - घ. । ६ शुभ - घ. । ७ सदृष्यं - घ. । ८ न कृतात्मभिः - ख. ।

इदं प्रविश्य देवानां९ यज्ञश्री१० 'र्नापसर्पति ।

जयश्च नित्यं युद्धेषु धर्मश्च सुमहानपि । ।४। ।

एतत् सृष्टं स्वयं तेन११ मनसानुपमद्युति ।

न ह्यस्य सदृशं किञ्चिदण्डेस्मिन् विद्यते गृहम् । ।५।।

इदं प्रविश्य धर्मात्मा भूयो१२ दुःखं१३ न विन्दति१४ ।

न चापि जन्म प्राप्नोति१५ नित्यमैश्वर्यगो हि सः । ।६। ।

अनिर्देश्यमिदं योगाद् योगिनामपि नित्यशः ।

अन्यस्तु कुत एवेदं वर्णयीत महानपि ।।७। ।

एतदस्मद्विमानस्य वायुनाभ्याहतं रुषा ।

वर्धते गिरिणा सार्धं विन्ध्यस्य शिखरं यथा । ।८।।

एतदस्मद्विमानस्य मार्गमावृत्यधिष्ठितम् ।

ऊर्ध्वं तिर्यगधस्ताच्च देवदेवस्य तेजसा ।। ९।।

एतदन्धं१६ तमः कृत्वा मेधोसौ जीवनः स्वयम् (?) ।

वज्रोद्यतकरः स्रग्वी प्रत्युद्यात्यभिनादयन् । । 8.54.१० । ।

सनत्कुमार उवाच

ततः स भगवान्देवो ब्रह्मा लोकपितामहः ।

विष्टभ्य तत्१७ विमानाग्र्यमवतस्थे कृताञ्जलिः । । ११ ।।

तुष्टाव च१८ तदा देवं शर्वमुग्रं कपर्दिनम् ।

ते चैव ऋषयः सर्वे विमानस्था सुसंयताः । ।१ २ । ।

प्रकाशं चक्रिरे सर्वं जगत् स्थावरजंगमम् ।

ततस्स मेघः स्वं स्थानमगमद् वृष्टिसर्जनः । ।१ ३ ।।

दिशश्च विमलाः सर्वाः प्रकाशश्चाभवद् भृशम् ।

तं जपन्तं विदित्वा च भगवान् गोवृषध्वजः१९ ।। १४। ।

९ प्रविश्य तां देव - घ., देवाश्च - क. । १० यद्भीतो - घ,... -र्नो - ख. । ११ दुरारोहं - घ. । १२ दुःखं - ख. । १३ भूयो - ख., विन्देन्न - क । १४ न विद्या - ख., दुःभाक् - क. । १५ जायते भूयो - ख. । १६ एतदन्तं - ख. । १७ तं - क. ख. । १८ स - घ., तदेवं हि - ख. । १९ स वृषध्वजः - क. ।

नन्दिनं द्वारदेशस्थमिदमाह सुरेश्वरः२० ।

एष ब्रह्मा विमानेन मामिह द्रष्टुमागतः । । १ ५। ।

ब्रूहि येनागतोसीह कार्येण विदितोसि मे ।

कुरु तद् गच्छ शीघ्रं तु२१ कालस्तस्यायमागतः । । १ ६। ।

सनत्कुमार उवाच

स एवमुक्तो रुद्रेण नन्दी प्रमथनायकः२२ ।

द्वाःस्थ२३ एव२४ विमानस्थं ब्रह्माणमिदमब्रवीत्२५ ।।१७। ।

नन्द्युवाच

यूयं ज्ञाता भगवता येन कार्येण चागताः ।

कुरुध्वं किल२६ तच्छीघ्रं कालोयं२७ तस्य वर्तते । ।१८। ।

सनत्कुमार उवाच

ततः स कृत्वा मनसा नमस्कारं हि शम्भवे ।

प्रदक्षिणमुपावृत्य२८ मन्दरं प्रजगाम ह । ।१ ९। ।

स मन्दरगिरिं सर्वं परिहृत्य महामनाः ।

शाकद्वीपस्य मध्येन जम्बूद्वीपमुपागमत्२९ ।।8.54.२ ० । ।

स दृश्यमानो देवैश्च३० मुनिभिश्च यतव्रतैः ।

हिमवन्तं गिरिश्रेष्ठमुपागम्येदमब्रवीत्३१ । । ३१ ।।

एतद्धिमवतः शृङ्गमुच्छ्रितं कान्तिमत् स्थितम् ।

युगान्तादित्यसंकाशं दूरात् समभिलक्ष्यते ।।२२ । ।

अत्र३२ सा जगतो३३ धात्री धात्री३४ पुत्रमिवौरसम् ।

पालयन्ती जगत् सर्वं तपस्तप्यति३५ शैलजा । ।२३ । ।

अहो नु३६ शिखरं पुण्यं भाग्यवच्चापि सर्वथा ।

यदेनं३७ गिरिपुत्र्यर्थे३८ वरैर्योक्ष्यति कामहा । ।२४।।

२० महेश्वरः - ख. । २१ त्वं - ख. । २२ प्रथमनायकः - क. । २३ स्वयं - घ. । २४... मेव - क. ख. घ. । २५... स्थमिदं ब्रह्माणमब्रवीत् - क. घ. । २६ किं न - घ. । २७ किल तच्छीघ्रकालोयं तपसः - ख. । २८ मुपासृत्य - ख. । १९ मयागमत् - क । ३० देवेण - ख. । ३१ मुपगम्येदमब्रवीत् - ख । ३२ यत्र - घ. । ३३ जगतां - घ. । ३४ कालं - घ. । ३५ स्तप्स्यति - क. । ३६ महांतं - घ. । ३७ यदेतद् (?) । ३८ गिरिपुत्र्यर्थं - ख. ।

पश्यध्वं तपसो वीर्यं देव्याः सुचरितस्य वै ।

यदेतच्छिखरं दृष्टवा न पश्याम३९ पुनर्भवम्४० । ।२५।।

स एवं कथयन्नेव विमानेन४१ चतुर्मुखः ।

ऋषिभिः सहितः सर्वैः शिखरद्वारमागतः । । २६ । ।

तत्रैनं४२ रुद्रसचिवा उद्यतायुधपाणयः४३ ।

भर्त्सयन्तोभ्यवर्तन्त तिष्ठतिष्ठेतिवादिनः । । २७। ।

तान् ब्रह्मा श्लक्ष्णाया वाचा सान्त्वपूर्वमुवाच ह ।

प्रशंसमानस्तान्सर्वान्४४ प्राञ्जलिर्मुक्तमानसः ।।२८। ।

ब्रह्मोवाच

यूयं सर्वे महात्मनान ऐश्वर्येण समन्विताः ।

अक्षया४५ ह्यमराश्चैव तथाप्रतिहताश्च ह । । २ ९। ।

महायोगबलोपेता अजय्या युधि केनचित्। ।

को युष्मानतिवर्तेत४६ शक्रोपि४७ प्रवरेश्वराः४८ ।। 8.54.३० ।।

देवदेवाज्ञया योहमागतो४९ मन्दरादिह ।

देव्या वरप्रदानार्थमनुज्ञा क्रियतां मम५० । । ३१ । ।

गणेश्वरा ऊचुः५१

देव्या दाता स्वयं देवो वरानिष्टान् महामनाः ।

वरं हि५२ देवी त्वन्यस्मान्५३ मनसापि५४ न चिन्तयेत् ।।३ २।।

शक्तो देवोनुग्रहीतुं जगत्सर्वं महेश्वरः५५ ।

त्वामप्येषोनुगृहणाति किमु देवीं५६ जगत्पतिः५७ ।। ३३ । ।

पितामह५८ उवाच

अशक्तो न महादेवो वरं दातुं महामनाः ।

य एवं चिन्तयेद् देवं न भवेत् स कथञ्चन ।।३४।।

३९ पश्यामः - घ. । ४० पार्वती पुनः - घ.,... र्भयं - क.,.. र्वयं - ख. । ४१ विमानेव (वै) - क. । ४२ तत्र ते - घ. । ४३ आयुधोद्यतपाणयः - क ख. घ., उक्षतायुध... (?) । ४४ प्रवेपमानस्तान् सर्वान् - क. । ४५ अक्षरा - ख । ४६. .नभिवर्तेत - ख । ४७ शक्तोपि - (?) । ४८. श्वरः - क. । ४९ सोहमायातो - ख- । ५० तामिति - ख । ५१ गणेश उवाच - क., गणेश्वर उवाच - ख. । ५२ न चैव - क. घ । ५३ युष्मत्तो - ख, त्वद्विधान् - घ. । ५८ तु - क, हि - घ. । ५५ सर्वमशेषतः - ख. । ५६ किमुतांवै - ख., किन्न - घ. । ५३ जगस्थितिम् - क । ५८ ब्रह्मो - ख ।

न देवी भगवत्पार्श्वादिच्छते किल पार्वती५९ ।

वरानिष्टाँस्ततो देवो मामिह प्रैषयच्छिवः६० । ।३ ५ ।।

सनत्कुमार उवाच

अथ ते६१ युक्तमनसो६२ युक्तं प्रत्यक्षमीश्वराः ।

महेश्वरमपश्यन्त कृतानुज्ञं च६४ लोकपम्६५ ।।३ ६। ।

नियुक्ताश्च६६ पुनः६७ सर्वे ब्रह्माणं लोककारणम् ।

ऊचुर्गणेश्वराँस्तत्र६८ विदितार्था६९ महामुने७० । ।३७। ।

प्रेषितो देवदेवेन ज्ञातोस्माभिः पितामह ।

त्वं विशस्वाधुना देव पार्वत्या वरदित्सया७१ ।।३८। ।

अवतीर्य विमानात्तु ततः शीघ्रं पितामहः ।

निलिल्ये७२ शिखरे तस्मिन्नानाधातुविचित्रिते । ।३ ९। ।

अथ सोपलधातुनिर्झरो७३ गिरिराजोतिमहाशिलोच्चयः७४ ।

विनिसृष्टदिवाकरामलो७५ दिदिवे७६ दिव्य इवोदयाचलः७७ । ।8.54.४० ।।   .

इति स्कन्दपुराणे देव्या वरप्रदाने बह्मागमनं नाम चतुष्पञ्चाशत्तमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

अथ तं सहसायातमपश्यत्साचलात्मजा ।

ऋषिभिस्तैर्महाभागैस्समन्तात्परिवारितम् । ।१ । ।

रश्मिभिस्तेजसां योनिं मध्याह्न इव भास्करम् ।

सा तमर्घेण१ पाद्येन मधुपर्केण चैव हि२ ।

पूजयामास रुद्राणी चतुर्वक्त्रमुपागतम् ।।२।।

५९ न देवीं भगवान् दद्यान्नेच्छते किं न पार्वती । - घ. । ६० प्रेशयच्छिवः - क. ख. । ६१ तं - क. ख. । ६२ युक्तमनसा - घ. । ६३ युक्ता - घ. । ६४ कृतानुज्ञाश्च - ख. घ. । ६५ लोकपः - ख. । ६६ बुद्ध्वा कार्यं - ख. । ६७ ततः - घ. । ६८.. स्सर्वे - क. ख घ. । ६९ विदितात्मा - घ. । ७० महात्मनि - घ. । ७१... लिप्सया - ख. । ७२ निलिख्य क. । ७३ सोत्पलधातुनिर्झरो - ख. । ७४ शिलोच्चये - क. । ७५... लः - ख.,.. .लं - क.,... लः - घ. । ७६ स गिरिं - क., स गिरिर्दिव्य - ख. घ. । ७७ इवोदयाकरः - क. ख. घ. ।

१... मर्घ्येण - क । २ ह - ख. ।

ब्रह्मोवाच

लोकस्य जननी भूत्वा धारयित्वा जगत्तथा ।

किमिदं तपसा भूयो लोकं दग्धुमिहेच्छसि । । ३ । ।

मा सृष्ट्वा जगदेतत्त्वं तपस्यन्ती विनाशय ।

बुद्ध्वैवं३ धारयस्वेमं लोकं देवि नमस्तव । ।४।।

त्वत्तो रुद्रेण लोकोयमहञ्चैव पुरानघे ।

सृष्टाः स्मो४ वरदे देवि मा नः कृत्वा विनाशय ।।५। ।

तपसा तव५ रुद्राणि जगत् स्थावरजङ्गमम् ।

तप्यते ग्रीष्ममध्याह्ने जलात्६ पद्ममिवोद्धृतम् । ।६ ।।

किं वा ते हृदये देवि यद्यपि७ स्यात् सुदुष्करम् ।

वरं वृणीहि सर्वाणि दातास्मि हिमवत्सुते । ।७। ।

देव्युवाच

वरदोसि यदीशान मम देव चतुर्मुख ।

अयं भक्तोनुरक्तश्च मम नित्यं प्रियः प्रभो । ।८।।

व्याघ्रोस्य८ तावद्यच्छस्व ततो दास्यसि मे वरम् ।

अद्य वर्षसहस्रं वै स्थितस्यास्य ममाग्रतः । । ९। ।

ध्यायतो निमिषस्यैव स्तब्धकर्णस्य लोकप ।

अस्मै धत्स्व वरं देव नास्मि तावद्वरार्थिनी । ।8.55.१ ० ।।

पितामह९ उवाच

एष तिर्यग् दुरात्मा च त्वां भक्षयितुमागतः ।

नास्य शुद्धं मनो देवि क्रूरोयं पापचेतनः१० ।

पश्यैनं दुष्टमनसं११ नास्य श्रेयो मनस्त्वयि१२ ।। ११ ।।

३... मं - क.,. व - घ. । ४ स्म - क. ख. घ. । ५ .. तीव - क. । ६ दिनात् - घ. । ७ यदपि? । ८ व्याघ्रस्य - क. ख. । ९ ब्रह्म - ख, देव - घ. । १० पापचेतसः - घ. । ११ दुष्टचेतासौ - ख. । १२ मनस्विनि - ख. ।

सनत्कुमार उवाच

अथ सा तद्वचः श्रुत्वा रुद्राणी लोकभावनी१३ ।

दिव्येन चक्षुषापश्यदज्ञानात् कृतसाहसम् ।।१२।।

अनन्यभक्तः१४ पूर्वञ्च१५ जातिदोषेण दूषितः१६ ।

विदितार्था ततो भूत्वा उवाच हिमवत्सुता । ।१३।।

भगवन् को१७ हि लोकेषु१८ तिर्यक्त्वे सति निश्चलः१९ ।

स्तब्धकर्णेक्षणो दिव्यमहोप्येकमभोजनः ।।१४।।

अवतिष्ठेत किं योयं सहस्रमवतिष्ठत ।

वर्षाणां सुमहातेजा नायं तिर्यक्षु संस्कृतः२० ।।१ ५।।

भवत्वयं दुष्टचेतास्त्वदुष्टो२१ वा महाबलः२२ ।

ममानुग्राह्य इत्येव२३ वरो ह्यस्य२४ प्रदीयताम् ।।१६।।

सनत्कुमार उवाच

ततः स भगवान् देवश्चतुर्वक्त्रः पितामहः ।

उवाच वचनं देवीमृषीणां शृण्वतां तदा ।।१७।।

आर्याणां दस्यवोपीह२५ संसर्गात् सिद्धिमाप्नुयुः ।

यथायं क्रूरकर्मापि२६ सिद्धिं प्राप्स्यत्यनुत्तमाम्२७ ।।१८।।

तस्मादार्याः सदा सेव्या नित्यं पापकृतापि२८ हि ।

सिद्धिमेति नरः क्षिप्रमपापानां समीपगः२९ । ।१ ९।।

अनुग्राह्यस्तवानिन्धे पापोयं दुष्टचेतनः ।

अतोस्मै३० ब्रूहि देवेशे वरो यस्तव रोचते ।।8.55.२० ।।

देव्युवाच

अमरो जरया त्यक्त अक्षयश्चाव्ययस्तथा ।

महायोगबलोपेतो महदैश्वर्यसंयुतः३१ ।

गणेश्वरो ममेष्टश्च भवत्वेष यदीच्छसि ।।२१।।

१३ भाविनी - घ. । १४ अत्यन्तभक्त - ख. । । ९ पूर्वम्मे - ख । १६ दूषित - ख. । १७ भगभक्षो - क । १८ लोकोयं - क. । १९ निश्चलं - क । २० संवृतः (संभृतः) - ख., स्वयं गतः - घ. । २१ अ दुष्टो - ख. घ. । २२ महामनाः - घ. । २३ इत्येवं - ख. । २४ ह्यस्मै - ख., ह्येष - घ । २५ दर्प (र्श) नादेव - ख. । २६ हि

कुकर्मापि - ख, कुरुतेकर्म - घ. । २७ यास्यत्यनुत्तमाम् - ख. घ । २८ पापकृतोपि - क. घ. । २९ समीपत - घ. । ३० अतो मे - घ. । ३१ महदाश्चर्यमयुतः? - घ. ।

पितामह३२ उवाच

एवं भवतु भद्रं ते सर्वमेतद् भविष्यति ।

जानासि ब्रह्मबन्धूनां ब्रह्मदत्तस्य मंत्रिणम् । ।२२ । ।

त्वयि भक्तिः३३ पुराप्यस्य शापाद् व्याघ्रगतिं गतः ।

पञ्चालस्य च यक्षोयं प्रतीहारोभवत् पुरा । । २३ ।।

त्वया मया यदद्यास्य कृतेयं नन्दिरीदृशी ।

तस्माद् गमिष्यति ख्यातिं सोमनन्दीति नामतः । ।२४। ।

यश्चैनं३४ कीर्तयेद् दुर्गे कान्तारेषु भयेषु३५ च ।

शार्दूलसिंहद्वीपिभ्यो न भयं तस्य जानते । । २५। ।

वद३६ त्वमपि चेशानि३७ यस्ते प्रियमनोरथः ।

यावद्३८ ददामि३९ सर्वन्ते४० नियोगात् पारमेश्वरात्४१ । ।२६।।

देव्युवाच

इच्छामि भगवन् दिव्यं वर्णं कनकसप्रभम् ।

गौरीति४२ लोके ख्याता च भवेयं कमलोद्भव । ।२७। ।

पितामह४३ उवाच

एवमस्तु जगन्मातर्यदिच्छसि तपोधने४४ ।

अन्यं वरय भद्रन्ते४५ वरं४६ देवि ददामि४७ ते । ।२८। ।

महद्धीदं तपस्तप्तं भवत्या लोकभावनम् ।

नानुरूपो वरस्तस्य तस्मादन्योपि मृग्यताम् ।।२९। ।

देव्युवाच

इच्छामि भगवन्पुत्रं सर्वधर्मभृतां४८ वरम् ।

महाबलं महोत्साहं४९ सर्वलोकनमस्कृतम् । ।8.55.३ ० । ।

३२ ब्रह्मो - ख. । ३३ भक्तिं - घ । ३४ यश्चैवं - ख । ३५ वनेषु - घ. । ३६ वरं - घ. । ३७ याचस्व - घ. । ३८ तावद् - घ. । ३९ ददानि - क घ. । ४० देवेशि - घ. । ४१ परमेश्वरात् - घ. । ४२ सौरीति - ख. । ४३ ब्रह्मो - ख. । ४४ महामते - ख, महाधने - घ. । ४५ वरं प्रयच्छामि - ख । ४६ ब्रूहि - ख । ४७ यत्प्र ददानि - क ख । ४८ लोकधर्मभृतां - ख   ४९ महात्मानं - घ. ।

पितामह उवाच

पुत्रस्ते भविता देवि महायोगबलान्वितः ।

अजेय५० स्सर्वभूतानामष्टैश्वर्यगुणान्वितः५१ । ।३ १ ।।

जेता हन्ता तथा देष्टा५२ अजरोवध्य एव च ।

अनादेश्यश्च५३ सततं सर्वेषां प्राणिनां वरः ।। ३ २। ।

सदा बालोथ सुभगो धर्मज्ञो धर्मवत्सलः ।

देवब्राह्मणगोप्ता च विद्वान् सर्वज्ञ एव च । । ३३ ।।

षण्मुखो द्वादशभुजः शक्तिपाणिस्तथैव च ।

ब्रह्मण्यश्च शारण्यश्च५४ देवद्विट्संघहा तथा ।। ३४। ।

अयोनिजो महातेजा५५ लोकानां सुखकृच्च हि५६ ।

शनैरेतदुवाचासौ ततश्च विरराम ह । ।३ ५। ।

सनत्कुमार उवाच

वरान् स५७ दत्त्वा देवेशः कृत्वा चापि५८ प्रदक्षिणाम्५९ ।

विमानं तं समारुह्य स्वं लोकमगमत्तदा६० ।३ ६।।

रुद्राण्यपि गते तस्मिन् सोमनन्दिपुरःसरा ।

स्थिताकाशं समास्थाय रोहिणीव बुधानुगा । ।३७ । ।

मन्त्रानुगेव गायत्री जयन्तेन शची यथा ।

तथा सा भाति रुद्राणी सोमनन्दिपुरःसरा । । ३८ । ।

य इमं पठते सदा विपश्चित् पुरुषः प्रातरतन्द्रितो हि कश्चित्६१ ।

कुरुते न भयं हि सोमनन्दिर्वरदस्तस्य हरश्च सोमनन्दी६२ ।। ३९ ।।

इति स्कन्दपुराणे सोमनन्दिदेव्योर्वरप्रदानं नाम पंचपंचाशत्तमोध्यायः

५० अजय्यः - ख । ५१ समन्वितः - क. । ५२ तथा चेष्टा - क. । ५३ अनावेश्यश्च - ख. । ५४ सदा देवि - घ. । ५५ महातेजो - क ख । ५६ त्सदा - (?) । ५७ दत्त्वा च - घ. । ५८ चाभि... - घ. क. । ५९ प्रदक्षिणं - क ख. घ. । ६० स्वर्लोकमगमत्तदा - घ. । ६१ कर्हिचित् - घ. । ६२ सोमनन्दिरिति - घ. ।

311

व्यास उवाच

भगवन् यत्त्वयाख्यातं पूर्वं नरकवर्णने१ ।

दुष्कृतं कर्म कृत्वा तु नरा नरकगामिनः२ । ।१ ।।

भवन्ति३ सुकृताः सर्वे४ स्वर्गसौख्यसमायुताः५ ।

ब्राह्मणा दुष्कृतं कृत्वा गत्वा दुर्गतिमापदम् ।।२। ।

कथं भूयः समायन्ति स्वर्ग७सौख्यफलं महत् ।

योनीर्वा कथमागम्य बह्वीः संकरजातिषु ।

भूयः सुकृतिनो भूत्वा प्राप्नुवन्ति शुभां गतिम् ।।३ । ।

सनत्कुमार उवाच

शृणु व्यास पुरावृत्तं८ दशार्णेषु तु यच्छ्रुतम्९ ।

सप्तानां१० द्विजशिष्याणामशुभं शुभमेव च । ।४। ।

आसीत् सुपर्वा विख्यातः कौशिको ब्राह्मणः शुचिः ।

धार्मिकश्च वदान्यश्च विद्वान् विप्रैः सपूजितः । ।५ । ।

तस्य शिष्या बभूवुर्हि सप्त दुर्मेधसश्च ते११ ।

गुरुशुश्रूषणेसक्ता१२ नामतस्तान्निबोध मे ।।६। ।

आत्रेयः कण्डरो१३ नाम उपमन्युश्च दामनः१४ ।

शाण्डिल्यश्चैव हालोभूद् गार्ग्यश्च१५ विदलस्तथा । ।७।।

शैशिरो गौतमश्चैव दण्डकीलश्च काश्यपः ।

विदर्भश्चैव हारीत इतीमे सप्त विश्रुताः । ।८ ।।

उपाध्यायोथ तान्विप्रान् प्रोवाचेदं महातपाः ।

अचिराद् गामितो गत्वा याज्यदत्तां सुरूपिणीम् । ।९।।

गत्वानयत होमार्थे१६ शीघ्रं माहिष्मतीं पुरीम् ।

त एवमुक्तास्तेनैव माहिष्मत्यास्त्वतन्द्रिताः । । 8.56.१० ।।

१ नरकवर्णनं - घ. । २ - - निर्भयाः - ख. । ३ तरन्ति - घ. । ४ स्वर्गे - क. ख । ५ सर्वसौख्यसमायुताः - क. ख. । ६ ब्राह्मणं - क. । ७ स्वर्गे - क. । ८ यथावृत्तं - घ. । ९ यच्छुभं - क. ख., द्विजन्मनां - घ. । १० मर्त्यानां - घ. । ११ स्तु - ख., स्तथा - घ. । १२ भक्ता - क., रक्ता - ख., शुश्रूषणरताः - घ. । १३ कुंडुरो - घ । १४ नामतः - क. ख. घ. । १५ ... द्वर्भश्च - घ. । १६ होमार्थं - ख. ।

गामादाय निवर्तन्तो१७ मृत्तिकावतिमन्तशः१८ ।

अनावृष्ट्या ततस्तेतु दुर्भिक्षे परिवर्तति१९ ।। ११ । ।

क्षुधापरिगताः सर्वे किंभक्षाः संबभूविरे ।

सप्तमेहनि२० संजाते२१ निराहाराः सुदुःखिताः ।। १२ ।।

अमन्त्रयन्त२२ गामेतां भक्षयाम किमास्यते ।

तेषां यः कण्डरो२३ नाम आत्रेयकुलसंभवः ।। १३ ।।

स तानुवाच मा धेनुं भक्षयाम गुरोरिमाम् ।

गुरोरर्थे हि नः श्लाघ्या२४ मृत्युरप्यविचक्षणाः । ।१४।।

मा गुरोः क्रोधनिर्दग्धा यास्याम निधनं वयम् ।

ते यदा तद्वचो नैव जगृहुः क्षुत्प्रपीडिताः ।। १५। ।

स तदोवाच भूयस्तानिदं वचनमर्थवत् ।

यदि वोवधृतं२५ विप्रा भक्षणेस्यास्तपोधनाः ।। १ ६।।

मा वृथा भक्षयामैनां पित्रर्थे२६ प्रोक्षयामहे ।

मा नो दोषद्वयेनेह लोपो२७ भवतु शोभनाः ।। १७।।

एवं ह्यल्पेन दोषेण२८ वयं योक्ष्येम२९ सर्वथा ।

त एवमुक्ताः सम्यक्तु वचस्तस्यावधार्य च३० । ।१८। ।

प्रोक्षयामासुरव्यग्रा पित्रर्थे तां३१ पयस्विनीम् ।

ततः संस्कृत्य विधिवद् निवेद्य च महामुने३३ । ।१ ९।।

हुताग्नयस्ततो भूत्वा प्रत्येकमुपभुज्य३४ च ।

वत्समेकं गले बद्ध्वा आनिन्युर्गुरवे३५ तदा । ।8.56.२ ० । ।

अथ दृष्टवा स३६ तं वत्सं धेनुं पप्रच्छ३७ तान्द्विजः ।

त ऊचुः पथि शार्दूलोवधीत्तामिति निर्घृणाः३८ ।।२१ ।।

१७ वर्तन्ते - घ. । १८ मृत्युकालवशं गता - - घ.,. तरः - - क. । १९ परिवर्तत - क. । २० मासि - ख. । २१ जाते च - क., एते च - ख. । २२ आमन्त्रयन्त - ख. घ । २३ काण्डरो - क. । २४ श्लाघ्यो - ख. । २५ वोवभृतं - क,, वा निश्चितं - घ । २६ पित्र्यर्थे - क, पित्र्यर्थं - ख., पितृणां - घ. । २७ लेपो - क., लोभाद्. घ । २८ श्रिया पुष्ट्या ततस्ते तु - घ, त्व (स्व) - क. । २९ योक्ष्य - ख., योक्ष्या - क., मोक्षा -घ. । ३० वचस्तस्य प्रधार्य च - घ. । ३१ तु - ख. । ३२ तपस्विनीम् - ख. । ३३ महात्मने - क. ख. । ३४ मुप. - घ. । ३५ बद्धमानिन्युर्गुरवे (?) । ३६., .धार्य च - ख. । ३७ यच्छ मे - ख. । ३८ तमूचूस्तस्य वै शिष्या न लब्धा गोरितस्ततः - घ. ।

अथ तेषां वचः श्रुत्वा शंकया च दुरात्मनाम् ।

दिव्येन चक्षुषापश्यद् भक्षितां तैर्महातपाः । । २२ । ।

सतः स रोषाद् रक्ताक्षो३९ निर्दहन्निव ताँस्तदा४० ।

उवाच वत्सं दृष्टवा च४१ कृपया भृशदुःखितः४२ ।।२ ३ । ।

युष्माभिर्भक्षिता सा हि तथ्यं४३ न कथितं च मे ।

कर्मणा तेन तस्माद्वो गतिः कष्टा४४ भविष्यति४५ । ।२४। ।

प्रसादितः स तैः शिष्यैर्ब्राह्मणः सुमहाद्युतिः४६ ।

कृपया स च तानाह भूयः सर्वानिदं वचः ।।२५।।

यदुक्तं४७ तन्मया तथ्यं४८ न४९ तन्मिथ्या५० भविष्यति ।

येषां तु कृतवन्तः५१ स्थस्तेध्यवस्यन्ति५२ यच्छुभम्५३ ।।२ ६।।

मत्समीपे च न स्थेयमिदानीं वः कथञ्चन ।

दृष्टवा वत्सिमिमं बालं मा वो धक्ष्यामि गच्छत५४ ।।२७।।

अथ ते सहिताः सर्वे नष्टसंज्ञा विचेतसः५५ ।

कालेन समयुज्यन्त चिन्तयन्तो गुरोर्वचः । ।२८। ।

दशार्णा नाम सा व्यास सरित् पुण्यजला शुभा५६ ।

तस्यास्तीरे वनं दिव्यं विश्रुतं तत् सुभास्वरम् ।।२९। ।

तत्र व्याधोभवच्छ्रूरः क्षुपको५७ नाम वीर्यवान् ।

तस्य पुत्राभवँस्ते वै चितकायां महाबलाः ।।8.56.३ ० ।।

चितका संप्रसूता५८ तु पुत्राँस्तान् सप्त संमतान् ।

व्याधाः सर्वेभवंस्ते वै चैतका इति विश्रुताः ।। ३ १। ।

चरन्ति सधनुष्कास्ते निघ्नन्तो५९ मृगपक्षिणः ।

सिंहान् व्याघ्रान् गजाँश्चैव६० वराहादीँश्च सर्वशः६१ । ।३ २।।

३९ रोषताम्राक्षो - घ. । ४. तेजसा - ख. । ४१ तु - घ. । ४२ च सुदुःखितः - ख., दुःखपीडितः - क घ. । ४३ तया - घ. । ४४ नष्टा.. - घ. । ४५ संसारान् प्रतिपद्य (त्स्य) थ - ख । ४६ ब्राह्मणैस्स महाद्युतिः - क. ख घ । ४७ यद्युक्तं - घ. । ४८ चोक्तं - घ. । ४९ च - ख. । ५०... थ्यं - क । ५१. न्तो - क । ५२ योध्य... - क. । ५३ योध्यवस्यत - ख. । ५४ व्याधत्वं समगच्छत - घ. । ५५ विसंज्ञा नष्टचेतसः - क. घ.

। ५६ पुण्यजला सदा - क. । ५७ क्षुपजो - ख. । ५८. ते - घ. । ५९ घ्नन्तो वै - क. ख. । ६० गणाँश्चैव - घ. । ६१ वराहाँश्च सुदारुणः - घ. ।

तेषां नामानि यानि स्म व्याधत्वे६२ तानि मे शृणु ।

काण्डारोर्जुनको नाम दमनः सिंहकोभवत्६३ । ।३ ३ ।।

हालोभूद् व्याघ्रकश्चैव विदलः६४ शरभस्तथा ।

शैशिरो हिमवाँश्चैव हस्तिको दण्डकीलकः । ।३४।।

विदर्भो६५ वज्रकश्चैव नामान्येतानि तेषु हि६६ ।

एकश६७ स्तेटवीं घोरां चरन्ति६८ पिशिताशनाः६९ । ।३५।।

हिंस्राः सत्वान्तकाः सर्वे योनिं दुष्टामुपागताः ।

कदाचिद्विचरन्तस्ते मृगान् घ्नन्तस्तथैव च । ।३ ६ ।।

उपाध्यायाश्रमं प्राप्ताः कर्मणा७० सुकृतेन ह ।

तत्र७१ तेषां भयोद्विग्नाः सर्व एवाभवन् मृगाः । ।३७। ।

मृगान् भीतान् समालक्ष्य स विप्रः सुमहातपाः ।

न्यवैक्षत७२ दिशः सर्वा व्याधाँश्चापश्यदागतान् ।। ३८।।

स्वशिष्याँस्तान्७३ परिज्ञाय ध्यानाद् व्याधत्वमागतान्७४ ।

प्रोवाच करुणाविष्टस्तेषामेव शुभेप्सया७५ । ।३ ९।।

शुश्रूषितः पुरा विप्रैर्युष्माभिरहमादरात्७६ ।

कर्मणा तेन चेदानीं गोबध्याकृतशापतः । ।8.56.४० । ।

व्याधत्वमिह संप्राप्ताः कुत्सितं हिंस्रवृत्ति यत्७७ ।

सा च७८ गौः पितृकार्येण भक्षिता वो न हिंसया । ।४१ ।।

तस्माद् यूयमितो भ्रष्टा७९ जातिस्मरणसंयुताः ।

मृगाः कालञ्जरे भूत्वा८० चक्रवाकाः पुनः८१ सरे ।।४२ । ।

द्वीपे ततः पुनर्हंसा भूत्वा वै मानसे ह्रदे ।

भूयश्च मानुषा भूत्वा जातौ जातौ८२ सचेतनाः ।।४३ । ।

योगयुक्ता महात्मानो मत्प्रसादादतन्द्रिताः ।

सर्वकिल्बिषनिर्मुक्ता ब्रह्मलोकमवाप्स्यथ । ।४४।।

६२ व्याधानां -घ. । ६३ शिशिरो हिमवाँश्चैव विरूपो विश्वरेतनः । वीरो वीरतरुः स्वेदो नामान्येतानि तेषु च-घ. । ६४ विशदः - ख. । ६५ विभर्गो - क, विभग्नो - ख. । ६६ च - घ. । ६७ एकदा - क. घ. । ६८ चरन्तः - घ. । ६९ पिषितैषिणः - घ. । ७० कर्म स्म (स्व?) - घ. । ७१ तस्य - घ. । ७२ अवैक्षत - ख । ७३ स शिष्याँस्तान् - ख., स मुनि - घ. । ७४ ध्यानात्मा समुपस्थितान् - घ. । ७५ शुभं वचः - घ. । ७६... रिदमातरात् - घ. । ७७ हिंस्रवृत्तिमत् - ख. घ. । ७८ साधु - घ. । ७९ भूय इयमितो - ख, तस्मात् शापात् परिभ्रष्टा - घ. । ८० भूता - घ. । ८१ पुरा - घ. । ८२ याताः - घ. ।

एतच्छ्रुत्वा ततस्तेषां पूर्वा स्मृतिरजायत ।

उपाध्यायोयमस्माकमिति बुद्धौ८३ तदा८४ भवत् ।।४५।।

ततः कर्म जुगुप्सन्तः पूर्व८५जातिकृतं च यत्८६ ।

प्रदक्षिणमुपावृत्य दशार्णामभितो८७ ययुः ।।४६। ।

दशार्णातीरमासाद्य संमन्त्र्य च परस्परम् ।

जातिं पूर्वां८८ स्मरन्तस्ते मृत्युमेव प्रवव्रिरे ।।४७।।

निश्चितानां८९ ततस्तेषां काण्डरो९० योभवद् द्विजः ।

व्याधोर्जुनकनामा९१ स इदं वचनमब्रवीत् ।।४८।।

भवन्तो यन्मया९२ पूर्वमुक्तास्तन्न कृतं हि वः ।

इदानीं समनुप्राप्तं मावमन्यत मे वचः ।।४९।।

श्रेयो वोहं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं कुरुतैव च ।

जातिमेतां विमोक्ष्याम येन हास्याम न स्मृतिम् । ।8.56.५० ।।

पुत्रानिच्छन्ति पितरः पुष्ट्यर्थं तारणाय च ।

वयं च जनितास्तेन व्याधेन सुमहात्मना ।।५१ । ।

संवर्द्धिताश्च क्लेशेन मात्रा पित्रा तथैव च ।

अनापृच्छ्य९३ कथं तौ तु मृत्युमिच्छामहे वयम् ।।५२। ।

ते यूयं९४ यदि मन्यध्वं तावापृच्छ्य९५ विसर्जिताः९६ ।

योक्ष्याम श्रेयसात्मानमेतद्वो९७ हितमुत्तमम् । ।५३ । ।

न चेद्विसर्जयेतां तौ९८ तयोः९९ शुश्रूषणे रताः ।

ततस्तावद्धि तिष्ठामो यावत् कालेन तौ मृतौ । ।५४। ।

ततो वयं कृतात्मानो ह्यनृणाः१०० सर्वथापि च ।

गमिष्यामो गतिं१०१ पुण्यामेतन्नः श्रेय उत्तमम् ।।५५। ।

एवमस्त्विति ते सर्वे गृहीत्वा तस्य तद्वचः ।

चिन्तयन्तः पुरो१०२ जन्म गृहानेवाभिजग्मिरे ।।५६। ।

८३ बुद्धि - घ । ८४... स्ततो - घ. । ८५ जुगुप्समानास्ते पूर्वं - ख । ८६ तत् - घ. । ८७ दशार्ण- मभितो - क घ. । ८८ पूर्वां जातिं - ख. । ८९ निश्चिन्तानां - क. । ९. काण्डारो - ख. । ९१ जनकनामा - घ. । ९२ ये मया - ख. । ९३ दृष्ट्वा - क., दृष्टा - ख. । ९४ तद्यूयं - ख., ते मृत्युं - घ. । ९५ मा पृष्ट्वा तौ - क. ख. घ. । ९६ विवर्जिताः - ख. । ९७ श्रेयसे मानमेतद्वो - ख. । ९८ तं - घ. । ९९ ताभ्यां - क. ख. घ. । १०० कृतात्मान अनृणाः - क. ख । १०१ मतिं - क. । १०२ पुरा - क. घ. ।

तानागतान् पिता दृष्ट्वा माता च चितका तदा ।

तुष्ट्या परमया१०३ युक्ता इदं तानूचतुर्वचः१०४ ।।५७। ।

पुत्रकाः सुचिरादद्य यूयमभ्यागता गृहम्१०५ ।

अद्यावां१०६ सुदृढं मूढौ१०७ किं चिरं कृतमित्युत१०८ ।।५८।।

चितकोवाच

क्षुधाविष्टः पिता वोद्य१०९ पुत्रस्नेहेन पुत्रकाः ।

नात्ति मांसमिदं११० पक्वं सुराञ्च न पिबत्ययम् । ।५९।।

सनत्कुमार उवाच

तेपि जातिं जुगुप्सन्तः सर्वे वै पापयोनयः ।

इदमूचुः क्षुपं चैव चितकाञ्च शुभं वचः ।। 8.56.६० । ।

भवन्तोश्नन्त्वविघ्नेन पुष्टये शान्तयेपि च ।

नाश्नीमो१११ वयमद्येह११२ श्वो भोक्ष्यामो११३ न संशयः ।।६१ । ।

ततस्तौ वृद्धभावेन न बुभुक्षासहौ तदा ।

आहारयेतामाहारं सुतुष्टौ च बभूवतुः ।। ६२। ।

तौ तु तुष्टौ समालक्ष्य सर्वेथ शिरसा नताः ।

ऊचुः प्रयत्नतो११४ वाक्यमैक११५मत्येन ते तदा । । ६३ । ।

पितरौ परिनिर्विण्णा वयमेतेन जन्मना ।

इच्छामस्तत् परित्यक्तुं११६ तन्नः संमन्तुमर्हथः११७ ।।६४।।

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा पिता तानिदमब्रवीत्११८ ।

परिष्वज्य सुतान्११९ सर्वान् बाष्पपर्याकुलेक्षणः१२० । ।६५। । अहमासं पुरा पुत्रा

ब्राह्मणः शंसित१२१व्रतः१२२ ।

दिवोदासस्य राजर्षेः सखा परमसंमतः । ।६६। ।

१०३ च परया - घ. । १०४ तावूचतुर्वचः - क. । १०५ गृहान् - क. । १०६ अद्य वः - ख. । १०७ किंचित् - ख., भूमौ - घ. । १०८ चैवं कृत्यमित्युत - घ., चिरादागम्यतेत्युत - ख. । १०९ चाद्य - घ. । ११० मांसमिमं - क. ख. । १११ म - क, नाश्नीया - ख. । ११२. .मद्याहं - क. ख. । ११३ वयमद्य न भुंजाना भक्षात्मानो - घ.,.. म - क. ख. । ११४ प्रयततो - क, प्रमनसो - ख घ । ११५ मेकमत्येन - क. ख. ।

११६. संपरित्यक्तुं - क.,.. स्तौ - ख., इदं तु सं... - घ । ११७ शंसितुमर्हथः - घ. । ११८ माता समब्रवीत् ख, । ११९ स तान् - घ । १२०... लेक्षणौ - ख । १२१ सं शितव्रतः - घ । १२२... व्रताः - क. ।

स कदाचिद्वने रम्ये धनुषा कुरुते भृशम् ।

.... ।।। ६७। ।

योग्यात्तमहमाहेदं१२३ न त्वं१२४ वेत्सि धनुर्नृप ।

अजानन्१२५ किमिदं क्लेशं व्यर्थमेव१२६ करोषि च ।।६८। ।

प्रोवाच राजा विप्राणां मन्त्रज्ञानं विधीयते ।

आमन्त्रणे भोजने च वाचा च कुशला द्विजाः१२७ ।।६९।।

- . . . . - ।

स मया हसता१२८ प्रोक्त आनयस्व धनुर्मम ।।8.56.७० । ।

यावत् क्षिपामि लक्ष्याय१२९ शरं यत्र ब्रवीषि माम्१३० ।

स तथोक्तस्तदा१३१ मह्यं सशरं धनुरर्पयत् ।।७१। ।

तेनोक्तं लक्ष्यमुद्दिश्य१३२ शरः क्षिप्तो मया ततः ।

तत्राभवत् स्थितो विप्रो मृगचारी दृढव्रतः ।।७२ । ।

स तेन विद्धस्तेजस्वी ममार सहसैव च ।

सोहं१३३ तं मृतमालक्ष्य१३४ राज्ञा तेन विसर्जितः । ।७३ ।।

ब्रह्मवध्याभयाद् घोरात् पितरं परिपृष्टवान् ।

प्रोवाच न भयं तेस्ति ब्रह्मवध्या कुतस्तव ।।७४।।

जात्यन्तरशतं१३५ गत्वा दृष्टमेतत्१३६ स्वयंभुवा ।

ततोहं परया भक्त्या पितृशुश्रूषणे रतः ।।७५। ।

अनया भार्यया सार्धं१३७ स्थितो वै१३८ बहुलाः समाः ।

स कदाचित् पिता चापि मम कालेन संयुतः१३९ ।७६।।

अवतस्थे च तत्रैव अनयैव सहानघाः ।

अथ कालेन महता गवाहं विनिपातितः ।।७७। ।

१२३ यो स्यान्त... - ख, यो ध्यातु मृगकामे - घ. । १२४ तत्त्वं - ख. । १२५ न जानन् - घ., अज्ञानं-(नात्) । - घ. । १२६ व्यर्थं कर्म - घ. । १२७ सदा - क. घ., तदा - ख । १२८ सहसा - ख. । १२९ लक्षाय - क. ख. घ । १३० हि - ख । १३१ तदोक्तस्तदा - क. ख. घ । १३२ लक्षमुद्दिश्य - क ख. । १३३ साह - ख. । १३४ मृगमालक्ष्य - क. ख घ । १२५ जात्यन्तारगतं - ख., ज्ञातं - घ. । १३६ हृष्टमेतत् - क., दृढमेतत् - ख । १३७ साकं - घ । १३८. हं - ख. । १३९ संवृतः - घ. ।.

अग्निस्थं चावरूढैषा रुदन्ती मां१४० शुभेक्षणा ।

सोहं गवा हतश्चेति मृगचारिवधेन च । । ।७८ ।।

व्याधजन्मनि विप्रत्वाद् भ्रष्टः१४१ पापेन जज्ञिवान् ।

जातोस्मि१४२ जन्मनां पुत्राः सहस्रं भृशदारुणम् ।।७९। ।

पितृभक्त्या च हि तया सम्यगाराधनेन च ।

नानशन्मे१४३ स्मृतिः पुत्रा ज्ञानं चापि प्रवर्तते१४४ । ।8.56.८०।।

जानामि ब्राह्मणान् भ्रष्टान्१४५ सर्वान् वै गोकृतेन वः१४६ ।

गुरोश्चैवानुशापेन भ्रष्टसञ्ज्ञाँस्तथैव च१४७ । ।८१ । ।

पश्चात्तदाज्ञया पुत्रान् सर्वान्वै मुक्तचेतसः ।

लब्धसंज्ञाँस्तथा चैव सर्वानद्य महाबलाः१४८ ।।८२।।

माता चेयं१४९ हि वो१५० वेत्ति साध्वी नित्यं पतिव्रता ।

यदहं वो ब्रवीम्यद्य तत्कुरुध्वं मम प्रियम१५१ । ।८३ ।।

अवाप्स्यथ१५२ ततः श्रेयः सर्वे यूयमतन्द्रिताः१५३ ।

अनामया विशोकाश्च१५४ न च संज्ञां प्रहास्यथ१५५ । ।८४। ।

पुत्रा जन्मेदमन्त्यं मे१५६ मनुष्येषु१५७ न संशयः ।

इतो मृतेन गन्तव्यं मया ब्रह्मसदः शुभम् । ।८५। ।

ते१५८ यूयं मां प्रतीक्षध्वं कंचित्काल१५९मतन्द्रिताः१६० ।

स्वर्गते मयि यच्छ्रेयस्तत्करिष्यथ मा शुचः । ।।८६।।

अवश्यञ्च सुतैर्माता पिता चैव सुदुःखितौ१६१ ।

शुश्रूषितव्यौ१६२ नान्योस्ति धर्मोस्माद्१६३ बलवत्तरः ।।८७। ।

सनत्कुमार उवाच

ततस्ते विस्मिता भूत्वा नष्टशोका विमत्सराः ।

तं१६४ कालं पर्युपासन्त यावत्तौ जहतुस्त्वसून्१६५।।८८।।

१४० रुदती - क. । १४१ विप्रत्वभ्रष्टः - ख. । १४२. .स्मिन् - ख. ख. । १४३ न नाशं मे - क. । १४४ मे संप्रवर्तते - ख., चाप्यप्रवर्तते - क., प्रवर्तत - क. । १४५ तुष्टान् - घ. । १४६ सर्वानाग (स्) ।। कृतेन वः - घ. । १४७ भ्रष्टसंगाँस्तथैव च - घ. । १४८ महाबलान् - घ. । १८९ मात्रेयं (यी) - ख. । १५० नो - घ. । १५१ कुरुध्वमतन्द्रिताः - क । १५२ अवाप्स्यत - घ. । १५३.. मतन्त्रिताः - घ. । १५४ विकोशाश्च - ख । १५५ प्रहास्यते - घ । इतः पूर्वं क्षुप उ. इति क. - घ. । १५६ ममेदं- यज्जन्म - घ. । १५७ मनुष्यत्वे - ख. । १५८ तद् - ख । १५९ किंचित्काल. - क. ख. घ. । १६०... मतंत्रिताः - घ, । १६१ सुदुःखितैः - क., सुखेधितैः - ख. । १६२ शुश्रूषितव्यो - क. ख घ । १६३ धर्मोन्यो - ख । १६४ तत् - क. ख. । १६५... स्तनूम् - घ. ।

319

तयोरतीतयोः सम्यक्१६६ कृत्वा ते ह्यौर्ध्वदेहिकम्१६७ ।

दशार्णायां महानद्यां विधिनानशनेन१६८ ह ।।८९। ।

असाधयन्त आत्मानं व्याधाः सप्तापि ते तदा१६९ ।

कालञ्जरे गिरौ१७० भूयो मृगाः सप्तैव जज्ञिरे । ।8.56.९० ।।

स्मरन्तस्तत्र ते जातिं मरुत्प्रपतनेन ह ।

साधयित्वा तदात्मानं चक्रवाकेषु१७१ जज्ञिरे१७२ ।।९ १ । ।

मृगत्वे यानि नामानि तेषां तानि निबोध मे ।

दीर्घजीवी ह्यनाधृष्टो वायुवेगोभिकम्पनः१७३ ।।९२ ।।

श्रीपार्श्वः शंखपाच्चैव सोमलक्ष्यश्च१७४ सप्तमः ।

जातिं स्मरन्तस्ते पूर्वामन्योन्यमभिमान्य१७५ च । ।९३ । ।

सहिताः सहसा प्राणान् मरुत्प्रपतनाज्जहुः ।

ते सप्तसंख्या व्याधेषु मृगेषु च तथा पुनः । ।९४।।

जन्म प्राप्य पुनर्जाताः शरद्वीपे खगास्ततः ।

शरद्वीपमिति ख्यातं१७६ काम्पिल्येषु सरः शुभम् । ।९५।।

तत्रापि चक्रवाकास्ते सप्ताजायन्त सोदराः ।

मरुद्देवः१७७ शिखंडी च रथनेमिस्वरस्तथा१७८ ।

शिखी जीवोथ वृक्षश्च ध्वज इत्येव ते स्मृताः ।।९६ ।।

तेषां तत्रोपपन्नानां कदाचिदणुहः स्वयम् ।

काम्पिल्यको महातेजा राजा तं देशमागमत् । ।९७। ।

स तत्सरः समासाद्य स्त्रीभिः सहः१७९ मुदान्वितः ।

रेमे मन्दाकिनीं प्राप्य अप्सरोभिरिवामरः ।।९८। ।

तं क्रीडमानं संदृश्य मरुद्देवस्य तत्र वै ।

चक्रवाकस्य तस्यासीत्१८० स्पृहा तान् विषयान् प्रति१८१ ।।९९। ।

१६६ सद्यः - क. । १६७ ह्यूर्ध्वदैहिकम् - क, ह्यूर्ध्वदेहिकम् - ख. । १६८ नसनेन - घ., ना शकेन - क. ख. । १६९ सप्तव्याधास्तथापि ते - ख. । १७० कालाञ्जरगिरौ - ख । च ७१ चक्रवाकाश्च - ख. । १७२ जग्मिरे - घ. । १७३... तिकोपनः - ख । १७४... क्ष्योथ - क. । १७५ मतिमान्य - ख. । १७६ इति ख्यातः - क.

ख. । १७७ मनोदेव - घ. । १७८ रथनेमिस्वनस्तथा - घ, । १७९ सहस्त्रीभिः - ख. । १८. तत्रासीत् - ख. । १८१ विषयानपि (भि) - क., विषयं प्रति - ख. ।

यद्यस्याहं१८२ सुतः स्यां वै प्राप्नुयां राज्यमेव च१८३ ।

ततोहं विषयानेतान् प्राप्नुयां नात्र संशयः । ।8.56.१ ०० ।।

तस्य तच्चिन्तितं ज्ञात्वा द्वितीयश्चक्रसाह्वयः ।

शिखंडीति समाख्यातः स तमाह तदा हसन् । । १०१ । ।

भवता राजपुत्रत्वं राज्यं चैव विचिन्तितम् ।

तत्राहं ते१८४ पुरोधाः स्यां ममाप्येष मनोरथः ।। १० २। ।

ताभ्यां१८५ तच्चिन्तितं ज्ञात्वा रथनेमिस्वरस्ततः१८६ ।

अचिन्तयत तत्राहं सचिवः स्यां तव प्रभो१८७ । ।१ ०३ । ।

सनत्कुमार उवाच

तेषां तथा चिन्तयतां त्रयाणामितरे ततः१८८ ।

चक्राह्वयास्तदा क्रुद्धा इदं तानब्रुवन् वचः ।। १ ०४।।

अचिन्तनीयं युष्माभिश्चिन्तितं विषयार्थिभिः ।

तस्माद् यूयमितो१८९ मुक्ता अवाप्स्यथ मनोरथम् । ।१ ०५। ।

ताञ्छस्वा१९० दीनमनसः समालक्ष्य पुनश्च ते ।

येन तद्राजपुत्रत्वं चिन्तितं राज्यमेव च । ।१ ० ६।।

कृपया तमिदं वाक्यमब्रुवन्नष्टचेतसम् ।

बहुसान्त्वगुणोपेतं१९१ स्वयं दुःखितवद्यथा१९२ । । १ ०७।।

वयं तव प्रभावेण तीर्णाः कृच्छ्रमिदं प्रभो ।

भवान् मतिप्रदोस्माकं सेतुभूतो मतो हि नः ।।१ ०८। ।

भवान् यदि१९३ हि न ब्रूयात् पितॄणां गौर्निवेद्यताम् ।

शुश्रूषेमश्च न१९४ पितॄन् न स्म१९५ संज्ञा ततो भवेत् । ।१ ०९।।

तव प्रभावादेतन्नो१९६ यौगैश्वर्यप्रवर्तनम् ।

ततो वयं पुनः१९७ श्रेयस्तव ब्रूमः शृणुष्व नः१९८ ।।8.56.१ १० ।।

१८२ अद्यास्याहं - क. । १८३ प्राप्नुयाद्राज्यमेव च - क. ख. । २८४ त्वत् - घ. । १८५ तस्य - घ. । १८६... स्वनस्ततः - घ. । १८७ प्रभोः - ख । १८८... मितरेतरं - घ. । १८९ भूय इतो - ख. । १९० तान्दृष्ट्वा - घ । १९१ बहुशास्त्रगुणोपेतं - घ. । १९२ तथा - घ. । १९३ भवानपि - घ. । १९४ शुश्रूषध्वमपि - घ. । १९५ नष्ट (ा) संज्ञा -क । १९६ तस्मात्तव प्रभावान्नो - घ. । १९७ भूयोप्यथ वयं - घ. । १९८ स्तु शृण्वत ख , तत् घ ।

तावत्त्वं सक्तहृदयो१९९ भविष्यसि नराधिप ।

यावदस्मद्वचस्तत्थ्यं न श्रोष्यसि सहायवान् ।

योगज्ञानमवाप्यैव२०० प्राप्स्यसे च गतिं शुभाम२०१ । ।१ ११ ।।

सनत्कुमार उवाच

ततस्ते सहिताः सर्वे युक्तात्मानो२०२ महाखगाः ।

खगत्वं संपरित्यज्य२०३ योनिमन्यां२०४ प्रपेदिरे. ।।१ १२।।

सर्वे ततस्ते मुनिकोपदग्धा व्याधा मृगाश्चक्रसमाह्वयाश्च ।

जाताः पुनर्मानुषविग्रहेषु योगेश्वरास्ते त्रय एव राज्ये ।।१ १३ । ।

इति स्कन्दपुराणे सप्तव्याधोपाख्याने कौशिकशापे षट्पञ्चाशोध्याय

सनत्कुमार उवाच

चत्वारस्ते तु शास्तारः१ खगाः स्वच्छन्दतः पुनः ।

यायावरस्यः विप्रस्य सुता जाता२ महात्मनः । । १ ।।

तेषु जातेषु विप्रोसावक्लेशेन३ महातपाः ।

वृत्तिं समानयामास४ तेषां भाग्यपुरःसरः । । २। ।

चीर्णवेदव्रतास्ते तु वेदान्साङ्गानधीत्य च ।

योगमेव न्यषेवन्त६ तन्निष्ठास्तत्परायणाः ।।३ । ।

इतरेपि७ त्रयो व्यास कर्मणा स्वेन चोदिताः८ ।

प्रत्यपद्यन्त तज्जन्म यत् पुरा तैः९ र्विचिन्तितम् .।।४।।

प्रथमो ह्यणुहाज्जज्ञे ब्रह्मदत्त इति स्मृतः ।

एकोणुहस्य पुत्रोभूद् द्वितीयस्तत्पुरोधसः । ।५।।

१९९-सत्वहृदयो ख, शक्रभवने - घ । २०० मथाप्येवं - घ..... मवाप्यैनं - क. ख. । २०१ शुभां गतिं - ख । २०२ ... मुक्तात्मानो - घ. । २०३ योगज्ञत्वं परित्यज्य - ख. । २०४ गतिमन्यां - ख. । शप्तारः -ख । २, जज्ञे - क., जज्ञु.. - ख., जग्मु.. - घ. । ३... सौ क्लेशेन च - क., सा बहुमान- पुरःसरः - घ. । ४ संजनयामास - ख. । ५ दांता देवव्रतास्तेपि - घ. । ६ -.. नाभ्यसेवन्त -ख. । ७ अपरेपि - घ. । ८ तेजसा - ख. । ९ पुरा तैर्यत्, - घ ।

तृतीयः सचिवस्याथ त्रयस्ते जन्म तद्१० गताः ।

त्रयोग्नय इवासंस्ते लोकास्त्रय११ इवाथवा ।

अवर्द्धन्त महात्मान१२ स्त्रयस्ते सागरा इव । ।६।।

तेषामवाप्तविद्यानां योग्यानां च स्वकर्मणि१३ ।

पितरः स्वानि कर्माणि१४ प्रददुर्हृष्टमानसाः ।।७।।

अणुहः प्रददौ राज्यं ब्रह्मदत्ताय पुष्कलम् ।

कीर्तिमत्या च सहितस्ततो वनमगाच्य सः ।।८। ।

पुरोधा धृतरातस्तु१५ पुत्रं स्वे कर्मणि प्रभुः ।

स्थापयित्वा जगामाथ१६ पंचालं शंसितव्रतः । ।९।।

सचिवोपि सुधन्वा तु ब्रह्मधन्वानमच्युतम्१७ ।

पुत्रं स्वे कर्मणि स्थाप्य जगाम सह भार्यया ।। 8.57.१ ०। ।

गतेषु तेषु स्वाँल्लोकान्१८ ब्रह्मदत्तः प्रतापवान् ।

पञ्चालब्रह्मधन्वभ्यां१९ सह राज्यं चकार ह ।।१ १ ।।

प्रशासतस्तथा राज्यं यजतो भुञ्जतश्च ह२० ।

जग्मुः सुखेन बहुलाः समाः सुकृतिनस्तदा२१ ।।१२।।

अथ कालेन महता सभार्यः ससुहृज्जनः ।

तस्थौ स वेश्मनि२२ सुखं कुबेर इव पुष्पके२३ । ।१३ ।।

ततः सर्वरुतज्ञाता२४ पिपीलं कामकारणात्२५ ।

पिपीलिकायाञ्चाटूनि२६ कुर्वाणं सोन्वपश्यत२७ ।। १४। ।

स तु ज्ञानाद्२८ विनिश्चिन्त्य२९ कृमियोनावपीदृशम् ।

विवृतं३० शब्दवच्चैव हासमुत्सृजतानघ३१ । ।१ ५। ।

१० तां - घ । ११ लोकपाला घ., भूयस्ते - क. । १२ शिवात्मान - घ. । १३ स्वेन कर्मणा - घ. । १४ स्वामिकर्माणः - घ. । १९ धृतराष्ट्रस्तु - ख., श्रुतवागस्तु - घ. । १६ जगामाशु - ख । १७... प्रच्युतः - घ- । १८ स्वर्लोकान् - घ. । १९... न्याभ्यां - क. ख., सत्वाभ्यां - घ. । २० जयतस्तस्य तैः सह - घ. । २१ स्तथा - ख घ. । २२ स्ववेश्मनि - क. । २३ पुष्करे - घ. । २४ सर्वरुतं ज्ञात्वा - क. ख. घ । २५ पिपीलकमकारणात् - घ., कामकारिणं - क. । २६... श्चाटूनि - क. ख., ... ञ्चाशक्तमानसं - घ. । २७ सोनुपश्यत - क. घ । २८ ज्ञात्वा - क. ख. घ. । २९ विनिश्चित्य - ख, घ.. । ३०.. निमित्तं - ख. । ३१... नघ - क. ।

323

ततस्य हसितं दृष्ट्वा पत्नी नीलोत्पलेक्षणा३२ ।

चुकोप किमिदं मेघ विकृतं लक्षितं त्वया ।। १६ ।।

तां स राजा स३३माविग्नः३४ प्रियां प्राणैर्गरीयसीम् ।

प्रसादय३५न्न चैवास्य प्रसीदत३६ शुभानना ।।१७।।

सा यदा बहु तथ्यञ्च३७ उच्यमाना न तुष्यति ।

तदा तस्याः प्रसादार्थे ३८ स विष्णुं संप्रसादयत् । ।१८।।

देवं३९ सालवनं४० गत्वा पञ्चालेन सहैव सः ।

ब्रह्मधन्वपुरोवाहो रथेन महता महान्४१ । ।१ ९। ।

तत्रासौ सप्तमे त्वह्नि४२ विष्णुनाभिविसर्जितः ।

जगाम नरशार्दूलः काम्पिल्यं४३ स्वं पुरोत्तमम्४४ ।।8.57.२० ।।

एतस्मिन्नेव काले तु चत्वारो ब्राह्मणाः शुभाः ।

योगेन महता युक्ता इदमूचुः परस्परम् ।।२१ । ।

वयं कृतार्थाः किं कार्यमिह तिष्ठाम मानुषे ।

गच्छाम४५ ब्रह्मयोनिं स्वां मुच्यामोस्मान्महाभयात्४६ ।।२२।।

अवसीदन्ति ते चैव४७ त्रयोस्माकं४८ सहव्रताः ।

बोधयामेह४९ ताँश्चैव यथा नेयुः पराभवम्५० ।।२३ ।।

ततस्ते पितरं सर्वे प्रणम्योचुर्द्विजातयः ।

वयं योगेश्वरास्तात सिद्धा वै५१ स्वेन कर्मणा । ।२४।।

आपृच्छामो गमिष्यामः स्वां योनिं ब्रह्मनिर्मिताम् ।

त्यक्त्वेमान्५२ मानुषान् देहान्न५३ विसर्जय नमस्तव ।।२५।।

३२ निलोत्पलेक्षणं - घ. । ३३ राजान - ख. । ३४ समाश्वास्य - घ., समाविग्नां- ख. । ३५ अडभवि आर्ष? । ३६ प्रसीददति - घ. । ३७ बहुधा तेन - घ. । ३८ प्रसादार्थं - घ. । ३९ देव - क. । ४० सप्तनंदं - घ. । ४१ तदा - घ. । ४२ चाह्नि - घ. ख. । ४३ कम्पिल्यं - क. ख. । ४४ स्वपुरोत्तमम् - क. । ४५ गच्छामो गतिमिष्टां स्वां - घ. । ४६... पि मुच्यामो महाभयात् - घ. । ४७ चैवात्र - घ. । ४८ येस्माकं च - घ. । 8९ अवबोधेम - क. ख., आराधयाम - घ. । ५० पराभवः - घ. । ५१ सिद्धाश्च - घ, । ५२ त्यक्त्वेमं - ख. । ५३ मानुष देहं - ख. ।

पित्रोवाच

पुत्रानिच्छन्ति पितरस्तारयिष्यन्ति नो भयात् ।

भयं तच्चैहिकं पुत्राः परत्र च दुरासदम् । ।२६।।

ते यूयमृणसंयुक्ता५४ अमुक्त्वा स्वं५५ निबन्धनम् ।

कथं गच्छथ५६ भद्रं वो नाधर्मं परिपश्यथ५७ । ।२०।।

सुता ऊचुः

वयं योगेश्वरास्तात लोकाँस्तुभ्यमनामयान्५८ ।

प्रयच्छामो५९ न संदेहो यत्र६० गत्वा न शोचसि६१ ।।२८।।

अस्माभिस्त्वं कथं पुत्रैर्ब्रह्मत्वं नाप्नुयाः पितः ।

इहापि लोके द्रव्यं ते विधास्यामस्तथा६२ शृणु ।।२९।।

इदं६३ त्वं६४ पत्रमादाय६५ ब्रह्मदत्तस्य दर्शय ।

स वाचयन्नेव६६ नृपो वृत्तिं ते संविधास्यति ।।8.57.३ ० । ।

सनत्कुमार उवाच

प्रभावज्ञस्ततस्तेषां६७ पिता स मुनिपुङ्गव६८ ।

मेने तद्वै६९ तथा सर्वमनुमेने च तत्पुनः । ।३ १ ।।

अथासनानि बद्ध्वा ते युक्ता जग्मुस्तपोधनाः७० ।

ज्योतिर्भूतानपश्यच्च पिता तेषामतिद्युतिः । ।३२।।

स तु लेखं समादाय पुत्रान्स्वानभिचिन्तयन्७१ ।

काम्पिल्यमगमत्तूर्णं दिदृक्षुर्नृपसत्तमम् ।। ३३ ।।

स च राजा सालवना७२ दागतः प्राविशत्७३ पुरम् ।

ब्राह्मणो दूरत७४ श्चास्य तं लेखं समदर्शयत ।।३४।।

५४ यूयं मृगसंमुक्ता?- घ. । ५५ अनुक्रोश - घ. । ५६ गच्छत - घ. । ५७ पविपश्यत - क खः- परिपच्यत- घ । ५८ -.. स्त्वद्य निरामयान् - घ. । ५९ प्रयच्छाम - क. ख. । ६० येषु - क., घ । ६१ न शोचति - घ । ६२ तथा - ख । ६३ इम - क ख. । ६४ त - घ. । ६५ पुत्रमादाय - क- ख मंत्रमादाय - घ । ६६ धारयन्नेव - घ । ६७ प्रभावान्निर्गतस्तेषां - घ. । ६८ मुनिपुङ्गवः - क., ख. । ६९ तच्च - घ । ७० युक्तात्मानस्तपोधना. - घ. । ७१ परिचिन्तयन् - घ । ७२ राजा सालवनात् तस्मात् घ- । ७३ प्रविशन् - क. । ७४ ब्राह्मणैर्दूरत - क. ।

निमित्तानि च संलक्ष्य शुभानि स नराधिपः ।

लेखमानयतेत्युक्त्वा धारयामास तं रथम् ।।३ ५। ।

स पुरद्वारसंस्थस्तु रथेन महता तदा ।

ब्रह्मधन्व७५ धृतच्छत्रः७६ पञ्चाला७७ वीजिताननः ।।३ ६ ।।

गृहीत्वा लेखमव्यग्रमवाचयत७८ तं तदा ।

श्लोकद्वयं७९ चाप्यभवत्तस्मिँल्लेखे शुभप्रदम् ।।३७।।

ये ते गुरुकृताच्छापाद् गोवधेनावपीडिताः ।

पितृभक्त्या कृतज्ञाना८० जाताः सर्वे शुभोदयाः ।।३८। ।

सप्तव्याधा दशार्णेषु८१ मृगाः कालञ्जरे गिरौ ।

चक्रवाकाः शरद्वीपे८२ हंसाः सरसि मानसे ।।३ ९। ।

तेपि जाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपारगाः ।

प्रस्थिता दीर्घमध्वानं यूयं किमवसीदथ । ।8.57.४० । ।

सनत्कुमार उवाच

श्लोकद्वयं८४ तथा८५ श्रुत्वा त्रयस्ते विषपीतवत् ।

मोहं तदा तु८६ संप्राप्य लब्धसंज्ञा विशन्पुरम् ।।४१।।

ते प्रविश्य पुरञ्चैव वेश्म८७ चैवाप्यतन्द्रिताः ।

इति चेति च संचिन्त्य८८ वनाय दधिरे मनः । ।४२। ।

सा च८९ पत्नी महाभागा अभिगम्य९० नराधिपम् ।

इदमाह मुदा युक्ता राजानं ससुहृज्जनम् । ।४३।।

भवान् योगेश्वरो भूत्वा सक्तो भोगेषु सर्वशः ।

प्रबोधार्थं ततोहन्ते क्रोधमाहारयन्तदा ।।४४।।

७५ पुरोधसा - ष । ७६ धृतं छत्रं - क. । ७७ पाञ्चाली - ख. । ७८ अवाचयत् - क. । ७९ श्लोकत्रयमित्यन्यत्र । ८० हृतज्ञाना - क. । ८१ तु - क. । ८२ सरद्वीपे । ८३ तेभ्यः - क. ख. । ८४ श्लोकत्रयमित्यन्यत्र । ८५ तदा- - ख; । ८६ नु - ख. । ८७ वेश्यं - ख । ८८... नुता - क. वेनाय - ख. । ८९ सापि - क. । ९०. अधिगम्य ख; ।

जानामि त्वां रुतज्ञञ्च९१ जानामि त्वां खगन्तथा ।

अतोहं जानती राजन् प्रतिबोधार्थमुद्यता ।।४५।।

तस्माद्विप्रमिमञ्चैव तेषां पितरमव्ययम् ।

धनेन योजयस्वाद्य पुत्रं९२ राज्येभिषिच्य च९३ । ।४६। ।

श्वो गच्छाव९४ वनं राजन९५ मा कालं प्रतिपालय ।

राजा तत्कृत्यमखिलं९६ कृत्वा पत्न्या सहव्रतः९७ । ।४७। ।

जगाम वनमुद्दिश्य योगेन च दिवं ययौ ।

पंचालोपि गते तस्मिन् तपः कृत्वा सुदुश्चरम्९८ ।।४८ । ।

चकार पारणं९९ चैव यक्षत्वं१०० चाप्यवाप१०१ ह ।

ब्रह्मधन्वा च कालेन१०२ सुमहात्मा१०३ दृढव्रतः ।।४९। ।

हिमवत्तनयां देवीं तपसा समपश्यत१०४ ।

वरदां तां तदा दृष्ट्वा१०५ ब्रह्मधन्वाब्रवीच्छुभाम् ।।8.57.५० ।।

इच्छामि कामरूपित्वं१०६ त्वद्भक्तिं चैव१०७ नित्यदा ।

कृच्छ्रं महच्च प्राप्तस्य१०८ त्वयैवोद्धरणं ततः ।।५१ ।।

एवमस्त्विति सा चोक्त्वा जगामेष्टां गतिं तदा ।

बह्मधन्वापि मत्तोभून्मदनेन दुरात्मवान्१०९ ।।५२। ।

स भूत्वा धार्मिकः पूर्वमधर्मेणाभिपीडितः११० ।

अभिमेने१११ स कन्याश्च११२ ऋषीपत्नीश्च सर्वशः ।।५३ । ।

भर्तृरूपेण गत्वा च कामेन स विमोहितः ।

न च कश्चिद्विजानाति११३ तथा११४ वर्तन्तमन्तशः । ।५४। ।

अथ हाल११५ इति ख्यातो मृगचारी महातपाः ।

तस्य पत्नी सुधर्माभून्नाम्ना रूपवती११६ दृढम् ।।५५।।

९१ मृगी तं च - घ. । ९२ पुत्रो - ख. । ९३... भिषेच्यतां - ख.,. .ते - घ. । ९४ गच्छावो -क., गच्छाम - ख घ ।. ९५ राज्या (त्) - क. । ९६ तत्सर्वमखिलं - घ. । ९७ दृढव्रतः - घ. । ९८ सुदुस्तरम् - घ.. । ९९ परमं - ख., पावनं - घ. । १०० पञ्चत्वं - घ. । १०१ चैवमाप - घ. । १०२ कामेन - घ. । १०३ स महात्मा - घ. । १०४ तामपश्यत - घ । १०५ ब्रह्मन - घ. । १०६ कामरूपत्व - घ. । १०७ त्वद्भक्तत्वं च - ख । १०८ कृच्छ्रे महति संप्राप्ते - घ. । १०९ दुरात्मना - घ. । ११० तिपीडितः -ख । १११ अभिमाने - ख., अभिरेमे - घ. । ११२ शकल्याश्च - घ., कामाच्च - ख. । ११३ न कश्चित्तं- विजानाति - घ. । ११४ वृत्तं - घ. । ११५ काल - घ. । ११६ धर्मवती - क, ।

कथयन्ति हि तां देवाः सिद्धाश्च सह चारणैः ।

असमा रूपतोन्याभि११७स्त्रिषु११८ लोकेषु भामिनी११९ ।। ५६। ।

न च तस्य सभार्यस्य१२० अन्तरं स बुबोध ह ।

कस्मिन्१२१ काले भवेत्तस्या१२२ विरहः१२३ पतिना सह ।।५७।

स ब्रह्मधन्वा तां श्रुत्वा तथा रूपवतीं सतीम् ।

पत्यास्या विरहाकांक्षी व्याघ्ररूपं चकार ह ।।५८ ।।

कृत्वा च सुमहद्रूपं विकृतं भैरवं तदा ।

अत्रसयत् मृगान् व्यास दर्शनेन सुबालिशः१२४ ।।५९। ।

तद्१२५ व्याघ्रभयसंत्रस्तमृगयूथं तदा विभो ।

मनोनिलजवव्यग्र१२६मदृश्यं संप्रपद्यत ।।8.57.६० । ।

मृगैः सह च हालोपि१२७ जीवितैषी तदा गतः ।

सुधर्मा१२८ ब्राह्मणी सापि१२९ भयाद् व्याघ्रस्य भामिनी१३० ।।६ १ । । स्त्रीस्वभावाच्च

पतिता१३१ नान्वगच्छन्मृगव्रजम् ।

एकाकिनीञ्च तां दृष्टवा ब्रह्मधन्वा दुरात्मवान् ।।६२।।

व्याघ्ररूपं समुत्सृज्य तामिदं प्रत्यभाषत ।

मृदुना सान्त्वयुक्तेन१३२ वचसा भयपीडिताम् ।।३ ३ ।।

मा भीर्भवतु ते भद्रे१३३ पतिस्तेहं सुमध्यमे ।

मृगराजो गतोसौ च समाश्वस मम प्रिये ।। ६४।।

तं समाश्वस्य सापश्यत् पतिरूपं महायशा ।

हृदा चाचिन्तयद्१३४ दृष्टो मयासौ तैर्मृगैः सह ।।६५ ।।

जीवितैषी पलायन् वै१३५ कुतोयं पुनरागतः ।

देवेन्द्रो मा दुराचारः सदा धर्ष१३६त्यतन्द्रितः ।।६६।।

११७ रूपेणासमतां - ख., अभिरेमे स तां चापि - घ. । ११८ स्त्रीषु - घ. । ११९ भाविनी - ख. घ. । १२० न स तस्याः शुभापांग्या - ख घ. । १२१ तस्मिन् - क., यस्मिन् - ख. घ. । १२२... भवत्तस्या - घ. । १२३ विवाहः - घ । १२४ दिवानिशं - घ । १२५ तं - घ. । १२६ मनोनिलवदव्यग्र - क. ख., मनोनी.. - घ. । १२७ सहचरः सोपि - घ. । १२८ सुधन्वा - घ. । १२९ चापि - घ. । १३० कामिनी - ख. । १३१ पतिना- घ. । १३२ शन्तियुक्तेन घ. । १३३ भद्रं मे (ते) - क ख । १३४... पचिन्तयद् - ख. । १३५ पलायँश्च - ख. । १३६ धर्त्तु - क. खः. । धर्षं? ।

सोयं कामयितुं प्राप्तः किन्न स्यादन्तरैषिवान् ।

तस्माद् द्रक्ष्याम्यहं सम्यग् दुष्टं दिव्येन चक्षुषा।।६७।।

सनत्कुमार उवाच

एतस्मिन्नन्तरे सोथ ब्रह्मधन्वा करेग्रहीत् ।

तामिदं चोचिवान् हृष्टः१३७ किं त्वं चिन्तयसे हृदा ।।६८। ।

न मामालिङ्गसेद्य त्वं१३८ मृत्योरास्याद्विनिर्गतम्१३९ ।

ननु तेहं प्रियो भर्ता मा क्रुधो वरवर्णिनि ।।६९।।

ततस्तां स तदा दौष्ट्यात् कपोले समजिघ्रत ।

परिष्वज्य च दुष्टात्मा गात्रैर्गात्राण्यपीडयत् ।।8.57.७०।।

नीवीं व्यस्रं सयच्चैव१४० अधरं चापिबद् बलात् ।

बुबुधे सा च तं दुष्टं कर्मणा तेन शोभना ।।७१ ।।

सुधर्मोवाच

न त्वं मम पतिर्मूढ शक्रस्त्वं नात्र संशयः ।

न भूयो१४१ मदनस्यास्मि१४२ विषयोहं१४३ सुदुर्मते।।७२।।

स तयाप्येवमुक्तस्तु अवधूतश्च सर्वशः ।

पपात धरणीपृष्ठे स्वं च रूपं प्रपद्यत ।।७३। ।

ततः सा क्रोधताम्राक्षी धक्ष्यमाणेव चक्षुषा ।

निरीक्ष्य वदनं सुभ्रूरिदं वचनमब्रवीत् ।।७४। ।

ऋषिपत्न्यस्त्वया बह्व्यो व्यंसिताः दुष्टचेतसा११४ ।

न मादृशी त्वया काचिदन्या ह्यसादिता१४५ पुरा ।।७५।।

इदानीं कर्मणस्तस्य पूर्वमाचरितस्य ते१४६ ।

फलं प्राप्तमिदं पश्य मत्सकाशाद् दुरासदम्१४७. ।।।७६।।

१३७ दृष्टवा - ख., धृष्ट? । १३८ सोहमालिंग हेभद्रे - ख. । १३९ विनिर्गतः - - ख. । १४० विस्रंयच्चैव - क. ख., विस्रंसयँश्चैव - ख. । १४१ न भये -ख, उभयो. क. । १४२. .स्ति -.क. व. । १४३ बिक्षयोर्ध्वं - ख,

विषमेर्ध्वं - क. । ' १४४ दुष्टचेतसः - क, । १४५.. .प्यासादिता - ख. । १४६ च - ख. । १४७ दुरासद - क. ख. ।

यदेव रूपं कृत्वा त्वं१४८ मृगानत्रासयो१४९ बलात् ।

विचरिष्यसि तेनैव रूपेण बहुलाः समाः । ।७७। ।

अशक्तश्चापि हन्तुं त्वं भविता मानुषं१५० क्वचित् ।

षष्ठे च काले संप्राप्ते मृगं भक्ष्यमवाप्स्यसि ।।७८। ।

सनत्कुमार उवाच

अभिव्याहृत्य तं क्रूरं शुभाचारा मनस्विनी ।

जगाम तान्मृगाँस्त्वेव ततः पतिमपश्यत । ।७९। ।

सोपि दुःखेन सन्तप्तो मन्वानस्तां हतेति१५१ च ।

विलपन्नेव१५२ तां दृष्टवा परिष्वज्येदमब्रवीत् ।।8.57.८० ।।

दिष्ट्या त्वमसि संप्राप्ता मृत्योरास्याद्विनिःसृता ।

कच्चिन्न तेन दृष्टासि मृगराजेन शोभने । ।८१ । ।

सुधर्मोवाच

नासौ मृगेन्द्रो दुर्बुद्धिः कोप्यसौ कामरूपवान् ।

मदर्थं१५३ समनुप्राप्तो मया१५४ दग्धः पतङ्गवत् ।।८२। ।

स शापान्मम दुष्टात्मा१५५ शार्दूलप्रकृतिं गतः ।

राजेव शक्तिशापेन सौदासो राक्षसीं तनुम् । ।८३ । ।

सनत्कुमार उवाच

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा हालो धर्मार्थतत्त्ववित् ।

दिव्येन चक्षुषापश्यद् ब्रह्मधन्वानमव्ययम्१५६ । ।८४।।

तामुवाच सतीं भार्यामिदं स करुणात्मकः ।

कृतं दुष्टं त्वयात्रेयि सद्भिः कर्म विगर्हितम्१५७ ।।८५।।

महतस्तपसस्तेद्य क्षयोयं सुमहान् कृतः ।

न दुष्यन्ति स्त्रियः साध्वि नद्यो यद्वद् विगाहनैः१५८ ।।८६।।

१४८ सो (दौ?) - क., तु - ख. । १४९... नत्रासयद् - क ख । १५० मानुषान् - क. । १५१ मत्वातस्तां हतेति च - क., प्रियां पत्नीमचिन्तयत् - ख. । १५२ विललाप च - क. । १५३ मदनं - क । ५५४ समनुप्राप्तस्ततो - क. । १५५ शापाद् दुष्टकर्मासौ - ख. । १५६.. मप्युत - ख. । १५७ सर्वं - क । कर्मसङ्गिन् विगर्हितम्? । १५८ द्विजन्तुभिः - क., द्विजान्तवैः - ख. ।

न चैव शक्यं१५९ धर्मेण संगुप्तां त्वां प्रमर्दितुम्१६० ।

यथा विषेण संछन्नमन्नं भोक्तुं हि मानवैः । ।८७। ।

अत्र ते वर्त्तयिष्यामि पुरावृत्तं महातपे ।

यत् पतिव्रतया पूर्वं कृतं दीप्तेन तेजसा ।।८८। ।

आसीद् भलन्दनो१६१ नाम ऋषिः परमधार्मिकः ।

विद्वाँश्चैव१६२ दयावाँश्च पृथिवीवद् व्यवस्थितः१६३ । ।८९ ।।

ऋग्नाम्नी१६४ तस्य भार्याभूद् वासिष्ठी पुण्यलक्षणा ।

रूपेणाप्रतिमा साध्वी न तस्याः स्त्रीः१६५ समा क्वचित् ।।8.57.९० । ।

पतिव्रता महाभागा सर्वधर्मविदुत्तमा ।

तस्याः पतिमृते नान्यद्दैवतं भुवि विद्यते ।। ९१ । ।

अपश्यत कदाचिद्वै देवास्तौ कमलेक्षणाम् ।

तस्या रूपगुणोन्मत्ता१६६ लेभुर्न१६७ धृतिमेकशः । ।९२। ।

न शक्यते च सा प्राप्तुं न दूतीभिर्न कर्मणा१६८ ।

न दानेन१६९ न संमानै१७० र्न बलेन न सेवया ।।९३ ।।

वह्निस्तामग्न्यगारस्थां१७१ प्रविष्टामग्रहीच्छुभाम्१७२ ।

न चापि१७३ साहमस्मीति१७४ न च नास्मीत्यथा१७५ब्रवीत् ।।९४।।

न क्रोधो नापि दर्पोस्या न मानो१७६ न च मत्सरः१७७ ।

तस्याः प्रियमभून्नान्यत् पतिमेवान्वचिन्तयत्१७८ । । ९५ ।।

विभावसुरपि१७९ व्यक्तमियं मामिच्छतीति ह ।

अभ्युपेत्य न१८० दुष्टेति१८१ भावेन सुरसत्तमः१८२ ।।९६। ।

अथ हित्वा स्वकं देहमदेहः१८३ समपद्यत ।

एवं वै भास्करो वायुर्वरुणश्चन्द्र एव च ।।९७। ।

१५९ शक्तो - क ख. । १६० प्रधर्षितुं - घ । १६१ भलन्दलो - क, भगन्दलो - ख. । १६२ सिद्धश्चैव - ख. । १६३ पृथिव्यामध्यवास्थितः - ख. । १६४ ऋन्नाम? - क, ऋग्नामा - ख. । १६५. सीत् - ख. । १६६ रूपगु- णैर्मत्त-। - ख. । १६७ लेभिरे नैकशो धृतिमिति लेभिरे नैव ते धृतिमिति वा पाठः साधीयान् स्यात्। १६८... भूतैर्न कर्मणा - क. घ. । १६९ दान्येन - क । १७० - -चान्येन - क। १७१... मग्रतीरस्थां - ख. । स्थः? । १७२ मतनीच्छुभाम् ख। १७३ चाहं ख। १७४ मस्तीति क., मास्मेति (?), १७५ तथा - ख । १७६ न च मानो क, ख। १७७ न मत्सरः - क ख. । १७८... भ्यचिन्तयत् - घ. । १७९.. मपि - ख । १८०..न्न - कः, नु - ख. । १८१ न - ख । १८२ मं - ख. । १८३ देहं विदेहः - घ. ।

331

सर्वे विदेहाः संवृत्तास्ततस्तां संप्रसादयन् ।

सापि तान्नावदत् किञ्चित् पुरुषानघशंकया१८४ । ।९८ । ।

भर्तुश्चाकथयत् सर्वं स तानिदमुवाच१८५ ह ।

इयं पत्नी महाभागा मम सर्वाङ्गसुन्दरी । ।९९। ।

नेयं कुप्यति युष्माकं जाने१८६ ह्यस्या व्रतं शुभम् ।

मत्तोपि वो भयं नास्ति नाहं कुप्ये कथञ्चन ।। 8.57.१०० ।।

मत्प्रसादाद्विदेहापि देहवन्तो भविष्यथ ।

ततस्ते देहवन्तो वै तुष्टुवुस्तं भलन्दनम्१८७ । । १०१ । ।

ऊचुर्वरं वृणीष्वाद्य तुष्टाः स्मस्तव१८८ सर्वथा ।

सोवाच रजसा१८९ नार्यः१९० शुद्ध्यन्तु१९१ मदनुग्रहात् ।। १०२ ।।

कर्मणा च विमुच्यन्तां१९२ व्यवहार्या भवन्तु च ।

सर्वशौचा भवेयुश्च अदुष्टाः सर्वकर्मसु१९३ ।। १०३ । ।

हाल१९४ उवाच

ततस्ते तं नमस्कृत्य सभार्यं१९५ ब्रह्मवादिनम् ।

जग्मुर्देवाः प्रशंसन्तः सर्वे१९६ वह्निपुरोगमाः । । १ ०४। ।

एवं त्वमपि धर्मज्ञे१९७ नित्यं पतिमनुव्रता ।

कस्त्वां समर्थो देवोपि स्प्रष्टु१९८मन्ये१९९ कुतो जनाः२०० ।।१ ०५। ।

तीर्थभूताः स्त्रियश्चापि न दुष्यन्ति कथञ्चन ।

मद्रूपं कृतवान् यस्मात्तस्माच्छापं न चार्हति२०१ । ।१ ० ६। ।

तस्मात्करिष्ये तस्याहमदृष्टस्यापि२०२ शोभने२०३ ।

अनुग्रहं धर्मयुक्तं येन श्रेयो ह्यवाप्स्यति२०४ ।। १ ०७। ।

१८४ न्यर्त्ति... - क.,.. त्मनः - ख, परिशंकया - घ. । १८५ तामिदमुवाच - क. । १८६ सत्वं - घ. । १८७ भलन्दलं - क., भगन्दलं - ख । १८८ तव - क । १८९ वचनं - घ. । १९० स्त्रीणां - ख. । १९१ शुद्धिः स्यानृ... - ख. । १९२ मनोवाक्कर्मभिर्मुक्ता - ख. । १९३ पवित्राः सर्वतः शुद्धाः स्त्रिय एव हि कर्मसु - ख. । १९४ सन. - क. । १९५ संभाष्य - घ. । १९६ इन्द्रपुरोगमाः - घ । १९७ धर्मज्ञा - क. । १९८ द्रष्टुं - घ. । १९९... मन्यत् - क. ख., मन्यः - घ । २०० जनः - क. घ । २०१ च नार्हति - क. घ. । २०२... मदुष्टस्यापि - घ.,.. न्दुष्टस्यापि करिष्यति - ख । २०३ हि शोभते - ख. । २०४ यमाप्स्यसि - ख. ।

व्याघ्रस्यापि प्रिये तस्य स्मृतिर्नित्यं भविष्यति ।

सर्वकार्येषु२०५ धर्मेषु२०६ धर्मेण च चरिष्यति२०७ ।।१ ०८।।

यतोस्य२०८ कामरूपित्वं येन मत्तः सदा ह्यभूत् ।

तत एव पुनः श्रेयः प्राप्स्यते मदनुग्रहात् ।। १०९।।

सनत्कुमार उवाच

स एष व्यास२०९ दुष्टात्मा विश्वामित्राश्रमे रतः ।

अग्रारण्ये२१० सदा ह्यासीद्देव्या गणापतिः कृतः ।।8.57.१ १ ०।।

य इदं२११ तस्य माहात्म्यं धारयेच्छ्रावयीत वा ।

सततं ब्राह्मणं२१२ व्यास योगैश्वर्यमवाप्नुयात् ।।१ १ १।।

योगेश्वरत्वं कांक्षद्भिरेतदध्येयमन्तशः ।

जन्मान्तरं समासाद्य प्राप्नुवन्ति न संशयः ।।११२।।

शृणुयाच्च इमं सततं प्रयतः शुचिरेकमना मनुजः२१३ ।

प्रियवत्स हि शक्रसमानवपुः सुकृतेन कृतेन पुमान्२१४ ।।१ १ ३।।

इति स्कन्दपुराणे सप्तपंचाशोध्यायः

व्यास उवाच

वरान् गृहीत्वा रुद्राणी१ तस्मिञ्छिखरिसत्तमे२ ।

अकरोत् किमिति ब्रूहि सर्वं देव्या विचेष्टितम् ।।१।।

सनत्कुमार उवाच

स्वयम्भुवि गते देवी तपसो विरराम ह ।

सा तुष्टा वरलाभेन४ चिन्तयन्ती तदा वरम् ।।२।।

न्यवैक्षत५ दिशः सर्वाः प्रसन्नवदनेक्षणा ।

कस्यैतत्६ कथयामीति देवं हित्वेति चाब्रवीत् ।।३ ।।

२०५ सर्वाः कार्येषु - क. । २०६ ष्वधः?, धर्म्येषु? । २०७ करिष्यति च - घ., करिष्यति - क, तत्तथा - घ. । २०८ जातोस्य - घ. । २०९ एष एव स - घ. । २१० अग्न्यारण्ये - घ । २११ इमं - क ख. घ । २१२ ब्राह्मणान् - घ। २१३.. प्रिय. - क. । २१८ मनुजस्स जहाति अधर्मकृतं ससुरेन्द्र- पुरं व्रजते - क. घ ख । १ शर्वाणी - घ. । २ शिखर - क. । ३ देव्या सर्व - घ. । ४ वरदानेन - क ख घ । ५ न्यवेक्षत - ख, न्यरीक्षत - क, निरीक्ष्य च - घ. । ६ कस्यैनं (नत् ?) - क. ।

शास्त्रज्ञं कञ्चिदुद्दिश्य७ यथार्थं८ शास्त्रचिन्तकः९ ।

पुत्रलभ्भकृतं१० हर्षं चिन्तयन्त्या मुहुर्मुहुः । ।४।।

अपतज्जलमत्यर्थं११ शीतलं सु१२ सुगन्धि च ।

बहुभूत् सरसि स्वच्छं तस्यास्तत्तेजसा जलम् । । ५ । ।

शिष्ये बुद्धिगुणेनेव१३ गुरुणा ज्ञानमाहितम् ।

विगाहमाना सा देवी तत्सरो विमलोदकम् । । ६ । ।

रेजे वियन्मध्यगता दीप्तेव सवितुः प्रभा ।

विगाहमाना व्यजहत् कृष्णां कोशीं तदानघा । ।७। ।

सा विरेजे तया मुक्ता कलेवेन्दोर्घनात्यये ।

तस्याः१४ कोश्याः१५ समभवत् कौशिकी लोकविश्रुता ।

विश्वं सिसृक्षतो धातुर्देहादिव पुरा निशा । ।८। ।

विम्बाधरा तीक्ष्णसुचारुदंष्ट्रा प्रसन्नताराधिपचारुवक्त्रा ।

सुजातनीलांचितदीर्घकेशी किञ्चित्समभ्युन्नतरोमराजी ।।९। ।

सुसंस्थिताभ्यां चरणाम्बुजाभ्यां प्रदक्षिणावर्तनिमग्ननाभिः ।

विगूढजान्वस्थिशिरा सुगुल्फा विनाकृतेवाम्बुरुहेण१६ लक्ष्मीः । । 8.58.१० ।।

प्रसन्नरूपा प्रथमोद्गतस्तनी प्रफुल्लनीलाम्बुजचारुलोचना१७ ।

सुसंस्कृतैर्वज्रमणिप्रवेकिभिर्विभूषिता चाभरणै१८ स्सुमध्यमा ।। ११ ।।

साङ्गदा बद्धकेयूरा१९ कटकोद्भासितत्विषा२० ।

बिभर्त्ति सा भुजानष्टौ सायुधानपराजिता ।। १२ । ।

बद्धगोधाङ्गुलित्राणा कवचं बिभ्रती शुभम्२१ ।

दुर्भेद्यं२२ सहजं भास्वत् सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ।।१ ३ ।।

निबद्धतूणीरयुगा२३ प्रगृहीतशरासना ।

वसाना पद्मकिञ्जल्करुचिरे वाससी तदा । ।१४। ।

७ किंचिदुद्दिश्य - घ. । ८ यथार्हं - घ. । ९... चिन्तकम् - घ । १० पुत्रलाभकृतं घ । ११.. च्च जलं सद्यः-

घ. । १२ च (?) । १३ शिष्यैर्बहुगुणेनैव - क. । १४ तस्यां - क । १५ कोश्यां - क। । १६... वाम्बुरूहेव -

क । १७ प्रसन्ननीलाम्बुजचारुनेत्रः- - घ. । १८ विभूषितेवाभरणैः - ख., विभूषितैर्वा - क,?.. तैराभरणैः - घ । १९ वज्रकेयूरा - घ. । २० करकोद्भासितत्विषा - क ख. । २१ शुभा - घ. । २२ दुर्भेदं - घ । २३... युग्मा - घ ।

जानुभ्यामवनिं गत्वा शिरस्याधाय चाञ्जलिम् ।

व्यज्ञापयत सा देवी ब्रूहि किङ्करवाणि ते ।। १ ५। ।

मूर्ध्न्युपाघ्राय तां देवीं परिष्वज्य च पीडितम्२४ ।

भवानी प्राह संहृष्टा२५ मूर्तिस्थानं२६ ममाव्यये ।।१ ६। ।

जरामरणहीना त्वं शोकदुःखविवर्जिता ।

भविष्यसि महायोगा संयुगेष्वपराजिता ।। १७। ।

कौशिकीति च नाम्ना त्वं लोके ख्यातिं२७ गमिष्यसि ।

अन्यैश्चनामभिः श्लाघ्यैर्गुणकर्माभिसंश्रयैः ।।१८।।

तव भक्ताः२८ स्मरिष्यन्ति येति२९ दुर्गेषु संस्थिताः ।

दुर्गाणि ते तरिष्यन्ति त्वत्प्रसादाद्वरानने । ।१९। ।

वरा वरेण्या वरदा दुर्गा३० सर्वार्थसाधनी ।

इत्थं त्वां नामभिर्दिव्यैः स्तोष्यन्ति मुनयः सदा । ।8.58.२० ।।

जापैः प्रणतिभि३१र्होमैरुपहारैः पृथग्विधैः ।

प्राणिनः पूजयिष्यन्ति भवतीं भुवि सर्वदा ।।२१ ।।

सिंहयुक्तं ततो३२ देवी३३ रथमादित्यवर्चसम् ।

ससर्ज सपताकं च किंकिणीजालमण्डितम् ।

विन्ध्यं गिरिवरं चास्या निवासाय समादिशत् ।।२२। ।

सनत्कुमार उवाच

सैव३४ मुक्ता तदा देवी प्रणम्य भुवनेश्वरीम् ।

आरुरोह रथं दिव्यं कार्तस्वरमयं शुभम् । । २३ ।।

व्योमगेन रथेनाथ नानारत्नांशुमालिना ।

जगामाशु ततो विन्ध्यं नानाद्रुमलतान्वितम् । ।२४। ।

२४ निपीडितम् - ख., निपीडितां - घ. । २५ संयुक्ता - क ख, घ । २६ मूर्त्तिस्थासि - घ. । २७ ख्यांति-लोके - घ. । २८ भक्त्या - क. । २९ येपि - ख । ३० वरेण्या वरदा दुर्गा वरा - ख. । ३१ जप्यैः प्रणामैः - घ. । ३२ महद् - क, महा - घ. । ३३ दिव्यं - क ख. घ. । ३४ एवमुक्ता - क. ख. घ. ।

विहङ्गविरुतै३५र्विन्ध्यः स्वागतेनेव३६ कौशिकीम् ।

अपूजयदमेयां तां तत्र प्राप्तां तदानघाम्३७ । ।२५।।

वारिभिर्विमलैः शोक्तंनिर्झरोदरनिःसृतैः३८ ।

स पुष्पनिकरैः पुण्यैरर्घञ्चास्यै ददन्निव । । २६। ।

अथ मृगपतिनागं त्रस्तपर्यन्तनागं

चकितहरिणयूथक्षुण्णदर्भाङ्कुराग्रम् ।

वरमहिषविषाणच्छिन्नगुल्मावतानं

गिरिवरमति रम्यं कौशिकी साभ्यपश्यत् । ।२७।।

व्यरोचयत सा३९ देवी वासाय शिखरं गिरेः४० ।

उत्फुल्लं४१ पादपालीनविहङ्गगणनादितम्४२ । ।२८। ।

निर्झरोदकसंपर्कहरितोपलशाद्वलम् ।

नानाद्रुमलतापुष्पसुरभीकृतमारुतम् ।। २९ ।।

तुहिननिकरशीतैर्निर्झराम्बुप्रवाहै-

र्निचितपृथुनितम्बोत्तुङ्गपर्यन्तसानुम् ।

गिरिवरशिखरं तत्साध्युवासाथ देवी

कुसुमिततरुशाखाश्लिष्टमत्तद्विरेफम् । ।8.58.३ ० । ।

य इदं४३ पठते नित्यं शृणुयाद्वा समाहितः ।

कौशिक्याः संभवं सम्यक् स याति परमां गतिम् ।।३ १ ।।

इति स्कन्दपुराणे कौशिकीसम्भवो नाम अष्टपञ्चाशत्तमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

ततस्तां कौशिकीं तत्र प्रस्थाप्य हिमवत्सुता ।

विरेमे तपसस्तीव्रात् सस्नौ च विधिवत्तदा ।।१ । ।

३५ विकलै (विहङ्गमकलै?) - घ. । ३६.. नेह - क. । ३७ उमाम् - घ । ३८ निर्झरोदकनिःसृतैः - क. ख. ।

३९. .तदा - घ. । ४० गिरौ - क. । ४१ तत् फुल्ल घ. । ४२... वादितम् - क, ख. । ४३ इमं - क. ख. ।

वसाना वाससी शुक्ले१ दिव्य२ स्रगनुलेपना ।

पार्श्वस्थं पर्वतं वीक्ष्य प्रोवाच वरदास्मि ते । । २।।

एवमुक्तवतीं४ देवीं५ शिखरी६ मूर्त्तिमान्७ तदा ।

प्रणिपत्य वरं वव्रे मयि सान्निध्यमस्तु८ ते ।।३ । ।

नाम चैव मम ख्यातिं तव नामा९ भिलक्षितम् ।

यातु लोकेषु सर्वेषु त्वत्प्रसादान्महेश्वरि । ।४।।

अग्निश्च वरदां वव्रे मागाः कोपं मयीश्वरि ।

सदा पुष्पफलत्वं च वृक्षास्तां तत्र वव्रिरे ।।५। ।

सुप्रसन्ना भवास्माकं त्वयि भक्तिश्च नोस्त्विवति ।

ततस्तां वव्रिरे देवीं सर्वाश्च परिचारिकाः१० । ।६ ।।

उपास्यमाना बह्वीभिर्देवताभिर्गिरीन्द्रजा ।

अभिभूयान्यतेजांसि भानवीव११ बभौ१२ प्रभा । ।७।।

हृदयेपि स्थिता पत्युः पत्यौ१३ हृदयसंस्थिते ।

सा वै गिरीन्द्रतनया वियुक्ता१४ स्मीत्यमन्यत ।।८। ।

अथ सा तेजसां धाम१५ पतिं सर्वजगत्पतिम् ।

वरदा वरदं द्रष्टुं गमनायोपचक्रमे । ।९।।

नमस्कृता तद्वनदेवताभिः१६ प्रदक्षिणीकृत्य समिद्धमग्निम् ।

ऋषीँस्ततो वन्द्यतमाभिवन्द्य जनञ्च तेषां प्रतिपूज्य पूज्यम् ।।8.59.१ ० । ।

उत्पपात ततो व्योम सा सार्द्धं सोमनन्दिना ।

सिंहेन च१७ जगद्धात्री गणैः परिजनेन च । । ११ । ।

१ शुभ्रे - घ । २ दिव्यगन्धानुलेपना - घ. । ३.. स्थमचलं - घ.,... स्थमथ संवीक्ष्य - क. । ४.. मुक्तवती - ख. घ. । ५ देवी - क. ख घ. । ६ शिखरो - घ., शिखरं - ख. । ७ मूर्तिमत् - क. ख. घ.,... माँस्तदा - घ. । ८ सान्नैध्यमस्तु - क. । ९ नाम्ना - घ । १० परिचारकाः - क. । ११ भवानी - क., भवानी च - घ. । १२ विबभौ - क., ददौ - घ. । १३ पतौ - क । १४ विमुक्ता - क. । १५ धामं - क. । १६ सा वरदेवताभिः - घ. । १७ सिंहेनैव - क.,.. .नैव - घ. ।

वियति जलदवृन्दान् विक्षिपन्ती स्वधाम्ना

हिमजलकणशीतैर्वीज्यमाना मरुद्भिः ।

गिरिवरतनया सा पत्युरेव स्मरन्ती

मदनदहनमूर्तेराशु पार्श्वं जगाम ।। १२ । ।

इति स्कन्दपुराणे ऊनषष्टितमोध्यायः

सूत१ उवाच

अथासौ ब्रह्मणः पुत्रं व्यासः प्राह कृताञ्जलिः ।

किमर्थं कौशिकी विन्ध्यं देव्या संप्रेषिता तदा । । १ । ।

एवमुक्तस्तदा धीमान् व्यासेन ब्रह्मणः सुतः ।

यथावृत्तं पुरा सर्वमाख्यातुमुपचक्रमे ।।२ । ।

आरिराधयिषुर्देवीं विन्ध्यस्तेपे पुरा तपः ।

ततस्तुष्टाब्रवीन्विन्ध्यं पार्वती वरदास्मि ते । ।३ । ।

मयि वासोस्तु ते नित्यमेवमादित्यरोधनः ।

वव्रे गिरीन्द्रतनयां प्राह सा च तथास्त्विति ।।४।।

स्वतनुं सा द्विधाभूता२मग्नेर्दीप्तां शिखामिव ।

दाहाय दानवेन्द्राणां प्राहिणोत् कौशिकीमतः३ । ।५ । ।

अथ तं ब्रह्मणः सूनुमुवाच मुनिसत्तमः ।

गिरिर्विन्ध्यो महाप्रज्ञ४ कथमादित्यरोधनः । । ६। ।

सनत्कुमारः प्रोवाच पृष्टो व्यासेन धीमता ।

शृणु यस्मादभूद्विन्ध्यो गिरिरादित्यरोधनः । ।७ ।।

पुरा विन्ध्योब्रवीत् सूर्यं कस्मात्त्वं न करोषि माम्५। ।

प्रदक्षिणं यथा मेरुं का तेवज्ञा मयि प्रभो६ । ।८।।

१ व्यास उ. - क, सनत्कुमार उ. - घ. । २ द्विधीभूता - क ख. । ३ कौशिकी ततः - घ. । ४ महाप्रज्ञः - क. । ५ किमवज्ञां करोषि मां - घ. । ६ प्रभो - क. ।

स उवाच तदा विन्ध्यं नैवं कर्तुं हि शक्यते ।

प्रत्याख्यातः स सूर्येण विन्ध्यो गिरिरवर्धत ।

रुद्धा तस्य स्थितो मार्गं७ तस्मादादित्यरोधनः । ।९ ।।

नष्टालोके ततो लोके देवाः संविग्नचेतसः ।

अगस्त्यमुपसंगम्य वाक्यमूचुः समाहिताः । । 8.60.१० । ।

सवितुर्मार्गमावृत्य गिरिर्विन्ध्यो व्यवस्थितः ।

तं वारय महाप्राज्ञ गतिर्नः सर्वदा भवान् । । ११ ।।

ततो८गस्त्यो गिरिं गत्वा प्रोवाचेत्थं महातपाः ।

यास्यामि दक्षिणामाशां पन्थानं देहि पर्वत ।। १ २।।

यावत्प्रतिनिवर्त्तेयं९ तावच्च१० स्थातुमर्हसि ।

ततः प्रभृति चैवेह नाभूदागमनं मुनेः ।।१ ३।।

अथ पप्रच्छ तं व्यासः पितामहसुतं प्रभुम् ११ ।

कौशिकी प्रहिता विन्ध्यं दानावानां विनाशने ।।१४।।

के ते१२ कस्य किमर्थं वा कौशिक्या दानवा हताः ।

एतत् सर्वं समासेन मुने१३ मे वक्तुमर्हसि ।।१ ५।।

पितामहसुतो धीमान् व्यासेनैवं१४ प्रचोदितः ।

प्रश्नमेतं१५ समासेन व्याख्यातुमुपचक्रमे ।। १६ । ।

देवासुरे पुरातीते संयुगे परमाद्भुते ।

सुन्दो निसुन्दश्च सुतौ निशुम्भस्य बभूवतुः । । १७। ।

हतान् निशम्य तौ बन्धून्सुरैः सर्वान्महाहवे ।

देवान्प्रति सुसंक्रुद्धौ गर्जन्तौ गोवृषाविव ।। १८ ।।

सिंहाविव महासत्त्वौ हृतदंष्ट्रानखायुधौ१६ ।

श्वसन्तौ सविषावुग्रौ भग्नदंष्ट्राविवोरगौ ।। १९।।

अशक्तौ तौ सुरैर्योद्धुं हतपक्षौ महासुरौ ।

सुपर्णाविव संक्रुद्धौ छिन्नपक्षौ महाबलौ ।।8.60.२ ० ।।

७ मार्गे - घ. । ८ तस्या - क., अगस्त्यः सुमहातेजास्तत्र गत्वाब्रवीद्वचः - घ । ९ यावच्च न निवर्तेयं (?) । १० त्वं - घ. । ११ प्रभुः - क. । १२ कृते - घ. । १३ मुने - घ., प्रश्नं - क. ख. । १४ व्यासेनैव - क. । १५ प्रश्नमेनं - घ. । १६ कृतदंष्ट्रानाखायुधौ - घ. ।

- - - णः१७ सुतौ चैतौ१८ गोकर्णं प्रति जग्मतुः ।

आरिराधयिषू देवं ब्रह्माणममितौजसौ । ।२ १ ।।

अथोवाच ततो व्यासो गोकर्णं कथयस्व मे ।

कस्मिन्देशे किमर्थं वा केन वोत्पादितं१९ पुरा ।।२२।।

प्रोवाच ब्राह्मणः सूनुर्व्यासेनैवं प्रचोदितः ।

शृणु वत्स समासेन पुण्यं गोकर्णसंभवम् ।।२३ । ।

हते त्रिशिरसि त्वष्टा पुत्रे ज्यायसि वज्रिणा ।

बृत्रं२० नाम ततः२१ पुत्रमसृजत्तपसां निधिः२२ । ।२४। ।

प्रलम्बबाहुं वृत्तास्यं पीनविस्तीर्णवक्षसन् ।

सुश्लिष्टजानु सहनुं जलदध्वाननिस्वनम् ।।२५। ।

स्वक्षं सुपार्श्वं सुकटिं दीर्घरक्तान्तलोचनम् ।

समरे सर्वदेवानां जेतारमपराजितम् । ।२६ ।।

स निर्जित्यामरान् सर्वान् जग्रासेन्द्रं महाद्युतिः ।

ततो महर्षिभिः सृष्टा जृम्भिका तं समाविशत् ।।२७।।

तस्याथ जृम्भमाणस्य निर्जगाम शतक्रतुः ।

वदनादाशु२३ संक्षिप्य स्वां तनुं योगमायया । ।२८ ।।

तस्य योगबलं दृष्ट्वा वीर्यं शौर्यं च संयुगे ।

ततो भीताः सुराः सर्वे ब्रह्माणं शरणं ययुः । ।२९। ।

तान्दृष्ट्वा स तदा भीतानमरान् सुरविद्विषः ।

प्रोवाचाशु२४ प्रजेशानः पद्मयोनिः पितामहः ।।8.60.३ ० । ।

पराजितान् वो जानामि वृत्रेण रणमूर्धनि ।

उपायं तं न पश्यामि येनासौ जीयते युधि । ।३ १ः ।

यास्यामर२५ सहिताः सर्वे देवं द्रष्टुमुमापतिम् ।

विश्वेश्वरं विधातारं वरदं भक्तवत्सलम् ।।३ २।।

१७ न पश्यंतौ (तपस्यन्तौ?) - घ । १८ चेतौ - क., चोभौ - घ. । १९... त्पादितः - क. । २० वृन्दं - क. । २१ पुनः - ख । २२ निधिम् - क. ख. । २३ वरदानात्तु - घ. । २४ प्रोवाचासौ - घ. । २५ यास्यामः - ख. ।

स नः प्रणामैर्भक्त्या च स्तुत्या चाराधितः प्रभुः ।

महादेवो महायोगी२६ शम्भुः शान्तिं विधास्यति ।।३३।।

अथोत्तस्थुः सुराः सर्वे देवदेवं दिदृक्षवः ।

अपश्यन्तो विचेरुश्च महीं सोदधिपर्वताम् ।।३४।।

अथ विष्णुर्महायोगी देवीं हिमवतः सुताम् ।

अपश्यत् पांशुदिग्धाङ्गीमासीनां बालरूपिणीम् । ।३५।।

लेखामिव नवामिन्दोः प्रातः सूर्यप्रभामिव ।

हविषा हूयमानस्य तन्वीमग्नेः शिखामिव ।।३६।।

विज्ञाय स तदा योगान्महायोगां सुरेश्वरीम् ।

ईश्वरो जगतो विष्णु२७र्जिष्णुस्तुष्टाव पार्वतीम् ।।३७।।

विष्णुरुवाच

त्वं स्रष्ट्री२८ सर्वभूतानां संहर्त्री त्वं सुरेश्वरि ।

त्वमस्य जगतो धात्री नित्या प्रकृतिरव्यया । ।३८।।

त्वं प्रभा शर्वरी ज्योत्स्ना कीर्तिस्तुष्टिरुमा धृतिः ।

बुद्धिमेधा स्मृतिः प्रज्ञा सन्ध्या कान्तिः स्तुतिर्मतिः ।।३९।।

त्वमीशा देवि देवानां गणमाता गणाम्बिका ।

भद्रकाली महागौरी कौशिकी विन्ध्यवासिनी ।।8.60.४० । ।

दुर्गा ख्यातिर्महाविद्या गायत्री त्वं सरस्वती२९ ।

स्वाहा स्वधा महामाया लक्ष्मीर्योगेश्वरेश्वरी ।।४१ ।।

उल्का सती गिरेः पुत्री मैत्रेयी ब्रह्मचारिणी ।

तापसी३० रेवती षष्ठी वरावरसहस्रदा३१ । ।४२ । ।

कुन्दकार्मुकसारङ्गकोकिलाशोकपल्लवैः ।

तुल्यासि३२ दन्तभ्रू नेत्रस्वरपाणिभिरीश्वरि३३ । ।४३ ।।

प्रमत्तोत्फुल्लपूर्णन्तान् नागोत्पलनिशाकरान् ।

विशिनक्षि सदा देवि गतिलोचनकान्तिभिः ।।४४। ।

२६ महायोगः - क. ख । २७ धाता - घ. । २८ सृष्टिः- - क. । २९ सुरेश्वरी - क । ३० तामसी? । ३१ चराचरसहस्रदा - घ. । ३२ तुल्यास्य - क. । ३३... रीश्वरी - क. ।

शिरोभिर्महिषोद्भ्रान्तरक्तपर्यन्तलोचनैः ।

नृभिः क्षितितलन्यस्तकरजानुमिरिज्यसे३४ ।।४५।।

मत्तान्यपुष्टाकलवल्गुभाषिता द्विरेफमालासितचारुमूर्धजा । प्रफुल्लपुष्पस्तबकोद्गतस्तनी

विराजसे कल्पलतेव पुष्पिता ।।४६।।

देवि देवीभिरनिशं भक्त्याभिवन्द्यसे दिवि ।

इज्यसे३५ मुनिभिः शश्वद् गिरिजे गिरिमूर्धसु ।।४७।।

अर्च्यसे द्धिगन्धर्वैर्गन्धपुष्पोत्करैः सदा ।

सदागतिपथं प्राप्ता३६ प्राप्त्या च स्तूयसेनघे ।।४८।।

भासि सिंहं समारूढा चलत्पिङ्गलकेसरम् ।

दीप्ता प्रभेव सावित्री मेरुमूर्धानमास्थिता ।।४९।।

जिघांसती रणे दैत्याञ्छरौघैर्भास्यजिह्मगैः ।

रवेर्मूर्तिस्तमांसीव विकिरन्तो गभस्तिभिः ।।8.60.५०।।

परशुं शितमुदगृह्य देवदानवसंयुगे३७ ।

भ्राजसे देवि संक्रुद्धा पाटयन्तीव३८ रोदसी ।।५१।।

अथ सा शैशवं हित्वा तनुमन्यां समाददे३९ ।

एकीकृतामिवाकाशे संहतिं सर्वतेजसाम् । ।५२।।

दीप्तामपि सुखालोकां शान्तामपि सविभ्रमाम्४० ।

बालामपि जगद्धात्रीं तन्वीमपि सुसंहताम्४१ ।।५३।।

उवाचेदं च सा प्रीता४२ वरदास्मि तव प्रभो ।

एवमुक्तस्तया४३ सोथ प्रोवाचाम्भोदनिस्वनः४४ ।।५४।।

शरण्ये देवि भक्तानां शरणागतवत्सले ।

भवानि भव मे नित्यं सुप्रसन्ना महेश्वरि ।।५५।।

कथयस्व च४५ देवेशं शाश्वतं स्थाणुमव्ययम् ।

विश्वात्मानं महादेवं सर्वयोगेश्वरेश्वरम् ।।५६।।

३४... रीज्यसे - क. । ३५ ईज्यसे -घ । ३६ सदागतिपथप्राप्ता - क । ३७ संयुते- क. । ३८ पातयन्तीव - ख. । ३९ समादधे - घ. ।। ४० तपन्तीमप्यविभ्रमाम् - क घ. । ४१ सुसंयतां क. । ४२ सुप्रीता - क, ख, । ४३... स्तदा घ. । ४४ निस्स्वनः - क. । ४५ त्वं च - घ. ।

तथास्त्विति प्रतिज्ञाय कथयामास शंकरम् ।

मृगयूथस्य मध्यस्थं क्रीडन्तं४६ मृगरूपिणम् ।।५७। ।

एकशृङ्गं महाग्रीवमेकाक्षममितौजसम् ।

एकपादं सुसंश्लिष्टमापाण्डुकपिलोदरम् । ।५८। ।

अथ विष्णुर्द्रुतं गत्वा शृङ्गे जग्राह तं४७ प्रभुम् ।

तस्मिन्नेव ततो ब्रह्मा जग्राहेन्द्रश्च वीर्यवान् ।।५९। ।

त्रिधा तदभवच्छृङ्गं चलितं४८ दीप्ततेजसम्४९ ।

त्रयाणां सुरमुख्यानां पृथक् पाणिषु संस्थितम् । ।8.60.६० । ।

अथादृश्यस्तदा शर्वस्तानुवाच सुरोत्तमान् ।

यदर्थमागता यूयं तद् ब्रूत सुरसत्तमाः ।।६१ ।।

अथोवाच तदा५० ब्रह्मा परमेशं वृषध्वजम् ।

राज्यं पुनरवाप्नोतु हत्वा वृत्रं५१ पुरन्दरः । । ६२ ।।

ततस्तानमरान् तत्र वृषकेतुः समागतान् ।

स्वरेण वारिदध्वानगम्भीरेणाब्रवीत्ततः । ।६३ ।।

वैष्णवं परमं तेजः फेनमाचक्ष्यते सुराः५२ ।

शिरश्छेत्स्यति वृत्रस्य तदादाय शतक्रतुः । ।६४। ।

हृषीकेशोथ तत्खण्डमनयत् स्वं निकेतनम् ।

न्यवेशयत५३ तत्रैव५४ वारिजोदरसंभवः५५ ।। ६५।।

नीयमानं तृतीयं५६ च खण्डमाखण्डलेन तु ।

रक्षसामधिपः श्रीमान् जग्राहाथ दशाननः ।।६६।।

चकार सन्ध्यामुदधौ दक्षिणे न्यस्य तत्तदा ।

न विचालयितुं शक्तः सन्ध्यामास्थाय रावणः५७। ।६७।।

तत्पुण्यं देवदेवस्य व्यास क्षेत्रं महाद्युते ।

गोकर्णमिति नामास्य चकार कमलासनः ।। ६८। ।

४६ क्रीडया - क. । ४७ स - ख. । ४८ चलिते - क. ख. । ४९ दीप्ततेजासां - क., दीप्ततेजसि - ख. । ५० ततो - ख. । ५१ वृत्रं हत्वा - घ. । ५२ केन वै निर्मितः पुरा - घ । ५३ निवेशयत - घ. । ५४. त्वद्वारि - घ. । ५५ वारिधेरुदरे ततः - घ. । ५६ द्वितीयं - घ. । ५७ सत्वमन्विष्य वारुणः - घ. ।

तत्र गत्वा नरो भक्त्या प्रणिपत्य महेश्वरम् ।

अश्वमेधमवाप्नोति सर्वपापैः प्रमुच्यते । ।६९।।

गोकर्णमुत्तरं५८ व्यास स्थापितं पद्मयोनिना५९ ।

उदन्वतः स्थितं तीरे स्वयमेव तु दक्षिणे ।।8.60.७०।।

यः शृणोति नरो नित्यं पुण्यगोकर्णसंभवम् ।

सर्वपापविधूतात्मा स यातिपरमां गतिम्६० ।।७१ ।।

अथ तौ दानवौ व्यास गोकर्णमभिजग्मतुः ।

तत्र चेरतुरत्युग्रं तपोम्बुपवनाशनौ ।।७२।।

कस्यचित्त्वथ कालस्य विदित्वोग्रं तयोस्तपः ।

आजगाम तयोः पार्श्वं ब्रह्मा सुरनमस्कृतः ।।७३।।

अथ तौ विश्वधातारं चतुर्वक्त्रं पितामहम् ।

अपश्यतां महाबाहू ब्रह्माणं पुरतः स्थितम् ।।७४।।

शुक्लाम्बरधरं दीप्तं शुक्लस्रगनुलेपनम्६१ ।

एकीकृतमसंप्रेक्ष्यं तेजो दिनकृतामिवम्६२ ।।७५।।

प्रीतोस्मि युवयोः पुत्रावथोवाच पितामहः ।

अनेन तपसोग्रेण वरं ब्रूत६३ मभीप्सितम् ।।७६।।

अमरत्वं तु वव्राते तौ प्रणम्य पितामहम् ।

ब्रह्माथाह६४ विना देवानमृतत्वं न विद्यते ।।७७।।

अवश्यमेष्यो६५ युवयोर्मृत्युरेकेन केनचित् ।

अथामरत्वं वव्राते परस्परवधं विना ।।७८।।

एवमस्त्विति ताभ्यां तं वरं दत्त्वा पितामहः ।

हंसयुक्तेन यानेन६६ जगाम स्वं निकेतनम् ।।७९।।

असुरावपि तौ तस्मात्तपसोग्राद्विरेमतुः ।

आजग्मतुर्निकेतं स्वं वरं लब्ध्वा पितामहात् ।।8.60.८०।।

५८... मुत्तमं - ख. । ५९ ब्रह्मयोनिना - घ. । ६० "स याति परमं स्थानं यत्र गत्वा न शोचते' ' - घ. । ६१ शुक्रगन्धानुलेपनम् - घ. । ६२ रवि (रुचि) राकार... - ख. । ६३ ब्रूता - क. । ६४... हाथ - क. ख., ... प्याह - घ. । ६५ अवश्यमेव - घ. । ६६ हंसयुक्तविमानेन - घ. ।

वरदानं६७ ततो ज्ञात्वा दैत्याः पातालवासिनः ।

आजग्मुर्दानवाश्चैव तयोः पार्श्वं मुदान्विताः ।।८१ ।।

केशी मुरो६८ मयः शम्भुः६९ कार्तस्वरमहारवौ ।

इन्द्रशत्रुः कतिर्धुन्धुस्त्विल्वलो नमुचिर्द्रुमः ।।८२ । ।

वातापी दुन्दुभिर्मेघः प्रभुरन्ये च दानवाः ।

सर्वे कवचिनः शूरा गदापरिघपाणयः । ।८३ । ।

ऊचुश्च शोकमग्नानामस्माकं शत्रुतापनौ ।

युवां प्लवाविवायातौ शोकसागरतारणौ ।।८४।।

पुरेप्रतिभये रम्ये कान्तां नाम ततः सभाम् ।

आजग्मुस्तुष्टमनसो दानवेन्द्राः७० समागताः७१ । ।८५। ।

तस्यां प्रशस्ते७२ विस्तीर्णे शातकौम्भे वरासने ।

आससाद महाबाहुः सुन्दो दानवसत्तमः । ।८ ६।।

निसुन्दोन्यत्ततो भेजे हेमरत्नमयं शुभम् ।

आससाद ततो धीमान् कार्तस्वरमयं७३ मयः७४।।८७।।

अन्ये च दानवा भेजुरासनानि तदा७५ मुने ।

हेमरत्नविचित्राणि भास्वन्ति च महान्ति च । ।८८ ।।

विरेजे सा सभा तत्र दानवेन्द्रैः समागतैः ।

सबलाकैस्तडित्वद्भिः प्रलये द्यौरिवाम्बुदैः७६ । ।८९ ।।

अथोन्नाम्य शिरो रत्नमरीचिपरिवेषवत् ।

सुन्दो वचनमाहेत्थमम्मोदरुचिरस्वनः७७ । ।8.60.९० ।।

दानवेन्द्राः करिष्यामि सर्वेषामश्रुमार्जनम् ।

विजित्य दैवतैः सार्द्धमिन्द्रमाहवमूर्धनि ।।९१ । ।

प्रयाम७८ दंशिताः सर्वे सज्जीभवत७९ दानवाः ।

त्रैलोक्यविजयं कर्तुमुद्यतायुधपाणयः । ।९२ ।।

६७ वरलाभं (?) । ६८ केशिरुग्रो - घ । ६९ शंखः - घ. । ७० दानवेन्द्र - घ. । ७१ समागतां - घ. । ७२ त्रयस्ते - क. ख. । ७३ कार्तस्वरमये - क, । ७४ शुभम् - घ. । ७५ ततो - ख. । ७६ द्यौरिवाम्बरे - ख. । ७७.. निस्वनं पुनः - घ । ७८ प्रयामो - घ. ७९ सज्जा भवत - घ. ।

345

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्रभुः प्राहासुरेश्वरम्८० ।

यज्ञैर्व्रतैस्तपोभिश्च८१ नियमैश्चासुरद्विषः८२ ।।९३।।

आप्याययन्ति संरब्धाः शश्वद्वर्णाश्रमा भुवि ।

तानेव प्रथमं हत्वा ततो जेष्याम देवताः ।।९४।।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्राहुर्दानवसत्तमाः ।

आयतिं प्रथमं हत्वा विजेष्यामस्ततोमरान् ।।९५।।

अथोवाच तदा८३ धुन्धुर्मेघदुन्दुभिनिस्वनः ।

राजानुगामी लोकोयमपापो बध्यते कथम् ।।९६।।

अस्मत्तो दैवतै राज्यं लोकं हत्वा पुरा हतम् ।

विक्रमेणैव निर्जित्य दैत्यराज्यं सुरैर्हृतम् ।।९७।।

तथा८४ तेभ्यो वयमपि प्रोत्थितध्वजसंकुले८५ ।

आनेष्यामो रणे जित्वा श्रियमाविग्नलोचनाम् ।।९८।।

अपकारे सति समे स्वभावेन मनस्विनाम् ।

तेजो विजृम्भते दीप्तं शक्तिमत्स्वेव सर्वदा ।।९९।।

अथ धुन्धोर्वचः श्रुत्वा मुरो मुरजनिस्वनः ।

उच्चैरुत्क्षिप्य मूर्धानं प्रोवाच प्रहसन्निव ।। 8.60.१० ०।।

पुराभवन्८६ महात्मानो८७ दानवेन्द्रा महाबलाः ।

हिरण्यकशिपुर्वृत्रः प्रह्लादो नमुचिर्बलिः । ।१ ०१ ।।

कोटिशो दानवाश्चान्ये महासत्वा महाबलाः ।

यैः कृता प्रसभं लक्ष्मीः स्ववक्षःस्थलवासिनी ।।१ ०२।।

अल्पावशेषैरधुना८८ युष्माभिरसुरोत्तमाः ।

कथमानीयते राज्यं सुरान्निर्जित्य संयुगे । ।१ ०३। ।

इष्टार्थसाधकेनाशु देशकालाविरोधिना ।

उपायेन परीप्सध्वं राज्यमन्येन केनचित् ।। १ ०४।।

एतच्छ्रुत्वा तदा वाक्यमंशुमाली८९ महासुरः ।

प्रोवाच मधुरं श्लक्ष्णमर्थानुगमिदं वचः । ।१ ०५।।

८० प्राहासुरेश्वरः - घ. । ८१ यज्ञव्रततपोभिश्च - क. घ. । ८२ यमैश्वासुरविद्विषः - घ. । ८३ ततो - क. घ. । ८८ अथ - घ. । ८५ प्रोच्छ्रितध्वजसंकुले - घ. । ८६. भूवन् - क. ख. । ८७ महोत्साहो - घ. । ८८ स्वल्पावशेषैरधुना - घ. । ८९.. .मंशुमान्स - घ. ।

सापराधा बलीयांसो बद्धवैराश्च दानवैः ।

जयिनः श्रीमदोन्मत्ताः साम देवेष्वनर्थकम् । ।१ ० ६।।

सुरेषु मानसी सिद्धिर्विभुता भुवनत्रये ।

अणिमाद्यैर्गुणैर्योगस्तेषु दानमपार्थकम् । । १ ०७। ।

एकार्था नार्थिनः९० सर्वे संहताश्चासुरद्विषः ।

न ते भेदयितुं शक्या दानैस्ते दानवोत्तमाः९१ । ।१ ०८। ।

मन्त्रप्रभावशक्तिभ्या९२ मुत्साहेन परेण च ।

संपन्नाः सर्वथा देवा न युद्धं तैः सहेष्यते । । १ ०९।।

युक्तो दानवमुख्यानां हीन९३ सन्धिः सुरैस्सह ।

स्थानवृद्धिं परीप्सूनां क्षीणानामधुना भृशम् । ।8.60.१ १० ।।

अथाह तेजसा स्वेन तेजांसि सुरविद्विषाम् ।

अभिभूय सदस्युच्चैरंशुमानंशुमानिव । ।१ ११ । ।

प्रणामपूर्वः क्रियते हीनसन्धिः कुराजभिः ।

न चक्रुर्दानवाः पूर्वं कुर्वते न च सांप्रतम् । । १ १२।।

शिरांसि दानवेन्द्राणां कथं यास्यन्ति नम्रताम् ।

सुमेरोरिव शृङ्गाणि भानुमन्त्युच्छ्रितानि च ।।११३ । ।

आदास्यामोथ वा राज्यं देवान्निर्जित्य संयुगे ।

प्राप्स्यामो वा९४ गतिं पुण्यां निहताः समरेमरैः९५ ।।१ १४।।

इत्थमंशुमतः श्रुत्वा वाक्यं वाक्यार्थकोविदः ।

गम्भीरमर्थवत् प्राह महिषो वदतां वरः । ।१ १ ५। ।

विदितं वः समस्तानां९६ पूर्वजा९७ भवतां यथा ।

हता दानवशार्दूला विक्रमैकरसाः सुरैः ।। ११ ६। ।

तदलं दानवश्रेष्ठा वृत्त्या वोग्निपतङ्गयोः९८ ।

सन्धाय दैवतैस्सार्धं वृत्तिं कुर्मः स्वकर्मभिः ।।१ १७।।

९० धन्विनः - घ. । ९१ दानवैर्दानवोत्तमाः - घ. । ९२ शक्त्या च - घ. । ९३ हीनः - घ. । ९४.. .द्य - घ. । ९५ शरैः - घ । ९६ सहस्थानां - घ. । ९७ पूर्वाणां - घ. । ९८... वत् - घ. ।

ज्यायोभिर्दानवा देवै रन्ध्रव्यसनवर्जितैः९९ ।

विग्रहेण कथं सिद्धिमिच्छथ स्रस्तशक्तयः । । १ १८।।

गुणातिशययुक्तानां यानमभ्युच्चये सति ।

मन्त्रोत्साहप्रभावाणामवाप्तौ१०० देशकालयोः ।। ११ ९। ।

अथ संभूय यानेन मन्यध्वे१०१ सिद्धिमात्मनः ।

दंशिताः समरे यत्ताः१०२ समेता यक्षराक्षसैः । । 8.60.१२० ।।

रक्षांसि हुतशेषाणि ज्वलने शक्तिसूनुना ।

श्रितानि दैवतान्येव भीतान्यबलवन्ति च ।।१ २१ । ।

आयत्ता सर्वदा यक्षाः कुबेरेसुरसत्तमाः ।

स चापि सुरमुख्यानां कुरुते कार्यमुद्यतः ।। १ २२।।

अन्यत्र दैत्यशत्रुभ्यो भुवनेषु बलीयसः ।

अभावादसुरश्रेष्ठा द्वैधीभावो न विद्यते ।। १२३ । ।

महिषे सदसि स्वस्थमित्युक्तवति दानवे ।

विस्पष्टमर्थवद्वाक्यं द्रुमः प्राह महासुरः । । १ २४। ।

समरे निर्जितैः१०३ पूर्वमस्माभिरबलैस्सह ।

जयिनः शक्तिसंपन्नाः संधास्यन्ते कथं सुराः । ।१२५। ।

संविधायाशु१०४ दुर्गाणि पर्वतानुदकानि च१०५ ।

विजये सततं युक्ता विगृह्यासनमास्महे ।।२२६।।

नाशयन्तः सदा यज्ञान् व्रतानि नियमांस्तथा ।

वर्णाश्रमांश्च१०६ लोकेस्मिन् जिघांसन्तः समन्ततः । । १ २७। ।

ततो लोकविनाशेन विच्छिन्ने१०७ सत्क्रियापथे ।

विदित्वापचितान् देवानभियास्याम दंशिताः । ।१ २८। ।

अथ ते तस्य वचनं सर्व एवानुमेनिरे ।

आसन्नमृत्यवोपथ्यमन्नं१०८ प्राणभृतो१०९ यथा ।। १ २९। ।

उत्तस्थुर्लोकनाशाय मतिं कृत्वामरद्विषः ।

उदन्वन्त इवोद्वेलाः प्रलये मारुताकुलाः ।। 8.60.१३० । ।

९९... रन्तर्व्यसनवर्जितैः - घ. । १००... मधाम्ना - ख. । १०१ मन्यध्वं - क. ख. । १०२ मत्ताः - घ. । १०३ निर्जिताः - क. । १०४ सन्निधायाशु - घ. । १०५ पार्वतान्युदकानि च - क, पार्वतान्यौदकानि च - घ. । १०६ वनाश्रमाश्च - घ. । १०७ विनष्टे - घ. । १०८ पथ्यमर्थं - घ. । १०९ प्राणहरं - घ. ।

जलद इव सुनीलः पीनवृत्तोन्नताङ्गो११०

हिमकरकरशुभ्रां हारयष्टिं दधानः ।

उदपतदथ सुन्दस्त्वासनात् स्वात्तदानीं

जलधिरिव विघूर्णन् फेनमाली युगान्ते । ।१ ३१ । ।

तदनु तदनुजोम्बुवाहनीलः परिघभुजः पृथुरक्तदीर्घनेत्रः ।

अजहदविमनाः स्वमासनान्तं प्रतिभयकृद् द्विषतां तदा निसुन्दः । । १३ २।।

इति स्कन्दपुराणे दैत्योद्योगो नाम षष्टितमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

अथ दानवमुख्यानां लोकनाशाय निर्ययौ ।

मत्तवारणसम्बाधं१ रथाश्वविलितं बलम्२ ।। १ ।।

तत्तदा३ दानवानीकं विससार दिशो दिशः४।

प्रलये मारुतोद्धूतमौदन्वतमिवोदकम् ।। २ । ।

निजघ्नुर्ब्राह्मणान् केचित् केचिन्निष्पिपिषुर्विशः५ ।

तुस्तुभुः क्षत्रियानन्ये शूद्रानन्ये बभक्षिरे६ । । ३ । ।

जग्लसु७र्ल्लिलिहुर्न्नेदुर्बभञ्जुश्च समन्ततः ।

यज्ञेष्वन्नं हविर्नादान्८ यूपाँश्चामरविद्विषः । ।४। ।'

स्वधीतवेदाध्ययनाभिनादितान् मुनिप्रवेकाचितगुल्मपादपान् ।

प्रभूतचीराजिनदर्भसंचयान् निकामपर्यन्तहिमाम्बुनिर्झरान् । । ५।।

उपान्तनीवारगवेधुकाचितान्९ प्रसुप्तविश्वस्तमृगर्क्षवानरान् ।

हबिर्भुजो१० धूमवितानसंकुलान् विसृत्य चान्ये प्रविजघ्नुराश्रमान्११ ।।६।।

केचिन्मुनीनामसुरा जीर्णोरगसमत्विषः१२ ।

जटाः संगृह्य लुलुचुः क्षालितास्तीर्थवारिणा । ।७ । ।

११०.... त्तमाङ्गो (? ।

१ मत्तैरावणसम्बाध - घ । २.. कलितं बलम् - घ । ३ तत्तथा - घ. । ४ दश - घ । ५ च्चिक्षिपुश्च दिशो दश - घ- । ६ बभञ्जिरे (?) । ७ जग्रसु - घ । ८ बहिर्दानान् - क । ९ उपात्तनीवारगवेधुकाचितान् - ख । १० हविर्भुजां (? । ११ परिजघ्नुराश्रमान् - ख । १२.. मिव द्विप (ा). - ख ।

पातयित्वासुराः१३ केचिच्चरणैः पिपिषुः क्षितौ ।

ऋषीनात्मविनाशाय हुताशान् ज्वलितानिव१४ ।।८।।

शिरांसि मुनिपत्नीनां करैः केचित् तलैस्तथा१५ ।

पूतानि१६ वारिभिः पुण्यैः पस्पृशुर्दानवाधमाः ।।९। ।

अथ ते जगृहुर्यात्रां१७ ज्ञात्वाभ्युदयमात्मनः ।

विक्षिप्तं१८ लोकनाशाय बलमाहूय सर्वशः ।।8.61.१ ० । ।

प्रशस्तेहनि नक्षत्रे मुहूर्ते च जयान्विते१९ ।

सन्नाहभेरीराहत्य क्रियाश्चक्रुर्जयावहाः ।। ११ ।।

सन्नाह्यान् बलिनो सत्तानानाय्य वरवारणान् ।

सम्यगभ्यर्च्य वर्माणि बबन्धुर्विधिनासुराः ।। १ २।।

यन्त्राणि धौतैर्नाराचैः पूर्णान्यासनपार्श्वयोः ।

बबन्धुः शक्तिपूर्णाँश्च वेणून् तिर्यगवस्थितान् ।।१ ३ ।।

तोमरान् कणपान्२० शंकून् शूलचक्रपरश्वधान् ।

आबबन्धुर्नियुक्ताश्च मध्यमासनपार्श्वयोः । । १४।।

सज्जानि परमास्त्राणि बालधींश्च सुसंस्कृतान् ।

संपूर्णान् गन्धवासोभिर्निशिताग्रैः शिलीमुखैः ।।१ ५।।

सन्नाह्यानकुशाँल्लौहान् बालेन्दुसदृशद्युतीन् ।

ग्रैवेयेषु सिताँश्चक्रुर्मध्ये मस्तकपिण्डयोः । ।१ ६ ।।

क्षुरप्रमालां२१ संयस्तां शातकुम्भमयीं शुभाम् ।

आबबन्धुश्च कुम्भेषु गजानां गजसादिनः२२ ।।१७।।

वैजयन्तीपताकाश्च विचित्राः स्वभिलक्षिताः ।

उच्छ्र्यामासुरायत्ता दन्त्यनीकस्य दानवाः ।।१८।।

घण्टा वारणमुख्यानामाससज्जु२३ र्महास्वनाः ।

चामराणि सुदीर्घाणि हंसांशुरुचिराणि२४ च । ।१ ९। ।

१३ पाटयित्यासुराः - घ । १४ हुतानाञ्जिलतानिव - ख. । १५ चलैस्तथा - क. ख. । १६ युतानि - घ. । १७... गौत्रां - क, र्यज्ञं - घ. । १८ विक्षिप्ता - ख. । १९ विजयान्विते - घ. । २०... यान् - क. । २१ क्षुरप्रमाणाः-घ. । २२.. सादिभिः - घ. । २३,. मानसंजु-क,. माससर्ज (र्जु) -घ. । २४ हंसांगरूचिराणि घ. ।

एकैकस्य चतस्रश्च करेण्वश्चारुदर्शनाः ।

स्थापिताः पुरतो दैत्यैः परवारणवारणाः । ।8.61.२ ० ।।

यूनो युवभिरारूढान् शिक्षितानस्त्रकोविदैः२५ ।

चक्रुरग्रेसरानश्वान् वर्मिणो लोहजालिनः ।।२१ ।।

वर्मिणो बद्धकवचाञ्छितनिस्त्रिंशधारिणः ।

तेषां पुरस्सरान् पत्तीननुयाताँश्च धन्विभिः ।। २२। ।

दैत्ययोधास्ततश्चान्ये२६ वर्मिणो लोहजालिनः ।

आरूढा बद्धनिस्त्रिंशाः स्नातपीताँस्तुरङ्गःमान्२७ । ।२३ ।।

केचिद्विनीतैर्युवभिः स्नपितैः२८ कृतमङ्गलैः ।

रथान् संयोजयामासुरश्वैरग्रजवैस्तदा२९ । ।२४।।

आयुधान् सपताकाँश्च किंकिणीजालनादितान् ।

अधितस्थुस्तदा केचिद् रथान् हाटकसंस्कृतान् ।।२५ । ।

एवं तत् कल्पितं श्रुत्वा सैन्यं सैन्यनमस्कृतः ।

सुन्दो दानवशार्दूलो निर्ययौ कृतमङ्गलः । । २६ । ।

स्वीषं सुकूबरं३० स्वक्षं शातकुम्भमयं वरम् ।

नानामणिमयैश्चित्रैर्भक्तिपुष्पमृगद्विजैः३१ । । २७। ।

युक्तं परमसंहृष्टैर्मनोवेगैस्तुरङ्गमैः ।

आरुह्याथ रथं दिव्यं पताकाध्वजशोभितम् ।।२८।।

कवची बद्धनिस्त्रिंशो विधूतसितचामरः३२ ।

अभितः स्तूयमानश्च सूतमागधबन्दिभिः ।।२९ ।।

निसुन्दोपि३३ मदश्यामकपोलालीनषट्पदम्३४ ।

आरुह्य निर्जगामाशु सांग्रामिकमनेकपम्३५ ।। 8.61.३० । ।

अन्ये च दानवास्तत्र रथैरश्वैर्मतङ्गजैः ।

निर्ययुः परमप्रीता३६ युद्धशौण्डाः सुदंशिताः ।।३ १ । ।

२५ वासितामस्त्रकोविदैः - ख. । २६ स्तथा चान्ये - घ । २७ स्नातपीतास्तुरङ्गमाः - क. । २८ स्नापितैः - क. ख. । २९... स्तथा - घ. । ३० सुकुरवं - क. । ३१ भक्तापुष्पसुगंधिजैः - घ । ३२ बद्धनिस्त्रिंश उद्धूतशितचामरः - घ. । ३३ उपसुन्दो - ख. । ३४ नीरदश्यामकपालानीलषट्पदम् - घ. । ३६ संग्रामिकमनीकपम् - क., महाद्विपं - ख । ३६ परमप्रीत्या - क घ. ।

बलस्याग्रेसरं कृत्वा तारकाक्षं३७ महासुरम् ।

सहितं बहुभिः शूरै रथनागाश्वपतिभिः । । ३ २।।

पृष्ठतः संविधायाशु बलोन्मत्तं महासुरम् ।

बलेन चतुरङ्गेण३८ महिषं पार्ष्णिरक्षिणम्३९ । ।३ ३ । ।

पार्श्वयोरुभयोर्न्यस्य४० मेघस्वनमहास्वनौ ।

सैन्येन महता दृप्तौ४१ दानवावरिसूदनौ ।।३४। ।

मध्ये सुन्दो निसुन्दश्च मयः शम्भुः खरो मुरः ।

सन्नद्धा बलिनः शूरा परसैन्यविदारणाः४२ । ।३ ५। ।

प्रतस्थिरे सुसंयत्ता दिवं दानवसत्तमाः ।

प्रलये मारुतोद्धूता घनाः संवर्त्तका इव । ।३ ६। ।

तेषामागमनं ज्ञात्वा सह स्वर्लोकवासिभिः ।

अपसृत्य जगामाशु जनस्थानं शतक्रतुः । । ३७। ।

मेरो शिखरमारुह्य सर्वेथ सहितास्तदा ।

सेना निवेशयामासुर्नन्दने ते सुरद्विषः४३ ।। ३८।।

अथ सैन्यस्य दैत्येन्द्रा४४ रक्षामाधाय सर्वशः४५ ।

प्रविभक्तानसंबाधानावासान्४६ जगृहुस्ततः ।।३ ९ ।।

दत्तानुज्ञास्ततः सर्वे दानवा दानवोत्तमैः ।

सन्नाह्यमपनिन्युस्ते सर्वोपकरणं तदा ।।8.61.४० ।।

आरूढा गजकन्यासु४७ वर्माणि मुमुचुः शनैः ।

आयुधान्यपनीयाशु४८ सैनिका मत्तदन्तिनाम् ।।४१ ।।

सन्नाहानपनिन्युश्च४९ मुमुचुः कवचानि च ।

तनुत्राणि च चित्राणि५० तदा दानवसैनिकाः । ।४२।।

३७ तारकाख्यं - घ. । ३८ बलेन च तुरङ्गेण - क. ख. । ३९ पारिरक्षिणम् - क., परिरक्षिणम् - ख. घ. । ४०... स्तस्य - ख. । ४१ गुप्तौ - क. घ. । ४२.. निवारणा - क ख. । ४३ निर्जरद्विजः - (षः) - घ. । ४४ दैत्यास्ते - घ. । ४५ सर्वतः - क. घ. । ४६... वासं - क. ख., वासास्ते - घ. । ४७... जगकन्यासु - क. । ४८.. .न्युपनीतानि - ख. । ४९ परिनिन्युश्च - घ. । ५० विचित्राणि - ख. घ ।

अपेत कक्षान्५१ मातङ्गान्५२ स्नातपीतान् गतक्लमान्५३ ।

बबन्धुः कल्पवृक्षेषु५४ केचिद्दानवसैनिकाः । ।४३ ।।

केचित् कल्पद्रुमान्नागा मदसंलीनषटपदाः५५ ।

बभंजुर्बलिनस्त्रस्तमत्तोद्भ्रान्तविहङ्गमान् ।।४४।।

चुक्रशुर्बलिनः केचिन्मदश्यामान्५६ मतङ्गजाः ।

कपोलान् कल्पवृक्षेषु पुष्पालीनालिपंक्तिषु ।।४५।।

नागा जगाहिरे केचिन्मत्ता मन्दाकिनीं नदीम् ।

हैमवारिजकिञ्जल्कपिञ्जरोपान्तरोधसम् ।।४६।।

विमुक्तसाङ्ग्रामिकवर्मजालान्५७ प्रसन्नचित्तान् परिघृष्टकायान् ।

निपीततोयानपनीतखेदान् बबन्धुरश्वान्पृथगश्वबन्धाः ।।४७।।

अथ सूक्ष्माणि वासांसि चित्राश्च परमाःस्रजः५८ ।

आनिन्युः कल्पवृक्षेभ्यः फलानि मधुराणि च५९ ।।४८।।

हैमानि केचित् पद्मानि तद्रजोरुणमूर्त्तयः६०।

बभञ्जुर्दानवा हृष्टा गता मन्दाकिनीं नदीम् । ।४९।।

आनिन्युः सैनिकाः केचिन्मन्दारकुसुमोत्करान् ।

फलान्याजह्रिरे केचित् स्वादूनि च बहूनि च ।।8.61.५० ।।

तत्रोष्य रजनीमेकां भेरीराहत्य दानवाः ।

तेनैव विधिना यत्ताः प्रजग्मुरमरावतीम् ।।५१ ।।

ततस्तूर्यनिनादेन गजानां बृंहितेन च ।

सिंहनादैश्च दैत्यानां चचालेवामरावती ।।५२।।

अथ शून्यां समुद्वीक्ष्य पुरीं दानवसत्तमाः ।

इत्थमूचुः सुसंहृष्टा६१ नदन्तो भैरवस्वनम्६२ ।।५३ । ।

५१ अपेतभक्ष्यान् - क. । ५२ अपेतकक्षास्तान्नागान् - घ. । ५३ स्नपितान्विगतक्लमान् - घ. । ५४ वृक्षकल्पेषु - क. । ५५... षट्पदान् - ख । ५६ मदश्यानान् - (?) । ५७... सङ्ग्रामिकवर्मजालान् - क. । ५८ विचिक्नुयिरय... - क. ख. । ५९ मुमुचासुराः-- - क. ख. । ६० भद्राणि रणमूर्धनि - घ. । ६१ संप्रहृष्टा - घ. । ६२ भैरवं रवं (?) ।

जयति विबुधशत्रुः सुन्ददैत्येन्द्रसिंहः

कठिनरुचिरबाहुः पीनविस्तीर्णवक्षाः ।

शतमखपुरजेता चारुपृथ्वायताक्षः

सजलघननिनादो मत्तनागेन्द्रगामी ।।५४।।

तदनु जयति चारुप्रान्तरक्तायताक्षो

मृगपतिगतिलीलः संयुगेष्वप्रधृष्यः ।

त्रिदशवरविजेता दानवेन्द्रो निसुन्दः

प्रहतमुरजनादः पीनदीर्घोरुबाहुः । ।५५।।

इति स्कन्दपुराणे अमरावतीप्रवेशो नाम एकषष्टितमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

अथ निर्जित्य दैत्येन्द्रौ दिवं१ विक्रमशालिनौ ।

जग्मतुः सहितौ दैत्यैर्विन्ध्यं तुङ्गशिलोच्चयम् ।।१ ।।

संपूज्य विधिवद्दैत्यान् प्रस्थाप्य भ्रातरौ तदा ।

रेमाते विन्ध्यपादेषु फुल्लपादपसानुषु ।।२।।

दैत्याभ्यामथ विज्ञाय ब्रह्मा सुरपराभवम् ।

विचिन्त्यैकमनाः सम्यग् वधोपायं तयोस्तदा ।।३ ।।

तिलं तिलं समादाय रत्नेभ्यश्चारुदर्शनाम् ।

ससर्ज कमनीयाङ्गीमङ्गनां वल्गुनिस्वनाम् ।।४।।

तिलोत्तमेति तस्याश्च नाम चक्रे पितामहः ।

दिव्यानामपि सा स्त्रीणामुपमेव३ तदा बभौ ।।५।।

अतिसंपूर्णवक्त्रां४ तामतींदीवरलोचनाम् ।

अतिहंसस्वनालापामतिमत्तेभगामिनीम् ।।६।।

लक्ष्मीर्निरीक्ष्य सव्रीडा पङ्कजेनावृणोन्मुखम् ।

वपुर्भिश्चैव चार्वङ्ग्यास्त्रेपुरुद्यानदेवताः ।।७।।

१ देवान् - घ. । २... मनङ्गां - क. । ३... मतिरूपा : - च. । ४ सिन्दूरवक्त्रां - घ. । ५. स्स्वैश्च - क ख.
।

तामुत्पाद्य ततो धाता६ पाकशासनमब्रवीत् ।

शम्भुना मदनः पूर्वं निर्दग्धो लोचनाग्निना७ । ।८।।

तस्य प्रोद्भूतये८ याम सर्वे९ पार्श्वं पिनाकिनः ।

तमाराध्य ततः१० कुर्म्मो यथा स्यान्मदनः पुनः । ।९।।

अथ ते ब्रह्मणा सार्धं तया चासुरविद्विषः ।

जग्मुर्विन्ध्यगिरेः शृङ्गं यत्रास्ते भगवान् हरः ।।8.62.१० ।।

तत्र शर्वमपश्यन्तो दध्युस्ते सुरसत्तमाः ।

गृणन्तः प्रणवं सर्वे शिवसन्यस्तचेतसः ।। ११ ।।

अथ लिङ्गं समुत्तस्थौ तेषां मध्ये दिवौकसाम् ।

सुसंहतं११ सुसंश्लिष्टं समूहस्तेजसामिव । ।१२। ।

उच्चचार तदा तस्मादुच्चैर्वाग्१२ विशदाक्षरा ।

निर्दग्धोयं मया पापस्तपस्विजनकण्टकः ।। १३ । ।

युष्मदर्थे विमोक्ष्यामि कार्यं वोयं१३ करिष्यति ।

करोतु परितश्चेयं मां प्रदक्षिणमङ्गना ।। १४।।

एवमुक्ता महेशेन सा चकार प्रदक्षिणाम्१४ ।

सन्निधायाञ्जलिं मूर्ध्नि रक्तेन्दीवरकोमलम्१५ ।।१५।।

नेमे१६ मूर्तिं तदा पूर्वां निस्ससार ततो मुखम्१७ ।

त्र्यक्षं प्रसन्नबिम्बोष्ठममितद्युति कान्तिमत् । । १ ६। ।

अथ तेजो विनिःसृत्य१८ वदनेन्दोः पिनाकिनः ।

तां विवेशाङ्गनामाशु१९ शरद्भास्करभास्वरम् । ।१७।।

अथ सा दक्षिणां मूर्तिं प्रणेमे चारुदर्शना ।

निर्जगाम तदा दीप्तं मुखं सुरगुरोस्ततः । ।१ ८।।

वारिभारालसाम्भोदरुचिमद्२० भीमनिस्वनम् ।

करालदशशनोद्भासि दीप्तरक्तान्तलोचनम् ।। १९ ।।

६ तां समुत्पाद्य धाता तु - घ. । ७ नेत्रवह्निना - घ । ८ प्रोद्धृतये - घ । ९ यामस्सर्वे - क. घ. । १० तथा - क. ख । ११ सुसंघातं - क ख, । १२ दुर्बोध... - ख । १३ यः - क. ख. । १४ प्रदक्षिणं - क घ. । १५... लोचनं - घ. । १६ रेमे - घ. । १७ तदा - क. ख । १८.. .भिनिःसृत्य - घ. । १९ आविवेशाङ्गनामाशु - घ. । २०... धारालसाम्मोदरुचिरं - घ. ।

355

अत्यादित्यं ततस्तेजो मुखान्निःसृत्य दक्षिणात् ।

दृश्यमानं सुरैस्सर्वैर्विवेश प्रमदोत्तमाम् । । 8.62.२० । ।

प्रणेमे सा ततस्तस्य पश्चिमां मूर्तिमञ्जसा ।।

निश्चक्राम ततस्तस्या२१ मुखं त्र्यक्षमनुत्तमम् ।। २१ ।।

ततस्तेजो विनिःसृत्य मुखेन्दोर्मदनद्विषः२२ ।

दीप्यमानं विवेशाशु तामेव प्रमदोत्तमाम् । ।२२ । ।

उत्तरां मूतिमागत्य प्रणेमे सा कृताञ्जलिः ।

तस्या२३ मुखं सुसंपूर्णं सुप्रसन्नं विनिर्ययौ ।।२ ३ । ।

तस्मात्तेजो विनिःसृत्य सूर्यदीप्तानलप्रभम्३४।

विवेश प्रमदामाशु तामेव वरवर्णिनीम् ।।२४। ।

मुखानि देवदेवस्य सुराणामर्थसिद्धये ।

चत्वारि निर्ययुर्दिक्षु न तस्या रूपविस्मयात् । ।२५।।

आत्मसंस्थं पुरा तेजो दग्ध्वा यन्मदनं कृतम् ।

अनुजग्राह देवेशस्तेन तां प्रमदोत्तमाम् ।।३ ६।।

अब्रवीच्च सुरान् सर्वांस्तत्रेदं वचनं शिवः ।

यस्मादियं मां युष्मांश्च मण्डलेन प्रदक्षिणम् । ।२७। ।

चक्रे सर्वान् सुरश्रेष्ठाः स्थानं तस्मादिदं मम ।

भविष्यति गिरौ विन्ध्ये मण्डलेश्वरसंज्ञितम् । । २८ ।।

मंडलेश्वरमेतच्च यः करोति प्रदाक्षिणम् ।

प्रदक्षिणीकृता तेन सप्तद्वीपा मही भवेत्२५ ।

सान्निध्यं सर्वदा ह्यस्मिन् करिष्यामि वरप्रदः२६ ।।२९। ।

मण्डलेश्वरमीशानं दृष्टवा तु प्रयतो नरः ।

अश्वमेधफलं प्राप्य मम लोकमवाप्स्यति । ।8.62.३ ० । ।

नैकसिद्धसमाकीर्णं किन्नरोरगसेवितम् ।

युष्माभिः सर्वदा युक्तं भविष्यति मम प्रियम् ।। ३१ ।।

२१ ततस्तस्मान्मुखं - घ. । २२... र्वदनत्विषः - क. । २३ तस्मान् - घ. । २४ सूर्यानलप्रभामिव - घ. ।

२५ इति पद्यं दृश्यते घ. पुस्तके, न तु "मण्लेश्वरमीशानमिति" । २६ वरप्रदम् - क. ।

एषा तिलोत्तमा चैव यदर्थं सुरसत्तमाः ।

सृष्टा युष्माभिरव्यग्रा तद्वः कार्यं करिष्यति । ।३ २ । ।

एतामवेक्ष्य तौ दैत्यौ मोहितौ मदनार्दितौ ।

अन्योन्यं यास्यतो नाशमेषा चैव भविष्यति । ।३ ३ ।।

अजरा चामरा२७ चैव सर्वाप्सरवरा शुभा ।

पूज्या चेह सदा स्थाने वन्द्या चैव भविष्यति ।।३४। ।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्ते२८ महेशेन सुराः सुप्रीतचेतसः ।

तां स्त्रियं प्रेषयामासु२९र्वधार्थं दैत्ययोस्तदा ।। ३५।।

सहायान् प्रददौ चास्यै ब्रह्मा कमलवाहनः ।

क्रोधं दर्पमृतूत्सर्वान्३० मात्सर्यं मदमेव चः३१ । ।३ ६।।

कालं मृत्युं च मोहञ्च विषादञ्चामितद्युतिः ।

अथ संप्रेषयित्वा तु देवतास्तां तिलोत्तमाम् ।।३७। ।

आत्मानं पिण्डयामासुर्देवास्ते सर्व एव हि ।

कः कः कतम आयात इहाद्येति सुरर्षभाः । । ३८।।

ततो मध्ये स्थितं नत्वा भूयस्ते परमेश्वरम् ।

पिण्ड्यमानेषु देवेषु यस्मान्मध्ये समास्थितः । ।३ ९। ।

पिण्डारेश्वर इत्येव तत्रासावभवत्ततः३२ ।

पिण्डारेश्वरमीशानं दृष्ट्वा भक्त्या तु३३ मानवः । ।8.62.४० ।।

सर्वाशुभविनिर्मुक्तो३४ देहभेदे गणो भवेत् ।

पृथिव्यां यानि लिङ्गानि३५ चतुर्मुखायतनानि च३६ । ।४१ । ।

२७ ह्यमरा - घ । २८ एवमुक्ता - घ । २९ शंसयामासु - घ. । ३० क्रोधदर्पादिकान् सर्वान् - घ. । ३१ रागं मदनमेव च - क. ख । ३२ तदा - घ. । ३३ च - घ. । ३४ शुभाशुभविनिर्मुक्तो - घ. । ३५ सर्वाणि - क. ख । ३६ चतुर्मुखानि मे सुराः - घ ।

तानि सर्वाणि दृश्यानि इदं दृष्ट्वा भवन्ति हि ।

ततस्ता देवताः सर्वाः कृत्वा कार्यमतन्द्रिताः ।।४२।।

प्रणस्य(म्य) परमेशानं स्वानि सद्मानि भेजिरे ।

सापि चारुमुखापाङ्गी पीनोन्नतपयोधरा३७ ।।४३ ।।

आक्षिपन्तीव३८ चेतांसि सुराणां विभ्रमैस्तदा३९ ।

प्रतस्थे दक्षिणामाशामासाते यत्र दानवौ ।।४४।।

विन्ध्यपादेषु रम्येषु विहगोद्गीतसानुषु ।

भ्रमन्तावथ दैत्येन्द्रौ स्थितां ददृशतुस्तु ताम्४० ।।४५।।

अशोकशाखामुत्फुल्लामालम्ब्योन्मत्तषट्पदाम् ।

वसानामंशुकं चित्रमाबद्ध४१ मणिमेखलाम् ।।४६।।

गायन्तीं मधुरं रक्तं समं कलमनाकुलम्४२ ।

तारमन्द्रातितारैश्च स्वरैः सम्यगलंकृतम् ।।४७।।

साक्षादिव तपःसिद्धिं श्रियं मूर्त्तिमतीमिव ।

प्राप्तामिव रतिं साक्षात् कान्तिं चान्द्रमसीमिव ।।४८।।

ममैवेयं४३ ममैवेय४४ मिति तौ दानवोत्तमौ४५ ।

अभिसृत्य तु तौ४६ देवीं पाण्योर्जगृहतुः समम्४७ ।।४९।।

अथ दर्पमदक्रोधमात्सर्याविष्टचेतसौ ।

तौ चुक्रुधतुरत्यर्थमन्योन्यस्यासुरोत्तमौ ।। 8.62.५० ।।

तयोर्गदेन्तकः४८ कालो मृत्युश्चाविविशुर्द्रुतम् ।

प्रगृह्याथ गदे क्रुद्धावन्योन्यमभिजघ्नतुः ।। ५१ ।।

अथैकैकेन४९ तौ तत्र प्रहारेणाभिताडितौ ।

विषण्णौ भिन्नसर्वाङ्गौ५० शिवशापविमोहितौ५१ ।।५२ ।।

३७ पीनोत्थितपयोधरा - क. ख । ३८ आपिक्षन्ती च - क. घ. । ३९ विद्रुमैस्तदा - घ । ४०... स्ततः - घ. । ४१.. मालम्ब्य (म्ब) - क,... मानस्या - घ । ४२ समदकगुण्या - घ. । ४३ ममैवैषा - घ. । ४४ ममैवेति - घ. । ४५ दानवौ रूपमोहितौ - घ, तौ तदा दानवोत्तमौ - घ. । ४६ च तां - घ., शुभां - क । ४७ स्वयं - क. । ४८ तयोर्दं (र्दे) हेन्तकः - घ । ४९ यथ त्वैकेन - ख. । ५० विषण्णास्थितसर्वाङ्गौ क., विसंज्ञौ - घ. । ५१ शिरसा परिमौहितौ - घ. ।

विसंज्ञौ पतितौ भूमौ छिन्नमूलाविव द्रुमौ ।

अथ निर्ययतुस्तत्र५२ कामोपहतचेतसौ ।।५३।।

आत्मानौ सह शुक्रेण तयोर्दानवमुख्ययोः ।

तौ तदा५३ निर्गतौ तत्र तयोर्जीवौ दुरात्मनोः ।।५४।।

बलिनौ चारुसर्वाङ्गौ बालावाशु बभूवतुः ।

एकस्तत्राब्रवीद्बालः शुंभोहं द्विषतामिति ।।५५।।

निशुंभोप्यहमन्यस्तु बालस्तत्रावदत्तदा ।

अथ विन्ध्यः५४ समासाद्य बालौ तावमितद्युती ।।५६।।

आदिदेशात्मनः पत्नीं पाहि त्वं बालकाविति ।

ववृधातेथ तौ तत्र दानवेन्द्रसुतावुभौ ।।५७।।

कृष्णपक्षक्षये यद्वद् युगपच्छशिसागरौ५५ ।

बुद्ध्वा तौ च तदा जन्म५६ दानवाभ्यामरिन्दमौ ।।५८।।

तपश्चेरतुरत्युग्रं५७ पर्णाम्बुपवनाशनौ ।

तपसाराधितस्ताभ्यां तत्रागत्याब्रवीत्प्रभुः ।।५९।।

तुष्टास्मि युवयोः पुत्रौ वरं किं'५८ वा ददान्यहम्५९ ।

वव्राते तौ वरं वीरावजय्या६० वध्यतां सदा ।।8.62.६०।।

प्रार्थनां तां तयोः श्रुत्वा प्रत्युवाच पितामहः ।

अवश्यं पुत्रयोरेष्यं मरणं येनकेनचित् ।।६१।।

सुरेभ्योन्यत्र दैत्येन्द्रावमरत्वं न विद्यते ।

इत्युक्तवन्तं ब्रह्माणं वव्राते दानवौ वरम् ।।६२।।

उभावपि६१ सुनिश्चित्य संप्रहृष्टतनूरुहौ ।

जगन्मातुश्च६२ या कन्या विना तस्याः पितामह ।।६३। ।

मा६३ भूतामावयोर्देव सदा मृत्युपराजयौ ।

एवमस्त्विति तौ प्रोच्य दैत्येन्द्रतनयावुभौ ।।६४।।

५२ निर्ववतुस्तत्र - घ. । ५३ ततस्तौ - घ । ५४ विन्ध्यं - ख घ । ५५. च्छणिभास्करौ - क. ख., ... त्सिन्धुसागरौ - घ. । ५६ जग्मुर् - घ । ५७ तपश्चरतुरत्युग्रं - घ. । ५८ कं (?) । ५९ ददाम्यहं - क. ख. । ६०... वजेया - ख । ६१ हतावपि - घ- । ६२ जगन्मातेव - घ,... न्माते च - क., जगत्पते - ख. । ६३ न - ख. ।

विश्वस्य जगतः स्रष्टा तत्रैवान्तरधीयत ।

अथ तौ तपसस्तीव्राद्विरम्य कृतमङ्गलौ।।६५। ।

मौलिनौ६४ बद्धकवचौ६५ हाराङ्गदविभूषितौ ।

हरिचन्दनदिग्धाङ्गौ पीतकौशेयवाससौ ।।६६।।

विन्ध्यप्रस्थेषु रम्येषु चेरतु६६र्दानवोत्तमौ ।

पितामहाद् वरप्राप्तिं श्रुत्वा शुंभनिशुंभयोः ।।६७।।

आजग्मुर्दानवा हृष्टाः पातालतलवासिनः ।

शंभुर्मयो घनः केशिर्नरको नमुचिर्द्रुमः । ।६८ ।।

अन्ये च कोटिशो दृप्ता हतशेषाः सुरद्विषः ।

विन्ध्यप्रस्थे निषेदुस्ते समेताः सर्वदानवाः । ।६९।।

नानाद्रुमलतागुल्मविकीर्णकुसुमोत्करे६७ ।

धन्विनो बद्धनिस्त्रिंशाश्चित्राभरणभूषिताः ।।8.62.७० ।।

सेन्द्रचापास्तडित्वन्तो नभसीव बलाहकाः ।

अथोवाच मयस्तत्र दानवो दानवोत्तमौ ।।७१ ।।

पितृभ्यां युवयोर्भुक्तं त्रैलोक्यमखिलं पुरा ।

युवाभ्यामधुना दैत्यो कस्मान्नादीयते पुनः । ।७२।।

समेतानमरान्६८ सर्वान्निर्जित्य रणमूर्धनि ।

ये सहाया हि वां पित्रो६९ र्बभूवुः सुरविद्विषः ।।७३ ।।

त एवामी बलोन्मत्ताः सहाया युवयोर्युधि ।

इत्युक्तवति दैत्येन्द्रे मये शुम्भो महासुरः । ।७४। ।

निशुम्भस्य मुखं प्रेक्ष्य वाक्यमित्थं तदाब्रवीत् ।

भूर्लोकमखिलं दैत्या युष्माभिः सह सांप्रतम् । ।७५। ।

संविभज्य सुरान्सर्वाञ्जेष्यामो रणमूर्धनि ।

जम्बूद्वीपं स्वयं सोथ जग्राहासुरसत्तमः ।।७६ । ।

६४ भौमिनौ - ध. । ६५ बद्धकेयूरौ - घ. । ६६ चरतु.. - घ. । ६७.. कीर्णे विस्तीर्णकुसुमोत्करे - ख. । ६८ ... व्रमरान् - घ. । ६९ पुत्रौ - ख. घ. ।

शाकद्वीपं निशुम्भाय ददौ भ्रात्रे कनीयसे ।

शाल्मलिद्वीपगोमेदौ७० दानवेभ्यो ददौ प्रभुः । ।७७।।

क्रौञ्चद्वीपकुशद्वीपौ दैत्येभ्यः प्रददौ च सः ।

दैत्येन्द्रः पुष्करद्वीपं भार्गवाय न्यवेदयत् ।।७८। ।

एवं प्रतिविभज्याशु७१ भूर्लोकमखिलं तदा ।

इज्याञ्जलिनमस्कारान् यज्ञान् सर्वा७२श्च सत्क्रियाः७३ ।।७९।।

आच्छिद्य दैवतेभ्यस्ते जगृहुर्दैत्यदानवाः ।

बभूवाथ ततो यज्ञः कश्यपस्य७४ महात्मनः ।।8.62.८० । ।

आगत्य तं७५ तदा यज्ञं ममृदुः७६ सुरशत्रवः ।

आधिपत्यं हि नः कृत्स्ने७७ भूर्लोके कश्यपाधुना । ।८ १ । ।

सर्वावस्थासु यज्ञे७८स्मिन्नस्मान् त्वं यष्टुमर्हसि ।

एवमुक्तस्ततो दैत्यैर्मारीचः कश्यपस्तदा । ।८२। ।

गम्भीरमर्थवद्वाक्यमुवाचेत्थं स्मयन्निव ।

त्रैलोक्यमात्मनः७९ कृत्वा जित्वा सर्वामरान् रणे ।।८३ । ।

यज्ञभागाँस्ततो दैत्याः सर्वानादातुमर्हथ ।

एवमुक्तास्तदा तेन दैत्यदानवसत्तमाः । ।८४।।

बलं सर्वं समादाय८० कृत्वा साङ्ग्रामिकीः८१ क्रियाः ।

प्रशस्तेषु कृताचारा मुहूर्त८२ र्क्षदिनेषु ते ।।८५। ।

रथैर्नागैस्तुरङ्गैश्च निर्ययुर्दैत्यदानवाः ।

पृष्ठतः पुरतः सम्यक् पार्श्वयोरुभयोरपि । ।८६। ।

विधाय रक्षो संयत्ता ययुर्देवान् जिगीषवः ।

तेषामागमनं ज्ञात्वा द्विषतां पाकशासनः । ।८७।।

संहतानां८३ सुसंयत्तो८४ युद्ध्वा नाकं जिगीषताम्८५ ।

विधिं विधाय स्वपुरे८६ समस्तं दौर्गकर्मिकम् । ।८८।।

७० शाल्मलिप्लक्षद्वीपौ च (?),... गोमेया (?) - ख. । । ७१ प्रतिविभज्याथ - घ. । ७२ सर्वा - क. । ७३ सत्क्रियां - क. । ७४ काश्यपस्य - क । ७५ तु - घ. । ७६ संगृह्य - घ- । ७७ कृत्स्नं - ख. घ. । ७८

तस्मात्त्वं दानवान् - घ । ७९ मन्विलं? - घ । ८० समानाय्य - घ. । ८१ संग्रामिकीः - क. । ८२ मूहूर्ते - ख. । .८ ३ संघातानां - ख. । ८४ दानवानां - घ । ८५ योधानां विजिगीषताम् - घ. । ८६ समरे - घ. ।

पुण्येषु८७ तिथिनक्षत्र८८ -मुहूर्त८९ करणेषु सः९० ।

मुनीन् विधिवदभ्यर्च्य नमस्कृत्वा पिनाकिने । ।८९।।

सार्धं सुरगणैः सर्वैर्निर्ययौ कृतमङ्गलः ।

हिमवच्छिखराकारं चतुर्दन्तमनेकपम् ।।8.62.९० ।।

आरुह्यैरावतं शश्वन्मदतोयौघवर्षिणम् ।

महताहैमदण्डेन९१ रत्नांशुपरिवेषिणा । ।९१ ।।

उच्छ्रितेनातपत्रेण ध्रियमाणेन भास्वता९२ ।

वीज्यमानः शरच्चन्द्रकिरणोत्करनिर्मलैः ।।९२।।

चामरै रत्नदण्डांशुसमूहखचितोदरैः ।

आशीर्भिर्जयशब्दैश्च मुनिभिः परिवर्द्धितः ।९३ ।।

अभितः स्तूयमानश्च सूतमागधबन्दिभिः ।

अथावकाशे विस्तीर्णे९३ समे पादपवर्जिते ।।९४।।

रचयामास देवानां पद्मव्यूहं९४ बृहस्पतिः ।

मरुद्भिः सहितं कृत्वा कणिकायां शतक्रतुम्र९५।।९५।।

पत्रेषु च वसून् रुद्रानादित्याँश्च न्यवेशयत् ।

केशरेषु यमं९६ कालं कुबेरवरुणावपि । ।९६ ।।

अनन्तं सहितं नागैर्नाले९७ गुरुरकल्पयत् ।

देवानन्यान् समेताँश्च रक्षोगन्धर्वसेनया ।।९७।।

पुनः सरः९८ स पद्मस्य परितः९९ पर्यकल्पयत् ।

अथ दानवतूर्याणां शब्दं श्रुत्वा दिवौकसः । ।९८।।

आजघ्नुर्मुदिता भेरीर्नेदुर्नादाँश्च संघशः ।

विमिश्रान्१०० तूर्यशब्देन श्रुत्वा नादान्१०१ दिवौकसाम् ।।९९।।

संयत्ताः१०२ सुतरां चक्रुः प्रयत्नं दानवेश्वराः ।

अथ ते दानवा दृष्ट्वा पद्मव्यूहं दिवौकसाम् ।।8.62.१ ० ०।।

८७ पुण्ये च - ख. । ८८ तिथिनक्षत्रे - ख । ८१ मूहूर्ते - ख. । ९० च सः - (?) । ९१ हेमदण्डेन - ख. घ. । ९२ मूर्धनि - च. । ९३ - अथाकाशे सुविस्तीर्णे - घ । ९४ प्रतिव्यूह - घ. । ९५ शतक्रतुः - क. घ. । ९६ मयं - क । ९७ नलि क., नाले समुपकल्पयत् - घ. । ९८ पुरः सरान् - क. घ., पुरस्तात्स - ख. । ९९ सरितः - क. । १०० विमिश्र - घ. । २०१ नादं घ. । १०२ संयतौ - घ ।

पप्रच्छुर्भार्गवं तत्र तद्भेदममितौजसः ।

स पृष्टो दानवश्रेष्ठैर्व्यूहभेदमनाकुलः१०३ । । १०१ । ।

विचिन्त्य भार्गवो धीमानीत्थमाहासुराँस्तदा ।

विकीर्णाः१०४ परितः१०५ सर्वे तुषारनिकरा इव१०६ । । १०२ । ।

पद्मव्यूहं सुरेन्द्राणां हत१०७ सम्यक् सुरद्विषः ।

एवमुक्तास्ततो१०८ दैत्या भार्गवेण महात्मना । । १०३ ।।

सिंहनादं१०९ विनद्याशु परितस्तेभिसंपतन्११० ।

ततो युद्धं समभवद् देवदानवसैन्ययोः । । १ ०४। ।

आयुधैर्विविधैस्तीक्ष्णैः परस्परमभिध्नतोः ।

सादिनः सादिभिः सार्धं नागा नागै रथा रथैः ।। १० ५। ।

पत्तयः पत्तिभिर्दृसैर्दृसा युयुधिरे१११ युधि ।

केचिद्विभिन्ना नाराचैश्छिन्नाः केचित् परश्वधैः ।। १० ६। ।

निपेतुर्व्यसवो११२ यौधाः सेनयोरुभयोरपि ।

छिन्धि भिन्धि सहेदानीं तिष्ठ मूढ क्व गच्छसि । । १०७ ।।

इति वाचः सुमुत्तस्थुर्युधि योधैरुदीरिताः११३ ।

वसारुधिरसंसिक्तं११४ तनुत्रावरणाचितम् । । १० ८। ।

हतनागाश्वकललं११५ तद्बभूव रणाजिरम् ।

अथ तैर्दानवैस्तत्र११६ पीड्यमाना दिवौकसः । । १०९ । ।

सव्रणा हतभूयिष्ठाः शक्रमेवाभिशिश्रियुः११७ ।

अनन्तं नागमुख्याश्च कुबेरं यक्षराक्षसाः । । 8.62.११० । ।

भिन्ने व्यूहेय देवानां प्रहृष्टा दैत्यदानवाः ।

सिंहनादान् विनद्योच्चै११८ स्तूर्याण्याहत्य भूयशः । । १११ । ।

अभ्यद्रवन्तः संयत्ताः समरे पाकशासनम् ।

अथोत्थाप्य गजं शक्रो वज्रेण शतपर्वणा । । ११२ । ।

१०३ मेनाकुलम् - ख । १०४ वीस्तीर्णाः -ख। १०५ पततः क। १०६ तुषारेण हिमागमे ख। १०७ हतं - घ., हता - ख., हताः - क । १०८ स्तदा - ख. । १०९ सिंहनादान् - घ. । ११०.. भ्यपेत्य च - घ. । १११ संयुयु? ख । ११२ र्बहवो - घ. । प १३... रुदाहृताः - घ. । ११४ संसक्तं - क., स?- - - । । ११५ ? । ११६ ते दानवैस्तत्र - क. ख. । ११७ .संश्रयुः - क., संश्रिताः - ख. घ. । ११८ वदन्त्युच्चै - घ

चूर्णयामास संक्रुद्धो वेत्यदानववाहिनीम् ।

ददाह दानवामाकं परितः११९ पाकशासनः । । ११ ३ । ।

निदाघसमये दीप्तः शुष्ककक्षमिवानलः१२० ।

अथ शुम्भः समभेत्य समरे शक्रमब्रवीत् । ।१ १४।।

दृष्टोस्यद्य१२१ मया शक्र न१२२ जीवन् प्रतियास्यसि१२३ ।

अथागत्य तदा ब्रह्मा प्राहेत्थं सुरसत्तमान् । ।१ १५। ।

न योद्धव्यं सुरा दैत्यैरवध्या वः सुरद्विषः ।

न योद्धव्यं न योद्धव्यं सुरा दैत्यैर्महाबलैः । । ११ ६।।

पूर्वलब्धवरा ह्येते अवध्याश्च सुरद्विषः ।

अन्तर्दधुस्ततस्तस्य वाक्यं श्रुत्वा दिवौकसः ।

विहाय समरं सर्वे क्षिप्रं सबलवाहनाः ।। ११७ ।।

अथ दैत्याः सुसंहृष्टास्तूर्याण्याहत्य भूयशः१२४ ।

नेदुरुच्चैर्वचश्चेदमूचुः समरशालिनः१२५ ।। १ १८।।

तुरगखुरपुटान्तक्षुण्णरेण्वन्धकारे१२६

द्विरदरथनिनादत्रस्तपादातवृन्दे१२७ ।

विगतभयविषादः संयुगे शुंभसिंहो

जयति सुरविजेता वारिवाहोरुनादः ।। १ १९।।

तदनु जयति दीर्घपीनथुबाहुः पृथुरुचिरोन्नतसंहतोरुवक्षाः ।

मृगपतिगमनोम्बुवाहनादः समरवरे१२८ विजयी निशुंभसिंहः१२९ ।।8.62.१ २० ।।

इति स्कन्दपुराणे देवासुरसंग्रामे शुंभनिशुंभविजयो नाम१३० द्विषष्टितमोध्यायः

११९ पतितः - घ. । १२० शुष्ककाष्ठमिवानलः - घ । १२१ तुष्टोस्म्यद्य - घ । १२२ स - ख. । १२३ त्वं क्व यास्यसि - ख । १२४ सर्वशः - घ । १२५ समरपालिनः - क । १२६ क्षिप्तरेण्वन्धकारे - क. । १२७.. .पादातिवृन्दे - क. । १२ न सुरसमरे (?) ।

१२९ तदनु जयति दीर्घः पीनबाहूरुपादः पृथुरुचिरसुवक्षाश्चोन्नतांसः सुनेत्रः ।

मृगपतिसमगामी तोयदध्वाननादी सुरसमरविजेता दैत्यनाथो निशुम्भः ।। इतिः ख. पुस्तकपाठ.

दनकुलभयहंता दैत्यनाथोसुरेन्द्रस्तदनु जयति धीमान् पीत (न ?) बाहूरुवक्षाः ।

मृगपतिगतिलीलो दीर्घनेत्रो विशालः पृथुऽरुचिरललाटो दैत्यनाथो निशुंभः ।। इति घ. पुस्तकपाठः ।।

१३० असुरविजयो नाम - घ. ।

अथ निर्जित्य समरे देवान् देवद्विषस्तदा१ ।

आजग्मुः सहिता विन्ध्यं शिखरालीनतोयदम्२ । । १ । ।

प्रस्थाप्य विधिवत् सर्वान् तौ तदा३ दैत्यदानवान् ।

रेमाते सहितौ विन्ध्ये किन्नरोद्गीतकन्दरे । २ । ।

आरक्षिकस्तयोस्तत्र मूको नाम महासुरः ।

अपश्यच्छिखरे देवीं४ ज्वलन्तीमिव५ तेजसा । ।३ । ।

पुण्यलक्षणसंपूर्णां पुण्याभरणभूषिताम्६ ।

आगतां तत्र तां सिद्धिं पुण्यानां कर्मणामिव । ।४।।

अथ मूकस्तदा देवीं विस्मयोत्फुल्ललोचनः ।

दृष्ट्वा जगाम मनसा शुंभं दानवसत्तमम् ।।५ । ।

यथेयं चारुसर्वाङ्गी प्रधाना सर्वयोषिताम् ।

तथा पुंसां प्रधानोसौ७ शुम्भो दैत्येन्द्रचन्द्रमाः । । ६। ।

विस्तीर्णवक्षसस्तस्य८ विशालजघनस्थला ।

अनुरूपा भवेत् पत्नी दीर्घाक्षस्यासितेक्षणा । ।७। ।

इति संचिन्त्य मनसा तामुवाच९ सुमध्यमाम् ।

का त्वं त्रस्त१० समुद्भ्रान्तसृगशाव११ विलोचने१२ । ।८। ।

कः पिता तेनवद्याङ्गि का वा१३ माता तवानघे ।

किमर्थं वा वसस्यत्र१४ गिरौ दानवसेविते ।।९। ।

एवमुक्ताश्च मूकेन महायोगा सुरेश्वरी ।

विज्ञाय मनसा कालं प्राप्तं शुंभनिशुंभयोः ।। 8.63.१० । ।

स्मितपूर्वमिदं प्राह वाक्यं वाक्यविशारदा ।

मानुषीं मां विजानीहि गिरावस्मिन् कृतालयाम् । । ११ ।।

आत्रेयः स्वर्गतो विद्वान् पिता चक्रचरो१५ मम ।

विहाय मां पुरो बालां माताप्यनुगता पतिम् ।। १२ । ।

१.. स्सदा - घ । २ शिशिरे नीलतोयदम् - ख., शिखरं नीलतोयदम् - घ. । ३ पुनः संस्थाप्य विधिवत् सर्वांस्ते- घ. । ४ रम्ये - क । ५ स्वेन । - ख घ। । ६ दिव्याभरणभूषिताम् - ख । ७ प्रधानोयं - घ. । ८ वपुषस्तस्य - घ. । ९ तां वाचमिदमाह - घ. । १० त्वमत्र - घ. । ११ शावक - घ । १२ लोचना - घ. १३ का च - घ, माता वा कस्तव - ख. । १४ - किमर्थमागतास्यत्र - ख. । १५ चक्रधरो - घ ।

आज्ञप्तास्मि तदा मात्रा प्रदायास्त्राणि दानव ।

वस विन्ध्ये गिरौ रम्ये योगं१६ च कुरु सर्वदा । ।१ ३ । ।

साहं वचनमार्यायाः१७ पालयन्ती नगोत्तमे ।

वसामि सिंहशार्दूल मातङ्गमृगसेविते ।।१४। ।

इति देव्या वचः श्रुत्वा मूकः१८ संहृष्टमानसः ।

जगाम दानवश्रेष्ठं शुम्भं द्रष्टुं कृतत्वरः । । १ ५। ।

अथ शुंभं समासाद्य हर्षेणोत्फुल्ललोचनः ।

आचचक्ष इवाकारैरपूर्वं रत्नदर्शनम् । । १ ६।।

तं दृष्टवा विस्मयोत्फुल्लं रक्तायतविलोचनः१९ ।

मूकमाह तदा शुंभः कस्मात्तुष्टोसि दानव । । १७।।

एवमुक्तः स शुंभेन मूको वचनमब्रवीत् ।

अपूर्वमद्य दृष्टं मे स्त्रीरत्नं शिखरे गिरेः२० । ।१८।।

न तादृशी मनुष्येषु न देवेष्वपि२१ सुन्दरी ।

न रक्षस्सु२२ न यक्षेषु न गन्धर्वपुरेषु वा । । १ ९।।

न नागेषु न सिद्धेषु न दैत्यपतिवेश्मसु ।

दृष्टपूर्वा मया राजन् यादृशी सा२३ वरांगना । ।8.63.२ ०। ।

का त्वं कस्य किमर्थं वा वससीह गिराविति२४ । पृ

ष्टाब्रवीन्मया वाक्यमात्रेयदुहिता ह्यहम् । ।२ १ । ।

वसामि चात्र२५ विन्ध्यस्य शिखरे मातुराज्ञया ।

इति भर्त्तुः समाख्याय विरराम स दानवः२६ । । २२।।

अथ शुंभस्य हृदये मूकस्य वचसा सह ।

कामोवकाशमकरोद्विनाशाय सुरद्विषाम् ।।२ ३ । ।

ततः प्रोवाच दैत्येन्द्रः कामाकुलितमानसः२७ ।

गच्छ मूक मदर्थे तां२८ प्रलोभय सुमध्यमाम् । ।२४।।

१९ योग्यं - घ, योज्या - क, द्यां ख। १७ माद्ययाः घ। १८ ऋतः (दूतः?) - ख । १९ विस्मयोत्फुल्लरक्तान्तायतलोचनम - घ । : २० गिरौ - क, ख । २१ देवेष्वस्ति - क. । २२ राक्षसेषु - घ. । २३ यादृशा तादृशा - क ख. । २४ गिरावपि - क ख. । २५ चित्रे - घ. । २६ विरेमे मूकदानवः - क. ख. घ । २७ समाकुलितमानसः - घ. । २८ त्वं - ख, न - क. ।

एवमुक्तः स शुंभेन द्रुतमुत्थाय दानवः ।

प्रययौ यत्र सा देवी प्रागनेनाभिलक्षिता ।।२५।।

तं दृष्ट्वा दानवं देवी कृताञ्जलिमुपस्थितम् ।

किमर्थमागतोसीति मूकं पृष्टवती तदा । ।२६।।

एवं पृष्टोथ कौशिक्या प्राहेत्थं मूकदानवः ।

आर्ये दूतोस्मि शुम्भस्य त्वत्समीपमुपागतः ।।२७।।

अथ देवी स्मितं कृत्वा प्रसन्नमभिवीक्ष्य तम् ।

इत्थमाहागतं दूतं२९ किं स आहा३० सुरेश्वरः ।।२८।।

इति पृष्टस्तदा देव्या प्राह मूकः कृताञ्जलिः ।

आर्ये दैत्येश्वरः शुंभः पत्नीत्वेन वृणोति ते ।।२९।।

तस्य दानवसिंहस्य जेतुः शक्रस्य संयुगे ।

भवाग्र्या सर्वपत्नीनां पत्नी मृगविलोचने ।।8.63.३ ० ।।

एवमुक्ता तदा तेन विहस्याहामरेश्वरी३१ ।

स्वबाहूनवलोक्येत्थं युद्धशुल्का३२ मवेहि माम् ।।३१। ।

मां विनिर्जित्य दैत्योसौ पत्नीं वै कर्तुमर्हति ।

मया वा निहतो३३ यातु काकगोमायुभक्ष्यताम्३४ ।।३२।।

एवमुक्तवतीं देवीमाह मूको हसन्निव ।

पत्या दानवदैत्यानां किं ते युद्धेन भामिनि । ।३३।।

क्रुद्धस्य यस्य३५ समरे न शशाक निरीक्षितुम् ।

मुखमैरावतस्कन्धगतोपि बलवृत्रहा ।।३४।।

श्रुत्वा तद् वचनं तस्य प्राह देवी स्मयन्निव३६ (?) ।

तृणानि मम दैत्येन्द्राः सर्वेपि रणमूर्धनि ।।३५। ।

निवेदयस्व शुंभस्य गच्छ त्वं दानवाधम ।

दौत्येनासि यतः प्राप्तो मयातो३७ न विहन्यसे ।।३६।।

२९ किम्मा... - ख. । ३० किमाहासौ - क, दानवोसौ - ख. । ३१ महेश्वरा - क.,... मरेश्वरा - ख. । ३२ स्वान् बाहूनवलोक्याहमवैहि - क. । ३३ विनिहतो - ख. । ३८ भोज्यताम् - क. ख । ३५ तस्य - क. ख, । ३६ स्मयादिव (?) । ३७ त्वं - क ।

अथ प्रणम्य तां मूको ययौ पार्श्वं सुरद्विषः ।

अनुज्ञातश्च तेनासावाख्यातुमुपचक्रमे ।।३७।।

सा मया प्रार्थिता कन्या त्वदर्थे३८ दानवोत्तम ।

उवाच युद्धशुल्कास्मि जित्वा मां नेतुमर्हसि ।।३८।।

भूयश्चोक्तवती राजन् गर्वमालम्ब्य साङ्गना ।

तृणानि मम संग्रामे दैत्या इति सविस्मया । ।३९।।

तत्तदा वचनं तस्या मूकेनोक्तं निशाम्य सः ।

क्रोधाद्दर्पाच्च कामाच्च ममृषे नासुरोत्तमः३९ ।।8.63.४०।।

अथोत्थाय सभां रम्यामगच्छद्दानवाधिपः ।

स्फाटिकस्तम्भनिर्व्यूहां४० विचित्रमणितोरणाम्४१ ।।४१ ।।

तस्यां४२ सिंहासने हैमे स्वास्तीर्णे महति स्थिरे ।

निषसाद महाबाहुः सुखायां४३ वरुणो यथा ।।४२।।

अनु तस्य निशुंभोपि निषसाद वरासने ।

रत्नाङ्गदांशुनिवहच्छुरितोरःस्थलस्तदा ।।४३।।

तयोरनु महासत्वा विविशुर्दैत्यदानवाः ।

दरीं हिमवतो रम्यां वारिश्यामा४४ इवाम्बुदाः ।।४४।।

अथ तेषूपविष्टेषु दैत्यदानवराजसु ।

प्रोवाच वचनं शुम्भो घनस्तनितनिस्वनः ।।४५।।

आरक्षिको गिरो विन्ध्ये मदीयो मूकदानवः ।

विन्ध्यस्य शिखरे कन्यां दृष्टवान् चारुरूपिणीम् ।।४६।।

युद्धशुल्काहमित्याह न मदर्थेनेन४६ सार्थिता४७ ।

तृणानि मम दैत्येन्द्रा भूयश्चोक्तवती किल ।।४७।।

जित्वा तां प्रसभं कन्यां समरे गर्वशालिनीम् ।

विचेष्टमाना४८ मवशामद्यैवानेतुमुत्सहे ।।४८।।

३८ त्वदर्थं - ख. । ३९ क्रोधो दर्पश्च कामश्च समं सर्वे (र्वं) समुत्थितम् - ख. । ४० निर्व्यूहे - क, निर्यूहे ख. । ४१... मणितोरणे - क.,... णं - ख. । ४२ तस्मिन् - ख. । ४३ भूषितो - ख. । ४४ करिश्यामा - क, सविद्युतः - ख । ४५ युद्धशौल्किकमित्याह - ख । ४६ मदर्थेनेह - ख. । ४७ श्राविता - क., सा वृता - ख. । ४८ विवेष्टमाना क, विवेष्ट्यमाना - ख. ।

368

अथ तस्य वचः श्रुत्वा शंभुर्नाम महासुरः ।

प्रहस्योच्चैर्महाबाहुरिदमाहासुरेश्वरम् । ।४९।।

वामप्रकृतयः सर्वाः स्वभावेन वराङ्गनाः ।

परिसान्त्व्या सकृद् राजन्४९ तां त्वमादातुमर्हसि ।।8.63.५०।।

श्रुत्वाथ वचनं शम्भोर्मयो दानवसत्तमः ।

प्रोवाचाभिनवोत्फुल्लनीलनीरजलोचनः ।।५१।।

आकारः कः पुनस्तस्याः का वा चेष्टा सुराधिप५० ।

पार्श्वस्थानि च कान्यस्याः सदोपकरणानि वा । ।५२।।

इत्युक्तवति दैत्येन्द्रे मये मत्तेभविक्रमे ।

अथ दैत्यपतिर्मूकं पार्श्वस्थं समचोदयत् । ।१३ । ।

यं प्रश्नं पृष्टवाँस्तत्र मयो मतिमतां वरः ।

मूकस्तु तं तदा सर्वमाख्यातुमुपचक्रमे ।।५४।।

सदा सुसंस्थिता व्यक्षा करालदशनानना ।

अष्टबाहुर्घनश्यामा सुनासा वल्गुनिस्वना५२ । ।५५।।

सार्श्वस्थानि सदा तस्याः सर्वप्रहरणानि५३ च ।

तनुत्राणि च मुख्यानि चित्राण्याभरणानि च ।।५६।।

अत्यादित्यं वपुस्तस्याः कान्तिश्चातिनिशाकरा५४ ।

इत्याख्याय तदा मूको विरेमे दैत्यसंसदि ।।५७।।

अथ दीर्घं विनिःश्वस्य तदा मय महासुरः ।

प्रोवाच सदसि५५ स्वन्तं वचो वचनकोविदः । ।५८।।

नूनमुत्पादिता देवैः कृत्या युधि पराजितैः ।

विन्ध्यं महीध्रमायाता विनाशाय सुरद्विषाम् ।।५९।।

तदलं ते तया राजन् सन्ति कन्याः सुमध्यमाः ।

दीर्घाक्ष्यश्चारुसर्वाङ्ग्यो दैत्यदानववेश्मसु ।।8.63.६० ।।

४९ गर्व - क. । ५० वद मूक महामते - घ- । ५१ सुरया - ख. । ५२ वल्गुभाषिणी - ख. । ५३ सर्वप्रकरणानि - क., सदोपरकराणि - घ. । ४ निशाकर - क ख. । ५५ वचसि - क. ख. ।

सम्यगाहृत्य ता राजन्ननुरूपाः कलस्वनाः ।

यथेष्टं क्रीड सततं प्रासादोदरसंस्थितः५६ ।।६१ ।।

एवमुक्ते तदा वाक्ये मयेनासुरसंसदि ।

प्राह वाक्यं तदा शुम्भो विहस्येत्थं महासुरः ।।६२।।

यदि सा दैवतैः५७ सृष्टा कृत्या५८ दानवशासने ।

अहत्वा दानवानाशु तदा सा न विरंस्यते५९ ।।६३।।

यावदेव न६० कृत्यास्मानभियुंक्ते कृतोद्यमा ।

तावदेव प्रसह्याशु तां वशे कर्तुमर्हथ ।।६४।।

ततोनुमेनिरे सर्वे दैत्यदानवसत्तमाः ।

वचनं दैत्यराजस्य कालेनाभिप्रचोदिताः ।।६५।।

अथ सदसि समस्तान् दैत्यसिंहाँस्तदानीं

त्रिदशपतिविजेता वाक्यमेतद् विहृत्य६१ ।

उदपतदवलम्बिस्वच्छशुभ्रोरुहारो

नवजलभरनम्रः प्रावृषीवाम्बुवाहः६२ ।।६६।।

इति स्कन्दपुराणे (महदर?) संवादे त्रिषष्टितमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

आहत्य भेरीः सन्नह्य१ दितिजा दानवाश्च ते ।

तदा सन्नाहयामासूर रथनागतुरङ्गमान् ।।१।।

गृहीततोयानानीय ततो दैत्या मतङ्गजान्३ ।

मदस्फातिकरान् दत्त्वा धूपाँश्च कवलानि च ।।२।।

तथा कक्षाश्च४ सन्नाह्या ग्रैवेयाँश्च सुसंस्कृतान् ।

अंकुशान् सर्वलोहाँश्च हेमरत्नपरिष्कृतान् ।।३।।

५६... संस्थिताः - क.,.. संस्थितं - क. । ५७ देवतैस्तदा - क ख । ५८ कन्या- क. । ५९ सापि विरंस्यति - ख. । ६० न्न - क. । ६१. .विजेतुर्वाक्यमेतद् विधृत्य - क. । ६२ उदपतनविलम्ब्य स्वच्छशुभ्रोरुहारन्नवजलधरनम्रा प्रावृषेवाम्बुवाहः - क., उदपतदथ शुंभः स्वच्छशुभ्रोरुहारो नवजलधरमत्तः - घ, प्रावृषीवाम्बुधारा - ख. । १ सन्नाह्याः - क. । २ सन्नाहमायासू - क. ख. । ३ दैत्येयान्मत्तदिग्गजां (न्) - क. । ४ कक्ष्याश्च - क. ।

करेणुषु समारूढाः समन्ताद् गजसादिनः ।

आबबन्धुर्विचित्राणि वर्माणि विधिवत्तदा । ।४।।

तिर्यगूर्ध्वमुखान् सस्यग्५ बबन्धुस्तोमरेषुधीन् ।

आयुधानि च सर्वाणि बबन्धुरुभयोरपि । ।५। ।

पार्श्वयोरासनानां तु त्रयाणामपि भागशः ।

वैजयन्तीपताकाश्च समुच्छिश्रियिरे ततः । ।६।।

तुरङ्गान् स्नातपीताँश्च वर्मिणो बद्धबालधीन् ।

आरूढा बद्धनिस्त्रिंशा७ दानवा लोहजालिनः । ।७।।

आरूढा रथिनः केचिद् रथान् युक्ततुरङ्गमान् ।

सायुधान्सपताकाँश्च प्रयस्तान् स्वक्षकूबरान् । ।८। ।

अथ शुंभो निशुंभश्च भ्रातरौ दानवेश्वरौ८ ।

आरुह्य बद्धकवचौ बलोन्मत्तौ महासुरौ । ।९ । ।

सांग्रामिकौ सुसंयत्तौ रथौ वल्गत्तुरङ्गमौ९ ।

सायुधौ सपताकौ च कार्त्तस्वरमयौ पृथक् । । 8.64.१० । ।

निर्जग्मतुर्महोरस्कौ प्रयुक्तजयमङ्गलौ ।

मागधैर्वन्दिभिः सूतैः स्तूयमानौ पुरःसरैः । । ११ । ।

ततो यातुं समारब्धास्तूर्याण्याहत्य संघशः ।

यत्रास्ते कौशिकी देवी तं शैलमभितोसुराः ।। १ २।।

अथ दानवसिंहानां ध्वजाः पेतुर्यियासताम् ।

अशिवञ्च शिवा नेदुर्दीप्तायां दिशि संस्थिताः ।। १३ । ।

पपात नभसो रेणुः कपोतोदरधूसरः ।

उपरिष्टाच्च सेनाया बभ्रमुर्गृध्रवायसाः ।। १४।।

प्रतीपञ्च ववौ तेषां रजोगर्भः समीरणः ।

ररास परुषं व्योम चचाल च वसुन्धरा । ।१ ५।।

५ मथो सम्यग् - ख. । ६ आरूढां (न्) - क । ७... शा (न्) - क. । ८ देवकण्टकौ - क. । ९ वल्गुतुरङ्गमौ - क. ख. ।

पराजयनिमित्तानि बुध्यमानाः सुरद्विषः ।

अभिजग्मुः कृतान्तेन कृष्यमाणा इवावशाः ।।१६।।

आदिदेशाथ दैत्येन्द्रो मूकमारक्षिकं तदा ।

गृहाण शुल्कमिति तां ब्रूहि गत्वा सुमध्यमाम् । । १७।।

स गत्वा वचनात्तस्य प्रणम्योवाच कौशिकीम् ।

शुल्कं किल गृहाणार्ये दीयमानं सुरद्विषा ।। १८। ।

एवमस्त्विति सा प्रोच्य तं विसृज्य च दानवम् ।

व्यवर्धत महायोगा योगमास्थाय कौशिकी ।।१९।।

अथ तस्याः समुत्पेदु१० र्गात्रेभ्यः प्रमदोत्तमाः ।

बद्धगोधांगुलित्राणाः सायुधा भीमदर्शनाः । ।8.64.२० । ।

वायसी वायसास्यानां स्त्रीणां कोट्या११ समावृता१२ ।

उपका१३ कोकिला१४ स्याभिस्तावतीभिर्महाबला । ।२१ ।।

प्रचण्डा सिंहवक्त्राभिर्देवीभिरभिसंवृता ।

उग्रा१५ व्याघ्रमुखाभिश्च परितः परिरक्षिता ।।२२ ।।

जया च गजवक्त्राभिर्जयन्ती१६ च महाबला ।

देवीभिः शिखिवक्त्राभिरमेया१७ भिर्वृतानघा ।।२३ । ।

जयमाना१८श्वववक्त्राभिर्हंसास्याभिः प्रभावृता१९ ।

प्रभावती च चक्राह्ववदनाभिर्महाबला ।।२४। ।

शिवा गोमायुवक्त्राभिरशिवा विद्विषां रणे ।

सरमा श्वमुखीभिश्च२० वृता परमदुर्जया ।।२५।।

विजया श्येनवक्त्राभिः सर्वतः परिरक्षिता ।

कंकास्याभिर्वृता मृत्युर्हन्त्रीभिः समरे रिपून् ।।२६।।

नियतिर्मद्रुवक्त्राभि२१ दुर्जयाभिः परैर्युधि ।

अशनिः२२ कुक्कुटास्याभिर्बर्ह्णीभिरभिनादिता२३ । । २७। ।

१. समुत्पेतु... - ख. । ११ कोट्यः - ख । १२ समाश्रिताः - ख. । १३ उलूका (?) । १४ कौशिका... - ख. ।

१५ उषा - क. । १६... र्महाबलः - ख. । १७ रामया - क. । १८ जयमाला - ख । १९,?. स्समावृता - क ।

२० सुमुखीभिश्च - ख. । २१ नियती मद्रुवक्त्राभि - क. । २२ शकुनिः - ख. । २३. .रभिपालिता - क. ।

रेवती वृषदंशा च पूतना कटपूतना ।

आलम्बा२४ किन्नरी षष्ठी शकुनिर्मुखमण्डिका२५ । ।२८। ।

अलक्ष्मीरधृतिर्लक्ष्मीः पोतकी वानरी स्पृहा२६ ।

एताश्चान्याश्च कौशिक्याः संबभूवुर्महाबलाः । ।२९। ।

नानावेषधराभिश्च बह्वीभिः परितो वृता ।

बिभ्रतीभिर्विचित्राणि कवचान्यायुधानि च ।।8.64.३ ० । ।

ससर्ज कौशिकी तूर्णं२७ हैमान्सांग्रामिकान् रथान् ।

युक्तानश्वैर्मनोवेगैः सायुधानुच्छ्रितध्वजान् । ।३ १ ।।

वाजिनः सोपकरणान् मदोन्मत्तान्२८ मतङ्गजान् ।

आयुधानि तनुत्राणि तूर्याणि विविधानि च । ।३ २। ।

उवाच च महायोगा ता देवीः२९ पुरतः स्थिताः३० ।

देव्यः शुंभो निशुंभश्च भ्रातरौ देवकण्टकौ ।।३ ३ । ।

नेतुं मां३१ किल संग्रामे विजित्य रणमूर्धनि ।

आगतौ तौ बलोन्मत्तौ सहितौ दैत्यदानवैः३२ । । ३४। ।

तावहं३३ विनिहंस्यामि शेषान् हत सुरद्विषः ।

अजराश्चामराश्चैव भविष्यथ महाबलाः ।।३ ५। ।

इति ताभ्यो वरं दत्त्वा समादिश्य च तास्तदा३४ ।

देवीर्देवी महाभागा युद्धाय कृतनिश्चया३५ । ।३ ६।।

अथ सा स्वरथं महारथं३६ मनसाचिन्तयदच्युता तदा ।

तमुपस्थितमाशु चिन्तितं प्रददौ यं गिरिराजनन्दना ।।३७। ।

ज्वलदग्निसमानवर्च्चसं परितो रत्नमयूखमालिनम् ।

पुरतः समवेक्ष्य कौशिकी सुकृतं हेममयं नभश्चरम् । ।३८। ।

विविधायुधवर्मसंयुतं प्रचलत्पिङ्गसटाकलापिभिः ।

समरे जयिभिर्द्विषद्बलं३७ युक्तं केसरिभिर्महाबलैः ।।३ ९। ।

२४ अलक्ष्मीः - ख. । २५ मुखमण्डिता - क. । २६ स्मृता - ख. । २७ सिंहं (शीघ्रं?) - क. । २८ मनोन्मत्तान् - क. ख. । २९ देवी - क ख । - ३० स्थितां - क. ख. । ३१ मे - क. । ३२ शशिसूर्य (ा) इवा बभौ - ख. । ३३ तानहं - क । ३४ ततः पुनः - ख. । ३५ कृतनिश्चयाः - क. । ३६ साश्वरथं महारथा - ख. । ३७... द्विषां बलं - ख. ।

नृत्यन्मयूरेण विकीर्णभासा समुच्छ्रितेनातितरां दृढेन ।

हैमेन रत्नद्युतिभास्वरेण ध्वजप्रवेकेण विराजमानम् । ।8.64.४० । ।

जग्राह विजया छत्रं सिंही सूता तदाभवत् ।

जयन्ती च जया चास्या दधतुश्चामराण्यथ । ।४१ । ।

ततः सा बद्धकवचा विविधायुधधारिणी ।

आरुरोह रथं दिव्यं सुताशीर्जयमङ्गला३८ । ।४२ । ।

संपूर्णचन्द्रद्युतिनाथ मूर्ध्नि समुच्छ्रितेनातपवारणेन ।

संवीज्यमाना च विचित्रदण्डैः सुचामरैरिन्दुमरीचिगौरैः । ।४३ । ।

ततस्तास्तूर्यमाहत्य नेदुर्नादान् पृथग्विधान् ।

देव्या देव्यः सुसंयुक्ता३९ बभूवुश्च पुरस्सराः । ।४४। ।

तेन नादेन दैत्यानां हृदयानि चकम्पिरे ।

विससर्ज शकृन्मूत्रं हस्त्यश्वञ्चासुरे बले । ।८५। ।

चकम्प इव भूर्लोकश्चुक्षुभुः सागरा इव ।

विचेलुरिवशैलेन्द्राः पूरितं व४० नभस्तलम् । ।४६।।

तदा तद्देवतानीकं पताकाध्वजशोभितम् ।

विरेजे विनदत्तूर्यं सितनिस्त्रिंशसंकुलम्४१ । ।४७।।

बलाकापंक्तिशबलं सेन्द्रचापं महास्वनम् ।

नभस्ये मासि सतडिद् वृन्दं जलमुचामिव । ।४८।।

ततो जगाम संयच्छद्४२ दैत्येन्द्राभिमुखं तदा ।

जवेन देवतानीकं संक्षिप्येव दिशो दश४३ । ।४९ । ।

अथ ददृशुरनीकमागतं सुररिपवो विविधोच्छ्रितध्वजम् ।

प्रतिभयजननं महास्वनं प्रलय इवाम्बुदवृन्दमुन्नतम् ।। 8.64.५० । ।

इति स्कन्दपुराणे शुम्भनिशुम्भयुद्धे सैन्यवर्णनं नाम चतुःषष्टितमोध्यायः

३८ कृतार्था जयमङ्गला - ख । ९ सुसंयत्ताः - ख । ४० प्रस्फोटेत - ख., पूरिरतेनेव - क. । ४१ शितनिस्त्रिंशसंकुलम् - ख. । ४२ संयतं - ख । ४३ ददर्श ह - ख, दशो दिशः - क. ।

सनत्कुमार उवाच

अथ ता देवताः क्रुद्धा दैत्यानग्रेसराँस्तदा ।

निजघ्नु१र्विविधैः शस्त्रैस्ते च ता विभिदु२ र्युधि । । १ । ।

दैत्या नानायुधोपेता देवीर्जघ्नु३ स्तदा रणे ।

अबला५ बलिनो वीराः समरेमरविद्विषः ।।२ ।।

तुरङ्गिणस्तुरङ्गस्थाः पदातींश्च७ पदातयः ।

रथिनो रथसंस्थाश्च गजस्था८ गजसादिनः९ ।।३ । ।

रथा१० नागास्तुरङ्गाश्च११ रथान्१२ नागान् तुरङ्गमान् ।

पदातीः१३ सादिनः शूराः सादिनीश्च१४ पदातयः ।।४। ।

देव्योपि युधि संक्रुद्धाः पत्तिसादिरथ१५ द्विपान् ।

निर्जघ्नु१६र्दानवेन्द्राणां प्रासशक्ति परश्वधैः१७ ।।५।।

पादैश्च पिपिषुः शूरान्निपात्य भुवि दानवान् ।

विभिदुर्मुष्टिभिः काश्चिच्छिरांसि सुरविद्विषाम् ।।६।।

विदार्योरःस्थलं काश्चित् समरे दर्पशालिनाम् ।

पपुश्च रुधिरं देव्यः प्राणैस्सह सुरद्विषाम् ।।७। ।

छिन्नाँश्च खण्डशः केचिद्१८ हेतीनुत्थाय१९ वेगिताः ।

निर्जघ्नु२० र्देवताः क्रुद्धा मुष्टिभिर्वज्रसंहतैः ।।८। ।

केचिन्मदाम्बुनिष्यन्दश्यामगण्डस्थला गजाः ।

पिपिषुः परमक्रुद्धाः समरे देवतारथान्२१ ।।९ ।।

कपोलभित्तिसंलीनमत्तषट्पदपंक्तयः ।

हतारोहा गजाः केचिन्निर्जघ्नुर्दैत्यदेवताः ।। 8.65.१ ०।।

वर्मिणः केचिदुद्भ्रान्तशितनिस्त्रिंशपाणयः ।

चिच्छिदुर्देवतानीकं देवता दानवानपि । ।१ १ ।।

१ निर्जघ्नु - क. । २ ताम्बिभिदु.. - क., मिमृदुः - ख. । ३ देवीं जघ्नु - क. । ४ भयाद् - ख. । ५ जवना - घ. । ६ धीराः - क. । ७ पदातीश्च - ख । ८ गजाश्च - ख. । ९... ङ्गजसादिनः - क- । १० रत्ना - क. । ११ तुरङ्गाश्च - क । १२ रथौ - क. ख । १३ पादातीः - क. । १४ सादिनश्च - ख. । १५ रथान् द्विपान् - क. । १६ निजघ्नु - क. । १७ प्राशशक्तिपरश्वधैः - क. । १८ काश्चिद् - ख. । १९ नुच्छ्राय - ख. । २० निजघ्नु - ख. । २१ देवदानवान् - ख ।

मत्ताः प्रतिच्छन्न२२मुखाँश्च२३ केचिद् गन्धेन विज्ञाय गजान्२४ गजेन्द्राः ।

घ्रात्वा तु गन्धं सहसाभिजघ्नुराधोरणैरप्यभिसंगृहीताः२ ५ ।। १ २। ।

विस्फार्यमाणानि महाधनूंषि महाबलैर्दानक्योधमुख्यैः ।

तारं विरेसुः२६ समराजिरेषु क्रौञ्चा इव व्योम्नि शरन्निशासु२७ । ।१ ३ ।।

तूर्यस्वनैर्ज्यातलसन्निपातैर्नागाश्वनादै रथनेमिघोषैः ।

संपूर्णकुञ्जोदर२८ कन्दरोसौ२९ विन्ध्यश्चचालेव तदा समग्रः३० ।।१४। ।

देव्यः समुत्सार्य रणे रिपूणामुच्चैर्विनेदुः प्रसभं बलानि ।

नेदुश्च नादान् परिहृष्टचित्ताः प्रोत्सार्य देवीर्युधि दैत्ययोधाः ।। १५ । ।

बलानि किञ्चित्क्षतजोक्षितानि प्रचक्रिरे तत्र गतागतानि ।

महावनानीव समीरणेन समीरितान्युद्गतपल्लवानि ।। १ ६। ।

छिन्नानि वक्त्राणि पुरस्सराणां विचित्रहैमाभरणोज्ज्वलानि ।

देवीभिराजौ पतितानि रेजुर्निकृत्तनालानि यथाम्बुजानि ।। १७।।

प्रत्याहता विद्रुतभीतनागा सा देवताभिर्निहताश्वयोधा ।

दैत्येन्द्रसिंहैः प्रतिसन्निवृत्तैर्दोलायमानेव चमूर्बभूव । ।१८। ।

हता निपेतुः समरे नदन्तो देवद्विषामञ्जनशैलकल्पाः ।

देवोभिराबद्धविचित्रघण्टा मर्मातिगैर्वाणवरैर्गजेन्द्राः । ।१ ९ ।।

बलानि तेषामभिसृत्य वेगादभ्याहतान्याश्वपसेरुराजौ ।

महोदधिं प्राप्य विवृद्धिकाले प्रत्याहतानीव सरिज्जलानि ।।8.65.२० ।।

देव्यश्च दैत्याश्च महासमाजे विरेजिरेन्योन्यविसक्तवाणाः३१ ।

संसक्तभासोपगमे घनानामभ्रे समूहा इव तारकाणाम् ।।२१ । ।

उद्घुष्य नामान्यथ३२ दानवेन्द्रा निर्जग्मुराशु३३ स्वबलाद्रथस्थाः ।

क्रुद्धाः सुयत्ता रथिनां वरिष्ठा विस्फार्य३४ चित्राणि शरासनानि ।।२२।।

देव्योपि संयत्ततरा रथस्थाः क्रुद्धा जवेनाथ तदाभिसस्रुः ।

मेघस्वनं प्रत्युदियाय षष्ठी कार्तस्वरं मृत्युरुदीर्णकोपा३५ । । २३।।

२२ प्रतिच्छिन्न ख। २३ मुखाश्च क. ख. । २४ गजं क । २५ रस्तुतिसंगृहीताः २६ विनेदुः - ख. । २७ क्रौञ्चा इव व्योम शरन्निशान्ते - क., व्योमसरा (?). शरद्व्योमशरन्निशान्ते - ख । २८ कुमभोदर - ख. । २९ कन्दरेषु - क. । ३० समग्रं - क. । ३१ विषक्तबाणः - क., विभक्तबाणाः - ख । ३२... माणान्यथ - क. । ३३ राजौ - ख. । ३४ विस्तार्य - ख. । ३५ वेगं - ख, वेगा (?) ।

द्रुमेण लक्ष्मीरथ३६ संयुगस्था३६ मयेन कान्तिः सरमा मुरेण ।

घनेन चण्डा नियतिः खरेण प्रभावती धुन्धुमयात् सरोषा३८ ।।२४। ।

दैत्या युयुत्सोत्सुकमानसास्ते३९ देवीः समायास्सभुजैस्सशस्त्रैः४० ।

अभ्याययुः शीघ्रममृष्यमाणाः ख्यातावलेपाः स्वरथैस्सुयत्ताः ।। २५ । ।

ज्योतिःप्रकाशान्तपनीयपुंखानाकर्णपूर्णायतचापमुक्तान् ।

संप्रेषयामासुरदीनसत्वा बाणप्रवेकान्युधि देवतानाम् । । २६। ।

देव्योथ तेषां निशितान्सुपुंखान्मर्मच्छिदो दूरगमान्सुपत्रान् ।

आगच्छतां दानवयूथपानां बाणाननन्तान्ससृजुस्तथैव । ।२७ ।।

ते बाणमुख्या विविधा विरेजुरन्योन्यमुक्ता व्यतिषज्यमानाः ।

ते पूर्णमास्यां विघने दिनान्ते भासः४१ समूढा इव४२ चान्द्रसौराः४३ ।। २८। ।

छिन्ना निपेतुर्युधि देवताभिर्भुजाः सशस्त्रा दितिजाधिपानाम् ।

निरस्तभोगा निबिडा बृहन्तो निगीर्णजिह्वा इव पन्नगेन्द्राः । ।२९। ।

मेघस्वनस्याथ रणे तदानीं क्रुद्धा शरौघान्विससर्ज षष्ठी ।

आगच्छतस्तानभितः पृषत्कैश्चिच्छेद दैत्यः शतशोन्तरिक्षे । । 8.65.३० । ।

बाणानथोद्वीक्ष्य तदा निकृत्तान् लघीयसोन्यान्विससर्ज तूर्णम् ।

दैत्योपि तानापततः पृषत्कान्व्रातैः शराणां बहुशश्चकर्त्त । । ३१ ।।

निकृत्य४४ बाणान्दितिजः पुनस्तान्४५ चिक्षेप षष्ठ्या दश रुक्मपुंखान्४६ ।

तानाशु षष्ठी प्रतिवार्य दैत्यं विव्याध षष्ठ्या तपनीयपुंखैः ।।३ २।।

स तैर्विभिन्नो रुधिराक्तमूर्तिः प्रविह्वलः४७ च किंचिदवाग् बभूव ।

अपाकरोत्तं समरात् स्वसूतो४८ रथेन जाम्बूनदचित्रितेन ।।३ ३ । ।

कार्तस्वनः४९ काञ्चनचित्रपुंखान्५० ससर्ज देव्याः५१ समरे पृषत्कान् ।

चिच्छेद तान् मृत्युरुदारपुंखैरनागता५२ नेव शराञ्छरौघैः ।।३४।।

३६.. र्युधि - ख । ३७ संयुजस्थे - ख. । ३८ मियाय रोषाद् - ख. । ३९ ययुः सोत्सुकमानसास्ते - क. । ४०... त्स भुजैः सहस्रै - - क. । ४१ भासां - क. । ४२ समूहा - क । ८३ चन्द्रसौराः - क. ख. । ४४ विकृत्य - क. । ४५ पुरस्तात् - क ख । ४६ रूक्षपुंखान् - क । ४७ सुविह्वलः - ख. । ४८ स सूतो - ख. । ४९ कार्तस्वरः - ख । ५० कार्मुकाश्चित्राणः? - ख. । ५१ दैत्याः (त्यः) - ख. । ५२... रनाशयं - ख.,... र्नभोगता (?) ।

छित्वा शराँस्तस्य शरैर्विचित्रैर्विव्याध तं वक्षसि पञ्चषष्ट्या५३ ।

भिन्नः स तैराशु तथा विरेजे व्योम्न्यर्कपादैरिव५४ वारिवाहः ।।३५।।

अश्वांश्च तस्याशु जघान मृत्युः पृथक् पृषत्कै५५ स्तपनीयपुंखैः ।

आप्लुत्य दैत्योथ रथाद्धताश्वात्प्रगृह्य चर्मासिवरञ्च धौतम् । ।३ ६। ।

क्रुद्धो नितान्तायतरक्तनेत्रो वेगेन देवीमभितः ससार ।

तच्चर्म तस्यापततः५६ शरौघैश्चकर्त मृत्युः शतशश्शिताग्रैः ।।३७। ।

स कृत्तचर्मावरणो५७ सुरेन्द्रो निस्त्रिंशमुद्यम्य निशातधारम्५८ ।

अभ्यद्रवन्मृत्युमभूत्तदानीं खे रोहिणीं मेघ इवाभिविद्युत् ।। ३८।।

तमापतन्तं युधि कालकल्पं मृत्युः शरैरुग्रभुजङ्गकल्पैः५९ ।

जघान मर्मस्वभिलक्षितेषु व्ययोजयच्चासुभिरेनमाशु । । ३ ९।।

लक्ष्मीर्द्रुमं बाणवरैरजय्या६० समाकिरद्वारणराजलीलम्६१ ।

कर्णान्तमुक्तै६२ र्निशितैरजिह्मै रणाजिरे चारुसुवर्णपुंखैः ।।8.65.४० ।।

अजिह्मगास्ते विविधाः सुपत्रिता द्रुमस्य गात्रेषु निपेतुराहवे ।

स तैर्विचित्रैः शुशुभे विषक्तैर्महाद्रुमः पक्षिगणरिवाश्रितैः ।।४१ । ।

लक्ष्मीं ततः किंपुरुषाधिपोसौ विव्याध बाणैर्दशभिः सुपुंखैः ।

वक्त्रे स पूर्णेन्दुसमानवक्त्रां बाह्वोः पृथक् चाष्टशतेन६३ धीरः६४ । ।४२ ।।

अचिन्तयन्तीषु६५ वरान्वरास्या मुखेस्य तीक्ष्णान्निचखान बाणान् ।

अन्यानसख्याँश्च६६ पृथक् शरीरे सुपत्रितान् हाटकमृष्टपुंखान्६७ ।।४३ ।। लक्ष्म्यास्ततो

दैत्यपतिः शितेन भल्लेन चिच्छेद रथे ध्वजाग्रम्६८ ।

अश्वांश्च तस्याश्चतुरश्चतुर्भिः सूतं च विव्याध शरेण तूर्णम् । ।४४। ।

नाराचमादाय ततोस्य लक्ष्मीर्जघान सूतं युधि देवशत्रोः ।

विव्याध वाहाँश्च पृथक्पृषत्कैध्वजञ्च चिच्छेद रथस्य६९ तूर्णम् ।।४५।।

५३.. शष्ठ्याः - ख. । ५४ यथार्कपदैर्दिवि (?) । ५५ पृथक्तै - क ख. । ५६ तमन्तकस्यापततः - ख. । ५७ सत्कृत्य - क, कृत्तचर्मावदनो - ख. । ५८ निशीतधारैः - क., निशीतधारां - ख. । ५९.. तुल्यैः - क. । ६०... रजय्यं - ख. । ६१ वारणराजलीला - क. । ६२... कृष्टैः (?) । ६३ पृषत्काष्टशतेन - क. । ६४ वीरः - ख. । ६५ अचिन्तमानेषु - क. । ६६ अनेकसंख्यांश्च - क. । ६७... पृष्टपुंखान् - ख. । ६८ रथध्वजाग्रे - ख. । ६९ रथेतथाष्टौ - क. ।

यन्त्रा विना तस्य रथं तदानीं ते सायकैरप्रतिमैः प्रतप्ताः७० ।

संग्रामभूमेरपनिन्युरश्वाः७१ प्राणानिव स्वान्७२ परिरक्षमाणाः ।।४६। ।

कान्तिर्मयं बाणशतैरवाकिरन्मयश्च कान्तिं निशितैः शरौघैः ।

नीहारपातैरिव सान्धकारं तदा७३ तयोरन्तरमास तत्र । ।४७। ।

आदानसन्धानविकर्षणेषु स्थानक्रमप्रग्रहतेजनेषु७४ ।

शिक्षागुणैस्तावपरस्परेण विशेषयामासतुराजिमध्ये ।।४८। ।

कान्तिर्मयास्तान्निचकर्त बाणान्मयश्च कान्त्या विशिखान्विमृष्टान् ।

छिद्रं समासेदतुरप्रधृष्यौ किञ्चिन्न तौ यत्र७५ परस्परस्य ।।४९।।

अश्वेषु सूते सरथे७६ ध्वजे च सर्वेषु गात्रावयवेषु चास्य७७ ।

अजिह्मगान् हाटकमृष्टपुंखान्७८ मयस्य कान्तिर्निचखान बाणान् ।।8.65.५० ।।

मयश्च कान्तिं सरथा'७९ ससूतां८० सचारुचित्रध्वजवाजिमुख्याम् ।

संछादयामास शितैः पृषत्कैर्वनस्थलीं मेघ इवाम्बुवर्षैः । ।५१ । ।

क्रुद्धाथ कान्तिः समरे मयस्य नाराचमुख्येन सुपत्रितेन ।

सूतं जघानाशु रिपोस्तदानीमष्टाभिरष्टौ८१ तुरगाँश्च बाणैः ।।५२।।

हताश्वसूतो विरथो८२ मयोथ निस्त्रिंशमादाय निशातधारम्८३ ।

ज्ञात्वैव कान्त्या समरे प्रभावं विहाय युद्धं वियदुत्पपात । ।५३ । ।

विव्याध तीक्ष्णैः सरमा रणाजिरे बाणैर्मुरं दानवदैत्ययूथपम् ।

दैत्योपि बाणैः सरमामजिह्मगैरभ्याहनद् गृध्रमयूरपत्रिभिः ।। ५४।।

क्रुद्धाथ देवी निशितेन तस्य चिच्छेद भल्लेन धनुर्विचित्रम् ।

अन्यद्धनुः सोथ तदा८४ गृहीत्वा विव्याध देव्याश्चतुरस्तुरङ्गान् .। ।५५। ।

ते विह्वलाः शोणितमुद्वमन्तो दैत्येन्द्रबाणाभिहतास्तुरङ्गाः ।

भूमौ निपेतुः समरे श्वसन्तः प्राणाञ्जहुश्चाशु समं समस्ताः । ।५६ ।।

क्रुद्धाथ देवी सरमासुरस्य निस्त्रिंशमुद्यम्य सुपीतधारम् ।

उत्पत्य खं तस्य तदा जघान यन्तारमश्वाँश्च महाप्रमाणान् ।।५७।।

७० सुतप्ताः - ख । ७१... राशु - क. ख. । ७२... वाश्वाः - क. ख. । ७३ सान्धकारै - ख. । ७४ स्थान-ग्रहप्रग्रहतेजनेषु - घ. । ७५ तत्र - ख- । ७६ सूतेषु रथे. - ख. । ७७. . वात्र - क. । ७८ पृष्टपुंखान् - ख. । ७९ सरथं - क. ख. । ८० ससूतं - क. ख. । ८१ रथं तथाष्टौ - घ. । ८२ हताश्वसूताद्विरथो - क., ससूतं सरथं - ख. । ८३ निपीतधारम् - क. । ८४ शीघ्रतरं - ख. ।

मुरोथ वेगेन तदान्तरिक्षमुत्पत्य कोपान्निहताश्वसूतः ।

विव्याध देवीं दशभिःसुतीक्ष्णैः८५ शरैरुरस्युग्रभुजङ्गकल्पैः । ।५८। ।

अचिन्तयित्वा सरमा शराँस्तान्८६ धनुर्विचिच्छेद तदा मुरस्य ।

स कृत्तधन्वा वियतीन्द्रशत्रुरन्तर्दधे संयुगमाशु हित्वा ।।५९। ।

विव्याध चण्डा घनमापतन्तं शरैः शिताग्रैर्युधि रुक्मपुंखैः ।

विद्धः स तैर्दैत्यपतिर्बभासे करैरिवेन्दोरसितः पयोदः ।।8.65.६ ०। ।

अभ्यद्रवत्तानविचिन्त्य वाणाँश्चण्डां घनः सायकजालवर्षी ।

आगच्छतस्तस्य शरैस्सुपत्रैर्विव्याध चण्डा रथवाजिमुख्यान् ।।६१ ।।

चिच्छेद दैत्योपि समुच्छ्रिताग्रं ध्वजं तुरङ्गाँश्च जघान देव्याः ।

हित्वा रथौ तावनवतीर्य भूमौ८७ गृहीतचर्मासिवरौ प्रयत्तौ ।।६२ ।।

विचेरतुर्मण्डलमाजिमध्ये भूमिं तदाग्राङ्गुलिभिः स्पृशन्तौ ।

ताँस्ताँश्च मार्गान्८८ लघुपादचारौ छिद्रं न चान्योन्यमवापतुस्तौ ।।६३ ।।

अभिप्लुतोच्चप्लुतसिंहपातान्८९ निवृत्तकाक्रीडितकोर्ध्वबाहून् ।

खगापयाताभिहतापयातान्९० निषण्णकाविद्धशिरोभिघातान्९१ ।।६४। ।

उत्प्लुत्य वेगेन तदाथ तस्य शिरोधरामाशु चकर्त चण्डा ।

स कृत्तमूर्धा निपपात तस्यां संग्रामभूमावुरसाशु दैत्यः । ।६५।।

स शोणितादिग्धवपुस्तदानीं घनः परासुः पतितो धरण्याम्९२ ।

रराज सन्ध्याच्छुरितोरुमूर्त्तिर्वियद्गतो नील इवाम्बुवाहः९३ ।।६६ । ।

विव्याध तीक्ष्णैर्निर्यतिः सुपत्रैः खरं शरैर्वक्षसि हेमपुंखैः ।

आयोधने संमुखमापतन्तं भल्लेन चास्य ध्वजमुच्चकर्त९४ । ।६७।।

विद्धः स तैरभ्यपतन्सरोषो देवीं जिघांसुः समरेरिहन्ता ।

गुर्वी गदां चाशु तदा गृहीत्वा चिक्षेप देव्या रुधिराक्तमूर्त्तिः ।।६८ । ।

सा दानवाग्र्येण गदा९५ प्रमुक्ता९६ विचित्रहेमोज्ज्वलचारुघण्टा ।

संचूर्णयामास रथं नियत्याः९७ सूतं ध्वजं चाशु९८ समुच्छ्रिताग्रम् ।।६९।।

८५ शिताग्रैः - क. । ८६ सरोषा - ख. । ८७ भूमिं - क. ख. । ८८ मात्रां - क. । ८९... यातान् - क. । ९० - पथानाभिहतापयातान् - क. ९१ शताभिघातान् - ख. ९२ धरित्र्यां - ख. । ९३ नीच इवम्बुवाहः - क. । ९४ ...माचकर्त - ख. । ९५ तदा - क. । ९६ प्रयुक्ता - ख. । ९७ नियन्त्री (म्) - क., नियन्ता - ख. । ९८ चारु - क. ।

उत्पत्य तूर्णं नियतिः स्ववाहात्९९ क्रोधेन संरक्तविलोलनेत्रा ।

अभ्येत्य तं दानवयोधमुख्यं खड्गेन मध्येस्य शिरः पफाल ।।8.65.७० ।।

स दानवो विस्फुटितोत्तमाङ्गः क्षितौ विरेजे स्रुतरक्तधारः ।

वज्रेण भिन्नः शिखराग्रदेशे गिरिर्यथा धातुरसप्रवाही ।।७१ । ।

प्रभावती धुन्धुमजिह्मयातैः शिलीमुखैरभ्यहनत्सुपत्रैः ।

उरस्युदारा१०० दशभिः शिताग्रैर्घनाघनव्रातसमानवर्णैः१०१ ।।७२। ।

जघान सा षोडश देवतारेस्तुरङ्गमान् षोडशभिः पृषत्कैः ।

निहत्य चैकेन रथेस्य१०२ सूतमेकेन चास्य ध्वजमुच्चकर्त ।।७३।।

धुन्धुर्गदां भारसहस्रगुर्वी चिक्षेप१०३ कार्तस्वरचारुघण्टाम् ।

तामापतन्तीं शतशश्चकर्त प्रभावती दैत्यपतिप्रमुक्ताम्१०४ । ।७४। ।

आदाय दैत्यः परिघं१०५ महान्तमाप्लुत्य१०६ वाहादभितः ससार ।

देवीमसा१०७वञ्जनशैलनीलो रणाजिरे काल इवात्तदण्डः । ।७५। ।

अभ्यापतन्तं युधि दानवेन्द्रं देवी शरैरभ्यहनत् सुपत्रैः ।

देव्या१०८ समस्तानविचिन्त्य बाणानभ्येत्य तामाहवमूर्ध्नि रोषात् ।।७६।।

उद्भ्राम्य वैवस्वतदण्डकल्पं लौहं प्रयस्तं१०९ परिघोरुबाहुः ।

न्यपातयत्तं परिघं रथेस्या गिरेर्नितम्बे कुलिशं यथेन्द्रः ।।७७। ।

अचूर्णयत्तं रथमाशु देव्याः साश्वं ससूतध्वजहेमचक्रम् ।

कालायसोसौ परिघोसुरास्तो वेगेन तत्रापससार देवी११० ।।७८।।

दृष्टा स तां तत्र तदापयातां तमेव लौहं परिघं गृहीत्वा ।

अभ्यद्रवद् दानवयोधमुख्यो दिवीव चित्रामसितः१११ पयोदः । ।७९। ।

उत्पत्य सा दिव्यवरास्त्रमुक्तैः क्षुरप्रमुख्यैः परिघञ्चकर्त ।

उद्यम्य मुष्टिं निबिडं ततोस्या भूयोथ११२ दैत्यो वियदुत्पपात ।।8.65.८० । ।

९९ स्वबाहोः - क. । १०० उरःसुधारा - ख. । १०१ घनेन प्रातःसु समानवर्णैः - ख- । १०२ रथस्य - क, रथे स - ख. । १०३ चिच्छेद - ख. । १०८ प्रयुक्ता - ख. । १०५ दैत्यम्परिघं - क- । १०६. मासव्रु - क. । १०७ समा - क. ख. । १०८ देव्याः - क. । १०९ प्रयन्ता (तः?) - क. । ११० देवीं - क. । १११... वसितः - ख. । ११२ भुजेथ - ख ।

381

तं मर्मगैर्मर्मसु बाणमुख्यैः संताडयद्दानवमाशु देवी ।

भिन्नः स तैर्मर्मगमैः सुपुंखैरन्तर्दधे दानवयोधमुख्यः ।।८१ ।।

अथ समरमपास्य योधमुख्यै-

र्विहतपराक्रमपौरुषैरपेतैः११३ ।

सुरपतिरिपवो विनद्य नादान्

द्विरदवरानधितस्थुरात्तशस्त्राः ।।८२। ।

इति स्कन्दपुराणे शुंभनिशुंभसंग्रामे देवीयुद्ध नाम पञ्चषष्टितमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

देव्योपि तेषां विदितप्रयत्ना गजोत्तमानारुरुहुः सयत्नाः ।

शुचीन्मदाम्बुस्रवतः२ सुदन्तान् प्रशस्तगात्राम्बरहस्तपक्षान्३ (?) ।।१ ।।

सुपुष्करानुन्नतवृत्तकुम्भान्४ सुबालधीनञ्चितचारुकर्णान् ।

सुदन्तवेष्टान् कलविङ्कनेत्रान्सुवक्षसः स्वासनपृष्ठवंशान् ।।२।।

साङ्ग्रामिकानग्रजवान्५ वयःस्थान्सुशिक्षितानुन्नतपूर्वकायान् ।

आबद्धवर्मायुधचित्रघण्टान्६ समुच्छ्रितोरुध्वजवैजयन्तीन् ।।३ ।।

तासां पताकाध्वजशोभितानि विचित्रनानायुधभूषणानि ।

मातङ्गवृन्दानि तदा बभूवुर्वने वनानीव समागतानि । ।४। ।

दैत्यापि ते वारणमूर्ध्नि षण्णा७ विस्फारयन्तो विबभुर्धनूंषि ।

सेन्द्रायुधाः साशनिशब्दगर्भाः शैलेषु मेघा इव सन्निलीनाः ।।५।।

सैन्यानि तान्याहनने गजानामाधोरणैराश्वभिचोदितानि ।

अन्योन्यमापेतुरभीरितानि८ वातेन वृन्दानि यथा घनानाम्९ । ।६ ।।

वेगेन नागानभिसृत्य नागा मदान्मदश्याममुखान्विषाणैः ।

लोहाभिनद्धैर्बिसकाण्डगौरैः शम्बूकदेशेष्वभिजघ्नुराजौ१० ।।७। ।

११३... रुपेतैः - क. ख. ।

१ समन्तात् - क., प्रमत्तान् - ख. । २ शुचिर्मदा वर्ष्मवतः - क., आविर्मदावद्धवैतः - ख. । ३ प्रशस्त-गात्राम्बरतः सुहस्तान् - ख. । ४ वृक्षकुम्भान५ - क. । ५... नुग्रजवान् - क. । ६ चर्मायुधचित्रघण्टान् - क. । ७ घण्टा - ख. । ८ समीरितानि - क ९ घनाघनानाम् - ख । १०... रभिजघ्नुराजौ - क. ख. ।

प्रसार्य हस्तानभितश्च केचिद्दानानुगन्धं द्विरदाभिसेरुः ।

आधोरणैरङ्कुशपाशवाग्भि११ रविध्यमानापि मदाभिदृप्ताः१२ ।।८।।

छिन्नानि पेतुर्निशितैः क्षुरप्रैः समुच्छ्रितान्यातपवारणानि ।

चित्राः पताका विविधा ध्वजाश्च परस्परेणाहनने गजेभ्यः१३ ।।१३ ।।

योधा निपेतुः परिनिष्टनन्तो विद्धाः शरैर्मर्मसु देवताभिः ।

सफेनमास्यै१४ रुधिरं वमन्तो धनूंषि सज्जानि१५ करैर्दधानाः । ।8.66.१ ० । ।

नागा निपेतुः१६ परितोभिपद्य१७ मर्मातिगै१८र्बाणवरैर्विभिन्नाः ।

देवीभिराजौ दितिजाधिपानां वाताभिनुन्ना इव गण्डशैलाः ।।१ १ ।।

मातङ्गमुख्यान्पतितान् परासून्१९ रणाजिरे नीलगिरीन्द्रकल्पान् ।

गन्धेन नागाः समदाः२० परीत्य विनम्य केचिद्२१ वदनैर्विनेदुः२२ । ।१२।।

छिन्नानि वक्त्राणि सकुण्डलानि भुजास्सशस्त्राश्च२३ सुचन्दनाक्ताः ।

पेतुर्गजेभ्योसुरयूथपानां देवीभिराजौ निशितैः क्षुरप्रै२४ ।। १३ । ।

चुकूजुरुच्चैः परितो धनूंषि विनेदुराहत्य सुरारिमुख्याः ।

विपुस्फुरुर्ज्याः परिकृष्य मुक्ताः शराभिविद्धाश्च२५ गजा निषेदुः । । १४।।

नागैः पतद्भिर्विशिखाभिविद्धैः समुच्छ्रितोरुध्वजचारुपृष्ठैः ।

आस्तीर्यते भूरनिलप्रनुन्नैः सतालवृक्षैरिव शैलपादैः ।। १५।।

नागा गजानाहननेभिजघ्नु२६र्दैत्याश्च देवीर्दितिजाँश्च देव्यः ।

दैत्यान् गजेन्द्रा द्विरदांश्च दैत्याः क्रुद्धाः२७ सरोषानभिसृत्य तत्र ।। १६।। शस्त्राभितप्तैः

पतितैस्समन्तान्मातङ्गवृन्दैर्गिरिसानुकल्पैः ।

सञ्चारयोग्या न बभूव भूमिरायोघने दैवतदानवानाम ।।१७ ।।

अभ्यदितानि स्वबलानि दृष्ट्वा देवीभिराजौ निहतद्विपानि ।

शुम्भो निशुम्भश्च समाजभूमिमाजग्मतुर्दैत्यपती रथस्थौ ।। १८। ।

अग्रेसरैः पत्तितुरङ्गनागैर्व्रातैश्च देवद्विषतामुपेतौ ।

विस्फारयन्तौ धनुषी विचित्रे युद्धाय यत्तौ परिघोरुबाहू । । १ ९।।

११ ... राविध्यमानापि - क ,.. .रासि... - ख. । १२. भिमदाविद्दप्ताः - क. ख.,... पि मदावद्दप्ताः - ख. । १३ गजाश्च - क. । १४.. न्सै - क. । १५ सज्यानि - ख. । १६ निषेदुः - क. । १७.. .पद्मा - क. ख. । १८ पद्मातिगै - क. । १९ गतासून् - क. । २० समदान् - क. । २१ किंचिद् - क. ख. । २२.. .द्विरेदुः - क. । २३ स - क. ख. । २४ निशितक्षुरप्रैः - क. । २५ शरातिविद्धाश्च - क. । २६ जग्मु - क. । २७ क्रुधा - क. ।

ज्ञात्वा तयोरागमनं तदानीं देवी चलत्पिङ्गलकेशराढ्यान् ।

सञ्चोदयामास रथस्य सिंहान् विस्फारयन्ती समरे धनूंषि ।।8.66.२ ०।।

ज्यानिं जवस्याथ तुरङ्गमाणां मदप्रमोषञ्च महाद्विपानाम् ।

चेतोविमोहं सुरविद्विषां च चापस्वनेनैव२८ चकार देवी ।।२१ ।।

आजौ समास्थाय परं प्रयत्नं शराः सुराणां रिपुभिः समस्ताः ।

अप्राप्य देवीं पतिताः पृथिव्यां पराजयं प्राहुरिवासुराणाम्२९ । ।२२। ।

गभस्तिभिः स्थावरजङ्गमानि व्याप्नोति यद्वत् सविता दिनेषु ।

तद्वच्छरौघैर्दितिजाधिपानां रणाजिरे व्याप बलानि देवी ।।२३ । ।

निपेतुराशु व्यसवस्तुरङ्गमा विचस्खलुर्मत्तगजाः क्षरन्मदाः ।

चकम्पिरे योधवराः सुरद्विषां समं३० समस्ताः समरे शराहताः ।।२४।।

अर्च्चिर्भिरिद्धैर्ज्वलितो यथानलः कक्षाणि शुष्काणि दहत्यवारितः ।

दीप्तैः शरोघैः३१ समरेमरद्विषां सैन्यानि तद्वत् प्रददाह कौशिकी ।।२५।।

छायां३२ यथा स्थावरजंगमानां मध्यन्दिनेल्पां३३ कुरुते विवस्वान् ।

देवी तथा तां ध्वजिनीं रिपूणामल्पावशिष्टां समरे चकार ।।२६।।

आहूय देवीमथ दानवाधिपौ विस्फार्य चापे महती भिसेरतुः ।

तीक्ष्णैः सुपत्रैर्विशिखैश्च कौशिकीं संछादयामासतुराहवाजिरे ।।२७। ।

चापेषु यत्तौ३४ हरिषु ध्वजेषु महाभुजौ क्रोधपरीतचित्तौ ।

दैत्येश्वरौ संयति देवताया निचख्नतुर्वाणवरान्सुपत्रान् । ।२८।।

दैतेश्वरास्तानथ सायकौघानचिन्तयित्वा रिपुदर्पहन्त्री३५ ।

विव्याध दैत्यौ३६ युधि रुक्मपुंखै३७स्सुपर्वभिर्वाणवरैस्तुपत्रैः ।।२९।।

दैत्यावपीषूनविचिन्त्य३८ शूरौ गदे प्रगृह्योज्ज्वलचारुघण्टे ।

उद्भ्राम्य३९ यत्नातिशयेन देव्या रणाजिरे चिक्षिपतुर्बृहत्यौ ।।8.66.३ ० । ।

२८ चापस्वनेनेव - क. । २९ बाहुरिवासुराणाम् - ख. । ३० समाः - ख. । ३१ शरैः सा - ख. । ३२ छाया - क. ख. । ३३ मध्ये दिनेल्पां - ख. । ३४ यस्त्यान् - क., यन्त्रां - ख. । ३५... हर्त्री - क. । ३६ बाणान् - ख. । ३७ रूक्षपुंखैः - क. । ३८ दैत्यावपीष्टन्न विचिन्त्य - घ., तौ न विचिन्त्य - ख. । ३९ उद्गम्य - क. ।

ते व्योम्नि बाणैश्शतशो निकृत्य सुपर्वभिर्हाटकचारुपुंखैः ।

विच्छेद देवी कवचे विचित्रे तयोः क्षुरप्रैरपरैः शिताग्रैः ।।३ १ ।।

जघान चाश्वानथ सारथी च४० ध्वजौ च चित्रौ रथयोश्चकर्त ।

चखान चान्यानपि सत्पृषत्कान् सुरद्विषो र्मर्मसु हेमपुंखान् ।।३२।।

शुंभो निशुंभश्च रथावपास्य४१ दैत्येश्वरौ बाणवराभितप्तौ ।

आदाय निस्त्रिंशवरौ तदानीमुत्पेततुर्व्योम शितासिनीलम् ।।३३।।

अथ नभसि विमेघे धौतनिश्त्रिंशनीले

द्रुततरमभिसृत्य ग्रीवयोः संप्रगृह्य ।

दितितनयपती तौ४२ निष्पिपेषाशु देवी

विगतभयविषादैः स्तूयमाना मुनीन्द्रैः ।।३४। ।

असृगथ वदनाभ्यामुद्वमन्तौ सफेनं

सपदि विहतवीर्यौ४३ पिष्टसर्वाङ्गसन्धी ।

असुभिरपगतैस्तौ रक्तपर्यन्तनेत्रौ४४

क्षितितलमभितस्तौ पेततुर्दैत्यसिंहौ ।।३५। ।

इति स्कन्दपुराणे शुंभनिशुंभनिपातन नाम षट्षष्टितमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

आजग्मुः कौशिकीं द्रष्टुमथ विन्ध्यं दिवौकसः ।

आदित्या वसवो रुद्रा मरुत्वान् मरुतोश्विनौ ।।१ ।।

धर्मा१ङ्गिरोशनो२ दक्षवसिष्ठभृगुकश्यपाः३ ।

पुलस्त्यपुलहागस्त्यसनकात्रिसनन्दनाः४ ।।२।।

अप्सरोयक्षगन्र्वाः५ सिद्धा नागा महोरगाः ।

उपवेदाश्च यज्ञाश्च वेदा६ विद्या सरस्वती ।।३।।

४०. रथसारथींश्च - क. । ४१ रथावपात्य - ख. । ८२ दितितनयपतिभ्यां - ख. । ४३ विहितवीर्यौ - क. ।
४४ पर्यस्तनेत्रौ - क. ।

१ धर्मो - ख. । २ उशना - क. ख. । ३.. काश्यपाः - क. । ४. स्सनन्दनाः - क. । ५ गन्धर्व... - क. । ६ देव (बेव?) - ख. ।

समुद्राः सरितः शैलास्तीर्थानि विविधानि च ।

मातरो लोकपालाश्च नक्षत्राणि ध्रुवो ग्रहाः ।।४। ।

अथोचुर्देवता देवीं७ द्युतिमत्यो महाद्युतिम् ।

प्रहृष्टा हृष्टमनसा८मासीनामसुरद्विषः९ ।।५। ।

दानवेन्द्रौ महासत्वौ त्वया त्रैलोक्यकण्टकौ ।

निघ्नत्या देवि लोकानां दुःखशल्यमपाकृतम् ।।६।।

ऋषयः पावनं देवि हविर्जुह्वति साम्प्रतम् ।

छन्दांस्यधीयते चोच्चैराचरन्ति व्रतानि च ।।७।।

यज्ञोयमधुना विप्रैरिज्यते१० बहुदक्षिणः ।

उटजेषु च विश्वस्ता मुनयः शेरते सुखम् । ।८। ।

आसते११ निर्भया देवि१२ सन्तः सन्मार्गमाश्रिताः ।

आविर्भूतः पुनर्लोके विच्छिन्नः सत्क्रियापथः१३ ।।९।।

लोकपालाः शिरांस्युच्चैस्त्वत्प्रसादाच्च बिभ्रति ।

पृक्तः पुष्परजोभिश्च सुखो वाति समीरणः ।।8.67.१ ० ।।

जलानि देवि सरितः स्वच्छानि शिशिराणि च ।

त्वत्प्रसादान्महायोगे१४ वहन्ति विगतक्लमाः । ।१ १ । ।

इदानीञ्च पुनर्जाता गिरयो गिरिजात्मजे ।

विज्वराः शिशिरस्वादुनिर्ज्झरोदकवाहिनः । ।१ २।।

फणान्१५ स्वस्तिकचक्राङ्कानुच्चैर्दधति भोगिनः ।

उदन्वन्तश्च१६ विश्वासादिदानीं सुखमासते ।। १३ । ।

भ्रमन्त्यप्सरसो देवि त्वत्प्रसादाच्च सांप्रतम् ।

सच्चेतोविमले व्योम्नि१७ विलासालसलोचनाः । । १४।।

सिद्धाङ्गनाश्च सेवन्ते विश्वस्ता देवि सांप्रतम् ।

शिखरेषु महीध्राणामुत्फुल्लान् चन्दनद्रुमान् । । १ ५।।

७.. र्दैवदेवेन्दु - ख. । ८ हृष्टमनस (?) । ९.?. मसुरद्विषाः - क.,... षं - ख. । १० रीज्यते - ख. ११ आसाते - क. । १२ देवी - क. । १३ स क्रियापथः - ख. । १४ महासत्वा - ख. । १५ फणाः - क. ख. । १६ उदन्वतश्च - क. ख. । १७ विमलव्योम्नि - क. ।

386

स्वभावान्मधुपानाच्च रक्तोत्पलविलोचनाः१८ ।

विचरन्त्यधुना यक्षा गन्धमादनसानुषु ।। १६। ।

सुखं बिभर्त्ति वसुधामिदानीं विगतक्लमः१९ ।

शेषः फणैः स्व२० रत्नांशुवितानपरिवेषिभिः ।। १७।।

माता त्वमसि लोकानां भीतानामभयप्रदा ।

वृणु२१ देवि वरानिष्टानभिषिच्यस्व चाच्युते । ।१८।।

एवमुक्ता सुरैर्देवी प्राह किञ्चित् स्मयन्निव ।

इच्छामि पितरं द्रष्टुमसमग्रेन्दुमौलिनम्२२ ।। १ ९। ।

सुप्रसन्नं प्रसन्नाञ्च जननीं शैलनन्दनाम् ।

पितृभ्यां चाध्वनुज्ञाता२३ मभिषेक्ष्यथ मां ततः । ।8.67.२० ।।

एवमुक्ताः सुरा दध्युरव्यग्रमनसस्तदा२४ ।

सपत्नीकं महादेवममितद्युतिपौरुषम् ।।२१।।

अथ ते ददृशुर्देवा देवदेवमुमापतिम् ।

तेजसामिव सर्वेषां संघातं पुरतः स्थितम् ।।२२ ।।

जटानां प्रान्तबभ्रूणां शिरसा भारमुन्नतम् ।

बिभ्राणं२५ ज्वलितं२६ वह्निं दीप्तानामर्चिषामिव२७ ।।२३ ।।

कर्पूरभङ्गगौरेण स्नातं पुण्येन भस्मना ।

प्रान्तहेमलताजालं रौप्यं गिरिमिवोच्छ्रितम्२८ ।।।२४।।

तेजसा स्वेन तेजांसि तिरयन्तं२९ दिवौकसाम् ।

मध्यन्दिने प्रदीपानामर्चीषीव दिवाकरम्३० ।।२५।।

सुधाम्बुस्यन्दिनीं३१ तन्वीमेकतः३२ परिवेषिणीम्३३ ।

दधानं३४ मौलिना किञ्चित्कुटिलामैन्दवीं कलाम् ।।२६। ।

१८ रक्तशैवललोचनाः - क, रक्तशैलविलोचनाः - ख. । १९ विगतक्लमैः - क । २० स्वै - (?) । २१ शृणु - ख. । २२... महमद्येन्दुमौलिनम् - घ. । २३ चाभ्यनुज्ञाता - (?) । २४... मनसा तदा - क ख. । २५ विभ्रमाणं - ख. । २६ ज्वलितो - क. ख. । २७ वह्निर्दीप्तानामर्चिषामिव - क. ख. । २८... त्थितम् - ख. । २९ तिरस्कुर्वन् - क. ख. । ३. दिवाकरः - क. ख. । ३१ सुधाम्भः स्थन्दिनीं - ख.,... स्यन्दिनीं - क. ख. । ३२... रेकतः - क., एकतः - ख. । ३३ परिवेषिणी - क. ख. । ३४ दधानां - क. ।

विजिह्मामुज्ज्वलां३५ गुर्वीं धूसरां भस्मरेणुना ।

सैंहीं वसानमालम्बा३६ मीषद्धङ्गवतीं३७ त्वचम् । ।२७। ।

छुरितोपान्तकायेन३८ फणरत्नमरीचिभिः३९ ।

महता भोगपतिना वक्षःस्थलविसर्पिणा ।।२८ ।।

भवानीं४० चास्य पार्श्वस्थां दीप्यमानां स्वतेजसा ।

वसानामंशुकं रक्तं कल्पपादपसंभवम् ।।२९।।

मन्दारमालामुत्फुल्लां मत्तालिकुलसेविताम् ।

दधानामुत्तमाङ्गेन स्वरेणूत्करपिञ्जराम् ।।8.67.३ ० ।।

स्वःशिल्पिघटितैः४१श्चित्रै रत्नांशुपरिवेषिभिः४२ ।

शातकुंभमयैः श्लाघ्यैर्भूषितां भूषणोत्तमैः । ।३ १ ।।

बिभ्रतीं रुचिरां शुद्धां शरच्चन्द्रांशुनिर्मलाम् ।

शिरोधरेणामहतीमेकावलिमनुत्तमाम् ।।३२।।

अथोत्थाय सुरास्सर्वे कौशिकीं चानताननाः ।

तयोश्चरणपद्मेषु निपेतुस्तुष्टमानसाः । ।३३ । ।

अथोद्वीक्ष्य महादेवः कौशिकीमिदमब्रवीत् ।

अजेया सर्वभूतानां महायोगा महाद्युतिः ।।३४।।

विचरिष्यसि लोकाँस्त्वं सर्वत्राप्रतिघातिनी ।

इमाश्च देवताः सर्वास्त्वत्प्रसादादनिन्दिते ।।३५। ।

भक्त्या बल्युपहारैश्च पूजयिष्यन्ति४३ मानवाः ।

वरदा चापि भक्तानां भविष्यसि सदानघे । ।३ ६। ।

अभिषिच्यस्व च क्षिप्रं सुरैरसुरसूदनि ।

कृत्स्नं रक्ष च भूर्लोकं४४ पूज्यमाना सदाव्यये ।।३७। ।

शर्वाणी च परिष्वज्य मूर्ध्नि चाघ्राय कौशिकीम् ।

प्राह प्रीता महाभागा४५ मत्प्रभावाद्४६ भविष्यसि ।।३८।।

३५ विजिह्मनगरां - क., विजिह्मं तु - ख. । ३६ वसानमालम्बी - क. । ३७ रजोवतीं - ख. । ३८ छुरितोपात्तकायेन - क. । ३९ नखरत्नमरीचिभिः - क. । ४. भवानीं - क. । ४१ सुशिल्पिघटितै - क, स्वशिल्पिघटितै - ख. । ४२ परिवेष्टितैः - क. । ४३ पूजन्ति त्वां तु - ख. । ४४ भूलोकं - ख. । ४५ प्राप्तः पिता महाभार्या - ख. । ४६ मत्प्रसादाद् - ख ।

अर्चयन्ति यथा मां च सुरा यक्षा महोरगाः ।

गन्धर्वा मुनयः सिद्धास्तथा त्वामप्यनिन्दिते । ।३ ९। ।

अर्चयिष्यन्ति सर्वत्र भक्ताः स्तोस्यन्ति चाव्यये ।

एवं तस्यै वरं४७ दत्त्वा गिरिजावृषभध्वजौ ।।8.67.४० ।।

नमस्कृतौ४८ तदा देवैरन्तर्दधतु४९रव्ययौ ।

अथेन्द्रो विश्वकर्माणमादिदेश तदा प्रभुः । ।४१ । ।

सुधर्मेव सभा दिव्या क्रियतामिह साम्प्रतम् ।

ऋतूँश्च सर्वाँ स्तत्रेत्थमादिदेश शतक्रतुः ।।४२।।

नानापुष्पोत्करैः क्षिप्रं भूमिः सम्यग् विभूष्यताम् ।

क्षुपगुल्मलतावृक्ष५० पुष्परेणुसुगन्धयः ।।४३ । ।

आक्षिपन्तो मनांस्यत्र सुखा वान्तु समीरणाः ।

सिञ्चन्तु वारिभिः पुण्यैर्विन्ध्यप्रस्थं पयोमुचः । ।४४।।

तारं नदन्तु शिखिनः प्रहृष्टाः सर्वतोदिशम्५१ ।

नृत्यन्तु परितश्चित्रान्दर्शयन्तः५२ पृथग्विधान् ।।४५।।

रसान्भावान्विलासाँश्च सर्वेप्यप्सरसां५३ गणाः ।

प्रतिसार्या सुवीणाश्च गन्धर्वा मधुरस्वरम्५४ । ।४६ ।।

लयतालसमं गेयं५५ गायन्तु च समन्ततः५६ ।

आहन्यन्तां समन्ताच्च देवदुन्दुभयो भृशम् । ।४७।।

पाणिभिः कठिनैस्तूर्णं५७ चित्ररूपा महास्वनाः ।

मन्दानिलसमुद्धूता लीनालिकुलपंक्तयः । ।४८।।

पतन्त्वस्मिन्प्रदेशे च दिव्याः कुसुमवृष्टयः ।

उच्छ्रियन्तां समन्ताच्च५८ पताकाश्चित्रमूर्तयः५९ ।।४९। ।

४७ वरान् (?) । ४८ नमस्कृत्वा - ख. । ४९ देवीरन्तर्धे च -.. ख. । ५० लतावृक्षाः - ख. । ५१ दिशः - ख. । ५२ दर्शयन्तः - क ख., दर्शयन्तु - क. । ५३ चाप्सरसां - क. ख. । ५४.. .स्वनाः - क, स्वराः - ख. । ५५ जयतालसमं - क., ऋष्यताल समा - ख. । ५६ समं तत इति वा छेदः । ५७... स्तूर्यं - क. ख. । ५८ पताकाश्च - ख. । ५९ समन्ताच्चित्रमूर्तयः - ख ।

ध्वजाश्च विविधाकारा हेमदण्डाः सुसंस्कृताः ।

अथाशु निर्ममे६० तत्र विश्वकर्मा महाद्युतिः६१ । ।8.67.५० । ।

नानारत्नोज्ज्वलस्तम्भां विचित्रमणिवेदिकाम्६२ ।

वज्रस्फटिकनिर्यूहां जाम्बूनदमयीं शुभाम् ।।५१ । ।

इन्द्रनीलोरुसोपानां६३ मुक्तादामावलम्बिनीम६४ ।

सध्वजां सपताकां च६५ घण्टास्वन६६ निनादिताम्६७ ।।५२। ।

तपोनियमयज्ञानां साक्षात् सिद्धिमिवोद्गताम्६८ ।

भिन्नकालानि पुष्पाणि ददृशुर्देवतास्तदा ।।५३ ।।

समं सुपुण्यगन्धीनि६९ विचित्राणि बहूनि च ।

पुष्पकिञ्जल्कगर्भाश्च सुखस्पर्शाः सुगन्धयः ।।५४। ।

नादयन्तो मुहुर्घण्टा ववुस्तत्र समीरणाः ।

प्रजगुः७० सुरगन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः । ।५५।।

ऋषयस्तुष्टुवुर्गीभिः पुण्याभिः कौशिकीं तदा ।

सर्वरत्नौषधैर्गन्धैः पूर्णाः पुण्यैश्च७१ वारिभिः ।। ५६।।

आनीतास्तत्र कलशा हेमरत्नमयाः शुभाः ।

पद्मरागमयैः सिंहैश्चतुर्भिर्वज्रकेशरैः७२ । ।५७।।

उच्छ्वसद्भिरिव श्रीमदुह्यमानं हिरण्मयम्७३ ।

सर्वरत्नप्रभाजालखचितोपान्तमण्डलम् । ।५८।।

कल्पयामास देव्याश्च विश्वकर्मा वरासनम् ।

स्तुतिभिर्जयशब्दैश्च स्तूयमाना समन्ततः ।।५९।।

ऋषिभिर्देवताभिश्च देवदेवसुता ततः ।

तस्मिन् सिंहासने दिव्ये निषसादाथ कौशिकी । ।8.67.६० ।।

६० निर्मिमे - क ख । ६१ महाद्युति - क । ६२ विचित्रां मणिवेदिकीम् - ख. । ६३ पलासेकां - ख. । ६४ मुक्तादामार्थलम्बिनीम् - क । ६५ सपताकाश्च - क. ख. । ६६ स्वर - क. । ६७ विनादिताम् - ख. । ६८... वागताम् - क,... रिवोद्गतां - ख. । ६९ पुण्यगन्धानि - क. । ७० प्रगीताः - क. ख. । ७१ पूर्णैश्च - क, पूर्णाश्च - ख । ७२... र्ध्वजकेशरैः - ख. । ७३.. हिरण्य - ख. ।

कृतस्वस्त्ययना विप्रैः सुहुते७४ जातवेदसि७५ ।

वसाना वाससी शुक्ले कल्पद्रुमसमुद्भवे ।।६१।।

मुक्तादामावबद्धाङ्गी शुक्लस्रगनुलेपना ।

ततः सप्तर्षयो विष्णुर्धर्मो यज्ञः प्रजापतिः ।।६२।।

आदित्याः कश्यपो७६ रुद्रा लोकपाला हुताशनाः ।

शैलेन्द्राः पृथिवी गङ्गा७७ चन्द्रमा मरुतोऽश्विनौ ।।६३ । ।

समुद्रा वसवो लक्ष्मीः सन्ध्या कीर्तिः सरस्वती ।

नागेन्द्रा विहगेशाश्च विविधाश्च सरिद्वराः ।।६४।।

आदाय कलशान् सर्बानभ्यषिञ्चन्त७८ कौशिकीम् ।

पूर्णेन्दुबिम्बप्रतिमं रत्नदण्डं महाद्युतिम् ।।६५।।

जग्राह विततं छत्रं स्वयमेव शतक्रतुः ।

चामरैर्हेमदण्डैश्च दीर्घैश्चन्द्रांशुनिर्मलैः ।।६६।।

बीजयामासु७९ रायस्तैर्लोकपालास्तदाव्ययाम् ।

उवाच च ततः श्रीमान् कौशिकीं पाकशासनः ।।६७।।

पाहि कृत्स्नां भुवं देवि भगिनी त्वं ममाव्यये ।

भक्ताननुगृहाणेशे जहि चामरकण्टकान् ।

विचरस्व समस्तांश्च लोकान् सिद्धगणार्चिता । ।६८।।

इति वचनमथोक्त्वा कौशिकीं देवराज-

स्त्रिदशगणसमेतः शुभ्रलोलोरुहारः८० ।

उदपतदथ विन्ध्याद्विक्षिपन्व्योम्नि नीलान्

सलिलभरविनम्रानम्बुवाहान्समन्तात् । ।६९।।

य इमं शृणुयान्नित्यं पठेद्वा सत्समागमे८१ ।

इह लोके सुखं प्राप्य स याति परमां गतिम् ।।8.67.७० ।।

इति स्कन्दपुराणे कौशिक्यभिषेको नाम सप्तषष्टितमोध्यायः

७४ हुत्वा वै - ख. । ७५ जातवेदसं - ख । ७६ आदित्यकाश्यपो - क. । ७७ रुद्रा - क. । ७८ सर्वेप्यभ्यसिञ्चन्त (?) । ७१ बीज्यमाना.. - क. । ८० शुभ्रलम्बोरुहारः - ख., वज्रहस्तोरुवाहः - घ. । ८१ मत्समागमे - घ. ।

391

सनत्कुमार उवाच

अथ ता देवता देवी कौशिकी देहसंभवाः ।

न्यवेशयन्महाभागा देशेषु नगरेषु च ।।१ ।।

बहुपुत्रां प्रलम्बो च लङ्कायां सन्न्यवेशयत् ।

लम्बौष्ठीं१ वृषदंशां च किन्नरीं चैव सिंहले ।।२।।

गोकर्णे रेवतीं देवीं पाण्ड्येषु मुखमण्डिकाम् ।

आभीरेष्वशिवां चैव शान्तिं च वरणातटे ।।३ । ।

वत्सगुल्मे प्रभां देवीं लक्ष्मीं कोलगिरावपि२ ।

उपकां पारसीकेषु वायसीं यवनेषु च ।।४।।

प्रचण्डां च तुषारेषु३ कोशलेषु च लम्बिकाम् ।

जयां च विजयां चैव स्वपुरे संन्यवेशयत् । ।५। ।

प्रभावतीं कलिङ्गेषु जयन्तीं नागसाह्वये ।

काश्मीरेषु४ च सा५ षष्ठीं सरमां मलयेषु च ।।६।।

पूतनां च सुपीरेषु मृत्युं पृष्टपुरे६ तथा७ ।

कोटीवर्षे८ बाहुमांसां९ पौण्ड्रेषु कटपूतनाम् ।।७।।

अस्पृष्टां मध्यदेशे तु१० किन्नरीं बर्बरेषु च ।

वाराणस्यां निरायास्यां११ चित्रघण्टां च कौशिकीम्१२ ।।८।।

महाकालीं महाकाले वानरीं शबरेषु१३ च ।

शेषाश्च देवताः सर्वा ग्रामेषु नगरेषु च । ।९।।

कर्वटेषु महीध्रेषु कौशिकी संन्यवेशयत् ।

कस्यचित्त्वथ कालस्य स्वर्णाक्षे हि महातपाः१४ ।। 8.68.१ ०। ।

यत्र विष्णुर्वरं लेभे१५ देवमाराध्य शङ्करम् ।

चक्रं सुदर्शनं नाम द्विषतामन्तकोपमम् ।। ११ ।।

१ लम्बोष्ठीं - ख. । २ कौञ्चगिराविपि - घ. । ३ खारेषु - क. । ४ कश्मीरेषु - क. । ५ स्थिता - ख. । ६ पिष्टपुरे - ख. । ७ तदा - क. । ८..? से - क. । ९ बहुमांसां - क. ख. । १० शु (षु?) - ख. । ११ निरायासां - क. । १२ कौशिकी । (?) । १३ शबलेषु - ख. । १४ स्वर्णाकृति - ख, कृष्णाकृतिर्महातपाः - घ. । १५ वँराँल्लेभे - क. ख. ।

ऋषिरास्ते महाभागः शरद्वान्नाम१६ गौतमः ।

तस्य यज्ञं१७ जगामाथ देवी तेन निमन्त्रिता । । १ २।।

तस्यास्तत्रागमं ज्ञात्वा सूनुः शुम्भस्य१८ वीर्यवान् ।

आजगामाशु तं देशं महिषो नाम दानवः । । १३ ।।

सुसंहतः पृथूरस्को महाग्रीवः सुबालधिः ।

वक्त्र(क्र?)शृङ्गः पृथुखुरो१९ विशालोच्छ्रितमस्तकः । । १४।।

बद्धवैराशयः क्रू रो२० महासत्वोतिदुर्जयः ।

वज्रनिष्पेषपरुषं नर्दमानो महास्वनः । ।१ ५। ।

अञ्जनाद्रिसमप्रख्यो युयुत्सुर्बलदर्पितः ।

देव्याः पन्थानमावार्य२१ दानवेन्द्रसुतः स्थितः । । १६ ।।

विज्ञाय तस्यागमनं योगेशा२२ विन्ध्यवासिनी ।

जगाम त्वरिता तत्र यत्रासौ दानवाधमः२३ । । १७। ।

अथ दृष्ट्वा स तां देवीं क्रोधाद्रक्ततरेक्षणः ।

अभ्याजगाम वेगेन यत्नमास्थाय दानवः ।। १८।।

उद्वालधिस्तीक्ष्णविषाणकोटिः सुपीनवक्षाः कठिनोर्ध्वकर्णः ।

अभ्यापतद् गुग्गुलताम्रनेत्रो जवेन देवीमसिताद्रिकल्पः ।। १ ९।।

तं कौशिकी वीक्ष्य तदापतन्तं दैत्येन्द्रपुत्रं महिषं सरोषम् ।

चुक्रोध ताम्रायतचारुनेत्रा स्थिता धरण्यामसुरेन्द्रहन्त्री ।। ।।8.68.२० । ।

अभ्येत्य तां दानवराजसूनुर्बलेन मत्तः परमेण देवीम् ।

अभ्याहनद्वक्षसि लोलहारे शृंगेण शक्रायुधकर्कशेन । ।२ १ ।।

विषह्य तं तस्य तदा प्रहारं जग्राह शृङ्गे महिषं करेण ।

उद्भ्राम्य चोच्चैः परितः सरोषा न्यपातयद् भूमितले श्वसन्तम् । ।२२।।

उद्गृह्य सा बालधिमिन्द्रशत्रोः कृत्वा च पादं शिरसि प्रसह्य२४ ।

त्रिशूलमादाय बिभेद पृष्ठे व्ययोजयच्चासुभिराशु दैत्यम् ।।२३ । ।

१६ सरस्वान्नाम - घ. । १७ संज्ञां - क. । १८ जम्भस्येति पुराणान्तरसंमतः पाठः । १९ पृथुशिरो - ख । २. क्रुद्धो - क. । २१.. मावृत्य - ख. । २२ योगेन - ख. । २३ दानवोधमः - ख. । २४ प्रगृह्य - ख., प्रसह्यं - क. ।

कुलिशकठिनशृङ्गं नीलजीमूतकल्पं

महिषमथ निहत्य प्रौढदर्पन्तदानीम् ।

विविधकुसुमवृष्ट्या२५ सर्वतः कीर्यमाणा

धरणिधरमगच्छत् कौशिकी सन्निवासम् । ।२४।।

इति स्कन्दपुराणे महिषासुरवधो नामाष्टषष्टितमोध्यायः

व्यास उवाच

भगवन् सर्वलोकज्ञ पितामहसमद्युते१ ।

तपः कृत्वा तदा देवी पुष्कलं हिमवत्सुता ।। १ । ।

वरं२ यथेप्सितं३ लब्ध्वा ब्रह्मणो गौरवर्णताम् ।

किमन्यदकरोद्विप्र तपसोन्ते महामुने । ।२ । ।

सोमनन्दी च शार्दूलः किमवाप वरं४ शुभम् ।

एतन्मे पृच्छतो ब्रूहि भक्ताय प्रणताय च५ । ।३ । ।

सनत्कुमार उवाच

नमस्कृत्य महादेवं परमं ब्रह्म शाश्वतम् ।

यं पठन्ति सदा सांख्याः७ पुरुषं पंचविंशकम् ।।४।।

योगिनश्चैव षड्विंशं ब्रह्माद्याश्च दिवौकसः ।

प्रणम्य परया भक्त्या शिरसा तं त्रिलोचनम् । ।५। ।

गौर्या समागमो व्यास शङ्करस्य यथाभवत् ।

तत् प्रवक्ष्यामि ते८ सर्वं शृणु योगविदां वर । । ६ ।।

तस्मिन् हिमवतः शृङ्गे तपः कृत्वा सुदुष्करम् ।

गौराङ्गी सा तदा भूत्वा शुद्धहेमसमप्रभा ।।७। ।

दर्शने शङ्करस्याथ शर्वाणी मतिमादधे ।

मन्दरं गिरिमागम्य सहिता सोमनन्दिना । ।८। ।

२५ कुसुमवर्षैः (?) ।

१ महाद्युते - क. । २ वरान् - ख. । ३ यथेप्सितान् - ख. । ४ रमं - क., परं - (?) । ५ प्रणताय प्रियाय च - ख. । ६ नमस्कृत्वा - क. ख. । '७ सांख्यं - ख. । ८ प्रवक्षाम्यहं - ख. ।

अपश्यद्भवने भर्तुर्द्वारमूले समास्थितम् ।

नन्दिनं गणपं देवी दीप्तपट्टिशधारिणम् ।।९।।

ततो नन्दीश्वरं दृष्ट्वा भक्तं प्रेम्णा गिरीन्द्रजा ।

एहि वत्स चिराद् दृष्टस्त्वमित्युक्तवती तदा ।।8.69.१ ०।।

नन्दी संप्रेक्ष्य तां चापि गौराङ्गीं हेमसप्रभाम् ।

हर्षेण महता युक्तः पादयोरपतद् भृशम् ।।१ १।।

प्रणम्य स तदा धीमानस्तुवत् पर्वतात्मजाम् ।

नमः सिद्ध्यै महादेव्यै रतये गतये९ नमः ।।१२।।

त्वं क्रिया कारणं त्वं च प्रकृतिर्मुक्तिरेव च१० ।

कान्तिर्द्युतिस्तथा तुष्टिश्शान्तिः स्वस्त्ययनं११ परम् ।।१३ ।।

दक्षिणा नियतिर्मृत्युः सन्ध्या विद्युदहः क्षपा ।

पृथिवी कौशिकी श्रीश्च शर्वाणी शर्ववल्लभा ।।१४।।

गणमाता दितिश्चैव पवित्रा विन्ध्यवासिनी ।

कृष्णा कात्यायनी गौरी भूतमाता तथेश्वरी ।।१५।।

भव देवि प्रसन्ना मे भक्तस्य प्रणतस्य च ।

अथ देवी तदा दृष्ट्वा नन्दिनं पादयोर्नतम् ।।१६।।

प्रोवाच वरदास्मीति स च वव्रे वरं शुभम् ।

प्रसन्नां१२ नित्यमेव त्वामिच्छामि१३ वरमुत्तमम् ।।१७।।

एवमस्त्विति सा प्रोच्य१४ प्रविवेशायतेक्षणा ।

अग्रतोस्या ययौ नन्दी सोमनन्दी च पृष्ठतः ।।१८।।

चन्द्रलेखोभयोर्मध्ये१५ ग्रहयोरिव सा बभौ ।

दूरादेव समालोक्य देवदेवो मुदान्वितः ।।१९।।

आजगाम महातेजाः संभ्रमोत्फुल्ललोचनः ।

पपात पादयोर्देवी देवदेवस्य धीमतः ।।8.69.२०।।

९ त (ग) तये रतये - ख. । १०.. र्युक्तिरेव च - ख. । ११.. स्तुष्ट्ययनं - क. । १२ प्रसन्ना - क. ख. । १३ त्वमेतो (षो?) स्तु - ख । १४ प्रोवाच - ख । । ५ चन्द्रलेखा तयोर्मध्ये - ख. ।

395

अथ देवस्तदायातां देवीं गिरिवरात्मजाम् ।

समुवाच१६ सुरश्रेष्ठः समालोक्य मुहुर्मुहुः ।।२१ ।।

दिष्ट्यासि१७ प्रीतवदना१८ दिष्ट्या च सफलं तपः१९ ।

दिष्ट्या२० चेदं२१ वरं वर्णं गौरं कनकसप्रभम् । ।२२। ।

प्रियन्नः२२ सर्वथा देवि परमं यत्त्वमागता ।

प्रतिज्ञां पूरयित्वेह शार्दूलोयं कुतश्च ते ।।२३ ।।

एवमुक्ता तदा देवी भर्त्रा प्रणयपेशलम् ।

कथयामास देवाय सर्वञ्चरितमात्मनः ।।२४। ।

देव्युवाच

प्रागहं यत्वया देव कृष्णवर्णेति भाषिता ।

तदा मन्युपरीताङ्गी गौरवर्णसमीप्सया । ।२५। ।

हिमवच्छिखरं गत्वा तपोहं महदास्थिता ।

चिन्तयन्ती सदैव त्वामेकपादेन संस्थिता ।।२६।।

यस्मिन्निव दिने तत्र तपोहं समुपाश्रिता ।

तस्मिन्नेवैष शार्दूलः सोमनन्दी ममाग्रतः । ।२७।।

व्यतिष्ठत महादेव भक्त्या परमया युतः ।

दिव्यं वर्षसहस्रं तत्तपोयुक्ताहमास्थिता ।।२८।।

तावन्तं कालमेषोपि ममातिष्ठत् समीपतः ।

स्तब्धलाङ्गूलनेत्रास्यो निराहारो विलोकयन् ।।२९।।

आगतस्तपसश्चान्ते ब्रह्मा मम वरप्रदः ।

तमहं पूर्वमस्यार्थे वरं संप्रार्थय२४५ विभो२५। ।8.69.३ ०।।

तेनायममरो देव जराशोकविवर्जितः ।

ममैवानुचरः पार्श्वे कृतो योगी च शङ्कर ।

वर्णं चेदमदरव तवादेशात२ ९ पितामहः । ।३ १ ।।

१६ तामुवाच - क. ख. । १७ दृष्ट्वा (ष्टा) सि - ख. । १८ प्रीतिवदगा - क । १९ फलमुत्तमा (मुत्तमं?) - क. । २० दृष्ट्या - ख. । २१ देवं - ख. । २२ प्रसन्नः - ख. । २३ मह्यं - ख. । २४ वरमप्राथंय - क. ख. । २५ विभोः - क. ख. । च -२ तवादेवा (तदा देवी) - ख. ।

देवदेव उवाच

परितुष्टोस्मि ते देवि वरं वृणु यथेप्सितम् ।

मृगेन्द्रोयं गणश्रेष्ठः२७ सोमनन्दी महाबलः ।।३ २ ।।

यादृशो मम नन्दीशस्तादृशस्ते२८ भविष्यति ।

यदन्यद् ब्रूहि तत्सर्वं करिष्यामि तव प्रिये२९ । ।३ ३ । ।

देव्युवाच

यस्मिन्देशे महादेव तपश्चरितमुत्तमम्३० ।

तं भूयोपि त्वया सार्द्धं द्रष्टुमिच्छामि शङ्कर । ।३४। ।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्तस्य पार्वत्या प्रोवाच परमेश्वरः ।

रोचते चारुसर्वाङ्गि गन्तुं तत्र ममाव्यये ।।३ ५।।

रम्यं तद्धिमवच्छृङ्ग तप्तं यत्र तपस्त्वया ।

नन्दिनं स तदाहूय गणपाँश्च सहस्रशः ।। ३ ६। ।

जगाम सहितो देव्या हिमवन्तं महागिरिम् ।

देवैर्विद्याधरैस्सिद्धैर्गन्धर्वैर्मुनिसत्तमैः । ।३७। ।

वन्द्यमानोसकृद्देवः स्तूयमानश्च सर्वशः३१ ।

नन्दिनः३२ पृष्ठमारूढः३३ प्रक्रीडितगणेश्वरः३४ ।।३८।।

हिमवद्गिरिमागम्य तं प्रदेशमुपागमत ।

स तं३५ शिखरमासाद्य रम्य३६ धातुविभूषितम् । ।३ ९ ।।

तुतोष परमप्रीतो रेमे च सगणेश्वरः ।

आगतं तमथो दृष्ट्वा मूर्तिमानचलस्तदा ।

उपतस्थे महादेवं प्रणिपत्य कृताञ्जलिः । ।8.69.४० । ।

कृत्वा तदर्घकुण्डन्तु३७ तस्मिञ्छिखरसत्तमे ।

वरदानेन शैलेन्द्रमन्वगृहणात्३८ पिनाकधृक् । ।४१ ।।

२७ गणाः श्रेष्ठाः - ख । २८ च तादृशस्ते ख । २९ प्रियं (?) । ३० तपश्चरणमुत्तमम् क। ३१ सर्वतः - क । ३२ नादितं - क., नन्दिनं - ख । ३३ वृषमारूढः - क. ख. । ३४ प्रक्रीडति गणेश्वरः - ख. । ३५ सितं - क. । ३६ रम्य - क. । ३७ वरदकुष्ठ(?)न्तु - ख । ३८ मनुगृहणात् - क, ,.. मनुगृह्य - ख. ।

अमरो जरया त्यक्तः सर्वदुःखविवर्जितः ।

अभेद्यश्चैव वज्रेण मत्प्रसादाद् भविष्यसि ।।४२।।

पुण्यस्त्वमचलश्रेष्ठ भविता पापमोचनः ।

गौरीशिखर इत्येव लोके ख्यातिं गमिष्यसि । ।४३।।

दूरादेव नगश्रेष्ठ दृष्ट्वा त्वामुच्छ्रितं३९ जनाः ।

सवपापैर्विमोक्ष्यन्ते४० यास्यन्ति च परां४१ गतिम् ।।४४।।

त्रिरात्रमुषितो यस्त्वामभिरुह्य शुचिव्रतः ।

दृष्ट्वा गौरीमथाभ्यर्च्य ब्राह्मणं४२ तर्पयिष्यति ।।४५।।

नारी वाथ नरो वापि लोकं गौर्याः स यास्यति ।

यश्चेह त्यक्ष्यते प्राणान्नियमेन समाहितः ।।४६। ।

स गाणपत्यं संप्राप्य मया सार्धं चरिष्यति ।

गौर्याश्चात्रैव सान्निध्यं सर्वदा ते भविष्यति ।।४७ ।।

सनत्कुमार उवाच

इत्युक्त्वा तं४३ नगश्रेष्ठं देवदेवस्त्रिलोचनः ।

पार्वत्या सहितस्तत्र परिचक्राम सर्वतः ।।४८।।

अथापश्यच्छिलां व्यास सौवर्णां मणिभूषिताम् ।

कथयामास तां देव्यै शिलां पश्येति स प्रभुः४४ ।।४९।।

तमाह देवी देवेशमिह तप्तं मया तपः ।

प्रियमेवं४५ मम स्थानं सोमनन्दिन एव च ।।8.69.५०।।

अथ तामनुजग्राह शिलां प्रीत्या भवस्तदा ।

शुचिरस्यां निराहारं त्रिरात्रं४६ यः४७ करिष्यति ।।५१। ।

भवेत्तप्तं तपस्तेन लोकञ्च तव यास्यति ।

एकपादेन यो मर्त्यस्तिष्ठेदेकमहः शुचिः४८ ।।५२।।

तपनाभिमुखो भूत्वा त्वद्भक्तस्त्वत्परायणः ।

सोपि यास्यति ते लोकं गणपश्च भविष्यति । ।५३ ।।

३९ तामुच्छ्रितं - क ख । ४० विमोक्ष्यन्ति - क ख । ४१ परमां क । ४२ ब्रह्माणं क। ४३ तमित्युक्त्वा - क. ख- । ४४ सत्प्रभः - क. । ४५ मेतन् - ख. । ४६ निराहारः - क. टि., निराहारत्रिरात्रं - ख. । ४७ यत् - क. । ४८ च्छुचिः - क. ।

प्राणान् परित्यजेद्यश्च शिलायामिह दुस्त्यजान् ।

सोपि तप्ततपा भूत्वा ब्रह्मलोकं गमिष्यति । ।५४। ।

इमञ्च पर्वतोद्देशमास्पदं सोमनन्दिनः ।

योभिगच्छेदहोरात्रं४९ सोपि नन्दिसमो भवेत् ।।५५।।

अथापृच्छत् पुनर्देवः पार्वतीं विचरन प्रभुः ।

कथमेतानि कुण्डानि बभूवुरिह शैलजै । ।५६। ।

एवं पृष्टा पुनर्देवी वाक्यमेतज्जगाद ह ।

यदाहमागता देव तपस्तप्तुमिह प्रभो५० । ।५७। ।

स्तनयोः५१ प्रस्नुते५२ धारे महत्यौ मे तदासकृत् ।

एते५३ ताभ्यां कृते कुण्डे सिततोये महाप्लवे५४ । ।५८।।

तपस्तप्तुमलङ्करानहं त्यक्तवती यदा ।

तदा तेभ्यः स्नुता देव जलधारापतद् द्रुतम् ।। ५९।।

तथा५५ चेदमपां कुण्डं५६ द्वितीयं मे कृतं शुभम् ।

ब्रह्मणश्च यदा लब्धं गौरवर्णत्वमुत्तमम्म५७ । ।8.69.६ ० । ।

शरीरान्मे तदा देव कृष्णा५८ कोशी५९ विनिष्क्रमत्६० ।

तस्यां६१ कोश्यां६२ समुत्पन्नमेतत् कुण्डं तृतीयकम् ।।६१ ।।

अस्मिन् प्रदेशे देवेश त्वामभ्यर्च्य यथाविधि ।

हविर्भिर्मन्त्रयुक्ताभिरग्निकार्यं कृतं मया ।। ६२।।

इमानि पादपस्थानि वल्कलानि समासते ।

इदं कृष्णाजिनं शुभ्रं स्थापितं तत्६३ पुरा मया । ।६३।।

अथ श्रुत्वा महादेवः पार्वत्या वचनं प्रभुः ।

प्रत्युवाच तदा देवीं प्रीत्या परमया युतः । ।६४।।

स्तनतोयेन यत्६४ पूर्णे६५ तव कुण्डे शशिप्रभे ।

स्तनकुण्डेति तेनैते६६ यास्येते ख्यातिमुत्तमाम् ।।६५।।

४९ सोभिगच्छेदहोरात्र - ख, योधितिष्ठेदहोरात्रं (?) । ५० प्रभुः - क । ५१ तयोस्तु - ख । ५२ प्रस्तुते (?) । ५३ नमे (इमे)। - ख । ५४ महाह्रदे - ख. । ५५ तदा - क. । ५६ हीदं महत्कुण्डं । ५७ गौरवर्ण- मनुत्तमं) । ५८ कृष्ण - क ख. । ५९ कौशी - क. । ६० व्यनीष्क्रमत् - क, निरक्रमत्? । ६१ तस्या (?। ६२ कोश्याः (?) ६३ यत् (?) ६४ ये - क. ख. । ६५ पूर्णं - क. । ६६ तेनैव - ख. ।

उपवासी नरो योत्र स्नात्वाभ्यर्च्य च देवताः ।

तर्पयित्वा पितॄन्सर्वान् ब्राह्मणान्भोजयिष्यति ।।६६।।

तद् भवेदक्षयं तस्य गणश्चैव भविष्यति ।

अलंकारात् स्रुता६७ धारा येयं तव वरानने । ।६७।।

एषालंकारधारेति नाम्ना ख्यातिं गमिष्यति ।

अस्यां स्नात्वा नरो यस्तु पितॄन्संतर्पयिष्यति ।।६८।।

अक्षयं तद् भवेच्छ्राद्धमश्वमेधञ्च विन्दति ।

नीलतोयमिदं यत्ते महत् कुण्डं शुभोदकम् ।।६९।।

नीलकुण्डमिति ख्यातिमेतत् सर्वत्र यास्यति ।

योस्मिन्नियमवान् स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ।।8.69.७० ।।

तस्याक्षयं भवेत् सर्वं पापेभ्यस्स६८ प्रमुच्यते ।

मृतश्च स नरो देवि यत्र तत्र यथा तथा ।।७१।।

कौशिक्या विन्ध्यवासिन्या महागणपतिर्भवेत् ।

अग्निकार्यमिह स्नात्वा यः कुर्याद् ब्राह्मणः शुचिः ।।७२।।

अग्निहोत्रं हुतं तेन भवेद् द्वादशवार्षिकम् ।

एवमुक्त्वा महादेवः प्रोत्थाय मुनिसत्तम ।।७३।।

गृहीत्वा पादपस्थानि वल्कलानि तदा प्रभुः ।

नदी भवेति संप्रोच्य चिक्षेप प्रहसन्निव ।।७४। ।

तान्यभूवंस्तदा व्यास नदी स्वच्छजला शुभा६९ ।

तटजैर्विविधैर्वृक्षैर्हंसचक्राह्वशोभिता७० ।।७५।।

तामुवाच सुरश्रेष्ठः पुण्यतोयां महानदीम्७१ ।

चीरेभ्यो निस्सृता७२ यस्मात् त्वमत्र सरितां वरा ।।७६।।

लोके पुण्यतमा तस्मान्निश्चीरेति भविष्यसि७३ ।

त्वयि स्नात्वा नरः क्षिप्रं सर्वपापैर्विमुच्यते७४ ।।७७।।

६७ अलंकारस्रुता - ख. । ६८ पापेभ्यश्च - क. ख. । ६९ नदीष्वनुजलाशया - ख. । ७० सेविता(?)। ७१ सुपुण्यतोयवन्नदीं - ख. । ७२ चीरेभ्यः प्रसृता - क. ख. । ७३ भविष्यति - क. ख. । ७४ ...विमोक्ष्यते -क. ।

पितॄन्सन्तर्पयेद्यस्तु श्राद्धं तस्याक्षयं भवेत् ।

कपिलाञ्चात्र यो दद्याद् ब्राह्मणाय समाहितः । ।७८। ।

गोसहस्रफलं तस्य भविष्यति वरानने ।

अग्रमारुह्य यस्मात्त्वमत्र तप्तवती तपः ।।७९।।

अग्रारण्यमिति ख्यातिमेतद्यास्यति सर्वतः७५ ।

महाफलं७६ महापुण्यं७७ सर्वसिद्धिप्रदं शुभम् । ।8.69.८० । ।

पञ्चयोजनसंस्थानं७८ गौरीशिखरमुत्तमम् ।

इहोपोष्य७९ शुचिः स्नात्वा८० भक्त्या परमया युतः ।।८१ ।।

देहभेदं समासाद्य विमानस्थो विराजते ।

कृष्णाजिनं महापुण्यं सर्वपापहरं तव ।।८२ । ।

इदं द्रक्ष्यति यो विप्रः८१ स्वर्गस्तस्य न दुर्लभः ।

यत्फलं नैमिशारण्ये पुष्करेषु च यत्फलम् । ।८३ ।।

तदेव लभते देवि दृष्ट्वा कृष्णाजिनं द्विजः ।

वत्स्यामि चैव सततं त्वया सार्धमिह प्रिये ।८४।।

आवामिह स्थितौ देवि योर्चयिष्यति मानवः ।

आवयोर्गणपो भूत्वा जगत् सर्वं चरिष्यति८२ ।।८५ । ।

एवं नगेन्द्रं स तदानुगृह्य मुनीन्द्र सार्धं गिरिराजपुत्र्या ।

देवैस्ससिद्धैरनुगम्यमानः शर्वः पुनर्मन्दरमाजगाम ।।८६ ।।

इति स्कन्दपुराणे देवीसमागमे कोशीशिलास्तनकुण्डाजिनगौरी८३ शिखरवरप्रदानं८४ नाम ऊनसप्तति८५ तमोध्यायः

व्यास उवाच

स गत्वा मन्दरं भूयो गिरिपुत्र्या सह प्रभुः ।

यच्चकार महादेवस्तन्मे ब्रूहि महामुने । । १ । ।

७५ सर्वशः - क. । ७६ महत्फलं - क. ख. । ७७ महत् पुण्यं - क. ख. । ७८ संख्यातं - क. ख. । ७९ इहापोष्य - क, इहोपाष्य - ख. । ८०.. .स्त्वान्तु - क । ८१ विप्र. - ख. । ८२ स विचरिष्यति - क. । ८३ गौर्याः - ख. । ८४ समाप्तं- ख. । ८५ अष्टषष्टि - क. ।

सनत्कुमार उवाच

मन्दरं गिरिमागत्य१ पार्वत्या सहितो हरः ।

रेमे हिरण्मये दिव्ये सर्वरत्नविभूषिते ।।२ ।।

चारुसोपानसंकीर्णे चित्रपट्टशिलातले ।

तस्मिन् पुरवरे श्रेष्ठे मनसा निर्मिते तदा । ।३ ।।

गणेश्वरैर्महायोगैर्नन्दीश्वरपुरोगमैः ।

सिद्धैर्मुनिवरैश्चैव सेव्यमानो जगत्पतिः ।।४।।

उवास सहितो देव्या वन्द्यमानश्स्तथैव च ।

तस्यैवं दीव्यतो व्यास देवदेवस्य धीमतः ।।५।।

सहस्राक्षः शशाङ्कश्च वायुश्चैव तदा गताः ।

समागम्य पुरद्वारं दृष्ट्वा ते नन्दिनं स्थितम् ।। ६।।

ऊचुः प्राञ्जलयो भूत्वा शङ्करं सं४ दिदृक्षवः५ ।

यथा पश्याम देवेशं नन्दिन् तत्कर्तुमर्हसि । ।७। ।

अथ नन्दी समागत्य द्वारमूले समास्थितः ।

शम्भोर्निवेदयामास त्रीन्देवान् तु समागतान् ।।८। ।

विशन्त्विति समाज्ञप्ते देवदेवेन नन्दिनि७ ।

विविशुस्ते त्रयो देवाः शङ्करस्यान्तिकं तदा ।।९।।

प्रणम्य सहितास्तस्थुः पश्यन्तो वरदं विभुम्८ ।

अथ तान्प्राह लोकेशः शिरोभिः प्रणतान् स्थितान् । ।8.70.१०।।

का वः९ कर्तव्यता देवाः किमर्थं यूयमागताः ।

ब्रूत दास्यामि तत्सर्वं यद्यन्मृगयथामराः१० ।। ११ ।।

अथ देवः सहस्राक्षो वचः प्रोवाच शङ्करम् ।

हिरण्यकशिपुं हन्तुमसुरेन्द्रं महाबलम् ।। १२।।

यच्चकार वपुर्विष्णुर्नारसिंहं भयानकम् ।

तं हत्वापि स दैत्येन्द्रं विष्णुः परबलार्दनः ।।१ ३। ।

१ ...मागम्य, ख. । २ न (न्द) मान - क. । ३ समागत्य - क. । ४ शङ्करस्य - क. ख । ५ दिदृक्षया(?)। ६ समागम्य - क. । ७ नन्दिनः - क. । ८ वदनं (विभो?) - ख. । ९ च - ख. । १० मृगयतामराः - क ख ।

तद्रूपं नैव११ सन्त्यज्य स्वं वेषमकरोद्१२ विभो ।

तेन रूपेण देवेश क्रूरेणापि हितेप्सुना ।।१४।।

न वयं निर्वृता भूत्वा त्रासात्तिष्ठाम शंकर ।

स यथा सिंहरूपं तत्परित्यजति माधवः ।। १ ५। ।

प्रसादं नस्तथा कर्तुमर्हसि त्वं सुरोत्तम ।

अथ प्रोवाच तं शक्रं देवदेवः पिनाकधृक् ।।१ ६।।

सिंहरूपं यथा शक्र विष्णुस्त्यक्ष्यति भीषणम् ।

करिष्यामि तथा शक्र व्येतु ते मानसो ज्वरः ।।१७।।

अथ वायुस्तदा१३ देवं व्यज्ञापयत शंकरम् ।

अशरीरो यथा न स्यां तथा मे कर्तुमर्हसि । ।१८।।

श्रुत्वा पवनविज्ञप्तिं देवस्तस्मै त्रिलोचनः१४ ।

शरीरं सुमहत् प्रादाद्येनासौ मूर्तिमानभूत् । ।१ ९। ।

विज्ञापितं शशाङ्केन ततो व्यास महात्मना ।

दक्षेणाहं पुरा शप्तो यक्ष्मदेहो भविष्यसि ।।8.70.२०। ।

स यथा यक्ष्महीनः स्यां प्रसादं मे तथा कुरु ।

विज्ञप्तिं१५ शशिनः श्रुत्वा देवस्तस्मै वचः१६ प्रभुः ।।२१ ।।

इदं१७ प्राह महातेजाः शशिने प्रणताय तु ।

तपः कृत्वा प्रभासे त्वं यक्ष्यहीनो भविष्यसि ।।२२। ।

इति लब्ध्वा वरं सर्वे त्रयोपि सुरसत्तमाः ।

वायुसोमसहस्राक्षाः स्वानि वेश्मानि भेजिरे । ।२३ ।।

व्यास उवाच

भगवन्स कथं तेन नरसिंहेन सूदितः ।

हिरण्यकशिपुर्दैत्यः किंप्रभावश्च सोभवत् ।

किं वीर्यं१८ किं तपश्चास्य शंसैतत् पृच्छतो मम ।।२४।।

११ तद्रूपमेतत् - ख. । १२ स्ववेषमकरोद् - ख., स्वं वेषं नाकरोद् (?) । १३ स्तथा - ख. । १४ श्रुत्वा विज्ञप्तिमेतस्य तस्मै देवस्त्रिलोचनः - ख. । १५ विज्ञप्तं - क. ख. । १६ वरं - क. ख. । १७ इमं - क. ख. । १८ किं वयाः - क. ख., किं वीर्यं (?) ।

सनत्कुमार उवाच

दितिर्नामाभवत् पत्नी कश्यपस्य१९ प्रजापतेः ।

दक्षस्य दुहिता व्यास२० सा जज्ञे तनयद्वयम् । ।२५।।

हिरण्यकशिपुं ज्येष्ठं हिरण्याक्षं कनीयसम् ।

अभिषिक्तः स दैत्यानां राजाभूद् ब्रह्मणा पुरा ।।२६ ।।

दानवानामथेन्द्रत्वे विप्रचित्तिर्महाबलः ।

सहस्राक्षश्च देवानामेतदिन्द्रत्रयं बभौ ।।२७। ।

अथ तेषां तदा व्यास त्रैलोक्यं संप्रशासताम् ।

हिरण्यकशिपुर्दैत्यः शक्रराज्यजिहीर्षया ।।२८। ।

त्रैलोक्यमात्मसात् कर्तुं मतिं तपसि सन्दधे ।

स गत्वा दक्षिणामाशां श्रीपर्वतसमास्थितः ।।२९।।

तपस्तीव्रं महत्तेपे दैत्यराजो महाबलः ।

स्वरक्तेन जुहावाग्नौ संमिश्राः समिधश्चरून्२१ ।।8.70.३ ० ।।

ऊर्ध्वबाहुनिरालम्बो दिवा सूर्यार्पितेक्षणः ।

एकपादोनिमेषश्च सोतिष्ठत् कृतनिश्चयः ।।३ १ ।।

द्वे सहस्रे तदाब्दानां दिव्यानां स्थितवान्बली ।

महता तपसा तस्य त्रैलोक्यं संप्रचुक्षुभे२२ ।।३२। ।

अथाभ्येत्य सुरश्रेष्ठो ब्रह्मा कमलवाहनः ।

इष्टं२३ वृणु वरं राजन्निति प्रोवाच सादरम् ।।३३ ।।

तं दृष्ट्वा दैत्यराजस्तु ब्रह्माणं वरदं प्रभुम् ।

वरं प्रार्थितवान् व्यास शृणु यादृशमीप्सितम ।।३४। ।

भगवन्यदि तुष्टोसि वर एषोस्तु२४ मे विभो ।

अमरः स्यामवध्यश्च जराहीनो महाबलः ।।३५।।

न शस्त्रेण२५ नचास्त्रेण न रात्रौ न दिवा तथा२६ ।

नैवार्द्रेण न शुष्केण न पुंसा२७ न च योषिता२८ । ।३६।।

१९ काश्यपस्य - क. । २० तात - घ. । २१ .श्वरु - क, ..श्वरं (श्विर?) - ख. । २२ संप्रवक्षते - ख. । २३ इदं - क. । २४एषोस्ति - ख. । २५ न मन्त्रेण - क. ख. । २६ ...थवा (?) । २७ पुंसा - क. । २८ योषितां - क. ।

अब्रवीत्२९ सोन्तरं व्रह्मा३० स चैनं समभाषत ।

अतश्च योन्यथा मृत्यु३१र्भविष्यति स मे प्रभो ।।३७।।

एवमस्त्विति तं प्रोच्य ब्रह्मा सुरवरोत्तमः ।

जगामात्मपुरं३२ क्षिप्रं शान्तः प्रीतः पितामहः ।।३८।।

सोपि सर्वासुरश्रेष्ठो हिरण्यकशिपुस्तदा ।

जित्वा शक्रं स्वयं राज्यं चकार दितिनन्दनः ।।३९।।

त्रैलोक्यमात्मसात् कृत्वा जित्वा सर्वान्दिवौकसः ।

आत्मनैवाभवच्छक्रः स्वयं वायुः स्वयं यमः ।

धनेशो वरुणो वह्निस्सर्व एवाभवत् स्वयम् ।।8.70.४०।।

प्रणमध्वं यजध्वं मां ब्रह्माहं सपुरन्दरः ।

इति प्राह ऋषीन्सर्वान्सिद्धान्विप्रांश्च सोसुरः ॥४१॥

व्यास उवाच

श्रीपर्वत इति प्रोक्तो यस्त्वया३३ मुनिसत्तम ।

कथं श्रीपर्वतोसौ वै३४ किं पुण्यं तत्र किं फलम् ॥४२॥

सनत्कुमार उवाच

हन्त३५ ते कथयिष्यामि यन्मां पृच्छसि सुव्रत ।

हिरण्यकशिपुर्दैत्यो यत्र तेपे महत्तपः ॥४३॥

गिरौ तस्मिन्महापुण्ये देवदेवो बृषध्वजः ।

उमया सहितो देव्या रेमे नित्यं महाद्युतिः ॥४॥

तिष्ठतस्तत्र३६ देवस्य देवी गिरिवरात्मजा ।

तपःसिद्धान् महायोगान्३७ ज्वलनादित्यवर्च्चसः ॥४५॥

कृत्वा प्रदक्षिणां३८ शम्भोस्सप्रणामं महामुने ।

गच्छतस्तान्मुहुर्दृष्ट्वा पप्रच्छ भुवनेश्वरम् ॥४६॥

२२ सोब्रवीत् - ख. । ३. ब्रह्मन - ख. । ३१ अधश्चोर्ध्वं न मे मृत्यु - घ । ३२ ...मात्मपरं (पदं) ?- ख. । ३३ यत्त्वया क. ख. । ३४ सोवै (पर्वतोसौ वै?) - क- ख. । ३५ अहं - क. ख. । ३६ ..स्तस्य - क. । ३. महायोगी (गा?) - क. ख । ३८ प्रदक्षिणं - क. ख, ।

क एते देव संसिद्धा योगीशास्त्वां प्रणेमिरे ।

ततो देवः प्रहस्यैनामुवाच परमेश्वरः । ।४७।।

योगसिद्धा महात्मानो योगे पाशुपते स्थिताः ।

य इहाराध्य मां देवि जहुः प्राणान्नरोत्तमाः ।।४८। ।

त एते सिद्धदेहार्थाः३९ स्वच्छन्दगतिचारिणः ।

मोक्षसिद्धेः परां४० निष्ठां गन्तारः परमं पदम् । ।४९।।

अथ सञ्चिन्त्य सुचिरं विस्मयायतलोचना ।

देवं प्रोवाच शर्वाणी वचः परमपूजितम् ।।8.70.५० ।।

यथाहमपि देवेश प्राप्नुयां सिद्धिमीदृशीम्४१ ।

करिष्यामि तथा यत्नमेषा चास्मि गता विभो । । ५१ ।।

ततः कृत्वा श्रियो रूपं देवी परमशोभना४२ ।

महत्तत्र तपस्तेपे सहस्रं परिवत्सरान् । ।५२।।

देवश्चास्या वरं प्रादात्तैः समानं४३ महाद्युतिः ।

कृत्स्नस्याध्यात्मतन्त्रस्य४४ मया प्रोक्तस्य भामिनि । ।५३ ।।

महायोगेश्वरी सिद्धा परार्थज्ञा भविष्यसि ।

अयञ्च पर्वतः श्रीमान्नाम्ना तव भविष्यति४५ । ।५४।।

श्रीपर्वत इति ख्यातश्चित्ररूपविभूषितः ।

समन्ताद्योजनशतं महापुण्यो भविष्यति । ।५५। ।

इहागम्य च यो देवि त्वां मां च गिरिनन्दने४७ ।

शुचिः स्नात्वा४८र्चयेन्मर्त्यः स लोकं मम यास्यति४९ ।।५६।।

यस्त्विह५० त्यक्ष्यते प्राणाञ्छ्रीगिरावचलोत्तमे ।

त्रिनेत्रः कामगो भूत्वा गाणपत्यमवाप्नुयात्५१ । ।५७। ।

इहागत्य च ये शैलं करिष्यन्ति प्रदक्षिणम् ।

शर्वायतनसंयुक्तं५२ भविष्यन्ति च५३ ते गणाः ।।५८।।

३९ एते सिद्धाश्च देहार्थाः - ख., ... र्वा (र्षा) - क. । ४० मोक्षसिद्धिपरां - क., सिद्धिं - ख. । ४१ ..मीदृशं - क., ...मीश्वरीं - ख । ४२ परमशोभनं - ख. । ४३ समं स - क । ४४ मन्त्रस्य - क । ४९ भविष्यसि क. ख । ४६ द्रुमविभूषितः - ख. । ४७ नन्दिनि (?) । ४८ स्नातो - ख. । ४९ मम लोकं च यास्यति - ख. । ५० यश्चेह - ख. । ५१ स गाणपत्यमाप्नुयात् - क. । ५२ सर्वायतन- संयुक्तं - ख. । ५३ हि - क ।

406

अतिशयरमणीये सिद्धसंघैरुपेते

सुरभिकुसुमचित्रे श्रीगिरौ ये पुमांसः ।

व्यपगतमलदोषा मां प्रपश्यन्ति शुद्धा

वियति विहगयुक्तैस्ते विमानैः प्रयान्ति ।।५ ९ ।।

इति स्कन्दपुराणे श्रीगिरिवरप्रदानं५४ नाम सप्ततितमो५५ ऽध्यायः

सनत्कुमार उवाच

शासतस्तस्य दैत्यस्य हिरण्यकशिपोस्तदा ।

अगात्१ कालो महान् व्यास त्रैलोक्यं सचराचरम् ।।१ ।।

दर्पेण महताविष्टः२ श्रीमदोद्वृत्तचेतनः३ ।

अवमेने सुरान्सर्वान् न च धर्ममवैक्षत४ ।।२। ।

स देवान् सहितान् सर्वाञ्छक्राद्यान् क्रोधमूर्च्छितः ।

चालितानपि५ राज्ये स्वे कृच्छ्रमापादयद् भृशम् ।।३ । ।

सन्ताप्यमानास्ते सर्वे ब्रह्माणं शरणं ययुः ।

भगवन् भूतभव्येश पितामह महाद्युते ।।४। ।

हिरण्यकशिपुर्दैत्यस्त्वत्तो लब्धवरोनघ ।

त्रैलोक्यं कृत्स्नमाक्रम्य राज्यं नो ह्र्तवान्दिवः७ । ।५ ।।

अनिशं चावमानन्नः८ प्रयुंक्ते वैरयातनम् ।

तेन विद्रावितास्सर्वे शरणं वयमागताः ।।६। ।

प्रसादं कुरु देवेश स न स्यान्नो यथा रिपुः ।

त्यक्तधर्मा जगच्छत्रुर्हिरण्यकशिपुर्बली । ।७।।

एवं प्रोक्तस्तदा देवैर्देवः कमलवाहनः ।

प्रोवाचेदं महाप्रज्ञ देवानां प्रियकृद्वचः ।।८। ।

५४ वरप्रदाने अध्याय. ६०(७०) - ख. । ५५ ऊनसप्ततितमो - क. ख. ।

१ आगात्। - क. । २ ...ष्ट - क । ३ ...चेतसः - क. । ४ ..मवेक्षते - ख. । ५ चलितानपि - ख. । ६ सन्त्रास्यमानास्ते - क. । ७ दिवि - क. ख. । ८.. मवमानं नः - ख., चार्थमान - क ।

क्षीणं तद् दैत्यराजस्य तपस्तस्य दुरात्मनः ।

कृच्छ्रं गमितवान् यो वो राज्यञ्च हृतवान् रिपुः । ।९ । ।

तेनाहं प्रार्थितः पूर्वं सर्वावध्यत्वमुत्तमम् ।

अन्तरं भाषितश्चासौ मया संज्ञाविमोहितः । । 8.71.१० । ।

यदैवान्तरमाहाथ९ दैत्यराजो विचेतनः ।

तदैव१० मनसा तोषमहमागां महाबलाः । ।१ १ ।।

ते यूयमद्य गच्छध्वं विष्णोर्भवनमुत्तमम् ।

तं ब्रूत सहितास्सर्वे तस्य नाशार्थमच्युतम्११ । । १ २।।

नरसिंहवपुः१२ कृत्वा सकृदाहत्य हंस्यति ।

हिरण्यकशिपुं दैत्यं ततो निर्वृतिमेष्यथ ।। १३ । ।

एवमस्त्विति ते सर्वे प्रणिपत्य पितामहम् ।

आजग्मुः सहिता देवा विष्णोर्भवनमादृताः । ।१४।।

अथ दृष्ट्वा महातेजा विष्णुर्देवानुपस्थितान् ।

उवाच श्लक्ष्णया वाचा वचश्चोक्तिमनोहरम्१३ ।।१ ५ । ।

स्वागतं भवतामस्तु किमर्थं यूयमागताः ।

पूज्या भवन्तस्सर्वे मे सुहृदोतिगरीयसः ।।१ ६। ।

यद्वो१४ मनोगतं किञ्चिन्मया कार्यं दिवौकसः ।

क्षिप्रं तद् ब्रूत संक्षिप्तं कर्ताहमविचारितम् ।।१७।।

विष्णुनैवं तदा प्रोक्ता देवाः शक्रपुरोगमाः ।

ऊचुः प्रहृष्टवदनाः संस्तुवन्तो जनार्दनम् । ।१८।।

हिरण्यकशिपोर्देव दैत्यराजो१५ महाबलात् ।

भयं नः सुमहज्जातं राज्यं चापहृतं दिवः१६ । ।१९। ।

अवमानः प्रयुक्तश्च तेनास्मभ्यं सुरोत्तम ।

भुनक्ति स जगत् कृत्स्नं ब्रह्मद्विट् कश्यपात्मजः ।।8.71.२ ० ।।

९ यदेवान्तरमाहाथ - ख. । १० तदेव - ख. । ११ ...मुच्यतां - क., ...मुद्यतं - ख. । १२ नारसिंहं वपुः (?) । १३ ...श्चेतोमनोहरम् - क, .श्चोक्तौ मनोहरम् - ख. । १४ यद्वा - क. । १५ दैत्यराज्ञो - क. । १६ दिवि ५. क. ख. ।

स यथा वध्यते दैत्यस्त्वया सर्वारिसूदन ।

तथा कुरु हृषीकेश वरोयं नः प्रदीयताम् ।।२१ ।।

ततो विष्णुश्चिरं ध्यात्वा वधोपायं प्रचिन्त्य च ।

प्राह देवान् सुरश्रेष्ठो वचसाप्याययन्निव । ।२२। ।

एवमस्तु सुरश्रेष्ठाः सर्वं कर्तास्मि वो वचः

महाबलस्य दैत्येन्द्रो यतो युष्मान्वदाम्यहम् । ।२३ । ।

आविशन्तु१७ भवन्तोपि शरीरं मम सुव्रताः ।

सर्वदेवमयो भूत्वा दृप्तं हंस्यामि वो रिपुम्१८ । ।२४।।

ततो देवास्तदा सर्वे विविशुर्वैष्णवीं तनुम् ।

स चापि बलवान् भूत्वा रूपं कृत्वा भयानकम् । ।२५। ।

नारसिंहं महातेजा नखदंष्ट्राविभूषणम्१९ ।

जगाम विलसन् विष्णुर्हिरण्यकशिपोः पुरम् ।।२६।।

उद्यानं स बहिस्तस्य२० सर्वर्तुकुसुमैर्वृतम्२१ ।

नृसिंहो दैत्यसिंहस्य दृष्ट्वा तस्थौ सुविस्मितः ।।२७।।

चम्पकाशोकजातीभिः कदम्बैर्बकुलैरपि२२ ।

तथा सुरभिपुष्पैश्च समन्तादुपशोभितम् । ।२८।।

सरोभिः पद्मसंछन्नैर्हंसचक्राह्वशोभितैः२३ ।

वृक्षैः कामफलैश्चैव वैभ्राजसदृशं वनम्२४ ।।२९।।

तद्बभञ्ज नृसिंहस्तु खेलगामी मदोत्कटः ।

सरांसि क्षोभयामास करीव स मदोल्बणः२५ ।।8.71.३ ० ।।

स रेजे वनमध्यस्थः परिसर्पन्नितस्ततः ।

मेरोरचलराजस्य स्थितं शृङ्गमिवोच्छ्रितम्२६ ।।३ १ ।।

अथाभ्येत्य२७ नृसिंहं तं वनपाला रुषान्विताः ।

बलिनो वारयामासुस्ताँश्चैवाभ्यहनद्२८ बली ।।३२।।

१७ आविशध्वं - क. । १८ रिपून् - क, ऋपून् - ख. । १९ विभीषणम् - क. । २० .. स्तत्र - ख. । २१ सर्वर्तुकुसुमायुतं - क. । २२ कदम्बबकुलैरपि - क. ख. । २३ सेवितैः (?) । २४ घनं - (?) । २५ समदो ललन् - ख. । २६ मिवोत्थितं - ख. । २७ अथागत्य - ख. । २८ चैव व्यहनद् - क. ख.. ।

हतशेषास्ततस्तत्र२९ प्रविलीनास्तु३० येसुराः३१ ।

ते गत्वा कथयामासुर्हिरण्यकशिपोस्तदा । । ३३ । ।

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा दैत्यराजो महाबलः ।

प्रह्लादञ्चानुह्लादञ्च नमुचिं बाष्कलिं बलिम् । ।३४।

विप्रचित्तिप्रधानाँश्च सर्वानाहूय दानवान् ।

प्रोवाच त्वरितं गत्वा बद्ध्वा सिंहं ममान्तिकम् । ।३ ५।।

समानयत दैत्येन्द्रा न हन्तव्यः कथञ्चन ।

क्रीडनं३२ सिंहपोतोसौ देव्या मम भविष्यति ।। ३६ । ।

इति श्रुत्वासुरास्सर्वे विप्रचित्तिपुरोगमाः ।

उद्यानं सहिता गत्वा नृसिंहं ददृशुः स्थितम् ।।३७।।

दूरस्थाश्चिक्षिपुः पाशाँस्ताँन्स३३ चिच्छेद माधवः ।

अथ विद्रावयामास दानवान् केशरी भृशम् ।।३ ८।।

ततो हतसहायास्ते दैत्या विमनसो ययुः ।

पार्श्वं दानवराजस्य सर्वञ्चाकथयँस्तदा ।।३ ९ ।

अथ क्रुद्धः स्वयं राजा हिरण्यकशिपुर्बली ।

रथमास्थाय सन्नद्धा नृसिंहं प्राद्रवद्रुषा । ।8.71.४० । ।

स रथः सिंहराजेन सायुधः पर्वतोपमः ।

संभ्राम्य पातितस्तूर्णं चूर्णमागान्महीतले ।।४१ । ।

ततो भग्नरथो दैत्यः क्रोधात्संरक्तलोचनः ।

वृक्षमुत्पाट्य वेगेन नृसिंहाय व्यसर्जयत् । ।४२। ।

अथासौ पतितो गात्रे सिंहराजस्य पादपः ।

मृत्खण्ड३४ इव पाषाणे क्षिप्तश्चूर्णं३५ जगाम ह .।।४३ ।।

गृहीत्वा स तदा सिंहो हिरण्यशिपुं सकृत् ।

तलेनाहत्य३६ तं प्राणैर्व्ययोजयत सत्वरम् ।।४४।।

सिंहनादं महत् कृत्वा नखैर्वज्रमयैर्विभुः ।

उरो बिभेद दैत्यस्य महाशैलोपमं हरिः । ।४५।।

२९ ...स्तु ये तत्र - क. । ३० प्रवलीनास्तु - क., प्रप... - ख. । ३१ ...स्तु तेसुराः - क., भये - ख । ३२ क्रीडनः - ख. । ३३ ..स्ताँश्च - क. ख. । ३४ मृदगण्ड - क., मृद्भाण्ड - ख. । ३५ ..ञ्चूर्णं ख ३६ बलेनाहृत्य - क.

हते तस्मिन्महादैत्ये विष्णुना शक्तिनन्दन ।

दानवा न हताः३७ ये तु विविशुस्ते रसातलम् । ।४६।।

दिवो राज्यं३८ पुनः शक्रो लेभे निष्कण्टकं महत् ।

दिवौकसश्च सर्वे ते स्वानि राज्यानि भेजिरे ।।४७। ।

अथागत्य ततो देवः शूलपाणिर्वृषध्वजः ।

सुरैर्विज्ञापितो व्यास यत्ते कथितवानहम् ।।४८ ।।

विष्णोस्त्याजयितुं रूपं सैंहमद्भुतकर्मणः ।

शरभस्स तदा भूत्वा हिमवच्छिखरोपमः ।।४९।।

चतुर्भिः पृष्ठजैः पादैस्तीक्ष्णदंष्ट्रो३९ महाबलः ।

नरसिंहसमीपं तु गत्वागर्जत् समाहितः ।।8.71.५० । ।

अथ सिंहस्तदा दृष्ट्वा शरभं समुपस्थितम् ।

क्रोधेन महताविष्टस्तलेनैनमताडयत्४० । ।५१ ।।

स हतस्तेन सिंहेन शरभो नैव चुक्षुभे ।

ततः शरभमाहत्य वज्रदेहं महाबलम४१ । ।५२।।

आत्मनैवागमत् कृच्छ्रं स्पर्शात्तस्य महात्मनः ।

ततो विष्णुश्चिरं ध्यात्वा ज्ञात्वा शङ्करमागतम् ।।५३ ।।

प्रणम्य शिरसा तं वै४२ स्तोतुमेवं४३ प्रचक्रमे ।

नमः शर्वाय रुद्राय सेनान्ये शर्मदाय४४ च ।।५४।।

नमः परमदेवाय ब्रह्मणे परमाय च ।

कालाय यमरूपाय कालदण्डाय वै नमः ।।५५।।

नमः लान्तकर्त्रे च कालेकालहराय च४५ ।

नमः पिनाकहस्ताय रौद्रबाणधराय च ।।५६।।

चण्डाय वामदेवाय सर्वयोगेश्वराय च ।

नमो विद्याधिपतये ब्रह्मणः पतये नमः ।।५७।।

३७ निहता - ख. । ३८ देवराज्यं - क. ख. । ३१ ... रष्ट्रदंष्ट्रो - क. । ४० ...वमताडयत् - क. ख. । ४१ महाबलः - ख. । ४२ तस्मै - क. ख. । ४३ मेनं - क. ख. । ४४ सर्वदाय - ख. । ४५ कालाकालहराय च - ख. ।

411

नमोसुरवरघ्नाय कालचक्राय ते४६ नमः ।

संवर्त्तकाग्निचक्राय४७ प्रलयान्तकराय च ।।५८। ।

नरनारायणेशाय नरनारायणात्मने ।

ममैव वरदात्रे च सर्वकामप्रदाय च ।।५९।।

शरभाय सुरूपाय व्याघ्रचर्मसुवाससे ।

नन्दीश्वरगणेशाय गणानां पतये नमः ।।8.71.६० ।।

इन्द्रियाणामथेशाय मनसस्पतये नमः४८ ।

नमः प्रधानपतये सुराणां पतये नमः ।।६१।।

नमोस्तु भावपतये तत्त्वानां पतये नमः ।

चराचराणां४९ पतये भूतानां पतये नमः ।।६२।।

त्रैलोक्यपतये चैव लोकानां पतये नमः ।

योगदाय नमो मह्यं तथैवैश्वर्यदाय च । ।६३ । ।

अवध्यत्वप्रदात्रे च तथैवाजप्यदाय५० च ।

भगवंस्त्वत्प्रतिष्ठोस्मि त्वन्निष्ठस्त्वत्परायणः ।

शरणं त्वां प्रपन्नोहं प्रसीद मम सर्वदा ।।६४। ।

य इमं शृणुयान्नित्यं शुचिः प्रयतमानसः ।

स रुद्रलोकमासाद्य देवस्य गणपो भवेत् । ।६५।।

धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं पापप्रणाशनम् ।

श्रावणं श्रवणं चास्य तथानुस्मरणं सदा । ।६६।।

सनत्कुमार उवाच

स एवं स्तूयमानस्तु विष्णुना भुवनेश्वरः ।

हृषीकेशमुवाचेदं वचः परममपूजितम् ।।६७।।

तुभ्यं विष्णो मया दत्तः पुण्यो ह्येष वरः शुभः ।

अयोनौ सज्जमानस्य स्वयोनौ प्रतिपादनम् । ।६८। ।

४६ वै - क. ख. । ४७ संवर्त्तकाग्निवक्त्राय - घ. । ४८ मनसां पतये नमः - क. ख. । ४९ चराचरस्य - ख । ५० ...याव्ययाय च - ख. ।

स त्वं विष्णुर्महातेजा मत्तो लब्धवरस्सदा ।

वेलायां त्वां५१ समुद्रस्तु तिर्यग्योनिमसूत यः (?) ।। ६९। ।

कृतं कार्यं त्वया सर्वं हिरण्यकशिपुर्हतः ।

एहि गच्छ शुभां योनिमात्मनः परमाद्भुताम् । ।8.71.७० । ।

ततस्तमाक्रमत् पादैः सिंहं शरभसत्तमः ।

अयोजयच्च देहेन पुनर्दिव्येन केशवम् । ।७१ । ।

विष्णवेथ वरं दत्त्वा दैत्यघ्नं स वृषध्वजः ।

प्रकृतिस्थो भवेत्युक्त्वा तत्रैवान्तरधीयत ।।७२।।

दत्वा तस्मै वरमनुपमं विष्णवे लोकधाता

दैत्यघ्नत्वं सुरपुरवधूलोचनैः पीयमानः ।

नीलाम्भोदद्युतिनिभमुरः५२ प्रोद्वहच्छूलपाणि-

र्धाम स्वीयं५३ परममुनिभिर्वन्द्यमानो जगाम । ।७३ ।।

इति स्कन्दपुराणे हिरण्यकशिपूपाख्याने शरभकृतनरसिंहोद्धाराख्यानं नाम

एकसप्ततितमो५४ध्यायः

व्यास उवाच

भगवन् सर्वयोगज्ञ श्रुतमाख्यानमुत्तमम् ।

परतः श्रोतुमिच्छामि यद् वृत्तं मुनिसत्तम । ।१ ।।

अपनीय तदा विष्णोः सिंहरूपं वृषध्वजः ।

किमन्यदकरोद्धीमानेतदिच्छामि वेदितुम् । ।२ । ।

सनत्कुमार उवाच

स्वयोनिं विष्णुमानीय देवदेवो भवस्तदा ।

मन्दरे सहितो देव्या विचचार महाद्युतिः ।।३ । ।

रम्यान् स काननोद्देशान् गिरेः प्रस्रवणानि च ।

अलञ्चकार देवेशः परिसर्पन् समन्ततः ।।४।।

५१ त्वं - क. ५२ वपुः - घ. । ५३ स्वाक्यं - क., स्वाद्यं - घ. ५४ सप्ततितमो - क. ।

वनप्रेक्षारतं१ देवं ज्ञात्वा शङ्करमव्ययम् ।

शरत्तत्र वसन्तश्च द्वावृतू समुपस्थितौ ।।५। ।

ततो महीरुहाः सर्वे सरांसि च समन्ततः ।

नानाविधानि पुष्पाणि मुमुचुस्सहसा समम् ।।६।।

कमलोत्पलसंछन्नाः षट्पदव्रातसेविताः ।

हंससारससंवासा२ वाप्यस्तत्र मनोहराः ।।७।।

गन्धाढ्या जातयः क्षिप्रं बभूवुः सह चम्पकैः ।

अशोका३ गन्धपुष्पाश्च४ तथा चैवातिमुक्तकाः५ ।।८।।

उपतस्थुः समं देवं सर्वगन्धसुखानिलाः ।

सर्वर्तुकुसुमाकीर्णं दृष्ट्वा तद्वनमुत्तमम् । ।९।।

पुष्पाण्यादाय देवेशः स्वयमेव जगत्पतिः ।

अलञ्चकार हृष्टात्मा देवीं हिमगिरेः सुताम् ।।8.72.१ ० ।।

नन्दीश्वरञ्च पार्श्वस्थमात्मानञ्च सुरेश्वरः ।

ततः प्रणम्य देवेशं पार्वती प्रणयादिदम् । । ११ ।।

वचः प्रोवाच जननी कृत्स्नस्य जगतोव्यया ।

यथा मे देहजः पुत्रो भविता गोवृषध्वज ।।१ २।।

त्वद्वीर्यस्त्वत्प्रभावश्च सर्वदेवनमस्कृतः ।

तथा कुरु महादेव यदि ते प्रियता मयि । ।१ ३।।

एवमुक्तस्तदा देव्या देवदेवस्त्रिलोचनः ।

प्रोवाचेदं महातेजा देव्याः प्रियचिकीर्षया । ।१४।।

एवं भवतु देवेशे विज्ञप्तिं सफलामिमाम् ।

करिष्यामि तवेशानि पुत्रस्ते स भवेद्यथा । ।१५।।

श्रेष्ठः सर्वसुरेशानां महायोगबलान्वितः ।

कृत्स्नं जगदिदं यस्य वशे स्थास्यति भामिनि । । १ ६।।

१ वनं प्रेक्ष्य रतिं - क., नवप्रेक्षारतिं - ख. । २ हंससारससंवाहा (धा?) - ख । ३ अशोको - क. ख । ४ गन्धपुष्पश्च - क. ख. । ५ .मुक्तकः - क. ख. ।

गच्छन्त्या तत् तपः कर्तुं वरः पूर्वमपि त्वया ।

प्रार्थितो ह्येष पुत्रार्थं तेनावश्यं ददामि६ ते । । १७।।

एवमुक्त्वा तु तौ देवौ गिरिजाभुवनेश्वरौ ।

नन्दीशेन तदा सार्धं विचरन्तौ जगद्गुरू ।।१८।।

सर्वोद्यानानि पश्यन्तौ विन्ध्यमाजग्मतुर्गिरिम् ।

अथागम्य तु विन्ध्यस्य सौवर्णं शिखरोत्तमम् । । १ ९। ।

दरीकन्दरसंकीर्णं नानानिर्झरसंयुतम् ।

सतडिन्मेघसंघात७ घनीकृतशिलोच्चयम् । ।8.72.२० ।।

नानावृक्षशिलोपेतं नानाकुसुमसंयुतम् ।

नानाखगरवामोदं हेमरत्नोज्ज्वलं शुभम् ।।२१ ।।

मानसं तस्य मध्ये तु पुरं सृष्ट्वा८ महर्द्धिमत् ।

मणिहेममयं दिव्यं देवासुरविमोहनम् ।।२ २ । ।

परमैश्वर्यसंयुक्तौ युतौ विविशतुः पुरम् ।

नन्दिनञ्च ततो देवी समाज्ञापयदव्यया । २३ । ।

वत्स नन्दिन् तथा द्वारे तिष्ठेस्त्वं गणपेश्वर ।

विशेन्नेह वथा कश्चित् सूक्ष्मो वायुरपि स्थितः । ।२४। ।

कृत्वा शिरसि तामाज्ञां नन्दीशो गणपाधिपः ।

अभवद्९ द्वारमूलस्थः१० कृत्वा तेजोतिदुस्सहम् । ।२५।।

योगयुक्तौ तदा देवौ परां मूर्तिं समास्थितौ ।

कृत्स्नस्य जगतो योनी पार्वतीभुवनेश्वरौ ।।२ ६ । ।

तस्थतुः सुचिरं कालं तनयार्थं महाद्युती ।

स न शक्यो मया वक्तुं ब्रह्मणा वा महामुने ।।२७। ।

सुयोगो योभवद्११ देव्या देवदेवस्य शूलिनः ।

ब्रह्मणो मद्विधानाञ्च श्रेष्ठोसौ परमेश्वरः । । २८। ।

अवश्यं त्वागमे वाच्यं यथावृत्तं यथाश्रुतम् ।

अतो वक्ष्यामि ते व्यास प्रियः शिष्यश्च मे भवान् ।। २९।।

६ ददानि क.। ७ संघातं क.। ८ दृष्ट्वा ९ भगवद् क.। १० स्थं क.।

योगसन्धानमास्थाय तयोरेवं महामुने ।

अतीतं स्थितयोर्दिव्यं सहस्रं शरदामभूत् ।।8.72.३ ० ।।

ततोभवन्निमित्तानि घोराणि त्रासनानि च ।

चचाल पृथिवी कृत्स्ना सशैलवनकानना । ।३ १ । ।

नद्यः शोषं तदा जग्मुश्चुक्षुभे सरितां पतिः ।

तपनो निष्प्रभश्चासीद् ववावुष्णः१२ समीरणः ।।३ २ ।।

पेतुरुल्का महाघोरा दिशश्चासन्सुदारुणाः१३ ।

एवमुत्पातवित्रस्ता शुभहेतोर्वसुन्धरा ।।३ ३ ।।

जगाम शरणं विष्णुं गत्वा चार्त्तिं न्यवेदयत्१४ ।

उत्पाता दारुणा देव बभूवुर्बहवो भृशम् ।।३४।।

तेनातीव समुद्विग्ना त्वामद्य शरणं गता ।

अथ विष्णुः सुरान्सर्वानिदमश्रावयत् प्रभुः । ।३५।।

ततो दिवौकसः सर्वे बृहस्पतिपुरोगमाः ।

एकत्र संगता भूत्वा चक्रुर्बहुविधाः कथाः ।।३ ६।।

महाबुद्धिरथाहेदं वाक्यमङ्गिरसः सुतः ।

श्रीकण्ठो भगवानेष देवदेवस्त्रिलोचनः ।।३७।।

युक्तोभूद्धिमवत्पुत्र्या तनयार्थं महाद्युतिः ।

दिव्यं वर्षसहस्रन्तु योगेन परमेष्ठिनः । ।३८।।

अगाद्युक्तस्य१५ पार्वत्या बभूवुर्दारुणास्ततः ।

उत्पाता जगतस्त्रासाश्चिन्त्यते किमिहापरम् ।।३९।।

गच्छाम सहिताः सर्वे स्तोतुं भक्त्या वृषध्वजम् ।

यथा च देहजः पुत्रो भवेद्१६ देव्याः सुरेश्वराः ।।8.72.४० ।।

विज्ञापयाम देवेशं तथा शीघ्रमिहामराः ।

ततो वैवस्वतः प्राह वचः क्रोधाभिनिःसृतम्१७ ।।४१।।

१२ ववावुष्णं - क. । १३ दिशश्चासंस्तदा (?) । १४ निवेदयत् - क. । १५ आगाद्युक्तस्य - क. । १६ पुत्रोभवद् - क. । १७ क्रोध - क., क्रोधविमिश्रितं (?) ।

416

किमर्थं भृशमुद्विग्ना भवन्तस्सर्व एव हि ।

यद्यसौ देवदेवस्य तनयोस्मासु भक्तिमान् । ।४२ ।।

उत्पत्स्यति न च द्रोग्धा ततः क्षंस्याम तं सुराः ।

अथ चेत्कर्कशोस्मासु द्रोग्धा वा स१८ भविष्यति ।।४३ । ।

तत एनमहं बद्ध्वा कालपाशेन बालकम् ।

.आनेष्ये१९ स्ववशं२० क्रूरं मृत्युना सहितोमराः ।।४४।।

न चेत्पुरन्दरो वज्रं तस्य क्षेप्स्यति मूर्धनि ।

द्विधा येन कृतो मूढः प्राणांस्त्यक्ष्यति दुस्त्यजान् ।।४५। ।

ब्रुवतस्तस्य बह्वेवं क्रोधसंरक्तलोचनः ।

विष्णुः प्रोवाच धर्मात्मा वचांसि परमार्थवित् ।।४६।।

अहो त्वया सुविश्रब्धं प्रोच्यते भास्करात्मज ।

परमार्थमविज्ञाय क्रोधस्य वशवर्तिना । ।४७। ।

तनयः किल यः शम्भोर्गिरिजायां भविष्यति ।

स मूढ इव यः कश्चिद् भविता वशगस्तव । ।४८ ।।

किमसौ मानवोन्यो वा जन्म२१ मृत्युसमन्वितः ।

उत्पत्स्यति रवेः पुत्र येन२२ स्याद्वशगस्तव । ।४९।।

कालेनापरिपूर्णेन मानवस्यापि भानुज ।

न त्वं नाशयिता२३ नाम किमु पुत्रस्य शूलिनः ।।8.72.५० । ।

तेजो भगवतः शम्भोर्यद् भविष्यत्यनुत्तमम् ।

स कथं वध्यतां यायात्२४ तव शक्रस्य वो विभो२५ । ।५१ ।।

ब्रवीमि वो हितं देवाः क्रियते यदि मद्वचः ।

प्रयाम सहितास्सर्वे तं प्रसादयितुं हरम् ।।५२ ।।

यो नः स्वयंवरे दत्तो वरस्तिष्ठति शङ्करे ।

तमेव वरयिष्यामो२६ वरमग्र्यं पिनाकिनम्२७ । ।५३ ।।

१संभविष्यति (?) । १९ नयिष्ये - क. । २० स्वं वशं - क. ख. । २१ जनो - ख. । २२ तेन - क. ख । २३ वाशयिता - क., वशमिता (?) । २४ यातु (याता?) - क. टि. । २५ विभोः - ख. । २६ मृगशि ... (?) - क. । २७ पिनाकिनः - क. ।

यथा न२८ देहजो देव्यास्तनयः संभविष्यति ।

नास्माकमहितं शम्भुः पुत्रमुत्पादयिष्यति । ।५४। ।

वयमेव सुतास्सर्वे शङ्करस्याग्रजा२९ विभोः ।

न शक्यस्तपसा द्रष्टुं न ज्ञानेन३० सुरेश्वराः३१ ।।५५।।

भक्त्या परमया द्रष्टुं शक्यः स्यात्स वृषध्वजः ।

आगच्छध्वं गमिष्यामो यत्र तिष्ठति शङ्करः । ।५६। ।

परां भक्तिं समास्थाय यथा पश्येय शङ्करम् ।

हुतभुक् चैव नो देवस्तत्सकाशं३२ प्रवेक्ष्यति ।।५७।।

सर्वेषामेव विज्ञस्या३३ सुराणां सुरसत्तमाः३४ ।

इति श्रुत्वा वचस्तस्य विष्णोरमिततेजसः ।।५८।।

बृहस्पतिपुरोगास्ते हृष्टात्मानो दिवौकसः ।

साधुसाध्विति सन्तुष्टा वचांस्यूचुः सुरोत्तमाः ।।५९।।

ततो विष्णुसहायांस्ते गत्वा तच्छृंगमुत्तमम्३५ ।

ऊचुर्हुताशनं देवं वचः स्तुतिपुरस्सरम् । ।8.72.६ ० । ।

त्वमग्ने सर्वदेवानां हितकृत्सर्वतोव्ययः ।

प्रविश्य त्राहि नः सर्वाञ्छङ्कराय निवेदय । ।६१ ।।

तथा कुर्यास्सुरश्रेष्ठ३६ येन निर्गम्य शङ्करः ।

अस्मान्निरीक्षते देवः प्रह्वान् भक्तिमतः स्थितान् ।।६२ । ।

इत्युक्तस्स सुरैस्सर्वैः प्रत्युवाच हुताशनः ।

अकर्तव्यं हि मे देवा न युष्मान्प्रति विद्यते । ।६३ । ।

पार्वत्या सह संयुक्तं देवदेवेश्वरं३७ परम् ।

न मे शक्तिर्हरं द्रष्टुं भवन्तश्चाकुला भृशम् ।।६४।।

युष्मद्वाक्यमलङ्घ्यञ्च कृच्छ्रमेतदतीव मे ।

प्रवेक्ष्ये दूतवद्देवाः३८ करिष्ये साहसं महत् ।

इत्युक्त्वा स जगामाशु भवनं३९ तत्कपर्दिनः । । ६५। ।

२८ ते - क । २९ शंकरस्यात्मजा - क । २० ज्ञायेत - ख. । ३१ सुरेश्वर. - ख. । ३२ स्तम्भ. क. । ३३ विज्ञाप्यः - ख. । ३४ सुरसत्तमः - ख. । ३५,.. मुच्छ्रितं - क. । ३६ कुर्यात्सुरश्रेष्ठ - क. ख. । ३७ देवं देवेश्वरं - क. । ३८ सुतवद् देवाः - क. । ३९.. भवनं - क. ।

तत्रापश्यत् स्थितं द्वारे नन्दिनं परमौजसम् ।

द्वारमाक्रम्य तिष्ठन्तं दीप्तपट्टिशधारिणम् ।।६६। ।

तं दृष्ट्वा स तदा वह्निः समालोक्य समन्ततः ।

नास्ति कश्चिदिहोपायः सूक्ष्मजन्तोरपि स्थिते ।।६७। ।

प्रवेष्टुमिति सञ्चिन्त्य तमेव शरणं ययौ ।

नन्दिनं हुतभुग् देवस्तुष्टाव च कृताञ्जलिः ।। ६८।।

नमो गणाधिपतये नमश्चण्डाय शूलिने ।

नमस्सेनाधिपतये नमः शर्वात्मने४० सदा ।।६९।।

हालाहलाय रुद्राय नीलरुद्राय वै नमः ।

नमो िि?तिरुद्राय तथैवार्द्रपटाय च ।।8.72.७० । ।

नमस्ते स्वप्नरुद्राय भस्मरुद्राय ते नमः ।

नमः श्मशानरुद्राय कोटीरुद्राय ते नमः । ।७१ ।।

नमः पिङ्गलरुद्राय रुद्राधिपतये नमः ।

नमः प्रमथरुद्राय४१ भूतरुद्राय ते नमः ।।७२।।

विरूपाक्षाय रुद्राय श्वेतरुद्राय ते नमः ।

नमस्ते सततं देव नमस्ते सततं शिव । ।७३ ।।

नमस्ते सततं सौम्य नमस्ते भक्तवत्सल४२ ।

मम भक्तस्य देव त्वं देवानां हितमिच्छतः । ।७४।।

वरदो भव नन्दीश मा नः क्रोधं कृथाः प्रभो ।

ततो नन्दीश्वरः प्राह स्तुवन्तमनलं स्थितम् ।।७५।।

प्रीतस्तवानया वह्ने भक्त्याहं सुरसत्तम ।

ब्रूहि किन्ते प्रियेन्देव करवाणि४३ हुताशन । ।७६।।

अथ प्रोवाच वह्निस्तं वरदं नन्दिनं स्थितम् ।

यदि तुष्टोसि मे देव देयो यदि वरश्च मे ।।७७।।

४० सर्वात्मने - क. । ४१ प्रथमरुद्राय - क. । ४२ भक्तिवत्सल - क. । ४३ करोम्यद्य - क. ख. ।

देवकार्येण देवेश प्रवेष्टुं४४ दीयतां मम ।

भवनं देवदेवस्य वर एषोस्तु मे विभो । ७८।।

तं नन्दी प्रत्युवाचेदं कृच्छ्रं देयो वरो ह्ययम् ।

न तं शक्ष्यसि४५ देवेशं द्रष्टुं त्वं योगमास्थितम् ।।७९।।

सह देव्या महेशानं स्रष्टारं जगतोव्ययम् ।

तथाप्येष४६ मया तुभ्यं देय एव वरोनल । ।8.72.८० । ।

गच्छ सूक्ष्मतरो भूत्वा दुरालक्ष्यो हुताशन ।

प्रविश्य निष्क्रम क्षिप्रमविज्ञातागमक्रियः ।।८१ । ।

स नन्दिनाभ्यनुज्ञातो जातवेदा४७ मुदा युतः ।

ज्योतिः सूक्ष्मतरो भूत्वा भास्करस्यांशुना सह ।।८२।।

प्रविश्य भवनं शम्भोर्मणिस्तम्भमथाविशत् ।

वाह्नेय४८मणिमध्यस्थं स्तम्भं तं भासयन्४९ मुहुः ।।८३ ।।

सोपश्यत्तत्र देवेशं देवीञ्च भुवनेश्वरीम् ।

तुष्टाव मनसा५० देवौ ततोसौ हव्यवाहनः ।।८४। ।

तथा संस्तूयमानश्च प्रीतिं देव्याश्च दर्शयन् ।

वीक्ष्य स्तभ्भं हरो देवीं वाक्यमेतदभाषत ।।८५। ।

एष स्तम्भमणिर्देवि भ्राजमान इव प्रिये ।

संस्तौति मां त्वया सार्धं ददान्यस्मै वरं शुभम् ।।८६।।

देव्युवाच

एवं कुरु महादेव भक्तस्यास्य सुरेश्वर ।

स्तुवतस्त्वा मया सार्धं प्रयच्छ वरमुत्तमम् । ।८७।।

देवदेव उवाच

प्रीतोहं मणिमध्यस्थ भक्त्या ते विनयेन च ।

ब्रूहि कार्यं यथेष्टं त्वं तत्सर्वं ते भविष्यति५१ । ।८८।।

४४ प्रवेशो (?) । ४५ शक्तोसि - ख. । ४६ यथाप्येष - क. । ४७ जातवेदो - क. । ४८ वह्नेय - -ख । ४९ भावयत् - क. । ५० वचसा - ख. । ५१ वर एष भविष्यति - ख. ।

अग्निरुवाच

देवास्त्वां द्रष्टुमिच्छन्ति बहिःस्था भुवनेश्वर ।

भगवँस्ते यथा सर्वे पश्येयुस्त्वां तथा कुरु ।।८९। ।

देवदेव उवाच

एवमस्तु सुरश्रेष्ठ निर्गत्य त्रिदिवौकसाम् ।

ददामि५२ दर्शनं वह्ने भवतः प्रियकाम्यया । ।8.72.९० । ।

तथेति समनुज्ञातो वह्निस्तस्माद्५३ विनिर्गतः ।

देवेभ्यः कार्यमावेद्य तस्थौ योगं समास्थितः ।।९१। ।

अथ निष्क्रम्य भगवान् देवदेवः पिनाकधृक् ।

जगाम त्वरितं तत्र यत्र देवाः समासते । ।९२।।

अथ दृष्टवा महादेवं देवास्सर्वे वृषध्वजम् ।

प्रणेमुर्मूर्धभिर्हष्टास्तुष्टुवुश्च मुदा युताः । ।९३ ।।

नमस्सहस्रनेत्राय सहस्रचरणाय च ।

महतां पतये नित्यं देवानां पतये नमः । ।९४।।

नमः श्मशानरतये व्याघ्रचर्मसुवाससे ।

ब्रह्मणश्च शिरोहर्त्रे५४ विष्णोर्वै५५ वरदाय च ।।९५। ।

नमो दक्षमखघ्नाय नमस्ते त्र्यम्बकाय च ।

नमो भूताधिपतये प्रधानमथनाय च । ।९६।।

पिनाकपाणये नित्यं सर्वयोगात्मयोगिने ।

नमो नीलशिखण्डाय सपत्नीकाय वै नमः । ।९७।।

नमः कामेष्वसक्ताय कामसक्ताय वै नमः ।

नमस्सर्वाय५६ शर्वाय५७ दण्डिने५८ जटिने नमः ।

नमः सर्वात्मभूताय दिश नो यन्मनोगतम् ।।९८। ।

एवं संस्तूयमानोथ सर्वैरेव सुरोत्तमैः ।

प्रत्युवाच महादेवस्तान्सुरान्प्रणतान् स्थितान् । ।९९। ।

५२ ददानि ख.। ५३ स्तम्भाद् ख.। ५४ नमो ब्रह्मशिरोहर्त्रे (?) ५५ विष्णवे क. ख. ५६ नमश्शर्वाय - ख. । ५७ सर्वाय - ख । ५८ मुण्डने - ख. ।

परितुष्टोस्मि भो५९ देवा ब्रूत किं६० प्रददानि वः६१ ।

पुनः प्रणम्य ते देवाः प्राहुर्वचनमुत्तमम् । । 8.72.१०० ।।

यो नस्स्वयंवरे देव वरो दत्तस्त्वया विभो ।

तं प्रार्थयाम सहितास्तन्नो दातुं त्वमर्हसि । ।१ ०१ ।।

देव्या य एष पुत्रार्थं योगस्ते भुवनेश्वर ।

कृतोब्दानि बहूनि स्म तं६२ संहर नमस्तव । ।१ ० २।।

अशुभानि निमित्तानि दृश्यन्ते सुमहाद्युते ।

पृथिवी दुःस्थिता देव वयञ्च भृशमाकुलाः ।।१० ३ ।।

तेनैष न यथा देव्या देहे सञ्जायते सुतः ।

जायेत च यथा देव तथा नः कर्तुमर्हसि । । १ ०४। ।

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा देवदेवोब्रवीद्वचः ।

महानेष वरः सर्वैः प्रार्थितः सुरपुङ्गवैः६३ ।। १० ५। ।

तथापि च प्रयच्छामि युष्मत्प्रियचिकीर्षया ।

महान्तं किन्त्विदं कालं तेजस्सन्धारितं६४ मया ।।१ ०६ ।।

अस्य६५ प्रपश्यत६६ स्थानममोघं ह्येतदुत्तमम् ।

अथैवमुक्ता देवेन ते देवा मुनिसत्तम । ।१ ०७।।

बभूवुस्सहितास्तूष्णीं सुरा ब्रह्मपुरोगमाः ।

तेषां मध्ये तदा वह्निः६७ प्रोवाच भुवनेश्वरम् ।। १ ०८। ।

जुहुध्येतत्परन्तेजो मयि देव त्रिलोकप ।

जुहावाग्नौ ततस्तेजस्तदा स्वीयं६८ परं भवः । ।१ ०९। ।

हुत्वा तस्मिन्ततः कृत्स्नं६९ तुष्टोभूत्परमेश्वरः ।

वरं वृणु हुताश त्वमिति प्रोवाच शङ्करः ।।8.72.१ १० ।।

ततो वह्निः प्रणम्येशं वरानभ्यर्थयद्७० विभुम्७१ ।

इच्छेयमेतं७२ पुत्रन्ते मम नाम्ना प्रकीर्तितम् । । १११ । ।

५९ वो - क ख. । ६० तं ब्रूत - ख । । ६१ च - क । ६२ तत् - क ख. । ६३ सुपङ्गवाः - ख. । ६४ ...स्स्वन्धारितं (?) । ६५ अथ - क । ६६ प्रयच्छत - ख. । ६७ तेषामग्निस्तदा मध्ये - .क. । ६८ ..स्तदात्मीयं - क. । ६९ कृत्स्न ततस्तस्मिन - ख । ७० प्रार्थयद् - क ख. । ७१ विभु - क. । ७२ मेनं - ख ।

शापस्याहमगम्यः स्यां पश्येयं त्वाञ्च नित्यशः ।

धारयेयं सुखेनैतदुत्सृजेयञ्च शङ्कर ।। १ १२। ।

सर्वभक्षोप्यलेपः७३ स्यां पापन्न च७४ भवेन्मम ।

मयि देवाश्च यज्ञाश्च प्रतिष्ठां यान्तु शूलधृक् ।। ११३।।

अहं भूतेश्वरश्च स्यामहं पशुपतिश्च ह ।

अहं तव तनुः स्याञ्च त्वन्मूर्त्तिस्त्वदुपाश्रयः७५ ।।११४।।

वरमिच्छामि देवेश दीयमानमिमं७६ त्वया ।

एवमस्त्विति तत्सर्वं वह्नये प्रददौ विभुः ।।१ १५। ।

विसृज्य च ततो देवान् देवदेवो वृषध्वजः ।

पुनर्विवेश भवनं देवी चैन७७मभाषत ।। ११ ६। ।

क्व गत्वा त्वमिहायातः क्षिप्रं त्रिभुवनेश्वर ।

किन्तद् गुरुतरं कार्यं येन निर्गतवानसि ।। १ १७। ।

ततः प्रोवाच देवेशः पार्वतीं रुषिताननाम् ।

गतोस्मि त्वरितो देवि देवैर्विज्ञापितः प्रिये ।।१ १८।।

बहिःस्थैः पद्मपत्राक्षि भक्तिमद्भिस्सुदुःखितैः ।

अथोवाच ततो देवी देवं सर्वजगत्पतिम् ।। १ १९।।

कथं त्वमागतान्देव बहिःस्थान् त्रिदिवौकसः ।

ज्ञातवानसि सन्त्रस्तान् केनाख्यातञ्च ते विभो ।।8.72.१२० । ।

देवदेव उवाच

प्रविश्य हुतभुग् देवि मणिस्तम्भं समास्थितः ।

न्यवेदयत्स्तुवन्मह्यं सर्वान्देवान्७८ बहिःस्थितान् ।।१२१।।

तवैवानुज्ञया७९ देवि तस्मै८० दत्तो वरो मया ।

ततो भगवती क्रुद्धा८१ नन्दिनं प्राह८२ पार्वती । । १ २२।।

७३ सर्वभक्षोपलेप्यः - क. । ७८ स्यामापन्न च - ख- । ७५ ...स्त्वदपाश्रयः - क. ख. । ७६ दीयमानमीदं - ख. । ७७ ञ्चैव - क. ख. । ७८ सर्वदेवान् - ख. । ७९ तवैषाज्ञा मया - ख. । ८० यस्मै - क, यस्ते - ख. । ८१ ...भवत्सुसंक्रुद्धा - क. । ८२ प्रति - क. ।

423

कथं प्रविष्ट८३स्ते वह्निर्द्वारस्थस्येह दुर्मते८४ ।

ततस्सास्य भृशं क्रुद्धा श्रवण८५ न्यस्तमुत्पलम् ।।१२३ ।।

गृहीत्वा वज्रसंकाशं नन्दीशाय व्यसर्जयत् ।

द्वादशादित्यसंकाशं प्रज्वलत्तत्तदोत्पलम्८६ । ।१ २४।।

वधार्थं नन्दिनो८७ घोरं प्रससार स्फुटन्निव ।

हतो नन्दीश्वर इति प्रोच्योत्थाय च शङ्करः८८ । ।१२५।।

भद्रं भवोत्पलक्षिप्रमित्युक्त्वा गृह्णदुत्पलम् ।

अथोमापि ततो देवी प्रत्यापत्तिञ्जगाम ह ।।१२६।।

अहो बत महत्कष्टं कृतं क्रोधवशान्मया ।

कथञ्चिन्न हतो८९ नन्दी महागणपनायकः ।।१२७।।

तद् गृहीत्वा ततो हस्ताद् देवस्य श्रवणोत्पलम् ।

चिक्षेप त्वरितं देवी भद्रं भवतु ते सरः । ।१ २८।।

एवमुक्त्वा ततः क्षिप्तं९० देव्या तच्छ्रवणोत्पलम् ।

विन्ध्यपृष्ठे सरस्तत्र बहुपद्मोत्पलं बभौ ।। १२९।।

हंससारससंकीर्णं चक्रवाकोपशोभितम् ।

नाम्ना भद्रोत्पलमिति हेमशृङ्गसमीपतः९१ ।।8.72.१३० ।।

तत्र स्नात्वा नरः९२ क्षिप्रं सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

तत्राक्षयं सदा दानं पितृतर्पणमेव च ।।१३ १ ।।

मृतश्चात्र नरो याति नन्दीश्वरसलोकताम् ।

ततो देवं९३ पुनर्देवी वाक्यमाह गिरेः सुता ।।१३२।।

किमूचुस्त्वां सुरा देव कीदृशं चार्चयन् वरम् ।

कथयामास देवेशस्ततो देव्यै बृषध्वजः ।।१३३।।

देवैर्विज्ञापितो देवि निर्गतोहं वरानने ।

देव्या य एष पुत्रार्थं योगस्ते भुवनेश्वर ।।१ ३४।।

८३ प्रतिष्टवान् - क. । ८४ स्य सुदुर्मतेः - ख । ८५ श्रवणे - ख. । ८६ ज्वलन्तन्तन्तदोत्पलम् - क. ख । ८७ नन्दिने - क. । ८८ प्रोवाच्योत्थाय शङ्करः - क., प्रोत्थाय च स शङ्करः - -ख. । ८९ कदाचिन्नि हतो? - ख. । ९० क्षिप्रं - क. । ९१ हैमशृङ्गसमीपतः - ख । ९२ स्नातो - ख. । ९३ देव - ख। - -

अशुभान्यत्र दृश्यन्ते दारुणानि सहस्रशः ।

सन्त्रस्ता पृथिवी कृत्स्ना वयञ्च भृशमाकुलाः । ।१ ३५ ।।

तेनैष न यथा देव्या गर्भे सञ्जायते सुतः ।

भवेच्च तनयः श्लाघ्यो वर एष प्रदीयताम् ।। १३ ६। ।

ततोग्नौ तदद्भुतं तेजो मया पुत्रार्थमीश्वरि ।

सुतस्ते भविता श्रीमान् षट्शिरा द्वादशेक्षणः । । १ ३७।।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा शशाप गिरिजामरान् ।

यस्मान्मम सुतो देहे नेप्सितं तैर्दुरात्मभिः ।

स्वासु पत्नीषु तस्मात्ते न प्राप्स्यन्ति सुराः सुतम् ।।१ ३८। ।

पृथिवी चापि संमूढा मच्छापोपहतेन्द्रिया ।

बहून्पतीन्समासाद्य न पुत्रं प्राप्स्यते क्वचित् । ।१ ३९ । ।

सनत्कुमार उवाच९४

विरराम ततो देवी शस्वा देवान्सवासवान् ।

कैटभा नाम नाम्ना च पुण्या नैकवरप्रदा । ।8.72.१४० ।।

विन्ध्यस्य शिखरे हैमे तत्राभूद् गरिजा शुभा ।

पुण्यमायतनं तद्धि शिलाञ्च रमणाह्वयाम् । ।१४१ । ।

योभिगच्छेन्नरो व्यास मृतस्स गणपो भवेत् ।

अथाजग्मुः सुरास्सर्वे सार्धं तत्र हविर्भुजा । । १४२। ।

विवर्णाः कश्मलोपेताः सगर्भा लज्जयान्विताः ।

तान्द्वाःस्थानागतान्नन्दी शङ्कराय न्यवेदयत् । ।१४३ ।।

प्रविश्य समनुज्ञाता देवमूचुर्दिवौकसः ।

तेजो न शक्नुमः सोढुमिदं त्रिभुवनेश्वर ।। १४४।।

त्राहि नः सुरलोकेश यथा स्याम गतज्वराः ।

अन्धकश्चासुरोत्यर्थं तप्यते दुश्चरं तपः ।

भयञ्च नस्ततो देव दृश्यते सुमहद्विभो ।।१४५ ।।

९४ वाक्यमेतद् 'विररामे' त्यादिपरवर्तिपद्यार्धानन्तरं पठितं क पुस्तके ।

देवदेव उवाच

मा भीर्भवतु वो देवा हनिष्याम्यहमन्धकम्९५ ।

युष्मदर्थे पराक्रान्तं हिरण्याक्षसुतं वरम् ।।१४६। ।

यूयञ्च मेरुमध्यस्थं वनं यात सुविस्तृतम् ।

नाम्ना शरवणं९६ नाम पुण्यं द्वादशयोजनम् । । १४७।।

युष्माकं तत्र संभिद्य९७ कुक्षीन्दैवतपुङ्गवाः ।

मदीयं तत्परं तेजो निर्गमिष्यति दीप्तिमत् । । १४८।।

सुवर्णत्वं९८ च यास्यन्ति कुक्षयो वः सुरोत्तमाः ।

ततस्ते तद्वचः श्रुत्वा प्रणम्य शिरसा भवम् ।।१४९ । ।

श्रीमन्तं मेरुमाजग्मुः शरधानं च तच्छुभम् ।

यत्र तेषां तदा भित्त्वा कुक्षीन्तेजो निरक्रमीत्९९ ।।8.72.१ ५० ।।

युगान्तानलसंकाशं दुर्निरीक्ष्यं सुरासुरैः१०० ।

मेरुश्चैवाभवत् क्षिप्रं श्रीमानति मनोहरः ।।१ ५१ ।।

सर्वं हिरण्मयं चक्रे तेजो माहेश्वरं परम् ।

वाति गन्धवहो१०१ दिव्यस्सर्वर्तुकुसुमावहः । । १ ५२। ।

तेषाञ्च कुक्षिभेदास्ते सुवर्णत्वं परं ययुः ।

स्वर्गे दुन्दुभयो दिव्या नेदुः स्वयमनाहताः । । १५३ । ।

पुष्पाणां वृष्टयः पेतुस्सुगन्धीनामनेकशः१०२।

नमस्कारैश्च भूतानामदृश्यानामभूत्स्वनः ।। १ ५४। ।

एवमादीनि पश्यन्तः शृण्वन्तश्च सुरोत्तमाः ।

गत्वा पिनाकिने हृष्टास्सर्वमावेद्य सुव्रत१०३ ।

प्रेषिताः स्थाणुना जग्मुः स्वाँल्लोकान् हृषितानना: । ।१५५।।

९५ हंस्ये तमहमन्धकम् - क. । ९६ शरवन - क. । ९७ संमित्त्वा - क. । ९८ सपर्णत्वं - क. । ९९ तेजोभिश्च व्यतिक्रमं (न) - क । १०० सुरैरपि - क ख. । १०१ गन्धर्वरो - क. । १०२ सुगन्धाना- मनेकशः - क. । १०३ सुव्रताः - क ।

श्रुत्वा देवैरभिहितमिदं प्रीतियुक्तैर्वचोग्र्यं

प्रीता देवी हृदयमहिता पुत्रजन्मप्रवृत्तिम् ।

ज्ञात्वा तस्थौ विबुधवरदा योगमाता विधात्री

तुष्टिञ्चागाद्धृदि सुरशिरःस्पृष्टपादारविन्दा ।।१ ५६।।

इति स्कन्दपुराणे स्कन्दजन्मप्रवृत्तिर्नाम द्विसप्ततितमो१०४ध्यायः

व्यास उवाच

अन्धकः कस्य पुत्रोसौ किं वीर्यः किं पराक्रमः ।

कथञ्च निहतः संख्ये सर्वमेतद्वदस्व मे ।। १ ।।

सनत्कुमार उवाच

शृणु व्यास महाबुद्धे सर्वमेतद्यथाभवत् ।

अन्धकस्य पुरावृत्तं सर्वं वक्ष्यामि ते द्विज ।।२ ।।

कश्यपस्य सुतौ दित्यां दैत्यौ तौ संबभूवतुः ।

हिरण्यकशिपुर्ज्येष्ठो हिरण्याक्षस्ततोनुजः । ।३।।

ज्येष्ठस्तत्राभवद्राजा हिरण्यकशिपुस्तदा ।

तस्मिन्विनिहते वीरे नरसिंहेन धीमता ।।४। ।

हिरण्याक्षोभवद्राजा सर्वदैत्यनमस्कृतः ।

अपुत्रः स तपस्तेपे पुत्रहेतोरिति श्रुतिः ।।५।।

स शंकुकर्णं संप्राप्य सिन्धुसागरसङ्गमे ।

तपस्तेपे दितेः पुत्रो देवं द्रष्टुं पिनाकिनम् । ।६।।

व्यास उवाच

कथं तदभवद्दिव्यं पवित्रं लोकविश्रुतम् ।

शंकुकर्णं महेशस्य क्षेत्रं सर्वार्थसाधकम् ।

यत्फलं पुण्यसंपच्च तन्मे व्याख्यातुमर्हसि । ।७।।

१०४ एकसप्ततितमो क.।

सनत्कुमार उवाच

पुरा हि भगवान्देवः कपर्दी नीललोहितः१ ।

सिन्धुसागरमागम्य लोकानुग्रहहेतवे ।।८।।

तपःकर्तुं समारेभे यदचिन्त्यं सुरासुरैः२ ।

दशस्वपि ततो दिक्षु रक्षणार्थं जगत्पतिः । ।९ । ।

स्थापयामास गणपान् निकुम्भादीन्सहस्रशः ।

शकुकर्णं महादंष्ट्रं स्थूलाक्षं स्थूलनासिकम् ।। 8.73.१० । ।

ह्रस्वपादकरं चैव दारितास्यं विभीषणम् ।

शार्दूलचर्मसंछन्नं द्वीपिचर्मोत्तरच्छदम् । ।१ १ । ।

शंकुकर्णमिति ख्यातं गणेशं सुमहाबलम् ।

समाहूय समीपन्तु भगवानिदमब्रवीत् ।। १ २।।

स्वैस्त्वं गणेश्वरैस्सार्धं न विशेयुर्यथा सुराः।

तथा पाहि वनं वत्स यावदेतद् व्रतं मम । ।१ ३ ।।

एवं स कृत्वा रक्षां तु महादेवो वृषध्वजः ।

तपस्तेपे महत्तत्र घोरं परमदुश्चरम् ।। १४। ।

अथाजग्मुस्सुरास्तत्र सर्वे शक्रपुरोगमाः ।

निरुद्धाः शकुकर्णेन न चेलुः पदमग्रतः । । १५ । ।

देवा ऊचुः

भो गणेशा वयं देवं शर्वमुग्रं कपर्दिनम् ।

द्रष्टुं कार्येण संप्राप्तास्तन्नो दर्शयतानघाः४ ।

आकुलास्तमपश्यन्तो नश्याम५ प्रमथेश्वराः६ । ।१ ६ । ।

शंकुकर्ण उवाच

न युष्माभिः सुराः शक्यो देवो द्रष्टुं कथञ्चन ।

तपः कुरुत भद्र वस्ततो द्रक्ष्यथ शङ्करम् ।। १७।।

१ नीललोचनः - ख. । २ सुरैरपि - क. । ३ कृत्वा स - ख. । ४ दर्शय (दंशय?) मानघाः - क. । ५ न स्याम (?), पश्याम - ख. । ६ प्रमथेश्वरं - क, । ७ शक्यं - क. ।

देवा ऊचुः

मा लोकानां विनाशः स्याद् गणेश्वर महाद्युते ।

इति प्रयच्छ नो द्वारं प्रसादं कुरु नः प्रभो८ । । १८।।

शंकुकर्ण उवाच

लोका नश्यन्तु यूयं वा न प्रवेशः प्रदीयते ।

विनष्टान्९ पुनरेवेशः स्रक्ष्यते भुवनेश्वरः । । १ ९। ।

स्रष्टा स एव भूतानां स विनाशयिता तथा ।

तं विना कः सुराः शक्तो लोकान्नाशयितुं विभुम् । ।8.73.२० ।।

यच्छाम न वयं द्वारमाज्ञा नः पारमेश्वरी ।

त एवमुक्ताः१० संचिन्त्य जग्मुर्ब्रह्मसदः सुराः ।।२१ । ।

ततो निवेदयामासुर्ब्रह्मणस्ते सुरोत्तमाः ।

अथ ब्रह्मा सुरानाह मया सह पुनः सुराः । ।२२ । ।

गच्छध्वं गणपान् यावत् प्रत्यापत्तिं नयामि वः११ ।

ततस्ते ब्रह्मणा सार्धं विष्णुना च दिवौकसः ।।२३ ।।

तमेव पुनराजग्मुस्तिष्ठते यत्र शङ्करः ।

अथ तान्पुनरेवासौ१२ रुरोध गणपेश्वरः । ।२४। ।

शंकुकर्णो गणाध्यक्षस्तेजसा प्रज्वलन्निव ।

अथ ब्रह्मा तमाहेदं सान्त्वमर्थयुतं वचः ।। २५।।

गणेश्वर न देवानां दौष्ट्यं किञ्चिद्धि विद्यते ।

तव प्रसादात्पश्यन्तु देवा देवं१३ वृषध्वजम् । ।२६। ।

शिरसा प्रणातास्तुभ्यं देवाश्चेन्द्रपुरोगमाः१४ ।

अहं च विष्णुना सार्धं प्रयाचेम गणेश्वर१५ ।।२७।।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मणः स गणेश्वरः ।

क्रुद्धः पट्टिशमुद्यम्य वचः प्रोवाच निष्ठुरम् । ।२८।।

८ तत्प्रसाद कुरु प्रभो - ख. । ९ विनष्टे - क. । १० एवमुक्तस्तु - क । ११ च - क. । १२ पुनरेवाशु - क. ख. । १३ देवदेवं - क ख । १८. सेन्द्रपुरोगमाः - क ख. । १५ गणपेश्वरः - ख. ।

न मे गुरुतरो देवाः प्रणामो भवतां न्वयम् ।

आज्ञा गरीयसी शम्भोर्न प्रवेशोस्ति कश्चन ।।२९ । ।

प्रतिषिद्धान्१६ कथं ब्रह्मन्नियुक्ता रक्षणाय च ।

ईशाज्ञां समतिक्रम्य प्रयच्छाम प्रवेशनम् ।।8.73.३ ० । ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा गणेशस्य महात्मनः ।

एकान्तं प्रययौ ब्रह्मा लज्जया परयान्वितः ।।३ १ ।।

देवाः सर्वे ततो१७ दृष्ट्वा व्रीडायुक्तं पितामहम् ।

क्रुद्धा मन्युपरीताङ्गा वाक्यमूचुर्गणेश्वरम् । । ३२ ।।

गणाधिप न ते लज्जा गुरुमाक्रोशसे कथम् ।

नैवं१८ त्वां विब्रुवन्तं हि शंस्यते वृषभध्वजः ।।३ ३ । ।

अवमानं पुनर्मैवं१९ त्वमस्माकं कृथा गण ।

माद्य ते वयमुद्युक्ता नाशयिष्याम जीवितम् । ।३४। ।

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा शंकुकर्णो रुषान्वितः ।

वचः२० प्रोवाच संक्रुद्धस्तिर्यग् वीक्ष्य दिवौकसः ।।३ ५ । ।

गुरवः किं भवन्तो मे२१ येन शङ्केमराधिपाः ।

प्रसाद्य शङ्करं यूयं गता देवत्वमुत्तमम् । ।३ ६ ।।

गणभूताः सुरेशस्य यूयमप्यमरोत्तमाः ।

वयमप्यतियोगीशा गणपास्तस्य शूलिनः ।। ३७। ।

समाना यूयमस्माकं हीना वा त्रिदिवौकसः ।

यस्माद्वयं सुरेशानं पश्यामोनुचराम च ।।३८। ।

सर्वैरेव सुरैस्तस्माद्वयं पूज्याः सदाधिकाः ।

पश्यामो निर्भया यूयं प्रवेशं कुरुतामराः ।।३९। ।

यावदद्य गणेशानां बलं द्रक्ष्यथ दारुणम् ।

यद्वो बलं च योगश्च२२ यत्तपो यश्च वः श्रमः ।।8.73.४० ।।

१६ प्रतिषिद्धं (?), .. द्धा - क । १७ ततो देवास्तथा - ख. । १८ नैव - क. । १९ अपमानं पुनश्चैव - ख. ।

२० तदा - ख । २१ भवन्त्येते - ख. २२ योगश्च - क. ख. ।

430

तत्सर्वं दर्शयध्वं वै ततो द्रक्ष्यथ२३ मे बलम् ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सर्वे देवाः सुगर्विताः । ।४१ ।।

प्रगृहीतायुधाः क्षिप्रं शंकुकर्णं विदुद्रुवुः ।

तेषामापतताां व्यास सुराणां शूरमानिनाम् ।।४२।।

बलं जग्राह योगेन शंकुकर्णो महाबलः ।

निगृहीतबलास्ते तु सर्व एव सुरोत्तमाः ।।४३ ।।

नाशक्नुवन् पदं दातुं तस्थुः स्तम्भा इवाचलाः ।

निगृहीतेषु देवेषु विष्णुः प्रहरतां वरः ।।४४। ।

अभिदुद्राव वेगेन शंकुकर्णं गणेश्वरम् ।

स योगेन तदा विष्णोर्देहमस्तम्भयद्वली ।।४५।।

स योगं पुनरास्थाय विष्णुरैश्वर्यसंयुतः ।

युयुधे शंकुकर्णेन स चैनं प्रत्ययुध्यत । ।४६ । ।

तयोस्तु योगेश्वरयोर२४ र्युक्तयोर्मुनिसत्तम ।

बभूव सुमहद् युद्धं२५ योगेनैव परस्परम् ।।४७।।

विनिगृह्य स तं विष्णुं गणेशः शर्ववल्लभः ।

पितरं मम योगेन युयोध परमाद्भुतः२६ । ।४८। ।

स२७ सूक्ष्मं योगमास्थाय ब्रह्मा२८ भूतान्यथाविशत् ।

यद्यद्विशत्यसौ भूतं ब्रह्मा लोकपितामहः ।।४९ । ।

तत्र तत्र स्थितं२९ ह्यग्रे शकुकर्णमवैक्षत ।

स भूतानि समुत्सृज्य तन्मात्राण्याविशत् प्रभुः । ।8.73.५० । ।

इन्द्रियाण्यथ तत्त्वानि भावाँश्चैव पितामहः ।

तत्र तत्र स योगात्मा योगं परममास्थितम् ।।५१ । ।

अपश्यत् स्थूलशिरसं शकुकर्णं महाबलम् ।

अथास्मिन्नन्तरे व्यास देवदेवस्य शूलिनः । ।५२। ।

२३ ज्ञास्थथ - ख. । २४ योगीश्वरयो - क. ख. । २५ दुद्रुवुश्च मुहुस्तत्त्वं - ख- । २६ परमाद्भुतं - ख । २७ सु - क. ख. । २८ महा - ख. । २९ तत्रास्थितं - ख. ।

दिव्यं वर्षसहस्रं तु प्रययौ द्वादशात्मकम् ।

समाप्तं चाभवद् व्यास व्रतं तस्य महात्मनः । ।५३।।

स समाप्ते३० व्रते तस्मिन् युगान्ताग्निसमद्युतिः३१ ।

अवैक्षत दिशः सर्वा जीवयन्निव३२ शङ्करः ।।५४।।

सोपश्यन्निगृहीताँस्तान्३३ सर्वानेव दिवौकसः ।

साम्नैव स तदा देवः शकुकर्णं न्यवारयत्३४ ।।५५।।

सम्यगाज्ञा कृता वत्स त्वया मे गणपेश्वर ।

मुञ्च देवानिमान्सर्वान् मावमंस्था गणेश्वर । ।५६ ।।

एवं देवेन संप्रोक्तः३५ शंकुकर्णो गणाधिपः ।

विमुच्य देवताः सर्वास्तस्थो३६ देवसमीपतः ।।५७।।

सुरा अपि तदा सर्वे व्रीडया परया युताः३७ ।

प्रणेमुर्देवदेवेशं भक्त्या परमया विभुम्३८ ।।५८। ।

तांस्तदा३९ व्रीडितान्देवः प्रहस्य विदितात्मवान् ।

उवाच ब्रह्मणा सार्धं विष्णुमाभाष्य सुस्वरम्४० ।।५९। ।

गणेश्वरोयं देवेशा मच्छासनपरस्सदा ।

यदनेन कृतं किञ्चिद् व्येतु तद्वः सुरोत्तमाः ।

कर्तव्यं यच्च तद् ब्रूत यदर्थं यूयमागताः ।।8.73.६० ।।

ब्रह्मोवाच

शंकुकर्णो ह्ययं श्रीमान गणेशो येन नो बलम् ।

हतं योगेन देवेश वरोस्मै संप्रदीयताम् ।

अस्मभ्यं परतो दद्यास्सदा४१ दर्शनमात्मनः ।।६१ ।।

देवदेव उवाच

अस्यैवेदं भवेन्नाम्ना पवित्रं लोकविश्रुतम् ।

शंकुकर्णमिति ख्यातं तथा स्थूलेश्वरं४२ शुभम् ।।६२।।

३० समाप्ते च - ख. । ३१ समप्रभः - ख । ३२ क्षीवयन्निव - ख. । ३३ ..तास्त्रान् - ख. । ३४ निवारयत् - क. । ३५ स प्रोक्तः - क । ३६ देवतान् सर्वान्तस्थौ - क ख. । ३७ परयान्विता? - ख। ३८ परमयान्विताः - ख. । ३९ ताँस्तथा - (?) । ४० सर्वशः - ख. । ४१ ... त्सदा - क., शर्वः - ख । ४२ शूलेश्वरम् - क. ।

समन्ताद्योजनमितं४३ सर्वतीर्थसमन्वितम् ।

सर्वयज्ञफलैर्जुष्टं सर्वदानफलैर्युतम् । ।६३ । ।

योत्रागत्य४४ चरुं कृत्वा मां यत्नेनार्चयिष्यति ।

अहोरात्रोपवासेन मम लोकं स४५ यास्यति । ।६४। ।

यत्किञ्चिन्नियमं कृत्वा योत्र संवत्सरं वसेत् ।

स योगं परमं प्राप्य शंकुकर्णसमो भवेत् । ।६५।।

यश्च प्राणानिह क्षेत्रे त्यजेन्नियममास्थितः ।

स देहभेदमासाद्य महागणपतिर्भवेत् । ।६६। ।

पितृणामक्षयं श्राद्धमिह दत्तं भविष्यति ।

इयं चैश्वर्यसंपन्नास्तपोयोगबलान्विताः । ।६७ ।।

नित्यं द्रक्ष्यथ मां देवाः प्रयात विगतज्वराः ।

ततो देवो वरं दत्वा देवेभ्यः प्रभुरीश्वरः ।।६८। ।

प्रकामं दर्शनं नित्यं तत्रैवान्तरधीयत ।

गते तस्मिन्महादेवे ब्रह्मा सुरवरैर्वृतः ।। ६९। ।

तत्र लिङ्गं प्रतिष्ठाप्य चक्रे तीर्थान्यनेकशः ।

दशाश्वमेधिकं तीर्थं४६ पुण्यं४७ पञ्चाश्वमेधिकम् ।।8.73.७० । ।

सुराणां चैव तीर्थानि कृत्वा स्वभवनं ययौ ।

एतत्ते कथितं व्यास सिन्धुसागरसङ्गमे । ।७१ ।।

परं भगवतः स्थानं पवित्रं लोकविश्रुतम् ।

सिद्धचारणसंकीर्णमप्सरोगणसेवितम् ।।७२ ।।

बहुपुष्पफलोपेतं सदा विहगनादितम् ।

तस्मिन् गत्वा वने व्यास हिरण्याक्षः प्रतापवान् । ।७३ ।।

पुत्रहेतोस्तपस्तेपे ध्यायमानस्त्रिलोचनम् ।

अथ देवस्तदा गत्वा सगणो वृषभध्वजः४८ । ।७४। ।

४३ योजनमिदं - क. ख. । ४४ योभ्यागत्य - क., योभ्यासया - ख । ४५ च - ख. । ४६ पुण्यं - क. । ४७ तीर्थं - क. ख. । ४८ सगणेशो वृषध्वजः - ख. ।

रम्यं हिमगिरेः शृंगं मैनाकमिति४९ विश्रुतम् ।

तस्थौ परमयोगीशः परं ब्रह्म सनातनम् ।।७५।।

तस्यागत्य तदा देवी संस्थिता पृष्ठतः शनैः ।

कराभ्यां पद्मतुल्याभ्यां नेत्रे शम्भोर्न्यमीलयत् ।।७६ ।।

जानीते नेति संचिन्त्य क्रीडार्थं हिमवत्सुता ।

अथ तस्मिन् क्षणे व्यास जगदन्धमजायत ।।७७।।

अप्रदृश्यं हि तमसा तथाभूतं पुरा यथा ।

अथ देवस्तदा बुद्ध्वा तृतीयं नेत्रमव्ययम् । ।७८। ।

ललाटेसृजदूर्ध्वस्थं युगान्ताग्निसमप्रभम् ।

तेजसा तस्य नेत्रस्य स गिरिर्भस्मसादभूत्५० । ।७९ ।।

पार्वती पितरं दृष्ट्वा तथा दग्धं पिनाकिना ।

अपनीय करौ तस्थौ५१ विषण्णा पतिपार्श्वतः । ।8.73.८० ।।

अथ देवस्तदा दृष्ट्वा विषण्णवदनामुमाम् ।

सौम्येन चक्षुषापश्यच्छैलं तं५२ पुनरेव तु । ।८ १ ।।

स तथा५३ दृष्टमात्रस्तु पुनः पौराणिकोभवत् ।

प्रकृतिस्थं पुनर्दृष्ट्वा देवी पितरमव्ययम् ।

प्रणम्योवाच भर्तारं हृषितास्या५४ गिरीन्द्रजा । ।८२ ।।

शैल एष त्वया देव किमर्थं भस्मसात् कृतः ।

किमर्थं प्रकृतिस्थश्च पुनरेव कृतः प्रभो ।।८३ ।।

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा प्रोवाच परमेश्वरः ।

लोचने मे त्वया देवि यस्मिन्काले निमीलिते । ।८४।।

अन्धास्समभवँल्लोकास्तदा सर्वे तमोवृताः ।

प्रकाशार्थं ततो देवि नेत्रमेतन्मया कृतम्५५ ।।८५। ।

ललाटे सुमहद्येन दग्धोयमचलोत्तमः ।

त्वाञ्च दीनां पितृवधादुपलक्ष्य ततः शुभे । ।८६ ।।

४९ इति (?) । ५० भस्मसाद्भवत् - क. ख. । ५१ तस्मिन - ख. । ५२ शैलमपश्यत् - ख । ५३ अथवा (अथासौ?) - ख. । ५४ सा - ख । ५५ नेत्रमुन्मीलयावृतं - ख. ।

प्रियार्थं तव सुश्रोणि प्रकृतिस्थः पुनः कृतः ।

अस्मिंश्च तमसा ग्रस्ते लोके तीव्रेण सर्वतः ।।८७। ।

उत्पन्नोन्धः प्रभावेण मम देवि तथैव च ।

तप्यमानाय दास्यामि हिरण्याक्षाय तं सुतम् ।।८८ ।।

एवमुक्त्वा स भगवान् प्रगृह्यान्धं गणैर्वृतः ।

सिन्धुसागरमागम्य हिरण्याक्षमुवाच ह ।।८९।।

पश्य मां त्वं दितेः पुत्र चक्षुर्दिव्यं ददामि५६ ते ।

शर्वोहमागतो दैत्य वरं ब्रूहि यथेप्सितम् । ।8.73.९० । ।

स प्रोत्थाय५७ हिरण्याक्षः प्रणम्य शिरसा भवम् ।

वरं संप्रार्थयद्५८ देवं पुत्रं दत्त्वेति सत्वरम् ।।९१ ।।

तमुवाच सुरश्रेष्ठः शिरसा५९ पादयोर्नतम् ।

अयन्ते सुरशार्दूल पुत्रः६० पुत्रशताग्रजः६१ ।।९२। ।

मावज्ञामन्ध६२ इत्यस्य कुर्यास्त्वमसुराधिप ।

भविता ते महानेष तपोवीर्थबलान्वितः ।।९३ । ।

न कस्यचित्वयं६३ वध्यो मत्तोन्यस्य भविष्यति ।

ततः स भगवान्देवस्तस्मै दत्त्वा सुतं शुभम् ।।९४।।

जगाम शिखरं रम्यं मैनाकं पुनरेव तु६४ ।

आदायान्धं सुतं सोपि हिरण्याक्षो महासुरः ।।९५।।

स्वमश्मकपुरं६५ यात्वा भार्यामाह मनस्विनीम्६६ ।

अयं तुभ्यं सुतो देवि दत्तो भगवता स्वयम् । ।९६।।

संवर्द्धयैनं योगेन मा प्रमादं कृथाः क्वचित् ।

तस्याः स्नेहेन तं दृष्टवा स्तनाभ्यां प्रस्नुतं६७ पयः ।।९७।।

संवर्ध्यमानः६८ कालेन सोन्धकः समवर्द्धत ।

यदा६९ तु यौवनं प्राप्तस्तदैवं७० समचिन्तयत् ।।९८। ।

५६ ददानि - क ख । ५७ चोत्थाय - ख । ५८ वरमप्रार्थयद् - क. ख. । ५९ चिरया(मा?) । - ख. । ६० पुत्रं - क ख. । ६१ पुत्रशताग्रज - क,.. जः - ख. । ६२ अन्ध - क. । ६३ दयं - ख. । ६४ च - ख. । ६५ स्वकीयं पुन (र) - ख., स्वयमन्तःपुरं - (?) । ६६ यशस्विनीम् - क. । ६७ प्रस्नुतं - क ख. । ६८ संवर्द्धमानः - ख. । ६९ यथा - व । ७० ...स्तुदैव - क. ख. ।

धिग् जीवितं ममान्धस्य मृत्युरेव वरो मम ।

योहमन्धो न पश्यामि गृह७१ संबन्धिबान्धवान् । ।९९।।

धन्यास्ते पुरुषा लोके ये स्वयं यान्त्यविक्लवाः ।

दृष्ट्वा दृष्टवा मुखं बन्धूनाभाष्य हि७२ यथासुखम् ।।8.73.१ ०० । ।

कार्यं भवेच्च लोष्टेन तृणेनाथ शवेन७३ वा ।

न मयानुगृहीतेन धिङ्मामशुभकारिणम् । ।१ ०१ । ।

सुतस्नेहादयं दैत्यः सदा मां रक्षते पिता ।

हन्तव्यं न विहन्त्येष कोषक्षयकरं हि माम् ।।१ ०२ ।।

नायं स्नेहेन संमूढो जानातीमां मम व्यथाम् ।

अहमेव करिष्यामि यत्कार्यं बुद्धिमत्तमैः७४ ।। १०३ । ।

तपो महत्समास्थाय चक्षुष्मान् भविता ह्यहम् ।

स एवं परिनिश्चिन्त्य७५ बहुधान्धः सुबुद्धिमान् ।।१ ०४।।

आमन्त्र्य सहितं७६ मात्रा पितरं तं प्रणम्य च ।

जगाम तपसे७७ धीमान् संकल्प्य कृतनिश्चयः । । १ ०५।।

पित्रा शोकपरिप्लुतेक्षणमुखेनायासखिन्नात्मना

मात्रा चासकृदश्रुपातमुखया संवीक्ष्यमाणश्चिरम् ।

तत्तीव्राधृतिखेददृष्टिविरह७८ प्रक्ष्वेडितोन्धः श्वसन्७९

ध्यायन्देवमुमापतिं स८० तपसे यातो गृहादन्धकः ।। १०६ ।।

इति स्कन्दपुराणे अन्धकोपाख्याने तपःप्रयाणं८१ नाम त्रिसप्ततितमो८२ध्यायः

सनत्कुमार उवाच

अथ गत्वा स विप्रेन्द्र हिरण्याक्षसुतस्तदा ।

गङ्गाद्वारं शुभद्वारं तपोवनमनुत्तमम् ।।१ ।।

७१ गृहे - क. । ७२ मुखं हि बन्धूनां भाषन्ते - ख, मुखंस्वबन्धूनामाभाषन्ते (?), सुखं हि बन्धूनां - क ।

७३ शरेण (?) । ७४ -..सत्तमैः - क. ख. । ७५ परिनिश्चित्य - (?) । ७६ सहितो - ख.। ७७ तपसो - क. ख.

। ७८ दृष्टिखेदविरहं - क. । ७९ प्रक्षोधितोन्तः श्वसनः - ख., प्रख्यापितान्तः, स्मयन् - घ. । ८० ध्यायन्पादमुमापतेः - क. टि., ..मुमापतेस्स - क. । ८१ अन्धकतपः प्रयाणे - ख. । ८२ द्विसप्ततितमो - क. ।

दिव्यं कनखलं नाम यत्र हैरण्वती नदी ।

वृक्षाः कनखला यत्र सर्व एव हि काञ्चनाः ।।२।।

यत्र दक्षः पुरा यज्ञमयजद् दैवतैस्सह१ ।

महादेवेन यत्रास्य यज्ञो विनिहतः पुरा । । ३ । ।

तत्रासौ देवमभ्यर्च्य स्नातः प्रयतमानसः ।

नमस्कृत्वा दैवतेभ्य इदं वचनमब्रवीत् । ।४। ।

अन्धक उवाच

येस्मिन् तपोवने देवा भूतानि विविधानि च ।

सर्वांस्ताञ्छरणं यामि तपःसिद्धिं दिशन्तु मे२ ।।५।।

अद्यप्रभृति कर्त्तास्मि तप३ उग्रं सुदुश्चरम् ।

वरान् येनाप्नुयामिष्टान्मृत्युं वा प्राणनाशनम । ।६।।

सनत्कुमार उवाच

स एवमुक्त्वा तु ततः पाराशर्य महाबलः ।

संवत्सरं वायुभक्षो बभूव क्लमवर्जितः ।।७। ।

तथा त्रिषवण४ स्नायी जुह्वानोग्नीँस्तथैव च५ ।

देवार्चनरतश्चैव जपहोमपरस्तथा६ ।।८। ।

वर्षे वर्षे तु७ संपूर्णे स्वाङ्गादुत्कृत्य कार्षिकम्८ ।

पिशितस्य तदा भागं जुहावाग्नौ महासुरः९ ।।९। ।

एवं तस्यागमद्दिव्यं सहस्रं मुनिसत्तम ।

जुह्वतः स्वानि मांसानि वर्षाणां प्रत्यहं तदा । । 8.74.१० ।।

सोसुरः शंखहाराम्बुसुधाकुन्देन्दुपाण्डरः ।

बभूवास्थिसिराशेषः केवलं१० तपसि स्थितः । ।१ १ । ।

स तेन तपसा युक्तो भास्करं निष्प्रभं तदा ११ ।

सोमं च ग्रहताराभिस्सह चक्रे मितात्मवान् ।। १ २। ।

१ देवतैस्सह क. ख. । २ माम् - ख. । ३. .स्मिन्तप - क- । ४ त्रिषवणं - क. । ५ जुह्वानोग्निं तथैव च - क. ख । ६ जप्यहोमपरस्तथा - क ख. । ७ वर्षेथ - ख. । ८ कायिकम् - क. । ९ महासुतः - ख. । १० केवले - ख. । ११ तथा - ख. ।

437

स एव भास्करो यद्वत् प्रकाशयति तेजसा ।

अशोषयत् पल्वलानि नदीकूपसरांसि च ।। १३ ।।

पवनं स्तम्भयामास सोन्धकस्तपसा तदा१२ ।

व्योम्नि सिद्धा न गच्छन्ति विमानानि च पेतिरे१३ । ।१४।।

तस्य तत्तपसो रूपं दृष्टवा विघ्नशतान्युत ।

अकरोत् सहसा शक्रो विक्रियां न च सोन्वगात् ।।१५।।

ततो ब्रह्मा तमभ्येत्य१४ प्रोवाचान्धकदानवम् ।

महासुर तपो घोरं त्वया तप्तं महाबल ।

तुष्टोस्मि ते१५ महाबाहो चक्षुष्मान्भव सुव्रत । ।१६।।

शरीरं प्रकृतिं यातु यथापूर्वञ्च तेसुर ।

ब्रूहि चान्यं वरं भूयो यस्ते मनसि संस्थितः ।। १७।।

सनत्कुमार उवाच

स चक्षुष्माँस्तदा१६ भूत्वा शरीरेणाक्षतेन च ।

उवाच प्रणतः साक्षाद्१७ ब्रह्माणं लोकभावनम् । । १८।।

अन्धक उवाच

भगवन् यदि तुष्टोसि यदि मे चरितं तपः ।

अप्रतिद्वन्द्वतां१८ संख्ये दैवतेभ्यः पितामह ।।१ ९। ।

महाबलत्वं मायाश्च१९ तथा चामरतामपि ।

एतदिच्छामि देवेश यदि त्वं वरदो मम । ।8.74.२० ।।

सनत्कुमार उवाच

तस्य तद् वचनं श्रुत्वा प्रहस्य भगवान् विभुः ।

हिरण्याक्षसुतं प्राह पुनरेव वचः शुभम् ।।२१ ।।

अमरत्वं न दैत्यस्य ददामि२० दितिनन्दन ।

सान्तरं तु भवेत्तते स्वयमेवोत्तरं वद ।।२ २ । ।

१२ स्तपसस्तथा - ख. । १३ पेदिरे - ख. । १४ ब्रह्माणमभ्येत्य - ख. । १५ तुष्टोस्मिन्ते - क. । १६ चक्षुष्माँस्तु तदा - ख. । १७ सार्धं (सोन्धः?) - ख. । १८ अप्रतिद्वन्द्वता - ख. । ११ च - ख । २० ददानि - क., ददाति ख. ।

अन्धक उवाच

या स्त्री स्याल्लोकमाता वै प्रणमेयं न तां यदि ।

तदा स्यान्मम मृत्युस्तु मृत्युहीनोन्यथा२१ ह्यहम् ।।२३ ।।

ब्रह्मोवाच

एवमेतद् भवतु ते त्वया प्रोक्तं यदद्य वै२२ ।

अन्धको भव नाम्ना त्वं लोके ख्यातिं च यास्यसि ।।२४। ।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्त्वा स भगवानन्धकं देवकण्टकम्२३ ।

जगाम स्वं तदावासं विररामान्धकश्च सः । ।२५ । ।

स गङ्गाम्भोभिराप्लुत्य देवमिष्ट्वा यथाविधि ।

अग्निं हुत्वा ततो धीमाननुमान्य तपोवनम् ।

सहायैत्सह दैत्येन्द्रो जगाम२४ पितुरन्तिकम् ।।२६।।

स हृष्टचेतास्तपसा२५ महाबलो विवृद्धकामः सुरशत्रुतोषणः ।

पितुस्सकाशं पुनरेव दीप्तिमानगच्छदुद्धूतबलाहकोपमः ।।२७।।

इति स्कन्दपुराणे अन्धकवरलाभो नाम२६ चतुःसप्ततितमो२७ध्यायः

सनत्कुमार उवाच

सोष्टाभिर्दानवैस्सार्धं गत्वा तत्पुरमन्तिके ।

निवेदयामास पितुः कृतार्थोन्धक आगतः ।। १ ।।

प्रियाख्यातुस्ततो१ व्यास हिरण्याक्षोसुरेश्वरः२ ।

ददौ रत्नान्यनेकानि तथा कामानभीप्सितान् ।।२। ।

स्वयं राजा तदा३ सर्वैः सुहृद्भिः सहवाहनैः ।

सह स्त्रीभिर्ययौ तूर्णं सोमस्तारागणैरिव ।। ३ । ।

२१ यथा - क. । २२ यदन्धक - ख. । २३ लोककण्टकम् - ख । २४ दैत्येन्द्रैर्जगाम - ख. । २५ प्रहृष्टचेतास्तपया - ख., ...सं - ख. । २६ प्रदानो नाम - ख., प्रदान नाम - घ. । २७ त्रिसप्तति- तमो - क. ।

१ प्रियाख्यातुं ततो - ख । २ महासुरः - ख. । ३ ततः - ख. ।

स गत्वा नातिदूरेथ वने साशोकचम्पके ।

आससाद सुतं श्रीमान्४ सोमो बुधमिवापरम् । ।४। ।

कृतार्थं स सुतं५ दृष्ट्वा तुष्टोभूद्दानवेश्वरः ।

स्नेहात्स तं६ परिष्वज्य मूर्ध्न्युपाघ्राय चासकृत् ।।५ । ।

कथं केन च कालेन के च लब्धा वरास्त्वया७ ।

पृष्टः स कथयामास यथावृत्तमशेषतः । ।६। ।

तस्य तद्वरदानञ्च तथा माहात्म्यमेव च ।

श्रुत्वा तेसुरशार्दूलाः८ प्रणेदुः सागरा इव ।।७। ।

सनत्कुमार उवाच

ततस्तं रथमारोप्य९ हिरण्याक्षोन्धकं सुतम् ।

सुहृद्भिस्तैः सहैवाशु प्रविवेश स्वकं पुरम् ।।८।।

स पुत्रसहितो भाति दैत्यः संपूर्णमानसः ।

चरन् राशिमिवादित्यो यथा सह शनैश्चरः । ।९। ।

सनत्कुमार उवाच

ततः प्रविश्य दैत्येन्द्रः सुहृद्वर्गमुवाच सः१० ।

अध्वर्युरिव११ सान्नाय्ये१२ यथान्यानृत्विजः स्थितान्१३ ।। 8.75.१० ।।

हिरण्याक्ष उवाच

शृणुध्वं यदिदानीं मे कृत्यं हृदि चिरस्थितम् ।

कर्तव्यं सह सर्वैस्तु युष्माभिर्भीमविक्रमैः ।।१ १ । ।

मया मनीषितं पूर्व कृतकृत्य इहागते ।

अन्धके नगरेस्मिन्वै कर्ताहं कौमुदीमिति ।।१२।।

मखघ्नस्य च देवस्य देवरात्रिं महाप्रभाम्१४ ।

करिष्यामीति तत्सर्वं क्रियतामविशंकया ।। १ ३।।

४ धीमान् - ख. । ५ तु तं - क ख । ६. त्सुतं (?) ७ इति (?) । ८... सुरपशार्दूलाः(?)- ख. । ९ रथमारोह्य - ख. । १० ह - क. । ११ अध्वयुःसह - ख । १२ सायाह्ने - क, सामाह्नेः ख. । १३ शुभान् - क. ख. । १४ प्रभोः - ख. ।

घुष्यतां नगरे ह्यस्मिंश्चत्वरेषु सभासु च ।

कौमुदीदिवसानष्टौ१५ सप्त चैव ममाज्ञया । । १४।।

तावदेव च देवस्य सन्तु मे देवरात्रयः ।

सुहृदो ये च दैत्येन्द्रा दानवाश्च महाबलाः । ।१ ५। ।

सर्वासु दिक्षु तेपीह समायान्तु रमन्तु च ।

अस्मत्पक्षे च ये विप्राः शुक्रप्रभृतयः शुभाः । । १ ६।।

नागा रक्षांसि यक्षाश्च गन्धर्वा मनुजास्तथा ।

तेपि सर्वे समायान्तु रमन्तु च मया१६ सह ।।१७। ।

सनत्कुमार उवाच

त एवमुक्ता दैत्येन्द्रा हिरण्याक्षेण धीमता ।

तथा चक्रुस्तदा सर्वं१७ यथोक्तममरद्विषा । । १८।।

दूतान् संप्रैषयन्१८ क्षिप्रं दैत्यानां दानवैस्सह ।

तथान्येषां च पक्षाणामात्मनः शक्तिनन्दन । । १ ९। ।

निमन्त्रयति वो राजा हिरण्याक्षो महाबलः ।

सुहृद्वर्गैस्तु१९ सहिता गच्छध्वं तं दिदृक्षवः ।।8.75.२ ० ।।

घण्टिक२०श्चाहतैर्वस्त्रैर्वेष्टितः सुविभूषितः ।

आरूढः पाण्डरं मत्तं गजं समवघोषयत् । ।२ १ ।।

राजा जयति दैत्येन्द्रो हिरण्याक्षः प्रतापवान् ।

हता दैत्यद्विषः सर्वे दानवानाञ्च शत्रवः । । २२ ।।

जयाय दितिपुत्राणामादित्यानां भयाय२१ च ।

प्रातःप्रभृति राजा व आज्ञापयति कौमुदीम् ।।२३।।

देव२२रात्रिं च२३ देवस्य रुद्रस्य सुरनाशनीम्२४ ।

सुसंमृष्टोपलिप्ताभी रथ्याभिः क्रियतां पुरम्२५ ।।२४।।

१५ दिवसे चाष्टौ - ख. । १६ हा - क । १७ सर्वे - ख. । १८ दूतानप्रेषयन् - क. ख । १९ .. श्च - ख । २० घण्ठिक ख । २१ जयाय -क । २२ दीप (?) । २२ ... रात्रीश्च - ख. । २४ सुरनाशनीः - ख । २५ परां - क. ।

वासोभिरहतैः सर्वे भवन्तु२६ पुरवासिनः ।

स्रग्विणः सशिरःस्नाता दत्तभुक्ता२७ यथाक्रमम् ।। २५। ।

गायन्तु गायनाश्चैव नृत्यन्तु नटनर्तकाः ।

उच्छ्रियन्तां पताकाश्च गृहवीथ्यापणेषु च । । २६ । ।

गृहाणि चोपलिप्तानि नित्यमेव भवन्तु च२८ ।

पुष्पप्रकरजुष्टानि२९ धूपैर्नानाविधैरपि । ।२७। ।

स्रग्दामवन्ति सर्वाणि वनमालाकुलानि च ।

ब्राह्मणाश्चैव३० भोज्यन्तां क्रियन्तां वाचानि३१ च । ।२८।।

ब्रह्मघोषाश्च सर्वत्र पुण्याहोदीरणानि च ।

दीपरात्रौ च सर्वत्र राजमार्गे गृहेषु च३२ । । २९।।

अनन्तराः३३ क्रियन्तां वै प्रचुरस्नेहवर्त्तयः ।

तरुणाः सह योषिद्भिस्समन्तात्पर्यटन्तु३४ च ।।8.75.३ ० । ।

रममाणा हसन्तश्च गायन्तो नृत्तसेविनः ।

भाण्डवाद्यानि वाद्यन्तां नृत्यन्तां दैत्ययोषितः । ।३ १ ।।

महादेवस्य पूजां च३५ गन्धपुष्पादिकीं शुभाम् ।

उपहाराँश्च विविधान् स्नपनानि३६ महान्ति च । ।३ २। ।

वलयः पुष्कला३७ श्चैव भक्ष्यभोज्यैरलंकृताः ।

दीपांश्च विविधाकारान् पानानि च रसाँस्तथा३८ ।।३३ ।।

फलानि च विचित्राणि मांसपक्वमनूपकम् ।

सुवर्णमणिचित्राणि ईश्वराय प्रयच्छत ।।३४। ।

बद्ध्यन्तां पशवश्चात्र भोज्यन्तां द्विजसत्तमाः ।

यो न कुर्यादिदं सर्वं पुरवासी जनः३९ क्वचित् ।

पातयेत्तस्य शारीरं राजा दण्डं४० महायशाः४१ । ।३ ५ ।।

२६ सर्वैर्भवन्तु - क. । २७ दत्तपक्ता - क., दन्तपंक्त्या - ख, दत्तपक्षा (भक्षा?) - घ । २८ वः - क. । २९ पुष्पप्रकारैर्जुष्टानि - ख । ३०. श्चापि - ख. । ३१ वाचकानि - ख. । ३२ गृहेगृहे - ख. । ३३ अनुत्तराः - क. । ३४ रमत्ताः पर्यटन्तु - ख. । ३५ पूजाश्च - क ख । ३६ स्नापनानि - ख । ३७ पुष्कलाः - ख. । ३८ सरसानि च - ख. । ३९ नर. - क. ख. । ४० राजदण्डं - ख । ४१ महायसः - ख.

442

सनत्कुमार उवाच

एवं स४२ घोषयित्वा तु घाण्टिको हस्तिपृष्ठतः४३ ।

जगाम स्वगृहं भूयः कौमुदी चाभ्यवर्तत४४ ।। ३ ६। ।

यथोक्तं तत्तदा सर्वमकुर्वत पुरे जनाः ।

राजापि संयतः स्नातः शुचिः प्रयतमानसः ।। ३७।।

दिवसे दिवसे व्यास स्नपयामास४५ यत्नवान् ।

पञ्चगव्येन शुद्धेन तैलेन च सुगन्धिना ।। ३८ ।।

क्षीरेण सर्पिषा दध्ना रसैश्च बहुभिः शुभैः ।

पुष्पैः फलैश्च बीजैश्च रत्नैश्चाद्भिः समन्वितैः४६ । ।३९।।

भस्मना गन्धयुक्तेन उदकेन सुगन्धिना ।

एकैकस्य स्वयं राजा घटानां४७ दशभिः शतैः ।।8.75.४० ।।

दिवसे दिवसे व्यास त्र्यम्बकं सोभ्यसेचयत् ।

गन्धैः पुष्पैश्च धूपैश्च जप्यैर्बलिभिरेव च ।।४१ । ।

पूजयित्वा ततो राजा विप्रानन्यानभोजयत्४८ ।

स कृत्वा पशुभिर्मेध्यै रत्नैर्मणिभिरेव च ।।४२ ।।

बलिशय्यासनाद्यैश्च स्तूयमानो गृहान्ययौ ।

तथैवान्येपि दैत्येद्राः सोन्धकश्च महाबलः । ।४३ ।।

चक्रुः सर्वे मुनिश्रेष्ठ यथा राजा तथैव ते४९ ।

अन्धकं५० स गृहीत्वा तु५१ हिरण्याक्षः प्रतापवान् । ।४४।।

पद्भ्यामपातयद् व्यास रुद्रस्येदमुदाहरन् ।

एष देवः५२ सदा पुत्र तवास्तु सुमुखः प्रभुः ।।४५।।

अस्मिन् भक्तिस्त्वया कार्या भाविता परमेश्वरे ।

एष वन्द्यश्च पूज्यश्च अतो नास्ति परो गुरुः ।

पूजयेथाः सदैवैनं भक्तितः परमेश्वरम् ।।४६।।

४२ सं - ख. । ४३ हस्तिपृष्ठगः - ख. घ । ४४ चास्य - क., चाप्यवर्तत - घ. । ४५ स्नापयामास - क । ४६ रत्नैश्चापि समन्ततः - ख । ४७ घंटानां - क. । ४८. नन्याँश्च भोजयत् - क. । ४९ च - ख. । ५० अन्ध - क. । ५१ सुगृहीतं तु - ख. । ५२ देव - क ख. ।

443

सनत्कुमार उवाच

स एवमुक्त्वा प्रणिपत्य शंकरं महासुरः सोसुरदानवेश्वरः ।

जगाम धीमान् पुनरेव निर्वृतो५३ निवेशनं देवपतिर्यथा स्वकम् । ।४७।।

इति स्कन्दपुराणे कौमुदीमहोत्सवो नाम५४ पंचसप्ततितमो५५ध्यायः

सनत्कुमार उवाच

अथ तस्यां सह स्त्रीभिः कौमुद्यां दैत्यदानवाः ।

रेमिरे रक्तमनसो देवाः स्वर्गगता इव ।। १ । ।

तत्र काचिच्छुभापाङ्गी पद्मं दिव्यं मुखोपरि ।

मुखारविन्दत्राणार्थं ददौ सोमभयादिव ।।२। ।

अपरा चरणेनैत्य१ प्रियं मत्ताभ्यताडयत् ।

शीतांशुरिव पादेन विकचं शरदम्बुजम्२ ।।३ ।।

अपरा राजमार्गाणामनभिज्ञाः कुलस्त्रियः ।

स्फाटिकोपचितां भूमिं दृष्टवा मुञ्चन्ति पादुकाम् ।।४। ।

उत्कृष्य वसनं चान्या३ विप्रेन्द्र जलशङ्कया ।

राजमार्गेषु गच्छन्ति दृष्ट्वा मणिचितां भुवम् । ५। ।

काचित् प्रियेण सन्त्यक्ता रक्तेनान्येन निर्गता ।

गृहाच्चन्द्रांशुभिः स्पृष्टा पपात मदनालसा ।।६।।

पतितैव४ च सा सोममुवाचेदं कुलाङ्गना ।

भूयो मां त्वं करैस्तीक्ष्णैर्दहसे नलिनीमिव ।।७।।

सूर्येण किल दग्धानि जीवयस्यौषधानि(?) ह ।

मदनेन कथं दग्धां न जीवयसि मां दृढम् ।।८। ।

५३ निर्वृतिं - ख. । ५४ पुरप्रवेशो नाम - घ- । ५५ चतुःसप्ततितमो - क. ।

१ नेत्य - क. ख. । २ शरदविकचाम्बुजं - ख. ३ मान्या - क. । ४ पतिता - ख ।

काश्चिद्५ रमण्यो दोलासु दोलयन्त्यो परस्त्रियः ।

जलचन्द्र इवाभान्ति वीचिचञ्चलमूर्त्तयः । । ९ । ।

केचिद् गायन्ति सहिताः स्त्रीभिर्दैत्या महाबलाः ।

गन्धर्वा नन्दनवने अप्सरोभिर्यथा सह ।। 8.76.१० ।।

राजमार्गः क्वचिद् भाति स्त्रीभिर्बह्वीभिरावृतः ।

यथा नभसि चित्रोसौ दिव्यो देवपथः शुभः ।।१ १ ।।

क्वचिन्नूपुरकाञ्चीना कोकिलानाञ्च६ निस्वनः ।

बभौ श्रोत्रसुखः श्रोतुः७ कलामदनदीपनः । । १ २। ।

क्वचिद्रमणरक्तानां स्त्रीणां व्यास प्रियैः सह ।

हृदयव्याकुलकरः श्रूयते मधुरः स्वरः८ । । १३ । ।

एवं समभवद् व्यास बहुचित्रः स उत्सवः९ ।

दानवानां तदा प्रीतिसौख्यविश्रम्भवर्द्धनः । । १४।।

तस्मिन्नुपरये भूयः पूर्ववत्संप्रतिष्ठिते ।

प्रकृतिस्ते जने व्यास दानवास्ते समागताः । । १ ५। ।

विविशुर्भीमसंह्लादाः सभां दिव्यां मनोरमाम् ।

जाम्बूनदमयस्तम्भां वज्रवैदूर्यवेदिकाम् । । १६ । ।

मुक्तादामावलम्बाढ्यां१० स्रग्दामोत्तमभूषिताम् ।

वज्रवैदूर्यनीलेन्द्रमहानीलाम्रपल्लवैः । । १७। ।

लोहितैः स्फाटिकैश्चैव तथा मरकतैरपि ।

दिव्यजालोपसन्नद्धां११ किङ्किणीचित्रशोभिताम्१२ ।। १८।।

बहुपुष्पफलैश्चैव सर्वकामप्रदैर्द्रुमैः ।

उपेतां दीर्घिकाभिश्च बहुशय्यासनां शुभाम् । ।१ ९। ।

अक्लमा बहुनिष्यन्दां१३ सर्वदुःखविवर्जिताम् ।

सर्वकामसमृद्धां च बहुस्त्रीपुरुषाकुलाम् ।। 8.76.२० । ।

५ काचिद् - क. । ६ नूपुराणां च-- ख। ७ श्रोतुं - क ख । ८ स्वनः - ख. । ९. स्तदोत्सवः क। १० विलम्बान्तां - ख । ११ दीव्यज्जालोपसन्नद्धां (?), दिव्यलाजो. - ख, दिव्यचित्री (?) १२. -जालशोभिताम् - (?) । १३ निस्पन्नां - घ,

445

विविशुस्तां सभां दिव्यां दैत्या दर्पसमावृताः ।

प्रह्लादश्चानुह्लादश्च सिनिर्वाष्कल एव१४ च । ।२१ । ।

विरोचनो बलिश्चैव बलिपुत्राश्च विश्रुताः ।

सहस्राणि दश द्वे च येषां श्रेष्ठो महाबलः ।।२२ ।।

बाणो नाम महामायो राजा बाहुसहस्रधृक् ।

बाणस्य पुत्रा ये चान्ये सहस्राणि दशैव ते ।।२३ । ।

मुरो धमुषुमण्डश्च (?) विप्रचित्तिश्च दानवः ।

कालो हयशिराश्चैव सम्बरः कालसम्बरः । ।२४।।

विश्रुतश्चेन्द्रदमनः कालनेमी च दानवः ।

तथा सुन्दनिसुन्दौ च विपाकः पाक एव च ।।२५।।

राहुश्च शतकेतुश्च ध्वजस्तारः सतारकः ।

महिषो दुन्दुभिश्चैव कालकश्च महाबलः । ।२६।।

अन्धकश्च तथाटिश्च बकः शरभ एव च ।

स्वर्भानुर्वृषपर्वा च मधुः कैटभ एव च ।।२७। ।

महाकायः शतानन्दः शतदुन्दुभिरेव च ।

कार्त्तस्वनश्च हस्ती च बलो नरक एव च ।।२८ ।।

ध्वाङ्क्षो मूकेल्वलौ चापि वातापी सासृपुञ्जिकः? ।

कण्डलश्चैव मीढश्च दुर्लोमा चैव विश्रुतः ।।२९। ।

धुन्धुश्च शतमायश्च शतावर्तोथ दुस्सहः ।

चन्द्रसूर्यौ नरश्चैव देवान्तकनरान्तकौ ।।8.76.३ ० ।।

ब्रह्महा यज्ञहा चैव इल्वलः (?) पिल्वकस्तथा ।

मयश्च दानवश्रेष्ठो मयपुत्राश्च विश्रुताः । ।३ १ । ।

तेषामष्टौ सहस्राणि सर्वे च कृतनिश्चयाः ।

वृत्रश्च दानवश्रेष्ठो नमुचिर्भजहस्तथा ।।३ २ ।।

शतोदरश्च व्यंसश्च ताथायश्च (?) ह्रदोदरः ।

केशी तथा प्रलम्बश्च कबन्धो धेनुकश्च ह । ।३ ३ ।।

१४ बाष्कलिरेव क।

हालो गार्ग्यशिराश्चैव कुशः शम्भुस्तथैव च ।

तथा गगनमूर्धा च सालुकः शाल्व एव च । ।३४। ।

मेघनादश्च विख्यातो महानादस्तथैव च

खरोथ खररोमा च सूचीलोमा च दानवः ।। ३५। ।

परिघोपरिघश्चैव दण्डः काश्यप एव च ।

दुन्दुभिश्च महाकायः सैंहिकेयश्च यो गणः । ।३ ६ ।।

तथा हालाहलश्चैव अन्धकारक एव च ।

पौलोमाः षष्टिसाहस्राः कालकेयाश्च१५ विश्रुताः ।

कालकञ्जाः सहस्राणि अष्टौ ते देवकण्टकाः ।।३७।।

निवातकवचानाञ्च तिस्रः कोट्यो महाबलाः ।

ता एता गणिताः सर्वाः कोट्यः षष्टिः सुरद्विषाम् ।।३८। ।

तत्पक्षान् वर्जयित्वा तु मनुष्यान्पन्नगानपि ।

राक्षसाँश्च१६ पिशाचाँश्च१७ यक्षान्१८ पक्षिण एव च ।

तेषामपि तदा व्यास कोट्यो विंशतिसंमिताः१९ ।।३९। ।

ते तां सभां समाविश्य सर्वे दर्पात् सुरद्विषः ।

सविद्युदुल्का भान्ति स्म प्रावृड्जलधरा इव । ।8.76.४० । ।

ते स्वनन्त२० इवाम्भोदा सधूमा इव पर्वताः ।

महिषा इव नर्दन्तः केतवोनागता इव । ।४१ । ।

उत्पाता इव निर्मुक्ताः सविषा इव पन्नगाः ।

गजा इव च संमत्ताः पवना इव वेगिताः ।।४२। ।

सुराणां विप्रकारार्थं तस्थुरापूर्य तां सभाम् ।

अथ गत्वा सभापालो राजानमिदमब्रवीत् । ।४३ । ।

सुखासीनं तदा व्यास सिंहासनगतं युवा ।

प्रणम्य शिरसा पूर्वं जानुभ्यामवनिं गतः ।।४४।।

१५ कालकेशाश्च क । १६ राक्षसाश्च - क. । १७ पिशाचाश्च - क. । १८ यक्षाः - क. । १९ संगताः - क. ।

२० स्रवन्त क।

बद्धाञ्जलिपुटः सम्यग् वाचा श्लक्ष्णपदाक्षरम् ।

स्वामी२१ जयतु सर्वेषामसुराणां जयावहः । ।४५।।

प्रह्लादाद्याः२२ सभां सर्वे विप्रचित्तिपुरोगमाः ।

प्राप्ता विदितमस्त्वेव यदन्यत् कर्तुमर्हसि२३ ।।४६।।

सनत्कुमार उवाच

ततः सुरद्विषः श्रुत्वा सर्वान्प्राप्तान् सभां तदा ।

उत्तस्थौ सहसा राजा शक्रकेतुरिवोत्सवे ।।४७।।

स किरीटी महादंष्ट्रो मुंजकेशो महाहनुः ।

आकर्णाद्दारितास्यश्च महाच्छत्रशिरास्तथा ।।४८।।

आजानुबाहुर्वृत्ताक्षः पिङ्गाक्षश्चोर्ध्वरोमवान् ।

वज्रसंहननश्चैव महायोगी महाबल ।।४९।।

किरोटेनाति संभाति सवित्रेवोदयस्तथा ।

हारवर्याङ्कितोरस्कः सबलाक इवाम्बुदः ।

सपुत्रः प्रययौ व्यास हिमवानिव मूर्त्तिमान् ।।8.76.५०।।

स तां तदा दानवराजसत्तमो विचित्ररत्नांशुपरीतकुण्डलः ।

सभां विवेशासुरदैत्यपुंगवैः समावृतां द्यामुदितैर्ग्रहैरिव ।।५१ ।।

इति स्कन्दपुराणे हिरण्याक्षस्य सभाप्रवेशो नाम षट्सप्ततितमो२४ध्यायः

सनत्कुमार उवाच

स गत्वा तां सभां व्यास अपश्यद् दैत्यदानवान्१ ।

प्रावृट्कालेम्बुदान्मत्तान् यथेन्द्रः समुपस्थितान् ।।१।।

तस्य प्रविष्टस्य२ तदा सर्व एव सुरद्विषः ।

जयेति चक्रुरुत्थाय वेदा इव पितामहम् । ।२ ।।

२१ स्वामिन् - क. टि. २२ प्रह्लादाभ्यां - क. । २३ .मर्हति (?) । २४ पंचसप्ततितमो - क. । १ इतः परं हिरण्याक्षकर्तृकवराहदर्शनावधिकः त्रयस्त्रिंशदध्यायात्मको ग्रन्थो नष्टः क पुस्तके इति । २ तस्योपविष्टस्य - घ. ।

मोत्तिष्ठतेति३ तान्सर्वानवोचदसुराधिपः ।

मायापंचकमासाद्य४ भोगी वायुधरानिव५ । ।३ ।।

स तेषामग्रगो६ भाति हिरण्याक्षो महासुरः ।

मध्ये कलभवृन्दानां यथा मत्तो महागजः । ।४।।

ततो जाम्बूनदे दिव्ये उपविष्टो वरासने ।

- - - - - - - - - - - - - - - - - - । । ५ । ।

भाति सिंहासनासीनः स राजा सुरविद्विषाम् ।

मेरुशृंगमिवासाद्य७ सबलाको महाम्बुदः । ।६। ।

बभूवुरुपविष्टाश्च तूष्णीमेवासुरास्तदा ।

सिसृक्षवो जलं काले नीलाम्भोदा इवोन्नताः ।।७। ।

सनत्कुमार उवाच

स तेषांमिङ्गितं ज्ञात्वा कालं च सुरतापनः ।

हिरण्याक्षः स्वयं राजा तानुवाच सुरद्विषः ।।८।।

यूयं सर्वे महामाया शृणुध्वं संयताः समम् ।

कालप्राप्तञ्च पथ्यञ्च शिष्या इव गुरोर्वचः । ।९ ।।

मम भ्राता प्रियो ह्यासीज्ज्येष्ठः पूज्यो यथा पिता ।

हिरण्यकशिपू राजा महात्मा सत्यसंगरः ।।8.77.१ ० । ।

धार्मिकश्च वदान्यश्च यज्वा दाता तपोन्वितः ।

आहिताग्निश्चतुर्वेदः सर्वभूतसुखावहः । । ११ ।।

राज्यार्थे स हतो देवैर्विकृत्या८ मूढमानसैः ।

तस्य दुःखेन तप्यामि शुष्यामि च महासुराः । । १२ । ।

सलिलादुद्धृतं ग्रीष्मे पद्मं कुसुमितं यथा ।

तेषां कर्तुमहं दण्डं शक्तोस्म्यसुरविद्विषाम् । । १३ । ।

३ योतिष्ठ (न्न) पि - ख. । ४ समासाद्य (?) । ५ णिव - घ. । ६.. .मग्र्यशो - ख, मध्यगो - घ । ७ ...ख्याय (?) । ८ ...निकृत्या (?) ।

भवतां९ तत्र बालानां रक्षार्थं नोद्यतो ह्यहम्१० ।

सोहं दण्डं स्वयं कर्तुमेकाक्यसुरविद्विषाम् ।

गमिष्यामि न सन्देहो मा भीर्भवतु वोसुराः ।।१४।।

सनत्कुमार उवाच

तस्य तद्वचन श्रुत्वा दानवास्ते मुदान्विताः११ ।

परस्परमुदैक्षन्त व्रीडया परयान्विताः । । १ ५। ।

विप्रचित्तिस्तदनुजो भ्रातरं तं महाबलः ।

उवाच प्रणतः सम्यगर्थवन्मधुरं वचः ।।१ ६।।

न सन्देहो महासत्व त्वयैकेनासुरद्विषः ।

? --- --- - - - - - - - - - ।।१७।।

यदि युद्धे न तिष्ठन्ति मायां काञ्चिद्विनाश्रिताः ।

अबलास्ते न सन्देहो निकृत्या बलिनस्तु ते । १८ ।।

प्रसादयित्वा शिरसा यद् ब्रवीमि निबोध तत् ।

बालैरपि१२ हिरण्याक्ष सूपपत्त्या प्रसाधितम्१३ ।।१ ९।।

तद् ग्राह्यमिति - - - १४ शास्त्रविद्भिः समीरितम् ।

हिरण्यकशिपू राजा भ्राता नो ज्येष्ठ उत्तमः । ।8.77.२ ० । ।

सोपि शक्तोहमित्येव एकाकी दैवतैर्हतः ।

महाबलोपि च हरिरशक्तैर्हन्यते बलात् ।।२ १ । ।

आक्रन्दन्तं विना राजन्नतो विज्ञापयामि ते ।

भवतस्तु वयं बाला न तेषामसुरेश्वर ।। २२ । ।

शक्ता वयं सुयुद्धेन तान्हन्तुं कुलपांसनान् ।

तपोयोगबलोपेता मायाभिश्च समन्विताः । । २३ । ।

अनुस्मरन्तो वैरञ्च वयं हंस्याम दैवतान् ।

यथा तव न निद्रास्ति हिरण्यकशिपोर्वधात् ।। २४।।

९ भवता - ख. । १० नोद्यताम्यहं - ख । ११ तिमुदान्विताः - ख. । १२ बलेरवि - ख. । १३.. मुपपत्त्या प्रसादितम् - ख. । १४ वेदोति (विद्वद्भिः?) - ख ।

तथास्माकं महाराज मा नो बालान्यथा चर ।

यत्र नो योक्ष्यसे राजन् समे वा विषमेपि वा ।।२५।।

तरिष्यामो वयं तद् वै बालमत्स्या इवार्णवम् ।

प्रह्लादोयं सहभ्राता ससुतः ससुहृज्जनः ।।२६ । ।

एक एवाह्वयेत्सर्वान्यथा सिंहो महाद्विपान् ।

बलिरेष च दैत्येन्द्र एक एव सवासवान्१५ । । २७। ।

सुरान् सयम१६ वित्तेशाञ्छक्तः सर्वान्प्रबाधितुम् ।

अयं बाणश्च१७ तत्पुत्रो राजा बाहुसहस्रधृक् ।।२८।।

एक एव सुरान्सर्वान् विनाशयितुमुद्यतः ।

इमो सुन्दनिसुन्दौ च भ्रातरौ बाहुशालिनौ१८ । ।२९।।

उभावेकाकिनौ युद्धे देवान् हन्तुं समुद्यतौ ।

अयं मयश्च विक्रान्तः सारकस्तार एव च१९ ।।8.77.३ ० ।।

अन्ये च दानवाः शूराः शक्ता देवान् प्रबाधितुम् ।

एतेप्यतिबलाः सर्वे बलवन्तो वयं सदा ।। ३१ । ।

वधिष्यामः सुरान् सर्वान् व्याधा इव मृगान् वने ।

शूरोयमन्धकः श्रीमान् ब्रह्मदत्तवरस्तदा२० ।।३ २। ।

प्रसह्य सर्वांस्तान् युद्धे नेष्यते वै यमालयम् ।

एवमेनं समाश्रित्य पालितानेन चैव हि ।।३ ३ ।।

करिष्यामो महद्युद्धं देवतानां भयंकरम् ।

पूर्वं देवा वयं सर्वे पश्चात्ते देवताभवन् ।।३४।।

कथं बिभीम तेषां वै सिंहानां शरभा इव ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा अन्धकस्सोसुरेश्वरः । ।३ ५।।

उवाच वचनं तत्र हर्षयन् दानवेश्वरान् ।

महाबला वयं राजन् बलहीनाः सुरास्तु ते ।।३ ६। ।

१५ शरीरवान् - क. ख. । १६ समय - ख. । १७ मानश्च - ख. । १८ बाहसादिनो - ख. । १९...स्तारक (?), प्रभुस्तारक एव च - घ - । २० स्तथा (?) ।

पश्य त्वं दैवतान्सर्वान् हतान् यमपुरोगमान् ।

अद्य तं राजहन्तारं दुरात्मानं कुलाधमम् ।। ३७।।

अद्य माता दितिस्तेषां दुःख - - - - - - ।

. .. .।

मयैकेन हतं पश्य आदित्यानां कनीयसम् । ।३८। ।

तिष्ठध्वं दानवाः सर्वे पर्याप्तोहं दुरात्मनाम् ।

अस्माकं राजहन्तॄणां मृत्युरस्मि समागतः ।।३ ९।।

सनत्कुमार उवाच

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हिरण्याक्षः प्रतापवान् ।

उवाच दानवान् व्यास जयेप्सुः सुरविद्विषाम् । ।8.77.४० ।।

अद्य पुष्यं च नक्षत्रमस्माकं बलकारणम् ।

अद्यैव दंशिताः सर्वे द्रुतं निर्यात दानवाः ।।४१ ।।

अथ ते दानवाः शीघ्रं वाहनानि मुदा युताः ।

प्रावारयन्त२१ संग्रामे योग्यानि रिपुबाधने । ।४२। ।

शीघ्रं कुरुध्वं सज्जानि गच्छामो दैवतान्प्रति ।

तेषां सुतुमुलः२२ शब्दो बाहनानां२३ बभूव ह । ।४३ ।।

मन्दवातप्रेरितस्य क्षीरोदस्य स्वनो यथा२४ ।

ममाश्वस्तव सिंहोयं ममायं गजयूथपः । ।४४।।

रथोयं कस्य संपन्नो युद्धोपकरणैर्भृशम् ।

एहि निर्याहि वेगेन मुहूर्तं प्रतिपालय ।।४५।।

निर्यान्तु सर्वे दैत्येन्द्रा यास्यामः पृष्ठतो वयम् ।

आरोह स्वं रथं वीर किं रथेन ममाद्य वै ।

पदातिरेव संग्रामे हंस्याम्यद्य सुरद्विषः । ।४६ । ।

एवं तेषाममूच्छब्दः सुमनोज्ञः सुरद्विषाम् ।

वंशवीणास्वनोन्मिश्रः२५ प्रलाप इव योषिताम् ।।४७। ।

२१ प्रोक्षावयन्तु (?) - घ. । २२ सतुमुलः - ख. । २३ साहनानां - ख. । २४ महान, - घ, । २५, खगोन्मिश्रः (स्वरो?) - ख., -...रवोन्मिश्रः - घ. ।

452

अथ शुक्रस्तदाभेत्य भृगोः पुत्रो महातपाः ।

हिरण्याक्षमुवाचेदं हर्षयन्दानवेश्वरम् । ।४८। ।

मया शान्तिः२६ कृता तेद्य रक्षा च२७ सह दानवैः ।

जहि सर्वान्सुरान् युद्धे न तवास्ति पराजयः ।।४९।।

अहं त्वा स्वेन तपसा सहभृत्यं२८ सबान्धवम् ।

धारयिष्यामि युध्यन्तं लोकान्यज्ञ इवापरः ।। 8.77.५० । ।

सनत्कुमार उवाच

ततः प्रदक्षिणं कृत्वा शुक्रं मूर्ध्ना प्रणम्य च ।

भार्गवं२९ पुरतः कृत्वा निर्जगाम स मन्दिरात् ।।५१ ।।

ततो भेर्यश्च शंखाश्च पणवानकगोमुखाः ।

साडस्तमा(?) दिण्डिमाश्च भाण्डाश्च पटहैः सह । ।५२ ।।

झंर्झर्यो दर्दुराश्चैव सुनवा३० मर्दलास्तथा ।

कटंकटाः पेपुकाश्च तथा चैवैकपुष्कलाः । । ५३ ।।

पञ्चाक्षाः सरिधीकाश्च मुकुन्दा३१ मुरजास्तथा ।

लभका जलमत्ताश्च अवाद्यन्त सहस्रशः । ।५४। ।

गायनै३२श्चैव गायद्भिः स्तुवद्भिः सूतमागधैः ।

दिव्याभिः कुलवृद्धाभिः स्त्रीभिश्च कृतमङ्गला ।। ५५। ।

द्वार्य३३ पश्यन् रथं क्लृप्तं यया देवमयं हरः ।

शतनल्वप्रमाणाङ्कं३४ दिव्यं जाम्बूनदं दृढम् । ।५६ ।।

असंगतुरगैः श्वेतै३५स्त्रिसाहस्रैर्मनोजवैः ।

अमरैः कामगैर्दिव्यैः श्रमदुःखविवर्जितैः ।।५७। ।

यन्ता रथस्य तस्यसिल्मकरो नाम विश्रुतः ।

पुत्रो गरुत्मतो व्यास खगः कामगमःशुभः ।। ५८। ।

२६ महाशान्तिः - घ । २७ मे दाना दष्टजागत्य दृशा - ख. । २८ सह भृत्यैः - ख. । २९ तमेव - (?) । ३० सुघोषा - घ. । ३१ मुक्यन्दा - ख. । ३२ गायना - ख. । २३ धार्य (?) - ख । ३४ शतकल्प- प्रमाणाङ्क - ख. । ३५ संयुक्तं तुरगैर्दिव्यै (?) - घ ।

तमसौ राजशब्देन३६ आशीर्भिश्चाभिपूजितः।

आरुरोह रथं राजा एकचक्रं यथा रविः ।।।५९।।

कवची बद्धतूणीरः शरी खड्गी शरासनी ।

बद्धगोधांगुलित्रश्च कण्ठत्राणकृतस्तथा । ।8.77.६ ०।।

ध्वजेन महता चैव छत्रेण च विभूषितः ।

बह्वीभिर्वैजयन्तीभिः सबलाक इवाम्बुदः ।।६१।।

तस्य छत्रं तदा भाति किरीटोपरि संस्थितम् ।

आविष्कृतपयोदाभः पौर्णमास्यां यथा शशी ।।६२। ।

खट्वाङ्गस्तस्य चाभाति ध्वजो दिवमिवाक्रमन् ।

त्रैलोक्यस्योपघातार्थं३७ केतुर्दीप्त इवोदितः ।।६३ ।।

तादृगेव रथो ह्यासीत् सुतस्य सुमहात्मनः ।

अन्धकस्य तदा व्यास महाजलदनिस्वनः ।।।६४।।

अथ याहीति तेनोक्तौ३८ रथयन्ता सुरद्विषः ।

त्रिसाहस्रान्३९ हयाग्र्याँस्तु रथे४० प्रस्यचूचुदत्? ।।६५।।

प्रचोदितास्तमूढुस्ते४१ जवना वातरंहसः ।

हयाः कामगमाः सप्त रवेरिव महारथम् ।।६६।।

तस्याग्रतस्तदा शुक्रो रथेनाम्बुदनादिना ।

उद्गच्छत इव व्योम्नि तस्याभूद् यथा बुधः ।।६७। ।

दक्षिणे तस्य पार्श्वे च अभूदन्धकदानवः ।

दक्षिणायनमासाद्य यथा लोकस्य भास्करः ।।६८। ।

द्वितीयं पार्श्वमाश्रित्य विप्रचित्तिरभूत् स्थितः ।

भारतस्येव वर्षस्य हिमवान् पर्वतोत्तमः ।।६९ ।।

पृष्ठतश्चाग्रतश्चैव यथाप्रीति ययुस्तदा ।

अपरे दानवाः शूराः शशाङ्कस्य यथा ग्रहाः । ।8.77.७० ।।

३६ जयशब्देन - घ. । ३७ त्रैलोक्यस्योपघाताय - घ । ३८ .. .नोक्तो (?) । ३९ द्विसाहस्रान् - ख. । ४० सारथिः - घ । ४१.. स्तमूचुस्ते - ख ।

तत्सैन्यं प्रचलद् भाति व्रजतां मुनिसत्तम ।

सविद्युत्स्तनयित्नूनामभ्भोदानामिवात्यये । ।७१ ।।

हयह्रेषितशब्दञ्च मत्तद्विरद बृंहितम् ।

वल्गितास्फोटितोत्क्रुष्टं सिंहनादोद्धतं ययौ ।।७२। ।

तद्धि तूर्यरवसिंहनादितैरश्वहेषितगजोग्रबृंहितैः ।

बाहुशब्दकुचितावनादितैर्याति दानवबलं भयावहम् ।।७३ ।।

इति स्कन्दपुराणे हिरण्याक्षनिर्याणं नाम सप्तसप्ततितमो४२ध्यायः

कृष्णद्वैपायन उवाच

भगवन् दितिपुत्रेषु प्रयातेष्वमरावतीम् ।

अमराः किमकुर्वन् त एतदिच्छामि वेदितुम् ।।१ । ।

कथमन्तर्हितं१ तेषां को मन्त्रश्चेष्टितं च किम् ।

उत्तरं किञ्च देवास्ते प्रत्यपद्यन्त यत्नतः ।।२।।

धार्मिकाश्च वदान्याश्च विद्वांसश्छिन्नसंशयाः ।

इष्टाः सर्वस्य लोकस्य किमकुर्वत देवताः । । ३ । ।

सनत्कुमार उवाच

शृणु व्यास यथा देवा उत्तरं प्रतिपेदिरे ।

असुराणाञ्च यद्युक्तं प्रत्यकुर्वत दंशिताः ।।४।।

उद्युक्तेष्वेव दैत्येषु देवानां भयसूचकाः ।

संजज्ञिरेमरावत्या३मुत्पाता दारुणा भृशम् । ।५।

पिशिताशाः खगास्तत्र भ्रमन्त्युपरि सर्वतः ।

मम्लुर्माल्यानि देवानां गन्धश्चैवाशुभं ववौ४। ।६। ।

४२ अध्यायः १३३ ख., क.पुस्तकानुसारं ७६ तमेन भाव्यम् ।

१ कथमन्तर्द्धितं - ख. । २ प्रत्यकुर्वन्त ख. । ३ संजज्ञुरमरावत्या - ख. । ४ बभौ - ख. ।

हयादयो न हेषन्ते विमनाश्च गजोभवत् ।

अनभ्रं५ भयदं सर्वमपतद्रुधिरं बहु । ।७। ।

आयुधानि च दीप्यन्ते सधूमं शक्तिनन्दन ।

कबन्धाश्च तथादित्ये६ युद्धं चात्र प्रदृश्यते ।।८।।

द्वयोः पुरुषयोर्व्यास हाहाकारश्च सर्वशः ।

देवानामरतिञ्चैव७ चित्तं चापि समश्नुते८ ।।९।।

स्फुरन्ति वामनेत्राणि जृम्भिका चोपजायते ।

वयांसि च विकूजन्ति९ भयदान्यपरे यथा ।

अग्निश्च दीप्यते तत्र सशब्दो रूक्ष एव च ।। 8.78.१० ।।

एताँश्चान्यांश्च विविधानुत्पातान्भयसूचकान् ।

दृष्ट्वा प्राह गुरुं शक्रो बृहस्पतिमिदं वचः ।।११ ।।

भगवन् किमिदं घोरं भयं नः समुपस्थितम् ।

यदिमे सूचयन्त्युग्रा उत्पाता नः सुदारुणाः ।।१ २ ।।

नेमे निष्कारणं मन्ये न चाप्यल्पं हि तद्धि नः ।

यदिमे सूचयन्त्युग्राः कल्पान्त इव दारुणाः । । १३ ।।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा देवाचार्यो बृहस्पतिः ।

निरीक्ष्य बुद्ध्या संचिन्त्य प्रोवाचेदं ततो वचः । ।१४।।

यद् भवानाह तत्तथ्यं नेमे निष्कारणं तथा ।

निमित्तमत्र सुमहद् भविष्यति न संशयः ।। १५।।

निमित्तमादिदैत्येन्द्रो हिरण्यकशिपुः पुरा ।

स' हतो नरसिंहेन प्राप्तं राज्यं च नः पुनः ।।१ ६।।

अद्य वर्षसहस्राणि द्वादशैव सुनिर्वृतैः१० ।

युष्माभिरखिला लोका भुज्यन्ते सुमहात्मभिः ।।१७।।

दैत्याधिपा निरुत्साहा दानवैः सह शेरते ।

पाताले दनुपुत्राश्च दुःखशोकसमाहताः । ।१८।।

५ अनभ्रे - ख, अदभ्र (?) । ६ यथादित्यो - ख। ७ मरतिश्चैव - घ. । ८ समुत्सुकं - घ. । ९ धूमो गायन्ति - ख., खगादयो विकूजन्ति - घ. । १० सुनिर्वृताः - ख. ।

456

हिरण्याक्षस्तु दैत्येन्द्रो हिरण्यकशिपोर्वरः११ ।

स नूनं भ्रातुरन्विच्छन् हतस्य प्रतिकारिताम् । ।१ ९। ।

सर्वैरभ्येति दैत्येन्द्रैर्दानवैश्च समावृतः ।

सपुत्रपौत्रो दैत्येन्द्रो महाबलपराक्रमः ।।8.78.२० ।।

अन्धकश्चास्य पुत्रोपि ब्रह्मणा ह्यमरः कृतः ।

न स शक्यो युवा हन्तुं१२ ततो वो भयमुत्थितम् ।।२१ ।।

तद्भवन्तः१३ सुसन्नद्धाः सर्वे युद्धाय दंशिताः ।

प्रतीक्षध्वं महासत्वा यावदौत्पातिकं स्थितम् ।।२२ ।।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा शक्रः सर्वान् तदा सुरान् ।

उवाच सज्जीभवत युद्धाय कृतनिश्चयाः ।।२३ ।।

भयं महदिदं प्राप्तं मा तिष्ठत निरुद्यमाः ।

मा नः संप्राप्य दैत्येंद्रा हन्युर्मत्तानिवामराः ।।२४।।

अथ वायुस्तदाभ्येत्य शक्रं सर्वासुरान्तकम् ।

उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा देवानामेव संसदि । ।२५।।

एष दैत्यो हिरण्याक्षः सर्वासुरसमावृतः ।

आयाति देवता हन्तुं भ्रातुर्वधमनुस्मरन् ।।२६। ।

तद्भवान् दंशितः सम्यक् सहास्माभिर्महाबलः ।

जयायोत्तिष्ठ१४ देवेन्द्र विनाशाय सुरद्विषाम्१५ ।।२७।।

सनत्कुमार उवाच

ततः स भगवान् व्यास महात्मा देवराट् स्वयम् ।

अभेद्यं कवचं दिव्यं जाम्बूनदविभूषितम् ।।२८।।

दत्तं मन्त्रेण विधिवत् पुत्रेणाङ्गिरसः स्वयम् ।

आबबद्धात्मना१६ शक्रो मेघदुन्दुभिनिस्वनः । ।२९। ।

स तेन कवचेन स्म भाति शक्रः प्रतापवान् ।

सविद्युदुल्कैरम्भोदैर्बद्धो मेरुरिवाचलः । ।8.78.३ ० । ।

११ हिरण्यकशिपोर्वंशः? -ख., परः(?) १२ युद्ध्य हन्तुं - घ. । १३ समुद्भवन्तः - ख. । १४ जयाय तिष्ठ - ख. । १५ सुरद्विषाः (षः) - ख. । १६ आबबद्धात्मने - ख., -आबबन्धात्मना - घ. ।

ततो गोधांगुलित्राणि१७ तलत्रं चैव भासुरम् ।

आबबद्ध स्वयं मन्त्रैस्तस्य देवो बृहस्पतिः । । ३१ । ।

इषुधीनक्षयाँश्चैव खड्गः चैवामृतोद्भवम् ।

आबबद्धास्य मन्त्रेण यदजर्यं शरादिभिः । ।३ २ । ।

ततोस्मै सशरं चापं पञ्चवज्रं सुदारुणम्१८ ।

मन्त्राभिमन्त्रितं सम्यक् प्रददौ जयवर्द्धनम् ।। ३ ३। ।

मंगलानि ततस्तस्य दर्शयामास वीर्यवान् ।

घटञ्च पूर्णमस्त्रञ्च१९ ऐरावतमथापि च । । ३४।।

कल्पितं बहुभिर्दिव्यै२०राचार्यैः कल्पवासिभिः ।

अर्चितं धूपितं चैव धूपितं क्रोधदर्पणैः । ।३ ५। ।

ततस्तं स तदा देव आरुरोह मतङ्गजम् ।

भद्रलक्षणसंपन्नं चतुर्दन्तं क्षरन्मदम् । ।३ ६ । ।

आरूढः स तदा भाति ऐरावतगजं विभुः ।

उदयाचलमौलिस्थ उद्यन्निव दिवाकरः ।।३७ । ।

पाण्डरेणातपत्रेण सुरराट् संबभौ तदा ।

श्वेतपर्वतराजोसौ शशिनेव महामुने ।।३८ । ।

चामराबीजितं भाति तस्य वक्त्रमतिप्रभम् ।

हंससंबीजितं फुल्लं२१ शरदीव महोत्पलम् । ।३९। ।

तस्य पार्श्वे जयन्तश्च पुत्रः शक्रस्य धार्मिकः ।

कार्तिकेय इवाभाति रुद्रस्य दयितः सुतः ।।8.78.४० । ।

ततो यमश्च पुण्ड्रेण२२ महिषेण महाबलः ।

कालदण्डं पुरस्कृत्य कोटीभिर्दशभिर्वृतः । ।४१ ।।

निर्जगाम कुबेरश्च राक्षसैर्बहुभिर्वृतः ।

यक्षैः पुण्यजनैश्चापि तथान्यैर्देवतैरपि ।।४२। ।

१७ गोधाङ्गुलित्राणं - घ. । १८ वज्रं चासुरदारणं - घ । १९ पूर्णमश्वञ्च (?) । २० .. र्दैव्यै (वै?) - ख-, र्मन्त्रैः - घ. । २१ हंसाबीजितमुत्कुल्लं - घ., हसा सा? - ख. । २२ पुण्डौ - ख., पुत्रेण - घ. ।

458

तेषां द्वादश कोट्यस्ताः सहस्राणि च विंशतिः ।

शतानि च तथाशीतिस्तथैवाष्टाधिका पुनः ।।४३ ।।

वरुणो निर्ययौ देवः पुत्राणां दशभिः शतैः ।

यादोभिस्ते वृताः सर्वे कोट्यस्ताश्चैकविंशतिः२३ ।।४४।।

अनलश्च ततो देवः कोटीभिर्दशभिर्वृतः ।

निर्ययौ सह पुत्रेण ससुहृद्वर्गबान्धवः ।।४५।।

ततो वायुर्महातेजाः सर्वव्यापी महाजवः२४ ।

अक्षौहिणीभिर्दशभिर्निर्जगाम महाबलः ।।४६।।

आदित्या निर्ययुः सर्वे द्वादशाक्षौहिणीवृताः२५ ।

एकैकशश्च ते२६ व्यास सर्वे दिव्यास्त्रयोधिनः ।।४७।।

तथा रुद्राश्च निर्जग्मुर्महामायामहाबलाः ।

एकैकशस्तदा सर्वे षोडशाक्षौहिणीवृताः ।।४८। ।

वसवो दशभिश्चैव अष्टाभिश्चाश्विनावुभौ ।

तथैवांगिरसो देवाः सर्वे तेक्षौहिणीवृताः । ।४९।।

यामा दामाश्च साध्याश्च लेखा ये च महाबलाः ।

तेपि कोटीशतैः सर्वे दशभिः सह संगताः ।।8.78.५०।।

अभूवन् विंशतिः२७ कोट्यो गन्धर्वाणां२८ महात्मनाम् ।

पन्नगानां चतुःषष्टिः खगानां चैव विंशतिः ।।५१ ।।

पिशाचानां च कोट्यस्ताः पंचाशत्तत्र संगताः ।

राज्ञां स - - - - - - - - नां महात्मनाम् ।।५२। ।

एतद्देवबलं दे हं सर्वमभूत्तत्राभिसंगतम् ।

दृष्ट्वा तद् बह्वपर्यन्तं देवानां बलमुत्तमम् ।।५३ ।।

उवाच जीवजीवानां राजा परमधर्मवित् ।

भगवन् क्रियतां व्यूहो यस्मात्तेषां दुरात्मनाम् । ।५४।।

२३ एकविंशतिः - घ., इतः परं "ततो देवबलं पश्यन सन्नद्धान् युद्धकांक्षिणः । कोटिभिदशभिश्चैव रथनाग-हयैर्वृतः" इति पद्यमुपलभ्यते घ. पुस्तके । २४ महाबलः - ख. । २५ युताक्षौहिणिकर्षिणः -ख । २६ एकैकश्च शते - ख. । २७ गन्धर्वाणामभूत् - ख. । २८ विंशत्येव - ख. । २९ एते देवबलं... - ख. ।

459

अधृष्यश्चाप्रमेयश्च यन्न३० वेत्ति च भार्गवः ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा बृहद्बुद्धिर्बृहस्पतिः । ।५५ ।।

उवाच देवताध्यक्षं शक्रं दैवतसन्निधौ ।

न तदस्ति महेष्वास मयि यद् भार्गवो महान् ।।५६।।

न वेत्ति यस्य वा३१ भेदं न कुर्यात् पाकशासन ।

उशनाः स तु यद्वेत्ति महायोगी महायशाः ।।५७।।

न चैव तदहं वेद्मि मत्तो वरतरो हि सः ।

स तु तीक्ष्णतया चैव मानाच्चैव शचीपते ।।५८।।

प्रमादं कुरुते तेषु न च सर्वत्र लभ्यते ।

अहं च विज्ञभावेन मार्दवेन परेण च ।।५९।।

अप्रमत्तश्च सर्वत्र तव सैन्यैश्च रक्षितः ।

बुद्ध्या तमतिरिच्यामि विबुधेश्वर नित्यशः ।।8.78.६० । ।

तस्मात्तेहं करिष्यामि व्यूहं श्येनमतिप्रभम् ।

येन तान्दानवान् संख्ये कञ्चित् कालं विजेष्यथ । ।६१ ।।

ततः स भगवान् जीवश्चक्रे व्यूहमतिप्रभम् ।

श्येनं नाम महायोगी देवानां हितमादधत् ।।६२। ।

ग्रीवायां तस्य संचक्रे वित्तेशं वरुणं तथा ।

अनलं चैव वायुञ्च जयन्तं चैव शक्रजम् । ।६३ ।।

शिरश्चूडां३२ यमं तस्य३३ मृत्युं कालं च तावुभौ ।

वक्त्रं तस्याकरोज्जीव३४ श्चन्द्रसूर्यौ च चक्षुषी ।।६४।।

एकं पक्षं चकारास्य रुद्रान्सर्वान्स वै द्विजः ।

द्वितीयं पक्षमादित्यान्मध्यं तस्य पुरन्दरम् ।।६५।।

पादौ च वसवस्तस्य अश्विनौ च महातलौ ।

गन्धर्वाः पन्नगाश्चैव नखान् तस्य समाश्रिताः । ।६६।।

३०. यथा - घ. । ३१ वो - ख. । ३२ शिरश्चूडा - ख. । ३३ यमस्तस्य - ख. । ३४ वक्त्रमस्याकरोज्जीव - ख. ।

पक्षिणश्च महासत्वाः पिशाचाश्च महाबलाः ।

पुच्छं३५ तस्याकरोत् सर्पान्३६ देवानन्याँस्तदोदरम्३७ ।।६७। ।

राजानस्तस्य पादस्थास्तले३८ भूतान् न्यवेशयत ।

महाबलान्महोत्साहान्सर्वान् देवान् सभासदः । ।६८।।

सनत्कुमार उवाच

स कृत्वा तं खगव्यूहं मन्त्रेणैवाभिमन्त्र्य च ।

उवाच देवराजं तं बृहस्पतिरिदं वचः । ।६९ ।।

कल्पितोयं मया व्यूहः कृत्वा राक्षसपार्थिवम् (?) ।

अतः परं विधानस्य कर्म नास्मासु विद्यते । ।8.78.७० । ।

जय शत्रून् रणे शक्र देवतैरभिरक्षितः ।

मया चार्थवणैर्मन्त्रैस्तपसां च बलेन च ।।७१ ।।

कुरु कर्म यथाशक्ति ह्यमरो ह्यसि पार्थिव३९ ।

देवाश्चाप्यमराः सर्वे युध्यन्तु सुरपार्थिव । ।७२ । ।

भाग्यान्नो जय लाभाय नान्यत्र सुरपुंगव४० ।

जहि शत्रून् महाबाहो माभीर्भवतु ते रणे । ।७३ ।।

ततः शंखाश्च भेर्यश्च पटहा डिण्डिमास्तथा ।

आडम्बराश्च नम्भा(?)श्च कृकवा गोविषाणकाः ।।७४। ।

मर्दलाः पेपुकाश्चित्रा नेदु४१ स्तूर्याणि सर्वशः ।

तेन शब्देन योधानां युद्धहर्षो महानभूत् ।

सिंहनादा४२ नकुर्वन् ते४३ वादितास्फोटितानि च । ।७५।।

देवास्ततः४४ शंखमृदङ्गवाद्यैरमोघसर्वायुधदीप्तहस्ताः ।

निर्जग्मु४५रिन्द्रादिसुरप्रधाना जयैषिणः शत्रुवधेप्सवश्च ।।७६। ।

इति स्कन्दपुराणे व्यूहरचनो नामष्टसप्ततितमो४६ ध्यायः

३५ पृष्ठं - घ. । ३६ सर्वान् - ख । ३७ .. म्तदोदरान् - ख । ३८.. .न्तले - ख । ३९ पार्थिवः - ख । ४० - पुंगवे - घ, संगवे (?) । ४१ मेघ - ख. । ८२ सिंहनादा - ख । ४३ नकुर्वन्त - ख. घ. । ४४ ...देवता - ख. । ४१ निर्जघु (घ्नु?) - ख ४२ सन्नहतिकाध्यायः? - घ, १३४ इति ख. पुस्तके ।

461

सनत्कुमार उवाच

व्यूढे सुराणां सैन्येथ स्थिते युद्धाय दंशिते ।

दानवानां बलं घोरं समदृश्यत भीषणम् । ।१ । ।

तद्१ दानवबलं दृष्ट्वा देवाः सर्वे सवासवाः ।

सिंहनादानकुर्वंस्ते२ वादित्ररवमिश्रितान् ।।२।।

स नादः सुमहान् व्यास सागरस्येव मथ्यतः ।

आपूरयज्जगत्३ सर्वं युगान्ताम्बुदनिस्वनः ।। ३। ।

ततो दानवशार्दूलाः सर्वे दृष्ट्वा सुरोत्तमान् ।

व्यूह्य सैन्यं स्थितान्४ सम्यग् वीक्षाञ्चक्रुः५ परस्परम् ।।४।।

तान् वीक्षमाणान्६ सन्दृश्य स्थितो दानवयूथपान ।

उवाच भार्गवं व्यास हिरण्यनयनः स्वयम् ।।५। ।

एते व्यूहमिमं कृत्वा देवास्तिष्ठन्त्यभीतवत् ।

मन्यन्ते७ दानवान् युद्धे वयं जेष्याम सर्वशः ।।६।।

स भवान्युक्तमस्यैव८ देवव्यूहस्य भेदकम् ।

कुरु मायाप्रतिव्यूहमस्माकमपि मा चिरम् ।।७।।

सनत्कुमार उवाच

एवमस्त्विवति स प्रोच्य९ ह्यर्धचन्द्रञ्चकार सः१० ।

खगस्य तस्य यच्छेत्तुं शिरः कायादियेष च११ ।।८ ।।

चकार तस्य शृंगे तु प्रह्लादान्धकदानवौ ।

धारान्१२ निवातकवचान्पौलोमान्कालकासुतान् ।।९।।

विरोचनं बलिं चैव विप्रचित्तिं सहानुजैः ।

प्रह्लादभ्रातरं चैव ससुहृद्वर्गबान्धवान्१३ । ।8.79.१ ० ।।

पृष्ठं चक्रे महायोगी मध्यं राजानमेव१४ च ।

उवाच चैनं१५ विश्रब्धो भार्गवः शत्रुतापनः ।।१ १ । ।

१ ते - ख । २.. नकुर्वन्त - ख. घ- । ३ अपूरयञ्जगत् - घ. । ४ व्यूहस्कन्धास्थितान् । ५ चक्रे - ख. ।

६ वीक्षमाणो (णः?) - ख । ७ मन्यन्तो (?) । । ८ श्येन (?) । ९ स प्रोच्य - ख । १० ...मकुर्वत - ख

११ कायादिवेषवः - ख. । १२ धारो - ख. । १३ बान्धवं (?) । १४ तथैव - ख. । - १५ चेदं - ख. ।

हिरण्याक्षमिदं युक्तं काले पथ्यञ्च सर्वशः१६ ।

दैवतभव्यूहभेत्तायं महाव्यूहो हि वः कृतः ।।१ २। ।

युक्तं कुरुत भद्रं वो मया नु१७ परिपालिताः ।

परस्परं च रक्षन्तः सर्वे चित्रास्त्रयोधिनः ।

महामायाः सुराः सर्वे यथा नैवाभिमन्यत१८ ।।१ ३ ।।

सनत्कुमार उवाच

ततः शंखाश्च भेर्यश्च पणवानकगोमुखाः ।

आडम्बरा डिण्डिमाश्च पटहाश्च महास्वनाः ।।१४। ।

नानाविधानि चान्यानि१९ प्रावाद्यन्त सहस्रशः ।

देवानां दानवानाञ्च मदसत्वप्रदानि वै ।।१ ५।।

ततः प्रमथ्नते२०त्युक्ता२१ दानवा दानवेश्वरैः ।

ममर्दुर्देवतानीकं प्रहताः सर्वशस्तथा ।।१ ६ । ।

देवास्तेपि च संयत्तास्तपोयोगबलान्विताः ।

दानवान् विविधैः शस्त्रैरभिजघ्नुः कृतागसः ।। १७।।

असीनां पात्यमानानां शिरसां हस्तिनामपि ।

आसीच्छब्दो महाघोरो वंशानामिव पाट्यताम् ।। १८ ।।

विकृष्यतां च धनुषां बाणानां च विमुच्यताम् ।

आसीत्तत्र महाञ्छब्दो गिरीणामिव भिद्यताम् ।। १९।।

गच्छद्भिर्भिन्दिपालैश्च शक्तिभिस्तोमरैस्तथा ।

आकाशमभवत् सर्वं खद्योतैरिव संवृतम् ।।8.79.२ ० ।।

शिरोभिश्चरणैश्चैव बाहुभिश्च निपातितैः ।

क्षणेन युद्धभूमिः सा विषमा समपद्यत ।।२१ ।।

दन्तिभिः पर्वताकारै२२ र्हयवर्यैरथोत्तमैः२३ ।

कबन्धैश्चाभिनृत्यद्भिर्दुर्निरीक्ष्यमभूद्रणे२४ । ।२२। ।

१६ मद्यशः? - ख. । १७ (वः) पद्यं तु (पर्यन्त?) - ख- । १८ नैवातिमन्यत - ख. । १९ म... - ख । २०. प्रमर्दते (?) । २१ ...त्युक्त्वा - ख. । २२ गिरिसंकाशैः (?) । २३ हयैर्युद्धैरिवोत्तमैः - घ. । १४... रन्तरीक्षमभूत्क्षणात् - घ. ।

आतपत्रैश्च हारैश्च कवचैस्तलचै (?) रपि ।

निष्कसूत्रैः सुमुकुटैः केयूरैः कुण्डलैरपि२५ । ।२३ ।।

कण्ठत्राणैर्विचित्रैश्च२६ दुकूलैर्मणिभिश्च ह ।

कुथाभिश्च विचित्राभिर्भुजैः साभरणैरपि । ।२४।।

मुशलैः शूलदण्डैश्च घण्टाभिश्चांकुशैरपि ।

विभाति भूतलं तत्र ज्योतिर्भिर्द्यौरिवावृतम् ।।२५। ।

क्रुद्धः केशेषु संगृह्य विरथोपि महारथः ।

रथिनं रथमाप्लुत्य निजघान बलाद्बली ।।२६।।

तत्र चान्यो गजे२७ चाशुरभिहत्य महाभुजः ।

रथं चिक्षेप च वृतैः (?) कुशमुष्टिमिवाध्वरे२८ ।।२७।।

क्षिप्तो गजात् समुत्पत्य - नसं - - - य - ।

शरैराशीविषाकारैरनयद्यमसादनम् ।।२८।।

हतमप्येष तुरगः सादिनं पतितं क्षितौ ।

उपास्ते पादतः सुप्तं गुरुं शिष्यो यथात्मवान् ।।२९।।

ससूते निहते योधे रथमेते हयोत्तमाः ।

वहन्ति पुरुषाः क्षीवा ज्ञानवन्त इवागमान् ।।8.79.३ ०।।

अयमन्यः सुबद्धोपि दैत्येन सुरपुंगवः ।

बाहुभ्यां वेष्टयित्वा तं प्रययौ देवतान्तिकम्२९ (?) ।।३ १ ।।

अयमाधावतः पश्य गजस्य भुजमाच्छिनत् ।

स तेनैव गजेनोर्व्यां पपात३० विनिषूदितः । ।३२।।

अयमन्येन संयुक्त अन्येनागत्य घातितः ।

स चाप्यन्येन देवेन सोप्यन्येन पुनर्हतः ।।३ ३ ।।

एते पदातयश्चान्ये३१ बहवः संहता भृशम् ।

रथिनं मोहयित्वा तु जघ्नुरेनमभीतवत् । ।३४।।

२५ कुड्मलैरपि - ख. । २६ कण्ठत्राणविचित्रैश्च - ख. । २७ तत्रान्ये च गजे - - । २८ कुशमुष्टिं यथाध्वरे - ख. । २९ चैव चान्तिकम् - ख. । ३० निपात्य (?) । ३१ पादत्रये चान्ये - ख. ।

एवमाकाशगाः सिद्धा ऋषयश्चारणास्तथा ।

शाधथन्ति३२ रमन्ते च स्मयन्ति३३ च जपन्ति३४ च । ।३५ । ।

हरन्त्यप्सरसश्चैव योधाँस्तत्र रणे हतान् ।

पिशाचाश्चापि मोदन्ते३५ नृत्यन्ति च निकुम्भिलाः ।। ३ ६। ।

तत् प्रवादितगान्धर्वं छिन्नभिन्नविदारितम् ।

युद्धगान्धर्वमभवद् भीरूणां भयवर्द्धनम् ।।३७।।

अन्योन्यघातक्षतसर्वदेहाः सुरासुरा वैरमनुस्मरन्तः ।

जघ्नुस्तदा राक्षसतुल्यरूपाः स्वाराज्यहेतो३६र्जयमीप्समानाः३७ ।।३ ८।।

इति स्कन्दपुराणे देवासुरसंग्राम३८ नामैकोनाशीतितमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

तस्मिन् महति युद्धे१ तु वर्तमाने महाभये ।

दानवान् वै तदा२ देवा३ समन्तात् पर्यवारयन् ।। १ ।।

मृत्युः कालो यमश्चैव कृतान्तः कलहस्तथा ।

निकृतिर्व्याधयश्चैब वैरं क्रोधश्च वीर्यवान् । ।२। ।

नरकाश्चैव ते सर्वे यमदूताश्च सर्वशः ।

प्रेताश्च पितरश्चैव चत्वारो ये४ गणास्त्विति५ ।। ३ ।।

वामनश्चैव यो देवाः किंकराश्च महाबलाः ।

एते सर्वे तदाविश्य संजघ्नुर्दानवं बलम् । ।४। ।

यमदूतैर्विभिन्नांगा भग्नवक्षत्रिकोरसः ।

निष्टनन्ति क्षितौ दैत्या निरयेष्विव पापिनः । ।५। ।

असिचर्मविनिष्पिष्टा मृत्युपाशोवपाशिताः ।

कृतान्तवशगास्स्सर्वे संभज्यन्ति दितेः सुताः ।।६।।

३२ योधयन्ति - घ. । ३३ गायन्ति - घ. । ३४ जयन्ति - घ । ३५ मोदन्ति - ख. । ३६ स्वराज्यहेतो - ख. । ३७ ...नेति - ख. । ३८ ...मो - ख. ।

१ हतनियुद्धे - य. । २ दानवाँस्ताँस्तदा - घ., देवा वै - ख. । ३ देवान. - ख. । ४ स्वत्वा ये च । घ. । ५ गणेष्विति - घ. ।

ते हन्यमाना दैत्येन्द्रा मृत्युना च यमेन च ।

त्रातारमलभन्तो वै तत्र तत्रैव बभ्रमुः । ।७।।

तथा तांस्तत्र तत्रैव भ्रमन्तो जघ्नुरार्दिताः ।

ततो हाहाकृतः शब्दो६ दानवानां बलेभवत् । ।८ ।।

साधुसाध्विति देवानां यभं पूजयतामभूत् ।

अथ प्रह्लादतनयो विरोचन इति श्रुतः । ।९। ।

स गजेन ततोभ्येत्य देवानां बलमार्दयत्७ ।

सह तेन महामायो गजेन समधावत । । 8.80.१० ।।

यमं प्रदक्षिणं कृत्वा द्रोणमेघ इवापरः ।

स शरैर्बहुभिस्तीक्ष्णैरकुण्ठाग्रैरयोमयैः८ । । ११ ।।

वरुणञ्च धनेशञ्च वायुञ्चैवाभ्यवर्षत ।

स संछाद्य तदा भासं भास्करस्य शितैः शरैः ।

अवाकिरत्तदा देवान् संवर्त्तक इवाम्बुदः । १२।।

ते शरार्चितसर्वाङ्गा वध्यमानाः पुनः पुनः ।

क्षणेन समपद्यन्त देवाः सर्वे विचेतसः । । १३ । ।

यान्तमायान्तमप्राप्तं प्राप्तं दूरस्थमेव च ।

यं यतो वीक्षते दैत्यस्तं ततोभिजघान सः । । १४। ।

नित्यायतधनुर्दैत्यः परिवेषीव९ भास्करः ।

दुर्निरीक्ष्यः१० समभवद् युगान्ताग्निरिवोत्थितः । ।१ ५।।

अथैवमस्यतो व्यास वरुणः कार्मुकं तदा ।

चिच्छेद सुमहद्धीमाँस्तर्जयन्दानवेश्वरम् ।। १ ६। ।

वायुस्तीक्ष्णशरैस्तस्य कवचं सर्वतोहरत् ।

धनेशोशनिघातेन गजमस्य न्यसूदयत् । । १७। ।

तं तथा निकृतं दृष्टवा बलिर्बाणश्च तावुभौ ।

प्रह्लादो भ्रातृभिः सार्ध लोकपालानुपाद्रवन् ।।१८।।

६ कृतं सर्वे- ख. । ७ वलमदर्शयत् - ख- । ८ ... यन्मयैः ? - ख. । ९ पारिवेषीव - ख. । १० दुर्निरीक्षः ख.।

तेषामापततामेव लोकपाला महाबलाः ।

शरैराशीविषाकारैश्चक्ररक्षानपोथयन्११ ।। १ ९। ।

वायुर्बाणस्य विशिखैः कार्मुकाणि विकर्षतः ।

चिच्छेद युगपद् व्यास तदद्भुतमिवाभवत् ।।8.80.२ ० ।।

विच्छिन्नधन्वा स१२ क्रुद्धस्तोमराणि तदासृजत् ।

चिक्षेप तानि वेगेन वायुरन्यां दिशं पुनः । ।२ १ । ।

हयाँश्च पुनरेवास्य शरैः सन्नतपर्वभिः ।

ससूतान् परमायस्तो१३ ह्यनयद्यमसादनम् ।। २२ ।।

स रथाद्बलिजः क्रोधादवप्लुत्य महाबलः ।

गदां गृहीत्वा वेगेन श्वसनं समुपाद्रवत् । ।२३ । ।

तस्यापतत एवाशु सगदस्यानिलस्तथा१४ ।

शरैराशीविषाकारैर्गदां तां समकृन्तत ।।२४।।

स निकृत्तगदश्चापि बाणः प्रहरतां वरः ।

प्रगृह्य तु गदामन्यां चिक्षेप च जहास च ।। २५।।

तामापतन्तीं वेगेन गदां बाणस्य१५ खेचरीम् ।

आक्षिप्य वायुर्व्यधमदन्यां दिशमदीनवत् । ।२ ६ ।।

विरथं तमथालक्ष्य१६ वायुना च भृशार्दितम्१७ ।

पुत्रं बलिर्द्रुतं व्यास स्वरथे१८ समपादयत् । ।२७।।

तावेकरथसंयत्तौ१९ बभतु२०र्दानवेश्वरौ ।

सूर्याचन्द्रमसौ यद्वत् पूर्णमास्यां२१ समागतौ ।।२८। ।

अथ तेषाञ्च तेषाञ्च तद्युद्धमभवत्तदा२२ ।

. . . . - - - - - - ।

तान्निरुद्धानथाज्ञाय लोकपालैर्महाबलैः । ।२९। ।

११ न्यपोथयन् - ख. । १२ सं - ख. । १३ परयापस्तो - ख. । १४ भगवाननिलस्तथा - ख. । १५ मानस्य - घ. । १६ विमुखं तमनालक्ष्य - थ. । १७ शरार्दितम् - ख. । १८ सरथे - घ., स्वरथे (?), रथेन - ख. । १९ अथैकरथसंपन्नौ - घ. । २० बभूवु - ख., बिभिदु - घ. । २१ पौर्णमास्यां - घ. । २२ तद्युद्धमभवद् घोरवत्तदा - घ. ।

निवातकवचाः सर्वे कालकेयाश्च दंशिताः ।

पौलोमाः सैंहिकेयाश्च शम्बरः कालशम्बरः । ।8.80.३ ० । ।

अन्धकश्च महादैत्यो हिरण्याक्षश्च विश्रुतः ।

सर्वे व्यूहममुञ्चन्तो दानवा युद्धलालसाः ।। ३१ । ।

चक्रुर्वेगं२३ महावेगाः समेघा इव सानवः ।

तानापतत एवाथ यमो दण्डेन वीर्यवान् ।।३ २। ।

अवारयत२४ ते तस्थुश्चित्रपट्ट२५ इवार्पिताः ।

तान् यमस्य भयाद् दैत्यान्२६ दृष्ट्वा सर्वानवस्थितान् ।।३ ३। ।

अन्धको यममभ्येत्य तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ।

महता स रथेनैत्य२७ धनुर्विस्फाल्य२८ चासकृत् ।।३४।।

यमं ललाटे दशभिर्बाणैर्विव्याध वीर्यवान् ।

पञ्चभिर्महिषं चास्य षड्भिः कालं तथाग्रतः ।।३ ५ ।।

मृत्युञ्च दशभिश्चैव कृतान्तं चैव सप्तभिः ।

भ्रामयन् स पुनश्चापमिन्द्रायुधसमप्रभम् ।।३ ६। ।

ननादाम्बुदवच्चैव पुनर्विव्याध दैवतम् ।

हिरण्याक्षसुतो ज्येष्ठो ह्यन्धकोहं महाबलः । । ३७। ।

ब्रह्मणा च वरो दत्तो मह्यमित्यवघोषयन् ।

तस्यैवं वदतस्तूर्णं सूर्यपुत्रः प्रतापवान् । ।३८ ।।

रथं चिच्छेद२९ संक्रुद्धो दण्डेन विनिपातयन्३० ।

सकार्मुके रथे तत्र मथिते ह्यन्धकस्तदा३१ । ।३ ९। ।

गदामुद्यम्य वेगेन प्रेताधिपमथाद्रवत् ।

तस्य तां दण्डघातेन गदां सोप्यवचूर्णयत् । ।8.80.४० ।।

शिरस्येनं पुनः क्रुद्धो दण्डेन समताडयत् ।

' ' ' ' - - - - - - - - । ।४१ ।।

२३ ... वैंगान् - ख । २ अवारयन्त - ख. । २५ .पट्टा - ख. । २६ दैत्या - ख. । २७ रथेनेत्य - ख. । २८ विस्फार्य (?) । २९ धनुश्चिच्छेद (?) । ३० रथे दण्डं न्यपातयत् (?) रथं दण्डेन पातयत् (?) । ३१ ...स्तथा - ख. ।

जितेन्द्रियो मुनिर्यद्वत् स्पृष्टो विषयगोचरैः (?) ।

अथाप्रतिहतं दण्डमन्धकेन पराहतम् ।।४२ । ।

पुरः३२ प्रतिहतं दृष्ट्वा जहसुर्दानवेश्वराः ।

सिंहनादान् सवादित्रान् बाहुशब्दाँश्च सुस्वरान् । ।४३ । ।

चक्रुः साध्वन्धकेत्येवं चुक्रुशुश्च मुहुर्मुहुः ।

अन्धकोपि तदाभ्येत्य नर्दमानो यथार्णवः । ।४४। ।

तलेनाहत्य३ महिषाद्यमं भूमौ न्यपातयत् ।

ततो हाहाकृतं देवैर्गृह्णगृह्णेति दानवैः ।।४५।।

व्यूहभंगश्च देवानामभवच्छक्तिनन्दन ।

अथ मृत्युश्च कालश्च कृतान्तश्चेति ते त्रयः ।।४६। ।

अन्धकं बहुभिः३४ पाशैर्बबन्धुः क्रोधमूर्च्छिताः ।

पाशाँश्चैव स दैत्येन्द्रो विच्छिद्य सुमहाबलः ।

बाहुपाशेन बलवान्कृतान्तमवबध्नत । ।४७। ।

स बद्धो बाहुपाशेन कृतान्तः क्रोधमूर्छितः ।

उत्क्षिप्यान्धकमुद्धूतो निनाय बलवान् बलात् ।।४८। ।

तं नीयमानं संप्रेक्ष्य हिरण्याक्षः सुतं स्वकम् ।

जघान सायकैस्तीक्ष्णैः कृतान्तं सुभृशं दृढम् । ।४९। ।

तस्य गात्राणि सर्वाणि सन्धीँश्चैव महाबलः ।

विव्याध निशितैर्बाणैः स विष्टब्धो व्यतिष्ठत । ।8.80.५० ।।

तं बाणैर्विवृतं३५ दृष्ट्वा देवाः सर्वे सवासवाः ।

रक्षन्तः समपद्यन्त भीमोद्यतकरायुधाः ।। ५१ ।।

अथ किखर३६ मृदंगवेणुवीणापणवसुघोषकडिण्डिमानकानाम् ।

असुरसुरबले महान् तदानीं समभवदुग्रतरः३७ स तूर्यनादः३८ । ।५२ ।।

इति स्कन्दपुराणे युद्धे अशीतितमोध्यायः

३२ पुनः - ख. । ३३ तालानाहत्य - ख. । ३४ बाहुभिः (?) ३। । ३५ वाणविवृतं - ख., बाणैर्विधृतं (?) ।

३६ मुरज - घ. । ३७.. .दग्रवर. - ख. । ३८ सतूर्यनादमिति - ख. ।

469

सनत्कुमार उवाच

हिरण्याक्षस्तदायान्तं दृष्ट्वा देवेन्द्रमग्रतः१ ।
उवाच रथयन्तारमिन्द्रं प्रति नयस्व माम् ।।१।।
स तेन चोदितस्तस्य चोदयानस्तदा हयान् ।
अनयत्तं सुरेन्द्राय हुतं भागं यथानलः ।।२।।
स गजस्कन्धगं देवं सहस्राक्षं सुरेश्वरम् ।
शरपाते तदा स्थित्वा प्रोवाचासुरपुंगवः ।।३।।
शक्र यत्ते बलं किञ्चित् तद्विदर्शय मा चिरम् ।
पूर्वदेवा वयं चैव त्रैलोक्यं चाखिलं हि नः ।।४।।
ज्येष्ठक्रमागतं कृत्वा न्यायेन च सुरोत्तम ।
ते यूयं न्यायमुत्सृज्य हत्वा मे भ्रातरं पुनः । ।५।।
विश्रम्भेण शठा भूत्वा पश्चाद् देवत्वमागताः ।
इमे वयं पूर्वदेवा न वा यूयञ्च देवताः ।।६।।
युध्यतां वोद्य सर्वेषां जीवितानि हराम्यहम् ।
सहानुगैस्त्वामिहाद्य हत्वा कृत्वा बलिं तथा ।।७।।
भविष्याम्यनृणो भ्रातुर्यस्त्वया मायया हतः ।
स एवमुक्त्वा बलवद्धनुराकृष्य वीर्यवान् ।
ललाटे पञ्चभिर्व्यास विव्याध निशितैः शरैः ।।८।।
स विद्धस्तेन देवानां ललाटे पञ्चभिः शरैः ।
राजा बभौ यथा मेरुः सूर्यपादैः समावृतः ।।९।।
अथ तस्य तदा शक्रः पुनश्चङ्क्रमतो२ धनुः ।
चिच्छेद वज्रमादाय पुनश्चैनमताडयत् ।।8.81.१ ० ।।

स तेन सुप्रहारेण दिशो दीप्ता ह्यपश्यतः ।
अन्यच्च धनुरादाय पुनरेव व्यकर्षत । ।१ १ ।।

१ ..मभ्यगात् - ख. । २ -..श्चक्रमतो - ख.।

तदप्यस्याच्छिनद्राजा३ तथान्यद् भूय एव च ।
अथ शक्तिं समादाय चिक्षेप रुषितस्तदा । ।१ २। ।
तामापतन्तीं दीप्तास्यामुग्रां मृत्योरिव स्वसाम्४ ।
वज्रेण राजा५ चिच्छेद तदद्भुतमिवाभवत् ।।१ ३ ।।
गदामन्यां समुद्यम्य हिरण्याक्षस्तदा शुभाम् ।
अभिदुद्राव वेगेन क्रुद्धः सिंह इव द्विपम् ।।१४। ।
तस्यापतत एवाशु गदां हेमपरिष्कृताम् ।
चिच्छेद बहुधा राजा धर्मार्थाविव६ नास्तिकः ।।१५। ।
अथैनं विप्रचित्तिश्च शिनिर्बाष्कलिरेव च ।
मयश्च सम्बरश्चैव असिलोमा च दानवः । ।१ ६।।
तारश्च कारकश्चैव तथेन्द्रदमनः स च ।
कालनेमिश्च७ षण्डश्च विपाकः पाक एव च ।।१७। ।
इल्वलो नमुचिश्चैव वातापी कालमुंजिकः८ ।
एते सर्वे महामाया देवेन्द्रमभिदुद्रुवुः९ । । १८।।
तानापतत एवाथ रुद्रादित्याः प्रमन्यवः ।
रुरुधुर्विजने१० यद्वद् गजान् सिंहाः समूर्जिताः ।। १९। ।
तेषां तेषां च संग्रामः सुघोरः समपद्यत ।
अरण्येन्योन्यसंपातान्मत्तानां दन्तिनामिव ।।8.81.२ ० ।।
तत्रांशो११ नाम आदित्यो रथेनाम्बुदनादिना ।
आयम्य कार्मुकं व्यास दानवान् समुपाद्रवत् । ।२१ । ।
स विप्रचित्तिं दशभिः शिनिं पञ्चभिरेव च ।
त्रिभिश्च वाष्कलिं संख्ये मयं१२ पञ्चभिरेव च ।।२२। ।

संवरं चैव विंशत्या असिलोमानमेव च ।
तारं च तारकं चैव इल्वलं नमुचिं तथा । ।२३ ।।

३ तमप्यस्याच्छिन्नद्राजा - ख- । ४ स्नुषां - ख. । ५ मृजु - ख. । ६ धर्माथानिव - ख. । ७ कालनेमी च - ख. । ८ कालभुंजितः - ख. । ९ .. दुद्रुवे - ख. । १०. -विजये - ख. । ११ तत्रांसो - ख. । १२ यमं - ख. ।

वातापिं१३ चेन्द्रदमनं विपाकं पाकमेव च ।
कालनेमिं च षण्डं च तथा चामीसृमुञ्जिकम्१४ ।।२४। ।
एतान्सर्वान् स विव्याध दशभिर्दशभिः शरैः ।
विकर्षतां च संग्रामे आदित्यो लघुहस्तवान् ।
धनूंषि युगपद्देवश्चिच्छेद च ननाद च । ।२५। ।
तत एषां पुनर्वाहान् सूतान् दिव्यान् जयध्वजान् ।
प्रहसन्निव विप्रेन्द्र सायकैर्बहुधाकरोत् । ।२६। ।
ते हताश्वा महेष्वासा हतसूताश्च सर्वशः ।
वेगेन खड्गिनः सर्वे अंशमेवाभिदुद्रुवुः१५ ।।२७। ।
तान्मूर्त्तीनिव शैलेन्द्रान् गर्जतो जलदानिव ।
असंभ्रान्तस्तदादित्यो जानुष्वेवावपूरयत् ।।२८। ।
शरपूरितगुल्फास्ते जानुष्वेव च दानवाः ।
अंशमुत्सृज्य१६ वेगेन जग्मुरन्यां दिशं तदा ।।२९।।
ततो देवास्तदा चक्रुर्महान्तं तूर्यनिस्वनम् ।
सिंहनादाश्च विपुलान् बाहुशब्दाँश्च पुष्कलान् । ।8.81.३ ० । ।
अंशोप्यायम्य भगवान् धनुरिन्द्रायुधोपमम् ।
दानवानां सदैत्यानामकरोत् कदनं महत् ।।३ १ ।।
शिरांसि दानवेन्द्राणामंशः प्रहरतां वरः ।
अपातयत्१७ फलानीव पक्वानि श्वसनो यथा१८ । ।३२ ।।
धावन्ति केचिदंशेन१९ अशिरस्काः शरैः कृताः ।
गत्वा वेगेन संग्रामात् पतन्त्यूर्व्यां गतासवः ।।३३ ।।

अपरे बाहुभिश्छिन्नैरूरुभिश्च महाबलाः ।
पतिता निष्टनन्त्युग्रं२० निरयस्था यथा नराः ।।३४।।
शरपूरितसर्वाङ्गाः शरसंबद्धबन्धनाः ।
भ्रमन्ति तत्र तत्रैव संसार इव देहिनः२१ ।।३५ ।।

------

१३ वातापी - ख. । १४ मुण्डिकं - ख । १५ अंशुमेवाभिदुद्रुवुः - ख. । १६ अंशुमुत्सृज्य - ख. । १७ अपालयत् - ख., अफालयत् (?) । १८ पक्वानीव घनावली - घ., श्वसतो म्यथा? -- ख । १९ दन्तेन - ख. । २० ...न्त्युग्रा - ख. । २१ रागिणः (?) ।..

472

न स तत्रास्ति दैत्यो वा दानवो वा महाबलः ।
यं२२ शरा न विशन्त्युग्रा अंशस्य२३ सुमहात्मनः ।।३ ६। ।
बन्धुजीववनं यद्वद् वनमाभाति२४ पुष्पितम् ।
अशोककिंशुकानां वा तथा दैत्यबलं बभौ । ।३७।।
अयमंशोयमंशेति नेत्ययं चायमित्युत ।
सर्वमंशमयं दैत्या ह्यपश्यन्त भयार्दिताः । ।३८। ।
सोपि नित्यायतधनुः परिवेषीव भास्करः ।
यं यतः पश्यते दैत्यं तं तं विव्याध पत्रिभिः । ।३ ९। ।
नाददानस्तदा ह्यंशः सन्दधानस्तथापि वा ।
न विकर्षन्धनुश्चैव लक्ष्यते दैत्यदानवैः । ।8.81.४० । ।
मण्डलीकृतमेवास्य दृश्यन्ते कार्मुकं महत् ।
आदित्य इव मध्याह्ने दृश्यते स तदा युधि ।।४१ ।।
स दिव्यचापो२५ लघुहस्तवान् बली सदा महामण्डलभूतकार्मुकः ।
ददाह शत्रून् पवनेरितो रणे विभावसुः शुष्कमिवेन्धनं महद्२६ ।।४२।।
इति स्कन्दपुराणे युद्धे एकाशीतितमोध्यायः२७

सनत्कुमार उवाच
तांस्तथांशेन दैत्येन्द्रान् काल्यमानानितस्ततः ।

दृष्ट्वा बलो महामायो यन्तारमिदमब्रवीत् । ।१ । ।
नयस्व मां यतोंशोयं दुरात्मा दहते बलम् ।
यावदेनं शितैर्बाणैर्नयामि यमसादनम् ।।२। ।
तस्यापतत एवांशस्तदा प्रहरतां वरः ।
ध्वजं चिच्छेद१ बाणेन हयाँश्चैकैकशस्तदा । ।३ ।।

२२ -यः - क..। २३ ... नंशस्य - ख. । २४ धनमाभाति - ख. । २५ दीप्तहस्तो - घ. । २६ महानिति -ख. ।
२७ अध्यायः १३९ - ख. ।
१ ध्वजाश्चिच्छेद - ख. ।

भल्लेन च शिरः कायाद्यन्तुराशु न्यपातयत् ।
तञ्चैव पञ्चभिर्बाणैर्ललाटे समविध्यत । ।४। ।
तस्य दैत्यस्य ते भान्ति ललाटे पञ्च सायकाः ।
घनोदरविनिष्क्रान्ता भास्करस्येव रश्मयः । ।५। ।
दैत्योपि हि तदा धन्वी२ वियदुत्पत्य रोषितः ।
सायकैर्बहुभिर्व्यास सोंशं समकिरद्बली । ।६। ।
सुवृष्टिमिव३ जीमूतः - - - - इवाशनिम् ।
करान् दिवाकरो४ यद्वत् तुषारं चन्द्रमा यथा५ ।।७। ।
तथा स दानवो दर्पाद्बलः प्रहरतां वरः ।
अंशमेवाकिरत्तीक्ष्णैः सायकैर्मर्मभेदिभिः । ।८। ।
ध्वजं चैवास्य चिच्छेद बहुधा दानवेश्वरः ।
हयान् वेगहतान् कृत्वा सारथिं चाप्यसारथिम् । ।९ । ।
कार्मुकं बहुभिर्बाणैर्व्यधम - - - - - ।
यथांशं स चकारोग्रस्थान्यानपि दैवतान्६ ।।8.82.१ ० । ।
निरुद्यमान् महामायश्चकार विररास च ।
क्वचिद् गीष्पतिसंकाशः७ क्वचिद् भास्करसंनिभः ।। ११ ।।
क्वचित्सोमाग्निकल्पश्च क्वचित्ताराग्रहैस्समः८ ।

क्वचित्पर्वतसंकाशः क्वचिद् गृध्रवपुर्धरः ।। १२ । ।
क्वचिच्चाकाशमाविश्य अदृश्यः सोसृजच्छरान् ।
शरोपचितगात्रं तच्छिन्नं भिन्नं विदारितम् । । १३ । ।
विष्टब्धं मूकवत्सर्वं देवानां बलमाबभौ ।
नष्टवादित्रनिनदं हयहेषितवर्जितम्९ ।। १४। ।
गजबृंहितविभ्रष्टं श्रान्त१० योधोग्रनादितम् ।
निष्पन्दं तद्बलं भाति चित्रप्रत्यर्पितं यथा ।। १५ ।।

२ म(स्र) ग्वी - ख.। ३ सवृष्टिरिव - ख । ४ दित्यकरो - ख । ५ इव - ख ६ देवतान् ख । ७ ...च्छ्रीपतिसंकाशः (?) । ८. ग्रहैस्सह - ख. । ९ गर्जितम् - ख. । १० शान्त - (?) ।

ऊर्ध्वं निरीक्षते तत्र यः कश्चिद्विबुधो बले ।
बलस्तस्य शरैर्वक्त्रमकरोद्वि - वद्बली ।। १६। ।
- - - -- -- -- -- -- -- - ।
चेष्टाविराहिता११ श्चासन् यथा मोक्षपथि१२ स्थिताः । । १७।।
तांस्तथा सीदतः सर्वान् दृष्ट्वा बलमहार्णवे ।
वायुर्जयन्तः पूषा च भगश्च सुमहाबलाः । । १८।।
नदन्तस्ताञ्छराँस्तस्य बलस्य समवारयन् ।
वायुस्तस्य महाभाग शरान्मेघादिवोदितान्१३ ।।१ ९।।
मुञ्चतो१४ मुच्यमानाँश्च मुक्ताँश्चैवाहरद्बली ।
भगोस्य कार्मुकं दिव्यमच्छिनत्प्रहसन्निव । ।8.82.२० । ।
देहत्राणं तथा पूषा जयन्तश्चेषुधी तथा ।
- - - - - - - - - - - - - - - - - ।।२१।।
समार्दयन् शरैस्तीक्ष्णैर्देवा रविसमप्रभाः ।
सोर्द्यमानस्तदा देवैर्बली दनावपुंगवः । ।२२ ।।
वृक्षैः काननजैर्व्यास युयुधे भीमविक्रमः ।
तान्द्रुमाँस्ते तदाक्षिप्तान् बलेन बहुधा शुभान् ।।२३ ।।

क्रचुःशरैर्देवतेन्द्रास्ततः स गिरिमाव्रजत् ।
गृहीत्वा स महच्छृङ्गं समृगव्यालकिन्नरम् ।।२४।।
चिक्षेप सुमहानादं१५ प्रकुर्वाणोतिदारुणम् ।
तथा पतन् स१६ वेगेन पवनो बलवान् बलात् ।।२५।।
जहार शृङ्गं तच्चापि पपातासुरमूर्धनि ।
दानवानां तदा कोटिमेकां वीर्यवतां युधि ।।२६ ।।
जघान बलमुक्तं तद् गिरिशृङ्गं महास्वनम् ।
तान् हतान् दानवास्तेन शृंगेण दितिनन्दनान् ।।२७। ।

११ चेष्टाविरहितं - घ. । १२ मोक्षपथे (?) । १३ ...निवोदितान् - ख. । १४ मुच्यतो - ख. । १५ सुमहत् नादं - ख. । १६ पतन्तं - ख. ।

475

(४७५) दृष्ट्वा देवांश्च तानुग्रानभज्यन्त१७ सहस्रशः१८ ।
रथैरश्वैर्गजैश्चैव तथा चैव पदातयः ।।२८। ।
उत्सृज्य वाहनान्यन्ये१९ जीविताभ्यर्थिनस्तदा२० ।
प्रमुञ्चन्तो महानादान् पलायन्त२१ सहस्रशः । ।२९। ।
द्रबतस्तान् तदाभ्येत्य हिरण्याक्षः स दानवः (?) ।
विप्रचित्तिश्च दनुजः प्रह्लादश्च महाबलः । ।8.82.३ ०।।
मय - -२२ न्धको दैत्यस्तारकः शक्रतापनः ।
ऊचिरे दानवान् सर्वान् दैत्यांश्च भयविह्वलान् ।।३ १ ।।
भो भो दानवशार्दूला दैत्याश्च सुरशत्रवः ।
किं पलायथ२३ तिष्ठध्वं मा भयं वोस्तु दानवाः ।।३२। ।
क्व गता दानवा यूयं सुखं लप्स्यथ वा न वा ।
एते बलमजानन्तो२४ देवाः पूर्वं महाबलाः । ।३३ । ।
न प्रमर्दन्ति पाताले स्थितान्नाप्यसुरोत्तमाः२५ ।
निःशेषान् प्रमथिष्यन्ति पातालेपि कुलाधमाः ।।३४।।
मा यात विनिवर्तध्वं रिरक्षिषत२६ सर्वशः ।

सुयुद्धेनात्मनो दैत्या मा भयं वोत्र जीविते ।।३ ५।।

क्व गतं दनुजत्वं वः क्व गता दैत्यता च वः२७ ।

क्व च वैरं सुरैः सार्धं क्व राज्यहरणं गतम् ।।३ ६। ।।।

यद् धैर्यं२८ यश्च वो दर्पः कुलं जन्म२९ च यद्धि वः३० ।

यच्च वो३० गर्जितं पूर्वं तस्य कालोयमागतः । ।३७।।

तदा ब्रुवत यद३२ दैत्या न बाला३३ वयमित्युत ।

वयमेकैकशो योग्या देवानां नाशनेपि३४ च ।।३८।।

तस्य कालोयमद्येह प्राप्तः किं विपलायथ३५ ।

तत् सर्वं गर्जितं वोद्य जानाम्यहमतः परम् । ।३९।।

१७ दृष्ट्वान्ये दानवाः सर्वे व्यभजन्त (?) । १८ सुरशत्रवः - घ. । १९ वाहनानन्ये - ख. । २० जीबितेनार्थिन- स्तदा - ख. । २१ प्रविलीनास्तदा दैत्या दानवाश्च - घ. । २२ यममुक्तो - ख. । २३ पलायत - ख । २४ एतैर्बलमजानन्तो - ख. । २५ स्थित्वा नाप्यसुरोत्तमाः - ख । २६ ररक्षारुत - ख. । २७ गतो दैत्यश्च वः - ख. । २८ यद्वैरं - ख. । २९ कुलजन्म - ख. । ३० महर्द्धिमत् - घ. । ३१ ते - ख. । ३२ यत्तद्ब्रुवते तदा - ख., यत्तु ब्रूत तदा - घ. । ३३ बलिनो - घ. । ३४ नाशनेति - ख. । ३५ .. षिञ्चि पलायत - ख. ।

शरदम्बुदवद् दैत्या व्यर्थं मा यात भीरिह३६

निवर्तध्वमधर्मज्ञा युध्यध्वं कृतनिश्चयाः ।।8.82.४० । ।

वीक्षध्वं मे सपुत्रस्य महत् कर्म कुलाधमाः ।

कश्यपस्य सुतः श्रीमान् हिरण्याक्षोस्मि दानवाः ।।४१ । ।

अन्धकश्च सुतोयं मे ब्रह्मदत्तवरः शुभः ।

हिरण्यकशिपोर्वीर्यं यदभूदसुरोत्तमाः ।।४२ । ।

द्विगुणं तन्ममाप्यस्ति वीक्षध्वं तदशंकिताः ।

अद्य चैतान् मया सर्वान् हतान् पश्यत दानवाः ।।४३ ।।

संग्रामे यदि तिष्ठन्ति सर्वे देवा ममाग्रतः ।

अद्य त्रैलोक्यमव्यग्रं हतेष्वसुरशत्रुषु । ।४४। ।

विज्वरा भोक्ष्यथ३७ सुखं मयेन्द्रेणासुरोत्तमाः ।

मा वोस्तु भयमद्येह यथा तिष्ठन्ति साधवः३८ ।
सपुत्रं मां युधि यथा वीक्षमाणास्तु तिष्ठत ।।४५ ।
सनत्कुमार उवाच
त एवमुक्ता विप्रेन्द्र गजास्तोत्रार्दिता इव ।
विनिवृत्ताः पुनः सर्वे लज्जयातिसमावृताः३९ । ।४६। ।
ते छत्रसंछादितवक्त्रपद्मा लज्जासमाविष्टविरागवक्त्राः४० ।
न तस्य राज्ञो मुखतोवतस्थुस्तिमेरिवार्त्ताः सलिलेल्पमीनाः ।।४७।।
इति स्कन्दपुराणे युद्धे असुराक्रोशनो नाम द्व्यशीतितमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच
अथ ते दानवा व्यास निवृत्ता रणमूर्धनि ।
दुष्करं तं तदा चक्रुर्वेगं नद्य इवार्णवे । । १ । ।

३६ भीविहः - ख., भीतवत् - घ ।३७ भोज्य?, - ख. । ३८ सापवः - ख. । ३९ स(श)यावृताः (?) । ४० विचारवक्त्राः - घ. ।

प्रह्लादश्चानुह्लादश्च शिनि१ र्बाष्कल एव२ च ।
विरोचनो बलिर्बाणो बलोन्यो देवकण्टकः३ ।।२।।
विप्रचित्तिश्च षण्डश्च ह्रदश्च स शतोदरः ।
यमोसुरश्च व्यंसश्च शतावर्त्तो हुतोदरः ।।३ ।।
केशी च नमुचिश्चैव तथेन्द्रदमनोसुरः ।
मयो मुर४स्तारकाक्षो विद्युन्माली प्रभाकरः । ।४।।
तारश्च तारकश्चैव बकश्चाटिश्च विश्रुतः ।
मूकश्चैव कुभश्चैव कार्तस्वनमहारवौ ।।५।।
वातापी चेल्वलश्चैव तथैवेल्वकबल्वलौ ।
केतुश्च शतकेतुश्च राहुः स्वर्भानुरेव च ।।६।।
शम्बरो नमुचिश्चैव कालशम्बर एव च ।

दुन्दुभिर्महिषश्चैव शतदुन्दुभिरेव च । ।७।।
कालनेमी विपाकश्च पाको दुर्योधनस्तथा ।
हस्ती सुन्दनिसुन्दौ च शरभः काल एव च ।।८।।
वृषपर्वा५ शताक्रन्दः६ शतावर्त्तोथ धेनुकः ।
प्रलम्बश्च बकश्चैव७ गजो हालाहलस्तथा ।।९।।
सैंहिकेयाश्च विख्याताः पौलोमाः कालकासुताः ।
निवातकवचाश्चैव बालेयाश्च तथा गणाः । ।8.83.१ ०।।
बाणस्य च सुताः सर्वे कालखंजाश्च विश्रुताः ।
वृत्रो वृत्तश्च सगणस्तथान्ये सुमहाबलाः ।।१ १ ।।
तस्य सैन्यस्य विप्रेन्द्र नर्दतः संबभौ तदा ।
वेगः स सिन्धुराजस्य वेलां प्रति यथा महान् ।।१२।।
वादित्ररवसंमिश्रैः सिंहनादैः सुपुष्कलैः ।
रथनेमिहयानां च गजानां बृंहितैः सह ।। १३ । ।
स शब्दस्तुमुलो व्यास त्रैलोक्यमवपूरयत् ।
देवाह्यपि८ सुसंयत्ताः सर्वोद्योगेन संस्थिताः । ।१४।।

१ निशि - ख, शिवि - घ. । २. .र्बाष्कलिरेव - घ. । ३ वातोथ कंपनः - घ. । ४ ...सुर - ख. । ५ विशपर्वा - ख. । ६ शतानन्दः - ख. । ७ ध्वकश्चैव - ख । ८ देवापि हि - ख. ।

प्रत्यगृह्णन्त तान्९ दैत्यान् क्रोधताम्रायतेक्षणाः१० ।
----- -- - - - - - - - - - - ।। १५ । ।
असिभिः पात्यमानैश्च शतघ्नीभिश्च सर्वतः ।
उल्काभिरिव तद् व्योम चिचित्रमभवत्तदा । ।१ ६। ।
शरासिभिन्नकृत्तानि११ पतन्त्युर्व्यां शिरांसि हि१२ ।
तालेभ्य१३ इव पक्वानि फलानि मुनिसत्तम ।। १७। ।
मुकुटैर्हारकेयूरैः श्रोणीसूत्रैश्च सप्रभैः ।
निष्कैर्दुकूलैः कटकैरंगुलीयैः सकुण्डलैः । ।१८।।

उरच्छदैः कङ्कतीभिः१४ करपालैश्च दन्तिनाम् ।
व्यजनैर्बालवृन्तैश्च१५ छत्रैर्मणिभिरेव च । ।१ ९।।
पट्टैश्च काञ्चनैर्दिव्यैः कवचैश्च महाप्रभैः ।
शिरोभिश्चरणैश्चैव करै१६र्वक्त्रैर्महाप्रभैः ।।8.83.२ ० ।।
प्रतोदैश्च कुथाभिश्च योक्त्रैश्च कनकोज्ज्वलैः ।
तत्र युद्धनिशा भाति१७ ताराभिर्द्यौरिवापरा ।।२१।।
तिष्ठ तिष्ठ क्व मे यासि नास्ति मोक्षस्तवाद्य वै ।
स्थितोहं प्रहरस्वेति न मे भीस्तिष्ठ मेग्रतः ।।२२। ।
किं गर्जसि वृथा व्योम्नि शरदीव बलाहकाः ।
कर्मणा दर्शय क्षिप्रं गर्जितं तेद्य निष्फलम् । ।२३ । ।
नैवं प्रह्रियते मूढ मा१८ वीक्षस्व दृढो भव ।
तिष्ठ तिष्ठ क्व गन्तासि मम हत्वा प्रियं सुतम् । ।२४।।
स्थितोस्म्येष नयिष्यामि१९ त्वामद्य यमसादनम्२० ।
अद्य ते - रतां सर्वां देवाधम सुदुस्सहाम् ।।२५।।
नाशयिष्यन्ति मद्बाणास्तिष्ठ तिष्ठ ममाग्रतः ।
दानवाधम देवोस्मि नास्मि२१ भीतोहमाहवे२२ ।।२६। ।
९ प्रगृह्णस्तांश्च - ख. । १० क्रोधताम्रायतेक्षणा(न?ः?) - ख. ।

११ .. .भिर्निकृत्तानि (?) । १२ तु - ख- । १३ तलेभ्य - ख. । १४ कङ्कटीभिः - ख. । १५ ..स्तालवृन्तैश्च - (?) । १६ कलौ - ख । १७ युद्धदिशा - ख, युद्धायनिर्भाति? - घ. ।' १८ मो - ख. । १९ करिष्यामि - ख. । २० त्वामप्यद्य - ख., यमातिथिम् (?) । २१ नास्ति - ख. । २२,भीतहमाहवे - ख. ।

एवं वदन्तो युयुधुर्यथा मत्ता महागजाः ।
परस्परवधासक्ता योधास्तत्र सहस्रशः ।।२७।।
अन्योन्यमेवमाभाष्य प्रैषयन्यमसादनम् ।
सिद्धाश्च चारणाश्चैव व्योम्नि सर्वे व्यवस्थिताः ।।२८।।
साधयन्ति२३ रमन्ते च नदन्ति२४ च यथाम्बुदाः ।

ममायं दानवः२५ संख्ये हतो भर्ता विनिर्मितः ।।२९।।
अयं देवस्तव पतिर्मा पारक्ये मनः कृथाः ।
किमेवं लोभयुक्तासि श्रेष्ठं श्रेष्ठं परीक्षसे । ।8.83.३ ० ।।
स्वयंग्राहो न चेहास्ति२६ लेख्यं वाचय मा त्वर२७ ।
असन्तुष्टं मनः किन्ते२८ संतुष्टा भव सुन्दरि ।।३ १ ।।
भागोयं ते सुरैर्दत्तस्तं गृहीत्वा व्रजालयम्२९ ।
एवमप्सरसश्चात्र वदन्ति च हसन्ति च ।।३ २।।
समरे३० निहते३१ योधे३२ कुर्वन्ति कलहं तथा ।
मेखलावलयोन्मिश्रं तासां तत् कलभाषितम् ।।३ ३ । ।
श्रुत्वा श्रुत्वा च ते योधा युयुधुर्भयवर्जिताः ।
वल्गिता स्फोटितै३३श्चैव दिशः सर्वा व्यनादयन् ।।३४।।
तत् तप्रवादितगजोपबृंहितवल्गिताकुपितसिंहनादितम् ।
देवदानवभयप्रवर्तनं३४ जीवितान्तकरमाबभौ३५ रणम् ।।३ ५ ।।
इति स्कन्दपुराणे युद्धे त्र्यशीतितमो३६ध्यायः

सनत्कुमार उवाच
स युद्धयज्ञस्तत्राग्र्यो१ राज्यार्थमभवत्तदा ।
तत्र यज्वा२ स्वयं देवः३ सहस्राक्षः प्रतापवान् ।।१।।

२३ सीधयन्ती - ख. । २४ नदन्तो (न्ते) - ख । २५ दानवाः - ख. । २६ नदीहास्ति - ख. । २७ मा त्वरी - ख. । २८ कस्ते - ख. । २९ प्रजान्नये - ख. । ३० अपरे (?) । ३३१ हित्यं?, । ३२ योधं - ख. । ३३ स्फोटिता - ख. । ३४ प्रवर्द्धनं (?) । ३५ जीवितान्तकरणं बभौ -ख. । ३६-३९ ख । १ स्तत्रोग्रो (?) । २ यष्टा - घ. । ३ देवं - ख. ।

480
सह देवैः सुराध्यक्षः कुशास्तस्य शरा मताः ।
आयुधानि विचित्राणि स्रुवा४ यैर्हूयते हविः । ।२ । ।
हविः प्राणाः समाख्याता५ अग्निर्मृत्युर्महाप्रभा६ ।

मन्त्राश्चास्त्राणि दिव्यानि पुरोडाशाः शिरांस्यपि । । ३ । ।
सोमस्तत्र जयोभून्नु७ रुद्राश्चाध्वर्यवोभवन्८ ।
आदित्या बह्वृचश्चासन् होत्रं च९ वसुभिः कृतम् । ।४।।
ब्रह्मा समभवच्चात्र स्वयं देवो बृहस्पतिः ।
शामित्रं चाश्विनौ तौ तु यज्ञ एवं व्यवर्त्तत१० । ।५।।
पशुस्तत्राभवद्दैत्यो हिरण्याक्षः सहानुगः११ ।
एवं बभौ तदा यज्ञो दैत्यानां शिशिराधिपः(?) ।। ६।।
हिरण्याक्षोभवद्यज्वा दैत्यदानवनायकः ।
विप्रचित्तिरभूद् होता प्रस्थातारश्च१२ दानवाः ।।७।।
उद्गाता चैव प्रह्लादः शुक्रो ब्रह्मा च सुव्रतः ।
पशुरिन्द्रः सहस्राक्ष एवं सोयजदव्ययः । ।८। ।
तस्मिँस्तदा महायज्ञे वर्तमाने महाभये ।
इन्द्रः समासदद्दैत्यं हिरण्याक्षं महाबलम् ।।९ ।।
वायुरभ्याययौ तूर्णं विप्रचित्तिं महाबलः ।
सक्तोभूत् संवरेणांशो बलेन१३ भग एव च ।।8.84.१ ०। ।
विरोचनेन पूषा च मित्रो बलिमथासजत् ।
बाणेन वरुणः सार्धमन्धकेन यमस्सह । ।१ १ । ।
जयन्तेनेल्वलः सार्धं मयेन१५ सह चन्द्रमाः ।
अहिर्बुध्न्येन राहुश्च कापाली शतकेतुना । ।१ २ ।।
अजैकपात् कालनेमिं ज्वरः कार्तस्वनेन च ।
प्रह्लादेनार्यमा सार्धमनुह्लादेन वै धरः । । १३ ।।

४ स्रुवो - ख. । ५ .श्चान्धक (आख्या?) - घ. । ६ प्रभुः - घ.. ...प्रभः (?) । ७ जयोभूच्च - घ. । ८ पर्वणाभवन् - घ. । ९ ... न्नोत्रं - ख., उद्गात्रा - घ. । १० न्यवर्तत - ख., प्रवर्तत - घ.। ११ सहानुगैः - घ. । १२ प्रस्तोतारश्च (?) । १३ संवरेणाशुर्बलेन - ख. । १४ ...मथासृजत् - ख., मयुध्यत - घ. । १५ यमेन - ख. ।

ध्रुवो ह्रदेन१६ संसक्तो ह्यन्ये चान्यैर्महाबलाः ।
हिरण्याक्षस्तदेन्द्रस्य१७ दृढमायम्य कार्मुकम् ।।१४। ।
विव्याध गजमेकेन कुम्भदेशे महाबलः ।
देवेन्द्रं पञ्चभिर्बाणैर्जत्रुदेशे समाहनत्१८ ।
षड्भिर्ललाटे विव्याध गजं भूयश्च सप्तभिः । ।१ ५। ।
स गजस्तैः शरैर्भिन्नः क्षरन् रुधिरमाबभौ ।
गैरिकाम्बुपरिस्रावी श्वेतः पर्वतराडिव ।। १ ६।।
तस्य क्रुद्धस्तदा शक्रो वज्रेण शतपर्वणा ।
प्रहारमददद् व्यास गण्डदेशे ननाद च । । १७। ।
स वज्रघातं दैत्येन्द्रः पुष्पघातमिवोर्जितम् ।
अचिन्तयानः सगजं शक्रमेवार्दयद्बली । । १ ८।।
गजोपि तेन निर्भिन्नः क्षरद्रुधिर आबभौ१९ ।
हविषेवानलः क्रोधात् प्रजज्वाल जगर्ज च । ।१ ९।।
स वेगं महदास्थाय अंकुशेन च चोदितः ।
हिरण्याक्षरथं तूर्णं जग्राह रथकूबरे ।। 8.84.२० ।।
गृहीत्वा स तमुत्क्षिप्य२० चिक्षेप गजसत्तमः ।
मेरुशृंगमिवोत्क्षिप्य समेघं श्वेतकुण्डली । ।२ १ । ।
गत्वा मुहूर्तं वेगेन पतन् रथवरो२१ बभौ२२ ।
स्वर्भानुना हतः पूर्वं सरथो भास्करो यथा । ।२२ । ।
तत्र सम्यक् स्थितं भूमौ हिरण्याक्षरथं पुनः ।
आजगाम गजस्तूर्णं२३ जिघृक्षुर्मुनिसत्तम । । २३ । ।
प्रसारितकरो दन्ती स्तब्धदृक्कर्णबालधिः ।
अभ्यधावत वेगेन गरुत्मानिव पन्नगम् । ।२४। ।
तमापतन्तं वेगेन समीक्ष्यासुरसत्तमः ।
बभार२४ स तदा व्योम्नि गरुत्मानिव पन्नगम् । ।२५।।

१६ ह्रादेन (?) । १७... स्तथेन्द्रस्य - ख., स्सुरेन्द्रस्य - घ । १८ समाहतः - ख. । १ ९... माबभौ - ख। २० न (त) दोत्क्षिप्या - ख. । २१ द्रथवरो - ख । २२ मतौ - ख. । २३ रथं तूर्णं - ख । २४ दगार (?) - ख, वघार - घ. ।

तं तु मण्डलमावृत्तं गजोप्यनु तथैव हि ।
स्तब्धदृक्कर्णलांगूलः प्रसारितकरोभ्रमत् । ।२६।।
हाहाकृतमभूत् सर्वं साधुसाध्विति चोभयोः ।
बलयोर्देवदैत्यानां मूकवच्चाभवत्पुनः ।। २७।।
साधु दैत्येति चान्येषां हिरण्याक्षेति चैव हि२५ ।
स गजस्कन्धगो भाति भ्रमन् सुरगणेश्वरः ।।२८।।
सपक्ष इव२६ शैलेन्द्रे महिषोग्रं समास्थितः२७ ।
हिरण्याक्षश्च दैत्येन्द्रो भ्रमित्वा त्रिर्महासुरः । ।२९।।
गजं द्रुतमिवोत्सार्य रथे तस्थौ महाबलः ।
युध्यमानस्तु दैत्येन्द्रो दृढमायम्य कार्मुकम् । ।8.84.३ ० । ।
देवराजं शरैस्तीक्ष्णैः समन्तात् पर्यवारयत् ।
स तैः शरैस्तदा व्यास मर्मसंधिषु ताडितः ।।३ १ । ।
वज्रेण शतधा तस्य कवचं प्रव्यशातयत् ।
हयानां चैव योक्त्राणि सर्वाण्येव त्वकृन्तत ।।३ २।।
रश्मीँश्च सूतहस्तस्थान् प्रतोदं चैव काञ्चनम् ।
चिच्छेद वहुधा शक्रः प्रहसन्निव वीर्यवान् । ।३३ ।।
छिन्नयोक्त्रास्ततोस्याश्वाः स्वछन्दाः संप्रतस्थिरे२८ ।
हिरण्याक्षोप्यवप्लुत्य गदया समताडयत्२९ ।।३४।।
गजं सुरपतिं चैव खड्गेन स महासुरः ।
स गजस्तेन घातेन त्यक्त्वा तं रथसत्तमम् । । ३५।।
शकृन्मूत्रं सृजन् व्यास प्राद्रवद् बलवांस्तदा ।
मर्दयानो नदँश्चैव भ्रामयन् सुरसत्तमम्३० ।।३ ६ ।।
असिनाभ्याहतश्चापि देवराजो महाबलः ।

नार्त्तिमानभवत् संख्ये न - - - - - - -३१ । ।३७। ।

२५ ह - ख. । २६ सपक्षमिव - ख. । २७ महिषोग्निसमास्थितः - ख. । २८ समतस्थिरे - ख. । २९ मास ... - ख. । ३० बभ्रामाशु रसँस्तदा (?) । ३१ न चाप्य.. .क्षमाबभौ - ख., च क्षतमना - घ. ।

स दानवेन्द्रप्रहतेन दन्तिना महाबलः प्रस्रुतदानगन्धिना ।
अमृष्यमाणः प्रययौ प्रमाथिना हिरण्यनेत्रेण युधि प्रमाथितः ।।३८।।
इति स्कन्दपुराणे युद्धे चतुरशीतितमोध्यायः ।

सनत्कुमार उवाच
विप्रचित्तिर्महामायो वायुं बहुभिराशुगैः ।
अवाकिरद्दनुसुतो वृष्ट्येव हि जलप्रदः । ।१ ।।
संछादयन् तदा व्यास मण्डलीकृतकार्मुकः ।
इषूँश्चिक्षेप तीक्ष्णाग्राञ्छलभान् सागरो यथा ।।२।।
धारा बलाहकाद्यद्व१ ज्ज्योत्स्नाश्चन्द्रमसो यथा ।
रश्मयो भास्कराद्यद्वद्२ हिमं हिमगिरेरिव ।। ३ ।।
तथा३ ते शरसंघाता४ धनुषो मण्डलीकृतात् ।
विप्रचित्तेर्विनिष्पेतु - - - - - - - -५ ।।४। ।
भास्करं छादयानाँस्ताञ्छरानापततो बली ।
भगवाननिलो वेगादसुरेषु न्यपातयत् ।।५।।
तैः शरैस्तस्य दैत्यस्य दानवा बहवो७ हताः ।
छिन्नाश्च निष्टनन्त्युर्व्यां निरयस्था यथा नराः । ।६ ।।
तांस्तथा निहतान्८ दृष्ट्वा विप्रचित्तिर्महासुरः ।
अवप्लुत्य रथाद् वायोर्बाहुयुद्धमयुध्यत ।।७।।
तस्य युद्धप्रसक्तस्य वायोर्बलमवर्धत ।
अमन्यन्त सुराश्चैव निगृहीतं दनोः सुतम् ।।८।।
अथोत्पत्य तदा वेगाद् गदया पवनं दृढम् ।

अताडयत् हिरण्याक्षो गण्डदेशे महाबलः । ।९। ।

१ बलाहककानां च - घ. । २.. श्चै (च्चै?) व - ख. । ३ कुथा - ख. । ४ शरणंयात्रा - ख. । ५ ...र्वीक्षामृन्मथभेदतः (?) - ख. । ६ बला(त्) - ख. । ७ बहुशो - ख. । ८ विहतान् - ख. । ९ वायुं बाहुयुद्धेन योधयत् (?) ।

स तेन सुप्रहारेण हिरण्याक्षस्य - - - ।

---न्यन्न१० किञ्चिच्च तत११ एव स दानवम्१२ ।।8.85.१०।।

परित्यज्य ययौ तूर्णमन्यदेशं१३ महाबलः ।

अंशसंवरयोश्चापि सुमहन्मुनिसत्तम ।।११।।

युद्धं समभवद् घोरं द्रष्टॄणां१४ तुष्टिवर्धनम् ।

अंशोस्यापततस्तूर्णँ संवरस्य महाबलः ।।१२।।

दर्शयँल्लाघवं सम्यग् ध्वजं चिच्छेद कांचनम् ।

धनुश्च पंचधा कृत्वा हयान्निन्ये यमक्षयम् ।। १३ ।।

ततोस्य सारथेः कायाच्छिरो भूमावपातयत् ।

भूय एनं चतुःषष्ट्या सायकानामविध्यत ।।१४।।

स मायां तामसीं घोरां समाविश्याशु दानवः ।

उपलैश्चापि वज्रैश्च गदाभिः परिघैरपि ।।१५।।

कंकटैः करवालैश्च भिन्दिपालैरयोघनैः ।

जघान सरथं देवमंशं१५ व्यास रणाजिरे ।१६।।

स संदृश्य१६ समन्ताच्च पात्यमानं१७ महाभयम् ।

अंशो मूढो रणं त्यक्त्वा प्रययावन्यतो भयात् ॥१७॥

भगो बलं१८ समासाद्य रथेनाम्बुदनादिना ।

तिष्ठतिष्ठेति तं दैत्यमुक्त्वा विव्याध पत्रिणा ।।१८।।

स सायकं समादाय बलोसुरमहारथः ।

भगं१९ हस्ततले तूर्णँ निर्बिभेद ररास च ।।१९।।

तत एनं समासाद्य मायया प्रहसन्निव ।

आाहत्योरसि पादेन स्वरथं पुनराव्रजत् ।।8.85.२०।।

तस्य तल्लाघवं शौर्यममूढत्वं सवीर्यताम्२० ।

दृष्ट्वा देवासुराः सर्वे साधुसाध्वित्यपूजयन् ॥२१॥

१० त्यन्त - ख. ।। ११ तप - ख. ।। १२ दानव: - ख. ।। १३ मध्यदशं - ख. ।। १४ दंष्ट्रिन् (?) - ख. ।
माशु - ख. ।। १६ समदृश्यन् - ख. ।। १७ पातयान् - ख. ।। १= बलि - ख. ।। १९ भगो - ख. ।
२०च वीर्यवान् - ख. ।

भगोपि लज्जयाविष्टः पदा तेनाहतस्तदा ।

मुशलेन हयाँस्तस्य रथञ्चैव ससारथिम् ।२२।।

नामशेषाँस्तदा कृत्वा विननाद यथाम्बुदः ।

स्यन्दनं तु बलस्त्यक्त्वा चूर्णितं सहयं तदा ।।२३।।

भगस्य कार्मुक दिव्यं भूमिस्थश्चाच्छिनद्२१ बली ।

तत एनं पृषत्केन ललाटे समताडयत् ।।२४।।

हस्तयोश्च पुनर्व्यास शरैर्विव्याध सप्तभिः ।

गृह्णतः कार्मुकं चास्य पृष्ठदेशे२२ बलोच्छिनत्२३ ।२५।।

पुनश्चान्यत् पुनश्चान्यत् स जग्राह ततो भगः२४।।

मुशलं कालमूलं तत् सर्वघात्यनलप्रभम् ।।२६।।

हतोसीति तमुक्त्वैव चिक्षेप बलनाशनम् ।

तमापतन्तं मुशलं बलो दानवपुंगवः ।।२७।।

शरैर्विष्टम्भयामास नन्दी मृत्युं यथात्मनः ।

अथ२५ प्रतिहतं मत्वा मुशलं सोसुरः पुनः ।।२८।।

धनुष्कोटया भगं मूर्ध्नि बलवान् समताडयत् ।

रथश्च सह सूतेन गृहीत्वा कूबरे पुनः ।। २९॥

चिक्षेप दक्षिणस्यां स२६ वायुर्गिरिमिवार्णवे ।

पूषा विरोचनं देवः शरैर्बहुभिराशुगैः ।।8.85.३०।।

विव्याध समरे क्रुद्धः स च तं प्रत्यविध्यत ।

सप्तभिर्निशितैर्बाणै (?)रिषुभिर्मर्मभेदिभिः ।।३१।।

क्रुद्धः पूषा तथाकृष्य बलवान् कार्मुकं महत् ।

_ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ ॥॥३२॥

जीवितान्तकरं घोरं युगान्तादित्यवर्चसम् ।

मुमोच रिपुमुद्दिश्य हृतस्त्वमिति चोचिवान् ।३३।।

२१. शिचिच्छिदु(दे) - ख. ॥ २२ पुच्छिदेशे - ख. ॥ २३ बलाच्छिनत् - ख. ।। २४ धनुर्भगः - खः ।

२५ अथा • ख, । २६ दक्षिणामाशां - ख. ।

तमापतन्तं बहुधा नदन्तं२७ दिशश्च सर्वा अवभासयन्तम् ।

उल्काः स्फुलिंगाश्च समुद्गिरन्तं ययौ रिपून् वेगवदुत्पतन्तम् (?) ।३४।।

स चाप्यवप्लुत्य महासुरेन्द्रो दृष्ट्वा तमादित्यसमानभासम् ।

मत्वाविषह्यं स्वरथं विहाय वियत् समाविश्य ततोवतस्थे ।।३५।।

तत्तस्य सूतञ्च२८ हयोपपन्नं महारथं सर्वगमस्त्रवर्यम् ।

कृत्वाशु भस्मेव यथा हुताशो२९ जगाम खं दिव्यमदृश्यरूपम्३० ।३६।।

इति स्कन्दपुराणे युद्धे पञ्चाशीतितमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

ततो दग्धरथः खस्थो दानवः स विरोचनः ।

वेगेनासिं विनिष्कृष्य स पूष्णो निशिताञ्छरान् ।।१।।

चिच्छेदापततः सर्वान् कार्मुकं चैव वीर्यवान् ।

तथा चैनं पुनर्मूर्ध्नि खड्गेन समताडयत् ।।२।।

स तेन सुप्रहारेण क्षरद्रुधिरमस्तकः ।

रथोपस्थे पपाताशु वृत्तोत्सव इव ध्वजः ।।३।।

पतितं तं१ स दैत्येन्द्रः प्रगृह्याशु महाबलः ।

चिक्षेप देवराजानं नर्दमानः पयोदवत् ।।४।।

बलिं विव्याध मित्रश्च२ जत्रुदेशे शरैस्त्रिभिः ।

बलिरेकेन३ भल्लेन४ तस्य चिच्छेद कार्मुकम् ॥५॥

अथैनं पुनरन्येन हृदये समताडयत् ।

स मूढो मृतकल्पश्च रथोपस्थे ससाद ह ॥६॥

तं५ सारथिर्मृत्युभयाद् विषण्णं समुपस्थितम् ।

अपोवाह तदा व्यास ततो दैत्या विचुक्रुशुः ॥७॥

२७ नुदन्तं - ख. ॥ २८ सूताश्च - ख. ।। २९ हुताशनो - ख । ३० विग्रहः - ख. । १ पतितस्थं - ख. ।। २ शक्रश्च - ख. ।। ३ बलिने (नै) केन - ख. ।। ४ बाणेन (?) । ५ तत् - ख. । ६ सारथिं मृत्युभयाद् - ख. ।

बाणं विव्याध वरुणः पृषत्कानां७ शतेन ह ।

स कार्मुकशतानि स्म पञ्च बाणः प्रतापवान् ।।८।।

आकृष्य युगपत् क्रुद्धः शरांश्चिक्षेप तावतः ।

तानापतत एवाथ वरुणो लघुहस्तवान् ।।९।।

एकैकं पञ्चधा कृत्वा बाणं विव्याध पञ्चभिः ।

ततोस्य कार्मुकान् सर्वान् वरुणः प्रहसन् बली ।।8.86.१०।।

चिच्छेद सायकैस्तीक्ष्णैस्तदद्भुतमिवाभवत् ।

अथ छिन्नधनुर्दैत्यस्तस्य चिक्षेप वै गदाम् ।।११।।

छिन्नां दृष्ट्वा च तां भूयो गदाः पश्चासृजद्१० बली ।

स एकस्यां तदा सक्त११स्ता गदा१२ नाभ्यवैक्षत१३ ॥१२॥

अविक्षता१४श्च ताः सर्वाः पेतुस्तस्य ततोपरि ।

काचिन्मुकुटमामर्द्य निपपात१५ महीतले ॥१३॥

काचिच्च कार्मुकं घोरं हस्तदेशान्१६ न्यपातयत्१७ ।। ७ ।।

काचिद् ध्वजं१८ दृढं दिव्यं चिक्षेप धरणीतले ॥१४॥

काचिद्रथं तदाहत्य पांसुग्रासं चकार१९ ह ।

उरस्यूरूदरे कटया२०मपरा२१स्तस्य२२ ता गदाः ॥१५॥

पतंत्यः२३ सुमहाघोरा आर्तिं चक्रु२४र्महाभयाः ।

एवं स तेन विरथः२५ कृतः कृच्छ्रेण धीमता ।।१६।।

वरुणस्तं समुत्सृज्य जगामान्यद्रणाजिरम् ।

यमोन्धकं समासाद्य तिष्ठतिष्ठेति चोदितः ॥॥।१७।।

अथ२६ तस्य ततो दण्डं रथं प्रति समुत्सृजत्२७ ।। ७ ।।

स रथं तस्य संचूर्णं कृत्वा शतसहस्रशः।।१८।।

७ क्षुद्रकानां - ख. ।। ८ विच्छेदैकैकशो (?) ।। ९... मिवोद्गतम् ? ।। १०पश्चाशतं (?) पञ्चशतं (?) सृजत्।() ११ शक्ता - घ. ॥ १२ स्वां सदा - ख. ।। १३ नकुलीक्षते - ख., न समीक्षते (न)समैक्षत (?)। १४अवे (क्षिता?)- ख. ।। १५ काञ्चि (काश्चि?)न्मुकुटमारुहय निपद्यति (तन्ति?)- ख. ।। १६ विनिक्षिप्य(?) - ख. । १७ न्यपातयन् (?) - ख. ।। १८ भंक्त्वा ? ।। १९ ... ग्रासांश्चकार - ख. ।। २० उदरोरसि कटयां च - घ. । २१ समरे - ख. ॥ २२ तस्य - ख. ।। २३ पतत्यः - घ. ।। २४ चक्रे - ख. ।। २५ विधृते - ख. । । २६ अन्ध - ख. । २७ स यत्सृजत् - ख. ।

यमहस्तं पुनर्गत्वा तथैव समतिष्ठत ।

अन्धकोपि रथं त्यक्त्वा गदापाणिर्महाबलः ।।१९।।

यमं समभिदुद्राव क्रोधाद्वह्निमिवोत्सृजन्२८ । ।

स तस्य धावतो वेगात् पितृराजो यमः स्वयम् ।।8.86.२०।।

दण्डेनैव गदामुग्रां भस्मसायुज्यमानयत् ।

स प्रहस्य तदा चैनमुवाच प्रसभं यमः ।।२१।।

भवतो धाम यदभूत्तते विनिहतं मया ।

सांप्रतं त्वामपि पुनन्नेष्याम्यद्य२९ स्वमालयम् ।२२।।

अहं हि सर्वलोकस्य मरणे हेतुरीश्वरः ।

मया वैरं समासाद्य क्वान्ते३० जीवं विमोक्ष्यसे३१ ॥

अद्य त्वा निहनिष्यामि सुदृढं क्रियतां जगत् (?) ।।२३।।

अथवाद्य गतो३२ बन्धं३२ पूर्वं चान्धक मत्पुरम् ।

अग्रे द्रष्टासि तत्रैव सर्वानेतान् सुरद्विषः ।।२४।।

सनत्कुमार उवाच

अथैवंवादिनं युद्धं ह्यभीतोन्धकदानवः ।

उवाच तं यमं क्रुद्धं क्रोधाद् दीप्तानलेक्षणः ।।२५।।

हिरण्याक्षसुतो दृप्त अन्धकोस्मि सुरान्तकः ।

महायोगबलोपेतो नास्मि प्राकृतदानवः ।।२६।।

अंगाद्येन समुत्कृत्य भागान् मांसस्य कार्षिकान् ।

संवत्सरशतान्यष्टौ पञ्च चैव हुतोनलः ।।२७।।

तुष्टो ब्रह्मा ददौ यस्य सदैवामरतां शुभाम् ।

सोहं नाम्ना महासत्वो मृत्यूत्सेधो३५ न संशयः ।।२८।।

न त्वं मम कृतो मृत्युः सिंहस्येव वने शशः ।

अहं तु भविता मृत्युस्तव नास्त्यत्र संशयः ।।२९।।

२८ वह्निमिवोत्सृजत् (?) । २९ ...न्नयिष्याम्यद्य - ख. ।। ३० क्रान्ते - ख. ।। ३१ विमोक्षसे - ख. । ३२ गते - ख. ।। ३३ बन्द्यं (?) । ३४ अंगान्येव - ब. ।। ३५ मृत्युत्सव - ख., मृत्युस्तव (?) ।

अद्य त्वाहं दुरात्मानं३६ सर्वलोकभयंकरम् ।

हत्वा श्रेयो विधास्यामि ३७ त्रैलोक्यस्येति मे मतिः ॥8.86.३०।।

देवानाञ्च भवान्नित्यं हन्तव्यो विप्रिये स्थितः ।

तेषामपि प्रियो ह्यद्य भविष्यति हते त्वयि ।३१।।

न त्वयासादितं पूर्वं हरता जीवितानि हि ।

किञ्चिद् भूतं महद्भूतं तेन त्वं निर्भयः सदा ।।३२।।

देवास्तव भयाद् भीता अशक्तस्त्वद्वधे ततः ।

अमृतादीनि लिप्सन्ति पूजयन्ति सदा च ते ।।३३।।

अद्य त्वयि हते क्रूरे निर्द्वन्द्वास्तेपि सामरात् ।

अमृते न तथा३८ प्रीतिं करिष्यन्ति न संशयः ।।३४।।

अद्य गर्वश्च दर्पश्च योगमाहात्म्यमेव च ।

प्राणैः सहैव देहान्ते नाशयिष्यामि सर्वशः ।।३५।।

सनत्कुमार उवाच

स एवमसुरेन्द्रेण तर्जितो भास्करात्मजः ।

दण्डेनासुरशार्दूलमुत्तमांगेभ्यताडयत् ३९ ।। ३६ ।।

कालश्च तं करेणैव४० हृदये समताडयत् ।

मृत्युश्चाशनिना क्षिप्रं शिरस्येवाभ्यताडयत् ।।३७।।

कण्ठे च नियतिस्तस्य पाशं चिक्षेप दारुणम् ।

कृतान्तः परिघेनैव गण्डदेशे समाहनत् ॥३८॥

स तैरमोघैर्यामैश्च प्रहतोन्धकदानवः ।

पुष्पवृष्टया यथा कश्चिन्नार्तिमानभवत्तथा४१ ।।३९।।

न पाशास्तस्य लीयन्ते दण्डो वा परिघोपि वा ।

अन्यानि चास्य तीव्राणि न दुःखाय भवन्त्युत ॥8.86.४०॥

ततस्सर्वैस्तदोत्क्रुष्टं दानवैः सर्वतोदिशम् ।

अवादयन्त च तूर्याणि मुमुदे चान्धको भृशम् ।४१।।

३६ सुरात्मानं - ख. । ३७ ...भिधास्य1मि - ख ।। ३८ यथा - ख । ३९ हयसातयत् - ४० किंकरेणैब - ख. ॥ ४१ तदा - ख. ।

स तेषां तुष्टिशब्देन मदवीर्यसमीरितः ।।

विनद्याम्बुदवद् व्यास यममेवाभिदुद्रुवे ॥४२॥

स गत्वा तस्य वेगेन हन्यमानोपि किंकरैः ।

आाजघान महावेगो मुष्टिनोरसि तं यमम् ।।४३।।

पुनश्च४२ महिषं तस्य४३ शिरस्यभिहनत्पदा ।

तावुभौ विह्वलौ तत्र भ्रमित्वा किञ्चिदन्तरम् ।४४।।

हित्वान्धकं ततस्तूर्णं४४ ययतुर्मुनिसत्तम ।

जयन्तश्चेल्वलं प्राप्य विव्याध दशभिः शरैः ।।४५ ।।

तस्येल्वलश्चकर्ताशु ध्वजं रत्नविभूषितम् ।

हयानां चैव योक्त्राणि प्रतोदं चैव काञ्चनम् ।४६।।

विना योक्त्रैर्हयास्तस्य रथं त्यक्त्वा समुद्धताः ।

लाना४५ विजग्मुर्हेषन्तो जयन्तो विरथोभवत् ।।४७।।

स रथं संपरित्यज्य भूस्थः शक्रात्मजः प्रभुः ।

इल्वलस्य हयान्सूतं ध्वजञ्चैव न्यपातयत् ४६ । ।४८।।

अथोभौ४७ विरथौ भूत्वा ह्यन्योन्यविजयैषिणौ४८ ।।

अविध्येतां तदा यस्य४९ कार्मुके सायकैः शितैः ।४९।।

परस्परविनिर्मुक्तानुभौ५० संवार्य सायकान् ।

अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य नेदतुः सागराविव ।।8.86.५०।।

अथ शक्रसुतः श्रीमाँल्लब्ध्वा तस्य तदान्तरम् ।

धनुश्चिच्छेद भल्लेन ननाद च पुनः पुनः ।।५१।।

स विकृत्तधनुर्दैत्यः खड्गं दीप्तानलप्रभम् ।

भ्रामयित्वा विचिक्षेप तमप्यस्याच्छिनत्तदा५१ ॥५२॥

गृहीत्वान्यस्य पतितां गदां हेमविभूषिताम् ।

भ्रामयित्वा तु चिक्षेप सापदुद्राव वेगवत् ॥५३॥

४२ पुण्ड्रश्च ख. । ४३ महिषस्तस्य - ख ।। ४४ भित्वान्धकस्ततस्तूर्णं - ख. ।। ४५ नाना - ख. । ४६ व्यपातयत् - ख. ।। ४७ अथ तौ - ख. ।। ४८ विजिगीषिणौ (?) ।। ४९ पश्य - ख. ।। ५० ...वुभौ - ख. । ५१ ततस्तस्याच्छिन्नत्तदा ख।

स यावत्तां गदां घोरां शरैः सन्नतपर्वभिः ।

विचिच्छेद दितेः पुत्रस्तावदस्याच्छिनद्धनुः ।।५४।।

अथ यावत्स निस्त्रिंशं जग्राहादितिनन्दनः ।

तावदेनं पदा दैत्यो वामेनोरस्यताडयत् ।।५५।।

तमेव तस्य५२ जग्राह पादं स५३ च महाबलः ।

जयन्तो भ्रामयच्चैनं नर्दमानो यथाम्बुदः ।।५६।।

ततो हाहाकृतमभूदसुराणां बले महत् ।

यात त्रायत दैत्येन्द्रमिल्वलं५४ शीघ्रमित्युत ।।५७।।

देवानां सिहनादाश्च शंखशब्दाश्च पुष्कलाः ।

तूर्याणि चाप्यवाद्यन्त साधुसाध्विति चाभवत् ॥५८॥

जयन्तोपि यथा चक्रं विधाता बलवाँस्तदा ।

भ्रामयामास देत्येन्द्रं युगान्ताम्बुदवन्नदन् ।।५९।।

अथ स्वयं हिरण्याक्षः सोन्धको बलिरेव च ।

बाणोथ विप्रचित्तिश्च शंबरोथ विरोचनः ।। 8.86.६० । ।

कालकेयाश्च ते दैत्याः पौलोमाः सिंहिकासुताः ।

निवातकवचाश्चैनं समन्तात् पर्यवारयन् ।।६१।।

स तैः शरैर्गदाभिश्च परिघैर्दीघवेधनैः५५ ।।

अन्यै५६श्च बहुभिश्चित्रैरायुधैः५ ७ प्रहतो भृशम् ।।६२।।

स हन्यमानस्तं देवो जयन्तः शक्रनन्दनः ।

हिरण्याक्षपथे५८ क्षिप्त्वा प्राद्रवद् येन देवताः५९ ॥६३॥

इति स्कन्दपुराणे युद्धे षडशीतितमोध्यायः

५२ तमेवाभ्येत्य - घ. ॥ ५३ तु (?) स - ख. ॥ ५४ ... मन्धकं - ख. ॥ ५५ ... भेदनैः - घ. । ५६ अस्त्रश्च - ख. ।। ५७ ...राहन - ख.,...राह्व(?) ।। ५८ पदे(?), ...क्षोपरि - घ. ।। ५९ देवता यतः (?) ।

सनत्कुमार उवाच ।

मयश्चन्द्रमसं देवमार्दयत्१ क्रोधमूर्च्छितः ।

शरैराशीविषाकारैर्नर्दमानो यथाम्बुदः२ ।।१।।

तस्यास्यतस्ततो बाणान्३ चन्द्रमाः प्रहसन्निव ।

एकैकं सप्तधा कृत्वा मयं विव्याध पञ्चभिः ।।२।।

तत एनं पृषत्केन ललाटे समविध्यत ।

जहास च पुनर्देवस्तस्य लज्जां समादधत् ।।३।।

स तस्य हसतः शीघ्रं ललाटे कंकपत्रिणा ।

विव्याध भृशमायस्तो यथा विघ्नो यतव्रतम्४ ।।४।।

ततोस्य देव उद्दिश्य५ ध्वजं चिच्छेद नादयन्६ ।

चक्ररक्षाँश्च७ निस्त्रिंशै८रनयद् यमसादनम् ।।५।।

तस्य तच्चापलं वीक्ष्य९ मयो दानवसत्तमः ।

मायां दिव्यां१० समास्थाय राहुः समभवत्तदा ।।६।।

स राहुभूतो दैत्येन्द्रो देवेशं११ शशलक्षणम् ।

अभ्यद्रवद् यथा राहू रथेनाम्बुदनादिना ।।७।।

स तां मायां तदा ज्ञात्वा देवो ह्यमृतसंभवः१२ ।।

अपर्ववद्१३ वियत्स्थं वै१४ तं शरैस्त्रिभिरार्दयत्१५ ।।८।।

सोपि दैत्यो महामायस्ताञ्छरान्मायया‌ैव तु ।

वारयन्नभिदुद्राव१६ शीतरश्मिं महासुरः ।।९।।

ततोस्य स्यन्दनं दिव्यं नागयन्तृ१७ महाप्रभम् ।

गृहीत्वा कूबरे दैत्यश्चिक्षेप च ररास च ॥8.87.१०॥

अहिर्बुध्नः समासाद्य राहुश्चन्द्रमसो ग्रहम् ।

विशिखैः पंचभिर्विद्धा ध्वजमस्य न्यपातयत् ।।११।।

१ मर्दयत् - व. ।। २ नर्दमान इवावाग्वृदः - ख ।। ३ व णैः -ख. ।। ४ यथा व्रतम् - ख. ।। ५ ...मुद्दिश्यय - ख. । ६ दानव: - घ । ७ पादरक्षांश्च - घ । ८ निशितै - घ. । ९ अग्ररक्षान्पुनश्चिन्त्यान् - घ १० माया विद्यां - ख। । ११ - वेदेन ख., तं देवं - घ. ॥ १२ कृत्वा व्यतिष्ठदसुरेश्वरः - घ. । ।।१३ अपूर्ववद् - ख.,. अपूरयद् - घ. । १४ द्वितीयरथं - ख. ।। १५ स्तिमिरापहं - घ., राशयत् - ख । १६ वारयानोभिदुद्राव- ख. ।। १७ नाभयच्च घ ।

493

तस्योत्पत्य रथाद्राहुर्गदया भीमरूपया ।

धनुर्ध्वजं हयाँश्चैव समचूर्णयदव्ययः ।।१२।।

अशनिं शतघंटां स दीप्तां मृत्योरिव स्नुषाम्

जग्राह भृशमायस्तः१८ पाशं मृत्योरिवान्तकः१९ ।।१३।।

भ्रामयित्वा स तामुग्रां यमदण्डनिभां बलात् ।

चिक्षेप राहुमुद्दिश्य विद्युतं मेघराडिव ॥१४॥

सा ज्वलन्ती महोल्केव मेघाशनिरिवोज्ज्वला ।

पपात राहोः शिरसि यथा वज्रं शिलोच्चये ।।१५।।

अथ तेन प्रहारेण नार्त्तिमानभवत् स वै ।

स प्रहस्य भृशं राहुर्वेगं चक्रे महाबलः ।।१६।।

अहिर्बुध्नं प्रति क्रुद्धो नागानामिव पक्षिराट् ।

आपतन्तं स वीक्ष्यैव भगवान्देवसत्तमः ।।१७।।

जगाम तस्य पन्थानं मुक्त्वान्येन यथोरगः ।

शतकेतुश्च तं वीरो रथेनाम्बुदनादिना ।।१८।।

अभ्यद्रवद्रणे क्रुद्धस्तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ।

आाधावतोस्य कापाली हृदयं कंकपत्रिभिः ।।१९।।

बिभेद कुलिशः क्षिप्तो गिरिश्रृंगमिवोच्छ्तम् ।

स भिन्नहृदयस्तेन रुद्रेण ग्रहसत्तमः ।।8.87.२०।।

पपात स्वरथे मूढः शक्रध्वज इवोच्छ्रितः ।

ततो हाहाकृतं दैत्यैर्गृह्णगृह्णेति चाप्युत ॥२१॥

साधु साध्विति देवाश्च विनेदुर्जलदा इव ।

अथान्धको हिरण्याक्षो विप्रचित्तिर्विरोचनः ।।२२।।

शम्बरश्चेल्वलश्चैव बाणो बलिरथापि च ।

कालकेयास्सपौलोमा निवातकवचाश्च ये ।२३।

१८ भृशमायस्थ: - ख. ! १९ मृत्युरिवान्तकः - ख. ।

अन्ये च बहवो दैत्यास्तं२० रुद्रं पर्यवारयन् ।

ते शरैश्च गदाभिश्च मुशलैः प्राशतोमरैः२१ ।२४।।

न्यवारयन्त तं देवं तर्जयन्त:२२ पुनः पुनः ।

स हन्यमानस्तैर्देवो बहुभिर्मुनिसत्तम ।

अपासर्तत वेगेन समीपात् सुरविद्विषाम् ।२५।।

अजैकपात् कालनेमिं गदिनं गदयासहम्२३ ।
समाह्वयत दैत्येन्द्रं२४ मधुं विष्णुरिवोर्जितम् ।२६।।
तौ सुयुद्धौ२५ गदाहस्तौ२६ मंडलानि महाबलौ ।
अन्योन्यविजये सक्तौ ग्रहाविव विचेरतुः ।।२७।।
कालनेमिस्तु संक्रुद्धो गदां हेमपरिष्कृताम् ।
शतघंटाट्टहासां च मृत्योर्जिह्वामिवाद्भुताम्२७ ॥२८॥
भ्रामयित्वासकृद् दैत्यो नर्दमानो यथा वृषः ।
मुमोच रुद्रमुद्दिश्य स्कन्दः शक्तिमिवाचले ।२९।।
शक्रमुक्तामिवायान्तीमशनिं २८ पर्वतोपरि ।
विद्युतं वा महाशक्तां (?) स रुद्रो भीमविक्रमः ।।8.87.३०।।
वञ्चयामास वेगेन श्वेतो मृत्युमिवागताम् ।
तिष्ठतिष्ठेति चाप्युक्त्वा रुद्रः प्रहरतां वरः ।।३१।।
भ्रामयित्वा गदां घोरां दैत्यस्योपर्यपातयत् ।
स तया गदया दैत्यो दीप्तया भीमरूपया ।३२॥
हतो मूर्ध्नि दिशः सर्वा हारिद्राः समपश्यत ।
अथ दैत्यस्तदा सम्यग् भ्रामयन् स२९ गदां पुनः ।।३३।।
मण्डलानि विचित्राणि दर्शयित्वा महाबलः ।
अजैकपादं गदया स्कन्धदेशे व्यताडयत् ॥३४॥
स चाप्यवहतस्तेन यथा वज्रेण भूधरः ।
विवेश भूमिं३० दुःखार्त्तस्तददद्भुतमिवाभवत् ।।३५।।

२० रुद्रास्तं - ख. । २१ पाशतोमरैः - ख , प्राग . . (?) ।। २२ तर्जयन्तं - घ. ।। २३ गदयासहां - ख.,

महान् - घ. ।। २४ दैत्येन्द्रो - ख. ।। २५ तौ च क्रुद्धौ - ख. ।। २६ शस्ता... - ख. ।। ... २७ मिवोद्गताम् - घ. । २८ शक्रमुक्तमिवायान्तमशनिं - ख. ॥ २९ भ्रामयानो - ख । ३० भूमौ (?) ।

उत्थाय च स वेगेन रुद्रः क्रुद्धो महाबलः ।

अवसव्यं चरन् दैत्यसव्यतो मण्डलेचरः ।३६।।

भ्रामयित्वा गदां भूयो दैत्यस्योपर्यपातयत् ।

स दैत्यस्तेन घातेन भ्रमित्वा त्रिर्महाबलः३१॥३७॥

संस्तभ्य गदया भूयो रुद्रं कुक्षावताडयत् ३२।। ९ ।।

स तया गदया नुन्नो यथा वाय्वीरितो नगः ॥३८॥

पपात भूमौ वेगेन शतश्रृंगो३३ यथा पुरा ।

पतितं तु ततो३४भ्येत्य पदे जग्राह३५ सुव्रतम्३६ ॥३९॥

भ्रामयित्वा च चिक्षेप स चामृत्युरवस्थितः (?)

कार्तस्वनं ज्वरश्चोग्रो रुद्रः प्रहरतां वरः ।।8.87.४०।।

जघान निशितैर्भल्लैर्दशभिः स्तनयोः समम्३७ ।। ७ ।।

कार्तस्वनश्च३८ बाणेन कार्मुकं तस्य दीप्तिमत् ।

चिच्छेद बहुधा चैनं पुनर्विव्याध पत्रिभिः३९ ।।४१।।

. . .. रुद्रोपि दण्डं सर्वार्थसाधकम् ।

भ्रामयित्वाशु४० चिक्षेप कार्तस्वनरथं प्रति ।॥४२॥

तं युगान्तानलप्रख्यं शतसूर्यानलप्रभम् ।

जघान४१ शरजालेन मेघो वृष्टया यथाचलम् ॥४३॥

हन्यमानश्च तैर्दण्डो हविषेद्ध इवानलः ।

भूयस्तरं प्रजज्वाल वेगवच्चाप्यधावत ।।४४।।

तमप्रतिहतं दण्डं ज्ञात्वा कार्तस्वनस्स तु४२ ॥

रथमुत्सृज्य वेगेन आाकाशस्थोभवद्बली ।४५।।

दण्डश्च रथमभ्येत्य सहयं सह यन्तृणा ।

सध्वजं सपताकश्च भस्म कृत्वा ययौ पुनः ।॥४६॥

३१ भ्रामयित्वा महाबलः - घ. ॥ ३२ अजैकपाद गदया स्कन्धदेशे व्यताडयत् - घ. ।। ३३ शतशृंगं - घ. । ३४ च तदा - घ. ।। ३५ पादैर्जग्राह - 'ा . ग्ादौ {?) ।। ३६ सोव्रजत् - ख. ।। ३७ दशभिश्च स्तनान्तरे - घ. । ३८ कार्तस्वनस्य - ख. ।। ३९ स त्रिभि: - ख. ।। ४० भ्रामयित्वास्य - ख. ।। ४१ जग्राह् (स) - ख. । ४२ कार्तस्वरस्य तु - घ. ।

यावद् दण्डो न पतति४३ रथेनैति४४ च तं प्रति ।

तावत् कार्त्तस्वनो रुद्रं शरैरभ्यद्रवद्४५ बली ।४७।।

छित्वा ध्वजं धनुश्चास्य तथा योक्त्राणि वाजिनाम् ।

विरथं तं ज्वरं४६ कृत्वा४७ असिना मूर्ध्न्यताडयत्४८ ।।४८।।

असिघातपरीतात्मा स रुद्रः शत्रुसंसदम् ।

त्यक्त्वान्यतो ययौ तूर्णं पदातिर्मुनिसत्तम ।४९।।

सोसिघातविपरीतचेतनो रक्तचन्दनविलेपनप्रभ:४९ ॥

तं विहाय रिपुमग्र्यविक्रमं५० द्रुद्वे सुरबलं यतस्ततः ।।8.87.५०।।

इति स्कन्दपुराणे युद्धे सप्ताशीतितमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

अर्यमा बहुभिर्बाणैः प्रह्लादं दैत्यपुंगवम् ।

आजघान रथं घोरं ध्वजश्चास्य व्यशातयत् ।।१।।

प्रह्लादोप्यर्यमन्तं१ वै रथं त्यक्त्वैव वीर्यवान् ।

प्रदुद्राव यथा राहुः समये तिमिरापहम् ॥२॥

आाधावन्तं च वेगेन विहस्तं रिपुमर्यमा ।

जघान२ बहुभिर्बाणैर्वृष्ट्या मेघो यथाचलम् ।।३।।

शरानगणयन्नेव हिरण्यकशिपोः सुतः ।

क्रोधान्मानाच्च दर्पाच्च वेगेन समधावत ॥५४॥

गृहीत्वा कूबरे तस्य रथं हेमपरिष्कृतम् ।

चित्रेप सह सूतेन ततो हर्षान्निनाद च ।।५।।

अनुह्लादो धरं प्राप्य तेन विद्धः स्तनान्तरे ।

असिं निष्कृष्य वेगेन धरस्य रथमासदत् ।।६।।

ध्वजं तस्य हयाँश्चैव सारथिं धनुरेव च ।

छित्वा स्कन्धे धरं चैव पुनः स्वरथमभ्यगात्३ ।।७।।

४३ निपतति - ख. ।। ४४ नेति - ख. । ४५ शनैरभ्यद्रवद् - ख. | ४६ तदा (?) | ४७ दृष्ट्वा - घ. । ४= मूर्ध्नि ताडयत् - ख. ।। ४९ प्रभु: - ख. ।। ५० रिपुमुग्रविक्रमं - घ. । १ ...र्प्यमाणं - घ. ।। २ ववर्ष - घ. ।। ३ स रथमन्वयात् - घ. ।

कर्मणा तेन दैत्यस्य धरोभूद् भृशमर्दित:४ ।

एवमन्यैश्च दैत्येन्द्रैरन्ये देवा महाबलाः ।।८।।

निर्जितास्तर्जिताश्चैव युद्धाय च पुनः स्थिताः ।

ततः संकुलमेवाभूद्देवानां दानवैस्सह ।।९।।

परस्परजिगीषूणां५ युद्धं भीरुभयावहम् ।

ततो भेर्यश्च शंखाश्च पटहासेक्यपुष्कलाः ।।8.88.१०।।

झर्झर्यः पेपुकाश्चैव डिण्डिमा गोविषाणकाः ।

अवाद्यन्त बले६ व्यास उभयेषां सहस्रशः ।।११।।

ततोसृगोघप्रवहा७ पताकध्वजपादपा ।

गजाश्वग्राहबहुला रथप्रवरकच्छपा ॥१२॥

केशशैवालबहुला धनुर्ज्याकृततन्तुका ।

निष्टनच्छस्त्रमण्डूका८ दुकूलच्छत्रफेनिला९ ॥१३॥

उष्णीषवरहंसा१० च करपादशिरोपला११ ॥

हारकेयूरसिकता मुकुटोत्फुल्लपंकजा ॥१४॥

मेदोस्रकफपंका१२ च प्राणजीवितनाशनी ।

प्रावर्तत नदी१३ घोरा हस्त्यश्वरथवाहिनी ।।१५।।

तस्यां स्नायन्ति रक्षांसि पिबन्ति१४ च रमन्ति च ।

नृत्यन्ति१५ चापि विविधा भीरूणां भयदास्तथा१६ ॥१६॥

गृध्रा गोमायवश्चैव श्वानो मार्जारवायसाः१७ ।।

चक्षूंषि करपादान्त्रं भक्षयन्तीभिरेमिरे ।।१७।।

ममायं हस्तिनः पादो ममायं मेदपट्टकः१८ ।

ममायं च करः शुक्रो बाहुश्च१९ रुधिरस्यदः ।।१८।।

ममायं तव नायं च गृह्ण पश्येति चैव हि ।

कलहं चक्रिरे तत्र क्रूराः पिशितभोजनाः ।।१९।।

४ ध्रुवो भयसमीरित: - घ., भग्नसमीरितः - घ. ॥ ५ जिघांसूनां (?) । ६ रणे -घ. ।। ७... प्रभवा - ख. । ८ निष्टन्तोग्रास्त्रमण्डूका - ख. ।। ९ .. फेनिता - ख. ।। १० .. कलहंसा - घ. ।। ११ । शिरोरुहा - ख. । १२...मनुष्यपंका - ख. ।। १३ महा - ख. ।। १४ पिशाचा (?) । १५ नृत्यन्ते - ख. ।। १६ स्तदा - घ. ॥ १७ झर्झरवायसाः - ख. ।। १८ ममायमेव इत्युत - ख. ।। १९ हृदश्च - घ. ।

त्यक्त्वान्ये च हताँस्तत्र स्वदेहान् सुमहारथाः ।

विमानैः स्त्रीजनाकीर्णैः प्रययुब्रह्मणः सदः२० ।।8.88.२०।।

अपरे पापकर्माणो हन्यमाना रुषान्धितैः ।

पतन्ति नरके घोरे क्रन्दमाना मुहुर्मुहुः ।।२१।।

केचिदार्त्तास्वरं कृत्वा - - - - - षार्दिताः२१ ॥

म्रियन्ते पुरुषा युद्धे शतशोथ सहस्रशः ।।२२।।

दशन्तश्च तृणान्यन्ये भ्रातः पुत्रेति चापरे ।

क्रन्दमाना जना२२ भीताः प्राणान् कृच्छ्रेण तत्यजुः ॥२३।।

संदष्टौष्ठपुटाः केचिद् देवासुरमहारथाः ।

शरसन्नतमर्माणः पतन्त्युर्व्यां द्रुमा इव ।।२४।।

अशिवानि शिवा नेदुरट्टहासाँश्व राक्षसाः ।

आार्त्तनादाँश्च पुरुषास्तथैव गजवाजिनः ।२५।।

सिंहनादाश्च शूराणां बाहुशब्दाश्च पुष्कलाः ।

धनुषां कृष्यमाणानां शब्दा वाद्यरवास्तथा२३ ॥२६॥

अथेन्द्रश्च धनेशश्च यमः कालश्च वीर्यवान् ।

वरुणो मरुतश्चैव विश्वेदेवाश्च सर्वशः ॥२७॥

मित्रश्चैव जयन्तश्च भगः पूषार्यमा तथा ।

कापाली चापि यो रुद्रो वसवश्व महाबलाः ॥२८॥

नासत्यश्चैव दस्रश्च पृश्नयश्च सुरोत्तमाः ।

एते चान्ये च देवानां प्रवरा बाहुशालिनः ।२९।।

दानवानां बले वेगं बलवन्तो२४ भिचक्रिरे ।

सागरा इव गर्जन्तो युगान्ते अनला इव ।।8.88.३०।।

प्रभञ्जना इवाकाले महान्त इव चाचलाः ।

वृषभा इव नर्दन्तो बृहन्त इव कुञ्जराः ।।३१।।

२० पदम् - घ. ।। २१ जातमानस्य ऊर्जिता: - घ. ।। २२ नरा - ख. ।। २३ स्तदा .. - ख. ।। २४ वेगान्, वेगवन्तो - ख. ।

499

ग्रसन्तश्च यथा ग्राहाश्छिन्दन्तो मकरा इव ।

वर्षमाणा इव घनाः सिंहा इव च नर्दिन:२५ ।।

दानवानां बलं सर्वे वेगेनैवाभ्यवारयन् ।।३२।।

तद्देववेगप्रहताभिवेगं२६ बलं सयत्नं२७ दनुदानवानाम् ।

भवत्यनाधारमतिप्रसक्तं२८ तृणं यथा वह्निमुखावसक्तम् ।३३ ।।

इति स्कन्दपुराणे युद्धेष्टाशीतितमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

तेषां तद्वेगनुन्नानां१ भग्नानां क्लिश्यतां पुन:२ ॥

त्राणार्थमतिदीप्ताक्षो३ हिरण्याक्षोग्रहीत्पदम्४ ।।१।।

अन्धकश्च महामायो भ्रातरश्चास्य५ तत्समाः ।

शतं रथसहस्राणां सर्वेषामपलायिनाम् ।।२।।

प्रह्लादश्च सहभ्राता हिरण्यकशिपोः सुतः ।

विप्रचितिः सहभ्राता सैंहिकेयैश्च तैस्सह ॥३॥

गृह्ण गृह्णेति नर्दन्तो देवान् प्रत्युद्ययुस्तदा ।

तेषां तेषां च संग्रामः सुघोरः समपद्यत ।।४।।

ग्राहाणामिव६ काण्डे७ च गजानामिव वा वने८ ।

इन्द्रस्त्वष्टा च पूषा च हिरण्याक्षमवारयन् ।।५।।

संगत्य सायकैस्तीक्ष्णैः सर्वमर्मस्वताडयन् ।

तेषां धनूंषि चित्राणि अस्यतां तु दिवौकसाम् ।।६।।

मायाबलेन दैत्येन्द्रो व्यष्टम्भयत दीप्तिमान् ।

तानि विष्टम्भितानि स्म तदा दैत्येन मायया ।७।।

नानमन्ति यथा पूर्वं ततस्ते ह्याकुलाभवन् ।

सोपि दैत्यो महामायो नदित्वा मेघनिस्वनम् ।।८।।

२५ च नादिन: - ख. ।। २६ ...तिवेगं (?) ।। २७ सयत्ता - ख. ।। २८ ...त्यनाचारमतिसंसक्त - घ. । १ तद्वशगानां तु - घ. ।। २ प्रभग्नाननुशिष्यतां - ख. ।। ३ ...मिह सांप्राप्तो - घ. ।। ४ ...भ्ययात्सुतम. - घ. । ५ ...श्चैव (?) । ६ ग्रहाणामिव - ख. ॥ ७ काले (?) । ८ चांजने (चाजने?) - ख. ॥

बबन्ध तेषां गात्राणि समन्तादस्त्रमायया ।

तान् बद्धाँश्च समीक्ष्यैवमकर्मण्यान्महाबलान्९ ।।९।।

यन्तारो वाहनैः क्षिप्रं जह्रु१०स्तस्माद्रणाजिरात् ।

अथ कालो यमश्चैव धनेशो मित्र एव च ।।8.89.१०।।

वरुणो वसव:११ सर्वे अश्विनौ च महाबलौ ।

प्रगृहीतायुधाः क्रुद्धा१२ स्तिष्ठतिष्ठेतिवादिनः ।।११।।

अभ्यद्रवन्त वेगेन हिरण्याक्षं महासुरम्१३ ।

तेषामापततां संख्ये स दैत्यः क्रोधमूर्छितः ।।१२।।

सर्वेषां सायकैस्तीक्ष्णैर्बिभेद कवचान् युधि ।

ते भिन्नकवचाः सर्वे क्रोधात् प्रज्वलिताननाः ।।१३।।

ससर्जु१४रस्त्रमुख्यानि तदाप्रतिहतान्युत१५ ।।

यमो दण्डं ससर्जास्य तथा कालश्च१६ - - -१७ ॥१४।।

धनेशश्चाशनिं घोरं वरुणः पाशमेव च ।

भगश्च मुशलं घोरमन्ये चान्याँस्तथामराः१८ ।।१५।।

तान् स दैत्यो हसन्नेव सायकैर्मर्मभेदिभिः ।

व्यष्टम्भयददीनात्मा१९ शक्रहस्तं यथा भवः ।।१६।।

साधुवादाँस्ततो हृष्टा दानवानां महारथाः ।

समं चक्रुश्च संपूज्य हिरण्याक्षं महासुरम्२० ।।१७।।

अपरे२१ नैतदाश्चर्यं दितिपुत्रस्य संयुगे ।

कश्यपेन२२ प्रसूतस्य राज्ञोस्माकं च स्वामिनः (?) ।।१८।।

अपरे सिंहनादाँश्व बाहुशब्दाँश्च पुष्कलान् ।

चक्रुर्हृष्टाश्च वाद्यानि तथा सर्वाण्यवादयन् ।।१९।।

एवं हि संप्रहृष्टानां दानवानां महाहवे ।

पाराशर्य गिरो बह्व्यः श्रूयन्ते स्तुति -- - ।। 8.89.२० ।।

९ महाबला: - ख । १० ... ह्र - ख , जहु (?) । ११ वासव: - ख. । १२ सर्वे - घ. । १३ महाबलं - घ ।। १४ ससर्ज - ख., ससृजु - घ. ।। १५ युधा: - घ. ।। १६...स्य - ख. ।। १७ कालस्य चिंतवस्तथा - घ. ।। १८ शरान् - ख. ।। १९ ..दमेयात्मा - घ. ।। २० हिरण्याक्षाय सर्वतः - घ ।। २१ स परे - ख । २२ काश्यपेन - ख. ।। २३ ते - ख. ।

तेषां प्रहर्षं ज्ञात्वेत्थं देवभंगं च तं तदा ।

सर्वप्राणिचरो वायुरसुरानभिदुद्रुवे ॥२१॥

सहस्रनल्वमात्रेण स रथेन प्रभंजनः ।

समन्ताद् ध्वजयुक्तेन पताकाशतमालिना२४ ।२२।।

जवेन यन्तृणां२५ यत्नान्निगृहीतेन शब्दवान् ।

प्रपूरयन् दिशः सर्वाः सहसा प्रत्यदृश्यत ॥२३॥

स पञ्चभिः शरैस्तीक्ष्णैर्दैत्यराजमथाव्यथः२६ ॥

आहृत्य योजने तस्माद्देशात् क्षिप्रमवासृजत् ।।२४।।

अन्धकश्च ततः षष्ट्या विप्रचित्तिश्च सप्तभिः२७ ।।

मयं पञ्चाशता विद्ध्वा सप्तभिः सप्तभिः पुनः ।।२५।।

दैत्याश्च दानवश्चैव सर्वान् विव्याध तत्क्षणात् ।

पुनः पुलोमपुत्राँश्च निवातकवचानपि ।।२६।।

ते तेन बहुभिर्विद्धाः शरैरसुरपुंगवाः ।

दिक्षु सर्वासु विक्षिप्ता योजनान्तरिताः स्थिताः ॥२७॥

यान्याँश्च ते विमुञ्चन्ति गदामुशलपट्टिशान् ।

तान्सर्वान् भगवान् वायुर्दानवोपर्यपातयत् ।।२८।।

ते हता हन्यमानाश्च स्वमुक्तै२८रायुधैर्भृशम् ।

आर्त्तनादान् प्रकुर्वाणाः प्राद्रवन्त दिशो दिशः२९ ।।२९।।

सोपि वायुर्महावेगो बभंज रथसत्तमान् ।

पांशुवर्षेण च पुनश्चक्षूंष्येषामपूरयत् ।।8.89.३०।।

ततस्ते३० भयसन्त्रस्ता नोत्ससर्जुस्तदा शरान् ।

शस्त्राणि च तथान्यानि युंजशश्चावतस्थिरे ।॥३१॥

तस्य तत्कर्म संवीक्ष्य हिरण्याक्षः प्रतापवान् ।

उवाच दानवान् सर्वान् गर्हयन्३१ दितिनन्दनः ।।३२।।

धिग्वो दैत्या बलं सर्वं३२ धिग्दर्पा धिक्पराक्रमा: ।

विसृज्य रणमव्यग्रा३३ यात स्त्रीकर्म सेवत३४ ॥३३॥

२४ पताकशतमालिना - ख. ॥ २५ यन्त्रिणा - ख. ॥ २६... राजमयाव्ययम - घ., ...राजानमव्यथः - ख. । २७ सप्तति: - ख. ।। २८ सुमुखै - घ ।। २९ दश (?) ।। ३० तथास्य - ख. ।। ३१ ह्र्षयत् - घ. । ३२ सर्वे - ख. ।। ३३ बलमव्यग्रा - घ. ।। ३४ सेविनः - घ. ।

ये यूयं रणमध्यस्था जीविते सति बालिशाः ।

एकेन वायुना भग्ना धिग्वस्तन्मन्त्रितं३५ पुरा ।।३४।।

अथवा यन्मया प्रोक्तं यूयं बाला रति३६क्लमाः३७ ।। ७ ।।

तत्तथा नास्ति सन्देहो बालैरिव हि वः कृतम्३८ । ।३५।।

तिष्ठध्वं बालवत् सर्वे रक्षन्तो जीवितं स्वकम् ।

अहमेको विजेष्यामि वायुमेनं प्रपश्यत ।।३६।।

ततः स पर्वतो भूत्वा दितिपुत्रः प्रतापवान् ।

समन्ताद् वायुवेगं तं३९ समवारयदव्ययः४० ।।३७।।

-- - त्वानिलं ज्ञात्वा पर्वतेन निवारितम् ।

अन्धको बाहुपाशेन अवप्लुत्याबबन्ध तम्४१ ॥३८॥

स४२ बद्धो बाहुपाशेन तदा वायुः४३ प्रतापवान् ।

संप्रगृह्यान्धकं शीघ्रमुत्पपात विहायमा ॥३९॥

तस्योत्पतितमात्रस्य प्रगृह्यान्धकदानवम् ।

राहुर्गदां महारौद्रां क्षिप्रं मूर्ध्नि न्यपातयत्४४ ।

अभ्येत्य पादयोश्चैव विप्रचितिर्महाबलः ॥8.89.४०॥

जग्राह सुमहाग्राहो मत्स्यानिव४५ महार्णवे ।

स तेन सुप्रहारेण विह्वलः प्राणिगोचरः ।।४१।।

स्कन्धे केशाभिसंयुक्तो भ्रामितो विप्रचित्तिना ।

स भ्राम्यमाणो विबभौ स्रस्तहारस्रगम्बरः ।४२।।

अलातमिव सन्दीप्तं निशायां मुनिसत्तम ।

भ्राम्यमाणं समालक्ष्य पुनर्देवाः सवासवाः ।४३।।

वेगश्चक्रुर्महावेगा गृह्णगृह्णेति वादिनः ।

विप्रचित्तिस्तु तान् दैत्यः संरब्धानुद्यतायुधान् ।४४।।

आलक्ष्य सुबहून् संख्ये गर्जमान:४६ पयोदवत् ।

अभीक्ष्णं भीमसंह्रादं वायुं दानवयूथपः ।४५।।

३५ धिगस्तु मन्त्रितं - घ. ।। ३६ इति - घ. ।। ३७ क्रमा: - ख., क्रमात् - घ. ।। ३८ बहिःकृतम् - घ , वर्तितं ? ।। ३९ वेगेन - ख. ।। ४० ...दव्यथ: (?) ।। ४१ ... त: - ख. ।। ४२ सं - ख. । ४३ जातदाय (?) - ख. ।। ४४ मूर्ध्न्यवपातयत् - घ. ।। ४५ मत्सानिव - ख. ।। ४६ गर्जमाना: (नं) - ख. ।

503

चिक्षेप शक्रमुद्दिश्य गिरौ वज्रं यथैव सः ।

स चापि तेन विक्षिप्तो लब्धसंज्ञो महाबलः ।४६॥

विधाय वेगं देवेन्द्रमुपतस्थे कृताञ्जलिः ।

ततो वायुश्च देवाश्च सर्व एव सहानुगा:४७ ।॥४७॥

अभ्यद्रवन्त दैत्येन्द्रान् प्रगृहीतवरायुधाः ।

तेषां तेषाञ्च संग्रामः सुघोरः समपद्यत ।।४८।।

सिंहानामिव दृप्तानां४८ विजने४९ शरभैः सह ।

तत्र केचिद्विनिहताः सुप्रहारेण मूर्च्छिताः ।४९।।

साधुसाध्विति भाषन्तः प्राणानूर्ध्वं वितत्यजुः५० ।

अपरे दनुदेत्येन्द्रा मुदा युक्ता५१ महाबलाः ।।8.89.५०।।

परेणाभ्याहतं शूरं समरक्षन्५२ सुपुत्रवत्५३ । ।

केचिद्धत्वापि सुबहून् देवदानवसत्तमाः ।।५१।।

अविक्षताः शितैः शस्त्रैरात्मानं गर्हयन्त्युत ।

अशस्त्रं केचिदभ्येत्य देवदैत्या महाबलाः ॥५२॥

धर्मयुद्धमभीप्सन्तस्त्यक्त्वा शस्त्राण्ययोधयन् ।

बह्वस्तत्र दैत्येन्द्रा युयुधुर्भीमविक्रमाः ।।५३।।

देवाश्च५४ नाहता ये वै नाभिघ्नन्ति कदाचन ।

पदातयस्तत्र सर्वे योधयन्ति पदातिभिः५५ ॥५४॥

सादिनः सादिभिः सार्धं रथिनो रथिभिः सह ।

गजिनो गजिभिश्चेव तथा युद्धमवर्तत ॥५५॥

एवं तेषां हि संग्रामो देवानां दानवैस्सह ।

आवर्तत शतान्यष्टौ वर्षाणि सुमहाभयः५६ ॥५६॥

अथ दैत्यो महामायो गजेनाम्बुदवर्च्चसा ।

तोमरं सुमहद् बिभ्रद्युगान्तानलवर्च्चसम् ॥५७॥

कोकिलाञ्जनमेघाभो विद्रुतो यो विरोचनः ।

सोभ्यद्रवत्तदा देवानातिसव्यानिवोत्थितान् (?) ।॥५८॥

४७ वा - ख. ।। ४८ तृप्तानां - घ. ।। ४९ विजथे - घ. ।। ५० प्राणान्मूर्धनि तत्यजुः (?) ।। ५१ यदा मुक्ता - ख., मदयुक्ता - घ. ।। ५२ संरक्षन्त - ख ।। ५३ स्वपुत्रवत. - घ. ।। ५४ देवाँश्च ? ।। ५५ पदातिनः - घ. । ५६ तु महाभय: - ख. । -

स गजेन प्रभिन्नेन मुखाडम्बरघोषिणा ।

अभिदुद्राव देवेन्द्रं तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥५९॥

तस्यापतत एवाथ भगवान् पाकशासनः ।

जत्रुदेशे शरं घोरं निचखान ररास च ॥8.89.६०॥

अनुभूय प्रहारं तं स दैत्यो भीमविक्रमः ।

तस्यास्य तोमरेणाथ बिभेद करमुन्नतम्५ ७ ।।६१।।

अथास्य तोमरोद्भिन्नाद्धस्ताद्धस्ताद्धेमविभूषितम्५८।। ६२।।

पपात तद्धनुर्दिव्यं महाशनिसमप्रभम्५९ ।।६२।।

ततोस्य भूयो दैत्येन्द्रो व्याकुलस्य तदा गजम् ।

तोमरेण बिभेदाशु कुम्भदेशे महाबलः ।।६३।।

स भिन्नस्तेन दैत्येन वने मत्त इव द्विपः ।

अनंकुशः शनैर्घृ - स्वं बलं ह्यनिवारितः (?) ।।६४।।

। .. .   .

ते तथा वध्यमानास्तु आदित्या दैत्यदानवैः ।

भयार्दिता दिशः सर्वाः६० पलायन्ते स्म६१ सर्वशः ।।६५।।

ततः शंखाश्च भेर्यश्व वाद्यानि विविधान्यपि ।

। .. .   .

सिह्नादाँश्च संचक्रु६२ दैंत्यदानवसंमताः (?) ।।६६।।

तच्छिन्नभिन्नप्रविदारितान्तरं६३ गजेन दैत्यैश्च पुनर्विलोडितम्६४ ।

बलं महद्दैवतपालितं बभौ यथार्णवो मन्दरमन्थविक्षतः ।॥६७॥

इति स्कन्दपुराणे युद्धे एकोननवतितमोध्यायः

५७ ...मुद्धतं - ख , ...मुद्धृतं - घ , ... मुद्यतं (?) ।। ५८ विभूषितात् - (?) ।। ५९ यथाशनिसमुल्बणं - घ. । ६० सर्वे - ख. ॥ ६१ विपलायन्ति - ख. ॥ ६२ संक्रुद्धै - ख. ॥ ६३ प्रविदारणातुरं - ख. । ६४ पुनर्विलोलितं - ख. ।

505

सनत्कुमार उवाच

तद्देवसैन्यं संदृश्य दैत्यदानवयूथपैः१ ।

वध्यमानं भृशं व्यास व्याघैरिव मृगान् वने ।।१।।

तिमिरारिर्महातेजाः सोमः प्रहरतां वरः ।

तिग्मवर्ष्मा सुशीतार्च्चिः स्वयं पवनसारथिः ।।२।।

तौ बद्धकवचौ सम्यक् शरासनधरावुभौ ।

बद्धगोधांगुलित्रौ च तथा बद्धेषुधी च तौ ।३॥

सखड्गौ च सघण्टौ च२ सपताकौ गजाविव ।

उभौ वीरौ महावीयौ योद्धुं दैत्यान् व्यवस्थितौ ।।४।।

सोमस्तु दशभिस्तीक्ष्णैः सायकैर्मर्मभेदिभिः ।

विव्याध हृदये दैत्यं हिरण्याक्षं महासुरम् ।।५।।

स भिन्नहृदयो दैत्यः सोमेन दृढमुद्धतः ।

मोहं समाविशद् व्यास क्रौञ्चः शक्त्येव पर्वतः ।।६।।

तं तथाभिसमीक्ष्यैव रथं यन्ता४ सहासुरम्५ ।

अपोवाह महामायं धनेशं निधयो यथा ।।७।।

ततो हाहाकृतं दैत्यैर्दैवतैः साधुसाध्विति ।

गृह्णगृह्णेति दैत्यैश्च मा गृह्णेति च दैवतैः ।।८।।

ततो भेर्यश्च शंखाश्च पणवा गोविषाणकाः ।

अवाद्यन्त सुराणां वै हर्षरागप्रवर्तनाः६ ।।९।।

अथान्धकश्च७ तारश्च तारको नमुचिस्तथा ।

विप्रचित्तिः शंबरश्च महामायश्च दानवः ।।8.90.१०।।

धुन्धुः कार्तस्वनश्चैव राहुश्चैव महाबलः ।

शतकेतुः शतावर्तः पुलोमा विल्वलस्तथा ।।११।।

वातापी कालनेमिश्च शतावर्तः८ (?) शतोदरः ।

महापार्श्वोंदरश्चैव९ मुसुण्डः१० सुण्ढ११ एव च ॥१२॥

१ ...यूथपाः - ख. ।। २ शितवर्म्मा - घ , तिग्मवर्मा (धर्मा?) - ख. ।। ३ सुसन्नद्धौ - घ. ।। ४ रथयन्ता - ख । ५ महासुरम. - (?) ।। ६... प्रवर्धनाः - (?) ।। ७ तथान्धकश्च - ख , तदा (?) ।। ८ शरभश्च (?) । ९ ह्रदश्चैव - घ । १० मुहूर्तो - घ ।। ११ मुण्ड - ख. ।

दुर्लोमा वक्रबन्धश्च विरोमा१२ रोध१३ एव च ।

मारीचश्च सुबाहुश्च श्वेतकुण्डलिरेव१४ च ॥१३॥

वृषपर्वातिकायश्च शरभः सिंह एव च ।

नरान्तको देवहनस्तथा यज्ञहनश्च यः ।।१४।।

दैत्यौ सुन्दनिसुन्दौ च शक्रतापन एव च ।

प्रह्लादश्चानुह्लादश्च शिनिर्बाष्कल एव च ।। १५॥

विरोचनो बलिर्बाणो वाताश्वश्च महाबलः१५ ।

मयोथ तारकाक्षश्च विद्युन्माली प्रभाकरः ।।१६।।

दुन्दुभि१६र्महिषश्चैव अरिष्टो रिष्ट एव च ।

केशी च धेनुकश्चैव अजको व्यंस एव च ।।१७।।

तथा गगनमूर्धा च असिलोमा च दानवः ।

सूचीलोमा तुहुण्डश्च हुण्डश्च परतापनः ।।१८।।

हस्ती दुर्योधनश्चैव विपाकः पाक एव च ।

बलो मुरोथ नरको मूकेन्द्रदमनावपि१७ ।१९।।

अश्वग्रीव: सम्बरश्च तथान्य:१८ कालसंवरः ।

शाल्वः१९ शतभुजश्चैव द्रुमो व्थाघ्रश्च दानव: ।।8.90.२०।।

मधुश्च कैटभश्चैव महासंगर२० एव च ।

छायाग्रहश्च२१ विख्यातः२२ सैंहिकेयाश्च विश्रुताः ॥२१॥

हालाहलाश्च ते सर्वे बलिपुत्राश्च विश्रुताः ।

तथा मयसुताः सर्वे निवातकवचाश्च ये ।।२२।।

पौलोमाः कालकेयाश्च विप्रचिितिसुताश्च ये ।

एते चान्ये च बहुशो२३ दैत्यदानवसंमताः ॥२३॥

सर्वे चन्द्रमसं देवं प्रति वेगं प्रचक्रिरे ।

महिषा इव -- - हस्तिनः शरभं यथा ।।२४।।

१२ विरामो - ख., विराधो - घ. ।। १३ राध - घ. ।। १४ श्वेतकुण्डल एव - घ. ।। १५ सु महाबलः - ख. । १६ धुन्दुभि - ख. । १७ नरकावपि - घ. ।। १८ तता (था) यः - ख. ।। १९ शाल:?, अन्धः - घ. । २० महामगर - ख., महाकवच - घ. ।। २१ मायाग्रहश्च - घ. ।। २२ विख्याता: - ख. ॥ २३ बहवो - घ. ।

विघ्ना यतप्रतं यद्वत् कामा मोक्षाश्रितं यथा ।

इन्द्रियार्थो यथा योगमनर्थो दुःखितं यथा२४ ॥२५॥

नागा इव गरुत्मन्तं भ्रमरा इव पादपम् ।

तथा ते दानवाः सर्वे प्रगृहीतवरायुधाः ।।२६।।

दुद्रुवुः शिशिरं देवं महाजलदनिस्वनाः ।

तेषामापततां व्यास तिमिरारिर्हसन्निव ।।२७।।

उद्यतान्यायुधानि स्म शरैश्चिच्छेद सर्वशः ।

ततः२५ स तान् पुनर्देवः सर्वानेव रुषान्वितः ।।२८।।

हृदयेषु शरैस्तीक्ष्णैर्बिभेद च ररास च ।

तुषारेण च शीतेन ताराधिपतिरव्ययः ।।२९।।

आजघानासुरान् सर्वान् क्रोधसंरक्तलोचनः ।

ते शरैश्च विनिर्भिन्नाः शीतेन च भृशार्दिताः ।॥8.90.३० ।।

स्थितास्तत्रैव दैत्येन्द्राश्चित्रपट्टार्पिता इव ।

चन्द्रोपि देवः समरे मण्डलीकृतकार्मुकः ।।३१।।

बिभेद सर्वान् दैत्येन्द्रान् नर्दमानः पयोदवत् ।

यः कश्चिद्दानवो वापि दैत्यो वा मुनिसत्तम ।३२।।

सर्वे एव शरान् तस्य दधिरे शशिनस्तदा२६ ॥

यत्किञ्चिच्चालयत्यङ्गं तत्र दैत्यः कदाचन ।।३३।।

तत्तत् तीक्ष्णैः शरैर्देवो बिभेद च ररास च ।

ब्रुवतो दैत्ययोधस्य यत्र क्वचन संयुगे ।।३४।।

निचखान शरानष्टौ मुखे तस्यापि चन्द्रमाः ।

निष्पन्दास्ते स्थिताः सर्वे मूकवच्चासुरोत्तमाः ।

शरनिर्भिन्नसर्वाङ्गाश्चित्रपट्टार्पिता इव ।३५।।

यथा स भगवान् देवश्चन्द्रमा दानवार्दनः ।

तथैव भगवान् वह्निरार्दयद् दानवान् युधि ॥३६॥

२४ इव दु:खितं - ख. ।। २५ एनं (नान) - ख., एतान शनैर - घ. ।। २६ ..स्तथा - ख. ।

तद्रथाश्वगजयोधसंकुलं प्रक्षरद्रुधिरबिन्दुविह्वलम् ।

सीदते गजकुलोपमं बलं पंकलग्नमिव सर्वमुल्बणम् ॥३७॥

इति स्कन्दपुराणे युद्ध नवतितमोध्यायः

सनत्कुमार उत्राच

तस्मिन्बले तथा१ तेन सोमेनाप्रतिमौजसा ।

हन्यमाने महामाय: समाश्वस्य तदासुरः ।।१।।

हिरण्याक्षो दितेः पुत्र इदमाह रुषान्वितः ।

गरुत्मतः सुतं वीरं रथयन्तारमाहवे२ ।।२।।

खगेश्वर न ते लज्जा भवतीह रणार्णवे ।

यन्मां४ रथेन संग्रामात्५ त्वं हरस्यन्यतोद्य६ वै ।।३।।

किं वक्ष्यन्त्यसुराः सर्वे दैत्याश्चैव महाबलाः ।

राजास्माकं जित: संख्ये शत्रुभिः शत्रुतापनः ।।४।।

जीवितैषी परित्यज्य बालानस्मान् ढुरात्मवान्७ ।

रणादपगतः क्वापि धिङ् मामशुभकारिणम् ।।५।।

कश्यपस्य सुतो भूत्वा भ्राता दैत्यस्य संमतः९ ॥

हिरण्यकशिपोर्दैत्यो१० महायोगबलान्वितः११ ।। १ ।।६।।

अग्रतः१२ सर्वदैत्यानां दानवानां तथैव च ।

राजा स्वामी च शूरश्च१३ निर्जितः शत्रुभिः कथम् ।।७।।

अथवा देवपक्षस्य त्वं पुत्रो वै गरुत्मतः ।

तमेव पक्षं भजसे न मां त्वं परिरक्षसे ।८।

नाहं तव न शक्तोद्य शिरः कायात् सकुण्डलम् ।

खड्गेनानेन तीक्ष्णेन छेत्तुं खगकुलाधम ।।९।।

१ तदा - घ ।। २ ...मब्रवीत - ख. ।। ३ रणान्तरे - घ. ॥ ४ त्वं या (मां?) - ख. ॥ ५ संग्रामे - ख. । ६ वह्5थन्यतोद्य - घ. ।। ७ दुरात्मनाम - ख., दुरात्मनः (?) ।। ८ .. दुपगतः - ख , .. दद्य - घ. ।। ९ ... सन्तम - घ. । १० हिरण्यकशिपुर्दैत्यो - ख । ११ महामायो बलान्वितः - ख. ।। १२ अग्रणी (?) । १३ वृद्धश्च - ख. ।

509

मित्रं त्वं मम मन्दस्य पुरा बालसखेति च१४ । ।

अतः कृत्वाभिरक्षामि१५ गच्छ मुक्तोसि दोषवान् ।।8.91.१०।।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रथयन्ता खगेश्वरः । ।

उवाच श्लक्ष्णया वाचा हिरण्याक्षं महासुरम् ॥११॥

मा क्रुधो दानवश्रेष्ठ१६ नास्मि दैत्य तवाहितः ।

तदोपवाहितः१७ क्षिप्रं रणाद् रक्षार्थमेव हि ।।१२।।

सूताः शास्त्रविदश्चैव ब्रुवते दानवेश्वर ।

दम्पती रथियन्तारौ परस्परमनुव्रतौ ।।१३।।

रथिना शस्त्रघातेभ्यो रक्ष्यो यन्ता यथा प्रिया ।

तेन चैव रथो रक्ष्यो यथा भर्त्ता जयावहः ।।१४। ।

स भवान् रिपुणा भिन्नो ह्यवबद्धश्च संयुगे ।

अशक्तः स्यादितीत्येवं मया क्षिप्रमपोहितः१८ ।।१५।।

आाश्वस्य बलमाधाय१९ पुनर्युद्धेन दंशितः ।

रिपूञ्जेष्यसि संग्रामे त्वेवं त्वमपवाहित:२० ।।१६।।

ये हि कालेपयान्ति स्म काले चायान्ति दंशिताः ।

तेषान्नासुलभो२१ दैत्य जयो युद्धे महात्मनाम् ॥१७॥

न चाहमहितः सत्यं हितकृत् तव नित्यदा ।

मा शङ्कां कुरु दैत्येन्द्र शपे सत्येन सर्वतः ।।१८।।

न चाप्यविदितं तेद्य२२ कृतो यत् शपथः२३ पुरा ।

तथैवामृतपश्चाहं न मृत्युर्मम विद्यते२४ ।।१९।।

अहं गरुत्मतः पुत्रो देवान् हित्वासुरान् श्रितः ।

तवैव दैत्य स्नेहेन मा शङ्कां त्वं कृथा मयि ।।8.91.२०।।

एतद्बलं चन्द्रमसा वह्निना चोपपीडितम्२५ ।

त्राहि क्षिप्रं महाबाहो२६ न शोकं कर्तुमर्हसि ॥२१॥

१४ बालः सखेति च - घ. ।। १५ कृतभिरक्षस्त्वं (?) ।। १६ नात्र लज्जा दानवेश - घ. ।। १७ तन्नोपवाहितः - ख.। १८ क्षिप्र प्रवाहितः - ख. ।। १९ ... मादाय - ख. ।। २० ...त्येवं - ख., त्वमेवमपवाहितः (?) । २१ तेषान्न सुलभो - ख. ।। २२ न चैव त (त्व) द्भीतो वाक्यै - ख. ।। २३ मे कृतं शपथं - घ., कृतोहमप (म)रः --ख. २४ यतोहममृतं प्राप्य (श्य) चामरत्वमवाप्तवान - घ ।। २५ चोपपीडिताः - ख. ।। २६ महामोहौ ख -. । ।

मायामथ समास्थाय धनुषा वा बलेन वा ।

जहि शत्रून्महाराज२७ मा२८ रुषन्तु दितेः सुताः ।।२२।।

सनत्कुमार उवाच

ततः स तं२९ परिष्वज्य पक्षिराजं महासुरः ।

अभिदुद्राव वेगेन रथेनाम्बुदनादिना ।२३।।

तस्यापतत एवाथ सवह्निश्चन्द्रमास्तथा ।

शरैराशीविषाकारैर्ध्वजं चिच्छिदतुर्युधि ॥२४॥

ततो ललाटे विद्ध्वैनं तौ देवौ शशिपावकौ ।

युगान्ताम्बुदवद् व्यास नादमुच्चैः प्रचक्रतुः ।।२५।।

तयोस्तल्लाघवं दृष्ट्वा हिरण्याक्षः प्रतापवान् ।

आग्नेयेनास्त्रमुख्येन शिशिरं३० तद् व्यशातयत् ।।२६।।

तुषारवर्षणं दग्ध्वा ततोसौ मायया पुनः ।

संमोहयित्वा वेगेन राहुर्भूत्वाभिदुद्रुवे३१ ॥२७॥

स राहुणा तदा तेन ग्रस्यमानः खगेश्वरः ।

रणं त्यक्त्वान्यतो यातस्ततो देत्यो ननाद ह ।।२८।।

दानवा ह्यपि ते३२ सर्वे नष्टे तस्मिन् हिमाशये ।

समाश्वस्य पुनश्चक्रुर्युद्धं सुरगणैः सह ।

तेम्बुदाशनिसन्नादाः समुद्रसमनादिताः ।२९।।

दैत्यदानवमहारथाः प्रवरसादिन आश्वसन्तः ।

- - तनेव युद्धकांक्षिणो दंष्ट्रिण इव महागजा वनसमाश्रिताः ।।8.91.३०।।

इति स्कन्दपुराणे युद्ध एकनवतितमोध्यायः

२७ शत्रुम्महाराज - २८ख। -तु - २९ख। -सन्तं - ३०ख। -तिमिरं ख। -

३१ विदुद्रुवे - ख. । ३२ ख - पिहिते -

सनत्कुमार उवाच

नक्षत्राधिपतिं दृष्ट्वा भगवान् हव्यवाहनः ।

विद्रुतं दानवभयात् पदातिर्योद्धुमुद्यतः१ ॥१॥

स शरैर्दानवरथं ससूतं सहवाजिनम्२ ।

सध्वजं सपताकञ्च भस्मसायुज्यमानयत्३ ।।२।।

ततोस्य कार्मुकं दिव्यं शरेणानतपर्वणा ।

विज्यं चकार संक्रुद्धस्तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ।।३।।

अथान्धकश्च राहुश्च प्रह्लादो मय एव च ।

अन्ये च दानवश्रेष्ठाः कृशानुं पर्यवारयन् ।।४।।

सोवप्लुत्य तदा तेषां धनूंषि च च रथाँस्तथा ।

ध्वजानि च विचित्राणि ददाह च ररास च ।॥५॥

कवचानि विचित्राणि शिरांसि च वसूत्तमः ।

ददाह विकृताकारो नादयन् सर्वतोदिशः ।।६।।

हाहेति नदतां तत्र भगवान् हयव्यवाहनः ।

जिह्वा दहन्४ बभौ व्यास गुहायां दीपवत् स्थितः ।।७।।

केषाञ्चित् प्रदहत् तानि दानवानां मुखानि सः ।

पङ्कजानीव५ फुल्लानि तिमिरारिर्महाप्रभः ॥८॥

केषाञ्चित्तु गजेन्द्राणां करान् काञ्चनभूषितान् ।
ददाह भगवान् वह्निर्दावाग्निर्भुजगानिव ।।९।।
शरान् शराशनाञ्चैव तथा खड्गपरिच्छदान् ।
ददाह भगवान् वह्निर्हस्त्यश्वमपि सर्वशः ।।8.92.१०।।
ते हन्यमाना दैत्येन्द्रा विशस्त्रा दुःखिता भृशम् ।
भ्रमन्ति वितनुत्राश्च तत्र तत्रैव - --७ ॥११॥
तेषां वह्निप्रदीप्तानां दह्यतां सुरविद्विषाम् ।
हिरण्याक्षः स्वयं राजा पर्जन्यः समपद्यत ।।१२।।

१ ...र्यमथागतः (योद्धुमागतः?) - ख., समधावत - घ. ।। २ ...सहवाजिनः - ख. ।। ३ पादयत् - ख. । ४ दन्तं - ख. ॥ ५ .. निव - ख. ।। ६ ध्वजपरिच्छदान् (?) । ७ सर्वकृत. ? - ख., सर्पवत् (?) ।

स मेघभूतो दैत्येन्द्रस्तमग्निं वृष्टिभिस्तदा ।
प्रशामयत८ वेगेन संवर्त्तक इवाम्बुदः ।।१३।।
तं प्रशान्तं तदालक्ष्य विधुरं हव्यवाहनम् ।
विप्रचित्तिः शरैस्तीक्ष्णैर्ललाटे समवाकिरत् ।।१४।।
ततोस्य नदतो भूयो मयो दानवसत्तमः ।
मुखे शरान् महाघोरान्निचखान महासुरः ॥१५॥
तस्य तेन तदा व्यास मुखे भिन्नस्य दारुणः ।
उत्तस्थौ वायुवद् धूमः शरीरादञ्जनोपमः ।।१६।।
तेन धूमेन९ खञ्चैव दिवं भूश्चैव सर्वशः ।
पूरिता महता१० व्यास न प्राज्ञायत११ किंचन ॥१७॥

तेन शब्देन संज्ञाभिर्नामविश्रावणैरपि ।

करस्पर्शैस्तदा१२ न्योन्यमनयद्यमसादनम् ।।१८।।

न देवो ज्ञायते तत्र न दैत्यो दानवोपि वा ।

अजानन्तस्ततस्तत्र संस्थामेतां१३ प्रचक्रिरे । । १९ । ।

आटिं दैत्याः प्रकुर्वन्त बक इत्येव देवताः ।

बकं वदन्ति ये तत्र दैत्यास्तान् व्यहनँस्तदा ।।8.92.२०।।

आाटिं ब्रुवाणश्च सुरा इत्येवं तद् व्यवर्तत१४ ।

एवंभूतमभूद्युद्धं१५ वर्षाणां तु१६ सहस्रकम्१७ ।। ७ ।।

महद्भयं वै१८ दैत्यानामन्धकारे सुरैस्सह ।।२१।।

तदन्धकारे सुमहाभयंकरं तदाभवद्युद्धमतीव दारुणम् ।

जगद्विनाशाय जगद्धितैषिणां सुरासुराणां रुधिरौघनिस्रवम्१९ ॥२२॥

इति स्कन्दपुराणे युद्धे द्विनवतितमोध्यायः

८ प्रशमेयत - ख., प्राशामयत् (?) । ९ धूपेन - ख । १० महतो - ख. ॥ ११ प्रज्ञायत - ख. । १२....स्तथा (?) ।। १३ संज्ञामेतां (?), संग्रामं तं - घ. ।। १४ ...ध्यवर्तत (?) ।। १५ एतद्भूतमयुध्यन्तु - ख । १६ वै - ख. ।। १७ महद्भय - ख. घ., तदभूत्संज्ञया युद्धं मूर्खाणां वै महद् भयम् - घ. ।। १८ सहस्रमेकं - ख. । १९ विसृतं - घ. । -

513

सनत्कुमार उवाच

अथासौ तेन कालेन केतुरग्नेः१ समुत्थितः ।

वायुनाभिहतश्चैव अगच्छद् विलयं भृशम् ।।१ ।।

ततः समभवद् व्योम विमलं सर्वमेव हि ।

अपश्यन्त सुरास्सर्वे दैत्याश्चैव परस्परम् ।।२ ।।

ततः शंखाश्च भेर्यश्च पटहाडम्बरास्तथा ।

सुघोषका डिण्डिमाश्च भग्ना भेर्यश्च सर्वशः ।।३।।

बलद्वयेप्यवाद्यन्त शतशोथ सहस्रशः ।

अथ शक्रश्च देवेन्द्रो यमो वैश्रवणस्तथा ।।४।।

पूषा भगश्च द्वावेतौ अर्यमा मित्र एव च ।

जयन्तो मरुतश्चैव रुद्रादित्याश्च सर्वशः ।।५ ।।

वेगेन सुमहावेगा ममृदुर्दानवं बलम् ।

तत्र चामीकराभासं प्रगृह्य बलवद्धनुः ।।६।।

यमो दण्डेन दैत्येन्द्राननयद्यमसादनम् ।

स पञ्चभिः शरैर्विद्ध्वा हिरण्याक्षं महाबलम् ।।७।।

अश्वाँश्चैकैकशः सर्वान् जहास च ननाद च ।

तस्य सर्वे तदायस्ता दैत्यदानवसत्तमाः । ।८।।

शरानाशीविषाकारान् व्यसृजन् विकृताशनान् ।

तान् स चिच्छेद समरे त्रिधैकैकं लघुक्रियः ।।९ ।।

पुनश्च विशिखैः५र्घोरैरर्दयत् प्रहसन्निव ।

ततोन्धकस्य यन्तारं रथञ्च सहवाजिभिः । ।8.93.१ ०।।

किंकरेण६ महावीर्यो यमो निन्ये स्वकं पुरम्७ ।

ततोन्धको गदापाणिर्युगान्ताम्बुदवन्नदन् ।।१ १ ।।

अभ्यधावद्यमं तूर्णम तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ।

तस्य वज्रेण देवेन्द्रो गदां हेमपरिष्कृताम् ।।१ २।।

१ रुग्रैः (रुग्रः) - घ. । २ ह - ख. । ३ दैत्येन्द्रो - ख । ४ व्यसृञ्जन् - ख. । ५ निशितै - ख. । ६ किंकारेण (?)- ख. । ७ पुनः - ख ।

बिभेद शतधा८ व्यास सापतद् भुव्यवस्थिता ।

तं विशस्त्रं विकवचं कृत्वा ते देवसत्तमाः ।।१ ३ ।।

युगपच्छस्त्रवर्षेण ताडयामासुराहवे ।

यमो दण्डेन तं मूर्ध्नि शक्रो वज्रेण चाहनत् ।।१४।।

वित्तदोशनिना चैव पाशेन वरुणस्तथा ।

अन्ये चान्यैस्तथा देवा ह्यमोघैरायुधोत्तमैः ।।१ ५।।

अभ्यधावन्नसंरब्धा हतस्त्वमिति वादिनः ।

न चैव तस्य दैत्यस्य दुःखं तत्राभवत्तदा ।। १६। ।

सोपि दैत्यस्ततोत्पत्य९ पुण्डस्यास्थाय१० पृष्ठतः ।

यमं मुष्टिप्रहारेण पुण्डाद् भूमावपातयत् ।। १७।।

तथेन्द्रस्य गजं भूयो पुच्छे संगृह्य वेगवान् ।

भ्रामयित्वाक्षिपद् दूरे नष्टस्त्वमिति चाब्रवीत् ।।१८।।

ततो धनेशस्य पुनः शिविकां कामगामिनीम् ।

आक्षिप्य११ बहुधा दैत्यो व्यधमत् क्रोधमूर्छितः । ।१ ९।।

ततो गजैर्गजान् निघ्नत्१२ पदातीँश्च पदातिभिः ।

रथं रथेन च रणे हयाँश्च हयसादिभिः । ।8.93.२० ।।

पुनर्गजे१३ महेन्द्रस्य हन्यमानोपि१४ संयुगे ।

समुत्प्लुत्य१५ तदा शक्रं गजस्कन्धान्न्यपातयत् ।।२१ ।।

तस्य तत् कर्म संवीक्ष्य दानवेन्द्रस्य संयुगे ।

सर्वे देवा दिशः सर्वाः प्रनष्टा जीवितार्थिनः ।।२२ ।।

पूर्वेण भगवानिन्द्रः सहादित्यः१६ सलोकपः ।

दक्षिणेन तथा रुद्रा वसवश्चाश्विनावपि ।।२३ ।।

प्रतीचीं यक्षरक्षांसि पिशाचाः पन्नगैः सह ।

उत्तरेण तथान्ये च प्रपद्यन्त१७ यथा मृगाः ।।२४।।

८ स तथा - ख. । ९ स.. तदोत्पत्य - घ. । १० पुण्डमास्थाय - घ. । ११ आदाय - घ. । १२ निघ्नन् - ख । १३ पुनर्गजं - ख. । १४ हन्यमानञ्च - घ. । १५ अवप्लुत्य - ख । १६ सहादित्यैः - ख । १७ पलायन्त(?)।

515

तेषु भग्नेषु दैत्येन्द्राः पृष्ठतो विकृतायुधाः ।

अभ्यधावन्त गर्जन्तो भयं तेषां व्यदर्शयन् ।।२५। ।

ततो मुहूर्तं ते गत्वा हिरण्याक्षेण वारिताः ।

निवृत्ताः समतिष्ठन्त सर्वेमर्षवशं१८ गताः । । २६।।

अथोवाच ततः क्रुद्धान् हिरण्याक्षो हसन्निव ।

दैत्यदानवनाथाँस्तानिदं वचनकोविदः ।।२७।।

किमेभिरबलैरद्य१९ युष्माकं दैत्यदानवाः ।

अवबद्धैश्च रुद्धैश्च मृतसंज्ञै२०र्दुरात्मभिः ।।२८ ।।

हतास्ते नात्र सन्देहो येषां राज्यमिदं धृतम्२१ ।

नैषां जीवितमद्यास्ति मा त्वरध्वं सुबालिशाः ।।२९ ।

अबलानपि संरब्धान्निराशान् जीवितैषिणः ।

अवद्ध्येति बलाच्चैव दुर्जयाश्च न संशयः(?) ।।8.93.३ ० ।।

सङ्गमोक्षन्निदानीञ्च ल - - - - - सव (?) ।

- - - - - - - - इत्युवाच सदोशनाः (?) ।।३ १।।

यदेतद्राज्यमित्याहुः प्राणा ह्येते महात्मनाम, ।

स तेषां हरति प्राणान् यस्तेषां राज्यमाहरेत् ।।३२।।

तेषामद्य हृ - - - - - - - तसमैः सुरैः ।

आपूरयाम२२ स्थानानि देवानां दानवेश्वराः ।।३३ । ।

सनत्कुमार उवाच

ततस्ते सहिरण्याक्षाः प्राविशन्नमरावतीम् ।

रत्नानि जगृहुर्व्यास विजयं चावघोषयन् । ।३४। ।

आरक्षमामनुस्तत्र चक्षु२३राप्तैश्च तेसुराः ।

आश्वासयन्त पौरांश्च तथा प्रकृतयश्च ह ।।३ ५।।

- - मिति तथार्घेण तथैवोपायनैर्वरैः ।

आशीर्भिश्चासुरश्रेष्ठं हिरण्याक्षं प्रणेमिरे । ।३६। ।

१८ मन्युवशं - ख. । १९... रत्र - ख. । २० भूतसंज्ञै - ख. । २१ हृतम् (?) । २२ मा - ख. । २३ चख्यु (?) ।

तान् समाश्वास्य२४ दैत्येन्द्रो ह्यध्यस्य च वरासनम् ।

कार्याणि कृत्वा सर्वेषामगच्छद् वरुणालयम् ।।३७।।

ते सिंहनादैर्विविधैश्च वाद्यैः प्रवल्गनास्फोटितकूजितैश्च ।

महासुरा२५ दानवराजसिंहं जग्मुस्समन्तात् परिवार्य सर्वे ।।३८। ।

इति स्कन्दपुराणे वरुणालयगमने त्रिणवतितमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

तमापतन्तं वेगेन गरुत्मन्तमिवाहवे ।

दृष्टवा वरुणपुत्रास्ते पित्रा सह विदुद्रुवुः ।। १ । ।

दैत्याश्चापि हि ते सर्वे प्राप्य तद्वरुणालयम् ।

व्यूढस्कन्धा व्यतिष्ठन्त व्यसृजंस्तत्पुरं प्रति ।।२। ।

दूतं वातापिनं चैव राज्ञा प्रेषितमूर्जितम् ।

स गत्वा तां पुरीं रम्यां प्रविश्य च महासुरः ।। ३ । ।

पौरैः सुपूजितो व्यास प्राहेदं तान् सुगर्वितः ।

राजा सर्वस्य लोकस्य दैत्यदानवनन्दनः ।।४। ।

कश्यपस्य सुतः श्रीमान् हिरण्याक्षः प्रतापवान् ।

जित्वा सर्वान् सुरान् संख्ये आज्ञापयति वस्सदा ।।५। ।

यूयं शृणुत सर्वे मे आज्ञां कुरुत चैव१ हि ।

आनयध्वं च रत्नानि परित्यजत देवताः । ।६। ।

देवपक्षोत्र यः कश्चित् पुरे प्रतिवसत्युत२ ।

अभयं तस्य३ यच्छामि यातु देवानभीतवत्४ । ।७। ।

नारदाद्याश्च ऋषयस्तं समासाद्य दैत्यकम्५ ।

ऊचुस्तमसुरं व्यास सान्त्वयुक्तमिदं तदा । ।८। ।

२४ सम श्वस्य - ख. । २५ महासुरं - ख. । .

१ कुरु तथैव - ख. । २ प्रतिवसन्त्युत - ख । ३ अयन्तस्य प्रयच्छामि - ख. । ४... न्नभीतवत् - ख, इतः परं पत्रमेकं खण्डितं खपुस्तके । ५ इतः पूर्वं खपुस्तके इव घ पुस्तकेपि कियानंशः खण्डितः ।

राजा भोजो विराट् सम्राट् भूपतिः क्षत्रियो नृपः ।

य एभिः स्तूयते शब्दैः कस्तन्नाचर्चयते६ बुधः७ ।।९।।

स त्वं राजा च भोजश्च विराट् सम्राट् तथैव च ।

भूपतिः क्षत्रियश्चैव नृपः सर्वसहस्तथा ।।8.94.१ ०।।

निर्जिताः सुमहावीर्यास्त्वया देवाः सवासवाः ।

कस्त्वया सदृशो लोके बाह्यैकं८ रुद्रमीश्वरम् ।।११ ।।

त्वं पाता सर्वलोकानां हर्त्ता स्रष्टा तथैव च ।

कस्तवाज्ञां महाराज प्रतिहन्याद् दुरात्मवान् ।।१२।।

वयं९ च सर्वे दैत्येन्द्र वरमिच्छाम१० दानव ।

वरदस्त्वं हि भूतानामस्माकं वरदो भव ।।१३।।

सनत्कुमार उवाच

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा वरदोस्मीति सोब्रवीत् ।

ऊचुस्ते दैत्यराजानं तदा वचनकोविदाः ।।१४। ।

ऋषय ऊचुः

यदेतदुक्तं भवता नरकव्याधिमृत्युषु ।

न तथा तद् भवेद् दैत्य एष नो दीयतां वरः ।।१५।।

दैत्य उवाच

मम प्रतिज्ञा विप्रेन्द्राः पूर्वमेव तपोधनाः ।

लोकानां सुखमेधेयं राजा लोकस्य यद्यहम् ।।१६।।

न तथा तत् करिष्यामि यद्यहं मुनिसत्तमाः११ ।

मिथ्याप्रतिज्ञः स्यां चाहमसत्यश्च दुरात्मवान् । ।१७।।

तस्मादन्यद्१२ भवन्तो मां वर याचन्तु१३ सुप्रियम् ।

कर्तास्मि तं तथा सर्वं याचेहं१४ शिरसा ह वः । ।१ ८। ।

६ ...श्रयते - घ. । ७ बुधैः - घ. । ८ त्यक्त्वैकं (?) । ९ यमं - घ. । १० वरमिच्छामि - घ. । ११ ऋषिसत्तमाः - घ. । १२ ...दन्यं - (?) । १३ याचत - घ. । १४.. .चेयं - घ. ।

सनत्कुमार उवाच

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ऋषयः सर्व एव ते ।

हिरण्याक्षमिदं व्यास पुनरेवाब्रुवन्१५ विभुम् ।।१९।।

ऋषय ऊचुः

लोकधर्मप्रवृत्त्यर्थं ब्रह्मणा दैत्यपुंगव ।

कृतमेतत् पुरा सर्वं धर्मश्चापि प्रवर्तितः ।।8.94.२०।।

समीक्ष्य चैतल्लोकस्य धर्मश्चापि१६ प्रवर्त्तितः ।

नाभूतस्तद् भवेद् दैत्य इति नो वरदो भव ।।२१।।

प्रतिज्ञा प्रभवेत् सा यल्लोकानां१७ दुःखवर्जनम् ।

तच्च तस्मान्न नश्येत ब्रह्मणः१८ कृतिरव्यया ।।२२।।

यावत्त्वं दैत्य लोकस्य राजा ह्यसि१९ प्रभुश्च ह ।

एवं त्वयानृणत्वं२० च ब्रह्मणो२१द्य कृतं२२ भवेत् ।।२३।।

तेषां स वचनं श्रुत्वा ऋषीन् निश्चित्य दैत्यराट् ।

ये२३ द्रोहाःशक्रपक्षाश्च ममाज्ञाभङ्गकारिणः । २४।।

तेषामेव भवेन्मृत्युर्नरकेषु च यातनाः ।

एतदाह तदा राजा ते चाप्यूचुर्नराधिपम् । ।२५।।

एवमस्त्विति तां२४श्चोक्त्वा यातनामोक्षमादिशत् ।

स मुक्त्वा नारकान्२५ सर्वान् ददौ स्थानस्य रक्षणम् ।।२६।।

पितृराजानमनघ विप्रचित्तिं महाबलम् ।

ततोवघुष्य स जयं पूजयित्वा तु तान्द्विजान् ।

जगाम धनदावासं हिरण्याक्षो महाबलः ।।२७।।

ते तां धनेशस्य पुरीं महाबला विनादयंतोंन्धकपालितास्तदा ।

हिरण्यनेत्रं परिवार्य२६ दानवास्तदाभिजग्मुर्जलदा इवाचलम् ।।२८।।

इति स्कन्दपुराणे हिरण्याक्षदिग्विजये यमलोकाभिगमनो नाम चतुर्णवतितमोध्यायः

१५ ..ब्रवीद् - घ. । १६ धर्मस्यापि - घ । १७ द्यायं लोकानां - घ. । १८ तस्यैतद् ब्रह्मणः - घ. । १९ ह्यासीत्- घ । २० स वामृणत्वं - घ । २१ ब्रह्मणा - घ. । २२ कृति - ध. । २३ यो - घ. । २४ त्वां - घ. । २५ वरदान् - घ. । २६ प्रविदार्य - घ. ।

सनत्कुमार उवाच

तथा१ लङ्कां२ समासाद्य धनेशस्य पुरीं शुभाम् ।

अदूरे तस्थुरुद्धूताः सन्नद्धकवचायुधाः ।।१।।

अवस्थिताँस्तथा दृष्ट्वा दानवान्३ बलदर्पितान् ।

लङ्कानिवासिनः४ सर्वे निधिपालास्तथैव च ।।२।।

निधयः शंखपद्‌माद्‌या ऋषयश्च तपोधनाः ।

अर्घं रत्नानि५ चादाय दानवाय न्यवेदयन्‌६ ।।३।।

ऊचुश्च तव दैत्येन्द्र वयं वश्या न संशयः ।

किङ्कराश्च प्रशाध्यस्मान्‌ यथावद्‌दानवेश्वर७ ।।४।।

हिरण्याक्ष उवाच

मा भीर्भवतु वो यक्षा मम यूयं न संशयः ।

अयं राजा हि वः श्रेष्ठो हिरण्यकशिपोः सुतः ।।५।।

प्रह्लादो देवसंघानां सर्वेषां विप्रबाधनः ।

ततस्तं तत्र संस्थाप्य धनेशं दैत्यपुङ्गवम्‌ ।। ६।।

अन्येषां देवसंघानां स्थानान्यापूरयत्पुनः ।

संस्थाप्य सर्वस्थानेषु स्थानिनो दानवेश्वरान्‌ ।।७।।

अन्धकन्त्वमरावत्या८मिन्द्रत्वेनाभ्यषेचयत्‌ ।

भूर्ल्लोकञ्चाखिलं दैत्यः स्वयमेवान्वशासत९ ।।८।।

भूयश्च धनुरादाय सशरं सूर्यसन्निभः१० ।

दैत्येन्द्रो मेदिनीं प्राह ममात्मानं विदर्शय११ ।।९।।

सा भीता तस्य दैत्यस्य वेपमाना कृताञ्जलिः१२ ।

जयेत्युक्त्वाग्रतस्तस्थौ विष्णोर्लक्ष्मीरिवापरा ।।8.95.१ ० ।।

तां मृगीमिव शार्दूलो भुजङ्गीमिव पक्षिराट्‌ ।

शार्दूलीं सिंह इव च सिंहीं शरभराडिव ।।११ ।।

१ ततो (?) । २ लंकां - घ । ३ धनदो - ख । ४ अलकावासिनः - घ. । ५ अर्घरत्नानि - ख. । ६ निवेदयन्‌ - ख. । ७ देवो धनेश्वरः - घ., नरेश्वरः ख । ८... स्त्वमरावत्यां - ख. । ९,.. न्वशासते ख. । १० सूर्यसन्निभं - ख. । ११ मम त्वं वै निदर्शय - घ., ' वदेशत - ख. । १२ कृताञ्जली - ख. ।

हंसीं काक इव क्षुद्रो मयूरी मद्गुराडिव१३ ।

तथा तां स दितेः पुत्रो जग्राह रुषिताननः ।

उवाच चैव१४ संरब्धस्तां देवीं भयविह्वलाम् । । १ २।।

तवाहं वसुधे भर्त्ता ब्रह्मणा प्रकृतः शुभे ।

मान्यं१५ पतिं त्वमिच्छेथा रक्षिष्येहं ततो हि ते । ।१ ३ । ।

सनत्कुमार उवाच

ततो रसातलं१६ गत्वा स्वपुरस्य समीपतः ।

बबद्ध नागपाशैस्तां दुष्टामिव यथाङ्गनाम् ।।१४।।

ततोचलेन दैत्येन्द्रः शंखेन सुमहाबलः ।

आर्त्तां रुरोध१७ दुष्टश्च१८ कन्दरामिव वीर्यवान्१९ ।।१५।।

ततोस्या रक्षणे नित्यमुद्युक्तान् रक्षिणो दधौ२०।

किङ्करान्नाम दैत्येन्द्रान् सहस्राणि चतुर्दश ।। १६ ।।

स तथा तद्विधायैव दैत्येन्द्रस्तुष्टिमान् बभौ ।

कृषीबल इव क्षेत्रं सुनिष्पन्नं समीक्ष्य च । । १७।।

कृतकृत्योहमित्येव बुद्धिं चक्रे स पार्थिवः ।

संयुज्य स्वसुतं ज्येष्ठं दारैः साधुरिवात्मवान् । ।१८। ।

अन्तरं न च तस्यान्यः२१ कश्चित्प्राप्नोति सुव्रत२२ ।

स्वसहायस्य२३ विप्रस्य यथा दम्भेन वर्ततः । ।१९। ।

यजध्वं२४ दानवास्सर्वे विप्रान्पूजयतेति च ।

देवञ्च शूलिनं सर्वे नमस्यत२५ पुनः पुनः ।।8.95.२० ।।

धर्ममेव निषेवध्वमिति सोज्ञापयत्तदा ।

न तस्या२६ धार्मिकः कश्चिद् दैत्यो वा दानवोपि वा ।।२१।।

१३ डङगुराडिव - ख. । १४ दैवे - ख । १५ नान्यं - घ. । १६ अथ पृथ्वीं ततो - घ. । १७ ददज - ख. । १८ दुष्टस्य - ख । १९ राजाक्रम्य विनष्टां तां भर्ता स्वामीव योषितम् - घ । २. ददौ - ख. घ. । २१ तस्यान्यत् - ख. । २२ सुव्रतः - ख- घ. । २३ असहायस्य - घ. । २४ जयध्वं - ख. । २५ नमस्य च - ख. । २६ तस्य - ख. ।

राज्येभवद् दुराचार२७स्तस्मिन्२८ राज्यं प्रशासति ।

स्वयमेव स वायुश्च चन्द्रशाः सूर्य एव च२९ । । २२ । ।

अभवद् व्यास लोकेषु तपोबलसमन्वितः ।

ओषध्यः स्ववमुद्भूतास्तस्मिन् राजनि शासति ३० । । २३ । ।

विना कृष्टिं३१ सं भवन्ति सर्वलोकस्य साधिकाः३२ ।

स एव तास्समादाय३३ क्षरं३४ नयति दैत्यराट् । । २४। ।

स एवामर्दयच्चापि निनाय च पुनर्गृहान्।

स एव दण्डिकोभूच्च दण्डश्चैव३५ स एव हि । । २५ । ।

स एव योगात्३६ सर्वत्र चौराद्३७ रक्षति नित्यदा ।

न तस्य व्याधितः कश्चिन्म्रियते वापि कश्चन । । २६ । ।

परदारप्रसक्तो वा पिशुनो वापि कर्हिचि तु ।

हिंसका न च तस्यासन्न चाप्यधार्मिकाः क्वचित् । । २७। ।

पल्वलानि तडागानि सरित्प्रस्रवणानि च ।

विना वृष्ट्या३८ भवन्त्येते सर्वत्रैव च सुस्थितम् । । २८ । ।

न सन्ति तस्य रक्षांसि न पिशाचाश्च हिंस्रिणः ।

ईतयश्च न सन्त्यस्य न द्वन्द्वानि च कानिचित् । । २९ । ।

न जुह्वते तदा वह्निं विप्रास्तस्मिँस्तु राजनि ।

नाधीयते यजन्ते वा एकवर्णमभूत्तदा । । 8.95.३० । ।

भृगवो येभवन् विप्रा दानवानां मुदावहाः ।

अधीयते३९ यजन्ते च एवं त व्यास सर्वशः । । ३१ । ।

हृष्टपुष्टमभूत्४० सर्वं४१ व्याधिदुःखविवर्जितम्४२ ।

वर्णाश्रम४३ परित्यक्तं सर्वलोकसमं४४ जगत् । । ३२ । ।

२७ दुराचार ख। २८ इति - ख । २९ हि - ख । ३० राज्यं प्रशासति (?) । ३१ वृष्टि - ख, कृष्टं - घ । ३२ वै कृषिः - घ, साधिका ख । ३३ ताम्समादाय - घ, समास्थाय (धाय) (?) । ३४ स्वयं - घ । ३५ दण्डाच्चैव - ख । ३६ यं गान् - ख । ३७ चौरान् - ख । ३८ वृष्टिं - घ । ३९ -अध्याय (?) - ख. । ८० पुष्टधस्तैश्च ते - ख ४१ सर्व - ख. । ४२. विवर्जिताः - ख. । ४३ कर्म्मार्श्रम (धर्मा...) - ख, वर्णाश्रय - घ । ४४ कर्मणोपस (श) मं - घ. ।

522

तन्नृत्यगीतोत्सवनित्ययुक्तं सुखप्रसुप्तं रतिकार्ययुक्तम् ।

जगद् बभौ राजनि दैत्यदेवे४५ हिरण्यनेत्रे दितिनन्दनेति४६ ।।३३ ।।

इति स्कन्दपुराणे हिरण्याक्षराज्यवर्णनो नाम पञ्चनवतितमोध्यायः

व्यास उवाच

तथा राजनि दैत्येन्द्रे त्रैलोक्याधिपतौ शुभे ।

धययाञ्चैव बद्धायां सुखितासु प्रजासु च ।।१।।

स्थानेभ्यश्च्याविता देवा ह्यप्रतिष्ठा महाबलाः ।

किमकुर्वत१ दुःखार्त्ता एतन्मे२ शंस सर्वशः ।।२।।

सनत्कुमार उवाच

शृणुष्व धर्म (?) देवानामवस्था या बभूव ह ।

यदकुर्वत३ दुःखार्त्तास्तत्र सर्वे यथाक्रमम् ।।३।।

हव्यवाहोग्निरभवद्देवानां भागवर्द्धनः ।

तं निरस्य तदा दैत्यो वह्निमन्यं चकार ह ।।४।।

तस्मिन्कर्मणि विप्रेन्द्र मन्त्रास्तदनुगाभवन् ।

दैत्यदानवभागानां वक्तारः शुभसाधकाः । ।५।।

ततो यज्ञः स्वयं दैत्यानुपतस्थे महात्मनः ।

यज्ञे गते च दैत्येन्द्रान्देवाः सर्वे मृता इव ।।६।।

अभवन्नष्टसंज्ञाश्च मन्दवीर्यपराक्रमाः ।

निःश्रीकाश्च निरुद्योगा निराक्रन्दा समुत्सुकाः ।।७।।

मन्त्रदग्धा यथा सर्पा वज्रपिष्टा यथाचलाः ।

गरुत्मताभिसन्दष्टाः पन्नगा इव निर्विषाः ।।८।।

४५ दैत्यनायके - घ. । ४६ दानवेन्द्रः - घ ।

१ किमकुर्वन्त - ख. । २ एतन्नः - ख. । ३ यदकुर्वन्त - ख. । ४ इवाचलाः - ख. ।

विहीनाद्भि५र्यथा वृक्षा बान्धवैर्वापि योषितः ।

तथा ते दैवता६ व्यास हृतराज्या हृतश्रियः । ।९। ।

चिन्तयन्ति हृदा चैव शुष्यन्ति७ विलपन्ति च ।

अथ देवः स्वयम्भूस्तान् ज्ञात्वा देवाँस्तथाविधान् । । 8.96.१० । ।

विमानेनार्कवर्णेन प्रोवाचेदं पितामहः ।

भो देवा नष्टसंज्ञा स्थ किमर्थं दुःखिता भृशम् ।

तपोयोगबलं वोद्य ददामि सुरपुङ्गवाः ।।११ ।।

यूयं लोकस्य कर्तारो हर्तारश्चैव सर्वशः ।

न युक्तं भवतामेतत् क्लीबवत् स्थातुमद्य वै । ।१२। ।

स्वीयं योगं मदीयञ्च८ त्यक्त्वा दुःखं महाबलाः ।

प्रतिपद्यत मा शोके स्वयं देवाः प्रवर्तत ।।१३ ।।

न तमो भास्कराद्युक्तं न सोमादुष्णता यथा ।

नाग्नेर्यथा तुषारश्च९ नामृतं भुजगादपि ।।१४। ।

नासाधोः साधुभावश्च न कुलीनादशोभनम् ।

नाधर्मो१० नियमेभ्यश्च न वेदेभ्यश्च दुर्मतिः ।। १ ५।।

तथा न युक्तं युष्माकमिदं देवा११ महात्मनाम् ।

आपत्सु न१२ विषीदन्ति ये केचित्तेजसा१३ स्थिताः । ।१६।।

ते१४ यूयमापदं प्राप्य न शोकं कर्तुमर्हथ ।

मा भवन्तोवसीदन्तु राज्यं भूयो भविष्यति ।। १७।।

महायोगबलोपेतो हिरण्याक्षोद्य देवताः ।

अशक्यो हन्तुमल्पेन तेजसा दितिनन्दनः । ।१८।।

प्रतीक्षन्तु१५ भवन्तोस्य तपसः क्षयमव्ययाः ।

क्षीणे तपसि दैत्येन्द्रं युद्धे१६ विष्णुर्वधिष्यति१७ ।।१ ९। ।

५ विशाखाभि - घ. । ६ देवता - ख । ७ मुह्यन्ति - घ । ८ स्वयं - घ.,... स्तथा यो धर्मं - ख. । ९ नाग्ने स्तुथारश्च यथा - ख. । १० नाधर्मा - ख. । ११.. मिमं देवा - ख., देवानां च - घ. । १२ च - ख. । १३.. तेजसि - घ. । १४ ये - ख. । १५ प्रतीक्षन्तां (?) । १६ युधि - घ. । १७ ईनिष्यति - ख. ।

सनत्कुमार उवाच

त एवं ब्रह्मणा प्रोक्ता लब्धयोगाः१८ सुरेश्वराः ।

प्रणम्य सर्वभूतानां स्रष्टारमिदमब्रुवन्१९ । ।8.96.२० । ।

हृतानि नो महायोगस्थानानि दितिनन्दनैः ।

क्व तिष्ठाम वयं ब्रूहि दिश नः स्थानमव्ययम् ।।२१ ।।

ब्रह्मोवाच

हृतानि सर्वस्थानानि युष्माकं विदितञ्च२० मे ।

शृणुध्वं यत्र वस्तव्यं२१ युष्माभिर्योगमायया ।।२२।।

यूयं सर्वे शरीरेषु२२ योगाद् विशत२३ सत्तमाः ।

प्रजानां सर्वतो देवास्ततो वृत्तिमवाप्स्यथ ।।२३।।

तेषा२४मशितपीतैश्च संस्कारैश्च पृथग्विधैः ।

पृथिवी नागबद्धापि२५ युष्मानाप्याययिष्यति ।।२४।।

सनत्कुमार उवाच

त एवमुक्ता२६ देवेन देवाः सर्वे२७ सवासवाः ।

तथा चक्रुर्यथोवाच ब्रह्मा लोकपितामहः ।।२५।।

तेवर्तयन्त सततं तत्रस्थाः सुरसत्तमाः ।

चतुर्युगमुपासन्तो२८ लोकधातुर्मते स्थिताः । ।२६।।

अथ योगाद् हिरण्याक्षः प्रजासु समवास्थितान्२९ ।

सुरानपश्यद्योगात्मा चुक्रोध३० च स३१ तान्प्रति ।।२७।।

यस्मिन्यस्मिन्नपश्यच्च सुरं स समवस्थितम्३२ ।

अवधीत्तं तमभ्येत्य तदा दानवसत्तमः ।। २८।।

१८ प्रोक्तं - ख, लब्ध्वा योगं (?) । १९ मब्रवीत् ख । २० विदितस्य - ख. । २१ वक्तव्यं - ख । २२ सर्वशरीरे - ख., मे - घ. । २३ वसत - ख । २४ तासा (?) । २५ चावकल्पैश्च - घ. । २६ तदेवमुक्त्वा - ख. । २७ सर्वे देवाः - ख. । २८ मुपासन्त - ख. । २९ समुपस्थितान् - घ । ३० चुकोप - ख. । ३१ स च - ख. । ३२ सममवस्थितम् - ख ।

525

अहं प्रजाः सदोद्युक्तो रक्षामि सततं भयात् ।

ममैव ता दुराचारा विद्विषो वर्धयन्त्युत ।। २९ ।।

कृतघ्नाः स्वामिघातिन्यो दुष्पूरा दुष्टचेतसः३३ ।

मम शत्रूनिमा दुष्टा३४नन्नपानादिभिस्सदा । । 8.96.३० । ।

आप्याययन्ति दुर्वृत्ता दण्डार्हा मे ततस्तु ताः३५ ।

------- - --- - - - - - - ।

यत्र तत्र गताः सर्वाः३६ प्रजाः सर्वत्र सोवधीत् । । ३१ ।।

पल्वलानि तडागानि नदीः प्रस्रवणानि च ।

सर्वाण्येव तदा योगादशोषयत३७ दानवः । । ३२ ।।

ओषध्योकृष्टपच्याश्च या ह्यासँस्तस्य सुव्रत ।

व्यनाशयत् स ताश्चापि वृक्षवल्लीरपोथयत्३८ । ।३ ३ ।।

तन्नष्टवृक्षक्षुपवल्लिपल्लवं तृणौषधीप्रस्रवणोदकाशयम्३९ ।
सरि४०तडागावटशुष्कपल्वलं जगद् बभौ कच्छपपृष्ठसन्निभम् प्रणष्टवर्णाश्रमधर्मसंयमं विनष्टघोषव्रजपक्षिमानुषम्४१ ।

द्विपाश्वपत्यादिगणैर्विनादितं४२ युगान्तकालाग्निमुदग्रवज्जगत्४३

इति स्कन्दपुराणे ब्रह्मणो वाक्यं नाम षण्नवतितमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

तथाभूतं जगद् दृष्ट्वा देवास्ते दुःखपीडिताः ।

वैराजं लोकमासाद्य भूयोपश्यन् पितामहम् । । १ ।।

ते१ सर्वे समुपागम्य प्रणम्य च पुनः पुनः ।

ऊचुस्ते२ कर्म दैत्यस्य सर्वमेव३ सुदुःखिताः ।।२। ।

३३ दुष्टचेतसा - ख । ३४ न्दृष्ट्वा - ख । ३५ ततस्ततः - ख, ततस्त्विवति (?) । ३६ सर्वे ख ३७ योगादपोथयत - घ । ३८ रशोषयत् - ख । ३९ पल्लवं तथौषधप्रस्रवणादकाशयम् ४० शुष्यत् - (?) । ४१ धर्मसंयमस् - घ। ४२ श्च ह्यृक्षादिगणैर्विनादितं (?) - ख. । ४३ निसुर.. १ तं (?) । २... स्ततः - (?) । ३ सर्व एव. - ख ।

निवेद्य च पुनर्देवमूचुस्ते लोककारणम् ।

भगवन् हृतराज्याश्च दुर्बलाश्च तथा विभो । ।३ । ।

असमर्था वयं तस्य स्थातुं दैत्यस्य संयुगे ।

न च स्थानं५ प्रपश्यामो यत्र तिष्ठाम विज्वराः । ।४।।

सनत्कुमार उवाच

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा भीतानां त्रिदिवौकसाम् ।

उवाच भगवान् ब्रह्मा सर्वानेव दिवौकसः ।।५। ।

न भेतव्यं सुरास्तस्य योगिनः सुमहात्मनः ।

समाप्तं तपसः सर्वं फलं दैत्यस्य तस्य तत् ।।६। ।

कालस्तस्याभिसंप्राप्तो जीवितान्तकरः सुराः ।

तस्मात् सर्वे मया सार्धं यात विष्णुं प्रयाचत ।।७।।

भवन्तो निर्बला ह्यद्य७ अशक्तास्तस्य बाधने ।

विष्णुः शक्तः स तं दैत्यं जीविताच्च्यावयिष्यति ।।८।।

पूर्वं हि जाते तस्मिँस्तु वागुवाचाशरीरिणी ।

नायं वध्यो मनुष्यस्य न देवस्य कथञ्चन ।।९।।

नापि तिर्यक्षु जातस्य८ न भूमौ न च तेजसि ।

नाकाशे नापि लोकेषु महात्मायं भविष्यति । ।8.97.१ ० ।।

स एष देवा दैत्येशो महात्मा धार्मिकस्तदा९ ।

अवध्यः सर्वभूतानां१० वध्यो दुःखाद् भविष्यति ।। ११ ।।

वाराहं रूपमास्थाय न दैवं नापि मानुषम्११ ।

न च तिर्यक्षु तज्जातं नरवाराहमस्ति वै । । १२ । ।

पाताले च प्रविश्यैव नासौ१२ भूर्नापि खं हि तत् ।

न तेजो नापि लोकोसौ सर्वतो मुक्तमेव१३ तत् ।। १३ ।।

४ संयुगे स्थातुमग्रतः - घ. । ५ संस्थानं - ख. । ६ य प्रपश्याद्य - ख. । ७ सर्वे - घ. । ८ न पितृयक्षराजस्य - घ. । ९ स्तथा (?) । १० अपत्यमिव भूतानां - ख. । ११ न देवत्वं न भानुगम् - ख., न तु मानुषम् - घ. । १२ नादो (?) । १३ युक्तमेव - घ ।

527

सनत्कुमार उवाच

ततस्ते हृषिताः सर्वे प्रणम्य च पितामहम् ।

ऊचुर्गच्छाम देवेश कालोतिक्रमते हि नः१४ । ।१४।।

ततस्ते सर्व एवैत्य श्वेतं पर्वतसत्तमम्१५ ।

विष्णुं सहिष्णुं जिष्णुञ्च दानवायुतमर्दनम् । ।१ ५।।

अस्तुवन् वाग्भिरिष्टाभिः प्रणम्य बहुमानतः ।

नमः सर्वरिपुघ्नाय दानवान्तकराय च ।।१ ६। ।

नमो जिताय देवाय वैकुण्ठाय महात्मने ।

नमो निर्धूतरजमे नमः सत्याय चैव हि१६ ।।१७।।

नमः साध्याय देवाय नमो धाम्ने सुवेधसे१७ ।

नमो यमाय देवाय जयाय च नमो नमः । । १८ । ।

नमश्चादितिपुत्राय नरनारायणाय च ।

नमस्सुमतये चैव नमश्चैवास्तु विष्णवे । ।१ ९।।

नमो वामनरूपाय कृष्णद्वैपायनाय च ।

नमो रामाय रामाय दत्तात्रेयाय वै नमः । ।8.97.२ ० ।।

नमस्ते नरसिंहाय१८ धात्रे चैव१९ नमो नमः ।

नमः साध्याय वेदाय चक्रिणे वै नमो नमः । ।२१ ।।

नमः शकुनिहन्त्रे२० च नमो दामोदराय च ।

सलिले तप्यमानाय नागशय्याप्रियाय च । । २२ । ।

नमः कपिलरूपाय महते पुरुषाय च ।

नमो जीमूतरूपाय महादेवप्रियाय च । ।२ ३ । ।

नमो रुद्रार्धरूपाय२१ तथोमारूपिणे नमः२२ ।

चक्रमुद्गरहस्ताय महेश्वरगणाय च । ।२४। ।

१४ कालोतिक्रामते - ख,. तिक्रमतीह नः - घ । १५ श्वेतपर्वतसत्तमम् - ख. । १६ ह - ख । १७ च वेधसे - घ, सुमेधसे (?) । १८ नारसिंहाय - घ. । १९ ऋतवे च - घ. । २० शत्रुनिहन्त्रे - घ. । २१ रतार्धरूपाय - ध. । २२ तथा दामोदराय च - घ ।

शिपिविष्टाय च सदा नमः श्रीवत्सधारिणे ।

धुन्धुमाराय शूराय मधुकैटभघातिने ।।२५। ।

चतुर्भुजाय कृष्णाय रत्नकौस्तुभधारिणे ।

त्रिविक्रमवियत्स्थाय पीतवासः सुवाससे । ।२६।।

नमः पुरुषघाताय गदाखड्गोग्रधारिणे ।

योगिने यजमानाय भृगुपत्नीप्रमाथिने । ।२७।।

वृषरूपाय सततमादित्यानां वराय च ।

चेकितानाय दान्ताय शौरिणे वृष्णिबन्धवे२३ ।।२८।।

मुराश्वग्रीवनाशाय२४ तथैवासुरसूदिने ।

नमस्ते शार्ङ्ग धनुषे सौभशाल्वविघातिने ।।२९।।

नमस्ते पद्मनाभाय ब्रह्मदेहप्रवेशिने२५ ।

नमो जयाय शर्वाय रुद्रदत्तवराय च ।।8.97.३ ०।।

नमः सर्वेश्वरायैव नष्टधर्मप्रवर्तिने ।

पुरुषाय वरेण्याय नमस्ते शतबाहवे ।।३ १। ।

तव प्रसादात् कृच्छ्रं वै२६ तराम पुरुषोत्तम ।

हृतराज्या वयं सर्वे न त्वं वेत्सि महाभुज ।

हिरण्याक्षेण वैकुण्ठ तं नाशय महाभुज । ।३ २।।

सनत्कुमार उवाच

य इदं वैष्णवं स्तोत्रं भक्त्या परमया युतः ।

कीर्तयेत्सततं मर्त्यः सर्वपापैः प्रमुच्यते ।।३३।।

मृतश्च सर्वलोकेषु वर्षकोटिचतुर्दश ।

पूजितः सर्वदेवैश्च मोदते नात्र संशयः ।।३४।।

कीर्तयत्येव य इमं प्राणिभ्यो विप्रमुच्यते ।

स मृत्युलोकमप्राप्य चरते दुःखवर्जितः ।।३५। ।

२३ गोवृष्णिबान्धवे - घ. । २४ पुराश्वग्रीवनाशाय. - ख. । २५... थ देशिने - ख., इतः परं पत्रमेकं? खण्डितम् ख पुस्तके । २६ व - घ. ।

529

सनत्कुमार उवाच

 - - - - - - - - - ।

उवाच सुरशार्दूलानिदं संपूजयन्सदा । । ३६ । ।

इतः स दैत्यो दुर्बुद्धिर्देवान् द्वेष्टि सहायवान् ।

क्रियतां मर्त्यरूपं मे वाराहं मां विधार्यताम् । । ३७ । ।

महात्मा स च दैत्येन्द्रो बलवान् धार्मिकश्च ह ।

न च शक्यो मयैकेन हन्तुं सत्यं ब्रवीमि वः२७ । । ३८ । ।

सर्वदेवमयं रूपं वाराहं२८ नन्दिवर्धनम् ।

तत्समास्थाय हन्तास्मि दैत्येन्द्रं तं महाबलम् । ।३ ९। ।

तेन रूपेण सर्वेषामस्माकं देवसत्तमाः ।

ब्रह्मा ब्रह्मत्वमापन्नः प्रस्थाता यम इत्यपि । ।8.97.४० । ।

उद्गाता तत्र वरुणो हिरण्याक्षस्ततः पशुः ।

शमिताहं सुरश्रेष्ठा यशस्तस्य महाबलः । ।४१ । ।

अद्य पश्यन्तु भूतानि मम तस्यैव चोभयोः ।

-- - - - - - - - - - - - - - - - । ।४२ । ।

अरण्ये वासिताहेतोर्मत्तयोर्गजयोरिव ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा गर्जितं च महात्मनः । ।४३ । ।

हर्षोत्फुल्लेक्षणाः सर्वे निरीक्षन्तः परस्परम् ।

मेनिरे हत इत्येव दैत्येन्द्रं सुमहाबलम् । ।४४ । ।

तेषां तदुत्फुल्लकुशेशयप्रभं वक्रेक्षणं२९ चारुतरावभासकम् ।

हतः स दैत्यो नरसिंहरूपिणा यथा पुरा तस्य गुरुर्महाबलः ।।४५। ।

इति स्कन्दपुराणे हिरण्याक्षवधोपायो नाम सप्तनवतितमोध्यायः

२७ ते - ख. । २८ वराह - घ. । २९ चक्रेक्षण - घ ।

सनत्कुमार उवाच

अथ ते सुरशार्दूलास्तस्य रूपं प्रचक्रिरे ।

. .. .   ।

सप्तलोकमयं तस्य शरीरं चक्रुरीश्वराः ।।१ ।।

अस्थीनि पर्वताः सर्वे नद्यो१ नाड्यश्च तस्य तु ।

रुधिरं चाब्धयः२ सप्त कफपित्तानिला गुणाः३ ।।२।।

पुरीषं चाप्योषधयो धर्मो रेतः४ कृतोस्य तु ।

मूत्रं तस्याभवन्मेघा वायवः सप्त कोष्ठगाः ।। ३ ।।

शिरस्तस्याभवन् साध्या रुद्रो मूर्धानमास्थितः (?) ।

ललाटे तस्य धर्मोभूत् नासिका वायुरात्मवान् ।।४।।

सूर्याचन्द्रमसौ नेत्रे श्रोत्रे तस्य दिशोभवन् ।

भ्रुवोस्तस्याभवन् प्राणा अहोरात्रं च पक्ष्मणी५ । ।५।।

आस्यं तस्याग्निरभवत्६ वडवा मुखसंस्थिता ।

ओष्ठेभूदन्तरिक्षं च दन्ताश्च भुजगाभवन् ।।६। ।

चत्वार्यस्त्राणि दंष्ट्राश्च कृतानि सुमहान्ति वै ।

अस्त्रं पाशुपतं पूर्वं द्वितीयं चक्रमेव च । ।७।।

ब्रह्मदण्डं७ तृतीयञ्च चतुर्थं ब्रह्मणः शिरः ।

ग्रीवा तस्याभवत्सोमो रुद्रः स्कन्धे च संस्थितः ।।८।।

गण्डे चापि तथादित्या हस्तौ८ रुद्रैश्च निर्मितौ ।

अंगुल्यस्तस्य कीर्तिश्च लक्ष्मीः सिद्धिस्तथैव च । ।९।।

 - - - - प्रवृत्तिश्चच९ नखाश्चास्त्राणि सर्वशः ।

यमदण्डः कालदण्डो मृत्युदण्डस्तथैव च । ।8.98.१ ० ।।

रुद्रदण्डश्च चत्वारो बाहुपादाः१० कृताः प्रभोः११ ।

साध्या देवो उरस्तस्य हृदयं सोम इत्यपि ।। ११ । ।

१ वशा - घ. । २ चान्तराः - घ. । ३ गुणं - घ. । ४ चेतः - घ. । ५ पक्षिणी - घ. । ६ तदग्निरभवत - घ. । ७ ब्रह्मदत्तं - घ. । ८ हनू (?) । ९ प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च (?) । १० वाहपादाः - घ. । ११ प्रभुः - ख,... वतु - घ. ।

उदरं तस्य भूतानि महान्ति ऋषिसत्तम१२ ।

नाभिस्तस्याभवन्माता अदितिर्ब्रह्मसत्तम ।।१२।।

शिश्नं प्रजापतिस्तस्य मित्रोपानेभवत् स्थितः ।

वसवस्तस्य पार्श्वेषु तथा धर्मश्च पृष्ठतः ।।१३ ।।

मृत्युः कालो यमश्चैव हस्तपादतलाश्रिताः१३ ।

अश्विनौ तस्य लाङ्गूलं पितरः सन्धिषु स्थिताः ।।१४।।

नियतिः कालपाशश्च१४ कृतान्तकलहावपि ।

व्याधयश्चापि ये केचिद् दृष्टिं तस्य समाश्रिताः ।। १५।।

यक्षाश्च राक्षसाश्चैव गन्धर्वाः पन्नगैः सहः ।

सर्वे त्वचं समाश्रित्य संहताः१६ समवस्थिताः । । १६ ।।

तथा सर्वाणि छन्दांसि वेदा इष्टय एव च ।

रोमकूपेषु सर्वाणि तानि तस्थुः पृथक् पृथक् ।।१७। ।

दानानि नियमाश्चैव यमाः सर्वाश्च मातरः ।

स्थानाभिमानिनो देवाः पशवः पक्षिणश्च ह । । १८।।

सर्वे रोमाणि तस्यासन् वराहस्य महात्मनः ।

अङ्गुल्यस्तस्य पादाभ्यां विश्वेदेवाभवँस्तथा१७ ।।१९।।

भृगवोङ्गिरसश्चैव देवास्तस्याभवंस्तदा ।

रोमान्तरेषु ऋषयः सर्वेष्वङ्गेषु संस्थिताः । ।8.98.२० ।।

एवं समभवद् व्यास वराहो नन्दिवर्धनः ।

स भाति तेन रूपेण द्यां भुवञ्चापि संस्पृशन् । ।२१।।

पुरा स्वयंभूर्भगवानुद्धरिष्यन् महीमिमाम् ।

स रेजे तेन रूपेण दीप्तिमान् मधुसूदनः । ।२२। ।

निशायां संप्रदीप्तो हि हिमवानिव पर्वतः ।

ततस्तमृषयस्सर्वे तपसा महता तदा ।।२३ ।।

१२ ऋषिसत्तमाः - घ., ऋषिसत्तमः - - ख. । १३ गन्धर्वाः पन्नगैः सह - घ. । १४ कालसङ्गश्च - ख. । १५ यमाः सर्वाश्च मातरः - ख. । १६ तत्र सर्वे... त्वंबुदाः - घ. । १७... स्तदा - ख. ।

स्वेन स्वेनाभिसंप्राप्य तेजस्तस्याभ्यदीपयन् ।

स विष्णुस्तेजसा तेषामृषीणां परमौजसाम् । ।२४। ।

संप्रजज्वाल कालान्ते युगान्ताग्निरिवापरः ।

नादं कृत्वा च सुमहच्चालयानो महीतलम्१८ । ।२५।।

उवाच तान् ऋषीन्सर्वान् हन्मि दैत्यं सुरद्विषम् ।

हत्वा तं दैत्यराजं वै सिंहं शरभराडिव ।।२६।।

मोचयिष्ये महीं विग्नां१९ प्रविश्याद्य रसातलम् ।

स्वस्थाने स्थापयित्वा च दत्वा राज्यं दिवौकसाम्

जपध्वं विजयायाद्य शिवाय च तपोधनाः ।।२७। ।

सनत्कुमार उवाच

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ।

उवाच बलमाधत्स्व दैत्योसौ सुमहाबलः ।।२८।।

आस्थाय यत्नं सुमहदप्रमत्तः सुरेश्वर ।

जहि तं दैत्यराजं वै कृच्छ्रमेतन्मतं मम ।।२९।।

न तस्य सदृशो दैत्यो हिरण्यकशिपुः पुरा२० ।

महाबलोयं दैत्येन्द्रस्तपोयोगसमन्वितः ।।।8.98.३०।।

ततो देवस्तदा व्यास भगवान् गोवृषध्वजः ।

सुरैः सब्रह्मकैस्तत्र ऋषिभिश्च तपोधनैः ।।३ १।।

उक्तः प्रणम्य देवेशो विष्णुमाप्यायय प्रभो ।

तेजसा स्वेन सर्वेश यथा हन्यात् सुरद्विषम् ।।३२।।

२१भगवानुवाच

तस्मिन् काले सुरेशाभाः२२ सर्वे२३ तेजोमयं२४ हरिम् ।

प्रवेक्ष्यन्ति२५ ततो दैत्यं क्षिप्रमेव निहंस्यति ।।३३ । ।

१. महीमिमां ख । १९ विप्रां - ख. । २० सुराः - ख. । २१ श्री - घ । २२ सुरेशाना - ख. । २३ सर्वं - ख, सर्वं - घ । २४ महद् - घ । २५ प्रवेक्ष्यति - ख ।

सनत्कुमार उवाच

ततो ब्रह्मा स्वयं तस्य रक्षां चक्रे महात्मनः ।

यथावत्तां निबोधाद्य वदतो मे शुचिव्रत । ।३४। ।

ब्रह्मोवाच

रक्षन्तु त्वां विधाता च धाता च ऋषिसत्तम२६ ।

रुद्रः स्रष्टा च सर्वेषां कर्माणि तव युध्यतः । ।३ ५ ।।

कपाली तालकेतुश्च गन्धाधिपतिरेव च ।

रसस्याधिपतिश्चैव सूक्ष्मरूपश्च रक्षतु । ।३ ६।।

स्पर्शवेत्ता च यः सूक्ष्मो नादवाँश्च२७ महामनाः ।

इन्द्रियाधिपतिश्चैव नीललोहित एव च । ।३७।।

रक्षतु त्वां महायोगी बीजाधिपतिरेव च ।

बीजाधिष्ठानमालश्च चेतनापतिरेव च ।।३८।।

प्रवृत्तेश्च निवृत्तेश्च कालवेत्ता च यः प्रभुः ।

धर्माधर्मगतिश्चैव कर्तॄणां फलदः प्रभुः । ।३९। ।

गुणानां वृत्तिदो यश्च अनपेक्षश्च कर्मसु ।

नियमस्य च यः कर्ता कर्मवेत्ता च कर्मणाम्२८ ।।8.98.४० । ।

विना च करणैर्यश्च२९ करणार्थं प्रवर्तते ।

सर्वज्ञः सर्वगो यश्च३० अधिष्ठाता च यः स्वयम् ।।४१ ।।

येन नाधिष्ठितं किञ्चित् कथञ्चिन्नापि३१ विद्यते ।

सर्वतः पाणिपादान्तः सर्वतोक्षिशिरोमुखः ।

सर्वतः श्रुतिमाँश्चैव सर्वतोगतिरव्ययः । ।४२ । ।

ऐश्वर्यमक्षयं यस्य३२ सहस्राकृतयस्तथा३३ ।

यः स्रष्टा सर्वभूतानां तत्वानाञ्च महायशाः । ।४३। ।

संसारस्यास्य यः कर्ता३४ तथैव च३५ निवर्तकः ।

यं सांख्या नाभिजानन्ति योगिनो विदितागमाः ।।४४। ।

२६ ऋषिभिस्ततः - घ., ऋषिभिः स्तुतः - ख. । २७ देवताँश्च - ख. । २८ यः प्रभुः - घ. । २९ यस्य - ख. । ३० सर्वगोपश्च - ख. । ३१ कथञ्चिदपि - ख. । ३२ तस्य ख. । ३३ स.. कृतन्तथा - ख. । ३४ संसारस्यापकर्ता च - घ. । ३५ तथा चैव - ख. ।

तुष्टयो ज्ञातयो नित्यं मायया मोहयन् प्रजाः ।

ओतप्रोतानि चैतस्मिन्३६ तत्त्वानि सुमहात्मनि३७ । ।४५।।

पुरुषादीनि सर्वाणि यो व्याप्तश्च न केनचित् ।

यमज्ञात्वा न मोक्षोस्ति येन बद्धमिदं जगत् ।।४६।।

येनाहं सर्वलोकानां कृतः पूर्वं प्रजापतिः ।

त्वं यज्ञश्चैव विष्णुश्च येन सृष्टाः३८ पुरातन ।।४७।।

स ते बलञ्च सुमहदूर्ज्जं तेजश्च यच्छतु ।

अकामलब्धां सर्वत्र स्मृतिं चास्त्रे महामनाः ।।४८ । ।

रक्षां च सर्वगो देवो युध्यतस्ते प्रयच्छतु ।

कृतरक्षो मया सम्यग्गच्छ दैत्यं विनाशय ।।४९। ।

सनत्कुमार उवाच

ततस्तं स्तुतिभिर्विप्रास्तस्य रोमान्तरस्थिताः ।

अस्तुवन् वाग्भिरिष्टाभिर्देवाश्च बहुमानतः ।।8.98.५० ।।

सर्वाणि च जयेत्यूचुर्भूतानि विविधानि च ।

अनाहतास्ततो व्योम्नि देवदुन्दुभयः शुभाः ।।५१ ।।

विनेदुस्तत्र दिव्याश्च वराहो यत्र सोभवत् ।

सुरभीणाञ्च पुष्पाणां वराहोपरि सर्वतः ।

वृष्टयः पेतुरत्यर्थं देवानां हर्षवर्धनाः ।।५२।।

ततः सिद्धिरिति प्रोच्य३९ कृत्वा रुद्राय वै नमः ।

जपञ्जयावहं रुद्रं स ययौ४० वरुणालयम् । ।५३ । ।

स सेव्यमानो मुनिभिस्तपोधनैस्तथा शकुन्तैर्बहुभिर्जयावहैः ।

मृगैश्च दिव्यैर्बहुभिः प्रदक्षिणैर्जयाय देवः प्रययौ महार्णवम् ।।५४।।

इति स्कन्दपुराणे वराहस्य वरुणालयगमनं नामाष्टनवतितमोध्यायः

३६ ये तस्मिन् - ख. । ३७ सुमहात्मना - ख. । ३८ सृष्टौ (?) । ३९ प्रोक्त्वा - ख. । ४० प्रययौ - ख. ।

535

सनत्कुमार उवाच

स संप्रयातो धर्मात्मा नर्दमानो यथा घनः ।

सर्वलोकमयो देवो वराहो नन्दिवर्धनः ।। १ ।।

अपश्यत् सागरञ्चैव संप्राप्यातिबलस्तदा ।

नर्दमानं यथा मेघं लीयमानं मृगेन्द्रवत् । ।२। ।

नर्तकीमिव नृत्यन्तं वल्गन्तं चैव योधवत् ।

मण्डलैर्बहुभिश्चित्रैश्चरन्तं वसुधां तथा । । ३ । ।

नियुद्धकुशलं यद्वद् गदायुद्धविशारदम् ।

तदा तद्बहुधा चित्रमपश्यन्नन्दिवर्धनः ।।४। ।

स तमर्घेण देवेशं सर्वलोकमयं विभुम् ।

पूजयामास देवाँश्च ऋषयो ये च संगताः ।।५ ।।

स जयाय प्रगृह्यैन१मनुमान्य महोदधिम् ।

निवर्त्य सर्वभूतानि२ प्रविवेश महार्णवम् । ।६। ।

विगाहमानः सक्रीडमर्णवं विबभौ विभुः ।

सरः सुमहदासाद्य यथा मत्तो महागजः ।।७। ।

संप्रविश्य सुदूरञ्च सोदृश्यः समपद्यत ।

भूमिलेखावृतः३ सूर्यो यथा संपूर्णमण्डलः ।।८।।

ततोन्तर्जलमाविश्य क्षोभयाणो महार्णवम् ।

जलचन्द्रकवद् व्यास अदृश्यत स लोकपैः । ।९। ।

तिमिन्तिमिङ्गिलञ्चैव तिमिङ्गलगिलानपि ।

तथैव४ तद्गिलानन्यान् गर्दभान् हस्तिनो ह्यपि ।।8.99.१ ० ।।

मकराँश्चैव शंखाँश्च तथैवाश्वमुखानपि ।

तथा वै पक्षिसंकाशान् मानुषानपि चापरान् ।।१ १ । ।

रथचक्रप्रकाराँश्च सिंहव्याघ्रमुखानपि ।

शरभर्क्षविडालास्यान् मत्स्यान्बहुविधाँस्तथा ।। १२।।

१ प्रगृह्णे... - ख. । २ निर्वृत्यै सर्वभूतानां - घ. । ३ धूमिलेखावृतः - घ. । ४ तथा वं - ख. ।

भ्रामयन्सुमहातेजा जगाम सुमहाबलः ।

कुतूहलात्तमाविश्य५ केचिदाघ्राय चैव हि ।।१ ३ ।।

दशन्ति मत्स्या दीप्तास्याः शतशोथ सहस्रशः ।

स प्रदक्षिणमावृत्य दिव्यं हयशिरः शुभम् । ।१४ ।।

क्षणान्मैनाकमध्येन गत्वा भोगवतीमपि ।

वरुणस्य पुरीं गत्वा पयोनाथस्य धीमतः । ।१ ५।।

पर्जन्यं दिग्गजं प्राप्य कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।

सुरभीपुरमासाद्य गा दृष्ट्वा६ चैव सुप्रभाः७ ।। १ ६। ।

याः क्षरन्ति सदा व्यास सुधाममृतमेव च ।

क्षीरोदं तत्सरो दिव्यं फेनपा यत्र ते द्विजाः । । १७।।

तस्मिन् सरसि तत् पीत्वा यशोमृतसमप्रभम् ।

पूजितः फेनपैः सम्यक् तां रात्रिं तत्र सोवसत् । ।१ ८ ।।

उषित्वा तत्र सोगच्छत् कङ्कस्य पुरमव्ययम् ।

वासुकेश्च पुरं प्राप्य तक्षकस्य च धीमतः ।।१ ९। ।

तत्र८ शेषस्य देवेशो विन्दतामरतामिति९ ।

रम्यां मनोज्ञां दिव्याञ्च स्वर्गादपि च तां वराम् । ।8.99.२० ।।

श्रुत्वानन्तश्च तं राजा१० अर्घेण समपूजयत्११ ।

प्रणम्य बहुमानाच्च उपामन्त्रयदव्ययः । ।२१ ।।

तं पूजयानं मधुहा प्रीत्या परमया युतः ।

उवाच लोककार्यस्य न विघ्नं कर्तुमर्हसि । ।२२।।

महत्कार्यमिदं देव कर्तव्यं त्रिदिवौकसाम् ।

भूयो वयं त्वया सार्धं करिष्याम यदीच्छसि ।

मा च कालोयमुद्युक्तो दैत्यस्य न भवेदिति ।।२३ ।।

५ कुतूहलात्समाविश्य - ख. । ६ गांदृष्ट्वा - ख. । ७ सुप्रभां - ख. । ८ ततः - घ. । ९ विदिता - ख., विदतां रमनीमिति - घ. । १० ज्ञात्वा - घ. । १ । च स पूजयत् - ख. ।

सनत्कुमार उवाच

ततो विसृज्य तं नागं रसातलमुपागमत् ।

तत्र सागरपो१५ दैत्यः सुप्रभोन्तर्जलेचरः ।।२४।।

अपश्यत्तं तदायान्तं हिरण्याक्षपुरं प्रति ।

गात्रेषु देवान्सूक्ष्माँश्च वराहस्यान्ववैक्षत ।।२५।।

तस्मिन्तच्चास्य रूपेण भयान्नैनमुपागमत् ।

तेजसा चापि विष्टब्धो दुरात्मा तस्य सोसुरः ।।२६।।

आवेदयिष्यन्तस्मै हि हिरण्याक्षाय सत्वरम्१६ ।

चक्रे वेगं प्रतिपुरं वराहस्य तदाग्रतः ।।२७।।

स यातुकामो१७ दितिजाधिराजं वराहरूपं तमनन्तमन्तकम् ।

जगाम१८ दैत्याय स जीवितान्तं यथानिलः प्रद्युतदानमाल्यवान् ।।२८।।

इति स्कन्दपुराणे वराहस्य सागरप्रवेशो१९ नामैकोनशततमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

तस्मिन्भये समापन्ने विनाशभयसूचकाः ।

हिरण्याक्षपुरे घोरा उत्पाता ह्यभवन् तदा ।।१ ।।

अट्टालका विशीर्यन्ते देवताश्चाहसन्निव ।

शिवा नदन्ति दैत्यानां गृहेषु च सभासु च ।।२। ।

अकस्माच्चाभवत्तत्र पौराणां भैरवो रवः ।

पादपाश्च विना वातं पतन्त्युन्मूलिता भुवि ।

भास्करश्च१ कबन्धाभो२ युद्धञ्चाप्यत्र दृश्यते ।।३ । ।

सनत्कुमार उवाच

एतान्यन्यानि च तदा निमित्तानि महान्ति च ।

संलक्ष्य राजा दैत्यानामसुरानिदमब्रवीत ।।४।।

१५ सागरको - ख. । १६ सो त्वरन् - ख. । १७ हन्तुकामो - घ. । १८ जगाद (?) । १९ वराहगमनाध्यायः - घ. ।

१ भास्कराश्च - ख. । २ कबन्धान्धो - ख. ।

निमित्तान्यभि३ लक्ष्यन्ते महान्त्यसुरपुङ्गवाः ।

नैव तान्यनिमित्तानि दृश्यते च भयं महत् ।।५।।

हृतराज्याश्च देवेशा न ते स्थास्यन्ति निष्क्रियाः ।

नूनन्ते किञ्चिदाश्रित्य कुर्वन्ति समरं प्रति ।।६।।

सनत्कुमार उवाच

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्रह्लादोसुरसत्तमः ।

प्रणम्य पितरं सम्यगिदं वचनमब्रवीत् ।।७।।

प्रह्लाद उवाच

सुतोहं तव दैत्येन्द्र पिता त्वं मम धर्मतः ।

न तवास्मद्विधैर्बुद्धिराधेया दैत्यसत्तम ।।८।।

तथापि तु वयं प्रीत्या इच्छन्तो राज्यमक्षयम् ।

वक्ष्यामो बालभावेन तन्न५ संस्मर्त्तुमर्हसि ।।९।।

अद्य रात्रौ मया स्वप्ने दृष्टोसौ नररूपवान् ।

वराहरूपं संगत्य भवन्तं निगृहीतवान् ।

न तथा तद्यथा स्याद्धि तथा त्वं सम्यगाचर ।।8.100.१०।।

हिरण्याक्ष उवाच

एवमेतन्न सन्देहो भवान्यद्धर्मतस्तदा६ ।

दृष्टवाँस्तद्यथातत्त्वमेवमेतन्न संशयः ।।११।।

अहमद्य गतः स्वप्ने त्र्यम्बकस्य निवेशने ।

ततः स८ मामिदं प्राह भगवान् गोवृषध्वजः ।।१२।।

एतावद् भवतो दैत्य राज्यमिन्द्रत्वमेव च ।

यच्छेमां९ त्वं प्रियां१० पुत्र सहयक्षाय सुप्रभाम् ।।१३।।

क्षिप्रमेतां प्रयच्छाद्य मुकुटं हारमेव च ।

केयूराङ्गदकं चैव खड्गं रुचकमेव च ।।१४।।

३ निमित्तान्यपि - ख । ४ तानि - ख । ५ तन्नः - ख. । ६ भगवान्धर्मतस्सदा - ख. । ७ ततः - ख. । ८ नतम्म (म्स?) - ख. । ९ यच्छैनां - ख । १० प्रियं - ख ।

539

कटके शासनञ्चैव दुकूलञ्च तथोतरीम् ।

अनिच्छतो मे११ संगृह्य शक्रस्य प्रददौ तदा ।।१५। ।

ततो मां भगवानाह मत्समीपे त्वया सदा ।

कल्यं१२ प्रभृति वस्तव्यं किन्ते१३ राज्येन दैत्यप ।।१ ६।।

यदेतद्धि मया दृष्टं न तन्मिथ्या१४ भविष्यति ।

सर्वथा नास्ति१५ दैत्यानां मयैकेन भवं त्विह१६ ।।१७।।

सनत्कुमार उवाच

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दैत्याः सर्वे तदाब्रुवन् ।

मिथ्यैतत् स्वप्नगतयो मिथ्या राजन् प्रकीर्तिताः । । १८ ।।

अन्धकः सहितोस्माभिर्योत्स्यते दैवतैः१७ सह ।

योवध्यः सर्वभूतानां बलवानजितश्च ह । ।१९।।

तमाश्रित्य वयं सर्वे योत्स्यामो विज्वराः सुखम् ।

मा युध्यतु भवान्सार्धं सुरैः१८ सुरबलार्दन ।।8.100.२० ।।

त्वयि प्राणाः स्थितास्सर्वे दैत्यानां दानवैस्सह ।

त्वयि जीवति जीवामस्त्वञ्चेन्नासि१९ कुतो२० वयम२१ ।

त्यक्त्वा वाद्य पुरं२२ सर्वे प्रविशाम महोदधिम् ।।२१।।

सनत्कुमार उवाच

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा हिरण्याक्षो महासुरः ।

प्रहस्य तानिदं२३ सम्यगुवाच वदतां वरः ।।२२।।

स्रष्टा यः सर्वभूतानां दाता हर्त्ता तथैव च ।

विहितं तेन यत् पूर्वं तत्कुर्यात् कोन्यथा पुनः ।।२३।।

यदि मृत्युरवश्यं मे विहितस्तेन दानवाः ।

अयुध्यमानमासीनमेत्यासौ मा वधिष्यति ।।२४।।

११ ते - ख । १२ काल्यं - ख. । १३ दिव्ये - ख. । १४ नैतन्मिथ्या - ख. १५ स्वस्ति घ.। १६ भवत्विह - घ., भवन्तिह - ख. । १७ देवतैः - ख. । १८ शरैः - ख. । १९ त्वन्नास्ति ख., त्वन्नासीद् - घ. । २० गता - घ. । २१ भयं - ख । २२ वान्यपुरं - ख. (?) । २३ तामिदं ख.।

वीक्षध्वं तन्मम स्थानं सर्व एवासुरोत्तमाः ।

यत्र तिष्ठन्तमभ्येत्य न मा मृत्युर्नयिष्यति२४ ।।२५।।

अथवा नैव मृत्युर्मे विहितस्तेन दानवाः ।

युध्यमानं यथा पूर्वं नैव मां स नयिष्यति२५ ।।२६।।

मादृशः कथमेवैतत् कुर्यात् सद्भिर्विगर्हितम् ।

बाले मृत्युं समावेश्य२६ ततश्चात्मान्तरेक्षणम् ।।२७।।

रणे रिपूणां कदनं कृत्वैकश्चाप्यनेकशः ।

पृष्ठं दद्यात् पुनस्तेषां मादृशो दानवेश्वराः ।।२८।।

विप्रचित्तिरुवाच

देवा ह्यनेकशः सर्वे जिता नष्टाश्च सर्वशः ।

पुनश्चायान्ति न यथा२७ तथा सर्वे यतामहे ।।२९।।

हिरण्याक्ष उवाच

अमरं देवता ज्ञात्वा स्वमात्मानं सुदुर्लभम्२८ ।

जीवन्तः सुचिरेणापि भूयो लप्स्यामहे वयम् ।।8.100.३ ० ।।

राज्यमेव विजानन्तो विपलायन्ति२९ नित्यशः ।

अस्माकममरत्वन्तु नैवास्त्यसुरसत्तमाः ।।३१ ।।

नष्टानामप्यतोस्माकं जीविताशा न विद्यते ।

तस्यामसत्यां पश्याम यत् प्राप्तं तद्धि नो वरम् ।।३२।।

मा कृथा नाशने बुद्धिं युद्धे बुद्धिः स्थिता मम ।

सुयुद्धेन३० रणे प्राणा यान्तु मा क्लीबवद्धि नः ।।३३।।

सनत्कुमार उवाच

तेषामेवन्तु वदतां सभायां सुरविद्विषाम् ।

वेगश्वासा३१भिसंरब्धो दानवः प्रत्यदृश्यत ।।३४।।

२४ मृत्युर्मा नहि नेष्यति (?) । २५ स हि नेष्यति (?) । २६ समाविश्य - ख. । २७ तथा - ख. । २८ सुदुर्लभाम् - ख. । २९ पलायन्ते च (?) । ३० तु - ख. । ३१ श्वासवेगा (?) ।

सम्यक् सन्त्रासित इव मृगराजेन निर्जने ।

करीव सिंहपादेन गरुडेनेव पन्नगः । । ३ ५। ।

तदा स बद्धमुष्टिश्च दिशः सर्वा विलोकयन् ।

वेगेन निःश्वसन् गत्वा द्वारि द्वाःस्थमभाषत । ।३ ६।।

दानव उवाच

आवेदय सभापाल राज्ञे प्राप्तोनलः स्वयम् ।

सागरारक्षिकः क्षिप्रमकालं शीघ्रमुच्यते ।।३७।।

ततः प्रहस्य तं द्वाःस्थः सभापालोभिभाष्य तम्३२ ।

उवाच मा भीर्भवतु कुतो भीस्ते३३ महासुर ।।३८।।

नेह सिंहोस्ति चोरो वा नान्यः श्वापद इत्यपि ।

न गावः पशवोन्ये वा भयं त्यज समाश्वस । ।३ ९।।

स तथा तेन संप्रोक्तो३४ शान्तश्चासुरसत्तमः३५ ।

क्रुद्धः शब्दं तदा चक्रे महान्तं नादयन् दिशः ।।8.100.४० ।।

. . . .।

तेभिगम्य तदा व्यास राजानं दानवेश्वरम् ।

ऊचुरेष किमप्यद्य दृष्टं कथयतेसुरः । ।१ । ।

स राजन्३६ सम्यगाश्वास्य३७ दैत्यमेनं महायशः३८।

दानवानां हितार्थाय पृच्छस्व दितिनन्दन । ।४२। ।

तेषां स राजा विप्रेन्द्र दानवानां महाबलः ।

श्रुत्वा तं दानवं व्यास इदं वचनमब्रवीत् । ।४३ ।।

भयं न शक्नुते दैत्य मत्समीपेभिवर्तितुम् ।

ब्रूहि सर्वं यथादृष्टं समाश्वस्य तथातथम् ।।४४।।

सनत्कुमार उवाच

ततस्स दानवो व्यास राजानं विगतज्वरः ।

प्रणम्य प्राञ्जलिर्वाक्यमिदं सम्यगुवाच ह ।।४५। ।

३२ द्वा स्थं सभापालेति भाषितम - ख. । ३३ भय - ख. । ३४ संप्रोक्तः - ख. । ३५... पुंगबः - घ. । ३६ राजा - ख., तं राजा - ष । ३७ सम्यगाश्वस्य - ख., सम्यगाहूय - घ. । ३८ महायशाः - ख. । ३९. तिवर्तने - ख ।

नित्यं जयतु नो राजा दानवानां सुखावहः ।

नश्यन्तु४० विद्विषः सर्वे येस्माकमहितावहाः । ।४६।।

अहं तवाज्ञया सर्वं विचरामि दिने दिने ।

सागरान्तं महाराज पुरुषैस्सह संगतः४१ । ।४७।।

सोद्य पश्याम्यहं तत्र वराहं४२ दैत्यपुङ्गव ।

मेरुशृङ्गप्रतीकाशं ज्वलन्तमिव पावकम् ।।४८।।

तस्य गात्रेषु दृश्यन्ते४३ सूक्ष्मरूपधराः स्थिताः ।

सर्वे सुरा महाराज ऋषयश्च तपोधनाः । ।४९।।

महाबलस्त्वं राजेन्द्र देवानां भयदः सदा ।

त्वत्तोपि सुमहान् भीमस्तादृङ् नैवेह विद्यते । ।8.100.५० ।।

न दृष्टो न श्रुतो वापि वपुषा४४ दैत्यपुङ्गव ।

अहं तेनाहतो दृष्ट्या न्यपतं भूतले भृशम् ।।५१ ।।

स्रस्तहाराम्बरो भीतः कुलिशेनेव४५ ताडितः ।

ये ममानुचराश्चासन् दानवा भीमविक्रमाः । ।५२। ।

ते सर्वे तस्य वेगेन पतिता गतजीविताः ।

स एषोभ्येति राजेन्द्र तवैव नगरं प्रति । ।५३ ।।

चालयन् वसुधां सर्वां क्षोभयन् सागरांस्तथा ।

जलेचराँश्च दैत्येन्द्र जीवितैर्विप्रयोजयन्४६ ।।५४।।

सनत्कुमार उवाच

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्रह्लादोसुरसत्तमः ।

उवाच दैत्यराजानमिदं वचनमर्थवत्४७ ।।५५ ।।

प्रह्लाद उवाच

यादृशं तद्वराहस्य तस्य रूपं मया श्रुतम् ।

सर्वदेवमयं राजन् वराहोप्राकृतो मतः । ।५६ ।।

४० नाशन्तु - ख. । ४१ सिंहसंगतः - ख. । ४२ वाराहं - ख. । ४३ दृश्यन्ति - ख. । ४४ मधुषा - ख., मयासौ (?) । ४५ कुलिशेनैव - ख. । ४६... र्विप्रयोजयत् - ख. । ४७ कोविदः (?), चोदितः - घ. ।

तस्मात्त्वया विधातव्यं यथा नो न स मोहयेत् ।

विनिश्चित्य च दैत्येन्द्र मा चिरं तद्विधीयताम् ।।५७।।

सुव्यक्तं ब्रह्मणा तस्य चक्रलाङ्गलधारिणः ।

सर्वदेवमयं रूपं वाराहमिदमीहितम् ।।५८।।

भवानवध्यस्सर्वेषां देवानां दानवेश्वर४८ ।

अशक्तैस्तैरियं माया सृष्टा वै न तदन्यथा ।।५९।।

सनत्कुमार उवाच

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हिरण्याक्षः प्रतापवान् ।

उवाच दैत्यान्दनुजानिदं वचनमर्थवत्४९ ।।8.100.६०।।

हिरण्याक्ष उवाच

यद्येष५० भ्रातृहन्ता मे इहायाति दुरात्मवान् ।

पूर्णः स्याददद्य सुचिराद्यो मे हृदि मनोरथः ।।६१।।

अद्याहं तं दुरात्मानं भ्रातृहन्तारमाहवे ।

छित्वा छित्वा करिष्यामि बलिं पशुपतेः शुभम्५१ ।।६२।।

अद्य तस्य विचित्राक्षं शिरः कायात् सकुण्डलम् ।

उत्कृत्य दैत्या दास्यामि रुद्राय परमात्मने ।।६३ ।।

मया नासादितः पूर्वं तस्मिन्युद्धे स केशवः ।

अद्याहं तं समासाद्य नेष्यामि यमसादनम् ।।६४।।

अथ तस्मिन्हते सर्वे निराशा भयविह्वलाः ।

ममैवा५२ कार्यतां गत्वा देवा यास्यन्ति दासताम् ।।६५ ।।

सनत्कुमार उवाच

ततः स दानवाञ्छूरान् दैत्याँश्च सुमहाबलान् ।

उवाच नाम्ना विख्यातान् किङ्करान्नाम दानवान् ।।६६।।

४८ दानवेश्वराः ख.। ४९ प्रह्लादाद्याँस्तथा सर्वानिदं वचनमब्रवीत् इति तु घ पु.पाठः। ५० यद्यस्य - ख., यद्यसौ - घ. । ५१ शुभां - ख. । ५२ ममैव - ख. ।

दश तानि सहस्राणि गच्छध्वं तं महाबलाः ।

जानीत कोयमित्येवं ततो यास्याम्यहं स्वयम् । ।६७।।

ते तथोक्ता महामाया हृष्टाः सर्वे विनिर्गताः५३ ।

बद्धगोधांगुलित्राणाः सन्नद्धास्तु पदातयः ।।६८। ।

ते हेमचित्राम्बरहारसूत्रा५४ महाबला दानवदैत्यपुत्राः ।

विनादयन्तो बहुधातिकोपिता यथैव नागाः सविषा विनिर्ययुः ।।६९।।।

इति स्कन्दपुराणे किङ्करादेशनं५५ नाम शततमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

तेभिनिर्गत्य वेगेन दंशिता दैत्यदानवाः ।

वराहं प्रति संजग्मुर्मृगाः सिंहमिवातुराः१ ।।१।।

ते वराहदृशा तेन नीयमानासुरेश्वराः ।

आभान्ति व्यास सन्नद्धाः प्रोक्षिताः पशवो यथा ।।२।।

तान्निहत्य कृतान्तेन मृत्युना चावपाशितान् ।

निनाय स तदा दैत्यान् पशूनिव यथा नरः ।।३ ।।

गत्वा ते योजनान्यष्टौ उत्तीर्णं सागराम्भसः ।

वराहं ददृशुः सर्वे सिंहं क्षुद्रमृगा इव ।।४।।

ते मुहूर्तं निरीक्ष्यैव परिबभ्रुस्समन्ततः ।

विस्फारयन्तश्चापानि संक्रुद्धा दैत्यदानवाः ।।५।।

तानापतत४ एवाथ निरीक्ष्य स समन्ततः ।

वराहेन्द्रस्तदा दैत्यान् प्राहेदं सुमहाबलः ।।६।।

५३... भिनिर्गताः - ख. । ५४ हेमचित्रा - ख. । ५५ असुरागमो - घ. ।

१ सिंहानिवातुराः - ख. । २... भ्याससंबद्धाः - ख. । ३ बभ्रमुश्च समन्ततः (?) । ४ तानापतन्त - ख. ।

वराह उवाच

किं मा यूयं दितेः पुत्रा अभिद्रवथ५ सर्वशः ।

दूषयामि न वः किञ्चिदसुहृन्न च वो ह्यहम् ।।७।।

अथैवंवादिनं दैत्या वराहं तं सुविस्मिताः ।

पप्रच्छुः परिवार्यैव सर्वे दितिसुतास्तदा ।।८ ।

कस्त्वं वराहरूपीह तीर्त्वा सागरमूर्जिम् ।

इहागतः किमर्थं वा क्व वा गन्तव्यमित्युत ।।९।।

तेषान्तद्वचनं श्रुत्वा वराहोसौ महामनाः ।

उवाच दानवान्सर्वान् तदा जलदनिस्वनः ।।8.101.१ ० ।।

वराहोहं यथा दैत्यास्तादृग्रूपं च पश्यत८ ।

प्रचारार्थमिमं९ देशमागतोस्मि१० न संशयः ।।१ १।।

हृतभार्योहमन्येन विमना दैत्यपुङ्गवाः ।

पर्यटँस्तस्य दुष्टस्य चिन्तयामि परिग्रहम् ।।१ २।।

दानवा ऊचुः

नायं प्रचारो युष्माकं दैत्यानामयमालयः ।

अनादृत्य कथं दैत्यानिमं देशमुपागतः ।।१३।।

वयं त्वाद्य वधिष्यामः सर्वे मृगकुलाधम ।

हत्वा च त्वां हि नेष्यामः११ सर्वे दैत्येश्वरं प्रति ।।१४।।

ततस्ते दानवास्सर्वे तमायुधवरैर्भृशम् ।

निजघ्नुः पर्वतं यद्वत् मेघा वृष्ट्या समुद्धताः१२ ।।१५।।

बलवान्सोपि देवात्मा१३ वराहः सुमहाबलः ।

वध्यमानोपि तान्दैत्यानिदं वचनमब्रवीत् ।।१६।।

नह्यत्र भवतां किञ्चिदल्पमप्यसुरोत्तमाः ।

अपराधं चकाराहं न करिष्ये करोमि वा ।।१७।।

५ अभिद्रवत - ख. । ६ वाराह - ख । ७ तस्य तद्वचनं - घ । ८ पश्यथ (?) । ९ मिदं - ख. । १० ... म (ा) यातोस्मि - घ । ११ ते नयिष्याम. - ख. । १२ समुन्नताः - ख. । १३ अनाह (द्द?) त्व बलं सोपि - घ ।

546

किमर्थं मा शितैः शस्त्रैर्घ्नेत (?) सर्वे यथा परम् ।

न हि वो१४ वैरमस्तीह न च कार्यं मया हि वः ।।१८।।

अथ मांसेन कृत्यं वस्ततो मां१५ घ्नत दानवाः ।

यथा प्राणं शितैः शस्त्रैर्युष्मत्तो न च मे भयम् ।।१९।।

एतौ करौ प्रसार्याहं संस्थितो दितिनन्दनाः ।

यदा भवन्तः स्थास्यन्ति तदा हन्तास्मि वस्सकृत् ।।8.101.२०।।

अद्य वेत्स्यथ१६ दैतेया मृगाणामिह१७ यद्बलम् ।

मत्ता यूयं सुरान् जित्वा तं मदं नाशयामि वः ।।२१ ।।

सनत्कुमार उवाच

ततः स भगवान् व्यास शक्रध्वजनिभौ करौ१८ ।

प्रसार्य तस्थावुद्यंचौ१९ भगवानिव शंकरः२० ।।२२।।

तेपि तद्वचनं श्रुत्वा दानवाः क्रोधमूर्छिताः ।

निजघ्नुर्भृशमायस्ता नानाशस्त्रास्त्रपाणयः ।।२३ ।।

मेघैरिव महावायुर्गरुत्मान् भुजगैरिव ।

मृगैरिव यथा व्याघ्रः शशैरिव यथा हरिः ।।२४।।

हविषेवानलो दीप्तो गजो गोमायुभिर्यथा ।

तथा स भगवान् व्यास वराहो नन्दिवर्द्धनः । ।२५।।

तैरर्द्यमानोगणयन्२१ तस्थावचलसन्निभः ।

स यदा तैः शरैश्चैव गदामुशलपट्टिशैः२२ ।।२६।।

भिन्दिपालैर्भुशुण्डीभिः करवालैरयोमुखैः ।

एतैश्चान्यैश्च बहुभिर्वध्यमानो मृगेश्वरः ।

अदृश्यो विबभौ सर्वे तदा ते हर्षिता भृशम् ।।२७।।

सनत्कुमार उवाच

तेषां निनदतां व्यास वराहो नन्दिवर्धनः ।

शस्त्रकूटाद विनिष्क्रम्य शिरांसि समपोथयत् । । २८ । ।

---

१४ हितो - ख. । १५ मा - ख. । १६ वेत्स्यत - ख. । १७ मृगाणामिव - ख. । १८ शुभौ - ख, च तौ - घ. । १९... वुद्यन्वै - घ, वूर्ध्वं वै (?) । २०... भास्करः - घ. । २१ अर्द्यमानो न गणयन् - घ. । २२ पट्टशैः - ख ।

कराभ्यां चरणाभ्याञ्च दंष्ट्राभिश्च व्यदारयत्२३ ।

तन्मुक्तैरायुधैश्चैव चिच्छेदान्यान् ररास च२४ ।।२४ ।

ते सर्वे करचरणैर्विमुक्तशस्त्रैर्दंष्ट्राभिर्मखमुखदारितास्तथैव२५ ।

संक्षीणा बहुभिरिवोपभुज्यमाना द्रव्याणामिव२६ निचयाः सदा महान्तः

इति स्कन्दपुराणे किङ्करयुद्धे एकोत्तरशततमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

अथ तान्निहतान् सर्वान् वराहेणाभिवीक्ष्य तु ।

एकः कृच्छ्राद्विनिर्मुक्तो हयश्मकं१ पुरमाविशत् ।। १ ।।

स गत्वा तत्सभाद्वारमिदं२ वचनमब्रवीत् ।

मुक्तकेशो रजोध्वस्तो रुधिरेणाभि३संप्लुतः । ।२।।

निवेदयत भो दैत्या४ दानवेन्द्राय धीमते ।

द्वाःस्थो न्यवेदयद्राज्ञे प्रेरितः सोद्यतायुधः५ ।।३ ।।

ये ते गता मृगेन्द्रं तं द्रष्टुं हयसुरसत्तमाः ।

ते हतास्तेन विक्रम्य सर्व एव दितेः सुताः ।।४।।

मा गाः प्रमादं दैत्येन्द्र मावमँस्था मृगेश्वरम् ।

मा च कालं प्रतीक्षध्वं७ मृगं तं मा विजानत८ ।

महानसौ न सन्देहो जेतुं शक्यो न दानवैः ।।५। ।

सनत्कुमार उवाच

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हिरण्याक्षो महासुरः ।

स्वयमेवाभिसंक्रुद्ध उत्पपात तदासनात्९ ।।६ ।।

सेन्द्रकेतुरिवोत्तस्थौ पयोद इव चोन्नदन् ।

भृकुटीदूषितमुखः सधूमोग्निरिव ज्वलन्१० ।।७।।

...

२३ विदारयत् - ख., विदारयन् (?) । २४ महासुरान् - घ. । २५. .. मुखरादिभिस्तथैव ख २६... मति - ख. ।

१ विनिर्मुक्तः कथंचित् - घ. । २ तत्सभाद्वारि इदं - ख. । ३ रुधिरेणापि - ख. । ४ निवेदयति तान्दैत्यो - ख. ५ पद्यार्धमिदं प्रक्षिप्तमिव घ पुस्तके पठितम् । ६ मा प्रमादमगा - ख, । ७ प्रतीक्षष्व (?) ८ मा विजानीहि तं मृगं (?), मा विजानत.. - ख. । ९ सदासनात् - ख, । १०. माग्निरिवोज्वलन् - ख

अथोत्थितं११ ततो१२ दैत्या१३ विप्रचित्तिश्च दानवः ।

प्रणम्योचुस्तदा दैत्यमिदं१४ श्लक्ष्णपदाक्षरम् । ।८।।

त्वं राजा सर्वदैत्यानां भूतानां च जयावहः ।

तिष्ठत्स्वस्मासु नोद्यन्तुं१५ स्वयमेव त्वमर्हसि ।।९।।

वयं तं सह देवैश्च ये च तस्याभिरक्षिणः ।

हत्वा मांसं महाराज छित्त्वा तस्यानयामहे । ।8.102.१ ० ।।

आदित्यानां सरुद्राणां वसूनामश्विनोरपि१६ ।

भृगूणां पितृभिः सार्धं तथैवाङ्गिरसामपि ।। ११ ।।

विश्वेदेवाश्च ये केचित्साध्या देवास्तथैव च ।

यक्षाणां राक्षसानाञ्च पिशाचानां सहोरगैः१७ । ।१ २ ।।

गन्धर्वपक्षिणाञ्चैव मनुष्याणाञ्च दानव ।

उद्युक्तानां समृत्यूनां लोकपालैस्सहैव च ।। १३ । ।

शक्ता निवारणे दैत्या वधे चैव दुरात्मनाम् ।

निग्रहे च यथाकालं स्वयं मा त्वमितो गमः१८ ।। १४। ।

हतमस्माभिरुद्युक्तैः पश्याद्य दितिनन्दन ।

आज्ञापयति नो यत्र राजा स्वामी प्रजेश्वरः ।। १ ५।।

तद्वयं शिरसा सर्वे करिष्याम न संशयः ।

यदशक्ता वयं कार्यं सर्वेप्यसुरपुंगव ।

कर्तुं तस्य भवान् कर्ता मा नः पश्य परानिव ।। १ ६।।

मृगार्थे दनुदैत्यानां स्वयं राजा महाबलः ।

निर्गतो नास्ति दैत्यानां वक्ष्यन्ति१९ बलमित्युत ।। १७। ।

सनत्कुमार उवाच

ततः स राजा दैत्यानां सर्वानेव समादिशत् ।

काले जलधरानिन्द्रो यथा भिन्नाञ्जनत्विषः । ।१ ८। ।

११ तथोत्थितं (?) । १२ तदा - ख । १३ दैत्यो - ख. । १४ दैत्या इदं - ख. । १५ नोद्योक्तुं (?) । १६.. .मश्विनावपि - ख । १७ पिशाचाः समहोरगैः - ख, महो... (?) । १८ गतः - ख । १९ वक्ष्यन्ते - ख. ।

549

आज्ञां तस्य गृहीत्वैव तेपि दैत्या मुदान्विताः ।

सन्नह्यन्त महाकाया वाहनानि च भेजिरे । । १९।।

प्रह्लादश्चानुह्लादश्च शिनिर्बाष्कल एव च२० ।

जम्भः कुजम्भो वातापी इल्वलोथ विरोचनः । ।8.102.२ ० ।।

बलिर्बाणश्च वातश्च शंभुः कश्यप एव च ।

शम्बरश्च महाकायः कालशम्बर एव च । ।२१ ।।

प्रदीप्तश्चासिलोमा च शिलिताश्चैव दानवाः ।

शरभः शलभश्चैव धुन्धुर्मूकश्च दानवः । ।२२। ।

शतोदरश्च विख्यातस्तथैवान्यो ह्रदोदरः ।

तारश्च तारकश्चैव मयो कालश्च विश्रुतः ।।२३ ।।

अजको नमुचिश्चैव व्यंसः कार्तस्वनः शुभः२१ ।

इल्वको२२ विल्वकश्चैव२३ विपाकः पाक एव च।।२४।।

हस्ती दुर्योधनश्चैव विप्रचित्तिश्च दानवः ।

हयग्रीवो मुरश्चैव नरकः कुण्ड एव च ।।२५।।

शकुनिर्वृषपर्वा च शतकेतुर्महारवः ।

सरकश्चैव राहुश्च स्वर्भानुः काल एव च ।।२६।।

विराधश्च कबन्धश्च दुन्दुभिः शतदुन्दुभिः ।

शाल्वो द्रुमश्च द्वावेतौ मयूरग्रीव एव च ।।२७।।

कालनेमी मेघनादो महावीर्यस्स चान्धकः२४ ।

महिषानन्दशमकावाटिश्च बक एव च ।।२८। ।

ततो दानवशार्दूला महामाया महाबलाः ।

सर्वे सर्वास्त्रविदुषो२५ लब्धलक्षाश्च संयुगे ।।२९। ।

रथैर्हयैर्गजैश्चैव तथैवान्ये पदातयः ।

जग्मुर्वराहं तं व्यास हन्तुं देवा इवासुरम् ।। 8.102.३० ।।

स चापि हि महातेजा वराहो नन्दिवर्धनः ।

स्तुयमानस्तथात्मस्थैर्मुनिभिर्भगवान् बली । । ३१ । ।

२० ...र्बाष्कलिरेव च - घ. । २१ सुभः (?) । २२ इल्वलो - ख. । २३ विल्वलश्चैव - ख. । २४ वान्धकः - ष. । २५ समास्त्रविदुषो - ख. ।

हत्वा तान् किङ्करान्सर्वानश्मकं२६ पुरमागमत् ।

गर्जमानो यथा मेघो युगान्ते२७ वृष्टिसर्जनः । ।३ २ ।।

स गत्वा तत्तदा व्यास पुरं लोकमयः प्रभुः ।

अपसव्यं परावृत्य दक्षिणं द्वारमागमत् । ।३३ । ।

दक्षिणद्वारिभिस्तत्र दानवैर्बहुभिर्भृशम्२८ ।

कृतो हलाहलाशब्दो नगरं येन कोपितम् ।।३४। ।

यो हि भित्वा शतघ्नीश्च कवाटं कूटमुद्गरान् ।

कालचक्राणि यन्त्राणि सोवाचूर्णयदव्ययः२९ ।।३५।।

अथाजग्मुर्भृशाविष्टास्ते दानवमहारथाः ।

शस्त्रवर्षेण चोग्रेण छादयन्तो मृगेश्वरम् । ।३ ६। ।

अथ तैस्तोमरैश्चक्रै३०र्भिन्दीपालैश्च ताडितः ।

द्वारं त्यक्त्वा विनिर्गम्य३१ समां भूमिमुपाश्रितः३२ । ।३७। ।

तेपि तं भग्नमित्येव३३ विजानन्तोसुरास्तदा ।

पृष्ठतोनुययुर्व्यास तक्षयन्तो वरायुधैः । ।३८।।

स तक्ष्यमाणः शरवृष्टितोमरैर्महागदाभिर्मुशलैरयोमुखैः ।

तदाभिनिःसृत्य दितेः सुतानसावयोधयद्देवगणैरधिष्ठितः ।।३९। ।

इति स्कन्दपुराणे असुरसन्देशनं नाम द्व्युत्तरशततमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

अथ व्यास समां भूमिं संप्राप्तान्दानवर्षभान् ।

उवाच सर्वान्१ गम्भीरं२ मृगान्सिंह इवाजने३ । । १ ।।

भवन्तो दानवाः सर्वे दैत्याश्च सुमहाबलाः ।

मया मृगेण समरे युध्यतां तु पुनर्भृशम् । । २। ।

२६. नस्माकं - ख । २७ युगान्त - ख । २८ वृंतम - ख. । २९ सोवचूर्णयदव्यथः - । ३० अशाक्ति (क्तै)स्तोमरशतै - ख., सशक्तितोमरैश्चक्रे - घ । ३१. भिनिर्गम्य - ख । ३२ समां भूमिं निर्गत्य समुपस्थितः - घ. । ३३ भग्न इत्येव (?) ।

१ सर्वानुवाच - घ. । २ गम्भीरां (न्) - ख । ३ इवाजिरे - घ ।

'य

न लज्जा समरेभ्येत्य४ युष्माकं दानवेश्वराः ।

अथवा न बलं वोस्ति मिथ्या देवा हि वो जिताः५ ।।३।।

बहवो बलवन्तश्च मृगश्चाहं वनेचरः६ ।

न मन्ये धर्मयुद्धे वो मतिर्दानवसत्तमाः ।।४।।

न ममास्ति धनुः किञ्चिन्न शस्त्रं च तथाविधम् ।

सशस्त्रैर्बहुभिर्येन युद्धेयमसुरेश्वराः७ ।।५ । ।

ते यूयं यदि मन्यध्वं शस्त्राणि त्यजताधुना ।

मया चैकैकशः सर्वे युध्यध्वं न्यायमास्थिताः ।।६।।

सनत्कुमार उवाच

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सोन्धको दानवेश्वरः८ ।

उवाच सर्वान्दैत्येन्द्रान् युगान्ताम्बुदवन्नदन् ।।७। ।

एवमेतद्यथाहायं मृगोसुरमहारथाः ।

सन्त्यजामाद्य९ शस्त्राणि योधामैकैकशस्तथा । ।८ ।।

प्रह्लाद उवाच

अबुद्धिरेषा दैत्येन्द्रा यथाहायं मृगाधमः ।

समानानां समैस्सार्धमेतद्युद्धं प्रशस्यते ।।९।।

न मृगाणाञ्च शस्त्राणि न बाहुबलमित्युत ।

वध्यन्ते च सदा शस्त्रैरेष धर्मः सतां मतः । ।8.103.१ ० । ।

ते वयं कथमुत्मृज्य स्वधर्मं दानवेश्वराः ।

मृगधर्मं समास्थाय युध्येम पशवो यथा । ।१ १ ।।

मृगाधमोयं दुर्वृत्त१० अवध्यो नास्मदादिभिः ।

- - - मा११ विचारो वो मृगे भवतु सर्वशः ।।१२।।

मायामास्थाय दुष्टात्मा कोप्ययं सुरपांसनः ।

अस्मान् वञ्चयितुं दैत्याः कांक्षते सुदुरात्मवान् ।।१ ३ । ।

४ त्यज्य - ख. । ५ जिता इति - घ । ६ वनेश्वराः - ख. । ७ तमसुरेश्वराः - ख. । ८ दानवेश्वराः - ख. ।
९ सन्त्यजामोद्य - ख । १० युद्धवृत्तिः - ख । ११.. ततेनम्मा (?) - ख ।

क्व च श्रुतं वा दृष्टं वा मृगाणामसुरेश्वराः ।

मनुष्यवद्बाहुयुद्धं पुरुषैस्सह संयुगे ।।१४।।

एष विष्णुर्दुराचारो दुरात्मा दैत्यकण्टकः ।

अशक्तः स्वेन वीर्येण मायामास्थाय संस्थितः ।।१५।।

सनत्कुमार उवाच

ततस्तं बलवान् क्रुद्धो धनुषा सोसुरेश्वरः ।

शरैरवाकिरद् व्यास बहुभिर्विरराम च ।।१ ६।।

अन्धको विप्रचित्तिश्च सर्वे ते दैत्यदानवाः ।

अवाकिरन् शरैस्तीक्ष्णैः शतशोथ सहस्रशः ।।१७।।

अथ देवः सुसंरब्धै१२र्विद्धस्तै१३ र्दानवैर्भृशम् ।

शुशुभे भास्करकरैः संविद्धो हिमवानिव ।। १८।।

स वेगं बलवत् कृत्वा विधुन्वानः शरान् शितान्१४ ।

सलीलं प्रययौ देवः प्रह्लादं प्रति दानवम्१५ । । १९। ।

स गत्वा तस्य सहसा सारथिं रथमेव च ।

दंष्ट्राभिश्च कराभ्याञ्च नामशेषं चकार ह । ।8.103.२ ० ।।

ततो रथादवप्लुत्य हन्यमानोपि दानवैः ।

रथध्वजेन१६ तं दैत्यं मूर्ध्नि देवोभिजघ्निवान् ।।२ १ ।।

प्रह्लादोपि ततोत्पत्य१७ गदया भीमरूपया ।

आजघानोरसि क्रुद्धं विघ्नो धर्मे यथा स्थितम् ।।२२। ।

स तेनाभिहतो देवो मुक्त्वा तस्य रथं तदा ।

तमेव देशमायातः पूर्वं यत्राभवत् स्थितः । ।२३ । ।

ततोन्धको विप्रचित्तिः शम्बरः कालशम्बरः ।

शरैराशीविषाकारैर्बिभिदुर्नन्दिवर्धनम् । ।२४।।

१२ वराहो ह्यतिसंरब्धै - घ. । १३ सुसंरब्धे विद्धस्तै - ख. । १४ स्थितान् (?) । १५ दानवं प्रति (?) । १६ ध्वजदण्डेन (?), रथदण्डेन (?) । १७ ततो दैत्य (ो) - घ. ।

स विद्धस्तैस्तदा व्यास शरैः सन्नतपर्वभिः ।

भिद्यमानश्च बहुधा मण्डलानि चचार ह । ।२५।।

कदाचित् सिंहवच्चापि प्लवते नर्दतेपि च ।

शार्दूलवत् कदाचिच्च भूमावात्मानमाहवे । ।२६।।

वितत्य स महावीर्यस्तिष्ठते सायकान्१८ सहन् ।

पादेन तत उत्थाय अवकीर्य वृषो यथा ।।२७।।

पक्षिवत्स तदाकाशे मण्डलानि मृगेश्वरः ।

भ्रमित्वा निश्चलस्तस्थौ वराहः पर्वतो यथा ।।२८।।

एवं बहुविधान् मार्गान् विचरित्वा महाबलः ।

वेगेनैव कराभ्यां स रथौ जग्राह नादयन् ।।२९। ।

विप्रचित्तेश्च बलवानन्धकस्य च सुप्रभः१९ ।

भ्रामयित्वा मुहूर्तं तौ सहाश्वैः२० सहसारथी२१ ।।8.103.३०।।

भूमावुत्क्षिप्य२२ चिक्षेप बभञ्ज च पुनः पदा ।

रथास्थितौ२३ च तौ दैत्यौ पुनर्मूर्धन्यताडयत्२४ ।।३१ ।।

तौ हतावतिसंक्रुद्धौ गदे चोद्यम्य वेगितौ ।

वराहं मूर्ध्नि युगपत्समाहत्य विनेदतुः ।।३२।।

ताभ्यां स बलवान् क्रुद्धो हस्ताभ्यां रक्तलोचनः ।

गदे जग्राह यत्ताभ्यां बलादेव मृगेश्वरः ।।३३।।

ततोचरन्मण्डलानि विविधानि जनार्दनः ।

गदाविशारदः सम्यग् विचित्राणि बहून्यपि ।।३४।।

आक्षिप्तमथ विक्षिप्तमवाक्षिप्तञ्च मण्डलम् ।

उत्क्षिप्तमथ विक्षिप्तं विसृष्टं धावितं तथा ।।३५।।

परावृत्तं निवृत्तं च अर्धचन्द्रमथापि च ।

विष्टब्धं चोद्यतञ्चैव हंसोद्भ्रमितमेव२५ च ।।३६।।

१८ निस्सायकान् - ख । १९ सुप्रभौ - घ. । २० सहाश्वौ(?) । २१ सहसा (ना)यको - ख. । २२ उत्क्षिप्य भूमौ (?) । । २३ रथे स्थितौ - घ । २४ पुनर्मूर्ध्नोरताडयत् (?) । २५ हंसोद्म्रण ए (मे?) व - ख. ।

गदाविशारदः सम्यग् भ्रमित्वा मण्डलानि सः ।

गदामुपरि चिक्षेप सोन्धकस्य२६ विनादयन् ।।३७।।

अपरां विप्रचित्तेश्च बलवान्नन्दिवर्धनः ।

ते गदे तौ महावेगे२७ दानवौ सुदुरासदौ ।।३८।।

वञ्चयित्वा रणे भूयो वराहं प्रति दानवौ ।

आधावितौ यथा देशमुत्पातौ वेगिताविव ।।३९।।

तयोरापततोरेव वराहोसौ महाबलः ।

मुष्टिनान्धकमाहत्य विप्रचित्तिं पदावधीत् ।।8.103.४० ।।

अन्धकस्तस्य मुष्टिं तं विप्रचित्तिः पदञ्च ह ।

क्रुद्धौ जगृहतुर्दैत्यौ हतस्त्वमिति वादिनौ ।।४१।।

नादयानौ यथा काले कृष्णाविव बलाहकौ ।

स गृहीतस्तदा ताभ्यां महात्मा सुरसत्तमः ।।४२।।

उत्पपात वियद् वेगात् पक्षिराडिव काश्यपः ।

वियत्स्थो२८ विबभौ दैत्यावुद्वहन् स मृगेश्वरः ।।४३।।

गरुत्मानिव पक्षीशो भक्षार्थं गजकच्छपौ ।

विनद्य स तदाकाशे विधूय च करौ बली ।।४४।।

पादञ्चैवाभिचिक्षेप तौ दैत्यौ भुजगाविव ।

तौ क्षिप्तौ प्रेक्ष्य२९ तु व्यास दानवौ युद्धदुर्मदौ ।।४५।।

अभियातौ महीं घोरावशनी खाच्च्युताविव ।

असावपि च देवेशो वराहो नन्दिवर्धनः ।

रथान्वै सर्वदैत्यानां चूर्णयामास वीर्यवान् ।।४६।।

गृहीत्वा कूबरे कञ्चित् सोच्चिक्षेप महार्णवे३० ।

कञ्चित्पदा समाहत्य पांसुसायुज्यमानयत् ।।४७।।

कञ्चिद्रथं रथेनैव पदातिञ्च पदातिना ।

गजं गजेन चाहत्य स निन्ये यमसादनम् ।।४८।।

२६ सोन्धकाय - ख. । २७ महावेगो(?) । २८ वियत्स्थो - ख. । २९ प्रेक्ष - ख. । ३० महार्णवं - ख., महारथ (?) ।

सनत्कुमार उवाच

तेपि३१ विद्राविताः सर्वे लज्जां परमिकां गताः ।

दैत्यदानवशार्दूला विनिवृत्ता यथाबलाः ।।४९।।

एकेन३२ सर्वे विजितासुरेन्द्राः परस्परं वीक्ष्य मुखानि शूराः ।

व्रीडान्वितास्ते पुनरेव देवं वराह - - - - - - - ति । ।8.103.५० ।।

इति स्कन्दपुराणे वराहयुद्धे त्र्युत्तरशततमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

अथ ते तं मृगं व्यास दानवा भीमगर्जनाः ।

आयुधैः समभिक्रुद्धाः संततक्षुस्तदा१ भृशम् । । १ । ।

ते मृगा इव शार्दूलं सिंहपोतं गजा इव ।

आजघ्नुर्दानवाः क्रुद्धा वराहं शस्त्रवृष्टिभिः । ।२।।

स चापि मृगशार्दूल उपविश्य महोदधिम् ।

अपोपिबत् समाविश्य वह्निवद्वडवामुखम् ।।३ । ।

तथेरितानि तैर्दैत्यैरायुधानि सहस्रशः ।

व्यादाय सुमहद्वक्त्रं जग्रास च ररास च ।।४। ।

ग्रसित्वा तानि सर्वाणि शस्त्राणि स२ महाबलः ।

दानवान्प्रति संचक्रे वेगं सिन्धुरिवापरः । ।५।।

गजान्प्रति यथा सिंहः सिंहान् शरभराडिव ।

गरुत्मान् भुजगान् यद्वच्छार्दूलश्च मृगानिव ।।६। ।

मेघवृन्दं यथा वायुः कपोतानिव पक्षिराट् ।

तथा स भगवान् व्यास दानवान्प्रति लोकपः ।।७।।

वेगं चक्रे यथा क्षिप्रमिन्द्रियं प्रति वै मनः ।

आसाद्य च स तान्दैत्यान् महाजलदनिःस्वनः । ।८ । ।

----

३१ वै - (?) । ३२ मृगेण (?) । १ ततक्षुस्तं तदा - ख. । २ सु - ख.।

सर्वान् विद्रावयामास रुद्रः पशुगणानिव ।

कांश्चित् पद्भ्यां सुसंक्रुद्धो हस्ताभ्यामपरानिति ।।९।।

दंष्ट्राभिश्चापरांस्तत्र३ स प्रैषीद्४यमसादनम् ।

तुण्डेन५ शम्बरं भूमौ कालशम्बरमेव च । । 8.104.१० ।।

नरकं पादघातेन हयग्रीवं च मुष्टिना ।

उरसा नमुचिं चापि महामायं च सत्वरः६ । । ११ ।।

आहत्याहत्य संक्रुद्धः पातयामास देवपः ।

तांस्तथा द्रावयानञ्च गर्जमानञ्च सिंहवत् ।। १२। ।

विप्रचितिर्वराहं तं मुष्टिनोरस्यताडयत् ।

विप्रचित्तिं जघानोग्रं पार्श्वदेशे स मुष्टिना ।।१३ ।।

स आहतो वराहेण वराहं क्रोधमूर्छितः ।

पुनर्जघान खड्गेन वक्षस्येनं विनादयन् ।। १४।।

अमृष्यमाणस्तं घातं वराहः सुमहाबलः ।

मुष्टिना मूर्ध्नि तं दैत्यं वज्राभेन व्यताडयत् ।। १ ५।।

स दैत्यस्तेन घातेन भ्रमित्वा चक्रवत्तदा ।

पपात भूमौ वेगेन वाताहत इव द्रुमः ।।१६। ।

पतितं तं तदाभ्येत्य विप्रचित्तिं प्रजेश्वरः८ ।

जग्राह पद्भ्यां९ देवेशो द्रावमाणं दितेः सुतम् ।।१७।।

भ्रामयित्वा ततश्चैनं१० नदित्वा११ चासकृद्बली ।

पुरं प्रति विचिक्षेप महात्मा नन्दिवर्धनः ।।१८। ।

स क्षिप्तस्तेन१२ विबभौ दानबाधिपतिर्बली ।

सबलाकतडिज्ज्वाल परिच्छिन्न इवाम्बुदः । ।१ ९।।

स्रस्तहाराम्बरधर१३श्च्युतमाल्यविभूषणः ।

पपातोपरि वेगेन हिरण्याक्षस्य वेश्मनि ।।8.104.२० । ।

३ अपरान् दंष्ट्र्या तत्र - ख । ४ ह्यप्रैषीद् - स्व । ५ तर्धंन. - ख । ६ शम्बर - ख । ७ लक्ष्य घ। ८ मृगेश्वरः - घ. । ९ पदे जग्राह - घ. । १० ततश्चैव - ख.। । ११.. थ मर्दित्वा गर्भित्वा - घ । १२ स तेन क्षिप्तो - ख. घ. । १३ स्रस्तहराम्बरधरः - घ., स्रस्तहेमाम्बरधर - ख ।

557

सौधमट्टालकं१४ तस्य विमानमिव संस्थितम् ।

चूर्णयानोपतद् व्यास पर्वतेन्द्रमिवाशनिः । । २१ ।।

महता तस्य शब्देन हिरण्याक्षः स्वयं तदा१५ ।

वेगेनागत्य ददृशे दानवेन्द्रं दितेः सुतः१६ । ।२२। ।

सोपि दानवशार्दूलो वराहेणावपीडितः१७ ।

तेन चैव विघातेन१८ मुहूर्त्तमभवज्जडः ।।२३ ।।

तं समाश्वासयद्राजा तदा शीतेन वारिणा ।

तालवृन्तैश्च बहुभिर्मणिभिश्च दितेः सुतः २४। ।

समाश्वस्योत्थितञ्चैव१९ उपविष्टं वरासने ।

राजा पप्रच्छ तं दैत्यं परं विस्मयमागतः ।।२५।।

हिरण्याक्ष उवाच

केनाद्य हिमवान् दैत्य पृथिवी वा ससागरा ।

महाबलेन सहसा२० तुलिता विश्वकर्मणा ।।२ ६।।

केनाद्य मन्दरः स्रस्तो२१ मृत्युः केन पराजितः ।

केन त्वं दानवेशान क्षिप्तः को बलवान्भुवि ।।२७।।

पृथिव्यास्तुलनं यादृग् मन्दरस्य च चालनम् ।

मृत्योश्च मरण२२ तादृक् तवेदं क्षपणं२३ महत्२४ ।।२८।।

रुद्रेन्द्रमृत्युप्रतिमो लोकपालभयङ्करः ।

केन त्वं तुलितः संख्ये बलवानबलो२५ यथा ।।२९।।

कस्येदं बलमक्षय्यं केन बाह्वोर्बलं महत् ।

ख्यापितं त्रिषु लोकेषु दानवेश्वर कथ्यताम् ।।8.104.३ ०।।

सनत्कुमार उवाच

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दानवः स महाबलः ।

तमाह दीर्घं निःश्वस्य निरीक्ष्य च पुनः पुनः ।।३१ ।।

१४ सोच्चमट्टालक - घ- । १५ तया - ख. । १६ सुत - ख. । १७... ताडितः - ख. । १८ विपातेन - ख. । १९ समाश्वासोत्थितञ्चैव - ब. । २० महाबलैर्महादैत्य - ख. । २१ ग्रस्तो - घ. । २२ बन्धनं - ष. । २३ क्षिपणं - ख. । २४ मतम् - घ. । २५... नचलो - घ. ।

विप्रचित्तिरुवाच

अमानुषमिदं राजन्नतिदेवं तथापि च ।

अतिदैत्यञ्च दैत्येन्द्र न दृष्टं न श्रुतं२६ क्वचित् ।।३२।।

वराहस्य बलं यादृग् न च तादृक् क्वचित् क्वचित् ।
न हि तुल्यं प्रपश्यामि तस्य राजन्महात्मनः ।।३३।।
अस्त्रैः शस्त्रैश्च बहुभिस्तक्ष्यमाणस्य२७ संयुगे ।
नार्त्तिर्न दुःखं दैत्येन्द्र न च संज्ञा प्रहीयते ।। ३४।।
भवेत्तस्याभि२८ दष्टस्य मशकेनाप्यनिर्वृतिः ।
न दैत्यदानवै राजन् निघ्नस्य२९ भयमित्युत ।।३५।।
यथा क्षुद्रमृगान् सिंहो मण्डूकानिव वोरगः३० ।
तथा स कलयामास३१ सर्वान् दैत्येन्द्रदानवान् । ।३६।।
न तं मृगमहं मन्ये न देवं नापि चासुरम् ।
कोप्यसौ दितिपुत्राणामनयः३२ समुपस्थितः ।।३७।।
तेनास्मि मुष्टिना मूर्ध्नि ताडितो भूतलं गतः ।
गृहीत्वा सहसोत्क्षिप्तः३३ पतितस्त्वद्गृहोपरि ।।३८।।
दानवानां सदैत्यानामितरेषाञ्च दानव३४ ।
न जाने समवस्थानं मन्ये ते सर्वशो हताः ।।३९।।
अवध्यस्स महातेजा बलवान् दुर्बला वयम् ।
श्रुत्वैतद् दितिपुत्राणां हितं यत्तत्समाचर ।।8.104.४० ।।
तस्याङ्गे मुनयः सर्वे दृश्यन्ते सह दैवतैः३५ ।
कृत्या सेति मतं मेद्य तव हेतोर्विनिर्मिता३६ ।।४१।।
मनश्च तव दैत्येन्द्र युद्धाय कृतनिश्चयम् ।
विनिवर्तय तच्चैव दैत्यानां हितमाचर । ।४२।।
बलवान् सोबला दैत्या वयं मर्त्याः स चामरः ।
अजय्योसौ जिता दैत्या मा नो युद्धेन योजय ।। ४३ ।।

----

२६ श्रुतं न ख.। २७ श्च - ख   २८ तस्यापि - ख । २९ राजन्हतस्य - (?) । ३० चोरगः - घ. । ३१ कालयामास (?) । ३२... पुत्राणां प्रलयः (?) । ३३ सहसाक्षिप्तः - ख । ३४ हतशेषाश्च दानवाः - घ. । ३५ देवतै । - ख. । ३६.. .पनिर्मिता - ख. ।

559

हित्वाश्मकं३७ पुरं सर्वे समुद्रस्तम्भमाश्रिताः ।

तिष्ठाम राजन् मा युद्ध तेन साकं पुनः कृथाः३८ ।।४४। ।

मावमंस्था मृगं दैत्य मृगोसाविति सर्वशः ।

नरसिंहोप्यभूत्पूर्वं मृगस्तद्विनिबृं हितः । ।४५। ।

- ----- .. - - - - - - - |

यावत्त्वं ध्रियसे दैत्य दानवानां सुखावहः ।

तावत्सर्वे सुरा जीवा भविष्यन्ति न संशयः । ।४६ । ।

मा रुशन्तु३९ दितेः पुत्रा दनोश्चैव सुबालिशाः ।

अपयाम पुरादस्मादसुरेश्वर सर्वशः । ।४७। ।

सनत्कुमार उवाच

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हिरण्याक्षः प्रतापवान् ।

उवाच दानवेशानं भीतं४० तस्मान्४१ महात्मनः । ।४८।।

असंशयं महात्मासौ मृगो दानवसत्तम ।

येन मन्दरकल्पस्त्वं तुलितः सुमहाबलः । ।४९ ।।

अद्य वर्षसहस्राणि दिव्यान्यसुरपुंगव ।

चत्वारि भुञ्जतो राज्यं गतानि सुमहान्ति मे । ।8.104.५ ० । ।

पञ्चपञ्चा (?) तु संप्राप्तन्तावद्देवाश्च नाशिताः (?) ।

सबला४२ बहुभिर्घोरैः संग्रामैरबला इव । । ५१ । ।

सोहं तथा बलोपेतो भुक्त्वा राज्य४३मकण्टकम् ।

भीतः प्रविश्य सलिलं कथं स्थास्ये भुजङ्गवत् ।।५ २ । ।

मृगरूपी स विष्णुश्च वाराहं४४ रूपमास्थितः ।

यदि स्यात्तच्च कृत्यं मे दानवेश्वर मा भयम् (?) । ।५ ३ । ।

ममापि बलमक्षय्यं तस्माच्च बलवानहम् ।

यो मे भयात् परित्यज्य स्वं रूपं मृगतां गतः । ।५४। ।

३७ हित्वास्माकं - ख. । ३८ कृशाः - ख. । ३९ नुशन्तु (नश्यन्तु?) - ख. । ४० भीमं - ख. । ४१... स्तस्य - ख. । ४२ सबाला - ख. । ४३ सर्व - ख. । ४४ वराहं - ख. ।

यो हन्याद्धस्तिनं संख्ये सिंहं शरभमेव च ।

तस्य कास्था भवेद्दैत्य मृगे ह्यस्मिन्महाबल ।।५५।।

मद्भयात् स वराहश्च सर्वदेवैरधिष्ठितः ।

मामाह्वयति४५ दैत्येन्द्र जय एव ततो हि मे ।।५६।।

भवानेव हि मे दैत्य तेन दूतः - - - - ४६ ।

त्वरता मृत्युलोकन्तु गत्वा दानवपुंगव ।।५७। ।

यदहं म्रातृहन्तारं दानवानां भयङ्करम् ।

अहत्वा न निवर्तिष्ये शपे सत्येन दानव ।।५८।।

सनत्कुमार उवाच

सूतं ततः समादिश्य रथं सज्जमचीकरत् ।

समाश्वासयितुं पत्नीः४७ स विवेश४८ पुनर्गृहान् ।।५९।।

स तत्र ताभिः कृतमङ्गलस्तदा दितेः सुताँस्ताँश्च निरीक्ष्य सर्वशः ।

गृहाण५० सर्वं रणयोग्यमुज्ज्वलं महाबलः५१ शत्रुनिवारणक्षमम् ।।8.104.६० ।।

इति स्कन्दपुराणे विप्रचित्तिपातने चतुरुत्तरशततमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

स धन्वी कवची भूत्वा बद्धगोधांगुलित्रवान् ।

बद्धपृष्ठेषुधी१ चैव शरी खड्गी महाबलः ।।१।।

हरिश्मश्रुश्चतुर्दंष्ट्रः शंकुकर्णो महाहनुः ।

आजानुबाहुर्दीर्घाक्षो न्यग्रोधपरिमण्डलः ।।२।।

हस्तयोः पद्मशंखौ च चक्रमत्स्यौ च पादयोः ।

दधानो जालहस्तश्च जालपादोल्पमेहनः ।।३।।

बालादित्यनिभाक्षश्च अञ्जनाचलसन्निभः ।

स निर्ययौ तदा व्यास भृकुटीभूषिताननः ।।४।।

४५ ममाह्वयति - ख, समा... (?) । ४६ प्रवेरितः - ख. । ४७ पत्यः (पत्न्यः) - ख. । ४८ प्रविवेश - ख. ।
४९ सुतास्ताश्च - घ. । ५० जग्राह - घ. । ५१ महाबलं - ख. ।

१ पृष्ठबद्धेषुधी (?) ।

द्वार्यपश्यच्च सूतेन रथं समुपकल्पितम् ।

सहस्रनल्वमात्रञ्च२ हयैर्दिव्यैस्समन्वितम् । ।५ ।।

सहस्रैर्दशभिर्व्यास सर्वोपकरणान्वितम् ।

खट्वाङ्गेन च संयुक्तं ध्वजेनादित्यवर्चसा । । ६ । ।

आरुरोह जयेत्युक्तो३ दानवैर्बहुभिस्तदा ।

दिवाकरो रथं यद्वद् भगवान् तेजसां पतिः । ।७। ।

विबभौ स तदारूढो रथं तं दितिनन्दनः४ ।

सौवर्णे भाजने यद्वदिन्द्रनीलं समर्पितम् । ।८ । ।

किरीटस्त्वाबभौ५ तस्य शिरस्थः६ सुमहाद्युतिः७ ।

यथाञ्जनगिरेः शृङ्गे दावाग्निः समवस्थितः८ । । ९। ।

सञ्चोदयच्च यन्तारं स दैत्यो गमनं प्रति ।

तस्य पार्श्वेभवद् व्यास विप्रचित्तिरवस्थितः । ।8.105.१ ० । ।

केतोरिव यथा व्योम्नि प्रतिकेतुरवस्थितः९ ।

शंखभेरीमृदङ्गैश्च मुरजैर्वेणुभिस्तथा । । ११ । ।

वाद्यमानैर्ययौ राजा हिरण्याक्षोश्मकात्पुरात् ।

अग्रतः पृष्ठतश्चैव पार्श्वयोरुभयोरपि । । १२ । ।

जग्मुः सर्वेसुरा व्यास भास्करस्य यथा ग्रहाः ।

निर्गच्छमानश्च पुरात् शकुन्तान् भयशंसिनः । । १३ ।।

अपश्यद् व्यास दैत्येन्द्रो न च तानकरोदधृदि१० ।

आच्छिनत् तस्य पन्थानं भुजङ्गः कृष्णदेहवान् । । १४। ।

गृध्रश्च रक्तवक्त्रोस्य निलिल्ये ध्वजमूर्धनि ।

गृध्रश्चक्रायते चास्य रथस्योपरि११ गच्छतः । । १ ५। ।

ध्वजश्चाभज्यत महान् रथस्य सुमहाप्रभः ।

वामं चाङ्गं स्फुरत्यस्य१२ शरीरस्य मुहुर्मुहुः । । १ ६। ।

२... याच्छन्नं - ख । ३ जयेत्युक्ता ख, जयेत्युक्त्वा - घ. । ४ इतः परं तस्यपार्श्वेभवद्. . यथा ग्रहाः ' इत्यादि घ पु । ५ न्त्वाबभौ - घ. । ६ शिरःस्थः - घ । ७ सुमहाद्युति - घ । ८ समुपस्थितः - घ. । ९ पद्यार्धमेतत् "जग्मुः सर्वे " इत्यतः परं दत्तं ख. पुस्तके । १० ह्रति - ख । ११ यथो! रि च - ख । १२ वामाङ्गं चास्फु- रत्तस्य (?) ।

हेषन्ते न हया दीना हस्तिनो विमदाभवन् ।

एतान्यन्यानि च बहूनि१३ दैत्यो मुनिसत्तम । ।१७।।

सोवैक्षत१४ निमित्तानि भयदान्यात्मनोसकृत्१५ ।

नातिदूरे स निर्गत्य१६ नगरस्य१७ मृगेश्वरम्१८ ।।१ ८।।

अपश्यद् दानवः१९ संख्ये युध्यमानमभीतवत् ।

सोपि दैत्यवरः श्रीमान् क्रोधसंरक्तलोचनः२० ।।१ ९। ।

विस्फारयन्महाचापं रथेनाभ्यपतद्बली२१।

वराहोपि महाबाहुर्विद्राव्य दितिनन्दनान् ।

सुवर्णाक्षं प्रति रुषा वेगेनैवाभ्यधावत । ।8.105.२० । ।

तस्यापतत एवाशु दानवः सुमहाबलः२२ ।

सर्वसन्धिषु तीक्ष्णाग्रान्निचखान२३ बहूञ्छरान्२४ । ।२१ । ।

सायकैस्तैर्विनिर्भिन्नः सर्वसन्धिषु सुव्रत२५ ।

न चचाल मृगेन्द्रोसौ विष्टब्धः समतिष्ठत२६ ।।२२।।

तं स्तम्भितं तदा व्यास दृष्टवा देवा२७ महाबलम् ।

विशल्यकरणैर्मन्त्रैर्विशल्यमभिचक्रिरे । ।२३ । ।

स विशल्यस्तदा देवैः कृतो मृगपतिर्महान् ।

पुनर्वेगं महत् कृत्वा जगाम दितिजं प्रति ।।२४। ।

स वध्यमानो बहुभिश्शरैर्मृगपतिर्महान् ।

दैत्येन्द्ररथमासाद्य इयेष रथमव्ययः२८ । ।२५ ।।

ग्रहीतुं नादयन् व्यास बहुधा विश्वरूपधृक् ।

यन्ता च मण्डलं कृत्वा भ्रामयामास तं रथम् ।।२६।।

प्रसारितकरं दैत्यो मृगं तं सुमहाबलम् ।

बबन्धास्त्रेण नागानां स बद्धो न्यपतद् भुवि ।।२७।।

१३ एतांश्चान्यांश्च सुबहून् स - ख. । १४ अवैक्षत - ख. । १५ नात्मनोसकृत् - ख. । १६ स्यन्दने-नाभिनिर्गत्य - घ । १७ नगरात् स - घ. । १८ महेश्वरं - क. । १९ दानवो - क ख. । २० क्रोधात् संरक्तलोचनः - क । २१. भ्यद्रवद्बली - ख. घ, एतावतिको ग्रन्थः क पुस्तके नष्टः, ख पुस्तकादुद्धृतोत्र । २२ क्रोधमूर्च्छितः - घ. । २३ चखान - क. । २४ सुबहून् शरान् - क. ख. । २५ सुव्रतः - क. । २६ समपद्यत - घ. । २७ देव - घ. । २८... मव्ययं - क. ।

563

पतितं तञ्च दैत्येन्द्रा विविधायुधपाणयः ।

विजघ्नुर्भृशमायस्ता बहुधा क्रोधमूर्छिताः ।।२८ ।।

तं बद्धं वध्यमानञ्च पतितं नन्दिवर्धनम् ।

गरुत्मान् भुजगेन्द्रेभ्यः क्षिप्रमेव व्यमोचयत् ।।२९।।

मुक्तश्च स तदोत्पत्य२९ द्रावयाणो दितेः सुतान् ।

हिरण्याक्षरथं तूर्णमभ्यधावन्महायशाः ।। 8.105.३० । ।

तं धावन्तं पुनर्दैत्यः शरेणानतपर्वणा ।

विव्याध हृदये व्यास नर्दमानो३० यथाम्बुदः ।।३ १ । ।

मृगेश्वरश्च भिन्नोसौ३१ हृदये मोहमास्थितः ।

पपात भूमौ निर्वृत्ते शक्रध्वज इवोत्सवे ।।३ २।।

ततो हाहा कृतं३२ सर्वैः समेतैर्देवपुंगवैः३३ ।

ऋषयस्तुष्टुवुश्चैनं भास्करश्चाप्रभोभवत् । ।३ ३ । ।

अथ सोप्यायितस्तत्र ऋषिभिर्ब्रह्मवित्तमैः ।

प्रतिलभ्य३४ तदा संज्ञामिदं वचनमब्रवीत् ।।३४।।

आप्याययध्वं मां क्षिप्रं मूढोहं सर्वशः सुराः ।

नाल्पवीर्येण शक्योयं दैत्यो योधयितुं रणे ।। ३५ ।।

ततस्ते दैवता३५स्सर्वे ऋषयश्च तपोधनाः ।

तपसा३६ स्वेन तं देवं सर्व एवाभ्यपूरयन्३७ ।।३ ६। ।

तस्य त्वाप्यायमोनस्य३८ ऋषिभिर्दैवतैश्च३९ ह ।

बभौ रूपं युगान्ताग्निकालमृत्युसमप्रभम् । ।३७। ।

स दीप्यमानो विबभौ महात्मा४० देवैश्च सर्वैर्ऋषिभिः स्तुतश्च ।

दीप्तस्तदा४१ भास्करसप्तकल्पो४२ लोकान्दहिष्यन्निव देवदेवः ।।३८।।

इति स्कन्दपुराणे वराहाप्यायने पञ्चोत्तरशतो४३ध्यायः

२९ ततोत्पत्य - ख. । ३० नदमानो - ख. । ३१ मृगेश्वरगतिर्योसौ - ख. । ३२ हाहा कृतः - क. । ३३ समूहे - क., मम दैत्येय (न्द्र) पुंगवैः - ख. । ३४ प्रतिपद्य - घ. । ३५ दैवता - क, ख. । ३६ सोंशेन - क. । ३७ भ्यपूजयन् - क- । ३८ त्वाप्याय्यमानस्य - क । ३९... र्देवतैश्च - क । ४० वराहो - घ । ४१ दीप्तो यथा - घ । ४२ भास्कर सप्तिकल्पो (?) - घ. । ४३ चतुरुत्तर० - घ., अध्यायः १६० ख.

सनत्कुमार उवाच

स तथाप्यायितो व्यास१ बलवान्भास्करद्युतिः ।

चित्रं बहु च शीघ्रं च मण्डलानि परिभ्रमत्२ । ।१ । ।

प्लुतानि३ सिंहवत् कृत्वा अवलोकयते४ सकृत् ।

पृष्ठतश्चाग्रतश्चापि५ पुनर्गजवदाचरत्५ । ।२। ।

पुनर्व्यात्ताननो भूत्वा शस्त्राणि ग्रसते रिपोः ।

पुनर्वृक्षैः शिलाभिश्च७ दानवान् स न्यसूदयत् । ।३ । ।

पुनराकाशगो भूत्वा पक्षिराडिव सोभ्रमत् ।

पुनर्जहास संक्रुद्धो ह्यशनीपातसन्निभम् ।।४।।

पुनश्च सूक्ष्ममात्मानं कृत्वा तस्थावथाग्रतः ।

एवन्तं वल्गमानञ्च नर्दमानञ्च दानवः ।।५।।

उवाच भृकुटीवक्त्रो हिरण्याक्षोभिनादयन्९

भो क्षुद्रमृग दुर्बुद्धे न त्वं मोक्षमवाप्स्यसि ।। ६। ।

हत्वा त्वाहं१० प्रदास्यामि रुद्राय बलिमोजसा ।

त्वया हतश्छद्मना मे भ्राता ज्येष्ठो दुरात्मना ।

तस्याद्य कर्मणः प्राप्तं फलं दुष्टात्मनस्तव ।।७। ।

सनत्कुमार उवाच

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हिरण्याक्षस्य संयुगे ।

उवाच भगवान्विष्णुः क्रोधयानो दितेः सुतम्११ ।।८ । ।

हतोसौ नरसिंहेन मया दैत्यः प्रतापवान् ।

विक्रम्य संयुगे तद्वद१२ भवतोपि वधो ध्रुवः१३ । ।९। ।

यदि त्वं गच्छसे खं वा पातालं वाप्यतः१४ परम् ।

पर्वतं वोदधिं वापि न तथापि विमोक्ष्यसे ।। 8.106.१० ।।

१ देवो - ख घ. । २ परिभ्रमन् - क । ३ प्लुतादि - क । ४ अवलोकयतो - क. ख. अवलोकयता - घ. । ५.. श्चैव व - ख. । ६... चरन् - क. । ७ पुनर्वृक्षाशलाभिश्च - ख. । ८ रवन्तं - क. । ९ निनादयन् - ख । १० च हं - क । ११ सुतान् - क. । १२ यद्वत् - ख. । १३ ध्रुवं वधः - ख. । १४ वाप्यतो - क ख. ।

यत्ते बलं तपो यच्च या च१५ माया तवासुर ।

तत्सर्वं निर्धमाम्यद्य तव देहात् सजीवितम् ।।१ १ ।।

हिरण्याक्ष उवाच

त्वं मया शरविष्टब्धो देवैर्मन्त्रैर्विमोक्षितः ।

बद्धं चास्त्रेण भूयस्त्वां पक्षिराजो व्यमोचयत्१६ ।।१ २।।

भूयो मृतस्त्वं१७ दुर्बुद्धे देवैरुज्जीवितो१८ भवः१९ ।

भूयस्त्वाहं२० वधिष्यामि सिंहो मृगमिवाजने ।।१३ ।।

तव का शक्तिरद्येह महेश्वरमृते२१ वरम् ।

मां स्प्रष्टुमपि हस्तेन नरस्येव हुताशनम् ।।१४।।

त्वं लोकमयमास्थाय शरीरं तैरधिष्ठितम् ।

सर्वैराप्यायितश्चैव संयुगे मामुपागतः ।। १ ५।।

अहन्तु स्वेन तपसा बलेन च समन्वितः ।

न च मां त्वं तथाप्यद्य शक्तः सिंहं यथा मृगः ।।१६।।

योद्धुं वाप्यभिसर्तुं२२ वा सह देवैर्दुरात्मवान् ।

न त्वावयोरेतदेव ह्यन्तरं सुमहत्तरम् ।।१७।।

यः स्यात्२३ कुलीनो विद्वान्वा सतां मार्गे च संस्थितः ।

सोनेनैव जितं मत्वा आत्मानं संयुगं त्यजेत् ।।१८।।

निर्घृणस्त्यक्तलज्जश्च छिद्रघाती दुरात्मवान् ।

त्वदन्यः को भवेत्तिर्यङ२४ नैतद्दैत्यस्य२५ विद्यते ।।१९।।

न त्वं मम कृतो मृत्युरहन्तु तव संयुगे ।

एते सिद्धाः प्रपश्यन्तु चारणाश्च सहस्रशः ।

आवयोरन्तरं संख्ये बहुधा युध्यमानयोः ।।8.106.२० ।।

१५ यच्च - क यश्च - ख । १६ हयमोचयत् - क ख । १७ मृतश्च - ख । १८ हि (हयुजीवितो) - क । १९ भ्रमन् - क ख । २० श्चाह - क । २१ सहस्व न मृतो - ख । २२... हन्तु - ख । २३ यस्मात् - ख । २४ तिर्यो - क, निन्द्यो (?) । २५ दैत्येषु - ख ।

566

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्त्वा हिरण्याक्षः शरैराशीविषोपमैः ।

जघ्ने वराहं संक्रुद्धो वज्राशनिसमत्विषम्२६ ।।२१ ।।

सोथ तेनार्द्यमानोपि वराहः सुमहाबलः ।

गत्वा वेगेन संक्रुदधो रथं जग्राह नादयन् ।।२२। ।

गृहीत्वा कूबरे चापि आक्षिप्योत्क्षिप्य२७ वेगवत् ।

साश्वं ससारथिं२८ देवश्चिक्षेप च ररास च ।।२३ ।।

तस्य त्वाक्षेपविक्षेपैश्छिन्नयोक्त्राश्च ते हयाः ।

उद्भ्रान्ता रथमुख्यश्च विसन्धिः समपद्यत ।।२४।।

हिरण्याक्षो रथं त्यक्त्वा पदातिर्धनुषा तदा ।

मृगेन्द्रं मोहनास्त्रेण बलवानभ्यताडयत् ।।२५।।

मोहः समाविशच्चैव तं देवं नन्दिवर्धनम् ।

देवैर्मन्त्रप्रभावेण नष्टमोहः कृतः पुनः३० ।।२६।।

एष शस्त्रै३१ र्बहुविधैर्दैत्येन्द्रो३२ हि रुषान्वितः ।

आजघान न चाप्येनं रुजा स समयोजयत् ।।२७।।

अथैनं स३३ महातेजा वराहः प्रहसन्निव ।

वृक्षमुत्पाट्य वेगेन दैत्यं मूर्ध्नि३४ व्यताडयत्३५ ।।२८।।

तस्य तेन प्रहारेण दैत्यस्याभिहतस्य ह ।

धनुः पपात वेगेन हस्तावापश्च३६ पञ्चकः३७ ।।२९।।

ततो हाहा कृतं दैत्यैर्दानवैश्च सुदुःखितैः ।

शस्त्रैश्च बहुभिः क्रुद्धा वराहं समताडयन् ।।8.106.३ ० ।।

स हन्यमानस्तैर्दैत्यैर्व्यदाय सुमहाबलः ।

मुखं३८ सर्वाणि शस्त्राणि जग्रास३९ च ररास च ।।३ १।।

तत्तथा४० विकृतं दृष्ट्वा हिरण्याक्षः प्रतापवान् ।

शूलं जग्राह संक्रुद्धः कृत्वा रुद्राय वै नमः ।।३ २।।

२६.. सनिसमत्विषम् - क । २७ आक्षिप्तोत्क्षिप्त - ख । २८ ससादिनं - घ । २९. श्चर्तुहयाः - ख. । ३० पुन कृतः - क ख । ३१ मन्त्रै - क ख । ३२ दैत्येन्द्रं - क ख । ३३ सु (?) । ३४ दैत्यमूर्ध्नि - ख । ३५ न्यपातयत् - ख । ३६ . ञ्च - ख । ३७ ह - ख । ३८ मुखे - क । ३९ जग्राह - क. । ४० तन्तथा - ख ।

तद्युगान्तानलप्रख्यं महाशूलमतिप्रभम् ।

चिक्षेप दैत्यः संक्रुद्धो वराहाय महास्वनम् ।।३ ३ । ।

तमापतन्तं बहुधा नदन्तं ज्वालाः स्फुलिङ्गाश्च समुद्गिरन्तम् ।

दृष्ट्वा सुराः सिद्धगणाश्च सर्वे हाहेति चक्रुर्भयमूढचित्ताः । ।३४।।

इति स्कन्दपुराणे त्रिशूलाक्षेपणे षड्उत्तरशततमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

तमापतन्तं१ वेगेन२ न शूलं३ दृष्टवान्मृगः ।

दैत्यसन्धे४ समासक्तः सर्वप्राणिभयङ्करम्५ ।।१ ।।

अलक्षितेन तेनासौ शूलेनादितिनन्दनः ।

विभिन्नो हृदये व्यास मृतकल्पः पपात ह७ ।।२।।

ततो हाहा कृतं भूतैरदृश्यैर्मुनिसत्तम ।

उद्वेलाः सागराश्चासन् भास्करश्चाप्रभोभवत् ।।३।।

उल्काः पेतुश्च सर्वत्र म्लानमाल्याः सुराभवन् ।

ग्रहाणामभवद्युद्धं विमानानि च पेतिरे ।।४।।

जजपुर्मुनयः सर्वे वराहे पतिते तदा ।

महादेवं नमस्कृत्य ब्रह्मा सस्मार तं९ तदा ।।५।।

ततो वितिमिरं सर्वमभवत् पूर्ववच्छुभम् ।

महादेवं नमस्कृत्य१० वराहश्चोदतिष्ठत ।।६।।

तेजो माहेश्वरं दिव्यं विवेश मधुसूदनम् ।

सोप्यायिततनुस्तेन शूलं निष्कृष्य माधवः ।।७।।

सहसानलसंकाशो११ बभूव स महाबलः ।

ततस्तेनैव शूलेन तं दैत्यं देवनन्दनः१२ ।।८।।

१ तदापतन्तं - घ । २ तं स्वेन - क । ३ तं शूलं - क, त्रिशूलं - ख । ४ दैत्यः - क, दैत्यैः सर्वैः - घ दैत्यसंघैः (?) । ५... भयङ्करः - क. । ६ विच्छिन्नो - ख, । ७ च - क. । ८ जजल्पुर्मुनयः - घ । ९ ब्रह्माणंस्मरण - ख., संस्कारयत् - घ. । १० प्रकृतिस्थं जगत्च्चाभूद् - ख. । ११ सहस्रानलसंकाशो- क. । १२ दितिनन्दनम् - घ. ।

जघान हृदये क्रुद्धः क्रौञ्चं शक्त्या यथा गुहः ।

स भिन्नहृदयस्तेन वराहेण महासुरः । ।९। ।

नार्त्तिमानभवद् व्यास कृच्छ्रे विद्वानिव स्थितः ।

मध्ये भिन्नं स तच्छूलं निष्कृष्य च विसृज्य च ।। 8.107.१० । ।

खड्गं निष्कृष्य वेगेन वराहं मूर्ध्न्यताडयत् ।

स तेन सुप्रहारेण१३ वराहो नन्दिवर्धनः । ।१ १ । ।

नार्तिमानभवद् व्यास बभूव रुधिराप्लुतः ।

नानाधातुविचित्रोसौ हिमवानिव पर्वतः । ।१ २।।

बभौ वराहो देवात्मा सर्वासुरविमर्दनः ।

पुनराहन्तुकामस्य तस्य दैत्यस्य सुव्रत । । १३ । ।

अपहस्तप्रहारेण खड्गं हस्तादपातयत् ।

अकुर्वातां ततो युद्धं नियुद्धकुशलावुभौ । ।१४।।

तौ गजाविव संक्रुद्धौ महिषाविव दर्पितौ ।

सिंहाविव च नर्दन्तौ संक्रुद्धौ वृषभाविव ।।१ ५। ।

शरभाविव चायस्तौ१४ शार्दूलाविव निर्घृणौ ।

परस्परमयुध्येतां परस्परजयैषिणौ । ।१ ६ । ।

अंकुशैर्हस्तयोक्त्रैश्च क्षेपणैरपसर्पणैः ।
मण्डलैश्च पुनश्चित्रैः कर्षणैरपकर्षणैः ।। १७।।
तलैश्च मुष्टिभिश्चैव भुजैस्स१५ चरणैरपि ।
नखैश्च दशनैश्चैव तथान्यैश्च महाबलौ ।। १८ ।।
तयोरेवमभूद्युद्धमुभयोर्देवदैत्ययोः ।
अहानि दश चाष्टौ च तथान्यानि चतुर्दश ।।१९।।
अन्यत्सहस्रमेवासीद्वर्षाणां तच्च मानुषम् ।
एष कालोभवत्तत्र ततो दैत्योबलोभवत् ।।8.107.२०।।
तं हीयमानमालक्ष्य दैत्याधिपतिमूर्जितम्१६ ।
आकाशे वागुवाचेदमशरीराति सुस्वना ।।२१ ।।

-------- ---

१३ तेनासिप्रहारेण (?) । १४ चायत्तो - क. । १५ भुजैश्च (?) । १६... मूर्जितः - क., ता (?)

शृणु देव वराहेदं श्रुत्वा चैव समाचर ।
अशक्योयं त्वया ह्येवं हन्तुं दैत्यो महाबलः ।।२२।।
अबलोयं कृतः क्रूरो ध्रुवं माहेश्वरेण हि ।
तेजसा पश्य चैवैनमेष कालोस्य वर्तते ।।२३ ।।
मुक्त्वैनं दैत्यराजानं चक्रेण विनिसूदय ।

माहेश्वरेण वैकुण्ठ ततो मृत्युमवाप्स्यति ।।२४। ।

सनत्कुमार उवाच

ततस्तमभिसंश्रुत्य भगवान्नन्दिवर्धनः ।

मुमोच दैत्यराजानं पादेनाहत्य वक्षसि ।।२५।।

स मुक्तस्तेन देवेन विबभौ दैत्यपुंगवः ।

भुक्तमुक्तो यथा सूर्यः सैंहिकेयेन राहुणा ।।२६।।

भगवानपि दीप्यन्तं श्रिया दैत्यं समीक्ष्य तम् ।

सस्मार तत्तदा१७ चक्रं नमस्कृत्य१८ पिनाकिनम्१९ ।।२७।।

ततः सर्वा दिशो व्यास वह्निकुण्डानिभा बभुः ।

शब्दश्च सुमहानासीद्युगान्ताम्बुदसन्निभः२० । ।२८। ।

सिद्धाः पेतुश्च मेदिन्यां देवाँश्च भयमाविशत् ।

स्वस्त्यस्तु सर्वभूतानामित्यूचुर्मुनयस्तदा२१ । ।२९।।

सागराश्च व्यशुष्यन्त२२ विनेशु२३र्नागपक्षिणः ।

दैत्याश्च दानवाश्चैव सर्वे ते विविशुर्विलम्२४ । ।8.107.३ ० ।।

भयत्रस्तानि भूतानि उल्काः पेतुर्नभस्तलात् ।

आगच्छति युगान्ताग्निकल्पे चक्रे२५ सुभास्वरे ।।३ १।।

क्षुरान्तं तन्महाचक्रं मज्जज्जलचरान्तकम्२६ ।

दुर्निरीक्ष्यं सर्वघाति अभेद्यं प्रतिघाति२७ च ।।३२।।

१७ तन्तदा - क. ख. । १८ नमस्कृत्वा - ख. । १५ पिनाकिने - ख. । २०.. वन्नदन् - ख. । २१... स्सदा - ख. । २२ सागर श्चोपशुष्यन्ति - क. । २३ विवे (वि?) शु - ख. । २४ विविशुः परम् - ख । २५ कालचक्रे - क. । २६ गर्जज्जलधरोपम (?) । २७ अभेद्यमविघाति - ख ।

तथाप्रतिहतं दिव्यं मोहनं सर्वदेहिनाम् ।

करमागाद्वराहस्य शताशनिसमस्वनम् । ।३ ३ । ।

तदापतन्तं२८ संवीक्ष्य सर्वभूतानि सर्वतः ।

पेतुर्भूमौ महाघोरमपश्यन्न च किञ्चन ।।३४। ।

सोपि देवस्तदा कृत्वा रूपं सुमहदव्ययम् ।

त्रैलोक्यव्यापि चिक्षेप दानवं प्रति नादयन् । ।३ ५। ।

तद्युगान्तानलप्रख्यं क्षुरान्तं२९ स्फोटयन्नभः ।

जगाम दानवं क्षिप्रं दिशः सर्वा दहन्निव ।।३ ६ ।।

तत् स दानवशार्दूल३० उपयान्तं महारवम् ।

जघानास्त्रैर्बहुविधैरव्यथः३१ शक्तिनन्दन ।। ३७।।

तच्च तानि महाचक्रमस्त्राण्यनलसन्निभम् ।

चकार भस्मसाद् व्यास जगाम च विनादयन् ।।३८।।

अथ मायां समसृजत्३२ तैजसीं पार्थिवीमपि३३ ।

वायवीं३४ वारुणीञ्चैव तामसीमिन्द्रियात्मिकाम्३५ ।।३९।।

तथैवोत्पातकीं मायां मोहनीं स्तम्भनीमपि३६ ।

निवर्तनीं जम्भनीं च चकारान्याश्च संयुगे ।।8.107.४० । ।

ताः सर्वास्त३७त्तदा चक्रं नाशयद्३८ भीमनादवत् ।

गत्वा३९ तस्य शिरः कायादुन्ममाथ यथाचलम् ।।४१ ।।

तत्तेन कृत्तं सुमहच्छिरोग्र्यं४० व्यात्ताननाग्निप्रतिमोग्रनेत्रम्४१ ।

दंष्ट्रालमत्यद्भुतभीमनादं४२ पपात मेरोरिव शृङ्गमुच्चम्४३ ।।४२ । ।

रथाङ्गनिष्पीतवपुर्विरागं न भाति तद्वक्त्रमतीव दीनम् ।

निशाप्रहाणे४४ विनिवृत्तरश्मि विम्बं४५ यथा चन्द्रमसो विशोभम् । ।४३ । ।

२८ तमापतन्त - क ख । २९ क्षुरन्तं - क । ३० तं स तं नवशार्दूल - क. । ३१.. ..रव्यर्थैः - ख. । ३२ समावर्जत् - क.,.. .मसार्ज्यन्त - ख. । ३३ पार्थिवानपि - क ख. । ३४ वायव्यां - ख क. । ३५ .. यात्मकां - ख । ३६ स्तम्भिनीमपि - ख. । ३७ तां सर्वां तां - क. ख. । ३८ सुमहद् - क. ख., ताः सर्वाणि गृहीत्वा तु - घ । ३९ भित्त्वा - घ. । ४०.. .च्छिरोग्रं - ख. । ४१ व्यात्तानमग्निप्रतिमोग्रनेत्रम् - क. । ४२ दंष्ट्राकरालाद्भुतभीमनादं - घ. । ४३ शृङ्गमुच्छ्रम् - ख । ४४.. प्रहाणो - क, प्रहाणौ - ख. । ४५. .बिंम्ब - क ।

तद्दन्तपंक्तिच्छदमादशानं मुहुश्च दन्तानपि४६ संदशानम् ।

पपात दैत्यस्य शिरो निकृत्तं यथा गिरेः शृङ्गमतिप्रवृद्धम् ।।४४। ।

इति स्कन्दपुराणे हिरण्याक्षवधे सप्तोत्तरशतोध्यायः ।

सनत्कुमार उवाच

तस्मिन्विनिहते दैत्ये सुराः सर्वेभितुष्टुवुः ।

ऋषयश्च तपोयुक्ता पुष्पवृष्ट्यश्च पेतिरे१ ।।१।।

देवदुन्दुभयो नेदुरदृश्याः सुमहास्वनाः ।

भूतानां चाभवच्छर्म प्रकृतिस्थं जगद्बभौ ।।२।।

जगामादृश्यतां चक्रं ततः२ स्वस्थाभवन् सुराः ।

ऋषयश्चैव लोकाश्च दैत्यं तं३ ददृशुर्हतम् । ।३।।

असुरा अपि ते सर्वे पुरद्वाराणि सर्वशः ।

पिधाय यत्नात्५ सन्नद्धाः प्राकरेष्ववतस्थिरे ।।४।।

ते भीता मुक्तकेशाश्च रजोध्वस्ता भयार्दिताः ।

जीवितं सं६ परीप्सन्तः स्थिताः प्राकारगा७स्तदा ।।५।।

भगवानपि दीप्तार्चिर्हविषेद्ध८ इवानलः ।

भीषयानोसुरान्सर्वान् पृथिवीमन्वचिन्वत ।।६ ।।

स बहिः सर्वतोन्विष्य९ उत्पाट्य च महीरुहान् ।

प्रणष्टामिव गां गोपः समन्तादन्वचिन्वत ।।७।।

पर्वतान्स तदोत्पाट्य१० दैत्योद्यानान्यचूर्णयत्११ ।

आरामान् स तडागानि बभञ्ज च ररास च । ।८।।

ततो दक्षिणतो गत्वा मुहूर्तं देवसत्तमः ।

शंखं पर्वतमासाद्य ननर्द जलदो यथा ।।९।।

४६ दन्तान्यपि - क. ख. ।

१ पेदिरे - ख. । २ बभुः - क । ३ दैत्यञ्च - क ख. । ४... पि हितैस्सर्वे - क., अपि - घ. । ५ यत्ताः - घ. । ६ स्वं - घ. । ७ प्रकारान्तरगा - घ. । ८ हविषाक्त - ख. । ९ सर्वतोत्क्षिप्य वेगेन - घ. । १० ततोत्पाट्य - ख. । ११ देवोद्यानान्यचूर्णयत् - क. ।

572

असुरा ह्यपि ते१२ भीताः प्राकारान्तरसंस्थिताः ।

अवैक्षन्त मृगेन्द्रं तं धावन्तं सर्वतोदिशः । ।8.108.१ ० ।।

सोपि देवस्तदा शंखमुत्पाट्य नगमुत्तमम् ।

अपश्यत् पृथिवीं बद्धां रक्ष्यमाणां च दानवैः ।। ११ ।।

सागराम्भसि विक्षिप्य शंखं तं पर्वतोत्तमम् ।

अवधीद्दानवान् सर्वान् मेदिन्या येभिरक्षिणः । ।१ २।।

ततो विद्राव्य नागेन्द्रान् प्रगृह्य पृथिवीं बलात् ।

जगाम दैत्यान् सन्धृष्य१३ रत्नान्यदाय सर्वशः । ।१३ ।।

स तां दंष्ट्रांकुरे१४ लग्नां वहन् भाति मृगेश्वरः ।

विषाणलग्नां लम्बन्तीं मृणालीं गजराडिव । ।१४।।

स तां सागरमध्येन वहन्भाति मृगेश्वरः ।

वराहरूपी कालान्ते ब्रह्मेव वसुधां पुरा१५ । ।१५।।

स सागरन्तमुत्तीर्य१६ भगवान्नन्दिवर्धनः ।

स्वस्थाने स्थापयामास महीं तां पुनरेव हि । ।१६।।

ततः शक्राय लोकाँस्त्रीनदात् स मधुसूदनः ।

उवाच राजा त्वन्नोद्य मित्रञ्चाहं१७ तवानघ ।। १७।।

येन्येपि तेरयः केचिद्भविष्यन्त्यसुरेश्वराः ।

तेषामपि वधं घोरं करिष्यामि न संशयः ।। १ ८। ।

ततस्तमृषयः सर्वे देवताश्च सवासवाः ।

ऊचुः स्वां मूर्त्तिमास्थाय यथा पूर्वं तथा भव । । १ ९। ।

वराह उवाच

इयं मूर्त्तिर्मया देवाः प्राप्ता परमवर्च्चसा१९ ।

न चानया रतिः काचित् प्राप्ता मे सदृशी१९ भुवि । । 8.108.२० ।।

१२ पि हि ते क. ख.। १३ सन्दृश्य क. । १४ दष्ट्रान्तरे ख.। १५ परः ख। । १६ सागरान्त- मुखीयं। (१) । १७. .श्चाहं - क । १८ परमवर्चसः - ख । १९ सदृसा - ख. ।

सोहं कञ्चिद्२० विहृत्येह कालं मूर्त्यानया सुखम् ।

भविष्यामि पुनर्देवः२१ सत्यमेतद् ब्रवीमि वः ।।२१ । ।

सनत्कुमार उवाच

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सर्वे देवाः सवासवाः ।

प्रदक्षिणमुपावृत्य जग्मुः स्थानानि सर्वशः ।२२।।

गतेषु देवसंघेषु भगवान्नन्दिवर्धनः ।

विजहार सुखं तत्र हत्वा दानवपुंगवम् ।।२३।।

तस्य तत्रोपतिष्ठन्त२२मृग्यो भूत्वा सहस्रशः ।

वैदिक्योप्सरसः शुभ्रास्ताभिस्सह रराम सः२३ ।।२४।।

स ताभिर्विचरन्देवो महात्मा नन्दिवर्धनः ।

रेमे मत्तो महानागो यथारण्ये करेणुभिः ।।२५।।

स सिंह इव सिंहीभिः शार्दूल इव चोन्नदनन् ।

रराम सागरानूपे२४ ऐरावत इवापरः ।।२६।।

रममाणस्य सिद्धाश्च ऋषयश्च तपोधनाः ।

पुष्पाणां रुचिरा वृष्टीः पातयन्ति वियत्स्थिताः । ।२७।।

तुष्टुवुश्चापरे नित्यं चक्रुश्चैनं प्रदक्षिणम् ।

देवदुन्दुभयो नित्यं सर्व२५ एवान्ववादयन् ।२८

नृत्यन्त्यप्सरसश्चास्य२६ वराहस्याग्रतस्तदा ।

वादयन्ति च गन्धर्वा गायन्ति च महात्मनः ।।२९।।

रमयन्तो२७ वराहन्तं देवाश्चेन्द्रपुरोगमाः ।

यक्षाः पुण्यजनना ये च तथा देवजनाश्च ये ।।8.108.३ ० ।।

यातुधानाश्च ये केचिद् ब्रह्मधानाश्च सर्वशः ।

मनुष्याः पशवश्चैव ऋषयश्चैव सर्वशः । ।२१ ।।

राजन्याः क्षत्रियाः सर्वे निकायाश्चैव सर्वशः ।

तत्राजग्मुर्निरीक्षन्तो वराहस्योत्सवं२८ शुभम् ।।३२।।

--

२० कश्चिद् - ख. । २१ पुनर्देवाः - क । २२?.. पविष्टन्तं - ख । २३ च - ख । २४ सागराम्भस्सु - ख । २५ गन्ध. क. । २६... श्चापि - ख । २७ रामयन्तो - ख । २८ वराहस्योत्तम - ख. ।

बह्वाश्चर्यसमाकीर्णं बह्वालक्ष्य सदैव च ।

एवं तस्याभवद् व्यास वराहस्य महात्मनः ।

उत्सवः सुमहान् दिव्यः प्रत्यहं नन्दिवर्धनः । ।३ ३ । ।

तस्योत्सोवोसौ ऋषिसंघजुष्टः सदा सुरैः सिद्धजनैश्च जुष्टः ।

गन्धर्वयक्षोरगराक्षसैश्च विद्याधरैश्चैव सहाप्सरोभिः । । ३४।।

इति स्कन्दपुराणे वराहोत्सवे२९ अष्टोत्तरशतोध्यायः३०

सनत्कुमार उवाच

तस्य कालेन महता रमतः शक्तिनन्दन ।

भार्यायां चित्रलेखायां वृकोनामा१भवत्सुतः ।।१ । ।

स वृको बलवान्नित्यं विचरन् पृथिवीमिमाम् ।

नर्दमानोवधील्लोके भूतानि शतशो महान् ।।२ । ।

अथाससाद शैलेन्द्र हिमवन्तं महागिरिम् ।

गौरीकूटसमीपे च कार्तिकेयालयं शुभम । । ३ । ।

तमजानँस्तदाभ्येत्य बलेनाविनयेन२ च ।

नादयानो३ द्रुमाञ्छुभ्रान् रत्नहेमविभूषितान् ।।४। ।

सर्वर्तुपुष्पफलदान्४ सर्वकामप्रदानपि ।

शिलामणिमयाः शुभ्राः शातकुम्भमयास्तथा५ । ।५ ।।

हरितालमयाश्चान्यास्तथा मानःशिलोपालान्६ ।

उत्पाट्योत्पाट्य वेगेन बभञ्ज रूषितो यथा । ।६। ।

स गर्जमानः सततं गजो मत्त७ इवापरः ।

बभञ्ज तद्वनं शुभ्रं कार्तिकेस्य धीमतः ।।७। ।

तस्य गर्जितशब्देन वनभङ्गस्वनेन च ।

स्कन्दस्य गणपः शूरो निर्जगाम स मन्दिरात्८ ।।८। ।

२९ नन्दिवराहवर्णनो नाम - क । ३० तमोध्यायः अध्यायः १६२ (१७२?) - ख, १८७ घ. ।

१ नाम - क । २ विजनेन - ख । ३ नोदयानो - ख. । ४ सर्वर्तुकफलान्पुष्पान् - ख. ५... श्शुभाः - क. । ६ मानःशिलोचलाः ५ - क. । ७ गजोन्मत्त - क. । ० निशामयन् - ख. ।

कोकवक्त्र इति ख्यातो दृढं स्कन्दस्य वल्लभः ।

महात्मा बलसंपन्नो गत्वा वृकमवैक्षत ।।९।।

स तं दृष्ट्वा महाकायं तरुणं प्रियदर्शनम ।

जीमूतमिव नर्दन्तं किञ्चित्प्रकुपिताननम् । ।8.109.१ ० ।।

उवाच वचनं हृष्टः९ कोकवक्त्रो हसन्निव ।

कस्य त्वमिह संप्राप्तो बालो देवगृहं शुभम् । १ १।।

न जानीषे किमेतत्त्वं१० स्कन्दस्य सुमहात्मनः ।

वेश्म देवैस्सगन्धर्वैः सयक्षोरगकिन्नरैः११ ।।१ २।।

कृतं दयितभत्यर्थं गणैश्चापि सुपूजितम् ।

कुमारो मन्दरं यातः सर्वैस्सह गणेश्वरैः ।।१३ ।।

रक्षार्थं मामिह स्थाप्य१३ वारयामि१४ ततो१५ हि ते ।

तुष्टोस्मि तव रूपेण बलेन वपुषा१६ तथा ।।१४।।

उपारमस्व तेन१७ त्वा ब्रवीमि सुमहाबल ।

अहं करिष्ये यद् भग्नं तथैव पुनरेव हि ।।१५।।

वक्ष्ये देवं च तं सम्यक् त्वदर्थं१८ शूकरेश्वर ।

यथा न कुप्यते तुभ्यं प्रसादं ते१९ करोति च ।।१ ६।।

सनत्कुमार उवाच

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वृकः संरक्तलोचनः ।

उवाच कोकवदनमिदं मृगपतिस्तदा२० ।।१७।।

न बिभेमि कुमारस्य तव वा पापचेतसः ।

बले मम कुमारोसौ न तुल्यः सगणेश्वरः ।।१८।।

यद्वो बलञ्च दर्पश्च२१ तत् कुरुध्वमशंकिताः ।

नामावशेषमेतद्वः कर्ताहं वनमन्ततः । ।१९।।

९ दृष्टः - क. । १० किमेतच्च - क ख. । ११. पन्नगैः - क ख. । १२ गणेशैश्चापि पूजितम् - ख. । १३ प्राप्तो - ख. । १४ वरयामि - क. । १५ तते - क. । १६ पुरुषा (त) - क. ख. । १७ उमावमसुतेन - घ । १८ तवार्थं - ख. । १९ प्रवरं त्वां - क ख. । २०. स्तथा - ख । २१ दर्पञ्च - क. ख. ।

सनत्कुमार उवाच

ततः स वृक्षमुत्पाट्य हैमं वैदूर्यपल्लवम् ।

कोकवक्त्राय चिक्षेप ननाद च यथा वृषः । ।8.109.२ ० । ।

ततः प्रहस्य कोकास्यस्तमेवोद्गृह्य पादपम् ।

वृकं तं तेन संक्रुद्धः शिरस्यभिजघान ह ।।२१ ।।

स तेन सुप्रहारेण भ्रमित्वा मण्डलं मृगः२२ ।

पपात भूमौ निःसंज्ञो यथा शक्रध्वजो महान् ।।२२।।

ततस्तं पतितं दृष्टवा कोकास्यः प्रहसँस्तदा ।

बबन्ध पाशैर्बहुभिर्वेश्म चैव प्रवेशयत् । ।२३ ।।

तं वद्धं पतितं दृष्टवा सहायास्तस्य ते मृगाः ।

प्रद्रुता सहसा सर्वे भयार्ता जीवितैषिणः । ।२४। ।

अथागात्तेन कालेन गणपैर्बहुभिर्वृतः ।

कार्तिकेयो मयूरेण कूजमानेन सानुगः ।।२५। ।

तस्य तत् कथयामास कोकवक्त्रो गणेश्वरः ।

वृकं च दर्शयामास पाशैर्बद्धं महाबलम् । ।२६। ।

कोकवक्त्र उवाच

भगवन् वराहरूपस्य सुतः श्रीमान् वृकः किल ।

हिरण्याक्षो हतो येन दानवो देवकण्टकः ।।२७। ।

बभञ्जायं सुदुष्टात्मा२३ सहितोन्यैर्वनं तव ।

ततः पाशैर्मया बद्धः क्रियतामस्य यत् परम् । ।२८।।

स्कन्द उवाच

नायं शक्यो मयाद्येह मोक्तुं मृगकुलाधमः ।

मुक्ते वक्तव्यता लोके भविष्यति न संशय ।।२९। ।

देवो मां वक्ष्यते२४ व्यक्तं स्कन्दो भीतो न संशयः ।

यो मुमोच सुतं तस्य वराहस्य कृतागसम् । ।8.109.३ ० ।।

२२ वृकः - ख. । २३ सुदृष्टात्मा - ख. । २४ लक्ष्यते- - ख ।

उक्तो गतश्चाहमद्य स्थाणुना परमात्मना ।

मा क्षमेथा वराहस्य तनुं त्वा२५ सौ२६ ह्वयेद्यदि२७ । ।३ १ ।।

इयञ्च मम तेनाद्य शक्तिर्दत्तातिभास्वरा ।

संवर्त्तिकेति२८ विख्याता सर्वास्त्रबलनाशनी ।।३ २ ।।

सोयं२९ दुरात्मा दुर्वृत्तः सर्वलोकप्रबाधकः ।

गृह्यतां वध्यतां चैव क्षिप्रमाविष्कृतं बलात् (?) । । ३३ । ।

सनत्कुमार उवाच

तत एनं बहिस्सर्वे स्कन्दस्य गणनायकाः ।

बद्ध्वा बहुविधैः पाशैर्यातयन्त सहस्रशः३० ।।३४।।

स यात्यमानो दुःखार्त्तो विललाप यथा नरः ।

निरयस्थो दुराचारः कर्मभिः स्वैः सुपाशितः३१ ।।३ ५।।

तं यात्यमानं सन्दृश्य नारदः सुमहातपाः ।

गत्वा न्यवेदयत्तस्य३२ वराहस्यामितात्मनः । ।३६ ।।

एष पुत्रो वृकस्तुभ्यं बद्धः पाशैरनेकशः ।

यात्यते कार्तिकेयस्य किङ्करैर्दुष्कृती यथा ।। ३७। ।

न नाम तव देवस्य लोकार्थायोद्यतस्य च३३ ।

करोति सन्नतिं स्कन्दो बालभावाच्च रोषतः३४ । ।३८। ।

अथवा स्वमलं३५ स्कन्दो मन्यते बलवत्तरम् ।

त्वत्तोत्मनस्ततः पुत्रं तव पाशैर्बबन्ध ह ।।३९। ।

तद्यावदेव तं नासौ प्रमापयति देवप ।

तावदेव भवान् गत्वा विमोचयतु मा चिरम् ।।8.109.४० । ।

सनत्कुमार उवाच

नारदस्य वचः श्रुत्वा वराहो नन्दिवर्धनः ।

जीमूत इव कालान्ते ननाद रूषिताननः ।।४१ ।।

२५ तनुक्त्वा? - ख. । २६ सो - क. ख- । २७.. .द्युधि - क ख,. द्यदि (?) । २८ संवर्तकेति ख. २९ योय - ख. । ३०... न्तस्सहस्रशः - ख । ३१ सुपातितः - ख । ३२ निवेदयामास ख। ३३ ह - ख. । ३४.. .न्मिरामतः - ख. । ३५ स्वबलं - क.

तस्य क्रोधात्तदा वह्निर्नेत्राभ्यामति दीप्तिमान् ।

निश्चक्राम जगत् सर्वं संहरन्निव तेजसा ।।४२। ।

उत्थाय चासनाद्देवः सहसैवोन्निरीक्षणः३२ ।

प्रतस्थे शिखरं दिव्यं गौर्या मृगपतिः स्वयम् । ।४३ ।।

स कम्पयन्महीं सर्वां स्तूयमानो महात्मभिः ।

उत्पातानुत्थितान्३७ पश्यन् जगामा३८ विनिवारितः ।।४४। ।

गच्छतस्तस्य देवस्य पन्थानं भुजगोच्छिनत् ।

दंष्ट्रा च वृक्षमापत्य३९ पपात धरणीतले । ।४५। ।

रुधिरं चास्रवद्वक्त्राद्धृदयञ्च प्रवेपत ।

भयञ्चास्याभवत्तत्र वेगो येनाभिहन्यते४० । ।४६। ।

वायवः प्रतिलोमाश्च उरसा चापतद् भुवि ।

स्नेह४१श्चास्य प्रियां स्मृत्वा तदात्यर्थमजायत ।।४७। ।

एताँश्चान्यान् सुबहुश४२ उत्पातान् भयसूचकान् ।

अनादृत्य मृगेन्द्रोसौ जगामैव महाबलः ।।४८।।

तं प्रस्थितमभिप्रेक्ष्य निमित्तानि च सुव्रत ।

पूजां सज्जामकुर्वन्ते४३ देवलोके दिवौकसः ।।४९। ।

स सिद्धसंघैरनुगम्यमानो यक्षैश्च गन्धर्वमहोरगैश्च ।

रक्षोगणैश्चारणकिन्नरैश्च जगाम गौरीशिखरं महात्मा । ।8.109.५० ।।

इति स्कन्दपुराणे वृकबन्धो नाम नवोत्तरशतोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

विनिर्गम्य कुमारोपि रम्यात् स्वभवनात्तदा ।

रराम गणपैः१ सार्धं क्रीडनैर्बहुभिः शुभैः । । १ । ।

आनयामास तञ्चापि वराहस्य सुतं प्रभुः ।

वृकं विमुच्य पाशेभ्य२ उत्ससर्ज हसन् विभुः३।। २। ।

वोग्निरीक्षणः - ख., वाग्निरीक्षणः - क । ३७... न्भयदान् - ख. । ३८ जगाम - क. । मापात्य - क. । ४० भिमन्यते - क. ख. । ४१. स्वेह (स्वेद?) - ख. । ४२... श्चान्याँश्च बहुशः - ख. । मकुर्वन्त - क. ख ।

१ रेमे गणेश्वरेः. । २ पाशैश्च - क. ख. । ३ प्रभुः - ख.

)' ४

उत्सृष्टं धावमानञ्च पुनर्जग्राह वेगितम् ।

पुनरेवोत्सृजच्चैनं४ जग्राह च पुनः पुनः ।

एवं रराम५ तेनासौ वराहोभ्यागमच्चद६ तम् । ।३ ।।

शिलां गृहीत्वा महतीं संक्रुद्धोन्तकसन्निभः ।

चिक्षेप कार्त्तिकेयाय७ नादयन् जलदो यथा ।।४। ।

तामापतन्तीं बहुधा नदन्तीं विहायसा मृत्युसमानरूपाम् ।

जग्राह वेगेन महातिवेगां८ कोकामुखः प्रज्वलितामिवोल्काम् ।।५। ।

ततश्चक्रं सहस्रारं युगान्ताग्निसमप्रभम् ।

विनायकस्याव्यग्राय गणाय व्यसृजत् प्रभुः । ।६ । ।

तदन्तकप्रतीकाशं९ चक्रं सर्वसुरारिहम्१० ।

विवेश (?) सगणस्तूर्ण११ ततस्तद् विन्यवर्तत । ।७। ।

तन्निवृत्तं पुनश्चक्रमकृत्वा कार्यमुज्ज्वलम् ।

न जग्राह तदा विष्णुरवमेने च तत्तदा । ।८। ।

तत्तदानचितं तेन चक्र दानवघातिना ।

विष्णुना प्रययौ क्षिप्रं स्वमेव भवनं प्रति ।।९।।

तस्मिञ्चक्रे तदा याते भगवान्नन्दिवर्धनः ।

वृक्षमुत्पाट्य वेगेन कुमारमभिजघ्निवान् । । 8.110.१० ।।

अगण्य तं प्रहारन्तु भगवाननलात्मजः ।

शक्तिं संवर्त्तिकां१२ क्रोधाच्चिक्षेप च ननाद च । । ११ ।।

सा दहन्तीव१३ तेजांसि नदन्ती बहुधा तदा ।

हन्तुं वराहं प्रययौ शक्तिर्दिव्य इवाशुगः । । १२।।

तामापमन्तीं वेगेन भगवान्न्नन्दिवर्धनः ।

जघानास्त्रैर्बहुविधैर्नादयन् सिंहराडिव ।। १३ ।।

तानि सा भस्मसात् कृत्वा शक्तिः संवर्त्तिका शुभा ।

विवेश हृदयं तस्य कामिनीव दृढं प्रिया१४ । । १४।।

४ पुनरेवोत्सृजच्चैव - ख. । ५ रेमे स (?) । ६.. भासयच्च - क,.भ्यागतश्च - ख. । ७ कार्तिकेयञ्च- ख. । ८ सहातिवेगां - क. । ९ तमन्तकप्रतीकाशं - क. । १० सर्वसुरारिघम् - क । ११.? न्तूर्णं - ख. । १२ संवर्त्तकां - क, संवर्षिकां - ख. । १३ दहन्निह - ख. । १४ दृढप्रिया - क. ख. ।

स तया भिन्नहृदयो योगेन परमेण ह ।

योगीव देहं तं त्यक्त्वा१५ देहेनान्येन तस्थिवान् ।।१ ५।।

सोन्यद्देहं१६ समास्थाय पौराणं सुरसत्तमः ।

देवैः सर्वैः परिवृतो जगाम भवमन्दिरम् । ।१ ६। ।

तत्रापश्यन्महादेवं जटामुकुटधारिणम् ।

चन्द्रलेखांशुजालौघनिरस्ततिमिरोत्करम् ।।१७।।

भद्रपीठे१७ समासीनं काञ्चने मणिभूषणे१८ ।

भ्राजमानं श्रियात्यर्थं पार्वत्या पार्श्वसंस्थया ।।१८।।

गणैश्च विविधाकारैर्बहुभिःकामरूपिभिः ।

नृत्तगीतप्रियैर्नित्यं समन्तात् परिवारितम् ।।१९।।

तं दृष्टवा शंकरं विष्णुः प्रसन्नेनान्तरात्मना ।

तुष्टाव विविधैः स्तोत्रैरिदञ्चोवाच सुस्वरम् । ।8.110.२०।।

वाराहं१९ रूपमास्थाय त्वत्तेजोबृंहितेन मे ।

रणे विक्रम्य भगवन् हिरण्याक्षो निषूदितः ।।२१।।

त्वं देव कारणं नित्यं संभूतेः प्रलयस्य च ।

त्वया सर्वमिदं व्याप्तं जगदव्यक्तमूर्त्तिना ।।२२।।

त्वत्प्रसादेन देवेश ब्रह्माहं शक्र एव च ।

पूज्याः स्म लोके सततं तथैवान्ये दिवौकसः । ।२३।।

त्वयि प्रीते महादेव सर्वे प्रीता वयं प्रभो ।

त्वयि क्रुद्धे विनाशो२० नो भविता नात्र संशयः ।।२४।।

स्तुवन्तमेवं भगवान् विष्णुं चन्द्रार्धशेखरः ।

सहस्रसूर्यतेजस्कः प्रीतः प्रोवाच शंकरः ।।२५।।

भक्त्या तुष्टोस्मि२१ ते विष्णो देवकार्योद्यमेन च ।

वरं वरय भद्रन्ते यस्ते मनसि वर्तते ।।२६।।

१५ संत्यज्य - क., संत्यक्त्वा - ख. । १५ सोन्यदेहं - ख । १७ चन्द्रपीठे - क. । १८ काञ्चनैर्मणि- भूषणैः - ख, । १९ वराह - ख । २० च नाशो - ख । २१ कृतोस्मि - क. ।

581

विष्णुरुवाच

यदि तुष्टोसि नो देव यदि देयो वरश्च नः ।

यत्तत् पापहरं२२ दिव्यं व्रतमादेष्टुमर्हसि ।।२७।।

यदाश्रित्य वयं सर्वे सशक्रास्सार्वकामिकम्२३ ।

युद्धे जेष्याम दैतेयान् दुःखशोकविवर्जिताः ।।२८।।

देवदेव उवाच

हन्त वः कथयिष्यामि गुह्यमेतत् सनातनम् ।

व्रतं पाशुपतं दिव्यं येन कामानवाप्स्यथ । ।२९।।

इत्युक्त्वा देवदेवेशो देवानां हितकाम्यया ।

ययौ दिवमथामन्त्र्य देवीं गिरिवरात्मजाम् ।।8.110.३० । ।

अथ हिमगिरितुल्यचारुमूर्त्तिं वृषभवरं२४ भगवाँस्तदाधिरूढः२५ ।

सुरगणसहितः प्रभुस्सुमेरुं व्रतमुपदेष्टुमना जगाम शर्वः ।।३१।।

इति स्कन्दपुराणे हिरण्याक्षवधे वराहरूपसंहारे देवदेवस्य देवलोकगमनं नाम दशोत्तरशतोध्यायः२६

२२ ततः पाशुपतं - ख २३ स्सर्वकामिकम् क.। २४ चारुमूर्तिर्वृषभवरं ख.। २५ भिरूढः क.। २६ १६४ ख।

व्यास उवाच१

गते दिवं महादेवे व्रतमादेष्टुमुत्तमम् ।

एकाकिनी महादेवी किञ्चक्रे तदनन्तरम् । । १ । ।

सनत्कुमार उवाच

गते दिवं महादेवे देवीं गिरिवरात्मजाम् ।

उपतस्थुर्महाभागा देव्यो लोकस्य मातरः । ।२। ।

भरतस्य सुताग्नेस्तु मालिनीत्यभिविश्रुता ।

शुचावती च देवस्य पर्जन्यस्य सुताव्यया । । ३ ।।

१ सन उ - क. । २ तस्मिन - क ।

सावित्री वेदमाता च गायत्री दुर्गया सह ।

श्रीः कीर्तिश्चैव लक्ष्मीश्च धृतिः प्रज्ञा तथैव च ।।४। ।

ख्यातिर्दितिर्दनुश्चैव अदितिः सिंहिका खशा४ ।

राका कुहूः सिनीवाली तथैवानुमतिः५ शुभा ।। ।।५। ।

गङ्गा सरस्वती चैव तथान्याः सरितः शुभाः ।

ऋषीणां चैव याः पत्न्यो देवानां यक्षरक्षसाम् ।

उरगाणां खगानाञ्च गन्धर्वाणां तथैव च । । ६।।

एतास्सर्वास्तथागम्य नमस्कृत्य च पार्वतीम् ।

पप्रच्छुः सर्वधर्मज्ञा धर्मं धर्मार्थसंश्रिताः । ।७।।

केन धर्मेण देवेशे तपसा वा शुभानने ।

सुमहत् प्राप्य पुण्यं किञ्चाक्षय्यं प्रकीर्तितम् । ।८ ।।

देव्युवाच

युष्माकन्तु हितार्थाय लोकानाञ्चैव सुव्रताः ।

कथयिष्याम्यहं धर्मं यथावदनुपूर्वशः । ।९। ।

अन्नदानात् परं दानं नैव किञ्चिद्धि८ विद्यते ।

अन्नाद् भवन्ति भूतानि९ तस्मात्तदधिकं स्मृतम् ।। 8.111.१० ।।

अन्नं यस्तु सुसंस्कृत्य प्रयच्छेत द्विजातये ।

स सर्वकामानाप्नोति१० पूज्यते च त्रिविष्टपे ।। ११ ।।

मयूरहंसयुक्तेन११ सर्वकामसमृद्धिना१२ ।

विमानेनार्कभासेन१३ अन्नदो याति वै दिवम्१४ । । १२ ।।

यदि मानुष्यमायाति१५ कदाचित् स नरोत्तमः ।

धनधान्यसमाकीर्णः कुलीनः स्याच्च१६ रूपवान् ।। १३ । ।

यथाशक्ति तु यो दद्याद् दिवसे दिवसे नरः ।

स तेन कर्मणाप्नोति प्रजापतिसलोकताम् । । १४।।

३ देवमाता - क । ४ स्वषा - ख. । ५.. नुमती - क ख । ३ ऋषीणां पत्नयो याश्च - क. ख. । ७ नमस्कृत्वा - क. ख. । ८.. श्च (च्च) - क । ९ सत्वानि - ख । १० सर्वकामानवाप्नोति - क. । ११ मयूरहंसयुक्तं च - क । १२.,. समृद्धिमत् - क. । १३ विमानं सूर्यसंकाशं - क. । १४ लभते शुभम् - क. १५ मानुष्यांतां याति - ख. । १६ समाकीर्णे कुले जायति - ख ।

कदाचिदपि यो दद्यादन्नं विप्राय संस्कृतम् ।

तस्यापि तच्छतगुणं सहस्रगुणमेव च ।। १ ५। ।

उपतिष्ठति लोकेषु इहापि च सुखी भवेत् ।

अवधूतमवज्ञातमसत्कृतमथापि१७ च । ।१ ६ ।।

अन्नं प्रदद्याद्यो देव्यो१८ यादृशं तादृशं शुभाः१९ ।

तस्यापि नरके घोरे यात्यमानस्य राक्षसैः ।। १७। ।

उपतिष्ठेत बहुधा तृप्तिर्येनास्य जायते२० ।

यदि मानुष्यमायाति कदाचित् स नरः पुनः । । १८। ।

म्लेच्छेषु भोगी भवति रमते च यथामरः ।

अन्नेमेवं विशिष्टं हि तस्मान्न परमं२१ भुवि । । १९ । ।

अन्नं प्रजापतिः प्रोक्तं स च संवत्सरो मतः ।

संवत्सरश्च यज्ञोसौ यज्ञे सर्वं प्रतिष्ठितम् । ।8.111.२ ० । ।

तस्माद् भवन्ति भूतानि स्थावराणि चराणि च ।

तस्मादन्नं विशिष्ठन्तु सर्वेभ्य इति वै श्रुतिः ।। २१ ।।

अन्नदानात्परं दानं नैव किञ्चिद्धि विद्यते ।

अन्नाद् भवन्ति भूतानि तस्मात्तद्वै२२ प्रशस्यते । ।२२ ।।

सुगन्धाः शीतलाश्चापो रसैर्दिव्यैः समन्विताः ।

यः प्रयच्छति विप्रेभ्यस्तस्य दानफलं शृणु । ।२३ । ।

विमानं सूर्यसंकाशमप्सरोगणनादितम् ।

सोधिरूह्य दिवं याति वरुणस्य सलोकताम् ।।२४।।

तत्रासावयुतान्यष्टावुषित्वा देववत् सुखी ।

कुले महत्यसंकीर्णो२३ जायते धनधान्यवान् । ।२५।।

आपान्तु पूर्णं यो भाण्डं ब्राह्मणाय प्रयच्छति ।

रसास्तस्योपतिष्ठन्ति पूज्यते च दिवं गतः ।।२६। ।

१७ मसंस्कृतमथापि - ख. । १८ देवि - क. ख. । १९ शुभे - क. ख । २० लभते पुण्यमव्ययं - ख. । २१ न तस्मात् परमं - ख. । २२.. .च्चैतत् - घ. । २३. संकीर्णे - ख. ।

भाजनानि च यो दद्यात् सुपूर्णानि शुभाननाः२४ ।

भाजनं स्यात् स भोगानां तारयेच्च२५ पितॄन् भयात् । ।२७। ।

तडागं यस्तु कुर्वीत अपां देव्यः२६ समृद्धिमत् ।

अपः२७ पिबन्ति वै यत्र सर्वे जन्तव एव च ।।२८। ।

तारयित्वा च स पितॄँस्तथैव च पितामहान् ।

प्रपितामहाँश्च लोकेषु कमिकेषु२८ विहङ्गमः ।।२९।।

चरते देववद्देव्यो वर्षायुतशतानि षट् ।

पुनश्च मानुषे लोके सर्वरोगविवर्जितः ।।8.111.३ ० ।।

भोगी भवति भोगानां राजमात्रश्च जायते ।

दाता यज्या च बलवान् सुप्रभः प्रियदर्शनः ।। ३१ । ।

अवटं यो नरः कुर्यादपां पूर्णं शुचिस्मिताः२९ ।

दद्याच्च ब्राह्मणेभ्यस्तं भोजयित्वा यथार्थवत् । ।३ २। ।

अष्टाभिश्च विचित्राभिः३० पताकाभिरलंकृतम् ।

ध्वजेन वैजयन्त्या च पुष्पैश्च समलंकृतम् । ।३ ३ ।।

स तारयित्वा तु पितॄन् विमानेन नरोत्तमः ।

यात्यप्सरोपगीतेन३१ वरुणस्य सलोकताम् ।।३४।।

हिरण्यं हेम भूमिं वा तिलान् रत्नानि वापि यः ।

प्रदद्यात् सर्वभूतेभ्यस्तस्य पुण्यफलं शृणु ।।३५। ।

स विमानेन महता सर्वलोकसमन्वितः ।

इन्द्रस्य लोकं३२ संप्राप्य मोदते विबुधो यथा । ।३ ६।।

ततश्च्युतश्च धर्मात्मा सर्वकामसमृद्धिमान् ।

कुले महति लोकेसौ३३ जायते सुभगश्च ह । । ३७।।

यस्तु वृक्षं प्रकुरुते छायापुष्पफलोपगम् ।

पथि देव्यो३४ नरः सोम्ये३५ स तारयति वै पितॄन् । । ३८।।

२४ शुभानने - क. ख. ।... २५ स्तारणाच्च - क । २६ देवि - क. ख. । २७ गावः - क. । २८ कामकेषु - क । २९ समश्नुते - क,? स्मिते - ख । ३० रविचित्राभिः - क. । ३१ यात्यप्सरस- गीतेन - ख. । ३२ इन्द्रलोकं स - ख. । ३३ लोकेशो - ख. । ३४ देवि - क. ख. । ३५ सोम्याः? ।

तथैव दत्त्वा विप्रेभ्यो निष्क्रीय च पुनर्नरः३५ ।

स यत् फलमवाप्नोति तच्छृणुध्वं३६ महाप्रभाः३७ । । ३९ । ।

यावद् वृक्षस्य पुष्पाणि उपयुञ्जन्ति३८ देहिनः ।

फलानि चैव भक्ष्यन्ते जन्तुभिः फलितस्य तु । ।8.111.४० ।।

तावद्वर्षसहस्राणि तारयित्वा पितॄनपि ।

सोमलोकं समासाद्य सोमृतं३९ फलमाप्नुयात् । ।४१ ।।

फलानि यः प्रयच्छेत ब्राह्मणेभ्यस्समाहितः

फलानां स तु भागी स्याद्बहूनां सुभगश्च ह । ।४२ ।।

काष्ठानि यः प्रयच्छेत हेमन्ते नरसत्तमः ।

ब्राह्मणेभ्यस्तदा देव्यः४० सोग्निलोकं समश्नुते । ।४३ । ।

भाजनं यः प्रयच्छेत हैमं रत्नविभूषितम् ।

सोप्सरःशतसंकीर्णे विमाने दिवि मोदते । ।४ ४। ।

राजतं यः प्रयच्छेत विप्रेभ्यो भाजनं शुभाः४१ ।

स गान्धर्वपदं प्राप्य उर्वश्या सह मोदते । ।५५ । ।

ताम्रं यो भाजनं दद्याद् ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः ।

स भवेद् यक्षराजस्य यक्षो बलसमन्वितः । ।४६ । ।

गृहं यस्तु प्रयच्छेत सर्वकामसमृद्धिमत् ।

स लोकं ब्रह्मणः प्राप्य सर्वकामैर्निषेव्यते । ।४७। ।

सर्वकोटीः४२ स तत्रोष्य चतस्रस्तेन कर्मणा ।

गृहमेधी यदा दाता भोगवाँश्चैव जायते । ।४८। ।

ओषधीर्यः प्रयच्छेत धान्यानि विविधानि च ।

स सर्वकामसंमृष्टं४३ सोमलोकं समश्नुते । ।४९ । ।

तत्र वर्षसहस्राणि सप्त स्थित्वा पुनर्नरः ।

इह सर्व धनोपेतो४४ भोगावानभिजायते । ।8.111.५ ० । ।

३५ पुनः पुन - ख. । ३६ तच्छृणुष्व - क. ख । ३७ महाप्रभे - क. ख. । ३८ उपयुज्यन्ति - क. । ३९ सोमृतः - क ख. । ४० देवि - क. ख । ४१ शुभे - क. ख. । ४२ वर्षकोट्यः - क ख । ४३ संमृद्धं - क., संपूर्णं - ख. । ८८ सर्वनरोपेतो - ख ।

यस्तु क्षेत्रं प्रयच्छेत निष्पन्नं फलवत्पुनः ।

स तु क्षेत्रपतिर्भूत्वा४५ प्राजापत्यं समश्नुते ।।५१ ।।

यस्तु भूमिं प्रयच्छेत ब्रह्मणाय महात्मने ।

स सर्वलोकेषु४६ सुखी विमानेन सुवर्चसा । ।५२। ।

बहून्यब्दसहस्राणि चरते कामरूपवान् ।

यद्धि मानुष्यमायाति स नरः कालपर्ययात् । ।५३ ।।

तत्र कामदुहा४७ तस्य मही भवति सर्वशः ।

यस्तु वस्त्रं प्रयच्छेत ब्राह्मणाय महायशाः ।। ५४। ।

स लोकं प्राप्य वैराजं वर्षकोटिं सुखं वसेत् ।

आसनं यः प्रयच्छेत संवीतं४८ ब्राह्मणाय वै ।।५५। ।

स राज्यस्थानमाप्नोति स्वर्गं चाप्नोति विज्वरः ।

यस्तु शय्यां प्रयच्छेत स्वास्तीर्णां४९ नरसत्तमः ।।५६। ।

स तु भार्याः प्रिया देव्यो बह्वीर्भक्ताः समश्नुते ।

यस्तु कन्यां प्रयच्छेत ब्राह्मणाय स्वलंकृताम् ।।५७।।।

स गत्वा पितृलोकं वै वर्षायुतशतं वसेत् ।

इह चापि पुनर्जातः सर्वकामसमन्वितः । ।५८।।

भार्याः प्राप्नोति भक्ताश्च प्रजावाँश्चोपजायते ।

अश्वं यस्तु प्रयच्छेत हेमचित्रं सुलक्षणम्५० । ।५९ । ।

स तेन कर्मणा देव्यो५१ गान्धर्वं लोकमश्नुते ।

रथमश्वं गजं दासीं कन्यां गृहमथापि च । ।8.111.६० ।।

भूमिञ्च यः प्रयच्छेत स राजा भुवि जायते ।

???? - - - - - - - - - - - - || ६१ ||

विधिना मन्त्रयुक्तेन५२ तस्य धर्मफलं महत्५३ ।

सर्वकामदुघा५० सास्य धेनुर्भूत्वोपतिष्ठति५५ ।।६२। ऽ

४५ क्षेत्रोनुंमां - क, क्षेत्रं पुमां भूत्वा - ख. । ४६ लर्वलोके स च - क. । ४७ कामवहा - क., कामदुघा (?) । ४८ सवीता - क. । ४९ स्वास्तीर्णं - क । ५० सलक्षणम् - क. । ५१ देवि - क. ख. । ५२ यत्र युक्तेव - क । ५३ शृणु - क. । ५४ सर्वकामदुहा - क. ख. । ५५ धेनुभूत्वावतिष्ठति - क. ।

जलधेनुं च यो दद्यात् तस्य दानफलं महत् ।

प्रापां शुभां५६ तडागं५७ वा कूपं वापि सुपुष्कलम् । ।६३ । ।

कृत्वा कुम्भान् सुसंपूर्णान् गन्धमाल्यैरलंकृतान् ।

पुष्पैश्च विवधाकारैरभ्यर्च्य द्विजसत्तमान् । ।६४।।

भक्ष्यभोज्यैः सुप्तृप्ताँस्तान्५८ तिलपात्राणि दापयेत् ।

दक्षिणां पुष्कलां दाद्यत् तेभ्यस्तां५९ स्पर्शयेत्ततः ।।६५।।

आपः शिवाश्च सौम्याश्च तर्पयन्तु पितॄन्मम ।

कामगाः कामदातारो भवन्तु पितरः सदा६० । ।६६।।

एवं दत्त्वा तु तां धेनुं पुनः क्रीत्वा६१ च वै तदा ।

वाहयेत्तत्६२ प्रपां देव्यो६३ ब्रह्मलोकसमर्पणीम् ।। ६७। ।

तिलपात्राणि दत्त्वा६४ च तथा वस्त्रयुगं नवम् ।

सुवर्णस्य च सान्निध्यं६५ फलानि विविधानि च ।।६८। ।

ततो दद्याच्छुचिः स्नातो ब्राह्मणेभ्यो यथाविधि ।

- - - - - - - - - - - - - - - - - - । ।६९ । ।

घृतं गावः प्रसूयन्ते घृतं भूम्यां प्रतिष्ठितम् ।

घृतमग्निश्च देवाश्च घृतं मे संप्रदीयताम् । ।8.111.७० । ।

एवं विधानतो दत्त्वा ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ।

यो नरो गां प्रयच्छेत सवत्सां कांस्यदोहनीम्६६ । ।७१ । ।

हेमशृङ्गीं रूप्यखुरां६७ दुकूलक्षौमवासिताम् । ।

शय्यास्तरणसंपन्नां बहुपुष्पफलैर्युताम् ।।७२ । ।

ब्राह्मणांस्तर्पयित्वा तु गन्धमाल्यैरलंकृताम् ।

दानकाले ततस्तस्याः सुरा गात्राणि६८ संश्रिताः ।७३ । ।

ब्रह्मा तस्याः स्थितो मूर्ध्नि शक्रोपानं६९ समाश्रितः ।

चन्द्रादित्यौ च नेत्रस्थौ घ्राणे७० वायुः प्रतिष्ठितः७१ ।।७४। ।

५६ सभां - क. । ५७ तडागान् - क ख. । ५८ सुतृप्तानां - क ख. । ५९ तेभ्यस्ताः क.। ६० भवत्विति च पैदयत् - ख. । ६१ कृत्वा - क. । ६२ वहायेति - क. । ६३ देवि - क. ख ६४ यो दद्यात् - क. । ६५ सान्नैध्यं - ख. । ६६ कांसदोहनीम् - क., कामदोहनीम् - ख.,.. ६ दोहिनीम् क। ६७ रूक्मखुरां - क. । ६८ शास्त्राणि - क. । ६९ शक्रः पादं - घ. । ७० प्राणे - घ ७१ प्रभञ्जनः - क. ।

मुखं तस्याः श्रितो वह्निर्जिह्वा सोमः स्वयं प्रभुः ।

कर्णयोस्तु दिशः सर्वाः शिरा७२ रुद्राः समाश्रिताः ।।७५। ।

पादयोर्लोकपालाश्च७३ सर्वेस्थीनि च पर्वताः ।

समुद्रास्सप्त जठरे ग्रीवायां तपनाः श्रिताः । ।७६ । ।

सास्नां गङ्गा सरिच्छ्रेष्ठा पार्श्वयोर्वसवः७४ शुभाः ।

प्रजापतिरुपस्थश्च मूत्रं७५ तीर्थानि सर्वशः ।।७७। ।

पुरीषं श्रीरभूत्तस्या नागाश्चास्त्राणि सर्वशः ।

साध्या विश्वेथ लोकाश्च पुच्छमाश्रित्य संस्थिताः ।।७८।।

मन्त्रा यज्ञाश्च दानानि यमाश्च७६ ऋषिभिस्सह७७ ।

नक्षत्राणि ग्रहाश्चैव तारारूपाणि यानि च । ।७९। ।

गायत्री चैव त्रिष्टुप् च जगती पंक्तिरेव च ।

अनुष्टुबृग्यजुश्चैव७८ सामान्याथर्वणं७९ तथा । ।8.111.८ ० । ।

लोकस्य मातरश्चैव मेघा वर्षमथापि८० च ।

धर्मो नारायणश्चैव भूतानि सरितस्तथा । ।८ १ । ।

रोमकूपानि संश्रित्य तस्या देवा व्यवस्थिताः ।

यक्षाश्च राक्षसाश्चैव पिशाचाः पक्षिभिः सह । ।८२ । ।

यज्ञाश्च दक्षिणाश्चैव तथा चाप्सरसः शुभाः ।

गन्धर्वाश्च महात्मानो ये चान्येप्येवमादयः । ।८३

तस्या विषाणयोर्व्यास सर्व एव समाश्रिताः ।

फलानि यज्ञदानानां गतयश्च८१ पृथग्विधाः । ।८४। ।

वत्सं समाश्रिताः सर्वे सर्वं८२ देवमयं शुभम् ।

देवैरध्यासितां तां तु सर्वलोकनमस्कृताम्८३ ।।८५।।

७२ शिरो - क. । ७३ स्यात् क, लोकापालाः स्यु - घ । ७४ पार्श्वे तु वसवः - क । ७५ मूर्तं - क. । ७६ नियमा - घ, यमानि - क । ७७ नियमैः सह (?) । ७८. प्च यजुश्चैव व - क. । ७९ सामगाथिवर्णं - घ । ८० ऋतुवर्षमथापि - घ. । ८१ ऋ (क्र) तवश्च - घ । ८२ सर्वे - क, सर्वदेवमयं (?) । ८३ सर्वैर्हस्तद्वयेन तु - क. ।

विप्रेभ्यो८४ मन्त्रवद्धस्ते प्रदद्यात् सुसमाहितः ।

कुशान्८५ सुवर्णं बीजानि८६ तिलान् सिद्धार्थकाँस्तथा८७ ।।८६।।

प्रदद्याद् गां ततोद्भिस्तु८८ मन्त्रेणानेन सुव्रत८९ ।

सर्वदेवमयीं दोग्ध्रीं सर्वलोकमयीं तथा ।।८७। ।

सर्वलोकनिमित्ताय सर्वलोकहिताय च९० ।

प्रयच्छामि महासत्वामक्षयाय शुभामिति । ।८८।।

एवं स दत्त्वा तां गां तु यत्र यत्र प्रजायते ।

तत्र तत्र गता सा तं९१ जन्तुं तारयते भयात्९२ । ।८९। ।

सर्व९३ कामदुहा९४ चैव सर्वलोकप्रदा तथा ।

सर्वज्ञानप्रदा चैव सर्वयज्ञफला तथा । ।8.111.९० ।।

सर्वांल्लोकान् तया९५ गत्वा रमते च यथामरः ।

इह जातश्च तामेव कामगां संप्रपद्यते । ।९ १ । ।

स तया९६ मानुषो जातो गोसहस्री महाबलः ।

रूपवान् धनवांश्चैव बहुपुत्रश्च जायते । । ९२ । ।

प्रसूयमानां यो गां तु दद्यादुभयतोमुखीम् ।

यथोक्तेन विधानेन स जातिस्मरतां लभेत् । ।९३ ।।

यस्तु गां संप्रयच्छेत ब्राह्मणेभ्यो यथातथम् ।

तमप्यसौ भयार्थेभ्यस्त्रायते नरकादपि । ।९४। ।

कृष्णाजिनं च यो९७ दद्याद् व्रतिने ब्रह्मचारिणे ।

पृथिवीफलमाप्नोति योगश्चास्य प्रवर्तते । ।९५ । ।

योगिभ्यो ब्रह्मचारिभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यतात्मवान् ।

यः प्रयच्छेदावसथं सोश्वमेधफलं लभेत् ।।९६। ।

आप्तोर्यामं पौण्डरीकं गोसहस्रञ्च विन्दति ।

स्मृञ्च परमा लब्ध्वा योगमाप्नोति सुव्रताः । । ९७। ।

८४ विप्राय (?) । ८५ दशां - घ । ८६ सुवर्णबीजानि - क. । ८७ सिद्धान्तकाँस्तथा - घ. । ८८ गास्ततोद्भिस्तु - क. । ८९ सुव्रताः (?) । ९० सर्वदेवनमस्कृता - क ख. । ९१ सान्ते - ख, शान्तं - क । ९२.. क्षपात् - क. । ९३ तथा क । ९४ कामदुघा - घ । ९५ तथा - घ. । ९६ तदा - ष । ९७ ततो - घ. ।

कमण्डलुं तु यो दद्याद् ब्राह्मणाय नरोत्तमः ।.

स तेन कर्मणा देव्यो धर्मनित्यत्वमाप्नुते९८ । ।९८। ।

व्याधितं यस्तु विप्रर्षे९९ दीनं मूढमचेतसम् ।

उद्धरेत यथाशक्त्या स मुच्येद् ब्रह्महत्यया । ।९९।।

यः सुवर्ण प्रयच्छेत दरिद्राय द्विजातये ।

दशानामश्वमेधानां फलं प्राप्नोति देवताः । ।8.111.१ ०० ।।

यश्चैवेमानि सर्वाणि दानान्युक्तानि कृत्स्नशः ।

ददाति युगपद्देव्यः स पृथ्व्यामेकराड् भवेत्१०० ।। १०१ । ।

इदं यः शृणुयान्नित्यं दद्याच्चैव स्वशक्तितः ।

पठेत च महाभागाः सोपि गच्छेत् त्रिविष्टपम् । । १०२ ।।

इति स्कन्दपुराणे एकादशोत्तरशतोध्यायः१०१

देव्युवाच१

देव्याः शृणुत भूयोपि यथा दानं विना शुभाः ।

अयमेवोपवासेन यथा धर्मोभिलभ्यते । । १ । ।

एकभक्तेन यो देव्यो मासं मार्गशिरं क्षपेत् ।

स तेन कर्मणा देव्यो गोमान् भवति नित्यशः । ।२। ।

पौषमासेन३ पुत्राँश्च बहूनाप्नोति धार्मिकान् ।

माघमासे च कुर्वाणो भूयः प्राप्नोति वै प्रियाः४ । । ३ ।।

एकभक्तन्तु कुर्वाणः फाल्गुने मासि नित्यशः ।

स्त्रीषु सौभाग्यमाप्नोति स्त्रियश्च परमप्रियाः ।।४। ।

यः क्षपेदेकभक्तेन चैत्रमासं नरोत्तमः ।

धनधान्यसमृद्धे स५ कुले जायेत रूपवान् । ।५। ।

९८ धर्मन्नित्यत्वमाप्नुते - ९९ विप्रर्षि (?) - क । १०० पृथिव्या सैकराड् - क ख, मुच्यते भयात् - घ । १०१ दानध्यायः ११० - घ. ।

१ सनत्कु - क, प र्वत्युवाच (?) । २ धर्मोपि लभ्यते - क । ३ पौष्यमासेन - क. । ४ प्रिया (न) - क । ५... समृद्धेषु - क. ।

591

वैशाखं यः क्षपेन्मासमेकभक्तेन मानवः ।

याति स श्रेष्ठतां लोके पूजितो धनवानपि ।। ६ ।।

ज्येष्ठमूलं तु यो मासमेकभक्तं समाचरेत् ।

भ्रातृणां भवति ज्येष्ठो भोगं प्राप्नोति पुष्कलम् । ।७।। ।

आषाढं चापि यो मासमेकभक्तं समाचरेत्७ ।

स राज्ञो मान्यतां प्राप्य कामानाप्नोति पुष्कलान् । ।८। ।

श्रावणे चापि यो मासे तथा चैवाचरेन्नरः ।

सेनापत्यं स संप्राप्य बलवानभिजायते । ।९।।

यस्तु भाद्रपदं मासमेकभक्तं समाचरेत् ।

स तेन कर्मणा देव्यो धनवानभिजायते । । 8.112.१० ।।

योपि चाश्वयुजं मासमेकभक्तेन तिष्ठति ।

वाणिज्यं फलते तस्य कृषिः पशुगणास्तथा ।। ११ । ।

कार्तिकं त्वपि यो मासमेकभक्तेन तिष्ठति ।

सोश्वमेधफलं प्राप्य वह्निलोके महीयते ।।१ २ । ।

यः क्षपेदेकभक्तेन यावज्जीवं नरोत्तमः ।

विमानेनार्कवर्णेन शक्रलोकं स गच्छति८ । । १३ । ।

संवत्सरं तु यः पूर्णमेकभक्तेन तिष्ठति ।

स पार्थिवसमो भूत्वा महीं पाति महेन्द्रवत् ।। १४। ।

अहोरात्रं तूपवासं कुर्यादेकं नरोत्तमः ।

दशानां स सुवर्णानां फलं प्राप्नोति शोभितम् । ।१ ५ । ।

मासे मासे त्वहोरत्रं यः करोति नरोत्तमः ।

स तेन कर्मणा शुद्धो विद्वान् भवति धार्मिकः । । १ ६। ।

चतुर्दशीमष्टमीं च पक्षयोरुभयोरपि९ ।

अहोरात्रं क्षपेद्यस्तु सम्वत्सरमशेषतः । । १७।।

स तेन कर्मणा युक्तः सर्वपापविवर्जितः ।

न याति नरकं देव्यो यमञ्च न स पश्यति ।। १ ८। ।

६ चैव - ख. । ७.. मेकभक्तेन वै क्षपेत् - ख. । ८ स गच्छेच्छक्रलोकताम् - क. । ९ उभयोः पक्षयोरपि - क. ।

मासे मासे च यः कुर्यात् त्रिरात्रक्षपणं बुधः ।

कौबेरं लोकमासाद्य स विन्देत् परमं सुखम् ।।१९। ।

चतुर्थेहनि यो भुंक्ते प्रयतात्मा शुचिर्नरः ।

गान्धर्वं स पदं प्राप्य मोदते शक्रवद्दिवि । ।8.112.२० । ।

पञ्चमेहनि यो भुंक्ते प्रतिमासमतन्द्रितः ।

वायुलोकं१० समासाद्य स्वर्गलोकं स गच्छति ।।२ १ ।।

यो भुंक्ते दिवसे षष्ठे नित्यं नियममास्थितः ।

वारुणं लोकमासाद्य सोपि विन्देत् महत्पदम् ।।२२।।

सप्तमेहनि यो भुंक्ते जितद्वन्द्वो दृढव्रतः ।

आदित्यलोकमासाद्य सोपि विन्देत् महत्पदम् ।।२३ ।।

अष्टमे चैव११ यो भुंक्ते दिवसे मानवः शुचिः ।

वैष्णवं लोकमासाद्य स भवेत् परमद्युतिः ।।२४। ।

नवमेहनि यो भुंक्ते नरो नियममास्थितः ।

स वसूनां प्रियो भूत्वा चरते वसुभिः सह ।।२५। ।

दशमेहनि भुक्त्वा तु दशाहस्य फलं लभेत् ।

अश्विभ्यां च समो भूत्वा सूर्यवज्ज्वलते सदा ।।२६। ।

मानुष्यञ्च पुनः प्राप्य दशभार्या लभेत सः ।

सुबर्णमक्षयं चैव न चाकाले१२ म्रियेत सः ।।२७।।

एकादशे तु यो भुंक्ते दिवसे मानवः शुचिः ।

एकदश्याः फलं प्राप्य स रुद्रगणतां लभेत् ।।२८।।

स्थित्वा तत्र शतान्यष्टावतिसौख्यसमन्वितः१३ ।

ब्राह्मणत्वमनुप्राप्य यज्वा स इह जायते ।।२९।।

द्वादशे दिवसे यस्तु१४ देव्यो भुंक्ते सदा नरः ।

द्वादशाहं स संप्राप्य१५ शक्रलोकमवाप्नुयात् ।।8.112.३ ० ।।

१० वायुलोके - क. । ११ अष्टमेहनि - क. । १२... काङ्क्षं - क. । १३ . वन्ति (न्ते) सौख्यसमन्वितः - ख. । १४ चैव दिवसे - ख. । १५ समासाद्य - घ. ।

तत्रोष्य स सुखं भूय इह जातो नरोत्तमः ।

राजा वा राजमात्रो वा धन्वा१६ वा सुमहान् भवेत्१७ । । ३१ । ।

त्रयोदशे तु यो नित्यमश्नाति दिवसे नरः ।

वसेत्१८ स भार्गवस्थानं प्राप्य दिव्यसुखान्वितः । ।३ २ । ।

अथ चेन्मानुषो भूयस्स नरो जायते 'शुभाः१९ ।

धनधान्यसमाकीर्णे जायते सत्कुले२० शुभः ।।३ ३ ।।

चतुर्दश तु यो नित्यं दिवसानि क्षपेन्नरः ।

तौषितं लोकमासाद्य भवेद् गणपतिर्वरः । । ३४। ।

अर्धमासं क्षपेद्यस्तु नित्यमेव ह्यतन्द्रितः ।

देवराजेन तुल्योसौ भूत्वा स्वर्गेवतिष्ठति । । ३ ५। ।

इह राजा महाभूमौ भूय एवाभिजायते ।

यस्तु मासं क्षपेद्धीरो जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।। ३ ६। ।

विमानेन स दिव्येन अप्सरोभिस्समावृतः ।

पूज्यमानो यथा देवः स्तूयमानश्च सर्वशः । । ३७ । ।

ज्वलन्नादित्यसंकाशो२१ नित्यं सुखमुपाश्नुते२२ ।

सर्वलोकेषु वसते बहून्यब्दायुतानि२३ तु । । ३ ८।

ततो ब्रह्मसदं प्राप्य ब्रह्मणा स सुपूजितः२४ ।

ब्रह्मलोके निवसते यथा ब्रह्मा नरोत्तमः । । ३९ । ।

अथ चेत्पुनरायाति ब्राह्मणो भवतीश्वरः ।

योगञ्च तत्र लभते योगैश्वर्यं२५ समश्नुते२६ । ।8.112.४० । ।

योगीशस्स ततो भूत्वा शम्भोर्गणपतिर्भवेत् ।

सर्वेषां चोपवासानां विधिं परमपुण्यदम् । ।४१ । ।

देव्यः शृणुध्वं मत्तोन्यं यथावदनुपूर्वशः ।

स्नातः शुचिरथाचान्तो हुताग्निः सुसमाहितः२७ ।।४२ । ।

१६ धनी - (?) । १७ स महान् भवेत - ख । १८ विशेत् - क । १९ शुभः - ख । २० स कुले - क. । २१ ज्वलनादित्यसंकाशो - क । २२ सुखं नित्यं समश्नुते - ख । २३ बहूनब्दायुतान् - क. ख । २४ सुपूज्यते - क. । २५ य (ये) नैश्वर्यं - क । २६ समन्वितः - ख. । २७ सुममीहितः - क. ।

दीक्षयित्वा तथा२८त्मानमुपवासं चरेद् बुधः ।

स्नायात्२९त्रिषवणं चैव जुहुयादग्निमेव च ।।४३।।

वाग्यतो क्रोधनो दान्तो धार्मिकः सत्यवाग् घृणी ।

जपन्सदैव गायत्रीं पवित्राणि च नित्यशः ।।४४।।

रुद्रानथ गणान् वापि रात्रौ च स्थण्डिलेशयः ।

कुशानास्तीर्य विधिवत् स्त्रीशूद्रैः परिवर्जितः ।।४५।।

समश्नीयात्३० ततो देव्यो वीतशोको३१ विमत्सरः ।

यावन्त्यहानि तिष्ठेत तावद्विप्राँस्तु भोजयेत् ।।४६। ।

ततः पूर्णे तु काले वै ब्राह्मणानां शतं वरम् ।

सहस्रमथवा शक्त्या पूजयित्वा तु सर्वशः ।।४७।।

हविष्यं भोजनं दत्त्वा गाश्च३२ वासांसि च क्रमात् ।

सुवर्णं तिलपात्रं च एकैकस्य प्रदापयेत् ।

ततस्तत्फलमाप्नोति यदन्यैर्दुर्लभं व्रतैः ।।४८।।

वृषभं यस्तु नीलाङ्गमुत्सृजेत नरोत्तमः ।

अन्यं वापि महाभागाः३३ स पितॄँस्तारयेन्नरः ।।४९।।

यावन्ति तस्य रोमाणि वृषभस्य महात्मनः ।

तावन्त्येव सहस्राणि वर्षाणां दिवि मोदते ।।8.112.५०।।

तिलपात्राणि यो दद्याद्विप्रेभ्यः शुद्धमानसः ।

अमावास्यां समासाद्य कृष्णानां (?) सुसमाहितः ।।५१।।

स पितॄँस्तर्पयित्वा तु अक्षयं नरपुंगवः ।

पितृलोकं समाप्नोति चिरञ्च सुखमश्नुते ।।५२।।

उपवासविधिस्त्वेष कथितो मे शुभाननाः३४ ।

चान्द्रायणविधिं भूयः शृणुध्वं सुसमाहिताः ।।५३।।

यस्तु चान्द्रायणं कुर्याद्यथोक्तं सुसमाहितः ।

स सोमलोकमासाद्य सोमेन समतां व्रजेत् ।।५४।।

२८ ततो - क ख. । २९ स्नायेत - क., स्नातः - ख. । ३० सपत्नी.. - ख. । ३१ विशोको प्रो.. ख. । ३२ गावो - क । ३३ महाभागान् - क., महाभाग - ख. । ३४ सुशोभनाः - क. ।

595

प्राजापत्यं तु३५ यः कुर्यादेकशो बहुशोपि वा ।

प्रजापतिसमो भूत्वा तस्य लोके महीयते । ।५५। ।

यस्तु सान्तपनं कृच्छ्रं करोति नरसत्तमः ।

आत्मानमुद्धरेत् कृच्छ्रात् सोग्निलोकं च गच्छति३६ । ।५६। ।

महासान्तपनं यश्च करोति सुमहामनाः ।

सर्वज्ञतामवाप्नोति ब्रह्मलोकं च विन्दति । ।५७।।

तुलापुरुषकं यश्च कुरुते द्विजसत्तमः ।

स मुक्तस्सर्वपापैस्तु गच्छेत३७ दिवमूर्जितः३८ ।।५८।।

अतिकृच्छ्रेण तु नरः शर्वस्य३९ भवनं व्रजेत् ।

कृच्छ्रातिकृच्छ्रेण तथा गाणपत्यमवाप्नुयात् । ।५९। ।

यस्तु सर्वाणि कृच्छ्राणि कुरुते नरसत्तमः४० ।

स यं प्रार्थयते कामं तमेव समुपाश्नुते ।। 8.112.६० । ।

यस्य कस्यचिदेतेषां४१ कर्ता स्यात्४२ सुसमाहितः ।

स तेन शुद्धो४३ भवति देवत्वञ्चापि विन्दति ।।६ १ । ।

पयोभक्षस्तु यो नित्यं नरः संवत्सरं वसेत् ।

यावकं चोपयुञ्जानो गोमूत्रेणाभिसंस्कृतम् । ।६२ । ।

पिण्याकफल(?) भक्षो४४ वा अक्षारलवणोपि वा ।

सोश्वमेधफलं प्राप्य ब्रह्मलोकं समश्नुते । । ६३ ।।

सर्वपापविनिर्मुक्तो विमुक्तस्सर्वबन्धनैः ।

विमानेनार्कवर्णेन ब्रह्मवच्चरते च सः४५ । । ६४। ।

यस्त्वेतान्येव४६ सर्वाणि व्यस्तानि नरसत्तमः ।

यावदुच्छ्वासमाशेते महात्मा नष्टकिल्विषः ।।६५। ।

स लोकान्वा महासत्वो यथेष्टान् मोक्षमेव वा ।

ऐश्वर्यं वा महत् प्राप्य दीप्यमानोवतिष्ठते४७ । ।६६। ।

३५ च - ख. । ३६ समश्नुते - ख. । - ख. । ३७ गच्छते - ख. । ३८ दिवि पूजितः - क., दिविमूर्जितः - ख । ३९ सर्वस्य - क. । ४० स नरोत्तमः - क. । ४१. देतेव - क., देवेह - ख. । ४२ कृच्छ्रस्य - क ख. । ४३ सिद्धो - क. । ४४ भक्तो - ख. । ४५... व स (श)ः - क । ४६ यश्चैतान्येव - क । ४७ दीव्यमानो-वतिष्ठते - ख. ।

एतान्येव च सर्वाणि दानानि च तपांसि च ।

विना मन्त्रेण सततं शूद्राणामपि सर्वशः । । ६७। ।

विधीयते न सन्देहो एवमाह प्रजापतिः ।

अमन्त्रास्ते स्मृताः सर्वे शूद्रा विगतकल्मषाः । । ६८। ।

स्त्रीणां तु दैवतं४८ भर्त्ता न ततोन्यद्विधीयते ।

स गतिः परमं धाम स धर्मः परमः स्मृतः । । ६९।।

तेन या त्वभ्यनुज्ञाता इमं४९ धर्मं समाचरेत् ।

सा फलं तस्य धर्मस्य प्राप्नोति सुसमाहिता । ।8.112.७० ।।

या तु तेनाननुज्ञाता धर्मं किञ्चित् समाचरेत्५० ।

न तत्फलं सा लभते लभते च सती फलम् ५१ ।। ७१ ।।

या तु भर्त्राभ्यनुज्ञाता५२ कृत्वा धर्मं सुपुष्कलम् ।

दद्यात्तु पत्युर्या५३ नारी तस्यानन्तं भवेत्५४ फलम् । ।७२। ।

यच्च प्रार्थयते किञ्चिदिह लोके परत्र वा ।

तत्सर्वं प्राप्नुते५५ देव्यः सुभगा चापि जायते५६ । ।७३ । ।

वश्यश्चास्या भवेद् भर्त्ता प्रिया तस्य च सा तदा ।

पुत्रप्रजा च भति न च दुःखं समश्नुते । ।७४। ।

एष धर्मो मयाख्यातो युष्माकं लोकमातरः ।

अतो भूयश्च किं त्वन्यच्छ्रोतुमिच्छथ शोभनाः । ।७५ । ।

अयं हि धर्मः सुमहानतिप्रभः सुदुष्करश्चाप्यकृत्मभिर्वराः ।

न चैनमन्यस्य५७ शठस्य कस्यचिदधर्मिणो वा कथयीत धर्मवित्५८ । ।७ ६ । ।

सनत्कुमार उवाच

ततस्ताः सहिताः सर्वा देव्यो लोकस्य मातरः ।

पूजयित्वा महादेवीमूचुः संहृष्टचेतसः । । ७७ । ।

४८ देवता - क । ४९ इदं - क ख । ५० कुर्याच्छुचिस्मिते - ख, कञ्चित् समगचरेत् (?) । ५१ चासतीतफलं - क । ५२ ह्यनुज्ञाता - क । ५३ पतये (पत्ये या?) - क ख । ५४ तस्यानन्त्यं हि तत, - क । ५५ प्राप्यते - क. । ५६ चाभिजायते - ख । ५७ न चैवमन्यस्य - घ । ५८ इतः परम् इति श्रीस्कन्दपुराणे उमासावित्रीसंवादे एकादशोत्तरशततमोध्यायः, इत्यनन्तर स्त्री धर्मविषयक शतरूपा ब्रह्मसंवादरूपः सावित्रिकर्तृको?पदेशात्मकः प्रायः - पंचचत्वारिंशच्छ्लोकात्मको ग्रन्थोधिक उपलभ्यते घ पुस्तके, स च प्रक्षिप्त इत्यस्माभिरत्रोपेक्षित इति ।

597

अहो धर्मस्त्वयाख्यातः सर्वामरनमस्कृते ।

यस्य संसेवनात् क्षिप्रं प्राप्यते सुमहत् फलम् । ।७८।।

इतो वीक्षामहे देवि गिरेरस्य वनं शुभम् ।

पुष्पजातिसमाकीर्णं बहुपक्षिगणावृतम् । ।७९। ।

तत उत्थाय सा देवी सहिता देवमातृभिः ।

मन्दरस्य गिरेर्दिव्यं द्रष्टुं तद्वनमुत्तमम् ।।8.112.८ ० । ।

विचचार महायोगा चक्षुर्दत्वा सुखापहम५९ ।

मानश्शिलानि शृङ्गाणि सौवर्णानि च वीक्षती । ।८१ । ।

रम्याणि सिततोयानि गिरेः प्रस्रवणानि च ।

सरांस्युत्पलपूर्णानि वापीश्च सुमनोहराः ।

तुतोष गिरिजा दृष्ट्वा पार्श्वसंस्थं च नन्दिनम । ।८२ ।।

तदा६० शुभावती नाम मेरुकन्या सुमध्यमा ।

उवाच हिमवत्पुत्रीं दर्शयंती शुभं वनम् । ।८३ । ।

इदं पर्वतकन्ये त्वं पश्य केलिकलाशुभम् ।

वनं सर्वर्तुसंपन्नं यथाधित्वं सुभाषितम् (?) । ।८४। ।

अयं प्रसूते सुमहान् सपर्वस्यास्य शोभने (?) ।

विदुषामथ कृच्छ्रेषु यथायुक्तं सुभाषितम् (?) । ।८५।।

तथा स्वर्णोपलो भाति गिरेः शिखर उत्तमः ।

यथा लक्षणवद्विद्वान् प्रगीय इव सामगः । ।८६। ।

अयं च मणिमान्नित्यं शैलाग्रः६१ प्रतिभास्वरः ।

भाति उद्यन्निवादित्य उभयस्तो महायुगे (?) । ।८७।।

अयं वैदूर्यशिखर इन्द्रनीलतलोपलः ।

भाति शर्वाणि६२ विभ्राणः६३ स्थलेश्वरहरोपरि (?) ।।८८।।

अयं मत्तो गजो मत्तः करेणुभिरिवावृतः ।

कृत्वाभ्यंजनयः सुभ्रु पल्लवः शिरसा नतः । ।८९।

५९ देहसुखावहम् - क. । ६० ततः - घ. । ६१ शिलेग्र घ । ६२ सर्वाणि घ। ६३ शुभ्राणि घ।

अहो सुरूपं६४ पश्येमं वनराजियुतं६५ शुभे ।

यौवराज्येभिषिक्तं वै जयंतमिव चामरैः । ।8.112.९० । ।

पादपं चैव६६ शर्वाणि पश्यैनं करपल्लवैः ।

मातुः समीपे नृत्यन्तं पुत्रं प्रियमिवौरसम् । ।९१ । ।

मन्ये प्रियावासमिमं देवताया वनस्य ह ।

अतीव दृश्यते शोभा नेदृशी दृष्टवत्यहम् ।।९२।।

सनत्कुमार उवाच

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा शुभावत्या गिरेः सुता ।

निरैक्षिष्ट६७ तरुं बालं६८ हिमवत्तनयाव्यया ।।९३।।

तथा सा६९ देवदेवी तं७० विचरन्ती महागिरौ७१ ।

अपश्यद्बालसूर्याभं बालाशोकं सुपुष्पितम् ।।९४।।

आताम्रपल्लवशतैः कृत्वाञ्जलिमवस्थितम्७२ ।

तं दृष्टवा गिरिजा देवी परां प्रीतिमगान्मुने । ।९५।।

मनसाचिन्तयच्चैव पुत्रोयं पादपो मम ।

एष मे तनयः श्लाघ्यो भविता नन्दिवर्धनः ।।९६।।

भगवत्यागते ह्येनमनुज्ञाता स्वयंभुवा ।

ग्रहीष्यामि प्रियं पुत्रं वालाशोकस्य पादपम्७३ । ।९७ ।।

मम चायमपुत्राया७४ भविता पादपोत्तमः ।

पुत्रः पुत्रवतां७५ श्रेष्ठाः पुत्रशोकविनाशनः ।।९८।।

सनत्कुमार उवाच

सैवं विनिश्चित्य तदा पादपं प्रति शोभना ।

अन्यं देशं पक्रिम्य उमा तत्राभ्यपश्यत ।।९९ ।।

अथास्मिन्नन्तरेभूवन्नुत्पातास्तत्र भीषणाः७६ ।

वायुवेगो महानासीद् गिरिवृक्षनिपातनः ।।8.112.१० ० ।।

६४ अहोस्य रूप - घ. । ६५ वनराज्ययुतं (?) । ६६ पादपैरेव - घ. । ६७ निरीक्ष्य... - घ. । ६८ तं तरुं सम्यग् - घ- । ६९ ततस्सा - क. । ७० तु - क. । ७१ महागिरिं - क. । ७२ कृताञ्जलिमवस्थितम् (?) ।

७३ बालाशोकं सुपादपम् - क. । ७४ ममैवायमपुत्राया - घ. । ७५ पुत्रवती - घ. । ७६ तत्र उत्पातोतीव भीषणः - क. ।

शिखरं पर्वतेन्द्रस्य अपतद्७७ व्यसनं विना ।

पादपाश्च विना वातमुन्मूलाः संबभूविरे । ।१ ०१ ।।

उल्काः पतन्ति चाकाशाद्वाति७८ वायुरशोभनः ।

अक्षि सव्यं स्फुरच्चापि देव्यास्तत् कालिनन्दन । ।१ ० २।।

तान् वीक्ष्य७९ विस्मिता देवी शैलादिमिदमब्रवीत् ।

सखीश्च८० सर्वकालेया इदं वचनकोविदाः । ।१ ०३ । ।

देव्युवाच

प्रमत्तो भाति शैलोयं८१ वृक्षैस्तैः सर्वतो युतः ।

भयं महदिदं मन्ये नैतदाकस्मिकं स्मृतम् ।। १ ०४।।

न चानिमित्तमुत्पाता८२ भवन्त्येते दुरासदाः ।

तथा कुरु यथा मे८३ नो भयं यच्छन्त्यशोभनाः । ।१ ० ५। ।

ततो नन्दी प्रणम्याह देवदेवीं कृताञ्जलिः ।

कुतो भयं भवानि त्वां या त्वं माता दिवौकसाम् ।।१ ० ६। ।

सनत्कुमार उवाच

तस्यैवं वदतो व्यास देवीं विश्वस्य मातरम् ।

अन्धकोपि तदा दैत्यः८४ पातालान्मन्दरं ययौ ।।१ ०७।।

प्रह्लादप्रमुखैर्दैत्यैर्दानवैश्च सहस्रशः ।

वृतः श्रीमान् महादैत्यः शक्रो देवगणैरिव ।।१ ०८।।

स दैत्यानां मतेनैव वरिष्ठानां महासुरः ।

आगतो मन्दरं द्रष्टुं यथेन्द्रो नन्दनं वनम् ।। १० ९।।

प्रह्लादश्चानुह्लादश्च शिनिर्बाष्कलिरेव च ।

तुण्डस्तुहुण्डो८५ वातापी बलिर्बाणो विरोचनः ।।8.112.१ १० । ।

इल्वलो नमुचिर्व्यंसो विप्रचित्तिर्महासुरः ।

सुन्दो निसुन्दो नरको धेनुकोरिष्ट एव च ।। १११ । ।

७७ अपश्यद् - घ. । ७८... द्ववौ - घ. । ७९ दृष्ट्वा - घ. । ८० सख्यश्च - घ. । ८१ शैलश्च - घ. । ८२ नह्यनिमित्तमुत्पाता - घ. । ८३ यथेमे (?) । ८४ तथा - घ, नाम दैत्येन्द्रः - घ. । ८५ कुंडो भुकुंडो - घ. ।

मुरः८६ कार्त्तस्वनश्चैव हस्ती दुर्योधनो मयः ।

तारकस्तारकाक्षश्च विद्युन्माली प्रभाकरः । ।१ १ २। ।

हालाहलश्च कुम्भश्च संवरः कालसंवरः ।

धुन्धुस्तथेन्द्रदमनो हयग्रीवः शतोदरः । ।१ १३ । ।

मेघनादः सिंहनादो दुन्दुभिः शतदुन्दुभिः ।

कालनेमिर्बको दंडो विपाकः पाक एव च । । १ १४। ।

वृषपर्वा शतावर्तः पुलोमा शरभस्तथा ।

बलो गगनमूर्धा च सूचीरोमा महायशाः । । १ १५। ।

असिलोमा प्रलम्बश्च शंभुर्देवान्तकस्तथा ।

महिषो भीमसेनश्च वायुर्वादित्र८७ एव च । ।

अन्धकानुचराप्येते८८ मंदरं समुपागताः । ।१ १ ६। ।

ते शस्त्रवंतो जितदेवसंघा महानुभावा धर्मपथच्युताश्च ।

सर्वे च शूरा ह्यनिवर्तिनश्च सहान्धका मन्दरगा बभूवुः । । १ १७। ।

सनत्कुमार उवाच

तद् गजानामिव कुलं मत्तानां कालिनन्दन ।

वर्षतामिव मेघानां सविषाणां सरीसृपाम् । । १ १८। ।

दर्पितानां वराहाणां महाकुलमिवोल्वणम् ।

मन्दरे दानवकुलं तथा तत् प्रचचार ह । । ११ ९। ।

सोन्धको विचरँस्तत्र८९ सखीभिः सहितां तदा९० ।

अपश्यद् देवदेवी९१ तु वृकः सिंहवधूमिव९२ ।। 8.112.१२० ।।

---

८६ सुरः - घ. । ८७ वायुरादित्य (?) । ८८ व्यास - घ. । ८९ सोन्धकः सुमहावीर्यः - क. । ९० सहपार्वतीम् - घ. । ९१ दानवः क्रूरः - घ. । ९२ श्वपाको ब्राह्मणीमिव - घ., इतःपरंः-

स पश्यन्नेव कालेय हिरण्याक्षसुतस्तदा ।

स्वपिसंत (अनिमेष) इवायोगाददृश्यत दुरात्मवान् ।। १ । ।

दृष्ट्वा भगवतीं देवीं स दैत्यो मूढचेतनः९३ ।

प्रणामं नाकरोद् व्यास अन्ववैक्षत९४ केवलम् । । १२१ । ।

तं दृष्ट्वानिमिषं दैत्यं पश्यन्तमचलात्मजाम् ।

प्रह्लादस्तु महाबुद्धिरिदमाह वचोर्थवत्९५ । । १२२ । ।

- - -- - - - - --- - - -- - - --- - - -- - -- - -- -- - -- --- - --

नियत्याथ कृतान्तेन मृत्युना मदनेन च ।

कोपेनाथ दुरात्मासौ काले प्राप्ते सुरेतरः ।।२।।

अध्यासितस्तदा तैस्तु सर्वलोकवशंकरैः ।

लोकधात्रीं प्रति सोय(?) मिदं वचनमब्रवीत् । ।३।।

अन्धक उवाच

केयं सुमध्यमा ह्यत्र रूपेणाप्रतिमा शुभा ।

नेदृशी दृष्टपूर्वा मे कदाचिदपि दानवाः । ।४। ।

दिवि वा भुवि वागत्य पश्यतैनां सुमध्यमाम् ।

यदि नाम इयं भार्या कस्येयं पतिरीश्वरः । ।५ । ।

को वाहं किं च जीवामि सत्यमेतद्वचो मम ।

यस्येयं युवती भार्या चारुचित्रायतेक्षणा । ।६। ।

स्वर्गवासेन किं तस्य सुभगस्य महात्मनः ।

मिथ्याराज्यमिदं गुह्यं यस्येयं मे न कामिनी।। ७।।

बहूनि च सहस्राणि मम संति शुभानि च ।

तानि सर्वाणि दासीत्वे अस्यास्तुल्यानि दानवाः । ।८।।

सनत्कुमार उवाच

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हिरण्यकशिपोः सुतः ।

उवाचान्धकमाश्लिष्य बहुचित्रं च कालिज ।।९।।

इति वाधिको घ. पुस्तके ।

९२ मूढचेतसः - ख. । ९४ अन्ववेक्षत - क. ख. । ९५ इत उत्तरं प्रह्लाद उवाच' इति घ. पु. पाठः ।

इयं लोकस्य जननी९६ हिमवत्तनयाव्यया९७ ।

उमेति जगति ख्याता८ तपोयोगबलान्विता ।।१२३।।

यस्य९९ पुत्रोभवद् ब्रह्मा प्रजापत्यं च यो ददौ१०० ।

वरेण यश्च पुत्रस्य पुत्रतां ब्रह्मणो गतः ।। १२४।।

अस्माकं देवतानाञ्च यो ददाति वराञ्छुभान्१०१ ।

आरध्यः सर्वलोकानां देवानां च महायशाः ।।१२५।।

यः स्थितः सर्वमाविश्य भूतग्राममशेषतः ।

यस्यात्मना सर्वमिदं धार्यते१०२ जगदव्ययम् ।। १२६।।

यः स्वेच्छया सर्वमिदं१०३ निमेषार्धेन संक्षिपेत् ।

पत्नीयं तस्य देवस्य परमेशस्य धीमतः ।

शक्ता हीयं जगत्सर्वं क्षणेन दितिजाधिप ।।१२७।।

दग्धुं वाप्यथवा हर्तुं१०४ क्षेप्तुं नरक एव वा१०५ ।

कथमस्याः प्रणामं त्वं नाकरोर्दैत्य मोहितः ।।१२८।।

सनत्कुमार उवाच

अथैवं ब्रुवतस्तस्य धर्मयुक्तं सुरद्विषः ।

देवीभिः सहिता देवी क्षणेनान्तर्हिता मुने ।।१२९।।

। -- - -   -- -- - -- -----------

अदृश्याः समपद्यन्त ताः स्त्रियो लोकमातरः ।।8.112.१ ३ ०।।

अथ ते तासु नष्टासु मन्दरस्य शुभं वनम् ।

पादचारेण संप्राप्ता बहुदृश्यसमावृतम् । ।१ ३१।।

बलाभिः कलनीषंडैः सातिमुक्तप्रियंगुभिः ।

चंपकैर्बकुलैर्लोध्रैरशोकैर्नागसाह्वयैः । ।१३२।।

पुन्नागैस्तिलकैश्चैव देवदारुवनैरपि ।

सरलैर्नारिकेलैश्च पद्मषंडैश्च शोभितम् ।।१३३।।

९६ जगतो जननी ह्येषा - क. । ९७ द्दहिताव्यया - क. ख. । ९८ लोकविख्याता - घ. । ९९ यस्याः - क ख । १०० सर्वलोकपितामहः - क. ख. । १०१ यो वराँस्तोषितो ददौ - घ., शुभाः - क. । १०२ धारितं - ख । १०३ इच्छया सर्वमाविश्य - घ । १०४ हन्तुं - क. । १०५ च - ख. ।

गह्वरैश्च नितम्बैश्च गुहाभिर्निर्झरैरपि ।

न तस्माद्रमणीयं हि पृथिव्यां विद्यते क्वचित् ।। १ ३४।।

अथ ते दैत्यपास्सर्वे व्यचरन्त१०६ महागिरौ ।

बहुनिर्झरसंकीर्णे नानापादपसंकुले । । १३ ५।।

तत्र ते विचरन्तस्तु एकस्मिन्निर्झरे स्थितान् ।

सिद्धानपश्यन् सप्तर्षीन् योगयुक्तान्१०७ महामुनीन् । । १३ ६।।

उपविष्टान् शिलापट्टे मिथः कथयतः कथाः१०८ ।

धर्मयुक्ताश्च चित्रार्था मार्मिकाः१०९ सुसुखावहाः ।। १ ३७। ।

तान्दृष्ट्वा सोन्धकोपृच्छत् प्रह्लादमसुरोत्तमम्११० ।

क इमे ऋषयो ह्यत्र१११ किमर्थञ्चेह संगताः । । १ ३८। ।

तमुवाच११२ तदा धीमानसुरो११३ देवकण्टकम्११४ ।

हिरण्यकशिपोः पुत्रो बुद्ध्वा मध्यं समास्थितः ।।१३ ९।।

प्रह्लाद उवाच

एतेन्धक११५ महात्मान ऋषय११६स्सप्त संगताः ।

भृगुरत्रिर्मरीचिश्च विश्वामित्रोङ्गिरास्तथा ।।8.112.१४० ।।

भरद्वाजो वसिष्ठश्च योगसिद्धास्तपोधनाः११७ ।

इहागता महात्मानस्तपसा दग्धकिल्बिषाः ।।१४१ ।।

नैषान्निष्कारणं११८ मन्ये मन्दरागमनं प्रभो ।

इतो११९ वयमिहैकान्ते स्थित्वा सर्वेसुरेश्वराः१२०।

जानीम किमिमे कार्यमिह कुर्वन्ति साधकाः । ।१४२ । ।

एते वै निभृता भूतास्तूष्णीं१२१ कृत्वा यथाबलाः ।

मतं गृह्णीम् सर्वेषां तूष्णीं तिष्ठत दैत्यपाः ।। १४३ ।।

१०६ विचरन्तो - क ख । १०७ अपश्यन्सप्तर्षिसिद्धान् - क ख., सप्तर्षीन् तपसा शुद्धान् अपश्यन्त - घ । १०८. .कथंयस्ते महामुनीन् - घ. । १०९ कथाश्चित्रा धार्मिकाः -घ. । ११० ते सुरास्तत्र अपृच्छन्त परस्परम् घ । १११ यत्र - क, व्यास - घ. । ११२ तानुवाच - घ- । ११३... नसुरान् - घ । ११४ देवकण्टकान् - घ । ११५ चात्र - घ. । ११६ मुनय - घ. । ११७ सप्तैते ऋषयः शुभाः - घ. । ११८ नैषांनिरीक्षणम् - घ, । ११९ ततो - घ. । १२०.. .स्थिताः सर्वसुरेश्वराः - घ । १२१ भूत्वा तूष्णी (?) ।

सनत्कुमार उवाच

ततस्ते समयं कृत्वा स्थिता असुरपुंगवाः१२२ ।

योस्माकं तु वदेत् किञ्चिद् वध्यो नः स भवेदिति । ।१४४। ।

तत्र तेषु१२३ स्थितेष्वेवमसुरेषु दुरात्मसु ।

ऋषयस्ते तपोयुक्ता वाक्यान्यूचुः१२४ परस्परम् । । १४५। ।

न शुद्धोयं गिरेर्देशोद्य१२५ गच्छामोन्यतो१२६ द्विजाः ।

इहागमो हि दैत्यानां दृश्यते सुदुरात्मनाम् । । १४६। ।

भवान्यपि गतान्यत्र असुराणां भयार्दिता ।

असुरास्ते दुरात्मानो येषामेष क्षयो ध्रुवः । । १४७।।

गतास्ते निधनं सर्वे धर्मं ये नाशयन्नुत१२७ ।

राज्यार्थं यदि तैः क्रूरैर्न धर्मो१२८ नाशितो भवेत् ।। १४८।।

नैवं ते निधनं सर्वे प्राप्ताः स्युरमरद्विषः१२९ ।

स्वराज्यपरिसंतुष्टा१३० भवेयुर्यदि संस्थिताः ।

तेपि सर्वेषु लोकेषु बभुः पूज्याः सुरा इव । । १४९ । ।

सनत्कुमार उवाच

अंगिरास्तानुवाचेदं न तेषां कामिनं त्विह ।

राज्यहेतोः प्रवृत्तानामधर्मः ससुपस्थितः । । 8.112.१५० । ।

उपार्जयति राज्यं वै धर्म एव हि कामिनः१३१ ।

सोधर्मं नैव कुर्वीत स्थैर्यं राज्यं न१३२ किंचन । । १५१ । ।

अत्रिरुवाच

अधर्मे राज्यमिच्छन्ति जयन्ति युधि सर्वदा ।

नो१३३ प्रियाश्चैव लोकस्य भवन्ति हितजीविनः । ।१ ५२।।

१२२ प्रणम्यासुरपुंगवाः - घ । १२३ तं तस्तेपु - क ख. । १२४ वाक्यमूचुः - ख, इदमूचु - घ. । १२५ अयं देशोहयशुद्धोद्य - घ. । १२६ गच्छामोत्र वै - क ख, गच्छामो वयमन्यतः - घ. । १२७ नाशयन्त्युत - क,.. न्तु ते - ख. । १२८.. रधर्मो - क । १२९... रसुरद्विपः - ख । १३० स्वरा- ज्यापरिसन्तुष्टा - क । १३१ कामिकः - घ । १३२ च - घ. । १३३ न (?) ।

धार्मिकास्त्वचिरेणैव हत्वा शत्रूनविक्लवाः ।

राज्येषु संप्रतिष्ठन्ते तस्माद्धर्मं समाश्रयेत् ।। १५३ । ।

ये तु राज्यं बलेनैव धर्मं त्यक्त्वाशुभेरताः१३४ ।

इच्छन्तोपि१३५ न तद्राज्यं प्राप्नुवन्ति कदाचन । । १ ५४। ।

अथ यत् प्राप्यते राज्यं तैस्तु क्रूरेण कर्मणा ।

न चिरं तद् भवेत्तेषां विद्विष्टाश्च भवन्त्यत ।।१५६।।

भृगुरुवाच

धर्म एष पुरा प्राप्तो१३६ ह्यसुराणां भयावहः१३७ ।

ब्रह्मणा सृष्टिकामेन न च ते वर्तयन्त्युत । । १५७। ।

स्वभावेन च ते सर्वे दारुणा वै निसर्गतः ।

दारुणाभिगमाच्चैव १३८ तत्कर्म समुपाश्रिताः ।। १ ५८।।

सनत्कुमार उवाच

असुरान्प्रति तेषां तु एवं१३९ कथयतां तदा ।

आगाद्१४० धाता विधाता च कृतान्तश्चेति ते त्रयः१४१ । ।१ ५९।।

तांस्ते संपूज्य१४२ विधिवत् परस्परमनुव्रताः१४३ ।

उपविष्टाः शिलास्वेव मनुयोपि च ते त्रयः ।।8.112.१ ६० । ।

उपविष्टाँश्चर्षयस्ताननमञ्च बहुमानतः ।

ऊचुः क्वेदं१४४ भवन्तोद्य प्रस्थिता लोकधारिणः१४५ । । १६१ ।।

धातोवाच१४६

ब्रह्मलोकाद्ध्युपावृत्य१४७ वयमद्य गता१४८ द्विजाः ।

ब्रह्मणा स्म समाज्ञप्ताः कश्यपस्य१४९ ततोन्तिकम् । ।१ ६२। ।

१३४ शुभेतराः ? । १३५ इच्छन्ति ते (?] । १३६ प्रोक्तो (?) । १३७ जयावहः (दयावह) (?) । १३८. मश्चै (श्चै ?) व - घ । १३९ सर्वेषामेवं - क ख । १४० आगुर् (?) । १४१ श्च महाबल - क ख । १४२ संगृह्य - घ । १४३ म् ति प्रभाः - घ. । १४४ कस्माद् - घ । १४५ लोकचिन्तकाः - - घ. । १४६ धातौ (धातारौ ?) ऊ व रुः - क । १४७... दुपावृत्य - ख.,.. दपावृत्य - घ, दुपावृत्ता - घ । १४८ वयमभ्यागता - घ. । १४९ काश्यपस्य - क ।

भूयोपि मुनयः प्रोचुः किमुक्तः कश्यपो द्विजः ।

अथा१५०ब्रवीन्मुनीन्१५१ धाता कश्यपं तु यदुक्तवान्१५२ ।।२६३ ।।

यत्त्वया ज्ञापितो ब्रह्मन् ब्रह्मा लोकपितामहः ।

असुरा अपि मे पुत्रा देवाश्चापि प्रियाः प्रभो । । १ ६४।।

तेषां नैव यथान्योन्यं वैरं स्याल्लोकभावन ।

तथा कुर्वमरश्रेष्ठ१५३ भवेयं निर्वृतस्ततः । । १ ६५।।

तत्राहं१५४ ब्रह्मणाज्ञप्तो ब्रवीमि त्वां महामुने ।

देवासुरं यथावृत्त१५५मन्योन्यं सख्यमेव च । । १ ६६। ।

अमृतोत्पादनं चैव राज्यं संस्थाञ्च१५६ कृत्स्नशः ।

त्वयोक्तं१५७ भगवान्१५८ सर्वं भविष्यमृषिसत्तम ।। १ ३७।।

कथयामास लोकेशो१५९ देवासुरविचेष्टितम् ।

निवेद्य तस्य तत्सर्वं ब्रह्मणा प्रेषिता वयम् ।

इहागता भगवतीं द्रष्टुं हिमगिरेः सुताम् ।।१ ६८ । ।

सनत्कुमार उवाच

तानेव वादिनो१६० भूय ऋषयस्ते तपोधनाः ।

पप्रच्छुर्नियतात्मानः सर्व एव तदा मुने । १ ६९। ।

देवासुराणां यद् वृत्तं भविष्यं कथितं शुभाः१६१ ।

तद्वयं१६२ श्रोतुमिच्छामो यदि वोनुग्रहे मतिः । । 8.112.१७० ।।

किञ्च विज्ञापिता देवी युष्माभिः सुरसत्तमाः ।

कथयध्वं च तत्सर्व यद्यनुग्राह्यता हि नः । । १७१ ।।

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा त्रयस्ते देवसत्तमाः ।

त्वमाचक्ष्व कृतान्तेति वाक्यमूचुर्महाबलाः । ।१७२।।

१५० ततो - घ. । १५१ मुनिं - क. । १५२ त प्रजापतिम् - क ख । १५३ कुरु नरश्रेष्ठ - क. ख., कुरु गुरु श्रेष्ठ - घ. । १५४ पुत्राहं - घ । १५५ देवासुराणां यद् वृत्त - घ । १५६ राज्यसंथाञ्च - ख. । १५७ तस्यैवं - क. ख. । १५८ पृच्छतः - क. ख. । १५९ भूतार्थं - क. ख. । १६० तमेवं (वादिनं?) - घ. । १६१ सुराः - घ, सुताः(?) । १६२ यद्वयं - क. ।

ततः स तेषां बहुचित्रकारणं१६३ यथा भविष्यं कथयाञ्चकार ।

सुरासुराणां जगतश्च कारणं पुरा विधात्रा विहितं यथार्थवद् । ।१७३ । ।

इति स्कन्दपुराणे मन्दरारोहणो नाम द्वादशोत्तरशततमोध्यायः

व्यास उवाच

यत्तेषां कथितं तेन कृतान्तेन महात्मना ।

ऋषीणां मन्दरे पूर्वं तत्सर्वं कथयस्व मे ।।१ ।।

सनत्कुमार उवाच

भविष्यत्यसुराणां तु हिरण्यकशिपोः सुतः ।

इन्द्रो महाबलो विद्वान् प्रह्लादोसुरपुङ्गवः ।।२।।

सोमृतं सह देवैस्तु कृत्वा सुरगणाधिपः ।

जित्वा युद्धेमृतं देवान्नीतवान्दैत्यपुङ्गवः ।

विष्णुना निर्जितो युद्धे पुत्रं राज्येभिषेक्ष्यति । ।३।।

व्यास उवाच

कथं तदमृतं देवैरसुरैश्च महाबलैः ।

मथितं ब्रह्मणः पुत्र एतदिच्छामि वेदितुम् ।।४।।

सनत्कुमार उवाच

ब्रह्मणाभ्येत्य शक्रत्वे प्रह्लादोसुरपुङ्गवः ।

अभिषिक्तस्तदा व्यास असुरान् प्रजुगोपह ।।५।।

अथ देवैस्तदा१ संख्यमसुराणां बभूव ह ।

अमन्त्रयन्त देवाश्च भगवन्तं पितामहम् ।।६।।

देवा ऊचुः

भगवन्नसुरैर्देवा हन्यन्ते युधि मर्त्यवत् ।

न म्रियन्ते यथा देवा३स्तथाज्ञापय सुव्रत ।।७।।

१६३ बहुचित्तहारणं - क

१ मां - क. । २. स्ते - ख, ३ नामराःस्युर्यथा दैत्या - क. ख. ।

स एवमुक्तस्तानाह ब्रह्मा देवान्सवासवान् ।

क्षीरोदादमृतं शीघ्रमुत्पादयत गच्छत ।।८। ।

मन्वन्तरेषु सर्वेषु४ ये ये देवा भवन्ति ते५ ।

क्षीरोदादमृतं सर्व६ जनयन्त्य७ सुरैस्सह । ।९।।

तदश्नन्ति च देवेशास्तेन तृप्तिश्च जायते ।

उत्तिष्ठन्ति मृताश्चैव पीत्वा च न म्रियन्ति८ ते ।।8.113.१ ०।।

देवा ऊचुः

कथं तदमृतं देवा भुवि मन्वन्तरेश्वराः ।

उत्पादयन्ति तत्सर्वमुपायं कथयस्व नः ।।१ १।।

ब्रह्मोवाच

वारुण्यां सोमपुर्यां तु क्षीरोदं तत्सरः शुभम् ।

समुद्रा यत्र ते सप्त सदा सन्निहिताः शुभाः । ।१२ ।।

इरा९ माला सिनीवाली कुहू राका इरावती ।

सावित्री चैव गायत्री सुरभी कद्रुरेव च । ।१३ ।।

अदितिश्च दितिश्चैव देविका विश्वसंभवा ।

गावः सर्वसहा१० यत्र सर्वकामदुघाः११ शुभाः ।।१४।।

क्षरन्ति वत्सलाः क्षीरं षड्रसं ह्यमृतोपमम् ।

ऋषयः फेनपा यत्र तपोदमशमात्मकाः१२ ।।१ ५।।

ओषध्यस्तत्र याः काश्चिल्लोकेस्मिन्देवसत्तमाः ।

ग्राम्यारण्याश्च१३ दिव्याश्च मानुषाश्च सहस्रशः ।।१६।।

वृक्षान्वल्लीर्वीरुधश्च गुल्मानन्यांश्च तादृशान्१४ ।

प्रक्षिप्य भेषजञ्चैव१५ सोमं राजानमेव च ।।१७।।

४ पूर्वेषु - घ. । ५ वै - क., च - ख. । ६ सर्वं - क- । ७ जनयन्ति - क. । ८ मृयन्ति - क. ख. । ९ इरू - ख. । १० सर्वा. - ख. । ११ कामद्रुहाः - क. ख. । १२ समात्मकाः - क. । १३... रण्याथ - क. । १४ वीरुधः र - क. । १५ भिषजञ्चैव - क. ख. ।

श्रियं लक्ष्मीं तथा ख्यातिं१६ यशस्तुष्टिं तथैव च ।

कीर्तिं श्रद्धां१७ धारणां च१८ ऊहापोहे तथैव च ।। १८।।

बलं धर्ममथोर्ज्जश्च१९ तृप्तिं देवीं सरस्वतीम् ।

तीर्थानि चैव सर्वाणि दानानि विविधानि च ।। १ ९। ।

वृषं रथं ध्वजं२० चैव गजमश्व२१ तथैव च ।

अष्टौ च मंगलान्यत्र तथा छन्दांसि चाक्षिपन्२२ । ।8.113.२ ० ।

वेदान् विद्याश्च२३ याः काश्चिद्याश्चैता लोकमातरः ।

मन्त्रान्यज्ञान् सुवर्णं च२४ मन्त्रोपकरणानि च ।।२ १ । ।

यत्किञ्चिच्छोभनं चैव तृप्तिमद्रसवच्च२५ ह ।

प्रक्षिप्य तत्र तत्सर्वं ततो मन्थानमावहन्२६ । । २२ । ।

मन्दरं पर्वतश्रेष्ठमकूपारञ्च कच्छपम् ।

तस्य पृष्ठे च मन्थानं मन्दरं पर्वतेश्वरम्२७ ।।२३ । ।

कृत्वा विष्णुगृहीतं ते२८ वासुकिं प्रग्रहं तथा ।

यतो मुखं ततो दैत्या यतः पुच्छं ततः सुराः । । २४।।

कर्षन्तस्तं तु मन्थानं मथ्नन्ति बहुलास्समाः२९ ।

ततो वर्षसहस्रेण तस्मादुत्थास्यते हयः । ।२५।।

गावश्चैव सहाभागा गजो मत्तश्च वै शुभः ।

वृषभो भीमनादश्च कन्याः कीचकवेणवः । ।२६। ।

अष्टमङ्गलकञ्चैव भिषग् धन्वन्तरिस्तथा ।

श्रीर्लक्ष्मीरेवमाद्याश्च वारुणी च मदोत्कटा । ।२७।।

ओषध्यश्च तथा दिव्या ग्राम्यारण्याः समानुषाः ।

वृक्षादयश्च ते सर्वे ततः सोमश्च पार्थिवः । ।२८ ।।

अमृतं नत् समाहृत्य विषं तच्च दुरासदम् ।

यज्ञादीँश्चैव तत् सर्वान् यत्किञ्चित्तत्र संभृतम्३१ । ।२९।।

१६ क्षान्तिं - क । १७ तेजो (?) । १८ धृतिं चैव - ख । १९ ऊर्जञ्च - ख,.. जञ्च (श्च?) - क. । २० वृषध्वजरथं - घ । २१ जंगमञ्च - ख. । २२ चासृजन् - क ख. । २३ देवविद्याश्च - घ. । २४- सुवर्णाश्च - कः । २५ दीप्तिमद्रसवच्च - ख. । २६ मन्दरमावहन् - क. । २७ पर्वतं मन्दरेश्वरम् - क. । २८ तं - क. । २ ९ ममन्थुरतुलं समाः - घ । ३० तान् - ख । ३१ संस्थितं - क. ख. ।

एवं मन्वन्तरेष्वत्र देवैः सासुरमानुषैः ।

मथ्यते त्वमृतं देवास्तच्च संजायते तथा ।।8.113.३ ०।।

तस्माद्यूयमितो गत्वा दानवैस्सह देवताः ।

मन्थध्वममृतं३२ क्षिप्रं ततः प्राप्स्यथ३३ तद्धितम् । ।।३१।।

सनत्कुमार उवाच

त एवमुक्ता देवेशा ब्रह्मणा लोककर्तृणा ।

इमं लोकमुपावृत्य३४ तथाकुर्वन्त३५ सर्वशः ।।३२।।

तस्मिंस्तु मथ्यमाने वै विषमग्रे समुत्थितम् ।

देवासुरत्रासकरं तत्पपौ३६ शङ्करस्तदा ।।३३ ।।

ततस्तस्मात् पुनरपि ह्युदतिष्ठन्३७ पयोनिधेः ।

रत्नानि बहुचित्राणि तान्यगृह्णन्त३८ देवताः ।।३४।।

असुरा जगृहुर्नैनान्यशपँ३९ स्ताँस्ततोसुरान् ।

मङ्गलान्यवमन्यन्त४० तेन ते निधनं गताः ।।३५।।

रत्नान्यूचुः ।

यस्माद्यूयं दुरात्मानो नास्मान्नन्दथ दारुणाः ।

तस्मात् समीहितं यद्वस्तत्तथा न भविष्यति ।।३६।।

वारुणीं नाप्यगृह्णन्ता४१सुरा मदबलावहाम्४२ ।

यस्मात्ततोसुरास्ते वै दुरात्मानश्च सर्वशः ।।३७।।

तत उच्चैःश्रवा नाम४३ वाजी४४ परमशोभनः ।

हस्ती चैव चतुर्दन्तो भिषक् च सुमहायशाः ।।३८।।

घृताची पूर्वचित्तिश्च देवी रम्भा मनोरमा ।

अमृतं च ततः सोमो गृहीत्वोत्थितवान्४५ सुराः४६ ।।३९।।

३२ मथध्वममृतं - क. ख. । ३३ प्राप्स्यत - क. । ३४.. मनुवाप्य - ख. । ३५ कुर्वन्ति - ख. । ३६ तम्पपौ - क. ख । ३७ ह्युतिष्ठत् - क. ख । ३८ तान्यगृह्णन्ति - क.,.. न्तु - ख. । ३९... नुशपं - क. ख. ४०.. न्यवपन्यन्ते - क. । ४१ वारुणीञ्चाप्यगृहृंणन्त - ख. । ४२.. .न्महान् - क. । ४३ नाम्ना - ख. । ४४ हयः - घ. । ४५ यः प्रगृह्योत्थितवान् - क. । ४६ सुरः - ख. ।

सनत्कुमार उवाच

तत उत्सृज्य ते रत्नान्यसुरा४७ दर्पिता भृशम् ।

सोमहस्ताद्४८ बलेनैव अमृतं जगृहुस्तदा४९ ।।8.113.४० ।।

तान्देवाः सहिताभ्येत्य ऊचुः सान्त्वेन मोहितान्५० ।

न युक्तं कर्तुमेवं बः सहिता उपयुञ्ज्महे ।।४१ ।।

सख्यं हि नोस्तु सुदृढं मा नो बलमदान्विताः५१ ।

क्लेशमेनं वृथा येह५२ कुरुध्वं दानवेश्वराः । ।४२। ।

तांस्तथावादिनः सर्वान् प्रह्लादो दानवेश्वरः ।

इदमाह महामायो धर्मं कृत्वा तु पृष्ठतः ।।४३ ।।।।

प्रह्लाद उवाच

यदा रत्नान्य५३ गृह्णीध्वं सागरादुत्थितानि वै ।

तदा न यूयमस्माभिः किञ्चिदुक्ताः सुरेश्वराः ।।४४।।

इदमेवं५४ वयं सर्वे रत्नं गृह्णीम देवताः ।

नैतद् विना हि युद्धेन दास्यामो वयमद्य वै ।।४५।।

इदमस्मद्गतं देवा अमृतं सर्वमङ्गलम् ।

युद्धेन यदि वः कार्यं गृह्णीध्वं यदि शक्यते । ।४६। ।

सनत्कुमार उवाच

त एवमुक्तास्तैः क्रूरैर्देवा भीता इवाभवन् ।

विवर्णवदना दीना न किञ्चित्ताँस्तदोचिरे५५ । ।४७।। व्रीडितास्तेन५६ महासत्वा विनिवृत्ताः सुरेश्वराः ।

निरुत्साहा बभूवुर्हि हता५७ स्मेति च चिन्तयन्५८ ।।४८।। तांस्तथा चिन्तयानाँस्तु सहस्राक्षः पुरन्दरः ।

उवाच किं विषादेन युद्धेनैनान्निहन्महे५९ । ।४९ ।।

४७ रत्नानामसुरा - क., ते नागमसुरा - घ. । ४८ सोमं हस्ताद् - क । ४९ अजहुस्तथा - क. । ५० मोहिताः - ख । ५१ मदबलान्विताः - (?) । ५२ क्लेशमेवंविधंचेह - घ., तथा - क., विधं - घ । ५३ रत्नानि - क. ख. । ५४ इदमेव - ख., इदमेकं - ख । ५५.. ताँस्तदाब्रुवन् - (?) । ५६ वृडितास्ते - क. ख. । ५७ हाहताः (?) । ५८ चाब्रुवन् (?), चेत्यचिन्तयन् (?) । ५९. न्निहन्यते - ख. ।

612

विष्णुरुवाच

अबुद्धिरेषा शक्रस्य युद्धं प्रति सुरेश्वराः ।

नहि युद्धे सुराः शक्याः सर्वे हन्तुं महाबलाः ।।8.113.५० ।।

तस्मात्ते न पिबन्ति स्म यावदेवामृतं शुभम् ।

तावदेव हरिष्यामि मायामास्थाय तच्छलात्६० ।।५१ ।।

सन्नहयध्वं सुरास्सर्वे६१ व्यूहं कृत्वावतिष्ठत६२ ।

गृहीत्वा यावदमृतमिहायामि दिवौकसः ।।५२। ।

सनत्कुमार उवाच

ततः सं६३ मोहनीं६४ मायामास्थाय विबुधेश्वरः ।

यज्ञश्रीरूपमास्थाय जगाम दितिजान्प्रति । ५३ ।।

स गत्वासुरराजं तमिदमाह महाबलः ।

यज्ञश्रीरूपसंपन्नः पद्महस्तोमलेक्षणः६५ ।।५४।।

विष्णुरुवाच

अबलान् दैवतान्६६ ज्ञात्वा६७ बलिनस्सुदुरासदान् ।

यज्ञश्रीरस्मि संप्राप्ता दानवान् बलदर्पितान् ।।५५ । ।

प्रतिगृहणन्तु मां सर्वे दानवाः सुरविद्विषः ।

गतास्ते निधनं देवा यूयं देवा न संशयः ।।५६। ।

ततोसुरास्तदोत्थाय प्रहलादश्चैव दानवः ।

प्रदक्षिणमुपावृत्य हस्तेस्य६८ कलशं ददुः६९ । ।५७। ।

स प्राह दानवान् देवः स्त्रीरूपा७०कृष्टमानसान्७१ ।

नेदं मयि भवन्तोद्य क्षेप्तुमर्हन्ति सर्वशः । ।५८।।

मायामास्थाय विबुधा माहार्षुस्ते७२ कदाचन ।

ते हि सर्वे दुराचारा मायानिकृतिमाश्रिताः । ।५९।।

६० तं बलात् - क. त्व. तद्वलात् (?) ६१ भवन्तो वै - क. ख । ६२ च तिष्ठत - क ख. । ६३ स - ख- । ६४ मोहनी - क. । ६५ पद्महस्तोपलक्षणः - ख.,. .त्पलेक्षणः - घ । ६६ देवतान् क. ख. । ६७ त्यक्त्वा - घ. । ६८ हस्तयोः - घ. । ६९ दधुः - घ. । ७० श्रीरुपो - घ, स्त्रीरूपी - क. । ७१ हृष्टमानसः - क. घ । ७२ मामार्षुस्ते - घ ।

613

प्रह्लाद उवाच

जाने मायाविदस्ते वै निकृत्या बलिनश्च ह७३ ।

माययैव वयं तान्वै निहंस्यामः सुदंशितान्७४ ।।8.113.६० । ।

निकृत्या निकृतिज्ञास्तु हन्तव्या दुष्टचेतसः ।

मायाविदश्च मायाभिरिति धर्म७५ प्रभाषितम्७६ ।।६१ ।।

त्वन्तु नो गतिरद्येह तथा चैव परायणम ।

त्वया दत्तमिदं सर्वे उपोयक्ष्याम७७ शोभने ।।६२।।

त्वञ्चेन्न७८ यच्छसेस्माकं तद्धि ते परमं हितम् ।

वयं च त्वां७९ तथा सर्वे नावमंस्यामहे सदा ।।६३।।

ततः स तं तदा धीमान् प्रहस्य शुभदर्शनः ।

उवाच यत् त्वया गीतं सत्यं तच्च करोमि ते ।।६४। ।

सनत्कुमार उवाच

ततो निरीक्षतां८१ तेषां८२ विष्णुः कृत्वा स्वकं वपुः ।

प्रगृह्यामृतमुत्पत्य देवेभ्यः प्रददौ विभुः ।।।६५।।

इति स्कन्दपुराणे अमृताहरणे त्रयोदशोत्तरशततमोध्यायः

व्यास१ उवाच

कथं तदुत्थितं घोरं विषं सूर्यायुतप्रभम्२ ।

कथं पीतं भगवता शङ्करेणामितौजसा ।।१ ।।

कथञ्च देवदेवस्य कण्ठे कुन्देन्दुसप्रभे ।

नीलो वर्णः समुत्पन्न एतदिच्छामि३ वेदितुम् ।।२। ।

सनत्कुमार उवाच

कस्मिन्देशे महापुण्ये एतदाख्यानमुत्तमम ।

वृत्तं ब्रह्मपुरोगाय कस्मिन् काले महाद्युते ।।३।।

७३ निकृता निपुणाश्च ये - घ. । ७४.. स्तु दंशितान् - घ. । ७५ धर्मे - क, धर्मः (?) । ७६ प्रभाषितः (?), प्रभाषत - क., प्रभाषते (?) । ७७ उपभोक्षाम (?) । । ७८ तं (तद्) - क । ७९ वयमेतत् - ख, वयं ततः - क । ८० निरीक्ष्यत तान् - क । ८१ सर्वान् - क. । ८२ अमृतमथन अध्यायः १६६ इति ख । पूर्वाध्यायोपि १६६ ।

१ कृष्णद्वैपायन - ख. । २ सूर्यानलप्रभमम् - घ. । ३ एतदिच्छाम - क । ४ अत्र सन उवाचेत्यनन्तरं दीर्घ- सत्रयाजिषट्कुलीयप्रश्नवायूत्तररूप पूर्वापरसंबन्धाधायकः कियानंश. खण्डितः प्रतिभाति ।

एतदाख्याहि नः सम्यग् यथावृत्तं तपोधन ।

नीलकण्ठः कथं देवः शर्वस्त्रिभुवनेश्वरः । ।४।।

सूत उवाच

यथा श्रुतं मया पूर्वं वायुना जगदायुना ।

कथ्यमानं द्विजश्रेष्ठाः सत्रे वर्षसहस्रिके ।।५।।

नीलता केन कण्ठस्य देवदेवस्य शूलिनः ।

तदहं कीर्तयिष्यामि शृणुध्वं संश्रितव्रताः । ।६।।

उत्तरे शैलराजस्य सरांसि सरितो ह्रदाः ।

- - - - - कीर्णेषु देशेषु पर्वतेषु च ।।७।।

गिरिशृङ्गेषु तुङ्गेषु गह्वरोपवनेषु च ।

- - भक्षा महात्मानो मुनयः शंसितव्रताः ।।८।।

संस्तुवन्ति महादेवं यजन्तोत्र यथाविधि ।

ऋग्यजुःसामवेदैश्च नृत्यगीतार्चनादिभिः ।।९।।

. . ..।

प्रवृत्ते ज्योतिषां चक्रे मध्यं प्राप्ते दिवाकरे । ।8.114.१ ०। ।

दैवता७ नियतात्मानः सर्वे तिष्ठन्ति तां कलाम् ।

नियमानि समाप्यान्ते९ तस्मिन् काले दिवौकसाम् ।।१ १।।

तेषां मध्ये गतो१० वायुः प्राणिनां जीवितोद्भवः११ ।

नमस्ते नीलकण्ठाय इत्युवाच१२ सदागतिः१३ ।।१२।।

तच्छ्रुत्वा भावितात्मानो मुनयः संशितव्रताः१४ ।

बालखिल्या१५ इति ख्याताः पतङ्गसहचारिणः ।।१३।।

अष्टाशीतिसहस्राणि मुनीनामूर्ध्वरेतसाम् ।

ते स्म पृच्छन्ति वै१६ वायुं वायुपर्णाम्बुभोजनाः ।।१४।।

५ तमहं - ख. । ६ संशितव्रताः - ख. । ७ देवता - क. ख. । ८ उपतिष्ठन्ति (?) । ९ समाप्यैते - क. । १० मध्य गतो (?) । ११. द्भवं - ख । १२... (यो) मित्युवाच - क. । १३ समागतः - ख. । १४ शसितव्रताः (?) । १५ बालिखिल्या - क. ख. । १६ तं - घ. ।

बालखिल्या ऊचुः

नीलकण्ठेति यत् प्रोक्तं त्वया पवनसत्तम ।

तद्वयं१७ श्रोतुमिच्छाम त्वत्प्रसादात् प्रभञ्जन ।।१५।।

नीलता केन कण्ठस्य१८ प्रकारेणाम्बिकापतेः१९ ।

श्रोतुमिच्छामहे सम्यक् त्वद्वक्त्रात्तु२० विशेषतः ।।१६।।

एतत्पुण्यं यदस्माभिस्तद्धि नः२१ परमं हितम् ।

वाचो याः संप्रवर्तन्ते२२ सर्वास्तास्तु त्वयेरिताः२३ ।।१७।।

वर्णस्थानगते वायौ वाग्विधिः२४ संप्रवर्तते ।

ज्ञानं विज्ञानमुत्साह२५स्त्वत्तो वायो प्रवर्तते ।।१८। ।

- - - - - न२६ योगेन२७ सर्वे वर्णाः प्रवर्तिताः ।

यतो२८ वाचो निवर्तन्ते२९ देहबद्धाश्च३० दुर्लभाः ।।१९ ।।

तत्रापि तेस्ति सद्भावः३१ सर्वगस्त्वं सदानिल ।

नान्यः सर्वगतो देवस्त्वदृतेस्ति समीरण३२ । ।8.114.२० ।।

स चैव जीवलोकोयं धारितः पवन त्वया ।

एष वै जीवलोकस्ते प्रत्यक्षो३३ जीवितोद्भव३४ ।।२१।।

वेत्थ वाचस्पतिं देवं३५ मनोनायकमीश्वरम् ।

ब्रूहि त्वं३६ केन देशेस्य३७ किं कृता रूपविक्रिया३८ ।।२२।।

श्रुत्वा वाक्यं ततस्तेषामृषीणां भावितात्मनाम् ।

प्रत्युवाच महातेजा वायुर्लोकनमस्कृतः ।।२३।।

वायुरुवाच

पुरा कृतयुगे३९ विप्रा४० वेदनिर्णयतत्परः४१ ।

वसिष्ठो नाम धर्मात्मा मानसो वै प्रजापतिः४२ ।।२४।।

१७ यदयं - ख. १८ कण्ठेस्य (?) । १९ प्रहारेणाम्बिकापतेः - क. । २० तव वक्त्राद् - ख. । २१ नो - घ. । २२ यतो वाचःप्रवर्तन्ते - घ., सुप्रवर्तन्ते - क. । २३... स्त्वत्पुरोदिताः - ख. । २४ र्वायो- र्वाग्विधिः - ख. । २५ ज्ञानपूर्वमधो... - ख. । २६ त्वयाद्ध्व - घ., निष्पत . - ख, निष्ठीव - घ. । २७ मानेन - ख. घ. । २८ यत्र - क । २९ प्रवर्तन्ते - ख, विवर्तन्ते (?) । ३०... वत्त्वाच्च - ख. । ३१ सद्भावो - क. ख. । ३२ शरीरिणः - घ. । ३३ प्रत्यक्ष्यं - क. ख. । ३४ जीवितोद्भवं - क. । ३५ देव - ख । ३६ तत् - ख । ३७ देशस्य - क. ख. । ३८ त्वापविक्रिया - क. । ३९ कृते युगे - क. । ४० विप्रो - क. । ४१ तत्पराः - ख. । ४२ प्रजापतेः (?) ।

पप्रच्छ कार्तिकेयं वै मयूरवरवाहनम् ।

क्रौञ्चदेहान्तकरणं४३ देव्या हृदयनन्दनम्४४ । ।२५ । ।

महिषासुरनारीणां४५ नयनाञ्जनतस्करम् ।

महासेनं महात्मानं४६ मेघस्तनितनिस्वनम् । । २६ । ।

उमामनोहर्षकरं४७ बालकं छद्मरूपिणम्४८ ।

बहुमङ्गलसंयुक्तां४९ कथां पापप्रणाशनीम् ।

वसिष्ठः प्रार्थयामास तस्मिन् काले महातपाः ।।२७। ।

वसिष्ठ उवाच

शुचिं प्रपद्ये वरदं ब्रह्मण्यममितौजसम् ।

भक्तानुकम्पिनं नित्यं सर्वज्ञं प्रियदर्शनम् । ।२८ । ।

- - - - - - - - - - - - - - - - म् ।

नमस्ते - - - ष्यन्द अग्निगर्भ नमोस्तु ते । । २९ । ।

नमस्ते शरजन्माय नमस्ते कृत्तिकासुत ।

नमो द्वादशनेत्राय षण्मुखाय नमोस्तु ते । । 8.114.३० । ।

नमस्ते शक्तिहस्ताय दिव्यस्र - - - - - ।

- - - - - - - - - - - - - - - - - - । । ३१ । ।

नमो हिरण्यरेताय नमस्ते भृतशम्भवे ।

नमः कुक्कुटहस्ताय तथा छागप्रियाय च । । ३२ । ।

नमस्ते रक्तवासाय नमो नीलशिखण्डिने ।

नमोत्यन्तकुमाराय सर्वदैवतपूजिते५० । । ३३ । ।

नमः क्रौञ्चविनाशाय महिषासुरघातिने५१ ।

नमस्तेर्णव - - - मूर्त्तये - - - - - ।। ३४। ।

नमस्ते बालरूपाय उन्मत्तललिताय च ।

यदेतद् दृश्यते स्थाणोः५२ शुभं शुभ्राञ्जनोपमम् ।। ३ ५। ।

४३... जीवितनाशेशं - क. । ४४ पार्वतीहृदि नन्दनम् - ख., ४५ तारकासुरनारीणाम् (?) । ४६ महात्मानं महासेनं - घ. । ४७ मनः प्रहर्षणं - क., वनप्रहर्षेण - घ. । ४८ बुद्धरूपिणम् - घ. । ४९ ब्रूहि - क. । ५० सर्वदेवतपूजिते - ख. । ५१ तारकासुरघातिने (?) । ५२ न्चर्य - क., शुर्या - ख. ।

617

तत् किमर्थं समुत्पन्नं कण्ठे कुन्देन्दुसन्निभे ।

एतदाप्ताय दान्ताय भक्ताय तव५२ पृच्छते । ।३ ६ ।।

ब्रूहि मङ्गलसंयुक्तां कथां पुण्यसमाश्रिताम् ।

एवं स्तुतो५३ च वसिष्ठेन मुनिना५४ भावितात्मना । ।३७।।

श्रुत्वा वाक्यं ततस्तस्य वसिष्ठस्य महात्मनः ।

प्रत्युवाच महातेजा दैत्यारिः पावकोद्भवः । । ३८। ।

यदुक्तं भवता५५ प्रश्नं यन्मां पृच्छसि वै द्विज ।

श्रूयतां वदतां श्रेष्ठ कथ्यमानमिदं मया । ।३ ९ । ।

उमोत्सङ्गोपविष्टेन यथा पूर्वं मया श्रुतः५६ ।

पार्वत्याश्चैव५७ संवादः शंकरस्य५८ महात्मनः । ।8.114.४० ।।

तमहं५९ संप्रवक्ष्यामि यथातथ्यं६० महामुने६१ ।

कैलासशिखरे रम्ये नानाधातुविचित्रिते६२ । ।४१ ।।

तरुणादित्यसंकाशे तप्तकाञ्चनसन्निभे ।

वज्रस्फटिकसोपाने चित्रपट्टशिलातले । ।४२ । ।

जाम्बूनदमये दिव्ये नानारत्नविभूषिते ।

नानाद्रुमलताकीर्णे नानापुष्पफलोदके ।।४३ ।।

हंसकारण्डवाकीर्णे चक्रवाकोपशोभिते ।

षट्पदोद्गीतकमले धारासंपातनादिते ।।४४ । ।

मत्तक्रौञ्चमयूराणां६३ नादैर्विक्रुष्टकन्दरे६४ ।

अप्सरोगणसंकीर्णे किन्नरैश्चोपशोभिते । ।४५। ।

जीवन्जीवकदात्यूहविरुतैश्च६५ प्रणादिते ।

कोकिलारावमधुरे सिद्धचारणसेविते । ।४६ । ।

सौरभेयनिनादाढ्ये मेघस्तनितनिस्वने ।

विनायकभयोद्विग्नैः कुञ्जरैर्मुक्तकन्दरे । ।४७। ।

५२ ब्रूहि - क. । ५३ स्तुत्वा - ख. । ५४ मुनीनां - ख । ५५ भविता - ख. । ५६ श्रुत - ख । ५७ चैव - (?) । ५८ शर्वस्य च - ख । ५९ तदहं - ख । ६० प्रियार्थन्तु - ख । ६१ महात्मनि - ख । ६२ विभूषिते - क. । ६३ तत्र क्रौञ्चमयूराणां - ख. । ६४ विस्पष्टनो (ना?) दिते - ख. । ६५ जातीनां विरुतैश्च - क. ख. ।

618

वंशवादित्रनिर्घोषे श्रोत्रेन्द्रियमनोहरे ।

दोलाललितविक्षेपैः६६ र्वनितासिद्धसेविते६७ ।।४८।।

ध्वजैर्ल्लम्बितदोलानां६८ घण्टानां विरुताकुले ।

बल्लकीघोषबहुले नृत्तव्यापारसंकुले ।।४९। ।

मुखैर्दर्द्दरवाद्यैश्च६९ वल्गितास्फोटिते तथा ।

क्रीडाचेष्टाविनोदानां रवैराक्रन्द(?) कन्दरे । ।8.114.५० ।।

हासैः सन्त्रासजननैर्विकरालैस्तथा मुखैः ।

देहबन्धैर्विचित्रैश्च प्रक्रीडितगणेश्वरे७० । ।५ १ । ।

व्याघ्रसिंहमुखै७१ र्घोरैस्सर्पाखुवदनैरपि ।

मृगमेषमुखैश्चान्यैर्गजवाजिमुखैस्तथा ।।५२ । ।

विडालवदनैश्चोग्रैः क्रोष्टुकाकारमूर्त्तिभिः७२ ।

ह्रस्वैर्दीर्घैः कृशैः स्थूलैर्लम्बोदरमहोदरैः ।।५३ ।।

ह्रस्वजंघैः प्रलम्बोष्ठैस्तालजंघैस्तथापरैः७३ ।

गोकर्णैरेककर्णैश्च महाकर्णैरकर्णकैः । ।५४।।

एकपादैर्महापादैर्बहुपादैरपादकैः ।

एकमूर्धभिरत्युग्रैर्बहुमूर्धभिरुल्बणैः ।।५५ ।।

अमूर्धभिश्च गणपैर्महामूर्धभिरेव च ।

एकनेत्रैर्महानेत्रैर्बहुनेत्रैश्च सर्वशः । ।५६। ।

कबन्धाकृतिभिश्चान्यैरनेत्रैर्गणनायकैः ।

एकनासैर्महानासैर्बहुनासैरनासिकैः । ।५७। ।

एकवक्त्रैर्महावक्त्रैर्बहुवक्त्रैरवक्त्रकैः ।

एकदंष्ट्रैर्महादंष्ट्रैर्बहुदष्ट्रैरदंष्ट्रकैः । ।५८।।

एकहस्तैर्महाहस्तैर्बहुहस्तैरहस्तकैः ।

विश्वरूपैर्विरूपैश्च सुरूपै रूपवर्जितैः ।

एवंविधैर्महायोगैर्भूतैर्भूतपतिर्वृतः । ।५९।।

६६ दोलाललितविक्षेपैः (?) । ६७ सिंहसेविते - क । ६८ ध्वजोल्लम्बितदोलानां (?) । ६९ मुखदर्दर-वाद्यैश्च - क । ७०. गणेश्वरैः - क. । ७१ सिंहव्याघ्रमुखै (?) । ७२ क्रोष्टुकाकारिमूर्तिभिः ख, । ७३. स्तयापरे - क.

विशुद्धरत्नाङ्गविभूषिताङ्गदा७४ शिलातले हेममये मनोरमे ।

सुखोपविष्टं मदनाङ्गनाशनं चुचोद७५ वाक्यं गिरिराज्यनन्दना७६ ।।8.114.६ ० ।।

देव्युवाच

भगवन् भूतभव्येश गोवृषाङ्कितशासन ।

तव कण्ठे महादेव भ्राजतेम्बुदसन्निभम७७ । । ६१ । ।

नात्युल्वणं शुभं शुभ्रं७८ नीलाञ्जनचयोपमम् ।

किमिदं देव दीप्तं ते७९ कण्ठे कामाङ्गनाशन ।

को हेतुः कारणं किं वा येनेदं नीलमीश्वर ।

एतत्सर्वं यथान्यायं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः८० । ।६२ ।।

श्रुत्वा वाक्यं ततो देव्याः पार्वत्याः पार्वतीप्रियः ।

कथां मङ्गलसंयुक्तां कथयामास शङ्करः । ।६३ । ।

महेश्वर उवाच

मथ्यमानेमृते पूर्वं क्षीरोदे सुरदानवैः ।

अग्रे समुत्थितं घोरं विषं कालानलप्रभम् ।। ६४।।

कालमृत्युरिवोद्भूतं युगान्तादित्यवर्चसम् ।

त्रैलोक्योत्सादसूर्याभं विस्फुरत्तत्८१ समन्ततः ।।६५।।

तं दृष्टवा८२ सुरसंघाश्च दैत्याश्चैव वरानने ।

विषण्णवदनाः सर्वे गतास्ते ब्रह्मणोन्तिकम् ।।६६। ।

दृष्टवा सुरगणान् भीतान्ब्रह्मोवाच महाद्युतिः ।

मया८३ष्टगुणमैश्वर्यं भवतां संप्रकल्पितम् ।।६७। ।

त्रैलोक्यस्येश्वरा यूयं सर्वे च विगतज्वराः ।

विमानचारिणः८४ सर्वे सर्वे स्वच्छन्दचारिणः । । ६८।।

प्रजाभिः सत्कृताः सम्यङ् नित्यं बहुमता मम ।

किमर्थे वा८५ महाप्रज्ञा भृशमुद्विग्नचेतसः ।।६९।।

७४ रत्नांशुविभूषिताङ्गदा - ख. घ., विभूषिताङ्गै (ङ्गे) - क टि.,.. ङ्गी - घ । ७५ जगाद - घ., उवाच - ख. । ७६गिरिराज पुत्री - ख. । ७७... म्बुजसन्निभम् (?) । ७८ शुभ्रे (?) । ७९ दीप्यंते - क, दीप्यते - ख । ८० वक्तुमर्हस्यशेषतः - ख. । ८१ विस्फुरन्तं - क. । ८२ तन्दृष्ट्वा - क. । ८३ यथा - ख. । ८४ विमानगामिनः - ख. । ८५ वो - ख. ।

केन व्यावर्तितैश्वर्या येन मां समुपस्थिताः ।

प्रजासर्गे न सोत्रास्ति८६ योज्ञान्मम निवर्तयेत् ।।8.114.७० ।।

अध्यात्मे चाधिभूते च अधिदैवे च नित्यशः ।

प्रजाकर्मविपाके च शक्ता यूयं प्रवर्तितुम् । ।७१ ।।

किं कार्यं कारणं किं वा८७ कुतो वा भयमागतम् ।

येन८८ यूयं समुद्विग्ना मृगा सिंहार्दिता इव । ।७२। ।

एतत्सर्वं यथान्यायं शीघ्रमाख्यातुमर्हथ ।

श्रुत्वा वाक्यं ततस्तस्य८९ ब्रह्मणः सुमहात्मनः९० ।।७३ । ।

ऊचुस्त ऋषिभिः सार्धं सुरदैत्येन्द्रदानवाः९१ ।

सुरासुरगणैर्ब्रह्मन्९२ मथ्यमाने९३ महोदधौ९४ ।।७४। ।

भुजङ्गभृङ्गसंकाशं नीलजीमूतसन्निभम् ।

प्रादुर्भूतं विषं घोरं संवर्त्ताग्निसमप्रभम् । ।७५।।

कालमृत्युरिवोद्भूतं युगान्ताग्निसमप्रभम् ।

त्रैलोक्योत्सादसूर्याभं विस्फुरत्तत्९६ समन्ततः । ।७६। ।

तेजसामिव संघातं सुमहत् समुपस्थितम् ।

विषण्णवदनाः सर्वे दृष्टोद्भूतं महाविषम् । ।७७। ।

विषेणोत्तिष्ठता तेन९७ कालानलसमत्विषा९८ ।

निर्दग्धो रक्तगौराङ्गः कृतः कृष्णो जनार्दनः । ।७८।।

तं दृष्टवा रक्तगौराङ्गं कृतं कृष्णं जनार्दनम् ।

सर्वे भीता९९ वयं ब्रह्मँ१००स्त्वामेव शरणं गताः ।।७९। ।

सुराणामसुराणाञ्च श्रुत्वा वाक्यं भयावहम् ।

प्रत्युवाच महातेजा ब्रह्मा लोकपितामहः१०१ । ।8.114.८० ।।

८६ मोदन्ति - ख । ८७ किन्नु - ख । ८८ केन - ख । ८९ नु ते तस्य - क. । ९० परमात्मनः - क । ९१ सुरा दैत्येन्द्रदानवाः - क । ९२ सुरासुरैर्मथ्यमाने - क । ९३ पयोत्सङ्गात् - क. । ९४ महातपाः - क, महोदधेः (?) । ९५ ... सप्रभं - क । ९६ विस्फुरन्तं - क. । ९७ विषेणोत्तिष्ठमानेन - क,? त्थितमात्रेण (?) । ९८. समार्चिषा क । ९९ ततस्सर्वे - क. । १०० भीता - क । १०१ लोकनमस्कृतः - ख. ।

621

शृण्वन्तु देवताः सर्वे ऋषयश्च१०२ तपोधनाः ।

यत्तदग्रे१०३ समुद्भूतं मथ्यमाने महोदधौ१०४ । ।८ १ । ।

विषं कालानलप्रख्यं कालकूटमिति श्रुतम्१०५ ।

तस्य१०६ प्रोद्भूतमात्रस्य विराजन्ते न१०७ देवताः ।।८२। ।

तस्य१०८ विष्णुरहं वापि सर्वे वा सुरपुङ्गवाः ।

शक्नुवन्ति न वै१०९ सोढुं वेगमन्यत्र शङ्करात् । ।८३ ।।

इत्युक्त्वा पद्मगर्भाभः पद्मयोनिरयोनिजः ।

मामेवं स्तोतुमारेभे११० ब्रह्मा वेदविदां वरः । ।८४।।

ब्रह्मोवाच

नमस्तुभ्यं विरूपाक्ष नमस्ते नैकचक्षुषे१११ ।

नमःपिनाकहस्ताय वज्रहस्ताय वै नमः । ।८५। ।

नमस्त्रिशूलहस्ताय दण्डपाशासिपाणये ।

नमस्त्रैलोक्यनाथाय भूतानां पतये नमः । ।८६ । ।

नमः सुरारिहन्त्रे च११२ सोमसूर्याग्निचक्षुषे ।

ब्रह्मणे चैव रुद्राय विष्णवे चैव ते नमः । ।८७। ।

सांख्याय चैव योगाय भूतग्रामाय वै नमः ।

मन्मथाङ्गविनाशाय कालकालाय११३ वै नमः ।।८८। ।

रुद्राय वसुरेताय देवदेवाय रंहसे ।

उष्णीषिणे सुवक्त्राय सहस्राक्षाय मीढुषे ।।८९। ।

कपर्दिने करालाय११४ शङ्कराय हराय च ।

विरूपाय सुरूपाय शिवाय वरदाय च ।।8.114.९० । ।

त्रिपुरघ्ने मखघ्नाय मातृणां पतये नमः ।

बुद्धाय चैव शुद्धाय मुक्ताय११५ केवलाय च । ।९१ । ।

१०२ मु तयश्च - ख । १०३ यत्र चाग्रे - ख । १०४ पयोनिधौ - क । १०५ कालकूटेति विश्रुतम् - क । १०६ येन - ख । १०७ प्रोद्भूमात्रेण न विराजति - ख । १०८ न च - क । १०९ न शक्नुवन्ति च - क. । ११० इदं स्तोत्रं समारब्धो - क , गत्वेशं स्तोतुमारब्धो - घ. । १११ नेक चक्षुषे - ख । ११२.. नाशाय - क. । ११३ कालाकालाय - ख. । ११४ कधीराय - क. । ११५ मुक्तायै - क ख ।

लोकत्रयविधात्रे च शक्राय वरदाय च११६ ।

अग्रायाथ तथोग्राय विप्रायानन्तचक्षुषे११७ ।।९२।।

रजसे चैव सत्वाय तमसेव्यक्तयोनये ।

नित्याय चैवानित्याय नित्यानित्याय वै नमः ।।९३।।

व्यक्ताय चैवाव्यक्ताय व्यक्ताव्यक्ताय वै नमः ।

चिन्त्याय चैवाचिन्त्याय चिन्त्याचिन्त्याय वै नमः ।।९४।।

सूक्ष्माय चैवासूक्ष्माय सूक्ष्मासूक्ष्माय वै नमः ।

भक्तानामार्तिनाशाय प्रियनरायणाय च ।।९५।।

उमाप्रियाय शर्वाय नन्दिवक्त्राङ्कनाय च ।

पक्षमासार्धमासाय११८ ऋतुसंवत्सराय च ।।९६।।

बहुरूपाय मुण्डाय दण्डिनेथ वरूथिने११९ ।

रथिने१२० धन्विने नित्यं१२१ जटिने ब्रह्मचारिणे ।।९७।।

ऋग्यजुःसामरूपाय१२२ पुरुषायेश्वराय च१२३ ।

नमस्ते भगवन्् २ ' व्यक्ष नमस्ते भगवञ्छिव ।।९८।।

नमस्ते देवदेवेश नमस्ते भूतभावन ।

इत्येवमादिचरितैः स्तुतं स्तुत्यं१२५ नमोस्तुते१२६ ।।९९।।

प्रणम्य मूर्ध्ना प्रणतोस्मि रुद्रं जगद्गुरुं देववरं त्रिनेत्रम् ।

सूक्ष्मोसि योगातिशयाधिगम्यं तेजोनिधे१२७ व्यक्तमुपैमि रुद्रम् ।।8.114.१००।।

ज्ञात्वा तु भक्तिं मम देवदेव प्रसीद गङ्गाम्बुनिषिक्तकेश ।

त्वां सौरभेयाम्बुदचित्रयानं१२८ शिवं प्रयत्नात् शरणं गतोस्मि१२९ ।।१०१।।

एवं तेन तदा१३० पूर्वं ब्रह्मणा लोककर्तृणा ।

स्तुतोहं विविधैः स्तोत्रैर्वेदवेदाङ्गसंभवैः । ।१०२।।

११६ इन्द्रियाणां वराय च - ख. । ११७ नेकचक्षुषे - क । ११८ वर्षाय (?) । ११९ ... न्धवरूथिने - घ. । १२० ध्वजिने (?) । । १२१ चैव - क । १२२ सामग्र्यजुरथर्वाय (?),... माथर्वाय - क. । १२३ पुरुधामे-श्वराय च (?) । १२४ भगवान् - क ख । १२५ स्तुतिस्तुत्यं - क. ख., तुभ्यं - क. । १२६ नमो नमः - (क?) । १२७ योगातिशयाभिगम्यं तेजोनिधिं - ख. । १२८... चिन्तयानं - ख, । १२९ शरणा- गतोस्मि - ख. । १३० भगवता - ख. ।

ततः प्रीतो ह्यहं तस्य१३१ ब्रह्मणोथ महात्मनः१३२ ।

नतस्तं१३३ मुख्यया वृत्त्या पितामहमथाब्रुवम् । ।१ ०३ ।।

भगवन् भूतभव्येश भूताधिप१३४ महातपः१३५ ।

किं१३६ कार्यं ते मया ब्रह्मन्१३७ कर्तव्यं वद१३८ सुव्रत ।

श्रुत्वा वाक्यं ततो ब्रह्मा प्रत्युवाचाम्बुजेक्षणे ।। १ ०४। ।

ब्रह्मोवाच

भूतभव्यभवन्नाथ श्रूयतां कारणेश्वर१३९ ।

सुरासुरगणैर्देव मथ्यमाने महोदधौ१४० ।। १०५ । ।

मयूरभृङ्गसकाशं१४१ नीलजीमूतसन्निभम् ।

प्रादुर्भूतं विषं घोरं संवर्त्ताग्निसमप्रभम् । । १०६ ।।

कालमृत्युरिवोद्भूतं युगान्तादित्यवर्च्चसम् ।

त्रैलोक्योत्सादसूर्याभं विस्फुरत् तत्१४२ समन्ततः । । १०७ ।

विषेणोत्तिष्ठता तेन१४३ कालानलसमत्विषा ।

निर्दग्धो रक्तगौराङ्गः कृतः कृष्णो जनार्दनः ।। १०८ ।।

तं दृष्टवा रक्तगौराङ्गं कृतं कृष्णं जनार्दनम् ।

ततः सर्वे वयं१४४ भीतास्त्वामेव शरणं गताः१४५ ।।१ ० ९।।

तत्१४६ पिबस्व महादेव लोकानां हितकाम्यया ।

भवानग्रस्य भोक्ता वै भवान्देववरः१४७ प्रभुः ।।8.114.१ १० ।।

भवांस्तस्य१४८ महावेगं समर्थः सन्नियच्छितुम् ।

नान्यः कश्चित् पुमाञ्छक्तो जगत्यस्मिँश्चराचरे१४९ ।।१ ११ । ।

पातुमेको महादेव समर्थस्त्वं महाद्युते१५० ।

तस्यैवोग्रप्रभावस्य कालानलसमत्विषः(?) । । ११२ ।।

१३१ प्रीतोस्मि तस्याहं - ख- । १३२ ब्रह्मणः परमात्मनः - क. । १३३ ततस्तं - क., तमहं - ख. । १३४ लोकनाथ - ख. । १३५ भूताधिक - क., जगत्पते - ख. । १३६ यत् - क. । १३७ महाब्रह्मन् - ख. । १४८ तव - क. । १३९ कारणं परम् (? । । १४० सुरासुरैर्मथ्यमाने क्षीरोदे भगवञ्छिव - क । १४१ अभवन्मेघसंकाशं - क. । १४२ विस्फुरन्तं - क. । १४३ विषेणोत्तिप्ठमानेन - क. ख, त्थितमात्रेण (?) । १४४ भयं (भयाद?) - क । १४५ भृशं वृषभवाहन - ख. । १४६ तं - क. । १४७ भवाँश्च वरदः - घ । १४८ भगवान् स्तां (तं) - क. । १४९ पुमाञ्छक्तस्त्रिषु लोकेषु विद्यते - ख. । १५. महाद्युतिः - ख ।

वेगं सोढुं१५१ महादेव समर्थोन्यो१५२ न विद्यते ।

तस्यैवं ब्रुवतो देवि१५३ ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ।।११ ३।।

बाढमित्येव तद्वाक्यं प्रतिगृह्य वरानने ।

तदहं१५४ पातुमारब्धो विषमन्तकसन्निभम् ।।१ १४।।

लोकत्रयहितार्थाय सुरदैत्येन्द्रसन्निधौ१५५ ।

पिबतो मे महाघोरं विषं सुरगणार्चिते१५६ ।

कण्ठे समभवत् क्षिप्रं कृष्णं कृष्णाम्बुजे१५७क्षणे ।। ११५ ।।

तद् दृष्ट्वोत्पलपत्राभं१५८ कण्ठे सक्तं महाविषम्१५९ ।

तक्षकं नागराजानं लेलिहानमिवोरगम् ।।१ १ ६।।

अथोवाच महातेजा ब्रह्मा लोकपितामहः ।

शोभसे त्वं महादेव कण्ठेनानेन सुव्रत ।।१ १७।।

इति तस्य वचः श्रुत्वा मया गिरिवरात्मजे ।

पश्यतां सुरसंघानां दैत्यानाञ्च वरानने ।। १ १८।।

यक्षगन्धर्वसिद्धानां१६० पिशाचोरगरक्षसाम् ।

धृतं कण्ठे विषं घोरं ततः श्रीकण्ठता मम ।।१ १९।।

तत्कालकूटं विषमुग्रतेजः१६१ कण्ठे धृतं पर्वतराजकन्ये१६२ ।

पश्यन् समस्तः१६३ सुरदैत्यसंघो१६४ हृष्टः१६५ परं विस्मयमाजगाम१६६ ।।8.114.१२० ।।

ततः सुरगणाः सर्वे सयक्षोरगराक्षसाः ।

ऊचुः प्राञ्जलयो देवि१६७ मत्तमातङ्गगामिनि ।।१२१ ।।

अहो बलं वीर्यपराक्रमस्ते अहो वपुर्योगबलं तवेदम्१६८।

अहो विभूतिस्तव देवदेव गङ्गाजल१६९ प्लावितचन्द्रमौले१७० ।।१२२।।

त्वमेव विष्णुश्चतुराननस्त्वं त्वमेव सूर्यो रजनीकरस्त्वम् ।

त्वमेव कालो नियतिस्त्वमेव त्वमेव मृत्युर्धनदस्त्वमेव१७१ ।।१२३।।

१५१ समर्थोन्यो - ख । १५२ वेगं सोढुं - ख. । १५३ ब्रुवतस्तु वरारोहे - ख । १५४ ततोहं - क ख. । १५५ लोकत्रयहितार्थायासुरदैत्येद्रवन्दिते - क. । १५६ सुरगणार्चितं (न्तिकं?) - क. । १५७ सुरगणार्चितं (ते?) - क । १५८ तन्नीलोत्पलपत्राभ - क । १५९ शक्तमिवान्तकं - क. । १६० नागानां - ख. । १६१... मुग्रतेजं - क. ख. । १६२ पुत्रि - क? । १६३ संपश्यमानाः - क. ख. । १६४... संघाः - क. ख. । १६५ हृष्टाः - क. ख. । १६६... मीयुरन्ये (?) । १६७ भूत्वा - ख, तेषां - क. । १६८ तदेव - ख. । १६९ देव सङ्गोजटा? - क. । १७० जलाप्लावितकेशदेश - ख. । १७१ मृत्युर्दहनस्त्वमेव - ख ।

त्वमेव सूक्ष्मः१७२ पुरुषोव्ययस्त्वं त्वमेव सूक्ष्माच्च परं च सूक्ष्मम् ।

व्यक्तं त्वमेव प्रकृतिस्त्वमेव त्वमेव सत्वं च१७३ भवोद्भवं च । ।१२४।।

त्वमेव भूमिः सलिलं त्वमेव त्वमेव वह्निः पवनस्त्वमेव ।

त्वमेव खं भूतभविष्यभव्यं त्वमेव भूतं भवभव्ययुक्तम् ।।१ २५। ।

त्वमेव यज्ञो नियमस्त्वमेव त्वमेव सर्वं प्रकरोषि धर्मम् ।

त्वमेव सर्वस्य चराचरस्य पृथग् विभक्ता प्रलये च गोप्ता१७४ ।।१ २६।।

इत्येवमुक्त्वा१७५ वचनं सुरेन्द्राः प्रणम्य मां सिद्धगणाश्च हृष्टाः१७६ ।

व्यपेतशोकाः प्रविभक्तसोमा गता विमनैरनिलोग्रवेगाः१७७ ।।१२७।।

इत्येतत् परमं गुह्यं पुण्यात्पुण्यतरं महत् ।

स्वयं१७८ स्वयंभुवा प्रोक्तं स्तोत्रं१७९ पापप्रणाशनम् । ।१ २८।।

यस्तु धारयते नित्यं मत्परो नियमे स्थितः१८० ।

ब्रह्मोद्गीतं शिवं ह्येतत्१८१ सर्वरोगनिबर्हणम् ।। १२९।।

गतिं तस्य प्रवक्ष्यामि परत्रेह च' देहिनः१८२ ।

विषं तस्य वरारोहे स्थावरं जंगमं तथा१८३ । । 8.114.१३०।।

संप्राप्य गात्रं१८४ सुश्रोणि क्षिप्रं सप्रतिहन्यते१८५ ।

शममेत्य१८६ शुभं घोरं दुःस्वप्नं चापकर्षति ।।१ ३१ ।।

स्त्रीषु वल्लभतां याति सभायां पार्थिवस्य च ।

विवादे जयमाप्नोति युद्धे चैव न संशयः ।।१ ३ २।।

गच्छतोध्वनि च क्षेमं१८७ सत्वं चैवोपजायते१८८ ।

शरीरभेदे वक्ष्यामि गतिं तस्य वरानने ।।१ ३३ ।।

हरिश्मश्रुर्नीलकण्ठः शशाङ्काङ्कितमूर्धजः ।

त्र्यक्षोभेद्यस्त्रिशूली च वृषकेतुर्महाबलः ।।१३४।।

१७२ ब्रह्म - ख । १७३ नन्त्वञ्च - ख. । १७४ भोक्ता - ख. । १७५. मुक्ता - क. ख. । १७६ प्रगृह्य सोमं प्रणिपत्य माञ्च - ख. । १७७ रनिलोग्रवेगैः - क. ख., इत 'उत्तरं स्वमालयं मेरुमुपेत्य सर्वे " । इत्यधिकं ख पुस्तके । १७८ तदा - क. । १ ऽ ९ स्तव - ख. । १८० ब्रह्मोद्गीतमिदं शुभं - ख. । १८१ ह्ये (ही?) दं - क. । १८२ वरप्रद - ख. । १८३ वापि जगम - ख. । १८४ गात्र प्राप्य तु - ख. । १८५ विप्रतिहन्यते - ख । १८६ शमय - क. । १८७ गच्छते क्षेममध्वानं - ख. । १२८ शरीरे नास्ति वै भयं - ख. ।

नन्दितुल्यवपुश्चैव नन्दितुल्यपराक्रमः ।

विचरत्यखिलं१८९ सिद्धः सप्तलोकं१९० ममाज्ञया ।।१ ३५। ।

न हन्यते१९१ गतिस्तस्य वायोरिव नभस्तले१९२ ।

मम पार्श्वचरो भूत्वा१९३ तिष्ठत्याभूतसंप्लवम्१९४ ।।१ ३६।।

येपि चैतद्वरारोहे सदा शृण्वन्ति मानवाः ।

तेषां चैव प्रवक्ष्यामि फलं फलसहस्रदे । । १ ३७।।

ब्राह्मणो वेदमाप्नोति क्षत्रियो विन्दते महीम् ।

वैश्यस्तु लभते लाभं शूद्रः प्राप्नोति सद्गतिम् ।।१३८।।

व्याधितो मुच्यते रोगाद् बद्धो मुच्येत बन्धनात् ।

गुर्विणी जनयेत् पुत्रं कन्या विन्दति सत्पतिम् ।।१३९।।

नष्टञ्च लभते द्रव्यमिह लोके परत्र च ।

गवां शतसहस्रस्य सम्यग् दत्तस्य यत्फलम् । ।8.114.१४० । ।

तत्फलं समवाप्नोति श्रुत्वा मर्त्यः कथामिमाम् ।

अक्षरं वाथ पादं वा श्लोकं श्लोकार्धमेव वा ।।१४१ ।।

अथवा सर्वमध्यायं देवब्राह्मणसंसदि ।

यः पठेन्मानवो नित्यं मद्गतेनान्तरात्मना ।। १४२।।

श्रद्दधानः सदोद्युक्तो रुद्रलोके महीयते ।

पठस्व देवि भद्रन्ते पाठयस्व च बान्धवान् ।। १४३ ।।

अतः परतरं स्तोत्रं न भूतं न भविष्यति ।

नापि यक्षाः पिशाचा वा न भूता न विनायकाः १४४।।

कुर्युर्विघ्नं गृहे तत्र यत्रायं तिष्ठते स्तवः ।

यथाविमुक्तं क्षेत्रेषु क्षेत्रं श्रेष्ठं प्रकल्पितम् ।। १४५। ।

तथा स्तवो वरिष्ठोयं स्तवानां ब्रह्मनिर्मितः ।

यश्चैनं श्रावयेच्छ्राद्धे ब्राह्मणान् पादमन्ततः ।। १४६।।

अक्षय्यमन्नपानं वै पितॄँस्तस्योपतिष्ठति ।

मनसा चिन्तितं यच्च यच्च वाचाप्युदाहृतम् । । १४७।।

१८९ त्यखिलान् - क. । १९० सप्तलोकान् - ख. । १९१ हन्यति - क. ख. । १९२ अनिलस्याम्बरे यथा - ख. । १९३ धरोभूमि - ख. । १९४ प्रत्याभूतः समृद्ध (ध्य) ति - ख. ।

सर्वं संपद्यते तस्य स्तवस्यास्यानुकीर्तनात् ।

श्रुत्वैतत् परमं गुह्यं येपि स्युः पापयोनयः ।।१४८।।

स्त्रियः शूद्राश्च तेपीह रुद्रलोकं व्रजन्त्युत ।

यदा मानुष्यतामेति कदाचित् कालपर्ययात् ।।१४९।।

वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो विमले जायते कुले ।

देवभक्तश्च भवति धर्मञ्च कुरुते तदा ।।8.114.१५०।।

इतिहासमिदं पुण्यं सर्वकिल्विषनाशनम् ।

ऊक्तं मयात्र तुष्टेन स्वयमेवाम्बुजेक्षणे ।।१५१।।

इति स्कन्दपुराणे अमृतमथने नीलकण्ठोपाख्याने ब्रह्मदेवकृतं महादेवस्तोत्रं नाम चतुर्दशोत्तरशततमोध्यायः

व्यास उवाच

अमृतेपहृते तस्मिन् विष्णुना छद्मरूपिणा ।

दैत्याश्च दानवाश्चैव किं चक्रु स्तदन्तरम्१ ।।१।।

सनत्कुमार उवाच

ते क्रोधाद्वञ्चिताः सर्वे विष्णुना दानवेश्वराः ।

सन्नह्य युद्धाय तदा गर्हन्तो२ विष्णुमूचिरे ।।२।।

धिग्बल धिक् च ते शौर्यं पाप धिक् ते पराक्रमम्३ ।

विश्रम्भघाती४ नित्यं त्व५न्नीचकर्मा६ दुरात्मवान् । ।३ ।।

त्वया निकृत्या निहतो हिरण्यकशिपुः पुरा ।

हिरण्याक्षश्च दैत्येन्द्रोमृतं चेदमपाहृतम्७ ।।४।।

न तवास्ति बलं युद्धे निकृत्या हि बली भवान् ।

युद्धे स्थितो भवानस्तु न नो८ मोक्षमवाप्स्यति९ ।।५।।

१ चक्रे तदनन्तरम् - क. । २ गर्हयन - क. ख. । ३ पराक्रमः - ख. । ४ विश्रम्भघातिन - ख. । ५ च - क. ख. । ६ नीचकर्म - ख. । ७ हयमृतं चेदमे (मा) हृतं - क. ख. । ८ ततो - क. । ९... नवाप्स्यसि - ख. ।

सनत्कुमार उवाच

ततः स दैत्याराट् क्रुद्ध उद्गिरन्१० पावकार्चिषः११ ।

रथेनाम्बुदनादेन विष्णुमेवाभिदुद्रुवे । ।६ ।।

विप्रचितिश्च१२ दैत्येन्द्रो गजेन गजिनं तदा ।

समाह्वयत् सहस्राक्षं गजिन वज्रपाणिनम्(?) । ।७ । ।

विरोचनस्तु संक्रुद्धो धनेशं राक्षसाधिपम् ।

गजेनैवाभिदुद्राव जलदो भास्करं यथा । ।८। ।

बलिर्वैरोचनिश्चापि यमं पितृगणाधिपम् ।

रथेनैवाभिदुद्राव विघ्नो विघ्नमिवापरम्१३ । । ९।।

अनुह्लाश्च दैत्येन्द्रो हिरण्यकशिपोः सुतः ।

वरुणं प्रति दुद्राव नदीवेगो यथार्णवम् । ।8.115.१ ० ।।

मयस्तु१४ दानवश्रेष्ठस्तारस्तारक एव च ।

आदित्यैस्सह संसक्ता१५ गजा इव महागजैः । । ११ । ।

शरभः शतकेतुश्च बलो मूकश्च दानवः ।

रुद्रानेवाभ्यभावन्त१६ सिंहाः सिंहानिवाजने ।। १२। ।

शम्भुः कार्तस्वनश्चैव महामायश्च शम्बरः ।

वसुभिः सह संसक्ता व्यसनानीव साधुभिः । ।१ ३ । ।

नरकोथ हयग्रीवस्तथेन्द्रदमनोसुरः ।

अश्विभ्यां सह संसक्ता१७ ग्रहाभ्यामिव तारकाः ।। १४। ।

अन्ये चान्यैस्सुरैस्सार्धं महामाया महाबलाः ।

आहूयाहूय युध्यन्ते१८ सर्वे क्रोधेन दानवाः । ।१ ५ । ।

विप्रचित्तिर्महामायः सहस्राक्षं त्रिभिः शरैः ।

अर्दयामास नादेन नादयानो दिशो दश१९ ।। १ ६। ।

१० उत्किरत्. (?), उद्गिरत् - क., दानवाः - ख. । ११ पावकार्चिषाः - (?। १२. स्तु; ख । १३ मिवापरः - ख. । १४ यमस्तु - क. ख. । १५ संयुक्ता - क. । १६.. नेवाभिधावन्तः - क. । १७ संसक्तो (क्तौ? - क. । १८ युद्ध्यन्ति - ख. । १०. दिशः - क ख. ।

तस्येन्द्रः कार्मुकं चित्रमस्यतो लघुहस्तवान् ।

वज्रेण शतधारेण शतधा व्यभजद्२० बली ।। १७। ।

ततोस्य गजमाघोरे२१ कार्मुकं गृह्णतोपरम् ।

गजेन पोथयामास स पपात यथा गिरिः । ।१८ । ।

तमाप्लुतं२२ गजाच्चैव दानवं देवराड् बली ।

वज्रेणाताडयत् क्रौञ्चं शक्त्या गुह इवाहवे । । १ ९। ।

स तेन वज्रघातेन दानवो मूढचेतनः२३ ।

अपतद् भूतले क्षिप्रं वातरुग्ण इव द्रुमः२४ ।।8.115.२ ० ।।

ततो हाहाकृतमभूद्दानवानां बले तदा ।

साधुसाध्विति देवानां सिंहनादाश्च बृंहिताः । ।२ १ । ।

प्रतिलभ्य ततः संज्ञां स शक्त्या२५ भीमरूपया ।

मातङ्गः तस्य संमत्त२६मनयद्यमसादनम् । ।२२ । ।

ततोस्य पृष्ठरक्षाँश्च कवचञ्च महाप्रभम् ।

शातयामास२७ देवाग्र्यस्स२८ हित्वा संयुगं ययौ । ।२३ । ।

बलिर्यमस्य पुण्ड्रं२९ च कृतान्तं कलहं तथा ।

कालञ्च नियतिञ्चैव किङ्करान् पाशमेव च । ।२४।।

एकैकं पश्यतस्तीक्ष्णैः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ।

यमञ्चैव चतुष्षष्ट्या हृदये समविध्यत । । २५।।

तस्य चानदतः क्षिप्रं यमः क्रुद्धो हसँस्तदा ।

दण्डेन रथमाहत्य भस्मसायुज्यमानयत्३० । । २ ६।।

हते रथे ससूते तु साश्वे३१ सह पदानुगैः ।

तिष्ठतिष्ठेति सन्नद्य३२ यमं बलिरधावत ।। २७। ।

तस्यापतत एवाशु३३ यमो दण्डमवासृजत् ।

मूर्ध्नि तेन प्रहारेण ततः सोगान्महीतलम् । ।२८ ।।

२० न्यभजत् - क. । २१ माराधे - क., मारोहे - ख. । २२ तमाप्नुतं - क. ख. । २३ मूढचेतसः - ख । २४ इवार्णवः - क. । २५ संज्ञामशन्या - ख. । २६ संमतं तस्य - क. ख. । २७ सातयामास - क. । २८ देवोग्र्यस्स - ख.,. स्त - क. ख. । २९ पुण्यं - क., पुण्ड्राँ - ख. । ३० सायोज्यमानयत् - क ख, । ३१ साश्वै - क. ख । ३२ सन्नाद्या - क., संछाद्य - ख. । ३३ एवः थ - क. ख ।

ततो हाहाकृतमभूद्दानवानां बले तदा ।

गृहण गृहणेति चाप्यूचुः कष्टं कष्टं तथापरे ।।२९।।

अनुह्लादस्तु वरुणं नाराचेन महाबलः ।

आहत्य हृदये क्रुद्धो रथोपस्थे न्यपातयत् । ।8.115.३ ० । ।

स उत्थाय क्षणाद्देवो विकृष्य बलवद्धनुः ।
सायकाँस्तस्य संधार्य३४ धनुश्चिच्छेद वीर्यवान् ।।३ १ ।।
अश्वाञ्जघान सूतस्य शिरः कायादपातयत् ।
तस्य प्रस्कन्दतश्चापि हताश्वाद्रथसत्तमात् ।।३२ ।।
बिभेद हृदयं शीघ्रं स पपात यथा मृतः ।
मय३५स्तारस्तारकश्च आदित्यान् दृढमार्दयन् ।।३ ३ ।।
तेपि तान् विरथाञ्चक्रुः सर्वाञ्छरशतैस्त्रिभिः३६ ।
शरभः शतकेतुश्च बलो मूकश्च दानवः ।।३४। ।
रुद्रानस्त्रैर्बहुविधैर्नादयन्तोर्दयन्युधि ।
तेषामस्त्राणि तानि स्म प्रतिवार्य महाबलाः । ।३ ५।।
शलभा इव केदारान् मुहूर्तेन व्यनाशयन्३७ ।
ते काल्यमानास्तै रुद्रै३८र्बहुभिर्विरथास्तदा ।।३६।।
रणं त्यक्त्वा महामाया विपलायन्त३९ सर्वशः ।
शम्भुः कार्तस्वनश्चैव महामायश्च शम्बरः । ।३७।।
वसूनभ्यद्रवन् युद्धे गजाः प्रतिगजानिव ।
तेषान्तु वसवः सर्वे स्वापनास्त्रं४० ससर्जिरे ।।३८।।
रथेष्ववस्थिता येन बभुः सुप्ता यथा मृगाः ।
तान् सुप्तान् रथयन्तारो रणात्तस्मादपाहरन् । ।३९।।
हरतां चैव सूतानामुत्तमाङ्गान्यपातयन् ।
ते हतेष्वथ सूतेषु उद्भ्रान्तैर्वाजिभिस्तदा । ।8.115.४० । ।

३४ संवार्य - क. । ३५ यम - क ख. । ३६ गतस्त्रिभिः - ख., गभस्तिभिः - क. । ३७ व्यशातयन् - ख. । ३८ आहन्यमानास्तै - ख.,?.. स्त्रै - क. । ३९ व्यपलायन्त - क. । ४० श्वा (स्वा) पनार्थं - क ।

सुप्ता एव रणे सर्वे भ्राम्यन्ते दितिसूनवः ।

नरकोथ हयग्रीवस्तथेन्द्रदमनोपि च । ।४१ ।।

अश्विनौ द्वौ४१ सुसंयत्ता युयुधुस्ते सुरेश्वराः ।

तानापतत४२ एवाथ तौ देवौ४३ भिषजां वरौ ।।४२।।

दण्डेनास्त्रेण विरथान् सर्वानेव प्रचक्रतुः ।

पुनश्चापततः सर्वान् गदिनः क्रोधमूर्छितान् । ।४३ ।।

वायव्यास्त्रेण सहसा संचिक्षिपतुराहवे ।

अन्ये चान्याँस्तदा देवा दितिपुत्रान् व्यपोथयन्४४ । ।४४। ।

अभज्यन्त यथा सिंहैर्मृगारण्येभिसंहताः४५ ।

प्रह्लादश्चापि दैत्येन्द्रो विष्णुना सह संगतः । ।४५।।

महत् कृत्वा तदा युद्धं विरथः समपद्यत ।

स चक्रेण हताश्वस्तु हतसूतपदानुगः ।।४६ ।।

गदां गृहीत्वा प्रस्कन्द्य जनार्दनमुपाद्रवत् ।

तस्योद्यतकरस्याथ धावतश्च महामुने । ।४७।।

चिच्छेद तां गदामाशु चक्रेणैव जनार्दनः ।

अथ ते दानवाः शूर४६स्तैर्देवैर्भग्नविक्रमाः । ।४८। ।

अभज्यन्त यथा सिंहैर्वने मृगगणा भयात् ।

तान्भग्नान्४७ भज्यमानाँश्च दृष्टवा त्यक्त्वा रणं ययुः । ।४९।।

प्रह्लादोपि रणं त्यक्त्वा तानेवानुजगाम ह ।

तेषु भग्नेष्वथेन्द्रस्य जयशब्दं सुपूजितम् ।।8.115.५० ।।

समं चक्रुस्तदा देवाः सनारायणलोकपाः ।

सिंहनादांश्च विविधान् वादित्राणि न्यवादयन् ।।५१ । ।

इति स्कन्दपुराणे अमृतमथनेयुद्धे पञ्चदशोत्तरशततमोध्यायः४८

४१ च - क । ४२ नाता - क. । ४३ देवे (?) । ४४ न्यपोथयन् - ख. । ४५ पद्यार्धमेतदत्र प्रमादादापतितं प्रतिभाति । ४६ शूरा - ख. । ४७ ते तान्. (?। ४८ अध्यायः १६८ - ख., नात्राध्यायसमाप्तिर्घ- पुस्तके ।

632

सनत्कुमार उवाच

एवं तदभवद् व्यास अमृतस्यावमन्थनम् ।

युद्धञ्च सुमहाघोरं१ प्रह्लादेन सहैव तु ।। १ । ।

स तु कालेन महता कृत्वा युद्धशतान्युत ।

पुत्रे विरोचने राज्यं प्रददावसुरेश्वरः । ।२। ।

विरोचनः पुनर्व्यास राज्यस्यार्थे महाबलः ।

आटीबके हतो युद्धे देवेन्द्रेण महौजसा२ । । ३ ।।

व्यास उवाच

आटीबकः स संग्रामः कथमासीन्महाभयः ।

श्रोतुमिच्छामि भगवन्३ परं कौतूहलं हि मे ।।४। ।

सनत्कुमार उवाच

बभूव पुनरेवेह देवानामसुरैः सह ।

सख्यं४ ते ददृशुश्चैव५ दूराद्वै६ विस्मिताननाः । ।५।।

घोरामिलावृते तस्मिन् वर्षे विकृतरूपिणीम् ।

उग्रामाथर्वणीं कृत्या७मसुराणां भयंकरीम् ।।६। ।

तां दृष्टवा तेब्रुवन् केयमाटिरित्येव देवताः ।

असुरा बक इत्येव विवादश्चाप्यजायत । ।७। ।

सापि कृत्या तदा घोरा देवेभ्यो दर्शनं ददौ ।

आटिरित्येव तेषां च असुराणां बकोभवत्८ । ।८।।

तेषां पणोभवत्तत्र राज्यं प्रति महामुने ।

यो नो जितः स नो दासो जेता स्वामी भवत्विति ।।९। ।

ततस्सा ह्याटिरूपेण सर्वेभ्यो दर्शनं ददौ ।

ततस्ते विजिता देवाः प्रोचुर्ना स्म१० जिता११ इति ।।8.116.१ ० ।।

१ सुमहद् घोरं- क. ख. २ हतौजसा - ख., अत्राध्यायसमाप्तिर्घपुस्तके । ३ भगवान् - क . ख। ४ संख्यं - क. ख. । ५ दद्दशिरे चैव - क. ख. । ६ दूराते - क. ख. । ७ ज्ञात्वा - क. । ८ तु (वै) बकः - ख. । ९... न्देवान् - क. ख. । १० न स्म (?) । ११... ज्जिता - क. ।

633

बक१२ एवैष सुव्यक्तं जिता यूयं न संशयः ।

नायमाटिर्बकोयं वै न बकश्चाटिरेव हि१३ । । ११ ।।

एवं विवदतां युद्धमभवद्राज्यकारणात् ।

तेषां दानवमुख्यानां देवैस्सह भयावहम् । । १२ । ।

वर्षाणां वै सहस्रं तु हतो यत्र विरोचनः ।

हते विरोचने ब्रह्मा बलिं तेषां महासुरम् । । १३ । ।

अभ्यषेचयदिन्द्रत्वे१४ स च राजा बभूव ह ।

ततस्स लोकांस्त्रीन् व्यास बलेनाक्रामदव्ययः१५ ।। १४। ।

त्रैलोक्यस्येश्वरश्चैव स जज्ञे ह्यसुरेश्वरः ।

जित्वा युद्धेन१६ देवेन्द्रं स्थानादच्यावयत् प्रभुः ।। १५ ।।

इन्द्रत्वमकरोच्चैव यमत्वञ्च महाबलः ।

स एव वरुणश्चाभूद्धनेशोग्निस्तथैव च ।। १ ६।।

आदित्यश्चैव सोमश्च पर्जन्यो वृष्टिसर्जनः ।

सर्वं जगति कर्तव्यं स एव कुरुते सदा१७ ।। १७।।

एवं शासति वै राज्यं१८ देवानामसुखं तदा१९ ।

भ्रष्टैश्वर्या महात्मानो भ्रमन्ति शकुना इव ।। १ ८।।

तेषां ब्रह्मा ददौ बुद्धिं दुःखितानां महात्मनाम् ।

आश्वास्य बहुधा व्यास कारुण्याद् देवसत्तमः ।। १ ९।।

ब्रह्मोवाच

देवा न शक्योर२० युष्माभिर्बलिरेष प्रवाधितुम् ।

महात्मा धार्मिकश्चायममरश्च न संशयः ।।8.116.२ ० ।।

ब्रह्मण्यश्च बलीयाँश्च तथा लब्धवरश्च ह ।

तं गत्वा विप्ररूपेण विष्णुरेष प्रयाचतु२१ ।। २१ ।।

१२ एक - ख. । १३ च - ख. । १४... दिन्द्रन्तु - क.,... दिन्द्रस्तु - ख. । १५ बलेकामयदव्ययः - ख. । वशे कास्यद (?), बलेनाक्रम्य दानवः (?) । १६ जिहवा (हम) युद्धेन - । १७.. .न्यदा - क । १८ राज्ये - ख. । १९ तथा - ख. । २० शक्यं - क. ख. । २१ प्रयाचतां - ख ।

वामनं रूपमास्थाय भूमेर्वै विक्रमत्रयम् ।

दास्यते स गृहीत्वा तत् क्रमतामेष सर्वशः ।।२२।।

भूमिं क्रमसमां सर्वं करिष्यति न संशयः ।
क्रमं द्वितीयं धातास्य२२ अन्तरिक्षे ततः२३ स्वयम् ।।२३।।
अहं चैव प्रदास्यामि तृतीयं क्रममित्युत ।
एवं वो राज्यलाभोयं२४ दृश्यते नान्यथा सुराः ।।२४।।
यस्मिन्काले प्रक्रमते विष्णुरेष त्रिविष्टपम्२५ ।
तस्मिन्काले च रक्षध्वं सर्वयत्नेन दानवान् ।।२५।।
सनत्कुमार उवाच
त एवमुक्ता देवेशा निश्चित्य बहुधा शुभम् ।
विष्णुमूचुर्महासत्वाः क्रियतां ब्रह्मणो वचः ।।२६।।
दीक्षितश्चासुरश्रेष्ठो हयमेधेन सोद्य वै ।
कल्यं२६ चावभृथं२७ तस्य गत्वा याचस्व तं प्रभो ।।२७।।
सनत्कुमार उवाच
एवमस्त्विवति तेनोक्ता देवा युद्धाय दंशिताः ।
अतिष्ठन्त तदा सर्वे शक्रं कृत्वा पुरस्सरम् ।।२८।।
नारदोथ तदा गत्वा पूजितस्तेन भक्तितः ।
सुखोपविष्टः प्राहेदं वचनं वदतां वरः ।।२९।।
धर्मेण तव तुष्टोहमृषयश्च तपोधनाः ।
अनासुरमिद वृत्तं तव दानवसत्तम । ।8.116.३ ०।।
सर्वे२८ हि दानवाः२९ क्रूराः३० ब्रह्मघ्ना३१ लोककण्टकाः३२ ।
त्वं तु ब्राह्मणभक्तश्च लोकानां हितकृत्तथा ।।३१।।
तस्मात्तव शुभं चिन्त्यं सदैवासुरपुङ्गव३३ ।
यथा च ते शुभं किञ्चित् स्याद् राजन्नित्यमेव३४ हि३५ ।।३२।।

२२ दातास्य - ख. । २३ तव - क. ख. । २४ राज्यलम्भोयं - ख । २५ तृविष्टपम - क त्रिवि ख । २६ काल्यां - क., काल्यं - ख. । २७ चावभृतं - ख. । २८ सर्वो - क. । २९ दानवः - क । ३० क्रूरो - क. । ३१ ब्रह्मघ्नो - क. । ३२ लोककण्टकः - क. । ३३ सदेवासुरपुङ्गवाः - क । ३८ राज्यनित्यमेव - क ख । ३५ च - क ।

एष देवैः प्रणिहितो विष्णुर्विप्रत्वमास्थितः ।

त्रीँस्त्वा राज्यार्थमुद्युक्तः३६ प्रार्थयिष्यति विक्रमान् । ।३ ३ ।।

तन्न तस्य त्वया देयं३७ राज्यं३८ पश्चान्न ते३९ भवेत् ।

अतः परं भवान् राजन् प्रमाणमसुरेश्वर । । ३४।।

सनत्कुमार उवाच

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा बलिर्वैरोचनिस्तदा ।

उवाच प्रणतो व्यास नारदं दानवेश्वरः ।। ३५।।

शत्रवस्ते मम दृढं तेषां चाहं महामुने ।

यदि ते मां प्रयाचन्ते४० कृतार्थोस्मि ततो ननु ।।३ ६।।

स्वधर्मं४१ सं४२परित्यज्य यदि चेन्मधुसूदनः ।

मां प्रयाचति दीनात्मा सफलं जीवितं मम ।।३७। ।

व्रतं चेदं मम ब्रह्मन् सदैव हि महामुने ।

याचितो४३ न ददामीति न ४४ वदेयमिति प्रभो ।।३८। ।

उर्ध्वं प्राणा ह्युत्क्रामन्ति याचतो४५ विप्रसत्तम ।

ब्रुवतो न ददामीति नरकायोत्क्रमन्त्यथ । ।३९।।

देहीति रुदितस्याख्या४६ नास्तीति प्रतिरोदना ।

मा मां४७ नारद पश्यन्तु रुदन्तमितरे जनाः । ।8.116.४० । ।

एषा४८ भवति सर्वस्य पुरुषस्य महामुने४९ ।

याचतो मम दातायमिच्छा तद्ध्यक्षयं५० फलम् ।।४१ ।।

सोहं यदि न दास्यामि शत्रुभ्यो याचितं५१ महत् ।

नरकं रौरवं नाम प्रतिपत्स्याम्यसंशयम् ।।४२। ।

यो हि वै याचमानाय न ददाति नराधमः ।

स तं हिनस्ति याचन्तमाशाच्छेदान्न संशयः । ।४३ ।।

३६ स वै त्रीन् सुरकार्यार्थं घ। ३७ ते तस्य न त्वया देया घ.। ३८ राजन् (?) । पथ्या न ते क। ४० प्रयाचन्ति - क ख. । ४१ अर्धर्मं - क, सर्धर्मं (?) । ४२ स्वं - ख. । ४३ याचितं - क. । ४४ च - ख. । ४५ याचिते - ख । ४६ रुदितस्याह्वा - ख. । ४७ मा - ख. । ४८ येषां - ख. । ४९ महात्मनः - ख । ५० तद् व्यत्ययं - ख. । ५१ याचितो - ख. ।

भबान्मम पिता व्यक्तं५२ पुत्रः स्नेहकृतो५३ ह्यहम्५४ ।

नाहं न दास्ये विप्रेन्द्र निर्वृतिस्ते५५ भवत्वियम्६ ।।४४। ।

सनत्कुमार उवाच

ततस्स तं तदामन्त्र्य तेन चैव सुपूजितः ।

दिवमक्रामदव्यग्र५७श्चिन्तयानः कथं भवेत् । ।४५। ।

गतेथ तस्मिन्दिवसे रजन्यां स५८ महायशाः ।

विष्णुर्वामनरूपेण विप्रो भूत्वा तमर्थयत्५९ । ।४६ । ।

स चापि राजा विप्रेन्द्र६० रत्न३नि च वसूनि च ।

ग्रामान्दासीश्च महिषीर्गवाश्वान् रथहस्तिनः । ।४७।।

वाहनानि च चित्राणि सुवर्णं शयनानि च ।

शय्यास्तरणवस्त्राणि भूषणानि गृहाणि च ।।४८। ।

यं यमर्थयते६१ विप्रो यावद्यश्च६२ यथा यथा६३ ।

तथा तथा स दैत्येन्द्रो ददात्येवाविचारयन् । ।४९। ।

तं तथा वर्तमानं तु वामनः सुमहायशाः ।

प्राह मह्यं प्रयच्छस्व यदहं प्रब्रवीमि ते । ।8.116.५० ।।

स तमर्घेण६४ पाद्येन आसनादिभिरेव च ।

संपूज्यैवाब्रवीद्६५ ब्रूहि यत्तवेष्टं द्विजोत्तम । ।५१ ।।

वामन उवाच

यदि प्रयच्छसे राजन् याचमानाय कामतः ।

ततो ब्रवीम्यन्यथा तु न वक्ष्याम्यसुरेश्वर । ।५२। ।

बलिरुवाच

ज्ञात्वार्थं प्रतिजानीयां देयं ब्राह्मण तद्यदि ।

दातुं च शक्यं तत् स्यात्तु६६ ततोहं६७ दातुमुत्सहे । । ५३ । ।

५२ नित्यं - ख. । ५३ पुत्रस्नेहः कृतः - क । ५४. द्य वै - घ, ५५ निवृतिस्ते - घ । ५६ भवत्वयं - ख. । ५७ दिवमाक्रमदव्यग्र - ख । ५८ च - ख । ५९ तमार्थयत् (?) । ६० विप्रेभ्यो क., विप्रेन्द्रो - ख. । ६१ यद्यवर्थयते (?) । ६२ यावन्तं च (?) । ६३ तथा - क । ६ तमर्घ्येण - क । ६५ संपूज्य चाब्रवीद् - ख । ६६ ते तस्मात् - घ. । ६७ ततस्त (तद्) - घ. ।

वामन उवाच प्रतिज्ञा भवतो नित्यमियं६८ ह्यसुरसत्तम ।

यद्यत्प्रयाचते विप्रो दद्यां तत्तदहं त्विति६९ ।।५४।।

दीक्षितश्चाश्वमेधेन त्वं७० ददास्यसुराधिप७१ ।

यद्यत् प्रयाचते विप्रस्तत्तद्दत्से७२ न संशयः ।।५५। ।

सनत्कुमार उवाच

स एवमुक्तो निश्चित्य पुनरेवाह७३ तं नृपः ।

प्रहस्य सुमहावीर्यं इदं वचनकोविदः ।।५६।।

बलिरुवाच

भवान् विष्णुर्विप्ररूपी७४ छद्मना मां प्रयाचसे ।

क्षत्रधर्मं समुत्सृज्य कार्पण्यं७५ च प्रभाषसे ।।५७।।

दीनानामपि७६ सर्वेषामहं दद्यां७७ प्रयाचितः ।

राज्यं विना हि देवाय७८ तुभ्यं दास्ये यथेप्सितम् ।।५८।।

वामन उवाच

सत्यमेतदहं विष्णुर्हृतराज्या वयं त्वया ।

न राज्येद्य स्पृहास्माकं निःस्पृहा हि ततो वयम् ।

गृहं त्वां संप्रयाचाम७९ यत्र वत्स्यामि८० निर्वृतः८१ ।।५९। ।

बलिरुवाच

किंप्रमाणं गृहं तद्वै प्रयाचसि सुरेश्वर ।

कीदृशं क्व च तद्८२ दास्ये ब्रूहि वामन सर्वशः ।।8.116.६०।।

वामन उवाच

सर्वभूमिगुणैर्युक्तं यत्र तत्र महागृहम्८३ ।

मम क्रमैस्त्रिभिर्युक्तं८४ दत्स्व८५ राजन् गृहार्थिने ।।६१ ।।

६८. मिदं - क । ६९ प्रति - क । ७० ष्वं (स्व?) । - क । ७१ वदाम्यसुराधिप - ख । ७२ तत्तद्दत्स्व - घ, तद्ददस्व - क । ७३ पुनराह च - घ. । ७४.. विरूपी च - क., भगवन्विष्णुरूपी ख. । ७५ कार्कश्यं - क । ७६ दानानामपि? । ७७ दद्यात् - क. ख. । ७८ दीनाय - घ. । ७९ प्रयाचामो - ख । ८० वत्स्याम - ख. । ८१ निर्वृताः - ख. । ८ . त - क । ८३ तत्रैवेप्ट गृहं मम - घ. । ८४.. स्तुल्यं - घ.। ८९ धत्स्व - क. ।

सनत्कुमार उवाच

अथ शुक्रस्तदा व्यास८६ बलिं प्राह महातपाः ।

न दातव्यं महाराज विष्णुरेव महाबलः ।।।६२ ।।

अयं स हन्ता८७ सर्वेषां दानवानां दुरासदः८८ ।

छद्मनैव८९मिहायातो९० विष्णुरेनं९१ विसर्जय । ।६३ ।।

अनादृत्य वचस्तस्य प्रोवाच दितिनन्दनः ।

दास्ये तुभ्यं गृहं विष्णो यादृशं त्वं प्रयाचसे । ।६४।।

सनत्कुमार उवाच

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्रोवाच मधुसूदनः ।

बलिं राजानमनघं सर्वेषामेव सन्निधौ । ।६५। ।

वामन उवाच

साध्यो देवोहमनघ धर्मपुत्रो दितेः सुत९२ ।

ततः प्रतिग्रहे दोषो न ममास्ति महाबल । ।६६।।

यदि देयं गृहं मध्यं पश्चात् तापो न ते यदि ।

हस्ते मम जलं राजन् पातयस्वासुरेश्वर । ।६७ ।।

सनत्कुमार उवाच

ततस्स बाढमित्युक्त्वा भृङ्गारेण महाबलः ।

प्रदातुमुपचक्राम वामनाय गृहं महत् । । ६८। ।

अथ ते९३ दानवाः क्रूराः प्रतिषेधनलालसाः९४ ।

आजग्मुर्भृशमायत्ता९५ बलिं प्रति महामुने ।।६९।।

प्रह्लादो भ्रातृभिः सार्धं मयो जम्भोर्द्धलोचनः९६ ।

विप्रचित्तिश्च विक्रान्त अन्ये च सुमहाबलाः । ।8.116.७० । ।

ऊचुस्ते तं तदा गत्वा९७ कृत्वा प्रह्लादमग्रतः ।

बलिं वैरोचनिं व्यास चिन्तयन्तः पराभवम् ।।७१ । ।

८६... स्तदाभ्येत्य (?) । ८७ निहन्ता - घ. । ८८ महाबल. - घ. । ८१ छलेनैव - क. । ९०.. मिहायातं - क. ख. । ९१ मेनं (?) ९२ सुतः - क. । ९३ ततस्ते - ख. । ९४ प्रतिशोधनलालसाः - ख. । ९५ .मायस्ता - ख. । ९६ जृम्भणोवै नु .. - घ.,... द्य लोचनः - ख. । ९७ ज्ञात्वा - घ. ।

639

प्रह्लाद उवाच

किमिदं पुत्र दुर्बुद्धे त्वया व्यवसितं महत् ।

नाशनं दितिपुत्राणां नैतत् कार्यं महाबल ।।७२। ।

विष्णुरेव महामायो दुरात्मा दैत्यघातकः ।

लोकत्रयमपि ह्येष क्रमिष्यति न संशयः ।।७२ ।।

त्वमस्माकं गतिः पुत्र त्वं वीर्यं त्वं पराक्रमः ।

त्वयि जीवितमायत्तं मा नः क्षिप्रं विनाशय९८ ।।७४।।

हिरण्यकशिपू राजा हिरण्याक्षश्च दानवः ।

तव राज्ञः कलां पुत्र नार्घतः षोडशीमपि९९ ।।७५।।

मैतस्य विबुधस्य१०० त्वं गृहं दत्स्व ब्रवीम्यहम् ।

एतद्धि श्रेयः सर्वेषां तव चैव महाबल ।।७६। ।

सनत्कुमार उवाच

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्रह्लादस्य महात्मनः ।

बलिः प्रणम्य१०१ धर्मात्मा इदमाह महायशाः । ।७७।।

बलिरुवाच

जानेहं१०२ विबुधोयं वै विष्णुः सर्वासुरान्तकः ।

प्रतिज्ञैव ममेयं हि दातव्यं याचितेन मे ।।७८।।

अहं दानपतिः ख्यातस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ।

कथं तदन्यथा कुर्याञ्जीविते सति दानवाः ।।७९।।

अधर्म्यमयशस्यञ्च अस्वर्ग्यं भयदं महत् ।

कथं नामानृतं कुर्यामिति१०३ मे व्रतमाहितम् ।

प्रतिश्रुत्य कथं भूयोसुरास्ते धर्मकारणात् (?) ।।8.116.८०।।

प्रह्लाद उवाच

दानवानां सदैत्यानां पुत्र धर्मः स्वयं कृतः ।

अधर्मेण हि वर्धन्ते सदैव दितिदानवाः ।८१।।

९८ नैतत्कार्यं महाबल - घ. । ९१ नार्धन्ते - क., नार्हतः (?), सर्वे नार्हन्ति षोडशीम् - घ. । १००. देव सत्यं - घ. । १०१ बलिम्प्रणम्य - क. । १०२ जानेयं - क. । १०३ कुर्यादिति - ख., कुर्यामिति (?) ।

640

माया चैवानृतं चैव दम्भः सर्ववधस्तथा ।

यज्ञानां परिमोषश्च धर्म एष१०४ हि नः शुभः । ।८२। ।

स त्वं प्रतिश्रुत्य विभो मा ददस्व१०५ दुरात्मने ।

तथा हि नो भवेद् वृद्धिरन्यथेह भयं महत् ।।८ ३ । ।

सनत्कुमार उवाच

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा बलिर्निश्चिन्त्य१०६ बुद्धिमान् ।

उवाचासुरशार्दूल इदं वचनकोविदः ।।८४। ।

बलिरुवाच

य एष धर्मो धर्मेण भवद्भिः संप्रचोदितः ।

न ह्यस्य फलमानन्त्य क्रूरस्यासुरसत्तम ।।८५।।

हिरण्यकशिपू राजा नात्यन्तं सुखमाप्तवान् ।

हिरण्याक्षस्तथा१०८ चैव अन्धकश्चैव तत्सुतः ।।८६। ।

भवान् पितामहोस्माकं तथा क्रूरेण कर्मणा ।

तस्मान्नेदं प्रशंसन्ति ये केचिद्विदुषो (?) जनाः । ।८७।।

ऋषयः पश्य सत्येन धर्मेण दिवि संस्थिताः ।

देवा जयन्ति चात्यर्थं ग्रहा दिव्यन्ति चैव हि । ।८८ ।।

न कश्चिद् दृश्यते१०९ व्योम्नि तथा क्रूरेण कर्मणा ।

प्रसादयन् क्षामये त्वां ब्रवीमि दितिजेश्वर (?) ।।८९।।

प्रह्लाद उवाच

दुष्टं वाप्यथवा क्रूरं शोभनं वापि दानव ।

स्वकर्म न विमोक्तव्यं पारम्पर्यागतं महत् ।।8.116.९ ० । ।

- - - पितृभिश्चैव तथा चैव११० पितामहैः ।

आचीर्णं पुत्र नैतत्ते१११ विमोक्तव्यं महामुने ।।९१ ।।

बलिरुवाच

पितृभिर्हि यथा चीर्ण कर्तव्यं यदशङ्कितैः ।

गर्हितं यत्११२ सतां चापि पितामह शृणुष्व मे ।।९२।।

१०४ एषो - ख । १०५ ददक्ष्व - ख. । १०६ निश्चित्य (?) । १०७... ह्यस्या - ख. । १०८... स्तदा - ख.। १०९ दीव्यते (?) । ११० तव - ख. । १११ चैतत्ते - ख. । ११२ च - ख. ।

आसीदृषिरदीनात्मा वामदेव इति श्रुतः११६ ।

तस्य दृष्टवोर्वशी मोहाद्रेतः स्कन्दो बभूव ह ।। ९३ । ।

तद् भूमावविद्धं वै चखाद वडवा किल ।

तस्या११४ गर्भः समभवत् सद्यः सोश्वतरी भवत् । ।९४। ।

तामृषिः स सुतस्नेहात् पुपोष बहुला समाः ।

अथागात्तत्र राजर्षिरष्टको नाम वीर्यवान् ।।९५। ।

स तामपश्यद्राजेन्द्र११५ ऋषेराश्रममध्यगाम्११६ ।

अचिन्तयद्धृदा चैव इदं परमहर्षितः । ।९६।।

मम पत्न्यास्तु११७ सदृशी इयं लक्षणसम्पदा११८ ।

यदि दद्यादिमां११९ विप्रः स्यादग्रं मम संगतम् । । ९७।।

न चायं दास्यते विप्रो मह्यमेनां सुदुर्लभाम् ।

उपायं तु करिष्यामि येन दास्यति सुप्रभाम् । ।९८। ।

सनत्कुमार उवाच (?)

ततस्स राजा तं गत्वा वामदेवमुवाच ह ।

प्रणम्य बहुमानेन निकृत्या शक्तिनन्दन । ।९९। ।

राजोवाच

अश्वतर्यानया कार्यं मम किञ्चिन्महामुने ।

संवत्सरं सुसंपूर्णं प्रयच्छस्व प्रयाचितः ।। 8.116.१०० ।।

परिप्राप्ते पुनः कृत्ये तुभ्यं वै द्विजसत्तम ।

पुनः प्रदास्ये विप्रेन्द्र यदि देया प्रदीयताम् ।। १०१ । ।

ततः स ऋषिशार्दूलस्तस्मै प्रादादनिन्दिताम् ।

तां गृहीत्वा ययौ राजा लब्धेति हृषितस्तदा । । १०२ ।।

अथ संवत्सरे पूर्णे तमाह ऋषिसत्तमः ।

तमुवाच ततो विप्रः१२० प्रयच्छाश्वतरीं शुभाम् ।। १०३ ।।

११३ श्रुतिः - ख. । ११४ तस्य - ख. । ११५.. राजेन्द्रो - ख । ११६.. मभ्यगात् - ख. । ११७ ममैव बहुयोग्येदं (यं?) - घ. । ११८ शुभलक्षणसम्पदा - घ. । ११९- --दद्यादयं - ख. । १२० विप्रो - ख. ।

न ददौ स हि१२१ दुर्बुद्धिर्ऋषिः क्रोधाज्जघान तम् ।

तस्य पुत्रस्ततो राजा बभूव नरपुङ्गवः । ।१ ०४। ।

तमप्याह ततो विप्रो न ददौ स च तां तदा ।

ततो ममार सोप्येवं१२२ विप्रक्रोधाद् दुरात्मवान् । । १० ५। ।

तस्य पुत्रोभवच्चैव राजा दितिजसत्तमः ।

तमुवाच ततो विप्रः प्रयच्छाश्वतरीमिति । ।१ ०६ । ।

अथ सोपि तथा कृत्वा याचितः सुदुरात्मवान् ।

उवाच नाहं दास्यामि पितृहन्त्रे दुरात्मने । । १ ०७।।

ततस्तमप्यसौ क्रुद्धो विप्रः प्राणैर्व्ययोजयत्१२३ ।

ततो बालः सुतस्तस्य राजाभवदतिद्युतिः ।। १० ८।।

तमप्यसौ तथा१२४ विप्रः प्रोवाच क्रोधमूर्छितः ।

नाशयिष्ये कुलं तद् वै अष्टकस्य दुरात्मनः ।।१ ०९।।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा बालः संपूज्य तं द्विजम् ।

उवाच सचिवान् पृष्ट्वा१२५ पश्चाद्दास्यामि वाडवाम्१२६ ।।8.116.१ १० ।

सचिवान् स तदानाय्य अपृच्छद् दानवेश्वर ।

इयमश्वतरी ब्रूत दातव्या नेति वा शुभा ।। १११ । ।

सचिवा ऊचुः

पितामहस्य ते पित्रा इयमश्वतरी पुरा ।

वर्षमेकं प्रयाच्येह१२७ समानीता१२८ नरेश्वर१२९ । ।१ १ २।।

पूर्णे वर्षे तु१३० विप्रस्य याचतोपि महामुने ।

न दत्ता स च१३१ कोपेन विप्रस्यास्य ममार१३२ ह । ।१ १३ ।।

ततः पितामहस्तुभ्यमासीद्राजा प्रजेश्वर१३३ ।

तथैव सोप्यदत्वैनां विप्रक्रोधान्ममार ह१३४ । । १ १४।।

भवाँस्तु यदि पूर्वेषां वृत्तं समनुवर्तते ।

न देया विप्ररूपस्य मृत्योरस्य दुरात्मनः । । ११ ५।।

१२१ ह - ख । १२२ सौम्ये - ख. । १२३ प्राणैर्वियोजयत् - ख. । १२४ तदा - ख. । १२५ दृष्ट्वा - क ख । १२६ दानवाः - ख, वा न वा (?) । १२७ प्रयाचित्वा - क. ख. । १२८ इहानीता - क. ख. । १२९ सुरेश्वर - क । १३० वर्षेस्य - ख. । १३१ तस्य - ख. । १३२ महा.. - क. । १३३ महेश्वर - क, महेश्वरः - क, ख । १३४ ... त्समाहरत् - क. ।

643

तेषान्तद्वचनं श्रुत्वा सचिवानां१३५ प्रमन्युमान् ।

निर्भत्स्य तान१३६धर्मज्ञानिदमाह महातपाः ।।१ १६।।

पूर्वे ते मौर्ख्यमास्थाय कृतवन्तोतिदारुणम् ।

अधर्म्यमयशस्यञ्च सद्भिश्चैव विगर्हितम् ।।१ १७।।

अहन्न तेषां पन्थानमनुवर्ते कथञ्चन ।

अद्य तानकृतप्रज्ञान् पितॄनथ पितामहान् ।।११८। ।

गर्तस्थान् तारयिष्यामि कुलं च सुमहत्तथा ।

इत्युक्त्वा१३७ निधने तेषां जातः पुत्रो महामतिः ।।११९।।

विप्रस्याश्वतरीदाने मतिं चक्रे सुनिश्चिताम ।

ततस्तमृषिमभ्यर्च्य गन्धमाल्यादिभिर्नृपः ।।8.116.१२० ।

ताञ्चैवाश्वतरीं प्रादादात्मीयां स नराधिपः ।

वसु चैव हि दत्त्वास्मै ऋषिं तं१३८ स प्रसादयत् ।।१२१।।

ततः स ऋषिशार्दूलः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।

उत्थाप्य राजशार्दूलमिदमाह तदा विभुः ।।१ २२।।

त्वया तीर्णाः सुपुत्रेण पितरः सपितामहाः ।

नरकस्था महाबाहो ब्राह्मणस्वेन वेष्टिताः ।।१२३।।

न कृत्यं मम रत्नैश्च नाश्वतर्या नराधिप ।

तुष्टस्तुभ्यं प्रयच्छामि सर्वमेतन्नराधिप ।।१ २४।।

यद्यष्टको ममैवं वै कृतवान् स्याद् दुरात्मवान् ।

तत्पुत्रो वा महाबाहो पिता वा तव दुर्मतिः । ।१२५।।

विनाशं न गतास्ते स्युरहन्तुष्टश्च सर्वशः ।

तदापृच्छे गमिष्यामि तवैषा द्रव्यमेव च ।।१ २६।।

ततस्स ऋषिशार्दूलो जगाम वनमेव हि ।

राजाप्यश्वतरीं लब्ध्वा तया रेमे यथासुखम् । ।१२७।।

एवं हि न१३९ प्रशंसन्ति पूर्वेषां धर्मवर्जितम् ।

कर्म सर्वे द्विजा राजन्१४० ये चान्ये धर्मवादिनः ।

तस्माद्दास्याम्यहं राज्यं वामनाय महात्मने ।।१२८।।

१३५ सचिवाँस्तान् - क. ख. । १३६ निवर्तयित्वा - ख, निभर्त्सयित्वा - क । १३७ अहन्तु - क. ख । १३८ ऋषिस्तं - क. । १३९ नः - क. । १४० राजा - क ।

सनत्कुमार उवाच

ततस्सोसुरशार्दूलो वामनस्य तदा करे ।

पातयामास विधिवज्जलं परमपूजितम्१४१ । । १ २९। ।

तस्य पातितमात्रे तु जले विष्णोर्महात्मनः ।

दैत्येन्द्रस्योपरि तदा पुष्पवृष्टिः पपात ह । । 8.116.१३० । ।

साधुसाध्विति भूतानामदृश्यानाञ्च निस्वनः ।

देवदुन्दुभयश्चात्र स्वयं नेदुरनाहताः । ।१ ३ १। ।

मरुतश्च शुभान् गन्धानादाय प्रववुः शुभाः ।

हताः स्थ१४२ दानवास्सर्वे१४३ इति चात्राभवत् स्वनः । । १३२

तत्कर्म तस्यातिसुदुष्करं१४४ तदा समीक्ष्य सर्वे ऋषयस्तपोधनाः ।

प्रशंसमाना दितिनन्दनेश्वरं प्रणेमुरारान्मधुसूदनं तदा । । १३३ । ।

इति स्कन्दपुराणे वामने षोडशोत्तरशतोध्यायः१४५

सनत्कुमार उवाच -

ततस्स भगवान् विष्णुरुवाचासुरपुङ्गवम् ।

क्रमामि विक्रमैः पश्य दानवेश्वर सुप्रभ१ । । १ । ।

यदि चेत् पूर्यते दत्तं न चेद्दातव्य२ इत्युत३ ।

भवता भूमिभागोन्यः सत्यवाग् भव दानव । ।२ । ।

बलिरुवाच

क्रमस्व वामनश्रेष्ठ क्रमाँस्त्रीनद्य सर्वशः ।

न चेत् पूर्येत४ दाताहं सत्यमेतद् ब्रवीमि ते । ।३ । ।

सनत्कुमार उवाच

ततस्स देवदेवेशं महादेवमुमापतिम् ।

प्रणेमे परया भक्त्या क्रमिष्यन विष्णुरव्ययः । ।४। ।

१४१ पूजितः - क । १४२ -हतास्तु - क । १४३ स्सर्वा - ख । १४४ तस्याप्यतिदुष्करं - ख । १४५ अध्यायाः १६९ - ख. ।

१ सुप्रभः - क. ख , संप्रति - घ । २ भवेद्दातव्य - ख. । ३.. भित्युत - क. ख. । ४ चेत्पूर्यति - क ख. ।

ततो देवाः सुसंयत्ताः सन्नद्धा युद्धलालसाः ।

आकाशेन महासत्वास्तत्राजग्मुर्महाबलाः । ।५। ।

ततस्स पुष्करद्वीपे विष्णुः परमदीप्तिमत् ।

रूपं कृत्वा भुवं द्याञ्च - - वै क्रममाचरत् । । ६। ।

स पादमुदये कृत्वा द्वितीयं सरितां पतौ ।

पुष्करस्यैवोत्तरतस्तेन लोकमिमं गतः५ । ।७। ।

क्रमित्वा विक्रमं चैकपादमुत्क्षिपतस्तदा ।

अजको नाम दैत्येन्द्रः पादं तं समगृह्णत । ।८। ।

स तं सहैवासुरेण उत्क्षिपन्मधुसूदनः६ ।

क्षिप्तोसावसुरो७ व्यास अद्यापि न निवर्तते । ।९। ।

ततो द्वितीयं रुद्रस्य योगं परममास्थितः ।

अन्तरिक्षे भुवर्लोक९ एक एव क्रमोभवत् । । 8.117.१० । ।

ततोन्तरिक्षाद् भूयोपि ब्रह्मणो१० योगमास्थितः ।

स्वर्लोकमखिलं व्यास११ क्रममेकं चकार ह१२ ।। ११ । ।

तं तु लोकं समासाद्य निःसृतं देवसत्तमः१३ ।

जनलोकं समासाद्य१४ न समाप्तञ्च तत्ततः१५ । । १२ । ।

तस्य चो१६त्क्रक्रमतस्तत्र१७ दैत्याः शस्त्रास्त्रपाणयः ।

अभ्यक्रमन्त१८ वेगेन देवास्तान्सन्न्यवारयन् ।। १३ ।।

दश पुत्रसहस्राणि तनयानां बलेस्तदा१९ ।

युध्यमाना हतास्तेन विविधायुधपाणयः । । १४। ।

बाणो वातश्च द्वावेतौ२० बलिपुत्रौ महाबलौ२१ ।

तस्माद् भ्रष्टौ तदा व्यास संग्रामाद्ययतुर्मुने२२ ।। १ ५।।

अथ ब्रह्मा तदाभ्येत्य समयं प्रचकार ह ।

विमुच्य पाशान्देवेश इमं२३ लोक२४ पितामहः ।। १६। ।

५ गतं - ख. । ६.. णोदक्षिपन्मधुसूदनः - (?) । ७ क्षिप्तो वा - क, क्षिप्तः स चासुरो - घ- । ८ न संज्ञातः क्व वा गतः - घ । ९ च भूर्लोकः पूर्णं - घ. । १० ब्राह्मणो - क. । ११ सर्व - क., सर्वे - ख. । १२ क्रममेवं - क., क्रमे तच्च चकार ह - घ. । १३ पूर्णो नैव तृतीयकः - घ । १४ छलं चक्रे ततस्तस्य - घ. । १५ तत्त्वतः - ख. । १६ तस्योर्ध्वं - क ख । १७ चाक्रामतस्तत्र - क. । १० अभिक्रमन्त - क, अति - ख. । १९ स्तथा - क । २० द्वावेव ? । २१ महाबलः - क । २२ संग्रामायोद्यतुर्मुने - क. । २३ इद - क. । २४ लोकं - क ।

बले त्वयाखिलं राज्यं देवानां प्रतिपादितम् ।

सत्ये त्वं समये स्थित्वा मा राज्यं कामये पुनः२५ ।।१७।।

यावन्मन्वन्तरमिदमेष ते समयः शुभः ।

परिपाल्यः सदा वत्स गच्छ चैव यथासुखम् । । १८।।

इदं यज्ञफलं सम्यगवाप्स्यसि न संशयः ।

योगञ्च मत्प्रसादेन भूय एव ह्यवाप्स्यसि ।।१ ९।।

सैवर२६मुक्तस्तमापृच्छ्य२७ पातालं संविवेश ह ।

देवा अपि ततः प्राप्य स्वं राज्यं२८ मुमुदुर्भृशम् ।।8.117.२०।।

व्यास उवाच

कीदृक् स भगवान् विष्णुस्त्यक्त्वा स्वं धर्ममूर्जितम् ।

प्रत्याहरत त्रैलोक्यं न चैवास्यानयोभवत् । ।२१ ।।

सनत्कुमार उवाच

क्रमतस्तस्य देवस्य बिष्णोर्दीप्तानलप्रभम् ।

बभौ रूपमतीवोग्रं दुर्निरीक्ष्यं सुरैरपि ।।२२।।

अथ देवाः सहेन्द्रेण विष्णुं परमदैवतम्२९ ।

तुष्टुवुः प्रशशंसुश्च कृतकृत्या महाबलम् । ।२३ ।।

प्रीत्या परमया युक्ताः सर्वे दिव्यास्त्रधारिणः ।

दानवैरर्द्यमानानामस्माकं विबुधेश्वरः । ।२४। ।

त्राता राज्यप्रदश्चैव त्वमभूस्सुरसत्तम३०।

त्वया स्म सुखिनः३१ सर्वे कर्मिणः सुकृतैर्यथा ।।२५।।

तव देव प्रभावेण३२ राज्यं भोक्ष्याम विज्वराः ।

तपनस्य(?) प्रभावेण यथा पूर्वं सुरेतराः ।।२६। ।

त्वं हि नः परमं धाम तथैव च परा गतिः३३ ।

परं पवित्रं त्वं चैव ऋते देवमुमापतिम् ।।२७।।

१५ कामयेत् पुनः - क ख । २६ स एव - क. । २७ मुक्त्वा आपृष्ट्वा - क, स्तं पृष्ट्वा - ख. । १८ स्वराज्यं - क. । २९ देवतम् - क. ख. । ३० त्सुरसत्तम - क. ख । ३ १.. त्सुखिनः - क. । ३२ न - क ख. । ३३ त्वं हि नः परमाङ्गतिः - ख. ।

647

सनत्कुमार उवाच तस्यैवं स्तूयमानस्य त्रिदशैः शार्ङ्गधन्वनः ।

अभूत्३४ तुष्टिस्तदात्यर्थं बहुमानस्तथात्मनि३५ ।।२८।।

ततोभिमानतस्तस्य३६ स योगः परमो मुने ।

अभ्रश्यत यथा वह्निः सलिलेन समुक्षितः ।।२९।।

ततस्तदन्तरं लब्ध्वा पाप्मा सा ह्यासुरी मुने ।

प्रहृष्टा संप्रहृष्यैन३७माविवेश जनार्दनम् ।।8.117.३ ० ।।

स तया पाप्मया व्यास आविष्टो विष्णुरव्ययः ।

न बभौ दीप्तिमाँस्तत्र सन्तः प्राप्येव दारुणम् ।।३ १।।

इति स्कन्दपुराणे वामने त्रैलोक्यक्रमणे सप्तदशोत्तरशततमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

तथा स पाप्मया व्यास आसुर्या संगतस्तदा ।

तदेव रूपं संप्राप्तो वामनं देवसत्तमः ।।१।।

तं तथा वर्तमानं तु देवास्सर्वे सवासवाः ।

अब्रुवन् किमिदं देव तव वैकृतमीदृशम्२ ।।२।।

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा ऋषयः शंसितव्रताः ।

मरीचिर्भृगुरत्रिश्च अङ्गिरा क्रतुरेव च ।।३ ।

वसिष्ठश्च पुलस्त्यश्च पुलहो रुचिरेव च ।

विश्वामित्रो वामदेवो भरद्वाजस्तथौशिजः ।।४।।

गौतमश्च शरद्वाँश्च कश्यप३श्चोद्दल४स्तथा ।

वत्सारो नैध्रुवश्चैव च्यवनश्चात्मवानपि ।।५।।

दधीचश्च५ ऋचीकश्च जमदग्निश्च विश्रुतः ।

जामदग्न्यस्तथा रामो ह्यगस्तिश्च महातपाः ।।६।।

३४ बभौ - क. ख. । ३५.. नो तथात्मनि - क, माने तथात्मनि - ख. । ३६ ततोतिमानतस्तस्य - ख. । ३७ संप्रहष्यैव - क ।

१ संप्राप्य - क. ख. । २ वै कृत्यमीदृशम् - क. टि. । ३ काश्ययपः - क. । ४. श्चोदल्ल - क. । ५ दधीकश्च - क. ।

बृहस्पतिश्च शुक्रश्च शक्तिश्च सपराशरः ।

कुणिश्च कुणिबाहश्च६ तथा सारस्वतश्च यः ।।७। ।

एते चान्ये च ऋषयो नारदश्च सपर्वतः ।

ऊचुर्देवांस्तदा व्यास७ ब्रह्मणा संप्रचोदिताः ।।८ । ।

ऋषय ऊचुः

वयं देवाद्य संप्राप्ता ब्रह्मलोकात् सुरेश्वराः ।

आज्ञप्ता ब्रह्मणा क्षिप्रं देवस्यास्य कृतेन ह ।।९।।

यदनेन परित्यज्य स्वधर्मं देवबन्धुना ।

प्रतिग्रहः कृतो राज्यं वैकुण्ठेन महात्मना । । 8.118.१० । ।

ततः पाप्मासुराणां या सर्वप्राणिभयंकरी ।

सासुरान् संपरित्यज्य केशवं संविवेश ह । । ११ । ।

तथाभिभूतो८ देवोयमशक्तः शत्रुबाधने ।

न चास्य तेजः सर्वे वै९ पश्यध्वं पूर्ववच्छुभम् ।। १२ ।।

स एष यदि मन्यध्वं तीर्थेषु सुसमाहितः ।

स्नात्वाश्वमेधेन पुनर्यजतां दैवतैस्सह१० । । १३ । ।

ततः पिनाकिनं दृष्टवा तेन पूतश्च सर्वशः ।

भविता पाप्मया मुक्त एवमाह पितामहः । ।१४।।

सनत्कुमार उवाच

ततस्ते सहितास्सर्वे देवा मुनिजनैस्सह ।

तीर्थयात्रामकुर्वन् तं११ गृहीत्वा विष्णुमव्ययम् ।। १ ५। ।

ते तु पुष्करिणीं१२ रम्यां सुषुम्णेति सुविश्रुताम्१३ ।

नलिनीवनसंछन्नां१४ प्रहृष्टाण्डजनादिताम् । । १ ६। ।

बहुवृक्षवनोपेतां फुल्लपङ्कजशोभिताम् ।

बहूपवनवृक्षाढ्यां सूक्ष्मकाञ्चनबालुकाम् । । १७। ।

६ कुणिराहुश्च - क. । ७. . भ्येत्य (?) । ८ विभूतो - क- । ९ सर्वेषां - क., षा (शा) - ख । १० देवतैः सहः - क. ख । ११ मकुर्वन्त - क. । १२ पुष्किरणी - क । १३ सुषुम्नामिति विश्रुताम् - क. । १४... षण्डसंछन्ना (?) ।

वज्रवैदूर्यनीलाङ्कामिन्द्रनीललतोपलाम् ।

विविधाण्डजशब्दाढ्यां सिद्धचारणसेविताम् ।।१८।।

किन्नरोद्गीतमधुरामप्सरोभिश्च सेविताम् ।

मत्तभ्रमरगीताढ्यां१५ श्रीनिकेतननिकेतनाम्१६ ।। १ ९।।

यस्यां१७ स्नात्वा नरो मर्त्यः१८ स्वशरीरेण सुव्रत ।

विमानेनार्कभासेन गच्छन्ति१९ ह्यमरालयम् ।।8.118.२ ० ।।

तामासाद्य तदा देवाः सुषुम्नामृषिभिस्सह ।

पद्मानि जगृहुश्चैव मृणालानि बिसानि२० च ।।२१ ।।

अथ तत्र महापद्मं विकचं सुमनोहरम् ।

सहस्रपत्रसंछन्न२१ मगस्त्योद्धृत्य गृह्य तत्२२ । ।२२ ।

तस्यास्तीरे निचिक्षेप२३ ततः सस्नौ२४ यथासुखम् ।

जग्राह तच्च देवेन्द्र अदृष्टः केनचिद्विभुः ।।२३ । ।

अथागस्त्यः समुत्तीर्णो न तत्पद्ममपश्यत ।

सर्वांश्च तानुपामन्त्र्य इदमाह महामनाः२५ ।।२४।।

अगस्त्य उवाच२६

मम पद्म महद्देवाः केनादत्तं सुपुष्पितम् ।

सनत्कुमार उवाच

ततस्त ऋषयस्सर्वे देवाश्चापि२७ ऋषेस्तदा ।

प्रत्ययान् विविधाँश्चक्रु२८रेकैकश्येन२९ सुव्रत ।।२५। ।

इन्द्र उवाच

स यज्ञैर्यजतामिष्टैर्बहुभिश्चाप्तदक्षिणैः ।

वसेत् स्वर्गे च नियतं यस्ते हरति पङ्कजम् ।।२६।।

१५ भ्रमरोन्मत्तगीताढ्यां - क ख. । १६ श्रीनिकेतनिभां शुभा - ख. । १७ योस्यां - क. । १८ मर्त्याः - क. । १९ गच्छते - क. । २० वनानि - ख. । २१ संहृष्टः - ख, संगृह्य - क । २२ गृहीतवान् -क. । २३ तीरेथ चिक्षेप - ख. । २४ तस्थौ - घ. । २५ महात्मना - क. ख । २६ अगस्तिरुवाच - क ख । २७ देवताश्च - ख । २८.. -ञ्चक्रु - क. । २९... स्य - क,... स्येन - ख. ।

650

सनत्कुमार उवाच

ततस्ते मेनिरे सर्वे देवेन्द्रेण महात्मना ।

गृहीतं पङ्कजं व्यास इन्द्रश्चैनमुवाच३० ह । ।२७। ।

इन्द्र उवाच

ऋषीणां धर्मतत्त्वानि शृणुयाय वयं कथम् ।

उपायोयं कृतस्तस्माद् गृहाणेदं३१ जलोद्भवम् ।।२८ ।।

सनत्कुमार उवाच

ततस्ते तत्र संपूज्य अग्नीन् देवान् पितृनपि ।

ब्राह्मणांस्तर्पयित्वा च विष्णोः कृत्वा तथाशिषः ।।२९।।

जग्मुरन्यानि तीर्थानि सुपुण्यानि शुभानि च ।

बहूनि व्यास मुनयो देवाश्च सुसमाहिताः । ।8.118.३ ० । ।

अथापश्यन्त ते वृक्षमेकं शुष्कं महातरुम् ।

कोटरे च शुकं तस्य शुष्यन्तं व्याकुलेन्द्रियम् । ।३ १ । ।

ते दृष्टवा तमपृच्छन्त महेन्द्रेण दिवौकसः ।

दिव्येन चक्षुषा दृष्ट्वा शुकं तुष्ट्वा यशस्विनः ।।३ २।।

इन्द्र उवाच

खगेश्वर मृते ह्यस्मिन् कस्मात्तिष्ठसि पादपे ।

अपुष्पफलपत्रे त्वं३२ शुष्के निरुपजीविते३३ ।।३ ३ । ।

शुक उवाच

एष वृक्षः पुरा ह्यासीत् सुमहान् कल्पवृक्षवत् ।

फलैरमृतकल्पैश्च चिरश्चाप्युपजीवितः३४ । ।३४।।

दशामिमां पुनः प्राप्तः३५ कालेन च३६ वनस्पतिः ।

जह्यादेनं कथं प्राज्ञः कृतज्ञो मादृशः पुनः । ।३५। ।

३० इन्द्रश्चैवमुवाच - क., इन्द्रश्चेद - ख । ३१ गृहाणेमं - क. ख. । ३२ तु - क. । ३३ निरुपजीव्यते - क. । ३४. '. जीवितम् - ख. । ३५ प्राप्य - ख. । ३६ कालेनैव - ख ।

651

कृतघ्नः स्यामहं देव३७ भृतमेनं परित्यजन् ।

ये लोका ह्यस्य वृक्षस्य ते मे सन्तु शचीपते । ।३६।।

इन्द्र उवाच

प्रज्ञावानसि मेधावी महात्मा नयतत्त्ववित्३८ ।

कथं मूढमिवात्मानं करोषि खगपार्थिव ।।३७।।

वनस्पतिरयं साधो धर्म एषोस्य नित्यदा ।

अबुद्धिपूर्वं पक्षीन्द्र स्वभावा३९च्चात्र कारितः ।।३८।।

नास्येयं बुद्धिरभवद्वयांसि मयि नित्यशः ।

वसन्तु मम खादन्तु फलानि च यथासुखम् ।।३९ ।।

अचेतनो यथा ह्यग्निरापो वायुश्च तत्त्वतः ।

भूतानामुपकाराय स्वभावान्नान्यथा हि ते ।।8.118.४०।।

तद्वत् त्वं खग वृक्षस्य बुद्ध्वा कर्म स्वभावजम्४० ।

परित्यज्येममन्यत्र४१ गच्छ यत्र सुखं भवेत् ।।४१।।

शुक उवाच

न मूढोस्मि सुरेशान मावमंस्था वचो मम ।

शृणुष्व च यथाप्रज्ञा मम देवेश्वर प्रभो ।।४२।।

अचेतनो यथा ह्यग्निरापो वायुश्च तत्त्वतः ।

न तथा सुरशार्दूल वृक्षगुल्मलतादयः । ।४३ ।।

विहितो ह्येष संसारः सर्वेषामेव कर्मिणाम् ।

तस्मादचेतनत्वन्ते न वृक्षेषु सुरेश्वर ।।४४।।

यथा च बुद्धिर्वृक्षाणां कथं कुर्याम सर्वशः ।

उपकारास्तु भूतानामिति मे तन्निशामय ।।४५।।

स्वयम्भुरेतानवदत् सृष्ट्वा मुख्यान्महायशाः४२ ।

प्रजानामुपकाराय वर्तध्वमिति सर्वशः ।।४६।।

ततस्ते फलपुष्पत्वक्प्रबालादिभिरन्तशः ।

उपकाराय वर्तन्ते सर्वभूतेषु लोकप ।।४७।।

३७ महद्देव - क. । ३८ नयुतत्ववित् - क. । ३९... न्नात्र - क । ४० स्वयं कृतम् - क. ख. । ४१ परित्यजेममन्यत्र - क. । ४२ महायशं - क. ।

वायुरग्निस्तथापश्च किन्तवाविदितं प्रभो ।

बुद्धिपूर्वं प्रवर्तन्ते यथावद्धि नगाः शुभाः । ।४८ ।।

इन्द्र उवाच

कथं तवेदं विज्ञानं को धर्मः कश्च ते श्रमः ।

एतद्वेदितुमिच्छामः४३ कथयस्व खगेश्वर । ।४९। ।

शुक उवाच

जन्मप्रभृति देवेश न मित्रद्रुहणे मम ।

बुद्धिः समभवन्नित्यं मृत्यावपि समागते । ।8.118.५० । । ।

मातापितृपरश्चाहं स्वदारनिरतस्तथा ।

नावमन्ये च४४ भूतानि ऋतुकाले व्रजामि च । ।५१ ।।

न भक्षयामि धान्यानि परेषां देवताधिप ।

तेन मे ज्ञानममलं प्रवृत्तं सुरसत्तम । ।५२ । ।

इन्द्र उवाच

तुष्टोस्मि तव सद्बुद्ध्या अनया खगसत्तम ।

वरं वृणु प्रदास्यामि यद् भवान्मन्यते शुभम् ।।५३ । ।

शुक उवाच

जीवतामेष४५ देवेन्द्र त्वत्प्रसादाद् वनस्पतिः ।

अतो नान्यमहं४६ देव वृणुयां वरमुत्तमम् । ।५४।।

इन्द्र उवाच

कर्मणा स्वेन जन्तूनां गतयः संप्रकीर्तिताः ।

स्वेनैव कर्मणा पातः४७ किन्तवानेन बुद्धिमन्४८ ।।५ ५। ।

इदं विमानमारुह्य मया दत्तं खगोत्तम ।

मम लोकं व्रज क्षिप्रं स्तूयमानो यथा नर । । ५६ । ।

४३ मिच्छाम - क, इच्छा मे (?) ख. ? ४४ नावमन्यामि - क, नावमन्यानि -ख। ४५ जीवितामेष -क. ख। ४६ नान्यदहं - ख. । ४७ यातः - क ख., जातः (?) । ४८ बुद्धिमान् - ख. ।

शुक उवाच न लोकानहमिच्छामि न विमानं न४९ वै सुखम् ।

प्रयाचितं५० प्रयच्छस्व जीवतामेष५१ वै नगः । । ५७।।

सनत्कुमार उवाच

सद्भावं५२ तस्य तं ज्ञात्वा५३ सर्वं च सुरसत्तमः ।

चकार स५४ यथापूर्वं वृक्षं सर्वगुणान्वितम् । ।५८। ।

शुकश्च कर्मणा तेन दृढभक्तितयापि५५ च ।

दीनेष्वभ्युपपत्त्या च ब्रह्मलोकं जगाम ह । ।५९। ।

इति स्कन्दपुराणे वामनतीर्थयात्रायाम्५६ अष्टादशोत्तरशततमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

ततस्ते दैवता१ स्सर्वे कृमिलां२ नाम वै पुरीम् ।

उपागता ह्यवैक्षन्त४ तत्र चेदं महामुने ।। १ । ।

ब्राह्मणी गौतमी नाम रुद्राणीव यथापरा७ ।

धार्मिकी च वदान्या च तपसा दग्धकिल्विषा । । २। ।

तस्यास्तपसि सक्ताया ब्रह्मलोकं गते पतौ ।

कृष्णसर्पेण महता सुतो दष्टो ममार ह । । ३ । ।

तं देशमागमत्तत्र८ व्याधोर्जुनक इत्युत ।

स आगतस्तदापश्यद्विषेण समभिप्लुतम् । ।४।।

स गत्वा गौतमीं प्राह सुतोयं ते तपोधने ।

दष्टोहिना ममाराशु किन्नैनमवबुध्यसे । ।५ । ।

४९ विमानं न च - क. ख. । ५० प्रयाचितः - ख । ५१ जीवितामेष - क ख । ५२ सद्भाव्यं - ख । ५३ श्रुत्वा - ख । ५४ च - क ख । ५५ दृढभक्तयापि - ख । ५६ शुकप्रश्ने - ख. ।

१ देवता - क. ख. । २ किमिलां - क । ३ तो (न) - क । ४ ह्यवेक्षन्त - क, ह्यपेक्षन्त ख । ५ ब्राह्मणीं - क ख । ६ गौतमीं । - क ख । ७ मपरामिव - क ख. । ८ शब्दे तमागमत्तत्र - क । ९ ज्ञात्वा - क ।

सा तथोक्ता समागम्य पुत्रं दृष्ट्वा गतायुषम् ।

रुरोद बहुधा व्यास मृतापत्या महाव्रता । ।६ ।।

तस्या विलपमानाया व्याधः सोर्जुनकस्तदा ।

बिलं खनित्वा निष्कृष्य तमहिं समबन्धत । ।७।।

स बद्बस्तेन दुष्टात्मा कृष्णसर्पः सुदुःखितः ।

उवाच तं तदा१० व्याधं योसावर्जुनकः स्मृतः ।।८।।

किं मया तव बद्धेन नाधर्मं परिपश्यसि ।

न चैव भक्ष्या मर्त्यानां वयं किं मां११ न मुञ्चसि१२ ।।९।।

अर्जुन उवाच

त्वामाद्य खण्डशः कृत्वा भक्षं१३ दास्यामि वह्निर्णे ।

त्वयायं भक्षितो१४ यस्मादृषिपुत्रो ममार ह१५ ।।8.119.१ ०।।

सर्प उवाच

कालेन१६ चोदितोहं तं१७ दष्टवानृषिपुत्रकम् ।

न मां दोषेणार्जुनक१८ क्षेप्तुमर्हसि१९ तत्त्वतः ।।११।।

अर्जुन उवाच

चोदितो यदि कालेन दष्टवानसि पन्नग ।

निमित्तं त्वं हि मरणे तस्माद्धंस्यामि ते भृशम् ।।१२।।

सनत्कुमार उवाच

ततस्सा गौतमी व्यास कालं२० मृत्युमथाकरोत्२१ ।

दुःखेन परमेणार्ता२२ कालो भीतस्ततोभ्यगात्२३ ।।१३।।

काल उवाच

अहं हि सर्वसत्वानां कालो नास्त्यत्र संशयः ।

चोदितो मृत्युनैवाहं हतवानृषिपुत्रकम् ।।१४।।

१० तथा - क । ११ भयं - क. । तव भक्षोहं ततः किं मां - घ । । २ मुच्यसे - क । १३ भक्ष्यं - ख । १४ संभक्षितो क । १५ महाबलः - ख । १६ नो - ख । १७. तुं - क. ख. । १८ नार्जुनक - क. ख. । १९ क्षान्तुमर्हसि - ख । २० काले - क. । २१ मकुर्वत - क ख. । २२ परमेणार्तं - क. । २३... भ्यधात् (?) ।

655

अर्जुन उवाच

त्वया वा मृत्युना वायं चोदितो दष्टवान्यदि ।

वधे निमित्तमेषोस्य तस्मादेनं निहन्म्यहम् ।।१५।।

सनत्कुमार उवाच

अथ मृत्युस्तदाभेत्य तं देशं सुमहामनाः ।

गौतम्यास्तपसो भीत इदं प्रोवाच सुस्वरम् ।।१६।।

अहमप्येष संबद्धं नियत्या सुसमाहितः२४ ।

मारयामि न मे दोषं कर्तुमर्हसि सुव्रते । ।१७।।

अर्जुन उवाच

नियतिर्वास्तु मृत्युर्वा कालो वाप्यस्तु कारणम् ।

कृष्णसर्पो निमित्तं तु तस्माद्वध्यो न संशयः ।।१८।।

सनत्कुमार उवाच

अथागान्नियतिस्तत्र उवाचेदं च सा तदा ।

गौतमीं दुःखितां व्यास भीता प्राह तदा वचः ।।१९।।

कृतान्तवशगा साध्वि जन्तून्नित्यमतन्द्रिता ।

पाशैर्बद्ध्वा वशं मृत्योर्नयामि२५ वरवर्णिनि ।।8.119.२०।।

कृतान्त उवाच

अहं हि किङ्करः साध्वि यमस्य सुमहात्मनः ।

तेन प्रचोदितो जन्तून्नयामि यमसादनम् ।।२१ ।।

अर्जुन उवाच

यमोपि वा२६ कृतान्तो वा एते वाप्यस्य कारणम् ।

नैवमेवं दुराचारो विमोक्ष्येत२७ कदाचन ।।२२।।

सनत्कुमार उवाच

ततो यमस्तदा व्यास स्वयमेव महामनाः२८ ।

तत्रागात्तामिदं चैव गौतमीं सोभ्युवाच ह ।।२३।।

२४ सुसमाहिता - क. । २५ र्नयामि ।; ६ वापि - ख । २७ विमोक्ष्यति - क ख. । २८ महात्मना - क. ख ।

656

नाहं नैते महासत्वास्त पुत्रस्य कारणम् ।

मरणे तस्य वीक्षस्व शृणु चापि२९ वचो मम । ।२४।।

जन्तूनां देहसंयोगो धर्माधर्मकृतः शुभे३० ।

वियोगश्चापि देहेन ताभ्यामेव क्षयात्पुनः । ।२५।।

देहिनां धर्म एवैक आयुषो हेतुरुच्यते ।

तत्क्षये मरणं प्रोक्तं कालो मृत्युश्च स स्मृतः । ।२६। ।

कृते वर्षसहस्रैस्तु चतुर्भिः काल उच्यते ।

त्रेतायान्तु त्रिसाहस्रो द्वापरे द्विसहस्रिकः । ।२७।।

कलौ तु शतमेवाहुः कालं जन्तोर्महाव्रते ।

अकालेन्यत्ततः प्रोक्तं तच्चापि३१ मरणं शृणु । ।२८।।

इन्द्रियेष्वस्य ये देवा वसन्ति द्विपदां वरे ।

तेस्य सर्वे हरन्त्येकं भागं दैवतसत्तमाः३२ । ।२ ९ । ।

चक्षुषा पश्यतो दुष्टं दुष्टं च ब्रुवतस्तथा ।

शृण्वतो मन्वतश्चैव३३ बुध्यतश्चापि पश्यतः३४ । । 8.119.३० ।।

तथा स्पर्शयतश्चैव जिघ्रतो भुञ्जतोपि वा ।

आदानाद् गमानाच्चैव आनन्दोत्सर्गतस्तथा ।।३ १ । ।

भागं भूतानि चान्यं तु हरन्ति पुनरेव हि३५

सुदुष्टं वर्ततस्तेषु३६ भागञ्च व्याधयोपरम् ।। ३२ । ।

अपरं पितरो भागं देवाश्चान्यमतोपरम्३७ ।

अपरं चर्षयो वह्निश्चन्द्रादित्यौ ग्रहास्तथा ।।३ ३ ।।

तस्यैवं देहिनः साध्वि यावदेवाहृतं भवेत् ।

तावदेव स जीवेत अकालः स च वक्ष्यते ।। ३४।।

यथा च म्रियते३८ जन्तुरकाले तपसैधिते३९ ।

तथा शृणु ममाद्येह गदतो वरवर्णिनि । ।३५।।

२९ चैव - ख. । ३० शुभैः - क. । ३१ अकालोन्यस्ततः प्रोक्तस्तत्रापि - (?) । ३२ देवतसत्तमाः - क ख. । ३३ मन्यतश्चैव - क. ख. । ३४ .. भिपश्यतः (?] । ३५ ह - क. ख । ३६., स्ते ते - ख. । ३७.. दतोपरम् - क. ख । ३८ मृयते - क । ३९ तपसेधिते - क. ख. ।

657

यावन्न हीयते४० तस्य जन्तोरायुर्महाव्रते४१ ।

तावत्स जीवितं प्राप्य तस्यान्ते म्रियते पुनः । ।३ ६। ।

तस्य येनापराधेन आयुर्देवा हरन्ति तत्४२ ।

तेनाधर्मो महान्तस्य उत्पन्नो जीवितान्तकः । । ३७।।

प्रादुर्भूतस्तदा साध्वि व्याधिर्मर्माणि कृन्तति ।

स कृत्तमर्मा ह्यवशो४३ देहं त्यक्त्वा महाव्रते । ।३८। ।

अन्यद्देहं समासाद्य गतिमन्यां प्रपद्यते ।

येस्य४४ व्याधिं न कुरुते सोधर्मोनुग्रहात्४५ पुनः । ।३ ९ । ।

देवानां देहवासानां तमप्यन्येन४६ हन्ति वै ।

विषशस्त्रप्रपतनैर्जन्तुभिश्च पृथग्विधैः ।

अन्यैश्च बहुभिर्घोरैर्नात्र दोषः४७ प्रपश्यतः४८।।8.119.४० । ।

सनत्कुमार उवाच

ततस्सा तपसा दृष्टवा४९ गौतमी सुमहाव्रता ।

तमर्जुनकमाहेदं वचनं दुःखवर्जिता । ।४१ ।।

गौतम्युवाच

मुञ्चार्जुनक५० नायं मे पन्नगो वधमर्हति ।

आविष्टोयमधर्मेण दैवतैश्चादशत् सुतम् । ।४२ । ।

ईश्वरास्ते महात्मानो जन्तूनाविश्य चेतनान्५१

अचेतनाँश्च५२ सर्वेत्र५३ प्रयुञ्जन्ति यथातथम् । ।४३ । ।

मृत एष स्वधर्मेण नास्ति दोषस्तपस्विनाम्५४ ।

गच्छध्वं दैवताः५५ सर्वे स्वान् गृहान् किमिहास्यते ।।४ ४।।

सनत्कुमार उवाच

ततस्ता देवताः सर्वाः प्रेषिता ब्रह्मयोषिता ।

सममूचुस्तदा व्यास गौतमीं तामिदं वचः । ।४५ ।।

४०.. तच्च महते? - क । ४१ महाप्रभे - ख. । ४२ ते - क. स्व. । ४३ सुयशो (शे) - क. ख. । ४४ योस्य (?) । ४५ स धर्मानुग्रहात्-क. । ४६ तपमन्येन-क. ख. । ४७ दोषं- ख । ४८ प्रपश्यत - क., प्रपश्यते- ख. । ४९ वचनं श्रुत्वा - घ. । ५० मयार्जुनक - ख. । ५१ चेतनाः - क., चेतनं - ख. । ५२ अचेतनाश्च - क. । ५३ तु - क. । ५४ ... स्तपश्विनः - ख. । ५५ देवताः - क. ।

देवा ऊचुः

तुष्टाः स्म तव धर्मज्ञे तपसा दग्धकिल्बिषे ।

जीवतामेष ते पुत्रः स्वधर्मे चावतिष्ठतु ।।४६।।

सर्प एष स्वयं साध्वि अधर्मो मूर्तिमान् स्थितः ।

व्याधरूपी च धर्मोयं पश्यैतौ सुमहाव्रते ।।४७।।

परीक्षा ते कृता ह्येषा५६ देवैरेतैर्महाव्रते ।

तवाक्षया भविष्यन्ति लोकाः सर्वे न संशयः ।।४८।।

सनत्कुमार उवाच

ततस्ते सहसा तत्र देवा इन्द्रपुरोगमाः५७ ।

अवैक्षन्त यथावृत्तं तच्च सर्वं न्यवेदयम् ।।४९।।

स्नात्वा चान्यदगच्छन्ते५८ पुनस्तीर्थं समाहिताः ।

सर्व एव महाभागास्तथान्यानि पुनः पुनः ।।8.119.५० ।।

क्रमेण विहरन्तस्ते कृत्यामभ्यागमत्पुनः ।

यत्र कृत्या हता पूर्वं देवेन्द्रेण महौजसा ।।५१।।

व्यास उवाच

केन सोत्पादिता कृत्या किमर्थं कस्य वा विभो ।

कथं च निहता भूय एतदिच्छामि वेदितुम् । ।५२।।

सनत्कुमार उवाच

तृणबिन्दुरिति ख्यात आसीद्राजा महाबलः ।

स प्रोवाच मुनीन् सप्त इदं वचनकोविदः ।।५३ ।।

याजयध्वं हि मां विप्रा दास्ये वित्तं हि वो बहु ।

तेब्रुवन्न वयं साधो याजयाम नरेश्वर ।।५४।।

स दीक्षितो५९ यदान्येन अनावृष्ट्या६० महामनाः६१ ।

ते वै६२ बुभुक्षयाविष्टा यज्ञं प्राप्ता यदृच्छया ।।५५।।

५६ ह्यद्य - क । ५७ स्सेन्द्रपुरोगमाः क. ख । ५८ मगच्छन्ते -क. ख मगच्छन्त-क। ५९ वीक्षितो ख. । ६० अनावृष्ट्यां - ख. । ६१ महात्मना - क., महात्मनां - ख. । ६२ तवा - क., ते वै (?) ।

अथ तानब्रवीद्राजा ब्रूत किं प्रददानि वः ।

ऊचुस्ते क्रुद्धवदनाः सुतं नो दत्स्व६३ पार्थिव । ।५६।।

तेभ्यः सत्कृत्य पुत्रञ्च धनञ्चैव स पार्थिवः ।

प्रणम्य बहुमानेन पाराशर्योपपादयत् ।।५७। ।

तथा तस्यानतस्यैवं६४ द्रव्यं हित्वा तपोधनाः ।

सुतं गृहीत्वागच्छन्ते६५ सौकुमार्यात् स बालकः६६ । ।५८।।

क्षुतृषाभ्यर्दितस्तत्रः६७ अध्वना च ममार ह ।

दावाग्नौ ते च तं न्यस्य निरीक्षन्तोवतस्थिरे । । ५ ९।।

तेषां तत्रेक्षतां व्यास आजगाम नराधिपः ।

उवाच तानृषीँश्चेदं६८ प्रहसन् दिव्यकुण्डलः६९ ।।8.119.६० । ।

तृणबिन्दुरुवाच

यूयं प्रतिग्रहं मत्तो नागृह्णत७० तपोधनाः ।

याजयध्वं न चैवास्मान् मुनयस्तपसैधिताः७१ ।।६१ ।।

इह दोषं न पश्यध्वं मरणेस्य शिशोर्द्विजाः ।

अधर्म्ये७२ चायशस्ये च अहो धर्मे हि वो७३ मतिः ।। ६२ ।।

सनत्कुमार उवाच

ततस्ते तमनादृत्य अनुक्त्वा किञ्चिदेव च ।

जग्मुरन्यां दिशं७४ व्यास वने७५ क्षुत्परिपीडिताः । ।६३ । ।

तृणबिन्दुश्च तपसा तत्र वृक्षान् बहूँस्तदा ।

असृजत् तत्क्षणाद् व्यास तेषां सुखहितेप्सया । ।६४। ।

ते च तद्वनमासाद्य बहून् वृक्षान् फलान्वितान् ।

अपश्यन्त तदा व्यास परां तुष्टिं च ते ययुः ।।६५। ।

गृहीत्वा बिभिदुश्चैव ददृशुश्चैव तेष्वथ ।

सुवर्णमन्नं भक्ष्याँश्च७६ तथा रौप्यञ्च सुप्रभम् । ।६६ ।।

६३ धत्सु - क., धत्स्व (?), यच्छ - ख. । ६४ तस्यानतस्यैव - क. ख. । ६५ त्वागच्छन्त - क. ख । ६६ बालकं - ख. । ६७ तृट्क्षुधाभ्यर्दितस्तत्र - क. ख । ६८ श्चैव - ख. । ६९ दीप्तकुण्डलः (?) । ७० न गृह्णत - क. । ७१... स्तपसेधिताः - क. ख. । ७२ अधर्मे - क. । ७३ हिता - क. । ७४ दिशां - ख. । ७५ वनं - क. । ७६ भक्ष्याँश्च - क ।

तृणुबिन्दुकृतं तच्च तेमन्यन्त तपोन्विताः ।

ततस्ते तद्वनं७७ त्यक्त्वा ऋष्यः सप्त सुव्रताः ।

अन्यां दिशं प्रपद्यन्त तृणबिन्दुश्चुकोप च । ।६७।।

उवाच तानृषीन् गत्वा प्रणतः प्राञ्जलिश्च सः ।

मन्युनातिपरीतात्मा संविग्नोथ नराधिपः । । ६८ । ।

तृणबिन्दुरुवाच

नैवास्मि पतितो विप्रा दुष्टकर्मा न चैव ह ।

न चैव वर्जितो विप्रैर्न चायज्वा न पापकृत् ।।६९।।

नराधिपानां वंशेस्मि जातः७८ शुद्धे तपोधनाः ।

सम्यक् प्रजाः पालयामि किं मां न बहु मन्यत । ।8.119.७० ।।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ऋषयस्ते महाव्रताः ।

ऊचुर्न ते वयं राजन्७९ प्रतिगृह्णीम८० सर्वथा ।।७१ ।।

शोभनोसि गुणैर्युक्तः प्रजापालः प्रजापतिः ।

सन्तुष्टाः स्मो८१ न ते द्रव्यं प्रतिगृह्णीम भूपते । ।७२।

सनत्कुमार उवाच

त एवमुक्त्वा राजानं सर्व एव ययुर्मुने ।

सोपि राजा महामन्युस्तदा दीप्तं हुताशनम् ।।७३ । ।

जुहाव कृत्यां तस्माच्च चकार सुमहाबलाम् ।

यातुधानीमिति ख्यातामुवाचेदं च तां तदा ।।७४। ।

गत्वा सप्त मुनीन् कृत्ये भक्षयस्व महाबले ।

उपधार्य हि नामानि वसिष्ठादीँस्तपोधनान् । ।७५ ।।

सा गत्वा तु शुभान्नाम दिव्यां पुष्करिणीं शुभाम् ।

तस्यास्तीरं समासाद्य तस्थौ तान् वै प्रतीक्षती । ।७६। ।

ऋषयस्तेपि संविग्नाः क्षुत्तृष्णाव्याकुलेन्द्रियाः ।

अन्यान्देशान् विमार्गन्तः८२ शुभां वापीं ययुस्ततः । ।७७।

७७ तु वनं - क. । ७८ ञ्जात - क. । ७९ राजा - क । ५० प्रतिगृह्णाम - क. । ८१ स्म - क. । ८२ विमार्गित्वा - क. ।

सनत्कुमार उवाच

तेषां तद्गमने व्यास दृष्ट्वा दोषं पुरन्दरः ।

परिव्राजकवेषेण श्वद्वितीयो८३भ्यगच्छत । ।७८। ।

तं दृष्ट्वा तेब्रुवन् सर्वे परस्परमनुल्वणम्८४ ।

हसन्तं तं महाबाहुं त्रिदण्डव्यग्रपाणिनम् । ।७९ । ।

ऋषय ऊचुः

नूनमेष दिवारात्रौ नित्यमेव ह्यतन्द्रितः ।

चखाद यत एषोत्र ततोयं पीवरोभवत् । ।8.119.८ ० । ।

अथवोत्तानहस्तोयं नित्यमेव प्रयाचकः ।

तपःस्वाध्यायविक्रेता तेनायं पीवरोभवत । ।८१ । ।

तमेवं बहुधा कल्प्य ऋषयस्ते तपोधनाः ।

पप्रच्छुरमितात्मानं कस्त्वमित्येव वादिनः । ।८२ । ।

इन्द्र उवाच

अहं परिव्राड् विप्रेन्द्रा आगच्छामि दशेरकात् ।

प्रयास्यामि शुभां वापीं नाम्नाहं तु शुनस्सखा८५ ।।८३ ।।

श्वानो८६ मम सदा हीष्टाः शुनां चैव सदा ह्यहम् ।

तस्माच्छुनः सखा नाम्ना ख्यातोहं द्विजसत्तमाः । ।८४।।

सनत्कुमार उवाच

ततस्ते सह तेनैव शुभां पुष्करिणीं ययुः ।

ददृशुस्तां च कृत्यां ते तया चैव निवारिताः । ।८५। ।

यदि वा रोचते विप्रा अस्यामभ्यवगाहितुम् ।

नामानि कथयित्वेह चरध्वं सुखमव्ययाः । ।८६।।

सनत्कुमार उवाच

ततस्ते तां तदा कन्यामूचुरेवं भवत्विति ।

श्वसखा चेदमाहैनानृषीन् सर्वानरिदन्दमः । ।८७।।

८३ स्वा (श्वा) द्वतीयो - क. । ८४. मथोल्वणम् - (?) । ८५ शुनस्सखः - क. । ८६ शुनो - क. ।

विप्रा इयं यातुधानी नेयं प्रकृतमानुषी८७ ।

भवितव्यं हि कार्येण यथेयं वदते हि वः । ।८८। ।

ते यूयं यदि मन्यध्वं श्रेयः परमकं हितम् ।

तथा नामानि विब्रूत यथेयं नोपधारयेत् । ।८९।।

सनत्कुमार उवाच

एवं भवत्विति प्रोच्य ते व्यास मुनयः शुभाः ।

नामानि तस्याः श्राव्यैव८८ यथेष्टं ते जगाहिरे ।।8.119.९०। ।

नैरुक्तानि८९ स्वनामानि दुर्बोधानि च तेब्रुवन् ।

न मेने यानि कृत्या सा ततस्ते जलमाविशन् ।।९१।।

सनत्कुमार उवाच

तेषामलक्षयित्वा सा९० नामानि तु शिखोद्भवा ।

श्वसखं प्राह ब्रूहि त्वं ततो यास्यसि वा न वा । ।९२।।

श्वसख उवाच

शुनामस्मि९१ सखा क्रूरे श्वभिश्च सह संगतः ।

श्वसखं तेन मां विद्धि यातुधानि निशाचरि ।।९३ ।।

यातुधान्युवाच

सकृदेव पुनर्ब्रूहि नाम त्वं मानुषाधम ।

ततो यास्यसि विप्राणां समीपं विदितो मम ।।९४। ।

श्वसख उवाच

शुनामस्मि सखा देवः९२ सख्यं मेनपगं९३ श्वभिः ।

श्वसखा तेन हन्मि त्वा यातुधानि निशामय ।।९५।।

सनत्कुमार उवाच

स एवमुक्त्वा तां क्रूरां त्रिदण्डेन सुरेश्वरः ।

मूर्ध्न्याजघान तेनाशु भस्मसादभवच्च९४ सा । ।९६।।

८७ प्रकृतिमानुषी - क. ख. । प्राकृत (?) । ८८ श्राव्येयं - क. । ८९ नेरुक्तानि - क. । ९० तेषां न च लक्षयित्वा - क. । ९१ शुनामस्मिन् - क. ९२ देवि - घ. । ९३.. मनपगं - क, । ९४ शुभे... -क. ।

तृणबिन्दुसुतश्चासौ कृत्यया हतमात्रया ।

शक्रेण जीवितस्तूर्ण९५ पितरं समुपागमत् ।।९७। ।

सनत्कुमार उवाच

एवं तां स निहत्येन्द्रः श्वसखा शक्तिनन्दन ।

मृणालविसपद्मानि ऋषीणामहरत्पुनः । ।९८। ।

ततस्ते सम्यगुत्तीर्णा अपश्यन्तो रुषान्विताः ।

चक्रिरे शपथान् विप्राः परस्परमनुव्रताः । ।९९।।

ततस्ते सर्व एवैत्य९६ श्वसखं मुनिसत्तमाः९७ ।

अब्रुवन् त्वयि शंका नो९८ ब्रूहि येन विमुच्यसे९९ । । 8.119.१०० । ।

श्वसख उवाच

यो वो१०० हरति मूलानि पुष्पाणि च फलानि च ।

स सुखी मिष्टमश्नातु१०१ ससुहृत् सपरिग्रहः । ।१ ०१ ।।

सनत्कुमार उवाच

ततस्ते ऋषयो व्यास ऊचुः सर्वे पुरन्दरम् ।

त्वया गृहीतं द्रव्यं नस्तत् प्रयच्छस्व१०२ नः पुनः ।। १०२ ।।

तेषां स भगवान् व्यास मूलानि च फलानि च ।

सर्वाण्येवाददत् प्रीत इदं चोवाच तानृषीन् ।। १०३ ।।

इन्द्र उवाच

इयं कृत्या हता विप्रा युष्मदर्थे पुरा कृता ।

मया हितार्थं युष्माकं त्रिदण्डेन तपोधनाः ।

क्रुद्धेन राज्ञा युष्माकं कृतैषा तृणबिन्दुना । । १ ०४। ।

सनत्कुमार उवाच

तामागम्य१०३ ततो१०४ देवा ऋषयश्च तपोधनाः ।

विष्णुं तं स्नपयाञ्चक्रुस्तीर्थे ऋषिगणाच्चिर्चते१०५ ।। १ ०५। ।

९५ शक्रेणोज्जीवित (?) । ९६ एवेत्य - क । ९७ ऋषिसत्तमाः - क. । ९८ नौ - ख । ९९ विमुच्यते - ख. । १०० वा - क. । १०१ मृष्टमश्नातु - क. ख. । १०२ न्नो प्रयच्छश्व हि - क. ख. । १०३ तमागम्य - क. ख. । १०४ तदा - क. । १०५ ऋषिगणान्विते - क. ।

ततस्ते हिमवच्छैलं समागम्य मुदान्विताः ।

अयाजययन्१०६ तदा विष्णुमश्वमेधेन सुव्रताः ।

तस्मिन् यजति देवेशस्त्र्यम्बकः१०७ सगणेश्वरः ।

यज्ञं प्रति मुदा युक्त आजगाम विहायसा ।। १ ०७।।

व्यास उवाच

अहो बत त्वयेदं मे कथितं ब्रह्मणः सुत ।

यातुधान्या उपाख्यानं परं गुह्यं सुदुर्विदम् ।।१ ०८।।

इदं१०८ हि गुह्यं परमं महार्थवत्१०९ सदा यशस्यं परमं च पावनम् ।

त्वया११० महायोग यथावदीरितं पुरामृतं पूर्णशशिप्रभं यथा । । १० ९।।

इति स्कन्दपुराणे वामनतीर्थयात्रायां यातुधान्युपाख्याने ऊनविंशोत्तर-
शततमोध्यायः१११

व्यास उवाच

अतः परं स भगवान् यथागात्परमेश्वरः ।

यज्ञेन यजमानं तं समीक्ष्य१ कथयस्व नः ।। १ ।।

सनत्कुमार उवाच

स तु शूलधरो देवो भगवान् गोवृषध्वजः ।

कृष्णाष्टम्यामुवाचेदं देवीं हिमवतः सुताम् ।।२। ।

देव्यद्य सुभगे लोके कृष्णपक्षाष्टमीर शुभा ।

रजन्यामद्य यास्याव श्मशानान्यभिवीक्षितुम् । ।३ ।।

देव्युवाच

यथा ते रोचते देव तथा भवतु लोकप ।

तवेष्टं यन्महादेव ममापि द्विगुणं हि तत्३ ।।४। ।

१०६ याजयन्त - क., याजयन्तं - रव्र. । १०७ देवेशे त्र्यम्बकः - क. । १०८ इमं - क. ख. । १०९ महार्थं - क. ख. । ११० मया - वा. । १११ आध्यायः १७२ - ख. ।

१ संवीक्ष्य - घ. । २ कृष्णी पक्षाष्टमी - ख. । ३ हितम् - क. ।

अथ तस्मिन्दिने व्यास उज्जयिन्यां४ महामुने ।

ब्राह्मणस्य सुतो बालः शुचिर्विद्वान्ममार ह५ । ।५। ।

तं तेभिसंस्कृत्य तदा अलंकृत्य यथा८ विधि ।

क्रोशन्तश्च रुदन्तश्च श्मशानायैव निन्यिरे । ।६ । ।

ते श्मशानं तदा नीत्वा७ बालं तं रक्तपादकम् ।

स्नेहाद् दुःखपरीताश्च८ रुरुदुर्बहुधा भृशम् । ।७। ।

तथा तान् रुदतो वीक्ष्य क्रद्धो गृध्रः क्षुधान्वितः ।

प्राज्ञवत् स तु संदिश्य९ तानुवाच द्विजाँस्तदा ।।८ ।

विप्राः शृणुत मे वाक्यं मानुषा१० यद्वदामि वः ।

बुद्धिहीनाः स्थ सुव्यक्तं निशामयत मद्वचः११ । ।९ । ।

मृत एष१२ हि कालेन किं शोचथ१३ यथाबुधाः ।

रुदितो नैष जीवेत१४ स्वार्थं कुरुत विज्वराः । ।8.120.१ ० । ।

सनत्कुमार उवाच

तस्य तद्वचनं श्रत्वा तदा त्यक्त्वा सुतं ययुः ।

मुहुर्मुहुर्निरीक्षन्त अथ तान्१५ जम्बुकोब्रवीत् । । ११ । ।

अहो धिङ् मानुषाः सर्वे वीक्षध्वं बुद्धिवर्जिताः ।

निःस्नेहाश्चा१६कृतज्ञाश्च त्यक्त्वैनं याथ१७ वै कथम् ।।१ २। ।

दुःखेन लभ्यते पुत्रस्तथा चैव प्रसूयते ।

दुःखेन च पुनः क्रूरा वर्द्धते१८ व्याध्युपद्रुतः । । १३ ।।

विस्मृतानि हि वस्तानि चाटूनि सुबहूनि वै ।

अकरोद्यान्ययं बाल अहो निःस्नेहता हि वः१९ । । १४।।

सनत्कुमार उवाच

ततस्ते जम्बुकवचः श्रुत्वा व्यास समागताः ।

परिवार्य रुदन्तश्च तस्थुः पितृवने तदा । । १५ । ।

४ उज्जयन्यां - क. । ५. न्मनोरह- (हरः?) - क. । ६ तदा - क. । ७ गत्वा - क. ख । ८ स्ते - ख । ९ संदृश्य - क., संविश्य - ख, सचिंत्य - घ. । १० यत्नेन - घ. । ११ किमर्थं रुद्यते भृशं - घ. । १२ एव - क. । १३ शोचत - ख. । १४ भविता न सजीवोयं - घ. । १५ अथैतान् - ख., तथैतान् - क । १६ श्च - क. । १७ यात - क. ख. । १८ वध्यते - क. । १९ निःस्पृहतामिव - क.,.. नि च - ख. ।

अथागान्निशि देवेशः कपर्दी प्रियया सह ।

गणैः सर्वैर्वृतो देवः सह नन्दीश्वरेण च ।।१ ६।।

स तानीशः समभ्येत्य सर्वभूतसुखावहः ।

वरदोस्मीति तांस्तत्र रुदतः प्रत्युवाच ह ।। १७।।

सनत्कुमार उवाच

ततस्ते दीनया वाचा वाष्पपर्याकुलेक्षणाः ।

ऊचुर्जीवः सुतो नोयं भवेद्देवाज्ञया तव ।।१८।।

तेषां स भगवांस्तत्र जीवयित्वा सुतं शिशुम्२० ।

गणेशत्वं ददौ दिव्यं वासं तत्रैव चाक्षयम् ।।१९।।

सनत्कुमार उवाच

एवं स तां निशां प्राप्य२१ श्मशानानि यथाविधि ।

गत्वा२२ जगाम वैदूर्यं कूटं हिमवतः शुभम् ।।8.120.२०।।

स दीप्ततेजा विभुरव्ययात्मा पिनाकधृक् पर्वतकूटवासी ।

उवाच तान् यज्ञवरेण दीक्षितान् वरं वृणीध्वं त्रिदिवैकसंश्रयाः२३ ।।२१।।

इति स्कन्दपुराणे विंशोत्तरशततमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

तेथ१ दृष्टवा महादेवं सप्तलोकैकबान्धवम् ।

ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे जानुभ्यां शिरसा नताः२ ।।१ ।।

भगवँल्लोककामेन हरिणा देवसत्तम ।

कृतः प्रतिग्रहः पूर्वं येन पाप्मा तमर्च्छत३ ।।२।।

तदस्य जगतो नाथ भक्तस्य प्रणतस्य च ।

अस्माभिर्याच्यमानस्त्वं कुरु श्रेयः४ सुरेश्वरः ।।३।।

समाप्यतामयं यज्ञः पाप्मना मुच्यतां हरिः ।

स्वामूर्जां प्रतिपद्यन्तां५ देवाः सर्वे सवासवाः ।।४।।

२० शिशुं सुतम् - ख । २१ शतानि संप्राप्य - क, स तानि संप्राप्य - (?) । २२ तत्त्वं - ख., ततो (?) । २३ त्रिदिवौकसंश्रयाः - क. ख.,... संश्रयादिति - ख. ।

१ ते तं - घ. । २ च शिरोनताः - क. ख. । ३ पाप्मानमर्च्छत - क. ख. । ४ श्रेष्ठाः - ख. । ५ प्रतिपद्यन्तु - क. ख. ।

सनत्कुमार उवाच

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा भगवान् हृषिताननः ।

समाप्य यज्ञं शूलेन गिरिं तं समवारयत् ।।५। ।

तस्माद् भेदात्ततो ह्यापः सुधाशंखेन्दुपाण्डराः ।

निःसृतास्तत्र ते६ विष्णुं स्नपयाञ्चक्रिरे तदा । ।६।।

तस्याथ स्नातमात्रस्य शरीरादभिनिःसृता ।

पाप्मासुरी महाघोरा विकृता विकृतानना । ।७। ।

देवानभिद्रुता हन्तुं निरुद्धा देवबन्धुना ।

-. .... - - ।

उवाच तां न हन्तव्या देवाः सर्वे सवासवाः । ।८ । ।

इहैव च तव स्थानं भविष्यति सुपूजितम् ।

पुण्या च७ सर्वतीर्थेभ्यः सर्वपातकनाशनी ।।९। ।

सप्त पूर्वान् परांश्चैव तारयिष्यसि९ नित्यशः ।

संध्येति जगति ख्याता सर्वतीर्थवरा शुभा ।। 8.121.१० । ।

वारिधारा शुभा दिव्या सर्वयज्ञफलप्रदा ।

त्वामुपास्य१० कुलान् सप्त११ तारयिष्यन्ति मानवाः । । ११ । ।

सनत्कुमार उवाच

ततस्ते दैवताः१२ सर्वे रुद्रस्य वचनात्तदा१३ ।

अर्चयित्वा यथान्यायं देवदेवमुमापतिम् ।। १२ ।।

देवस्यायतनं कृत्वा जग्मुस्त्रिदिवमेव च१४ ।

गतेषु देवसंघेषु शिवकूटे१५ तदा हरिः । । १३ । ।

अश्वमेधं तदा यष्ट्वा देवमाराधयत् स्थितः ।

तस्याथ वर्षैः षड्भिस्तु सहस्रेण च तन्यतः ।

मासैः षड्भिश्च देवेशस्तुतोष वृषभध्वजः । । १४। ।

सोमः सनन्दिः सगण इदं प्रोवाच तं पुनः ।

हृष्यमाणः सुतुष्टात्मा१६ ब्रूहि किं प्रददानि ते । । १ ५। ।

६ तं - क. ख. घ. । ७ पुण्यं च - ख । ८ नाशना - क. । ९ तारयिष्यति - ख । १० तामुपास्य - क. । ११ सप्तकुलं (?), कुलान्युपास्य त्वां सप्त (?) । १२ देवताः - क ख. । १३ वचनन्तदा - क. । १४ ह - ख. । १५ शिवकूटं - क. ख. - । १६ सुहृष्टात्मा - क ।

विष्णुरुवाच

भगवन् पाप्मना१७ वापि तपसा वापि लोकप ।

लोपो न मे यथा स्याद्वै तन्ममाचक्ष्व कालहन् । । १ ६।।

सनत्कुमार उवाच

ततः प्रहस्य देवेशः प्रीयमाणः प्रजापतिः ।

उवाच विष्णुमामन्त्र्य गुह्यं चर महाव्रतम् । । १७।।

स चाथ१८ कृतरक्षस्तं१९ सर्वधर्मावहं शुभम् ।

योगं यन्त्रं व्रतं चैव परमैश्वर्यसाधनम२० ।। १८ ।।

यत्तत्पाशुपतं दिव्यं विधानं सार्वकामिकम् ।

तच्चीर्त्वा द्वादश समाः परमैश्वर्यमाप्तवान् । । १९ । ।

तस्य देवः स्वयं शूली तुष्टः प्रेक्ष्य तथाविधम् ।

शरीरार्धं ददौ तस्मै२१ तदभूद्विष्णुशङ्करम् । ।8.121.२० ।।

य इमं शृणुयान्मर्त्त्यः सदा पर्वसु पर्वसु ।

अर्चयेच्छिवविष्णुं च स गच्छेत् परमां गतिम्२२ ।। २१ । ।

एवं स विष्णुर्जित्वा तु वामनः सुमहाबलः२४ ।

त्रैलोक्यं सर्वदेवेभ्यः सर्वं२५ प्रति समर्पयत्२६ ।।२२ । ।

सनत्कुमार उवाच

ततो देवैः समाक्रान्ते त्रैलोक्ये मुनिपुङ्गव ।

येसुरा हतशेषास्तु ते समाश्रित्य दानवौ । । २३ ।।

तारकं च मयं चैव चक्रुर्युद्धं सहामरैः२७ ।

मयश्च तारकश्चैव पुत्रपौत्रसमावृतौ । । २४। ।

विप्रचित्तिश्च दनुजो२८ ये च तस्य सुताः स्मृताः ।

निवातकवचाः सर्वे पौलोमाः कालकासुताः ।

सैंहिकेयाश्च विक्रान्ता बालेयश्च२९ तथा३० गणः । ।२५ । ।

१७ कर्मणा - क. । १८ पञ्चार्थं - क । १९ रक्षन्तं - क. । २०. साधकम् - ख. । २१ ददावस्मै - क. । २२ ञ वाध्यायसमाप्तिपुष्पिका घ पुस्तके । २३ एवञ्जित्वा - ख । २४ वामनञ्च महाबलः - क ख, महाबल - ख, एव विष्णुः स जित्वा तु वामनत्वे महाबल - घ । २५ सर्वान् - क. । २६ प्रतिसमर्पण - ख । २७ महामुनैः (ने?) - ख. । २८ स्तदनुजो - घ. । २९ जाने यश्च - ख । ३० यथा - क, ।

एते चान्ये च बहवो दानवा बलदर्पिताः ।

सन्नद्धाः समभिक्रुद्धा आह्वयन्त तदा सुरान् । ।२६। ।

संप्रेक्ष्य तानाह्वयतो३१ देवा अपि सुदंशिताः ।

तैस्सहैत्य तदा चक्रुः समरं समरैषिणः३२ । ।२७।।

तेषां तदभवद् युद्ध तुमुलं लोमहर्षणम् ।

वर्षाणान्तु३३ शतान्यष्टौ सहस्राणि च षोडश । । २८। ।

दिव्यानि न च संग्रामे३४ एकपक्षे३५ जयोभवत् ।

अथ देवास्तदा३६ युद्धे सैंहिकेयैर्दुरासदैः । ।२९।।

पराजिता महासत्वाः सिंहैः पशुगणा इव ।

तेषां तद्बलमालक्ष्य सहस्राक्षः पुरन्दरः । ।8.121.३ ० । ।

जगाम देवदेवेशं शरणं रुद्रमव्ययम् ।

स गत्वा स्वर्णचूडस्य३७ गिरेः शृङ्गे कृतालयम् । ।३ १ । ।

देव्या सह महादेवमपश्यद् गणसंवृतम् ।

दीप्यमानं यथा वह्निं दुर्दृश्य३८मकृतात्मभिः । ।३ २। ।

तमसौ नन्दिना पूर्वमाख्यातो३९ देवसत्तमः४० ।

दृष्टवा प्रणम्य शिरसा इदं वचनमूचिवान् ।।३ ३ ।।

देव वर्षशतान्यष्टौ सहस्त्राणि च षोडश ।

दिव्यानि समतीतानि संग्रामस्य दिवौकसाम् ।।३४। ।

तारकश्च मयश्चैव दानवौ युद्धदुर्मदौ ।

तावाश्रित्यासुराः४१ सर्वे देवान् घ्नन्ति यथा पशून्४२ ।।३५।।

तेषां तु वध्यमानानां देवानां देवसत्तम ।

जीवितं संप्रयच्छस्व यथा वा देव युज्यते । । ३६ ।।

सनत्कुमार उवाच

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भगवान् गोवृषध्वजः ।

चिन्तयित्वा ततस्तत्र रामरामेत्यथाब्रवीत् । । ३७। ।

३० तानाह्वयत संप्रेक्ष्य - क. । ३२ दिव्यमाने च संग्रामे नैकपक्ष - घ. । ३३ वर्षाणाञ्च - ख. । ३४ ततो दैत्या - घ. । ३५ एकपक्षो - क. । ३६ स्सदा - ख । ३७ गत्वा सुवर्णचूडस्य - क । ३८ दुर्दर्श (?) । ३९.. माख्यातं (?) । ४० देवसत्तमं (?) । ४१ तावाश्रित्वासुरा. - क. । ४२. पशुम् - क, ।

भगवानुवाच

राम राम महाबाहो चीर्णं ते सुमहत्तपः ।

गच्छ देवान् सुयुद्धेन कुरु सर्वान् गतज्वरान्४३ ।।३८। ।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्तस्तदा रामो जामदग्न्यः प्रतापवान् ।

उवाच दीनया वाचा प्रणम्य बहुमानतः । ।३ ९।।

राम उवाच४४

भगवन्नल्पवीर्योस्मि तपसा कर्षितो भृशम् ।

अनस्त्रविच्च देवेश न शक्ष्ये संयुगं४५ विभो । ।8.121.४० ।।

देववव? उवाच

गच्छ शक्ष्यसि विप्राद्य योद्धुं त्वं त्वद्य मा शुचः ।

अहं त्वाप्याययिष्यामि मा व्यथां४६ कुरु भार्गव । ।४१ । ।

सनत्कुमार उवाच

ततः स भगवानिन्द्रं प्राह देवपतिं हरः ।

एष हंस्यति ते शत्रून् रथमस्मै प्रयच्छ च४७ । ।४२। ।

सनत्कुमार उवाच

ततः प्रणम्य शक्रोपि राममादाय चैव ह ।

जगाम तं तदोद्देशं४८ संग्रामो यत्र सोभवत् । ।४३ । ।

ततः स रथमुख्येन संपाद्य तु पुरन्दरः ।

राममाह स्वयं शक्रः सैंहिकेयानुपाह्वय । ।४४।।

स तेन रथमुख्येन रामः प्रहरतां वरः ।

कवची बद्धतूणीरः शरी खड्गी शरासनी । ।४५। ।

बद्धगोधांगुलित्रश्च बद्धध्वजपताकवान्४८ ।

अभिदुद्राव वेगेन सैंहिकेयान् दुरासदान् ।।४६ । ।

४३ कुरुष्वोद्धारितज्वरान - ख. । ४४ स न. उ - क. । ४५ नक्ष्ये संयुगतां - क. । ४६ मान्यथां - क. । ४७ प्रधत्स्व च - ख., प्रयच्छत - क. । ४८ ततो देशं - ख. । ४९ बहुध्वजपताकवान् - ख. ।

तेषां तस्य च संग्रामः सुघोरस्समपद्यत ।

शार्दूलानां यथारण्ये सिंहेन सह भीषणः । ।४७। ।

तत्राद्भुतमपश्यन्त५० सिद्धगन्धर्वचारणाः ।

येदेकोपि तदा रङ्गे दृश्यतेनेकरूपवान्५१ । ।४८। ।

नाददानः शराँश्चित्रान् सन्दधानस्तथैव च ।

धनुर्विकर्षमाणो५२ वा दृश्यते भार्गवस्तदा । ।४९ । ।

मण्डलीकृतमेवास्य कार्मुकं सुमहत्तदा ।

दृश्यते शत्रुभिश्चैव दुर्निरीक्ष्यश्च सोभवत् ।।8.121.५ ० ।।

तेषां स भार्गवः क्रुद्धः परावृत्य महाबलः ।

चिक्षेपैकैकशो व्यास मुखे तीक्ष्णाञ्छरान् दश ।।५१ । ।

तत्राद्भुतमपश्यन्त लाघवं तस्य धीमतः ।

साधु साध्विति भूतानां तत्र शब्दो महानभूत् । ।५२ ।।

सनत्कुमार उवाच

तैः शरैर्भिन्नवदनाः सैंहिकेया महाबलाः ।

सगन्धा५३ निपतन्त्युर्व्यां ताला वाय्वाहता इव । ।५ ३ । ।

स तदा५४ दशसाहस्रस्तेषां वै देवविद्विषाम्५५ ।

भार्गवेण गणो दग्धः कालेनेव५६ यथा जगत्५७ । ।५४। ।

ततो देवाः सऋषयो गन्धर्वाश्च सचारणाः ।

साधु साध्विति तं प्रोच्य५८ तुष्टुवुर्हृषिताननाः ।।५५। ।

सनत्कुमार उवाच

तस्य तत्कर्म संवीक्ष्य भगवान् पाकशासनः ।

बहुमानेन संपूज्य भार्गवं सह दैवतैः५९ ।।५६।।

इदमाह महातेजाः परिष्वज्य६० पुनः पुनः ।

तवैतत्कर्म नान्यस्य६१ सदृशं दिवि विद्यते । ।५७। ।

५० तत्रार्पितमपश्यन्त - क. । ५१ केन रूपवान् - ख. । ५२ धनुर्विदार्यमाणो - ख. । ५३ स गत्वा (र्वा) - क ख. । ५४ तथा - ख. । ५५ देवतारिणाम् - क. ख. । ५६ कालेनैव - क. ख. । ५७ गजम् - क. । ५८ संप्रोच्य - क. । ५९... देवतैः - क. । ६० परिपूज्य - क. । ६१ वान्यस्य - क ।

यदि ते सिंहिकापुत्राः सहसैव हतास्त्वया ।

तव वै तन् महत्कर्म६२ त्रिपुरे त्र्यम्बकस्य वा ।

न त्वयास्ति समो लोके सत्यमेतद् ब्रवीम्यहम् । ।५८ । ।

एते न तुल्या देवेन मानुषेण न केनचित् ।

अवध्याः सर्वभूतानां त्वयैकेन निषूदिताः६३ । । ५९। ।

तस्मात्तव वयं तुष्टाः प्रयच्छामो ह्यवध्यताम् ।

अक्षयं च बलं युद्धे यशञ्च परमं भुवि । । 8.121.६० । ।

त्र्यम्बकश्च वरैर्दिव्यै६४ रिष्टैस्त्वां प्रतिपत्स्यते ।

यथाकामञ्च युद्धेषु समूहं त्वं विजेष्यसि६५ । ।६ १ । ।

सनत्कुमार उवाच

स एवमुक्तस्तैर्व्यास देवैस्तुष्टैर्महातपाः ।

जगाम त्र्यम्बकं देवं हृष्टतुष्टमना यतिः । । ६२ । ।

देवा अपि सुसंयत्तास्तारकं युद्धदुर्मदम् ।

अवाकिरन्त वेगेन मयेन सहितं तदा । । ६३ । ।

ते दैत्यवेगप्रतिरुद्धवेगा महाबलाः सिन्धुसमानवेगाः ।

जघ्नुर्भृशं दैत्यगणान्निपत्य सिंहा यथारण्यचरा मतङ्गान्६६ । । ६४। ।

इति स्कन्दपुराणे जामदग्न्यवरप्रदानो नाम एकविंशोत्तरशततमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

सैहिकेयवधं दृष्टवा सुराणां च जयं तथा ।

सहसा दैत्यसैन्यानि प्रभग्नानि समन्ततः । । १ । ।

. . . . ।

- - - - - - - - - - - - - - - - - - ।

अन्येन प्रच्युतस्तारो१ मयो वीरो विरोचनः । । २ । ।

६२ तवै वैतद्भवेत्कर्म... - ख., बद्धवै.. - ख । ६३ निसूदिताः - ख. । ६४ शरैर्दिव्यै - क. । ६५ विजहि (यि?) ष्यसि - क., विजयिष्यसि - ख. । ६६ न्मतङ्गान् - क. ।

१ प्रश्रुतस्तारो - क. ।

विप्रचित्तिश्च षण्डश्च प्रह्लादश्च महासुरः ।

कालनेमिस्ततः क्रुद्धः केशवं प्रति संयुगे ।। ३ । ।

सरथं महदास्थाय शतनल्वोर्ध्वकेतुमत् ।

अभिदुद्राव वेगेन केशवं प्रति दानवः । ।४। ।

तस्यापतत एवाथ चक्रमप्रतिघं महत् ।

ससर्ज केशवो व्यास स तद् व्यष्टम्भयत्तदा । ।५ । ।

तद् विष्टब्धं तदालक्ष्य सर्वे देवाः प्रमन्यवः ।

पराजिता२ बभूवुर्हि३ विशस्त्राः कालनेमिना । ।६। ।

. . . . ।

स तान्विद्राव्य दैत्येन्द्रो विमुखान् प्रचकार ह ।

कृत्वा चकार च तदा लोकपालत्वमव्ययः । ।७। ।

भुवं द्याञ्च तदा व्याप्य वर्तमानो महाबलः ।

स्वयम्भूर्४रिव लोकाँस्त्रीनचरल्लोकमायया ।।८। ।

सनत्कुमार उवाच

तं तथावस्थितं दृष्ट्वा दैत्यं देवाः सवासवाः ।

भयत्रस्तास्तदा जग्मुः शरणं हरिमव्ययम् । ।९ । ।

शरण्यः स च देवेशो हरिस्त्रैलोक्यबान्धवः ।

तेषां प्रादाद् भयत्राणं दानवस्य वधेप्सया । । 8.122.१० ।।

स तदा द्यां भुवञ्चैव व्याप्य रूपेण सर्वशः ।

चक्रं तदब्जं सस्मार यत्तद् रुद्रेण निर्मितम् । । ११ ।।

ततस्तेन तदा व्यास दानवस्य शिरो महत् ।

जहार पक्वं तालाग्रात्५ फलं वायुरिवोद्धतः । । १ २। ।

तस्मिन् विनिहते दैत्ये तारकश्च मयश्च ह ।

विनिवृत्तौ महायोधौ पातालं प्रतिवेगितौ६ । । १३ ।।

सनत्कुमार उवाच

एवं व्यासाभवद्युद्धमुग्रं तत्तारकामयम् ।

कालनेमिर्हतो७ यत्र विश्रुतश्च विरोचनः । । १४। ।

२ पलायिता (?) । ३ बभूव ते (स्ते) - ख । ४ स्वयम्भूरिव - क. ख । ५ तालाग्र्यात् - क, ख, । ६ वेशितौ - क. । ७ जलनेमिर्हतो - ख. ।

सैंहिकेयाश्च विक्रान्तास्तुहुण्डश्च महासुरः ।

सुरोचनः८ शतावर्तो हालो गार्ग्यशिरास्तथा ।। १५।।

विपाकः सह पाकेन चण्डः कार्तस्वनः कुभः ।

एते चान्ये च दैत्येन्द्रा निहतास्तारकामये ।

ध्वजे पुनर्हतः क्रूरो विप्रचित्तिः सहानुजः ।। १६।।

व्यास उवाच

कथं तदभवद्युद्धं९ देवानामसुरैः सह ।

कथञ्च ध्वज इत्येवं१० तस्य नाम बभूव ह । ।१७।।

जामदग्न्यश्च तत्कर्म कृत्वा भृगुकुलोद्वहः ।

दुष्करं सर्वभूतानामागत११स्त्र्यम्बकान्तिकम् ।

किमुक्तो देवदेवेन एतदिच्छामि वेदितुम् । ।१८ ।।

सनत्कुमार उवाच

जमदग्नेस्तदा१२ सूनुरमरैः प्रेषितः स्वयम् ।

जगाम गुह्यं देवस्य पुरिश्चन्द्रं निवेशनम् ।।१९।।

व्यास उवाच

कथं तदभवद्दिव्यं पुरिश्चन्द्रं निवेशनम् ।

स्थानं गुह्यं महेशस्य कथयस्व दृढव्रत ।।8.122.२० । ।

सनत्कुमार उवाच

अत्र१३ ते संप्रवक्ष्यामि पुरावृत्तं महामते ।

यच्छ्रुत्वा पापकर्मापि गच्छेत परमां गतिम् । ।२१ । ।

पुराभूतां महात्मानौ नरनारायणावृषी ।

ताभ्यां कार्येण देवानां ब्रह्मवध्या कृता किल ।।२२।।

तयाभिभूतौ तौ देवौ पाप्मयातिमहाबलौ ।

अभूतान्नष्टसंज्ञौ तौ तिर्यग्योनिगतौ भृशम् । ।२३ । ।

अथ संवत्सरे दिव्ये समतीतेमितात्मवान् ।

आगाद् ब्रह्मा स्वयं तत्र दैवतैर्ऋषिभिः१४ सह । ।२४।।

८ प्रोचनः - ख., मुरोबलः (?) । ९ समभवद्युद्धं - क. ख. । १० इत्येव - क. ख. । ११... मामन्त्र्य - क. । १२ जमदग्निस्तदा - क .। १३ हन्त (?) । १४ देवतैर्ऋषिभिः - क. ख. ।

स तं संबोधयामास सनरं देवपस्तदा ।

तथापि हि न तौ बुद्धौ कर्मणा संवृतौ भृशम् । ।२५। ।

तान् ब्रह्मा स तदा प्राह सर्वानेव दिवौकसः ।

यूयं नारायणस्यार्थे चरध्वं धर्ममुत्तमम्१५ ।।२६।।

ततो विमोक्ष्यते देवः१६ सनरो ब्रह्मवध्यया ।

तमेवंवादिनं देवाः प्रणम्य शिरसा तदा ।

ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे किन्तपः कर्म शाधि नः । ।२७। ।

ब्रह्मोवाच

जपध्वं प्रयताः सर्वे वायुभक्षा जितेन्द्रियाः ।

रुद्राणां हृदयं सम्यक् ततो योगमवाप्स्यथ । ।२८ ।।

सनत्कुमार उवाच

त एवमस्त्विति प्रोच्य जजपुः सलिलेशयाः ।

ऋषिभिस्सह देवेशा वर्षायुतशतानि षट् ।।२९। ।

अथ कालेन महता तेषां युक्तात्मनां तदा ।

योगः१७ प्रादुरभूत्१८ सूक्ष्मो१९ यतोग्निरभवच्छुभः । ।8.122.३ ० । ।

तेनाग्निना ब्रह्मवध्या नरनारायणौ तदा ।

सा२० दग्धा संपरित्यज्य उदकं प्रविवेश ह । ।३ १ ।।

नास्तयापः२१ समाविष्टा रसवत्यो न जज्ञिरे ।

अगन्धाश्च विवर्णाश्च प्रभावत्यो न चैव ह ।

पृथिवी चाल्पवीर्याभूत्तेजस्तिग्मं च नाभवत् । ।३ २ ।।

सनत्कुमार उवाच

ततस्ते तन्तथा२२ दृष्ट्वा युयुजुर्भूय एव च ।

हृदयं जजपुश्चैव रुद्राणां युक्तमानसाः । ।३ ३ । ।

अथागाद् भगवान्देवः शूलपाणिर्वृषध्वजः ।

उवाच देवान् तुष्टोस्मि ब्रूत यद्वोभिकांक्षितम्२३ । ।३४। ।

१५ तप उत्तमम् (?), व्रतमुत्तमं (?) । १६ देवाः - क. ख. । १७ योगं - क. ख । १८ प्रादुर्बभौ - क. ख. ।
१९ सूक्ष्मं - क. ख. । २० स - क. । २१ तास्तदापः - ख. । २२ तत्तथा - (?) । २३ वाञ्छितं - ख. ।

सनत्कुमार उवाच

ततस्ता देवताः सम्यग् रुद्रं दृष्ट्वाभिरेमिरे२४ ।

तुष्टुवुश्चानता भूत्वा यज्ञजीमूतवाहनम् ।।३ ५। ।

देवा ऊचुः

नमः परमदेवाय युगान्तानलवर्च्चसे ।

सलिने तप्यमानाय रुद्राणां हृदयाय च । । ३६ । ।

महापरशुहस्ताय हिरण्यायतनाय२५ च ।

वसूनां पतये चैव देवानां पतये नमः ।।३७। ।

शुचये रेरिहाणाय सद्योजाताय मन्यवे ।

ग्रहाणां पतये चैव ग्रहाणां हृदयाय च ।।३८ ।।

महाग्रहानुयाताय ग्रहराजाय वै नमः ।

नमः शमदमोग्राय उग्रदण्डधराय च । ।३ ९। ।

यमाय यमनाथाय यमदण्डधराय च ।

नमः परमदेवाय पराणां परमाय च । ।8.122.४० । ।

महतां पतये चैव कमण्डलुधराय च ।

वामदेवाय ज्येष्ठाय पशूनां पतये नमः । ।४१ । ।

प्रधानपतये चैव प्रधानस्य प्रवर्तिने ।

नमः सहस्रवक्त्राय गदिने शूलिने नमः । ।४२ । ।

नमः पवनरूपाय बहुरूपाय वेधसे२६ ।

नमः क्रतुविहन्त्रे२७ च कामानलविघातिने । ।४३ । ।

नमश्छन्दोङ्गरूपाय विरूपनयनाय च ।

इन्द्रियग्रामघाताय नमो वेदान्तगाय२८ च । ।४४।।

नमोस्त्वशनिघाताय मनसामुन्मनाय च ।

वेदवेदाङ्गमालाय नमस्ते पद्ममालिने । ।४५ । ।

२४ धिनेमिरे - क. । २५ हिरण्यतनयाय - क, हिरण्यनयनाय (?) । २६ वेधये - ख । २७ क्रतु- (त्व) हन्त्रे - ख. । २८ वेदान्तकाय - क. , वेदान्तताय - ख ।

677

नमः शैलप्रदाहाय२९ शैलजातोद्भवाय च ।

महते विश्वरूपाय महद्भिर्महिताय च । ।४६ । ।

सहस्रशतनेत्राय ललाटनयनाय च ।

महायोगप्रणेत्रे च तथा तत्पुरुषाय च ।।४७। ।

नमो वेदरहस्याय देववेदस्तुताय३० च ।

योगिने ध्यायमानाय अशनीपातहासिने । ।४८।।

हृच्छयाय नमस्तेस्तु नमः सर्वगताय च ।

कुमारवरनाथाय कुमारजनकाय च ।।४९। ।

दण्डहस्ताय चरते अन्तकायाजिताय च ।

शुभाय शुभरूपाय शुभसर्वप्रवर्तिने । ।8.122.५० । ।

शिवाय शिवनाथाय सदा सर्वशिवाय च ।

धनुर्वेदरहस्याय धनुर्वेदप्रवर्तिने ।५१ । ।

सर्वपापापहन्त्रे३१ च सर्वपाप्मविघातिने३२ ।

शिवः सौम्यश्च देवेश दिश नो यन्मनोगतम् । ।५२। ।

यदपव्याहृतं किञ्चिदस्माभिर्भगवन्३३ विभो ।

तत्सर्वं३४ भक्तवात्सल्यादस्माकं क्षन्तुमर्हसि । ।५३ । ।

पाप्मयाभिपरीतात्मा देवबन्धुरयं विभो३५ ।

नरेण सह देवेश३६ स भवेच्चन्द्रनिर्मलः ।।५४। ।

सनत्कुमार उवाच

य इमं त्र्यम्बकस्तोत्रं भक्तिमान् सततं नरः ।

पठति प्रयतो३७ व्यास पाप्मया३८ स विमुच्यते । ।५५।।

सर्वपापैश्च मुच्येत नष्टञ्च लभते पुनः ।

न च दुर्गतिमाप्नोति यदि स्याद्वै सुपापकृत् । ।५६। ।

सनत्कुमार उवाच

एवं स भगवान् देवैः स्तुतस्तुष्टश्च लोकपः ।

उवाच देवान्देवेशः३९ सर्वान् सत्यवतीसुत । ।५७।।

२९.. प्रवाहाय - क. ख । ३० देवदेवस्तुताय - क. ३१ सर्वपापप्रहर्त्रे - ख । २ सर्वपाप्माविघातिने - ख. । ३३ भगवान् - क, । ३४ तत्सर्वां - क. । ३५ विभुः - क. ख । ३६ सर्वदेवेश - ख । ३७ प्रयतः पठते - क ख. । ३८ पाप्मायाः - ख. । ३९ देवदेवेशः - ख. ।

देवदेव उवाच

भो देवाः परितुष्टोस्मि वरं वृणुत कांक्षितम्

दास्येहं तन्महाप्रज्ञा मा तूष्णीं ब्रूत सर्वशः । ।५८। ।

देवा ऊचुः

हरिरेष महादेव पाप्मया हतमानसः४० ।

तामस्य४१ निर्णुद क्षिप्रं नीहारमिव भास्करः ।।५९ । ।

एष लोकहितार्थाय देवानाञ्च४२ महाबलः ।

कुरुते कर्म देवेश पाप्मानं ह्यस्य नाशय ।। 8.122.६० ।।

वयं च समतां तुभ्यं४३ गणतां गणमध्यगाः ।

लभेम सर्वदैवेश४४ यदि त्वं मन्यसे विभो । ।६१ । ।

सनत्कुमार उवाच

तेषामेवं तु वदतां देवानामृषिसत्तम४५ ।

उवाच भगवाञ्छर्वः प्रहसन् प्रीतमानसः ।। ६२। ।

विष्णुरेष सुराः सद्यो मोक्ष्यते पाप्मयानया४६ ।

पाप्मा चेयं महाभागा४७ ऊषरे संभविष्यति ।। ६३ । ।

निर्यासश्चैव वृक्षाणामपां फेनस्तथैव च ।

महोरगाणां गन्धश्च स्त्रीणां निन्दा तथैव च । । ६४।।

दीक्षितस्य च४८ विप्रस्य अशुभस्यावकीर्तनम् ।

ब्राह्मणानां परीवादो गवामपरिकीर्तनम्४९ । ।६ ५ ।।

अग्नेरज्वलनञ्चैव नदीनां बन्ध एव च ।

य एतानि नरः कुर्याद्रागमोहसमन्वितः

स एतां प्राप्नुयाल्लोके स्वयंभूरपि५० लोकपः । ।६६ ।।

यदा तु वसुदेवस्य सुतो विष्णुर्भविष्यति ।

तदा स रूपिणीमेनां नर एषोपभोक्ष्यते । ।६७। ।

४० हृतमानसः - क. ख. । ४१ तामस्मै - क. ख. । ४२ देवार्थञ्च - ख. । ४३ तुल्यं - ख । ४४ देवेश - क. ख. । ४५ सत्तमाः - ख. । ४६ तया - क. । 7७ महाभाग - क. । ४८ दीक्षितस्तस्य - क. । ४९ गवाञ्च परिकीर्तितम - ख. । ५० स्वयम्भुरपि - क. ख,,.. रसि - क ।

679

तत्रोपभुज्य वरदो हरेर्जातां स्वसान्तदा ।

विमुक्तः पाप्मया भूय५१ इमं लोकं चरिष्यति । ।६८।।

यथा त्वस्य स्वसापीयं नैव५२ बाधां५३ करिष्यति ।

तथा चरत्वयं घोरं तपः परमदुश्चरम् ।।६९। ।

यूयं च ऋषिभिः सार्धमिहैव सुसमाहिताः ।

पुरश्चरणमव्यग्राः कुरुध्वं मदनुज्ञया । ।8.122.७० ।।

सनत्कुमार उवाच

त एवमुक्ता देवेन देवास्सर्वे तदा हरिम् ।

ऊचुः कुरु तपो घोरं ततः श्रेयो ह्यवाप्स्यसि । ।७१ । ।

ततः स चन्द्रं शैलेन्द्रमारुह्य सुसमाहितः ।

तपश्चचार सुमहदिन्द्रियग्रामतापनम् । ।७२। ।

देवा अपि महात्मान५४ ऋषिभिस्सह सुव्रतैः ।

हिरण्यवर्णं शैलेन्द्रे५५ तपस्तेपुस्समाहिताः ।।७३ ।।

अथ तेषां समाप्ते तु व्रते तस्मिन् पिनाकधृक् ।

आदिदेश व्रतं दीप्तं यत्तत् पाशुपतं महत् । ।७४।।

उवाच स तु तुष्टात्मा आभाष्य सु?रपुंगवान् ।

मेघदुन्दुभिनिर्घोषं धीरम्भीरशब्दवत् । ।७५। ।

देवदेव उवाच

पुरश्चरणमेतद्धि सुचीर्णं लोकपाः स्वयम् ।

इदं५६ पाशुपतं चीर्त्वा निर्वृता यात५७ निर्भयाः ।।७६।।

एतत् परं पवित्रञ्च सांख्ययोगाधिकं व्रतम् ।

नास्मात्परतरं किञ्चित् सूक्ष्मं वा विद्यते क्वचित् ।।७७।।

भस्मना दिग्धसर्वाङ्गो५८ दिग्वासाः शुचिरेव च ।

शरीरस्थैर्यजन् रुद्रं५९ सर्वपापैः प्रमुच्यते । ।७८। ।

५१ भूयो - क. ख । ५२ नैवा. - क. ख. । ५३ बाधं - ख. । ५४ महात्मानो - क ख. । ५५ हिरण्यवण- शैलेन्द्रे - ख. । ५६ इम - क. ख. । ५७ यश - ख. । ५८ सर्वदिग्धाङ्गो - क. ख. । ५९ रुद्रं यजत् - शरीरस्थैः (?) ।

आर्द्र स्नानात् परं भस्म आर्द्रे जन्तुवधो ध्रुवम्६० ।

आर्द्रन्तु प्रकृतिं विद्यात् प्रकृतिं चापि बन्धनम् । ।७९ । ।

प्रकृतेस्तु प्रहाणार्थं६१ भस्मना स्नानमिष्यते ।

दिग्वासस्त्वं च शौचञ्च येन जायेन्न६२ कर्हिचित् । ।8.122.८० ।।

यन्त्राणां६३ परमं यन्त्र६४मन्यद्यस्मान्न विद्यते ।

षडङ्ग सर्वकामीयं सर्वलोकनमस्कृतम् ।। ८१ । ।

शुचि सर्वपवित्रं६५ च सर्वपापापहं शुभम् ।

तपसो वर्धनं चैव ते चरन्तु६६ समाहिताः६७ ।

यन्त्रं त्वपापं६८ विज्ञेयं प्रकृतिस्सा च संस्मृता६९ । ।८२ । ।

बन्धश्च त्रिविधः प्रोक्तः सन्यासफलमेव च ।

तस्मात् सर्वप्रहाणार्थं यन्त्रमेतत् समाचरेत् ।।०३ ।

असम्मतः सदा लोके येन जीर्येन्न७० कर्हिचित् ।

योगञ्च परमं प्राप्य योगानां यत्परं७१ महत् । ।८४।।

यस्मात्७२ परतरं नास्ति षडङ्गं सर्वकामिकम् ।

येन मुक्तः पतेद् भूयो न योगी७३ मरणादिषु ।।८५।।

तं योगं समनुप्राप्य सिद्धो दिव्येन कर्मणा ।

न लिप्यते७४ महायोगी कर्मभिस्तु कृताकृतैः ।।८६। ।

सनत्कुमार उवाच

एवं ते देवदेवेन समाज्ञप्ता दिवौकसः ।

समाप्य तद्व्रतं घोरं शंकरस्य गणा बभुः । ।८७।।

ते गणत्वमनुप्राप्य तस्य देवस्य शूलिनः ।

अन्वगृहणन्त तं देशं तपसा भाविता भृशम् । ।८८ । ।

देवा ऊचुः

यस्मादिह सुचीर्णं नः पुरश्चरणमन्तशः७५ ।

तस्मादिदं७६ महेशस्य गुह्यमायतनं स्मृतम् । ।८९।।

६० ध्रुवः - व. । ६१ प्रहारार्थं - ख. । ६२ जायेत - ख. । ६३ मन्त्राणां - घ. । ६४ परमं मन्त्र - ख. । ६५. .. स्सर्वपवित्र - क. ख. । ६६ चरन्तः - क. ख. । ६७ समाहितः - क. । ६८ तु पापं - घ. । ६९ संस्थिता - घ. । ७० जीर्येत - ख । ७१ परमं - ख. । ७२ तस्मात् - ख. । ७३ नियोगी - ख. । ७४ लिप्येत - ख. । ७५ पुनश्चरणमन्तशः - क. । ७६.. दिमं - क. ख. ।

पुरिश्चन्द्रमिति ख्यातं त्रिषु लोकेषु दीप्तिमत् ।

पञ्चयोजनविस्तीर्णं तावदेवायतं शुभम् ।।8.122.९० ।।

सिद्धचारणसंकीर्णमप्सरोगणनादितम् ।

बहुपक्षिनिनादञ्च नदीप्रस्रवणाकुलम् ।

भविष्यति महापुण्यं तपोधनतपोवनम्७७ । ।९१ ।।

योत्रागत्य चरुं कृत्वा भोजयित्वा च७८ ब्राह्मणम् ।

अर्चयेद्देवदेवेशं रुद्रलोके स मोदते७९ ।।९२।।

यश्चात्र नियमं कृत्वा भस्मस्नायी यतव्रतः ।

मुहूर्तमपि तिष्ठेत स गच्छेद् गणमध्यताम् ।।९३। ।

अक्षयश्चामरश्चैव जरारोगविवर्जितः८० ।

रुद्रस्य गणपो भूत्वा योगैश्वर्यमवाप्स्यति ।।९४।।

कामचारी८१ सुपापात्मा योप्यत्र दिवसं वसेत् ।

सोश्वमेधफलं प्राप्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ।।९५।।

सकामोपि दुराचारो योत्र प्राणान् परित्यजेत् ।

सोपि देवसदः८२ प्राप्य देवैः सह चरिष्यति ।।९६।।

सनत्कुमार उवाच

ततस्ते दैवताः८३ सर्वे प्राप्य तत्परमं तपः ।

इज्यास्नानं तदा चक्रुरीशस्य परमात्मनः ।।९७।।

अथ ते कृतकृत्याश्च महायोगबलान्विताः ।

हरिं प्रति मनश्चक्रुर्गन्तुं सर्वे दिवौकसः ।।९८।।

तं ज्वलन्तमिवादित्यमागच्छन्तो८४ महाबलाः ।

हरिश्चन्द्रगिरौ८५ व्यास हरिं ददृशुरव्ययम् ।।९९।।

सोपि कालेन महता धूतपाप्मा८६ महातपाः ।

तदैव८७ लब्ध्वा देवानां समतां मुदितात्मवान् ।।8.122.१ ०० ।।

७७ तपोधनं - ख । ७८ तु - ख । ७९ मोदति - क. ख. । ८० मृत्युरोगविवर्जितः - क. ख. । ८१ कामकारी - क. । ८२ देवसम. - क., सदा - ख. । ८३ देवताः - क. ख । ८४ गच्छन्तं (?) । ८५ हरेः - क., हरिश्चचन्द्रे गिरौ - ख. । ८६ धौतपाप्मा - ख. । ८७ तमेव क ख ।

- - ८८ प्रति तदा वेगादुत्थाय८९ ऋषिसत्तम९० ।

शिखरात् सन्निपत्याशु तेषां मध्येवतिष्ठत९१ ।। १०१ ।।

ततस्ते मुदिताः सम्यग्घरिणा सह संगताः ।

शिखरं तद् गिरेस्तस्य फलेन९२ समयोजयन् । ।१ ०२ ।।

यस्माद्धरिरयं९३ ह्यत्र चन्द्रवन्निर्मलो बभौ ।

तपसा महता चैव तस्मादेषोचलेश्वरः ।।१ ०३ ।।

हरिश्चन्द्र इति ख्यातो भविष्यति न संशयः ।

यस्मादप्रकृतेनैव प्रपातोत्र कृतः पुनः ।

तस्माद् भृगुरयं लोके पुण्यो भवतु सर्वशः । ।१ ०४।।

अत्र९४ योभ्येत्य देवेशा भृगुप्रपतनं नरः ।

साधयेत स गच्छेत हरेर्लोकमतिप्रभम् । ।१ ०५। ।

महापातकसंयुक्तो व्याधिना समुपद्रुतः ।

योत्र साधयते प्राणान् सोपि मुच्येन्महाभयात् ।। १ ०६।।

यद्वा प्रार्थयते९५ नित्यं प्रपाते चात्र९६ किंचन ।

तत्प्राप्नुयान्नरः सर्वमचिरात्तच्च९७ वै स्मृतम् ।।१ ०७।।

सनत्कुमार उवाच

हरिश्चन्द्रमिमं९८ यस्तु पुरिश्चन्द्रन्तु९९ धर्मवित् ।

पठेत शृणुयाद्वापि स पाप्मानं विशस्यति । ।१ ०८।।

इदं तु यः शुचिरनसूयवान्१०० सदा नरः पठेद् द्विजगणदेवसंसदि ।

स निर्मलो रविरिव तेजसा ज्वलन् त्रिविष्टपे वसति यथामरोवरः१०१ ।।१ ० ९।।

इति स्कन्दपुराणे हरिश्चन्द्रगिरिवर्णनो नाम द्वाविंशोत्तरशततमोध्यायः१०२

८८ त दात् (?) - ख । ८९ दुत्थितो - क. ख. । ९० मुनिसत्तम - घ., ऋषिसत्तमः - क. ख. । ९१ व्यवस्थितः - ख. । ९२ वरेण - घ. । ९३ तस्माद्धरिरयं - क. । ९४ यत्र - क. । ९५ प्रार्थयन्तु - ख. । ९६ नात्र - क । ९७ सर्वानचिरात्तच्च - क. ख. । ९८ इदं - क. ख. । ९९ पुरिश्चन्द्रञ्च - ख. । १००.. रनुसूयवान् - क, शुचितनु.. - ख, । १०१. परः (?) । १०२ १७५ - ख. ।

683

सनत्कुमार उवाच

तं पुरिश्चन्द्रमासाद्य१ स रामः शक्तिनन्द ।

अपश्यत् परमेशानमसुरैः क्लिष्टमानसः । । १ । ।

स दृष्टवा तु२ महादेवं साम्बं सगणमव्ययम् ।

प्रणतः प्राञ्जलिर्भूत्वा तस्थौ प्रह्वस्तदाग्रतः३ । ।२।।

सनत्कुमार उवाच

सोपि देवस्तदा४ प्रीतो जामदग्न्यं महामनाः ।

उवाच वचसां योनिरिदं गम्भीरशब्दवत् । । ३ । ।

किंशुकैरिव संछन्नं चन्दनेनोक्षितं यथा ।

तथा तं क्षतजेनैव सर्वतश्च समुक्षितम् ।

स्रवन्तं५ गैरिकं धातुमचलेन्द्रमिवापरम् । ।४।।

देवदेव उवाच

जामदग्न्य महत् कर्म कृतं सुरहितेप्सया ।

त्वया पुत्राद्य संग्रामे सैंहिकेयान् विनिघ्नता ।।५।।

तवानेन महाबाहो कर्मणा परितोषितः ।

प्रयच्छामि वरान् सप्त६ तान्वदस्व यथेच्छसि । ।६। ।

राम उवाच

भगवन् यदि तुष्टोसि मम देहि८ स्वयं प्रभो ।

सर्वज्ञानसमुत्पत्तिं९ सर्ववेदप्रवर्त्तिताम्१० । ।७। ।

अवध्यः स्यामहं युद्धे धनुर्वेदञ्च यच्छ मे ।

परशुं सर्वहन्तारमसङ्गं रथमेव च । ।८। ।

अस्त्रग्रामञ्च विपुलममरत्वं तथाक्षयम्११ ।

वरान्मह्यमिमान्देव प्रयच्छस्व नमस्तव ।।९। ।

१ पुरिश्चन्द्रं समासाद्य - ख, हरि.. - घ । २ च - क. । ३... स्तथाग्रतः - ख. । ४. स्तथा - क. । ५ स्रवन्ति- क. । ६ वरानष्टौ - घ - ७.. प्स्यसि. ख। ८ देव - क. ख. । ९ सर्वज्ञज्ञानमुत्पत्ति क. । १० देवप्रवर्तिनं - क., वेदप्रवक्तिवान् (प्रवक्तृतां?) - ख, । ११ .. क्षतं - ख. ।

सनत्कुमार उवाच

तस्यैवं वदतौ व्यास प्रहस्य भगवान् हरः ।

उवाच सर्वमेतत्ते भविष्यति ममाज्ञया । । 8.123.१० । ।

धनुर्वेदव्रतञ्चैव वर्षमेकं चरिष्यसि१२ ।

तस्मादिहैव वस्तव्यं१३ त्वया भृगुकुलोद्वह । । ११ । ।

ततस्तस्मै स भगवान् स्वयमेव त्रिलोचनः ।

आदिदेश व्रतं घोरं चचार स च संयतः । । १ २।।

समाप्ते तु व्रते देवः स्वयमागम्य यज्ञहा ।

धनुर्वेदं ददौ तस्मै समन्त्रं सहसङ्ग्रहम्१४ । ।१ ३ ।।

सशुल्वं सपरिस्तोमं सोद्यमं सानुकर्षणम् ।

अस्त्रग्रामं च विपुलं प्रत्यस्त्रसहितं तथा१५ । । १४।।

प्रादात्तस्मै तदेशान१६ इदं चोवाच सुस्वरम्१७ ।

अयं त्वया धनुर्वेदः सहास्त्रैः सुमहाबल१८ । । १५ ।।

क्षत्रियेभ्यो न दातव्य इति मच्छासनं स्मर ।

यदि चेद्दास्यसे मोहात् क्षत्रियेभ्यः कदाचन ।

लघुत्वं यास्यसे तेषां युद्धे चापि जयो१९ न ते२० ।। १ ६। ।

सनत्कुमार उवाच

ततः स परशुं दत्वा रथं कामगमेव च ।

मनसा चिन्तितेर२१ युक्तमुपतिष्ठन्त२२मक्षयम् । । १७। ।

यन्तृणा२३ यक्षराजेन अमरेणाभिसंभृतम्२४ ।

जगामादर्शनं तस्य सहसैव२५ पिनाकधृक् ।।१८।।

सोपि लब्ध्वा वरान् व्यास२६ जगाम पितुरन्तिकम् ।

न चापश्यत तं तत्र कार्तवीर्यसुतैर्हतम् । । १ ९। ।

१२ इतः पूर्वं 'तस्मादिहैव वस्तव्य'मित्यादि परवर्तिपद्यार्धं दत्तं ख पुस्तके । १३ स्थातव्य - ख. । १८ सपरिग्रहं (?) । १५ तदा - क. ख. । १६ तदैवेण - ख । १७ सुस्वनम् - ख । १८ सुमहाबल क । १९ युद्धेषु विजयो - ख. । २० तत् - ख. । पे १ चिन्तितं - ख. । २२ मुपतिष्ठन्ति - क. । १३ यन्त्रिणा - क, मन्त्रिणा - ख. । २४ संवृत्तम् - क. ख. । २५ समासेन - क. । २६ तस्य - ख. ।

अकृत्वा तस्य कर्तव्यं सोपि रामः प्रतापवान् ।

निःक्षत्रां पृथिवीं चक्रे सप्तकृत्वञ्च२७ सत्रिकम्२८ । ।8.123.२ ० ।।

रुधिरेण स तेषाञ्च ह्रदान् सप्त चकार ह ।

समन्तपञ्चके व्यास पितॄँस्तेनाभ्यतर्पयत् । । २१ । ।

ततश्च कृत्वा निःक्षत्रां पृथिवीं भृगुसत्तमः।

महादेवप्रसादात्तु त्रैलोक्यस्येश्वरो बभौ ।।२२। ।

तं श्रीस्तुष्टिर्धृतिश्चैव सिद्धिः कीर्तिर्यशस्तथा ।

श्रद्धा मेधा तथा क्षान्तिरनसूया२९ प्रसंयमः । । २३ । ।

ऊहा ह्यपोहा तर्कश्च दमश्च शम३० एव च ।

रूपिण्यो भार्गवं सर्वा मातरस्समुपस्थिताः । ।२४।।

तान्सर्वान् स तदा प्राह विशध्वं मामशङ्किताः ।

श्रीरियं तु दुराचारा दूर एवावतिष्ठताम् ।। २५।।

सनत्कुमार उवाच

तं तथावादिनं साध्वी उवाच श्रीर्महाबलम् ।

किमर्थ मां महाबाहो नाभिनन्दसि३१ दुर्लभाम् ।।२६। ।

राम उवाच

चपला मदनीया च अध्रुवा चासि३२ शोभने ।

अतस्त्वां नाभिनन्दामि मम त्वं३३ दूरतो भव ।।२७।।

त्वयाविष्टो नरः३४ सर्वो यदि स्यात् स्वयमीश्वरः३५ ।

ऐश्वर्यमदसंमूढ३६ अकार्येष्वेव वर्तते३७ । ।२८।।

सनत्कुमार उवाच

स राजा भार्गवः श्रीमान् यज्ञैरीजे महामनाः ।

अधोगमच्च पृथिवी तस्य यज्ञे पुरा द्विज३८ । । २९। ।

२७ कृत्वा च - क. । २८ सप्तकाम् - क., सप्तवान् - ख. । २९... रनुसूया - क ख. । ३०. स्समय - क ख. । ३१ नातिनन्दति - क. । ३२ चापि - क । ३३ मत्तस्त्व (?) । ३४ विष्णोर्नरः - क. । ३५ स्वयमी-दृशः - ख. । ३६ समूढो - क ख । ३७ रज्यते - ख, वर्तसे - १. । ३८ विभो - ख. ।

व्यास उवाच

किमर्थं पृथिवी तस्य यज्ञे पातालमाविशत् ।

कारणं तत्र किं मन्ये एतदिच्छामि वेदितुम् । । 8.123.३० ।।

सनत्कुमार उवाच

स गत्वा३९ पृथिवीपालः कश्यपं४० मुनिसत्तमम्४१ ।

उवाच मम होता त्वं भव सत्ववतां वर४२ ।।३ १ ।।

तं तथावादिनं व्यास तदोवाच नराधिपम् ।

कश्यपः कुपितस्तत्र निन्दमानो भृगूत्तमम् ।।३ २।।

पतितस्त्वं दुराचारो भिन्नशीलः सुपापकृत् ।

कथं त्वा याजयिष्यामि भ्रूणवध्या४३भिकारिणम् । ।३ ३।।

सनत्कुमार उवाच

ततः स तेन वाक्येन उवाच ऋषिसत्तमम् ।

विषये मम मा तिष्ठ त्वमद्य४४ मुनिसत्तम ।। ३४।।

स्वाम्यहं जगतो विप्र४५ नाहं यत्र ततो व्रज ।

ततस्स तस्य तं देशं परित्यज्या४६ व्रजत्तदा । ।३५। ।

नाससाद च तं देशं यत्रासौ न भवेत् प्रभुः ।

अनासादयमानश्च अटवीमाश्रितस्तदा ।

अन्तर्धानगतो भूत्वा चचार बहुलाः समाः । ।३ ६।।

अथापश्यत् समासीनं४७ कपोतं वृक्षसंस्थितम् ।

अनङ्गेनाभिसंबद्धं कपोत्या हार्यतां४८ गतम् ।। ३७।।

कपोत उवाच

यदाप्रभृति सुश्रोणि मया दृष्टासि शोभने ।

तदाप्रभृति शुष्यामि रतिं नाप्नोमि शोभने ।।३८। ।

३९ कृत्वा - ख । ४० काश्यपं - क । ४१ मुनिसत्तम - क सत्तम (?) । ४२ वरं - क । ४३ भ्रूणवन्ध्या - क. । ४८ मा तिप्ठेस्त्वमद्य - क ख । ४५ विप्रो - क., विप्रा - ख. । ४६ परित्यक्त्वा - क ख । ४७ उमासीनः - क. ख. । ४८ कार्यतां - क. ।

कपोत्युवाच

मैवं ब्रूया दुराचार अधर्म्यं हि कदाचन ।

कपोत उवाच

न चेद्दास्यसि मेत्र त्वं बलात्त्वाहं सुमध्यमे ।

स्वीकरिष्यामि यच्छस्व४९ नतोस्मि तव पादयोः ।। ३९।।

कपोत्युवाच

किन्न तेस्ति भयं क्रूर जामदग्न्यान्महाबलात् ।

येन त्वं धर्षसे५०द्येह पतिहीनां पतिव्रताम् । ।8.123.४० ।।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्तः स तु तया कपोतः शक्तिनन्दन ।

उवाच रामः कोयं वै मम तुल्यो न केनचित्५१ । ।४१ ।।

तस्यैवं वदतस्तत्र रामनामाङ्कितस्तदा ।

बाणः शिरो जहाराशु कश्यपस्तदपश्यत५२ ।।४२।।

स तं दृष्ट्वा तथावृत्तं भीतस्तस्मान्महाबलात्५३ ।

याजयामास राजानं जामदग्न्यं महामनाः५४ ।।४३ ।।

कश्यप उवाच

याजयाम्यहमद्यैव राजन् भार्गवसत्तम ।

यदि चेदीप्सितां मे त्वं ददासि शुभदक्षिणाम्५५ ।।४४।।

राम उवाच

यद् ब्रवीषि न सन्देहो दाताहं५६ तन्महातपः ।

मां याजय५७ यथान्यायं तवास्म्यद्य५८ वशे स्थितः ।।४५ ।।

सनत्कुमार उवाच

ततस्तस्याभवद् व्यास सुमहान् भूरिदक्षिणः ।

यज्ञोश्वमेधो देवानां यत्र तृप्तिरजायत ।।४६।।

४९ यच्छत - क. । ५० धर्त्त (र्ष?) से - क । ५१ मम तुल्यः स किं भवेत् घ ... तमपश्यत-क, ख. । ५३ तथा भीतस्तस्माद्रामाद् यज्ञदक्षिणाम् । ५४ यज्ञात्मना -क. ख. । ५५ शुभलक्षणां -क. ख. । ५६ तदा (ददे?) हं - क. । ५७ याजयस्व - घ. । ५८.. .स्माद्य - क. ख. ।

688

तस्याथ दक्षिणाकाले जामदग्न्यः प्रतापवान् ।

उवाच कस्यपं५९ ब्रूहि दक्षिणां कां ददानि ते । ।४७।।

स प्राह पृथिवीं कृत्स्नां सशैलवनकाननाम् ।

दक्षिणां दत्स्व६० मह्यं त्वं यच्च तेस्ति गृहे वसु । ।४८ । ।

स तस्मै तत्तथा कृत्वा विशुद्धेनान्तरात्मना ।

चीराण्यादाय तं प्राह कश्यपं किं करोम्यहम् ।।४९। ।

कश्यप उवाच

इमं६१ देशं परित्यज्य देशमन्यं प्रयाहि भो६२ ।

मम देशे न वस्तव्यं त्वयाद्य भृगुनन्दन । ।8.123.५० । ।

सनत्कुमार उवाच

स एवमस्त्त्विति६३ प्रोच्य कृत्वा चाभि६४ प्रदक्षिणाम्६५ ।

जगाम सरितां योनिं समुद्रं वरुणालयम् । ।५१ । ।

तं६६ गत्वा सागरं भीममुवाच भृगुनन्दनः ।

मम देशं प्रयच्छस्व निवासाय महोदधे । । ५२ । ।

समुद्र उवाच

योजयस्व यथान्यायं भवान् माद्य वशे स्थितः ।

वेलासमीपे त्वं स्थित्वा विकृष्य बलवद्धनुः ।

मुञ्चस्व सायकं राम परीप्सन् देशमुत्तमम् । । ५३ । ।

यावत्स सायकः क्षिप्तस्तव प्राणसमीरितः ।

यास्यते तावदेवाहं६७ प्रदास्यामि तवालयम् । । ५४। ।

सनत्कुमार उवाच

ततः स भृगुशार्दूलः कृत्वादरमतन्द्रितः६८ ।

युयोज६९ सायकं व्यास विकृष्य बलवद्धनुः । ।५५। ।

कृत्वा मनसि संकल्पं योजनानां शतं तदा ।

गमिष्यति ममायं वै अथैनमभिमन्त्रयत्७० । । ५६ । ।

५९ काश्यपं - क. । ६० धत्स्व - क., दद - ख. । ६१ मम - क. ख. घ. । ४ वः - क., वै - घ., त्वम् - ख. । ६३ एवमस्त्विति तं - क. घ. । ६४ चापि - क. ख. । ६५ प्रदक्षिणं - क. । ६६ स - घ. । ६७ तावदेवान्तं - ख. । ६८ दमरतन्द्रितः - क., देवमतं त्रिभिः - घ. । ६९ मुमोच - क. ख. । ७०... मभ्यमन्त्रयत् (?) ।

689

सागरेण तदा शम्भुः स्तुतस्तदुपशान्तये ।

सुराणां हितकामार्थं सागराशोषणाय च । ।५७। ।

तं७१ क्षिप्तं जामदग्न्येन रुरोधाप्रतिमं शरम् ।

स रुद्धो योजनान्येत्य७२ न्यपतद् द्वादशैव तु । ।५८।।

तावच्च७३ देशमुदधिर्विससर्ज हसन्निव ।

आवसच्च७४ महातेजा जामदग्न्योपि तं तथा७५ । । ५९। ।

तं देशं भृगुतनयः सुरेन्द्रकल्पो हृष्टात्मा मृगगणपक्षिसंघजुष्टम्७६ ।
सिंहेन्द्रद्विपशरभर्क्षघोरनादं श्रीमन्तं पुरमिव देवता चकार ।। 8.123.६० ।।

इति स्कन्दपुराणे राममाहात्म्ये त्रयोविंशोत्तरशततमोध्यायः७७

सनत्कुमार उवाच

जामदग्न्येन सा दत्ता तथा पृथ्वी महात्मने ।

गिरिशृङ्गं इवापातादधस्तात् सा तदाव्रजत् । । १ । ।

तामुवाच मुनिःक्रुद्धस्तिष्ठतिष्ठ वसुन्धरे ।

किमर्थं मां परित्यज्य अधस्ताद् व्रजसे शुभे ।। २। ।

पृथिव्युवाच

जामदग्न्यं१ विना रामं प्रियं पतिमतिद्युतिम ।

न शक्नोमि मुने स्थातुं तद्गुणाहृतचेतना । ।३ । ।

यदि मा यच्छसेद्य त्वं२ रामाय मुनिपुङ्गव३ ।

यास्याम्यहमधो४ नाथ न तिष्ठेयमतोन्यथा५ ।।४।।

सनत्कुमार उवाच

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा कश्यप६स्तप्यतां वरः ।

उवाच वसुधां क्रुद्धो दहन्निव तदौजसा८ । ।५। ।

७१ तत् - क । ७२ योजनान् गत्वा - क. ख, योजन गत्वा - घ. । ७२ तावन्तं (?) । ७४ अवसच्च - घ. ।
७५ तदा - घ । ७६ संजुघुष्टं - क ७७ १७६ - ख. ।

१ जामदग्निं - क । २ वा यच्छ महयं त्व - क., प्रयच्छ.. - ख. । ३ प्रयच्छ मां तु रामाय रक्षार्थं मुनि-
पुंगव - घ. । ४ वधो - क. । ५ तिष्ठाम्यद्य तेन्यथा - क. ख. । ६ काश्यप - क. । ७.. स्तपतां वर. -
घ. । ८ तदोजसा - क, ततो,.. - ख. ।

कश्यप उवाच

गच्छ त्वं सुदुराचारे अधः पुनरवाग्गतिम् ।

वसुधाहं भविष्यामि पश्य मे तपसो बलम् ।।६।।

ततस्स भगवान् व्यास योगं परममास्थितः ।

पृथिवीत्वमनुप्राप्तो धारयामास मानुषान् ।।७।।

बहून्यब्दसहस्राणि यदसौ पृथिवी बभौ ।

तदा पृथ्वी विषण्णा तं प्रसादयत कश्यपम ।।८।।

पृथिव्युवाच

भगवन् तपसा तुभ्यं योगेन च बलेन च ।

न कश्चिदपि तुल्योस्ति दिवि वा भुवि वा विभो ।।९।।

प्रसादये त्वां शिरसा दृष्टन्ते बलमुत्तमम् ।

यन्मयापकृतं किञ्चित्तत् क्षमस्व महामुने ।।8.124.१ ०।।

अहमेव हि लोकेषु पृथिवी स्यां तवाज्ञया ।

दीनाया मम विप्रेन्द्र प्रसादं कर्तुमर्हसि ।।१ १ ।।

सनत्कुमार उवाच

तां तथोपस्थितां दृष्टवा भगवानृषिसतमः ।

उवाच प्रहसन् देवीं पृथिवीं प्रणतां तदा ।।१ २।।

तवैव ह्यपचारेण मयेदं कृतमीदृशम् ।

त्वमिदानीं मया दत्तं पृथिवीत्वं समाचर ।।१ ३ ।।

मम त्वं दुहितृत्वं च गत्वा कश्यपवंशजा९ ।

काश्यपी विदिता लोके भविष्यसि वसुन्धरे ।।१४।।

सनत्कुमार उवाच

एवं सा पृथिवी व्यास अधोगत्वा पुनः स्थिता ।

पृथिवीत्वं समासाद्य बभूव विगतज्वरा ।।१ ५।।

९ वंशजं - क, वंशजां - ख. ।

691

य इमं पृथिवीभावं कश्यपस्य महामुनेः ।

पृथिव्यागमनञ्चैव पुनर्भावं तथैव च । । १६ ।।

शृणुयात्पठते वापि शुचिर्भूत्वा सदैव हि ।

स लभेताक्षयाँल्लोकान्१० पृथिवीफलमेव च११ । ।१७।।

तां सर्वलोकप्रभवामनेकशो मुने१२ प्रणम्येह सदा नरोत्तमः ।

प्रकीर्त्तयेद्यो वसुधां वसुप्रदां स लोकमाप्नोति ऋषेरथाक्षयम् । । १८।।

इति स्कन्दपुराणे कश्यपस्य पृथिवीभावो नाम चतुर्विंशोत्तरशततमोध्यायः१३

सनत्कुमार उवाच

अतः परं प्रवक्ष्यामि ध्वजसंग्राममूर्जितम् ।

देवानामसुराणाञ्च प्राणयोगविनाशनम् । । १ । ।

आसीद् दनुसुतः१ श्रीमान् विप्रचित्तिर्महाबलः ।

तपस्तेपे स२ युक्तात्मा भस्त्रापद इति श्रुतिः३ । ।२ ।।

स राध्य४ तत्र देवेशं भगवन्तं त्रिलोचनम् ।

वरं वव्रेमरत्वञ्च तस्मै प्रादात् स देवपः । । ३ ।।

ध्वजं मायामयं दिव्यं सर्वगं काञ्चनं५ शुभम् ।

उवाच चैनं तुष्टात्मा भगवान्दानवेश्वरम् ।।४।।

अयं तव दनोः पुत्र विश्वरूपो ध्वजोत्तमः ।

एनमाश्रित्य युद्धेषु त्वमजय्यो भविष्यसि । ।५। ।

अमरश्च महाबाहो शब्दं चेन्न करिष्यसि ।

अतोन्यथा तु ते भाग्यैद६र्भविता७ विजयो८ रणे ।। ६।।।

स एवमुक्तो देवेन९ ध्वजेन महता युधि ।

दनुजैः सह विप्रेन्द्र देवान्सर्वान्समाह्वयत्१० । ।७। ।

१०... दक्षयाँल्लोकान् - क. ख. घ. । ११ राज्यमेव वा - घ. । १२ नमः - क ख. घ. । १३ १७६ - ख. । १ धुन्धुसुतः - घ । २ सु - क. ख. । ३ श्रुतः - घ., श्रुतं (?) । ४ संराध्य - क.. सोराध्य (?) । ५ काञ्चनं सर्वगं - घ., नामयं - क. । ६ साम्यै - क. । ७ भविष्यति - क. । ८ जयो - क., न जयो - घ. । ९ कालेन - ख, । १०... नुपाह्वयत् - ख. घ. ।

तद्युद्धमभवद् घोरं तुमुलं लोमहर्षणम् ।

वर्षाणान्तु शतान्यष्टौ दश११ चैव सुदारुणम् । ।८ ।।

तत्राद्भुतमपश्यन्ते१२ दनुपुत्रस्य धीमतः ।

ध्वजेन विश्वरूपेण यदेको न्यवधीद् बहून्१३ । ।९।।

युध्यतश्चास्य संग्रामे ध्वजमाश्रित्य मायया ।

न१४ देवाः प्रहरन्त्यस्य पश्यमानास्तु१५ मोहिताः ।। 8.125.१० ।।

नापश्यन्ते१६ दनुसुतान्नापि दैत्याँस्तथा रणे१७ ।

ध्वजमेवाभिपश्यन्ति सर्वे मूढा दिवौकसः ।। ११ ।।

मुमुचुर्यान्यमोघानि आयुधानि दिवौकसः ।

तानि छन्नान्यभूवन् हि ध्वजच्छायानिलेन वै ।। १२।।

अग्रतः पृष्ठतश्चैव पार्श्वयोरूर्ध्वमेव च ।

ध्वजमेवा१८भिपश्यन्ति न दैत्यान्नापि दानवान् ।।१ ३ ।।

तत्र ते सायकास्तीक्ष्णा ज्वलन्तः पावकार्चिषः१९ ।

निःसृत्य तु ध्वजाद् व्यास दारयन्ति सुरोत्तमान् ।। १४।।

गदाश्च परिघाश्चैव भिन्दिपालास्सतोमराः ।

निःसृतानि तथान्यानि दृश्यन्तेस्त्राणि वै ध्वजात् ।। १५ ।।

ते देवास्तेन दैत्येन ध्वजमाश्रित्य सर्वशः ।

भग्ना विचेतसः संख्ये कृता नष्टपराक्रमाः ।। १ ६।।

तान् भग्नान् भज्यमानाँश्च सर्वान्दृष्ट्वा सुरोत्तमान्२० ।

जगर्ज जलदो यद्वद् ध्वजमाश्रित्य दानवः ।। १७।।

तस्य तच्छिद्रमालक्ष्य भगवान् पाकशासनः ।

ध्वजमालक्ष्य चिक्षेप वज्रं परममन्युमान् ।। १ ८।।

ज्वलदादित्यसंकाशं२१ तद् वज्रं भीमशब्दवत् ।

सध्वज दानवेशानमकरोद्यमगोचरम् ।। १ ९।।

११ शतं - घ. । १२... मपश्यामो. क, मपश्यन्तो - घ , श्यंस्ते (?) । १३ भृशम् - क. । १४ स - घ. । १५... स्त - घ. । १६ न पश्यन्ते - क. । १७.. न्सुदारुणान् - घ । १८ न ध्वजे वा - क ख, । १९ पावकार्चिषा - क. ख. । २० सुरसत्तमाः - वा । २१ ज्वलनादित्यसंकाशं - क. ख ।

ध्वजे लक्ष्यं समाविश्य देवेन्द्रेण महात्मना ।

हतास्ते नानवास्सर्वे सहस्राणि चतुर्दश ।।8.125.२ ० । ।

ते तेन शब्देन महानुभावा हतास्समालक्ष्य सुरेन्द्रकल्पाः ।

ध्वजे निवेश्यैन्द्रसमानचिह्ना वज्रेण देवेन्द्रबलेन सर्वे । ।२ ० ।।

इति स्कन्दपुराणे ध्वजयुद्धे पञ्चविंशोत्तरशततमोध्यायः२२

व्यास उवाच१

भस्त्रापदमिति प्रोक्तं त्वया ब्रह्मसुताव्यय ।

कथं तदभवत् स्थानमेतदिच्छामि वेदितुम् ।। १ । ।

सनत्कुमार उवाच

इक्ष्वाकुकुलसंभूतो बाहुर्नाम प्रजेश्वरः ।

हैहयैस्तालजंघैश्च तस्य राज्यमशेषतः ।

हृतं विप्रेन्द्र विक्रम्य सभार्यः स वनं२ ययौ । । २ ।।

स ऋचीकाश्रमं गत्वा ऋचीकेनानुपालितः ।

उवास वनमध्ये तु४ गर्भिण्या भार्यया सह । ।३ । ।

तस्याः प्रसवकाले तु५ भार्यायाः शक्तिनन्दन ।

सपत्न्या रागमोहेन गरोस्यै संप्रदापितः । ।४। ।

सा तेन वेदनां प्राप्य तप्यमाना६ रुजान्विता ।

शीतं तोयमिति प्रोच्य मूर्च्छिता न्यपतद्७ भुवि । ।५। ।

तां तथा पतितां दृष्ट्वा स राजा मन्युतापितः८ ।

कुम्भमादाय वृद्धोपि तोयार्थं सरितं ययौ । ।६।।

स पूरयित्वा कुम्भं तं स्कन्धेनादाय दुःखितः ।

वृद्धभावाच्छ्रमाच्चैव पापात च ममार च । ।७।।

२२ १७६ - ख., अत्र नाध्यायसमाप्तिर्दृश्यते घ पुस्तके ।

१ सन. उ - क. । २ शरणं - घ. । ३ उवाच - क. । ४ वनमध्येत्र - क । ५ च - ख. । ६ दह्यमाना - ख. । ७, ह्यपतद् - क. ख. । ८.. पासितः - ख. । ९ पूरयित्वा स - क ।

मृतो मृत इतीत्येवमृषिभिः समुदाहृते ।

सा देवी मूर्च्छितोत्तस्थौ१० पतिशोकसमाहता । ।८ ।।

सा गरस्य च तापेन पतिमृत्युकृतेन च ।

समाहता तदा व्यास कुररीव व्यनादयत् । ।९ । ।

बाहोस्तु ऋषयस्सर्वे वसिष्ठाद्याः समागताः ।

कृत्वा तु चयनं सम्यक् संस्कारमभिरोचयन्११ । ।8.126.१ ० । ।

तमग्निं प्रविशन्ती सा१२ शैव्या गर्भेण दूषिता ।

वारिता ऋषिभिर्व्यास और्वेण१३ च महात्मना ।। १ १। ।

तस्यास्तत्र दिने व्यास सायाह्ने मन्युनाशनः ।

गरेण सह गर्भोसौ निःसृतोनलसप्रभः१४ । । १ २। ।

तस्मै५ सगर इत्येव नाम चक्रे ऋषिस्तदा ।

संस्कारञ्चाकरोत्तस्य सर्वमेव कृपान्वितः ।।१ ३ ।।

धनुर्वेदं ददौ चैव वेदान् साङ्गाँस्तथैव च ।

अस्त्रग्रामञ्च विपुलं रथञ्चासङ्गमव्ययम् । । १४।।

स तेन रथमुख्येन युधि शत्रूञ्जघान ह ।

और्वास्त्रं१६ चैव सन्धाय तेषां धर्ममनाशयत् ।। १ ५। ।

स हत्वा तांस्तथा व्यास प्राप्य राज्यमथापि च ।

वैनतेयस्वसां प्राप्य शैव्याञ्चैव सुमध्यमाम् । ।१ ६। ।

अनपत्यो महाबाहुस्त्र्यम्बकं देवसत्तमम् ।

आराधयन् महातेजाः पुत्रहेतोर्नराधिपः । । १७। ।

तस्मै प्रादात् स भगवान् पुत्रवंशकरं प्रभुः१७।

षष्टि चैव सहस्राणि सुतानां सुमहात्मनाम् । । १८। ।

सनत्कुमार उवाच

लब्ध्वा स तु वरं राजा भार्याद्वयमुवाच ह ।

वैनतेयस्वसां चैव शैव्याञ्चैव महामनाः१८ । । १९ । ।

१० मूर्छिता तस्थौ - क. ख. घ. । ११... मभ्यरोचयन् (?) । १२ सा प्रविशती - क. । १३ ऊर्वेण - क., पूर्वेण - ख. । १४... सन्निभः - ख. । १५ तस्यै - क. । १६ ऊर्वास्त्रं - क. । १७ शुभं - क. । १८ महात्मना - क. ख. ।

सगर उवाच

मह्यं देवेन दत्तश्च पुत्रो वंशकरः शुभः ।

षष्टिं चैव सहस्राणि पुत्राणां सुमहात्मनाम् ।।8.126.२० ।।

तत्र का वृणुते देव्यौ वरं देवी शुभं हितम् ।

ब्रूत१९ नाहं विभागं वः२० करोमि विदितात्मनाम् ।।२१।।

वैनतेयस्वसोवाच

षष्टिः पुत्रसहस्राणि२१ मम सन्तु नराधिप ।

शैव्याब्रवीत् सुतो मह्यमेको वंशकरोस्तु वै ।।२२। ।

सनत्कुमार उवाच

असमञ्जसुतं२२ शैव्या ततः सा संप्रसूयत ।

वैनतेयस्वसास्तुम्बं२३ महान्तं संप्रसूयत ।।२३ ।।

तस्मात्तुम्बात्ततस्तानि सहस्राणि दशैव तु ।

गुणितानि व्यास२४ षड्भिः२५ संभवन्त महाबलाः ।।२४।।

असमञ्जः परित्यक्तः सगरेण सुतस्ततः ।

अधार्मिक२६ इति ज्ञात्वा अनाचारे व्यवस्थितः२७ ।।२५। ।

अंशुमाँस्तस्य पुत्रस्तु बाल एवाति धार्मिकः२८ ।

तस्मिन्२९ प्रीतिं तदा चक्रे सगरो राजसत्तमः ।।२६।।

असमञ्जे परित्यक्ते हयमेधेन दीक्षितः ।

षष्टिं तानि सहस्राणि हयस्यारक्षणे दधौ३० ।।२७।।

तेषां हयं चारयतामुद्युक्तानां महात्मनाम् ।

अन्तर्धानगतः शक्र आक्षिपत्तं हयोत्तमम् ।।२८।।

ते लोकान् सर्वशो गत्वा अपश्यन्तो३१ हयोत्तमम् ।

पितरं दीक्षितं प्राप्य तं हयं संन्यवेदयन३२ ।।२९।।

१९ ब्रूयो - क. ख । २० विभागञ्च - ख., वां (?) । २१ षष्टिपुत्रसहस्राणि - क. ख. । २२ असमञ्जसुतं - क, .. .ञ्जस (?) । २३ स्तम्बं - ख., तुम्बं (?) । २४ तथा - क., त्रिधा - ख. । २५ व्यास - क. ख. । २६ आधर्मिक - क. । २७ अनाचारव्यवस्थितः - क. ख. । २८.. भिधार्मिकः - - क. । २९ तस्मात् - क. । ३० ददौ - क. ख. । ३१ अपश्यन्त - क. ख. । ३२ हयं नष्टं न्यवेदयन् (?) ।

स संक्रुद्धस्तदा राजा निर्दहन्निव तान्सुतान् ।

उवाच क्रोधताम्राक्षो नश्यध्वं क्षिप्रमद्य वै । ।8.126.३ ० । ।

नागन्तव्यं विना वोद्य३३ हयं क्रूरा विमार्गत३४ ।

सुतैः किं मम युष्माभिर्यात सर्वे यमक्षयम् ।। ३१ । ।

सनत्कुमार उवाच

त एवमुक्ता३५ विप्रेन्द्र त्रैलोक्यमखिलं तदा ।

विमृग्य३६ खानयामासुरिमां सर्वां वसुन्धराम् । ।३ २। ।

दिग्गजाँस्ते ततो दृष्टवा ऋषीँश्च नियतव्रतान् ।

धारयन्तोवनिं३७ सर्वान् दृष्ट्वा चाभिप्रणम्य च । । ३३ ।।

कपिलं ते मुनिं सुप्तमवैक्षन्त३८ जलाशये ।

अदूरेस्य हयं चैव क्रुद्धास्ते३९ मेनिरे तदा । ।३४।।

प्रेरिता भावितार्थेन४० काले पक्वा मुमूर्षवः४१ ।

पितृशापादथोचुस्ते कपिलं मुनिसत्तमम् ।। ३ ५।।

एष नो हयमुख्यस्य हर्ता सुप्तो दुरात्मवान् ।

एनमद्य वयं सर्वे नयाम पितुरन्तिकम् । । ३ ६। ।

सनत्कुमार उवाच

ततस्ते कालपाशेन बद्धास्सर्वे महाबलाः ।

नियतेर्वशगाश्चैव४२ पद्भिस्तं समताडयन् । ।३७। ।

स तैरभ्यर्दितः क्रुद्धः शरदामयुतं तदा ।

निरुद्धं सहसा वायुमुत्ससर्ज यथाहिराट् । । ३८। ।

तस्य वक्त्राद्विनिःसृत्य स वायुर्ज्वलनात्मकः४३ ।

ददाह सागरान् सर्वान् न्यायधर्मबहिष्कृतान् । ।३ ९ ।

३३ चाश्वैः - घ. । ३४ विमार्गतः - क. ख. । ३५ एवमुक्त्वा - क. ख. । ३६ विमृग्य - क. ख., विमृष्य (श्य) घ. । ३७ दारयन्तोवनिं - घ. । ३८.. मवेक्षन्त - क. । ३९ क्रूरास्ते - ख. । ४० भाविनार्थेन (?) । ४१ मुमूर्षुवत् - ख., - र्थेन कालमूर्तिना - घ. ४२ नियतीवशगाश्चैव - क. ख. । ४३ जलदा,.. - घ. ।

तेषु दग्धेषु सर्वेषु ऋषयो नारदादयः ।

सगराय यथावृत्तमाचख्यु४४ रतिदुष्करम् । ।8.126.४० । ।

ततस्स राजा दुःखार्त्तः संस्तभ्यात्मानमात्मना ।

अंशुमन्तं प्रियं पौत्रमादिदेश महामनाः४५ । ।४१ । ।

सगर उवाच

इमं रथं समारुह्य गच्छ तं४६ हयमुत्तमम् ।

इहानय महाबाहो कालो नो नात्यगाद्यथा । ।४२ ।।

समाचरेथास्तद्वाक्य यथासावृषिसत्तमः ।

क्रोधं न कुरुतेस्मासु४७ त्वयि नः सन्ततिर्ध्रुवा । ।४३ । ।

सनत्कुमार उवाच

स एवमुक्तो रथमास्थितो नृपो महानुभावः सुरसिद्धपूजितः ।

जगाम वेगेन४८ सुरेन्द्रविक्रमः स यत्र योगी सगरान्तको४९ बभौ ।।४४। ।

इति स्कन्दपुराणे सगरोत्पत्तिर्नाम षड्विंशोत्तरशततमोध्यायः५०

सनत्कुमार उवाच

स गत्वा तं तदोद्देशं१ महागजनिषेवितम् ।

अपश्यद् भस्मभूतांस्तान्मुनिञ्च ज्वलनप्रभम् । । १ । ।

ततस्तं स तदा वाग्भिः स्तवयुक्ताभिरन्तिके ।

प्रणम्याक्षामयत्२ सर्वं पूर्वैर्यद् दुष्कृतं कृतम् । । २।।

कपिल उवाच

राजन्निहाहमेकान्ते युक्तस्तिष्ठामि विज्वरः ।

तैरर्दितोस्मि सहसा वायुं वक्त्रादवासृजम् । ।३ । ।

४४... माचक्ष्यु (क्षु?) - ख । ४५ महात्मना - क ख. । ४६ त्व - घ. । ४७ कुर्यादस्मासु (?) । ४८ विप्रेन्द्र - घ. । ८९ मुनिरिति (?), भवेत (भवत्?) - घ. । ५० शत षड्विंशत्यधिक समाप्त - घ., आध्याय १७६ - ख. ।

१ सगतस्तु ततो देशं - घ. । २ प्रणम्यमक्षयं - घ, म्य क्षमवत् (?) - क. ।

दशवर्षशतानि स्म संरुद्धः३ सोनिलो मया ।

विमुक्तः सहसा सर्वाँस्तान् ददाह पितॄँस्तव४ ।।४।।

न बुद्धिपूर्वं ते दग्धा मया राजन् रुषापि वा ।

हतास्ते कालपक्वेन फलेनैव यथा खगाः ।।५। ।

अश्वोयं मम पार्श्वस्थः केनापि विदितात्मना ।

हृतस्तेषां विनाशाय मा क्रुधो५ नीयतां हयः । ।६ ।।

सनत्कुमार उवाच

तस्य त्वनुमते व्यास६ अंशुमान् स नराधिपः ।

पानीयमुपचक्राम तेषां दातुं महामनाः ।।७। ।

वैनतेयस्तमाहेदं स्वस्रीयाणां ममोदकम् ।

न दातव्यं महाबाहो नैतत्तेषां७ गमिष्यति । ।८।।

अंशुमानुवाच

कथं मे८ पितरस्ते वै लोकान् दिव्यानवाप्नुयुः ।

एतदिच्छामि कथितं१० त्वया कश्यपन्दन११ ।।९।।

वैनतेय उवाच

देवलोके सरित् पुण्या गङ्गानामाशुभापहा ।

तदम्भोमि१२ स्तवास्थीनि बन्धूनामिह सर्वशः । । 8.127.१० ।।

संस्पृष्टानि१३ यदा राजन् तदैते१४ मोक्षमाप्नुयुः१५ ।

अशुभाद्राजशार्दूल अन्यथा किं जलेन ते ।।१ १ ।।

सनत्कुमार उवाच

ततः सोश्वं समादाय निवृत्तो व्यास भूपतिः ।

पितामहाय प्रददौ तमश्वं सुकृतात्मवान् ।।१२। ।

सोपि राजा तदा प्राप्य हयमेधं महामनाः ।

समुद्रनाशने बुद्धिं चक्रे सुतवधार्दितः । । १३ । ।

३ निरुद्धः - घ । ४ स?दा - क. । ५ क्रुद्धो - वः ख. । ६. तेर्व्यास - क. । ७ नैवं तेषां - क. ८ अधर्मे - क. । ९ श्रोतुमिच्छमि - ख. । १० कथितुं - क. । ११ काश्यपनन्दन - क. । १२ तस्याम्भोभि - क. ख. । १३ संसृष्टानि - ख. । १४ तदा ते - क., तदेते - ख. । १५ मोक्षमवाप्नुयुः - क. ।

अथ तं सरितां भर्त्ता प्रणम्याभिप्रसाद्य च ।

जगाम पुत्रतां तस्य इदं चोवाच तं तदा । ।१४।।

राजंस्त्वद्वंशजेनाहं कर्तव्यः किल सुप्रभः१६ ।

यथापूरं महाबाहो पूर्णो गङ्गाम्भसा नृप ।।१५।।

मा क्रुध१७स्तव पुत्रोहं यशस्कृदमितप्रभ१८।

रत्नानि च प्रदास्यामि शममेहि१९ मम प्रभो ।।१६।।

शान्तः क्रोधस्ततस्तस्य समुद्रं प्रति भूपतेः ।

विष्णुश्चास्मै तदा तुष्टः२० प्रददावीप्सितान् वरान् ।।१७।।

हयमेधशतं साग्रं स्वर्गे वासं तथाक्षयम् ।

वंशस्य चाक्षयं नित्यं यशश्चाग्र्यं तथाक्षयम् ।।१८।।

वयस्यत्वं तथा चैव परां धर्मे२१ च संस्थितिम्२२ ।

एतान्वरान् स लब्ध्वा तु भुक्त्वा राज्यमकण्टकम् ।।१९।।

जगाम वनमेवाथ तपस्तप्त्वा ततो दिवम् ।

ततोंशुमान् बभौ राजा धार्मिकः सत्यसंगरः ।।8.127.२० ।।

पुत्रं राज्येभिषिच्यैव गङ्गावतरणाशया ।

तपस्तप्त्वा दिवं यातो महाबलपराक्रमः ।।२१ ।।

ततो दिलीपः पुत्रोस्य महात्मा देवराडिव ।

कृत्वा राज्यं ययौ व्यास वनमेव महाबलः ।।२२।।

तत्र गङ्गार्थमुद्युक्तस्तपस्तप्त्वा दिवं२३ गतः ।

अनवाप्यैव तं२४ काममस्य पुत्रोभवत् पुनः ।।२३।।

राजा भगीरथो नाम जम्बूद्वीपपतिः शुभः ।

धार्मिकः सत्यवाक् शूरो२५ धर्मो विग्रहवानिव । ।२४।।

तस्य जन्मप्रभृत्येव२६ हृदये मुनिसत्तम ।

स्थितं गङ्गावतरणं कथं कुर्यामिति प्रभो२७ ।।२५ ।।

१६ सलिलैर्युतः - घ. । १७ क्रुद्ध - क. ख । १८. प्रभः - क. ख. । १९ सममेहि - क. । २० विष्णुस्तुतोष विज्ञाय - घ । २१ परन्धर्मँ - ख. । २२ संस्थितम् - क. । २३ वनं - क. ख. । २४ तां - क. । २५ सत्यवाञ्छूरो - क. ख. । २६ जन्मप्रभृत्यैव - ख. । २७ प्रभोः - ख. ।

अथ कालेन महता कृत्वा सर्वक्रियां नृपः ।

तपस्तताप सुमहद्येनातुष्यज्जगत्प्रभुः२८ । ।२६। ।

ब्रह्मा स्वयमथाभ्येत्य तमुवाच यतव्रतम् ।

ब्रूहि किन्ते प्रयच्छानि२९ वरान् वृणु नरधिप । ।२७। ।

सनत्कुमार उवाच

ततस्स राजा३० तं दृष्ट्वा३१ प्रणम्य हृषिताननः ।

उवाच धर्मस्याक्षय्यं स्वर्गे वासं तथाक्षयम् ।।२८ ।।

वंशस्य चाक्षयं३२ सम्यक् पुत्राणां च शतं वरम् ।

शूराणां धार्मिकाणाञ्च समरेष्वनिवर्तिताम्३३ ।।२९।।

जयञ्च युद्धे सततं लोके कीर्तिं तथाक्षयाम् ।

गङ्गायास्सरितश्चापि अवतारमनुत्तमम् । ।8.127.३ ० । ।

भागीरथीति च यथा लोके ख्याततमा भवेत् ।

एतदिच्छामि देवेश यदि त्वं मन्यसे विभो ।।३ १ । ।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्तस्य भगवान् सर्वमेतदशेषतः ।

प्रादात्तस्मै स्वयं स्रष्टा३४ इदं चोवाच तं नृपम् ।। ३ २।।

गङ्गा त्वं राजशार्दूल स्वर्गान्नेष्यसि भूतलम् ।

तां पतन्तीं दिवः३५ कश्चिच्छक्तो धारयितुं नहि ।

ऋते लोकगुरोर्देवात् त्र्यम्बकाच्छूलपाणिनः३६ । ।३ ३ ।।

तस्मात्त्वं देवदेवेशमाराधय यतव्रतः३७ ।

स धारयिष्यते व्यक्तं वरदानेन ते विभुः ।।३४।।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्तस्तु राजेन्द्रो वायुभक्षोनिमेषणः ।

निरूच्छवासोभवत्३८ तत्र हिमवच्छिखरे शुभे । । ३ ५। ।

२८ जगद्गुरो (रुः) - ख. । २९ प्रयच्छामि - क. ख । ३० दृष्ट्वा - क. ख । ३१ राजा - क. ख । ३२ चाक्षतिं - ख. । ३३ ष्वनिवर्त गाम् - क- । ३४ सृष्ट्वा - क. । ३५ दिवि - क. । ३६?. च्छूलधारिणः (?) । ३७ यतव्रतम् - ख. यतव्रताम् - क । २८ बभौ - क. ख ।

701

तस्य वर्षसहस्रेण तत्परस्य तदाशिषः ।

तुतोष भगवान्देवः कपर्दी नीललोहितः । । ३ ६। ।

वरदोस्मीति चाप्युक्त्वा इत्युवाच पुनः प्रभुः ।

दिव्यं चक्षुः प्रयच्छामि पश्य मां राजसत्तम । । ३७। ।

स तं दृष्ट्वा महेष्वासं त्रिदृष्टिं देवमीश्वरम्३९ ।

उवाच सरितं देव धारयस्व वरं वृणे । ।३ ८। ।

गङ्गां त्रिपथगां दिव्यां यदि मे तुष्यसेव्यय ।

मम कामो महादेव मृतान् पूर्वपितामहान् ।।३ ९।।

स्वर्गं नयेयं निरयात्तारयित्वाथ तान्४० शुभान् ।

तेषामर्थे महादेव प्रयासोयं मया कृतः ।

प्रसादात्तव ते स्वर्गं गच्छेयुर्गङ्गयाप्लुताः ।।8.127.४० । ।

सनत्कुमार उवाच

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भगवान् गोवृषध्वजः ।

उवाच राजशार्दूलं सुतुष्टेनान्तनात्मना । ।४१ । ।

देवदेव उवाच

भगीरथ तथा तत्ते भविष्यति न संशयः ।

मत्प्रसादाच्च गङ्गा ते दुहिता सा भविष्यति । ।४२। ।

धारयिष्ये त्वदर्थे४१ च तां पतन्तीं त्रिविष्टपात्४२ ।

विस्मापनाय लोकानां हितार्थञ्च नृपोत्तम ।।४३ । ।

सनत्कुमार उवाच

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा गङ्गा सा सरितां वरा ।

उवाच को धारयिता मम वेगं सुरोत्तमः । ।४४ । ।

अहं तं सहसैवाद्य गृहीत्वाशु सुदुःसहा ।

गमिष्यामि न सन्देह पातालं सुदुरासदम् । ।४५।।

३९ तां वरम् क. ख. । ४०... क्षयं क. । ४१ तदर्थे क । ४२ त्रिपिष्टपात् क।

702

स्वयंभूर्यद्यसौ४३ ब्रह्मा शक्रो वापि४४ सुरेश्वरः ।

विष्णुर्वाप्यदितेः पुत्रो नयाम्येव न संशयः । ।४६ । ।

अद्य पश्यन्तु मे लोका४५ महद्वेगं दुरासदम् ।

पतन्त्या भुवि दुर्धर्षमेवं सा सरिदब्रवीत् । ।४७। ।

सनत्कुमार उवाच

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा सावलेपं४६ च शंकरः ।

चकार निग्रहीतुं तां संकल्पं सरितां वराम् ।।४८।।

तस्य संकल्पमात्रेण देवान् वै ज्वर आविशत् ।

मम्लुर्माल्यानि सर्वेषामुत्पाताश्चैव जज्ञिरे ।।४९। ।

विपर्ययोभूल्लोकानां४७ विमानानि च पेतिरे ।

असुराश्च बलोन्मत्ता दृश्यन्तेतिमहाबलाः ।

आह्वयन्तो४८ दितेः पुत्रान् ज्वलनादित्यवर्चसः । ।8.127.५० ।।

सनत्कुमार उवाच

वैकृतं तदथालक्ष्य देवा ऊचुः शतक्रतुम् ।

विपर्ययोयं नाकस्माच्छीघ्रं विज्ञायतां प्रभो ।।५१ । ।

समोहश्चाभवत्तस्य देवस्य ऋषिभिः सह ।

तस्मिन् काले समागम्य ब्रह्मा तानवबोधयत् । ।५२।।

ब्रह्मोवाच

मा विषण्णावतिष्ठध्वं यूयं सर्वे दिवौकसः ।

यद् ब्रबीमि निबोधध्वं कालो मा वो४९तिगादयम् । ।५३ ।।

एष देवो महेष्वासः कपर्दी मेघवाहनः ।

गङ्गां नाशयितुं बुद्धिमकरोद्भीमविक्रमः । ।५४। ।

तेनैवं मनसा देवाश्चिन्तिते लोकनाशने ।

विपर्ययो यथा न स्यात् तथा कुरुत मा चिरम् ।। ५५। ।

४३ स्वयंभुर्यदसौ - क. । ४४ प्यनु (त्र?) क. । ४५ लोको - क. । ४६ अवलेपं - क. ख. । ४७ विपर्ययश्च लोकानां - क. ख. । ४८ आह्वयन्ते - ख । ४९ माद्य .. - क. ख ।

मया सह इतो गत्वा ऋषिभिः सह संगताः ।

आपद्भावेन देवेशं शरणं यात५० शङ्करम् ।।५६।।

सनत्कुमार उवाच

ते सहैव तदा देवा ब्रह्मणा पद्मयोनिना ।

जग्मुर्हिमवतः कूटं सर्वरत्नविभूषितम् ।।५७। ।

नाम्ना हिरण्मयं नाम यत्र हैरण्वती नदी ।

अपश्यन्त च तं देवास्तपोभक्त्या सुरेश्वरम् ।।५८।।

सनत्कुमार उवाच

ते तं क्रुद्धमिवालक्ष्य युगान्तानलसप्रभम् ।

दुर्निरीक्ष्यं तदा व्यास देवीं शरणमागताः५१ ।।५९। ।

देवा ऊचुः

सदेवतानां लोकानां जनन्यसि विभावरि ।

अतोसि भस्त्रा रुद्राणि यच्छ नोभयदं पदम् ।।8.127.६०।।

शरणागता वयं मातः पुत्रास्तव वयं शुभे ।

रक्ष नो देवदेवेशे एतदिच्छामहे वयम् । ।६१ ।।

सनत्कुमार उवाच

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा भीतानां शरणैषिणाम् ।

देवानामभयं देवी ददौ वरमनुत्तमम् ।। ६२।।

ततस्तं देवदेवेशं भगवन्तं पिनाकिनम् ।

प्रणम्य शिरसोवाच भीतवत्साचलात्मजा ।।६३।।

सनत्कुमार उवाच

तां भीतां प्रणतां देवः पादयोर्गतमूर्धजाम्५२ ।

उत्थापयामास तदा पाणिनाब्जदलत्विषा५३ ।।६४।।

उवाच च तदा साध्वीं भीतासि हिमवत्सुते ।

किमर्थं किञ्च ते सुभ्रु५४ भयं ब्रूहि शुभानने ।।६५ ।।

५१... मागताम् - क. । ५२ र्गजत - क. । ५३... ब्जतलत्विषा - क. ।

सनत्कुमार उवाच

उवाच तं तदा व्यास भीतवत् हिमवत्सुता ।

दृढं भीतास्मि ते देव रूपं दृष्ट्वातिभास्वरम् ।।६६ ।।

संवर्त्तकानलप्रख्यं दुर्निरीक्ष्यं सुरैरपि ।

लोका विषण्णा देवेश देवाश्च ऋषिभिस्सह ।।६७।।

उपासते५५ भीतभीताः सर्व एते सुरेश्वराः ।

भीताहं ते महादेव मत्तोधिकमिमे सुराः । ।६८।।

मां चैव शरणं प्राप्तास्तेषां त्वमभयं दिश ।

त्वं कर्ता सर्वलोकानां देवानामृषिभिस्सह ।

मा विनाशय तान् कृत्वा याचे त्वां शिरसा नता ।।६९।।

सनत्कुमार उवाच

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा देवान्दृष्ट्वा च यज्ञहा ।

उवाच न भयं वोस्ति मत्तस्त्रिदशसत्तमाः ।।8.127.७० ।।

इयन्तु स्त्रीस्वभावेन५६ हिमवत्तनये सरित् ।

मयि दुष्टं मनः कृत्वा पतिष्यति ममोपरि ।।७१ ।।

तामहं सन्निरोत्स्यामि पतन्तीं सरितं दिवः ।

यूयमप्यालयान् स्वान्स्वान् विश्रब्धा५७ व्रजतानघाः ।।७२। ।

सनत्कुमार उवाच

ततस्ते तद्वचः५८ श्रुत्वा प्रणता विबुधोत्तमाः ।

ऊचुः प्राञ्जलयो भूत्वा वाचा ते लज्जमानया ।।७३।।

देवा ऊचुः

एषा लोकहितार्थाय त्वया सृष्टा सरिद्वरा ।

चपलाः सरितश्चैव स्त्रीस्वभावश्च५९ तादृशः ।।७४।।

सैषा तेन स्वभावेन अस्माकं चाभिसंश्रयात्६० ।

गर्वं महान्तमास्थाय६१ कत्थते ह्यकुतोभया ।।७५।।

५५ उपासन्ते - क. ख. । ५६ स्त्रीसभावेन - क. । ५७ विश्रब्धं - ख. । ५८ ततस्तद्वचनं - ख. । ५९ स्त्रीस्वभावाच्च - क. । ६० चापि संश्रयात् - ख. । ६१ सुमहदास्थाय - क. ख. ।

गर्वोयं च यतस्तस्या६२ येन सा६३ कत्थते६४ नदी ।

तन्नः शृणुष्व देवेश मा क्रुधो६५ भीमविक्रम६६ ।।७६।।

कार्यार्थं प्रार्थ्यमानो हि सर्वो भवति गर्वितः ।

लोके तनुरपि स्वामिन् किमुतेयं सरिद्वरा । ।७७। ।

सैषा सरिन्महादेव धारणायेप्सिता त्वया ।

सर्वश्रेष्ठेन देवेन गर्विता कत्थते६७ ततः६८ । ।७८। ।

त्वया दैवतनाथेन धारितेयं सरिद्वरा ।

पुण्या भवित्री लोकेस्मिन् सर्वकिल्विषनाशनी।।७९। ।

यः कश्चित् पातिनीमेनां६९ सरितं देवताधिप ।

शक्तो धारयितुं देवो न तु श्रेयो७० भवेत्ततः ।।8.127.८ ० । ।

तस्मात्त्वं याचितो देवै राज्ञा चानेन कालहन् ।

धारयस्व७१ नदीमेनां७२ शिवो७३ भूत्वा सुरोत्तम७४ ।।८ १ । ।

सनत्कुमार उवाच

एवं स भगवान् देवै७५स्तथ्यं बह्वविरोधि च७६ ।

उक्तः सब्रह्मकैर्देवः सनारायणलोकपैः७७ ।।८ २।।

राज्ञो वरप्रदानं च तदवेक्ष्य पुनः पुनः७८ ।

उवाच देवान्देवेश७९ इदं गम्भीरशब्दवत् । ।८३ ।।

एतं८० राजानमुद्दिश्य क्षुधापर्याकुलेन्द्रियम् ।

भवतां चैव मान्यानां वचनाद्देवसत्तमाः । ।८४।।

न नाशयिष्ये सरितमिदं तु शृणुतानघाः ।

यद् ब्रवीमि महासत्वा गर्वस्यास्य विनाशनम् ।।८५।।

पर्वतेन्द्रोस्य गर्वस्य विघातो भविता महान् ।

अनु८१ जह्नुश्च धर्मात्मा गर्वं नाशयिता पुनः ।।८६ । ।

६२ चैव यत्तस्या - घ. । ६३ वा (?) । ६४ कत्थ्यसे - ख., गर्विता - घ. । ६५ क्रुद्धो - क. ख. । ६६.. विक्रमः - क. ख । ६७ कत्थ्यते - ख. । ६८ तव - क, यतः (?) । ६९ पतिनीमेनां - क., पतितामेनां - स्व. । ७० श्रेय - क., श्रेष्ठा - ख. । ७१ तां धारय - घ. । ७२ नदीमेकां - ख. । ७३ विवो - क । ७४ सरित्तमाम् - घ., सरित्तमः - क. । ७५ देव - घ. । ७६ पक्ष्यविरोधि - क. , च मुनिबोधितः - घ. । ७७ देवैः - घ., नारायणसलोकपैः - क । ७८ ...न्तु यदुक्तवान् - घ. । ८९ देवदेवश - घ. । ८० एवं - ख. । ८१ अथ - ख ।

मच्छापोपहता चेयं दुराचारा महानदी ।

पतिं मानुषमासाद्य पुत्रान् सप्त निहंस्यति ।।८७।।

सनत्कुमार उवाच

एवमुक्त्वा ततः शर्वो देवान् दैवतसत्तमः८२ ।

उवाच ब्रूत किं वोन्यद् ददान्यद्य यथेप्सितम्८३ ।।८८।।

देवा ऊचुः

भगवन् स्थानमिच्छामो८४ देवस्य८५ सुमहर्द्धिमत् ।

समन्तपञ्चकं क्षेत्रं सदाविरहितं त्वया ।।८९।।

भस्त्रेत्युक्ता८६ यदस्माभिहिमवत्तनयाव्यया ।

पदं चाभयमिच्छन्ति तस्माद्८७ भस्त्रापदं स्मृतम् ।।8.127.९०।।

योत्रागच्छेन्नियमवानर्चयेद् वृषभध्वजम् ।

सोश्वमेधफलं प्राप्य रुद्रलोकमवाप्नुयात् ।।९१।।

अहोरात्रोपवासेन चरुं यश्च निवेदयेत् ।

स नन्दीश्वरतुल्यस्ते भविता देवसत्तम ।।९२।।

प्राणान् यश्चात्र देवेश त्यजेत् सनियमो नरः ।

अथवानियमाद्देव यदृच्छामरणेन तु ।।९३ ।।

सोपि भूत्वा गणैस्तुल्यः८८ स्थास्यत्याभूत८९ संप्लवम् ।

युक्तो दिव्येन वपुषा तवानुचरतां गतः ।।९४।।

नमो९० भस्त्रेश्वरायेति यश्च कृत्वा सदा शुचिः९१ ।

उत्तिष्ठेद्वा स्वपेद्वापि शक्रलोके स मोदते ।।९५।।

इदं९२ महद् दिव्यमनन्तलाभं पठेत् सदा यो द्विजदेवसंसदि९३ ।

महानुभावो गणपो महाजवो भवेत् स दिव्यस्तव देव संश्रयात् ।।९६।।

इति स्कन्दपुराणे गङ्गावतारे९४ सप्तविंशोत्तरशततमोध्यायः

८२ देवतसत्तमः - क. । ८३ दाता - क.,.. न्यद्य दातान्यन्मवसे - ख, .. ददामि वरमीप्सितम् - घ. । ८४ मिच्छाम - क. ख. । ८५ देवश्च - क. । ८६. त्युक्त्वा - क. ख. । ८७ चाभयमिच्छद्भिस्तस्माद् - घ. । ८८ तुल्यो गणैर्भूत्वा - क. ख, घ. । ८९... त्याहूत - क. । ९० भूयो - क. । ९१ शुचिं - ख. । ९२ इमं - क । ९३ द्विजवैद्यसंसदि - क. । ९४ गङ्गावतारे - ख. । ९५ अध्यायः १७७ - ख., अ. १२७ - घ. ।

707

सनत्कुमार उवाच

तस्मिन् सब्रह्मका देवाः स्थाणोः स्थाने मनोरमे ।

लिङ्गं संस्थाप्य तीर्थानि सर्वे चक्रुः पृथक् पृथक् ।।१।।

. .. . ।

- - - दित्यतीर्थञ्च विख्यातं चाश्वमेधिकम् । ।२।।

रुद्रतीर्थं स्थाणुतीर्थं ब्रह्मणस्तीर्थमेव च ।

इन्द्रतीर्थं वसूनाञ्च अश्विनो१रपरं स्मृतम् ।।३।।

यमस्य चापरं तीर्थं वायोस्तीर्थमथापरम् ।

विष्णोश्चाप्यपरं तीर्थं विख्यातं सुरपूजितम् ।।४।।

स्नात एतेषु विप्रर्षे चरुं कृत्वा निवेद्य च ।

एषु स्थानेषु दिव्येषु चरते ह्यकुतोभयः ।।५।।

अद्यापि तत्र ब्रह्मर्षे श्रूयते मधुरः स्वनः ।

मेखलावलयोन्मिश्रो२ वंशवीणारवोत्कटः ।।६। ।

गायन्तीनां वराङ्गीनां नृत्यन्तीनां तथैव च ।

नित्यमप्सरसां व्यास स्तुवन्तीनां त्रिलोचनम् ।।७।।

सनत्कुमार उवाच

ततस्ते सहिता देवा३ ब्रह्मणा देवसत्तमम्४ ।

ऊचुः पश्येम५ भगवन्नस्या धारणमुत्तमम्६ ।।८।।

देवदेव उवाच

यथेष्टं श्वः प्रभाते मां पश्यध्वं विबुधेश्वराः ।

धारयन्तं त्रिपथगां नदीं स्वगुणगर्विताम् ।।९।।

ते तथोक्ताः७ प्रणम्येशं जग्मुर्गङ्गान्तिकं तदा ।

उवाच तां ततो ब्रह्मा देवीं लोकसुखावहाम् ।। 8.128.१० ।।

१ अश्विनौ - ख । २ मलयोर्मिश्रो - ख. । ३ सह देवेन - क. ख. । ४ देवसत्तमाः - क, ख । ५ कल्ये समभवत् - क.,. दन्त्ये (न्ये) - ख. । ६ तव योगो (योगं) महेश्वर - क ख., न्नद्या (?) । ७ तथोक्त्वा (?) । ८ तदा - क. ।

मा गर्व त्वं९ कृथा गङ्गे मा विनाशमवाप्नुहि१० ।

ऋजुभावं समास्थाय पतेथास्त्वं सरिद्वरे ।। ११ ।।

स्तुवती त्र्यम्बकं सोमं भक्त्या परमया युता ।

तवाकूतं विदित्वासौ विनाशायोद्यतः११ प्रभुः ।। १२ ।।

कृच्छ्रेण तोषितः शम्भुस्तवैव१२ हितकाम्यया ।

मापराधं कृथा भूयो लोकानां हितकाम्यया ।। १३ ।।

नाशात्तव सरिच्छ्रेष्ठे ध्रुवं लोकक्षयो भवेत् ।

एवं ते तां१३ समाधाय देवाः सब्रह्मकास्तदा । । १४। ।

द्वितीयेहनि लोकेशाः समाजग्मुर्दिदृक्षवः ।

हिमवच्छिखरं दिव्यं नाम्ना वज्रोपलं१४ महत् । ।१ ५।।

ब्रह्मा विष्णुरथानन्तो नरा१५ ऋषय एव च ।

आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ समरुद्गणाः ।।१ ६।।

साध्या देवास्सपितरो यक्षराक्षसपन्नगाः१६ ।

पिशाचाश्चासुराश्चैव शृङ्गिणः पृश्नयस्तथा ।। १८ ।।

ऋषिरत्रिर्वसिष्ठश्च मरीचिः पुलहस्तथा ।

पुलस्त्यश्चाङ्गिराश्चैव भृगुः कश्यप एव च । । १ ९। ।

औशिजो१८ वामदेवश्च गौतमश्च महतपाः ।

च्यवनोथ भरद्वाज इन्द्रप्रमतिरेव च । ।8.128.२ ० । ।

रैभ्यश्च जमदग्निश्च कुणिबाहुश्च१९ वीर्यवान् ।

अथर्वा श्वेतकेतुश्च दत्तात्रेयश्च विश्रुतः । । २१ । ।

रुचिर्धर्मश्च दक्षश्च सावर्णी मुनयश्च ये२० ।

अग्निश्च वेदबाहुश्च शङ्खपान्नामतश्च यः । ।२२।।

अम्बरीवाँश्च विख्यातः केतुमानपि चापरः ।

एते चान्ये च बहव२१ ऋषयो देवतास्तथा । । २३ । ।

९ तं - ख. । १०.. मवाप्स्यसि - ख. । ११ विनाशायोद्यते - ख. । १२ स्तथैव - ख । १३ तेषां - ख । १४ वज्रोपमं - ख., भस्त्रापदं (?) । १५ नरो - ख. । १६ यथा राक्षसन्नगाः - ख. । १७ शृङ्गित.. - ख. । शृङ्गिणो दंष्ट्रिणस्तथा - घ । १८ कौशिको - घ । १ ९ दानबाहुश्च - घ.,... वाहश्च (?) । २० सावर्णाः साधवश्च - घ. । २१ बहवो - ख ।

विमानानि च सर्वाणि गन्धर्वाप्सरसां गणाः२२ ।

जम्भका ऋतवश्चैव निकायाश्चैव सर्वशः । ।२४। ।

तत्राजग्मुर्मुदा युक्ताः सर्वे परमवर्चसः ।

तेषां गगनसंस्थानां देवानां प्रेक्षतां तदा । ।२५ । ।

मेरुमन्दरसंकाशे२३ तस्मिञ्छिखरसत्तमे२४ ।

उमासहायो देवेशः सहसैवान्वदृश्यत । ।२६। ।

तडिज्ज्वलनपिङ्गेन जटाभारेण राजता ।

ऊर्ध्वस्थितेन महता भगीरथमुवाच सः२५ । ।२७।।

देवदेव उवाच

भगीरथ क्व सा गङ्गा पितॄणां तव तारणी२६ ।

समाह्वय२७ महाबाहो धारयिष्ये न संशयः । ।२८। ।

सनत्कुमार उवाच

ततः स राजशार्दूलः स्मृत्वा तद् ब्रह्मणो वचः ।

सस्मार सरितं व्यास शिरसा प्राञ्जलिर्नतः ।। २९। ।

सा तेन मनसाहूता स्वर्लोकनिलया नदी ।

क्षणेनाभ्याययौ देवी भुवर्लोकं२८ शुभावहा२९ ।।8.128.३ ० । ।

तं लोकं सा३० समासाद्य मनोनिलजवा नदी ।

अलंचक्रे महावेगा सर्वं शुभशतारणिः३१ । ।३ १ ।।

ततः सा तिर्यगागम्य आकाशस्था महानदी ।

आकाशगङ्गा संजज्ञे नाम्ना ओघवतीति वै ।।३ २ ।।

आकाशगङ्गा सा भूयो महावेगा महानदी ।

शिवमस्तु ममेत्येवं३२ पापातार्धपथात्तु सा३३ ।

शिवगङ्गा ततः प्रोक्ता नाम्ना शिवतरा३४ हि सा ।।३३ ।।

२२ तथा - घ. । २३ सकाशाः - ख । २५ शिखरि सत्तमे (?) । २५ ह (?) । २६ तारणात् (र्णीं) - ख । २७ तामाह्वय - घ. । २८ भुवं लोकं - ख । २९ सुखावहा - ख. । ३० च - ख । ३१ थ नोरणिः - ख. । ३२ शिवं मेस्तु शिवो देव - घ. । ३३ धर्म्यस्तु सा - ख., पातालगमनो यथा - घ. । ३४ शिवकरा - घ. ।

कुर्वती विपुलं शब्दं नदी वज्राशनिस्वनम्३५ ।

यतो देवैः समं दृष्टा३६ देवगङ्गा ततः स्मृता । ।३४।।

तां दृष्ट्वा मुनयः सर्वे देवलोकाश्च सर्वशः ।

जेपुस्ते३७ सहसा शान्तिं संप्रहृष्टतनूरुहा । ।३ ५।।

तेषां सा जपतां व्यास नदी लोकसुखावहा ।

स्तुवंती भीतभीतेव त्रिधा भूत्वापतद् भुवि३८ । ।३ ६।।

तां पतन्तीं महादेवस्त्रिभिर्वेगैर्महाजवाम् ।

जटाभारेण जग्राह देवानामेव सन्निधौ३९ ।।३७।।

तं४० जटाभारमासाद्य सा त्रिस्रोता निरुल्वणा४१ ।

न तस्यान्तं४२ समासेदे निरुद्धा योगमायया४३ । । ३८। ।

यस्मात्सा भीतभीता तु स्तुवंती४४ पतिता तदा ।

तस्मात्सा भीतगङ्गेति स्तोत्रगङ्गेति चोच्यते ।।३ ९ ।।

त्रिभिर्वेगैश्च पतिता यस्मात्सा सरिदुत्तमा ।

त्रिस्रोतेति ततः सा वै प्रोच्यते ब्रह्मवादिभिः४५ ।।8.128.४० ।।

सनत्कुमार उवाच

सा तु तस्मिन्निपतिता धृता देवेन मायया ।

जटारन्ध्रं४६ विचिन्वाना उवास बहुलाः समाः । ।४१ । ।

पूर्णं सहस्रं वर्षाणां४७ संस्थितां तां४८ जटागृहे ।

देवास्तां ददृशु४९स्सर्वे कोटरान्तर्गतामिव । ।४२ । ।

ततस्ते सहसा देवाः प्रणिपत्य वृषध्वजम् ।

ऊचुर्विमनसो व्यास सरितं मा विनाशय५० । ।४३ ।।

३५ ... शनिप्रभम् - घ. । ३६ दृष्ट्वा - घ । ३७ जग्मुस्ते (?) । ३८ स्तुवता भीतभीतेति त्रिधाभूतापतद्दिवः - घ. । ३९ पश्यतां - घ. । ४० ता - ख. । ४१ तिस्रोस्रोता - ख., त्रिभिः स्रोतोभिरुल्वणैः - घ. । ४२ च सा तं (न्तं?) - घ । ४३ लोकबन्धुना - घ. । ४४ स्तुवता (ती?, - ख । ४५ ब्रह्मचारिभिः - ख. । ४६ तत्र रन्ध्रं (?) । ४७.. वर्षसहस्रं तु - घ. । ४८ तां म (तां) - ख. । ४९ देवा ना (न?) ददृशुः - ख., ते देवाः - घ । ५० व्यनाशय - क. ख, यः - ख ।

सनत्कुमार उवाच तेषां तद्वचनं श्रुत्वा दृष्टवा राजानमेव च ।

विदुधाव जटाभारं५१ देवदेवो दयामय ।।४४।।

विधुन्वतो जटाभारं पेतुर्वै तत्र बिन्दवः ।

ते मुक्ताफलसंकाशाः पूर्णचन्द्रांशुनिर्मलाः५२ ।।४५। ।

चक्रुर्बिन्दुसरो दिव्यं सागराकारवर्चसम्५३ ।

तस्माच्छ्रोतांसि५४ सप्तैव निःसृतानि महान्ति च ।।४६।।

नलिनी ह्लादिनी५५ चैव प्लावनी५६ चैव पूर्वगा ।

सीता चक्षुश्च सिन्धुश्च तिस्रस्ता वै प्रतीचिगाः५७ ।।४७।।

मध्यमं५८ त्वन्वगात्स्रोतो राजा येन भगीरथः ।

भागीरथीति सा गङ्गा प्रोच्यते ब्रह्मवादिभिः ।।४८।।

दारयन्ती५९ जगामाथ हिमवन्तं सरिद्वरा ।

निरुद्धा हिमवत्पादे रत्नशृंगे शिलोच्चये ।।४९।।

तां निरुद्धां ततो वीक्ष्य विषण्णवदनस्तदा६० ।

राजा भगीरथो व्यास ब्रह्माणं मनसास्मरत् ।।8.128.५० ।।

ततस्स भगवान् ब्रह्मा सुप्रतीकं महागजम् ।

उवाच दन्तवज्राभ्यां६१ दारयैनं शिलोच्चयम् । ।५१ ।।

स यत्र गिरिराड् भिन्नः सुप्रतीकेन हस्तिना ।

गङ्गाद्वारं तु तत्६२ प्रोक्तं सुपुण्यं चैव तत् स्मृतम्६३ । ।५२।।

गजश्चाभिमुखो यावन्नातिष्ठत महायशाः ।

स्रोतसा तावदध्वानमूढो द्वादशयोजनम् ।।५३ ।।

सनत्कुमार उवाच

एतत् पुण्यतमं व्यास गङ्गावतरणं स्मृतम् ।

स्थानं भस्त्रापदं नाम मया यत् परिकीर्तितम् ।।५४। ।

५१ वित्रु (दु) धाव - क., विधुन्वतो जटाभारं - घ, । ५२ शीतलाः - ख. । ५३ वर्चसा - क. ख. । ५४ तस्य स्रोतांसि - ख. । ५५ ह्लादनी - क., ह्रदिनी - ख । ५६ मालिनी - घ. । ५७ प्रतीच्यगाः - क. ख. । ५८ मध्यगं - क., तटगा - घ. । ५९ जग्मुषी सा (?), जिगमीषुर् (?) । ६०.. स्तथा - ख. । ६१ वज्रहस्ताभ्यां - घ. । ६२ यत् - ख. । ६३ दैवतं स्तुतम् - घ. ।

य इदं६४ शृणुयान्मर्त्यः सदा पर्वसु पर्वसु ।

स देवलोकं संप्राप्य देवैः सह चरिष्यति । ।५५। ।

इदं महत्पापविमोचनं६५ शुभं विमानयानाप्सरसां विलम्भनम्६६ ।

शृणोति यो नित्यमदीनमानसः स याति लोकान्विदितान्दिवौकसाम् ।।५६ ।।

इति स्कन्दपुराणे गङ्गावतरणे अष्टाविंशोत्तरशततमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

अतः परं प्रवक्ष्यामि हालाहलमशेषतः ।

संग्रामं दितिपुत्राणां देवानां च भयावहम् ।। १ ।।

हालाहल इति ख्यातो गणो विक्रान्तपौरुषः ।

असुराणां बभौ व्यास दारुणो ब्रह्मकण्टकः । ।२। ।

गतेषु१ दनुपुत्रेषु स गणः२ क्रोधमूर्च्छितः ।

बलं कृत्वा मुखं३ सर्वान्४ देवान्युद्धे समाह्वयत् । । ३ ।।

तेषां तेषाञ्च संग्रामः सुघोरः समवर्तत ।

असुराणां जयश्चैव सदैव समपद्यत ।।४० । ।

ततस्ते विबुधाः सर्वे विदर्पा हतविक्रमाः ।

हृतराज्याभ्यगच्छन्त ब्रह्माणं लोककारणम् ।।५।।

ते तमूचूश्च संहत्य हृतराज्याः स्म सांप्रतम ।

कथं राज्यं पुनर्देव लभेम तव तेजसा । ।६।।

तेषां श्रुत्वा वचस्तद्वै देवः सलिलसम्भवः ।

उवाच देवान् देवेशं प्रसादयत मा चिरम् ।।७।।

स वो दाता महावीर्यो बलं देवस्त्रिलोचनः ।

येन तान् समरे सर्वान् विक्रमेण विजेष्यथ५ । ।८। ।

६४ इमं - क. । ६५ विनाशनं - ख । ६६ विले (लो) भनं - क. ।

१ हतेषु (?) । २ बलः - ख. । ३ मुखे (?) । ४ सर्वे - ख. । ५ विजेष्यत - क., विजेष्यते - ख. ।

सनत्कुमार उवाच

त एवमुक्ता देवेशं तपसाराध्य शङ्करम् ।

ऊचुः प्राञ्जलयो देवा बलं नो देहि यज्ञहन् । ।९। ।

तेषां तु जपतामेवं६ तपसा तोषितो हरः ।

ददौ मन्त्रमनाधृष्यं७ सर्वमन्त्रोत्तमं८ तदा । । 8.129.१० ।।

तं ते संप्राप्य विप्रर्षे कृतरक्षा दिवौकसः ।

अमूढा मूढवत् सर्वे असुरेष्वचरन् ततः९ । । ११ । ।

असुरास्तु१० तदा मूढान् दृष्ट्वा सर्वान्दिवौकसः ।

अमन्यन्त दुराचारा मूढा इति यथातथम् । । १२ । ।

हृतरज्या इमे देवाः सर्वे मूढेन चेतसा ।

उन्मत्ता विभ्रमन्त्येवं पश्यतैतान्११ सुरेतराः । । १३ ।।

आक्रोशन्तोपरे ताँस्तु अभिजघ्नुश्च दारुणम् ।

बबन्धुश्च यथाकामं मुमुचुश्च तथापरे । । १४। ।

एवं तेषां तदा व्यास वर्ततां शुभकर्मणाम् ।

सुमहानभवद् धर्मः असुराणां व्यनीनशत् । । १ ५। ।

तेषां तेनापचारेण असुराणां दुरात्मनान् ।

धर्मनाशाद् बलं क्षीणं बुबुधुर्देवतागणाः१२ ।।१ ६। ।

सनत्कुमार उवाच

ततस्ते ब्रह्मणा१३भ्युक्ताः१४ सर्वे दिव्यास्त्रधारिणः ।

आहूयासुरशार्दूलान् युद्धे सर्वान्न्यसूदयन् । । १७। ।

बलो यत्र हतः संख्ये१५ वज्रेण शतपर्वणा ।

देवेन्द्रेणाभिविक्रम्य बलहा स यतः१६ स्मृतः । ।१८। ।

सनत्कुमार उवाच

अन्धकारकमन्यच्च१७ युद्धमासीत् सुभैरवम् ।

दशवर्षसहस्राणि शतानि च पुनर्दश ।। १ ९। ।

६ जपतामेव - क । ७ यन्त्रमनाधृष्यं - घ । ८. यन्त्रोत्तमं - घ. । ९ तदा - क., तपः - ख. । १० असुराँस्तु क., असुरास्तान् (?) । ११ पश्यैनं (नान्?) - क. । १२ ववृधुर्देवतागणाः - घ. । १३ ब्राह्मणा - क. ब्रह्मणो (?) । १४ द्युक्ताः - क. । १५ शंखे - क ख. । १६ ततः - घ. । १७ अ-धकारं तथान्यश्च - घ ।

आसीद् दनुसुतः श्रीमान् देवतान्तक इत्युत ।

स मायां संपरीप्सन्१८ वै रुद्रमाराधयत् पुरा । ।8.129.२०। ।

तस्मै वर्षसहस्रेण वरकाल उपस्थिते ।

ब्रह्मा ददौ वरं व्यास दनोः पुत्राय धीमते ।।२ १ ।।

स वव्रे तामसीं मायां सर्वभूतप्रबाधनीम् ।

अभेद्या१९मनिवार्याञ्च यां तु२० वेत्ति न२१ कश्चन ।।२२ ।।

तस्मै प्रादात् स तां मायामिदं चोवाच तं तदा ।

भविष्यति हि२२ मायेयं यथोक्ता२३ ते महाबल ।

करिष्यसि२४ न चेच्छब्दं२५ यथाकामं दनोः सुत ।।२३ ।।

सनत्कुमार उवाच

अथ लब्धवरो व्यास मायाच्छन्तोसुरस्ततः ।

बहुभिर्दानवैः सार्धं सर्वाँल्लोकानबाधत । ।२४। ।

देवा अपि भयात्तस्य नावतिष्ठन् तदग्रतः ।

देवाः सर्वे भयोद्विग्नास्तस्थुर्नैव तदग्रतः ।

स्थानानि ते परित्यज्य यत्र तत्रावतस्थिरे ।।२५। ।

आहूताः क्रूरशब्देन दानवैर्बलदर्पितैः ।

तथापि नावतिष्ठन्त तेषामग्रे दिवौकसः । । २६। ।

ऋषयस्तानिदं प्राप्य ऊचुः सर्वे प्रमन्यवः ।

रक्षां कुरुत लोकानां मावलीनावतिष्ठत । ।२७। ।

वयं च तपसा२६ देवा धारयिष्याम संयताः ।

मा भयं वोस्तु युध्यध्वं कुरुध्वं विज्वरं जगत् । । २८ । ।

त एवमुक्तास्तैर्व्यास ऋषिभिर्लोककारणात् ।

भयान्नैवावतिष्ठन्त तस्य दस्योस्तदाग्रतः ।।२९। ।

१८ परिसन्धाय - घ । १९ अवेद्या - ख । २० तान्न - क. घ. । २१ हि - घ. । २२ च - घ । २३ यथोक्त - क. । २४ करिष्यति - ख. । २५ भवेच्छब्द - ख., . च्छन्दं - क. । २६ वस्तपसा - ख. ।

715

यदा नैवावतिष्ठन्ते तथाप्युक्ता दिवौकसः ।

उपायमपरं प्राहुस्तदा ते मुनिसत्तमाः । ।8.129.३ ० । ।

आहूयाप्सरसः सर्वा विसृज्यन्तां सुरोत्तमाः ।

कामेनाविष्टमनसामसुराणामुपान्तिकम् । ।३ १ । ।

ताँस्तास्वासक्तहृदयान् पीतमैरेयविह्वलान् ।

विक्रम्य हंस्यथ२७ सुरा बलाद्युद्धे२८ बलीयसः । ।३ २। ।

ततस्ताः प्रहिता देवैर्वञ्चनार्थं सुरद्विषाम् ।

क्वणन्नूपुरनिर्ह्रादकूजितोत्कर्णसारसाः२९ । । ३३ । ।

पीनोत्तुङ्गस्तनाभोगहारविक्षिप्तयष्टयः३० ।

वित्रस्तबालहरिणीसदृशायतलोचनाः । ।३४। ।

चलत्कुण्डलसंघृष्टपाण्डरागण्डमण्डलाः ।

शिखिकण्ठच्छविहर३१ श्लक्ष्णवासोधराः पराः । ।३५।।

प्रत्यग्रविद्रुमच्छेदताम्रोष्ठाधरपंक्तयः३२ ।

वस्त्रान्तकुसुमापीडसंसक्तकरपल्लवाः३३ । ।३ ६ ।।

नैकरत्नप्रभाकीर्ण्णकेयूराबद्धबाहवः ।

मयूरबर्हसंकाशचारुकुञ्चितमूर्धजाः । । ३७।।

कल्पद्रुमसमुद्भूतकुसुमस्रग्विभूषणाः ।

शुकाङ्गहरिताकारकञ्चुकोत्तंसितस्तनाः । ।३८। ।

मत्तमातङ्गविक्रान्तलीलाविभ्रमरेचकाः ।

मत्तकोकिलदात्यूह कलनिस्वनभाषिताः ।।३ ९। ।

महतामप्युपात्तानां तपसां विघ्नहेतवः ।

दर्शयामासुरात्मानं विद्विषां वधहेतवः । ।8.129.४० । ।

अथ तेप्सरसो दृष्टवा दैतेयाः काममोहिताः ।

तासामर्थे वराङ्गीनामभिजघ्नुः परस्परम् ।।४१ । ।

गदा३४ परिघचक्रासिशूलमुद्गरशक्तिभिः ।

धनुःकुलिशतीक्ष्णाग्र भिन्दिपालपरश्वधैः । ।४२। ।

२७ हंस्यत - क. । २८... न्युद्धे - क. ख । २९ त्कीर्णसारसाः - ख. । ३० दृष्टयः (?) । ३१ हरि (हरि) - क., हरित् - घ. । ३२ पल्लवाः - (?) । ३३ संरक्तपल्लवाः - क. । ३४ तदा - क. ।

716

ममेयञ्चारुसर्वाङ्गी न तवेयं सुमध्यमा ।

अथवा युद्धशुल्कास्तु मुञ्चैनां प्रहरस्व माम् ।।४३ । ।

इत्युक्त्वा विविधा वाचो दैतेयाः कालचोदिताः ।

अन्योन्यवधमासाद्य प्रजग्मुस्ते यमक्षयम् । ।४४। ।

हतशिष्टास्तु ये तत्र दानवाः शान्तपौरुषाः ।

विबुधैरुग्रतेजोभिस्तेपि सर्वे रणे हताः । ।४५ । ।

य इदं३५ पठते विशुद्धबुद्धिर्निधनं३६ संसदि३७ दानवेश्वराणाम् ।

मनुजो युवतीरिहैव लोके स लभेदप्सरसां समानरूपाः ।।४६ । ।

इति स्कन्दपुराणे अन्धकारयुद्धे ऊनत्रिंशोत्तरशततमोध्यायः३८

व्यास उवाच

अन्धकः स कथं दैत्यो हरेण विनिपातितः ।

यस्य त्रैलोक्यमखिलं भयात् सर्वं वशे स्थितम् । । १ । ।

सनत्कुमार उवाच

अन्धको नाम दैत्येन्द्र आदौ१ त्रैलोक्यकण्टकः ।

ब्रह्मणस्तु वरान् प्राप्य सोवध्यो देवमानुषैः । ।२। ।

न तस्य युद्धे क्रुद्धस्य विष्णुः शक्रो यमोथवा ।

शक्तो ह्यभिमुखे स्थातुं किमुतान्ये दिवौकसः । ।३ । ।

स कदाचिद् बलोद्वृत्तः पर्यटन् पृथिवीमिमाम् ।

अपश्यन्मन्दरप्रस्थे देवीं हिमवतः सुताम् । ।४। ।

स तामालोक्य दैत्येन्द्रः कामोपहतचेतनः ।

अहमेव प्रभुरिति देव्यां२ दौष्ट्यमचिन्तयत । । ५ । ।

चिन्तयित्वा तु तां प्राह दानवाननुयायिनः ।

आनयध्वमिमां शीघ्रं मत्समीपं नगात्मजाम । ।६। ।

३५ इमं - क ख. । ३६ शुद्धिर्निधनं - ख । ३७ संप्रति (?) । ३८ १७९ - ख., ११९ - घ. । १ आसीत् - ख. । २ दैत्यो - क । ३ तान् (?) ।

717

तच्छ्रुत्वा तस्य वचनं मन्मथाविष्टचेतसः ।

प्रह्लादो वदतां श्रेष्ठ इदं वचनमब्रवीत् । ।७।।

दानवेन्द्र हितं वाक्यं यदायत्यां विशुध्यते ।

अवश्यं तन्मया वाच्यं बन्धुस्नेहाद्विशेषतः ।।८।।

एषा हिमवतः पुत्री पत्नी शर्वस्य धीमतः ।

नास्यां दौष्ट्य४ त्वया चिन्त्यं मा नो५ धक्ष्यति६ तेजसा ।।९।।

जगतो मातरं देवीं पूज्या दुष्प्रेक्ष्यतेजसम्७ ।

उमां दानवशार्दूल नाधिक्षेप्तुमिहार्हसि ।।8.130.१ ०।।

किं कण्ठे महतीं बद्ध्वा शिलां मूढेन चेतसा ।

गम्भीरावर्तिनीं भीमां८ नदीं त्वं तर्तुमिच्छसि९ ।।११ ।।

भूत्वा पतङ्गः किं मोहाच्छिखां दीप्तां विभावसोः ।

दानवानामधिपते नाशाय स्प्रष्टुमिच्छसि ।। १२। ।

मा विनाशं नयेः१० सर्वान् समूलान्दानवेश्वर ।

निवर्त्यतां मनो देव्या नैतद्युक्त विपश्चिताम् ।।१३ ।।

त्वं विपश्चित् कुलीनश्च कुलीनानां च गोत्रजः ।

यज्वा च धर्मनित्यश्च नैतद्युक्त तव प्रभो ।।१४।।

तव सन्ति स्त्रियो बह्व्यः सर्वाश्च स्थिरयौवनाः ।

प्रकृत्यैव सुरूपाङ्ग्यो देव्याश्चेतो निवर्त्यताम्११ ।।१५।।

योस्माकं तपसा तुष्टो यच्छते कांक्षितान् वरान् ।

तस्य त्वं देवदेवस्य देव्याः पापं चिकीर्षसि ।।१ ६।।

येन दक्षः क्रतुः कालः कामश्च गमितः क्षयम् ।

तस्य त्वं देवदेवस्य देहार्धं हर्तुमिच्छसि ।।१७।'

लिङ्गेषु योर्च्यते देवः सुरासुरमहोरगैः ।

तस्य देवी जगद्धात्रीं कथं त्वमवमन्यसे ।।१८।।

४ दुष्टं - क ख. । ५ मारो - क. । ६ धक्ष्यसि - ख., धक्ष्येत?) । ७ तेजसः - ख., चेतसः - क. । ८ अप्सुव सत्सु (वर्षत्सु?) महती - क । ९ तरितुमिच्छसि - क । १० मा विनाशाय नः - ख., नय ः क. । ११ निवर्ततामु - ख, ।

स चैको नाभिमन्तव्य१२ स्त्वया देवः पिनाकधृक् ।

इच्छन्१३ कुर्याद्धि रूपाणां सहस्राणि शतानि च । । १९ ।।

प्रमथानां सहस्राणि योगिनां भीमकर्मणाम् ।

तस्याग्रतो व्रजन्त्येते यथैव तव दानवाः । । 8.130.२० । ।

यो हरेद् भास्करादद्दीप्तिं चन्द्रात्कान्तिं क्षितेः क्षमाम् ।

वासुकेर्यो हरेद् दंष्ट्रां स हरेत्तस्य पार्वतीम् । ।२१ । ।

तस्योत्तमाङ्गं सकलं शतधा शकलीभवेत् ।

यः शर्वभार्यां तामार्यामवमन्येत बालिशः । ।२ २ । ।

पितामहेन यच्चोक्तस्तदा त्वं पद्मयोनिना ।

वरदानावसाने तु वचस्तत्१४ स्मर्तुमर्हसि । ।२ ३ । ।

यैषा१५ श्रीस्ते दितिसुत मया दत्ता सुदुर्लभा ।

दुर्नयेन तवैवेयं यास्यत्यन्यत्र दानव१६ । । २४। ।

कटुकान्यपि पथ्यानि बन्धूनां१७ वचनानि ये ।

न शृण्वन्त्यनयोपेतास्ते यान्ति निधनं नराः । ।२५। ।

समेष्याम वयं देवं प्रियार्थे तव शङ्करम् ।

समेत्यानुसमेष्यामः सर्वे वैवस्वतक्षये । ।२ ६। ।

इत्युक्तः स तदा तेन बन्धुना शोभनं वचः ।

नैतदेवमिति प्राह प्रहसन् कालचोदितः । । २७ । ।

तस्मिन्नपरिहार्ये१८ तु कार्याकार्ये प्रिये मम ।

यदि युद्धे क्षयो मे स्यात् क्षयोपि विजयो मम ।।२८।।

मनसैव हि भूतानां विदधानः शुभाशुभम् ।

तथा वाप्यन्यथा१९ वापि काल एव२० करिष्यति । ।२९ । ।

प्रत्याख्याय ततो२१ रागात् प्रह्लादं दानवेश्वरः ।

देवीं स्प्रष्टुं२२ दधे चेतः२३ पतङ्गोग्निशिखामिव । ।8.130.३ ० ।।

१२ नाति (नाव?) मन्तव्यः - क. । १३ इत्थ - क. । १४. स्त्वं - क ख । १५ येषां (यैषां?) - क. । १६ दानवान् - क. । १७ बहूनां - ख. । १८ तस्मिन्नपिमहार्ये - क. । १९ चाप्यन्यथा - क. । २० एष - क. । २१ तथा? । २२ द्रष्टुं - ख । २३ (ध). . च्चेतः - क. ख ।

अथ बुद्ध्वा भगवती दुष्टभावं२४ दुरात्मनः ।

गणानाज्ञापयामास२५ युद्धाय सुमहाबलान् ।।३ १ ।।

अथ ते ज्ञापिता देव्या विविधायुधपाणयः ।

दानवाभिमुखीभूताः सोमनन्दिपुरस्सराः । ।३ २। ।

ते कृत्वा सुमहद्युद्धं दानवानुचरैः सह ।

विक्षिप्ता दानवेन्द्रेण वायुना जलदा इव । ।३ ३ । ।

एतस्मिन्नन्तरे देवी दृष्ट्वोदीर्ण्णं तमन्धकम् ।

स्वयमेवाभिदुद्राव गृहीत्वा सशरं धनुः । । ३४।।

अन्धकं२६ पचविंशत्या सा जघान स्तनान्तरे ।

शराणां निशिताग्राणां स मुमोह पपात च ।। ३ ५। ।

स मुहूर्त्तात्तदा संज्ञां लब्ध्वा मानाच्च दानवः ।

उत्तस्थौ वेगवाञ्छीघ्रमुग्रोद्यतशरासनः२७ । ।३ ६।।

ततः स उत्थाय पुनर्देवीं प्रति महासुरः ।

मुमोच शरवर्षाणि वर्षाणीव बलाहकः । ।३७। ।

ततस्त्रिशूलमुद्यम्य२८ देवीं२९ दीप्ताग्नितेजसम्३० ।

अन्धकं हन्तुमारब्धां३१ शनैर्देवो न्यषेधयत् । ।३८।।

दानवेन्द्रो ममैवायं शास्यो मा त्वं श्रमं कृथाः ।

अहमेवास्य शूलेन भेत्स्यामि हृदयं रणे ।। ३ ९।।

एवमुक्ता३२ तु सा देवी देवदेवेन पार्वती ।

विरराम ततो युद्धाददृश्या संबभूव च । । 8.130.४० । ।

ततो देवः स्वयं प्राह नन्दिनं गणनायकम् ।

युध्यध्वं दानवैस्सार्धं गणानाहूय सर्वशः । ।४१ ।।

आहूय नन्दी३३ तान्सर्वान् गणाञ्छर्वाज्ञया तदा ।

उवाच भूयो३४ देवेशं शृणु येभ्यागता गणाः ।।४२ ।।

२४ दुष्टं भावं - ख. । २५ गणानां ज्ञापयामास - क । २६ अन्धकः - क. । २७ मुद्यतोग्रशरासनः (?) २८ ततश्शूलं समुद्यम्य - घ. । २९ देवी (?) । ३० दीप्तार्कतेजसमम् - घ. । ३१ समारब्धा (?) ३२ एवमुक्त्वा - क ख. । ३३ ततो नन्दी तु - घ । ३४ तत उवाच - घ. ।

विशिष्टेष्टास्त्वया३५ सृष्टाः स्वयं सृष्टौ सनातनाः३६ ।

प्रजाभावेन३७ नानात्वं येषां३८ तत्वं सुदुर्वचम्३९ । ।४३ ।।

वृषध्वजा वृषरथाश्चन्द्रावयवभूषणाः ।

त इमे समनुप्राप्ता रुद्रा रुद्र तव प्रियाः । ।४४। ।

कोटीशतसहस्राणां शतमेषां महात्मनाम् ।

तावन्ति च सहस्राणि शतानि च तथा विभो । ।४५। ।

षष्टिश्चैव४० सहस्राणि येषां तुल्यो न विद्यते ।

देवानां नीलकण्ठानां नीलकण्ठमहात्मनाम् । ।४६। ।

एते शूरा बलेषूग्रा४१ उग्रोदग्रपराक्रमाः४२ ।

युध्यमानाः करिष्यन्ति तव प्रमुदितं मनः । ।४७। ।

एतेषामेव रुद्राणामनुरूपाः प्रभावतः ।

तन्मात्रा द्वारपाला वै विक्रान्ताः क्रान्तमन्यवः । ।४८। ।

इतीमे कपिसिंहास्याः कपिसिंहबला रणे ।

दानवैस्सह योत्स्यन्ति वारणा इव वारणैः । ।४९ ।।

रुद्राश्च रुद्रपुत्राश्च रुद्राणां ये च पार्षदाः ।

रुद्राधिप न किञ्चिद्धि येषां४३ साध्यं४४ न विद्यते । ।8.130.५ ० । ।

एकैकस्यास्य रुद्रस्य पुत्राः पुत्रवतां४५ वर४६ ।

पञ्च पञ्च महावीर्याः काकपक्षधराश्च ते ।।५ १ । ।

भुजतः सहसोत्पन्नास्तव ये क्रोध सम्भवाः४७ ।

वीरभद्रं पुरस्कृत्य त इमे४८ समुपस्थिताः ।। ५२। ।

एषां षष्टिः स्मृताः कोट्यः सहस्राणि च षोडश ।

गणपानां गणाध्यक्ष त्वत्प्रियाणामिहागताः ।।५ ३ । ।

एवं देव प्रियार्थं ते दक्षयज्ञः समृद्धिमान् ।

यैर्ध्वस्तः पुरहन् देव पश्य तान् पुनरागतान् ।।५४। ।

३५.. ष्टेष्ट त्वया - क । ३६ सनातना - क., सनातनः (न) - ख. । ३७ प्रजाभावन - क. । ३८ तव - ख. । ३९ धनुर्धराः - ख । ४० षष्टिञ्चैव - क. । ४१ एतेषुबलषूदग्रा - ख. । उग्रा उग्र- पराक्रमाः - ख. । ४३ एषां (?) । ४४ शोध्यं - क । ४५ पुत्रशतां - क. । ४६ वराः - ख. । ७४ सन्निभाः - क. ख. । ४८ य इमे - क., इतीमे - ख. ।

आपद्भावप्रपन्नास्तु४९ येन ध्यातास्त्वयानघ ।

कोटीशतसहस्राख्यास्तेप्यमी समुपस्थिताः । । ५६ । ।

महानला५० यथा वृक्षान् प्रदीप्तान् वायुना सह ।

एतेभिनिर्दहिष्यन्ति दानवाँस्त्वत्प्रिये रताः । । ५७ । ।

गुहावास गुह्यस्यापि क्रीडमानस्य ये सुरैः ।

प्रियार्थं गणपा दत्ता नानामृगशताननाः५१ । ।५८। ।

ज्वलनाचलवत्तेषां त्रिंशत्कोट्यो महेश्वर ।

गणपानामनुप्राप्ताः प्रियं कर्तुं तवानघ । ।५९। ।

इमे रक्तम्बरधरा रक्तस्रगनुलेपनाः ।

ओष्ठजाद्रुधिराज्जाता रक्ता नाम गणेश्वराः । । 8.130.६० ।।

अङ्गारकस्यानुचरा महाबलपराक्रमाः ।

षष्टिकोटिसहस्राणि त इमे समुपस्थिताः । ।६ १ । ।

मन्तव्यं न बलं चापि एतन्मात्रं त्वयानघ ।

एते ह्यष्टगुणैश्वर्यं तव देव प्रसादजम् । । ६२ । ।

संविभ्राणा५२ महेशान करिष्यन्ति बहूनपि ।

लोकानेते समुद्युक्तान् सदेवासुरमानुषान् । । ६३ । ।

संयुगे युगमूलान्तं दहेयुः सुरदानवान् ।

य एते कुन्दसंकाशाः स्वर्णोत्पलविभूषिताः । । ६४। ।

दंशिता गणपेशान सर्वे युद्धकुतूहलाः ।

ब्रह्मण्या५३स्त इमे शूराश्चन्द्रावयवभूषणाः । । ६५। ।

रुद्रा रुद्रपते प्राप्ताः पश्येमान् युद्धलालसान् ।

बालार्कसमवर्णाभाः सशस्त्राश्च चतुर्भुजाः ।। ६६। ।

द्वारपाला ह्यमी देव कपीन्द्रसदृशाननाः ।

रक्ताम्बरा रक्तमाल्या रक्तचन्दनरूषिताः ।।६७। ।

४१ आमद्भावप्रपन्नास्तु - क । ५० महानलो - ख. । ५१ शुभननाः - ख. । ५२ विभूच्चाणा - क. । विकुर्वाणा - ख. । ५३ ब्रह्मणा - क. ।

ब्रह्मण्या वरदाः शूराः कौमारब्रह्मचारिणः ।

मत्तबर्हिसमारूढाः सर्वे वै शक्तिपाणयः ।।६८। ।

एते विक्रान्तविक्रान्ताः स्कन्दा नाम कुमारकाः ।

उच्चैःश्रवःप्रतिसमानश्वान् ये हेममालिनः ।। ६८।।

विरेजुरास्थिता देव५४ पीतकौशेयवाससः ।

बालार्कसमवर्णाभा बालोत्पलदलेक्षणाः ।।8.130.७० ।।

विशाखा नाम ते पुत्रा रुद्राणां शक्तिपाणयः ।

यानेतानीक्षसे देव सितवस्त्रान् सिताननान् । ।७१ ।।

विद्योतमानान् वपुषा५५ बहूँश्चन्द्रानिवोदितान् ।

काकपक्षधरान्मुण्डाँस्ताम्रचूडेष्ववस्थितान् । ।७२। ।

एते विख्यातवीर्यास्ते शाखा नाम कुमारकाः ।

य इमे छागमेषस्थाः किंशुकाशोकवर्चसः । ।७३ । ।

शूराश्चौदार्यवन्तश्च५६ शिशुतामरसाननाः ।

नैगमेषस्य पुत्रस्य तव तुल्यपरिच्छदाः । ।७४। ।

नैगमेषा इति ख्याता ह्येते देव कुमारकाः ।

य इमे कालमेघाभाः कालमेघनिभस्वनाः । ।७५। ।

केशजास्तव ते देव प्रमथाः५७ समुपस्थिताः ।

इमे च रक्ता बहवो गणाः परबलार्दनाः । ।७६ । ।

वरूथिनो वर्मिणश्च रथिनश्चित्रयोधिनः ।

नानाप्रहरणाः सर्वे सर्वे युद्धविशारदाः५८ ।।७७।।

कृतिनो युद्धशौण्डाश्च सर्व एव च दंशिताः ।

सितासितानां मेघानां गिरीणां च समत्विषः ।

सनक्रमीनमकरा ये समुद्रा इवोद्धताः । ।७८।।

सिंहव्याघ्रवराहास्याः परिघाशनिपाणयः ।

तवैवानुग्रहादेते प्रमथास्त्वामुपस्थिताः ।।७९ । ।

५४ देवाः - क. । ५५ विद्योतमानवपुषा (?) । ५६ औदार्यवन्तश्च - क. । ५७ प्रथमाः - क. । ५८ सर्वयुद्धविशारदाः (?) ।

एते वै पार्षदाः शूराः स्कन्दस्य परमात्मनः

त्रिदशैः क्रीडनं दत्ताः सर्वशस्त्वामुपस्थिताः ।।8.130.८ ० । ।

दृप्तप्रमुदितं स्फीतं प्रमथानीकमीश्वर५९ ।

दानवानीकभेदार्थे समर्थमिति मे मतिः । ।८१ । ।

प्रविहायान्यकार्याणि६० परमादरमास्थितम् ।

देवारीणामनर्थाय विध्वंसयदनन्तरम् (?) । ।८२। ।

करिगिरितरुतोरणप्रभास्तरुणदिवाकरतुल्यतेजसः ।

गणपतिपतयस्तव ह्यमी रिपुबलमीश्वर जेतुमुद्यताः६१ । ८३ । ।

अचरचरपते ततोन्धकः प्रतिसमतां लभते रणे स्थितः ।

गणपतिशतयूथसंवृतो विसृज विभोवनतान् गणेश्वरान् । ।८४।।

इति स्कन्दपुराणे अन्धकयुद्धोपक्रमे त्रिंशदुत्तरशततमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

अथापश्यत्तदायातान् भगवान् गणनायकान् ।

स्वैरनीकैस्सुबहुशः सन्नद्धान् युद्धलालसान् ।।१ ।।

दिण्डिञ्च भारभूतिञ्च सोमशर्माणमेव च ।

करिकं मेघनादं च उदरेमणिमेव च । ।२ । ।

आसत्तिं धूतपापं च चन्द्रमौलिनमेव च ।

आदित्यमालं विक्रान्तं सुकेशं च महाबलम् । ।३ ।।

तालकेतुं ज्वरञ्चैव दण्डपाणिनमूर्जितम् ।

एतांश्चान्यांश्च विख्यातान् गुह्याँश्च गणनायकान् ।।४।।

महागणपतिञ्चैव खोठामुद्गरमेव च ।

संपूज्य भगवान् सर्वान् प्रसाद्य१ च पुनः पुनः । ।५।।

५९... मीश्वरं - क. ख. । ६० विप्रहायान्यकार्याणि - क. । ६१ मुद्यतान् - क. ।

१ प्रसह्य (?) क., संभाष्य - घ. ।

उवाच मेघनिर्ह्लादः शतदुन्दुभिनिस्वनः ।

दानवैः सह यूयं मे योद्धुमर्हथ सत्तमाः । । ६ । ।

यूयमेव गणाध्यक्षाः पर्याप्तास्तान्प्रबाधने ।

तस्माद्यूयं महासत्वाः सगणाः सपदानुगाः ।

गच्छध्वं संविनाशाय पूजितोस्मि महाबलाः । ।७। ।

त एवमुक्ता देवेन प्रणम्य शिरसा हरम् ।

विप्रजग्मुर्महात्मानो देवोपि संप्रतिष्ठत२ । । ८ ।।

ततः समभवच्छब्द उदधेरिव भिद्यतः ।

अन्धकासुरसैन्यस्य मन्दरं समुपेयुषः । । ९। ।

निशम्य दानवारावं श्रोत्रायासकरं भृशम् ।

प्रमथा३ रुरुधुर्घोरं४ युगान्ते जलदा इव । । 8.131.१० । ।

तावन्योन्यबलोद्धूतावभूतां५ सैन्यसागरौ ।

प्रलयान्त इवोद्धूतौ भिद्यमानौ महार्णवौ ।। ११ ।।

देवदेव उवाच

जुहुध्यरिविनाशाय६ ब्रह्मन्नस्मज्जयाय च ।

त्वं चापि नन्दिन् रक्षस्व सर्वैरेतैर्गणैर्वृतः । । १ २। ।

आकाशस्थाश्च ये ह्येते नदन्त्यम्बुमुचो यथा ।

आकाशगानेव रिपूनेते बाधन्तु७ दानवान् । । १३ । ।

सनत्कुमार उवाच

इत्युक्तौ तौ प्रारभेतां८ कर्तुं भगवतो वचः९ ।

बृहस्पतिर्जुहावाग्निं नन्दी चापि ररक्ष१० तम्११ । । १४। ।

व्यायच्छद्भिर्महद्भिश्च प्रमथैर्मन्दरो गिरिः ।

विप्रस्थित इवाभाति स्रस्तकुञ्जरकेसरिः । । १ ५। ।

ततोन्धकबल दृप्तं दृष्ट्वा सिंहबलं यथा ।

आरोहमाणं तत्तूर्णं चालयत्तमिवाचलम्१२ । । १ ६। ।

----

२ समतिष्ठत - क. । ३ प्रथमा - ख, । ८ रुरुवुर्घारं (?) । ५ भवतु - क., बभतुः - ख । ६ जुहवत ।- रिविनाशाय - क., जुहवतो... - ख. । ७ धावन्तु - य्व्र. । ८ प्रारभेते - क.,. तं - ख. । ९ इत्युक्तोसौ

चकाराशु तत्तत्कर्म विचार्य च - घ. । १० ररक्षि - ख । ११ ताम् - क., सः - घ । १२ चालयन्त-मिवाचलम् - क. ख. ।

ततो हलहलाशब्दः प्रमथानामजायत ।

दैत्यान् वारयतां युद्धं तरुपाषाणसायकैः । ।१७।।

दानवा वार्यमाणास्तु प्रमथैर्जितकाशिभिः ।

विदार्य प्रमथानीकं शीघ्रमारुरुहुस्तदा । । १८।।

प्रमथा ह्यपि निस्सङ्गं१३ योद्धव्यमिति निश्चिताः ।

चिच्छिदुर्बिभिदुश्चैव पफलुश्च सुरेतरान्१४ । । १ ९। ।

गृह्णीष्व१५ मुञ्च तिष्ठेति स्थितस्त्वं किं करिष्यसि ।

एवं वाचः समुत्तस्थुः प्रमथासुरसैन्ययोः । ।8.131.२ ० । ।

समूलाग्रैस्तरुवरैः१६ पर्वतैश्च सपादपैः ।

अन्योन्यं चूर्णयन्ति स्म निर्घृणाः प्रमथासुराः ।।२१ ।।

ततो दाक्षायणीपुत्रैर्दक्षाध्वरविनाशनाः ।

पराङ्मुखा न शकिताः कर्तुं भक्त्यपराङ्मुखाः१७

सनत्कुमार उवाच

अरोहणेचलाग्रस्य१८ अशक्तान् निर्जितान् रिपून् ।

देवोपलभ्य प्रमथानवारयदशेषतः । । २३ । ।

देवदेव उवाच

आरोहन्तु दनोः पुत्रा१९ मन्दरं चारुकन्दरम ।

क्रीडार्थं मम युध्यध्वमेभिस्सह गणाधिपाः । । २४। ।

ददृशुरनेकचारुकुञ्जस्थितमृगराजविमुक्तभीमनादम् ।

प्रसृतगजकुलाभिघातरुग्ण२० क्षितिरुहपुष्पसमाचितप्रदेशम्
भुजगपतिशिरोमणिप्रदीपप्रतिहतचारुशिलागृहान्धकारम् ।

शिशिरविमलनिर्झराम्बुवेगस्फुटितमहोपलजालदृष्टरन्ध्रम् । ।२६।।

क्वचिदभिनवताम्रपल्लवाग्रप्रतिहतबालदिवाकराशुजालम् ।

क्वचिदमरविलासिनीमुखेन्दुप्रविरचितस्फुटचारुपत्रलेखम्२१ । । २७। ।

----

१३ सन्नद्धः - - ख. । १४ परेतराट् - क. । १५ गृह्णीष्व - क. ख. । १६ समूलाग्रैस्तरुवरैः - क. । १७ भक्त पराङ्मुखाः क । १८ वनाग्रस्य - घ । १९ आरोहत यदाकामं - घ । २० भुग्न (?) । २१ चित्रलेखम् - ख. ।

क्वचिदनिलविधूतचारुपुष्पस्तबकविचित्रितकाननप्रदेशम् ।

स्फटिकमणिशिला२२ तलोपविष्टस्थितकपियूथविलोकितात्मदेहम् ।।२८।।
सुरयुवतिनिकेतबर्हिकेकाश्रवणसुखप्रतिबुद्धसिद्धसार्थम् ।

कमलदलरजःसुगन्धितोयस्थितकलहंसकलप्रलापरम्यम् । ।२९। ।

दिनकरकरतप्तसूर्यकान्त२३ प्रविगलिताग्निविलीनहेमधातुम् ।

क्वचिदभि२४ पतितांशुचन्द्रकान्त२५ प्रविसृतशैलनदीविकीर्णतोयम् । ।8.131.३ ० ।।
वरहरिकरवज्रसन्निपातस्फुटितमहागजकुम्भ२६ मौक्तिकौघैः२७ ।

सितकुसुमचयैरिव प्रकीर्णैः क्वचिदुपशोभितविस्तृतोपकण्ठम् । । ३१ । ।

प्रमुदितगणभैरवाट्टहासप्रसृतमहारवपूरितान्तरालम् ।

तरुगहनलतागृहान्तलीनप्रमुदितसिद्धवधूप्रनृत्तरम्यम् । । ३ २। ।

बहुकटकविचारिमत्तनागं२८ बहुमृगशाव२९ निपीतनिर्झराम्बुम्३० ।

बहुविषमतटप्रपातकुञ्जं३१ बहुविधगुल्मलतावतानवृक्षम् ।।३४।।

मरकतमणिपद्मरागशृङ्गद्युतिशबलीकृतपादपाग्र्यम् ।

अलिकुलकलकोकिलाविनादप्रचुरविनादितचारुकाननान्तम् ।।३४। ।

यस्मिन्३२ सदा प्रमुदिता जितमृत्युशोका

गोरोचनाञ्जनशिलालनिधानसिद्धाः ।

सिद्धाः सदा प्रमुदिता वनितासहाया३३

स्तिष्ठन्ति चन्द्रकिरणोपमचारुहाराः ।। ३५। ।

विद्याधराः३४ प्रियतमाविनिबद्धरागाः

पीनेषु तुङ्गतटवत्सु पयोधरेषु ।

धातूत्करैर्हरितरक्तपिशङ्गवर्णै-

र्यत्रालिखन्ति३५ विविधान् कुसुमावतंसान् । । ३ ६। ।

यस्मिन सदा सुरतखेदितगात्रयष्टयः

कान्ताग्रहस्तविनिवेशितहस्तपद्माः ।

सेवन्ति निर्झरजलप्रणयातिशीत३६

मभ्यागतं३७ पवनमप्सरसोतिहृष्टाः३८ ।। ३७ ।।

----

२२ शिखा - क । २३. तापसूर्यकान्त - क. ख । २४. दर - क ख. । २५ चन्द्रकान्ति - क. । २६ गण्ड (?) । २७ मुक्तिकौघम् - ख., मौक्तिकौघा - ख. । २८ विचारितमत्तनागं - ख । २९ सार्थ - ख. । ३० निर्झरोदम् - (?) । ३१ कूजद् - ख. । ३२ तस्मिन् - क । ३३ विनितासहायाः - क. । ३४ विद्याधरा - क. ख. । ३५ किरन्ति - क. । ३६ गीत - ख । ३७ मन्यागतं - ख. । ३८... धिहृष्टाः - ख. ।

नूपुररावविबोधितहंसं हसतनूरुहघट्टितपद्मम् ।

पद्मरजोरुणितामलतोयं तोयपरिष्कृतकाञ्चनशृङ्गम । । ३८।।

शृङ्गसमुत्थितचन्दनवृक्षं३९ वृक्षसमास्थितकोकिलवृन्दम् ।

वृन्दविमुक्तगजेन्द्रनिनादं नादभयाकुलितर्क्षतरक्षुम्४० । ।३९।।

ऋक्षतरक्षुनिलीननिकुञ्जं कुञ्जगुहामुखनिर्गतसिंहम् ।

सिंहविदारितनैकपकुम्भं कुम्भविनिर्गतमौक्तिकरत्नम् । ।8.131.४०। ।

रत्नमयूखविभासितपृष्ठं पृष्ठसमास्थितशङ्करपादम४१ ।

पादसमुत्थितपादपषण्डं४२ षण्डलताकुसुमोत्करमार्गम् । ।४१ ।।

मार्गमार्गमणितोरणचित्रं चित्रचित्रमणितोरणपट्टम् ।

पट्टपट्टविनिवेशितपुष्पं पुष्पपुष्पपरिचुम्बितभृङ्गम् । ।४२ । ।

नानाधातुविचित्रनितम्बं नानापुष्पलतागृहरम्यम् ।

नानामत्तविहङ्गमघुष्टं नानाशृङ्गसमास्थितसिद्धम्४३ ।।४३ ।।

तन्मन्दरं विविधचारणसिद्धसंघै४४ रम्यं स्वयं त्रिनयनेन कृताधिवासम् ।

दैत्यास्तदा भगवतानुमतप्रवेशाः सर्वे समारुरुहुरात्म(?) जयैषिणस्ते४५ । ।४४।।

ततो विसृष्टाः प्रमथैरारोहन्त दितेः सुताः ।

मन्वानाः प्रमथा भीता निवृत्ता इति सत्वरम् ।।४५। ।

मन्दरस्य ततः पृष्ठे नानाद्रुमसमाकुले ।

बद्धस्कन्धाः४६ स्थिता दैत्या आदित्यसदृशप्रभाः । ।४६।।

स मन्दरो भीमशिलोपलद्रुमो विवृद्धशार्दूलतरक्षुवारणः ।

महासुरैर्दर्पितवाजिवारणैर्विकीर्यते मेघ इवानिलै४७र्भृशम्४८ । ।४७।।

क्षिपन्ति शुभ्राभ्रनिभाः शिलाः क्वचित् तरून्समुत्पाट्य नदन्ति मेघवत् ।

निवार्यमाणाः प्रमथान्४९ समार्दयन् वनेषु सिंहा मृगयूथपानिव ।।४८।।

ततस्तु तद् गजरथवाजिदानवैः समावृतं क्षुभितमहोदधिप्रभम् ।

विराजते दितिसुतबाहुपालितं वनं यथा मृगपतिबाहुपालितम् ।।४९। ।

इति स्कन्दपुराणे अन्धकयुद्धोपक्रमे मन्दरवर्णनं नाम एकत्रिंशदुत्तरशततमोध्यायः

---

३९ - समुच्छ्रितचन्दनवृक्षं (?) । ४०. .कुलमृक्षतरक्षुम् - क । ४१ समर्पितशङ्करपादम् - ख. । ४२ समुच्छ्रित- -पादपषण्डं (?) । ४३ समाश्रितसिद्धम् (?) । ४४ सिद्धसंघं - ख. । ४५ शत्रुजयैषिणस्ते - क. ख. । ४६ बद्धस्कन्धा - क. ख. । ४७ इवानलै - क. ख. । ४८. वृंतम् - क. । ४९ प्रमथाः - क. ख. ।

सनत्कुमार उवाच

मन्दरप्रस्थमासाद्य सोन्धको दानवाधिपः ।

प्राञ्जलिः शुक्रमाहेदं शक्रार्कसदृशद्युतिम्१ ।। १ । ।

अन्धक उवाच

प्राप्ताः स्म भगवञ्छैलं२ मन्दरं चारुकन्दरम् ।

प्रमथैर्भीमसंकाशैः सन्निरुद्धशिलातलम् । । २ । ।

खेचरा मायिनश्चैव योगिनश्च महाबलाः ।

प्रसभं दानवैर्जेतुं३ न शक्या गणनायकाः । ।३ ।।

प्रायेण बलवन्तोपि ह्युपायेनैव साधवः ।

कार्येष्वादौ प्रवर्तन्ते पश्चात्तु विपरीतवत्४ । ।४। ।

तदुपायं५ समास्थाय विशेषेण समाहिताः ।

प्रमथान् संप्रबाधाम यथा वा रुचितं तव६ ।।५।।

स त्वमस्मज्जयप्रेप्सुर्दानवानां जयाय च ।

कुरु देव गिरिव्यूहं परव्यूहविदारणम्७ ।। ६। ।

के चेमे सूर्यकोटीनां प्रभावर्णवपुर्धराः ।

प्रमथानीकमध्येषु स्थिताः पश्यन्ति मां मुहुः ।।७। ।

सनत्कुमार उवाच

ततोन्धकवचः श्रुत्वा क्रुद्धो दैत्यपुरोहितः ।

उवाच दैत्याधिपतिं गोपतिं दर्शयन्निव । ।८। ।

शुक्र उवाच

य एष मधुपिङ्गाक्षस्त्र्यम्बकश्चन्द्रभूषणः ।

व्याघ्रचर्माम्बरधरो देव एष पिनाकधृक् । ।९।।

यस्त्वेष कपिसिंहास्यो नीलवस्त्रश्चतुर्भुजः ।

तरुणार्कसमो भाति नन्द्येष गणनायकः ।। 8.132.१० । ।

तनुरुच्चोग्निसंकाशो य एषोग्निरिवोज्ज्वलः ।

ब्राह्मणाधिपतिर्ह्येष८ बृहद्बुद्धिर्बृहस्पतिः । ।१ १ । ।

---

१ सहस्रार्कसमद्युतिम् - घ । २ ते प्राप्ताः स्म वयं शैलं - घ. । ३ प्रसभैर्दानवैर्जेतुं - क. । ४ ततो विजय-माप्नुयुः घ. । ५ तमुपायं - क. ख. । ६ वचः - ख. । ७ विधारणम् (?) । ८... पतिर्येष - क. ख. ।

य एष नातिदूरस्थो वृषकेतोस्त्रिशूलधृक् ।

एषोन्धक महाकायो महागणपतिर्वरः । । १२ ।।

यैष९ आस्थाय कूजन्तं भाति चित्रकलापिनम् ।

मयूरं बालसूर्याभः शक्तिपाणिर्महाबलः । । १३ । ।

ब्रह्मण्यो ब्रह्मनिरतो ब्रह्मचारी यतव्रतः ।

स्कन्द एष१० हि देवानामग्रणीर्दानवा रणे११ । । १४। ।

य एष ताम्रचूडस्थस्ताम्रचूडशिलाप्रभः१२ ।

शक्तिमुल्लोलयन्१३ भाति१४ तोयदस्तडितं यथा । । १५ । ।

काकपक्षधरो ह्येष पूर्णचन्द्रनिभाननः ।

विशाखो नाम कौमारः१५ कौमारब्रह्मचर्यवान् ।। १ ६।।

तरुणस्तरुणप्रज्ञस्तरुः शाखायुतो यथा ।

स्वाहायास्तनयो ह्येष शाखो नाम१६ महाद्युतिः । । १७। ।

एतस्य यो ह्यसौ पार्श्वं१७ सव्यमावृत्य१८ तिष्ठति ।

दर्शयानः प्रदेशिन्या माञ्च त्वाञ्च पुनःपुनः । । १ ८। ।

मेषमास्थाय बलवान् बाल१९ एव२० व्यवस्थितः ।

नैगमेष इति ख्यात एषोन्धक हरात्मजः२१ ।। । १९ ।।

चतुर्भिरेष पुत्रैस्तु दृश्यतेसुरहा वृतः ।

देवैश्चतुर्भिः संपृक्तो यथैव हि पितामहः । 8.132.२० । ।

देवमीशं महेष्वासं नन्दिसूनुपुरस्सरम्२२ ।

व्यतियुध्या२३ सुरश्रेष्ठ मन्मन्त्रपरिपालितः२४ । ।२ १ । ।

प्रमथैर्निहतान् दैत्यान् शतशोथ सहस्रशः ।

अहमुत्थापयिष्यामि शस्यानि जलदो यथा । ।२२ । ।

---

९ य एषा - -क, य एषो. - ख । १० एषो - क. ख । ११ दानवानृणे - क ख., दानवाधिप। - घ. । १२ चूर्णशिलाप्रभः - क., चूडानखि... - घ. । १३ मुल्लालयन् - क.,... मुल्लापयन् - घ. मुत्तोलयन् (?) । १४ याति - घ. । १५ गणपः - घ. । १६ विशाखोपि - घ. । १७ पार्श्वे - क । १८ समाश्रित्य च - घ. । १९ बल - ख. । २० एवं (?) । २१ महात्मजः - क । २२ पुरन्दरम् - क । २३ विधियुक्त - क. । २४... समन्त्रपरिपालितः - क. ख. ।

730

सनत्कुमार उवाच

तं२५ भार्गव इति प्रोच्य दानवान्२६ दानवाधिपम् ।

गिरिव्यूहेन तत्सैन्यं प्राक्रमद् व्यूहितुं ततः ।।२३।।

मूलेन्धकरथं कृत्वा सान्धकं साश्वसारथिम् ।

पादातै२७र्बहुसाहस्रैः पादान् तस्य चकार ह ।।२४।।

तेषु पादसहस्रेषु गिरिव्यूहस्य दानवैः ।

वृक्षशैलशिलासंघान् कारयमास भार्गवः ।।२५।।

कोटिभिर्दशभिस्तस्य दानवानां महात्मनाम् ।

नितम्बाँस्ताम्रनयनान् प्रचकार ग्रहेश्वरः ।।२६।।

धातुनिष्यन्दचित्रेषु२८ नितम्बेष्वपि दानवान् ।

तृणवत् क्षुपवच्चापि स्थापयामास भार्गवः ।।२७।।

त्रिंशता कोटिभिश्चापि त्रिदशाधिपविद्विषाम्२९ ।

गिरिव्यूहस्य शृङ्गाणि चकारार्कसमप्रभः३० ।।२८।।

तेषु शृङ्गेषु तुङ्गेषु दानवान्सायुधानथ ।

अमी प्रपाता इत्येवमाचख्यौ३१ भृगुनन्दनः ।।२९।।

ते प्रपातस्थिता दैत्या नीलाम्बुधरवर्चसः ।

शस्त्रतोयानि मुदिताः क्षरन्त इव संस्थिताः ।।8.132.३० ।।

बलस्था ये जवोपेता दैत्या दैवतकण्टकाः३२ ।

श्येनवत्ते भ्रमित्वा तु निलीनाः३३ स्युर्गिरिव्रजे३४ ।।३१।।

निवातकवचान् सर्वान् विविधायुधधारिणः३५ ।

अकरोद् भार्गवो देवो गिरिव्यूहस्य सानुवत्३६ ।।३२। ।

प्रह्लादमथ संह्लादमनुह्लादं शिनिं तथा ।

जम्भं कुजम्भं तारञ्च मयं नमुचिमेव च ।।३३।।

----

२५ स - क. । २६ तदिदं - घ. । २७ पादपै - क ख. । २८ विष्यन्दचित्रेषु - क. ख. । २९ विद्विषोः - क. । ३० चक्रार्कस्य समप्रभः - ख. । ३१ माचि. क ख. । ३२ देवतकण्टकाः - क. । ३३ न्यलीयन्त - ख. । ३४ गिरिवद् व्रजे - क. । ३५ पाणयः - क. ख. । ३६ सानवः - क., रक्षकान् - घ ।

विरोचनं बलिं बाणं वातं कार्तस्वनं कुशम्३७ ।

शम्भुं च भावयत्यं३८ च इल्वकं विल्वकं३९ तथा ।। ३४।।

वितं वृत्तं तुहुण्डं च हुण्डं दण्डं च दानवम् ।

अञ्जनं रुषणं राहुं स्वर्भानुमजकं गजम् । ।३५।।

हस्तिदुर्योधनौ चैव पाकं धुन्धुञ्च दानवम् ।

एतांश्चान्यांश्च बलिनो दैत्यान्दैवतकण्टकान्४० । ।३६।।

व्यूहं रक्षत युध्यध्वमित्युवाचासुराधिपः ।

हिमवानिव शैलेन्द्रो विन्ध्यो वाद्भुतगह्वरः ।।३७।।

स गिरिव्यूह आभाति शस्त्रकण्टकितद्रुमः ।

अन्धकारमिवैकस्थं मेघानामिव संचयम् । । ३८। ।

दृष्ट्वा दृष्ट्वा गिरिव्यूहं प्रमथा विस्मयं ययुः ।

पर्वतव्यूहमालोक्य पर्वतव्यूहसंस्थिताः ४१ ।। ३ ९।।

नेदुस्तेसुरशार्दूला मेघा लोकात्यये यथा ।

ऊचुश्च न हि शक्योयं भेत्तुं देवैस्सवासवैः ।।8.132.४० ।।

प्रमथाः किं करिष्यन्ति स्वल्पवीर्यपराक्रमाः ।

जीवयिष्यति नः शुक्रो मृतानपि न संशयः ।

युध्यध्वं दानवश्रेष्ठा निश्शङ्कैरन्तरात्मभिः । ।४१ । ।

सनत्कुमार उवाच

गिरिव्यूहं ततो दृष्ट्वा भार्गवोत्तमनिर्मितम् ।

देवः कपर्दी प्राहेदं बृहद्बुद्धिं बृहस्पतिम् ।।४२।।

वाचस्पते गिरिव्यूहं पश्य शुक्रेण निर्मितम् ।

शृङ्गवन्तं दरीवन्तं हिमवन्तं यथा गिरिम् । ।४३ । ।

लोकान् सजलपातालान् सविष्णून्४२ सपितामहान् ।

ग्रसेदेष गिरिव्यूह४३ उपेक्षा क्रियते यदि४४ ।।४४। ।

----

३७ कुभम् - ख., बलं - घ. । ३८ शुंभं च पवनं यक्षं - घ., भावयच्यं - ख, सावपत्यं - क । ३९ पिल्वकं - क., पिण्वक - घ. । ४० दैतेयान्दनुजांस्तथा - क. । ४१ संधितम् - क । ४२ सविष्णुं - क. । ४ । गिरिव्यूहो - क. ख. । ४४ उत्क्षेपः - ख., यदि चायमुपेक्ष्यते - घ, यद्युपेक्षेत सांप्रतम् (?) ।

नैनं देवा न गन्धर्वा न नागा न नगास्तथा ।

शक्नुयुर्भेत्तुमुद्युक्ता विनैतान् गणनायकान् । ।४५ । ।

गिरिव्यूहस्य विप्रेन्द्र नान्यं४५ पश्यामि भेदनम् ।

वज्रव्यूहमृते धीमन् सर्वव्यूहभिदं महत् । ।४६। ।

स त्वं ब्रह्मविदां श्रेष्ठ गिरिव्यूहविदारणम् ।

वज्रव्यूदहं कुरुष्वाद्य प्रमथायुतसंवृतम् । ।४७ । ।

शम्भुना चैवमुक्तस्तु ब्राह्मणेन्द्रो४६ बृहस्पतिः ।

वज्रव्यूहेन तं४७ व्यूह प्रत्यव्यूहत्तदा४८ नवम् । ।४८ । ।

बाहुजान् बहुसाहस्रान् भक्ताँश्चैव४९ गणाधिपान् ।

वज्रव्यूहस्य मध्ये वै स्थापयामास बुद्धिमान् । ।४९। ।

स्कन्दस्य पार्षदैः शूरैः सुरासुरनिघातिभिः ।

सहस्र पर्वणां तस्य वज्रव्यूहस्य निर्ममौ५० ।। 8.132.५० । ।

कोटिं कोटिप्रवीराणां प्रमथानां प्रहारिणाम् ।

वज्रधारासु सर्वासु स्थापयामास स द्विजः । ।५१ । ।

कुमारञ्च विशाखञ्च शाखं छागमुखं तथा ।

चकार सोङगिरा देवो वज्रव्यूहस्य कुड्मलम् । ।५२ ।।

कुड्मलाग्रे चतुर्बाहुः कपीन्द्रवदनोरिहा ।

स्थितो वज्रोद्यतकरो नन्दी दिनकरप्रभः । । ५३ । ।

कुण्डोदरं नन्दिषेणं५१ घण्टाकर्णं महोदरम् ।

पश्चार्धे तस्य वज्रस्य कुड्मलं सन्न्यवेशयत्५२ । । ५४। ।

सोमनन्दी तु तस्याग्रे व्याघ्रवक्त्रो गणेश्वरः ।

सार्कचन्द्रायुतप्रख्यः५३ स्थितो वै पट्टिशायुधः५४ ।।५ ५ ।।

रुद्राणां५५ द्वारपालाश्च रुद्रा रुद्रसुताश्च ये ।

इतश्चेतश्च विन्यस्ता वज्रव्यूहाभिरक्षिणः । ।५६ । ।

----

४५ नान्यत् (?) । ४६ प्राणेन्द्रो च - क । ४७ तद् (?) । ४८ प्रति व्यूहतदा - (?) । ४९ रक्तश्वेता - घ, रक्ताँ (?) । ५० निर्मिमौ - क, निर्ममे - घ. । ५१ नन्दिसेन - ख । ५२ सन्निवेशयत् - क, स न्यवेशयत् - ख । ५३ सार्कचन्द्रायुधप्रख्य - क ख । ५४ पट्टशायुधः - क. ख. । ५ ५रुद्राश्च - घ. ।

वज्रव्यूहस्य मध्ये तु रथवर्ये प्रतिष्ठितः ।

तस्थावीशो भव:५६ शर्वः कपर्दी नीललोहितः ।।५७।।

तस्य केतुर्महाञ्छ्वेतो विभातीन्द्रध्वजोपमः५७ ।

मन्दरश्चन्द्रबिम्बेन जुष्टश्रृङ्ग इवाचलः ।।५८।।

शतधारो नैकपर्वा चारुशोभितकुड्मल: ।

वज्रव्यूहो गिरिव्यूहं भेत्तु काम इवाभवत् ।।५९।।

तं दृष्ट्वा निर्मितं व्यूहं देवगन्धर्वगुह्यकाः ।।

साधुसाध्विति वै नेदुर्विस्मयोत्फुल्ललोचनाः ।।8.132.६०।।

अथ गणपबलेषु सिंहनादाः

पणवमृदङ्गमशंखनादमिश्राः५८।। 5 ।।

दितितनयभयप्रदाः प्रवृत्ताः

क्षुभितसमुद्रपयोदनादकल्पाः ।।६१ ।।

इति स्कन्दपुराणे अन्धकमथने व्यूहरचनानाम द्वात्रिंशदुत्तरशततमोध्यायः५९ ॥

सनत्कुमार उवाच

तौ दृष्टवा निर्मितौ व्यूहौ प्रमथासुरयोः सुराः ।

विमानकोटिभिः शीघ्रं रुरुधुः सर्वतो नभः ।।१।।

सर्वं तेजोभिराकीर्णं तदम्बरतलं बभौ ।

मेरुकूटवनं रम्यं दह्यमानमिवाग्निना ।।२।।

देवदुन्दुभिशब्दाढ्यं दिव्य१स्त्रीशतसंकुलम् ।

तद्देवमण्डलं भाति यथैवादित्यमण्डलम् ।।३।।

दिव्यपुष्पसमाकीर्णं दिव्यगन्धाधिवासितम् ।

प्रेक्षकै: शतशः पूर्णं खतलं दिव्यमाबभौ ।।४।।

----

५६ तस्थावशोभन: ।.ख - ५७ बभौ शत्रध्वजोपम: - क., बभाविन्द्र ... (?) । ५८ सशङ्खनादमिश्रा: - क, ख.। ५९ द्वयत्रिशो - क. ।

१ दीव्या - क, ।

वादित्राण्यभ्यहन्यन्त जगुश्च सुरगायनाः ।

रम्भाद्या ननृतुश्चापि शुभापाङ्गाः सुराङ्गनाः ।।५।।

अथ वज्रगिरिव्यूहौ परस्परजयैषिणौ ।

समीयतु२ र्महानादै३र्वातोद्धूतौ४ यथार्णवौ ।।६।।

मा त्वरध्वमिति५ प्रोक्ता:६ शुक्रेण सु७महात्मना ।

योधा निवार्यमाणापि चक्रुर्युद्धमसंहतम्८ ।।७।।

ततः शंखाश्च भेर्यश्च पणवा गोविषाणिकाः ।

आडम्बरा डिण्डिमाश्व मण्डूकाः९ पणवा ह्यपि ॥८॥

भेर्यो दुन्दुभयश्चापि मृदङ्गाः किंखरानकाः ।

उभयत्र बले गाढं प्रावाद्यन्त १० सहस्रशः ।९।।

ततः सुरगणैर्नादाः सह गन्धर्वचारणैः ।

कृतास्तूर्यरवं श्रुत्वा प्रमथासुरसैन्ययोः ।।8.133.१०।।

बलयोस्तूर्यशब्देन देवसिंहरवेण११ च ।

मन्दरे रुरुवुर्घोरं सिंहशार्दूलकुञ्जराः ।।११।।

तूर्यारसितब्देन तेन तेमितविक्रमाः१२ ।। २ ।।

अभिन्दन्तः स्वकं व्यूहं युयुधुः प्रमथासुराः ।।१२।।

प्रथमे सन्निपाते तु१३ तेषां युद्धे कृतात्मनाम्१४ ।

अभवद् दारुणो रावो हस्तिनामिव गर्जताम्१५ ।।१३।।

देवासुराः करस्थैस्तु आयुधैस्ते१६ सहस्रशः ।

विशेषयन्ति युद्धे स्म१७ परस्परजिघांसवः ।।१४।।

तच्छूलवज्रोपलवृक्षबाण१८ दृढप्रहारातिशयातिहर्षम् ।

विवर्धते पारिषदासुराणां युद्धं युगं तिष्यमिवातिघोरम्१९ ।।१५।।

इति स्कन्दपुराणे गणयुद्धे त्रयस्त्रिंशदुत्तरशततमोध्यायः२० ।

पु -घ. ।

२ सीमीयतु - क. । ३ महानादौ - क. ॥ ४ वातोद्वृत्तौ - ख. ॥ ५ तरध्वमिति - क. ।। ६ प्रोच्य (?) । ८ महोत्सवम - क., युद्धोत्सवं महत. - क. ॥ ९ पनुवा (?) - क. ।। १० प्रवाद्यन्त - क. ख. । ११ शंखरवेण -घ. । १२ स्तिमितविक्रमाः - घ. ।। १३ प्रमथ (प्रथमः) सन्निपातस्तु - क. ।। १४ युद्धोद्ध - (द्य)ख। - १५ गर्जितम् - ख. ।। १६ स्वायुधैस्ते - ख., ...श्व - घ. ।। १७ युद्धे ... - क. ख., १८ बाणं - ख., बाणैर् (?) । १९ युगान्तव्यतिपातघोरम् (?) । २० १८३ - ख. ।

सनत्कुमार उवाच।

संकुले१ वर्तमाने तु प्रमथासुरसैन्ययोः ।

श्रूयन्ते कार्मुकरवाः सिंहनादाश्च दारुणाः ।।१।।

व्याविद्धाङ्गुलयो देवश्चारणोरगगुह्यकाः ।।

नेदुरुद्धूतवस्त्रान्ता युद्धोद्धवकृतस्वनाः ।।२।।

शूरारसितशब्देन तेनोदीरितविक्रमाः ।

चक्रुः कर्माण्यसह्यानि दर्पिताः प्रमथासुराः ।।३।।

असिभिर्व्यायितैश्छिन्नाः पट्टिशैर२ भिन्नवक्षसः ।

शरसंकृत्तमर्माणः४ पतन्ति प्रमथासुराः ।।४।।

शिरसां पात्यमानानां बहूनां५ चोरुभिः सह ।

राशयस्तत्र दृश्यन्ते प्रमथासुरसंयुगे ।।५।।

भग्नचक्रा विध्वजाश्च विवरूथा विकूबराः ।

दृश्यन्ते शतशो व्यश्वा हतसारथयो६ रथाः ॥६॥

सपताकाः सकेयूराः सवर्मायुधकेतवः ।

निष्कृष्टदन्तमुशलाः७ पतन्ति गजपुङ्गवाः ।।७।।

शरप्रहाररुग्णाङ्गाश्चामरापीडकोज्ज्वलाः ।

ससादिनो निपात्यन्ते८ हयाः सूर्यहयोपमाः ।।८।।

उद्भ्रान्तैस्तुरगैस्त्रस्तैर्दानवैः सरथैरपि ।

तद्बलं१० प्रबभौ मत्तं भ्रान्तग्राहार्णवोपमम्११ ।।९।।

वासोभिरातपत्रैश्व मुकुटैर्मणिकुण्डलैः ।

हारार्धहारैः केयूरैरङ्गुलीयैः स्रगुत्तमैः ।।8.134.१०।।

करराननैः प्रकृत्तैश्च१२ चरणैश्च निपातितैः ।

युद्धभूमिर्वृता भाति द्यौर्नक्षत्रैरिवोदितैः ।।११।।

रुधिरास्रावववसना नानाभरणभूषणाः ।

रक्तवस्त्रावृतैर्गात्रैर्मही मृत्युरिवाबभौ ।।१२।।

----

१ संयुगे (?) । २ व्यायतश्छिन्नाः - क. ।। ३ पट्टशै - क. ख. ॥ ४ ...वर्माणः - क. ॥ ५ बहूनां - क. ख. ।

६ सारथिनो - क. ।। ७ निकृष्टदन्तमुशलाः - क. । ८ सहसा विनिपात्यन्ते - क., सहसादिनो... - ख. ।,

९ माया - क. १०ख. । तत्कालं - क. ।। ११ । पमाः - क. ।। १२ प्रवृत्तैश्च - क. ।

अथ वाजिगजौघानां शोणितोदकवाहिनी ।

नदी प्रववृते१३ घोरा यमसादनवाहिनी ।।१३।।

मृगहस्तिखराश्वोष्ट्रमहाग्राहसमाकुला ।

मांसमेदोयकृत्पंका धनुर्ध्वजशतद्रुमा ।१४॥

छिन्नशीर्षोपलशता हस्तपश्वाननोरगा ।

केशशैवालसंछन्ना धनुर्ज्याशततन्तुका ।।१५।।

पाण्डराम्बरहर्षा वै मुकुटाटिकुलाकुला ।

भेरीकच्छपसंकीर्णा१४ वराभरणदर्दुरा ।१६।।

शरमीनसमाकीर्णा१५ खड्गनक्रदुरासदा१६ ।

रथचक्रमहानक्रा गद१७ यादोविलोडिता ।१७।।

विशीर्णहारसिकता१८ कफसंजातफेनिनी१९ ।

रक्तोत्पलानां मालेव कौङ्कुमी स्रगिबोज्झिता ॥१८॥

जिह्वेवोरगराजस्य यमस्याज्ञा इवाद्भुता ।

भयदा भीरुयोधानां शूराणां हर्षवर्धिनी२० ।

प्रवृत्ता२१ रुधिराम्भोभिः स्वर्गलोकवहा नदी ।।१९।।

संरब्धदैत्येन्द्रविवृद्धधूमं२२ नन्दीश्वराग्निज्वलितान्तरालम् ।

बभौ बलं सागरतुल्यनादं विनाशि यद्वज्जगदन्तकाले ।।8.134.२०।।

इति स्कन्दपुराणे गणयुद्धे चतुस्त्रिंशदुत्तरशततमोध्यायः२३ ।

सनत्कुमार उवाच

विवर्धमाने संग्रामे तस्मिन् पारिषदासुरे ।

गिरिव्यूहप्रपातस्थाः१ क्रुद्धा दानवसत्तमाः ।।१।।

ते क्रोधा२च्छूलशक्त्यृष्टिं गदावर्षमतन्द्रिताः ।

ववर्षुः प्रमथानीके४ वर्षं जलधरा इव ।।२।।

----

१३ प्रवर्तते - क. ।। १४ संपूर्णा - क. ख. ।। १५ शवमीनसमाकीर्णा - घ. ।। १६ ... नक्रा दुरासदा - क. । १७ सदा - क., गज - घ. ।। १८ सिक्ताङ्गा - ध ।। १९ .. फेनिला - घ. । २० हर्षवर्धनी - क., हर्षवर्धना - ख. ।। २१ प्रकृता - ख. ।। २२ संहष्टदैत्येन्द्रविवृद्धधूमं - ख. ।। २३ १८४ - ख. ।

१ गिरिव्यूहप्रवातस्थाः - क. ॥ २ क्रुद्धाः - ख. ।। ३ शक्त्य - क. ख. ॥ ४ प्रमथानीकं - क. ।

शस्त्रवर्षेण पनतात्ताड्यमाना ह्यनेकशः ।

अचिन्तयित्वा तत्सर्वं युद्धायैव मनो दधुः ।।३।।

मेघाः सस्यानि हि यथा द्विरदाः पादपानिव ।

पृषतानिव शार्दूलाः शरभा इव वारणान् ।।४।।

वज्रा इव यथा शैलान् कालदूता नरानिव ।

विध्नानिव च शान्त्यर्था नथानविनया इव ५ । ५ ।।

भावानिव यथा भावा दोषा दोषान्यथापि च ।

तथा निवातकवचान् 6 शूलशक्त्यृष्टिवृष्टिभिः७।५ ।।

निजघ्नुः प्रमथाः८ शूराः शतशोथ सहस्रशः ।।६।।

शूलनिर्दारितोरस्का मुशलैर्भिन्नमस्तकाः ।

वज्रावघातम्लानाङ्गा९ दानवाः पतिता भुवि ।।७।।

तेषां निनादाः श्रूयन्ते नदतामतिदारुणाः ।

संवर्त्तकानां मेघानां नदतामिव१० सर्वतः ।। ८ ।।

इषुभिर्बहुधा विद्धा भग्नत्रिककशेरवः११ ।। ९ ।।

चेष्टन्ते१२ ह्यसुरा भूमौ भग्नपृष्ठा इवोरगाः ।।९।।

ततोतिकदनं वीक्ष्य शूरास्तत्र महासुराः ।

निवृत्ताः शतशस्तत्र क्रोधसंरक्तलोचनाः ।।8.135.१०।।

तैर्भृशं१३ प्रमथास्तेपि विद्धा व्यास त्रपान्विताः ।

संमीलिताक्षा वृषभा वर्षं निपतितं यथा ।।११।।

सहन्ते तत्तथा वर्षं१४ प्रमथा दानवेरितम् ।

ते चापि युद्धं तुमुलं कृत्वान्ते१५ पीडितास्तदा ।१२॥

भग्नाः पराङ्मुखा जाता१६ श्छिन्नभिन्नांगसन्धयः ।

तस्मिन् भग्नेथ सैन्ये तु प्रामथे १७ प्रमथोत्तमाः ।।१३।।

दश चक्रुर्महावेगं दशनागशतोपमाः ।

शंकुकर्णश्च बलवान् घण्टाकर्णश्च वीर्यवान् ।१४॥

---

५ .. श्चाविनयानिव - घ. ।। ६ कवचाः - क. ।। ७ शक्त्यष्टिवृष्टिभि: - क. ख., .. रिष्टयः - क. । ८ प्रमथान् - क. । ९ वज्रावपातम्लानाङ्गा: - क. ख. | १० नर्दतामिव(?). ददाति च - क. ! ११ ... करोरवः (?) ।। १२ वेष्टयन्ते - ख ।। १ ३ तैरितः - घ. ।। १४ तच्छस्त्रवर्षं (?) ।। १५ ते - घ. ; १६ भीता - घ. ॥ १७ प्रमथे - क. ख ।

महाकालश्च कालाभो नन्दिषेणश्च विश्रुतः ।

पिङ्गलो लोहिताक्षश्च सोमनन्दी च वीर्यवान् ।।१५।।

विनायकश्च -- - नन्दी च - - - - - ॥

छागः कुण्डोदरः१८ स्कन्दो मयूरवरमास्थितः ।।१६।।

एते सह समुन्नेदुः१९ पयोदा इव साम्भसः ।

विविशुश्चासुरं सैन्यं समुद्रं मकरा इव ॥१७॥

शंकुकर्णहता दैत्या घण्टाकर्णविदारिताः ।

नन्दिषेणशराभ्यस्ता महाकालप्रकालिताः ।।१८।।

कुण्डोदरगदावेगैश्चूणितास्त्रविभूषणाः ।

पिङ्गलालोडिता नेशुः२० स्कन्दशक्तिविदारिताः२१ ।।१९।।

मुष्टिप्रहारभिन्नास्यै२२ स्तलताडितमस्तकैः ।

अपाहस्तप्रहारैश्च२३ क्षिप्यमाणेरितस्ततः ।।8.135.२०।।

विशस्त्रवस्त्रकवचैर्मुक्तमुर्द्धजबन्धनैः ।

प्रभग्नैर्दानवैस्तूर्णं व्यूहभेदो बभूव ह ।।२१।।

भिद्यमानो गिरिव्यूहो विबभौ घोरदर्शनः ।

इन्द्रवज्राहतः पूर्वं यथा विन्ध्यो महागिरिः ।२२॥

भिन्नव्यूहाँस्ततो२४ दैत्यान्२५ प्रमथा जितकाशिनः ।

द्रुद्रुवुः शतशो वृक्षान् पक्वाञ्छकुनयो२६ यथा ।।२३।।

ततः पुनरभूद्युद्धं२७ कोलाहलसमाकुलम् ।

प्रमथानाञ्च शूराणामसुराणाञ्च दारुणम् ।२४।।

सन्निपाते२८ पुनस्तेषां गजानामिव दारुणे ।

नेदुर्देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च दिवि हर्षिताः ।२५।।

नानाविधास्तूर्यरवास्ततो दानवपार्षदैः२९ ।।

अश्रूयन्त कृता घोरा मेघानां नदतामिव ॥२६॥

----

१८ छागस्तुण्ड कु .. - क , स्तुकुर्कुट - ख. ।। १९ सहस्रशः समुन्नेदुः - क., वै सहसा नेदु: - घ. ।। २० नेदुः - घ. । २१ त्तथा (?), निपातिताः - ख. ।। २२ प्रहन (तिभिन्नाश्यै) - क ।। २३ अपहस्तप्रहारैश्च (?) । २४ भिन्नव्यूहस्ततो - क. ।। २५ दैत्याः - क. ।। २६ ...स्त्यक्त्वा शकुनयो - घ. ।। २७ व्यावर्त्य लज्जया चक्रुः - घ. । २८ सन्निपातः - क. ॥ २९ ... दो - क., दानवपर्श्वगै: - ख.

गजैश्च नीलाचलसन्निकाशै रथैश्च गन्धर्वविमानकल्पैः॥

हयैश्च वायुप्रतिमानवेगैश्चरन्ति दैत्याः समरे ह्यभीताः ।२७।।

ते शूलशक्त्यृष्टिभुशुण्डिबाणैः शैलोपलैश्चक्रसशूलवज्रैः ।

अन्योन्यमुत्सादयितुं प्रवृत्ता गणेश्वरा दानवपुंगवाश्च ।२८।।

इति स्कन्दपुराणे गणयुद्ध पंचत्रिंशोत्तरशततमोध्यायः३०

सनत्कुमार उवाच

विरोचनस्तु दैत्येद्रो१ विरोचन इवोदितः ।

विवेश प्रमथानीकं मेघानीकमिवांशुमान् ।१।

मन्दराग्रप्रतीकाशमीषादन्तं क्षरन्मदम् ।

चतुर्दन्तं समास्थाय दन्तिनं दन्तभूषितम् ।।२।।

स नागस्कन्धगस्तत्र भ्राजतेसुरपुंगवः ।

उदयाग्रं समास्थाय सहस्रांशुज्वलन्निव ।।३।।

तोमरैः सशरैश्चापि दिवाकरकरप्रभैः ।

प्रमथानपतस्तार शतशोथ सहस्रशः ।।४।।

वैनतेयो यथा नागान् सिंहो गोवृषभान् यथा ।

द्रावयामास प्रमथान् तथा शूरो विरोचनः ।।५।।

यान्तमायान्तमप्राप्तं प्राप्तं दूरस्थमेव च ।

प्रमथं पश्यते यं यं तं तं दा२रयते३सुरः ।।६।।

मृगाः सिहं यथा दृष्ट्वा गरुडश्च यथोरगाः ।

विरोचनं तथा४ दृष्ट्वा प्रमथा दुद्रुवुर्भयात् ॥७॥

गणेश्वरबलं दृष्ट्वा गणेश्वरवरो द्रुतम् ।

विनायकः सन्निवृत्तः प्रमथानीकनायकः ।।८।।

----

३० १८४ - ख. !

१ देत्येयो - क. । २...वतस्तारः - ख. ।। ३ वारयते - ख. ।। ४ यथा - ख. ।

प्रसारयन् करं घोरं पूर्वमैरावतो यथा ।

विरोचनं५ सोभ्यधावच्छार्दूलो हरिणं यथा ।।९।।

तमापतन्तं संवीक्ष्य तीक्ष्णदन्तं गजाननम् ।

कुम्भान्तरे तोमरेण६ दारयामास दानवः ।।8.136.१०।।

तं तोमरं कराग्रेण निष्कृष्य स विनायकः ।

हस्ता क्षिप्तेन७ तेनैव विरोचनमदारयत् ।।११।।

स तोमरेण निभिन्नः करघातातुरश्च ह ।

चचाल विह्वलो रक्तं चक्षार च विरोचनः ।।१२।।

घूर्णमानं तदालक्ष्य दानवेन्द्रं विरोचनम् ।

दन्ताभ्यां चन्द्रशुभ्राभ्यां निर्बिभेद विनायकः ।१३।।

वैनायकं तत् समीक्ष्य कर्म देवाः शशक्रा मुमुचुः प्रणादान् ।

तस्योतमाङ्गोपरि पुष्पमाला पपात देवस्य यथा त्रिमार्गा9 ।।१४।।

तया तु नानाविधपुष्पवत्या विभाति देवः स तदा स्रजा रणे ।

नक्षत्रमालावलिचारुशोभः१० समुन्नतो मेरुरिवापरः स्थितः ।।१५।।

उद्भिन्नरक्तं तु विदार्यमाणं विरोचनं वीक्ष्य विनायकेन ।

जम्भोम्बुदाभीतुरमारसित्वा११ दुद्राव मा भैरिति१२ भाषमाणः१३ ।।१६।।

तमापतन्तं बहुधा नदन्तं जम्भं वियन्मेघमिवाप्रमेयम् ।

रुरोध नन्दी समताडयच्च वज्रेण वज्री कुपितो यथाद्रिम् ।।१७।।

स वज्रघाताच्छिथिलः क्रियासु व्यसुर्यथा१४ दानवदेवपुत्रः ।

पपात भूमौ मुहुरुत्थितश्च घृतावसिक्तः सदसीव वह्निः ।।१८।।

जम्भेवसन्नेरिबले प्रसन्ने षड्१५ दानवाः षण्मुखपूर्वजं तम् ।

कुठारशूलासिपरश्वधैस्तु म्लेच्छा यथा क्रुद्धमुखास्ततक्षुः ।१९।।

विनायकस्तैरवतक्षितस्तु प्रह्लादिदेहात्१६ प्रविकृष्य दन्तौ१७ ।

मुमोच तं वै रुधिरावसिक्तं राहुर्विवस्वन्तमिवार्धभुक्तम्१८ ।।8.136.२०।।

----

५ वैरोचनं - क. ।। ६ तो रणन - वि. ।। ७ करेण हत्य (?), हस्तेनाक्षिप्य (?) । ८ तस्योत्तमाङ्गे बहि - क. व., .. माङ्ग प र ? [ा ल (?) । ९ त्रि पागति? - ख । १० ... चारुशोभाः - क. । १ ! त् rर (?). .. मारशिप (?) । । २ भी रति - क. ! १३ भाष्य पाणः - क. ।। १४ ... व्यसुर्यथा - क. ख. । १५ ते - . (क. टि.) ।। १६ अह्नो ददे ई { - क., प्राह्लादिदेहात् (?) । १७ दन्ते - ख. ।

१८ ...विभास्वन्तमिवार्धभुक्तम् - क. ख. ।

(७४१)

स तेन मुक्तोतिरुजावृतश्रीर्विरोचनो नातिबभौ मनोज्ञः ।

मेघाभिरुद्धो१९ नवमेघकाले संपूर्णबिम्बो२० नभसीव चन्द्रः ॥२१॥

विनायकाभान्स विनायकस्तु षड् दानवान् षण्मुखसन्निकाशः२१ ।

विशालदन्ताशनिसंप्रहारैर्व्यर्थद्रावयत् सिंह इव द्विपेन्द्रान् ।।२२।।

करीन्द्रवक्त्रः करमुच्छ्रयित्वा करी सुराणामिव जातदर्पः । ।

प्राकालयद्२२ दानवपुङ्गवाँस्तान् यथा गजान् दर्पितसिहपोतः ।२३।

सिंहेक्षितानामिव गोपतीनां२३ कालेक्षितानामिव मानवानाम् ।

विनायकेनेक्षित कालितानां२४ भयं तदासीन्मिषतां२५ बलानाम् ।२४।।

यतो यतः प्रेक्षति वै स देवो हस्तीव हस्तं स्वकमुच्छ्रयित्वा२६ ।।

ततस्ततो दैत्यबलं प्रभग्नं चण्डानिलेनेव वनं सपुष्पम् ।२५।।

दृष्ट्वा बलं तद् बलिनाभिभूतं बलेः सुतोसौ बलिनां वरिष्ठः ।

विनायकं हन्तुमनाः ससार मत्तं रणे मत्त इव द्विपेन्द्रः ।२६।।

तमापतन्तं तपनाभिवेशं क्रुद्धं रणे कालमिवातवापम् ।

ससार रोद्धुं समरे च योद्धुं कुण्डोदरः सिह इवान्यसिंहम् ।२७।।

तौ सिंहपोताविव जातदर्पौ प्रकीर्णहस्ताविव हस्तिपोतौ ।

समागतौ युद्धरसाभिमत्तौ कुण्डोदरो वै २७ बलिनन्दनश्च ।२८।।

शतानि पंचेव स कार्मुकाणां विकृष्य वज्राशनिनिस्वनानाम् ।

कुण्डोदरायेषुवरान्२३ ससर्ग गर्जन् स बाणस्तु यथा पयोदः ।२९।।

तानागतां३०स्तीक्ष्णमुखांस्तदानीं बाणस्य बाणान् कुपिताहिकल्पान् ।

कुण्डोदरः शैलरुहेण३१ सर्वान् मनोरथान् विघ्न इवाजघान ।8.136.३०।।

तान्निष्फलान् प्रेक्ष्य३२ शरान् सुरारिः सुरेतरारिप्रहतान् क्षितिस्थान् ।

शक्त्या स कुण्डोदरमाजघान शक्तया गुहः क्रौञ्चमिवाचलेन्द्रम् ।३१।।

वक्षः प्रदेशात्तु गणेश्वरस्य बाणस्य शक्तिः क्षतजं पपौ सा ।

शक्रोपनीतं रुचिरं सुगन्धि३३ यथामृतं वज्रधरस्य भार्या ।३२।।

---

१९ ... भ्ररुद्धो - क. ख. ।। २० संपूर्णबिम्बे क। २१ सन्निकायः - ख. । २२ प्रकालयद् - क ख , प्रकालयन् - ख. ।। २३ (ह) स्तिनीनां)?) । २४ कालिकान्तं - ख. ।। २५ विद्विषतां (?) । २६ प्रविशार्यं सर्वशः - घ ।। २७ ... सौ - घ ।। २८ कार्मुकानां - क. ख. ।। २९ कुण्डौदरायेषुवरान् - क. । ३० नानागणां - क. ।। ३१ शैलवरेण - थ. ॥ ३२ वीक्ष्य - ख. ।। ३३ सुगन्धं - क ख. ।

शक्तिप्रहाराभिहतस्तु यक्ष:३४ कुण्डोदरोदर्दरमन्दराभ:३५ ।।

पपात संज्ञां विपुलां प्रहाय दावाग्निना दग्ध इवोच्चवृक्षः ॥३३॥

कुण्डोदरं तन्निहतं समीक्ष्य विनायकोसौ च्युतपद्ममालः ।

द्रुद्राव बाणं प्रति हन्तुकामः करीव भृङ्गारकरोच्छ्रयेण३६ ।।३४।।

तमानने वज्रनिभाननैः शरैर्विनायकं ह्याततमेव बाणः ।

बिभेद भित्वा च ततो ररास३७ ग्रीष्मव्यपाये नभसीव मेघः ।॥३५॥

तृणाग्रपातानिव सेषुपातानचिन्तयित्वैव गजेन्द्रवक्त्रः ।

ईषेष३८ नेत्रं३९ सवरूथचक्रं बभञ्ज बाणस्य रथं ससूतम्४० ।३६।।

बाणस्य वाहान् तु तमारुजन्तं४१ विनायकं भूमिगतं यथेभम् ।

सिंहीसुतः सिंह इवाभिपत्य स बाहुपाशेन बबन्ध राहुः ।३७॥

स राहुणा बहुयुगावबद्धो४२ विनायक: सर्पसहस्रमालः ।

प्रस्पदन्त४३ भ्रामितपुष्कराग्रो गजस्तरन् देवनदीं यथैव ।३८।।

तं राहुबाहुप्रतिबद्धचेष्टं विनायकं वीक्ष्य तदा दिविस्थाः ।

देवाः सशक्राः सह यक्षसिद्धैर्हाहेति हाहेत्यसकृद्विनेदुः ।।३९।।

कुण्डोदरो यक्षवरस्तु सोथ आंश्वस्य सस्यं हि यथाम्बुसिक्तम् ।

कुठारमादाय जघान राहुं जत्र्वन्तरे संहतमुष्टिना च ॥8.136.४०॥

कुठारघातात् स तु मुष्टिना च दृढाहतो यक्षवरेण राहुः ।

विनायकं भीमबलो मुमोच शुभेतरं कर्म यथा कुलीनः ।४१।।

तं वै परावृत्य करीव मत्तो गजाननः काननषण्डवासी४४ ।

पद्भिश्च दन्तैश्च जघान राहुं प्रकीर्णहस्तेन च भीमहस्तः ।४२।।

विनायकेनाभिहतस्तु राहुर्दर्पञ्च गर्वञ्च बलञ्च हित्वा ।

निस्तोयमेघप्रतिमोमरारिः स्थितो यथा सिंहहतो गजेन्द्रः ।४३।।

राहौ तु४५ कुण्डोदरमुष्टिघातै४६र्विनायकेनैव च पीडयमाने ।

कुजम्भसंह्लादमयाः सतारा हुण्डस्तुहुण्डश्च तदा तमीयुः४७ ।४४।।

----

३४ . स्रा तेन - घ. । । ५ मन्दरदर्शनाभः - घ. ।। ३६ श्रृङ्गाग्रकरोच्छ्रयेण (?) ।। ३७ ररास तत्र - घ. । ३८ इयेष - क. ख. ।। ३९ नेतुं - ख. ।। ४० सयन्तृ - क. ख. ।। ४१ द्रुतमारुजन्तं - ख. । ४२ बुद्धो - क., न (?) । ४३ प्रस्पदन्ते - क. ख. ॥ ४४ ...वासः - ख. ॥ ४५ राहुस्तु - क. । ४६ मुष्टिपातै - क ।। ४७ तु - क. ख. ।

मयस्तु कुण्डोदरमाजघान शूलेन तारो मुशलेन कुक्षौ ।

बलस्तु लम्बाम्बुदसन्निकाशं तं ४८ मुष्टिना वज्रनिभेन चापि ।।४५।।

हिरण्यनेत्रावरजात्मजश्च विनायकं भीमबलं तलेन ।

तस्यात्मजश्चापि जघान रोषात् स चापि गत्वा बलवाँस्तुहुण्डः ।४६।।

विनायकस्तं तु तदा गृहीत्वा करेण विक्रम्य तुहुण्डमाजौ ।

आाक्षिप्य चोत्क्षिप्य ४९ च भीमवेगश्चिक्षेप दूरं यमदूतकल्पम्५० ।४७। ।

प्रह्लादमाहत्य ततः स देवो मयश्च मत्ताञ्जनतुल्यवक्षाः ।

उत्पाट्य तं घोररवं ननाद शुभ्राम्बुपूर्णो नभसीव मेघः ।।४८।।

कुण्डोदरश्चापि बलं सतारं कुजम्भमाहत्य५१ च यक्षवर्यः ।

उभौ रणस्थौ५२ गजयूथपालौ५३ व्याधूतमालौ५४ भृशजातकोपौ ॥४९॥

ससर्जतुस्तौ५५ शरवृष्टिमुग्रां यथाम्बुवृष्टिं जलदौ सनादौ ।

ततः पुनश्चायुधसर्जगनि५६ पयोदविस्फूजितगजितानि५७ ॥

बलानि तान्यासुरपार्षदानां संसक्तभावं परमं गतानि ।8.136.५०।।

इति स्कन्दपुराणे गणयुद्धे षट्त्रिंशदुत्तरशततमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

ततो व्यतिकरो भूयः पार्षदासुरसैन्ययोः ।

संबभूवोदधिक्षोभान्मकराणामिवाद्भुतः ।।१।।

पट्टिशासिधनुष्मन्तो१ विद्युत्वन्त इवाम्बुदाः ।

विबभुर्दानवास्तत्र प्रमथाश्च युयुत्सवः ।।२।।

सहस्व प्रहरस्वेति नश्य नष्टस्त्वमित्यपि ।

तेषामेवं प्रवदतामश्रूयन्त गिरो मुहुः ।।३।।

----

४८ सन्निकाशस्तं - ख. ।। ४९ सोत्क्षिप्य - क. ख. ।। ५० यमदूतकल्पः - ख. ।। ५१ कुभञ्जमाहत्य - क. । ५२ रणस्ते (स्थो - ख. ॥ ५३ गजयूथपालो - ख. ॥ ५४ व्याधूतमालो - ख. ॥ ५५ तुष्टो - ख. । ५६ पुनस्त्वायुधसर्जनानि - ख. ।। ५७ नादितानि - घ. ।

१ पट्टशासिधनुष्मन्तो - क. ख. ।

शूलैस्त्रिशूलैश्चक्रैश्च हुण्डैर्लगुडकम्पनैः२ ।

भिन्दिपालैः करसमैः प्रसृतैर्निखरैरपि ।।४।।

टंकैः कटंकटैः प्रासैः पाशैः३ परशुपट्टिशैः ।

द्रुमोपलशिलाघातैर्गिरीणां शिखरैरपि ॥५॥

एतैः प्रहरणैस्ते वै सूदयन्ति परस्परम् ।

घण्टाकर्णोहमसुर जम्भोहं प्रमथेश्वर ॥६।

सोमनन्द्यहमिन्द्रारे कुजम्भोहं गणाधिप ।

बिल्वकोहमहं४ यक्ष पिङ्गलो नाम दानव ।७।।

प्रह्लादोहमहं नन्दी शंकुकर्णो बलो५ ह्यहम् ।

त्वं कः कुण्डोदरोहं वै वृत्रोहं६ कुण्डकोदर ७ ।।८।।

नन्दिषेणोस्म्यहं शंभुर्महाकाल८ मयो ह्यहम् ।

विशाखोहं बलिरहमहं बाणो गुहो ह्यहम् ।९।।

प्रह्लादोहमहं९ शाखो१० नैगमेषोहमन्धकः११ ।

इत्येवं दानवानां च प्रमथानां च भैरवा:१२ । 8.137.१० ।।

दर्पोद्रेकादधिक्षेपाः१३ श्रूयन्ते युध्यतां रणे ।

गजानामिव मत्तानां मेघानामिव चागमे ।११।

भिद्यतामिव१४ शैलानां समुद्राणां क्षयेष्विव ।

प्रलयान्तेषु महतां वायूनां जवतामिव ।।१२।।

तेषामासीन्महाञ्छब्दः परस्परनिजघ्नुषाम्१५ ।।

ब्रह्मदण्डप्रतीकाशैर्यमदण्डनिभैरपि ।

आायुधैस्सूदयन्ति स्म तेन्योन्यकुपिता१६ भृशम् ।।१३।।

वज्राणामिव शैलेषु वंशानामिव१७ दह्यताम् ।

अभूच्चटचटाशब्दः शस्त्राणां पात्यतां१८ तदा ॥१४॥

----

२ हुलैर्लकुल... - ख. ।। ३ कण्णैः - ख. ॥ ४ पिल्वलोहमहं - ख. । ५ बले - क. । ६ वृतोहं - ख. ॥ ७ कुण्डको दरः - क.ख., ८ महाकायो - ? , य (?) । ९ संह्लादोहमहं (?) । १० शम्भो - ख. ।। ११ ... मप्युत - घ. ।। १२ दारुणा: - क. (?), बभौ रव: - घ. ।। १३ अधिक्षेपा: (?) । १४ विध्यतामिव - ख. ।। १५ शस्त्राणां पात्यतां तदा - ख., विजघ्नतां - घ. ।। १६ क्षुभिता: - घ. । १७ वेणूनामिव - क. (?) । १८ पततां - घ. ।

गणेश्वरविमुक्ताभिः शक्तिभिः सुदृढाहताः१९ ।

निपेतुराररसन्तस्ते२० सोल्का इव यथा घना:२१ ।।१५।।

द्रुमप्रहारभग्नाङ्गा गदाचूणितसन्धयः ।

दानवा निपतन्त्युर्व्यां वाजिनश्च्युतजीविताः ।।१६।।

छिन्नध्वजपताकेषा भग्नाक्षयुगकूबराः ।

विध्वस्तास्तत्र दृश्यन्ते विमानप्रतिमा रथाः ।।१७।।

मातङ्गैश्च तुरङ्गैश्च स्यन्दनैश्चावचूर्णितैः ।

विन्ध्याक्रान्तेव सा भूमिर्दुर्गमा समपद्यत ।।१८।।

तत्र देवा: स गन्धर्वाः सयक्षोरगकिन्नराः ।

उत्क्रुष्टवरशब्दाढयं चक्रुः सुबहुशोम्बरम् ।।१९।।

दिव्यानां सुविचित्राणाममृतोपमगन्धिनाम् ।

वर्षं पपात पुष्पाणां युध्यन्ते यत्र२३ ते रणे २४ ॥8.137.२०॥

तथा तु ते गजघननादगर्जनाः२५ शरासिशक्त्यृष्टि२६ गदाविसर्जनाः ।

परस्परं युयुधुरतीव संहता२७ दितेः सुताः प्रमथगणाश्च दर्पिताः ।।२१।।

इति स्कन्दपुराणे गणयुद्ध सप्तत्रिंशोत्तरशततमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

ताम्यमानेषु१ दैत्येषु दैत्ययूथपयूथपाः२ ।

चक्रुर्वेगं महावेगा युगान्तेष्विव सागराः ।।१।।

प्रह्लादश्चानुह्लादश्च संह्लादः शिनिबाष्कलौ ।

प्रह्लादस्य च ये पुत्राश्चत्वारो भीमविक्रमाः ।।२।।

बलिर्बाणश्च वातश्च शम्भुः कार्तस्वन: कुभः ।

करभो४ नमुचिस्तारस्तारकश्चेन्द्रतापनः५ ।।३।।

----

१९ प्रासतोमरैः - घ. ।। २० रारसन्तो वै - क. ख. । २१ घनाघनान् - (ना:?) - घ. ॥ २२ खरशब्दाढयं - क. ॥ २३ तत्र - क. ।। २४ तोरणे - ख. ।। २५ गर्जिताः - क. ॥ २६ शरर्ष्टिशक्त्यसि - (?) ।। २७ संकटे (टा) - क. ख. । १ नाम्यनानेषु - क., नाश्य... - घ. ।। २ अन्ये दैत्या महारथाः - घ. ।। ३ शुभः - क. ।। ४ शरभो (?) । ५ ...स्सेन्द्रतापनः - क्र, ख. ।

अञ्जनो रूषणो व्यंसो गविष्ठः पृथिवीञ्जयः५ ।।

इल्वकः पिल्वकश्चैव धुन्धुर्मूकश्च दानवः ।।४।।

खरो९ मुरोथ१० नरकः केशी धेनुक एव च ।

लम्बः प्रलम्बो हयजरो११ भावयव्योममार्दवाः१२ ।।५।।

वृषपर्वा शतावर्तो गवाक्षो गोमुखस्तथा ।

सरो१३ निसुन्दः सुन्दश्च महाबलपराक्रमाः ।।६।।

पाको विपाकः सन्तापो१४ हस्ती दुर्योधनस्तथा ।

मोहनो मथनश्चापि सचक्रश्चक्र एव च ।।७।।

कालकावदनः कालः कालनेमी१५ कलिद्रुमः१६ ।।

हयशीर्षश्चेन्द्रशिरा१७स्त्रिशिराः शंकुरेव च ।।८।।

तथा गगनमूर्धा च अविरोमा महामनः१८ ।

असिलोमा तुहुण्डश्च हुण्डो वृत्रश्च दानवः ।।९।।

दशग्रीवश्च बालिश्च मेघनीलः१९ प्रभाकरः ।

यश्चादित्यरथाच्चक्रं जहार बलदर्पितः ।।8.138.१०।।

स विप्रचित्तिः सबलः सन्यवर्तत दंशितः(?)२० ।

एते चान्ये च दितिजाः समदास्ते गजा इव ।।११।।

चक्रुरुत्साहमुत्सर्तुं२१ प्रमथ्य प्रमथान्२२ रणे ।

आामिषार्थे२३ यथा सिंहा वासितार्थे२४ यथा गजाः ।।१२।।

दानवा विविशुस्तद्वत् प्रमथान् संजिघांसवः ।

तेषामापततो वेगो भीमोभूद्देवविद्विषाम्२५ ।

सनक्रमकरो घोरो वेगः सिन्धुपतेरिव ।।१३।।

ते वै शस्त्रोपलशिलापादपाशनिपाणयः ।

प्रमथैरुद्धतै रुद्धा नदीवेगा इवार्णवै:२६ । १४ ।।

----

६ गविष्ठः - ख., गविजः - क. ।। ७ पृथिवीजयः - क. ।। ८ इल्वलः - ख: । ९ सुरो - ख., १० वै - क. । ११ हयजकी - घ. ।। १२ ...श्व प्रमर्दनः - घ., मार्दव: - क. । गर्वेवरोथ - घ. । १ ३ खरो - घ. । थेन्द्रशिरा - व्क , हयशिरो - ख. । १४ सन्तापी - घ. ।। १५ कालनेमि: - घ ।। १६ द्रुमा: - घ. । १७ हय:शिरो - ख १८ महामना: (?) । १९ नीलमेघः - घ. ।। २० दंशिता: - घ. । २१...मत्यर्थं - ख. ।। २२ प्रमथाः - क., प्रमथो - ख , प्रमथ - घ , प्रथमं - (?) ।। २३ आमिषार्थ - क. ख. । २४ वासितार्थं - क. ख. ।। २५ देवतारिणाम् - क. ख, देवताद्विषाम (?) । २६ इवार्णवे (?) ।

गणेश्वराधिपो नन्दी महाकायश्च२७ वीर्यवान् ।

घण्टाकर्णः शंकुकर्णः कुण्डोदरमहोदरौ ।१५।।

नन्दिषेणः सोमनन्दी करिकश्च गणेश्वरः ।

विघ्नो विनायकश्चैव स च सर्वविनायकः२८ । ।॥१६ ।।

पिङ्गलो लोहितश्चैव मयूरः कुक्कुटोपि च ।। ६ ।।

पञ्चाक्षो वीरभद्रश्च विट्पतिः पावकार्दनः ।।१७।।

अदित्याप्यायनश्चैव सोमाप्यायन एव च ।

समुद्राप्यायश्चान्यः पावकाप्यायनस्तथा ।।१८।।

वरबर्हिध्वजश्चैव विशाखः शाख एव च ।

नैगमेषश्च बलवान् रुद्रवीर्यपराक्रमा:३० ।।१९।।

बाहुलेयोद्भवा३१ ये च प्रमथा भीमरूपिणः ।

तेभ्ययुर्दानवान् युद्धे वृषभा वृषभानिव ।।8.138.२०।।

तेषां तेषांञ्च संग्रामस्तुमुलः समपद्यत ।

अजने३२ गन्धहस्तीनां (?) शरभैरिव दारुणः ।।२१।।

महागजैरिव गजाः पर्वतैरिव पर्वताः ।

सागराः सागरैर्यद्वत् पावकैरिव पावकाः ।।२२।।

तथा३३ सुरा जातदर्पाः क्रोधवैश्वानरावृताः ।

धृताः पारिषदैः३४ शूरैर्विघ्ना धर्मपरैरिव ।।२३।।

टङ्कैर्विदार्यमाणानि गिर्यग्राणि समन्ततः ।

गृध्रचक्रायमाणानि३५ पतन्त्युर्व्यां सहस्रशः ।।२४।।

चक्राणि चक्रै च्छिद्यन्ते शूलैः शूला विदारिताः ।। ६ ।।

इषुभिश्चेषवो विद्धाः पतन्ति भुजगा इव ।। २५ ।।

वदनैश्चन्द्रपद्माभैः करैश्च परिघोपमैः ।

आास्तृता मेदिनी भाति व्याघचर्माम्बरैरिव ।।२६।।

----

२७ महाकालश्व - ख. ॥ २८ दर्प्पविनायक: - क. ।। २९ ह्यपि - क. ३० पराक्रम: - क. । ३१ बाहुलोमोद्भवा - क., बहुलासोदरा - घ. ।। ३२ अयने - क., अजले - घ. ॥ ३३ तेषां - ख. । ३४ विवृताः पार्षदै - घ. ।। ३५ चक्रोपमानानि - घ. ।। ३६ विरेजिताः - ख ।

मेदो मज्जास्थिपङ्काङ्कं३७ केशकश्मलसंकुलम्३८ ।

बभूवायोधनं घोरं श्मशानवनसन्निभम् ।।२७।।

हया गजा रथाश्चापि दानवानां गणेश्वरैः ।

संचूर्णिताः प्रदृश्यन्ते तत्र तत्र महीतले ।२८।।

परीक्षणीय३९स्समितौ त्वमद्य सुरेतराणां सुरराजशत्रो४० ॥२९॥

नन्दिन्यथैवं ब्रुवतीन्द्रकल्पे४१ शक्रेन्दुवायु४२ प्रतितुल्यवीर्यः४३ । ।

बद्ध्वा त्रिशाखां भृकुटीं ललाटे स नन्दिनं प्राह तदा४४ कुजम्भः ॥8.138.३०॥

वानरानन किं वाग्भिर्मां भीषयितुमिच्छसि ।

हिरण्यकशिपोः पौत्रो४५ नाहं प्राकृतदानवः ।।३१।।

यमात्सदण्डाद्वरुणा त्सपाशादिन्द्रात्सवज्रात्सगदाद्धनेशात्४६ ।

नाहं४७ रणस्थो भयमाहरामि भयन्न दैत्येषु पलायितं वा ।।२३।।

अद्येह ते४८ पिङ्गललोलनेत्रं मुखं त्वपात्रं४९ विकृता५० मनोज्ञम् ।

मद्बाणलूनं पततामवन्यां तालाद्यथा तालफलं सुपक्वम् ॥३३।।

इत्येवमुक्त्वा शरजालवृष्टया नन्दीश्वरं दानवराजमेघः५१ ।

सिंहो यथातीव विमुच्य नादं प्राच्छादयन्५२ मेघ इवाचलेन्द्रम् ।३४।।

तरुं यथा पक्वफलं शकुन्ता वल्मीकमुच्चं भुजगा इवोग्राः ।

तथा शरा दानवराजमुक्ता नन्दीश्वरं दीप्तमुखा५३ विशन्ति ॥३५॥

वज्रेण वज्री स तु ता५४ञ्छरौघान् शैलः पयोधानिव५५ सन्निवार्य ।

कुजम्भमुद्दिश्य मुमोच वज्रं ननाद चोच्चैर्नभसीव मेघः ।।३६।।

तद्विस्फुलिङ्गोद्गतघोररूपं समाहताराववियुक्तरावम् ।

वज्रं प्रधावत्यसुरं निहन्तुं गिरेिं यथा देवतराजवज्रम् ।३७।।

तद्वत्सदन्तैः सुविपाटवस्तैः५६ समीपगैर्दिग्धविकर्ण्णिभिश्च५७ ।

जघान वज्रं शतधा५८ कुजम्भः संवर्त्तकाग्निं समयेव५९ मेघः ।।३८।।

----

३७ मेदोमांसास्रगापूर्णं - घ. ।। ३८ शाद्वलसंकुलम - घ. ।। ३९ निरीक्षणीय - क. ।। ४० तिष्ठ त्वरेणासुरराजशत्रो - घ ।। ४१ ... कल्पः - क. ।। ४२ शक्रेन्द्रवायु - क. ।। ४३ वेगान् - ख., पुत्र - घ. । ४४ तथा - क ।। ४५ पुत्रो - क. ख । ४६ धनेशाः - क ।। ४७ ... न्नाहं - क. ! ४८ अद्याह (वे) - ख । ४९ नवात्रा - घ. ! ५० विकृतं - घ ।। ५१ ... राजमेघं - क. । ५२ प्रच्छादयन् - क. ख. । ५३ दीपमुखं - ख. ।। ५४ वज्रीशहता - घ. ॥ ५५ पयोदानिव - ख. ॥ ५६ सविपाटवस्तैः - ख । ५७ .. देर्िग(वीर्घ?)... - क. ।। ५८ स तदा - घ ।। ५९ स यथैव - घ. ।

तद्वाणवेगप्रहतातिवेगं शैलादिनिर्मुक्तममोघवेगम् ।

वज्रं कुजम्भाभिहतं निवृत्तं दत्तं६० यथोन्मादविकारदत्तम् ।३९।।

विष्टम्भितं वज्रवरं निशाम्य निशाम्य नादश्च कुजम्भमुक्तम् ।

ससार नन्दी कुपितो रिपुं तं राहुर्यथा वे खतले तमोन्घ्रम् ।8.138.४०।।

बलात्स संगृह्य रथं करेण ईषावराग्रे६१ प्रमथेशपालः ।

आक्षिप्य चिक्षेप ससूतवाहं क्षिप्त्वा च भूयस्स ररास घोरम् ।४१।।

संभ्रान्तवक्रः सविसन्धिताश्वः६२ प्रभ्रष्टसूतासिशिरोग्रनेमिः६३ ।।

कुजम्भवाहः खतलात् पपात गिरिर्यथा वज्रनिकृत्तपक्षः ।४२।।

तस्माद्रथान्नन्दिगजप्रनुन्नाद६४दपेत्य६५ प्रह्लादिरदीनसत्वः ।

शक्तिं समादाय६६ न दीनसत्वस्तस्थौ सविद्युत्सरवो यथाब्दः ।४३।।

तां सर्पजिह्वामिव लेलिहानो मृत्युं क्षुधार्तामिव भोक्तुकामाम् ।

शिखां महाग्नेरिव दीप्यमानां स नन्दिने सं६७ प्रमुमोच जम्भः६८ ।।४४।।

सा शक्तिरिन्द्रारिभुजप्रमुक्ता उग्रातिदीप्ताङ्गिरसीव कृत्या ।

अभ्याहता नन्दिमुखानलेन दग्धा पतङ्गीव यथानलेन ।४५॥

शक्तिं स दग्ध्वा वदनानलेन कपीन्द्रवक्त्रस्तपनप्रभावः ।

वज्रेण तं सत्वरमाजघान वज्रेण मेरुं भगवानिवेन्द्रः ।४६।।

स वज्रघातादवचूर्णितस्थिः संशीर्णदन्तेक्षणभग्नजानुः ।

कुब्जः कुजम्भो निपपात भूमौ शक्रेण वज्राभिहतो यथाद्रिः ।४७।।

तस्मिन् हते देवगणा विनेदुः सेदुः६९ सुराणामरयश्च दैन्यात्७०

।

भूताधिपं भूतपतिश्च देवं७१ प्रपूजयामास शाशाङ्कचिह्नम्७२ ।४८ ।।

इति स्कन्दपुराणे गणयुद्ध जम्मवधे अष्टत्रिशदुत्तरशततमोध्यायः

----

६० दानं - क. ।। ६ १ ईशा - क. ख. ।। ६२ प्रविसन्धिताश्वः (?) ।। ६३ प्रन (ण) ष्टसूतांसि - ख. । ६४ प्रतुन्ना - ख ।। ६५ ... दुत्पत्य (?) - ख. ।। ६६ ह्य (?) - ख. ।। ६७ तां - घ. । ६८ शक्ति - घ. । ६९ सुखात् - घ. ।। ७० दैत्याः - क. ।। ७१ देवा: (वः) - ख. ।। ७२ चिह्न (?)

७५०

सनत्कुमार उवाच

कुजम्भं निहतं दृष्ट्वा नन्दिना देवनन्दिना१ ।

निनादं२ चक्रिरे३ देवाश्चारणाश्च महोरगाः ।।१।।

तेन देवनिनादेन कुजम्भनिधनेन च ।

जम्भो दानवशार्दूलः क्रोधमाहारयन्महत् ।।२।।

तस्य क्रुद्धस्य गात्रेभ्यो निष्पेतुः पावकार्चिषः ।

मेरोर्वज्राहतस्येव विस्फुलिङ्गाः समन्ततः ।।३।।

सोल्काम्बुदनिभाभासो जम्भ:४ क्रोधसमावृतः५ ।

द्रुद्राव नन्दिनं हन्तुं कुञ्जरं सिंहराडिव ।।४।।

सोर्धभारसहस्रस्य कृतं सैक्यायसं६ महत् ।

उद्वहन् परिघं घोरं दैत्यो दुद्राव नन्दिनम् ।।५।।

तिष्ठेदानीं दुराचार मया दृष्टः क्व यास्यसि ।

एष त्वं वज्रसंकाशः परिघश्चूर्णयिष्यति ।।६।।

इत्युक्त्वा घोरया वाचा जंभो नन्दिनमग्रतः ।

परिघं तस्य चिक्षेप दण्डं यम इवापरः ।७।।

स तस्य करनिर्मुक्तो७ निर्मुक्तोरगसन्निभः ।

परिघो नन्दिनं याति हन्तुं कालानलोपमः ।। ८ ।।

तं वासुकिभुजङ्गाभं ब्रह्मदण्डनिभं महत् ।

वज्रेणाभ्यहन्नन्दी देवराजो यथा बलम्९ ।।९।।

वज्रप्रहारं तृणवद्विचिन्त्य परिघः स तु ।

शक्राग्निरिव१० दुर्दृश्यः प्रधावन्नन्दिनं११ प्रति ।।8.139.१०।।

कृतो निनादः सुमहान् प्रमथैश्च सहस्रशः ।

श्रुत्वा निनादं देवानां परिघं वीक्ष्य चागतम् ।।११।।

शंकुकर्णोभिदुद्राव१२ परिघं प्रति वेगितः ।

स तं कर्कोटकप्रख्यं दुर्निवार्यं महास्त्रवत् ।१२।।

----

१ देववन्दिना ।२ अकुर्वन - ख. ।। ३ निनदं - ख., अकरोद - क. ।

४ भंजः - क, ५ क्रोधाग्निनावृतः - ख. घ. ।। ६ शैक्यायस - क. ।। ७ नियुक्तो - क. ।। ८ कालानलोपमं - क. ९ यथाचल - क. । १० वज्राग्निरिव - घ. ।। ११ प्रधावन् नन्दिनं - क. ख. ।। १२ ...भिजग्राह् - घ, ।

शंकुकर्णेन परिघं गृहीतं वीक्ष्य तद्बलात् ।।१३।।

विनेदुर्मुदिता देवाः१३ शंकुकर्णश्च तुष्टुवुः ।

शंकुकर्णोपि परिघं गृहीत्वा बलवान् पुनः ।।१४।।

ररास जम्भमुद्दिश्य ससार च रणप्रियः१४ ।।

ततो दानवशार्दूल: ससार रणलालसः ।।१५।।

ततो गणेश्वरबले दानवानां बले तथा१५ ॥

जज्ञे वादित्रनिनदः सिंह्नादविमिश्रितः ।।१६।।

अथ गगनतले बभूव शब्दः क्षुभितसमुद्रपयोदनादकल्पः१६ ।

दनुतनयगणाधिपेशयुद्धं तदुपनिशाम्य दिवौकसां तदानीम् ।१७।।
प्रमथगणवरास्स्नागरुद्रा१७ ह्यसुरवराश्च सहान्धका रणस्थाः ।
व्युपरतकलहा१८स्तदावतस्थुर्गणपतिदानवयुद्धमीक्षमाणाः । (१८।।

इति स्कन्दपुराणे गणयुद्ध ऊनचत्वारिंशदुत्तरशततमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

शंकुकर्ण तु धावन्तं जम्भं प्रति महाबलः१ ।

वृत्रोभ्यधावत्तं हन्तुं पंचानन इव२ द्विपम् ।।१।।

उत्सृज्य शंकुकर्णोपि जम्भं गणपपुंगवः ।

वृत्रमेवाभिदुद्राव विघातो वै दमं३ यथा ॥२॥

परिघेणाहनच्चैनं शंकुकर्णो गणेश्वरः।

महागिरिं यथा शक्रो वज्रेण शतपर्वणा ।।३।।

वृत्रोपि चाथ दैत्येन्द्रः परिघेणायसेन४ वै ।

ब्रभ्राम ताडितोत्यर्थं वायुनुन्न इव द्रुमः ।।४।।

----

१३ दुरितान्देवा: - क. ।। १४ रणे प्रिय: - क.. रणप्रियः - ख. ।। १५ तदा -- ख. ।। १६ पयोदसमुद्रनादकल्प: - क.ख. घ. ।। १७ ...श्च नागरुद्रा - क. ख. ।। १८ व्यपगतकलहा - क. ।। १९ १८८ - ख. पु. ॥

१ महाबल - ख. ।

२ नरसिंहो यथा - क. ख. ॥ ३ द्रुमं - क. ॥ ४... नायसेन - क.ख. ।

स तेन सुप्रहारेण रुधिरस्रावचित्रितः ।

स्वर्णधातुरसोद्गारी नीलाचल इवाबभौ ।।५।।

वृत्रे घूर्णति दैत्येन्द्र परिघाभिहते भृशम् ।

विनेदुर्देवगन्धर्वाः पूजयन्तो गणेश्वरम् ।।६।।

ततश्चिरात् समाश्वस्य वृत्रो दानवपुङ्गवः ।

गिरे श्रृङ्गं समुत्पाटय शङ्कुकर्णमधावत । :

स तस्य तत्सवृक्षर्क्षं सधातूपलपन्नगम् ।

गणेश्वरायाचलाग्रं चिक्षेप च ररास च ।। ८ ।।

तद्वृत्रभुजनिर्मुक्तं गिर्यग्रशिखरं महत् ।

बिभेद नन्दी वज्रेण केशरीव मतङ्गजम् ।।९।।

अथ तौ गणदैत्येन्द्रौ भुजैर्भुजगकोपनौ ।

समेतौ घोरसंह्रादौ नियुद्धकुशलावुभौ ।।8.140.१०।।

निष्टनन्ताविवादित्यौ दीप्यमानाविवानलौ९ ।।

गर्जमानाविव घनौ बृहन्ताविव कुञ्जरौ ।।११।।

मत्ताविव च शार्दूलौ निःश्वसन्ताविवोरगौ ।

नर्दमानौ यथा सिंहौ वल्गमानौ वृषाविव१० ॥१२॥

चलन्ताविव शैलेन्द्रौ घूर्णमानाविवार्णवौ११ ।

पूरयन्तौ यथा मेघौ स्पर्धन्तौ मकराविव ।।१३।।

इत्येवं शंकुकर्णश्च वृत्रश्चासुरपुंगवः ।

प्रयुद्धौ युद्धकुशलौ परस्परजिघांसया ।१४।।

मुष्टिभिर्वज्रकल्पैश्व तलैश्चाशनिसन्निभैः ।

पादप्रहारैर्घोरैश्च१२ ऊर्ध्वमुत्क्षेपणैस्तथा ।।१५।।

आक्षेपैरथ विक्षेपैः कर्षणैरपकर्षणैः ।

पौरुषाख्यापनै१३रुग्रै१४र्नामसंश्रावणैरपि ।।१६।।

----

५ युयुधु .क - भुजविनिर्मुक्त ७।। .ख - गिरेरग्रं ६॥ .घ -, हस्त - भुजौ भुजगकोपनौ ८।। .टि .क - ... .क, भुजगोपमौ .. ९॥ .घ -चलौ - नर्दन्ताविवगोवृषौ ११।। .घ - वेपमानाविव ध्वजौ १०।। .ख .क - .घ - बाहुप्रहारैर्घोरैश्च १२।। .घ।। १३ पौरूषख्यापनै .ख -, ख्यापनै ... १४।। .क -रुग्रै । .ख -

करजाग्रप्रतुदनै१५र्गलग्रहणनिग्रहैः ।

सिंहनादैः सवादित्रैर्वृक्षशैलशिलोपलैः । । १७। ।

शंकुकर्णो गणाध्यक्षः स च वृत्रो१६ दनोस्सुतः ।

जघ्नतुस्तावथान्योन्यमन्योन्यस्यान्तरैषिणौ१७ । । १ ८।।

शंकुकर्णेन वृत्रस्तु१८ दृढमूल इव द्रुमः ।

हस्तावबन्धनोत्क्षिप्तः१९ सहसा पातितः क्षितौ । । १ ९। ।

ततो२०गणेश्वरबले दानवानां तथा बले२१ ।

साधुशब्दो बभूवोच्चैर्वृत्रे२२ तु विनिपातिते । । 8.140.२० । ।

मुष्टिना तमथाहत्य वृत्रं भुवि निपात्य२३ च ।

शंकुकर्णो ह्यपक्रान्तो देहाज्जीव इवाशुगः । । २१ । ।

वृत्रस्तु२४ सुमहावीर्यो मुष्टिताडनविह्वलः२५ ।

इन्द्रकेतुरिवोत्तस्थौ दुद्राव च गणेश्वरम् ।। २२ ।

तमापतन्तं वृक्षेण शंकुकर्णो गणेश्वरः ।

शालेन२६ ताडयामास इत एहीति चाब्रवीत् ।।२ ३ ।।

क्रुद्धेन शंकुकर्णेन वृत्रो वै शालताडितः ।

उपेत्य पादे जग्राह शंकुकुर्णं बली बलात् । । २४। ।

शंकुकर्णं गृहीत्वा तु वृत्रो नाग इवाण्डजम्२७ ।

भ्रामयामास विवशं लोकं मोह इवोद्यतः ।। २५। ।

शंकुकर्णस्य वृत्रेण भ्राम्यमाणस्य सर्वशः ।

शरीरात्समदीर्यन्त भूषणानि सहस्रशः । । २६ । ।

तं भ्राम्यमाणं प्रसमीक्ष्य देवा वृत्रेण सर्वे च तदा गणेशाः ।

हाहेति कृत्वा धृतशस्त्रबाणाः प्रदुद्रुवुस्तस्य विमोक्षणार्थम् ।।२७।।

आगच्छातस्तान् प्रसमीक्ष्य वृत्रः सर्वान् गणेशान् शितशस्त्रहस्तान्२८ ।

मुमोच तं संसदि२९शंकुकर्णं नागं गरुत्मानिव पक्षिराजः ।।२८।।

---

१५ करञ्जनाग्रनुदनैः - क । १६ वृत्तो - ख । १७... मन्योन्यस्य वधैषिणौ - घ. । १८ वृत्तस्तु - ख. । १९ बन्धेनोत्क्षिप्त (?) । २० गते - क. । २१ बले तथा - क. । २२ वृत्ते - ख. । २३ तु विनिपात्य - क. । २४ वृत्तस्तु - ख. । २५ मुष्टिघातेन विह्वलः - घ. । २६ सालेन - ख. । २७ इवाण्डकान् - क., शुभं - घ इवांशुकम् (?) । २८ सितशस्त्रहस्तान् - क. । २९ सयति (?) ।

वृत्रमुक्तस्तु३० गणपः शंकुकर्णो महाबलः ।

योद्धुकामः पुनर्वृत्रं निवृत्तो३१ हस्तिराडिव । ।२ ९। ।

ततः पुनः सिंहरवाः समन्तात्३२ तस्मिन्बले दुन्दुभिनिस्वनाश्च ।

हे शंकुकर्णेति च साधुवादो मनोहरस्तस्य रणे बभूव । । 8.140.३० । ।

इति स्कन्दपुराणे गणयुद्धे चत्वारिंशोत्तरशततमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

शंकुकर्णं भ्रामयित्वा वृत्रस्त्यक्त्वा च भूतले ।

ममर्द प्रमथानीकं वनं मत्तो यथा गजः१ ।।१ ।।

स नन्दिनं नन्दिषेणं सोमनन्दिनमेव च ।

आहत्य द्रावयित्वा च ननर्द जलदो यथा ।।२।।

तस्याथ नर्दमानस्य विट्पती रुद्रसत्तमः ।

मुमोच वज्राग्निसमं रिपुक्षयकरं शरम् ।।३।।

स विट्पतिविनिर्मुक्तः शरो रविकरप्रभः ।

विवेश वृत्रं निर्दार्य सिद्धोम्बुदमिवाम्बरे ।।४। ।

उच्छ्रित्य स्वकरं सोथ करं हस्तीव दानवः ।

विट्पतिं दुद्रुवे५ संख्ये पयोदमिव मारुतः ।।५। ।

तं शूलेन महाकायो नन्दी वज्रेण दानवम् ।

सोमनन्दी कुठारेण नन्दिषेणस्तलेन च ।।६ ।।

बाणानाञ्च सहस्रेण विट्पतिर्वृत्रमाहवे ।

बिभेद परमक्रुद्धः पुनश्चान्यैस्त्रिसप्तभिः ।।७।।

सोर्दितो गणयूथेशैर्दानवः पर्वतोपमः ।

पात्यमानो ररासोच्चैस्सदैवत इव द्रुमः ।।८।।

३० वृत्तमुक्तस्तु - (?) । ३१ निर्वृत्तो - क. 7 प्रवृत्तो - घ. । ३२ सशंखाः - क ख., १८९ ः ख

१ महागज - ख. । २ आहत - क., आहत्य - ख । ३ शुभम् - ख. । ४ उच्छृत्य क। ५ दुद्राव विट्पतिं (?) । ६ महाकालो (?) । ७ पश्यमानो - क. ।

अथमयबलमूकतारजम्भा८ नमुचिगणे९ल्वलबाणबाणपुत्राः ।
विविधशरवरायुधा१०वतस्थुर्गणपतिवीरतमं११ निवारयन्तः । ।९।।
रुचिरकनकचारुहारशोभाश्चलवलायाभरणा१२ महेन्द्रकल्पाः ।

दितिवरतनयातिहृष्टरूपाः प्रमथबलेषु चरन्ति कालरूपाः१३ ।। 8.141.१० ।।
मुशलहलशरावदारितास्या गिरिशिखराशनिवज्रचूर्णिताङ्गाः।

- । ।

गिरय इव च वज्रताडिता गणपतयः क्षितिमापुरातुराः ।। ११।।
व्रणजपृषतविप्रुषोक्षिताश्च्युतसितहारविभूषणस्रजः१४ ।

भयचकितमुखाः प्रदुद्रुवुस्ते प्रमथगणा रिपुभिर्भृशार्दिताः ।।१ २। ।

दिवि सितविरजा यथोच्छ्रिता१५ नवजलदा नवतोयवृष्टयः ।

विससृजुरुरुवेगदारुणा दितितनयाः शरवृष्टिमर्दनीम् । । १३ । ।

अथ करिगिरिमेघसन्निभा ज्वलनदिवाकरतुल्यतेजसः ।

विमलशितविसृष्टबाणजालाः१६ प्रमथगणान् प्रहरन्ति१७ दैत्यमुख्याः । ।१४। ।

अथ परिघशरासिपट्टशैः१८ करवरयन्त्रशतप्रनिःसृतैः१९ ।

त्रिदशरिपुभयप्रदा रणे समरमुपेत्य विचक्रमुर्गणाः२० । । १ ५। ।

गिरिशिखरनिभाश्च दन्तिवर्या द्रुतगमना बहवश्च वाजिमुख्याः ।

सुरसदननिभा रथाश्च भीमाः समरमुखे निपतन्ति भग्नदग्धाः ।।१ ६। ।
इषुवदनदृढावतक्षिता व्रणजसमुक्षितसूक्ष्मवाससः ।

प्रसृतनयनसत्वजीविता दनुतनयाः शतशोवपोथिताः२१ । ।१७ । ।

च्युतसितवरहारकुण्डलैर्मुकुटकिरीटमणिस्रगम्बरैः ।

समरमुखमही विराजते रुचिरवराभरणैरिवोर्वशी । । १ ८।।

क्षुभित इव यथा महार्णवो जलसमये च यथा नभो महत् ।

असुरगणबलं२२ तथाभवत् प्रजवितवारणवाजिदानवम् ।। १९ ।।

- - -- - - -- - -

८ मयबलिमूकतारजम्भा (?) । ९ बले (?) । १० शतवरायुधा (?) । ११ वीरतमान् - घ. । १२ बहुलाभरणा - ख । १३ कालभूताः - क. ख । १४ विभूषितस्रजः - क. । १५ यथेच्छिताः - क., यथोदिताः - घ. । १६ शतविसृष्टबाणजालाः - ख. । १७ प्रतिहन्ति - क. । १८ पट्टशैः - क. ख. । १९ यन्त्रगतप्रनिःसृतैः - क. । २० र्बाण १ - क., शूरा. - घ. । २१ विपोथिताः - घ. । २२ बलगणं - क. ।

- - -- - - -- - -

756

यमवरुणधनेशवासवा भगवसुसूर्यशशाङ्कमारुताः ।

हृषितनयनवक्त्रपङ्कजा रुरुधुः२३ रमित्रगणार्दनोद्धताः२४ । ।8.141.२ ० । ।

प्रविचरितगजेन्द्रतोयदं तुरगविधावितवायुसञ्चरम्२५ ।

अशनिशरशतह्रदाविलं न तु विरराम रणान्तदुर्दिनम् । ।२ १।।

कमलदलनिकाशलोचनैः कमलदिवाकरचन्द्रसन्निभैः ।

दनुतनयवराननैर्मही प्रतिविबभौ कमलैरिवावृता । ।२२ । ।

विमथितगणदानवेश्वरं रुधिरवपामदसेकरूषितम् ।

समरमतिसुरौद्रदारुणं गरुडपिशाचबलावलोकितम्२६ । । २३ । ।

इति स्कन्दपुराणे गणयुद्धे एकचत्वाशिंदुतरशततमोध्यायः२७

सनत्कुमार उवाच

तस्मिन् वर्तति संग्रामे प्रमथासुरसैन्ययोः ।

धनुषां श्रूयते शब्दः प्रावृडम्बुधरोपमः१ । । १ । ।

गर्जताञ्च गजेन्द्राणां ह्रेषताञ्चैव वाजिनाम् ।

युद्धगान्धर्वरक्तानां नादाश्चामररक्षसाम् । । २ । ।

श्रोत्रायासकरा२ घोरा वज्राशनिरवा इव ।

श्रूषन्ते३ हि विवर्धन्ते ह्यर्था४ ह्याधर्मणामिव५(?) ।।३।।

ततः कार्तस्वनो नाम दानवो मेघनिस्वनः ।

जघान प्रमथान् युद्धे कालो मर्त्यानिवागतः । ।४। ।

स रथी कार्मुकी बाणी कवची कुण्डली तथा ।

प्रमथानीकमदहच्छुष्कं तृणमिवानलः । । ५ । ।

- - -- - - -- - -

२३ रुरुधु क.। २४ र्दतोद्धुताः ः क, ख., र्दितोद्भुताः घ.।। २५ विधारिनवायुचञ्चर - ख. । २६ बलावलोकमिति - क २७ १९० ख. पु.।

१ प्रावृड्मेघरवोपमः - घ. । २ श्रोत्रयो कटुका - घ । ३ स्वयन्ते (?) । ४ नर्था (? । ५ ह्यधर्मिणामिव-(?)? ह्यथवंणा इव (?), ह्यधमर्णिनामिव (?) ।

- - -- - - -- - -

कार्तस्वनधनुर्मुक्ताः कार्तस्वरमहाशराः ५ ।

प्रमथान्दार्य निस्सङ्गं दारयन्ति रणावनिम्७ । ।६ । ।

शलभा इव केदाराननया इव मानवान् ।

खगा इव तरून् पक्वान गरुडः पन्नगानिव । ।७। ।

तथा ते पृथवो बाणाः कार्तस्वनधनुश्च्युताः ।

प्रमथान् व्याकुलीचक्रुर्वासवृक्षानिवाण्डजाः । ।८। ।

. .. . ।।

शरव्राता गणानीके निपतन्ति गिराविव८ ।।९ । ।

प्रशान्तवाद्यनिनदं शरघातातिवेजितम् ।

गणेश्वरबलं जज्ञे बन्धुजीववनं यथा । । 8.142.१० । ।

घनानिव९ यथा वायुर्वैनतेय इवोरगान् ।

पृषतानिव१० शार्दूलस्तमौघानिव भास्करः । । ११ । ।

तथा कार्तस्वनः क्रुद्धः शरवज्रैः११ सुदारुणैः ।

निर्ददाह गणाध्यक्षान् लोकान् संवर्तको यथा । । १२ ।।

गणेश्वरबलं दृष्ट्वा दग्धं जग्धं रुजातुरम ।

विट्पतिः कुपितो देवः कार्तस्वनमथाब्रवीत् । । १३ । ।

शरपातेथ संस्थित्या रुद्रो रुद्रपराक्रमः ।

दानवेन्द्रं प्रकुपितो निषङ्गादुद्धरञ्छरम्१२ । । १४।।

कार्तस्वन बलं वीर्यं प्रतापश्च तवोत्तमः ।

किमेतानबलान् हंसि१३ दानवेन्द्र गणेश्वरान् । । १ ५। ।

आगच्छ यदि ते शक्तिर्यदि वा विद्यते बलम् ।

मया कुरुष्व संमर्दं मानदं(ः?)१४ पश्य मे बलम् । । १६ । ।

कुण्डलालंकृतं तेद्य दंष्ट्रांकुरविभूषणम्१५ ।

पातयामि शिरो दैत्य तालाद् वातः१६ फलं यथा । । १७। ।

- - -- - - -- - -

६ कार्तस्वनमहाशराः - ख । ७ रणावरं (जिर?) - ख. । ८ पतन्ति गिरयो यथा - ख । २ घनानीव - घ. । ३ ० पृषतानीव - घ. । ११ शरव(च?)क्रैः - घ., शरवर्षैः (?) । १२ नैषङ्गानुद्वहन् शरान् - घ., ... दुद्धहन - क. । १३ हन्तुं - ख. । १४ मा नर्दीः (?) । १५ दीप्तांगुरवभीषणम् - घ. । १६ वायुः - ख. ।

- - -- - - -- - -

यद्यपि त्वाद्य रक्षन्ति१७ दानवाः सान्धका१८ रणे ।

तथापि ते हरिष्यामि प्राणानसुरपांसन । । १८ । ।

इत्येवं नर्दमानस्य विट्पतेर्दानवो नदन्१९ ।

ससर्ज बाणं मुक्त्वा(?) च जगर्ज जलदो यथा ।। १ ९। ।

ज्वलमानः स तु शरो घृतसिक्त इवानलः ।

घर्मार्कसदृशो२० भासा प्राधावद्२१ विट्पतिं प्रति ।। 8.142.२० ।।

निष्प्रभोर्कोभवत्तत्र तस्य भासा पतत्रिणः ।

कार्तस्वननिनादेन२२ पतन्ति विहगाः२३ क्षितौ ।।२१ । ।

सोपि भासायुतो वाणः संवर्तक इवानलः ।

विट्पतेः कंकणे२४ मग्नो निरये दुष्कृती यथा । ।२२ ।।

ततस्तमेव निष्कृष्य दानवप्रहितं शरम् ।

कार्तस्वनाय चिक्षेप विटपतिर्विननाद च ।। २३ । ।

स विट्पतिविनिर्मुक्तः शरो दानवनाशकृत् ।

दानवस्य शिरो यन्तुर्जहारेषुपथान् दश२५ । ।२४। ।

हते यन्तरि तस्याश्वाश्चपलाः शबलाः२६ रणे ।

उद्भ्रान्ता रथमादाय श्येना इव यथामिषम् ।।२५। ।

कार्तस्वनरथं यात२७ किमासत निगृह्णत ।

इत्येवं दानवेन्द्राणां बभूव निनदो महान् । ।२६ । ।

विस्तीर्णे मन्दरप्रस्थे भ्रमन् भाति रथोत्तमः ।

सादित्य इव सप्ताश्वो मेरौ रथवरो२८ भ्रमन् । ।२७।।

अवप्लुत्य२९ ततस्तस्माद् द्रुताश्वाद्३० रथसत्तमात्३१।

कार्तस्वनो धनुष्पाणिरभिदुद्राव विट्पतिम् ।। २८। ।

बलयोस्तु ततो नादः साधुसाध्विति संबभौ ।

कार्तस्वने योद्धु कामे भूयो विट्पतिना सह ।। २९।।

- - -- - - -- - -

१७ गच्छन्ति - घ. । १८ सानुगा - घ. । १९ दानवोन्नदन - ख । २० यमार्कसदृशो - क., क्रं - घ. । २१ प्रधावद् - क. ख. । २२ कार्तस्वरनिनादेन - घ. । २३ ह खगाः - ख. । २४ कंगणे - क ख. । २५,.. वान्दिशन् - ख । २६ सबलाः - क. । २७ गणान्देवान् - क. । २८ रथावरे - क. रवो - ख. । २९ प्रुत्य - क. । ३० हताश्वाद् - व. । ३१ रथसत्तम - क.,... सत्तम - ख ।

- - -- - - -- - -

स विट्पतिं३२ वज्रनिभैर्बहुभिर्निशितैः शरैः ।

दानवोवाकिरन्मेघो यथा धारोत्करैर्गिरिम् । । 8.142.३० । ।

स कार्तस्वनबाणौघैर्घनौघैरिव३३ सागरः ।

विट्पतिः पूर्यमाणोपि व्यथां नैव तदागमत् ।।३ १ । ।

आकर्णात् कार्मुकं सोथ विकृष्य बलवान् बलात् ।

चिच्छेद दैत्येन्द्रशरान् द्विधैकैकं त्रिधा तथा । ।३ २ ।।

तानिषून् शातयित्वा३४ तु पत्रिभिः प्राणभोजनैः ।

कार्तस्वनं सहस्रेण बिभेद च ननाद च । ।३ ३ ।।

पृष्ठतो दृश्यमानास्यैः शरैस्तैर्दानवो बभौ ।

यथाचलो नागवरैर्विवरार्धविनिर्गतैः३५ ।। ।३४।।

अथास्य कार्मुकं खड्गं शरावापञ्च३६ पञ्चकम३७ ।

चिच्छेद रुद्रः संक्रुद्ध३८ स्तं च सोभ्यर्दयद्बली ।।३५।।

अथ बाणमिन्द्रकुलिशेन समं कुपितं श्वसन्तमिव नागपतिम् ।

विससर्ज विट्पतिरुदारबलोदितिनन्दनार्दनमजिह्मगतिम् ।।३६।।

शरराट् स रुद्रवरसंप्रहितः समराङ्गणे३९ विसृतधूमलवः४० ।

असुराननं युधि जहार बलात् कमलं यथा मुनिरुदारमतिः४१ ।।३७।।

अथ दैवतै४२र्मुनिवरैश्च कृतः प्रमथैश्च भीमनिनदैर्निनदः४३ ।

तदरेर्मुखं हृतमुदीक्ष्य४४ तदा वडवामुखाग्निदमनेन रणे ।।३८।।

स तु विट्पतिः प्रमथसैन्यपनिस्त्वभिसृत्य भूतपतिना सुचिरम् ।

अभिपूजितः समरकर्मपटुस्त्रिदशारिसिंहदमनो४५ दमनः ।।३९।।

इति स्कन्दपुराणे गणयुद्धे द्विचत्वारिंशदुत्तरशततमोध्यायः४६

- - -- - - -- - -

३२ विट्पतिं स - ख. । ३३ र्घनोघैरिव - क. । ३४ सातयित्वा - क., छेदयित्वा - ख. । ३५ विनिःसृतैः - ख. ३६ शराँश्चापं च - क. । ३७ पञ्चधा - घ. । ३८ विट्पतिस्तस्य - घ. । ३९ समरानलो - क. समवालन - घ. । ४० निशितधूम इव - घ. । ४१ मनि - क., मणिरुदारमतिः - घ. । ४२ देवतै - क ४३. र्नदः - क., श्च नदः - ख. । ४४ हृषितमुदीक्ष्य - ख । ४५ संहदमनो - क., दहनो - ख ४६ १९१ - ख. ।

- - -- - - -- - -

सनत्कुमार उवाच

कार्तस्वनमरिं हत्वा कार्तस्वरमहेषुणा१ ।

ददाह विट्पतिर्दैत्याननलः शलभानिव२ । ।१ । ।

स व्यायत३ धनुर्देवश्चारुकाञ्चनकुण्डलः ।

जगर्जेषू४न्दानवेषु सृजन्५ सूर्यः करानिव६ । । २ । ।

ते काञ्चनमयैः पुखैगरुडाङ्गरुहच्छदैः ।

दैवसृष्टा७ इवानर्था दानवेष्वपतञ्छराः८ । । ३ ।।

छिन्नाननाः९ श्छिन्नकराश्छिन्नपादोदरोरवः ।

दानवाः शतशः पेतुः क्षितौ क्षितिधरा यथा१० । ।४।।

पृष्ठेष्वभिहताः केचित् केचित् पार्श्वेषु दारिताः ।

नयनेष्वपरे विद्धा भ्रमन्त्यन्धा इवापरे११ ।।५ । ।

मृगानिव च शार्दूलो गरुडः पन्नगानिव ।

कृतघ्नः सुकृतानीव तमांसीव दिवाकरः ।।६ । ।

तथा१२ तानसुरान्देवो विट्पतिः पावकार्दनः ।

अनाशयत तीक्ष्णाग्रैः शरैर्वज्रानलाननैः ।।७ । ।

विरथाः पातितगजाः शरातुरतुरङ्गमाः ।

धावन्ते दानवास्त्रस्ता विट्पतेः शरवेजिताः । ।८ ।।

अथ दृष्ट्वासुरबलं मुक्तशस्त्रयशोम्बरम् ।

भग्नं विट्पतिना युद्धे गजेनेव यथा वनम् । ।९। ।

ये ये बलोत्कटास्तत्र प्रख्याताश्च सुरेतराः१३ ।

अभिद्रुता१४ विट्पतिना सिंहेनेवेतरे मृगाः१५ ।। 8.143.१० ।।

प्रह्रादश्चानुह्रादश्च संह्रादः शिनिबाष्कलौ१६ ।

जम्भो विरोचनो बाणो बलिश्चैव स१७ दानवः ।।१ १ । ।

- - -- - - -- - -

१ कार्तस्वनमहेषुणा - क. । २. न्शलभानिव पावकः - घ. । ३ सो - क. ख., सोप्यनिन्द्य - घ. । ४ ससर्जेष्ठं (षू?) - घ. । ५ व्रजन् - घ । ६ सूर्यकरानिव - क ख. । ७ देवसृष्टा - क. । ८ दानवेषु पतन्सुराः - घ. । ९ भिन्नानना - क. । १० इव (?) । ११ न्यपतन्दानवा रणे - क., भ्रमन्त्यर्धा इवाहवे - घ. । १२ अथ - ख. । १३?.. श्चासुरोत्तमाः - घ. । १४ ते विद्रुता - घ. । १५ सिंहनेव यथा मृगः (?), श्वैव (?) । । १६ संह्रादशिनिभास्कराः - ख. ।... शिनिबाष्कलाः - घ. । १७ चः - ख. ।

- - -- - - -- - -

अजको१८ नमुचिर्व्यंसः इल्वको विल्वकस्तथा१९ ।

विप्रचित्तिस्तुहुण्डश्च हुण्डो वक्रश्च दानवः ।। १२ । ।

मयस्तारस्तारकाक्षो२० विद्युन्माली प्रभञ्जनः ।

अरिष्टश्चैव२१ रिष्टश्च अञ्जनो२२ रूशभः२३ कुभः ।।१ ३ । ।

कालश्च कालनेमिश्च कालकावदनस्तथा२४ ।

संपातिरिल्वलश्चापि बलो२५ नरक एव च । । १४' ।

मधुकैटभयोः पुत्रौ धुन्धुर्मूकश्च दानवः ।

हस्तिर्विपाक पाकश्च विकर्णः शम्भुरेव च । । १५ । ।

उद्यतैर्बहुभिः शस्त्रैरुल्कापातसमप्रभैः ।

विट्पतिं दुद्रुवुः क्रुद्धाः सिंहा इव विनेदुषः । । १६ । ।

ते तं शूलोपलै२६ र्हुण्डैः सायकैश्चाशनिस्वनैः२७ ।

निजघ्नुर्भीमनिनदाः पयोदा इव पर्वतम् ।।। १७। ।

तोयवृष्टिं यथा मेघा विसृजन्त्यनिलेरिताः२८ ।

ससृजुर्दानवा२९ देवे३० शरवृष्टिं३१ तथैव ते३२ । । १८ । ।

तां शस्त्रवृष्टिमामित्रीममित्रगणमर्दनः ।

अच्छिनद्विट्पतिस्तूर्णं संप्रीतिं कलहो यथा । । १ ९। ।

ततस्ते दनुदैतेया वियत्स्था३३ विटपतिं प्रति ।

नर्दमाना३४ इवाम्भोदा गिरिवर्षं३५ सृजन्त्युत । ।8.143.२ ० । ।

अन्ये च मन्दराग्रस्था मन्दारस्रगिवास्थिताः३६ ।

मुमुचुः सालसरलान्३७ देवदारूँश्च विट्पतौ । ।२ १ ।।

सोम्बरस्थैःक्षितिस्थैश्च दानवैर्दढमर्दितः३८ ।

विट्पतिर्विमुखो जज्ञे तोयसिक्त इवानलः । । २२ । ।

विट्पतिं विमुखं दृष्टवा दानवैः पर्वतैश्चितम्३९ ।

नमर्षेयु४० भीमबलाः प्रख्याता ये गणेश्वराः । ।२ ३ । ।

- - -- - - -- - -

१८ अर्जको - ख. । १९ पिल्वकतथा - ख । २० यमस्तारस्तारकाक्षो - ख. । २१ श्च वरिष्ठश्च - क. । २२ कुंजरो - घ । २३ औशनः - ख. । २४... नन्दनस्तथा - घ. । २५ बली - क. । २६ शूलोपलहलै - ख शूलोपलगणै - घ. । २७ पाशनिस्वनैः - घ. । २८. लोज्झिताः - क., लेङ्खिताः (?) । २९ विसृजुर्दानवा - क.। ३० देवो - क । ३१ शरवर्षं - घ. । ३२ च - ख. । ३३ रणस्था - घ । ३४ नदमाना - घ. । ३५ अग्निवर्षं - घ. । ३६ मन्दरस्रगिवास्थिताः - क. थ. । ३७ कालसरलान्? - ख. । ३८ भृंशमर्दिनः घ. । ३९,. श्चिरम् - ख. । ४० ममर्षु (?) ।

- - -- - - -- - -

सोमनन्दी च नन्दी च नन्दिषेणश्च पार्षदः ।

प्रभामयो वीरभद्रः सूर्याप्यायन४१ एव च । ।२४।।

पञ्चाक्षः कोपपालश्च४२ त्रिनेत्रः पिङ्गलेक्षणः ।

राक्षसः पिङ्गलश्चैव श्मशाननिनलयोन्नदः४३ ।। २५।।

घण्टाकर्णः शंकुकर्णः स च कुण्डोदरो बली ।

ऐरावतमुखश्चैव अन्नपालः कपालधृक् ।

प्रलम्बपीवरकरः स्वयमेव विनायकः ।। २६। ।

एते चान्ये च गणपाः शतशः शब्दिता गणैः४४ ।

विविशुर्दानवान्दग्धुं द्रुमाञ्छुष्कानिवानलाः ।। २७।।

ते विट्पतिं संपरिवार्य४५ सर्वे गजेन्द्रपोता इव गर्जमानाः ।

त्रिशूलचक्रेषुभुशुण्डिहस्ता गणेश्वरा युद्धधियः प्रतीयुः४६ ।।२८।।

तेषां च तेषां च ततो बभूव संसक्तयुद्धं४७ समरोद्धतानाम् ।

मदोद्धतानां सहवासितानां महागजानामिव काननेषु ।।२९।।

तं४८ दानवानां सगणेश्वराणां मुख्याहवं वीक्ष्य दिवौकसास्ते ।

चेरुर्नभो दिव्यविमानयानैः ससिंहनादाः सतलाभिघाताः ।।8.143.३ ०।।

इति स्कन्दपुराणे गणयुद्धे त्रिचत्वारिंशदुत्तरशततमोध्यायः४९

सनत्कुमार उवाच

तेतिसंरम्भसंयुक्ता१ दर्पिताः प्रमथासुराः ।

संसक्तयुद्धं युयुधुः परस्परकृतागसः । । १ । ।

शक्त्युल्लालितहस्तेन२ कुमारेणावनिञ्जयः ।

कालनेमिः कालकल्पो विशाखं समयोधयत् । ।२ ।।

- - -- - - -- - -

४१ सोमाप्यायन - ख । ४२ कोपपालश्च - घ. । ४३ नदन् - घ., नयः - ख. । ४४. ला(णाः) - घ.। ४५ संप्रतिवार्य - क. । ४६ प्रतस्थुः - ख । ४७ संयुक्तयुद्धं - ख. । ४८ तद् - क. । ४९ १४४ - घ.. १९२ - ख ।

१ संरक्तसंयुना? - क. । २ -शक्त्युल्लोलितहस्तेन - रव्र ।

- - -- - - -- - -

763

यश्चादित्यरथाच्चक्रं जहार बलदर्पितः ।

स विप्रचित्तिः शाखेन संसक्तो३ युद्धलालसः । ३ ।।

नैगमेषो हयग्रीवं सुग्रीवं दानवाधिपम् ।

योधयामास सोग्नेयो मधुं मधुनिहा यथा । ।४। ।

प्रायुध्यन्४ नन्दिना जम्भस्तुहुण्डः सोमनन्दिना ।

हुण्डो विनायकं शूरमयोधयत दानवः ।।५।।

महाकायस्तु५ कालेन घनेन नमुचिस्सह ।

पिङ्गलाभ्यां गणेशाभ्यामिल्वकः पिल्वकस्स च ।।६ । ।

शंकुकर्णेन ह्लादस्तु६ ह्यनुह्लादेन विट्पतिः ।

आदित्याप्यायनो रुद्रः संह्लादेन समागतः ।।७। ।

कुण्डोदरश्च यक्षेन्द्रो घण्टाकर्णश्व पार्षदः ।

बलेल्वलाभ्यां संसक्तौ सिंहाभ्यामिव कुञ्जरौ । ।८। ।

पञ्चाक्षेण बलिस्सार्धं रुद्रेणादित्यवर्चसा ।

बलेर्जनयिता सक्तो वीरभद्रेण दानवः ।।९ ।।

सुमुखेन मयस्सार्ध तारो दुर्मुखमासरत्७ ।

मयूरो वज्ररोमाणं कुक्कुटो मुरमागमत् ।।8.144.१ ० । ।

शेषा ह्यपि गणाध्यक्षाः शेषैर्दैत्यैस्समागताः ।

परस्परेण संसक्ता गजाः सिंहैरिवाहवे ।। ११ । ।

दह्यतामिव वेणूनां विजने कृष्णवर्त्मना ।

अभूत्८ तटतटाशब्दः शस्त्राणां विनिपात्यताम् । ।१ २ ।।

मा द्रवीर्द्रव तिष्ठेति पश्य पश्येतिवादिनः ।

अन्योन्यमभिजघ्नुस्ते संसक्ता गणदानवाः । । १३ । ।
वपामेदोभिदिग्धाङ्गाश्छिन्नाननकरोरवः ।

दानवाः प्रमथाश्चैव ह्यधावन् शस्त्रमक्षिताः ।। १४। ।

- - -- - - -- - -

३ संयुक्तो - ख । ४ प्रयुद्धो - क. ख, प्रयुध्यन् (?) । ५ महाकालस्तु - क. । ६ सह्लादः - क- । ७..,
मासदत् - क. । ८ बभौ - क. ख. । ९ चटचटाशब्दः (?) ।

- - -- - - -- - -

764

आननैरुरुभिः१० पादैः करदन्तेक्षणैरपि ।

हारैर्विकीर्णैः केयूरैः स्रगम्बरविभूषणैः । । १ ५।।

गजेन्द्रास्तपरिस्तोमैः१२ कम्बलैरायुधैरपि ।

रराज स रणोद्देशो नभस्ताराग्रहैरिव । । १६ । ।

नखदन्ताग्रजनितै१३श्चित्रैः क्षतजबिन्दुभिः ।

रक्तचन्दनदिग्धाङ्गी भूमिः स्त्रीरिव निर्बभौ । । १७। ।

विनायकस्य स शरं तुहुण्डः सूर्यतेजसम् ।

प्रेषयित्वा जहासोच्चैः कोपं तस्य विवर्द्धयन् । । १८। ।

तस्यापि हसतो१४ वक्त्रं बृहत्कुण्डलमण्डितम् ।

असिना तीक्ष्णधारेण चिच्छेद स विनायकः । । १ ९। ।

तुहुण्डं निहतं दृष्ट्वा हुण्डो भ्रातृवधातुरः ।

शक्तिं चिक्षेप नागास्ये१५ शक्रोशनिमिवाचले ।। 8.144.२० । ।

विनायकस्य१६ सा शक्तिर्मणौ मणिशताचिता१७ ।

पतितासृक् पपौ क्रोडाज्१८ ज्वलदग्निशिखोपमा१९ ।।२१ ।।

विनायकस्य सा क्रोडे लग्ना शक्तिविनिर्बभौ ।

इन्द्रनीलं मणिं प्राप्य रेखा२० चामीकरी यथा । । २२ ।।

स हुण्डशक्तिं करपुष्करेण निकृष्य देवो रविरस्मिकल्पाम् ।

तयैव हुण्डं सहसा जघान तस्यानुजः क्रौञ्चमिवावनीध्रम् ।। २३ । ।

प्रमापितौ२१ वीक्ष्य तुहुण्डहुण्डौ विनायकेनारिविनायकेन ।

बलं समस्तं गणनायकानामुन्मत्तगः‌ङ्गाप्रतिमं२२ बभूव । । २४। ।

इति स्कन्दपुराणे गणयुद्धे चतुश्चत्वारिंशदुत्तरशततमोध्यायः

- - -- - - -- - -

१०... र्जानुभिः - ख. । ११ र्विशीर्णैः - ख. । १२ गजेन्द्रास्त्रपरिस्तोमैः - ख । १३ पतितै (?) - ख. । १४ तस्यावहसतो (?) । १५ नागस्य - क ख. । १६ विनायकाय - क ख. । १७ मणिचितागता - क. । १८ कूजन् - ख । १९ शिखा यथा - ख । २० लेखा - क । २१ प्रमाथितौ - ख. । २२ प्रमत्तगङ्गाप्रतिमं - ख ।

- - -- - - -- - -

765

सनत्कुमार उवाच

विनायकेन हुण्डे च तुहुण्डे च प्रमापिते१ ।

गणेश्वरासुराणां तद्युद्धं२ संकुलमाबभौ । । १ ।।

ते नदित्वा यथा मेघा जलमत्ता जलागमे ।

संसाधयन्ते३ युध्यन्त४स्त्वरयैव परस्परम् । । २ । ।

असृक्स्रवैस्सुरक्ताङ्गास्सन्दष्टदशनच्छदाः ।

अन्योन्यमभिसंजघ्नुः शूलशक्त्यृष्टिपट्टिशैः ।।३ । ।

शक्तीनां क्षिप्यमाणानामसीनाञ्च निपात्यताम् ।

श्राव्यतां नामधेयानां धनुषां कूजतामपि । ।४। ।

श्रोत्रायासकराञ्छब्दान् निशम्य बलिनां वरः ।

जम्भो भ्रातृवधामर्षी प्रविष्टः प्रामथं बलम् । ।५।

व्याघ्रपूर्वं त्रिशूलेन६ जम्भो भित्त्वा गणेश्वरम् ।

ननर्द महिषं हत्त्वा वने वनपतिर्यथा । ।६ । ।

नर्दमानस्य तस्याथ प्रथमो मगपूर्वकः८ ।

शिरोभिहत्य शक्त्या तु शेषान्दैत्यान् प्रदुद्रुवे । ।७

गणपापि ततः ख्याताः ख्यातवीर्ययशःश्रुताः ।

प्रतीयुरसुरान् युद्धे शरभाः कुञ्जरानिव । ।८। ।

ततोसुरगणेशानां सन्निपातोभवन्महान् ।

संघट्ट इव वज्राणां सह काञ्चनपर्वतैः । ।९ ।

विरोचनश्चान्धकश्च ववर्षतुरमर्षणौ ।

शरवृष्टीस्सुसंरब्धौ जलवृष्टीरिवाम्बुदौ । । 8.145.१० । ।

स्वयंप्रभेण तौ दैत्यौ शरवर्षविसर्जनौ ।

विमुखौ संयुगमुखे कृतौ शरवरार्दितौ९ । । ११ । ।

स्वयंप्रभो दानवसैन्यसागरं१० शरैरनेकैर्धनुयन्त्रनिःसृतैः ।

सशोषयद् दीप्तमरीचिमण्डलो यथा विवस्वान् जगतः क्षयेर्णवम् । । १२ । ।

- - -- - - -- - -

१ निपातिते - ख । २ तु युद्ध - ख । ३ संसाधयन्तो (?) । ४ युध्यन्तो (?) । ५?? मिव - क ख. । ६ व्याघ्रपूर्णसहस्रेण - घ. । ७ सगणो - घ । ८ मृतपूर्वकः - क, । ९ वर्षवरार्दितौ - ख. । १० सागरौ - क । १३ संशोषयन् - क ।

- - -- - - -- - -

766

ततोन्धको दानवलोकसारथिः स्वसारथिं१२ प्राह विवृत्तलोचनः१३ ।

शुक्रं१४ प्रति प्रापय सारथे मां स१५ नः सदा हुःखहरो गुरुश्च१६ ।। १३ ।।

स तं रथं दानवयूथपास्थितं तथेति च प्रोच्य सदश्वसंयुतम् ।

सं१७ प्रापयामास पयोदनिस्वनं स यत्र शुक्रो ग्रहसत्तमो द्विज । ।१४।।

इति स्कन्दपुराणे गणयुद्धे पञ्चचत्वारिंशदुत्तरशततमोध्यायः१८

सनत्कुमार उवाच

अपसृत्य ततो युद्धादन्धकोसुरसत्तमः ।

शुक्रान्तिकमुपागम्य इदमाह नताननः । । १ । ।

भगवँस्त्वां समाश्रित्य वयं देवान् सहानुगान् ।

गणयामस्तृणैस्तुल्यान् सदा सत्यं ब्रवीम्यहम् । । २ । ।

कुञ्जरा इव सिंहानां गरुडानामिवाहयः ।

अस्माकं बिभ्यति सदा देवा युष्मत्प्रसादतः । । ३ । ।

दुर्गं देवगणव्यूहं भवता प्रतिपालिताः ।

विविशुर्निर्भया दैत्या ह्रदमुष्णार्दिता१ इव । ।४। ।

वयं त्वच्छरणा भूत्वा पाषाणा इव निश्चलाः२ ।

स्थित्वा वधाम३ निःशंका४ ब्राह्मणेन्द्रेन्द्रमाहवे । । ५। ।

आपद्भावेन च वयं पादौ तव सुखप्रदौ ।

सदाराः ससुताश्चैव शुश्रूषामो५ दिवानिशम् । । ६। ।

अभिरक्षस्व सततं स नस्त्वच्छरणागतान्६ ।

भयेषु सततं देवान् नारायण इवापरः । ।७। ।

पश्य हुण्डं तुहुण्डं च कुजम्भं जम्भमेव च ।

पाकं कार्तस्वनं चैव विपाकं च महासुरम् । ।८। ।

- - -- - - -- - -

१२ ससारथिं - ख । १३ सुमन्दलोचनः - ख. । १४ शुक्लं - ख । १५ सो - क. ख., सोयं (?) । १६ गुरुश्च नः (?) । १७ तं - क । १८ १९४ - ख ।

१ हृदन्तृष्णार्दिता - ख. । २ निर्भयाः - ख. । ३ बाधाम - क., चराम - घ. । ४ निःसंस्त्रा - क. । ५ शुश्रूषाम - क. ख. । ६ .. स्त्वं शरणागतान् - घ. ।

- - -- - - -- - -

767

तं चेन्द्रदमनं शूरं शूरामरनिपातनम् ।

प्रमथैर्भीमविक्रान्तैः क्रान्तमृत्युव्यथादिभिः७ ।।९।।

सूदितान्पतितानेतान् हरिणैरिव चन्दनान्८ ।

या पीत्वा कणधूमं वै सहस्रं शरदां पुरा९ ।

विद्या हराद्वरा१० प्राप्ता तस्याः कालोयमागतः ।।8.146.१ ०।।

अथ विद्याफलं तत्ते जीवयानस्य११ दानवान्१२ ।

पश्यन्तु प्रमथाः सर्वे लोकाश्चोत्फुल्ललोचनाः ।।११।।

त्वया सञ्जीवितान् दृष्ट्वा दानवा दानवान् युधि१३ ।

सर्वे मृत्युभयं१४ हित्वा१५ योत्स्यन्ते१६ प्रमथैः सह ।।१२ ।।

\-   - -- - -- -- -- - -   ।

विद्या किल त्वया सा वै दानवानां हितार्थिना१७ ।।१३।।

आराध्य देवं संप्राप्ता तां दर्शय१८ नमस्तव ।

इत्यन्धकवचः श्रुत्वा स्थिरधीर्भार्गवो मुनिः ।।१४।।

ईषत्स्मितं तदा कृत्वा दानवाधिपमब्रवीत् ।

दानवाधिप तत्सत्यं यत्त्वया प्रेरितं वचः ।।१५।।

विद्योपार्जनमेतद्धि दानवानां मया कृतम् ।

पीत्वा वर्षसहस्र वै कणधूमं सुदुस्सहम् ।।१६।।

एषा प्राप्ता मया विद्या बान्धवानां सुखावहा ।

एतया विद्यया सोहमेतान् दैत्यान् परैर्हतान्१९ ।।१७।।

उत्थापयिष्ये सस्यानि म्लानान्यम्बुधरो यथा ।

निर्व्रणान्नीरुजान्२० स्वस्थान् सुप्त्वेव पुनरुत्थितान् ।।१८। ।

अस्मिन् मुहूर्ते द्रष्टासि२१ दानवान्दानवाधिप ।

उत्थितान्दानवान् दृष्ट्वा हतान् युद्धे गणेश्वरैः ।।१९।।

\- - -- - - -- - -

७ मूर्ध्याह्युपाधिभिः - घ । ८ चन्दनम् - क. ख. । ९ कालधूमं सुदुःसहं - घ । १० विद्यारधीत्व (त्ये) या - घ. । ११ तस्य - क. । १२ दानवान् - घ. । १३ दानवाधिप - घ. । १४ राज्यं - घ., कष्टं महाभयं (?) - क. ख । १४ कृत्वा - घ. । १६ मुच्यंत - घ., युध्यन्ते (?) । १७ हितार्थिनी - क । १८ तद्दर्शय - ख. । १९ सुरैर्दत्तान् - ख । २०. .न्निरुजम् - क. । २१ अस्मिन् युद्धे हते द्रष्टा - घ. ।

\- - -- - - -- - -

विस्मयाच्च भयाच्चैव द्रविष्यन्ति गणेश्वराः ।

इत्येवमुक्त्वा स तदा भार्गवो दानवेश्वरम् ।।8.146.२०।।

एकैकं दैत्यमुद्दिश्य विद्यामावर्तयत् कविः ।

आवर्तमानया तत्र विद्यया ब्राह्मणेन ह ।।२१ ।।

उत्तस्थुर्दानवाः सुप्ताः शयनादिव निद्रया ।

वेदार्था इव चाभ्यस्ताः समयेनेव चाम्बुदाः । ।२२ ।।

कालेन प्रलयं२२ प्राप्तौ२३ यथा वा धूमकेतवः ।

तथा शुक्रेण ते दैत्याः प्रमथैः सन्निषूदिताः ।।२३।।

उत्थाप्यमाना विबभुर्यथा स्वस्थाः पुरातनाः ।

शुक्रेणोज्जीवितान् दृष्टवा दानवान् तान् गणेश्वराः ।।२४।।

आश्चर्यमेतद्देवेशा इति तेन्योन्यमब्रुवन् ।

उज्जीविताँस्तु तान्दृष्ट्वा तुहुण्डाद्यान् महासुरान् ।

विनेदुः पूर्वदेवास्ते जलमत्ता इवाम्बुदाः ।।२५।।

तानुत्थितान्वीक्ष्य सहस्रशोन्ये कुठारवज्राशनिशूलहस्ताः ।

प्रदुद्रुवुः शङ्करकिङ्कराणां बलं समुद्धूतमहार्णवाभम्२४।।२६। ।

समागमस्तत्र पुनर्बभूव गणासुराणामतिभीमनादः२५ ।

युगात्यये मारुतवेजितानां यथा समुद्योग इवार्णवानाम् ।।२७।।

इति स्कन्दपुराणे गणयुद्धे दैत्योज्जीवने षट्चत्वारिंशदुत्तरशततमोध्यायः२६

सनत्कुमार उवाच

उत्थापितेषु दैत्येषु भार्गवेणोग्रकर्मणा ।

नेदुर्देवाः सगन्धर्वा दानवाश्च सहान्धकाः१ । । १ । ।

ततः शंखरवोन्मिश्रा माड्कानकनिस्वनाः२ ।

बभूवुः सिंहनादाश्च रथ३ हस्तिरवैस्सह । । २ । ।

- - -- - - -- - -

२२ प्रलये - क. । २३ प्राप्ते - ख. । २४ महार्णवाभाः (?) । २५ भीमरूपः - ख. । २६ १९५ - ख. ।

१ महोरगाः - घ. । २ मण्डूकानकनिस्वनाः - ख. । ३ यूथ - घ. ।

- - -- - - -- - -

हुण्डस्तुहुण्डो जम्भश्च कुजम्भश्च महासुरः ।

शैलशूलशिलाघातैर्युयुधुर्देवतारयः । ।३ । ।

पाकेन्द्रदमनौ तौ च स च कार्तस्वनो बलिः ।

ममर्दुः४ प्रमथानीकं वैरं प्रतिचिकीर्षया । ।४ । ।

तेषां वेगं सन्निवार्य प्रमथा अपि दर्पिताः ।

शिलातरुकराः सर्वे दानवानभिदुद्रुवुः । । ५ । ।

गणेश्वराः सुराणां तु५ तस्मिन्युद्धेति भैरवे ।

श्रूयन्ते धनुषां शब्दा रथशब्दाश्च भैरवाः । ।६ । ।

प्रमथानां जये सक्ताः६ दानवानां तथापरे ।

चक्रुः कोलाहलं घोरं पक्षवादांस्तथाम्बरे ।।७। ।

गर्जतां धावतां चैव बलानां समभूत् स्वनः ।

गर्जतां धावतां चैव समुद्राणामिवात्यये । ।८ । ।

युद्धातिशयमत्ताश्च सिद्धगन्धर्वचारणाः ।

नेदुश्चैवोत्ससर्जुश्च नानाकुसुमसञ्चयान् । । ९। ।

नानाविधानि पुष्पाणि पतमानानि रेजिरे ।

सिद्धचारणमुक्तानि नक्षत्राणि यथात्यये८ ।। 8.147.१० ।।

देवगन्धर्वतूर्याणि प्रसस्वनुरनेकशः ।

युद्धसंसक्तभावानां विरेमुश्च पुनः पुनः ।। ११ ।।

विनायकेन स्मृत्वा तु जम्भो युधि पराभवम् ।

तं सक्रोधोभिदुद्राव गजं गज इवापरः ।। १२ ।

तमापतन्तं दृष्ट्वा तु दानवं जम्भमाहवे ।

सिंहो गजमिव क्रुद्धो रुरुधे स विनायकः ।। १३ ।।

ऐरावतकरप्रख्यं करं करिनिभाननः ।

उत्क्षिप्य दानवं युद्धे तताड स विनायकः ।। १४।।

- - -- - - -- - -

४ प्रमर्द्दुः - ख, ममर्द - घ. । ५ गणैश्च ?णां सर्वत्र - घ. । ६ प्रमथाञ्जयसंसक्ता - ख. । ७ सम्वमू (भौ?) - क. । ८ घनात्यये - घ. ।

- - -- - - -- - -

770

कुम्भयोरन्तरे तं तु जम्भो दानवकुञ्जरः ।

बिभेद शरमुख्येन यथा सिद्धोर्कमण्डलम् ।। १५ ।।

कुम्भयोरन्तरे९ तस्य निममज्ज स वै शरः ।

शृङ्गयोरचलेन्द्रस्य तडित्वानिव चाम्बुदः१० ।। १६ ।।

स शरारोषितमना११ विधूय१२ सशिरःकरम्१३ ।

कराग्रेण१४ महादैत्यमानम्याहत्य सोनदत् ।। १७।।

प्रस्पन्दमानो जम्भस्तु विनायककराहतः ।

विनायकं शरैरुग्रैरवतस्तार रोषितः१५ । । १८। ।

शलभा इव केदारं भ्रमरा इव पादपम् ।

जम्भेषवस्तदा देवं विविशुस्ते१६ विनायकम् । ।१ ९ ।।

रुधिरं क्षरमाणास्ते त्रिवित्त्रै(?)र्दारितानना:१७ ।

शरा विनायके रेजुः सर्पा मेरुमिवाश्रिताः१८ । ।8.147.२० ।।

स जम्भबाणैरतिभिन्नगात्रः१९ कुम्भास्रुतावाप्लुतरक्तनेत्रः२० ।

धुन्वन् कराग्रं च शिरश्च देवो दुद्राव जम्भं तृषितो२१ यथाम्भः२२ ।।२१ । ।

स तं कराग्रेण दृढं दृढेन मुहुः समाहत्य मुहुर्विनद्य ।

रथं गृहीत्वा बलवाँस्तदाजौ चिक्षेप२३ साश्वध्वजशस्त्रचक्रम्२४ ।। २२।।

सोद्धूत२५ भग्नातिपताककेतुश्च्युतासिशक्त्यृष्टिसहस्रबाणः ।

रथः पपातासुरनन्दनस्य मनोरथस्तीव्र इवाधनस्य ।।२३ । ।

पतीष्यमांणं तु२६ रथं विहाय प्रह्लादिरिन्द्राम्बुधरप्रभावः ।

स्थितोम्बरे शक्तिधरो रराज स्थितोम्बरे शक्तिधरो यथैव ।।२४।।

स तां सघण्टां कनकावदातां कृशानुलेखामिव दीप्यमानाम् ।
विनायकायासुरराजपुत्रश्चिक्षेप शक्तिं समुदीर्णशक्तिः ।।२५। ।

- - -- - - -- - -

९ कुचयोरन्तरे - ख. । १० तडित्वन्त इवाम्बुदाः - क । ११ रोपितमना - क. । १२ गणपो घ.। १३ सशरं करम् - घ. । १४ राराग्रेण - घ. । १५... रतक्ष्तदतिरोषितः - घ । १६ स्त घ.। १७ यद्यथनिमृतानकाः - घ । १८ समीपेरुधिराश्रिताः - घ. । १९... दतिभिन्नगात्रो - क. । २० कुम्भसृता वाप्लुतस्क्तनेत्रः? क. । २१ तृषिता - घ । २२ यथास्तः - घ. । २३ जंभ - घ । २४ चक्रशस्त्रं (स्त्रस्त) - ख. घ. । २५ सोधू. - ख. । २६ स (?) ।

- - -- - - -- - -

सा खात्पतन्ती भुजगाङ्गनेव शस्त्राङ्गना प्रज्वलमानवक्त्रा ।

शराहता विट्पतिना पपात शक्तिर्यथाग्र्या पुरुषे हताशे ।।२६। ।

आश्चर्यभूते प्रमथासुराणां तस्मिन् तथा वर्तति युद्धयज्ञे ।

अमर्षितो भार्गवकर्म दृष्ट्वा शिलादपुत्रोभ्यगमन्महेशम् ।।२७। ।

जयेति सोक्त्वा२७ जययोनिमुग्रमुवाच नन्दी कनकावदातम्२८ ।

गणेश्वराणां रणकर्म देव देवैः सहेन्द्रैरपि२९ दुष्करं यत् । ।२८। ।

तद् भार्गवेणाद्य कृतं वृथा न संजीवयानेन हि दानवेन्द्रान् ।

एते हि ते दानवयूथपाला३० यमालयाददय पुनर्निवृत्ताः । ।२९।।

विद्रावयन्तः प्रमथाँश्चरन्ति नागानिवाजौ शरभाः सदर्पाः ।

यदि ह्यसौ दैत्यवरान्निरस्तानुज्ज्जीवयत्येव पुनः सदैव३१ । । 8.147.३० । ।

जयः कुतो वै भविता महेश गणेश्वराणां कुत एव शान्तिः ।

वक्रस्थितश्चैष३२ न चैष वध्यो३३ अयुध्यमानो३४ वृषवाह शुक्रः ।।३१।।

नैवाभिनाशोस्ति३५ तव प्रसादाद् हतं च तं त्वं कुरुषे प्रसादम्३६ ।

भवेत्तवेशान३७ मतं स वध्यो यथा जयस्ते समरेनिशं स्यात् ।

तथा कुरुष्वोत्तमबुद्धिबुद्ध३८ न ते महेशान समोस्ति बुद्ध्या । ।३ २।।

सनत्कुमार उवाच

इत्येवमुक्तः प्रमथेश्वरेण नन्दीश्वरेणेश्वरदेवदेवः ।

उवाच देवः प्रहसस्तदानीं स नन्दिनम्३९ सर्वगणेशनायकम् ।।३३ ।।

नन्दिन् प्रयाहि त्वरितोतिमात्रं द्विजेन्द्रबन्धुं४० दितिनन्दनानाम् ।

मध्यात्समुत्पाट्य तमानयस्व यथोपहारं धनवान्४१ मनुष्यः ।।३४।।

स एवमुक्तो वृषभध्वजेन वृषध्वजो वै वृषसिंहनादः४२ ।

जगाम तूर्णं४३ प्रविगाहृय सेनां यत्राभवद् भार्गववंशदीपः ।।३५।।

- - -- - - -- - -

२७ चोक्त्वा - घ. । २८... वदातः - क.?) । २९ सहस्रैरपि - क. ख । ३० दानवायुद्धपाला - क. ख. । ३१ सुरेषु (श) देव - क. ख. । ३२ वक्त्रः स्थितश्चैव - घ. । ३३ महानुभावः - घ. । ३३ अयुध्यमानो - घ । ३५ नैषां हि ले (।) पोस्ति - क. । ३६ हतां च तं त्वं तु कुरु प्रसादम् - क. । ३७ न चेत्तवेशान - क । ३८ युद्धं - ख. । ३९ उवाच देव- प्रहसं नन्दिनं गणनायकं - क. । ४० वर्णं - क. । ४१ बलवान् घ । ४२ नन्दीश्वरोयं भृशसिंहनादः - घ. । ४३ हन्तुं - घ. ।

- - -- - - -- - -

तं रक्ष्यमाणं दितिनन्दनैस्तैः पाशासिवृक्षोपलशूलहस्तैः ।

विक्षोभ्य दैत्यान् वृषराड् जहार शुक्रं स नन्दी शरभो यथेभम् ।।३ ६ । ।

स्रस्ताम्बरं तं च्युतभूषणं च विमुक्तकेशं रिपुणा गृहीतम् ।

विमोक्षयिष्यन्त इवाभ्यधावन्४४ सुरारयः सिंहरवान् सृजन्तः । । ३७। ।

ते वज्रशूलेषुपरश्वधानां सचक्रदण्डोपलकम्पनानाम् (?) ।

नन्दीश्वरस्योपरि दानवेन्द्रा वर्षं ववर्षुर्जलदा इवोग्राः । । ३८ । ।

स भार्गवं प्राप्य गणाधिपाग्र्यो वक्त्राग्निना शस्त्रशतानि दग्ध्वा ।

आयात् स शुक्रन्तु करे गृहीत्वा नन्दीश्वरो दानवयूथपालम्४५ ।।३ ९। ।

तेषां च तेषां च ततो बभूव प्रमुक्तशस्त्रास्त्रसुभीमपातः ।

जहीति४६ गृहणेति च वादिनां वै महाहवो देवमनःप्रतोषः । ।8.147.४० । ।

तेनान्तरेणैत्य भवस्य पार्श्वं नन्दीश्वरः क्रोधविवर्णनेत्रः ।

अयं स शुक्रो भगवन्नितीशे४७ निवेदयामास भवाय शीघ्रम् । ।४१ ।।

जग्राह शुक्रं स च४८ देवदेवो यथोपहारं शुचिना प्रदत्तम ।

वक्रस्थितं शुक्रमरिं जगार४९ न किञ्चिदुक्त्वा स हि भूतगोप्ता ।।४२।।

ततः पुनर्दानवदैत्यसैन्यं५० गणेश्वरास्तस्य तदा विजघ्नुः ।।४३ । ।

इति स्कन्दपुराणे गणयुद्धे भार्गवहरणे सप्तचत्वारिंशदुत्तरशततमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

शुक्रेथ शुक्रपतिनागीर्णेन्नेव भुजङ्गिना१ ।

बभूवुर्दानवाः सर्वे दरिद्रा इव निष्क्रियाः । । १ । ।

विशरीरा यथा जीवा गरुडा विरया२ इव ।

विहस्ता इव मातङ्गा विशृङ्गा इव गोवृषाः ।। २। ।

निर्विषा इव नागेन्द्रा निर्विद्या३ इव च द्विजाः ।

सागरा इव निस्तोया विवेगा इव मारुताः४ । । ३ । ।

- - -- - - -- - -

४४ इवाभिधावन् - क ख. । ४५ यूथपाधिपम् - - क, यूथपदानवानां - घ. । ४६ याहीति ख ४७ भगवन्निनितीद - क । ४८ च स - क. । ४९ - वक्रस्थितः - क., चिक्षेप वक्त्रे तु ५० देवसैन्यं - क ।

१ र्न्नध (र्णय?) भुजाग्निना - क., शीर्णे गठरवह्निना - घ । २ विरथा - वः । ३ अविधा क,। ४ शाकुना - ख ।

- - -- - - -- - -

पयोदा इव निश्शब्दा विशिखा इव चाग्नयः ।

गतोत्सवा व दिवसा५ विपुष्पा इव पादपाः ।।४।।

हरिणा इव संत्रस्ता विपक्षा इव पक्षिणः ।

ग्रहा इव प्रशान्ताभा ग्राहा इव जलोद्धृताः । ।५। ।

नन्दिनापहृते शुक्रे गीर्णे चापि कपर्दिना ।

दानवा जज्ञिरे शूरा दीनमानपराक्रमाः६ । ।६ ।।

वैमनस्यं परं प्राप्तो७ दानवानां रणेन्धकः ।

उवाच मेघनिनदः संयुगस्थः स दानवः । ।७।।

विक्रम्य नन्दिना शुक्रं नयता८ नयिनां वरम्९ ।

हृतानि नोद्य सर्वेषां जीवितानि न संशयः । ।८ । ।

प्रमथैर्निहतान्दैत्यान् कः पुनर्जीवयिष्यति ।

भार्गवं तमृते शुक्रं१० कोन्यो नो११ धारयिष्यति । । ९। ।

धैर्यञ्च विक्रमस्तेजः सत्वं वीर्यं बलं धृतिः ।

शत्रुभिर्नो हृतं सर्वं देवे१२ शुक्रेपवाहिते । । 8.148.१०

भार्गवेपहृते१३ देवे१४ ममापि व्यथितं मनः ।

न त्वहं संयुगं जह्यां१५ प्रमथैस्समभिद्रुतः । । १ १ । ।

संस्तम्भयत माभैष्ट युध्यध्वमरिभिः सह ।

सूदयिष्याम्यहं सर्वान् प्रमथान् सह नन्दिना । । १२ । ।

अद्यैतान्१६ विवशान् कृत्वा१७ हत्वा च त्रिदशानपि ।

भार्गवं मोक्षयिष्यामि पञ्जरस्थं यथा हरिम्१८ । । १३ । ।

स चापि योगी योगेन यदि नाम स्वयं प्रभुः ।

शरीरान्१९ निष्क्रमेत्तस्य अस्माकं शेषपालितः । । १४। ।

इत्यन्धकवचः श्रुत्वा दानवा मेघनर्दनाः ।

प्रमथानर्दयामासुर्मर्त्तव्यकृतनिश्चयाः । । १५ । ।

- -- - -- - -- - -- - -- - - - - --

६ हीननानपराक्रमाः (?) । ७ दृष्ट्वा - ख. । ८ नयिना - क., जयिना? - ख. । ९ वरः - क. । १० शुक्रं क । ११ मे - ख । १२ देवैः - ख. । १३ प्रहृते - ख । १४ देवा (वै?) - ख, । १५ जहय - क ख. । १६ अदैत्यान् - क., प्रमथान् - ख. । १७ हत्वा - क. । १८ सिंहं पञ्जरगं यथा - ख. । १९ उदरात् (?) ।

- -- - -- - -- - -- -- - -- - -- -

तत्र षाणासिवज्रौघैः कटङ्ककटशिलोपलैः ।

अन्योन्यमवकृन्तन्तस्ते चक्रुः२० कदनं महत् । ।१ ६ । ।

कार्मुकाणां विकृष्टानां विसृष्टानां च पत्रिणाम् ।

निपात्यतामसीनां च शब्दोभूद् भृशदारुणः२१ ।। १७।।

भग्नध्वजपताकानि क्षीणप्रहरणानि च ।

रुधिरास्रावचित्राणि२२ व्रणाकुसुमितानि च । ।१ ८। ।

पिपासितानि श्रान्तानि२३ हतवाजिगजानि च ।

समुद्राम्बरकल्पानि बलान्यासन् समन्ततः । । १ ९।।

अथ भूयो गजेन्द्रेण चतुर्दन्तेन गर्जता ।

अञ्जनाचलकल्पेन अञ्जनद्विपवर्चसा । ।8.148.२ ० । ।

सतूणीरपताकेन अंकुशारोषितेन च२४ ।

जम्भो दानवशार्दूल अभिदुद्राव नन्दिनम् ।।२ १ । ।

गजस्कन्धगतो दैत्यो बभौ जम्भः सतोमरः ।

कृष्णापर्वतशृंगस्थस्सबलाक इवाम्बुदः । । २२ । ।

स्तब्धलाडत्गूलदृक्कर्णः प्रसारितमहाकरः ।

चदितो दानवेन्द्रेण समधावन्महागजः । । २३ । ।

युगान्तेर्णववातस्य अनौपम्यो यथा जवः ।

अनौपम्यस्तथा तस्य जवो नागस्य धावतः।।२४। ।

तुरङ्गा ये च मातङ्गा प्रमथा ये च दानवाः ।

तस्य मार्गादपक्रान्ता मृत्योरिव यथा नराः । । २५।।

तं मत्तनागं धावन्तं नदन्तमिव नीरदम् ।

वारयामास बलवान् विक्रम्य स विनायकः ।।२६।।

स तं देववरो दन्ती२५ करिणं२६ पर्वतोपमम्२७ ।

प्रकीर्णेन कराग्रेण प्रमुखेभिजघान२८ ह । ।२७। ।

- - -- - -- - -- - - -

२०. मवकृन्तन्तः प्रचक्रुः - क. । २१ दारुणाम् - क । २२ रुधिरस्रवचित्राणि - ख । २३ भिभूतानि - ख. । २४ रोपितेन च(?) । २५ नन्दी - ख, । २६ किरिणं - क. । २७ पर्वतत्विषं - क. । २८ प्रभुखोमिजघान (?) ।

- - -- - - - -- - - -

विनायकेनाभिहतो नायकः सर्वहस्तिनाम् ।

स रुजा घोरया नुन्नो मुहूर्त्तमभवज्जडः । ।२८ ।।

अथाश्वस्य च२९ विश्रम्य३० संवर्त्यात्मकरं३१ करी ।

विनायकमुरोदेशे३२ ताडयामास नर्दयन्३३ ।।२९। ।

स विन्ध्यकूटकल्पेन तेन नागेन ताडितः ।

पदात्पदं न चलितो महासत्वो विनायकः । ।8.148.३ ० ।।

नासया स गृहीत्वा तं नासायां३४ दानवद्विपम् ।

आक्षिप्य पातयामास गिरिवर्ष्मा३५ विनायकः ।।३ १ । ।

स सिंह इव सिंहेन वनमध्ये निपातितः ।

ररास विस्फुरन्नागो मेघो वाय्वाहतो यथा । ।३ २।।

तं नागं पातययानं तु नागवक्त्रमसृक्स्रवम्३६ ।

बिभेद तोमरेणाशु करेणार्क इवाम्बुदम् ।।३ ३ । ।

मोचयन्तं तु चरणौ ग्रीवायां दानवोत्तमम ।

तेनैव तोमरेणाथ आजघान विनायकः ।।३४। ।

स सुप्रहाराभिहतो गजवक्त्रेण दानवः ।

चक्षार रुधिरं जम्भो निर्ज्जराम्भो गिरिर्यथा ।।३ ५।।

पुनश्चास्य वधाकांक्षी असिं जग्राह वीर्यवान् ।

तस्योद्यतासेर्नदतश्चिच्छित्सोर्जम्भकन्धराम्३७ ।।३ ६ ।।

असिं कुजम्भश्चिच्छेद गरुडः पन्नगं यथा ।

तञ्चापि सुविकृष्टेन शरेणासृग्भुजा तदा ।।३७। ।

कुजम्भो ह्यहनद्बाहौ वज्रेणेन्द्र३८ इवाचलम् ।

स दृढाभिहतस्तेन घूर्णितस्सालवृक्षवत्३९ ।। ३८।।

कुजम्भमभिदुद्राव केसरी कुञ्जरं यथा ।

समुच्छ्रितकरो देवस्तं दानवमभिद्रवन् ।।३९।।

- - -- -- - - - - -- -

२९ स (?)। ३० विक्रम्य - ख. । ३१ संवर्ध्यात्मकरं - ख. । ३२... मुरोद्देशे - क. ख. । ३३ निर्दयं - क. । ३४ नासया - क । ३५ व (ध) र्म्मा - ख. । ३६... वस्रजम् - -ख. । ३७ चिच्छेद जम्भकस्तदा - ख. । ३८ वजेन्द्रेण - क. । ३९... स्तालवृक्षवत् - ख. ।

- -- - - -- -- -- - --

ऐरावत इवाभाति बलोद्वृत्तो विनायकः ।

व्यंसस्तं४० धावमानं तु कुजम्भवधकांक्षिणम् । ।8.148.४० । ।

ववार स गतोंसेन४१ पातयामास तं४२ क्षितौ ।

व्यंसमंसेन४३ हत्वा तु नागवक्त्रो महाबलः । ।४१ । ।

कुजम्भस्यान्तिकं प्राप४४ सिंहस्य शरभो यथा ।

कुजम्भस्तस्य भित्वा तु शरेण करमुद्यतम् । ।४२।।

गदयाभ्यहनन्४५ मूर्ध्नि मुद्गरेण च वक्षसि ।

त्रिभिः प्रहारैः स बभौ शोणिताक्तो विनायकः ।

नागायुतसहस्रौजास्त्रिप्रभिन्न इव द्विपः । ।४३ ।।

धरायां४६ नासयादाय कुजम्भं तु विनायकः ।

प्रचिक्षेप महावीर्यो यथा भूतबलिं नरः ।।४४। ।

कुजम्भे मन्दरप्रख्ये४७ विनायकभुजेरिते ।

चुक्रुधुर्दानवाः सर्वे तेर्दयंश्च विनायकम् । ।४५।।

सोर्दितो दानवशतै४८ र्नानयुधवितक्षितः ।

चचार देवो दैत्येषु पृषतेषु यथा हरिः । ।४६ । ।

स दन्तैश्चरणैश्चापि शुण्डयाततयापि च ।

ममर्द दानवान् क्रुद्धः कुञ्जरो नड्वलानिव ।।४७। ।

ततो गणेशा ह्यपि४९ वीक्ष्य दानवैर्विनायकं शस्त्रशतैः परिक्षतम् ।

गृहीतशस्त्रा गजसिंहविक्रमा विमुक्तरावाः शतशोभिदुद्रुवुः ।।४८।।

ततः पुनः शस्त्रसहस्रवेजितं५० शरासिशक्त्यृष्टिनिपातदुःसहम् ।

गणासुराणामसुनाशनं५१ महद् बभूव युद्धं हतवाजिकुञ्जरम् ।।४९। ।

इति स्कन्दपुराणे गणयुद्धे अष्टचत्वारिंशदुत्तरशततमोध्यायः५२

- - - - - -- - - --

४० स्त्वं - क. । ४१ सङ्गतांसेन - ख., समनङ्गेन - क. । ४२ च - ख । ४३ अंशमंसेन ख. । ४४ प्राप्य - क., प्राप्तः - क । ४५ गदयास्य हनन् - क, न्यहनन् - ख. । ४६ धारयां (यत्) - क. । ४७ मन्दरप्रस्थे - ख. । ८८ गतै - कः. । ४९... पि हि - क ख. । ५० तेजितं - ख. । ५१ मसुना- शननप्रदं - क. ख. । ५२ १९७ - ख. ।

- -- - - -- - -- --

777

व्यास उवाच१

निगीर्णो ब्राह्मणः सोथ चन्द्रावयवधारिणा ।

किं चक्रे कोष्ठगस्तस्य देवदेवस्य भार्गवः । । १ । ।

कथं च तपतां श्रेष्ठो योगी योगेन स द्विजः ।

न निःसृतो योगबलाद् देवदेहान्महातपाः । । २ । ।

अन्धकश्चासुरश्रेष्ठः स तदा भार्गवं विना ।

चकार कथमावापं२ गणेशैः समभिद्रुतः । । ३ । ।

एतन्मे सर्वमखिलं खिलवेदविदां३ वर ।

कथयस्व न मे तृप्तिः शृण्वानस्येशचेष्टितम् । ।४। ।

सूत उवाच

अथैवं४ पृच्छतस्तस्य व्यासस्य मुनिसत्तमः ।

सनत्कुमारोकथयच्छुक्रस्याथ विचेष्टितम् ।।५।।

सनत्कुमार उवाच

निगीर्णे भार्गवे तेन भूतोमादेवबन्धुना ।

अन्धको निष्प्रभो जज्ञे घनरुद्धो यथा रविः । । ६। ।

दृष्टवा स्वसैन्यं प्रमथैर्भज्यमानं पुनः पुनः ।

दुद्राव रथमास्थाय स्वयमेवान्धको गणान्६ । ।७। ।

शरवज्रप्रहारैस्तैर्वज्राघातैर्द्धरा (?) इव ।

प्रमथाः पेतिरेवन्यां निस्तोया इव तोयदाः । ।८ । ।

क्रोडेषूरुकपोलेषु पृष्ठबाहूदरेषु च ।

रुरुवु७र्बाणनिर्भिन्नाः प्रमथाः कुन्जरा यथा । । ९। ।

यान्तमायान्तमप्राप्तं प्राप्तं दूरस्थमेव च ।

अपश्यद्यं यतस्तं तं निर्बिभेद शरैर्भृशम् । । 8.149.१० । ।

बिभेद शतमेकेन शतेन च शतं पुनः ।

सहस्रं च सहस्रेण कोटिं कोट्या तथैव च । । ११ । ।

- -- -- - - -- - - -

१ सन उ. - क. । २ कथमावाध - ख. । ३ बिलवेदाविदां - ख । ४ अथैनं - क. । ५ सुरसत्तमः - ख. । ६ गणम् - क । ७ रुरुधु - क. ख. ।

- -- -- - - -- - - -

ध्वजाः८ पताकाश्छत्राणि९ वैजयन्त्योङ्कुशाः कुथाः ।

चामराणि किरीटानि कुण्डलान्यम्बराणि च ।।१२।।

प्रमथानां बले यच्च कम्पते धावतेपि वा ।

तत्सर्वं चिच्छिदे तूर्णं१० शरैरन्धकदानवः ।। १३ ।।

विस्फुलिङ्गान् यथैवाग्निर्धारासारान् यथाम्बुदः११ ।

सिन्धुराजो यथोद्गारान्१२ करानिव दिवाकरः ।।१४।।

नादान् सिंहा इवारण्ये सीकरानिव कुञ्जराः ।

मुमोच बाणाँस्तीक्ष्णाग्रान् परसैन्यविमर्दनान्१३ ।।१५।।

अन्धके युध्यमाने तु निश्चयेनासुरोत्तमे१४ ।

असुरा अप्ययुध्यन्त१५ निश्चयेनान्धकादनु ।।१ ६। ।

निवातकवचा ये ते अन्योन्यसदृशा भृशम् ।

चक्रुस्ते बहवो युद्धं रुद्रैश्च बहुभिः सह । ।१७।।

कालेयाः षष्टिसाहस्राः कालकल्पा महासुराः१६ ।

बाहुजैः षष्टिसाहस्रैः प्रमथैर्युयुधुः सह । । १८।।

प्रह्लादश्चानुह्लादश्च संह्लादः शिनिबाष्कलौ ।

विरोचनो बलिर्बाणः कुजम्भोथावनिञ्जयः । ।१ ९।।

अञ्जकः१७ कालनेमिश्च नमुचिर्व्यंस एव च ।

एकादशैते प्रख्याता एकादशरविप्रभाः । ।8.149.२ ० ।।

एकादशैव प्रमथानर्दयन् कलहैषिणः ।

प्रभामयं वीरभद्रं विट्पतिं पिङ्गलं तथा । । २१ ।।

वेगपं पवनादं च सोमार्काप्यायनावपि ।

संवर्त्तकानलञ्चैव१८ पावकाप्यायनावपि (?) ।। २२ । ।

यक्षोन्नदश्च बलवान् विद्युत्केशश्च राक्षसः१९ ।

प्रह्लादप्रमुखैरेतैर्दानवैर्देवपुङ्गवाः ।।२३ । ।

- - - -- - --

८ ध्वजान् - क. । ९.. च्छत्राणि - क. । १० चिच्छेद सर्वं तत्तर्णू' (?) । ११. निवाम्बुदः - क. । १२ सिन्धुराज इवोद्गारान् - क. । १३ विमर्दनीम् - क. । १४ दानवोत्तमे - ख. । १५ असुरा अपि युध्यन्ति - क । १६ महाबलाः - ख. १७ अन्धकः - क., अज (जं) कः (?) । १८ श्चैव - -क. । १९ दानवः - ख. ।

- - -- - - -- - -

विहस्तशस्त्रकवचावृताः शस्त्रशताचिताः ।

द्वारपालाश्च रुद्रणां रुद्राणां ये च सूनवः । ।२४। ।

स्कन्दपारिषदा२० ये च ये च शक्तिगणेश्वराः२१ ।

ते दनोस्तनयै२२स्सार्धं दनोः पुत्रान्वयाश्च२३ ये ।

चक्रुः कृतान्तसदृशाः कलहं कलहप्रियाः ।।२५।।

तस्मिन् तथा वर्तित संप्रहारे विशीर्णहराभरणस्रगस्त्रैः२४ ।

व्याविद्धवस्त्रा२५ विकसत्सुनेत्रा नेदुः सुराः सिद्धगणाश्च खस्थाः । । २६।।

इति स्कन्दपुराणे गणयुद्धे ऊनपंचाशदुत्तरशततमोध्यायः२६

व्यास उवाच

मायावीर्यं च वीर्यं च अन्धकस्यामरद्विषः ।

सृष्टं भगवता सम्यग् देवरूपनिमित्तजम् ।। १ ।।

निगीर्णो यस्य देवेन शरीरे भार्गवो मुनिः ।

कथं तु कृतवांस्तत्र देवदेवशरीरगः । ।२। ।

कथं च तपसो वीर्याद् योगवीर्याच्च स द्विजः ।

श्वेताभ्रादिव वै चन्द्रो निःसृतो१ भृगुनन्दनः ।।३ । ।

एतत् कौतूहलं जातं ममाद्य मुनिसत्तम ।

कथयेशानचरितं भार्गवस्य च धीमतः ।।४। ।

सूत उवाच

स एवमुक्तो व्यासेन पद्मगर्भसुतः प्रभुः ।

सनत्कुमारोकथयच्छिवाच्छुक्रस्य निर्गमम् । ।५। ।

देहे तस्य तदा शम्भोः शुक्रो विनिहतद्युतिः२ ।

छिद्रान्वेषी भ्रमन्नेव अनिकेतो यथानिलः ।।६।।

- - -- - - -- - -

२० पदा - क. । २१ स - क., भक्तिगणेश्वराः - ख. । २२.. स्तनया - क. । २३ पुत्राश्रयाश्च - ख । २४ हाराभरणा - क.,... स्रगस्त्राः - ख. । २५ व्याविध्यवस्त्रा - क । २६ १९८ - ख ।

१ निभृतो - क. । २ विनिहितद्युतिः - क. ।

- - -- - - -- - -

स लोकानग्निवर्णाभान् रुद्रकोटिशतैर्वृतान ।

रुद्रकन्याविचरितान् रुद्रदेहेभ्यपश्यत । ।७ । ।

कुन्देन्दुशंखवर्णानां दंष्ट्रिणां नखिनामपि ।

दीर्घलाङ्गूलजुष्टानां सदर्पाणां क्षमावताम्३ । ।८ ।।

ज्वलनप्रभकेशानां नन्द्यावर्तकधारिणाम् ।

किंशुकप्रभजिह्वानां कैलासगिरिवर्ष्मणाम् । । ९। ।

अग्निबन्धनबद्धानां४ सिंहानां भीमरूपिणाम् ।

सहस्रं ददृशे देहे देवदेवस्य भार्गवः । । 8.150.१० । ।

सुरांश्च सेन्द्रान् सादित्यान्५ साप्सरोगणमानवान्६ ।

गणेशासुरयुद्धं च सोपश्यद्धरदेहगः७ । । ११ ।।

वर्षाणां तु शतं कुक्षौ भ्रममाणो भवस्य सः८ ।

न तस्य ददृशे छिद्रं शुचेरिव यथा कलिः । ।१ २ । ।

योगमप्यस्य सैश्वर्यमणिमादिगुणान्वितम्९ ।

प्रजहार महादेवो मनोवाग्यतचेतसः१० । । १३ । ।

अथ शब्दो महानासीत् प्रमथासुरसैन्ययोः ।

तं श्रुत्वा शब्दमाविग्नो भार्गवः प्रतिबोधितः ।।१४। ।

सोन्तर्गत उमाभर्तुर्ब्राह्मणस्तपसैधितः११ ।

तुष्टावेष्टैः स्तवैर्देवं सोमं सोमविभूषणम् । । १ ५। ।

आपद्भावं प्रपन्नस्य तस्य देवेन शूलिना ।

लिङ्गेन निष्क्रमस्वेति प्रसादाभ्युदयः१२ कृतः । ।१ ६।।

सूक्ष्मरूपस्ततो भूत्वा स शुक्रो मुनिसत्तमः ।

शुक्रवन्निःसृतो लिङ्गाद् देवदेवस्य धीमतः । । १७।।

शुक्रवन्निःसृतो यस्माच्छिश्नाद् भार्गवनन्दनः ।

तस्माच्छुक्र इति ख्यातिं गतो गतिमतां वरः । । १८ । ।

- - -- - - -- - -

३ ? ४ ? ५ आदित्यान् - ६. अप्सरोगणमानवान् - क. ७ अपश्यद्धरदेहजः - क. । ८ च - क । ९ गगान्वित. - खे । १० वाग्यतचेतसः - क, । ११ स्तपसेधितः - क ख. । १२ प्रा (प्र) सादः प रम - ख. ।

- - -- - - -- - -

वन्दमानश्च१३ तेनोक्तः पयोदपतिकेतुना ।

शुक्रवन्निःसृतो मेद्य यस्मात्त्वं भृगुनन्दन । । १ ९। ।

कर्मणा तेन शुक्रोसि मम पुत्रश्च गम्यताम् ।

इत्येवमुक्तो देवेन शुक्रोर्कसदृशद्युतिः । ।8.150.२ ० । ।

विवेश दानवानीकं मेघानीकं शशी यथा१४ ।

तं दृष्टवा चन्द्रसंकाशं चन्द्रोदयनिभोदयम् । । २१ । ।

चन्द्रोदये यथा नृणां प्रीतिरासीत् सुरद्विषाम् ।

ते दृष्टवा दनुदैतेयाः शुक्रं चन्द्रसमप्रभम् । । २२ ।।

सर्वे सिंहरवाँश्चक्रुः१५ संप्रहृष्टा युयुत्सवः ।

निहता दानवा ये तु प्रमथैर्जितकाशिभिः । । २३ । ।

तानागतान्मृत्युमुखान्मेनिरे भार्गवागमात्१६ ।

ववन्दुस्तं१७ ननन्दुश्च प्रसेदुश्च१८ महासुराः । ।२४।।

शुक्रोदयमुदं लेभे स दानवमहार्णवः ।

यथा चन्द्रोदये नित्यं सागरो राक्षसैर्युतः ।। २५।।

अथ शाखो विशाखश्च छागवक्त्रश्चतुर्मुखः ।

नन्दी च सोमनन्दी च नन्दिषेणश्च वीर्यवान् । । २६ । ।

घण्टाकर्णः शंकुकर्णः कुण्डोदरमहोदरौ ।

विट्पतिर्वीरभद्रश्च स च देवः प्रभामयः । ।२७। ।

संवर्तकानलोर्वौ१९ च यशोदीप्तो२० विभाकरः ।

वेगपश्च२१ शिखण्डी च ताम्रचूडश्च कुक्कुटः२२ । । २८ । ।

अन्नदः पिङ्गलो यक्षः पिङ्गलश्च वटुः२३ पटुः ।

विद्युत्केशः सुकेशश्च राक्षसौ चापराजितौ । । २९ । ।

एते चान्ये च गणपा लोकपालसमत्विषः ।

विविशुर्दानवानीकं शुक्रोदयसमुद्धतम् ।, 8.150.३० । ।

- - -- - - -- - -

१३ वन्द्यमानश्च - क. । १८ शशिर्यथा - क ख. । १५ चक्रुस्सर्वे सिंहनादान्., ना (न) दाँ.. - ख. । १६ शुक्रोद्गमात् - क. ख. । १७ ववन्दुश्च - क. ख । १८ प्रक्ष्येदुश्च - ख । १९ संवर्त्तकानलोकौ - ख., नलोवौ - ग । २० दीप्तौ - क. ग. । २१ वेणपश्च - क., छगपश्च - क. । २२ कुर्कुटः - ख. । २३ पटुः - क. ।

- - -- - - -- - -

अथ वादित्रशब्दास्तु सिंहनाहरवैः सह ।

बभूवुः सेनयोरुग्राः सर्वभूतप्रकम्पनाः । । ३१ ।।

ततः प्रहरर्णेर्घोरैस्तुण्डनिर्वापितैस्तलैः२४ ।

परस्परं समासाद्य निर्जघ्नुस्ते२५ परस्परम् । ।३ २ । ।

नन्दीश्वरं पुरस्कृत्य कार्त्तिकेयञ्च षण्मुखम् ।

मृद्रन्ति२६ प्रमथा दैत्यान् सर्पाँस्ताक्ष्र्य इवाहवे । ।३ ३ ।।

असिपातावलूनाग्रा मुशलाहतमस्तकाः ।

दानवाः शेरते भूमौ वज्रभिन्ना इवाचलाः ।।३४।।

शरनिर्भिन्ननिर्भग्नाः२७ संभग्नोरुप्रबाहवः

रिरिङ्गुस्समरे२८ दैत्याः सर्पास्ताक्ष्यार्दिता इव ।।३५। ।

भग्नत्रिकोरुजघना२९ घनबाणावपीडिताः३० ।

दैत्या विनिष्टनन्त्यार्त्तास्तोयपूर्णा इवाम्बुदाः । ।३ ६।।

तस्मिन् गणपदैत्यानां मथने भृशदारुणे ।

बभूव पूर्णा३१ दैत्यानां३२ धरा द्यौरिव नीरदैः । । ३७।।
किरीटैर्मुकुटैर्हारैर्वलयाभरणाङ्गदैः ।

पारिहार्यैस्स३३ केयूरैः श्रोणीसूत्रैस्सकुण्डलैः३४ । ।३८।।

शिरस्त्रैर्मणिभिः शुभ्रैर्ग्रैवेयैरपि सुप्रभैः ।

स्रग्दामैश्चारुकुसुमैर्नेत्रै रत्नाग्रबाहुभिः३५ । । ३९ ।।

अस्त्रैः शस्त्रैश्च वस्त्रैश्च छत्रै३६ श्चेन्दुसमप्रभैः ।

रक्तकुंकुमचित्राङ्गी३७ नानाभरणभूषणा३८ । ।8.150.४० ।।

धनाढ्या स्त्रीरिवाभाति तत्र तत्र रणावनिः ।

सिंहानामिव दृप्तानां हस्तिनामपि वा यथा । ।४१ ।।

उत्साहोभूद् गणेशानां दानवान् संमप्रर्दताम् ।

ते हन्यमानाशरणा३९ भयार्त्ताः शरणार्थिनः । ।४२। ।

- - -- - - -- - -

२४ निर्घाचितैस्तलैः - ख. । २५ निजघ्नु - क.. । २६ ममर्दुः (?) । २७ निर्म्मग्नाः - ख. । २८ ररङगुःसमरे - क. । २९ त्रिसा (का) स्थिजघना - ख. । ३० बाणग्रपीडिताः (?) । ३१ देव - ख. । ३२... दित्यानां - क., दिव्यानां - ग. । ३३ परिहार्यैश्च - ख । ३४.. स्सबन्धनैः - ख । ३५ रत्नाग्रबा- हुभिः - क । ३६ तीक्ष्णैः - ख. । ३७ रणकुङ्कुमचित्राङ्गी - क. ख. ग. । ३८ भूषिता - ख. । ३९ आहन्यभानाशरणाः - ख, ।

- - -- - - -- - -

प्रमथैरनुबद्धाश्च दानवाः सागरं श्रिताः ।

दृष्ट्वा तद्रेचितं४० सैन्यं दानवैः प्रमथार्दितैः । ।४३ ।।

प्रविष्टेषु च दैत्येषु सागरं मकरालयम् ।

भार्गवः सुमहातेजा यथाग्निरिव मूर्छितः । ।४४। ।

स समुद्रालयान् दैत्याञ्छशाप कुपितो भृशम् ।

यस्मात्सहायानुत्सृज्य मां चापि पितृवद्धितम् । ।४५। ।

प्राणत्राणार्थमबलाः प्रविष्टाः स्थ४१ पयोनिधिम् ।

तस्मात्तत्रैव निर्ह्रीका४२ मम शापपरिक्षताः ।।४६।।

मीनभावमनुप्राप्ता४३ जाताजाता भविष्यथ ।

यावल्लोका भविष्यन्ति पर्वताश्च ससागराः ।।४७। ।

तावद्यूयं जले मत्स्या भविष्यथ जलेचराः ।

नरमांसाशनाः पापा नरभक्ष्या भविष्यथ ।।४८। ।

क्षपयिष्यथ मच्छापं वर्षकोटीशतान्युत ।

इति शापहतान् शेषान्४४ कृत्वार्णवजलौकसः४५ ।

विरराम महातेजाः शुक्रश्चन्द्रसमद्युतिः ।।४९। ।

सनत्कुमार उवाच

ततस्ते वार्धितोयेषु गुरुशापहतासुराः ।

सायुधाः सतनुत्राश्च दृश्यन्ते दंशिताश्च ह । ।8.150.५० ।।

अन्धकं तु ततः शुक्रः४६ शुक्रारिभयविह्वलम्४७ ।

उवाच पाणिना स्पृश्य जीवयन्निव तं गिरा । ५१ । ।

माभैस्त्वं४८ दानवश्रेष्ठ प्रतियुध्यस्व४९ शत्रुषु ।

अहं त्वां धारयिष्यामि आहार इव जीवितम् ।।५२ । ।

इत्येवमुक्तः शुक्रेण सोन्धको दानवेश्वरः ।

एवमेतदिति प्रोच्य रुरोध प्रमथान् रणे । ।५३ । ।

- - -- - - -- - -

४० तद्रचितं - ख. । ४१. स्तु - क. ग. । ४२ निस्ती (श्री) का - ख. । ४३ ग्रासभावमनुप्राप्ता - क. ग. । ४४ चैतान् - ख.. तेषां - ग. । ४ र जलौकसान् - क. ग. । ४६ शुकाः - क । ४७ शुक्रारिं - क । ४८ भीस्त्वं - क. । ४९.. बुद्धस्य - क., युद्धस्व ख. - ग. ।

- - -- - - -- - -

ततः प्रविष्टेष्वसुरेषु सागरं निहन्यमानेषु च शङ्करानुगैः ।

दधार सर्वान्प्रमथान् तदान्धको५० नदीनदान् भूरिजलो यथार्णवः । ।५४। ।

स नन्दिनं द्वादशभिः पराभिनत् तदान्धकः पञ्चभिरेव चाग्निजम् ।

विशाखशाखौ दशभिः शतेन च स नैगमेषं प्रतुतोद दानवः । ।५ ५ ।

स वीरभद्रं च तथा च विट्पतिं प्रभामयं यक्षवरं च पिङ्गलम् ।

विबभेद बाणैस्तपनीयभूषणैर्यथाङ्कुशाग्रैरिव हस्तिपो गजम्५१ । ।५ ६; ।

न सोस्ति तस्मिन् पुरतो न पृष्ठतो हयो गजो वा प्रमथोथवेतरः ।

शरान्न यो धारयतेन्धकेरितान् प्रदीप्तकालानलसूर्यसन्निभान् । ।५७ ।।

विवृश्चिताश्चन्दनवद् गणेश्वरा भुजोदरे वक्षसि५२ मूर्ध्नि चासकृत् ।

निरुद्यमास्तस्थुरमित्रनन्दना यथा गजाः पञ्जरबन्धबन्धनाः५३ । ।५८।।

ततोसुरैः सिंहरवास्तदा कृताः सशंखभेरीशतदुन्दुभोत्कटाः५४ ।

पुनश्च युद्धं प्रबभौ भयानकं गणेश्वराणां सह दानवेश्वरैः ।।५९। ।

इति स्कन्दपुराणे गणयुद्धे सुरशापे पञ्चाशदुत्तरशततमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

वर्तमानेन्धके युद्धे विद्रवत्सु गणेषु च ।

त्रिदशाधिपतिं शक्रमित्युवाच पितामहः । । १ ।।

विमुखान्पश्य भद्रन्ते प्रमथानमरधिप ।

काल्यमानान् रणे घोरैर्दानवैरन्धकेन१ ।।२ ।।

निहतान्निहतानेष प्रथमैर्दानवान् युधि ।

शुक्र उज्जीवयन्नास्ते सस्यानि२ जलदो३ यथा । ।३ । ।

असौ विकृष्टचापश्च सेन्द्रायुधघनोपमः ।

सृजतीषुमयं वर्षमन्धकः क्षपयन् रिपून् ।।४। ।

- - -- - - -- - -

५० स्तथान्धको ख. । ५१ गजान् - ख ग. ५२ चक्षुषि - ग. ५३ बद्धबन्धनाः ख। ५४.. कोत्कटाः - ख. ।

१ घोरे दानवैरन्धकेन (?) । २ सस्यं हि - ख., सस्यं ह्य - क. । ३ तोयदो - ख., म्बुमुचो - क. ।

- - -- - - -- - -

785

प्रमथाभ्यर्दनं ह्येतदहितं ह्ययशस्करम् ।

क्षममाणा ह्यतिष्ठध्वं कस्मादेतत् पराजयम् । । ५। ।

जित्वा ह्येष गणन्सर्वानन्धको दानवेश्वरः४ ।

अस्माकमपि५ मूलानि निर्मूलानि करिष्यति । । ६। ।

तद्यावदेष नो बाणैः प्रमथान्नयति क्षयम् ।

तावदेव वयं पार्ष्णिं गृह्णाम कृत्तिवाससः । ।७।।

एवं तव च कार्यार्थः सेत्स्यते देवताधिप ।

रुद्रस्य च कृतं ह्येवं भविष्यति महत् प्रियम् । ।८। ।

स्वयम्भुवचनं श्रुत्वा बलवृत्रनिबर्हणः ।

युक्तमेतदिति प्रोच्य सुरान् सुरपतिर्जगौ । । ९। ।

गृहीतवर्मशस्त्रास्त्राः शीघ्रं शीघ्रपराक्रमाः ।

साहाय्यं करवामाद्य६ गणानां युध्यतां रणे । । 8.151.१० । ।

ततो नारायणानन्तौ७ नरेन्द्रौ चन्द्र८ एव च ।

स्वयम्भुरनलो वायुः सूर्यो धनद एव च । । ११ । ।

पूषार्यमा भगो मित्रो यमश्च रविनन्दनः ।

अंश९स्त्वष्टा जयश्चैव जयन्तश्चैव शक्रजः । । १ २। ।

मरुतो वसवः साध्यास्तथाश्विगरुडोरगाः ।

तुषिताश्चैव लेखाश्च विश्वेदेवाश्च गुह्यकाः । । १३ ।।

गन्धर्वाश्चैव यक्षाश्च१० ये चान्ये देवपक्षिणः ।

ते सर्वे वातरन् युद्धे११ हन्तुकामास्तथान्धकम्।।१४।।

अथ दुन्दुभिशब्दाश्च सिंहनादाश्च भैरवाः ।

बभूवुर्देवसैन्येषु प्रमथानां प्रियंकराः । । १ ५।।

देवैः पतद्भिस्तत्सैन्यं दानवानां विलोडितम् ।

प्रभूतमीनं क्षीणाम्बु राजहंसैर्यथा सरः ।।१ ६। ।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

४ दानवैस्सह - क. ख. । ५ युष्माकमपि - ख. । ६ कुर्म देवस्य - क. ख । ७ नारायणोनन्तो (?) । ८ नरेन्द्रचन्द्र (?) । ९ अंशु - ख. । १० योद्धुकामाश्च - ख. । ११ .. वतरन् युद्धे - क. ख. ।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

786

ततो हलहलाशब्दः संजज्ञेतीवभैरवः ।

देवताध्युषिते सैन्ये दानवानां समाकुले । । १७। ।

सामुद्रमम्भस्तिमिभिर्घनैरिव यथा नभः ।

कफपित्तैर्यथा देहो गरुडैर्भोगिनो यथा । ।१ ८। ।

तथा तदन्धकबलं बलेन त्रिदिवौकसाम् ।

मुहूर्तेन कृतं सर्वं विहस्तकवचध्वजम्१२ ।। १ ९। ।

एकतः सेन्द्रकै१३ र्देवैरेकतश्च गणेश्वरैः ।

हन्यते दानवानीकमजा१४ वृकशतैरिव । ।8.151.२ ० ।।

वज्रोद्यतकरो देवो देवानां देवपुङ्गवः ।

ओङ्कार इव वेदानां१५ तेषामासीत् पुरस्सरः । ।२ १ । ।

वज्रास्त्रपावकेनेन्द्रो ददाह समरे रिपून् ।

दुरितानि तु सर्वाणि प्रायश्चित्तानलो यथा । ।२२।।

देवैश्च प्रमथैश्चैव हन्यमाने बलेन्धकः ।

उवाच क्रोधरागान्धो दानवान्दानवाधिपः । ।२ ३ ।।

उत्पाद्य वैरं रुद्रेण सर्वलोकाभिरक्षिणा ।

न शक्यं प्रमथान् जेतुमनिर्विण्णैः सहामरान्१६ ।।२४।।

मरणाच्च न१७ भेतव्यं युध्यध्वं दैत्यदानवाः।

भार्गवस्तिष्ठति ह्येष यो नः संजीवयिष्यति ।।२५।।

तत् प्राणेष्वदयन्तो वै यूयं देवगणेश्वरान् ।

यथाबलं यथोत्साहं वारयध्वमशङ्किताः । ।२६। ।

मायाभिरेतान् बह्वीभिर्गूढाभिर्गूढरूपिणः ।

निवारयत युद्धेन सर्वान् देवान् समागतान् ।।२७। ।

इत्युक्ता१८ - - - - - - - - - - - - - - ।

- - - चक्रुर्घोराणि कल्पान्ते नीरदा इव । ।२८।।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

१२ विध्वस्तकवचध्वजम् (?) । १३ सैन्यकै - ख । १८ शतानीकमाजं (?) । १५ देवानां - क. ख.. । १६ सहामराः सहामरारे (?) - क. । १७ मरणान्न च - ख । १८ इत्युक्त्वा - क. ख. ।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

787

धनुःशब्दान् प्रकुर्वाणाः सिंहनादरवांस्तथा१९ ।

दुद्रुवुर्दानवा देवानन्धकेन प्रचोदिताः ।।२९।।

विकृष्य तु महाचापं२० सागराम्बुदनर्दनः १ ।

रुद्रमुद्दिश्य वेगेन ससारान्धकदानवः ।।8.151.३ ० ।।

तं दानवेन्द्रं दुर्वारं धावमान - - - - ।

वारयामास शैलादिर्धर्मचित्तमिवाशुभम् ।

- - - - - - - - - - - - - - - - - - ।।३१।।

स' नन्दिनं त्रिभिर्बाणैर्ज्वलनादित्यसन्निभैः ।

निबिभेदान्धकः क्रोधाद् बाहुमध्ये निपीडयन् ।।३२।।

गाढं विदारितस्तेन दानवेन गणेश्वरः ।

सं२२ जुघूर्ण तदा नन्दी वायुनुन्नो यथा द्रुमः ।।३३।।

घूर्णमानो बभौ नन्दी मृष्टकुण्लभूषणः ।

चलत्पल्लवपुष्पाढ्यो यथाशोकतरुस्तथा ।।३४।।

ततश्चिरात्समाश्वस्य सुयशाः सुयशापतिः ।

वज्रमूर्जितमुत्क्षिप्य सोन्धकाय ससर्ज ह ।।३५।।

तत्पावकरविप्रख्यं वज्रमागतमूर्जितम् ।

व्यष्टम्भयत बाणौघैरन्धकः प्रजहास च । ।३६।।

हसतस्तस्य२३ नेत्राभ्यां सुभ्रूभ्यामश्रुबिन्दवः ।

न्यस्रवन्त यथार्कस्य किरणा दीप्तमण्डलात् ।।३७।।

भूतराज२५स्तस्तोत्पाट्य द्रुमं व्याकुलपल्लवम् ।

हतोसि हेन्धकेत्युक्त्वा ससर्ज च जगर्ज च ।।३८।।

तं धावमानमाकाशे तरुमारुतवीजिताः२६ ।

अनुव्रजन्ति भ्रमरा मित्रं व्यसनगं यथा ।।३९।।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

१९.. स्तदा - क. । २० महच्चापं - क । २१.. नर्दनं - क. ख.,.. वन्नदन् (?) । २२ स - क. । २३ हतस्य तस्य - ख. । २४ शुभ्राभ्यामश्रुबिन्दवः - क., शुभाभ्या.. - ख. । २५ भूतराज्य - क. । २६ मरुतजीवितम् - ख,, जीविताः - क. ।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

तमप्यस्यान्धको बाणैश्चारुकाञ्चनभूषणैः ।

चकर्त धर्ता२७ लोकानां दितिगर्भं यथाहिहा । ।8.151.४० ।।

वृक्षे कृते ततो नन्दी समृगव्यालपन्नगम् ।

मन्दराग्रं समुत्पाट्य दुद्रावान्धकमाहवे । ।४१ । ।

गिरिकूटं तु तं नन्दी गिरिकूटवनालयः ।

अपातयद्रथे तस्य विन्ध्ये वज्रमिवाहिहा । ।४२ । ।

स रथस्तेन शृङ्गेण नन्दिना दृढमाहतः ।

सचक्रकूबरहयः पांसुसायुज्यमागमत्२८ । ।४३ । ।

ततोन्धकरथं दृष्ट्वा सचक्राक्षं विचूर्णितम् ।

नेदुर्देवाः सगन्धर्वाः प्रमथाश्च सगुह्यकाः । ।४४। ।

ततोन्धकस्त्रिशूलेन नदित्वा कालमेघवत् ।

नन्दिनं ताडयामास गजेन्द्र इव पादपम् । ४५। ।

त्रिशूलिदयितस्तेन त्रिशूलेनाभिताडितः ।

नन्दी विह्वलसर्वाङ्गश्चकम्पेन्तर्जलेन्दुवत् ।।४६। ।

नन्दीश्वरे घूर्णमाने प्रहारेण भृशार्दिते ।

असुराणां बले जज्ञे सिंहनादरवो मुहुः । ।४७ । ।

सिंहनादेन शत्रूणां तेन नन्दी प्रबोधितः ।

परश्वधेनाभ्यहनदन्धकं भूतबान्धवः । ।४८। ।

परश्वधहतो रक्तं चक्षरान्धकदानवः ।

गजदन्ताहतो रक्तं स्वरसं चन्दनो यथा । ।४९ ।।

अन्धकं विरथं दृष्ट्वा ररक्षुरमरद्विषः ।

आशास्ववस्थिता२९ देवा यथा लोकमिमं तथा३० ।।8.151.५० । ।

अथ बाणो बलेः पुत्रो बाणपुष्पसमप्रभः

अन्धकं रथयानेन संपादयत दानवः३१ । । ५१ । ।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

२७ भर्ता (?)। २८ पांशुपा?योज्यमानयत् क.। २९ वस्था ख। ३० यदा क। ३१ दानवः सुमपादयत् (?) ।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

स तं रथं दानवेन्द्र आरुरोह तदान्धकः ।

यथोदयं३२ तु भगवान् दिनकृत् पूर्णमण्डलः३३ ।।५२ ।।

ततः पुनर्युज्यत देवदानवैः३४ प्रकर्तुकामैः कलहं सुदारुणम् ।

त्रिशूलवज्राशनिःसायकै रणे प्रधूपितोग्निर्ज्वलितस्तरां बभौ३५ ।।५३ ।।

इति स्कन्दपुराणे न्धकनन्दियुद्धे एकपञ्चाशदुत्तरशततमोध्यायः३६

सनत्कुमार उवाच

विष्णु१ मर्द्यमानं तु दानवान् दानवार्दनम् ।

जम्भोम्बुद इवारावं कृत्वा दुद्राव दानवः । ।१ । ।

तमापतन्तं दृष्ट्वा तु जम्भमम्बुदनिस्वनम् ।

न स संविविजे देवः सिंहो दृष्ट्वेव कुञ्जरम् । ।२ ।।

कुजम्भश्चैव जम्भश्च यवीयान दानवाचलः ।

अनन्तमन्तं शत्रूणामाववार ररास च । ।३ । ।

वृत्रोञ्जनगिरिप्रख्यः संवर्त्त कनिकाशदृक्२ ।

जिघृक्षुरभ्यगादिन्द्रं नदमानः३ पयोदवत् । ।४।।

तं धावन्तं नदन्तं च दानवं शतलोचनः ।

कुहरे गिरीसंकाश४ माजघान पुरन्दरः । ।५। ।

भावयत्यो (?) गदायोधी शतायुं वायुमाहवे ।

योद्धु कामोभ्ययात्तूर्णं जगर्ज च जहास च ।। ६ । ।

तुहुण्डहुण्डावश्विभ्यामयुध्येतां महासुरौ ।

प्रह्लादेन भगस्सार्धमंशेन च विरोचनः । ।७। ।

अर्यमाणं यमञ्चैवा७युद्धेतां विल्वकेल्वलौ८ ।

विप्रचित्तिमुखा ये च बलिष्वग्रा९ महासुराः ।।८ । ।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

३२ यथोदग्रं - क । ३३ पूर्णमण्डलं - क. । ३४... र्गणपतिदेवदानवैः - - क. । ३५ प्रधूपितज्वालितर बभौ रणम् - क. । ३६ आ २०० ख।

१ विष्णुं - क । २ पिनाकधृक् ख । ३ नर्दमानः ख। ४ गिरिसंकाशे क। ५ ररास ख ६ अर्यमन्तं - क, आर्य ख। ७ यमञ्चैव क. ख.। ८ युध्येतामित? केल्वलौ क । ग्राम - ख. ।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

गणेश्वराँस्ते देवाँश्च अयुध्यन्त सहस्रशः ।

अन्धकस्तु समागम्य नन्दिनं१० दानवर्षभः । ।९। ।

ततक्षे वत्सरदनैः११ शरैः कार्मुकनिःसृतैः ।

सोन्धकेन दृढं विद्धः शरैर्मर्मविदारणैः । । 8.152.१० ।।

चुकोप नन्दी क्रुद्धश्च ससारान्धकमहाहवे ।

सवज्रमुद्यम्य करं दिवाकरकरप्रभम् । ।१ १ । ।

ररास नन्दी संरब्धः पयोद इव संक्षये ।

वज्रेण शतधारेण सोन्धकस्य गणेश्वरः । । १२ ।।

चूर्णयामास तुरगान्नियन्तारं रथं तथा ।

ततोन्धकं कर्णमूले कुण्डलालकशोभिते । । १३ ।।

आजघान घनारावो वरदश्चारुकुण्डलः१२ ।

तेनाप्यपावृत्य हस्तो हस्तिहस्तनिभस्ततः । । १४।।

पातितो नन्दिनः क्रोडे कुञ्जरेणेव संयुगे ।

अपहस्ताहतस्तेन१३ दानवेन गणेश्वरः ।। १ ५। ।

अपासर्पत् पदान्यष्टौ तान्येवापतितः पुनः ।

साधु साध्विति वै दैत्यास्ततो ह्यन्धकमब्रुवन् । । १ ६।।

स तेन सुप्रहारेण दानवं प्रति रोषितः ।

क्रोधमाहारयन्तीव्रमभिदुद्राव चैव हि१४ । । १७। ।

तस्य गत्वा धनुश्चित्रं कवचं च महाप्रभम् ।

वज्रेण शतधारेण खण्डशः प्रचकार ह ।। १८।।

बाहुपाशेन चैवैनं बद्ध्वा भूतपतिः स्वयम् ।

इयेष भूमौ निष्पेष्टुमन्धकश्चावमोचयत् ।। १९। ।

स मोचयित्वा ह्यात्मानं मायामास्थाय मोहनीम् ।

अभिदुद्राव शैलादिं तिष्ठतिष्ठेति चोचिवान्१५ । ।8.152.२ ० ।।

- - - -- - - - - - - - -- - - - - -- - - - -

१० नन्दिना - क. ख. । ११ वस्त्रवदनै - क. । १२ कुण्डलं - क । १३ अपाहस्ताहतस्तेन - क., अपहस्ताद्धतस्तेन - ख. । १४ ह - ख. । १५ चाब्रवीत् - ख. ।

- - - -- - - - - - - - -- - - - - -- - - - -

तमापतन्तं वेगेन गणेश्वरमहत्तराः ।

सर्वे संक्रुद्धमनसो विविधायुधपाणयः । ।२ १ । ।

नन्दिषेणः सोमनन्दी शंकुकर्णो महोदरः ।

घण्टाकर्णो वीरभद्रः स च देवः प्रभामयः ।।२२ । ।

भर्त्तारमभिरक्षन्तस्तेषां पारिषदाग्रगाः१६ ।

अन्धकं योधयन्ति स्म सिंहाः१७ शक्रगजं१८ यथा ।।२३ ।।

तं नन्दिषेणः शूलेन सोमनन्दी च मुष्टिना ।

शरेण वीरभद्रश्च घण्टाकर्णोसिनापि च । ।२४। ।

शङ्कुकर्णो चलाग्रेण पादपेन प्रभामयः ।

अन्धकं चिच्छिदुर्देवा द्रमिडा१९ इव चन्दनम् । ।२५। ।

नन्दीश्वरस्तु गणपो गणपैर्विमुखीकृतम् ।

आजघानोत्तमाङ्गे तु अन्धकं दानवाधिपम् ।।२६। ।

दृष्ट्वासुरपतिं देवैर्गणपैः समभिद्रुतम् ।

असुराणां बले जज्ञे धाव गृह्णेति निस्वनः । ।२७। ।

ततोसुराः समाजग्मुः प्रह्लादप्रमुखा द्रुतम् ।

तान्युद्धायागतानेको विष्णुः सर्वानदीधरत् ।।२८। ।

चक्रहस्तं तु दृष्ट्वैवं विक्रान्तं रणमूर्धनि ।

चकार सुमहद्वेगमन्धकः क्रोधमूर्च्छितः । ।२९। ।

व्यायच्छमानं निश्चेष्टं प्रधावन्तं प्रगर्जितम् ।

यं यतः२० पश्यतेसौ वै२१ तन्तं विव्याध सायकैः ।। 8.152.३० ।।

पृथवः पीतनिशिता गरुडाङ्गरुहन्धराः२२ ।

अन्धकस्य शरा घोराश्च्यवन्ते२३ धनुषोक्षयाः ।।३ १ । ।

मुखेषु दन्तवेष्टेषु उदरेषु करेषु च ।

अन्धकेन गजा विद्धास्त्यजन्त्यतिमदा मदम् । ।३ २। ।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

१६ एते - क., एतेषां पार्षदाग्रगाः - ख । १७ सिंहः - क, सिंहाः - ख. । १८ गजान् - क., गजं - ख । १९ द्राविडा (?) । २० यन्तु (?) । २१ सोरि(म्) - क. । २२... स्वराः - क. । २३. श्चव्यन्ते - क. ।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

अन्ये श्रयन्ति देवेशमन्ये चेन्द्रं सुराधिपम् ।

देवं नारायणं चान्ये नन्दिनं चापरे गणाः । । ३३ ।।

अन्ये शाखं विशाखं च कुमारमपि चापरे ।

व्यपाश्रित्य स्थिता देवाः शकुन्ता इव पादपान् ।। ३४। ।

यथाशनिभयान्मर्त्या यथा सिंहभयान्मृगाः ।

यथा च गरुडान्नित्यं भुजगा भुजगाशिनः । । ३ ५। ।

तथान्धकस्य युद्धस्था देवा दैवतवैरिणः

वित्रेसुः शरजालार्त्ता२४ मूढा इव२५ च बभ्रमुः२६ ।।३ ६ । ।

बन्धुजीववनं यद्वद् भ्राजते पुष्पसन्नतम्२७ ।

तथा व्रणजसिक्ताङ्गं तद् बभौ२८ पार्षदं बलम् । । ३७। ।

कम्पन्ते पादपा यद्वत् काननेष्वनिलेरिताः ।

तथान्धकभयाद्देवाः सन्त्रस्ता रणमूर्धनि । ।३८। ।

ततो नारायणोनन्त२९ ऊर्जितः शक्र एव च ।

अश्विनौ वसवश्चाष्टावादित्या द्वादशैव तु३० । । ३ ९। ।

नन्दी विशाखः शाखश्च वीरभद्रः प्रभामयः ।

विट्पतिः शंकुकर्णश्च सोमनन्दी विनायकः ।।8.152.४० । ।

एते बले हन्यमाने अन्धकेन बलोर्मिभिः ।

दुद्रु वुस्सायुधा देवास्तं दानवगणाधिपम् ३१ । ।४१ । ।

गन्धर्वभवनाकारं तं तस्य रथसत्तमम् ।

परिवार्य बभंजुस्ते३२ जगर्जुश्च पयोदवत् ।।४२ ।।

भज्यमानः सुरैरासीदन्धकस्य महारथः ।

अधर्मे प्रकृतो३३ यद्वद् विघ्नैरिव मनोरथः । ।४३ । ।

चक्रायुधं स चक्रेण शक्रं वज्रेण दानवः ।

अनन्तमिषुणैकेन शूलेन च विनायकम् । ।४४।।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

२४ शरजालाङ्का - ख । २५ वै इव - क. । २६ विभ्रमुः - क., इव विबभ्रमुः - क. । २७ सन्ततं - ख. । २८ स बभौ - क । २९ नारायणोनन्तो - क. । ३० च - ख. । ३१ गणाधिपाः - क. । ३२.. श्च - क. ख. । ३३ अधर्मेषु कृतो - क. ।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

793

मुष्टिना नन्दिनं चैव पट्टिशेन३४ प्रभामयम् ।

भल्लेन चैव पूषाणं गदया यममेव च । ।४५। ।

आहत्य वैरिणस्तूर्णं३५ सर्वानेव रणेन्धकः ।

उत्पत्य चानदद् व्योम्नि जलमत्त इवाम्बुदः । ।४६ । ।

स कूटयोधी कूटानि गिरीणां गिरिसन्निभः ।

सवृक्षक्षुपसर्पाणि ससर्ज च जगर्ज च । ।४७ । ।

गिर्यग्रवर्षं३६ तद्३७ घोरं सवृक्षर्क्षमहोरगम् ।

पपात देवसैन्येषु शोतमम्बुरुहेष्विव३८ । ।४८ । ।

अविराममविश्रामं३९ निरुच्छ्वासं४० भयाकुलम् ।

' ' ' ' ' - ' - - - - - - - - - - । ।४९ । ।

छिन्ननासाक्षिदन्तौष्ठा४१ भग्नपादकटीकराः ।

उत्त्रस्तोद्भ्रान्तचकिता दृश्यन्ते प्रमथामराः । ।8.152.५ ० । ।

सौधाग्रशृङ्गोपलशस्त्रवर्षी४२ मुहुः सृजन्भात्यसुरोम्बरस्थः ।

ता मे - ।।५१ । ।

- शब्दम् ।

अब्जं महद्धूमलावृतञ्च खद्योततुल्यं च महाग्निचूर्णम् । ।५२ । ।

सोप्यायितोद्वृत्तसमुद्रनादो४३ नभोगतो दैवतसंघवैरी४४ ।

मुहुः सृजत्येव महाम्बुवर्षं यथान्तकालेम्बुमुगुग्रवर्षम् । ।५३ । ।

इति स्कन्दपुराणे अन्धकयुद्धे द्विपञ्चाशदुत्तरशततमोध्यायः४५

सनत्कुमार उवाच

ततोन्धको वियत्स्थितो महाम्बुदौघसन्निभः ।

विरज्य वर्षमौपलं१ यथैव वर्षमम्बुदः । । १ । ।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

३४ पट्टशेन - क. ख. । ३५ वैरिणं तूर्णं - ख. । ३६ गिर्यग्रपर्वत - क. । ३७ त - ख. । ३८ शीताम्त्वरुरुहेष्विव - ख. - ख । ३९ अविरामञ्च विश्रामं - ख. । ४० चिरश्वासं - ख. । ४ । भिन्ननासाक्षिदन्तौष्ठा (?) । ४४ सौहार्यशृङ्गोपलशस्त्रवर्षी - क., सस्त्रवर्षं (?) । ४३ सोप्पायतोदवृत्तसमुद्रनादो - ख. । ४४ देवतसंधवैरी - क. ख. । ४५ २०१ - ख. ।

१ मौशलं - क. ।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

पुनः प्रगृह्य कार्मुकं महेन्द्रकार्मुकोपमम् ।

मुमोच बाणदुर्दिनं बभूव चातिदुर्दिनम् ।। २। ।

ततः सुपर्णपुंखिनां सुपर्णपत्रपत्रिणाम् ।

सुपर्णतुल्यपातिनां सुपर्णतुङ्गतुण्डिनाम्३ ।।३ ।।

शतं शरीरभेदिनां शरीरसारभोजिनाम् ।

ससर्ज दानवाधिपो जगर्ज चापि दर्पितः ।।४।।

धनुः प्रपूरितेरिता रणप्रचारितैवृताः ।

स्वमार्गयानदेशिका जवे मनोनिलोपमाः । । ५ । ।

महेषवोन्धकस्य ते पतन्ति देवतोपरि ।

यथा दिवाकरेरिताः करा महाचलेष्विव ।। ६। ।

शराहताश्च कुञ्जराः शराहताश्च वाजिनः ।

शराहताश्च देवता गणेश्वराश्च सर्वतः ।।७। ।

विनिर्गतान्त्रशेणिता४ विकीर्णहारभूषणाः ।

विमुक्तकेशबन्धनाः पतन्ति गाढवेदनाः । ।८ ।।

स्थितं चलन्तमुत्थितं प्रधावितं प्रवल्गितम् ।

हयं गजं सुरं यथा प्रपश्यते हि यं यतः । ।९। ।

तमन्धकस्तदा रिपुं शरैस्तमोरिविग्रहैः ।

बलान्निपात्य नर्द्दते जलागमे यथाम्बुदः ।।8.153.१ ० ।।

व्रणार्त्तमुक्तनिस्वनं५ समुद्भ्रमत्तुरङ्गमम् ।

बलं नदीनवद्बभौ६ प्रशान्ततूर्यनिस्वनम् । । ११ ।।

विभिन्नछिन्नदारितं प्रदग्धजग्धनिर्धुतम् ।

यथा मदान्धकुञ्जर७ प्रणष्टपादपं वनम् ।। १ २। ।

मुखेषु केचिदाहता निरीक्षणेषु चापरे ।

उरोदरेषु८ चापरे९ तथा हताश्च पृष्ठतः ।।१ ३ ।।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

२ सुवर्णपुंखिनां - क. । ३- तुण्डतुण्डिनाम् (?) .तुल्यतुण्डिनाम् (?) । ४ न्तषोशिता - ख. । ५ निस्वनिस्वनम् - ख. । ६ नदीनवद् बभौ - क. । ७ महामतङ्गज (?) । ८ उरूदरेपु - क, उरूत - ख. । ९ चार्पिताः - क. ।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

शतघ्नयो यथाचिताः शरैस्तथा मरुद्गणाः ।

गणाश्च भीमविक्रमा नभूमिमापुराहताः ।। १४।।

सुरासुरैः प्रवर्तिता ततो व्रणाम्बुवाहिनी ।

गजेन्द्रनक्रसंकुला रथाङ्गचारुकच्छपा । । १ ५। ।

निकृत्तहस्तपन्नगा धनुर्ध्वजोत्तमद्रुमा ।

किरीटकूटदर्दुरा धनुर्गुणाभितन्तुका१० । । १६ ।।

विकीर्णहारशर्करा सिताम्बरातिफेनिनी ।

सुरासुरैः प्रवर्तिता सुरासुरातिदुस्तरा । ।१७ ।।'
ततोञ्जनास्तुदत्विषस्तडित्प्रहासहासिनः११ ।

पिशाचयक्षराक्षसाः पिपासयातिकर्षिताः । । १८। ।

सुरा यथा वरामृतं पपुस्तथैव शोणितम् ।

ततः पुनः समाकुलं बभूव युद्धमद्भुतम्१२ ।

तदान्धके१३ शराहते१४ महेषुणाथ नन्दिने ।। १ ९।।

इति स्कन्दपुराणे युद्धभूमिवर्णने त्रिपञ्चाशदुत्तरशततमोध्यायः१५

सनत्कुमार उवाच

हन्यमाने बले तस्मिन् देवैः सप्रमथेश्वरैः ।

चुक्रुधुर्दानवा१ घोराश्चतुर्विंशतिदर्पिताः ।। १ । ।

प्रह्लादश्चानुह्लादश्च संह्लादः शिनिबाष्कलौ ।

जम्भो विरोचनो वृत्रो बलिर्बाणोवनिञ्जयः । ।२। ।

तथा तुहुण्डो हुण्डश्च शम्भुः कार्तस्वनः कुभः२ ।

शम्बरो विप्रचित्तिश्च इल्वकः३ पिल्वकस्तथा ।। ३ । ।

मयस्तारस्तारकाक्षो विद्युन्माली प्रमोहनः ।

एतेमर्षवशं प्राप्ताश्चतुर्विंशतिदानवाः ।।४।।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

१० धनुर्गुणादितन्तुका - क.,.. .ति - (?) । ११ हासिताः - ख. । १२..? सुर्महाद्भुतम्-ख । १३ तदान्धकः - क. । १४ शराहतो त(?) । १५ २०२ - ख. ।

१ चुक्रशुर्दानवा - ख. । २ कुशः - क, । ३ इल्वलः - ख. ।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

796

दुद्रुवुः सायुधं देवं४ नन्दिनं समवस्थितम्५ ।

तेञ्जनाचलसंकाशाः काञ्चनाचलसन्निभम् । ।५ । ।

नन्दिनं ताडयामासुः शूलशक्त्यृष्टिपट्टिशैः ।

तथा तैररिभिः शस्त्रैस्ताडितो वारितश्च वै ।।६ । ।

नाक्षुभ्यत तदा नन्दी नार्त्तिमापन्न च व्यथाम् ।

ततो विकृष्य भगवानाततं कार्मुकं महत् । ।७।।

त्रिभिस्त्रिभिर्बिभेदाशु सर्वान्दानवसत्तमान ।

ते बाणमार्गनिस्रावैध्द दानवाः शोणितक्षराः ।८।।

क्षरन्त इव शैलेन्द्रास्तपनीयरसान् बभुः ।

ततो रोषोद्धतो नन्दी शुक्रेणोज्जीवितं पुनः । ।९।।

कार्त्तस्वनं शरैर्घोरैरनयद्यमसादनम् ।

जीवितस्रंसनं प्राप्य स दानवमहाचलः७ । । 8.154.१० । ।

शीर्णोपलः पपाताशु वज्राहत इवाचलः ।

पतमाने क्षितौ८ तस्मिन्ननन्दिबाणाहते हते । ।१ १ । ।

बलिरुत्पाट्य शैलाग्रं चिक्षेपोद्दिश्य नन्दिनम् ।

तत् सधातुमृगव्यालं सर्क्षवृक्षं गिरेस्तटम्९ । । १२ । ।

निर्भ्रान्तोपलवृक्षालमभ्यधावद् गणेश्वरम् ।

शृङ्गस्य बलिमुक्तस्य तस्य व्यालादयो जवात् ।।१ ३ ।।

अपक्रान्तानयार्त्तस्य पुरुषस्येव बान्धवाः ।

तदापतत् तद् गिर्यग्रं१० नन्दी बाणेन वीर्यवान् ।

मेघानिव महावायुर्बिभेद च ननाद च । ।१४।।

तद्विदार्य गिरेः शृङ्गं गिरिशृङ्गनिकेतनः ।

बलिं बिभेद बाणेन बलिर्विघ्नमिवोत्थितम्११ । ।१५।।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

४ देवा - ख. । ५ समुपस्थितम् (?) । ६ मार्त्तनिस्रावै - ख. । ७ बल्ल - क. दानवः स महाबलः (?) । ८ गिरौ (?),.. ह्यरौ - क. । ९... स्तदा - ख. । १० तदापतन्तं - क. । ११... च्छ्रितं - ख ।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

सोभ्याहतो गणेशेन प्राह्लादितनयोवशः१२।

पपात सहसा भूमौ वाताहत इव द्रुमः१३ । ।१ ६। ।

ततो बलौ निपतिते नन्दीषुवरताडिते१४ ।

जहुः समरमारात्तं१५ दानवाः शरपीडिताः ।। १७।।
प्रसृताम्बुदसंकाशाँ१६स्ततोम्बुदनिभाकृतिः१७ ।

अन्धकः खात् क्षितिं प्राप्य दानवानिदमब्रवीत् । । १८।।

अद्य दाक्षायणीपुत्रा निबोधध्वं वचो मम ।

मया चोक्तानि पथ्यानि कुरुध्वं यदि मन्यत ।। १ ९।।

कुलेषु जाता वीराश्च सर्वास्त्रकृतनिश्चयाः ।

द्रवध्वे१८ वै किमुद्दिश्य पटुनाराचवेजिताः । ।8.154.२ ० । ।

जल्पितानि क्व वस्तानि कथितानि च संसदि ।

क्व वस्तद्वैरबाहुल्यं१९ दैवतैस्सह२० सांप्रतम् ।।२ १ । ।

एकेन नन्दिना भग्नाः शतशोथ सहस्रशः ।

ह्रीः कथं वै न भवति जल्पतां२१ वो गृहाजिरे ।। २२ ।।

निवर्तध्वमधर्मज्ञा युध्यध्वं किं सृतेन वै२२ ।

भवेन्न नो२३ यत्र मृत्युः सोवकाशो न विद्यते । ।२३ । ।

प्राश्निकाः२४ पार्श्वतः स्थित्वा निर्वैरा वीतमत्सराः ।

द्वैरथं नन्दिना सार्धमेतत् पश्यत साम्प्रतम् ।।२४। ।

इत्यन्धकवचः श्रुत्वा सर्वे ते दानवा रणे ।

पुनर्निवृत्ता युद्धाय प्रगृहीतवरायुधाः । । २ ५।।

ततोन्यं रथमास्थाय नल्वमात्रं पताकिनम् ।

अन्धकः सोभ्ययान्नन्दिं सार्धं दानवपुङ्गवैः ।। २६ । ।

शिताग्ररुक्मविकृताः पृथवः प्रियदर्शनाः ।

अन्धकस्य धनुःसृष्टा२६ निष्पतन्ति महेषवः । ।२७। ।

- - - -- - - - - - - - -- - - - - -- - - - -

१२ प्रह्रादतनयोवशः - क ख । १३ द्विपः?. ख । १४ नन्द्येषुवरताडिते ख. । समररागात्तं ः ख. । १६ संकाश - क. । १७ इवाकृतिः - क. । १८ द्रवध्वं - ७३. । १९ गतं वैरबाहुल्य - ख. । २० देवतैःसह - क. ख. । २१ जल्पितां - क. । २२ वः - क । २३ वो - ख । २४ प्राश्नीका - ख प्राणाः कः - क. । २५ सार्ध' मम - (?) । २६ धनुषोन्धक (केन) सृज्यन्तो (न्ते) - क, ख. ।

- - - -- - - - - - - - -- - - - - -- - - - -

798

शलभैरिव केदारा भ्रमरैरिव पादपाः ।

तोयदैरिव नागेन्द्राः सागरा मकरैरिव ।।२८। ।

महेषुभिर्विनिर्मुक्तैर्नागादित्यसमप्रभैः ।

अन्धकेन कृता देवाः शतघ्नय (?) इवोत्तमाः । । २९ । ।

वायवोप्रतिघा यद्वद् यथा मृत्युर्यथा जरा ।

यथा चाप्रतिघाः सूक्ता नियतं ब्राह्मणाशिषः ।।8.154.३ ० ।।

तथा ते निशिता ह्युग्रा ब्रह्मदण्डा इवोद्यताः ।

अनिवार्या ह्यमोघाश्च तेन्धकस्य महेषवः ।। ३१ । ।

यतो यतोसुरास्सर्वे सोन्धकश्च रणे रिपुः ।

ततस्ततः स्म दीर्यन्ते प्रमथा विबुधैस्सह । । ३२ । ।

सोपि नित्यायतधनुः परिवेषीव भास्करः ।

असृजद्बाणनिकरान्२७ किरणान् भास्करो यथा । ।३ ३ ।।

तस्य बाणरुजः२८ प्राप्य नदीतीर इव द्रुमाः ।

सीदन्ति गणपास्सर्वे देवाश्च सहवासवाः । ।३४। ।

स विष्णुमेकेन शरेण विद्ध्वा द्वाभ्यामनन्तं त्रिभिरेव शक्रम् ।

यमञ्च सोमञ्च जलाधिपञ्च वसूँश्च निर्दार्य२९ ररास घोरम् ।। ३५।।

अश्विद्वयञ्चापि शरद्वयेन विद्ध्वा भगांशार्यमचन्द्रपूष्णः३० (?) ।

ततोथ नन्दीश्वरमुग्रकर्मा गणेश्वराँश्चापि शरैस्ततक्ष । ।३ ६। ।

तथा दहत्यन्धक आततायी थथा पतङ्गान् भगवान् हुताशः३१ ।

निवारितास्ते शरदारिताश्च तदान्धकेनामरयोधमुख्याः३२ । ।३७। ।

न स्पन्दितुं३३ शेकुरुदीक्षितुं वा रणेन्धकं खे मनुजा इवार्कम् ।

यशांसि दीप्तानि ततः प्रहाय देवाः सनारायणदेवपालाः ।

शरार्दितास्तेन्धकदावेन प्रदुद्रुवुर्दानववेधखिन्नाः । । ३८।।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

२७ किरणान् - क. ख. । २८ रजः - क. ख. । २९ निर्वार्य - ख. । ३०.. श्चार्यमचन्द्रपूष्णः - क । ३१ हुताशनः - क. । ३२... वारिताश्ववदन्धकेनामरयोधमुख्याः - ख. । ३३ निस्पन्दितुं - ख. ।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

799

विष्णुः पितामहश्चैव अनन्तोथ शतक्रतुः ।

अन्धकेन रणे भग्नाः शरैरग्निशिखोपमैः । ।३ ९।।

आदित्या वसवः साध्या अश्विनौ च सुरोत्तमौ ।

अन्धकेन रणे भग्ना वज्राघातैः पतत्त्रिवत्३४ ।।8.154.४० । ।

तुषिताश्चैव विश्वाश्च देवाश्चैव स्वधाभुजः ।

अन्धकेन शरैर्भग्ना मारुतेन यथा द्रुमाः ।।४१ ।।

चन्द्रमा भगवान् वह्निर्वित्तपालश्च राक्षसः ।

अन्धकेन रणे३५ भग्नाः३६ शरैराशीविषोपमैः ।।४२। ।

गन्धर्वा गुह्यकाः सर्पा३७ गरुडाश्च महोरगाः३८ ।

अन्धकेन रणे भग्ना विद्धानलसमैः शरैः । ।४३ । ।

विट्पतिः शंकुकर्णश्च सोमनन्दी प्रभामयः ।

पिङ्गलो नन्दिषेणश्च घण्टाकर्णो महोदरः । ।४४।।

विद्युत्केशः सुकेशश्च३९ स च देवो विनायकः ।

अन्ये च प्रमथाः शूरा वीरभद्रपुरोगमाः ।।४५।।

अन्धकेन रणे भग्नाः शतशोथ सहस्रशः ।

त्रैलोक्यं प्रसभं सर्वमुद्युक्तं सचराचरम् ।।४६।।

अन्धकेन रणे भग्नं सनारायणदेवपम् ।

तस्मिन्सुरबले देवं विमुच्यैकं गणाधिपम् ।।४७।।

महामणिशिरोमौलिं न कश्चिदवतस्थिवान् ।

ततोसुरबले घोरस्सर्वप्राणिकृतो४० महान् ।

सिंहनादरवो जज्ञे सवादित्ररवोद्भुतः । ।४८ । ।

इति स्कन्दपुराणेन्धकविजये चतुष्पञ्चाशदुत्तरशततमोध्यायः ४१ ।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

३४ पतत्रिणः - क ख. । ३५ रणेन्धकेन वै - क. । ३६ निहताः - ख. । ३७ सर्वे - ख. । ३८ महाबलाः - ख. । ३९ सुनासश्च - क. । ४० प्राणाः - क. ख., भृतो - ख. । ४१ २०३ - ख. ।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

800

सनत्कुमार उवाच

एतस्मिन्नन्तरे देवाः सर्वे शक्रपुरोगमाः ।

ब्रह्मणा सहिता जग्मुः शरण्यं शूलपाणिनम् । ।१।।

ते प्रणम्य महादेवमिदमूचुर्भयार्दिताः ।

विजिताः सर्व एव स्मः १ किमन्धकमुपेक्षसे ।।२।।

देवदेवस्ततः प्राह देवान् ब्रह्मपुरोगमान् ।

मया दत्तवरो यस्मात् तस्माद् यूयं विनिर्जिताः ।

क्रीडार्थमेव च मया संगरे स उपेक्षितः२ ।

अधुना भवतामर्थे शामयिष्येहमन्धकम्३ ।।४।।

ततो देवः स्मितं कृत्वा पार्श्वस्थं शूलमैक्षत ।

देवाभिप्रायतत्त्वज्ञः शूलो जज्वाल तत्क्षणात् ।।५।।

अभिसृत्य द्रुतञ्चैवमन्धकं जितकाशिनम् ।

युद्धे विक्रम्य सहसा निर्बिभेद स्तनान्तरे । ।६।।

ततोन्धकं तदा भित्त्वा स शूलस्तं महाबलम् ।

दानवेन्द्रं महाकायमानिन्ये शङ्करान्तिकम् ।।७।।

तस्य भिन्नस्य शूलेन येक्षरन् रक्तबिन्दवः ।

पतिताः४ पुरुषा भूत्वा तेप्ययुध्यन्त दुस्सहाः ।।८।।

तस्यैव तुल्यरूपास्ते तस्य तुल्यपराक्रमाः ।

नानाशस्त्रप्रहरणास्तेप्ययुध्यन् गणेश्वरैः ।।९।।

- - - - - - - - - - - ो द्यतपाणयः ।

जघ्नुः केचिद् गणानेव द्रवतस्ते महाबलाः ।।8.155.१० ।।

न तेषां युध्यमानानां कश्चित्तस्थौ गणेश्वरः ।

संग्रामे दानवेन्द्राणां भयात् सर्वे प्रदुद्रुवुः ।।११

तान्दृष्ट्वा विद्रुतान् सर्वान् गणान् सह सुरेश्वरैः ।

महादेवोसृजत् - - - - - - - - - - ।।१ २।।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

१ एवास्म - क घ. । २ समुपेक्षितः - ख । ३ तमभ्धकम् (?) । ४ उत्थिताः (?) ।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

801

- - - - - - - - - - - - करन्तदा ।

- वा विज्ञापयामासु५राज्ञां नो दातुमर्हसि । । १३ । ।

देवदेवस्तदा प्राह सर्वाः प्रहरणोद्यताः ।

असृग्बिन्दुसमुद्भूतान् भक्षयध्वं महासुरान् । । १४।।

एवमुक्तास्तु तास्सर्वा योगेश्वर्यो महाबलाः ।

हत्वा हत्वासुरान् युद्धे चखादुश्च म । १५। ।

देवोपि ज्वलितं शूलमब्रवीदन्धकान्तकृत् ।

अन्धकं पच६ सूर्याग्नौ सहस्र शरदां७ शतम् । ।१ ६। ।

अन्धकोपि हि शूलाग्रे पच्यमानोर्कतेजसा ।

पूर्णे सहस्रे वर्षाणां सात्विकं भावमभ्यगात् । । १७। ।

सात्विकं भावमापन्नो विनिर्धूतरजस्तमः ।

लोकानां कारणं देवं बुबुधे गोवृषध्वजम् । । १८।।

तं बुद्ध्वा च ततो भक्त्या निर्मलेनान्तरात्मना ।

स्नाय्वस्थिशेषस्तुष्टाव देवं चंद्रार्धमौलिनम् । १ ९। ।

अन्धक उवाच

कृत्स्नस्य योस्य जगतः सचराचरस्य कर्ता कृतस्य च तथा सुखदुःखदाता ।
संहारहेतुरपि यः पुनरन्तकाले, तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि । ।8.155.२ ० । ।

यं योगिनो विगतमोहतमोरजस्का भक्त्यैकतानमनसो८ विनिवृत्तकामाः ।

ध्यायन्ति निश्चितधियामितदिव्यभावं, तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि ।।२१ ।।
यश्चन्द्रखण्डममलं विकसन्मयूखं बध्वासयं (?) प्रियतया शिरसा बिभर्ति ।
यश्चार्धदेहमददाद् गिरिराजपुत्र्यै, तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि ।।२ २ ।।

यः सिद्धचारणनिषेवितचारुतोयां गङ्गां महोर्मिरभसां गगनात्पतन्तीम् ।

मूर्ध्ना दधे स्रजमिवाप्रतिलोलपुष्यां, तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि । ।२३ ।।
कैलासशृङ्गशिखरं प्रविकम्प्यमानं कैलाशशृङ्गसदृशेन दशाननेन ।

यः पादपद्मपरिपीडनया दधार, तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि ।। २४। ।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

५ विज्ञापयामास - ख । ६ पञ्च - ख. । ७ शरदं - ख । ८ भक्त्येकतानमनसो (?) ।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

येनासकृद्दितिसुताश्च दनोः सुताश्च९ विद्याधरोरगगणाश्च वरैस्समग्राः ।

संयोजिता मुनिवराः फलमूलभक्षा,स्तं शङ्करं शरणदं१० शरणं व्रजामि ।।२५।।
दक्षाध्वरं च नयनञ्च तथा भगस्य पूष्णस्तदा दशनपंक्तिमशातयच्च११ ।

व्यष्टम्भयत् कुलिशयुक्तमहेन्द्रबाहुं, तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि । ।२ ६।।

- कृ - - त्रिविधबन्धविमोक्षभावा ज्ञानान्वयश्रुतगुणैरपि नैव युक्ताः ।

यं संश्रिताः सुखभुजः पुरुषा भवन्ति, तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि । ।२७।।

अग्रे मृतस्य रविकोटिसमानतेजः१२ सन्त्रासनं विबुधसत्तमदानवानाम्१३ ।

यः कालकूटमपिबत् समुदीर्णवेगं, तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि ।।२८ ।।

ब्रह्मेन्द्रविष्णुमरुतां च सषण्मुखानां योदाद् वरान् सुबहुशो भगवान्महेशः ।

नन्दिञ्च मृत्युवदनात्प्रभुरुज्जहार,१४ तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि ।।२९।।
कामश्च कार्मुकधरो भुवि पञ्चबाणो हास्यात्कृतो भगवता स तदा विदेहः ।

एकेषुणा त्रिपुरमेव पुरा जघान, तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि । ।8.155.३ ० ।।

आराधितः सुतपसा हिमवन्निकुञ्जे धूमव्रतेन मनसापि परैरगम्ये ।

सञ्जीवनीमदित यः परमार्थगम्य१५ स्तस्मै नमः शिवकराय शिवाय नित्यम् ।।३ १
। । नानाविधैर्गजविडालसमानवक्त्रैर्दक्षाध्वरप्रमथनैर्वलिभिर्गणैन्द्रैः१६ ।

योभ्यर्च्यतेमरगणः सहलोकपालै,स्तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि । ।३२।।
क्रीडार्थमेव भगवान् भुवनानि सप्त नानानदीविहगपादपमण्डितानि ।

सब्रह्मकानि ससृजे सुकृतेहितानि, तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि । ।३ ३ । ।
यस्याखिलं जगदिदं वशवर्ति नित्यं योष्टाभिरेव तनुभिर्भुवनानि भुंक्ते ।

यः कारणं सुमहतामपि कारणानां, तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि ।।३४। । - - -
- - - - - - - - - - - - आसज्य मां क्षितिधरेन्द्रसुतानुयात ।

- - - - - - - म विभूषणाङ्गं तं शङ्करं शरणदं१७ शरणं व्रजामि । ।३ ५।।

श्वेतं मुनिं यमनियोगपरायणैस्तैर्भीमैर्महोग्रपुरुषैः प्रतिनीयमानम् ।

बद्ध्वा - - - - - - - - - - - - तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि ।। ३६ ।।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

९ दनोश्च पुत्रा - ख । १० शरणजं - ख । ११ श्च - ख., मशातयद्य (?) । १२ समानतेजं - ख. । १३ विबुधदानवसत्तमानां (?) । १४.. त्पुनराजहार - ख. । १५ परमार्थगभ्यं - ख. । १६.. र्गजेन्द्रैः - ख. । १७ शरणजं - ख. ।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

?? ।

- -- | | ३ ७||

|

- - - - - - - - परिचिन्त्यमानं तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि । । ३८ । ।

- - - - - - - - - - - - विमूढा, जानन्ति नास्य जगतो भवबन्धरूपाः ।
ऐश्वर्यदोषविषये - - - भिबद्धा, निर्यातमाद्यनुभवन्ति यथाहमेव । ।३ ९।। ।

- - - - प्रसादादधि - - - - - स्तदा ।

शुभकर्मा - - - - शिवलोकमकल्पयः१८ (?) ।।8.155.४० । ।

सनत्कुमार उवाच

तस्यैवं स्तुवतो देवः शूलपाणिर्वृषध्वजः ।

पूर्णे वर्षसहस्रे तु प्रीतः प्रोवाच शङ्करः । ।४१ । ।

पुत्र तुष्टोस्मि भद्रं ते जातस्त्वं निर्मलोधुना ।

दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मां दानवेश्वर । ।४२ । ।

- - - - - यत्किञ्चित् कांक्षितं फलमुत्तमम् ।

तत्सर्वमेव दास्यामि ब्रूहि दानवसत्तम । ।४३ । ।

ब्राह्मं वैष्णवमैन्द्रं वा पदं विबुधदुर्लभम् ।

अथवा सर्वलोकानां भव राजा यथा पुरा । ।४४। ।

अन्धक उवाच

ब्राह्मं वैष्णवमैन्द्रञ्च पदमावृत्तिलक्षणम् ।

विदितं मम तत्सर्वं मनसापि - - । ।४५। ।

यदि तुष्टोसि देवेश गाणपत्यं विधत्स्व मे ।

अविशेष्यं विशुद्धञ्च तदक्षय्यं च सर्वदा । ।४६ । ।

देवदेव उवाच

।।

- - - - - - - - सर्वलोकनमस्कृतः । ।४७। ।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

१८.. मयम् - ख ।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

कामरूपी महायोगी सहासत्वो महाबलः ।

अणिमादिगुणैर्युक्तः प्रियः पुरुषसत्तमः । ।४८ । ।

सनत्कुमार उवाच

ततो - - - वरं दत्त्वा सुदुर्लभम् ।

महादेवः. भूत्वा तत्रैवान्तरधीयत । ।४९ । ।

।

। । 8.155.५० । ।

वरेण्यं वरदं देवं ब्रह्मण्यममितौजसम् ।

आगत्य चैव - - - - - - - - - - - - । । ५१ । ।

।।

- - - - - - - - - - - - - - - - - - । । ५२ ।।

- - शूलं - - परमं विक्रमैः स्तम्भयित्वा ।

- - - - - ' - - - - - - - - - - - । । ५३ । ।

- ।

-.. ' ' ' ' ' - - - - - - - - - । । ५४। ।

।

' ' ' ' - - - - - - - - - - - - - - - वाङ्मनोभिः । । ५५। ।

येन्ये कुशास्त्रमलपङ्कविमग्नदेहा मोक्षेप्यतस्तव विभो चरणा - - - ।

ते वो - - - - .. - - - स्तुवन्ति मूढा मृगा इव वने मृगतृष्णिकाभिः । ।५६। ।

- - ङ्कुशङ्किततटे स्मृति - - - - - - - - - - - - - - - - - - - ।

 - - - - - - - - - - - प्यटेन पूषा१९ करोति विमलं किरणौघजालैः । । ५७।।

पक्षे तपश्चरति येन कलावशेषश्चन्द्रोपि ते हरतवोत्तमपादमूले ।

नक्तं तु शूलहसितै रजमीमुखानि सम्पूर्णमण्डलवपुर्धवलीकरोति ।। ५८। ।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

१९ करोकरो - ख. ।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

805

- ' - - - - - - - - - - - - - - - - - - वसवो मरुतोश्विनौ च ।

भृग्वादयश्च ऋषयस्तत्र देव सिद्धाः२० सिद्धिं गताश्चरणपद्मवरप्रसादात् । ।
8.155.६० । । कैलास - - - - - - - - द्रवाय देवाय - - लयलाङ्कितमेखलाय२१ ।

बद्ध्वासनं परममुन्नतचारुमूर्तिं योगेश्वरं दिभुमहद् भुवनस्य भूत्यै । ।६१ । ।

- - - - - सासि पूर्व२२मदृष्टपूर्वा सा सा स्पृहां प्रकुरषे महतीं जनस्य ।

तस्माज्जटेन्दुरिवजा(?) र्धशरीरयोगाद् गङ्गां च२३ देव भजसे त्वमपूर्ववत्ताम् ।।६२।।

- - - - - - - - - शीर्ण - - - संस्थैः सम्यग्वरेश्वररुषा सदसोग्रकण्ठ (?) ।

ते देव लोकविजयं तव देव यावद् दुष्टस्य वक्त्रकमलानि निवेदितानि । ।६३ । ।
कैलासमेरुमलयोदरमन्दरेषु विद्याधरैर्मुनिमहोरगकिन्नरैश्च ।

अभ्यर्च्यसे कुल - टायन - - - - - - - - - - - - मधुरैर्वचोभिः । । ६४। ।

- - - - - - ये - भक्त्या सर्व - - - - - - मजरं - - - मात्मवेद्यम् ।

पश्यन्ति सत्वमचलास्तव योगदृष्ट्या त्वामेव ते शिव विशन्त्यनिवर्तनाय ।।६५। ।
विद्यावयो - स्य समेत्य शक्तास्तेजःसृजाशुगमित - - - - - - - - - ।

- -२ ४ || ६६| |
||

- - ---..१--...- - - - - - - - - - - - - | | ६७| |

- - -.२- -- - --- - - - - - - - - |

- र पा व - य - ||६८| |

दक्षाध्वरस्सुरवरैः कृतसर्वरक्षो भृग्वादिभिर्मुनिवरैरुपगीतवेदः ।

क्रोधोद्भवेन तव देव हतस्सलीलमेकेन शूलवरचक्रभृता गणेन । | ६९| |

लिङ्गस्य यो हर हरिः प्र - - ह्यधस्तादूर्ध्वन्त्वहं - - - - - - - ब्रुबाणः ।

- - - - - रवन्दतवादिमध्ये कोन्यः प्रवीण इह वक्ष्यति२५ तेल्पबुद्धिः । |8.155.७०
। । शर्वोसि सर्वगतससर्वफलप्रदोसि योगोसि योगधर योगविदां वरोसि ।

मातापितासि जगतः प्रभुरव्ययोसि शान्तः शिवोसि परमोसि शिवङ्करोसि । |७१ । ।

- - - -- - - - - - - - -- - - - - -- - - - -

२० सिद्धिं - ख । २१ लाञ्छित (?) । : २२... य - ख । २३ य- ख. । २४ एतस्य पादटिप्पण्यां 'चामीकरोत्कर- समूहसमानवर्ण, इत्यादिका पंक्तिर्दृश्यते । सा च वृष्टःक्षरतया दुष्पठेति तथैवोपेक्षिता । २५ वक्ष्यसि - ख. ।

- - - -- - - - - - - - -- - - - - -- - - - -

806

स्तवमिमममलार्थ२६ ब्रह्मणा गीतमग्र्यं

द्विजसदसि पठेद्यः कल्यमुत्थाय शश्वत् ।

इह सुखमनुभूय प्रेत्य चाग्रे च तस्य

धनकनकसमृद्धे जायते जन्म वंशे ||७२||

इति स्कन्दपुराणे गणयुद्धेन्धकमथने ब्रह्मकृतस्तवकथने च
पंचपचाशदुत्तरशततमोध्यायः२७

सनत्कुमार उवाच

एवं स्तुतस्स भगवान् ब्रह्मणायुग्मलोचनः ।

उवाच देवांस्तान् सर्वान् ब्रह्मणा सहिताँस्तदा ।।१ ।।

प्रीतोस्मि विबुधा यात नाशितो देवकण्टकः ।

किमन्यत् करवाण्यद्य प्रियं वो वरतानघाः ।।२। ।

इत्युक्ता देवदेवेन देवाः सर्वे बभाषिरे२

स्तुवन्तः प्रह्वमूर्धानो देवेशं हृष्टमानसाः । ।३ ।।

त्वमेव देव सर्वेषामस्माकं शरणं परम् ।

त्वं पिता सर्वलोकानां त्वयायं नाशितोन्धकः ।।४। ।

इत्युक्त्वा विबुधास्सर्वे प्रणिपत्य च शङ्करम् ।

ब्रह्मणा सहिता जग्मुर्यथास्थानं मुदा युताः ।।५।।

ततो गणानपीशानो युद्ध - - कृतश्रमान् ।

अर्चयित्वा यथावद्धि विससर्ज महामनाः४ । ।६।।

सनत्कुमार उवाच

एवं तमन्धकं जित्वा कृत्वा च गणनायकम् ।

विसृज्य च सुरान् देवो विजहार सुरार्तिहा ।।७।।

इमं यो ह्यन्धकवधं पठेत द्विजसंसदि ।

ब्राह्मणो लभते - - - यो रक्षां न संशयः ।।८। ।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

२६ स्तवमिदमगलार्थं - ख. । २७ २०४ - ख. ।

१ किमन्य द्वाकरोम्यद्य - ख. । २ बभासिरे - ख. । ३ पिदुः - ख. । ४ महात्मनाम् - ख. ।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

शरीर - - - योगं - रूपं धर्म विन्दति ।

यच्च- त्वा गाणपत्येन युज्यते देहपर्यये ।

इति स्कन्दपुराणे गणयुद्धे दैवतवरकीर्तने षट्पञ्चाशदुत्तरशततमोध्यायः५

व्यास उवाच

अनुगृह्यान्धकं देवो विसृज्य सगणान् सुरान् ।

चराचरेशो यच्चक्रे तन्ममाचक्ष्व तत्त्वतः । ।१ । ।

सनत्कुमार उवाच

दिवं देवेषु यातेषु गणपे चान्धके कृते ।

देवेशोन्धकनन्दिभ्यां सहदेव्या - - - - । ।२। ।

चिरस्य चन्द्रमौलिस्तु प्रमथाधिपतिर्गृहान् ।

प्रविश्य रञ्जयामास - - म्मेरुगृहानिव । ।३ ।।

सीमां सोमानुवदनां सोमार्धतिलको हरः ।

।

सखीनां दृश्यते मध्ये ताराणामिव रोहिणी ।।४।।

दृष्टवा देव्यपि देवेशमुपायातं१ वृषध्वजम् ।

उत्तस्थावासनात्तूर्णं सखीभिः२ सहिता तदा । ।५। ।

शिरस्यञ्जलि३माधाय पद्मकुड्मलसन्निभम् ।

ववन्दे चरणौ तस्य प्रीयमाणेन चेतसा ।।६। ।

देवोपि तां समुत्थाप्य तयैव सहितः प्रभुः ।

निषसादासने रत्नमयूखपरिपिञ्जरे । ।७।।

अन्धकञ्च जितं युद्धे देव्याः प्रियचिकीर्षया ।

शङ्करः कथयामास पुनश्च प्रवरीकृतम् । ।८ ।।

अन्धकोयं तव सुतो ममैव नयनोद्भवः ।

आसुरं त्याजितो भावं त्वामवज्ञातवान्४ हि यः । ।९ । ।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

५ २०५ - ख. ।

१... मुपयातं - ख. । २ सखिभिः... । ३... मादायः - ख. । ४ तामवज्ञातवान् - ख. ।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

808

इत्युक्तवति देवेशे शङ्करेन्धकदानवः ।

प्रणतः प्राञ्जलिर्भूत्वा व्यज्ञापयत५ पार्वतीम् । । 8.157.१० । ।

देव्यन्धकोहं देवेन प्रकृतानुग्रहः शुभे ।

तव प्रेष्यत्वमायातः पश्य मां सौम्यचक्षुषा । ।१ १ ।।

अम्ब तन्मे व्यतिक्रान्तं यन्मे दानवजं तव (?) ।

देवेनानुगृहीतोहं तव हासश्च६ किङ्करः । । १२ ।।

क्षान्तं दान्तञ्च भक्तञ्च त्ददाश्रयपरायणम् ।

विद्धि मामम्ब शुद्धेन भावेन समवस्थितम् । । १३ । ।

इत्येवमुक्त्वा गिरिजां गिरिकूटनिभोन्धकः ।

वाग्भिराहवनीयाभिरस्तुवत् प्राञ्जलिर्नतः । । १४।।

विभावरी७ वारिचरी शर्वरी शर्ववल्लभा ।

धृतिर्मतिस्तथा कीर्तिर्दीप्तिः प्राप्तिः प्रमोहिनी । ।१ ५ । ।

मेधा सुधा तथा साध्वी स्वधा स्वाहा महाद्युतिः ।

पुष्टिरिष्टिस्तथा तुष्टिर्गृष्टिर्दृष्टिस्त्रुटिस्तडित् ।। १ ६। ।

स्मृतिः प्रीतिः स्पृहा हानिर्वाणी ग्लानिर्दया क्रिया ।

लक्ष्मीः श्रीः सन्नतिः श्रद्धा माया मायाधरार्चिता । ।१७।।

अदितिर्दितिस्तथा कद्रूः सिंहिका सुरसा८ दनुः९ ।

राका कुहूः सिनीवाली चर्षणी१० सुखदायिनी११ । । १८ ।।

दीक्षा दक्षावरा रक्षा शिक्षा कक्षनिकेतना ।

सुगन्धा१२ सुभगा भव्या भूतभव्यभवत्करी१३ । । १ ९। ।

धरणी धारणी धन्या वीरणी वै गुहारणी ।

ला गोला तथा चैव मङ्गलाविधा - तथा ।।8.157.२० ।।

- रोवृता सता - श्च - - सक्षत्रनन्दिनी (?) ।

नक्षत्रचित्रा द्यौः पृथ्वी क्रिया स्मृतिरलोलुपा । ।२ १ ।।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - - -

५ विज्ञापयत - ख. । ६ हयासञ्च (?), दास (?) । ७ विभावरि - ख. । ८ सरमा - ख. । ९ कुः - ख. । १० वर्षणी - क. । ११ शुभदायिनी - क. । १२ सुसज्जा - ख. । १३ भवङ्करी (?) ।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - - -

809

शुद्धा२५ शुद्धिः सुधीः कीर्तिः कृत्तिवासोधरप्रिया ।

धनुर्ज्या जयिनी पूज्या ईज्या व्रज्या जयप्रदा । ।२२ ।।

वरावरेण्या वरदा वरनारी१५ वचोरणि१६ ।

भूतिर्भूताधिजननी१७ सुकृतिः१८ सुमना रतिः । ।२ ३ ।।

भारती भासमायुक्ता युक्तरक्तवचोधरी ।

आज्ञा प्रज्ञा तथा संज्ञा उल्का नासासमुद्भवा ।

वेदमाता१९थ गायत्री दुर्गा सावित्र्यथापि च । । २४।।

धर्म्मिणी धर्मजननी तेजनी तेजसां वरा ।

रजनी रञ्जनी धीरा योनिर्वनजलोचना ।।२५ ।।

श्रदर्थिनी२० दनुनदी श्रुतार्था२१ श्रुतवत्तरा ।

बलयालातकधरा२२ मेखला मेखलाधरा । ।२६।।

प्रीयतां मे जगद्धात्री श्यामा श्यामाम्बरा२३ ह्युमा ।

इत्येवमन्धकेनेशा स्तुता स्तुतिशतस्तुता । ।२७।।

अन्धकस्य तुतोषाति तुष्टा चेदमुवाच तम् ।

प्रीतास्मि पुत्र यत् प्राप्तं गाणपत्यं त्वया शुभम् ।

प्रियोधुना वरस्तूर्णं व्रियतां२४ प्रवरोत्तम ।। २८ ।।

सनत्कुमार उवाच

भवानीं२५ वरदां दृष्टवा सोन्धको गणपोत्तमः ।

प्रणतः प्राञ्जलिः प्राह हिमवत्तनयामुमाम् । ।२९।।

यञ्च त्वं मे२६ वरं देवि ददासीशानबल्लभे ।

मम तेन समस्तेन त्वयि भक्तिः स्थिरा भवेत् ।।8.157.३ ० ।।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भगवत्यपराजिता ।

उवाचान्धकमासाद्य२७ प्रीयमाणा पुनस्तदा ।।।३ १।।

ज्ञानेनानेन तुष्टास्मि तव पुत्र शुभेन वै ।

यन्मत्तोर्थितवानद्य त्वं भक्तिं प्रवरेश्वर२८ । । ३२ ।।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

१४ श्रद्धा- (?) । १५ नरनारी - क. । १६ रणी - क ख. । १७ भूताभूताभिजननी - ख । १८ सुगतिः - ख. । १९ वेदमाया - ख । २० सु (स) दर्थिनी - क. । २१ श्रुतार्थं - क. । २२.. लकधारा - ख. । २३ श्यामावरा

- क., श्यामाचरा - ख । २४ वृयतां - क. । २५ भावनीं - क. । २६ तन्मे - क. । २७ सद्यः (?) । २८ प्रवरेश्वरः - क. ।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

मच्छन्दादेव चाप्येतद् गाणपत्यं तवानघ ।

दत्तं देवाधिदेवेन तेन चास्मि सुतोषिता ।।३ ३। ।

तस्माच्चादित्यपाकात्ते२९ सुयुद्धेन च पुत्रक ।

पापव्ययो महानासीत् तेनासि प्रवरीकृतः३ ।।३४।।

अमरो जरया त्यक्तो बली बलवतामपि ।

तपस्वी ह्यक्षयो जेता नन्दिवत्त्वं भविष्यसि ।।३५।।

मम देवस्य चापीष्टः किङ्करो मम चाप्यथ ।

भव३१ त्वमनघः श्रीमान् गणेश्वरगणेश्वरः । ।३६।।

ये च त्वां३२ कीर्तयिष्यन्ति दिवा रात्रावथापि३३ वा ।

तेषां कीर्त्तिर्यशः स्वर्गो धर्मश्चैव भविष्यति ।।३७।।

स त्वेवमुक्तः३४ पार्वत्या अन्धकोर्चितमानितः ।

अनुज्ञातश्च पार्वत्या मुमुदे हरपार्श्वगः ।।३८।।

इत्येवमन्धकं देवस्तमोरिकृतभूषणः ।

अनुगृह्य गिरौ तस्मिन् विजहार यथासुखम्३५ । ।३९।।

इति स्कन्दपुराणे अन्धकवरप्रदानं नाम सप्तपञ्चाशदुत्तरशततमोध्यायः३६

व्यास उवाच

अन्धकं गणपं कृत्वा देव्या सह महेश्वरः ।

किं चक्रेतः१ परं ब्रूहि नुद कौतूहलं मम ।।१।।

सनत्कुमार उवाच

जित्वान्धकं ततो व्यास कृत्वा च गणनायकम् ।

गिरीन्द्रसुतया सार्धं विजहार सुरार्त्तिहा । ।२।।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

२९.. .च्चादित्यपाकान्ते ? - क. । ३० प्रचरीकृतः - क. । ३१ मम - ख. । ३२ त्वा - ख. । ३३ रात्रौ तथापि - ख. । ३४ एवमुक्तः - ख. । ३५ रराम च - ख. । ३६ २०६ - ख. । १ नः - ख. ।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

811

अथ भूतेशजननी षडाननतनूकरी ।

अपृच्छत् पुत्रसम्बद्धं प्रश्नं प्रश्नविदां वरा । ।३ ।।

किमर्थं गीयते देव गाथेयं सद्भिरुत्तमा ।

वरं भूमिरुहाः३ पञ्च४ न च कोष्ठरुहा दश ।।४।।

षोडशेहाङ्गमङ्गानि भित्त्वा पुत्रोभिजायते ।

तस्मात्पुत्रात् कथं श्रेष्ठः कोष्ठजाद् भुविजः५ सुतः । ।५।।

इत्येवं वृच्छतीं पृच्छां शिक्षां दीक्षां क्रियां मतिम्७ ।

उमामनुपमां देव इदं वचनमब्रवीत् । ।६। ।

सूक्ष्मार्थं एष रम्भोरु यं पृच्छसि वरानने ।

अहं ते तं८ प्रवक्ष्यामि शैलेन्द्रतनयेव्यये । ।७। ।

कोष्ठजात्तनयाद्यस्माद् भूमिजस्तनयो वरः ।

शाल्मलौ वैतरण्यां च असिपत्रवनेषु च । ।८।।

कुम्भीपाके रौरवे च महारौरव एव च ।

एवमाद्येषु चान्येषु कुकृतैरनुवेष्टितान्१० ।

शास्यतो मृत्युवचनाद्राक्षसैः क्रूरकर्मभिः । ।९। ।

पितॄँस्तथाशुभै११र्घोरैर्वेष्टितान् राक्षासार्दितान् ।

सत्पुत्रस्त्रायते देवि नेतरः पापनिश्चयः । । 8.158.१० । ।

नरस्य न च१२ सत्पुत्राः सर्व एव भवन्त्युत ।

एक एवात्र भवति यः पितॄँस्त्रायते भयात् । ।१ १ । ।

तत्र ये दुष्टचारित्राः पुत्रसंख्यां१३ न ते गताः ।

शठो यद्वद्बलीवर्दः षण्ढो वापि नराधिपः१४ ।।१ २ । ।

तत्रापि चोद्यते१५ दुःखं दुःखं च नरकं विदुः ।

यत्१६ पितॄँस्त्रायते तस्मात्१७ सुतः पुत्रस्ततः स्मृतः । । १३ ।।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

२... रा - ख. । ३ भूमिरुहा - क., हां - क. । ४ तञ्च - क. । ५ भूमिजः (?) । ६ शिक्षाक्रियां - ख. । ७ पतिम् - ख., मतीं - क । ८ तत् - ख. । ९. व्यये - ख. । १०... ताः - क. । ११ सुरै - ख - १२ नरकस्य न - ख । १३ संज्ञां (?) । १४ नराधमः (?) । १५. प्यति चोस्युच्यते (?) - ख. । १६ यः - क. ख. । १७ यस्मात् - ख ।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

812

नान्यः सम्बद्धको देवि पितुः पुत्रस्य चोभयोः ।

पाति पुत्रं पिता तस्मात् पुत्रो यत् त्रायते भयात् ।। १४।।

इन्द्रियाणां तु प्राबल्यात् तत् पुत्रेष्वपि१८ पार्वति ।

पापकान्यपि कुर्वन्ति१९ ते सत्पुत्रा भवन्त्युत ।। १५। ।

इमे हि तरवो देवि दक्षशापाद् हतेन्द्रियाः ।

पापकानि न कुर्वन्ति संवृतैः करणैश्च ह । । १६ । ।

एतस्मात् कारणाद् देवि कोष्ठजानां शतादपि ।

एको भूमिरुहः पुत्रः शस्यते न तु कोष्ठजः । । १७।।

छेदं भेदं तथा त्रासं पाटनञ्च निशाचरैः ।

कुर्वद्भिस्तरवः पुत्राः पितॄणां - - - - । - - । । १८।।

उमोवाच

छेदं भेदं त्रासनं च राक्षसैर्निरयोपगैः ।

कथं पितॄणां तरवो वारयन्ति यमक्षये । । १ ९। ।

देवदेव उवाच

शृणुष्व छेदं भेदं च पितॄणां यमसादने ।

यथा वै२० पारयन्त्येते२१ तरवो नागनन्दिनि ।। 8.158.२० । ।

एते निरुद्यमा देवि विहीनाः करणैरुत ।

यज्ञेर्थितास्ते देवानां तरवो - - - - - - । । २१ । ।

- - - - - - - - - ।

दक्षशापेन भगवन् वयं ह्युपहतेन्द्रियाः ।।२२ ।।

तमोबाहुल्यतां प्राप्ता निष्क्रिया निष्परिक्रमाः ।

असुखाः करणैर्हीना महता तमसावृताः । ।२३ । ।

एतां दशामनुप्रप्ता धर्मयुक्तान् कुरुष्व नः ।

इत्येषां वचनं श्रुत्वा देवः सलिलसम्भवः । ।२४। ।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

१८ तत् - क ९०-. द् येषु त्रिष्वपि - थ । १९ कुर्वन्तः - (?) । २० ययैवं (व) क- । २१ तारयन्त्येते - क, ।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

यज्ञवृक्षार्थमाहेदं वृक्षान् वृक्षपतिर्वचः ।

स्थावराः स्वागतं वोस्तु तुष्यामि शरणैषिणाम ।

नाशयाम्येष वो वत्सा दक्षशापकृतं तमः ।। २५ ।।

शाला बिल्वाः पलाशाश्च वरुणाः२२ किंशुकास्तथा ।

रोहीतकाश्च ये चान्ये यज्ञांगप्रभवा द्रुमाः ।। २६ ।।

ते सूपयुक्ता यज्ञेषु त्वक्पत्रफलशाखिनः ।

मूर्त्तीः सुभास्वराः प्राप्य मम लोके निवत्स्यथ२३ ।। २७।।

एषां यज्ञियवृक्षाणां२४ यूयमप्यनुगामिनः ।

यज्ञोपयुक्ता गच्छध्वं तेषामेव सलोकताम् ।।२८।।

स्थाणुलिङ्गोपयुक्ताश्च२५ जनैर्भक्तिपुरस्सरैः ।

धर्मेण शुद्धदेहाश्च गतिमिष्टामवाप्स्यथ२६ ।। २९ ।।

उपयोगं च गच्छन्तो यज्ञायतनवस्तुषु२७ ।

दक्षशापतमोमुक्ता मम लोके चरिष्यथ ।। 8.158.३० ।।

पुत्रहीनो नरो यश्च२८ पुत्रकान्वः२९ करिष्यति ।

तं भयात्३० त्रायतां चैव धर्मो वो भविता महान् ।।३ १ ।।

तरव ऊचुः

कथं वयं पुत्रकृतास्तान्३१ पितॄन्निरयोपगान् ।

" ' ' ' - ' - - - - - - - - - - ।। ३ २।।

सोमविक्रयिणो ये च ये च विश्वस्तघातिनः ।

ये च प्राणिवधे युक्ताः पृष्ठमांसाशिनश्च ये ।।३ ३ ।।

राज्ञामाक्रोशका ये च ये च पिण्डापहारकाः ।

एते३२ स्वकर्मभिर्घोरैर्वेष्टिता लोमहर्षणैः ।।३४।।

पच्यन्ते निरये घोरे क्रोशन्तो भैरवान् रवान् ।

अहो भृशं३३ यातनाभिरशिवाभिरभिद्रुताः । ।३ ५ ।।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

२२ तरुणाः - ख । २३ निवत्स्यत - क, निवृक्ष्यथः - ख. । २८ याज्ञिय - ख., याज्ञिकवृक्षाणां - क. । २५ शृणु लिङ्गेप्रयुक्ताश्च - क. । २६ गमि .. - क । २७ वास्तुषु (?) । २८ यच्च - ख. । २९ पुत्रकार्थं - क ख. । ३० तद्भयात् - क ख. । च १ पुत्रकृतान् स्तान् - क., तान्स्वान् - ख.,... तस्तान् (?) । ३२ ये ते (?) । ३३ नृशम्स - क ख ।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

शास्यन्ते मृत्युवचनाद्राक्षसैर्भीमविक्रमैः ।

तानेव तुद्यमानाँश्च कुट्यमानाँश्च राक्षसैः ।

पितॄन्निरयसंमग्नानुद्धरिष्यामहे कथम् । ।२ ६। ।

ब्रह्मोवाच

ताँस्तथा३४ तुद्यमानांश्च कुट्यमानाँश्च राक्षसैः ।। ।

पितॄन्निरय संमग्नान् यूयमभ्युद्धरिष्यथ।।३७।।

निरयस्थान् यथा चैतान् पितॄन् निस्तारयिष्यथ३५ ।

तन्मे सुमनसो भूत्वा निशामयत पादपाः ।। ३८। ।

पुत्रप्रकृतका यूयं यस्य यस्य भविष्यथ ।

तस्य तस्य स्मृताः३६ शीघ्रं तं देशं यास्यथानघाः३७ ।।३९।।

- - - निरयप्राप्तान् पितॄन् क्लेशैरुपद्रुतान् ।

सुखाय धास्यथ यथा स्थावरास्तन्निबोधत३८ । ।8.158.४० । ।

मन्त्रवद् विधितश्चैव३९ यो वः संस्कारमन्तशः ।

गर्भाधानादिभिः कृत्वा पुत्रत्वे कल्पयेन्नरः । । ।४१ । ।

ये चापि४० पूर्वजातान् यो विधिना४१ निष्परिग्रहान् ।

पुत्रप्रकृतकान् कुर्य्युस्ताँश्च निस्तारयिष्यथ । ।४ २ । ।

सर्वकामाँश्च दास्यध्वं सुखञ्चैव तथोत्तमम् ।

कर्मक्षयं च सर्वेषां लोकाँश्चैव तथाक्षयान्४२ ।।४३ । ।

सनत्कुमार उवाच

ततः शैलसुता भूयोपृच्छत्तद्विधिमुत्तमम्४३ ।

तां पृच्छतीं महादेव इदं वचनमब्रवीत् । ।४४। ।

देवि नागेन्द्रनासोरु नागेन्द्रगतिगामिनि ।

शृणुष्व येन विधिना गृह्यतेवनिजः सुतः ।।४५। ।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

३४ तानेवं (?) । ३५ स्ताँस्तारयिष्यथ - ख. । ३६ मृताः - ख. । ३७. तानघाः - क. । ३८ स्तान्नि-बोधत - क. ख. । ३९ विधितच्चैव - ख. । ४० वापि - ख. । ४१ विविधां - क. । ४२... क्षयम् - क. । ४३ अपृच्छद्विधिमुत्तमम् - क ख. । ४४ च निज. - क ।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

श्वो भूतेहं४५ भुविरुहं ग्रहीष्यामीति४६ पार्वति ।

सोपवासा भवेन्नारी शुचिशीला शुचिव्रता । ।४६। ।

ततः शतसहस्रांशावस्तशृङ्गं गते रवौ ।

उदिते विमले चापि चन्द्रे चन्द्रनिभानने । ।४७। ।

आपद्भावेन सुभगे परेण परमात्मिके ।

विप्रानामन्त्रयेद्रात्रौ पावनान् वेदवादिनः । ।४८। ।

श्रुतीनामाकरा ह्येते रत्नानामिव सागराः ।

विप्रा विप्राधिपमुखि पूजनीयाः सहस्रशः ।।४९। ।

यत्र मन्त्रविदो विप्रा न प्राश्नन्त्युत्तमं हविः ।

न तत्र देवा४७ देवेशे हविर्भुञ्जन्ति कर्हिचित् ।।8.158.५० । ।

न स्कन्दते न व्यथते नैनमाक्रमते४८ तमः ।

वरिष्ठमेतद्दानानां यद् ब्राह्मणमुखे हुतम् । ।५१ ।।

ब्रह्मणत्वे४९ (?) महासत्वे अणधातुस्तु भक्षणे ।

ब्रह्म भक्षयते यस्माद् ब्राह्मणस्तेन स स्मृतः । ।५ २। ।

जायन्ते ये पुनर्जाता ह्युपनीता महात्मभिः ।

ततो देवि द्विजाख्येयं तेषु नित्यं निपात्यते ।।५३ । ।

वियदित्युच्यते व्योम प्रकारः५० प्रापणे स्मृतः ।

दिवं संप्रापयन्त्येते देवि५१ विप्रास्ततः स्मृता । ।५४।।

सत्य५२ सारमया ह्येते५३ विप्राः सृष्टाः स्वयंभुवा ।

सिद्धिर्न तेष्वतुष्टेषु५४ शक्या प्राप्तुं सुरैरपि । ।५५।।

अहं नारायणोनन्तो ब्रह्मा शक्रोनिलः शिखी५५ ।

तद्दानं नाभिनन्दामो विप्रा यत्र५६ न पूजिताः । ।५ ६। ।

येषां प्रसादात् सुलभा आयुर्धर्मो बलं सुखम् ।

श्रीर्यशः स्वर्गवासश्च तान्५७ विप्रानर्चयेद् बुधः । ।५७। ।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

४५ श्वो हि भूते - क. । ४६ गृहीष्यामीति - क., व्रहि.. - ख । ४७ देव - ख. । ४८ नैतमा- क्रमन्ते - क. ख. । ४९ ब्राह्मणत्वे - क. ख, महाहव्ये (?) । ५० पकारः - क. । ५१ दिवि - क ख. । ५२ साव्य (ष्ठ्य) - ख. । ५३ सागर याह्येति - वा. । ५४ सिद्धिर्न तेष्वतुप्टेषु - ख. । ५५.. स्विति (?) । ५६ येन (?) - क । ५७ तद् - क. । क. ।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

विप्रानामन्त्रयित्वाथ५८ शुचिवस्त्रा शुचिस्मिता ।

शयीत सनमस्कारा सदर्भा५९ भूमिमाश्रिता ।।५८।।

गमयित्वा ततो रात्रिं सवितर्युत्थितेपि६० च ।

भक्ष्यभोज्यं समादाय व्रजेत् यत्र भवेत्तरुः ।।५९। ।

ततस्तं सपताकं च सातपत्रं सभूषणम् ।

तरुकं प्रमदा६१ कृत्वा तरुच्छायानुगामिनी ।।8.158.६०।।

यथोपपन्नमन्नं तु भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ।

पुण्याहं कारयित्वाथ ऋत्विजा ह्यथवात्मना६२ ।।६१। ।

तृप्तानां ब्राह्मणानां च तत्त्वेनाकूत६३मात्मनः ।

निवेद्य परमुद्दिश्य सद्भावेन परेण ह ।।६२। ।

अपुत्रा भगवन्तोहं६४ पुत्रप्रकृतकं६५ तरुम् ।

ग्रहीष्ये तदनुज्ञां वै कर्तु६६ मर्हथ मेनघाः ।।६३।।

ततस्तैरभ्यनुज्ञातं तं तरुं तरुणं प्रिये ।

भूमिदेवसमक्षं वै गृह्णीयात्तनयं प्रिये ।।६४।।

अनेन विधिना देवि गृहीतस्तरुकः सुतः ।

पितॄणां निरयस्थानां मधु सोमञ्च वर्षति ।।६५।।

गृहीतो विधिनानेन सुभ्रु भूमिरुहात्मजः ।

शुभे६७ सुखाय भवति विपरीतेन दुःखदः ।।६६।।

सत्पुत्राणां६८ शताच्चापि देवि चन्द्रनिभानने ।

एको भूमिरुहः६९ श्रेष्ठः पुत्रत्वे कल्पितः सुतः ।।६७।।

इत्येतत्ते मया शिष्टं७० श्रिष्टम्लिष्ट७१ वचोरणि ।

यथा भूमिरुहः पुत्रो विशिष्टः कोष्ठजात् सुतात् ।।६८।।

ततः पुनर्देवदेवी७२ प्रणिपत्य महेश्वरम् ।

प्रणयात् कौतुकाच्चैव इदं वचनमब्रवीत् ।।६९।।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

५८ तु - ख । ५९ सदर्पा - ख. । ६० सवितर्युदितेपि (?) । ६१ प्रयता (?) । ६२ विप्रान्भोज्या- र्थनात्मना - घ । ६३ तत्तेनाक्षत - घ । ६४ हङ्हिभगवत् तेहं - क. ख. । ६५ पुत्रत्वेकृतकं - क. । ६६ वै दातु (?) । ६७ सुभगे - क ख. घ. । ६८ सपुत्राणां - ख. । ६९ एकोपि भूमिजः - ख. । ७० श्लिष्टं - ख । ७१ मृष्ट - ख. । ७२ ततो देवी पुनर्देवं - घ. ।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

817

प्रोषिते त्वयि देवेश भ्रमन्त्या मन्दरे मया७३ ।

अशोकतरुको दृष्टः कोमलः सुमनोरमः ।।8.158.७०।।

आसीच्च मे तदा भाव एष मे तरुपोतकः ।

भविष्यति सुतो रुद्रे निर्विघ्नं७४ पुनरागते ।।७१।।

आभ्यां च मे महादेव कुचाभ्यां द्विजपावन७५ ।

क्षीरमागात् सुधासारं पुत्रस्नेहात् सुखप्रदम्७६ । ।७२।।

तमहं देव गृहणीयां पुत्रप्रकृतकं तरुम् ।

यदि मे कुरुषेनुज्ञां तवाहं वशवर्तिनी ।।७३।।

देवैः पुत्रफले क्षिप्ते स हि मे तरुपोतकः ।

तुष्टिप्रदो ह्यपुत्रायाः पुत्रको भवितानघ७७ । ।७४।।

इत्येवं भाषमाणान्तु भवानीं७८ भगवान्७९ भवः ।

सद्भावान्निःसृतं८० वाक्यमवदत् परतापनः ।।७५।।

देवि फुल्लारविन्दाक्षि कथं नाम न ते सुतः ।

भविष्यति तपस्विन्या ऐश्वर्यपरमे८१ मया८२ ।।७६ ।।

शक्ता जनयितुं पुत्रान् तपसा त्वमनिन्दिते ।

अहं च ते प्रदास्यामि पुत्रान् परमशोभनान् । ।७७।।

अथवायमनुग्राह्यस्तवाशोकतरुः प्रिये ।

अनुज्ञाता मया देवि कुर्वशोकतरुं सुतम् ।।७८।।

अनुकूलं पतिं ज्ञात्वा तं तामरसलोचना ।

प्रणिपत्याव्यया८३ तुष्टा८४ इदमाह महेश्वरम् ।।७९।।

देव जानाम्यहं धर्मं यथा स्त्रीणां न विद्यते ।

दैवतं पतिमुत्सृज्य पूजनीयं हि यद् भवेत् ।।8.158.८०।।

अनामन्त्र्य हि भर्त्तारं यद्ददाति यदर्चति ।

न फलं विन्दते तस्य नारी इत्येव नः श्रुतम् ।।८१ ।।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

७३ यथा - क. । ७४ निर्विघ्ने - म. । ७५ पावनः - क. । ७६ सुखप्रदः - क. । ७७.. नघः - ख. । ७८ भावनीं - क. । ७९ भवतां - ख. । ८.... न्निसृतं - क. ख. । ८१ मैश्वर्यपरमे - ख । ८२ यया - क, त्वया - ख., स्वयं (?) । ८३. भ्यया - ख । ८४.. तुष्टा - ख ।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

818

या तु भर्तारमामन्पय नारी धर्म समाचरेत् ।

तस्या देवाश्च तुष्यन्ति धर्मश्च सुमहान् विभो । ।८२। ।

अवमन्य तु या नारी भर्तारं दैवतं गुरुम् ।

स्वबुद्ध्या कुरुते पुण्यं निरयं सा प्रपद्यते । ।८३ । ।

अतीतमपि या नारी भर्तारं परिपृच्छति ।

अनुमान्य यथावद्धि जीवन्तमिव शोभना । ।८४। ।

अनुज्ञाता हि सा तेन प्रीयमाणेन चेतसा ।

धर्मकृत्येषु देवेश फलं प्राप्नोति पुष्कलम् । ।८ ५। ।

तपोपवासो दानं च आर्जवं सत्यमेव च ।

पतिशुश्रूषणस्यैते कलां नार्घन्ति८५ षोडशीम् । ।८६। ।

या ह्यन्यनरलोलापि८६ सद्भावाच्छयनासने ।

शुश्रूषां कुरुते भर्तुः सा सत्येव८७ विभाव्यते ।।८७।।

इत्येवं गिरितनया गिरीशमुक्त्वा गिर्यग्रे गिरितरुपुष्पपुञ्जचित्रे ।

तेनाग्र्या सह विचचार चारुरूपा भानोर्भा इव सह८८ भानुना भवानी ।।८८।।

इति तौ सुरपूजितावपरस्परपूजितौ ।

सहितौ प्रविचेरतुः प्रवरेश्वरवन्दितौ । ।८९। ।

इति स्कन्दपुराणे भूमिजपुत्रवर्णने अष्टपंचाशदुत्तरशततमोध्यायः ८९

सनत्कुमार उवाच

पार्वत्या निश्चयं ज्ञात्वा भगवान् त्र्यम्बकस्तदा १ ।

सुमालिं२ पिङ्गल यक्षं प्राह वाक्यविदां वरः । । १ । ।

भक्तिमन्तं३ महायोगं पुरा लब्धवरं गणम् ।

पार्श्वस्थं नन्दिनं४ तत्र५ भगवान् शङ्करः स्वयम्६ ।।२। ।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

८५ नार्हन्ति (?) । ८६ हयन्यतरलोलापि - क., द्यतर?.. - ख.,.. लोकापि - घ. । ८७ तस्यैव - ख । ८८ स्सह इव - क ख. । ८९ २०७ - ख., १४८ - घ. ।

१. स्तथा - ख. । रे सुमालं - क. । ३ भक्तिवन्तं - क. । ४ दयितं - घ. । ५ न्तत्र - क. । ६ भगवान-ब्रवीदिदम्? - क ।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

पर्वतेन्द्रसुताशोकं तरुं पुत्रं ग्रहीष्यति ।

त्वय्यायत्तं च तत्सर्वं तस्मात् कुरु ममाज्ञया ।।।३।।

यत्राशोकतरुस्तत्र यथान्नमुपलक्षितम्७ ।

भवेत् सुप्रचुरं वीर तथा कुरु८ गणेश्वर ।।४।।?

प्रदेशश्च गिरेस्तस्य यथा रम्यो भविष्यति ।

तथा विधत्स्व यक्षेन्द्र यत्राशोकतरुः स्थितः ।।५।।

इत्युक्तः परमेशेन पिङ्गलः पिङ्गलेक्षणः ।

उवाच सोमया सार्धं त्रिदशानां पतिं पतिम् ।।६।।

गणाधिप यथाज्ञप्तं तत् करिष्यामि यज्ञहन् ।

यथा सोमः स नन्दी च प्रसन्नो मे भविष्यति९ ।।७।।

इत्युक्त्वा सोभ्यनुज्ञातो यक्षो लोकान्तदस्तदा ।

तस्याशोकतरोः पार्श्वे विदधावन्नमुत्तमम् ।।८।।

सुमालावथ निष्क्रान्ते सिंहक्रोधस्त्रिलोचनः ।

नन्दिनं तेजसां राशिर्दिण्डि१० चण्डेश्वरोब्रवीत्११ ।।९।।

ब्रह्मण्यान्१२ ब्रह्मणान्१३ नन्दिन् देवी यज्ञेन यक्ष्यति१४ ।

श्वः प्रभाते महाबुद्धे तत्र विप्रैः प्रयोजनम् ।।8.159.१० ।।

स त्वं मत्प्रहितो देव१५ यत्र यत्र१६ वदाम्यहम् ।

तत्र तत्र गतो विप्रान् निमन्त्रय पदत्रये ।।११।।

औदकायां विरूपास्य१७ ब्राह्मणा ब्रह्मसंभवाः१८ ।

उपासते ये वरुणं१९ पातालतलसंश्रयाः ।।१ २।।

ये सुरेव्यासुऽराद्याश्च२० रसावयवमुत्तम२१ ।

पिबन्ति फेनपा नाम तान्निमन्त्रय मा चिरम् ।।१३ ।।

संयमन्यां तथा चैव२२ ये यमं पर्युपासते ।

ब्राह्मणा ब्रह्मणा तुल्या२३स्तान्निमन्त्रय भूतप ।।१४।।

- - - -- - - - - - - - -- - - - - -- - - - -

७ यर्थार्थमुपलक्षितम् - घ. । ८ तथार्घन्तु - घ. । ९ भविष्यसि - घ. ।. १० दन्ति - घ. । ११ दण्डेश्वरोब्रवीत् - घ । १२ ब्राह्मण्या - क. टि । १३. न्ब्राह्मणान् - क. । १४ यं भोजयिष्यति - घ. । १५ प्रहितः शीघ्रं - घ. । १६ तत्र - क. । १७ वरुणस्य - घ. । १८ संगताः - क. , सत्तमाः - घ. । १९ वरुणं ये ह्युपासन्ति - क । २० सुरभ्याः सुराद्यञ्च (?) । २१ रसायनवरं शुभम् - घ. । २२ देव - ख. । २३ ब्रह्मणस्स्तुल्था - क. ।

- - - -- - - - - - - - -- - - - - -- - - - -

820

तथोदयगिरेः शृङ्गे सत्यो नाम महाह्रदः ।

राजहंसानुचरितः कान्ततामरसावृतः ।।१५।।

वसन्ति यत्र ते सत्याः२४ सत्यानाम तपोधनाः ।

सत्येन येषामादित्यो दिनं नयति नित्यशः ।।१ ६।।

तेषां निष्कल्मषस्तस्मिन् ह्रदे स्नातो दिवाकरः ।

प्रत्यहं कुरुते देवः प्रयाणं२५ शुभकर्मकृत् ।।१७।।

तेषां प्रणम्य शिरसा ह्यात्मानं सन्निवेद्य च ।

सद्भावं दर्शयन्नग्रे नन्दीश्वर निमन्त्रय ।।१८।।

ये चादित्यरथं शश्वत् परिवार्य व्रजन्त्युत ।

अथर्वाङ्गिरसस्तांश्च२६ निमन्त्रय गण द्विजान् ।।१ ९।।

ये च चक्रचराः सिद्धा ये कपोतोञ्छवृत्तयः ।

उपासते ये च शक्रं२७ तानामन्त्रय वै द्विजान् ।।8.159.२० ।।

ततो ब्रह्मसदो२८ गत्वा ब्रह्मण्यान्२९ ब्रह्मणः प्रियान् ।

ब्रह्माणं च सपत्नीकं ब्राह्मणांश्च निमन्त्रय ।।२१।।

क्षीरोदवेलानिलयास्तपोवननिवासिनः ।

ब्रह्मणो भवनादेत्य बालखिल्यान्३० निमन्त्रय ।।२२।।

ये मां सदाराः ससुताः साग्निहोत्रपरिच्छदाः ।

भक्ता येषामहं नित्यं प्रसादसुमुखोग्रणीः३१ ।।२३।।

तान् बालखिल्यान् वागीश व्यालानिव दुरासदान् ।

आमन्त्रय यतो भूत्वा सुयशाः३२ सुयशापते ।।२४।।

सञ्चरँश्च त्रिभुवनं वायुरव्याहतो३३ यथा ।

यान्यतः पश्यसे विप्रान् सर्वानेव निमन्त्रय ।।२५।।

ये चापि प्रमथाः केचिद् गोचरे ते सुरारिहन् ।

ते च सर्वे समायान्तु विप्राणां परिवेशकाः३४ ।।२६।।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

२५ तस्याः - ख । २५ प्रण मं - क. । २६ साधवोङ्गिरसस्ताँश्च - घ । २७ ये च शक्रमुपासन्ते - क. । चक्र - (?) । २८ ब्रह्मसदं - क. । २९ ब्र (ब्रा) ह्मणाः - क. । ३० बालिखिल्यान् - क ख. । ३१ गणे - ख । ३२ सुयशः (?) । ३३ वायुरभ्याहतो - ख. । ३४ परिवेषकाः - क. ख, ।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

821

कपर्दिनैवमुक्तस्तु नन्दी सूर्यसमप्रभः ।

शूलं ज्वलन्तमुद्यम्य प्रययौ वरुणालयम् । ।२७। ।

सागरं सोम्बराकारं साम्बरोम्बगोचरः३५ ।

आससाद प्रवल्गन्तं रङ्गस्थमिव वारणम् । ।२८। ।

स तं तिमिशताकीर्णमर्णवं३६ प्रमथाग्रणीः ।

प्रविवेश प्रदीप्तोर्कः३७ पयोदनिचयं यथा३८ । । २९।।

सुतले३९ स तु पाताले गां गजेन्द्रेन्द्रविक्रमः४० ।

अपश्यत् क्षरतीं क्षीरं दिव्यं तदमृताकरम् । 8.159.३० ।।

सुरभीमभिवाद्यैव शङ्करानुचरोरिहा ।

विवेश नन्दी वरुणो यत्रास्ते सगणोर्चितः४१ । ।३ १ ।।

स दिव्यवस्त्राभरणं४२ पुत्रपौत्रगणान्वितम्४३ ।
अपश्यदम्बुगोप्तामादित्ययुतसन्निभम् ३२ । ।

वरुणं द्वारपालेन पूर्वमेव निवेदितः ।

प्रविवेश तदा नन्दी वरुणस्य निवेशनम् । ।३ ३ ।।

स चाप्यपात्तदा (?) राजा दूरादेव प्रहृष्टवत् ।

दृष्ट्वा नन्दिनमुत्तस्थौ पूजयन्मन्मथार्दनम् । ।३४। ।

तस्यार्घं गाञ्च पाद्यञ्च निवेद्य वरुणः स्वयम् ।

आसीनं तमपां गोप्ता पप्रच्छ वदतां वरः । । ३५ । ।

भगवन् किं चिरस्याद्य त्वया वयमपेक्षिताः४४ ।

दर्शनं देवदेवस्य मन्यामस्तव४५ दर्शनात् । । ३ ६। ।

विवक्षोरिव ते वक्त्रमिन्द्रगोपायतेनघ ।

वद सर्वानभिप्रायान् कर्ता तेहं न संशयः । ।३७।।

वरुणेनैवमुक्तस्तु तत्परेण शिलादजः ।

ततः स वरुणं प्राह दानवैरपराजितम् ।।३८ । ।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

३५ स्ता - क., सोम्बराम्बरगोचरः - घ । ३६ मार्णव - क. ख. । ३७ प्रदीर्णोकः - क., प्रदीपार्चिः - घ । ३८... धिमय - ख., पयोधिमिव भास्करः - घ. । ३९ सुतलं - घ. । ४० गत्वा नागेन्द्रविक्रमः - घ.,

गजेन्द्रेन्दुविक्रमः- क । ४१ सगणोर्चितः - क., सगणार्चितः (?), स्वगणार्चितः (?), सगणोर्चितम् - क ।
४२ शस्त्राभरणं - क. ख. । ४३,.. वृताम् - ख. । ४४ मवेक्षिताः (?), मुपे.?. (7) । ५ तव - ख. ।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

अशोकतरुकं पुत्रं गिरिपुत्री ग्रहीष्यति ।

क्रीडार्थमुमया सार्धं निमन्त्रयति ते हरः ।।३ ९। ।

तद्देव पुत्राभिवृतः सदारः सह फेनपैः ।

श्वो याहि मन्दरगिरिं प्रीतिं वर्द्धय शूलिनः । ।8.159.४० ।।

इत्युक्त्वा सोभ्युनुज्ञातो वरुणेन गणेश्वरः ।

निष्क्रान्तो वरुणावासाच्छ्वेताभ्रादिव भास्करः । ।४१ ।।

स पूज्यमानः सिद्धैश्च४६ चारणैश्च सुरैरपि ।

प्रापोदयगिरिं४७ नन्दी हरेषुस्त्रिपुरं४८ यथा । ।४२।।

सोथ तस्य गिरेः४९ शृङ्गे रञ्जिते तापनैः करैः ।

निलिल्ये गरुडः पक्षी प्रभञ्जनपथे यथा । ।४३ । ।

ह्रदं तत्रार्णवाकारं काञ्चनाम्बुजशोभितम् ।

शीर्णोत्पलतरङ्गाढ्य५०मपश्यत्सोप्सरोवृतम् । ।४४। ।

ह्रदस्य तस्य रोधस्सु साशोकेषु सहस्रशः ।

अपश्यत ऋषीन् सत्यानादित्यायुतसन्निभान् । ।४५। ।

स तान् तपोधनान् दृष्ट्वा तपनाभान् तपोधनान्५१ ।

नन्दी प्रह्वाञ्जलिपुटो ह्यासाद्यावन्दत द्विजान्५२ ।।४६। ।

ते सर्वे नियमान् हित्वा नियमस्थास्तपोधनाः ।

नन्दिनं समयुज्यन्त५३ वासद्रुममिवाण्डजाः५४ । ।४७। ।

तैः सूर्यकिरणापीतैः पीतचीराम्बरैरपि ।

संवृतः स बभौ५५ नन्दी जम्बुद्वीप इवाचलैः । ।४८। ।

स पूज्यमानो गणपः सत्यः सत्यैस्तपोधनैः ।

अतीव प्रबभौ व्यास तीर्थेष्विव५६ महेश्वरः । ।४९। ।

ते नन्दिनं५७ सुखासीनं सत्यं सत्यास्तपोधनाः ।

ऊचुर्हर्षाकुलैर्वाक्यै५८र्विस्मिताननलोचनाः५९ । ।8.159.५० ।।

- - - -- - - - - - - - -- - - - - -- - - -

४६ वरुणं - क । ४७ प्राप्तोदयगिरि - क. ख । ४८ त्रिपुरं - क ख. । ४९ सोदयस्य गिरेः - क. । घातय - ख. । ५० शार्णोपलतरङ्गाक्ष्यं तल - क ख । ९ । ५१ तपोधन (?) । ५२ वन्दिनो द्विजान् - क, वन्द्य तान् द्विजान् - ख. । ५३ सममर्पन्त - घ. । ५४ इवाण्डजाः - क. ख. । ५५ प्रबभौ - क. । ५६ तिथिस्वि र (व - ख. क. । ५७ तन्नन्दिनं - क. ख । ५८ हर्षकरैर्वाक्यं - ख., हर्षफलै - क । र्बाह्यै - क. । ५९ . विंस्तृताननुलोचनाः - क. ख ।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

823

नन्दीश्वर चिरस्याद्य ह्युदयो६० ह्युदयप्रभः६१ ।

समाक्रान्तस्त्वया तात धर्मेण निरयो यथा ।।५१ ।।

किमिहानघ देवेशस्त्रिनेत्रस्त्रिपुरार्दनः ।

विहर्तुमागतो देवो दृष्टोस्माभिस्ततो६२ भवान् । ।५२। ।

सत्यं सुचरितं शुद्धं तपोस्माभिर्गणेश्वर६३ ।

सहोमं६४ यत् त्वया सार्धं द्रक्ष्याम इह शङ्करम्६५ ।।५३ ।।

एवं कपीन्द्रवदनो वन्दमानाँस्तपोधनान् ।

स सत्यान्६६ सत्यवचन इदमाह६७ शिलादजः ।।५४। ।

- - -६८ मन्दरं शैलं न कथञ्चित्त्यजेदजः ।

अहन्तु कार्यवानागां युष्माकमिममाश्रमम्६९ ।।५५।।

अशोकतरुकं पुत्रं गिरिपुत्री ग्रहीष्यति ।

निमन्त्रयति वस्तत्र सवाञ्छर्वो द्विजोत्तमान् ।।५६। ।

मानयन्तो भवं सर्वे साम्बमम्बापतिं द्रुतम् ।

श्वो गच्छत तपोनित्या मन्दरं धरणीधरम् ।।५७।।

तत्र शर्वममराधिपप्रभुं तारकाधिपविभूषणं शिवम् ।

द्रक्ष्यथेशमसुरप्रमर्दनं देवतार्तिनिखिलं हरं७१ हरम् । ।५८। ।

इति स्कन्दपुराणे तरुपुत्रकग्रहणे७२ ब्राह्मणामन्त्रणे ऊनषष्ट्युत्तरशततमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

आमन्त्र्य तानृषीन् सर्वान् सत्यवीर्ययशःश्रुतान् ।

नन्दी विसर्जितस्तैस्तु ययौ सूर्यरथं प्रति ।।१ ।।

स तं सप्तोत्तमहयं शकुन्तवरसारथिम् ।

हराज्ञया रविं देवमुपासर्पत भूतपः ।।२ ।।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

६० चिरस्यास्य उदयो - क- । ६१ त्प्रभः - ख., प्रहः - क. । ६२... र्यतो - ग. । ३ तपोस्माकं गणेश्वर (?) । ६४ ससोमं - क. । ६५ सह - क. ख. । ६६ सुसत्यान् - क. । ६७ मिदमाह - क. । ६८ दयितं (?) । ६९ मिदमाश्रमम् - क ख. । ७० द्रक्ष्यते - क. ख । ७१.. मर्तिनिखिलं - घ. । ७२ हिवाहे - ख. ।

- - - -- - - - - - - -- - - - -- - - -

824

सूर्यरश्मिसहस्रेषु तापसान् स मरीचिपान् ।

अपश्यत् स१ सुखासीनान् छायास्विव विहङ्गमान् ।।३ ।।

ततः सूर्यरथं शीघ्रमुपेत्यारुणसारथिम ।

सोंशुमालिनमत्रिञ्च अथर्वाङ्गिरसावपि२ ।।४।।

देवानृषीन् भुजङ्गाँश्च अश्वाँश्चामन्त्रयच्छुभः३ ।

आदित्याश्वादिभिर्नन्दी रुद्रपिप्रीषुभिस्तदा । ५।।

तथेत्युक्तोपचक्राम सूर्यवाहा४दथ द्रुतम् ।

देवानृषीन् भुजङ्गाँश्च तत आमन्त्र्य भूतपः । ।६।।

स वायुरिव शीघ्रस्तु गरुडो वा यथाण्डजः ।

धनेशभवनं नन्दी कैलासं समुपागतः५ । ।७।।

स तं पाण्डरमेधाभं कुन्देन्दुरजतप्रभम् ।

पर्वतं धनदावासं पश्यमानः प्रहृष्यत६ ।।८। ।

स भूतेशो धनेशस्य गिरोशवचनङ्करः ।

आससाद नगस्याग्रे७ भवनं काञ्चनं शुभम् । ।९। ।

कैलासाग्रे सन्निविष्टं८ कैलासाग्रसमत्विषम् ।

हर्म्यप्रासादसंपन्नं सम्पन्नमिव भासितम्९ ।। 8.160.१० । ।

पताकाभिर्ध्वजैश्चापि किङ्किणीजालमालिभिः१० ।

हासैश्च पुरघोषाणां सन्नादितमहर्निशम् । ।१ १ । ।

भेर्या परमघोराणां वादित्रशतनादितम् ।

इज्याध्ययनसंपन्नास्तिष्ठन्त्यत्र११ सभासदः । ।१ २।।

भाभिर्जुष्टां सभां तस्य ततो रुद्रसभासदः१२ ।

आससाद स यत्रास्ते मुनेर्विश्रवसः१३ सुतः ।। १३ । ।

तमृद्ध्या परया युक्तं सेव्यमानं श्रिया तथा१४ ।

अपश्यद् धनदं नन्दी दिव्यस्त्रीगणसेवितम ।।१४।।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

१ सु - क. । २.? सामपि - ख. । ३... च्छुभं - ख. । ४... द्रथाद् - ख. । ५ समुयागतं - क. । ६ पश्यमनोपहृष्यत -क. । ७ न चास्याग्रे - ख. । ८ सन्निविष्टः - ख, । ९ भाषितम् - ख. । १० किङ्कजीजालमःलिभिः - ख., हासिभि (?) । ११ स्तिठँन्स्त्यत्र - ख, तिष्ठन अतिष्ठन् (?) । १२ सभासतः - ख. । १३... र्विश्ववसः - ख. । १४ तया (?) ।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

825

शुक्तिकणं शुक्तिकर्णैर्यक्षेन्द्रैरभिसzवृतम्१५ ।

उपगीयमानz गन्धर्वै१६रेकपिङ्गायतेक्षणमू१७ ।।१५।।

महेश्वरसखत्वेन१८ वरदानमदेन च ।

माद्यन्तं१९ स्वर्णया२० नद्धमालयामललोलया२१ ।।१६।।

धनदश्चापि तं दृष्ट्वा शङ्करानुचरं वरम् ।

पूजयञ्छङ्करं सोम२२ मुत्पपातासनाद् द्रुतम् ।।१८।।

स्वर्णादुत्पतमानस्तु आसनाद् धनदो बभौ ।

साशोकादिव२३ पुष्पाढ्यादुदग्रात् पर्वताद्रविः ।।१८।।

तमुत्पतन्तमुत्पेतुर्यक्षा यक्षपतिं२४ द्रुतम् ।

ग्रहा यथा दीप्यमाना दिनहानौ ग्रहाधिपम् ।।१९।।

नन्दिने२५ स तदार्घञ्च२६ पाद्यञ्चावेद्य वित्तदः२७ ।

सपुत्रदारः सामात्यः२८ प्रणेमे मनसा हरम् ।।8.160.२०।।

ततः कथा बहुविधाः कृत्वोद्दिश्य महेश्वरम् ।

पप्रच्छ धनदो नन्दिं चिरस्यागमनं कृतम् ।।२१।। नन्द्युवाच

अशोकतरुकं पुत्रं गिरिपुत्री ग्रहीष्यति ।

निमन्त्रयति तत्र त्वां द्रविणेश महेश्वरः ।।२२।।

श्वः सपुत्रः सदारश्च सानुगः साप्सरोगणः ।

मन्दरं याहि वित्तेश देवेशः प्रीयते२९ त्वया ।।२३ ।।

एवमामन्त्र्य धनदं धनदेन विसर्जितः ।

ययौ संयमनीं३० नन्दी यमस्य यमसन्निभः ।।२४।।

स यमं धर्मवक्तारं हर्तारं प्राणिनां प्रभुम् ।

साग्निं सधर्मं सव्याधिमपश्यद् गणनायकः ।।२५।।

- - - -- - - - - - - - -- - - - - -- - - -

१५ सेवितम् - घ. । १६ गन्धर्वैरुपगीय (त?) न्तं - क. ख. । १७ ... रेकपिङ्गायतेक्षणः - क- ग. । १८ सखित्वेन - क ग. । १९ मान्यन्तं - ग., आप्यन्त - ख., साज्यन्तं - घ. । २० स्वर्णया - क. ख., स्वर्णनक्षत्रमालया - घ., नद्धं - क. ग. । २१ माल. - क. ग. मनतोयथा - घ. । २२ पूजां कर्तुं नन्दिनस्तु - घ. । २३ अशोकादिव - घ । २४ रक्षपतिं - ख. ।। २५ नन्दिनं - क. ग. । २६ तदार्घ्यस्य - क.,. र्घस्य - ग । २७ षः (पः) - घ. । २८ सामान्यः - ग. । २९ प्रियते - ख. । ३० संयमनं - क. ख. ।

- - - -- - - - - - - - -- - - - - -- - - -

826

आयांतं३१ नन्दिनं दृष्ट्वा यमो भूतशतावृतः३२ ।

पादाभ्यां नन्दिनः३३ सोथ निपपात तुतोष च ।।२६ । ।

रुद्रस्येव३४ यमस्तस्य पूजां कृत्वा ह्यनुत्तमाम् ।

पप्रच्छ नन्दिनं यत्नाच्चिरस्यागमनं कृतम् । । २७।।

नन्द्युवाच

अशोकतरुकं पुत्रं गिरिपुत्री ग्रहीष्यति ।

तत्र त्वां३५ सानुगं देवो निमन्त्रयति शङ्करः ।।२८ । ।

ये चैव विषये३६ ह्यस्मिन् निवसन्ति द्विजातयः ।

ताँश्चामन्त्रयते देवः संमान्य बहुमानतः । । २९।।

कल्यं३७ स भगवान् कल्यः३८ कालः कालप्रियं गिरिम्३९

मानयन् प्रभुमीशानं गन्तुमर्हसि मन्दरम् । । 8.160.३० । ।

तथेत्युक्तो यमेनाथ तैश्चाग्निसदृशैर्द्विजैः४० ।

सूर्यात्मजगृहान्नन्दी शक्रलोकं ततो गतः४१ ।। ३१ । ।

सुकृतीनां तमावासं४२ वासवं लोकमद्भुतम्४३ ।

विवेश त्वरितं नन्दी४४ दितिगर्भं यथाहिहा । ।३ २।।

स सुधर्मा सुधर्मायां सुधर्ममरैर्वृतम् ।

गान्धर्वमुपशृण्वानं नन्दी शक्रमपश्यत ।।३ ३ । ।

शक्रश्च नन्दिनं देवं४५ देवदेवस्य किङ्करम् ।

हर्षान्नेत्रसहस्रस्थं कृत्वा सम्यगपश्यत ।। ३४।।

स पूजां रुद्रसदृशीमवाप्य त्रिदशेश्वरात् ।

उपाविशदमेयात्मा शक्राभ्यासे वरासने४६ । । ३५ । ।

तमासीनमुपासीनः४७ शतक्रतुररिन्दमः ।

पिबन्नेत्रसहस्रेण न तृप्तिं सोभ्यगच्छत४८ ।। ३६ । ।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

३१ आयात - क ग । ३२ भूतशतावृतः - घ । ३३ नन्दिनं - घ. । ३४ रुद्रस्यैव - क ख. ग. । ३५ ततस्त्वां - य. । ३६ ऋषयो - घ । ३७ काल्यं - क ख. ग. । ३८ काल्यः - ख । ३९ गिरिप्रियः -घ. । ४० सतैश्चाग्निसदृशैर्द्विजैः - क । ४१... गमत्-ख । ४२ तदावासं - क. ख. ग । ४३ वासवस्यामरावतीम् - घ. । ४४ नन्दी त्वरितं - क. ख. । ४५ देवो - ख । ४६ शक्रोद्यानवरासने - घ. । ४७ तमुपास्त - घ, उपसीनं - घ, त - क. । ४८ योभ्यगच्छत - ग. ।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

827

ततो वृत्रबलारिस्तं नन्दिनं दिनकृत्प्रभम्४९ ।

पर्यपृच्छत हर्षेण किं चिरादागतो भवान् । । ३७। ।

इत्युक्तः स तु देवेन देवः स्वर्गनिवासिना ।

मन्दारवासितोव्यग्रः५० प्रोवाच कुलिशाधरः५१ ।।३८। ।

अशोकतरुकं पुत्रं गिरिपुत्री ग्रहीष्यति५२ ।

तत्र त्वां सामरं देवो निमन्त्रयति भूतपः५३ ।३ ९।।

द्विजपूर्वं५४ द्विजा ये च तवालयनिवासिनः ।

सपुत्रदारांँस्ताँश्चापि निमन्त्रयति शङ्करः ।।8.160.४० ।।

श्वस्सपुत्रः सदारस्त्वं देवदेवस्य शासनात् ।

मन्दरं गच्छ देवेश गिरीशमभिनन्दय५५ । ।४१ । ।

त्वयि याते सुरश्रेष्ठ अशोकतरुकोत्सवे५६ ।

प्रीतिं यास्यति देवेशः५७ परां सुरनरार्त्तिहा ।।४२। ।

शितशूलधरं पिनाकिनं गिरिराजेन्द्रसुतापतिं प्रभुम् ।

प्रणिपत्य महेशमूर्जितं पुनरेवैष्यसि नाकसंसदम् । ।४३ ।।

इति स्कन्दपुराणे विप्रामन्त्रणे षष्ट्युत्तरशततमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

शक्रेण तु कृतानुज्ञो नन्दी प्रमथनायकः ।

ब्रह्मणो भवनं गन्तुं मतिं दध्रे महाद्युतिः१ ।। १ ।।

स मुहूर्त्तान्महावेगो महावेग२ इवानिलः३ ।

वैराजं भवनं प्राप्तश्चतुर्वक्त्रस्य पार्षदः ।।२।।

हतक्लमां स तु सभां सभां मेरुगिरेरिव ।

विवेश नन्दी तेजस्वी दिवाकरकरो यथा । ।३ ।।

- - - -- - - - - - - -- - - - - -- - - -

४९ प्रभु - रव्र. । ५० मन्दरावासमव्यग्र - ग., मन्दरावासिनव्यग्रः - घ । ५१ धर? । ५२ ग्रहिष्यति - क ख. । ५३ भूमिपः (प) - क. ग. (ख) । । ५४ द्विजापूर्वं - ग. । ५५ मनन्दयन् - ग. । ५६ त्सवम् - क. ग । ५७ देवेश - क. ।

१ महामतिः - ख. । २ मुहुर्तं स महावेगो - ग, । ६ इवानलः - क. ।

- - - - - - - - -- - - -

तां कथामिव चित्रार्थां चित्रार्थैर्बहुभिर्युताम् ।

ददर्श४ स सभां नन्दी बह्वाश्चर्यसमाकुलाम्५ । ।४। ।

तस्यां सभायामालीनं यतिभिस्सह सोद्भुतम् ।

अपश्यदब्जजं नन्दी देवैः पञ्चभिरावृतम् । ।५। ।

वेदार्थं भाषमाणं तं६ यतीनां परिपृच्छताम् ।

ताँश्च भाष्यविदः सर्वान् श्रुत्वा साध्विति वादिनः । ।६। ।

नन्दी पितामहं सम्यक् पूजयामास सत्वरम् ।

ततः पितामहः प्राह नन्दिनं गणनायकम् । ।७। ।

किं चिरादागतोसीति स च तं प्रत्यभाषत ।

अशोकतरुकं पुत्रं गिरिपुत्री ग्रहीष्यति ।।८ । ।

भगवँस्तत्र७ देवस्त्वां निमन्त्रयति शङ्करः ।

इमांश्च तपसाग्न्याभान्८ सवेदान् वेदवादिनः । ।९।।

निमन्त्रयति देवेशो यज्ञकोटीनिमन्त्रितः९ ।

यतिभिस्सह सर्वस्त्वं मन्दरं चित्रकन्दरम् । । 8.161.१० । ।

व्रज मानद देवानामेवमाज्ञापयत्यजः ।

इत्येवं वचसां कर्ता वचः श्रुत्वा स नन्दिनः । ।१ १ । ।

जप्यप्रियमुवाचेदं हृष्टरूपः१० पितामहः ।

नन्दीश्वर व्रजस्व त्वमविघ्नेन शिवेन च । ।१ २। ।

अहमप्यागमिष्यामि एभिस्सह शिवान्तिकम् ।

मोक्ष्यते चाप्यशोकोसौ दक्षशापकृतं तमः ।। १३ ।।

पुत्री हिमवतो देवी यं ग्रहीष्यति पुत्रकम् ।

इत्युक्तः प्रतिमान्येश११मीशस्य१२ दयितोग्रणीः । ।१४।।

ब्रह्मणो भवनात्तूर्णं क्षीरोदमुदधिं ययौ ।

मालामिव समुद्रस्य स तु वेलाममालिनीम् । । १ ५। ।

- - - - - - - - -- - - -

४ ददृशे - क. । ५ अश्चर्य बहुसंकुलाम् - क ख. । ६ स विभाषन्तं - क. ख. । ७ भगवांस्तत्र - क. । ८ तपनाभासान् - ध. । ९ कोटिनिमन्त्रितः - ख ग. । १० दृष्टरूपः - क. । ११ इत्युक्तस्तु प्रणम्याथ - घ. । १२.. .मीशेश - क. ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

829

गणेश्वरसदोमुख्य आससाद दुरुत्सहाम् ।

स वेलानिलयान् विप्रान् वालखिल्याँ१३ स्तपोधनान् ।।१ ६। ।

नानानियमसंयुक्तानपश्यद्१४ गणनायकः

वन्दमानं१५ तमालोक्य गणेशं सुयशापतिम् ।।१७' ।

आशीभिरनुकूलाभिर्ननन्दुस्ते१६ तपोधनाः ।

तपोधनानां हृष्टानां नन्दी मध्यगतो बभौ । । १८।।

ग्रहाणां सौम्यरूपाणां यथा१७ मध्यगतोडुपः१८ ।

अथ पाद्यार्घ्यदानेन फलदानेन वैव हि । ।१९। ।

संपूज्य नन्दिनं देवं बालखिल्यास्तमब्रुवन् ।

कुतश्चिरस्यागमनमिह ते प्रमथाधिप ।

कच्चिद् द्रक्ष्याम देवेशं साम्बमम्बापतिं भवम् ।।8.161.२ ० ।।

ततो नन्दी द्विजश्रेष्ठान्१९ श्रेष्ठो वै प्रमथाधिपः ।

सालाङ्कारमिदं वाक्यमब्रवीद् द्विजसंसदि । ।२ १ ।।

मन्दरे साम्बिको देवो नेहागच्छति शङ्करः ।

इह चागमनं२० यन्मे तच्छृणुध्वं तपोधनाः ।।२२ ।।

अशोकतरुकं पुत्रं गिरिपुत्री ग्रहीष्यति ।

तत्र वो गोपतिर्देवो निमन्त्रयति शङ्करः ।। २३ ।।

श्वः सर्वे दारसहिताः सशिष्यतनयाग्नयः ।

मन्दरं यात विप्राग्र्या मामम्बां२१ चानुगृहणत२२ ।।२४।।

इत्येवं नन्दिना प्रोक्ता बालखिल्या२३ महर्षयः२४ ।

देवे भक्ति२५ प्रकर्षेण२६ गणेशमिदमब्रुवन् ।। २५।।

भो नन्दिन्नागमिष्यामः श्वः प्रभाते वयं प्रभो ।

पर्वतं याह्यविघ्नेन मन्दरं चारुकन्दरम् । ।२६। ।

- - - - - - - - -- - - -

१३ बालिखिल्याँ - क ख. । १४ लीलानियमसंयुक्तानपश्यद्।१५ वन्द्यमान-क। १६ स्तं-घ ख। १७ स्थितो - क. ख. । १८ इवोडुपः (?) - घ । । १९ नन्दिर्द्विजश्रेष्ठान् - ख. । २० त्वागमनं - घ. । २१। माम्बां - क ख । २२ च नुगृहणथ - क ख., गृह्य च - घ । २३ बालिखिल्या - क. ख. । २४ महाबलाः ख. । २५ देवभक्ति क । २६ प्रहर्षेण - क ख. । २७ देवेश - घ. ।

- - - - - - - - -- - - -

स बालखिल्यैः प्रणतोभिपूजितो

निमन्त्र्य२७ सर्वान् त्रिपदे द्विजोत्तमान् ।

पुनर्निवृतोभिजगाम मन्दरं

स यत्र देव्या सहितोवतिष्ठते । ।२७। ।

अथ भुवनपतिं पतिं सुराणां

गिरितनयामुखपङ्कजद्विरेफम् ।

धनदवरदमेत्य भूतनाथं

गणपतिनाथ इदं तदावभाषे । ।२८ । ।

दिवि च भुवि च ये चरन्ति विप्राः

शमदमसंयमशौचसत्वयुक्ताः२८ ।

त्रिपुरदमन कालनाश सर्वे

तव वचनाद्विनिमन्त्रिता मया ते२९ । । २९।।

इति स्कन्दपुराणे तरुपुत्रग्रहणे विप्रामन्त्रणं नाम एकषष्ट्युत्तरशततमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

आमन्त्रितेषु विप्रेषु नारायणपदत्रये१ ।

नन्दिन्यथ निवृत्ते च गणयूथपयूथपे । । १ । ।

भगवान् क्रतुकामघ्नः पूष्णो दन्तनिपातनः ।

माली मौली बली कालः काले वचनमब्रवीत् । । २। ।

अम्बिके जगतः२ सर्वे ब्राह्मणा ब्राह्मणः२ समाः ।

आमन्त्रिता वरारोहे कुरु यत्ते मनोगतम् । । ३ । ।

स यत्राशोकतरुकः पुत्रकस्ते भविष्यति ।

तत्र सज्जीकरोप्यन्न४मन्नदः पिङ्गलः५ प्रिये । ।४।।

- - - - - - - - -- - - -

२८... भिमन्त्र्य - क । २९ दमयममंयनशौचसत्वयुक्ताः - क, दमशम - ख. घ. । ३० मयेति - ख. । १ त्रिलोकपुरवासिषु - घ । २... ध्यागता - घ. । ३ ब्रह्मणा (?) । ४ करोत्वन्नं - क, करोद् देवि - घ । २.., त्व - क., पिञ्जलः - क. ।

- - - - - - - - -- - - -

831

श्वः प्रभाते यथा देवि नन्दिना सह नन्दिनि ।

यामोशोकतरोः६ पार्श्वं तथा कुरु गिरीन्द्रजे ।।५।।

साकाशजलपातालं७ जगज्जननि तत्र हि८ ।

पिण्डीकृतं त्वद्धितार्थे९ भविष्यति गिरेः सुते ।। ६।।

अनेन चामन्त्रयता नन्दिना वै द्विजोत्तमान् ।

क्रान्तं त्रिविक्रमाक्रान्तं१० नारायणपदत्रयम् ।।७।।

सोहमस्य वरारोहे वरेण्ये११ वरदायिनि ।

वरं दास्यामि वरदे यदि ते रुचितं प्रिये ।।८। ।

अथ देवी दिवोनाथं डिण्डिमुण्डेश्वरं१२ हरम् ।

अवदद्वरदं कान्तं कान्तं चन्द्रार्धभूषणम्१३ । ।९।।

अयन्नन्दीश्वरो देव आवयोः परमो हितः ।

वरकोटीसहस्राणि त्वत्तोर्हति न संशयः । ।8.162.१ ० ।।

वरदो ह्यसि लोकानां लोकानामपि चेश्वरः ।

यदि तुष्टोसि शैलादेर्दिशस्व प्रवरं वरम् । । ११ । ।

कृत्तिवासास्ततो देवो मूर्ध्न्युपाघ्राय नन्दिनम् ।

उवाच प्रमथेशानं१५ व्रियतामीप्सितो१६ वरः । ।१ २ ।।

ततः कपीन्द्रवदनः सुरेशसदृशद्युतिः ।

प्रणम्य शिरसा प्राह नन्दी शङ्करवल्लभः१७ ।।१ ३। ।

प्रभावात्तव देवेश वरदास्म्यजरामरः१८ ।

भोगवान् पूजितः पूज्यैर्देवदानवकिन्नरैः ।।१४। ।

किं मे वरेण योहं ते वरकोटिप्रपूजितौ१९ ।

पश्यामि चरणौ शर्व साम्बस्य प्रमथार्चितौ ।। १५।।

- - - - - - - - -- - - -

६ माया... - क, यामी (म्य शोकतरोः - ख., याह्यशोकतरो - घ. । ७ सकालजलपातालं - घ. । ८ जगत्सर्वं निमन्त्रितं - घ,... मन्त्र(त्र - क. । ९ त्वद्धितार्थं - ख. ग । १० त्रिविक्रमम् - घ., ...माक्रान्त - क. ग. । १५ वरदो - घ । १२ चण्डाण्डेश्वर - घ । १३ कान्तचन्द्रार्धभूषणम् - क. ग. । १४ सर्वेषां - घ । १५ प्रमथेशान - क. । १६ वृयतामीप्सितो - क. ग. । १७ नन्दीशो हरवल्लभः - घ. । १८ वरदास्म्यजरामरः - क. ग. । १९ प्रपूजितैः - क. ।

- - - - - - - - -- - - -

वरेण तु ममानेन गोपते यदि तुष्यसि२० ।

नित्या भवतु मे भक्तिस्त्वयि साम्बे महेश्वर२१ ।। १ ६।

शिष्टानां मद्विशिष्टानां गणानां गणपाधिपः२२ ।

त्वया कृतो देववर किमतोन्यत् करिष्यसि । । १७। ।

इत्येवं नन्दिनं देवो भाषमाणं तदा नतम्२३ ।

प्रीत्यापश्यद्२४ विरूपाक्षः शशाङ्ककृतशेखरः ।। १८ ।।

ततोत्पलनिकाशेन करेण भगवान् हरः ।

प्रमृज्य प्राह हर्षेण हर्षयन् नन्दिनं भृशम् । । १ ९। ।

भक्तिमानसि मे२५ नन्दिन् सदारं सगणाश्रयम् ।

तां च भक्तिं पुरस्कृत्य पार्श्वस्थोसि मया कृतः ।। 8.162.२० ।।

सत्याद्धर्मात्तपोदानाद् गोभ्यो वेदेभ्य एव च ।

एभ्यो मे त्वं प्रियतरः सर्वेभ्यो गणपेश्वर । । २१ । ।

प्रभाते२६ यश्च ते नाम कीर्तयिष्यति लोकप२७ ।

सोश्वमेधस्य च फलं सम्यगिष्टस्य लप्स्यते२८ ।।२२। ।

यश्च त्वां द्वेष्टि विद्विष्टः२९ स मे धर्मरतोपि हि ।

यस्य त्वं दयितोसौ३० मे दयितस्तु भवेत् सदा । ।२३ । ।

नमो नन्दीश्वरायेति प्रोच्य यः स्वप्स्यते नरः ।

तस्य कुष्माण्डराजेभ्यो३१ न भविष्यति वै भयम् ।। २४। ।

इत्येवं ब्रुवतस्तस्य नन्दीश्वरगुणस्तवम् ।

ब्रह्मणस्तनुरत्युग्रा३२ सन्ध्या समभिवर्तत । । २५ ।।

संध्याकालन्तु३३ कालज्ञः कालः कालनिहा३४ हरः ।

उपोढं वीक्ष्य नृत्तस्य देवः कालममन्यत३५ । । २६। ।

- - - - - - - - -- - - -

२०. तुष्यति - क., तुष्यसे - घ । २१ साम्ब महेश्वर - ग., गणेश्वर - क. । २२ गणपाधिप - क. । २३ नुतं - ख. । २४ पृत्यापश्यद् - क. । २५ मां (?) । २६ प्रयतः - ख । २७ लोकपः - क. । २८ लक्ष्यते - ख. । २९ वै द्वेष्टि - क । ३० दयितः सो - क. ग. । ३१ कुष्माण्डराजभ्यो - क. । ३२. रव्यग्रा - ख, ग. । ३३ संन्ध्याकालन्तु - क. ग. । ३४ कालावहो - घ. । ३५ यं रक्तं वीक्ष्य संसारं कालं मत्वेत्यजोव्ययः - घ. ।

- - - - - - - - -- - - -

833

उपस्पृश्य ततः सोद्भिरपां स्रष्टा त्रिलोकपः ।

अन्वास्त४६ भगवानि सन्ध्यां लोकसंस्थां नु पालयन्४७ ।।२७

प्रसारितकरो देवो न्यस्तजानुकमण्डलः३८ ।

प्रसरितकरो व्योम्नि दिवाकर इवाभवत् । ।२८। ।

जप्त्वा तु परमं जप्यं त्रिवेदरससंभवम ।

भवः प्रनृत्य३९च्चतुर४०श्चतुरं चतुरानन४१ । ।२९। ।

भर्त्तारं वीक्ष्य नृत्यन्तं४२ विषक्तकरपल्लवम् ।

सहधर्मचरी देवी भर्त्तारं सान्वनृत्यत४३ । ।8.162.३ ० । ।

दम्पती वीक्ष्य नृत्यन्तौ साट्टहासं गणाग्रणीः ।

प्रानृत्यत४४ ततो नन्दी देवयोः प्रीतिमावहन् । ।३ १ । ।

देवमम्बाञ्च नृत्यन्तौ नन्दिनञ्च समीक्ष्य तु ।

प्रमथा नीलमेघाभाः४५ प्रनृत्तास्तूर्यनिस्वनैः ।।३ २। ।

ततो भेर्यो झर्झराश्च४६ किखिरानकमण्डुकाः४७ ।

आडम्बरा डिण्डिमाश्च शंखाश्चैव प्रसस्वनुः । । ३३ ।।

मुहुर्मुहुः साधयते नृत्तं चतुरमम्बिका ।

नन्दी विसृजते४८ हासं प्रमथा नेदुरुल्बणाः । । ३४। ।

तत्तूर्यवरशब्दाढ्यं४९ शिवाशनिरवाकुलम् ।

सन्ध्यामुखं बभौ रौद्रं वडवामुखसन्निभम् । ।३५।।

ननृतुर्जहसुश्चान्ये५० जजपुश्च तथापरे ।

जगुश्चान्येतिमधुरं गन्धर्वा इव पार्षदाः । ।३ ६ । ।

ततोम्बरतलापीडे पूर्णविम्बेतिनिर्मले ।

मृगाङ्के ह्युदिते चन्द्रे चन्द्रावयवभूषणः५१ ।।३७।।

- - - - - - - - -- - - -

३६ अन्वास्ते - क. । ३७ लोकसंस्थान्तु पालयन् - घ . . . . भिपालना (नी म् (नात्) -कः। ३८ जानुन्यस्त(?), कमण्डलुः - क ख. । ३९ प्रहृष्ट - क. । ४० चतुर - ख. । ४१ ... ञ्चतुराननः - क. ख., प्रनृत्यच् चतुरः (?) । ४२ नृत्तन्तं - क. ग. । ४३... सत - ख. । ४४ प्रनृत्यत - घ. । ४५ निलमेघाभः - क. । ४६ मर्मराश्च - ख. । ४७ किखरानक - क. ख., मेण्डुका - ग. । ४८ विससृजे - ख. । ४९ खरशब्दाढ्य - क. ख. ग. घ । ५० नर्नतुर्जहसुश्चान्ये - क. ख. ग. । ५१... भूषणे - क. ।

- - - - - - - - -- - - -

समाप्य नियमं देवः साम्बनन्दीशपार्षदः५२ ।

विररामोत्सवात्तस्मात् पार्वतीं चेदमब्रवीत् ।।३ ८।।

उषित्वा शर्वरीमेतां शर्वर्यमितविक्रमे ।

अशोकतरुकं पुत्रं ततः श्वस्त्वं ग्रहीष्यसि । ।३ ९। ।

धारेयी सा सदर्भायां धरायां५३ धारणीधरा५४ ।

सुष्वाप देववचनादेकां५५ रात्रिं यतव्रता । ।8.162.४० । ।

ततः शतसहस्रांशावुदितेर्केर्कभावनः ।

उमामाह प्रयामेति५६ यत्राशोकः सुतः५७ स ते५८ ।।४१ ।।

ततो भगवती धन्या धनदा धनदार्चिता ।

भवमाह प्रयामेति सिञ्जमानविभूषणा५९ ।।४२। ।

पादचारेण भगवान् पादपं पादपालयः ।

तमशोकतरु प्राप सनन्दी साम्बिको हरः ।।४३ । ।

स तत्र पिङ्गलं यक्षं६० पिङ्गलानलसन्निभम् ।

साधयानं ददर्शान्नमन्नदं प्रमथैः सह ।।४४।।

अथात्र भक्ष्यभोज्यस्य चोष्यलेह्यस्य च प्रभुः ।

सोपश्यत् पर्वतप्रख्यान् राशीन् राशिविदां वरः । ।४५।।

स साधितं६१ ततो दृष्ट्वा यक्षेणान्नं पिनाकधृक् ।

प्रहर्षमतुलं६२ लेभे साम्बिकः सह नन्दिना ।।४६। ।

ततः पितामहो देवः सह देवाप्सरोरगैः६३ ।

तत्रागान्मुदितो भूत्वा६४ यत्र साम्बोम्बिकापतिः ।।४७।।

ते प्रणम्य महादेवं६५ देवास्तेनाभिपूजिताः ।

परिवार्य तदाशोकमिदमूचुर्हराग्रतः६६ । ।४८। ।

- - - - - - - - -- - - -

५२ सपार्षद - ख । ५३ धारया - क । ५४ धरणीधरा - ख. । ५५ देवा (तां) - क. । ५६ व्रजाम्येति - घ. । ५७ यत्राशोकसुतः - क., यत्राशोकतरुः - ख. । ५८ सुतः - ख., शुभे - ग. । ५९ सिञ्जन्मणि वभूषणा (?) । । ६० पिङ्गलाध्यश - क. । ६१ संसाधितम् (?) । ६२ सहर्षमतुलं - ख. । ६३ देवसुरोरगै - क ख.। ६४ बुद्ध्वा - घ. । ६५ प्रणेमुर्महादेव - ख. । ६६ महासुराः - घ. ।

- - - - - - - - -- - - -

835

अद्यप्रभृति वृक्षोयं सर्वतः६७ सुखसंयुतः ।

दक्षशापतमोन्मुक्तो भविष्यति दिवौकसः६८ । ।४९। ।

अमरो जरया त्यक्तः सर्वदुःखविवर्जितः ।

सर्वाभरणपुष्पाढ्यः सर्वगन्धरसान्वितः ।।8.162.५० ।।

सर्वकामप्रदश्चैव इच्छापुष्पफलस्तथा६९ ।

भविष्यति न सन्देहो देव्याश्च सुदृढं प्रियः ।५१ ।।

सनत्कुमार उवाच

ततो गिरीन्द्रतनयां गिरीशः प्रणतार्तिहा ।

पश्यान्नपर्वतानेतानिति प्रोवाच कामदः७० । ।५२ । ।

सा वीक्ष्य भक्ष्यभोज्यस्य उच्छ्रयान् पर्वतोपमान् ।

दृढं तुतोष देवेशा पिङ्गलस्य गुहारणिः । ।५३ । ।

सुमालिनं यक्षवरं पिङ्गलं पर्वतात्मजा ।

युयोज वरदानेन तामाह च महेश्वरः । ।५४। ।

देवि सर्वमिदं सज्जं भक्ष्यं भोज्यं७१ तवोत्तमम् ।

यत्ते मनीषितं कार्यं तत्कुरुष्व किमास्यते । ।५५। ।

ततः सातिप्रमुदिता दिव्याम्बरनिवासिनी ।

मनोजवमनुज्ञाप्य शङ्करं भुवनेश्वरम् । ।५६ । ।

दैत्यशोकप्रदा देवी तमशोकं७२ विभावरी ।

अलञ्चकार सस्नेहा अलङ्कारैः पृथग्विधैः । ।५७ । ।

आतपत्रं च तस्याग्रे मुक्तादामावभासितम्७३ ।

उच्छ्रयामास गिरिजा मयूराङ्गरुहैः सह । ।५८। ।

नानावर्णेन चाप्यस्य चन्दनेन सुगन्धिना ।

आमूलादकरोद्देवी वरपङ्काङ्कितां७४ तनुम् । ।५९।।

- - - - - - - - -- - - -

६७ सर्वगः - घ. । ६८ विनिश्चयम् (?) । ६९ स्वेच्छापुप्पफलस्तथा - ग । ७० कामहा - घ. । ७१ भक्ष्यभोज्यं - क. ख. । ७२ तदशोकं - क, तपशोकं. - ख. । ७३ विभूषितं - क. । ७४ करपङ्काङ्किता - क., करपट्टाङ्कितां - ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

जाम्बूनदमयश्चापि पट्टैर्मणिविराजितैः ।

सर्वतो भूषयामास अशोकतरुकं प्रियम् । ।8.162.६० । ।

तस्य शाखाप्रशाखासु मुक्तादामानि७५ पार्वती ।

आबबन्ध७६ स तैर्भाति नक्षत्रैरिव चन्द्रमाः ।।६१ ।।

अथ वासोयुगैः श्वेतैस्तमशोकं गुहारणिः ।

वासयामास लोकानां जननी पुत्रलालसा । ।६२।।

श्रीवेष्टकं नमेरुञ्च गुग्गुलं घृतमेव च ।

समवेतं ततो धूपं ददौ देववरप्रदा । ।६३ । ।

ततः शंखनिनादेन देवतूर्यरवेण च ।

बलिं बलवतो भार्या चकार चरती तपः ।।६४।।

तथार्चयन्त्यास्तं७७ वृक्षं चन्द्रहारामृतप्रभम् ।

स्तनाभ्यामस्रवत् क्षीरं७८ पुत्रस्नेहाभिसंगमात्७९ ।।६५। ।

उमया८० सोर्चितो वृक्षः अशोको वनदीपकः८१ ।

अतीव शुशुभे तत्र वसन्त इव रूपवान् ।। ६६।।

नन्दिनाथ समानीतान् ब्राह्मणान् ब्रह्मणः समान् ।

वाचयामास पुण्याहं दत्त्वा तेषां यथेप्सितम्८२ ।।६७। ।

ततः पुण्याहघोषान्ते आशीर्वादस्य चोभयोः ।

अनुमान्य पतिं देवी ऋषीँस्तानब्रवीत्तु सा८३ ।।६८। ।

अपुत्रा भगवन्तोहमशोकतरुकं८४ सुतम् ।

इममद्य८५ ग्रहीष्यामि समनुज्ञातुमर्हथ८६ ।।६९। ।

इत्येवं ब्रुवतीं देवीं पार्वतीं पुत्रलालसाम् ।

सममूचुर्द्विजाः सर्वे इष्टतो गृह्यतामिति । ।8.162.७० ।।

ततः शंखरवो८७ दिव्यः सर्वतूर्यरवान्वितः८८ ।

प्रबभौ पूरयन् सर्वं नारायणपदत्रयम् ।।७१ ।।

- - - - - - - - -- - - -

७५ मुक्तामाला (ल्या) नि - ख. । ७६ आबबद्ध - ख. । ७७.. र्चयत्यास्तं - क. । ७८. मभवत् क्षीरं (?), क्षीरमभचत् - क. । ७९ संगतम् (?) । ८० उमायाः - क. । ८१ अशोकवनदीपकम् - क. ख. । ८२ गोधनमेव च - घ... ताम् - क.,. तान् - ख. । ८३ ब्राह्मणान्ब्रवीत् (?), बिप्राँस्तानब्रवीत् - क., ऋषीन्वमब्रवीत् - घ. । ८४ अपुत्राह हि भगवन्नशोकतरुक - क.,... हं द्विजाः स्वामी - घ. । ८५ इदमद्य - क इयमद्य - ख । ८६ मामनुज्ञातुमर्हथ (?) । ८७ वरो - घ. । ८८ आडंबरवरान्वितः - घ ।

- - - - - - - - -- - - -

वेदानुच्चारयन्८९ विप्रा नृत्यन्त्यप्सरसां गणाः ।

नेदुश्च प्रमथास्सर्वे सगन्धर्वमहोरगाः । ।७२ ।।

ऋतवः षट् च संहृष्टाः स्वैः स्वैः कुसुमसंचयैः ।

अलञ्चक्रुरशोकञ्च तच्च दैवतमण्डलम् । ।७३ ।।

तत्प्रवादितगान्धर्वं प्रनृत्ताप्सरसां गणम् ।

पश्यन्ति हृषिता देवा अशोकतरुकोत्सवम९० ।।७४।।

वादयन् कच्छपीं वीणां वीणावादयतां वरः९१ ।

नारदो नृत्यते हर्षाद् वातनुन्न इवानलः९२ ।।७५।।

तपोधनैश्च धनिनो देवैश्च धनदार्चिता ।

पूज्यमाना बभौ तत्र रवेरिव यथा प्रभा । ।७६। ।

समाप्य नियमं साथ गृहीत्वाशोकपुत्रकम्९३ ।

गिरीन्द्रतनया९४ भाति धरा इव जलोक्षिता ।।७७।।

अथ नन्दीश्वरादिष्टाः प्रमथास्ते सहस्रशः ।

अददन् स्वासनान्याशु विप्राणां विप्रवत्सलाः ।।७८।।

स्वर्णानां राजतानां च स्फटिकानां९५ प्रभावताम् ।

प्रमथैः कीर्यमाणाना९६ मासनानामभूत् स्वनः । ।७९।।

मेरोः शिखरवर्षाणां महती कुशजैरिव (?

तथासनान्युद्वहतां प्रमथानां बभौ रवः९७ । ।8.162.८० । ।

वर्षान्नमृष्टाकामानां (?) मेघानां स्तनतामिव ।

स्कन्धस्थैश्च करस्थैश्च उत्तमांगस्थितैरपि९८ । ।८ १ । ।

आसनैः प्रमथा रेजुः सार्काग्नय इवाचलाः ।

आनयन्त्यपरे तूर्णमपरे धारयन्त्युत । ।८२ । ।

प्रमथास्ते९९ हृष्टरूपा ह्यासनानि महासनाः ।

एकैकयोजनशतं विस्तृतायोजनान्तरम् ।।८३ । ।

- - - - - - - - -- - - -

८९ सामान्युच्चारयन् - घ । ९ ० शक्रब्रह्म पुरोगमाः पुरोगमा - - घ । ९१ वीणा वादयितां - क. ख । ९२ गन्ध- नुन्न इवाचलः - घ. । ९३ कं स (सु) त - घ. । ९४ ववर्ष हर्षिता - घ । स्फाटिकानां - घ. । ऽ १ क्रीयमाणानां - घ., सीर्य (?) । ९७ प्रमथानामभूद् (?) । ९८ शतैरपि - घ. । ९९ प्रकृतास्ते - घ. ।

- - - - - - - - -- - - -

838

असंसक्तासना पंक्तिर्निर्मिता विश्वकर्मणा ।

मन्दरस्य शुभे१०० पृष्ठे विप्रपंक्त्यो विनिःसृताः । ।८४।।

तपनैर्निर्गतैः सर्वैः समामेघास्वसेचतान्? । ।८५ । ।

स्नाते पथ इव दृष्टवा रेजुरासनभूषणाः ।?

सहस्रपंक्तयस्तास्तु मंदरे विस्तृते१०१ गिरौ । ।८६ ।।

द्विजातीननुलिप्ताँस्तु यक्षजम्बालमिश्रकान् ।?

सशेखरान् सस्रग्दामाननुहूय समोद्यतान्? । ।८७। ।

मंदारैस्तु१०२ ससंतानैः पारिभद्रैस्तथैव च ।

अनिलैः सांगनादाश्च (?) रेजुर्देवा इव द्विजाः ।।८८ ।।

सुश्लक्ष्णैश्च सुगन्धैश्च गन्धचूर्णैः सपिञ्जरैः ।

अवकीर्णास्ततो देवैर्भूमिदेवाः समंततः । ।८९। ।

दिव्यचन्दनपङ्काङ्का दिव्यचूर्णावचूर्णिताः ।

ब्राह्मणा रेजुरेकस्था एकस्था इव पावकाः । । 8.162.९० ।।

दिव्यं धूपं चारयित्वा मामाज्ञा (?) सर्वशश्च ह ।

ततः स्फटिकसंकाशं पद्मरेणुरिवार्जिताः (१) ।।९१ । ।

हस्तशौचं मुहूर्तेन दत्तं शंकरकिंकरैः ।

बद्धकक्षास्ततः शूरा बद्धकक्षा इव द्विपाः ।

परिवेष्टुमुपक्रान्ताः प्रमथा ब्राह्मणर्षभान् । ।९ २। ।

भाजनान्यथ स्वर्णानि राजतस्फाटिकानि च ।

मुहूर्तेन द्विजातीनां ददुर्देवा१०३ विनीतवत् । ।९३ ।।

हृत्वा हृत्वा बभूरेखं दंडे वारि समंडलम् (?) ।

भक्ष्यभोज्यान्नपानानि१०४ ददुः सम्यक् समन्ततः । । ९४। ।

अर्थवद्यो हरिपुरासराटपुरकान्यपि१०५ ।

नेत्रस्थं हृदयस्थं च मुखस्थं हस्तसूचितम् । ।९५। ।

- - - - - - - - -- - - -

१०० शुभाः - व. । १०१ विसृते - घ- । १०२ मंदरैस्तु - घ. । १०३ दधुर्देवा (?) । १०४ भोक्ष्य- भोज्यानि पानानि - घ. । १०५... त्यपि - घ ।

- - - - - - - - -- - - -

ब्राह्मणानां विदुश्चैव ददुश्च प्रमथाधिपाः ।

भृङ्गारैः काञ्चनैः केचित्१०६ पानीयं गुणवर्धनम्१०७। ।९६ ।।

दिशंतोपि चरंत्येते पानीयमितिवादिनः ।

अपरे चन्द्ररश्म्याभैश्चामरैः सत्सुगन्धिभिः ।।९७। ।

आबीजुर्ब्राह्मणान्१०८ हृष्टाः प्रमथाः तपसोनिलः (?) ।

दिव्या देवस्त्रियश्चैव लोकत्रयनिवासिनः । ।९८ । ।

एकैकं ब्राह्मणांस्तत्र सेवन्ते वासवं यथा ।

अप्सरोवारसंघाश्च सर्वालंकारभूषिताः ।।९९।।

ननृतुर्देवचेतांसि मुष्णन्त्यः सर्वतोदिशम् ।

विश्वावसुर्नारदश्च तुम्बुरुः पर्वतस्तथा । ।8.162.१ ०० ।।

कुस्तुम्बुरुः शालिशिराः पर्जन्यो गण्डमण्डकः ।

चित्राङ्गदश्चित्रसेनश्चित्रश्चित्ररथस्तथा ।। १०१ । ।

एते दैवतगन्धर्वा रक्तातोद्या हरप्रियाः ।

दिव्यतानेषु गायन्ति गेयं मन्मथदीपनम् । ।१ ० २। ।

नमेरुर्गुग्गुलून्मिश्रो घृतधारावसेचितः१०९ ।

धूपः सञ्चार्यते तत्र प्रतीहारीभिरुत्तमः११० ।। १०३ ।।

यदर्थमेष भ्रमति नारायणपदत्रये ।

पूज्यमानः सुरैः सेन्द्रैः श्लोको धूपत्रयाङ्कनः१११ । । १ ०४। ।

गुग्गुलोश्च नमेरोश्च आज्यधूपस्य चैव ह ।

तृप्तिं न देवा गच्छन्ति प्रियाणामिव दर्शनात् । । १ ०५।।

त्रयाणामेव धूपानां जहुर्न पवना गतिम्११२ ।

गुग्गुलोश्च नमेरोश्च आज्यधूपस्य चैव ह । । १० ६।।

तं दृष्टवा चन्द्रमौलिस्तु११३ तरुकोत्सवमीश्वरः ।

पार्वतीहर्षदो हर्षं पुपोषानुत्तमं मुहुः११४ । ।१ ०७।।

- - - - - - - - -- - - -

१०६ कश्चित् - घ. । १०७ वर्द्धत. - घ । १०८ अविदुर्ब्राह्मणान् - घ. । १०९... वसेचितं - क. । ११० प्रतीहारिभिरुत्तमः (?) । १११ ङ्करः - क., कङ्कणः - ख. । ११२ न जहद् गन्धमागतं - घ. । ११३ ततः स कृतातुलाल (?) - घ. । ११४ बहु - घ. ।

- - - - - - - - -- - - -

हृष्यमाणे पशुपतौ मुहुर्व्रतपतौ हरे ।

चराचरं पशुपतौ त्रैलोक्यं११५ हर्षणायते११६ । । १०८ । ।

प्रनृत्ताप्सरसोवारं११७ दिव्यधूपाधिवासितम् ।

ऋतुभिः११८ कुसुमैः कीर्णं तत्सदो गगनायते । । १० ९। ।

ततः शाल्योदनं तूर्णं - - - - - - - - ११९ ।

तेन तेमृतकल्पेन सर्व एव द्विजोत्तमाः ।

भक्ष्यभोज्यान्नपानेन ततृपुर्लोकपूजिताः१२० । ।8.162.१ १० ।।

ततः श्रुतिसुखः पुण्यो राक्षसासुरवेजनः ।

पुण्याहशब्दः प्रकृतो विप्रैस्त्रैलोक्यपूरणः । । १११ ।।

ततः साम्बमशोकं तं सहरं सह नन्दिना ।

कुसुमाक्षतसंयुक्तमाशीर्भिरभिनन्द्य च । ।१ १ २। ।

महान्तः सुस्वनाः सर्वे ब्रह्मसूत्रजटाधराः ।

प्रणमन्तो विरूपाक्षं ययुर्विप्रा यथागतम् ।। ११३ । ।

सुराश्च पूजिता दानैर्वाक्प्रदानैश्च शूलिना ।

यथागतं१२१ गताः सर्वे परिवार्य शतक्रतुम्१२२ । । १ १४।।

गणाश्च गणपालेन१२३ पूजिताः सगणाधिपाः ।

यथावासं ययुः सर्वे हर्षादुद्धूतवाससः । । ११ ५। ।

अहो देव्या हि सौभाग्यमहोस्या१२४ वल्लभो हरः ।

अहो देवस्य देव्यर्थं संभ्रमो लक्षितो हि नः । ।१ १६ ।।

या नैवं१२५ दयिता भर्तुर्यथेशस्य गिरेः सुता१२६ ।

कथं सा सुभगा नाम स्त्रीत्वं चापि बिभर्त्ति किम् । । ११७ ।।

- - - - - - - - -- - - -

११५ पशुपातेस्त्रैलोक्यं - ख. । ११६ हर्षं जायते - क. ग । ११७ वारी - घ. । ११८ धातुभिः - घ. । ११९ इतः परं कतिपयोंशः खण्डितः । १२० ततृपुर्लोकपूजिताः - क. ख. ग. । १२१ पितामहं - क. ग. । १२२ शतक्रतु - क.,... तु - ग. । १२३ गणपाः सर्वे - कः ग. । १२४.. तिसौभाग्यमहोस्या - क., भि... - ख. । १२५ नैव - ग. । १२६ सुतां - क. ग. ।

- - - - - - - - -- - - -

गिरिपुत्र्या कृतं मन्ये तपः परमभास्वरम् ।

तपसाभिजितो१२७ यस्या वरदो१२८ वृषभध्वजः । । ११ ८। ।

अहो स्त्रीणां बलं सूक्ष्मं देवैरपि सुदुर्जयम् ।

येन रुद्रसमा ईशाः स्त्रीणां वश्यत्वमागताः । । ११९ ।।

अन्ये तानब्रुवँस्तत्र महात्मानो गणाधिपाः ।

देव एवैष रूपेण भार्या भूत्वावतिष्ठते१२९ । । 8.162.१२० । ।

मावमन्यत देवीं तां योगात् किं नावबुध्यथ ।

इत्येवं जल्पमानास्ते अन्योन्येन१३० गणोत्तमाः१३१ ।

जग्मुः स्वभवनान्येव दीप्यमाना यथाग्नयः । । १२१ । ।

देवोपि नन्दिना सार्धं सोम्बया१३२ चाभिरूपया ।

अशोकतरुकस्याध उपविष्टोम्बिकार्चितः१३३ । । १२२ । ।

ततः प्रणम्य१३४ वरदं१३५ सोमा१३६ सोमविभूषणम् ।

उवाच वचसां योनिर्भूतसंघपतिं पतिम् । । १२३ । ।

सुनिर्वृतास्मि संवृत्ता त्रिपुरान्धकसूदन१३७ ।

यन्मयाशोकतरुकः पुत्रः१३८ प्रकृतकः कृतः । ।१ २४। ।

समस्तव्यस्तमखिलं त्रैलोक्यं लोकभावन ।

समागतं त्वत्प्रभावात् मम पुत्रतरूत्सवे१३९ । १ २५। ।

नूनं मे सुकृतं देव तपः परमभास्वरम् ।

लब्धोसि यन्मया देव सर्वभूतपतिः पतिः ।। १२६ । ।

देवैर्यच्चापि१४० मुषितमिष्टपुत्रफलं पुरा१४१ ।

तन्मे सर्वं१४२ व्यपगतं प्राप्याशोकतरुं सुतम् । ।१ २७। ।

मत्तो१४३ धन्यतरा देव१४४ नास्त्यन्या त्रिदिवे१४५ ङ्गना१४६ ।

पतिर्व्रतपतिर्वीर१४७ यस्या मे त्वं महेश्वर१४८ । । १ २८। ।

- - - - - - - - -- - - -

१२७ निर्जितो - घ. । १२८ वशगो - घ. । १२९ भूतावतिष्ठते - क ग, भार्याभूतो.. (?) । १३० अन्योन्यं तु - घ. । १३१ दिवौकसः - घ. । १३२ साम्बया - क., सोमया - घ. । १३३.. म्बिकाश्रितः - घ. । १३४ ततो- भिपूज्य - घ. । १३५ वरदां - घ. । १३६ सोमं - क. घ. । १३७ त्रिपुरान्तक - घ. । १३८ पुत्र - क. । १३९ तरुपुत्रमहोत्सवे (?) । १४० देवैर्यच्चात्र - घ. । १४१... मिष्टं पुत्रफलं - घ. । १४२ सव्यं (त्यं) - क. । १४३ मया - घ. । १४४ देवि - क. । १४५ त्रिदिवो - ख., त्रिदिवा - घ. । १४६ त्रिदिवाङ्गना - ख. ।ऽ १४७ पतिता पतिवीरस्य - घ. । १४८ महेश्वरः - क. ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

भवं भवानी प्रीत्यैवमुक्त्वा मुक्तावलीधरा ।

पपात पद्भ्यां देवस्य नेत्रास्रापूरितेक्षणा । । १२९। ।

तामुत्थाप्य गिरीशस्तु परिष्वज्य च पीडितम्१४९ ।

निवेश्य - - - रुमूरूभ्यां१५० सस्नेहमिदमब्रवीत्१५१ । । 8.162.१३० ।।

देवी सती च साध्वी च सहधर्मचरी च मे ।

ब्रह्मण्या च शरण्या च त्वं मे नित्यं प्रिया प्रिये ।। १३१ । ।

अकार्यमपि कार्यं हि अतो१५२ देवि मया तव ।

किं पुनर्यद्यशोन्मिश्रमीदृशं१५३ धर्मसंयुतम् । । १३ २। ।

तर्पिता ब्राह्मणा देवि देवाश्च सगणास्त्वया ।

गृहीतः पुत्रकश्चायं त्वयाशोकतरुः प्रिये ।। १३३ ।।

एहि देवि गृहान् याम संपूर्णस्ते मनोरथः ।

भूयः सुतं१५४ तं द्रक्ष्यामः स्तबकैः समलंकृतम् ।। १ ३४। ।

इत्युक्ता पतिना साध्वी हर्षपूर्णमुखेक्षणा ।

प्राहेदं वचनं तत्र हरितं हरिणेक्षणा१५५ । । १३ ५। ।

हरिणाक्ष स्थितमिह१५६ अमुं१५७ पुत्र सुपुत्रकम् ।

गोपायस्व हरे यत्नाद् गजाश्वाच्चाण्डजाण्डपात् । ।१ ३ ६। ।

यदि वापि भवेदेष स्तबकैः समलंकृतः ।

अशोकपुत्रको मह्यं तदा मां द्रष्टुमर्हसि ।। १ ३७। ।

इति संदिश्य हरितमुद्भ्रान्तहरिणेक्षणा ।

सापाङ्गचक्षुर्विक्षेपं कृत्वोमा पतिना सह ।

विवेश सदनं देवी प्रभेवादित्यमण्डलम् । । १ ३८। ।

इति पशुपतिना सहैव देवी सुतमुपगृह्य तरुं ह्यशोकपोतम्१५८ ।

प्रमुदितगणमध्यगा विवेश स्वभवनमेव तदा प्रहृष्टचित्ता । । १ ३९।।

इति स्कन्दपुराणे अशोकतरुपुत्रग्रहणे द्विषष्ट्युत्तरशततमोध्यायः

- - - - - - - - -- - - -

१४९ परिष्वज्यावपीडितम् - (?) , पीडितां - घ । १५० मूरुभ्यां (?) । - क., वरशूराभ्यां - घ. । १५१ सस्नेहामिदमब्रवीत् - ख. । । ५२ कर्तव्यतो (?) । १५३ र्यशसा मिश्रमीदृशं - घ.,.. ञ्चेदृशं - ख. । १५४ शु प - घ. । । १५५ हरिणेक्षणं - घ. । १५६ स्थितिरिह - घ । १५७... मुमं - घ. । १५८ ह्यशोकवृक्षम् - क ख. । १५९ २११ - ख., इतः परं नियमानुष्टानमहिमाख्यानात्मकाः कतिपयेध्यायाः अधिका घ .पुस्तके ।

- - - - - - - - -- - - -

843

व्यास उवाच

शार्वं तेजः समादाय वह्निः किं कृतवांस्तदा ।

कथं स्कन्दस्समुत्पन्नः कस्मिँस्थाने महाद्युतिः ।।१।।

सेनापत्ये कथञ्चासावभिषिक्तः सुरोत्तमैः ।

किमर्थमभिषिक्तश्च१ कस्मिन्देशेपि वा प्रभो ।।२।।

तारकश्च कथं तेन निहतो रणमूर्धनि ।

एतदिच्छाम्यहं वेत्तु त्वत्प्रसादान्महामुने ।।३ ।।

इति विज्ञापितो धीमान् व्यासेनाक्लिष्टकर्मणा ।

प्रोवाच वदतां श्रेष्ठः पितामहसुतस्तदा ।।४।।

सनत्कुमार उवाच

अथ त्रैलोचनं तेजः सुतसंकल्पसंभवम् ।

न धारयितुमुत्सेहे दीप्तिमानपि पावकः ॥५॥

दाहात्मकोपि भूतानां दह्यमानस्स तेजसा ।

गङ्गामभ्यर्थयामास धारणे तस्य तेजसः ॥६॥

सा तेनाभ्यर्थिता देवी हुताशेन त्रिलोकगा ।

एवमस्त्विति साशङ्कमुवाच मधुरस्वरा ॥७॥

तत्तेजो देवदेवस्य तेजस्वी हव्यवाहनः ।

तदा संक्रामयाञ्चक्रे गङ्गायां योगमायया ॥८॥

ज्ञात्वापि दुर्धरं तत्सा प्रतिपेदे वरानना ।

अर्थिप्रणयनिर्भङ्गदोषभीता२ सरिद्वरा ॥९॥

अथ सा क्षिप्रमभवन्मन्थरालसगामिनी ।

प्रभावात्तेजसस्तस्य श्यामोन्मुखपयोधरा३ ॥ 8.163.१० ॥

भिन्नाञ्जनरुचा तन्व्या४ रोमराज्या रराज सा५ ।

घनराज्या घनापाये लेखेवानुष्णदीधितेः ॥१ १॥

- - - - - - - - -- - - -

१ कमर्थमभिषिक्तश्च - क. । २ प्रणयि निर्भङ्गदोषभीता - क ख. । ३ श्यामामुखपयोधरा - क. । ४ तन्वी (?) । ५ च - क. ।

- - - - - - - - -- - - -

जगाम च तदा ग्लानिं किञ्चिदाविप्लुतेक्षणा ।

नोपलेभे तदा देवी रतिं शय्यासनेषु च । ।१ २ ॥

अमृतस्यन्दिभिः शीतैः६ स्पृष्टापि शशिनः करैः ।

मम्लौ७ सा तेजसा तेन दह्यमाना तदानघा८ ।। १३ । ।

- - - - - - - - शरस्तम्बाभिराजिते ।

सोत्ससर्ज तदा तेजो हरस्योग्रं शुभेहनि९ । । १४। ।

शरमध्यात् समभवद् बालो१० बालपराक्रमः ।

षड्वक्त्रो द्वादशभुजः सूर्यकोटिसमद्युतिः । । १ ५।।

समिध्य विधिना तत्र पावकं पावकत्विषः ।

विश्वामित्रस्तदा चक्रे जातकर्म सुजन्मनः ।। १ ६।।

कृत्तिकास्तं११ तदा दृष्ट्वा प्रस्नुतोरुपयोधराः१२ ।

आजग्मुरन्तिकं तस्य - - - - - - - - ।। १७। ।

उपतस्थुश्च तं वेदास्सोपवेदास्ससंग्रहाः ।

कला विद्याश्च निखिला लक्ष्मीर्मेधा सरस्वती । ।१ ८।।

कान्तिर्धर्मो दया क्षान्तिर्धृतिर्धैर्यं पराक्रमः ।

योगस्तेजो बल प्रज्ञा स्थितिगाम्भीर्यसत्क्रियाः ।। १९ ।।

अथातो धनुरादाय दिव्यमद्भुतविक्रमः१३ ।

सन्धाय लीलया बाणं स मुमोच गिरौ - - । ।8.163.२ ० । ।

प्रोद्भिन्नं सहसा तेन भूभृतः शिखरोत्तमम् ।

पपाताशु परित्रस्तभीतोद्भ्रान्तविहङ्गमम् ।।२१ । ।

तद् दृष्ट्वा महदाश्चर्यं सत्वानां तन्निवासिनाम् ।

विस्मयश्च भयञ्चैव युगपत् संबभूवतुः । । २२ । ।

अथ प्रेक्ष्य भयं तस्मादात्मनो बलसूदनः ।

मातृः संप्रेषयामास विनाशायामितद्युतेः ।। २३ ।।

- - - - - - - -- - - -

६ अमृनस्यन्दनिःशीतैः - क । ७ मम्ले - ख । ८ तदानघाः - क. । ९ इतः परं पत्रमेकं खण्डितं क. पुस्तके । १० बलो - ख. । ११ कृत्तिकास्ते - ग । १२ प्रग्वं (पुत्रं) चारुपयोधराः - ख । १३ घ पुस्तके भिन्नक्रममेतदाख्यानम् ।

- - - - - - - - -- - - -

845

आगत्य मातरस्तत्र दृष्ट्वा तं तेजसां निधिम् ।

तमेव शरणं जग्मुस्तत्तेजोहृतचेतसः । ।२४।।

आजगाम ततः क्रुद्धः सह व्रातैर्दिवौकसाम् ।

ऐरावतगजस्कन्धमारूढः पाकशासनः । ।२५।।

आगच्छतः सुरान्दृष्ट्वा ननादोच्चैर्महाद्युतिः ।

अभ्यद्रवच्च संक्रुद्धः सिंहो मत्तान् गजानिव१४ । ।२६। ।

बभूवुस्तेन नादेन मुहुर्मूढा दिवौकसः ।

अभूदैरावणस्यापि मदध्वंसः१५ कपोलयोः । ।२७। ।

अर्चींषि च१६ प्रदीप्तानि विससर्ज सहस्रशः ।

त्रिलोचनसुतस्तेषां सुराणां सुरदर्पहा । । २८। ।

अर्च्चिर्भिर्हतकान्तीनि मुखान्यसुरविद्विषाम् ।

बभूवुर्हिमदग्धानि सरोजानि सरःस्विव१७ । । २९।।

अथ वज्रं समादाय ज्वलितं ज्वलनद्युतेः ।

रोषादाताम्रनेत्रान्तो विससर्ज शतक्रतुः । ।8.163.३ ० । ।

तेन वज्रप्रहारेण स द्विमूर्त्तिस्तदाभवत् ।

द्वाभ्यामपि च मूर्त्तिभ्यामभ्यधावत् पुरन्दरम् । ।३ १ । ।

अथ दर्पं विहायाशु प्रणेमे पाकशासनः ।

तेजसां निधये तस्मै प्राह चैवं१८ विनिर्जितः१९ । ।३ २ । ।

गृहाण राज्यमप्येयत्२० प्रार्थनीयं मनस्विनाम् ।

त्वमेव युक्तो२१ लोकानां पालने पावकात्मज ।। ३३ । ।

सत्स्वप्यन्येषु२२ तेजस्सु तमसां२३ विनिहन्तृषु२४ ।

अग्नावेव हविः पुण्यं हूयते - - - - - । ।३४। ।

- - - - -- - - --   -   ।

प्राह प्रभवतां श्रेष्ठो विहस्य विबुधाधिपम् । । ३५ । ।

- - - - - - - - -- - - -

१४ मत्तगजानेव - घ. । १५ समदध्व (त्व) - ख. । १६ स (?) । १७ सरेष्विव - ख. ग. । १८ चेत्यं - ग., चैनं (?), चेदं (?) । १९ विनिर्मित - ग, दिवि स्थित (?) - ख. । २०... मद्यैव - ग । २१ मुक्तो - ख शक्तो - ग । २२ सत्स्वप्येसु (षु) च - ख । २३ तपसा - ख । २४ विनिवर्तिषु - ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

846

शाधि शक्र त्वमेवेदं राज्यं चिरमभीप्सितम् ।

अनेन बहुदोषेण नाहमर्थी पुरन्दर । । ३६ । ।

निशाम्य तद्वचः श्रीमान् स्कन्दस्याक्लिष्टचेतसः ।

अर्थवद्वचनं श्लक्ष्णं पुनराह शचीपतिः । । ३ ७। ।

।

- - - - - - - - - - .. - - - - - । । ३ ८। ।

दर्शय नो विचित्राणि कार्यजातान्यनेकधा ।

संगतानि विभिन्नानि - - - - - - - - ।

त्रैलोक्यराज्यग्रहणं स्वनुबद्धमनव्ययम् ।। ३९ । ।

एवमुक्तवति प्राह सम्भवत्यनलद्युतिः२५ ।

स्निग्धगम्भीरया वाचा स्मितपूर्वमिदं वचः । ।8.163.४० । ।

न विचालयितुं चेतः२६ शक्र२७ शक्ता२८ हठान्मम२९ ।

न वारि सरितां पत्युरलातैः संप्रतप्यते । ।४१ । ।

राज्यं राजीवपत्राक्ष न जातु मनसाप्यहम् ।

दोषाणां नित्यमावासं३० कामये३१ पाकशासन । ।४२ । ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा पुनर्वक्तुमियेष सः ।

सुधानिष्यन्दिभिः स्कन्दं स्नपयन्निव लोचनैः । ।४३ । ।

आकरे३२ तेजसां श्लाघ्ये नैतच्चित्रं त्वयि प्रभो ।

शक्ता एवं३३ न सज्जन्ते भोगेषु सुमहत्स्वपि । ।४४। ।

सेनापत्येभिषिच्यस्व सुराणामर्थसिद्धये ।

वपुः (?) संमानयामीह३४ नाहमाज्ञापये विभो३५ । ।४५। ।

अथ तद्वचनं श्रुत्वा पुरुहूतं महाभुजः ।

द्वादशाक्षः सहस्राक्षमिदमाहोरुविक्रमः । ।४६ । ।

मम प्रभवति श्रीमान् लोकानां प्रभुरव्ययः ।

अनन्यभूरमेयात्मा वृषकेतुः पुरन्दर । ।४७। ।

- - - - - - - - -- - - -

२५ शम्भवत्यनिलद्युतिः - ख. । २६ चैव - क. । २७ शक्रः - ग. । २८ शप्ताः (क्तः) - ग. । २९ शठा मम - ख. ग. । ३० निलयं नित्यं - ग. । ३१ कामोयं - ख. । ३२ आधारे - ख. । ३३ एव - ख. । ३४. माहं - ख,... म्यहं - ग., नाज्ञापकमहं - ख । ३५ प्रभो - ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

तमाराध्य प्रभुं भक्त्या गृहाणाज्ञां शतक्रतो ।

तामहं प्रतिपत्स्यामि३६ यामसौ दास्यति प्रभुः ।।४८।।

तस्याभिप्रायमाज्ञाय देवदेवो वृषध्वजः ।

आजगाम सपत्नीको दिदृक्षुस्तनयं तदा ।।४९।।

स्वाहया सहितो वह्निर्गङ्गा च सरितां वरा ।

कृत्तिकाश्च सुसंहृष्टाः श्वेतं शिखरिणां वरम् ।।8.163.५०।।

युगपत्ते तदा तत्र श्वेतस्य शिखरोत्तमे ।

चिन्तयामासुरायान्तः कन्नु स्कन्दोभियास्यति ।।५१ ।।

अथ तेषामभिप्रायं ज्ञात्वा मतिमतां वरः ।

षोढा समभवत् स्कन्दो योगीशो बलवत्तदा ।।५२।।

स्कन्दोभ्यगान्महादेवं विशाखो हिमवत्सुताम् ।

नैगमेषो ययौ गङ्गां वह्निं शाखो महाद्युतिः ।।५३।।

स्वाहां जगाम संहृष्टः काकपक्षधरो गुहः ।

कृत्तिकाः३७ षण्मुखः श्रीमान् वेगादभिससार च ।।५४।।

मनोरथान् स सर्वेषां देवदेवात्मजः प्रभुः ।

युगपद्योगिनामीशः पूरयामास मूर्तिभिः ।।५५। ।

अथ तस्मै ददौ शम्भुरस्त्रग्रामं चतुर्विधम् ।

सुधाकणपरिस्राविं चूडारत्नं च पार्वती ।।५६।।

स्वमनोनिर्मलां गङ्गा विशुद्धाममृतोद्भवाम् ।

एकावलिं ददौ तस्मै गुहायोत्फुल्ललोचना ।।५७। ।

द्विषत्प्राणहरां गुर्वीममोघां हव्यवाहनः ।

अर्चिष्मतीं ददौ चास्मै शक्तिं शक्ताय सूनवे ।।५८।।

पताकां महतीं रक्तां ज्वलत्पावकसप्रभाम् ।

किङ्किणीनादितां दिव्यां प्रादात् स्वाहा महात्मने ।।५९।।

सुपुण्यगन्धामुत्फुल्लां स्वरजःपरिपिञ्जराम् ।

कृत्तिकाश्च ददुस्तस्मै३८ मालामञ्चितकेसराम् ।।8.163.६० । ।

- - - - - - - - -- - - -

३६ प्रतिवक्ष्यामि - . ३७ कृत्तिकां - क. ख । ३८ ददौ तस्मै - क ।

- - - - - - - - -- - - -

अथाजग्मुः सुराः सर्वे पितामहपुरःसराः ।

श्वेताद्रेः शिखरं रम्यं वृषकेतुं दिदृक्षवः । । ६१ ।।

तानागतान् समं सर्वान् तदा तत्र दिवौकसः ।

दृष्ट्वा संभावयामास महादेवः प्रसन्नया । ।६२ । ।

प्रणम्य देवदेवेशं३९ लब्ध्वानुज्ञां४० दिवौकसः ।

शिलासु शशिगौरीषु निषेदुरमितौजसः । ।६३ । ।

प्रोत्तुङ्गशिखरः श्वेतो द्युतिमानपि भूधरः ।

तेजसां सन्निपातेन बभूव द्युतिमत्तरः । ।६४। ।

अथ प्रचोदितः सर्वैर्विबुधैर्विबुधाधिपः ।

व्यज्ञापयन्महादेवं प्रणम्य वदतां वरः । । ६५। ।

तारकाख्येन नो लक्ष्मीरामृष्टा४१ प्रसभं प्रभो ।

वज्रं वक्षःस्थले तस्य कठिने कुण्ठतां४२ ययौ ।। ६६ ।।

चक्रं हरेः सहस्रारं ज्वलितं ज्वलितौजसः ।

आसाद्य मृदुतां भेजे कण्ठं तस्यामरद्विषः ।। ६७। ।

दण्डो वैवस्वतस्यापि प्रदीप्तानलभास्वरः४३ ।

अलातमिव तोयौघे निर्वाणो दानवोरसि । । ६८ ।।

समरे रिपुदुर्वारो महापाशः प्रचेतसः ।

तस्य कण्ठे समभवन्मन्त्रेणेव वशीकृतः४४ ।। ६९। ।

उत्पाट्य४५ प्रसभं तेन नन्दने कल्पपादपाः४६ ।

निवेशिता यथाकामं स्वगृहोद्यानभूमिषु ।।8.163.७० ।।

समीपे तस्य साशङ्कस्तालवृन्तायतेनिलः ।

स्वपुष्पनिकरैर्भीता ऋतवस्तमुपासते । ।७१ । ।

हविर्भुजि हुतं हव्यमाच्छिनत्ति बलादसौ ।

मिषतां सर्वदेवानां देवदेव दितेः सुतः । ।७२ । ।

- - - - - - - - -- - - -

३९ देवदेवाय - क. ख. ग. । ४० लब्धानुज्ञा - क., लब्धानुज्ञा - ग. । ४१... रामिष्टा - क.,.. राशिष्टा - ग. । ४२ कुण्ठितां - ख., कुण्ठितं (?) । ४३ भासुरः - वा. । ४४ वशीकृते - ख. । ४५ उत्पाट्याप्रसभं क. । ४६ पादपान् - क. ।

- - - - - - - - -- - - -

849

अभिषिच्य सुराः स्कन्दं सेनापत्ये महाद्युतिम् ।

जेतुमिच्छन्ति दैत्येन्द्र प्रसादात्तव शङ्कर । ।७३ ।।

एवं विज्ञापितस्तत्र वज्रिणा वृषभध्वजः ।

दादावनुज्ञां स्कन्दाय४७ सेनापत्याभिषेचने । ।७४।।

अथ विबुधसमूहैर्वन्दितो वन्दनीयो

मदनतनुविहन्ता बालचन्द्रार्धमौलिः ।

तनयमभिसमीक्ष्य स्नेहसzफुल्लनेत्रः

शशिकिरणसिताद्रेराशु सोन्तर्बभूव ।।७५।।

इति स्कन्दपुराणे स्कन्दाभिषेकानुज्ञाने त्रिषष्ट्युत्तरशततमोध्यायः४८

सनत्कुमार उवाच

अथ ते स्कन्दमादाय सुरा ब्रह्मपुरस्सराः ।

समन्तपञ्चकं पुण्यमाजग्मुरमितौजसः । ।१ ।।

तस्मिँस्तीरे सरस्वत्याः प्रागुदक्प्रवणे समे ।

विस्तीर्णे श्वभ्रपाषाण१ कण्टकोषरवर्जिते ।। २।।

स्कन्दस्य२ परितः सर्वे तदा संहृष्टचेतसः ।

निषेदुस्ते सुरश्रेष्ठा३ ज्वलितानलवर्चसः । । ३ । ।

तत् पुण्यममरैः पृक्तं स्थानं पुण्यतरं४ पुनः ।

अभूद् गाङ्गैरिवाम्भोभिः समेतं५ यामुनं पयः । ।४।।

आजगामाथ तं देशं क्षितिर्मूर्त्तिमती तदा ।

स्कन्दाभिषेके सञ्जाते हर्षसंफुल्ललोचना ।।५ । ।

अथासौ क्षिप्रमभवद् देशः कनकबालुकः ।

विचित्रः परितश्चित्रैः स्फुरद्रत्नगभस्तिभिः ।।६ ।

- - - - - - - - -- - - -

४७ स्कन्दस्य (?) । ४८ २११ - ख. पु. ।

१ स्वर्णपाषाण - ख. । २ स्कन्दञ्च (?) । ३ विषेदुरमरश्रेष्ठा - ख. । ४ पुण्यतमं - क. । ५ संपृक्तं (?) ।

- - - - - - - - -- - - -

अध्यासत महात्मानो यं देशमपमत्सराः ।

निरस्तदुरितः सोभूत्तत्र७ तेषां विभूतिभिः ।।७। ।

अथ सिंहासनं दिव्यं शातकुम्भं सुसंस्कृतम् ।

गृहीत्वा गिरिभिः सार्धमाजगाम हिमलयः१० ।।८।।

रत्नैरोषधिभिर्गन्धैः पूर्णान् पुण्यैश्च वारिभिः ।

आदाय कलाशान् हैमान् फुल्लाम्बुरुहमालिनः ।।९।।

उदन्वन्तः सुसम्भ्रान्ताः प्रचलन्मणिकुण्डलाः ।

आजग्मुस्त्वरितास्तत्र हारविभ्राजितोरसः ।।8.164.१ ०।।

गङ्गा रत्नमयाँश्चारून् कलशान्११ स्फुरितत्विषः ।

हैमाम्बुजकृतोत्तंसान् पूर्णान् परमवारिणा ।।१ १ ।।

गृहीत्वा सह सर्वाभिस्सरिद्भिस्सरिताम्बरा ।

आजगाम तदा हर्षात् प्रस्खलन्ती समेष्वपि ।।१ २।।

अभिषेचनिकान् कुम्भान् ग्राहयित्वा सुसंस्कृतान् ।

नानारत्नप्रभोद्योतप्रतिरक्तार्कदीधितीन् ।।१३ ।।

देवीभिः सह बह्वीभिराजगाम दिवौकसाम् ।

आक्रामन्तीव तेजांसि तेजसा स्वेन पार्वती ।।१४।।

अद्भिः परमपुण्याभिः पूर्णान् रत्नांशुमालिनः ।

कलशान् स्फाटिकान् शुभ्रान्१२ ग्राहयित्वा सुसंस्कृतान् ।।१५।।

मुकुटं च महच्छ्लाघ्यं दीप्तिमच्चारुविग्रहम् ।

नानारत्नविवित्रांशुसमूहस्फुरितोदरम् । ।१६।।

हारञ्च निर्मलं१३ शुद्धं शशाङ्ककिरणत्विषम् ।

कान्तं मुक्तावितानञ्च१४ चेतोहारि सुनिर्मलम्१५ । ।१७।।

अभ्यागमत्तदा तत्र प्रहृष्टो यादसां पतिः ।

दानवाधिपमातङ्गविषाणोल्लिखिताङ्गदः ।।१८।।

- - - - - - - - -- - - -

६ अध्यासन्त - क. ख. । ७ शश्वत्तत्र - ख., सश्च - क । । ८ विभूतयः - क. ख । ९ शातकुम्भसुसंस्कृतम् - क. । १० हिमाचलः - ख. । ११.. श्चारुकलशान् - ख. । १२ स्फाटिकमयान् - क. ख । १३ निस्ततं - क, कान्तमुक्तावितानञ्च - ख. । १४ चेतसां हारनिर्मलम् - क. ख, हारि.? (?) । १५ निर्मलम् - क ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

851

रत्नाङ्गदानि चारूणि द्युतिमन्ति धनेश्वरः ।

समादायाभ्यगात् सारं सर्वासामिव सम्पदाम् । ।१ ९।।

निशाकरांशुगौराणि१६ दीर्घाणि रुचिमन्ति च ।

आदाय रत्नदण्डानि चामराणि नहाद्युतिः१७ ।। 8.164.२० ।।

वैवस्वतोपि सं१८पूर्णशरच्चन्द्रांशुनिर्मलम् ।

प्रोद्वहन् वक्षसा हारमाजगाम तदन्तिकम् । ।२१ ।।

आतपत्रापदेशेन ददौ तस्मै महात्मने ।

फलं सुराधिपत्यस्य समग्रमिव वासवः । ।२२। ।

भूषयन्तस्तरूँस्तत्र खपुष्पानेकरोद्गमैः ।

ऋतवस्तं तदा देशमाजग्मुस्तुष्टचेतसः ।।२३ । ।

अरुन्धती शची स्वाहा सिनीवाली गिरीन्द्रजा ।

अदितिर्देवमाता च निशा सानुमतिः१९ कुहूः ।।२४। ।

ह्रीः श्रीः पुष्टिर्दिशो२० द्यौश्च सुताः सर्वाः प्रजापतेः ।

राका च धिषणा चैव सुरभिर्देवयोषितः । ।२५। ।

ओषध्यो मूत्तिमत्यश्च कौशिको वनदेवता ।

अहः काष्ठा मुहूर्ताश्च मासाः संवत्सरः कलाः । । २६।।

ऐरावणः सुप्रतीको वामनः कुमुदोञ्जनः ।

पुष्पदन्तो महापद्मः२१ सार्वभौमश्च दिग्गजाः ।

आभिषेचनिकं सर्वमुपनिन्युर्महात्मनः२२ ।। २७।।

ज्वलितवह्निसमानरुचो जटाः परिनियम्य हिमाचलवासिनः ।
तमभिजग्मुरुदीर्णतपोबला मुनिवरा मुदिता दहनात्मजम् ।।२८ ।।

विबुधसद्मरता ज्वलितौजसस्त्रिदशवन्दितपादसरोरुहाः२३ ।
ऋषिगणास्त्वरिताभिययुर्गुहं२४ नियमितोर्जितनित्यतपःक्रियाः२५ । ।२९।।

- - - - - - - - -- - - -

१६ निशाकरोंशुगौराणि - ख. । १७ महाद्युते (तेः) - क । १८ यत् - क. । १९ सानुमती - क. । २० ह्रीः पुष्टिर्विदिशो - ख. । २१ पुष्पदन्तः पुण्डरीकः (?) । २२ अभिषेचनिकीः सर्वे अपो निन्युर्महात्मनः - ख. । २३. पादविवन्दिसरोरुहाः - क । २४ गृहं - क. । २५ नियमिता नियतेन्द्रिय.., - ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

852

समुदिता मुदितोत्सुकमानसाः कमलयोनिसुताश्च महौजसः ।

तमभिजग्मुरुदारयशोभृतस्त्रिनयनात्मजमग्र्यबलोदयम् । ।8.164.३ ० । ।

अभिययुस्त्वरिता भुजगेश्वराः स्वफणिरत्नमरीचिवितानिनः२६ ।
विषभृतोप्यतिसौम्यवपुर्धरा दहनसूनुमलंघ्यपराक्रमम् ।। ३१ । ।

उपययुर्गरुडाश्च विमत्सरा भुजगराजसुरूढबलोदयाः ।

द्रुततरं तरुणार्कसमद्युतिं पवनवेगविजिह्मितपादपाः । । ३२ । ।

ननृतुरायतलोलविलोचना विविधभावविलासरसान्विताः ।

परमयौवनरूपगुणान्विताः२७ प्रमुदिताः परितोप्सरसोलसाः ।।३ ३ ।।

विविधपुष्परजोरुणमूर्त्तयः सुरभिगन्धवहा विववुस्तदा ।

विरजसोतितरां मृदुवृत्तयो२८ विबुधचित्तसुखाश्च समीरणाः । ।३४।।

आभिषेचनिकं कृत्स्नं विधिं तस्य बृहस्पतिः ।

समिद्ध्य ज्वलनं सम्यक् चचार शरजन्मनः । ।३५ ।।

आशीर्भिराशिषां धाम समाश्लिष्य शिवात्मजम् ।

स्तुत्यं स्तुतिभिरग्र्याभिस्तुष्टुवुर्मुनयस्तदा ।।३६।।

मङ्गलानि जगुस्तस्य गन्धर्वा नारदश्च यः ।

प्रतिसार्य तदा वीणां तारं रक्तमनाकुलम् ।। ३७।।

अथ तं दक्षिणे पाणौ गृहीत्वा कृतमङ्गलम् ।

गुरुः सिंहासने तस्मिन् प्राङ्मुखं संन्यवेशयत्२९ । ।३८। ।

अनाहतास्तदा व्योम्नि नेदुरुच्चैर्दिवौकसाम् ।

भृशं दुन्दुभयश्चित्राः सम्यक् चेतोपहारिणः । ।३ ९ ।।

मत्तद्विरेफसंगीताः स्वकिञ्जल्कारुणत्विषः ।

पुण्यगन्धा विचित्राश्च निपेतुः पुष्पवृष्टयः । ।8.164.४० ।।

चतुर्भिर्वदनैः स्कन्दं स्तुवन् गीर्भिः प्रजापतिः ।

आददे कलशं पूर्वं पूर्णं पुण्येन वारिणा । ।४१ ।।

- - - - - - - - -- - - -

२६ विकाशिनः - च । २७ गुणाचिताः - ख. । २८ मृविवित्तदा (?) - क । २९ स न्यवेशयत् - क. ख. ग. ।

- - - - - - - - -- - - -

समाधायाम्बरं पीतं ततो विष्णुः समाददे ।

कलशं कौस्तुभमणेः परामृष्टं३० गभस्तिभिः । ।४२।।

ततः केयूररत्नांशुखचितं पाकशासनः ।

उत्तरीयं नियम्याशु जग्राह कलशं तदा ।।४३ ।।

निबध्य शशिलेखाङ्का जटा ज्वलनपिङ्गलाः३१ ।

जगृहुः कलशान् रुद्रा भुजङ्गकृतकङ्कणाः । ।४४। ।

बिभ्रतोपि परां दीप्तिं सुखसंस्पर्शमूर्तयः ।

आदित्या३२ जगृहुः पूर्णान् कलशान् पुण्यवारिभिः ।।४५।।

वसवोपि सुरेन्द्रारिगजदन्तक्षतोरसः ।

आददुः कलशाँस्तत्र पूर्णान् पुण्येन वारिणा ।।४६। ।

अश्विनावपि पुण्याभिः पूर्णावद्भिः सुसंस्कृतौ ।

आददाते तदा कुम्भौ हैमौ रत्नांशुमालिनौ ।।४७। ।

कुम्भानाददिरे तत्र ज्वलना ज्वलितत्विषः ।

हैमाम्बुरुहसंछन्नान् चित्रान् रत्नगभस्तिभिः । ।४८। ।

नागगन्धर्वराजानो लोकपाला मरुद्गणाः ।

ऋषयो बालखिल्याश्च३३ पितरः पतगेश्वराः । ।४९। ।

धर्मो धाता विधाता च कालो मृत्युर्वसुन्धरा३४ ।

सन्ध्या कान्तिर्धृतिर्मेधा कीर्तिर्लक्ष्मीः सरस्वती । ।8.164.५ ० ।।

समुद्रास्सरितो वेदास्तीर्थानि गिरयो ग्रहाः ।

कुम्भानाददिरे तत्र पूर्णान् परमवारिणा ।।५१ । ।

अथ ते हृष्टमनसः प्रहृष्टं पावकात्मजम् ।

अभ्यषिञ्चन् तदा सर्वे सेनापत्ये महौजसम् ।।५२। ।

जयशब्दं ततश्चक्रुः समं सर्वे दिवौकसः३५ ।

जयिनः शर्वपुत्रस्य३६ ऋषयश्च समागताः ।।५३ ।।

- - - - - - - - -- - - -

३० पृष्टं - क । ३१ ज (ज्व) लज्वलन पिंङ्गलाः - क ख । ३२ सूर्याश्च - क ख. । ३३ बालि- खिल्याश्च - क. ख. ग. । ३४ वसुन्धराः क. ख. ग. । ३५ सम सर्वदिवौकसः - क., सममेव दिवौकसः - ग. । ३६ सर्वभूतस्य - ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

जग्राह मघवा तस्य३७ श्वेतमातपवारणम् ।

सर्वरत्नप्रभाव्रातवितानपरिवेषवत् । ।५४। ।

दुधुवुश्चामरैर्दीर्घैः शरच्चन्द्रांशुनिर्मलैः३८ ।

परितो रत्नदण्डैश्च लोकपाला महाद्युतिम् । ।५५।।

अमृतादुत्थितं दिव्यमुपनीतं प्रचेतसा ।

मौलिमारोपयाञ्चक्रे३९ सुतस्य हिमवत्सुता । ।५६। ।

हेमावदाते४० विस्तीर्णे शशाङ्ककिरणद्युतिम् ।

तस्य वक्षःस्थले हारं बबन्ध सरितां वरा । ।५७। ।

हारेणालंकृतं वक्षः किन्नु हारो गुहोरसा ।

इति तत्र वितर्कोभूत्तदा विबुधसंसदि । ।५८। ।

आबबन्ध महाबाहोरङ्गदानि स्वलंकृता४१ ।

भुजेषु पारणालानस्तम्भपीनेष्वरुन्धर्ता४२ । ।५९।।

दीप्तिमान् पावकसुतस्तदाभूद्दीप्तिमत्तरः ।

सर्पिषा हूयमानेन ज्वलितोग्निरिवाध्वरे । ।8.164.६ ० ।।

ददौ तस्मै चतुर्वक्त्रः प्रभुः प्रीतो महात्मने ।

महापारिषदान् शूरान् बलिनः कामरूपिणः ।।६१ । ।

घण्टाकर्णं सुरक्ताक्षं नन्दिषेणं च दुर्जयम् ।

चतुर्थं बलिनां श्रेष्ठं ख्यातं कुमुदमालिनम् । ।६२ । ।

ददौ स्थाणुर्महावीर्यं४३ महापारिषदं क्रतुम् ।

संप्रवृत्ते तदा घोरे संग्रामे तारकामये ।।६३ ।।

क्रुद्धो जघान दैत्यानां योयुतानि४४ चतुर्दश ।

विबुधाश्च ददुस्तस्मै सेनां नैर्ऋतसंकुलाम् । । ६४।।

दैत्ययक्षक्षयकरीमजेयां४५ विश्वरूपिणीम् ।

ददौ वैवस्वतस्तस्मै महापारिषदावुभौ ।।६५।।

- - - - - - - - -- - - -

३७... न्तस्य - क. ख. । ।। ३८ सरश्चन्द्रसुनिर्मलैः - क. । ३९... मारोपमामास - ख । ४० हैमावदाते - ग. । ४१ स्वलंकृतां - क. ग । ४२... नालस्तम्भपीनेस्वरुन्धती - क, काल ... - ख । ४३ महावीर्यो - ख. । ४४ प्रयुतानि - क. ख. । ४५ मजेयं - क. ग ।

- - - - - - - - -- - - -

855

उन्माथञ्च४६ प्रमाथञ्च महावीर्यपराक्रमौ ।

सुभ्राजं भास्वरञ्चैव ददौ सूर्योनुयायिनौ । ।६६। ।

कार्त्तिकेयाय संहृष्टो रणे परमदुर्जयौ ।

कैलासशिखराकारौ श्वेतस्रगनुलेपनौ ।।६७। ।

चन्द्रमापि ददौ तस्मै मणिं सुमणिमेव च ।

ज्वालाजिह्वं तथा ज्योतिमात्मजाय विभावसुः । ।६८ ।।

ददौ परमसंप्रीतः शत्रुसैन्यनिबर्हणौ ।

परिघं पटहं४७ भीमं दहातिदहनौ तथा ।।६९। ।

अंशोप्यनुचरान् पञ्च ददौ स्कन्दाय धीमते ।

उत्क्रोशं सत्वरञ्चैव वज्रदण्डधरावुभौ ।।8.164.७० ।।

सुताय देवदेवस्य ददौ प्रीतः शतक्रतुः ।

चक्रं विक्रमकञ्चैव संक्रमञ्चातिदुर्जयम् । ।७१ । ।

ददौ ज्वलनपुत्राय विष्णुः प्रीतो महायशाः ।

वर्द्धनं नन्दनञ्चैव सर्वविद्यान्तगावुभौ४८ । ।७२। ।

स्कन्दाय ददतुः४९ प्रीतावश्विनौ५० च महाबलौ ।

कुन्दरं कुमुदं चोग्रं कुमुदञ्च महाबलम् । ।७३ ।।

डम्बराडम्बरौ५१ चौभौ ददौ धाताग्निसूनवे ।

वक्रानुवक्रौ बलिनौ मेषास्यौ५२ दुर्जयौ रणे । ।७४। ।

ददौ त्वष्टा महामायौ स्कन्दायानुचरावुभौ ।

सुव्रतं सत्यसन्धञ्च ददौ मित्रो महात्मने ।।७५।।

सुप्रभञ्च महामायं शुभकर्माणमेव च ।

प्रादाद्विधाता स्कन्दाय शत्रुपक्षनिषूदनौ ।।७६।।

पालिन्तकं महावीर्यं कालकञ्च महाबलम् ।

ददौ पारिषदौ५३ पूषा स्कन्दायामिततेजसे । ।७७।।

- - - - - - - - -- - - -

४६ प्रमथञ्च - ग. । ४७ वटकं (हं) - क, पट्टहं - ख । ४८ विद्योत्तमाबुभौ - क. । ४९ प्रददुः - ख. । ५० अश्विनौ - क । ५१ डम्बरोदुम्बरौ - ख. । ५२ मेघास्यौ - क ख. । ५३ च पार्षदौ - क. ।

- - - - - - - - -- - - -

बलञ्चातिबलञ्चैव महाकायौ महाबलौ ।

प्रददौ कार्त्तिकेयाय वायुः प्रीतो महात्मने ।।७८ ।।

घसञ्च प्रघसञ्चैव तिमिवक्त्रौ महोदरौ५४ ।

ददौ ज्वलनपुत्राय वरुणः पाशधारिणौ ।।७९। ।

सुवर्चसं महावीर्यं तथा चाप्यतिवर्चसम् ।

हिमवान् प्रददौ तस्मै स्कन्दायातिबलावुभौ । ।8.164.८० । ।

काञ्चनञ्च महामायं तथा जीमूतमालिनम् ।

ददावनुचरौ मेरुरुभौ५५ ज्वलनसूनवे । ।८ १ । ।

स्थिरञ्चातिस्थिरञ्चैव तथा परिषदावुभौ ।

पुनर्ददौ महामेरुः स्कन्दायामिततेजसे । ।८२ ।।

उच्छृङ्गं च विशृङ्गं५६ च शिलापाषाणयोधिनौ ।

प्रादाद्विन्ध्यो महासत्वौ स्कन्दाय ज्वलितौजसे ।।८३ ।।

संग्रहं विग्रहं चैव समुद्रश्च गदाधरौ ।

प्रददौ कार्त्तिकेयाय महापारिषदौ तदा । ।८४। ।

उन्मादं५७ पुष्पदन्तं च शङ्कुकर्णञ्च दुर्जयम् ।

महावीर्यान्महासत्वान् प्रादात् पुत्राय पार्वती ।।८५।।

जयं महाजयं चैव ददुर्नागा महात्मने ।

ददौ च५८ परमप्रीतः स्कन्दाय वृषवाहनः ।।८६। ।

बहून्पारिषदाञ्छूरान् समरे दुर्जयान्परैः ।

गजकर्णं निकुम्भञ्च पद्मं कुमुदमेव च । ।८७। ।

सनन्दं द्वादशभुजं तथा कृष्णोपकृष्णकौ५९ ।

कृतग्रीवं कपिस्कन्धं काञ्चनाक्षं जलन्धमम् । ।८८ ।।

अक्षिसन्तर्दनं कुण्ठं६० पार्श्वग्रीवं महोदरम् ।

एकाक्षं द्वादशभुजमेकपादं६१ महाजटम् ।।८९।।

- - - - - - - - -- - - -

५४ समुद्रश्च गदाधरौ - ख. । ५५ उभौ - क. ख । ५६ उच्छृतं पातिशृङ्गं (?) - क. । ५७ उन्नादं (?) । ५८ स - ख । ५९ कृष्णापकृष्णकौ - क. । ६० क्रुष्ठ - ख. । ६१ द्वादशभजं वक्त्रपादं - ख ।

- - - - - - - - -- - - -

सहस्रबाहुं विकचं व्याघ्रास्यं क्षितिकम्पनम् ।

पृष्ठवक्त्रं सुनामानं पार्श्वाननमहाननौ ।। 8.164.९० । ।

परिस्रुतं कोकनदं प्रियमाल्यानुलेपनम् ।

अजोदरं६२ गजस्कन्धं स्कन्धाक्षं शतलोचनम् । ।९१ । ।

ज्वालाजिह्वं करालं च६३ शितकेशं ततोदरम्६४ ।

अष्टजिह्वं चतुर्दंष्ट्रं मेघनादं पृथूदरम् ।।९२ ।।

विद्युदक्षं धनुर्वक्त्रं६५ जरठं६६ मारुताशनम ।

उदराक्षं झषाक्षं६७ च वज्रनाभं च सुप्रभम्६८ ।।९३।।

समुद्रवेगं गोकर्णं शैलकम्पनमेव च ।

पत्रमेषं प्रबाहुं६९ च तथा नन्दोपनन्दकौ । ।९४। ।

धूम्रं श्वेतं कलिङ्गं च सिद्धार्थं वरदं तथा ।

प्रियकं७० गर्दभास्यं च गोनर्दं७१ भूततापनम् ।।९५ ।।

आनन्दं च प्रमोदं च स्वस्तिकं ध्रुवकं तथा ।

क्षेपवापं७२ सुजातं च सिद्धयात्रं महावरम् ।।९ ६ । ।

गोव्रजं कनकापीडं महापार्श्वं महोदरम् ।

गायनं हसनं चैव बाणखड्गधरं७३ प्रभुम् । । ९७। ।

वैतालिं चातितालिं च तथा शठिकवातिकौ ।

मांसजं पङ्कदिग्धं च समुद्रोन्माथमव्ययम् ।।९८।।

रणोत्कटं प्रभासं च श्वेतमूर्धानमच्युतम् ।

कालकण्ठशरीरञ्च७४ कुष्माण्डं शत्रुतापनम् ।। ९९ ।।

गोमायुवक्त्रं श्येनास्यं भूतलोन्माथनं तथा ।

यज्ञवाहं प्रवाहं च काकास्यं काकलोचनम् ।।8.164.१ ०० । ।

मञ्जुलं वक्रनासं च महानासं गजोदरम् ।

तुहनं च तुहानं७५ च चित्रदेवमजं७६ खरम् । । १०१ । ।

- - - - - - - - -- - - -

६२ अञ्जोदरं - क. । ६३ करालास्यं - ख । ६४ नतोदरम् - ख । ६५ धनुष्कण्ठ (?) - क । ६६ जठरं - क. ख. । ६७ मयाक्षं - ख । ६८ वसुप्रभम् - ख. । ६९ प्रवाह - क. । ७० प्रियाक्षं (?) । ७१ गोनर्दं - ख. । ७२ क्षेमवापं - ख । ७३ पाण्योः खड्गधरं - ख. । ७४ बालकण्ठशरीरञ्च - ख. । ७५ तुदानं - ख. । ७६ चित्रदेहमजं (?) ।

- - - - - - - - -- - - -

858

मधुरं सुप्रसादं च किरीटं भकुटोत्कटम्७७ ।

वसनं मधुवर्णञ्च७८ कलशं कलशोदरम् ।। १०२ ।।

रेवन्तं७९ मन्मथकरं सूचीवक्त्रं गजाननम् ।

श्वेतवक्त्रं सुवक्त्रं च चारुवक्त्रं च पाण्डरम् । । १०३ ।।

कण्ठबाहुं सुबाहुं च बकं कोकिलकं तथा ।

अचलं कनकाक्षं च बलानामग्रनायकम् ।। १ ०४। ।

सञ्चारं च कोकमुखं गृध्रास्यं जम्बुकं तथा ।

लोमशञ्च जरास्यं च उष्ट्रग्रीवं कमण्डलुम्८० । ।१ ०५।।

दण्डकं दीर्घवक्त्रं च हंसवक्त्रं महाबलम् ।

टुण्डुकं८१ शतपादं च शताक्षं चापपृष्ठक्रम् । । १० ६।।

शिक्षकं चापवक्त्रं च शाखवक्त्रं८२ च कुण्डकम् ।

महायोगान्महासत्वान् सततं ब्रह्मचारिणः ।। १ ०७।।

अप्रधृष्यान्महावीर्यान् समरे रिपुसूदनान् ।

नानाशस्त्रप्रहरणान् नानारूपान् महौजसः । । १०८ । ।

नानावक्त्रैः परिवृतान् गणैश्च गणनायकान् ।

गजेन्द्रचर्मवसनान् व्याघ्रकृष्णाजिनाम्बरान् । । १० ९।।

रक्तकेशान् हरिश्मश्रून् मुण्डान् दिग्वाससोपरान् ।

जटिनः पिङ्गनेत्राँश्च भुजङ्गकृतमेखलान् ।। 8.164.११० । ।

पन्नगाङ्गदिनः शूराञ्छ्वसद्भोगीन्द्रकुण्लान् ।

पावनैः परिदिग्धाङ्गान्८३ भस्मभिश्चन्द्रपाण्डरैः ।। ११ १।।

नृत्यतो वल्गमानाँश्च हासोत्फुल्लविलोचनान् ।

गणैः परिवृतानन्यैर्बहुभिर्गणनायकान् ।। ११२ । ।

कूर्मकुक्कुटवक्त्रैश्च शशगोधावृकाननैः ।

खरोष्ट्राश्वमुखैर्भीमैर्वराहमहिषाननैः । । ११३ । ।

- - - - - - - - - -- - - -

७७ किरीटम (मु) कुटोत्कटम् - ख. । ७८ मधुपर्णञ्च - ख । ७५ एवन्तं - ख. । ८० कमण्डलं (?) । ८१ कन्डुकं - ख. । ८२ शाखावक्त्रं - क. । ८३ परिदुग्धाङ्गान् - ख. ।

- - - - - - - - - -- - - -

859

मनुष्यमेढवक्त्रैश्च८४ श्वशृगालमृगाननैः ।

भीमैर्मकरवक्त्रैश्च शिशुमाररुषाननैः ।

मार्जारवृकवक्त्रैश्च८५ दीर्घवक्त्रैरवक्त्रकैः । ।१ १४।।

लकुलोलूकचक्राह्वशतपत्रनिभाननैः ।

आखुबभ्रु विडालानां तुल्यास्यै रिपुदुर्जयैः ।। ११ ५। ।

छागमेषमुखैश्चान्यैः शुककारण्डवाननैः ।

ऋक्षशार्दूलवक्त्रैश्च द्विपिसिंहाननैस्तथा८६ ।। ११ ६।।

भीमैर्द्विरदवक्त्रैश्च८७ तरक्षुवदनैस्तथा८८ ।

गरुडक्रोष्टुकास्यैश्च काककोकिलवक्त्रकैः ।। १ १७। ।

गोवानरमुखैश्चान्यैः८९ श्येनगृध्रमुखैस्तथा ।

महाजठरपादाङ्गैस्तारकाक्षैर्महाबलैः । ।१ १८ ।।

पारावतमुखैश्चान्यैः कृकवाकुमुखैस्तथा ।

लावतित्तिरिवक्त्रैश्च कृकलासमुखैरपि ।। ११ ९।।

पीतकौशेयवासोभिश्चीरवल्कलधारिभिः ।

फणीन्द्रानद्धगात्रैश्च चित्रगोनसकङ्कणैः९० । ।8.164.१ २० । ।

स्थूलोदरैः कृशाङ्गैश्च स्थूलाङ्गैश्च कृशोदरैः ।

ह्रस्वग्रीवैर्महाकर्णैर्नानाव्यालविभूषणैः ।। १२१ । ।

गजेन्द्रचर्मवासोभिः शूरैः समरदुर्जयैः ।

स्कन्धवक्त्रैरवक्त्रैश्च पृष्ठास्यैः सर्वतोमुखैः । ।१ २२। ।
नानाकृतिभुजैर्वीरैर्नानाभुजगभीषणैः९१ ।

नानावेषै९२ महायोगैर्नानास्थाननिवासिभिः । । १२३ । ।

नानावस्त्रधरैश्चान्यै९३ र्नानामाल्यानुलेपनैः ।

नानाचर्माम्बरैरन्यैर्नानाभरणधारिभिः ।।१ २४।।

उष्णीषिभिर्मुकुटिभिः कम्बुग्रीवैः सुसंस्थितैः ।

किरीटिभिः पञ्चशिखैर्जटामुकुटधारिभिः ।।१ २५।।

- - - - - - - - -- - - -

८८ मेषवक्त्रैश्च - ख, मृष - क. । ८५ शुकवक्त्रैश्च - क. । ८६ तरक्षुवदनैस्तथा - क । ८७ द्वीपिसिंहाननैश्चैव - क. । ८८ भीमैर्दिरदवक्त्रकै. - क. । ८९ गोधानरमुखैश्चान्यैः (?) । ९० गोनासकङ्कणैः (?) । ९१ भूषणैः (?) । ९२ नानावेगै - ख? । ९३ नानावक्त्रधरैश्चान्यै - क. ।

- - - - - - - - -- - - -

860

त्रिशिखैर्द्विशिखैश्चापि९४ तथा सप्तशिखैरपि ।

शिखण्डिभिर्दीर्घजटैर्मुण्डैः कपिलमूर्धजैः ।। १ २६।।

चित्राक्षकैश्चित्रमुखैश्चित्रस्रगनुलेपनैः ।

चित्राम्बरधरैः वीरैः सततं प्रियविग्रहैः९५ । । १२७। ।

कृष्णनिर्मांसवक्त्रैश्च९६ दीर्घपृष्ठैः कृशोदरैः ।

स्थूलपृष्ठैर्महाग्रीवैर्लम्बोदरमहोदरैः९७ ।।१ २८।।

महाभुजैर्महावक्त्रैर्ह्रस्वग्रीवैः कृशाननैः ।

कुब्जैश्च दीर्घजंघैश्च हस्तिकर्णशिरोधरैः । ।१ २९। ।

दीर्घोष्ठर्दीर्घजिह्वैश्च९८ दीर्घाक्षैर्दीर्घनासिकैः ।

महादंष्ट्रैः सुदंष्ट्रैश्च चित्रदंष्ट्रैर्महाबलैः । । 8.164.१३० । ।

सुविभक्तशरोरैश्च दीप्तिमद्भिः स्वलंकृतैः ।

पिङ्गलाक्षैर्महाकर्णैः शंकुकर्णैरकर्णकैः ।। १३१ ।।

दीर्घदंष्टैः पृथूरस्कैः स्थूलोष्ठै९९र्हरिमूर्धजैः ।

नानापादोष्ठदंष्ट्रैश्च नानाहस्तशिरोधरैः । । १३ २।।

नानाचर्मभिराच्छन्नैर्नानावासोभिरावृतैः ।

हृष्टैः परिपतद्भिश्च नृत्यद्भिश्च महारवैः । ।१ ३३ ।।

लम्बकर्णैर्महोरस्कैर्नीलकण्ठै१०० स्त्रिलोचनैः ।

शुकोदरनिभैः कैश्चित् कैश्चिदञ्जनसन्निभैः । ।१ ३४।।

श्वेताङ्गैर्लोहितग्रीवैः पिङ्गाक्षैर्भीमदर्शनैः ।

कल्माषपाणिपादैश्च जातीहिङ्गुलकप्रभैः१०१ । । १३ ५। ।

चामीकरापीडनिभैः१०२ श्वेतैर्लोहितराजिभिः१०३ ।

राजावर्त्तसवर्णैश्च१०४ मयूरसदृशप्रभैः ।।१ ३ ६। ।

पाशोद्यतकरैः१०५ कैश्चिद् व्यात्तवक्त्रै१०६ र्महारवैः ।

पिङ्गाक्षैर्नीलकण्ठैश्च महापरिघबाहुभिः ।। १३७।।

- - - - - - - - -- - - -

९४ श्चैव - क. ख । ९५ विग्रहप्रियैः (?) । ९६ निर्माल्यवस्त्रैश्च (?) । ९७ प्रलम्बोदरमेहनैः (?) । ९८ दीर्घजंघैश्च - ख. । ९९ स्थूलाक्षै - ख. । १००. नीलकर्णै. - क., नीलकण्ठैः - ख. । १०१ जातिहिङ्गु-लकप्रभैः - ख. । १०२. पीतनिभैः - ख. । १०३ श्वेतलोहितराजिभिः (?) । १०४ लाजावर्तसवर्णैश्च (?) । १०५ पादोद्यतकरैः - ख. । १०६ व्याघ्रवक्त्रै - क ।

- - - - - - - - -- - - -

शतघ्नीशक्तिहस्तैश्च गदामुशलपाणिभिः ।

शूलासिपाणिभिः कैश्चिन्महाकायैर्महाबलैः १३८ । ।

भुशुण्डीप्रासहस्तैश्च वीरैः परशुपाणिभिः ।

पाशमुद्गरहस्तैश्च चक्रतोमरपाणिमिः । । १३९ ।

चित्रायुधधरैर्वीरैरावृण्वद्भिर्दिशो दिशम् ।

घण्टाजालविनद्धाङ्गैः किंकिणीजालधारिभिः । । 8.164.१४० । ।

वृता गणैर्गणाध्यक्षा महासत्वैर्महाबलैः ।

उपतस्थुर्महात्मानं कार्त्तिकेयं यशस्विनम् । । १४१ ।।

मातृश्च प्रददौ तस्मै कौशिकीदेहसंभवाः ।

महाबला१०७ महासत्वाः समरेष्वपराजिताः ।। १४२ ।।

प्रभावतीं विशालाक्षीं पलितां१०८ वृषनासिकाम् ।

श्रीमतीं बहुलां सिंहीं विजयां बहुपुत्रिकाम् । ।१४३ । ।

गोपालीं सुप्रभां षष्ठीं बृहदम्बालिकां१०९ कृशाम् ।

जयावतीं मालतिकां ध्रुवरत्नां११० प्रभाकरीम् ।। १४४।।

सुप्रभां वसुदां१११ चैव विशोकां नन्दिनीं तथा ।

वज्रचूडां महचूडां वज्रनेमिं११२ महाप्रभाम् । । १४५। ।

अञ्जनीञ्च भरत्सेनां कमलाक्षीं शशिप्रभाम् ।

शत्रुञ्जयां महानासां क्रोधनां शलभीं खषीम् । । १४६।।

माधवीं शुकवक्त्राञ्च कीर्तिनेमिमनिन्दिताम्११३ ।

गीतप्रियां महामायां वायसीममृतां सतीम् । । १४७। ।

सरस्वतीं भोगवतीं सुभ्रूञ्च कनकावतीम् ।

सुतां लक्ष्मीं वीर्यवतीं विद्युज्जिह्वां महाबलाम् । । १४८।।

पद्मावतीं सुनक्षत्रां कन्दरां बहुयोजनाम्११४ ।

सन्तानिकां शिवां चैव कमलां मलदामपि । । १४९।

- - - - - - - - -- - - -

१०७ महबलम् - क. । १०८ पालितां - क ख । १०९ बृहदत्पालिशा - क । ११० ध्रुवनन्दां - ख. । १११ वसुधां - ख. । ११२ वक्रनेमिं? - ख- । ११३. मनन्दताम् - ख । ११४ बहुभोजनाम् (?) ।

- - - - - - - - -- - - -

862

सुदामां बहुदामां च सुप्रभां च यशस्विनीम् ।

नृत्तप्रियां वरारोहां सितोलूखलमेखलाम्११५ ।। 8.164.१५० ।।

शतघण्टां शतानन्दां शतनेत्रां यशस्विनीम् ।

वपुष्मतीं च शीलाञ्च भद्रकालीञ्च भैरवाम् । ।१ ५१ ।।

संहारिकां निष्कुटिकां भूतां११६ चत्वरवासिनीम् ।

सुमङ्गलां स्वस्तिमतीं वृद्धिकामां जनप्रियाम् । । १५२। ।

धनदां सुप्रदां११७ चैव भवदां सुखदामपि ।

ऐलीं११८ भेलीं समेलीं११९ च वेतालीं जननीं निशाम् ।।१५३ ।।

कण्डूं पिङ्गलिकां चैव देवमित्रां यशस्विनीम् ।

लम्बुषीं१२० सनकां चैव चित्रसेनामथाचलाम् । । १ ५४। ।

कुकूनिकां१२१ शंखिनिकां१२२ तथा झर्झरिकामपि१२३ ।

कुण्डालिकां कोलविलां१२४ कण्डराञ्च शतोदरीम् । ।१ ५५। ।

उत्क्वाथनीं जुरेलाञ्च१२५ महावेलां च१२६ कङ्कणाम् ।

मनोजवां कण्टकिनीं विघसां पूतनां तथा ।। १ ५६। ।

वैशयां१२७ चर्चिकां१२८ वामां क्रोधनां मुखमण्डिकाम् ।

मण्डोदरीं च टुण्डाञ्च कोटरां मेघवासिनीम् । । १ ५७।।

सुभगां लम्बिनीं लम्बां वामधूलीं१२९ विकत्थनाम् ।

ऊर्ध्ववेणीधरां चैव ललाटनयनां तथा । ।१ ५८ । ।

पृथुबर्हां महाकायां मधुकुम्भां तडित्प्रभाम् ।

मन्थानिकामुन्मनिकां जरायुं जर्जराननाम् । । १ ५९।।

ख्यातां दहदहां चैव तथा धमधमामपि ।

खटंखटां१३० महावीर्यां वृषणां मणितुण्डिकाम् ।। 8.164.१६० ।।

बद्धवेणीं१३१ धराधारां पिङ्गाक्षीं लम्बकर्णिकाम् ।

आमोदां च प्रमोदां च तथा लम्बपयोधराम् । । १६१ ।।

- - - - - - - - - -- - - -

११५ श्वेतोलूखलमेखलाम् - ख । ११६ भ्रा? - ख । ११७ सु १धां - स । ११८ वेलीं - ख. । ११९ समेलिं - क? । १२० लम्बुसीं - क. ख. । १२१ कुक्कूणिकां - ख. । १२२ शंखनिकां - ख. । १२३ जम्भनिकामपि - ख! १२४ कोलविकां - ख. । १२५ जरेल्लाञ्च - क । १२६ महावेशां च - ख. । १२७ वैशायां - क, १२८ च द्रुहां - ख. । १२९ शतधूलिं (?) - क । १३० खट्वखटां - ख. । १३१ बहु (ऊर्ध्व?) वेणीं - ख ।

- - - - - - - - - -- - - -

शशोलूकमुखीं कृष्णां खरजंघां महारवाम् ।

शिशुमारमुखीं श्वेतां लोहिताक्षीं विभीषणाम् । ।१६२।।

जटालिकां कामचरीं१३२ दीर्घजिह्वां च लोलुपाम् ।

कनेलिकां१३३ वासनिकां मुकुटाञ्च महाबलाम् । । १६३ ।।

लोहिताक्षीं१३४ महाकायां हरिपिण्डीञ्च दुर्जयाम् ।

पशुदां वित्तदां वीरामङ्गदाञ्च महबलाम् । । १६४। ।

पयोदां गोप्रदां शंखां सुनिषण्णां तरस्विनीम् ।

प्रतिष्ठां सुप्रतिष्ठां च रोचमानां सुरोचनाम् । ।१ ६५।।

गोकर्णीमश्वकर्णीञ्च सशिरां१३५ खरिकां तथा ।

कचक्रचां मेघरवां मेघमालां विरोचनाम् । । १६६ । ।

एता१३६श्चान्याश्च१३७ बहुला मातरो१३८ मारुतस्यदाः ।

एकाक्षरां१३९ सुगन्धां१४० च कृष्णकर्णीं च दारुणाम् ।।१ ६७।।

क्षुरकर्णीं चतुष्कर्णीं कर्णप्रावरणां तथा ।

चतुष्पथनिकेतां च गोकर्णीं महिषाननाम् ।।१ ६८ । ।

खरकर्णीं महाकर्णीं भेरीस्वनमहास्वने ।

शंखकुंभश्रवां१४१ चैव संग्रामेष्वपराजिताम् । ।१ ६९।।

गणां१४२ च सुगणां चैव तथा वार्ती१४३ च कामगाम् ।

चतुष्पथरवां१४४ चैव भूतिनीं वन्यगोचराम्१४५ । ।8.164.१७० । ।

कार्त्तिकेयानुयायिन्यो नानारूपाः सहस्रशः ।

दीर्घदन्त्योतिनख्यश्च१४६ दीर्घवक्त्रातिभीषणाः१४७ ।।१७१ ।।

चतुरा१४८ मधुराश्चैव यौवनस्थाः स्वलंकृताः ।

माहात्म्येन च संयुक्ताः कामरूपा महाबलाः ।।१७२। ।

निर्मांसगात्र्यः श्वेताश्च जाम्बूनदसमप्रभाः ।

कृष्णा जीमूतवर्णाश्च धूम्रकेश्यो महाभयाः । ।१७३ ।।

- - - - - - - - -- - - -

१३२ कामचरां - क. । १३३ क्रमेलिकां (?) । १३४ रोहीताक्षीं (?) । १३५ ससिरां - ख. । १३६ एतां - क. ।
१३७. श्चान्याश्च - क. । १३८ मारुतो - ख. १३९ एकाक्षदां - ख. । १४० युगन्धां - ख. । १४१ कुम्भस्रवां

- क ख. । १४२.. गणां - क. । १४३ वार्पी - ख. । १४४ चतुष्पथरतां - ख. । १४५ वा(धा)न्यगोचराम् - क. । १४६ तिनख्यश्च - क. । १६७ श्च दारुणाः -ख. । १४८ चर श्च - ख ।

- - - - - - - - -- - - -

असुराणां महादंष्ट्रा दीर्घदंष्ट्राः सिताम्बराः ।

ऊर्ध्वकर्णोधराश्चैव पिङ्गाक्ष्यो लम्बमेखलाः १४९ ।।१७४।।

लम्बोदर्यो विलम्बोष्ठ्यो लम्वकर्णपयोधराः ।

ताम्राक्ष्यस्ताम्रवक्त्राश्च हर्यक्ष्यो१५० हरिमूर्धजाः । ।१७५।।

वृक्षचत्वरवासिन्यश्चतुष्पथनिकेतनाः ।

गुहाश्मशानवासिन्यः शैलप्रस्रवणालयाः ।।१७६ ।।

नानाभरणधारिण्यो नानास्रगनुलेपनाः ।

नानावस्त्राणि बिभ्रत्यो नानायुधधरास्तथा१५१ ।। १७७। ।

एताश्चान्याश्च संहृष्टा१५२ ददौ स्कन्दाय कौशिकी ।

वैजयन्तीं ददौ तस्मै मालामञ्चितकेसराम् । । १७८। ।

विष्णुर्विविधगन्धाढ्यामुत्फुल्लां चारुदर्शनाम्१५३ ।

वाससी विरजस्के च तरुणार्कसमप्रभे । । १७९। ।

संप्रीता प्रीतमनसे१५४ ददौ स्कन्दाय पार्वती ।

कमण्डलुं सुधावारिसंपूर्णममृतोद्भवम् ।।8.164.१ ८० । ।

ददौ प्रीता कुमाराय गङ्गा गम्भीरचेतसे ।

गरुत्मान् दयितं पुत्रं चित्रबर्हं शिखण्डिनम् । ।१८१ । ।

ददौ स्कन्दाय संप्रीतो बलिनं कामरूपिणम् ।

ताम्रचूडमदाद्वीरमरुणश्चरणायुधम् । । १८२ । ।

भववीर्यजवोपेतं स्कन्दाय प्रियदर्शनम् ।

महाभारसहं छागं कामगं कामरूपिणम् ।

प्रददौ वरुणस्तस्मै स्कन्दाय बलवत्तरम् ।।१८ ३ । ।

ब्रह्मण्याय ददौ ब्रह्मा मेध्यं कृष्णाजिनाम्बरम् ।

प्रमदाहावविभ्रान्तं१५५ लोचनोदरसन्निभम् । । १८४। ।

तेजसां निधये तस्मै ददौ दण्डं बृहस्पतिः ।

स्कन्दाय परमप्रीतश्चारुचामीकरस्रजम् । । १ ८५।।

- - - - - - - - -- - - -

१४९ लम्बुमेखलाः - ख. । १५० हर्यक्षा - क. १५१. स्तदा - क. । १५२ बिभ्रत्यो - क । १५३ ...लोचनाम् - क. । १५४ प्रीतमनसा - क. । १५५ विभ्रान्तं - क. ।

- - - - - - - - -- - - -

सेनापतिं तमभिषिच्य हुताशपुत्रं

सम्यक् प्रहृष्टमनसो विबुधाः समेताः ।

दैत्येश्वरस्य निधनाय महाप्रभावा

यात्रां सुरारिजयिनी१५६ सहिताः प्रचक्रुः१५७ । । १८ ६। ।

इति स्कन्दपुराणे सेनापत्याभिषेके चतुःषष्ट्युत्तरशततमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

स्कन्दं पुरोधाय सुराः समस्ताः सन्नाहयामासुरनीकमाशु ।

आहत्य भेरीः शतशो महद्भिर्दण्डैर्दृढं हाटकरत्नचित्रैः । । १ । ।

दिग्वारणान् भूधरकूटकल्पान् मन्दाकिनीवारिभिराप्लुताङ्गान् ।

आनाय्य गन्धैर्विविधैश्च माल्यैरभ्यर्च्चयाञ्चक्रुरनीकमुख्याः ।।२। ।

चित्राणि वर्माणि ततो बबन्धुर्बद्ध्वा१ प्रयत्नातिशयेन कक्षे२ ।

तेषां सुयत्नाद्३ गजवाजिमुख्यान हैमानि यन्त्राणि तयायुधानाम् । । ३ । ।

चित्राः समुच्छ्रिश्रियिरे४ पताका ध्वजाश्च चामीकरचारुदण्डाः ।

क्षुरप्रमाला विविधा बबन्धुः पक्षेषु५ घण्टाश्च समाससर्ज्जुः६ । ।४। ।

रथञ्च कार्तस्वरचारुचक्रं७ सांग्रामिकं रत्नमरीचिचित्रम् ।

संयोजयामासुरुदारवेषैः प्रहृष्टचित्तैः खगमैस्तुरङ्गै द्वे । ।५। ।

पर्यच्छमम्भोरुहगर्भगौरं बबन्ध शक्रः कवचं महार्हम् ।

वक्षस्यभेद्ये हरिचन्दनाक्ते वज्रप्रभाप्रज्वलितप्रकाशम् । । ६ । ।

बबन्धुरुच्चैर्विनियम्य पिङ्गा जटा भुजङ्गैर्बृहतीः श्वसद्भिः ।

चित्राणि हृष्टाः कवचानि रुद्रा वक्षस्सु दैत्यद्विपविक्षतेषु । ।७। ।

चित्रं दधानः९ कवचं महाद्युतिर्निबद्धनिस्त्रिंशतलाङ्गुलित्रवान्१० ।

बिभ्रद्धनुः सज्जमपीद्धपौरुषो जहौ शशाङ्कः सहजां न सौम्यताम् । ।८। ।

- - - - - - - - -- - - -

१५६ दमनीं - क. टि. । १५७ प्रजग्मुः - क. ख. ।

१ बुध्वा - क ख. । २ कक्ष्ये - क. ख. ३ सयत्ना (?) । ४ समुच्चिच्छ्रियिरे - क । ५ वक्रेषु - क. । ६ समाससर्जुः - क ख. । ७ कार्तस्वनचारुचक्रं - क. ख. । ८ प्रयच्छ - क. ख. । ९ बधान - ख । १० लताङ्गुलित्रवान् - ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

यत्नाद् बन्द्बधुः कवचानि सूर्याः किञ्चित्प्रदीप्तानि तदा स्वदीप्त्या११ ।

लौहान्यभेद्यानि१२ शरैः परास्तैश्चारूणि चामीकरचित्रितानि ।।९। ।

निबद्धभास्वत्कवचः सुधन्वा१३ सुपीननिस्त्रिंशनिबद्धपार्श्वः ।

गृहीतदण्डो विनिबद्धमौलिर्भयानकोभूत् सुतरां यमोपि । । 8.165.१० ।।

रुचा परीतः परयातिमात्रं स्फुरन्मुहुः प्रोन्नतपूर्वकायः ।

पराभवं विद्विषतां समाजे प्रचेतसः ख्यापयतीव पाशः । । ११ ।।

दृष्टिं धनेशोपि हुताशपिङ्गां दधद् गदायां परिघोरुबाहुः ।

ईशप्रसादेन निजेन१४ वेति सुरद्विषामाहनने विनाशम् ।।१ २। ।

सैन्येथ देवद्विषतां निपेतुरुल्काः स्फुरद्वह्निकणा बृहत्यः ।

विना घनैर्व्योम ररास भीमं सवृक्षशैला विचचाल चोर्वी । । १३ । ।

रजो नभस्तः परितः पपात वातेरितं रासभपृष्ठधूम्रम्१५ ।

ध्वजा निपेतुर्दृढहेमदण्ढा रक्ताम्बुवृष्टिं ससृजुः पयोदाः ।।१४। ।

मुहुर्मुहुर्दैन्यपरितचिताः कदुष्णमस्रं१६ मुमुचुस्तुरङ्गाः ।

कपोलभित्तीः१७ प्रजहौ गजानां मदश्च पारावतकण्ठनीलः । । १५ । ।

स्थानेषु दीप्तेषु विनेदुरुच्चैर्दीप्तस्वराः पक्षिमृगाश्वसंघाः१८ ।

प्रसादमालाः१९ परितो विमृद्रन् ववौ२० विवृद्धः२१ परुषो नभस्वान् ।। १ ६।।

सेना प्रहृष्टा महती सुराणामभ्याययौ दैत्यपतिं रराणा२२ ।

दैत्योपि देवागमनं विदित्वा सन्नाहयामास२३ तदा स्वसैन्यम् । ।१७। ।

सैन्यानि तानि२४ त्रिदशासुराणामन्योन्यमासेदुरुदायुधानि ।

क्षुब्धान्यतीव प्रलये महाब्धेः२५ पूर्वापराणीव तदा जलानि ।। १८। ।

निशाम्य दैत्या रणतूर्यनिस्वनं प्ररूढगर्वा बलिनो जयोत्सुकाः ।

अतिप्रहर्षादसमाप्तमङ्गला गृहीतशस्त्राः समराय निर्ययुः ।। १ ९।।

रथाश्वपादातसमुद्धतं२६ रजो रणाजिरे वानरकण्ठधूसरम् ।

स्वनश्च तेषामतिदारुणो महान् नभस्तदा व्याप दिशश्च सर्वतः । ।8.165.२० । ।

- - - - - - - - -- - - -

११ स्वदीप्ती - क. । १२ लोहान्यभेद्यानि - क. ख । १३ सुधर्मा - क. । १४ जिनेन - क. । १५. धोस्र - क, ..धौस्रं - ख. । १६ सास्रं - क. । १७ कपोलभित्ती - क., भित्तौ - ख. । १८ पक्षिमृगाश्च सघाः - क. ख. । १९ माला - क ख- । २० बभौ - क. ख. । २१ विबद्धः - ख । २२ रणाय - ख., सुराणा - क. । २३ समाह्वयामास - क. । २४ सैन्ये हि तानि - क. ख. । २५ महोदधेः - क. ख. । २५६ पादातिसमुद्धतं - क. ।

- - - - - - - - -- - - -

समुद्यतैर्दानवदेवतायुधैर्ध्वजैः पताकातपवारणैस्तथा । बभौ सविद्युच्छशिशक्रकार्मुकं२७ सहंसपंक्तीव तदा नभस्तलम् । ।२१ ।।

शस्त्राणि गात्रेषु तनुत्रवत्सु निपात्यमानानि परस्परस्य ।

दैत्यामरैराहनने प्रचक्रुः शब्दं स्फुरद्वह्नकिणैः समेतम् । ।२२ । ।

दृष्ट्वासुरान् सत्वबलोपपन्नान् सुरास्सहायाननपेक्ष्य२८ केचित् ।

सन्नेहिरे मत्तगजानिवेभा मदाम्बुभिः श्यामकपोलदेशाः ।।२३ ।।

बलानि वेगादभिसृत्य दूरमग्रेसराणि२९ त्रिदशासुराणाम्३० ।

स्वजीविताशामपहाय जघ्नुरन्योन्यमाविष्कृतपौरुषाणि ।।२४। ।

निकामवैराशयमानसानां जिघांसता तत्र परस्परेण ।

स संप्रहारस्तुमुलस्तदासीत् सुरासुराणामनवो महाजौ३१ ।। २५। ।

सेदुर्गजास्तोमरशक्तिभिन्नास्तुरङ्गमा बाणहता निपेतुः ।

सफेनमास्यै रुधिरं वमन्तो दृढप्रहारान्मुमुहुश्च योधाः ।।२६।।

छिन्नानि पेतुर्निशितैः क्षुरप्रैः सकुण्डलान्याननपङ्कजानि ।

अन्योन्यमाविष्कृतदर्परोषैर्महाहवे दानवदेवमुख्यैः३२ । ।२७। ।

ता मातरस्ते च गणा विचेरुर्विपोथयन्तः समरेरिसंघान्३३ ।

मुष्टिप्रहारैस्तलपार्ष्णिघातैर्विकर्षणावेष्टनपीडनैश्च ।

- ।।२८।।

मातङ्गमुख्यान् द्विरदैः प्रभिन्नैस्तुरङ्गमान् वाजिभिरुत्तमाँश्च ।

रथान् रथैः३४ पत्तिगणान् पदातैर्गणा निजघ्नुर्युधि दानवानाम् ।।२९।।

उत्पत्य वेगादिषुभिर्गणेन्द्रा३५ गजाधिरूढान् दितिजेन्द्रयोधान् ।

मुष्टिप्रहारैः कुलिशोग्रपातैर्विभिन्नमस्तिष्कविनिर्गताक्षान् ।। 8.165.३० ।।
परश्वधैश्चिच्छिदुरात्तरोषाः३६ खड्गैश्चकर्तुर्बिभिदुश्च शूलैः ।

महाद्विपालाननितान्तपीनैः३७ प्रपोथयाञ्चक्रुररीन्३८ भुजैश्च ।।३ १ ।।

- - - - - - - - -- - - -

२७ सविद्युच्छविशक्रकार्मुकं (?) । २८ सहायानपेक्ष्य - क ।२९ .मग्रेश्वराणां - क. । ३० ददृशे सुराणाम् - ख.। ३१ .मनवं महाजौ - क, मभवत्तदाजौ - ख. । ३२ महाहवैर्द्दानवदैत्यमुख्यैः - क. । ३३ .सिंहान् - ख । ३४ रथाद्रथैः - क. । ३५ वेगान्निषुभिर्गजेन्द्रा - क, .. दिषु तद् गजेन्द्रा - ख, । ३६.. रात्तदोषाः - क. । ३७ निभात्तपीनैः - ख. । ३८ प्रपोढयाञ्चक्रुररीन् - ख ।

- - - - - - - - -- - - -

868

देव्योपि तान्३९ दैत्यगणान् निजघ्नुर्महासमाजे समुपात्तशस्त्रान् ।

उत्पत्य वाजिप्रवराधिरूढान् रथस्थितान् वारणधूर्गतांश्च ।।३२।।

प्रचुक्षुभे तद्बलमासुरं तदा गणेन्द्रनिष्पिष्टबलाग्रनायकम् ।

गुरुत्मतः पक्षसमीरणाहतं४० महाह्रदं यद्वदगाधमम्बुधेः४१ ।।३ ३ ।।

अथाभिवीक्ष्य प्रसभं गणाधिपैर्निहन्यमानानि बलानि तारकः ।

रुषा तदा ताम्रतरायतेक्षणः४२ समभ्यगान्मौलिबलाभिपालितः ।।३४।।

विस्फार्य शक्राशनितुल्यनिस्वनं रत्नप्रभाप्रज्वलितं स कार्मुकम् ।

संछादयन् बाणतलैर्नभस्तलं मर्मातिगैः कङ्कमयूरपत्रिभिः ।। ३ ५।।

तस्यागमं दैत्यपतेर्विदित्वा तदाननादानलसूनुरुच्चैः ।

स्वपाणिसस्थामभिवीक्ष्य शक्तिं विचित्रचामीकरचारुघण्टाम् ।।३६। ।

नभो विगाहय४४ प्रदिशो दिशश्च स कार्त्तिकेयस्य तदा निनादः ।

मनांसि देवद्विषतां प्रसह्य विमोहयामास महासमाजे ।।३७।।

अथापतन्तं समभीक्ष्य४५ तारकं बलेन गुप्तं महता महाहवे ।

मुमोच शक्तिं ज्वलितानलप्रभां विनाशनायामरविद्विषां गुहः ।।३८। ।

सा तेन मुक्ता ज्वलनात्मजेन ज्वालाभिरावृत्य नभो दिशश्च ।

अनेकधा व्योम्न्यभवत् सुघोरा४६ मायेव दैत्यान् परिमोहयन्ती ।। ३९। ।

पपात वक्षःसु च सहतेषु४७ सुरद्विषां चित्रतनुत्रभृत्सु ।

समं समस्तैस्त्वनिवार्यवेगा४८ विदार्य चोरांसि विवेश तूर्णम् । ।8.165.४० । ।
देवद्विषस्तेभिहतास्समस्ताः४९ पर्यस्तपृथ्वायतरक्तनेत्राः ।

सन्दष्टजिह्वाधरविह्वलाङ्गाः प्राणाञ्जहुः शोणितमुद्वमन्तः ।।४१ । ।

तमांसि यद्वत् सविता भिनत्ति समं मयूखैरतिरस्कृतानि ।

बिभेद तद्वद् द्विषतां बलानि रणाजिरे शक्तिभिरग्निसूनुः ।।४२। ।

निहत्य देवद्विषतः समस्तान् रणाजिरे प्रोन्नतदर्पवीर्यान् ।

प्रभेव सूर्यं परितप्य लोकान् पुनस्तदा स्कन्दमियाय शक्तिः । ।४३ ।।

- - - - - - - - -- - - -

३९ दैव्योततं - क. ४० पक्षिसमीरणाहत - क. । ४१ दगाधमम्बुधि - क । ४२ यतेक्षणो - क. ख. ४३ मुदानान दानलसूनुरुच्चैः (?) । ४४.. वगाह्य (?) । ४५ समवीक्ष्य क. । ४६ सुघोरं - क. । ४७ वक्षःसुरसंघ(ह) तेषु - क., सुसंह (?) । ४८ स्तेष्वपि - ख, रनिवायंवेगा (?) । ४९ भिहिता- स्समस्ताः - क ।

- - - - - - - - -- - - -

दितितनयसमूहैः सार्धमाविप्रतापैः (?)

समरशिरसि हत्वा तारक दैत्यराजम् ।

त्रिदशसमितिमुख्यैः स्तूयमानः प्रहृष्टैः

प्रतिगमदमितौजाः५० शूलपाणेः समीपम् । ।४४।।

इति स्कन्दपुराणे तारकवधे पञ्चषष्ट्युत्तरशततमोध्यायः५१

व्यास उवाच

भगवन् सर्वधर्मज्ञ महायोगबलान्वित ।

श्रुतमेतन्मया कृत्स्नं स्कन्दस्य चरितं महत् ।।१ । ।

त्वत्तः परमयोगेश गुह्यं भगवतः परम् ।

ततः१ परं स देवेशस्त्रिपुरारिर्वृषध्वजः । । २ । ।

संप्रेष्य सहितं देवैर्महासेनापतिं गुहम् ।

संन्यस्य२ देवताः स्कन्दे किमन्यदकरोत् प्रभुः । ।३ । ।

क्व जगाम च देवेशः किमुवाचाचलात्मजा३ ।

कानि चैनमुमा४ प्राह शंसैतत् पृच्छतो मम । ।४। ।

सूत उवाच

व्यासेनैवं तदा पृष्ट आख्यातुमुपचक्रमे ।

सर्वागमपरार्थज्ञो५ ब्रह्मसूनुर्महातपाः । ।५। ।

सनत्कुमार उवाच

संन्यस्य षण्मुखे देवान् देवदेवो भवस्तदा ।

जगाम सहितो देव्या मन्दरं हेमकन्दरम् ।। ६ ।।

त तस्थावासने६ तत्र हैमे महति सुप्रभे ।

नानारत्नसमाकीर्णे हेमशृङ्ग इवोच्छ्रिते ।।७।।

तस्य पार्श्वे स्थिता देवी रराज हिमवत्सुता ।

व्यभ्रे वियति पूर्णेन्दो रोहिणीव समीपगा । ।८।।

- - - - - - - - -- - - -

५० प्रतिययुर्.. - क. । ५१ २०० (२१६) - ख. पु ।

१ अतः - क. । २ स न्यस्य - क. ख । ३. .लात्मजा - क. । ४ चैवमुमा - क. । ५ सर्वागमपरो- र्थज्ञो - क. । ६ सदा वै (स तदा) वसते - क, सेमस्थानुसते (?) - ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

सोवाच परमेशानं प्रणम्य गिरिजा तदा ।

सहधर्मचरी यस्मात् प्रिया चाहमतीव ते । ।९। ।

पूर्वप्रणयलब्धा च तेन पृच्छाम्यशङ्किता ।

पावनानि पवित्राणि नामानि तव कामद । । 8.166.१० । ।

सार्थानि श्रोतुमिच्छामि कथितानि त्वया विभो ।

एवं पृष्टस्तदा गौर्या प्राह सर्वं सुराधिपः ।। ११ ।।

सर्वयज्ञफलैस्तुल्यं नाम्नामर्थप्रबोधनम् ।

मम देवि परं गुह्यं ब्रह्मादया यद्विजानते । । १ २। ।

तत् प्रवक्ष्यामि ते देवि येन देवत्वमाप्यते ।

रुजः सर्वगतो८ यस्माद् द्रावयामि जगत्यहम् । ।१ ३ ।।

रोदनं हन्मि यस्माच्च रुद्रस्तस्मादहं प्रिये ।

संहरामि जगत् कृत्स्नमन्तकाले यतो ह्यहम् । ।१४।।

मृत्युहर्त्ता यतश्चापि हरस्तेन९ प्रकीर्त्तितः ।

पुरं शरीरमाख्यातं सर्वेषां प्राणिनामिह । । १ ५।।

सर्वप्राणिगतं यस्मात् तत्पुरं शयनं मम ।

तस्मात् पुरुष इत्येव मम नाम महर्द्धिमत् । । १ ६। ।

कदाचिन्नैव जातोहं न च मे जन्म यत्१० क्वचित् ।

अजस्ततोहमीशानि सर्वदैव११ प्रकीर्त्तितः । ।१७। ।

अभावं मयि गत्वा तु जगत् स्थावरजङ्गमम् ।

पुनर्भवति मत्तश्च भवस्तेन निरूपितः१२ । ।१ ८ ।।

महतामपि देवानामहमेव महान् यतः ।

न च मत्तो महानन्यो महादेवस्ततो ह्यहम् । । १९।।

पालयामि पशून् यस्मात् सृजामि च यदृच्छया ।

तेषाञ्च पतिरेवाहं तस्मात् पशुपतिः स्मृतः । । 8.166.२० । ।

ईश एवाहमन्येषां१३ न च मामीशते परे१४ ।

नयामि चेशतां भक्तानीशानस्तेन कीर्त्तितः ।।२ १ । ।

- - - - - - - - -- - - -

७ पूर्वं प्रणयलब्धा - क ख । ८ सर्वगत - ख. । ९ श्चापि हरस्तेन - क. । १० यः - क. । ११ सर्वदेवैः - क ख । १२ विरूपितः - क. ख. । १३ ईशमेवाहमन्येषां - क ख. । १४ परः - क. ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

871

दिशो हि मम१५ वासांसि सर्वदिक्षु वसाम्यहम् ।

वासश्चाहं दिशां यस्माद् दिग्वासास्तेन संस्मृतः ।।२२।।

भूतानां शङ्करो१६ यस्मात् तेनाहं शङ्करः स्मृतः ।

लोकानां शिबकृद् यस्माच्छिवस्तस्मादहं स्मृतः ।।२३ । ।

नीलं येन ममाङ्गस्य१७ संरक्तं लोहितत्विषम्१८ ।

नीललोहित इत्येव तेनाहं परिकीर्तितः ।।२४।।

शूली शूलेन संप्रोक्तो लकुलेन१९ च लाकुली२० ।

रुद्रेति कीर्तिते देवि अग्निष्टोमफलं स्मृतम् । ।२ ५ । ।

हरेत्यभिहिते चापि गोसवस्य फलं लभेत् ।

भवेति कीर्तिते सद्यः सर्वपापैर्विमुच्यते ।।२६ ।।

पुरुषेति परं सौख्यमजेति च सलोकताम् ।

ईशानेति महैश्वर्यं महादेवेति चाक्षयम् । ।२७ ।।

दिग्वासेति परं मोक्षं शङ्करेति सुखं महत् ।

शिवेति शिवमत्यर्थं शूलीति परमं बलम् । ।२८।।

लाकुलीति२१ परांल्लोकान् कीर्तयेंल्लभते नरः ।

सर्वयज्ञफलानीह कीर्त्तयन्नीललोहितम् ।।२९। ।

लभते देवि मद्भक्तो मयि चावासमव्ययम् ।

एवं तत् कथितं व्यास नाम्नामर्थप्रबोधनम् । ।8.166.३ ० ।।

शूलिना२२ देवदेवेन२३ देव्याः प्रियहितेच्छया ।

किमन्यत् पृच्छसि ब्रह्मन् वद यावद् ब्रवीमि ते । ।३ १ । ।

व्यास उवाच

श्वेतजीवप्रदो रुद्र इति पूर्वं त्वया मुने ।

प्रोक्तं परमधर्मज्ञ तन्मे ब्रूहि समासतः ।। ३ २।।

प्रददौ कथमीशानस्तज्जीवं मुनये विभो२४।

किमर्थं क्व च योगेश कश्चासौ श्वेत उच्यते ।।३ ३ ।।

- - - - - - - - - -- - - -

१५ मम हि - क. । १६ शमकृद् - क. ख. । १७. स्या - क. । १८ लोविताद् विषं - क. । १९ लगुडेन - ख., नकुलेन (?) । २. लागुडीति - ख., नाकुलीति (?) । २१ लागुडीती - ख., नाकुलीति (?) । । २२ शूलिनो - ख. । २३ देवदेवस्य - ख. । २४ विभुः - ख. ।

- - - - - - - - - -- - - -

872

सनत्कुमार उवाच

शृणु वत्स यथा दत्तं पुनर्जन्म पिनाकिना ।

यमेन ह्रियमाणाय२५ श्वेताय विगतायुषे । ।३४। ।

आसीद् दर्भध्वजो नाम बृहस्पतिसमो मुनिः ।

सर्वविद्याविनीतात्मा यस्य पुत्रः कुशध्वजः ।। ३५। ।

बभूव सुमहातेजा विश्वामित्र इवापरः ।

प्रियस्तस्याभवत्पुत्रः श्वेतो नाम महाद्युतिः ।।३ ६। ।

तस्य जन्मप्रभृत्येव२६ कुशध्वजसुतस्य वै ।

छायेवानपगा भक्तिर्बभूव वृषभध्वजे । । ३७। ।

तिष्ठतो गच्छतश्चापि स्वपतस्तप्यतस्तथा२७ ।

सर्वभावेन देवेशं ध्यायन् तस्थौ महामुनिः । । ३८ ।।

अथ कालेन विप्रेन्द्र विपृथुर्नाम दानवः

वव्रे दुहितरं गत्वा श्वेतस्य पितरं बली ।।३९।।

न च तस्मै सुतां प्रादात् तामसौ सुरविद्विषे ।

स तेन निहतो रात्रौ बलाद् दर्भध्वजोपि च२८ ।।8.166.४० ।।

जामाता कांक्षितश्चासीत् तेन चक्रगदाधरः ।

विष्णुः परमधर्मात्मा दुहित्रा चास्य सुव्रत२९ । ।४१ । ।

तस्य तं दुहिता ज्ञात्वा हतं पितरमात्मनः ।

जगाम तपसे३० साध्वी परहेतोर्महाव्रता । । ८२ ।।

श्वेतोपि तत्ततो ज्ञात्वा वैराग्यं परमास्थितः ।

नर्मदातीरमासाद्य एकचित्तो जितेन्द्रियः ।।४३ । ।

रूद्रमेवार्पितावस्थ३१ स्तन्निष्ठस्तत्परायणः ।

तप्यमानस्तपो घोरं तस्थौ युक्तस्तपोधनः ।।४४

अथागात् सुमहान् कालस्तप्यतस्तस्य धीमतः ।

आयुर्यद्विहितं धात्रा तत्तस्य क्षयमभ्यगात् । ।४५। ।

- - - - - - - - -- - - -

२५ ह्रियते व्यास - क. ख. । २६ प्रभृत्यैव - क । २७ तिष्ठन् गच्छन्स्वपंश्चापि तप्यंश्चापि यथा तथा (?) । २८ मिथ - ख. । २९ सुव्रतः - क. ख. । ३० तपसा - ख. । ३१ रुद्रे सर्वोपितावस्थ - ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

873

क्षीणायुषमथो ज्ञात्वा श्वेतं मृत्युविचेष्टितम् ।

सुतो विवस्वतो हृष्टः कालमृत्युपुरोगमान् ।।४६।।

किङ्करान् प्रेषयामास तमानेतुं द्विजोत्तमम् ।

तमथा३२ भ्येत्य ते दूताः स्थिताः श्वेतजिघांसया ४७। ।

तान् दृष्ट्वा स तदा श्वेतो यमदूतानवस्थितान ।

हाहेति मरणाद्भीतस्त्रासाद् दुःखपरिप्लुतः । ।४८। ।

अन्वचिन्तयदव्यग्रः परित्राणाय शङ्करम् ।

अथ चिन्तितमात्रस्तु गिरीन्द्रशिखरस्थितः३३ । ।४९ । ।

भक्तानुग्रहकृद्देवः श्वेतं वेद यमार्द्दितम् ।

तं तथा दुःखितं ज्ञात्वा भक्तं मृत्युवशं गतम् । ।8.166.५० । ।

शङ्करः प्रहसन् देवीमिदमाह सुरेश्वरः ।

श्वेतो नाम मुनिर्देवि मद्भक्तस्तपसैधितः३४ ।।५१ ।।

क्षीणायुरभवन्मूढो मृत्युपाशविमोहितः ।

व्यवस्थैषा पुरा सृष्टा ब्रह्मणा लोककर्तृणा । । ५२ । ।

प्राणिनामायुषो हानिः कालसंस्थानसंक्षये ।

ब्रह्मापि हि सृजँल्लोकान् मूढो भवति शैलजे । ।५३ । ।

मृत्युदुःखान्विताँल्लोकान् यस्मात्सृजति मोहितः ।

सोपि भक्तो ममात्यन्तं ब्रह्मा लोकपितामहः । । ५४।।

तस्य भक्तिविशेषाच्च गौरवाच्च गिरीन्द्रजे ।

अनुज्ञाता मयाप्येषा सृष्टिर्मृत्युसमन्विता ।।५५। ।

तथा तु स मुनिर्देवि मयि सर्वार्पितक्रियः ।

एकभक्तितया३५ तस्य दृढं प्रीतोस्मि पार्वति ।।५६। ।

त्राता३६ तस्य भविष्यामि जीवयिष्यामि तं मुनिम् ।

ततो भर्तुर्वचः३७ श्रुत्वा गिरिजा वाक्यमब्रवीत् । ।५७।।

एवं३८ कुरु महादेव भक्तानुग्रहमीप्सितम् ।

शरणं को भवेदन्यस्तस्य भक्तिमतो मुनेः३९ ।।५८।।

- - - - - - - - -- - - -

३२ तमथो - क । ३३ शिरसि स्थितः - ख. । ३४ तपसेधितः - क. ख. । ३५ एकभक्ततया - ख. । ३६ ततो - क. । ३७ भर्तृवचः - ख. । ३८ एतत् - क. । ३९ मुने - क. ।

- - - - - - - - -- - - -

874

एवमुक्तः स पार्वत्या देवदेवो कृषध्वजः ।

नन्दीश्वरपुरोगाँस्तान् गणेशान् गणपाधिपः । ।५९।।

शंकुकर्णञ्च गणपं तथान्यांश्च सहस्रशः ।

मुनेः श्वेतस्य रक्षार्थं प्रेषयामास शूलधृक् । ।8.166.६ ० ।।

महाबलास्ते गणनायकेन्द्रा आज्ञां गृहीत्वा परमेशवक्त्रात ।

तूर्ण ययुः श्वेतमुनेरुपान्तं४० दूतान् दिधक्षन्त इवान्तकस्य । ।६१ । ।

ते गत्वा४१ श्वेतमैक्षन्त यमदूतैरथादिर्तम् ।

मृगमेकमिवारण्ये व्याधैर्बहुभिरावृतम् । । ६२ । ।

ग्रीवायां कालपाशेन हस्तपादे४२ च यन्त्रितम् ।

मृत्युना स्वयमाकृष्टं४३ स्रवद्रुधिरचक्षुषा । ।६३ । ।

विकृतास्यैर्महादंष्ट्रैस्संरक्तश्मश्रुमूर्धजैः४४ ।

विद्युत्सदृशनेत्रैश्च लोहदण्डोग्रपाणिभिः ।

यमदूतैर्महाघोरैः क्षिप्यमाणं समन्ततः । ।६४। ।

दृष्ट्वा तथा तं मुनिमार्त्तमुच्चैः क्रोशन्तमीशेत्यसकृद् गणेन्द्रः ।

मुमोच पाशान्मुनिमाशु तस्मात् पाशात्पशूनामिव बन्धमीशः ।। ६५। ।

गच्छध्वं यमकिङ्करा मुनिमितस्त्यक्त्वा शरीरैर्दृढैः४५

र्भक्तो ह्येष सुरासुरेश्वरमजं शम्भुं जगत्कारणम् ।

यः स्रष्टा पवनाग्निशक्रमरुतां ब्रह्मादिभिर्वन्दित-

स्त्राता सोस्य वृषेन्द्रकेतुरजितो नैनं यमो द्रक्ष्यति । ।६६।।

ते दृष्ट्वा गणपान् दूताः कालमृत्युपुरस्सराः ।

भयान्मुक्त्वा मुनिं श्वेतमब्रुवन् दूरतः स्थिताः ।।६७।।

पूर्णः कालो मुनेरस्य क्षीणमायुर्गणेश्वराः ।

किमनेन विमुञ्चध्वं नयामैनं यमान्तिकम् । ।६८। ।

अथ नन्दीश्वरः प्राह क्रुद्धस्तान् प्रदहन्निव ।

अक्षता गच्छत क्षिप्रं कृपणा यमकिङ्कराः । ।६९। ।

- - - - - - - - -- - - -

४० रूपान्तिकं - क, समीपम् (?) । ४१ गताः - क. । ४२ हस्तपादौ च - क., हस्तपादैश्च - ख. । ४३ ः ?माक्रुष्टं - क. । ४४ मूर्धजं - ख. । ४५ शरीरं दृढम् - क. ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

यावच्चैते४६ न कुप्यन्ति प्रमथेन्द्राः सुरोषणाः ।

मा वः सिंहा इवारण्ये वारणान्मदमोहितान्४७ ।

सकृदेव समाहत्य करिष्यन्ति गतायुषः । ।8.166.७० । ।

अथैवमुक्ता गणनायकेन नन्दीश्वरेणामितविक्रमेण ।

भीता ययुस्ते पितृराजदूता गत्वा च चक्रुः कथयां यमस्य ।।७१ ।।

तेषामुपश्रुत्य तदा वचांसि तीव्राणि नन्दीश्वरभाषितानि ।

आदित्यसूनुः प्रचुकोप मोहात् स्वयं प्रयातुं च मतिं चकार ।।७२। ।

अथाभ्ययात् क्रोधविरक्तनेत्रः सर्वैर्वृतो मृत्युपुरस्सरैस्तैः ।

विनिःश्वसन्नाग इव प्रचण्डो जगद्दिधक्षन्निव कृत्स्नमेकः । ।७२।।

दृष्टा मुनिं श्वेतमपेतमोहं वृतं गणेन्द्रैर्हरतुल्यरूपैः ।

मुञ्चध्वमेनं तरसेत्यवोचन्४८ नन्दीश्वराद्यान् ग्रहराजसूनुः । ।७४।।

कस्त्वं यम४९ श्वेतमुनिं विनेतुं भवस्य धन्यः५० प्रमथेशभक्तम् ।

संरक्ष्यमाणं स्वयमेव मूढं५१ गच्छाकृतात्मन्निति नन्द्युवाच । ।७५।।

अथ श्रुत्वा वचस्तस्य नन्दिनः परुषं महत् ।

यमः प्रोवाच संक्रुद्ध इदं सर्वगणाधिपम् ।।७६।।

गणेन्द्रा गतजीवोयं विप्रस्तिष्ठति मूढवत् ।

किमनेन विमुञ्चध्वं मा वृथा खेदमाप्स्यथ । ।७७। ।

रक्षितोपि चिरं ह्येष मामेव समुपैष्यति ।

कालेन परिपूर्णेन क्षीणायुरिह कश्चन ।।७८। ।

तपोधर्मसमायुक्तो विद्वानपि न जीवति ।

यदनेन कृतं कर्म धर्म्यं गर्हितमेव वा । ।७९। ।

सन्त्यज्य तदिमं५३ देहं प्राप्नोतु५४ गणपाधिपाः ।

ममायत्तमिदं५५ सर्वं भूतग्रामपरीक्षणम्५६ । ।8.166.८० । ।

पुण्यपापीयसोर्नित्थं कर्मणोः प्रविचारणम्५७ ।

तेनार्पयत मे क्षिप्रं श्वेतमेनं गतायुषम् । ।८१ । ।

- - - - - - - - -- - - -

४६ यावदेते - ख. । ४७ वारणन्दर्पमोहितम् - ख. । ४८ तरसैत्यवोचन् - क. ख । ४९ यमः - क. । ५० धन्यं - क. ख. । ५१ मूढ - ख ५२ ..पेष्यते - क., .. पास्यति - ख । ५३ तमिमं - ख. । ५४ प्राप्तातु - ख. । ५५ मदायत्तमिदं (?) । ५६ भूतग्रामपीक्षणम् - ख., ... समीक्षणम् (?) । ५७ विप्रचारणम् - क. ।

- - - - - - - - -- - - -

876

अथवैनं गृहीत्वेह सर्व एव गणेश्वराः ।

प्रयाम शूऽलिनोभ्यासं नियतं स विमोक्ष्यति । ।८२ । ।

पितृराजवचः श्रुत्वा नन्दीश्वरपुरोगमाः ।

एवमस्त्विति तं प्राहुर्यमं क्रोधवशं गतम् । ८३ । ।

ततस्ते सहिताः सर्वे श्वेतश्च मुनिसत्तमः ।

जगन्नाथं हरं द्रष्टुमाजग्मुर्विन्ध्यपर्वतम् । ।८४।।

न्यवेदयद्यथावृत्तं नन्दी सर्वगणाधिपः५८ ।

प्रणम्य परया भक्त्या भवायामिततेजसे । ।८ ५ । ।

श्रुत्वा तु भगवान् वाक्यं नन्दिना संप्रभाषितम् ।

प्राह वैवस्वतं साक्षात् स्निग्धगम्भीरया गिरा । ।८६। ।

श्वेतस्यास्य परा भक्तिर्मयि प्रेतगणाधिप ।

अतः५९ क्षीणायुषोप्यस्य मृत्युर्न प्रभविष्यति । ।८७। ।

महता तपसा भक्त्या मयि भावितचेतसः६० ।

मत्प्रसादाज्जितो मृत्युः श्वेतेनानेन तापन । ।८८। ।

ममादेशात्त्वयाप्यस्य नैव कार्यः पराभवः ।

किन्न वेत्सि रवेः पुत्र मद्भक्ता नरपुङ्गवाः । ।८९। ।

न पश्यन्ति तवावासं६१ देहभेदेप्युपस्थिते ।

अस्य भक्तिविशेषेण परेण परितोषितः । ।8.166.९० ।।

अनेनैव शरीरेण अमरत्वं ददाम्यहम् ।

इति मत्वा विसन्देह६२स्त्वरा गच्छ स्वमालयम् । ।९ १ ।

इति देववचः श्रुत्वा प्रणम्य तपनात्मजः ।

परमार्थमविज्ञाय प्रोवाचेदं पिनाकिनम् । ।९ २ ।।

त्वयैव भगवन्नेषा स्थितिः सृष्टा पुरातनी ।

कर्मण्यस्मिन्नियुक्तोहं जन्ममृत्युविचारणे । । ९३ । ।

अधिकार६३ निवृत्तौ६४ हि शक्रस्यापि वृषध्वज ।

त्वयैव पवनः सृष्टो ह्यहं६५ चैव सुरेश्वर । ।९४। ।

- - - - - - - - - -- - - -

५८ गणाधिपम् - क । ५९ अथ - क. । ६० भावितचेतसि - क., चेतसा (?) । ६१ यमावासं क.। ६२ मत्वापि सन्देह क। ६३ अधिकरो (?) । ६४ निर्वृत्तौ - क-, नियुक्तौ ख, निवृतौ(?), निवृत्तो (?)। ६५ अहं क.।

- - - - - - - - - -- - - -

877

न केनचिदयं६६ पन्थाः कालमृत्युक्षयात्मकः६७ ।

व्यभिचीर्णो महादेव कालातिक्रमधारणात्६८ । । ९५ । ।

एवमेतां परां सृष्टिं विचिन्त्य विबुधेश्वर ।

मोक्तुमर्हसि विप्राग्र्यं काले पूर्णे६९ गतायुषम् । । ९६ । ।

एवं स्थितिरभिन्ना७० स्यादहं च न विमानितः ।

मृत्युश्चान्तःशरीरस्थः७१ श्वेतस्तद्वरमाप्स्यति । । ९७ । ।

इत्युक्तं७२ प्रेतराजेन श्रुत्वा वाक्यं वृषध्वजः ।

दिप्ताङ्गार७३ इवैकस्मात्७४ संहार इव पावकः । । ९८ । ।

जगत्क्षोभ इवाकस्मादुत्प्रेक्ष्यः७५ समपद्यत ।

नन्दीशस्य ततः स्कन्धमुपाश्रित्य पिनाकधृक् । । ९९ । ।

इदं प्राह वचो व्यास तं दृष्ट्वा यममास्थितम् ।

अहो दिनकृतः सूनोरस्य शाठ्यप्रभाषितम्७६ । । 8.166.१०० । ।

कार्कश्यं वचसः पश्य प्रत्युत्तरसमीरितम् ।

परित्रातो मया श्वेतो यम गच्छेति भाषितः७७ । । १०१ । ।

मुञ्च श्वेतमिति प्राह मामेव गतचेतनः ।

किन्त्वयं मूढ एव स्यादुत पौरुषगर्वितः । । १०२ । ।

गच्छेति को मयाज्ञप्ते७८ स्थातुमत्र भवत्यलम् ।

प्रत्युत्तरं पुनः प्राह मामेव पुरतः स्थितः७९ । । १०३ । ।

एवं स भगवानुक्त्वा जगत्प्रभवकारणः ।

तिर्यग् दृष्टि समाधाय सरोषं यममैक्षत । । १०४ । ।

स तेन चक्षुषा दग्धो निपपात महीतले ।

महावृक्ष इवारण्ये महावायुसमीरितः ।

भस्मसात्त्वं८० ययौ तूर्णं प्रजहास ततो भवः । । १०५ । ।

- - - - - - - - -- - - -

६६.. दियं - क ख. । ६७ क्षयात्मिका - क । ६८ वारणात् (?) । ६९ पूर्णं - ख । ७०. रभिज्ञा - क. ख.। ७१ श्चान्तशरीरस्यः - क., श्चान्यशरीरस्थ - ख, स्थ - क ख. । ७२ इत्युक्तः - ख. । ७३ दीप्तांश?व - क. ख. । ७४ इवाकस्मात् (?) । ७५ दुष्प्रेक्ष्य (?) । ७६ सान्त्वप्रभाषितम् (?) । ७७ भाषितं - ख । ७८ ज्ञप्तः (?) । ७९ स्थितं - क ख. । ८० भम्मसाच्च - क ।

- - - - - - - - -- - - -

श्वेतं ततस्तं प्रणतं मुनिं तु सगद्गदं मृत्युभयाद्विषण्णम् ।

पस्पर्श मूर्ध्नि त्रिपुरासुरारिर्वचो न भेतव्यमिति ब्रुवाणः ।।१ ० ६। ।

प्रादाद्वरं शूलधरश्च८१ तस्मै मृत्युर्न ते विप्र भविष्यतीति ।

ददौ च नित्यं गणपत्वमेव प्रोवाच चैनं परितुष्ट ईशः । । १ ०७।।

क्रुद्धश्च यस्मादहमर्कसूनोरस्मिन् गिरौ पुण्यतमस्ततोयम् ।

वत्स्यामि चेहाचलराजमूर्ध्नि क्रोधेश्वरस्तेन भविष्यतीह । । १ ०८। ।

विन्ध्यप्रदेशेमरसिद्धजुष्टे क्रोधेश्वरे पुण्यगिरौ पुमांसः ।

त्यक्ष्यन्ति ये देहमपेतमोहास्तेषां गतिः श्वेतसमा स्मृता मे ।।१ ०९।।

द्रक्ष्यन्ति श्वेतेश्वरमत्र ये च ते चापि दिव्या गणपा ममैव ।

तवैव८२ नाम्ना च नदी सुपुण्या८३ श्वेतस्य गङ्गेति भविष्यतीयम्८४ ।।8.166.१ १ ०।। सन्तर्पणान्नैकविधं८५ पितॄणां स्वर्लोकदं स्थानमतीव यस्याम्८६ ।

इत्युक्तमात्रे जगदीश्वरेण श्वेतो मुनिर्दिव्यवपुर्बभूव । ।१ ११ ।।

नन्दीशचण्डेशसमानधर्मा प्रणम्य देवं पुरतः स्थितोभूत् ।

दृष्ट्वाथ सूनुं विगतासुमर्कः शोकाभितप्तस्त्वरितो जवेन ।। ११२ ।।

ब्रह्मादिभिः शक्रपुरस्सरैस्तैः८७ सार्द्धं जगत्कारणमाजगाम ।

विज्ञापयामासुरथामरास्ते आदित्यसूनु८८ प्रतिजीवहेतोः ।। ११३ । ।

मूढो यतोयं जगदीश्वरेश कृच्छ्रं तत८९स्तीव्रमिदं प्रयातः ।

प्रसीद देवेश कुरु प्रसादं जीवत्वयं प्रेतगणाधिराजः । १ १४। ।

यथापुरा चैष भवत्विदानीमार्त्तिं हि९० नश्छिन्धि सुरासुरेश ।

विज्ञप्तिमेवं त्रिदिवालयानां ब्रह्मादिशक्रार्कपुरस्सराणाम् ।।१ १ ५। ।

श्रुत्वा यमं तं करुणायमान उत्तिष्ठ पुत्रेति विभुर्बभाषे ।

दिव्यं ततः पूर्ववदद्रिकल्पं विभ्रत् स देहं ग्रहराजसूनुः ।। ११६ ।।

प्रोत्थाय तूर्णं भगवन्तमाशु ननाम पद्भ्यां सहसा गृहीत्वा ।

ब्रह्मादयस्ते च सुरेन्द्रसंघा दृष्ट्वा९१ ततस्तान् प्रणतानवोचत् । ।११७।।

- - - - - - - - -- - - -

८१ शूलभृतश्च - क. । ८२ तथैव - ख. । ८३ नदीषु पुण्या - ख. । ८४ भविष्यतीह - क. । ८५ सन्तर्पणं नैकविधं - क., .. णेनैकविधिं - ख । ८६ यत्स्यात् (?) । ८७ शक्रादिभिर्ब्रह्मपुरस्सरैस्तैः (?), पुरस्सरैश्च - ख. । ८८.. .सूनुं - क. । ८९ जगत् - क. । ९० ह - क । ९१ दृष्टा - क.।

- - - - - - - - -- - - -

ब्रह्मार्कविष्णुज्वलनादिनाथः कर्ता सुराणां सुरनाथ एकः ।

सुरेश्वरः सोमजटार्धमौलिर्देवाः प्रयात स्वनिकेतनानि । । ११८ ।।

विज्ञप्तिरेषा सफला कृता वो मैवं९२ कृथास्त्वं पुनरात्ममोहम्९३ ।

प्रेतेश्वरं चेति वचोभ्युवाच जग्मुस्ततो देवगणाः प्रणम्य । । ११९ ।।

प्रगृह्य सौरिं पितृराजमाशु श्वेतोपि तस्थौ मरणाद्विहीनः ।

नन्दी यथा निर्वृतदुःखभाव९४स्तथैव विप्रः परमेशभक्तः९५ ।। 8.166.१२० ।।

इति कथितमिदं ते श्वेतमृत्युप्रणाशं

हिमगिरितनयाया भर्तुरीशस्य शम्भोः ।

फलमवितथभक्ति९६ प्राप्तिसंपद्विशेषं

जगति शरणमेकं तं शरण्यं नमस्ये । ।१ २१ । ।

इति स्कन्दपुराणे श्वेतवरप्रदाने षट्षष्ट्युत्तरशततमोध्यायः९७

व्यास उवाच

यत् प्रोक्तं भवता गुह्यं माहात्म्यमिदमुत्तमम् ।

नान्यस्यैतद् भवेन्मुक्त्वा जगदार्त्तिहरं हरम् ।।१ ।।

पुण्यान्यायतनानीह देदेवस्य शूलिनः

यानि दृष्ट्वा न शोचन्ति जन्ममृत्यू महामुने१ । ।२।।

तानि मे ब्रूहि धर्मज्ञ यद्यनुग्राह्यता मयि ।

एवं कृतार्थमात्मानं मुच्ये यन्मुनिसत्तम । ।३ । ।

व्यासस्य वचनं श्रुत्वा ब्रह्मपुत्रोब्रवीदिदम् ।

साधु व्यास महाबुद्धे भक्तिमानसि शङ्करे । ।४। ।

- - - - - - - - -- - - -

९२ यै... - क., मे... - ख- । ९३ ...मोहात् - ख. । ९४ निर्हृतदुःखभाव (?) । ९५ ...भक्त्या - ख. । ९६ पुण्य (?) । ९७ २१४ - ख ।

१ जन्ममृत्युभयान्नराः - क. ।

- - - - - - - - -- - - -

स्थानानि शूलिनो यस्त्वं पुण्यानि श्रोतुमिच्छसि ।

कृतार्थस्त्वं महायोग मुक्तः संसारबन्धनैः । ।५। ।

शृणु वक्ष्यामि ते वत्स गुह्यमेतत् परं हि मे ।

स्थानानुवर्णनं२ शम्भोर्मृत्युजन्मभयापहम् ।। ६। ।

आदित्यबन्धनं नाम कूटं विन्ध्यगिरेः शुभम् ।

स्थापितं तत्र लिङ्गं तु तपनेन महाप्रभम् ।।७ ।।

तद् दृष्ट्वा मनुजो व्यास जन्मप्रति न शोचति ।

हेमसोमोद्भवं नाम कूटं हिमगिरेः शुभम् । ।८। ।

पुण्यमायतनं तत्र च्यवनेनाभिनिर्मितम् ।

ये तदायतनं शम्भोरभिगच्छन्ति मानवाः । ।९। ।

न च्यवन्ति पुनः स्वर्गात् प्रलयेपि समागते ।

उदये तु गिरौ पुण्ये सिद्धसंघैर्निषेविते । । 8.167.१० । ।

सत्यो नाम ह्रदः पुण्यो हेमपद्मसमावृतः ।

यत्र ते मुनयः सत्याः सत्यानलरविप्रभाः । । ११ । ।

धारयन्ति महात्मान आशीर्भिस्सरथं४ रविम् ।

पुण्यमायतनं तत्र स्थापितं तैः पिनाकिनः५ । । १ २। ।

अमरैरर्चितं व्यास सिद्धविद्याधरैर्वृतम् ।

यैस्तदायतनं दृष्टं भवभक्तैर्वियदगमैः६ ।। १३ ।।

ते भवस्य प्रिया भूत्वा भवन्ति प्रमथेश्वराः ।

उशीरवीजः शैलेन्द्र७स्तत्राश्रमपदं महत् । । १४। ।

आगस्त्यस्य तृणाङ्गस्य देवदानवपूजितम् ।

महानीलमयं लिङ्गं तस्मिन् व्यास महोच्छ्रयम् ।। १ ५।।

तस्मिन्नायतने रुद्रं तृणाङ्गः स महानृषिः ।

दक्षिणामूर्तिमास्थाय८ स्तौति नित्यं कपर्दिनम् ।

दिवौकसस्तमभ्यर्च्य भवन्ति गणपाधिपाः ।। १६ ।।

- - - - - - - - -- - - -

२ स्थानानां वर्णनं - ख. । ३ तं - क. ख । ४ माशोर्मिस्सरथ - ख. । ५ पिनाकिनं - क ख । ६ विपद्गतैः - ख. । ७ उशीरवीजशैलेन्द्र - ख. । ८ दक्षिणां मूर्तिमास्थाय - क. ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

881

उत्तरेण निरालोके रविचन्द्रविवर्जिते ।

मेरुशृङ्गे महोत्सेधं सौवर्णं स्थापितं महत् । ।१७। ।

लिङ्गं भगवतो व्यास यत्रास्ते शूलधृक् स्वयम् ।

उत्तानपादपुत्रेण भवभक्तिपरात्मना । ।१८। ।

नित्यमभ्यर्चितं लिङ्गं ध्रुवेणास्ते९ महामुने ।

देवानामप्यगम्यं तद् ध्रुवं मुक्त्वा परं वरम् । । १ ९।।

जैगीषव्येण मुनिना अस्ते पर्वतराजनि ।

स्थापितं सुमहल्लिङ्गं देवदेवस्य शूलिनः ।। 8.167.२० ।।

तद्१० दृष्ट्वा मानवो व्यास रुद्रलोकमवाप्नुयात् ।

मोक्षविद्यास्वभिज्ञाश्च सांख्ययोगविशारदाः ।।२१ ।।

भवन्ति मनुजा दृष्ट्वा तल्लिङ्गं परमाद्भुतम् ।

नन्दने देवराजेन स्थापितं लिङ्गमुत्तमम् । ।२२।।

तपनीयमयं शुभ्रं देवता यदुपासते ।

तद् दृष्ट्वा देवता लिङ्गं११ प्राप्नुवन्ति परं पदम् । ।२ ३ । ।

क्षीरोदे सागरे दिव्यं१२ बालखिल्यैः१३ स्वयं कृतम् ।

महदायतनं पुण्यं सिद्धकिन्नरसेवितम् । ।२४। ।

तस्मिँश्चन्द्रप्रभं लिङ्गं स्फाटिकं मणिरञ्जितम् ।

बालखिल्यास्तमभ्यर्च्य जग्मुरीशसलोकताम्१४ ।। २ ५।।

सौवर्णं यक्षराजेन स्थापितं गन्धमादने ।

लिङ्गं भगवतो दिव्यं यत् कुबेरेशनामकम्१५ । ।२६ ।।

मन्दारकुसुमैर्दिव्यैर्हेमपद्मैश्च भक्तितः ।

तमभ्यर्च्य महेशानं कुबेरो निर्वृतोभवत् । ।२७। ।

यैस्तदायतनं दृष्टं कुबेरस्य सुरासुरैः ।

सर्वयज्ञफलं तेभ्यो ददाति वृषभध्वजः । ।२८ । ।

एभ्यः पुण्यतमानीह यानि गम्यानि मानुषैः ।

शृणु तानि महाबुद्धे स्थानानि शशिमौलिनः । ।२९। ।

- - - - - - - - -- - - -

९ ध्रुवमस्तौ - ख. । १० तं - क. ख । ११ देवतास्ते तु - क ख. । १२ दिव्ये - क. ख. । १३ बालिखिल्यैः - क. ख. । १४ ...रीशस्य लोकताम् - क. । १५ कुबेरो ननाम ह(म) - क. ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

882

सर्वपर्वतराजस्य शृङ्गे हिमवतः शुभे ।

महालयमिति ख्यातं स्थानमाद्यं स्वयम्भुवः । ।8.167.३ ० ।।

यत्र सर्वामरा व्यास चतुर्वक्त्रपुरस्सराः ।

संसिद्धा मुनयश्चैव ये च योगीश्वरा भुवि । ।३ १ । ।

समभ्यर्च्य हरं१६ भक्त्या तदवाप्ताः परं पदम् ।

यत्र साक्षान्महादेवो न्यस्तवान् पदमात्मनः ।। ३ २।।

यं प्रणम्य नराः सर्वे मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैः ।

अभिगम्य तमीशानं महालयनिवासिनम् ।। ३३ ।।

देहभेदं समासाद्य यत्र तत्र यथा तथा ।

न पुनर्जायते मर्त्यो यातः१७ सिद्धिमनुत्तमाम् । ।३४।।

न तं पश्यन्त्यधर्मज्ञा१८ येपि पापकृतो१९ नराः ।

महागणपतिस्तत्र द्वारसंस्थो महाबलः ।। ३ ५।।

स तेषां गमनं हन्ति ये नराः पापकारिणः ।

योगिनो यत्र देवाश्च सिद्धाश्च परमर्षयः२० । ।३ ६। ।

तं२१ प्रणम्य ययुः सिद्धिं पुण्यं पशुपतेः पदम् ।

तस्य संकल्पनादेव द्रक्ष्यामीति महालयम् ।। ३७। ।

कर्मभिर्मुच्यते जन्तुर्महापातकसंज्ञितैः२२ ।

महालयं महत्क्षेत्रं मोक्षसिद्धिप्रदं शुभम्२३ ।।३८। ।

कुलान्युभयतः२४ सप्त दृष्टत्वा त्रायति मानवः ।

ततः पुण्यतमं व्यास केदारं नाम नामतः ।।३९। ।

परं धाम वृषाङ्कस्य तस्यैवोत्तरतः शुभम्२५ ।

स्वयं किल हरो देवस्तस्मिन्नचलसत्तमे । ।8.167.४० । ।

जटाभाराज्जलं पुण्यं मुमोच - - - - - ५ ।

- - - दभवत्तत्र हरमौलिविनिःसृतम् ।।४१ ।।

- - - - - - - - - -- - - -

१६ महद् - ख. । १७ जन्तुर्यातः - ख । १८ धर्मिज्ञा - क. । १९ महापापकृतो - ख. । २० परमर्षभ - क- । २१ तत् - ख. । २२ संज्ञितम् - क. । २३ विभो - ख. । २४ कुलानुभयतः - क. ख. । २५ शुचिम् - ख. । २६ इतः पर पत्रमेकं खण्डितं ख. पुस्तके ।

- - - - - - - - - -- - - -

नरास्तदमृतप्रख्यं ये पिबन्ति जलं शुभम् ।

ते भवन्ति गणा व्यास कुष्माण्डा रुद्रवल्लभा । ।४२ ।।

महारूपा महात्मनो नन्दिनोप्यधिकप्रभाः ।

केदारवासिनं दृष्टवा देवदेवं जगत्पतिम । ।४३ । ।

- -- -- - - - - - - ।

ब्रह्मा शक्रस्तथा विष्णुः सोमो यक्षगणाधिपः ।।४४। ।

अर्चयन्ति स्थितं तत्र भक्तितः परमेश्वरम् ।

केदारसलिलं पीतं यैर्नरैः सुमहात्मभिः ।।४५। ।

कथं शोचन्ति ते व्यास प्राप्तं किन्नु न तैः सुखम् ।

केदारे हिमवन्महीध्रशिखरे यत्तत्पयः प्रस्रुतं

मूर्ध्नः सोममहेन्द्रविष्णुमरुतां स्रष्टुर्विभोः शूलिनः ।

पातुं यन्न लभन्त्यधर्मरुचयः शैवं विनानुग्रहं

तत्पीत्वा भवबन्धनप्रतिभयान्मुक्ता भवेयुः प्रजाः । ।४६।।

मध्यमेश्वरमत्रैव स्थानमाद्यमुमापतेः ।

गत्वा२७ तमपि देवेशं गाणपत्यमवाप्नुयात् । ।४७।।

तत्रापि स्वयमेवेशः सदा सन्निहितो मुने ।

अभिगम्य तमीशानं न शोचेन्मरणं प्रतिं ।।४८। ।

त्रयाणामपि लोकानां प्रदेशे हिमवद्गिरेः ।

एष श्रेष्ठतमो व्यास सर्वसिद्धिप्रदः शुभः ।।४९।।

अस्याभिगमनादेव सर्वयज्ञफलं स्मृतम् ।

विपन्नस्य प्रमादाद्वा गाणपत्या गतिर्वरा । ।8.167.५० ।।

नातः पुण्यतमं किञ्चित् सर्वलोकेषु विद्यते ।

त्रैलोक्ये चक्रवर्त्तित्वमस्मिन् वा मरणं गिरौ । ।५१ ।।

चक्रवर्त्तिपदात्तस्मादिह मृत्युर्विशिष्यते२८ ।

याति सायुज्यतां शम्भोः परमैश्वर्यसंयुतः२९ ।।५२ । ।

- - - - - - - - -- - - -

२७ दृष्ट्वा (?) । २८ ...र्विशेष्यते - क. । २९ संयुतं - क ।

- - - - - - - - -- - - -

884

गिराविह मृतो जन्तुः किन्ततः परमं पदम् ।

महद्धिमवतस्त्वन्यत् कूटं सिद्धनिषेवितम् ।।५३ ।।

यत्र देवी तपस्तेपे गौरवर्णसमीप्सया ।

गौरीशिखरमित्येव त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।।५४। ।

कुचकुण्ड इति ख्याते तीर्थे यत्रोमया कृते ।

तद् गौरीशिखरं पुण्यं येभिगच्छन्ति मानवाः । ।४५।।

अश्वमेधफलं प्राप्य ते यान्ति परमां गतिम् ।

ऋषभं शृङ्गमपरं वज्रस्फटिकसन्निभम् । ।४६।।

यत्र नन्दी तपस्तेपे वरञ्चावाप शङ्करात् ।

ऋषभं प्राप्य तत्कूटं स्थानं पुण्यमुमापतेः । ।५७। ।

दृष्ट्वा पापविनिर्मुक्तो रुद्रलोकमवाप्नुते ।

अन्यद्धिमगिरेः कूटं हेमकूटसमप्रभम् ।।५८। ।

यत्र भस्त्रेश्वरं नाम रुद्रस्यायतनं शुभम् ।

रुद्रस्तस्मिन् गिरौ देवो भस्त्रेश्वर इति स्मृतः । ५९। ।

तं नमस्य महादेवं किन्नरोरगचारणाः ।

मृत्युभीताश्च पुरुषा जन्मदुःखैस्तथार्दिताः । । 8.167.६० ।।

तदायतनमासाद्य कामानापुर्यथेप्सितान्३० ।

तं दृष्ट्वा मनुजो व्याप्त राजसूयफलं लभेत् ।।६१ । ।

गङ्गाद्वारे शुभद्वारे महापुण्ये महात्मना ।

दक्षेण स्थापितं लिङ्गं भक्तिहेतोः कपर्दिनः ।।६२। ।

वृक्षाः कनखला नाम यत्रासन् कनकात्मकाः ।

मानुषाणामशीलत्वात् संवृक्णा३१ दारवो३२ बभुः ।।६३ ।।

विश्वात्मा यत्र विश्वेशः शम्भुरम्बिकया सह ।

बहुरूपेश्वरो नाम्ना नैकप्राणिवरप्रदः । ।६४। ।

मानवा यन्न पश्यन्ति जन्म चेष(?) मुमुक्षवः ।

वाजिमेधं दशगुणं यं दृष्टवा प्राप्नुते नरः । ।६५। ।

- - - - - - - - -- - - -

३० कामानाप्नुर्यथेप्सितानु - क. । ३१ संवृत्ता - क. । ३२ दारवा - क. ख, ।

- - - - - - - - -- - - -

यं देवविद्याधरसिद्धसंघा गन्धर्वयक्षोरगदानवाश्च ।

दृष्ट्वेश्वरं नीलपयोदकण्ठं संसारपङ्के न पुनः पतन्ति । ६६।।

जप्येश्वरमिति ख्यातमन्यदायतनं विभोः३३ ।

यत्र जप्यं पुरा कृत्वा लिङ्गं स्थापितवान् द्विजः ।।६७। ।

जप्येश्वरं तदासाद्य३४ प्राणाँस्त्यक्ष्यन्ति ये नराः ।

ते जन्ममरणान्मुक्ता वत्स्यन्ति शिवसद्मनि । । ६८। ।

अन्यदायतनं व्यास शशिबिम्बार्धमौलिनः ।

महाभैरव इत्येव ख्यातं३५ जगति यन्मुने ।। ६९।।

यत्र शूलधरो देवः स्वयमेव वृषध्वजः ।

चकार भैरवं रूपं नन्द्युमागणभीषणम् । ।8.167.७० । ।

यद् दृष्टवा३६ हिमवत्पुत्री बभूव भयविह्वला ।

क्रीडाहेतोर्भवो यत्र त्रासयित्वा रिरीन्द्रजाम् । ।७१ । ।

सौम्यरूपोभवद् भूयः सान्त्वयामास शैलजाम् ।

महाभैरव इत्येव तदायतनमुच्यते । ।७२ । ।

भैरवेश्वरमागम्य यः पश्येत पिनाकिनम् ।

मरणं जन्म च३७ व्यास नासौ पुनरवाप्नुयात् । ।७३ । ।

यदेवाश्रमिणां पुण्यं तथेशव्रतचारिणाम् ।

तत्फलं भैरवं दृष्ट्वा प्राप्नोति नरपुङ्गवः३८ । ।७४।।

कुम्भकारेश्वरं३९ चैव तथैवोत्कुटुकेश्वरम्४० ।

छगलण्डेश्वरं४१ चैव महाभैरवजं स्थलम्४२ । ।७५।।

दृष्टैरेभिस्त्रिभिः स्थानैस्त्रिलोकाधिपतिर्भवेत् ।

रुद्रकोटीति४३ चाप्यन्यच्छिवायतनमुच्यते ।।७६।।

रुद्रकोटीत्रयं जप्त्वा तत्र नन्दी वरोत्तमान् ।

अवाप शङ्कराद् व्यास गणेशत्वं तथोत्तमम् । ।७७। ।

- - - - - - - - -- - - -

३३ विभो - क । ३४ तमासाद्य - क । ३५ ख्यातिं - क । ३६ यन्दृष्ट्वा - क. ३७ वा - क । ३८ भगपुङ्गवः (?) - क । ३९ कुम्भकारेश्वरे - ख. । ४० ..कुटुकेश्वर. - क, ... कुटुकेश्वरे (?) । ४१ छगलण्डश्वरे - क,.. रं - ख. । ४२ फलम् - क, । ४३.. भि - क. ।

- - - - - - - - -- - - -

886

यैस्तदायतनं दृष्टं ते यान्ति परमां गतिम् ।

देवदारुवने चापि भवस्यायतनं वरम् । ।७८। ।

देवदारुवनैश्छन्नं सरलैश्च सुगन्धिभिः ।

सदा संसेवितं तद्धि गन्धर्वोरगकिन्नरैः ।।७९ । ।

यत्र वैखानसा विप्राः शिवभक्तिपरायणाः ।

भास्करानलसंकाशा निवसन्ति तपोधनाः । ।8.167.८० ।।

भिक्षाहेतोर्वनं तत्तु४४ प्राविशत् किल शूलधृक् ।

स दृष्टस्तत्र४५ देवेशो मुनिभिः स्तब्धमेहनः ।।८१ ।।

ईर्ष्यया मुनिभिर्लिङ्गं तस्य देवस्य तन्महत् ।

विमूढैः पातितं व्यास देवदारुवनाश्रमे ।।८२। ।

तस्मिन् निपतिते४६ लिङ्गे लिङ्गहीनमभूज्जगत् ।

स्थावरं जङ्गमं चैव बभौ सर्वं नपुंसकम् । ।८ ३ ।।

ब्रह्मादयस्ततो देवास्ते च सिद्धा मुमुक्षवः ।

ज्ञात्वा शङ्करजं सर्वं तदपायं सुदारुणम् ।। ८४। ।

संस्तुत्य विविधैः स्तोत्रैः शङ्करं पर्यतोषयन् ।

ततस्तदभवल्लिङ्गं यथापूर्वं पिनाकिनः । ।८५।।

जगतश्च ततः४७ पुंस्त्वं तत्क्षणात् समपद्यत ।

तत्र तैः स्थापितं लिङ्गं परमेशस्य भक्तितः । ।८६।।

तद् दृष्टवा४८ वाजिमेधानां दशानां प्राप्नुते फलम् ।

एवं४९ दारुवनं५० पुण्यमीशस्यास्ते महामुने५१ ।।८७।।

अभिगम्य नराः क्षिप्रं मुच्यन्ते सर्वपातकैः ।

दधीचेन महद्दिव्यं पुण्यमायतनं कृतम् । ।८८।।

स्थानेश्वरमिति ख्यातं त्रिषु लोकेषु५२ विश्रुतम् ।

नरः स्थानेश्वरं प्राप्य यस्त्यजेदात्मनस्तनुम् ।।८९।।

- - - - - - - - -- - - -

४४ तत्र - क. । ४५ अदृष्टस्तत्र - क, संदृष्टस्तत्र(?) । ४६ हि पतिते (?) । ४७ पुनः - ख । ४८ तन्दृष्ट्वा - क ख, । ४९ देव - ख. । ५० दारुवणं - क । ५१ स - क, .. मीशस्य सुमहामुने - ख., महात्मनः - ख. । ५२ लोकेषु त्रिषु - ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

योगैश्वर्यमनुप्राप्य स्वर्गलोके स मोदते५३ ।

तक्षकेन भुजङ्गेन दृढभक्तेन५४ शङ्करे५५ । ।8.167.९० ।।

तक्षकेश्वरमित्येवं स्थापितं जाह्नवीतटे ।

देवदेवस्य रुद्रस्य यत्र सान्निध्यमुत्तमम् ।।९१ । ।

तन्दृष्टत्वा पुरुषो देवमश्वमेधफलं लभेत् ।

अगस्त्येन कृतं चान्यत् पुण्यमायतनं महत् । ।९२ ।।

आम्रातेश्वरमित्येव ख्यातं जगति सुव्रत ।

दृष्ट्वा परमया भक्त्या पुरुषस्तं शुचिव्रतः । ।९३।।

देहभेदमनुप्राप्य शर्वलोकमवाप्नुयात् ।

गिरौ कालञ्जरे लिङ्गं दृष्ट्वा स्थानमुमापतेः । । ९४। ।

अश्वमेधफलं प्राप्य रुद्रलोकमवाप्नुयात् ।

पुष्पभद्रमिति ख्यातं विन्ध्यप्रस्थे द्रुमावृतम् । ।९५।।

भवस्यायतनं पुण्यं देवगन्धर्वसेवितम् ।

यत्तद्रावणपुत्रेण मेघनादेन रक्षसा ।

स्थापितं तोषयानेन सर्वभूतपतिं भवम् । ।९६। ।

यत्र मन्दोदरीपुत्रः स्थाणुना शशिमौलिना ।

मायारथप्रदानेन कृतः प्राप्तमनोरथः । ।९७।।

तद,५६ दृष्टवा तत्र गत्वा५७ च प्रणम्य च जगत्पतिम्५८ ।

पुरुषाः स्वर्गमायान्ति दिव्ययोगसमन्विताः ।।९८। ।

अन्ध्रेष्वायतनं चान्यच्छर्वस्य परमात्मनः ।

नाम्ना चित्ररथं नाम योगसिद्धिवरप्रदम् । ।९९। ।

त्रिपुरस्य वधे यत्र रथो देवस्य धीमतः ।

अमरैश्चित्रितो५९ व्यास सोमादित्ययमादिभिः ।। 8.167.१०० ।।

सम्यगिष्टे तु६० यत् प्रोक्तमश्वमेधे फलं६१ बुधैः ।

तच्चित्ररथमासाद्य फलं प्राप्नोति६२ मानवः ।।१ ०१ । ।

- - - - - - - - -- - - -

५३ मोदति - ख. । ५४ दृढ भक्तेन - क. । ५५ शङ्कर - क. ख. । ५६ तं - क. । ५७ चाभिगत्वा - ख. । ५८ जगतः पतिम् - ख. । ५९ ...श्चिन्तितो - ख. । ६० सम्यगिष्टेषु - ख. । ६१. अश्वमेधफलं - क. । ६२ लभति - क. ।

- - - - - - - - -- - - -

अन्यदुक्तरथं नाम भवस्यायतनं शुभम् ।

सुरकिन्नरगन्धर्वैः सदा संसेवितं शुभम् । । १०२ । ।

तत्र श्रीपर्वतो६३ नाम पर्वतः श्रीनिकेतनः ।

सिद्धामरशताकीर्ण्णं सिद्धिक्षेत्रं६४ तदुत्तमम् ।। १०३ ।।

शूलिनो यत्र लिङ्गानां पुण्यानां वरदायिनाम् ।

सहस्रं स्थापितं व्यास शिलादेन महात्मना । ।१ ०४।।

ये पश्यन्ति तमीशानं श्रीपर्वतनिवासिनम् । ।

जन्ममृत्युभयं तेषां नास्ति पुंसां कदाचन ।। १० ५। ।

अनेनैव शरीरेण तस्मिन् क्षेत्रे भवात्मके ।

योगाभ्यासपरा विप्राः सिद्धिं यान्ति यथेप्सिताम् ।। १०६ । ।

मनसाप्यभिगच्छन्ति ये नराः श्रीगिरिं मुने ।

न ते यान्ति यमावासं मृत्यावपि समागते ।। १०७ ।।

ततश्चोत्तरगोकर्णं हरलिङ्गाङ्किताश्रमम्६६ ।

तप्तं यत्र तपस्तीव्रं राक्षसैः पिशिताशनैः । ।१ ०८। ।

रावणाद्यैर्महाभागैर्लब्धश्च६७ वर ईप्सितः६८ ।

पुरा यत्र तपः कृत्वा प्रसाद्य च पिनाकिनम् ।। १ ०९। ।

त्रैलोक्ये चक्रवर्तित्वं रावणस्समवाप्तवान् ।

अश्वमेधं दशगुणं तद्६९ दृष्टवा लभते नरः । । 8.167.११० । ।

मृतश्च रुद्रसायुज्यं गच्छत्यत्र न ७० संशयः ।

ततो दक्षिणगोकर्णं स्थानं पुण्यं पिनाकिनः ।।१ ११ ।।

स्पृक्कया जातया यत्र७१ लङ्कामलयसानुषु ।

अर्च्यते भगवान्देवः सर्वामरवरेश्वरः । । ११२ । ।

एको७२ राक्षसशार्दूलो यत्राद्यापि विभीषणः ।

समभ्यर्च्यामरेशानं भुंक्ते राज्यमशङ्कितः७३ ।। ११३ ।।

- - - - - - - - -- - - -

६३ श्रीपर्वतं - क. । ६४ सिद्धक्षेत्रं - ख. । ६५ भवात्मिके - क. । ६६. श्रयम् - ख. । ६७ महाभाग लब्धश्च (?) । ६८ ईप्सितम् - क. । ६९ तं - क. ख । ७० गच्छते नात्र - क. ख. । ७१ तत्र - क.। ७२ एक - क. । ७३ .मशङ्कितम् - क. ।

- - - - - - - - -- - - -

889

मानवा येभिगच्छन्ति गोकर्णायतनाश्रमम् ।

दशानामश्वमेधानां प्राप्नुवन्ति फलं शुभम् । ।१ १४। ।

हरिश्चन्द्र इति ख्यातो गिरिर्नैकविनिर्झरः ।

जामदग्न्येन रामेण यस्मिन्नायतनं७४ कृतम् ।।१ १५ ।।

यत्र देवाश्च सिद्धाश्च यक्षगुह्यककिन्नराः ।

व्रतिनो योगिनश्चैव नेमिरे७५ वृषभध्वजम् । ।१ १६ । ।

हरिश्चन्द्रगिरे शृङ्गमाकूटं यैर्निरीक्षितम् ।

न ते वसन्ति मर्त्येषु देवा भूत्वा पुनर्मुने ।। १ १७।।

उत्तरे नर्मदातीरे योजनैकपथान्तरे७६ ।

कारोहणमिति स्थानं त्रिनेत्रायतनं महत् ।। ११ ८। ।

यत्र काकां७७ तपस्यन्तीमारुरोह प्रजापतिः ।

आरुरोह यतः काकां७८ तस्मिन् देशे प्रजापतिः ।। ११ ९। ।

तस्मात् कारोहणो७९ नाम्ना८० स देशः परिकीर्तितः ।

तस्मिन् देशेवतीर्णश्च भगवान् वृषभध्वजः । । 8.167.१२० ।।

पुण्योसौ सर्वदेशेभ्यो देशो येन निबोध तम्८१ ।

क्षीणे कृतयुगे व्यास त्रेतायुगमुखोदये ।। १२१ ।।

तस्मिन् पादं मुमोचैकं धर्मोधर्मनिपीडितः ।

द्वितीयं द्वापरे प्राप्त तृतीयं च कलौ युगे ।।१ २२।।

चतुर्थेनावतस्थे च यतः स भगवान् प्रभुः ।

एवं स धर्मसंवासाद्८२ देशः पुण्यतमः स्मृतः । । १२३ ।।

भारभूतिस्त्वसौ भूत्वा तस्मिन्देशे पिनाकधृक् ।

भारान्८३ बद्ध्वा द्विजातीनां नर्मदायां विचिक्षिपे ।। १ २४।।

कारुण्येन महादेवो मर्त्त्यजन्ममुमुक्षया ।

त्रेतायां दिण्डिमुण्डश्च शिरांसि विनिकृत्तवान् ।। १ २५।।

- - - - - - - - -- - - -

७४ न्नारायणं - ख. । ७५ मेनिरे - ख. । ७६ द्वियोजनपथान्तरे - ख. । ७७ कः का - क । ७८ कान्तां - क । ७१ कारोहणं - ख. । ८० नाम - क. ख. । ८१ तत् - (?) । ८२ धर्मसंवासो - ख.।

- - - - - - - - -- - - -

द्वापरे चाषढिर्भूत्वा८४ नृत्तेनानुगृहीतवान् ।

एवं प्रतियुगं व्यास तस्मिन्देशे शिवः स्वयम् । ।१ २६। ।

अवतीर्णश्चानुगृह्य८५ ब्राह्मणान् शुद्धमानसान् ।

तेषामायतनानि स्म सर्वेषामेव८६ सुव्रत । । १ २७।।

येन दृष्टानि देवस्य ईशान८७लोकमाप्नुयात् ।

वर्तमाने कलौ चापि ज्ञात्वा दुःखार्दितं जगत्८८ ।। १ २८।।

चतुरः८९ पुरुषान् सृष्ट्वा९० स्वस्मान्मुखचतुष्टयात् ।

प्रोवाच परमेशानो लोकानुग्रहलिप्सया९१ ।। १ २९। ।

यूयं यात महीं सर्वे द्विजा भूत्वा तपस्विनः ।

मामेवैष्यथ योगोशा नीत्वा विप्रान् परं पदम् ।। 8.167.१३० ।।

ते तथोक्त्वा ततो९२ व्यास संबभूवुः पृथक् पृथक् ।

मानुषेषु९३ तदा विप्रा मोक्षधर्मपरायणाः । ।१ ३१ ।।

उज्जयिन्यां९४ गुरुज्येष्ठः कौशिको नाम नामतः ।

द्वितीयो गार्ग्य इत्येव९५ जंबूमार्गे सतापनः (?) ।।१ ३२। ।

तृतीयश्चाभवन्मित्रो मथुरायां महामनाः९६ ।

ब्रह्मचारी चतुर्थस्तु कुरुष्वेव सुगोत्रजः । । १३३ ।।

भगवानपि देवेशो ह्यमरेश्वरसंयुतः९७ ।

अत्रिवंशप्रसूतस्य नाम्ना वै सोमशर्मणः ।। १ ३४।।

रूपं कृत्वा सिताङ्गं तु जगामात्रेर्गृहं९८ शुभम् ।

स तं ब्रह्मविदं विप्रमात्रेयं सकुलं विभुः । । १ ३५। ।

योगसिद्धिप्रदानेन अनुजग्राह शङ्करः ।

अनुगृह्य तदा व्यास सकुलं द्विजसत्तमम्९९ ।। १३ ६।।

जगामोज्जयिनीं देवः श्मशानं च विवेश ह ।

स तत्र भस्मनात्मानमवगुण्ठ्य१०० वृषध्वजः । ।१ ३७। ।

- - - - - - - - -- - - -

८४ भूत्वाषाढिर्द्वापरे च (?) । ८५ मनुगृह्य - क । ८६ तानि चायतनानीह सर्वाण्येव (?) । ८७ ऐशानं(?) । ८८ जनं (?) । ८९ चत्वारः - क. ख. । ९० दृष्टवा - ख. । ९१ कांक्षया (?) । ९२ तथोक्तास्तथा - क. ख. । ९३ तु - क. । ९४ उज्जयन्यां, उज्जयनी - क । ९५ इत्येवं - ख । ९६ महात्मना - क. ख. । ९७ देवेशममरेश्वरसंयुतः - क. ख. । ९८ जगामत्रिगृहं - ख । ९९ द्विजसत्तमः - क. । १०० भष्मासात्मा-नमवगुण्ठ्य - क ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

उल्मुकं वामहस्तेन गृहीत्वा समुपाविशत् ।

तत्र प्रथममादाय शिष्यं कौशिकमीश्वरः । ।१ ३८। ।

जम्बूमार्गे द्वितीयं च मथुरायां ततोपरम् ।

कान्यकुब्जे ततश्चान्यमनुगृह्य जगत्पतिः ।। १३९।।

स्वसिद्धान्तं ददौ योगमुवाचेदं च लाकुली१०१ ।

रहस्यं परमं हीदं१०२ पञ्चार्थं इति संज्ञितम्१०३ । । 8.167.१४० । ।

विप्रान्मोचयितुं दत्तो युष्मभ्यं मर्त्यबन्धनात् ।

अनया दीक्षया विप्रान् प्रापयध्वं परं पदम् । । १४१ ।।

नदीतीरेषु मेध्येषु पुण्येष्वायतनेषु च ।

शून्यागारेष्वरण्येषु वासो वः सङ्गवर्जितः । । १४२। ।

वचो भगवतः श्रुत्वा शिष्याः पशुपतेः स्वयम् ।

यथाज्ञप्तमकुर्वन्त१०४ सर्वे ते भवतेजसः । । १४३ ।।

धर्मपादाङ्किते देशे अवतीर्णो यतो भवः ।

स देशः परमस्तस्मान्महापुण्यतमः स्मृतः ।।१४४।।

आश्रमो योगिनां यत्र प्रवृत्तः पापनाशनः ।

अष्टायतनमित्येवं स्थानमत्र१०५ महात्मनः ।।१४५। ।

यद्१०६ दृष्टवा मनुजा व्यास प्राप्नुवन्ति परं पदम् ।

कारोहणं शिवस्थानं येभिगच्छन्ति मानवाः ।। १४६। ।

गर्भशय्याभयं तेषां न भवेन्मुनिसत्तम ।

महीनर्मदयोर्मध्यं सह्यस्य च यदन्तरम् । ।१४७।।

एतत्पशुपतेः क्षेत्रं पुराणमृषिभिः स्तुतम्१०७ ।

तदागत्य नरो व्यास यद्यपि स्यात् सुपापकृत् ।

सर्वपापविनिर्मुक्तो१०८ यथेष्टां१०९ प्राप्नुयाद् गतिम् ।। १४८। ।

- - - - - - - - -- - - -

१०१ लागडिः - ख. । १०२ लीनं - ख. । १०३ संज्ञितः - ख । १०४ यथाज्ञाप्तमकुर्वन्त - क. ख. । १०५ स्थानं तत्र - ख. । १०६ यं - क. । १०७ ऋषिभिष्टुतं - ख. । १०८ विमुक्तात्मा - ख., विमुक्तोसौ - ख.। १०९ यथेष्टं - क. ।

- - - - - - - - -- - - -

कारोहणं स्थानमतीव पुण्यं शैवानि११० यत्रायतनानि धीमन्१११ ।

गत्वा नरास्तानि महाफलानि संसारगेहं न पुनर्विशन्ति ।। १४९।।

पुण्यमायतनं चान्यत् सप्तलोकाभिवन्दितम्११२ ।

वाराणस्या११३ मुनिश्रेष्ठ यत्र सन्निहितो हरः । । 8.167.१५० ।।

तत्र भागीरथी पुण्या उत्तरां भजते दिशम् ।

सिद्धिक्षेत्रं११४ बृहत्क्षेत्रं लोकेषु त्रिषु विश्रुतम् ।।१ ५१। ।

अविमुक्तं स्मृतं नाम्ना न विमुक्तं हरेण तु ।

अविमुक्तेश्वरं दृष्ट्वा देवं तत्र ह्युमापतिम्११५ ।।१५२।।

गाणपत्या गतिः प्रोक्ता मृत्युकाले महामुने ।

यत्रास्ते गणपो द्वारि विद्युत्केशो महाबलः ।।१५३ ।।

दण्डपाणिर्महातेजाः समादेशात् स्वयंभुवः ।

तमदृष्टवा न पश्यन्ति देवदेवेश्वरं हरम् ।।१ ५४। ।

योगिनोपि महात्मानः पुण्यं तस्यापि दर्शनम् ।

दण्डपाणिं शुचिर्दृष्ट्वा११६ हरदत्तवरं११७ गणम् ।।१५५।।

इह लोके सुखं प्राप्य यान्ति११८ तस्य सलोकताम् ।

यत्र सिद्धा महात्मानो योगैश्वर्यबलान्विताः । । १ ५६।।

छन्नाः प्रदक्षिणं कृत्वा प्रणमन्ति स्वयंभुवम् ।

शक्रः पितामहो विष्णुर्धनेशो वरुणो यमः । । १ ५७।।

हुतभुक् पवनः सोमः स्वयं चैव दिवाकरः ।

तथा सप्तर्षयः सिद्धा गन्धर्वाः पन्नगास्तथा । ।१५८। ।

अविमुक्तेश्वरं देवमर्चयन्ति यतव्रताः ।

ततः पुण्यतमं नास्ति सिद्धिक्षेत्रमिति श्रुतिः ।। १ ५९। ।

यत्र जन्तोर्विपन्नस्य मुक्तिः संसारबन्धनात् ।

प्रसादाज्जायते शम्भोर्गुह्यमेतत परं स्मृतम् । । 8.167.१६० । ।

गङ्गा११९ दक्षिणतस्तस्मिन्नुत्तरेण वराणसी१२० ।

तत्तयो१२१र्मध्यतः१२२ क्षेत्रमविमुक्तं पिनाकिनः । ।१ ६ १। ।

- - - - - - - - -- - - -

११० शैलानि - क., शैलाय - ख । १११ धीमान् - क. ख. । ११२.. नन्दितम् - ख । ११३ वारणसी(?) । ११४ सिद्धक्षेत्रं - ख. । ११५ तत्र देवमुमापतिम् - ख. । ११६ न्दृष्ट्वा - क. ख । ११७ हरदण्डधरं - ख. । ११८ याति - ख । ११९ गङ्गा (?) । १२० वराणमी (?) । १२१ तयोः (?), तद्वयोः (?) । १२२ र्मम तत् - क ।

- - - - - - - - -- - - -

लिङ्गे यत् स्थापिते शम्भोः प्राप्यते१२३ फलमन्यतः ।

तत् सहस्रगुणं प्रोक्तमविमुक्ते निवेशिते । । १६२ । ।

स्थापयेद्विधिना योषा१२४ पुमान्वा विधिपूर्वकम् ।

सहस्रं स्थापितं तेन लिङ्गानां भवति प्रभोः । । १६३ । ।

त्र्यक्षः स गणपो भूत्वा रुद्रसायुज्यतां व्रजेत् ।

अतः कृत्वा मुनिश्रेष्ठ ब्रह्मादित्यपुरस्सरैः ।

लिङ्गानि स्थापितानि स्म सर्वैस्तत्र सुरोत्तमैः । ।१ ६४। ।

तस्मिन् भगवतः क्षेत्रे काशिपुर्यामनेकशः ।

दृश्यन्तेद्यापि१२५ लिङ्गानि स्थापितानि महात्मभिः । ।१ ६ ५। ।

स्मरणादविमुक्तस्य पृथिव्यन्तेपि१२६ संस्थितः ।

कल्मषैर्मुच्यते जन्तुर्मृतश्च लभते सुखम्१२७ ।।१ ६ ६।।

ब्राह्मणास्तत्र मुञ्चन्ति वेदतत्त्वार्थवेदिनः ।

सिद्धाः पाशुपता ये च१२८ भवबन्धमुमुक्षवः । । १ ६७। ।

प्राप्य वाराणसीं पुण्यां सिद्धिक्षेत्रमनुत्तमम्१२९ ।

पुनर्निष्क्रान्तुमन्यत्र कस्य जन्तोर्मतिर्भवेत् । । १६८ ।।

वेदेषु गीयते व्यास तत् क्षेत्रं शशिमौलिनः ।

देहिनस्त्यजतः प्राणान् मोक्षसिद्धिगतिप्रदम् ।। त६९। ।

येविमुक्ते वसन्ति स्म नरा रुद्रपरायणाः ।

रुद्रस्य भवने व्यास ते वसन्ति न संशयः । । 8.167.१७० । ।

तिष्ठन् गच्छन् स्वपन् भुञ्जन्१३० कर्म कुर्वन् हसन्नपि ।

योविमुक्तं स्मरेद्देही तस्य जन्मभयं कुतः । ।१७१ । ।

नाविमुक्तात् परं क्षेत्रं नाविमुक्तात्परं पदम ।

नाविमुक्तात्परं पुण्यं नाविमुक्तात्परा गतिः१३१ । । १७२ ।।

या गतिर्ध्यायतो१३२ नित्यं परे ब्रह्मणि लीयत१३३ ।

सैव संत्यजतः प्राणानविमुक्ते स्मृता१३४ गतिः । ।१७३ । ।

- - - - - - - - -- - - -

१२३ प्राप्स्यते - ख. । १२४ यो वा - क ख. । १२५ दृश्यन्त्यापि - क ख । १२६ पृथिव्यान्तेपि - ख. । १२७ शिवम् (?) । १५८ तु - ख. । १२९ सिद्धक्षेत्रमनुत्तमम् - ख. । १३० जाग्रन् - ख । १३१ परां गतिम् - ख. । १३२ या गतिर्ध्यानतो - ख. । १३३ लीयते - क. ख. । १३४ ऽमृता - क ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

पुण्यमुमापतेः सुरवृषैर्जुष्टं सदा सिद्धये

बह्मादयैरविमुक्तमेतदिति यत् संसेवितं शान्तये ।

ये सेवन्ति तदीशभक्तिपरमा१३५ मर्त्याः शमप्राप्तये

मुक्तास्ते भवसंभवप्रतिभयाद्१३६ गच्छन्ति मोक्षं परम् ।।१७४। ।

प्रयागे च तपःक्षेत्रे देवस्यायतनं महत् ।

तद्१३७ दृष्ट्वा मनुजः सम्यगिष्टां गतिमवाप्नुयात् । ।१७५।।

नैमिशे देवदेवस्य१३८ रुद्रस्यायतनं महत् ।

दृष्ट्वा पापविनिर्मुक्तः१३९ स्वर्गलोकमवाप्नुयात् । । १७६।।

धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे स्थानं योगेश्वरं महत्

तेन दृष्टेन विप्रेन्द्र गाणपत्यमवाप्नुयात् ।।१७७।।

रुद्रलोकं मृतश्चासौ प्राप्नुयात् सर्वकामिकम् ।

गयायामन्यदीशस्य स्थानं भगवतः शुभम् । ।१७८।।

गध्रकूटेश्वरं नाम्ना सर्वपापविमोचनम ।

न तं दृष्ट्वा विमुह्यन्ति मृत्युकाले नरोत्तमाः । । १७९।।

तत्र भस्म समालभ्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

द्वादशाब्दवतस्यापि द्विजः फलमवाप्नुयात् ।। 8.167.१८० ।।

अन्यदायतनं पुण्यं मगधामु१४० पिनाकिनः ।

नगरे पाटलीपुत्रे नाम्ना प्रहसितेश्वरम् । । १८१ । ।

वाजिमेधमवाप्नोति१४१ अभिगम्य तमीश्वरम् ।

मगधासु स्मृतान्यष्टौ स्थानानि शशिमौलिनः।। १८२ । ।

शिष्यैः परिवृतो यानि बभ्राम नकुलीश्वरः१४२ ।

यानि१४३ दृष्टवा भवेत्सद्यः पुमान् पापविवर्जितः ।।१८३ ।।

यवनेषु स्मृतं स्थानं पुण्यमन्यदुमापतेः ।

त्रिपिष्टपमवाप्नोति१४४ तन्दृष्ट्वा मानवः प्रभुम् ।।१८४। ।

- - - - - - - - -- - - -

१३५ भक्तिपरया - क । १३६ भवसागरप्रतिभयाद् (?) । १३७ तत् - क. ख । १३८ देवदेवेशं - क. ख. । १३९ पापैर्विनिर्मुक्तः - ख. । १४० मगधेषु (?) । १४१. .सहस्राणि - ख. । १४२ लगुडीश्वरः - ख. । १४३ तानि - ख. । १४४ त्रिविष्टपमवाप्नोति - ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

895

अङ्गदेशे परं पुण्यं स्थानं प्रोक्तं पिनाकिनः ।

हेमचूडेश्वरं नाम्ना तं दृष्ट्वा न विमुह्यति१४५ ।। १८५।।

भागीरथ्यास्ततो१४६ व्यास सागरस्य च संगमे ।

ब्रह्मणा स्थापितं लिङ्गं पुण्यं तत्र१४७ पिनाकिनः ।। १८६ ।।

तस्याभिगमनादेव सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

दशानामश्वमेधानां तं दृष्ट्वा प्राप्नुते फलम् ।। १ ८७।।

प्रभासे शूलिनं दृष्ट्वा देहभेदे गणो भवेत् ।

पुष्करे शङ्करं दृष्ट्वा न शोचेन्मृत्युजन्मनी१४८ ।।१ ८८।।

महेन्द्रे च नगश्रेष्ठे रुद्रस्यायतनं शुभम् ।

अभिगम्य नरो विद्वानश्वमेधफलं लभेत् ।।१८९। ।

महाकालेश्वरं देवमुज्जयिन्यां१४९ महाव्रतः ।

अभिगम्याप्नुयाद्विद्वान् गणत्वं त्रिपुरद्विषः । । 8.167.१९० ।।

द्रिमिचण्डेश्वरं देवं दृष्ट्वा त्रायति मानवः ।

कुलान्युभयतः१५० सप्त सर्वयज्ञानि१५१ चाप्नुते ।।१९१ ।।

शंकुकर्णेश्वरं दृष्ट्वा न शोचेन्मरणं नरः ।

तथा हिमगिरेः शृङ्गे सिद्धकिन्नरसेविते ।।१ ९२ ।।

डिङ्गेश्वरमिति ख्यातं रुद्रस्यायतनं महत् ।

अभिगम्य च दृष्टवा च तं देवं जगतः प्रभुम् । ।१ ९३ ।।

शिवभक्तिपरो व्यास सर्वकामानवाप्नुयात्१५२ ।

मृतस्य च गतिः प्रोक्ता गाणपत्यं महात्मनः । ।१९४। ।

सुवर्णाक्षे परं स्थानं देवदेवस्य संस्मृतम् ।

तद् दृष्टवा१५३ मनुजो व्यास१५४ राजसूयफलं लभेत् ।। १९५।।

सप्तगोदावरे स्थानं दृष्ट्वा पुण्यं कपर्दिनः१५५ ।

अश्वमेधफलं प्राप्य स्वर्गलोके वसेन्नरः ।। १ ९६। ।

- - - - - - - - -- - - -

१४५ - न्न विमुच्यति - ख. । १४६ न्ततो ख. । १४७ तस्य पुण्यं - ख. । १४८ मृत्युजन्मनि - क. ख. । १४९ ...मुज्जयन्यां - क. ख. । १५० कुलानुभयतः - क. ख., कुलानुभयजान् - क. ख.। १५१ सर्वयज्ञान्स - (?) । १५२ सर्वकाममवाप्नुयात् - ख. । १५३ तं दृष्ट्वा - क. । १५४ भक्त्या - क. । १५१ कपार्दिनं - क. ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

स्थानं पुण्यतमं चान्यच्छ्रेष्टं जगति कीर्तितम् ।

नाम्ना भद्रेश्वरं ख्यातं देवगन्धर्वसेवितम् । । १९७। ।

तं वीक्ष्य मानवो व्यास सर्वयज्ञफलं लभेत् ।

जन्मप्रभृति यत्किञ्चित् कृतं कर्माशुभं१५६ महत् ।। १ ९८। ।

तत्क्षणान्नश्यते सर्वं दृष्ट्वा भद्रेश्वरं१५७ हरम् ।

यत्र तत्र मृतश्चापि गाणपत्यं लभेन्नरः । । १९९।।

धन्यास्ते मानवा व्यास रुद्रभक्ता महौजसः ।

ये प्रपश्यन्ति भद्रेशं जन्ममृत्युभयापहम्१५८ ।।8.167.२ ०० । ।

एकाम्रे च विभोः स्थानं दृष्ट्वा स्वर्गमवाप्नुयात् ।
विरजायां हरं दृष्ट्वा वाजिमेधमवाप्नुयात् । । २०१ । ।
नेपालेषु च देवेशं दृष्ट्वा पशुपतिं प्रभुम् ।
दशाश्वमेधानाप्नोति१५९ रुद्रलोकं च गच्छति । ।२ ०२ । ।
देहभेदं च संप्राप्य पशुत्वाद्विप्रमुच्यते१६० ।
अन्यद्धिमगिरौ स्थानं नैकतुङ्गाधिपेश्वरम् । । २०३ ।।
दृष्ट्वा तन्न पुनर्मर्त्यो१६१ जायते मुनिसत्तम ।
भक्तानां प्रणतानाञ्च सर्वकामप्रदं स्मृतम् । ।२ ०४।।
एवमेतानि पुण्यानि रुद्रस्यायतनानि ते ।
कथितानि मया व्यास यैर्गतिः प्राप्यते शुभा । । २० ५।।
य एतानि पठेद्विप्रः प्रयतात्मा दिने दिने ।
तस्य सायुज्यतां देवो ददाति वृषभध्वजः । ।२ ० ६।।
मङ्गल्यं परमं पुण्यं मेध्यं सर्वभयापहम् ।
स्थानानां कीर्तनं शम्भोर्नित्यं कुर्याच्छुचिर्नरः । ।२ ०७।।

- - - - - - - - -- - - -

१५६ कर्म शुभं - ख. । १५७ भद्रेश्वरे (?) । १५८ भयावहम् - क. । १५९ दशाश्वमेधान्प्राप्नोति - क. टि. । १६० पशुपत्वाद्विमुच्यते - क. । १६१ तन्दृष्ट्वा न पुनर्मर्त्यो - ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

इति गिरिवरपुत्रीविष्णुगङ्गाधरस्य१६२
जगति वसतिरेषा सर्वकामप्रदा ते ।

मुनिवरसुतशिष्टा१६३ पापसंशुद्धिकर्त्री१६४

वद किमपरमन्यद् व्यास तुभ्यं वदानि१६५ । ।२ ०८।।

इति स्कन्दपुराणे शिवायतनवर्णने१६६ सप्तषष्ट्युत्तरशततमोध्यायः१६७

सूत उवाच

श्रुत्वा कथामायतनानुबद्धां२ चन्द्रार्धबिम्बा३ स्थितमौलिनस्तु ।

व्यासो मुनिस्तं वचनं बभाषे ब्रह्मात्मजं ब्रह्मविदं मुनीन्द्रम् । । १ । ।

धर्म्या४ सुपुण्या भगवन् त्वयैषा गुह्या कथा मे विधिवत् प्रदिष्टा ।

स्थानानि शम्भोर्दयितानि कोन्य एवं परिज्ञातुमृषिः५ समर्थः ।। २ ।।

इच्छामि वेत्तुं त्रिपुरं प्रदग्धमेकेषुणा दिव्यपिनाकधर्त्रा ।

यथा पुरा भक्तवरप्रदेन६ तन्मे मुने ब्रूहि यथाप्रवृत्तम् ।। ३।।

पृष्टस्तथैवं मुनिना मुनीन्द्रः प्रश्नं यथावत् कथयञ्चकार ।

दग्धं यथा तत् त्रिपुरं तथा त्वं शृणुष्व पुत्रेति वचो ब्रुवाणः७ । ।४।।

तस्मिन् हते दैत्यवृषेन्द्रसिंहे पुरा हिरण्याक्षसुते प्रवीरे ।

भग्नेषु दैत्येषु सदानवेषु मयो बभूवाधृतिदुःखतप्तः । ।५। ।

स विश्वकृद्दानवराजलक्ष्म्या रत्येव हीनो मकरध्वजोभूत् ।

आदाय दैत्यं स हि तारकाक्षं विद्युत्प्रभं चेन्द्रसमप्रभावम् ।।६ । ।

तपश्चचारोग्रमहीनकर्मा८ दैत्यौ च तावन्धकतुल्यवीर्यौ९ ।

ते शीतकाले हिमपर्वतस्था ग्रीष्मे च पञ्चज्वलनाभितप्ताः । ।७। ।

व्यभ्रे पयःप्लावितभूमिभागे चेरुस्तपः प्रावृषि च प्रयत्ताः१० ।

तेषामगाद्दिव्यसमासहस्रं तथा सुतीव्रे तपसि स्थितानाम् ।।८ । ।

- - - - - - - - -- - - -

१६२. स्य च - क. । १६३. शिष्या - क. । १६४ ... शुद्धकर्त्री - क. । १६५ वदामि - ख । १६६ तीर्थवर्णने (?) - ख. । १६७ अ. २१५ - ख ।

१ व्यास - क. । २ बद्धा - क. ख. । ३ बिम्ब - क. । ४ धर्मा - ख., ब्रह्मन् - क. । ५ ज्ञातुमृषे - (?) । ६ भक्तिवरप्रदेन - क. ख. । ७ भ्युवाच - ख. । ८ तपश्चकारोग्रमहीनकर्मा - क. । ९ कल्पौ - क. ख । १० प्रयत्नात् - ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

चर्मास्थिशेषा ज्वलनप्रभावास्तपो११ विशेषाद् दितिपुत्रसिंहाः ।

आदित्यतेजःप्रतिमानवीरा१२ बभूवुरादित्यवपुःप्रकाशाः । ।९।।

पितामहस्तानभिगम्य सर्वान् प्रियं१३ बहूक्त्वा वचनं बभाषे ।

तप्तं तपो वो विगतप्रमोहा वरं त्विदानीं वृणुतेति हृष्टाः१४ । । 8.168.१० ।।

तं प्राञ्जलिर्भूमिनिविष्टजानुर्मयः सुरेशं प्रणतोभ्युवाच ।

अवध्यतामप्रतिमं बलञ्च ज्ञानं च दिव्यं परमं सुखं च ।।१ १ ।।

मृत्युर्यथा नो१५ न भवेच्च देव वरं प्रयच्छैनमभीप्सितं१६ नः ।

करोम्यहं यच्च सुरेश दुर्गं त्रिभिः पुरैर्दिव्यविमानकल्पैः । ।१२।।

तन्मे भवेत् सर्वसुरैरगम्यं स्वच्छन्दसंस्थानगतिप्रचारम् ।

इत्येवमुक्तो१७ दनुजाधिपेन ब्रह्मा वचस्तं मयमाबभाषे ।। १३ ।।

दातुं न शक्यो वर एष१८ तुभ्यं तस्मात् परं१९ सान्तरमेव चान्यम्२० ।

त्वं पुत्र याचस्व ततः प्रदास्ये चिन्ता च ते मा दनुजान्यथाभूत् ।।१४। ।

ततो मयः प्राह वचो विमूढो वरो यथा मार्गित एव नोस्तु ।

ब्रवीमि यच्चान्यदहं२१ सुरेश तन्मेर्हसि त्वं प्रददातु मद्य ।। १५। ।

पूर्णे सहस्रे त्रिपुरं२३ समानां समेष्यते ह्यर्धनिमेषमात्रम्२४।

तस्मिन्क्षणे यस्त्रिषु२५ संगतेषु पुरेषु दिव्येषु सुरप्रवीर । ।१६।।

एकेषुणा तत्२६ त्रिपुरं दहेत स नो विनाशी त्रिपुरस्य२७ भूयात् ।

श्रुत्वा ततस्तद्वचनं मयस्य ब्रह्मा वरं तं हृषितान्तरात्मा ।

प्रादादभीष्टं दनुजाधिपाय२८ दत्त्वा च तूर्णं स्वपुरे जगाम ।।१७।।

ततो मयस्तत्त्रिपुरं ससर्ज जगद्विधातेव पुरादिकल्पे ।

अयोमयं तत्प्रथमं चकार ततोपरं राजतमद्रिकल्पम् ।। १८ ।।

तृतीयमन्यत्पुरमाशु हैमं ससर्ज मेरोरिव शृङ्गमुच्चम्२९ ।

सृष्टं ततस्तत्त्रिपुरं मयेन स्वर्गस्य रूपं प्रजहार दिव्यम् । । १९।।

- - - - - - - - -- - - -

११ ततो - क., .. स्तपो, - ख.,.. .तपो (?) । १२ प्रतिमान्यवीरा - क. ख. । १३ प्रियान् - क. । १४ हृष्टः - क. ख । १५ यथातो - ख ' १६ प्रयच्छेत - क, प्रयच्छेत - ख, प्रयच्छैतदभीप्सितं (?) । १७ मुक्तेः - क, क्ते - ख. । १८ शक्यामरता हि (?) । १९ वरं - क । २० मेतत् - ख, चान्यत् - क । २१ महं - ख । २२ प्रदातु ? र । २३ सहस्रेतु पुरं - क ख. । २४ चार्धनिमेषमात्रम् - ख. । २५ यः सह - घ. । २६ तं - क. । २७ विनाशस्त्रिपुरस्य - क. । २८ -.धिपस्य (?) । २९ ...मुच्चै (?) ।

- - - - - - - - -- - - -

899

द्वारैर्मनोज्ञैर्वडभीगवाक्षैर्बीथ्यङ्गणैर्हेममयैः३० सुयुक्तम् ।

चन्द्रांशुसंसृष्टतलैश्च हर्म्यैः शीतानिलाह्लादसुखप्रवेशैः३१ । ।8.168.२० । ।

मुक्ताप्रवालैर्मणिखण्डचित्रै३२ रालम्बितैश्चित्रतडित्प्रकाशैः ।

ध्वजैर्विचित्रैः पवनावधूतैश्चलत्पताकाभिरतीव रेजे । । २१ । ।

प्रासादपंक्तिस्थितरत्नखण्डै३३ र्महामणीन्दुद्युतिसन्निकाशैः३४ ।

सतोरणाभ्युच्छ्रितहर्म्यपृष्ठैरलकृतं तत् त्रिपुरं रराज । । २२ । ।

सर्वर्तुपुष्पैः फलितैर्मनोज्ञैर्वृतं समन्तात्तरुभिर्महोच्चैः ।

रम्यस्तथोद्यानशतैरुपेतं प्रभ्रान्तषट्पादमयूरहंसैः । । २३ । ।

वापीभिराक्रान्तविहङ्गमाभिः प्रफुल्लनीलोत्पलसंवृताभिः३५ ।

दैत्यालयं तच्छुशुभे तथैव प्रनृत्तकेकाविहगैस्सरोभिः३६ ।। २४। ।

तथा नखोद्भिन्नपयोधराभिराकर्णरक्तान्तविलोचनाभिः ।

सव्रीडमीषच्चपलेक्षिताभिर्योषिद्भिराकीर्णमतीव रेजे ।। २५। ।

लौहं पुरं यत्तदधश्चकार तत्तारकाक्षाय मयः प्रदत्वा३७ ।

पुर द्वितीयं रजतामयं यद्विद्युत्प्रभायासुरराजभर्त्रे । ।२६। ।

हैमं तृतीयं स्वयमेव दिव्यं जग्राह राजा मय आत्मनोर्थे ।

अधिष्ठितं तत्त्रिपुरं तदाभूत्समं त्रिभिस्तैर्दनुराजसिंहैः ।।२७।।

ते सर्वतः स्वः३८ प्रभवान्३९ विजित्य४० प्रियासहायाः सहमित्रभृत्यैः ।

सुखानि तस्मिन् विविधान्यवापु४१ स्त्रैलोक्यचिन्तामविचिन्तयन्तः४२ । । २८। ।

ते दर्पमोहप्रतिबद्धरागा न्यूनानमन्यन्त बलेन देवान् ।

मत्वा च तेषां प्रसभं निपत्य४३ नानाविधाश्चक्रुरतीव पीडाः ।।२९। ।

वनानि वैभ्राजपुरस्सराणि संछिन्नवीरुत्कुसुमानि चक्रुः ।

वापीः प्रचक्रुः कमलैर्विहीना जहुश्च रम्भादिपुरस्सरास्ताः ।।8.168.३ ० । ।

सन्त्रस्तगात्रीः४४ सुरयोषितस्तैरन्याश्च४५ चक्रुर्महतीः प्रपीडाः ।

तेषामतीतः सुमहानथैवं प्रकुर्वतां देवविनाशनानि४६ । ।३ १ ।।

- - - - - - - - - -- - - -

३० वींथ्यगंनैर्हैममयैः - ख. । ३१.. प्रदेशैः - ख । ३२ दण्डचित्रै - ख । ३३ स्थिररत्नखण्डै - ख. । ३४ मणीन्द्रद्युतिसन्निकाशैः (?) । ३५ प्रस्फुल्लनीलोत्पलसंवृताभिः - क । ३६ विहगाप्सरोभिः - ख.। ३७ प्रदाय(?) । । ३८ सर्वसम्पत् - ख. । ३९ स्वप्रभवान् - क. । ४० वा विजित्य - क., वाभिलभ्या - ख. ।

४१ ...न्यथाभू - ख. । ४२ सौख्यामाविचिन्तयतः - ख. । ४३ त्वा - ख, । ४४... गात्र्यः - क. । ४६ स्ता अन्याश्च (?) । ४६ विनाशकानि - क. ।

- - - - - - - - -- - - -

कालो४७ मयं प्रत्यथ जातकोपाः४८ संगत्य सर्वे त्रिदिवौकसेशाः ।

वृत्तं यथा सर्वमशेषतस्तन्न्यवेदयन्नाशु पितामहाय ।।३ २। ।

तानाह देवः कमलासनस्थः सर्वान्सुरेशान्परिसान्त्वयित्वा ।

महाबलास्ते त्रिपुरासुरेन्द्रा हन्तुं न४९ शक्या हि५० बलाद्भवद्भिः । ।३ ३ । ।

तस्मादयं विष्णुरहञ्च युष्मान् प्रगृहय शम्भुं शरणं प्रयाम ।

गतिः सदा नः शशिभृत् सुरेशाः स तान्५१ बलाद्धंस्यति शूलपाणिः । ।३४।।

तथेति तेपि प्रणिपत्य देवा ब्रह्मार्कशक्रानिलपावकाद्याः ।

कैलासमागम्य सुरेश्वरेशं दृष्टवा हरं तुष्टुवुरादृतार्थाः । ।३५। ।

नमस्त्रिलोकेश्वरवन्दिताय प्रियाधरायामितविक्रमाय ।

नमोस्तु चन्द्रार्धजटाकलापकान्ति५२ प्रभोद्योतितशेखराय ।।३६। ।

त्रैलोक्यदेवाय नमोस्तु नित्यं पिनाकचापाय नमस्तथैव ।

नमः प्रदीप्तासिपरश्वधाय त्रिशूलहस्ताय नमोस्तु नित्यम् ।।३७।।

नमो नमो नन्दिवरप्रदाय जगच्छरण्याय सुरेश्वराय ।

नमः सदा भक्तवरप्रदाय नमोस्तु यक्षेशवरप्रदाय । ।३८ ।।

स्थिताय नित्यं हिमवद्गिरीन्द्रे कैलासवासाय नमस्सदैव ।

नमो विमुक्ते शनिकेतनाय स्थिताय सर्वत्र च ते नमोस्तु । । ३९। ।

भस्माङ्गलिप्ताय कपर्दिने च नमोस्तु नित्यं वृषभस्थिताय ।

दिग्वाससे श्वेतवरप्रदाय सर्वर्द्धियुक्ताय जगद्विधात्रे ।।8.168.४० । ।

हर्यर्कशक्राग्निपितामहानां स्रष्ट्रे नमो देव - - -राय ।

सूक्ष्माय नित्यं परमेश्वराय नित्यं नमः सर्वगताय धात्रे ।।४१ । ।

नमः परायातिपरे पुमांसे५३ पुराय षड्विंशकसंज्ञिताय ।

नमोस्तु शर्वाय धनुर्धराय सर्वाय५४ सर्वप्रभवाय नित्यम् ।।४२। ।

सोमानिलार्कज्वलनाम्बु५५भूमिव्योमात्मकायादिसृजे नमोस्तु ।

पूष्णो५६ नमो दन्तविनाशनाय५७ कामाङ्गनाशाय नमोस्तु नित्यम् ।।४३ । ।

- - - - - - - - - -- - - -

४७ ततो - क. ख. । ४८ ते प्रति जातकोपाः - ख. । ४९ हि - क. ख. । ५० न - क. ख. । ५१ तं - ख. । ५२ कान्त - ख । ५३ पराय पुंसे (?) । ५४ सर्वस्य - क. ख. । ५५ सोमानलार्कज्व- लनाम्बु - क. ख. । ५६ पूष्णे - क । ५७ दन्तविनाशकाय - क. ।

- - - - - - - - - -- - - -

नमः प्रधानाय पराय पुंसे योगाधिगम्याय सदा नमोस्तु ।

रौद्राय सौम्याय वपुष्मते च नमो नमः सर्वजगत्सृजे च । ।४४। ।

विद्यासृजे धर्मसृजे नमोस्तु स्रष्ट्रे नमो यज्ञसुरासुराणाम्५८ ।

नमस्तृतीयेक्षणधारिणे च नमो नमो नीलशिखण्डिने च । ।४५। ।

नमोस्तु नित्यं पुरुषोत्तमाय श्मशानवासाय नमः सदैव ।

नमोस्तु दैत्यान्धकनाशनाय नमः सदा मोहविनाशनाय । ।४६ ।।

तमोविनाशाय५९ नमोस्तु नित्यमज्ञाननाशाय नमोस्तु नित्यम६० ।

नमः सदा मोक्षवरप्रदाय नमः सदायामृतसंस्थिताय६१ ।।४७। ।

भर्त्रे नमो भूमिधरेन्द्रपुत्र्याः पित्रे कुमारस्य नमोस्तु नित्यम् ।

नमोस्तु वित्तेशवरप्रदाय नमः सदा शुक्रवरप्रदाय । ।४८। ।

ब्रह्मात्मने ब्रह्मसृजे नमोस्तु नमो नमो देवसृजे६२ विधात्रे ।

नमोस्तु दक्षामरयज्ञहन्त्रे६३ नमोस्तु चण्डेशवरप्रद्राय । ।४९। ।

योगेश्वरायामरसंस्तुताय नमोस्तु रुद्राय पराय धाम्ने ।

हराथ शर्वाय शिवाय गोप्त्रे नमोस्तु भीमाय च शम्भवे च । ।8.168.५ ० ।।

गुणैर्विहीनाय गुणोत्कटाय गुणेष्वतीताय गुणास्थिताय ।

गीताय सांख्ये पुरुषाय नित्यं नमोस्तु योगोपनिषत्स्थिताय । ।५१ । ।

महापुराणाय परात्पराय स्थूलाय सूक्ष्माय नमस्सदैव ।

प्रसाद्यमानः कुरु नः प्रसादं तुष्टः परेशान वरं प्रयच्छ ।

शम्भुस्तथैवं स्तुवतां सुराणां ब्रह्मेन्द्रविष्ण्वर्कपुरःसराणाम् । ।५२।।

प्रीतस्तया६४ स्तोत्रविशेषभक्त्या जगाद वाक्यं परमाद्भुतार्थम ।

तुष्टोस्मि देवा शृणुताद्य शीघ्रं समीहितं वो यदि किञ्चिदस्ति ।

दातास्मि सर्वं तदशेषतोद्य किञ्चिन्न युष्मभ्यमदेयमस्ति ।।५३ । ।

इति स्कन्दपुराणे त्रिपुरवधोपक्रमे६५ देवतावरप्रदानं६६ नाम
अष्टषष्ट्युत्तरशततमोध्यायः६७

- - - - - - - - -- - - -

५८ धर्म .. - ख., सर्वसुरासुराणाम् (?) । ५९ मनोनिवासाय - क. ख । ६० च ते नमोस्तु - ख । ६१ सदैवामृतसंस्थिताय (?) । ६२ वेदसृजे (?) । ६३... पात्रे - ख । ६४ प्रीतस्त्वया - क । ६५ त्रिपुरवधे - ख. । ६६ वरप्रदानो - ख. । ६७ २१६ - ख ।

- - - - - - - - -- - - -

902

देवा ऊचुः

ब्रह्मदत्तवरैर्देव मयाद्यैर्दानवैस्त्रिभिः ।

दुर्गं तत्त्रिपुरं कृत्वा बाध्यामो बलदर्पितैः । ।१ । ।

हृता अप्सरसः१ सर्वा ध्वंसितानि वनानि च ।

सर्वान्देवान्निहन्मोद्य श्वो हन्मेति च तेब्रुवन् ।।२।।

न तेषां निग्रहे शक्तो ब्रह्माप्येष पितामहः ।

विष्णुर्वापि महादेव तेन नः सुमहद् भयम् । ।३ ।।

तद् यथा त्रिपुरं नश्येत् ते च स्युर्निहता यथा ।

तथा कुरु सुरश्रेष्ठ वरोयन्नः प्रदीयताम् ।।४।।

इति विज्ञापितः शम्भुस्सर्वैस्तैर्हि सुरोत्तमैः ।

इदमाह महातेजाः सुरानाश्वासयन्निव । । ५। ।

शतमंशं सुरेशा वै गृहीत्वा मम तेजसः ।

रुद्रतेजोमया भूत्वा दानवान् विनिहंस्यश्च । । ६ ।।

ततस्ते पुनरेवेशं प्राहुर्वाक्यमिदं सुराः ।

शक्ताः सहस्रमप्यंशमुद्वोढुं न वयं तव ।।७। ।

का नः३ शक्तिः सुरेशान तेजो माहेश्वरं परम् ।

द्रष्टुं धारयितुं वापि प्रसादं कुरु नः४ प्रभो । ।८। ।

न कथञ्चिद्वयं शक्तास्तान्हन्तुं दानवान् बलात् ।

भगवन् स्वयमेव त्वं त्रिपुरं जहि शङ्कर ।।९ । ।

तेभ्यः किल वरो दत्तो ब्रह्मणानेन५ शूलधृक् ।

दिव्ये वर्षसहस्रे तु समेष्यति पुरत्रयम् । । 8.169.१० । ।

निमेषार्धं क्षणे तस्मिन्नेतद्वस्त्रिपुरं बली ।

सकृदेकमिषुं क्षिप्त्वा यः प्रधक्ष्यति दानवान् । । ११ । ।

भविष्यति स वो मृत्युर्नान्यथा मरणं हि वः ।

तच्च कर्तुं न शक्ताः स्मः प्रसादं तेन नः कुरु । ।१ २ ।।

- - - - - - - - - -- - - -

१ ह्निता अप्सरसः - क. । २ स्तथा - क. । ३ तु - क- ख, ४ कुरुत - क. ख । ५ तेन - क. ।

- - - - - - - - - -- - - -

ततः स भगवान्देवः प्रणतान् वृषभध्वजः ।

पुनराश्वासयन् प्राह समुद्विग्नान् दिवौकसः । । १३ । ।

यद्येवं सुरशार्दूलास्त्रिपुरं दुर्गमं महत् ।

इषुमेकं सकृत् क्षिप्त्वा प्रधक्ष्ये निमिषे क्षणे । ।१४।।

ब्रह्मविष्णुप्रियार्थं हि शक्रस्यानुग्रहाय च ।

त्रिपुरं रथमास्थाय हंस्यामि स्वयमेव तत् । ।१ ५।।

क्रियतां स रथः सज्जो यमारुह्य६ दिवौकसः ।

धक्ष्यामि त्रिपुरं दुर्गमाक्रान्तं दानवैस्त्रिभिः ।। १ ६। ।

यादृशश्च हि मां वोढुं शक्तः स्यात् सुरपुङ्गवाः ।

बलवान् हिमवत्कल्पः७ कर्तव्यस्तादृशो रथः । । १७।।

ततो देवाः प्रणम्येशं प्रहृष्टमनसोभवन् ।

रथं च सहिताः सर्वे कल्पयामासुरुत्तमम् ।। १८। ।

ततः स भगवान् ब्रह्मा तथा विष्णुहुताशनौ ।

सर्वदेवमयं दिव्यं चक्रुस्तं रथमुत्तमम्८ । । १ ९।।

धातारं भास्करं शक्रं पवनं धनदं यमम् ।

वसून् रूद्राँस्तथादित्यान् गन्धर्वानश्विनावपि । ।8.169.२ ० ।।

गरुडान् पर्वतान्नागान् गुह्यकान्समहोदधीन् ।

ऋषीँतु सिद्धाँस्तथा यक्षान् ग्रहाँ - - - - - ।२१ ।।

 - - - - सितं कालं तथा चैव वनस्पतीन् ।

दिवसानि मुहूर्तानि क्षणान् काष्ठालवाँस्तथा ।।२ २। ।

अयने च ऋतून्मासान् पक्षान् संवत्सराँस्तथा९ ।

स्थावरं जङ्गमं यच्च नक्षत्राणि तथैव च ।।२३ ।।

अष्टौ देवनिकायाँस्तान् रथे तस्मिन्नकल्पयन् ।

काँश्चिच्चक्रद्वये चक्रुः प्रताप - - - - - । ।२४। ।

- - - श्चिद्रथेचान्यान् युयुजुः सुरपुङ्गवान् ।

कृत्वाश्वाँश्चतुरो वेदान् रथे तस्मिन्न्ययोजयन् ।।२५।।

- - - - - - - - -- - - -

६ यत्रारुह्य - क. । ७ हिमवत्तुल्यः - ख. । ८ रथत्तमम् - क. । ९ कालान् - क., संवत्सराणि च - क, ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

904

सम्वत्सरमयं चक्रं धनुर्गिरिमयं तथा ।

ज्याञ्चैव१० धनुषश्चक्रुर्देव देवीं जगत्स्थितिम् । । २ ६। ।

ते तमेवंविधं११ देवा रथमग्र्यमचीकरन् ।

सर्वदेवमयं कृत्वा गिरिकल्पं रथोत्तमम् । ।२७। ।

विष्णुः पितामहोग्निश्च प्रणम्य परमेश्वरम् ।

रथः१२ सज्ज इति१३ प्राहुर्विनाशाय सुरद्विषाम् । ।२८ ।

ततः स भगवाञ्छम्भुः स्तूयमानः सुरैस्त्रिभिः ।

अवैक्षत१४ रथं दिव्यं सर्वदेवमयं कृतम् । ।२९ । ।

सुकृतं साध्विति प्रोच्य धनुर्जग्राह तन्महत् ।

तत्प्रगृह्य धनुर्दीप्तं सर्वतेजोमयं परम् । । 8.169.३० ।।

अधश्चोर्ध्वञ्च संप्रेक्ष्य तुतोष भुवनेश्वरः ।

पितामहं ततो वीक्ष्य प्रोवाच वचसां पतिः१५।। ३१ । ।

रथ एष धनुश्चैतत्१६ त्वया ब्रह्मन् सुकल्पितम्१७ ।

दग्धव्यं त्रिपुरं येन तमिषुं शीघ्रमानय । । ३२ । ।

ततः प्रोवाच तं ब्रह्मा प्रणम्य वृषभध्वजम् ।

रथ एष कृतो देव धनुरेतच्च ते मया । ।३ ३ । ।

तमिषुं भगवानेव तद्योग्यं कर्तुमर्हति ।

ततः पार्श्वस्थितौ दृष्ट्वा शम्भुविष्णुहुताशनौ । । ३४। ।

दृष्टिपातेन तौ देवौ समाह्वयदरिन्दमः ।

तौ द्वावञ्जलिमाधाय१८ सुरेशानमुपस्थितौ । ।३ ५। ।

स्वयमेव ततश्चक्रे शम्भुर्विष्णुं शरोत्तमम् ।

ओषधीनां पतिं सोमं पुंखे तस्य न्ययोजयत् । । ३ ६। ।

शल्यं च पावकं चक्रे ब्रह्माणं स१९ ततोब्रवीत् ।

सारथिः को रथे ब्रह्मँस्त्वयेह परिकल्पितः ।। ३७। ।

तमुवाच ततो ब्रह्मा प्राञ्जलिर्जगतः पतिम् ।

मह्यं ददासि यद्याज्ञा२०महमेव हि सारथिः ।। ३८।।

- - - - - - - - -- - - -

१० ज्याश्चैव - क. । ११ विधा - क । १२ रथ - क. । १३ सज्जमिति - क । १४ अवेक्षत - ख १५ पतिम् - क. ख. । १६ धनुश्चैव - ख । १3 सुकल्पितौ - ख. । १८ द्वौ तावञ्जलिमाधाय - क. ख. । १९ च - क. ख. । २० यद्याज्ञां स्वय - क. ।

- - - - - - - - -- - - -

प्राप्स्ये२१ किमपरं देव सारथ्यादधिकं तव ।

सर्व शोभनमित्युक्त्वा ततो देवः पिनाकधृक् ।।३९।।

हस्ते प्रगृह्य देवेशमारुरोह रथोत्तमम् ।

रुद्रपारिषदा२२ ये च नन्दीश्वरपुरोगमाः ।।8.169.४० ।।

शंकुकर्णपुरोगाश्च ये च चण्डेश्वरादयः ।

गणेश्वरा महायोगास्त्र्यक्षाः पट्टिशपाणयः । ।४१ । ।

नानाशस्त्रप्रहरणा नानायुद्धविशारदाः२३ ।

नानाभरणवस्त्राश्च२४ नानाविद्याविशारदाः । ।४२। ।

वादयन्तः समं वाद्यान्२५ भेरीशंखस्वनान्२६ बहून् ।

आजग्मुर्गणमुख्यास्ते सहस्राणि चतुर्द्दश । ।४३ । ।

नानाविधानां पुष्पाणामुपरिष्टात् सहस्रशः ।

निपेतुर्वृष्टयो मूर्ध्नि रथस्थस्य पिनाकिनः । ।४४। ।

स्वयमेव च वाद्यानि विनेदुः सर्वतोदिशम् ।

रथे युक्ताश्च२७ ते सर्वे२८ देवदेवस्य शूलिनः ।।४५।।

अशक्ता भारमुद्वोढुं मुमुहुर्देवता२९ भृशम् ।

ततस्तान्देवदेवेशो ज्ञात्वा मूढान् दिवौकसः । ।४६।।

सहनीयं३० वपुश्चक्रे सुरास्ते३१ मुमुहुस्ततः ।

अथास्मिन्नन्तरे व्यास नारदो भगवान्मुनिः ।।४७।।

जगाम त्रिपुरं शीघ्रं विश्वकर्मदिदृक्षया ।

अथागतमृषिं दृष्ट्वा विश्वकर्मा मयस्तदा ।।४८।।

संपूज्य परया भक्त्या ननाम मुनिसत्तमम् ।

स दत्त्वा ह्याशिषस्तस्मै वेत्रासन उपाविशत्३२ । ।४९। ।

उपविश्यासने तस्मिन्मयमाह महामुनिः ।

प्रसाद्य दैवतैस्सर्वैरेष३३ देवो वृषध्वजः ।।8.169.५ ० ।।

- - - - - - - - -- - - -

२१ प्राप्ये - क. । २२ रुद्राःपारिषदा - ख । २३ नानायुधविशारदाः - क. । २४ चरणवक्त्राश्च - क. । २५ वाद्यं - क. । २८५ शंखभेरीस्वनान् - ख । २७ रथयुक्ताश्च - क., रथं युक्तं च - ख । २८ सर्वे ते - क. । २९. दैवता - क. ख. ' ३० वहनीयं (?) । ३१ सुराश्च - क. ख. । ३२ मुपाविशत् - क. । ३३ देवतैस्सवैरेष - क. ख ।

- - - - - - - - -- - - -

906

आनीतस्त्रिपुरं हन्तुमत्र यत्साधु तत्कुरु ।

रथं३४ देवमयं३५ दिव्यं३६ समारुह्य जगत्पतिः ।।५१ ।।

ब्रह्माणं सारथिं कृत्वा स्वयमायाति शङ्करः ।

नारदस्य वचः श्रुत्वा स तदा दानवाधिपः ।।५२।।

तारकाक्षं समाहूय विद्युन्मालिनमेव च ।

तथान्यानसुरान् भ्रातृन् बाणनेमिपुरस्सरान् ।।५३। ।

नारदेन यदाख्यातं३७ सर्वमश्रावयत्तदा ।

तच्छ्रुत्वा दैत्यराजस्तु तारकाक्षोब्रवीदिदम् । ।५४ ।।

न तवास्ति समः कश्चित् त्रैलोक्ये सुरपुङ्गव३८ ।

योधयेन्निर्भयो यस्त्वां चिन्तां त्वं मय मा कृथाः ।।५५। ।

किमत्र चिन्त्यते राजन् सर्वेवध्या३९ यदा वयम् ।

कस्य तत्त्रिपुरं हन्तुं शक्तिर्विद्येत दानव ।। ५६।।

संगत्य दैवतास्सर्वे यदि योद्धुमिहागताः ।

पश्य तान्निहतानद्य४० मयैवैकेन दैत्यप । ।५७। ।

दुर्बलः कुरुते भेदं दानं सान्त्वमथापि वा ।

प्रणामं ज्यायसः शत्रोर्वयन्तु बलिनः सदा ।।५८। ।

दुर्बलस्य रिपोर्दण्डो बलिना विजिगीषता ।

कर्तव्यो विक्रमैणेति प्राह शुक्रस्तदा गुरुः । ।५९। ।

तद्वयं बलिनो दैत्या हीनाश्च४१ त्रिदिवौकसः ।

हत्वा दण्डेन तान् सर्वान् स्थास्यामो निर्वृताः सुखम् ।।8.169.६० ।।

तारकाक्षवचः श्रुत्वा विद्युन्माली वचोब्रवीत् ।

ममाप्येतदतीवेष्टं४३ राज्ञोस्य वचनं शुभम् । ।६ १ । ।

न शक्ता योद्धुमस्माभिर्देवता बलवर्जिताः ।

ते चेद्योत्स्यन्ति संमूढाः प्रयास्यन्ति ततः क्षयम् । ।६२।।

- - - - - - - - -- - - -

३४ रथे - क ख. । ३५ देवमये - क. ख. । ३६ दिव्ये - क. ख । ३७ यथाख्यातं - क. । ३८.. पुङ्गवः - क. । ३९ सर्वावध्या - क. ख. । ४० पश्ये(श्यै)तान्निहतानद्य - क. ख. । ४१ -..स्ते - ख. । ४२ तत् - क. । ४३ प्येतदतीवेष्टं - क., वमतीष्टं - ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

अन्योन्यन्तु वयं युद्धादुपायं तेषु युञ्ज्महे ।

युद्धे नैव सदा दैत्याः प्राप्नुवन्ति४४ जयं परम् । ।६३ ।।

अद्य हत्वा सुरान्सर्वान् कुरु राज्यं त्रिविष्टपे ।
त्रैलोक्यं निर्वृतो भुंक्ष्व त्वमिन्द्रो भव विश्वकृत् । ।६४। ।
सप्तलोकेश्वरं त्वद्य पश्यामस्त्वां४५ पुरन्दरम् ।
हिरण्यकशिपुं स्मृत्वा हिरण्याक्षं च दैत्यप४६ । ।६५। ।
भोक्तारौ जगतो राज्यं त्वं प्रयाहि तयोर्गतिम् ।
ततः श्रुत्वा मयो व्यास विद्युन्मालिविभाषितम् । ।६६।।
नैतदेवमिति प्राह कम्पयन्नसकृच्छिरः४७ ।
यस्तुल्यः स्वबले शत्रुर्हीनो वा दैत्यपुङ्गवाः ।।६७।।
बले वा यो भवेज्ज्यायानेकजातिवपुर्धराः४८ ।
बुधास्तस्मिन् प्रयुञ्जन्ति तदुपायचतुष्टयम् । ।६८ ।।
समा दिवौकसोस्माकं बलेनासुरपुङ्गवाः ।
तैर्देवैः सार्धमस्माकं युक्तं सामादियोजनम् ।। ६९।।
य४९ एष भगवानीशः सर्वभूतेश्वरेश्वरः ।
अस्माकं देवतानाञ्च स्रष्टा हर्ता च स प्रभुः ।।8.169.७० । ।
स हन्तुं स्वयमायाति उपायस्तस्य कीदृशः५० ।
प्रणामः संश्रयश्चैव गुणोपायौ५१ कपर्दिनः ।।७१ । ।
द्वाविमौ५२ साधने तस्य प्रयोज्याविति५३ मे मतिः ।
यदि कार्कश्यमास्थाय योधयामः पिनाकिनम् । ।७२। ।
तस्य जिह्मेक्षितेनैव निहताः स्म ततोसुराः५४ ।
ब्रह्माद्याः शरणं शम्भुमर्दिता५५ यान्ति शान्तये ।।७३ । ।
योभियुक्तः स्वयं तेन शरणं तस्य को भवेत् ।
यस्य सर्वमिदं दैत्या ब्रह्मादि प्रथितं जगत् । ।७४। ।

- - - - - - - - -- - - -

४४ प्राप्नुवन्तो - क. ख. । ४५ पश्यामस्त्वा - ख. । ४६ दैत्यपम् - क. । ४७ च्छिरम् - क. । ४८ नैकजातिवपुर्धराः - क । ४९ स - ख. । ५० स्वयमायात - क., -. मायातुमुपायस्तस्य - ख. । ५१ द्वावुपायौ (?) । ५२ द्वे इमे (?) । ५३ प्रयोज्ये इति (?), प्रयोज्यमिति - क, । ५४ तयासुराः - क । ५५ ... मार्दिता - क. ख ।

- - - - - - - - -- - - -

अभिध्यानात् क्षणेनैव प्रणश्येत भवेदपि ।

यो हेतुरपवर्गस्य कारणं जगतश्च यः ।।७५। ।

कीदृशं तेन युद्धं नो देवदेवेन शम्भुना ।

किन्न वेत्थ शिशुप्रज्ञा५६ लोष्टुगिर्यो५७र्यदन्तरम् । ।७६ । ।

भवन्तो लोष्टवो भूत्वा गिरिकल्पमुमापतिम् ।

ईप्सध्वे५८ मोहिता युद्धे कालपाशेन यन्त्रिताः । ।७७। ।

अहं भक्तो महादेवं जाने५९ तस्य बलान्तरम् ।

स प्रणाममुपस्थास्ये न योत्स्ये शम्भुना सह । ।७८ ।।

यदि यूयमपि प्राज्ञा मम शुश्रूषवो यदि ।

मा कृढ्वं६० शम्भुना युद्धं गच्छध्वं शरणं शिवम् । ।७९।।

तमेवं वादिनं श्रुत्वा विश्वकर्माणमूर्जितम् ।

नारदो भगवान् प्राह दानवान्तकरं वचः । ।8.169.८० ।।

विश्वकर्मन् यत्त्वयेद६१ मुक्त विस्तरशोर्थवत् ।

सर्वं युक्तमिदं किन्तु कालोयं नास्य वर्तते६२ । ।८ १ । ।

भवतां तत्तपः क्षीणमैश्वर्यं भुक्तमेव च ।

क्लीबतामपि६३ कुर्वन्तो यूयं नक्ष्यथ६४ दानवाः ।।८२।।

वृतः सर्वामरैः शम्भुर्वधार्थं६५ भवतामिह ।

प्रणतानप्यसौ युष्माँस्तत्प्रियार्थं निहंस्यति । ।८३ ।।

कथं दनुसुता भूत्वा राजानो बलदर्पिताः ।

भीता मृत्युं जिगीषध्वं कृपणा इव दानवाः । ।८४। ।

प्राप्स्यथाधिकमैश्वर्यं त्यक्ष्यथासून्६६ रणे यदि ।

विना युद्धं विपन्नानामशुभा वो गतिर्भवेत् । ।८५। ।

अपि चेद्यदि हन्येध्वं६७ देवदेवेन शूलिना ।

प्रमथेन्द्रास्ततो६८ यूयं भविष्यथ६९ न संशयः । ।८६। ।

\- - - - - - - - -- - - -

५६ प्राज्ञा - क ख । ५७ लेष्टुगिर्यो - ख. । ५८ ईप्सध्व - क. ख. । ५९ जानन् - ख. ६० कृथा (ध्वं) - ख । ६१ यत्त्वया विश्वकर्मेदं - क ख । ६२ सांप्रतम् (?) - ख. ६३ क्लीबोनामपि - क., क्लीबाना .. - ख. । ६४ नशत् - क ख । ६५ व्यास वधार्थ - क. । ६६ त्यक्षयासून् - क. ख. । ६७ हन्यध्वं - क. ख. । ६८ मृतो (ता) - ख. । ६९ भवितासे - क. ख. ।

\- - - - - - - - -- - - -

909

गुणं सन्धिगतं नास्ति युष्माकं देवतैस्सह७० ।

विग्रहे वो मतिर्युक्ता सा च व्यक्ता वयं च वः (?) । ।८७। ।

शौर्येण भवतां प्रीतः कदाचिद् वृषभध्वजः ।

भवेद्वरप्रदो दैत्याः श्रेयान्७१ वस्तेन विक्रमः । ।८८ ।।

करिष्यामि च वो रक्षां शस्त्राघातनिषेधनीम् ।

उत्तिष्ठत दनोः पुत्रा विजयाय युयुत्सया । ।८९। ।

नारदस्य वचः श्रुत्वा तारकाक्षो महाबलः ।

विद्युन्माली च दैत्येन्द्रा बाणाद्याश्च महासुराः । ।8.169.९० ।।

कालपाशार्दिता मूढाः क्षीणपुण्या गतायुषः७२ ।

साध्वेतच्छोभनं प्रोक्तं नारदेनेति तेब्रुवन् । ।९१ । ।

मयोपि तद्वचो बुदध्वा७६ ज्ञात्वा नाशमुपस्थितम् ।

शोभनं नारदेनोक्तमिति वाक्यमुवाच ह । ।९२।।

नारदोपि ततो हृष्टो रक्षां७४ बद्ध्वा तु मायया ।

युयुत्सूनसुरान् कृत्वा ययौ शर्वरथं प्रति । ।९३ । ।

ततस्ते दानवाः सर्वे युद्धाय कृतनिश्चयाः ।

नानाप्रहरणोपेता बभूवुर्युद्धलिप्सवः । । ९४। ।

तरकाक्षो बलो बाणो विद्युन्माली च दानवः ।

सन्नह्य सहिताः सर्वे राजानस्तस्थुरग्रतः । ।९५। ।

अवाद्यन्त ततः शंखास्तूर्याणि च सहस्रशः ।

दानवानां बले घोरे कातराणां भयप्रदे७५ । ।९ ६ ।।

सरथोयमिहायाति असावन्यः प्रदृश्यते ।

कथमागत इत्येवं वचांस्यूचुः परस्परम् । ।९७। ।

- - - - - - - - - -- - - -

७० देवतै सह क- ख ७१ श्रेयो - क ख. । ७२ गतयुषा - क । ७३ बुद्ध्या - ख ७४ -. द्दुष्टां - ख.।

- - - - - - - - - -- - - -

910

विगतभयविषादास्त्रैपुरा दैत्यसंघाः

प्रकुपितवदनास्ते युद्धसज्जा बभूवुः ।

प्रहरणवरहस्तास्तं रथं वीक्षमाणाः७६

पशव इव मखाग्नेरन्वगच्छन् समीपम् । ।९८ ।।

इति स्कन्दपुराणे त्रिपुरवधेसुरवर्णने ऊनसप्तत्युत्तरशततमोध्यायः७७ ।

सनत्कुमार उवाच

अथाभ्यगात् पश्चिमसागरस्य मूर्ध्नि स्थितन्तत्त्रिपुरं१ रथोसौ ।
नानापताकोज्ज्वलचित्रमौलिर्हैमोपलो२ मेरुरिवाद्रिराजः । ।१ ।।

ते वीक्ष्य दुर्गं त्रिपुरं गणेशा नन्दीशचण्डीशमुखाः३ सुयत्ताः ।

नादं प्रचक्रुः सहिताः प्रवीरा युयुत्सवो दानवराजसिंहैः ।। २ ।।

चण्डेश्वरश्चण्डवपुर्महात्मा ज्वलत्प्रदीप्तोग्रकुठारपाणिः ।

व्यादाय वक्त्रं पुरतः स्थितोभूद् देवस्य शम्भोः प्रमथेन्द्रवीरः ।।३ । ।

दीप्तं त्रिशूलं परिगृह्य नन्दी त्र्यक्षः प्रतस्थे४ हरतुल्यवर्ष्मा५ ।

पार्श्वे स्थितोभूत् स च शंकुकर्णः प्रगृह्य दीप्तं मुशलं गजेन्द्रः । ।४।।

भृङ्गिर्हरात्मा स च वीरभद्रस्तथा गणेन्द्राः शतशः प्रवीराः ।

वज्रत्रिशूलासिभुशुण्डिहस्ता युयुत्सवस्तस्थुरुपेतहर्षाः । ।५। ।

समागतं तं रथमीक्ष्य६ दैत्या युद्धाय निर्जग्मुरुपेतमोहाः ।

ते तारकाक्षप्रमुखाः सुवीरा सन्नह्य नानायुधदीप्तहस्ताः । ।६। ।

सार्धं गणेन्द्रैः समरं प्रचक्रुर्दनोः सुताः कोपवशं प्रयाताः ।

देवोपि चन्द्रार्धनिकेतमौलिः७ शरं न चिक्षेप पुरं प्रदग्धुम् ।।७।।

तस्थौ तथैवा८सकृदात्मना च पश्यन् रणं तद्गणदैत्यपानाम् ।

ततः स नन्दी गणपैः प्रवीरैरचीकरद्युद्धमदीनसत्वैः । ।८। ।

- - - - - - - - -- - - -

७६ वीक्ष्यमाणाः - क. ख. । ७७ २१७ - ख ।

१ स्थितो (त) स्तत्रिपुरं - क. । २ मौली हेमोपलो - ख. । ३ नन्दीगिरिशप्रमुखा. - ख । ४ प्रतस्थौ - ख. । ५ वर्मा (धर्मा?) - क. । ६ वीक्ष्य रथं - क. । ७ .. मौली - क. । ८ तस्थोजसा वै - क. । ९ -..कृत - क. ।

- - - - - - - - -- - - -

911

विव्याध भृङ्गिं दशभिः पृषत्कैर्विद्युत्प्रभः कोपविरक्तनेत्रः ।

भृङ्गिं समासाद्य शिलीमुखास्ते नाशक्नुवँस्तस्य रुजं प्रकर्तुम् ।। ९। ।

विद्युत्प्रभं भृङ्गिरिटिस्ततोसौ शूलेन दीप्तेन जघान पृष्ठे ।

स तेन शूलेन हतो जुघूर्ण त्यक्त्वा च भृङ्गिं प्रययौ भयार्तः ।। 8.170.१० ।।
भग्नस्तथासौ दितिजाधिपेशो भृङ्गिं समुत्सृज्य गणेन्द्रमुख्यम्१० ।

विव्याध तीक्ष्णैर्निशितैः पृषत्कैर्विनायकं११ सप्तभिरंसदेशे ।। ११ । ।

पुनस्त्रिषष्ट्या दशभिश्च भूयो विद्युत्प्रभस्तं गजराजवक्त्रम् ।

जघान मर्मस्वभिलब्धलक्ष्य१२ स्ततश्चुकोपास्य विनायकेन्द्रः ।। १२ ।।

स पुष्कराग्रेण गजेन्द्रसिंहो ग्रीवां तदा दैत्यपतेर्विवेष्ट्य ।

उत्पाटयामास शिरः शरीरात पद्मं ह्लदान्नाग इव प्रमत्तः । ।१ ३ ।।

दैत्यस्य कृत्तं शुशुभे शिरस्तद्विन्ध्याचलेन्द्रप्रतिमाच्छरीरात् ।

सहंसचक्राह्वरुतोपगीताद् ह्लदान्नवोत्खातमिवाशु पद्मम् । । १४।।

ततोपरौ दैत्यपती सुयत्तौ नेमिर्बलश्चान्धकतुल्यकल्पौ१३ ।

क्रुद्धावुपागम्य हि शंकुकर्णं शिलीमुखैर्विव्यधतुर्गणेन्द्रम् ।।१५। ।

तौ शंकुकर्णः प्रसभं निपत्य छिन्नध्वजाश्वौ विरथौ चकार ।

अन्यौ समारुह्य रथौ पुनुस्तौ भूयस्समागम्य गणप्रवीरम् । । १६ ।।

तं जघ्नतुर्नैकविधः पृषत्कैर्वज्राभिघातप्रतिमैस्सुतीक्ष्णैः ।

क्रुद्धस्तदा स प्रसभं गणेन्द्रस्तौ१४ दैत्यराजौ सुचिरं निरीक्ष्य ।।१७।।

दीप्तेन हत्वा मुशलेन वीरौ संप्रेषयामास पुरं यमस्य ।

अन्ये च दैत्यास्त्रिपुराधिवासाः क्रुद्धा विनिष्क्रम्य गणेन्द्रसिंहैः ।। १८।।
नाराचचक्रासिकुठारहस्ता घोरं महद्युद्धमतीव चक्रुः ।

दैत्याधिपास्ते हरतुल्यकल्पैर्गणेश्वरैः प्राप्तशिवप्रसादैः । । १९। ।

हता बभूवुर्हि गतासवस्तु१५ मृगा यथा केसरिभिर्वनान्ते ।

प्रभ्रष्टनानायुधवस्त्र१६हाराश्छिन्नैर्भुजैश्शोणितमुद्वहन्तः१७ ।।8.170.२ ० । ।

वज्राहता १८ - - - - - - - पेतुः समुद्रे गिरिशृङ्गकल्पाः ।

श्रुत्वाथदैत्यौ बलनेमिसंज्ञौ तौ शकुकर्णेन हतौ प्रसह्य । ।२१ ।।

- - - - - - - - -- - - -

१० गजेन्द्रमुख्यम् - क. । ११ विनायकैः - क. । १२. लक्ष - क. ख. । १३ .. वीर्यौ - ख. । १४ निपत्य तौ (?) - क. । १५ गताशयोस्तु - क., गतासवांस्तु - ख. । १६ चक्र - क. । १७ .. मुद्वमत्तः - ख. । १८ वृष्ट्याहता - ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

पुराद्विनिष्क्रम्य स तारकाक्षः क्रुद्धो गणेन्द्रं स्वयमभ्यधावत् ।

तं शंकुकर्णो दितिजाधिपेशं१९ मुञ्चन्तमुग्रं शरवर्षमाशु । ।२२ । ।

भल्लेन दैत्यं गिरिसन्निकाशं२० जघान मूर्ध्नि प्रसभं गणेशः ।

निपत्य किञ्चिन्निहतः स तेन भल्लेन दैत्याधिपतिर्मुमोह । ।२३ । ।

प्रोत्थाय तूर्णं स हि तारकाक्षश्चिक्षेप तस्मै गणपाय चक्रम् ।

क्रुद्धस्ततोसावभवद् गणेन्द्रस्तं तारकाक्षं स हि शंकुकर्णः । ।२४।।

निपात्य२१ मुष्ट्या प्रजघान मूर्ध्नि समाहतः सोपि जगाम कृच्छ्रम् ।

जुघूर्ण बभ्राम मुमोह तस्थौ पपात तत्याज वरायुधञ्च । ।२५। ।

मुमोच२२ रोषं विरराव तीव्रं ममार पश्चादसुविप्रमुक्तः२३ ।

दृष्टवा विपन्नं दितिजाधिपेन्द्रं प्रगृह्य दैत्या भवनं मयस्य ।।२६। ।

गत्वा निवेद्यासुरराजभर्त्रे नादान् प्रचक्रुर्विविधैर्विलापैः ।

ततो मयस्तान्२४ रुदतो२५ सुरेशानाश्वासयन्२६ प्राह वचोसुरेशः२७ । ।२७।।

सृष्टं मया वोमृतमेतदास्ते तेनैनमुत्थापयताशु दैत्याः ।

ततो गृहीत्वामृतमुत्तमं तद् दैत्याधिपं दैत्यवृषाः प्रहृष्टाः । ।२८। ।

चक्रुः सजीवं हि यथा पुराणं मयं प्रणेमुश्च मुहुः शिरोभिः ।

स तारकाक्षस्तत आशु भूयो युयुत्सया युद्धपथं जगाम ।।२९। ।

आयान्तमालक्ष्य पितामहस्तं२८ पूर्वं मृतं जीवितमाशु भूयः ।

प्रोवाच वाक्यं स सुरासुरेशं निवेदयन् वामकरेण दैत्यम् । ।8.170.३ ० । ।

हतोप्ययं शङ्कर तारकाक्षः कृतो मयेनाशु सजीव एव ।

तस्यास्ति२९ देवामृतमुत्तमं हि तेनासुरान् जीवयतेसुरेन्द्रः ।।३ १ ।।

दोषो महानेष सुरेन्द्रहेतो३०र्मतान्मृतान् जीवयते यदाजौ३१ ।

ततोमृतं तन्मयसंस्थमाशु प्रध्यानमात्रेण३३ जहार शम्भुः । ।३ २ । ।

पितामहस्तं पुनरेव हृष्टः पिनाकिनं प्राह वचः प्रणम्य ।

दृष्टं मया युद्धमिदं गणानां दैत्याधिपैः सार्धमहीनसत्वैः३३ । ।३ ३ ।।

- - - - - - - - -- - - -

१९ दितिजाधिपेशो - क, श - ख । २० सन्निकाश - -न-. । २१ निपत्य - ख. । २२ मुभोह - क. । २३ विप्रमुक्तं - क. ख., विप्रयुक्तः (?) । २८ स सुप्तान - ख. । २५ प्रयतः - ख. । २६ नाम्ना मयं - ख. ।

२७ -..न्द्र. - ख. । २८ पितामहन्तं - क. । २०, तत्रास्ति - ख. । ३० वृषेन्द्रकेतो (?) । ३१ सदासौ - क., यदासौ - ख. । ३२ संकल्पमात्रेण (?) । ३३. मदीनसत्वैः - ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

दिव्यं सहस्रं विगतं समानां क्षयं न चैतत् त्रिपुरं जगाम ।

क्षिपस्व दीप्तं तमिषुं सुरेश प्रयान्तु नाशं सुरविद्विषस्ते । । ३४। ।

पूर्णे सहस्रे त्रिपुरं समेत्य पुनर्विपर्यस्तमभूत् सुरेश ।

क्षिप्तस्त्वयेषुर्न च देवदेव योगेन किं वा तव देवनाथ । । ३ ५। ।

संकल्पमात्रादिदमेति नाशं दैत्याधिवासं त्रिपुरं तवेश ।

यदि त्वहं मानयितव्य ईश३४ विमुञ्च शीघ्रं३५ त्रिपुरे३६ शरं तम् । ।३ ६।।
विज्ञप्त३७ एवं चतुराननेन प्रतीपमालीढमनङ्गहन्ता ।

कृत्वा धनुस्तद्बलवद्विकृष्य युयोज दीप्तं तमिषुं पिनाके३८ ।।३७। ।

संकल्पमात्रेण तदा स तानि पुराणि देवस्सहितानि त्रीणि ।

चक्रे जगत्सृष्टिविनाशकर्ता जगच्च निष्पन्दमभूत्तदाशु । । ३८ । ।

विष्ण्वात्मकं पावकसोमपुंखं त्रैलोक्यसंहार इव प्रदीप्तम् ।

चिक्षेप देवस्तमिषुं तदोग्रं क्षिप्त्वा च कष्टं धिगितीति चाह । ।३ ९। ।

नन्दी समागम्य ततो महेशं प्रोवाच वाक्यं किमिति प्रणम्य ।

नन्दीश्वरं तं भगवानुवाच मयस्य भक्तस्य शुभं चिकीर्षुः । ।8.170.४० । ।

नन्दीश भक्तो मम विश्वकर्मा दहेत् पुरं तस्य यथा न वह्निः ।

तथानलं सोमहरी च देवौ ममाज्ञया गच्छ निवारयस्व ।।४१ । ।

नन्दी प्रगृह्याथ सुरेश्वराज्ञां तूर्णं ययौ विश्वकृतः पुरं तत् ।

- - - - - - तुल्यवेगो ज्योतिष्मतः पूर्वतरं जगाम । ।४२ । ।

दृष्ट्वा मयं तत्र स दानवेशं३९ मूर्ध्ना नताङ्गं वृषभध्वजस्य ।

मृत्योर्भयार्तं शरणार्थिनं च नन्दी समाश्वासयदीशभक्तम् ।।४३ ।।

भयं कृथा मा मय रक्षितस्त्वं भक्त्या भवेनेति वचोभ्युवाच ।

नन्दीश्वरं दानवराट् स दृष्ट्वा श्रुत्वा प्रियं तच्छिवसंप्रसादम् । ।४४।।

यथैव रुद्राय ननाम मूर्ध्ना चक्रे प्रणामं स तथैव तस्य ।

अथाग्निरागात्४० त्रिपुरं दिधक्षन् प्रदीपयित्वा सकलं समन्तात् । ।४५। ।

- - - - - - - - -- - - -

३४ मानयितव्यमीश - ख. । ३५ .मस्त्रं - क, मात्रं - ख । ३६ त्रिपुरं - क ख. । ३७ विज्ञाप्त - क. । ३८ पिनाकि (की) - ख. । ३९ दानवेश - क दानवेन्द्र - ख. । ४० यथाग्निरागात - ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

संवर्त्तवह्निप्रतिमो युगान्ते जगत् प्रसंहर्तुमिव प्रदीप्तः४१ ।

तमागतं विश्वकृतो निवासं विष्ण्विन्दुयुक्तं ज्वलनं स नन्दी ।

दग्धव्यमेतन्न हुताशनेति वचोभ्युवाचाशु विभोर्नियोगात् । ।४६ । ।

ततः स४२ वह्निस्तमुवाच देवं कस्मान्न दग्धव्यमिदं४३ मयेति ।

नन्दी हुताशं स ततोभ्युवाच मयोत्र तिष्ठत्यमरेशभक्तः । ।४७।।

तं वह्निराहासुरराजमाशु तूर्णं विनिर्गच्छ४४ मयेति वाक्यम् ।

हैमं गृहीत्वा स महेशलिङ्गं पुराद्विनिष्क्रम्य मयोसुरेन्द्रः । ।४८। ।

पातालमाशु प्रविवेश हृष्टः कुर्वन्नमस्कारमुमाप्रियस्य ।

नन्दीश्वरः सोपि सुरेशपार्श्वमागम्य चाख्याय४५ च संस्थितोभूत् ।। ४९।।

ततः प्रदीप्तं त्रिपुरं बभूव विश्लिष्टयन्त्रार्गलनष्टवेश्म ।

नैकासुरामुक्तमहोग्रनादं४६ वित्रस्तदैत्येन्द्रवधूजनाढ्यम् । ।8.170.५० ।।

वातायने हर्म्यविमानसंस्थाश्चन्द्राननाः पीनपयोधराढ्याः ।

पर्यङ्कसुप्ता मदविह्वलाक्ष्यो मार्गं प्रियाणां मुहुरीक्षमाणाः४७ । ।५१ । ।
विलोचनैस्ताम्रनिभाङ्गरागैः४८ श्यामावदाता जघनैर्विशालैः ।

दैत्याङ्गनाः स्वं४९ ददृशुः प्रदीप्तमालिङ्ग्यमानाः शरपावकेन । ।५२। ।

प्रासादसंस्थाः प्रययुर्भयार्त्तास्त्रासेन किन्नर्य इवाचलस्थाः ।

प्रियानथोद्वीक्ष्य५० समागताँस्तान् मोहं समालिङ्ग्य भृशं विजग्मुः ।।५३ ।।

प्रिया गृहीत्वा दितिजास्ततस्ते प्रनष्टकामास्तरसा५१भिजग्मुः ।

निष्क्रान्तमात्राश्शिवशक्तिमूढाः५२ पेतुः समुद्रे बलविप्रयुक्ताः ।।५४।।

दैत्यान् समुद्रे पतिताँस्ततस्तान् मत्स्या महान्तो गिरिसन्निकाशाः ।

तीव्राश्च नक्रा मकराश्च घोराः संजग्रसुर्नष्टबलान् विमूढान् । ।५५। ।

जलेचरेन्द्रास्त्वपरे महान्तस्संछिन्नहाराः पतिताः स्त्रियस्ताः ।

हीनाः प्रियैर्भक्षयितुं प्रवृत्ताः करालदंष्ट्रा विवृताननाश्च । । ५ ६।।

ता भक्ष्यमाणाः पतितास्तरुण्य प्रियान्सरोषं बहुशो निरीक्ष्य ।

रुजा महत्या परिखिद्यमानाः संचुक्रुशुर्दीनतरं युवत्यः । ।५७। ।

- - - - - - - - -- - - -

४१ प्रदीप्तं - क । ४२ ततस्तु - ख । ४३ हन्तव्यमिदं - क. ख. । ४४ विनिर्गम्य - ख. । ४५ संरव्याय - ख. । ४६ नैतासुरोन्मुक्तमहोग्रनाद ख । ४७ मुहुरीक्ष्यमाणाः- क. ख. । ४८ .. निताङ्गरागैः - क.,.. .निभान्तरागैः - ख.। ४९ सं - क. ख । ५० प्रियानथावीक्ष्य - ख. । ५१ प्रनष्टकोपास्तरसा - क. । ५२ च्छिवशक्तिमूढाः - क.।

- - - - - - - - -- - - -

तासां तदा दैत्यविलासिनीनां रेजे भृशं क्रोधनिरीक्षितं तत् ।

रतावसाने परिखेदितानां प्रियैरिवान्यामभिगन्तुकामैः । ।५८।।

सर्वे ततो दैत्यवृषाः५३ सभार्याः प्रदह्यमानास्त्रिपुरानलेन ।

मग्नाः५४ समुद्रे मकरैर्विभिन्ना गतासवो मृत्युवशं प्रजग्मुः । ।५ ९ ।।

शरश्च सोग्नीन्दुजनार्दनात्मा५५ प्रदह्य कृत्स्नं त्रिपुरं पुरं तत् ।

क्षिप्त्वा समुद्रे स्म शमं५६ प्रयातं५७ शशाम शम्भोश्च करं जगाम ।।8.170.६० । ।

दैत्यैर्हतैस्तैस्त्रिपुरे च दग्धे५८ देवान् रथस्थान् पुनरेव देवः ।

पूर्वं यथा दिव्यशरीरयुक्तान्५९ चकार सृष्टिप्रलयादिहेतुः ।।६१ । ।

ब्रह्मादयस्ते त्रिदिवौकसेशा नेमुर्वचश्चेदमथोचुरीशम् ।

कृतं त्वयेदं भगवन्नशक्यं शुभं महद्रौद्रतरं च कर्म । ।६२। ।

दैत्या हतास्तत्त्रिपुरं प्रदग्धं शान्तिः कृता नः स्म६० सुरासुरेश ।

नमोस्तु सर्वत्र सदा स्थिताय स्रष्ट्रे सुराणां परमेश६१ तुभ्यम् ।

नित्यं नविज्ञातगमक्रियाय नमो नमः सर्वगताय तुभ्यम् ।।६३ । ।

तानाह देवः स६२ तदा सुरेन्द्रान् ब्रह्मार्कविष्ण्विन्द्रधनेश्वराद्यान् ।

सदैव यूयं प्रतिपालनीया रक्ष्याश्च देवाः सुतवन्मयैव । ।६४।।

पूर्णाभिलाषा हतविद्विषश्च प्रयात हृष्टाः स्वनिवेशनानि ।

देवास्ततो देववरं प्रणम्य जग्मुः स्वकीयानि निवेशनानि । । ६५ । ।

देवोपि सिद्धैरभिवन्द्यमानः कैलासशृङ्गं सहितो गणेन्द्रैः ।

चण्डेशनन्दीश्वरवीरभद्रैर्जगाम कर्ता जगतस्त्रिनेत्रः । । ६ ६। ।

इति कथितमसह्यं देवदेवस्य कर्म

त्रिपुरदहनसंज्ञं व्यास तुभ्यं मयैतत् ।

मनुज इदमधीते यः शुचिः शर्वभक्तः

स भवति गतपापः स्वर्गभाग् देवजन्मा ।। ६७। ।

इति स्कन्दपुराणे त्रिपुरवधे सप्तत्यधिकशततमोध्यायः६३

- - - - - - - - -- - - -

५३ दैत्यवराः - ख । ५४ ... भग्ना - क. । ५५ सोग्नीन्द्रजनार्दनात्मा - क. । ५६ शमं (?) । ५७ प्रयातः (?) । ५२ प्रदग्धे - क. । ५९ शरीरधारीन् - क. । ६० ..स्स - क. । ६१ प्रमथेश - ख. । ६२ स्म - क. । ६३ समाप्तं त्रिपुरवधमिति - ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

916

व्यास उवाच

श्रुतं मयैतद् भगवन् दहनं त्रिपुरस्य तु ।

विचित्रार्थं यथावृत्तं क एवमभिधास्यति ।। १ । ।

कस्मात् क्रुद्धो नगेन्द्रं तं क्रौञ्चं दारितवान् गुहः ।

पक्षान् सर्वगिरीन्द्राणां१ कस्माच्चिच्छेद वासवः । ।२ ।

सनत्कुमार उवाच

शृणु व्यास महाबुद्धे यन्मां त्वं परिपृच्छसि२ ।

कुमारेण यथा भिन्नो मैनाकिः३ क्रौञ्चपर्वतः ।।३ ।।

गिरिराजमथाभ्येत्य मेरुं सर्वसुरालयम् ।

अपश्यद्वासवः स्कन्दं संघातं तेजसामिव । ।४। ।

शरस्तम्बवने दृष्ट्वा कुमारमनलप्रभम्४ ।

सुरराज्यमदाविष्टः शक्रः पप्रच्छ षण्मुखम् । ।५।।

कस्त्वं दिव्यवपुर्बाल मेरुपर्वतमाश्रितः ।

न मां पूजयसे दृष्ट्वा देवराजमिहागतम् । ।६। ।

तमेवं वादिनं शक्रं प्राह शूलधरात्मजः ।

ब्रह्माद्या मां विजानन्ति सिद्धा वेदविदश्च ये । ।७।।

तपसा लब्धराज्येन न चिरादस्तमेष्यता५ ।

किं त्वया जानता शक्र कार्यं किं पूजितेन वा । ।८ । ।

अथोवाच पुनः शक्रस्तं देव६मनलात्मजम्७ ।

मत्तः परतरो८ नास्ति मुक्त्वा शर्वपितामहौ ।।९। ।

कथमेवमवोचस्त्वं९ विबुधाधिपमागतम् ।

यदि मत्तस्त्वमात्मानं महान्तं मन्यसेनघ । । 8.171.१० ।।

मैनाकतनयो ह्येष क्रौञ्चसिद्धनिषेवितः१० ।

सुविस्तीर्णो महाशैलो नैकनिर्झरनिस्रवः । । ११ । ।

एह्येहि११ त्वं मया सार्धं कुरु शीघ्र प्रदक्षिणम् ।

य एनमावयोरेकः पूर्वमेव क्रमिष्यति । । १२ । ।

- - - - - - - - -- - -

१ सर्वगिरीणां च - ख. । २ पृष्टवानसि - क । ३ मैनाकः - ख. । ४ कुमारं ह्यनलप्रभम् - ख. । ५.. तो - क. ख. ६ शक्रस्तदेव - क. । ७.. मनलात्मजः - क. । ८ परतरं - ख. । ९ कथं मिथ्य(ा)- मवोचस्त्वं - ख. । १० सिद्धर्षिसेवितः - ख. । ११ एह्येवं - ख ।

- - - - - - - - -- - -

917

प्रभावात्तेजसा चैव स महान्नौ भविष्यति ।

बाढमित्येवमुक्त्वाथ कुमारः१२ षण्मुखस्तदा । । प ३ । ।

शक्रेण सह संगत्य मयूरवरमास्थितः ।

महेन्द्रस्याग्रतो गच्छन् चक्रे क्रौञ्चं प्रदक्षिणम्१३ । । १४। ।

अथ बुद्ध्वा महेन्द्रस्तु न्यूनमात्मानमानलात् ।

कुमारमभिसन्धित्सुर्मनसैव प्रदक्षिणम् । । १ ५। ।

कृत्वा सुनिर्वृतस्तस्थौ उपविष्टः४ शिलातले ।

जवेनाथ कुमारस्तं क्रौञ्चं कृत्वा प्रदक्षिणम् । ।१ ६। ।

प्रोवाचेन्द्रं१५ तदा दृष्ट्वा जेताहमिति सत्वरः१६ ।

अहमेव हि जेतेति शक्रस्तमवदद् गुहम् । । १७। ।

असकृद् ब्रुवतोरेवं तयोः शक्रकुमारयोः ।

क्रौञ्चोभ्येत्य वचः प्राह किमेतदिति भूचरः । । १ ८। ।

ततः शक्र उवाचेदं कुमारं वचनं तदा ।

एष एवावयोः क्रौञ्चो जयसाक्षी१७ महाबलः । । १ ९। ।

नानृतं वक्ष्यति ह्येष पौत्रो हिमगिरेर्वरः१८ ।

पृच्छ्यतां शक्र को दोष इत्याह ज्वलनात्मजः । ।8.171.२ ० । ।

तं शक्रः सादरं प्राह केन त्वमचलाग्रतः ।

कृतप्रदक्षिणो१९ ब्रूहि प्रमाणं हि त्वमावयोः । । २१ । ।

ततः क्रौञ्चो विमूढात्मा संचिन्त्य सुचिरं नगः ।

अयं शचीपतिश्चक्रे मामिहाग्रे प्रदक्षिणम् ।। २ २। ।

- -२० र्यं प्रहसन्२१ देवानित्युवाच नगाधिपः ।

अथैवं ब्रुवतस्तस्य सत्यहीनं तदा गिरेः । ।२ ३ । ।

पपात शिखरं तूर्णं कुलिशेन यथा हतम्२२ ।

तत्रासन् यानि भूतानि सुराद्यानि गिरीश्वरे ।

तानि संत्यज्य शीघ्र तं प्रययुः सर्वतो दिशम् । ।२४।।

- - - - - - - - -- - -

१२ मयूरे - ख. । १३ क्रौञ्चप्रदक्षिणम, प्रदक्षिणाम् (?) । १४ तस्थावुपविष्टः (?) ' १५ प्रोवाचेदं - क ख. । १६ सद्वचः - ख. । १७ जये साक्षी - ख । १८... र्वच - ख । १९ कृत प्रदक्षिणं - क. ख । २० आहाष्ट्रं - क. । २१ संशय - क- । २२ हतः - क ख ।

- - - - - - - - -- - -

जहृषे वासवश्चापि मनसा पूजयन् गिरिम् ।

ततश्चुक्रोध रुद्रात्मा गिरेः क्रौञ्चस्य षण्मुखः । ।२५। ।

- - - - गुहं द्रष्टुं२३ संक्रुद्धं वासवस्तदा ।

एकस्थे तेजसी पूर्णे वह्निभास्करयोरिव । ।)?) २६ ।।

अथ शक्तिं समुत्क्षिप्य यमानलसमप्रभाम् ।

चिक्षेप भगवान् स्कन्दः क्रुद्धः क्रौञ्चजिघांसया ।।२७।।

सा पपात गिरेर्मूर्ध्नि शक्तिः क्रौञ्चस्य सत्वरम् ।

क्षीणायुषो यथा पुंसो मृत्युपाश - - - - ।।२८।।

स तया भिन्नमर्मा तु शक्त्या क्रौञ्चो नगोत्तमः२४ ।

सर्वतश्छिन्नसर्वाङ्गः स्रवद्रुधिरनिर्झरः ।।२९ । ।

मूर्त्तिमानपतद् भूमौ संज्ञाप्राणविवर्जितः ।

पतिं विनिहतं दृष्ट्वा पत्न्यस्तस्य सुदुःखिताः । ।8.171.३ ० ।।

विलपन्त्यस्तदा दीनं२५ पेतुः क्रौञ्चाचलोपरि ।

मेरुर्हिमाचलो विन्ध्यः कैलासो गन्धमादनः ।।३ १ । ।

पारियात्रश्च सह्यश्च निषधोदयवामनाः२६ ।

क्रौञ्चस्य जनकश्चापि मैनाकः पर्वतोत्तमः ।।३ २ ।।

सर्वे पर्वतराजान२७ आजग्मुः शोकपीडिताः ।

परिवार्य गिरिं क्रौञ्चं रुरुदुर्दुःखिता भृशम् । । ३३ ।।

भ्रातृपुत्र हतं ज्ञात्वा देवदेवी गिरीन्द्रजा ।

शर्वेण सहिता क्रौञ्चमाजगाम महाव्रता । । ३४। ।

कुमारेण हतं दृष्ट्वा क्रौञ्चं बान्धवमात्मनः ।

पीडिताभूत्तदा देवी दृष्ट्वा पितरमर्दितम्२८ । ।३५।।

हिमवन्तं महाशैलं वधात् पौत्रस्य दुःखितम् ।

शुशोच गिरिजा दृष्ट्वा मुहुर्वीक्ष्य सुरेश्वरम् ।। ३६ ।।

भगवन्तमथायातं देव्या सह पिनाकिनम् ।

शोकेनापि सुसन्तप्ता नमश्चक्रुर्महाबलाः२९ । ।३७। ।

- - - - - - - - -- - -

२३ तं क्रुद्धं - क. । २४ क्रौञ्चनगोत्तमः - क. । २५ दीनाः (?) । २६ निषधोदयवामनः - क. । २७ सर्वपर्वतराजान - क. । २८ ... मर्दितुम् क. । २९ मनश्चक्रुर्महमाबलाः - क ।

- - - - - - - - -- - -

919

अथ प्रणम्य देवेशं हिमवानचलोत्तमः ।

व्यज्ञापयत दीनात्मा दुःखशोकपरिप्लुतः ।। ३८ ।।

शक्रेणानेन भगवन्नात्मानं३० बहुमन्यता ।

निधनं नायितः पौत्रो ममायं क्रौञ्चपर्वतः ।।३ ९। ।

स्पर्धा कास्य कुमारेण तव देव सुतेन हि ।

नान्तरं वेद यो३१ दर्पात् कुमारस्यात्मनश्च ह । ।8.171.४० ।।

स्पर्धां कृत्वा कुमारेण हते पौत्रे ममाधुना ।

निर्वृतो गतदर्पोयं सुखं तिष्ठतु वासवः । ।४१ । ।

हते पौत्रे महादेव निमग्नः शोकसागरे ।

न जीवितुमहं शक्तो यास्ये पौत्रगतिं त्वहम् । ।४२ ।।

एवं विलपतस्तस्य मेरुविन्ध्यपुरोगमाः ।

विनेदुर्दुःखसंतप्ता बान्धवाभावपीडिताः ।।४३ ।।

पितरं दुःखितं दृष्ट्वा तथान्यान् बान्धवान् गिरीन् ।

अभवच्छोकसन्तप्ता गिरिजापि जगद्धरा ।।४४।।

अथ तान् दुःखितान् दृष्ट्वा सर्वान् गोवृषवाहनः ।

मा कार्ष्ट शोकमित्युक्त्वा तनयं प्राह षण्मुखम् ।।४५। ।

महान्तस्त्वद्विधाः पुत्र सापराधेपि बान्धवे ।

नाशुभं कुर्वते कस्मात् क्रौञ्चं निहतवानसि ।।४६।।

भ्रातृसूनुर्भवन्मातुरेष क्रौञ्चो महागिरिः ।

कथं भ्रातरमेनं स्वं३२ हतवानसि षण्मुख ।।४७।।

सदृशं कर्म नैतत्ते३३ मन्मयस्य सुतस्य ते३४ ।

ब्रूहि वा साम्प्रतं कर्म किमत्र बहु मन्यसे ।।४८। ।

तमेवं वादिनं देवं३५ षण्मुखः पितरं तदा ।

इदं प्रोवाच सव्रीडं वचनं परमाद्भुतम् । ।४९।।

शक्रस्यापनयाद्देव क्रौञ्च एष हतो मया ।

असन्मन्त्रितवान् यस्माद् विज्ञप्तिमपरां शृणु ।।8.171.५० । ।

- - - - - - - - -- - -

३० भगवान् आत्मान - क. । ३१ वेदयन् - क. । ३२ भ्रातरमेवं त्वं (?) । ३३ नैनत्ते - क. । ३४ सुतस्तव -क ।

- - - - - - - - -- - -

त्वत्प्रसादादहं क्रौञ्चं जीवयामि नगोत्तमम् ।

दुष्करं नहि मे चिञ्चित् तव देव सुतस्य हि ।।५१ । ।

उत्तिष्ठेति ततः क्रौञ्चं भ्रातरं प्राह षण्मुखः ।

स बिभ्रत् पूर्ववद्देहं क्रौञ्चो नगपतिः क्षणात् ।।५२।।

उत्तस्थौ नीरुजो३६ व्यास आश्चर्यं तदभूत्तदा ।

जीवितेनाचलेनैवं षण्मुखो वह्निसप्रभः । । ५३ ।।

स्मरन् रुद्रादधिक्षेपं कोपसंरक्तलोचनः ।

समक्षं सर्वदेवानां शक्रस्य च महाबलः । ।५४। ।

वायुविष्णुयमानां च ब्रह्मणश्च महात्मनः ।

देवदेवं३७ प्रणम्येशं पितरं ह्युमया सह । । ५५।।

बभाषे वचनं देवः कुमारवररूपधृक् ।

शक्रेणानेन देवेन्द्रा मत्समक्षं प्रभाषितम् । । ५६। ।

महांस्त्वत्तोहमित्येव तत्र मां मन्युराविशत् ।

तन्मयैषा महाशक्तिर्निखाता वसुधातले ।।५७ । ।

उद्धर्त्तुं योमरः शक्तो मुक्त्वा देवं पिनाकिनम् ।

उत्पाटयतु स ह्येतां३८ महान्मत्तस्ततो हि सः । ।५८। ।

एवमुक्त्वा ततो देवो बालार्कसदृशप्रभः ।

तूष्णीं बभूव हृष्टात्मा तस्थौ च पितृपार्श्वतः ।५९। ।

अथेन्द्रो देवतामध्ये राज्यदर्पान्वितोमरः३९ ।

उत्पाटयितुमुत्सेहे तां शक्तिं वसुधां गताम् । ।8.171.६० ।।

न च चालयितुं शक्तो यत्नादपि सुराधिपः ।

अथ लज्जान्वितोत्यर्थं तस्माद्देशादपाक्रमत् । ।६१ ।।

ततोन्ये दैवतश्रेष्ठा४० ये यमानिलपुरस्सराः ।

मतिं चक्रुः समुद्धर्तुं यत्नं शक्त्याश्च दंशिताः (?) ।। ६२ ।।

न च चालयितुं शेकुस्तां शक्तिममरोत्तमाः ।

ततो विष्णुरमेयात्मा देवान् दृष्ट्वा हतौजसः । ।६३ ।।

- - - - - - - - - -- - -

३६ निरुजो - क. । ३७ देवी - क. । ३८ सो ह्येता - क. । ३९ राजदर्पान्वितोमरः - क. । ४० देवतेष्ठाः - क. ।

- - - - - - - - - -- - -

921

शक्तिमुद्धर्तुमुत्सेहे समक्षं त्रिदिवौकसाम् ।

तेनासौ चाल्यमानापि यस्माच्छक्तिर्धरातले । । ६४। ।

न चचाल महावीर्या स्कन्दतेजोबलान्विता ।

ततो विष्णुरमेयात्मा ज्ञात्वा तत्त्वार्थमादृतः४१ । । ६५ ।।

कुमारं पूजयन् भक्त्या शक्त्युत्क्षेपान्न्यवर्तत ।

अथ सर्वेमरा व्यास विष्णुश्च सुरसत्तमः । ।६६ । ।

संस्तुत्य षड्मुख देवमिदमाहुर्महौजसः ।

- - - - - देवानां महादेवसुतःप्रभुः । । ६७। ।

नाथः पालयिता स्रष्टा आर्तिघ्नः प्रवरो महान् ।

त्वया नाथेन देवेश वयं सर्वे सुनिर्वृताः । । ६८। ।

तिष्ठामः सहिताः सर्वे त्वमस्मान्४२ पाहि सर्वतः ।

शक्रव्यतिक्रमं चैव बालिश्यान्मोहकारितम् । ।६९। ।

प्रणयाद्याचितोस्माभिः क्षन्तुमर्हसि सर्वदा ।

एवं स भगवान् सर्वैः कुमारः संस्तुतोमरैः । ।8.171.७० ।।

क्रोधं तत्याज शक्रे तु तुतोष च दिवौकसाम् ।

ततस्ते गिरयः सर्वे देवी च हिमवत्सुता । ।७ १ । ।

देवराजस्तथा शक्रो हृष्टा गुहमपूजयन् ।

भगवानपि संतुष्टस्तनयाय वरान् ददौ । ।७२ । ।

ययौ चापि गिरेः शृङ्गं दिव्यं हिमवतः शुभम् ।

सार्धं गुहेन देव्या च मातृणां गणनायकः ।।७३ । ।

क्रौञ्चेन सहिताश्चापि मेरुविन्ध्यादयोचलाः ।

शक्रश्च सुरराट् देवः स्वानि सद्मानि भेजिरे । ।७४। ।

एवमेतद्यथा४३ क्रौञ्चः क्रौञ्चसारसवासिनः ।

गुहेन दारितः शक्त्या पश्चाच्चैव४४ कृतोमरः ३१७५। ।

दृश्यते चापि४५ तत् क्रौञ्चे क्षतं शक्त्याचलोत्तमे ।

नैकदैवतसंवासं यदभूद्विस्तृतं४६ महत् ।।७६ ।।

- - - - - - - - - -- - -

४१. मादितः (?) । ४२ तथास्मान् - क । ४३ एतस्मिन्ननन्तरे - घ । ४४ पश्चादुभाभ्यां च - घ. । ४५ दृश्यतेद्यापि (?) । ४६ तदभूद्विस्तृतं - क. ।

- - - - - - - - - -- - -

922

एतत्ते कथितं सर्वं क्रौञ्चदारणमद्भुतम् ।

य इमं शृणुयान्मर्त्यः सर्वपापैः स मुच्यते४७ । ।७७। ।

व्यास उवाच

भगवन्४८ परमेशानो मातॄणां नायकः कथम् ।

का एता मातरश्चापि शंसैतत् पृच्छतो मम । ।७८।।

कथं मातृगणा जाताः किन्निमित्तमथापि च ।

किंवीर्या किंप्रभावाश्च संभूतास्ते गणाः प्रभो ।।७९।।

कश्चासामाश्रयो येन वर्तन्ते तद्गणाः शुभाः ।

केन मृष्टाः स्वयं वापि एतदिच्छामि वेदितुम् । ।8.171.८० । ।

सनत्कुमार उवाच

अत्र४९ ते वर्त्तयिष्यामि मातॄणामुद्भवं शुभम्५० ।

पुरा हि भगवान् ब्रह्मा सृष्ट्वेमा विविधाः प्रजाः । ।८१ । ।

अवेक्षमाणः कालेय चचार विबुधेश्वरः ।

स कदाचित् प्रजाध्यक्षः संध्याकाल उपागते । ।८२।।

देशं रम्यं समासाद्य तीरे पूर्वमहोदधेः ।

रम्ये चकार संध्यां हि वर्षकोटिमतन्द्रितः । ।८३ ।।

कृतसंध्यस्ततो देवः कमलासनसंस्थितः ।

चिन्तयामास रम्योयं देशो दृष्टिमनोहरः ।।८४। ।

करोम्यत्र५१ पुरं रम्यं सर्वकामसमन्वितम् ।

इति संचिन्त्य स व्यास भगवान् सर्वसृक् प्रभुः । ।८ ५।।

तस्मिन् रम्ये प्रदेशे तु चक्रे पुरमनुत्तमम् ।

लोहितासितसौवर्णैः प्रस्तरैश्चामितप्रभम् ।।८६।।

अट्टाट्टहासकैश्चैव खातकैश्च समन्वितम् ।

शृङ्गाटकचतुष्केण चतुष्पादमिव स्थितम् । ।८७।।

- - - - - - - - - -- - -

४७ प्रमुच्यते -क, अत्रान्तरेध्यायसमाप्तिपुष्पिकावाक्यं दृश्यते घ पुस्तके । ४८ भगवान् - क ख. । ४९ हन्त(?) । ५० इतिहासं पुरातनं - घ. । ५१ आक्राम्यात्र - घ, ।

- - - - - - - - - -- - -

वप्रखातकसंयुक्तैर्गृहैश्चापि५२ महाधनैः५३ ।

मध्ये मन्दाकिनी वापी सरिद्दिव्या मनोहरा ।।८८ । ।

नलिनीवनसंछन्ना प्रहृष्टखगनादिता५४ ।

तत् सृष्ट्वा तु पुरं ब्रह्मा सौवर्णं मणिभूषितम् । ।८९ ।

प्रोवाच वचनं व्यास परमाद्भुतमर्थवत् ।

रम्ये पुरवरे येस्मिन् वत्स्यन्ति सुकृताशिनः । ।8.171.९० । ।

अवध्यास्ते जराहीनास्तेजोबलसमन्विताः ।

भविष्यन्ति महाभागा मत्प्रसादान्न संशयः ।।९१ ।।

ततः स भगवान्देव उवाच पुनरेव ह ।

अस्मिन सदैव कामानामिष्टानां सुरसत्तमः । ।९ २। ।

देवो वर्षति कोटिं वै तेनास्मिन्५५ सुखिनो जनाः ।

एवं स भगवानुक्त्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ।

अगच्छत् स्वसभां दिव्यां नैकसिद्धनिषेविताम् ।।९३ । ।

तस्मिन् गते ततो व्यास असुरैर्दैत्यभाषितैः (?) ।

अधिष्ठितं पुरं तद्वै सर्वैर्ब्राह्मणकंटकैः । ।९४। ।

येषां पतिरसुक्रोधः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।

ब्रह्महा यज्ञहा विप्र देवान्तकसुरान्तकः५६ ।।९५।।

सिंहनादो भीमनादो मद इत्येवमादयः ।

अथ दैत्याः समागम्य हैमकुण्डपुरस्सराः ।

तस्मिन्पुरवरे स्थित्वा पीडां५७ चक्रुरनेकशः५८ । ।९६। ।

द्वेष्टारो जगतस्ते हि जघ्नुर्विप्रान् सहस्रशः ।

यज्ञहोमादिकाश्छिन्नाः क्रियास्तैरसुराधमैः ।।९७ ।।

तानेवंकारिणो ज्ञात्वा सर्व एव दिवौकसः ।

ब्रह्मलोकमथाभ्येत्य सर्वमश्रावयन् विभोः ।९८। ।

वचो दिवौकसां श्रुत्वा ज्ञात्वा दैत्यविचेष्टितम् ।

नैतच्छक्यं मयेत्युक्त्वा ब्रह्मा सार्धं सुरोत्तमैः ।।९९। ।

- - - - - - - - - -- - -

५२ ग्रहैश्चापि - घ. । ५३ ..वरै - घ. । ५४ प्रकृष्टखगनन्दिता - ख. । ५५ तेनास्मि - घ. । ५६ सुरान्तकौ (?) । ५७ क्रीडा (?) । ५८ ... श्चक्रुरनेकशः - क. ।

- - - - - - - - - -- - -

924

आजगाम भवं द्रष्टुं रम्यं हिमगिरेर्वनम्५९ ।

यत्र गौरी तपस्तेपे भर्तुं देहार्धधारिणी । । 8.171.१०० । ।

प्रविष्टास्तत्र ते देवा ब्रह्माद्याः सर्व एव हि ।

स्त्रिय एवाभवन् तूर्णं पार्वत्यास्तपसो बलात् । ।१ ०१ ।।

ततस्तान् देवदेवेशः स्त्रीभूतान् हि सुरोत्तमान् ।

किमर्थमागता यूयमिति पप्रच्छ शूलधृक् । ।१ ०२ । ।

ततस्ते सहिताः सर्वे पूर्वं दैत्यविमर्दनम् ।

निवेद्य शम्भवे पश्चात् कृच्छ्रं स्त्रीभावमात्मनः । । १०३ ।।

यथैवं पुरुषाः पूर्वं भवाम इति तेब्रुवन् ।

तानुवाचाथ देवेशः सुरान् स्त्रीभावमागतान । । १ ०४।।

यात यूयं सुराः सर्वे स्त्रियो भूत्वासुरान्तिकम् ।

स्त्रीणामेव हि ते वध्या दानवा बलदर्पिताः । । १० ५।।

तनूर्मूर्त्तिमतीः कृत्वा परतो मातरः शुभाः ।

यै६० य एव यथा पूर्वं भविष्यथ सुरोत्तमाः । । १०६ ।।

अथ भूयः प्रणम्येशं देवता इदमब्रुवन् ।

आत्मनोपि तनुं देव कुरु मूर्त्तिमतीं स्त्रियम् । । १ ०७। ।

यया सार्धं बलाद् दैत्यान् हंस्यामः परमेश्वर ।

ततो देवोसृजद्देवीं रूद्राणीं मातरं शुभाम् ।।१ ०८। ।

विकृतं रूपमास्थाय द्वितीयामपि मातरम् ।

नाम्ना तु बहुमांसान्तां जगत्संहाररूपिणीम् ।। १० ९। ।

नियोगाद् देवदेवस्य ततो विष्णुरपि प्रभुः ।

मातरावसृजद् द्वे तु वाराहीं वैष्णवीमपि ।

अभूत् पितामहाद् ब्राह्मी शर्वाणी शङ्करादपि । । 8.171.११० । ।

कौमारी षड्मुखाच्चापि विष्णोरपि च वैष्णवी ।

वाराही माधवाद् देवी माहेन्द्री च पुरन्दरात् । । १११ । ।

- - - - - - - - -- - -

५९ वैरम् - क. । ६० य - क. ।

- - - - - - - - -- - -

सर्वतेजोमयो देवी मातृणां प्रवरा शुभा ।
बहुमांसा महाविद्या बभूव वृषभध्वजात् । । ११२ । ।
सर्वासां६१ देवतानां च देहेभ्यो मातरः शुभाः ।
स्वरूपबलधारिण्यो निर्जग्मुर्दैत्यनाशनाः । । १ रो ३ । ।
वायव्या६२ वारुणी याम्या कौबेरी च महाबलाः ।
महाकाली तथाग्नेयी अन्याश्चैव सहस्रशः । । ११४ । ।
ता गत्वा तत्पुरं रम्यं दैत्यान् भीमपराक्रमान् ।
जघ्नुर्बहुविधं देव्यो घोरनादैर्विभीषणैः । । ११ ५। ।
दैत्यहीनं च तच्चक्रुः पुराग्र्यं हेमभूषितम् ।
अथ दैत्यैर्हतैस्सवैर्देवदेव उमापतिः६३ । । ११६ । ।
आजगाम प्रदेशं तं मातृणां वरदित्सया ।
तान् दृष्टवा निहतान्सर्वान् दैत्यानमरविद्विषः६४ । । १ १७। ।
परितुष्टस्तदा तासां वरान्प्रादाद् वृषध्वजः ।
जगतो मातरो यूयं मातृभूता भविष्यथः । । ११८ । ।
युष्माकं ये भविष्यन्ति भक्ताः पुरुषपुंगवाः ।
स्त्रियौ वापि महाभागा न तान् हिंसन्ति हिंसकाः । । ११ ९। ।
मृता मम गणाश्चापि भविष्यन्त्यजरामराः ।
भवतीनामिदं स्थानं कोटीवर्षमिति श्रुतम् । । 8.171.१२० । ।
भविष्यति जगत्ख्यातं सर्वपापप्रमोचनम् ।
अहं हेतुर्हि युष्माकं यस्मात् सृष्टा मयैव च । । १२१ । ।
हेतुकेश्वरनाम्नाहं६५ स्थास्याम्यत्र वरप्रदः ।
युष्माभिः सह वत्स्यामि नायकत्वं व्यवस्थितः । । १२२ । ।

यस्तु युष्मान्मया सार्धं विधिवत् पूजयिष्यति ।

सर्वपापविमुक्तात्मा स परां गतिमाप्स्यति । । १२३ । ।

दानवा निहता यस्माच्छूलेन बहुमांसया ।

शूलकुण्डमिदं नाम्ना ख्यातं तीर्थं भविष्यति । । १ २४। ।

- - - - - - - - -- - -

६१-. सर्वेषां क ख ।। ६२ वाथवा (?) । ६३ देवदेवमुमापतिम् - क । ६४ ... विद्विषान् - क. ।

- - - - - - - - -- - -

926

इह शूलोदकं पीत्वा बहुमांसां प्रणम्य च ।

अधृष्यः सर्वहिंस्राणां भविष्यति नरोत्तमः ।। १ २५।।

प्रतिकूलेति विख्याता रम्या मन्दाकिनी नदी ।

रुधिरौघवती सेह भवतीनां भविष्यति । । १ २६।।

अहं ब्रह्मा च विष्णुश्च ऋषयश्च तपोधनाः ।

मातृतन्त्राणि दिव्यानि मातृयज्ञविधिं परम् । । १ २७।।

पुण्यानि प्रकरिष्यामो यजनं यैरवाप्स्यथ ।

ब्राह्मं (?) स्वायंभुवं चैव कौमारं यामलं तथा १ २८।।

सारस्वतं स गान्धारमैशानं नन्दियामलम् ।

तन्त्राण्येतानि युष्माकं तथान्यानि सहस्रशः । । १२९ । ।

भविष्यन्ति नरा यैस्तु युष्मान् यक्ष्यन्ति भक्तितः ।

नराणां यजमानानां वरान् यूयं प्रदास्यथ । ।8.171.१ ३० ।।

दिव्यसिद्धिप्रदा देव्यो दिव्ययोगा भविष्यथ ।

याश्च नार्यः सदा युष्मान् यक्ष्यन्ते सरहस्यतः । । १३१ । ।

योगेश्वर्यो भविष्यन्ति रामा दिव्यपराक्रमाः ।

छगलः कुम्भकर्णश्च मदीयौ गणनायकौ । । १३ २। ।

युष्माकं द्वारपालत्वे स्थास्यतस्तौ ममाज्ञया ।

कोटीवर्षमिदं स्थानं मातृणां प्रियमुत्तमम् ।। १३३ । ।

श्मशानं प्रवरं दिव्यं भविष्यति सुखप्रदम् ।

वरानेवं हि ताँल्लब्ध्वा मातरो लोकमातरः ।। १ ३४। ।

भक्त्या प्रणम्य देवेशं मुमुदुर्भृशमर्द्दिताः ।

ततःप्रभृति ताः सर्वाः सहिताः शशिमौलिना । । १३ ५। ।

कोटीवर्षे६६ वसन्ति स्म सर्वलोकाभयप्रदाः६७ ।

एवं स भगवान् देवो मातृणां गणनायकः ।

अभवच्छङ्करो व्यास यन्मां त्वं पृष्टवानसि । । १३ ६। ।

- - - - - - - - - -- - -

६६ कौटीवर्षं - क. ख. । ६७ सर्वलोकभयप्रदाः - क ।

- - - - - - - - - -- - -

उत्पत्तिमेतां जगतीश्वरीणां६८ ब्रह्मेन्द्रशक्रानिलवन्दितानाम् ।

पठेन्मनुष्यः शृणुयाच्च नित्यं यः स्वर्गलोकं स मृतो लभेत ।। १ ३७। ।

इति स्कन्दपुराणे एकसप्तत्यधिकशततमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

शक्रेण गिरयः पूर्वं छिन्नपक्षा यथा कृताः ।

तत् प्रवक्ष्यामि ते व्यास शृणु सर्वमशेषतः । ।१ । ।

पुरा सिंहवपुः कृत्वा विष्णुना परमौजसा ।

दैत्यदानवनाथे तु हिरण्यकशिपौ हते । ।२ ।।

प्रह्लादस्तत्सुतो दैत्यो विष्णुं प्रति चुकोप ह ।

हते पितरि स श्रीमान् महादैत्यपतीश्वरः ।।३ ।।

बहून्यब्दसहस्राणि चकारोग्रं महातपः ।

अथ देवश्चतुर्वक्त्रस्तुष्टस्तमसुराधिपम् । ।४। ।

प्रोवाच स्वयमागत्य वरदोस्मीति सादरम् ।

प्रणम्योवाच वरदमिदं ब्रह्माणमागतम्१ । ।५ । ।

प्रह्लादो मन्युतप्ताङ्गः पितुर्वधमनुस्मरन् ।

भगवन् यदि तुष्टोसि वरदश्च समागतः । ।६।।

राजानं हतवान् विष्णुः पितरं मम मायया ।

संग्रामे तमहं विष्णुं यथा हन्यां तथा कुरु । ।७।।

तमुवाच ततो ब्रह्मा प्रह्लादमसुरोत्तमम् ।

अजय्यः समरे विष्णुरवध्यश्च सुरासुरैः ।।८।।

प्रसादाद्देवदेवस्य जगत्स्रष्टुरुमापतेः ।

नैष शक्यो मया दातुं वरस्तुभ्यं महासुर । ।९ ।।

- - - - - - - - -- - -

६८ जगतीश्वराणां क ।

१ प्रणम्य तमुवाचेदं वरदं ब्रह्ममागमतम् - क. ।

- - - - - - - - -- - -

अन्यं वृणु२ यथेष्टं त्वं वरं यावद्ददामि३ ते ।

चिन्तयित्वा ततो भूयो महाबुद्धिर्महासुरः ।। 8.172.१० ।।

प्रोवाच४ वचनं देवं कमलासनसंस्थितम् ।

अजय्यो यद्यवध्यश्च स विष्णुर्देवसत्तमः५ ।। ११ ।।

तस्य विष्णोस्ततो देव शक्रस्यान्यस्य वा रिपोः ।

अवध्योहमजय्यश्च संभवेयं तवाज्ञया ।। १२ ।।

एवस्त्विति तं ब्रह्मा प्रोच्य दानवसत्तम ।

दिव्यपद्मासनो देवस्तत्रैवान्तरधीयत ।। १३ ।।

प्रह्लादोपि वरं७ लब्ध्वा ब्रह्मणः परमाद्भुतम् ।

पश्चिमस्योदधेस्तीरे तस्थौ चिन्ताकुलेन्द्रियः ।।१४।।

कथं हन्यामहं विष्णुं शक्रं चैव शतक्रतुम् ।

एवं चिन्तयतस्तस्य प्रह्लादस्य सुरद्विषः ।। १ ५।।

सर्वशैलाधिपः श्रीमाँश्चक्रमन् हिमवान् गिरिः ।

द्वाभ्यामुत्पत्य पक्षाभ्यामाजगाम वियच्चरः ।। १ ६।।

पुरा हि गिरयो व्यास आसन् पक्षसमन्विताः ।

दिव्या वियद्गमाः सर्वे सर्वलोकचरास्तथा ।। १७।।

तमागतमथो दृष्ट्वा प्रह्लादो हिमवद्गिरिम् ।

प्राहेदं वचनं प्रीतः कृत्वा स्वागतमादितः ।। १८ ।।

कश्यपस्य९ वयं पौत्रा दैत्या गिरिवराधिप ।

भवन्तोपि१० सुतास्तस्य देवा अपि महागिरे११ ।।१ ९।।

अस्माकं भवतां चैव एकस्मात् संभवो गिरे१२ ।

देवता भ्रातरो१३ भूत्वा अस्माकं देवताश्च१४ हि । ।8.172.२० ।।

अवमन्यासुरानस्मान् राज्यं कुर्वन्ति दर्पिताः ।

वयं यूयं च संगत्य जित्वा देवानशेषतः ।

त्रैलोक्यं सर्वमाक्रम्य राज्यं कुर्मो१५ महागिरे ।।२१ । ।

- - - - - - - - - -- - -

२ अन्यद् वृणु - क. । ३ वरं दैत्य ददामि - ख, ददानि - क. । ४ उवाच - ख । ५ देवसत्तम - ख. । ६ दानवसत्तमः - क.,. म - ख. । ७ वरान् - ख. । ८ प्रीतो दत्त्वा - क. । ९ कास्यपस्य - क । १० भवतोपि - क ख. । ११ महामुने - क. । १२ मुने - क. । १३ भ्रातरो देवता - क. ख. । १४ देवताञ्च - क. ख. । १५ कुर्म - ख. ।

- - - - - - - - - -- - -

929

देवानां१६ यजनं येषु हूयन्ते येषु चाग्नयः ।

प्रीयन्ते देवता येषु देशाँस्तानचलेश्वर । ।२ २।।

सहितः सर्वशैलैस्त्वमाक्रम्य त्वरितं जहि ।

इज्याहीनान् ततो देवान् सुखं हंस्याम निर्वृताः ।। २३ । ।

इत्युक्तो दैत्यराजेन हिमवानचलोत्तमः ।

नैतद्युक्तमिति प्राह साशङ्को दानवाधिपम् । ।२४। ।

पुनरेव ततः प्राह हिमवन्तं महासुरः ।

मत्तो युक्तं परं१७ त्वं चेद्यदि वेत्सि नगाधिप ।। २५ ।।

एष त्वां सहितं शैलेर्नेष्यामि निधनं समम् ।

अप्रमत्तस्तदा तिष्ठ१८ यावत्त्वां हन्मि पर्वत । ।२६ । ।

दैत्यराजं ततः क्रुद्धं दृष्ट्वा पर्वतसत्तमः ।

करोम्येवमिति प्राह ततो दैत्यस्तुतोष सः१९ । । २७।।

अथ शैलैस्तदा सार्धं हिमवानचलोत्तमः ।

प्रह्लादस्य वचः श्रुत्वा२० चक्रे देशोपमर्दनम् । ।२८। ।

पितृदेवात्मिकाः सर्वा यज्ञहोमादिकाः क्रियाः२१ ।

वर्तन्ते येषु देशेषु गिरयस्तान् समाक्रमन । ।२९ ।।

अथोत्सन्नेषु देशेषु नारदो मुनिसत्तमः ।

शक्रायाश्रावयत्२२ सर्वं पर्वतानां व्यतिक्रमम् ।।8.172.३ ० । ।

तच्छ्रुत्वा क्रोधसन्तप्तो देवराजः शतक्रतुः ।

समागम्याचलान् प्राह किमेतदिति मन्युमान् ३१ ।

अथोचुर्गिरयो व्यास क्रुद्धं देवगणाधिपम् ।

प्रह्लादस्य भयाद्देव महादैत्यपतेर्वयम् । । ३२ । ।

इमं व्यतिक्रमं प्राप्ता न२३ दोषो नः कथञ्चन ।

अथ चेन्मन्यसे दोषमस्माकममराधिप । ।३ ३ ।।

- - - - - - - - -- - -

१६ देवतां - क. । १७ वरं - क., युक्तवरं - ख. । १८ ततस्तिष्ठ - ख. । १९ ह - ख. । २० सर्वं - ख. । २१ यज्ञहोमादिकक्रियाः - क. । २२ शक्रमश्रावयत् - क. । २३ ह - ख. ।

- - - - - - - - -- - -

प्रह्लादान्तिक्रमागच्छ प्रयाम सहिता द्रुतम् ।

तेनेदं कारितं सर्वं यज्ञदेशोपमर्दनम्२४ ।

दैत्यराजेन बलिना युष्मदप्रियलिप्सया । ।३ ४। ।

नापराधोयमस्माकं२५ तथा त्वं विद्धि देवप ।
तानेव ब्रुवतः शक्रः सुतरां मन्युमान् गिरीन् । । ३५। ।
पक्षहीनान् तदा चक्रे क्षिप्त्वा वज्रं पुनःपुनः ।
हीनपक्षास्ततस्ते तु सर्व एवाचलेश्वराः । । ३६ । ।
पेतुर्महीतले व्यास छिन्नपक्षाः खगा इव ।
अथ दैत्यपतिः श्रुत्वा प्रह्लादोसुरपुङ्गवः । ।३७।।
पक्षच्छेदं नगेन्द्राणां भृशं चुक्रोध पीडितः२६ ।
किङ्करोमीति संचिन्त्य चिरं दैत्यगणाधिपः । ।३८। ।
वदर्याश्रममागत्य ददर्श२७ विष्णुमास्थितम् ।
तस्यासीत् सुमहद्युद्धं विष्णुना सार्धमद्भुतम् ।।३ ९।।
न शशाक च तं२८ विष्णुर्जेतुं प्रह्लादमोजसा ।
तयोर्युद्धमभूद् घोरं दिव्यमब्दशतं पुरा ।।8.172.४० ।।
आत्मानं वेद हीनं च विष्णुः प्रह्लाददानवात् ।
सोभियुक्तस्तदा युद्धे विष्णुः परमधर्मवित् ।।४१ ।।
अशक्तो दानवं जेतुं मन्युमानभवत् प्रभुः ।
अथ ध्यात्वा महादेवं प्रणम्य च पुनः पुनः । ।४२। ।
सस्मार पर - - - - - - - - - - - - ।
- - - - - - - - - - - - - पिनाकिनः । ।४३ । ।
अवध्यत्वमजय्यत्वं सर्वलोकनिवासिभिः ।
प्रसादं तमनुस्मृत्य शैवं विष्णुः सुरोत्तमः । ।४४।।
महासत्वबलो भूत्वा दैत्यमभ्यद्रवद् बली ।
हीयमानमथात्मानं हिण्यकशिपोः सुतः । ।४५। ।

- - - - - - - - - -- - -

२४ देशयज्ञोपमर्दनम् - क. ख । २५ यथास्माकं - क ख । २६ पि(प)ण्डितः - क. । २७ ददृशे - ख. ।

- - - - - - - - - -- - -

ज्ञात्वा च बलिनं विष्णुं युद्धदेशादपाक्रमत् ।

अजितं विष्णुनात्मानं शिवतेजोविमोहितः । ।४६ । ।

प्रह्लादो जितमात्मानं२९ बुबुधे दानवेश्वरः ।

ब्रह्मणोपि वरं लब्ध्वा अजयय्यत्वमथात्मनः । ।४७।।

जितमेव तदात्मानममन्यत महासुरः ।

प्रह्लादासुरसंग्रामं घोरं देवभयंकरम् । ।४८। ।

अभूदब्दशतं दिव्यं विष्णुना सार्धमद्भुतम् ।

न श्रुतेन न वीर्येण न शौर्येण न तेजसा । ।४९।।

न बुद्ध्या न च धर्मेण प्रह्लादसदृशोसुरः ।

हिरण्यकशिपुर्नासीद्राजा तत्सदृशो महान् । ।8.172.५० । ।

नान्धको न हिरण्याक्षः प्रह्लादसदृशो बले ।

भृगुशापात् किलायातो दैत्यत्वं विष्णुरेव सः ।।५१ । ।

शौर्येण स्पृहयन्ति स्म श्रुतेन विनयेन च ।

दिवौकसोपि संसिद्धाः प्रह्लादस्य महात्मनः । ।५२। ।

नाभवंस्तस्य राज्ये तु दुःखशोकान्विताः प्रजाः ।

एवं स दानवश्रेष्ठः कृत्वा युद्धं तु विष्णुना । ।५३ ।।

पश्चात्तापोपतप्ताङ्गो विषयेभ्यो गतस्पृहः ।

वरदानमनित्यं तज् ज्ञात्वा च तपसः फलम् ।।५४। ।

निःस्पृहः सर्वकार्येषु विषयेप्साविवर्जितः ।

सर्वसन्न्यस्तकर्मा तु३० ध्यानाभ्यासपरायणः । ।५६ ।।

प्रवव्राज महादैत्यः शमेप्सुर्मोक्षसिद्धये ।

पुनरावर्तकं जन्म बुद्ध्वा चानित्यता पराम् ।।५७। ।

कष्टं राज्यमिति ज्ञात्वा प्रह्लादः परमार्थवित् ।

अभिषिच्य सुतं राज्ये दितिजानां३१ विरोचनम् ।।५ ८ ।।

दैत्यदानवराजानं कृत्वा तमसुरेश्वरम् ।

मोक्षसिद्धिं परामिच्छन् प्रव्रज्याकृतनिश्चयः । ।५९। ।

- - - - - - - - - -- - -

२९ जितमित्येव - क. । ३० सन्न्यस्तसर्वकमा तु (?) । ३१ दितिजातां (तं?) - क. ।

- - - - - - - - - -- - -

932

वरं तत्त्वमथान्वेष्टुं गुणातीतमजं शिवम् ।

साक्षाद् भगवतः शिष्यं३२ कपिलस्यासुरिं मुनिम् ।।8.172.६० ।।

शिष्यत्वेनोपसंगम्य मोक्षविद्यामवाप्तवान्३३ ।

प्रकृतीनां परं तत्त्वं विकाराणां परं तथा ।। ६१ ।।

क्षेत्रज्ञं पुरुषं ज्ञात्वा भोक्तारं भोक्तृवर्जितम् ।

मोक्षविद्यापरार्थज्ञः सांख्यसिद्धान्तपारगः । ।६२ ।।

सिद्धः पञ्चशिखो नाम्ना सोभवन्मुनिसत्तम३४ ।

स योगं३५ परमं लब्ध्वा सांख्याचार्यो महामुनिः ।

दुःखत्रयविनिर्मुक्तः प्राप्तवान् पदमव्ययम् । ।६३ ।।

श्रीमानेवं त्रिभुवनरिपुर्दैत्यराजो महात्मा

कृत्वा वैरं विबुधगुरुणा विष्णुना दीर्घकालम् ।

सिद्धः पश्चाज्जगदभयदः प्राप्तयोगश्च भूत्वा

मुक्तः पश्चात्३६ स पदममृतं३७ ब्रह्म चाद्यं ह्यवाप । ।६४।।

क्षेत्रज्ञबोद्धा गुणविप्रयुक्तो३८ दुःखैर्विहीनो भवपाशबन्धैः ।

तामिस्रमोहप्रतिबन्धमुक्तो३९ योगोश्वरोसौ दितिजाधिपोभूत् ।।६५। ।

एवं ताँश्छिन्नपक्षाँस्तु गिरीन् सर्वान् पुरन्दरः ।

प्रचकार मुनिश्रेष्ठ प्राक् पृष्टो यदहं त्वया ।।६ ६।।

इति स्कन्दपुराणे प्रह्लादचरिते पर्वतपक्षच्छेदोनामा द्विसप्तत्यधिकशततमोध्यायः४०

व्यास उवाच

नगेन्द्रो जीविते क्रौञ्चे तोषिते च सुरैर्गुहे ।

यातो१ हिमवतः शृङ्गं पार्वत्या सहितो हरः । ।१ ।।

किमन्यदकरोद्देवः किं चैनं प्राह पार्वती ।

एतत् कथय विप्रेन्द्र न तृप्तिः शृण्वतो हि मे । । २ ।।

- - - - - - - - -- - -

३२ सिद्धं - ख । ३ मवाप्नुयात् - क. । ३४ मुनिसत्तमः - क. । ३५ संयोग. - क । ३६ शान्तं - क. । ३७ परममृदुता (?) - ख. । ३८ विप्रमुक्तो - क- । ३९ प्रतिबद्धमुक्तो - ख। । ४० २२० - ख. । १ तया - क., यात्वा - ष ।

- - - - - - - - -- - -

सूत उवाच एवमुक्तो मुनीन्द्रेण ब्रह्मणस्तनयोव्ययः ।

ऋषिः परमयोगीशः कथयामास तत्त्वतः । । ३ । ।

प्रयाते हिमवच्छृङ्गं देवदेवे सहोमया ।

बभाषे गिरिजा देवं प्रणम्य परमेश्वरम् । ।४। ।

उञ्छवृत्तेर्हिरण्यस्य२ नैमिशारण्यवासिनः ।

शौचेन तपसा भक्त्या युक्तस्य च शमेन हि । ।५। ।

स्वयमेव प्रयाताहं द्विजं पूजां प्रतीच्छितुम् ।

माहात्म्यं तस्य तद् दृष्ट्वा ब्राह्मणस्य तपस्विनः । ।६ ।।

गताहं विस्मयं देव द्विजाः श्रेष्ठतमा इति ।

देवेभ्योपि गरीयांसो ब्रह्मणा इति मे मतिः ।

त्वत्तोथ३ श्रोतुमिच्छामि द्विजमाहात्म्यमुत्तमम् ।।७।।

देवदेव उवाच

एवमेतज्जगद्धात्रि सुरासुरनमस्कृते ।

श्रेष्ठास्तपस्विनो विप्रा देवेभ्योपि गरीयसः४ । ।८। ।

मदीया याः प्रजाः५ सृष्टाः६ प्रथमाः प्रभवो ह्यहम् ।

रुद्रा द्विजातयः पूर्वं मया सृष्टा महौजसः । ।९। ।

मदीयां मृष्टिमालोक्य ब्रह्मणापि सिसृक्षुणा ।

ब्राह्मणा मूर्धतः सृष्टाः पूर्वमेव महाप्रभाः । । 8.173.१० । ।

अग्रभूतो७ ह्यहं तेषां द्विजश्रेष्ठस्तदाभवम् ।

ततस्ते८ मत्सखाः९ सर्वे बभूवुर्विप्रसत्तमाः । । ११ ।।

उत्तमैषापरा१० सृष्टिर्ब्राह्मणाः११ परमेष्ठिनः ।

धर्मादिकं चतुर्वर्णं सर्वं तेषु प्रतिष्ठितम् ।। १२ । ।

यज्जुह्वति१२ हविर्विप्रास्तेन तृप्यन्ति देवताः ।

जगत् प्रतिष्ठितं सर्वं ब्राह्मणानां१३ हि तेजसा । । १३ । ।

- - - - - - - - - -- - -

२ उञ्छवृत्तिर्हिरण्यस्य - ख टि. ३ तत्व?- - ख. । ४ गरीयांसः (?) । ५ पुरा - क. । ६ सृष्ट्वा - क. । ७ अग्रीभूतो? - क. । ८ ततते - ख । ९ मत्समाः (मन्मयाः) - ख, १० पुरा - ख. । ११ ब्राह्मणं - क । १२ जुह्वन्ति - क. ख. । १३ ब्राह्मण्येन (?) ।

- - - - - - - - - -- - -

934

मृत्युजन्मापहं यत्तन्मम पाशुपतं व्रतन् ।

न वर्णाः साधयन्त्यन्ये मुक्त्वा ब्राह्मणसत्तमान् ।।१४। ।

लक्षणं संप्रवक्ष्यामि द्विजातीनामिदं शृणु ।

शौचार्जवविधानं च प्रभावं कर्म चैव ह । ।१ ५। ।

ब्राह्मणस्तु भवेज्जात्या१४ संस्काराद् द्विज उच्यते ।

विद्यया विप्रतां याति ब्राह्मण्यं त्रिविधं स्मृतम् । । १६।।

यश्च जात्या भवेद् विप्रो यश्च१५ स्याद् वेदपारगः ।

तयोस्त्राणे वधे चापि१६ पुण्यपापे१७ समे१८ स्मृते१९ ।। १७। ।

जात्या च यो भवेद्विप्रः सर्वागमविशारदः२० ।

तपशौचसमायुक्तस्त्र्यवदातः स उच्यते । । १८ । ।

तादृशं भोजयेच्छ्राद्धे दैवे कर्मणि वापि२१ यः ।

अक्षयं तद् भवेत् तस्य व्यवदातस्य तर्पणात् ।।१ ९।।

वेदविद्यो भवेद्विप्रो नित्यं होमपरायणः ।

सोपि श्रेष्ठः स्मृतो देवि पूजितस्तारयेत् कुलम् ।।8.173.२० ।।

सर्वथा जातिमात्रेण योपि स्याद् ब्राह्मणः क्वचित् ।

सोपि लोकगुरुर्देवि पूजितः स्वर्गदो भवेत । ।२ १ । ।

अग्निहोत्रं तपो यज्ञः शौचमार्जवमेव च ।

सत्यं वेदप्रसङ्गश्च द्विजकर्म परं स्मृतम् । ।२२ ।।

नानृतं ब्राह्मणो ब्रूते न हन्ति प्राणिनं द्विजः ।

न सेवां कुरुते विप्रो न द्विजः पापकृद्भवेत् ।। २३ ।।

ब्राह्मणश्च तपस्वी च न जन्म पुनराप्नुते ।

विद्वद्ब्राह्मणतां लब्ध्वा किन्न लब्धं हि देहिना२२ । । २४। ।

मूर्तयो याः स्मृता ह्यष्टावर्कसोमादयो मम ।

सर्वास्ता निवसन्ति स्म ब्राह्मणे तपसैधिते२३ ।।२५।।

- - - - - - - - -- - -

१४ भवेज्जन्मात् - क. । १५ यच्च - क. । १६ वापि - ख. । १७ पुण्यपापौ - क ख । १८ समौ - क- ख. । १९ स्मृतौ - क. ख. । २० विदे(व च) विशारदः - ख । २१ चापि - ख । २२ देहिनाम् - ख. । २३ तपमधिते - क. ख. ।

- - - - - - - - -- - -

935

द्विजतेजो ह्यवष्टभ्य अमृतं गाव एव च ।

प्रभवन्ति सदा देवि विप्राः श्रेष्ठतमास्ततः ।।२६।।

नासाध्यं२४ विद्यते तेषां द्विजानां परमौजसाम् ।

रुषितास्ते२५ प्रसन्ना वा प्रयच्छन्ति शुभाशुभम् । ।२७।।

द्विजास्तपस्विनो ये तु वेदविद्याविशारदाः ।

मुक्तिदास्तु२६ भवेयुस्ते देवानामपि देवताः । ।२८। ।

अहं पितामहश्चैव तेषां योनिद्वयं२७ स्मृतम् ।

मत्तः पूर्वं प्रसूतास्ते ततो देवि पितामहात् ।।२९।।

आवां हेतू द्विजातीनां प्रकृतित्वात् त्वमेव च ।

प्रकृतिस्त्वं समाख्याता पुरुषः परमो ह्यहम् ।।8.173.३ ० । ।

ब्रह्मविष्णू स्मृतौ यौ तौ रजःसत्वगुणात्मकौ ।

आवाभ्यां तौ प्रजायेते सृष्टिकाले प्रजापती । ।३१ ।।

अहं२८ ह्यग्निस्तमो विष्णुः सत्वं ब्रह्मणि संस्थितम् ।

रजस्त्वं व्यापितं विद्धि गुणभूतेषु कर्मसु ।।३ २।।

मोहात्मको स्मृतावेतौ तमो रागस्तथैव च ।

सत्वं नाशयते तौ हि स चाग्नेः२९ संप्रजायते । ।३ ३ ।।

वह्नितेजाः स्मृता ह्येते महात्मानो द्विजातयः ।

सर्वतः प्रभवन्त्येते नास्ति तेषां निवारणम् ।। ३४। ।

आर्जवं समतां चैव विद्धि तेजो द्विजातिषु ।

तपोविद्यासमायुक्तादार्जवस्तु विशिष्यते ।।३ ५। ।

अशाठ्यं३० हन्ति पापानि समता मोहबन्धनम् ।

उभेप्येते निहन्ति स्म आर्जवं सेवितं द्विजैः ।। ३ ६।।

पुरा भागीरथीतीरे द्विजः परमधर्मवित् ।

नाम्ना दानरुचिर्नाम उञ्छवृत्तिर्बभूव ह ।।३७। ।

सर्वविद्याविनीतात्मा सर्वभूताभयप्रदः ।

सह पत्न्या च मद्भक्तो वह्निहोमपरायणः ।।३८।।

- - - - - - - - -- - -

२४ नासाद्यं - ख. । २५ तुषितास्ते - क. । २६ वृत्तिदास्तु - क. । २७ योनीद्वयं - क ख. । २८ अह - क. । २९ तच्चाग्नेः (?) । ३० असाध्यां - ख. ।

- - - - - - - - - -- - -

अतिथिं भोजयित्वा च३१ पूर्वं देवि यथागतम् ।

षष्ठे काले ततोश्नाति तस्येदं व्रतमुत्तमम् । ।३ ९ । ।

अथैवं वर्तमानस्य भूयान् कालो जगाम ह ।

अतिथावागते३२ तस्य न विकल्पः प्रजायते । ।8.173.४० ।।

तपशौचसमायुक्त३३ आर्जवैकरतो द्विजः ।

बभूवात्यर्थमर्चिष्मानर्काग्नी इव३४ तेजसा । ।४१ ।।

तस्यैवं तपसो३५ वह्निः प्रीतस्तुष्टिमगात् पराम् ।

शुभदित्सुरभूच्चास्य समीहितफलप्रदः । ।४२ । ।

कदाचिदथ कालेन षष्ठे काले समागते ।

हिममेघोल्बणे शीते दुर्दिने पर्यटन् द्विजः । ।४३ ।।

नापश्यदतिथिं कञ्चिद्३६ बुभुक्षाक्लमखेदितः ।

यदा नासदितस्तेन दिनान्तेप्यतिथिः क्वचित् । ।४४।।

अप्राश्यैव तदा किञ्चिदुपवासपरायणः ।

बभूव द्विजमुख्योसौ नात्मखेदमचिन्तयत्३७ । ।४५।।

पत्न्यप्यस्य महाभागा पतिभक्तिव्रते रता ।

यथैवास्याः३८ पतिश्चक्रे तथा साप्यकरोत्तदा ।।४६। ।

शीतक्षुदुपतप्ताङ्गो नैकद्वन्द्वसमावृतः ।

क्लेशेन महतातीव खिन्नोभूद्देवि स द्विजः । ।४७।।

द्वितीयेथ समायाते षष्ठे काले स ह द्विजः३९ ।

शीतदुर्द्दिनजाद्दोषान्नैवातिथिमवैक्षत४० । ।४८ । ।

अथाग्निस्तस्य४१ तज्ज्ञात्वा४२ निश्चयं परमं महत् ।

श्वपाकसदृशं रूपं विकृतं कुत्सितं च हि४३ ।।४९।।

कृत्वा पादपमूलस्थः४४ प्रददौ तस्य दर्शनम् ।

क्षुधार्तोथ स विप्रेन्द्रः पर्यटन्नतिथीप्सया । ।8.173.५० । ।

- - - - - - - - - -- - -

३१ तु - ख । ३२ अतिथेरागमे(?) । ३३ तपसः शौचसंयुक्त - क. ख.। ३४. .नर्काग्न्योरवि(ग्न्योरिव? - ख. । ३५ तप(प्य)तो (?) । ३६ किञ्चिद् - क. । ३७ मन्नखेदमचिन्तयत् - ख. । ३८ यथैव च - ख. । ३९ समागते - क, महाद्विजः - ख. । ४० मवेक्षत - क । ४१ तथाग्निस्तस्य - क. ख । ८२ तं ज्ञात्वा - क. । ४३ बहिः (?) । ४४पादमूलस्थो - क. ख. ।

- - - - - - - - - -- - -

अपश्यद् वृक्षमूलस्थं घोरं विकृतरूपिणम् ।

श्वपाकं शीतसंखिन्नं नैकव्रणशताङ्कितम्४५ ।।५१ ।।

दुर्दृशं४६ वृद्धमार्त्तञ्च प्रस्रवत्कृमिशोणितम् ।

विक्रोशन्तं च तातेति सोपश्यद् द्विजसत्तमः ।।५२ । ।

कृपणं तमथो दृष्ट्वा श्वपाकं द्विजसत्तमः ।

समाश्वसिहि भद्रेति प्रोवाच मधुरं वचः । ।५३ । ।

शीतापनयनार्थञ्च वह्निमस्यानयद् द्विजः ।

अथ तं४७ वह्निसंसर्गात् समाश्वस्तमुवाच सः४८ । ।५४।।

एहि भुंक्ष्वातिथिर्मे त्वं४९ भव भद्रेति सादरम् ।

तमुवाच ततो५० दीनं५१ श्वपाकस्तपसां निधिम् ।।५५। ।

श्वपाकोहं द्विजश्रेष्ठ मह्यमन्नमिहैव हि ।

कुत्सिताय प्रयच्छस्व यथैव मृगपक्षिणाम् ।। ५६ । ।

नाहं संस्कृतमाहर्तुं योग्योन्नमिति चाब्रवीत् ।

तमेवं वादिनं ध्यानाज्ज्ञात्वा५२ वह्निमुपस्थितम् । ।५७। ।

प्रोवाच द्विजशार्दूल इदं वचनकोविदः ।

नाहं जातिं गर्हयामि पूजयामि .न चानघ । ।५८। ।

आत्मा सर्वगतो ह्येष सर्वप्राणिषु संस्थितः ।

आत्मानं तमहं भक्त्या पूजयामि परं शिवम् । ।५९। ।

सर्वत्र संस्थितं मत्वा पुरुषं परमेश्वरम् ।

तिर्यक्षु नहि मे कुत्सा त्वद्विधेषु विशेषतः । । 8.173.६० । ।

सर्वमेव स एवेति तपःशौचपरायणः ।

पूजयाम्यहमव्यग्रस्तत्र निस्संशयो भव । ।६१ । ।

कृमिकीटाखुसर्पेषु५३ श्वपाग्देवद्विजातिषु ।

यदा सर्वगतो ह्यात्मा तदा कुत्सा कथञ्च नः५४ । । ६२ ।।

- - - - - - - - - -- - -

४५ व्रणशतार्दितम् - ख. । ४६ दुर्दर्श - ख. । ४७ श्वपाकं (?) । ४८ ह - ख । ४९. मंह्य - ख. । ५० तदा - क. । ५१ दीनः - क । ५२ ध्यात्वा ज्ञात्वा - ख. । ५३ क्रिमिकीटाखुसर्पेषु - ख. । ५४ कथञ्चन (?) ।

- - - - - - - - - -- - -

न हि मे कुत्सितो भद्र एहि मे त्वमकुत्सितः५५ ।

भुंक्ष्व संस्कृतमन्नन्तु प्रापयास्माननुग्रहम् ।। ६३ । ।

एवमुक्तो द्विजेन्द्रेण श्वपाकः प्रीतिमाँस्तदा ।

गृहं जगाम विप्रस्य तस्यानुग्रहलिप्सया । । ६४।।

अथ दानरुचिस्तस्य अतिथेरिव पूजितम् ।

आतिथ्यं विधिवच्चक्रे भावशुद्धेन चेतसा ।।६५ ।।

मूर्तिमान् सोभवत् प्रीतो भोजितो हव्यवाहनः ।

प्रददावीप्सितं चास्मै योगैश्वर्यमनुत्तमम् । ।६ ६ ।।

स योगं परमं प्राप्य उञ्छवृत्तिर्द्विजोत्तमः ।

विमुक्तः सह पत्न्या तु प्राप्तवानमृतं पदम् । । ६७।।

यथैव कपिलः सिद्धस्तत्त्ववित् परमो मुनिः ।

एवमार्जवसंपन्नो ब्राह्मणः कृतलक्षणः ।

न किञ्चिन्नाप्नुयाद्देवि शुभाच्छुभतरं पदम् । ।६८ ।।

एतत्ते कथितं नगेन्द्रतनये माहात्म्यमग्र्यं परं

विप्राणाममरत्विषां सुबहुशः पुण्यायुषः५६ प्रापकम्५७ ।

शृण्वन्नित्यमिदं पठँश्च विधिवद्विद्वाञ्छुचिर्मानवः

पुण्यं सौख्यमथायुरीप्सितफलं तेजो बलं चाप्नुयात् । ।६९।।

माहात्म्यमेतत् कथितं यथावत्

महामहीध्रेन्द्रसुते द्विजानाम् ।

सृष्टेः प्रभवान्मम ते द्विजेन्द्रा

माहात्म्यमित्थं परमं ह्यवापुः । ।8.173.७० । ।

सनत्कुमार उवाच

द्विजमाहात्म्यमुल्लिख्य पार्वतीपरमेशयोः ।

बभूवेत्थं सुसंवादः पुण्यः पापविनाशनः ।।७१ । ।

- - - - - - - - पाराशर्य तपोधन ।

श्रोतव्यं मन्यसे मत्तस्तत् पृच्छस्व समाहितः ।।७२। ।

इति स्कन्दपुराणे द्विजमाहात्म्यवर्णनं नाम त्रिसप्तत्युत्तरशततमोध्यायः५८

- - - - - - - - -- - -

५५ त्वा कुत्सितो मया - ख. ५६ पूर्णायुषः (?) । ५७ पूर्णायुषो ह्या(वा)पकम् - ख. । ५८ २२१ - ख. ।

- - - - - - - - -- - -

व्यास उवाच भगवन् यत्त्वया प्रोक्तं दक्षयज्ञवधे तदा ।

प्राप्य पाशुपतं योगं ब्रह्माद्यास्त्रिदिवौकसः१ ।। १ ।।

लेभिरे परमं तत्त्वं ज्ञानेन हि महामुने ।

तन्मे कथय भक्ताय शिष्याय परिपृच्छते । ।२ ।।

कीदृशं तत्परं योगं ज्ञानं पाशुपतं शुभम् ।

यज्ज्ञात्वा२ ब्राह्मणाः सिद्धाः प्राप्नुयुर्मोक्षमुत्तमम् ।

इति३ पृष्टस्तु शिष्येण प्रोवाच मुनिसत्तमः ।।३ । ।

सनत्कुमार उवाच

साधु व्यास महाबुद्धे मुमुक्षुरसि पुत्रक ।

यन्मां पृच्छसि तज्ज्ञानं योगं माहेश्वरं परम् ।।४। ।

सर्वासां योगविद्यानां यत्तत्त्वं परिकीर्त्यते ।

सांख्ययोगागमोपेताः सर्वाध्यात्मविशारदाः ।। ५। ।

योगैश्वर्यमपि प्राप्य तत्त्वं नैवोपलेभिरे ।

यदबुद्ध्वा महाभाग ज्ञानं शङ्करभाषितम् ।। ६। ।

तद्यथा कथितं तेषां त्र्यम्बकेण४ दिवौकसाम् ।

तत्तेहं संप्रवक्ष्यामि संक्षेपात्तत्त्वनिश्चयम् । ।७। ।

विस्तरेण न तच्छक्यं वक्तुं वर्षशतैरपि ।

तस्याहं स्थि?तपक्षन्तु संसारोत्पत्तिनाशनम् । ।८।।

मुक्तिसिद्धिप्रदं वक्ष्ये संक्षेपान्मतमुत्तमम् ।

नमस्कृत्य महेशानं पुरुषं भूतभावनम् ।। ९।।

प्रकृतेः परमं गुह्यं पुद्गलं परमेष्ठिनम् ।

यं सांख्याः पुरुषं प्राहुः पञ्चविंशमजं विभुम् । । 8.174.१० । ।

योगाश्चापि हि षड्विंशं व्यापिनं त्रिगुणात्मकम् (?) ।

योसृजत् सृष्टिकाले तु देवौ सर्वजगत्सृजौ ।।१ १ । ।

- - - - - - - - - -- - -

१ ब्रह्मादयास्ते दिवौकसः (?) । २ यं ज्ञात्वा - क. ख. । ३ अथ - क. ख. । ४ त्र्यम्बकेण (?) । ५ नमस्कृत्वा - क. ख. । ६ प्रभुः (भुं) - क. ।

- - - - - - - - - -- - -

प्रजापती महात्मानौ ध्यात्वा विष्णुपितामहौ ।

तं प्रणम्य महादेवं त्र्यक्षं वरदमीश्वरम् । । १२ । ।

प्रवक्ष्यामि मतं तस्य योगसिद्धान्तनिश्चयम् ।

लक्षणं विद्धि योगस्य प्रोच्यमानमिदं मया । । १३ । ।

छिद्यन्ते७ पशुपाशानि यस्याभ्यासान्महामुने ।

प्रत्ययस्य बहिर्लोपो मनस्यात्मनि संस्थिते । । १ ४। ।

अभिसन्धिः परे चैव ईश्वरस्यात्मनश्च ह ।

एष योग इति व्यास कीर्तितः शम्भुना पुरा । । १ ५।।

भवजन्मापहः सूक्ष्मः प्रपन्नानां दिवौकसाम् ।

शरीरे तिष्ठतः पुंसो यदात्मनि मनः स्थितम् । । १६ । ।

अवितर्कं बहिश्चैव सूक्ष्ममभ्यासयोजितम् ।

कृतानां प्रत्ययैः सूक्ष्मैः सुखदुःखादिसंज्ञिनाम्८ ।। १७। ।

अशेषलोप इत्यक्त साधकस्य तु युञ्जतः ।

परो महेश्वरो देवः सोभिसन्धिस्तु योजकः । ।१ ८ । ।

अभिसन्धिस्तदा९ यस्मादीश्वरस्यात्मनश्च ह ।

सुखादानमथैकेन भावना - - योजनात् । । १९। ।

प्र - - - - - - - - - - तिष्ठतस्सतः ।

साधकस्य भवेन्नित्यं ह्यद्रिः (?) सिद्धमिदं फलम् । । 8.174.२० । ।

अथाधिकरणं तत्र क्रमशः परिकीर्त्यते (?)

प्रत्याहारमतो१० विद्या प्राणायामस्तथैव च ।

ध्यानञ्च धारणा चैव११ योगाभ्यास उदाहृतः१२ ।।२१ । ।

तिस्रो मृत्युमतिक्रम्य क्रिया हि चतुरात्मिकाः ।

वर्त्तन्ते न च वै - - मृत्युः प्रभवते मुने । । २२ ।।

वश्या हि धातवस्तस्माद् भवन्त्यस्य न संशयः ।

ततोसौ पवमृत्युश्च साधको भवति - - ।। २३ । ।

- - - - - - - - -- - -

७ छिद्यन्ति - क. ख । ८ सं व्रतम् - ख । ९ अभिसन्धिस्तु - क, अभिसन्धिस्सा(?), इतः परं पत्रमेकं खण्डितं क पुस्तके । १०.. .स्ततो (।) । ११ धारणाच्चैव - ख । १२ उदाहृतं - ख. ।

- - - - - - - - -- - -

इमास्तर्क्कक्रिया व्यास मस्तके हृदि चैव हि ।

अन्तरिक्षे च सर्वास्तु कीर्तिता हि न संशयः । । २४। ।

स्थानत्रयनिबद्धास्तु चतुर्लक्षणसंस्थिताः ।

क्रियाः प्रमादिना नैताः शक्याः साधयितुं क्वचित् । । २ ५।।

तिस्र एताः सदा मृत्युं प्रवृत्ता मोहलक्षणाः ।

वियोगो न भवेत्तासु क्रियास्वेकैक - - - । । २६ । ।

अज्ञानं कम्पते१३ तासु बहिरन्तश्चरास्वपि ।

क्रियासु१४ साधको युक्तस्तथा मध्यगतासु च । । २७। ।

भूतेन्द्रियमनःकालदिङ्निवृत्तिः प्रभावतः ।

दशैवाशास्त्रयः काला१५ भूतानीन्द्रियविस्तरः ।। २८ । ।

मनःप्रचारसंयुक्तो विषयाभावलक्षणः ।

प्रत्याहार इति प्रोक्तः पुरा भगवता स्वयम् । । २९ । ।

दिगन्तरगमाभावात् मनस्यविचलस्थितौ ।

प्रत्याहारसमुत्पतिर्योगोत्पत्तौ सकृद् भवेत् । । 8.174.३० । ।

त्रिकालविषयं ज्ञानमैश्वर्योदग्रमेव च ।

चले मनसि नाभूतां भवेतां संस्थिते१६ समम् । । ३१ ।।

मनः सर्वमिदं यस्मात् साधनं योगकर्मणः ।

एकतो मनसः स्थाने तस्माद् यत्नं समाचरेत् । ।३ २ । ।

प्राणनिग्रहणे१७ ध्यानं प्राणायाममिति स्मृतम ।

प्राण एव हि वायूनां सारथ्ये वर्तते सदा । ।। ३३ । ।

प्राणनिग्रहणे योगी नित्यमभ्यासमाचरेत् ।

उत्तरोत्तरसंसिद्ध्या वायु - - - गोचरे । । ३४। ।

ज्योतिः प्रवर्तनं विद्यान्नित्यमभ्यासयोजितम् ।

द्विरपाने सकृत्प्राणे समाने च । ' - - - । । ३५ । ।

- - - र - -) - - ५ - - । - - - ।

- - - - । - - - ' - - - ' - - - । । ३६ । ।

- - - - - - - - -- - -

१३ अज्ञो न कम्पते (?), प्राज्ञो - (?) । । १४ क्रियातु - ख. । । १५ कालो - ख. । १६ संस्थिता - ख. ।

- - - - - - - - -- - -

।।

कुम्भ एष तृतीयस्तु योगवह्निप्रदीपकः । ।३७। ।

एभिर्ध्यानगतिः सूक्ष्मा वायुसंरोधकारिता ।

प्रवर्तते यया योगी परमं वेष्टि पुद्गलम् । । ३ ८।।

सकृदेव समाहारादसकृत्परिमोक्षणात् ।

कुम्भकं चैतदुद्दिष्टं१८ प्राणायामादिधारणात् । । ३ ९। ।

प्राणो वायुरसावात्मा शरीरे जीव - - - ।

विद्याद् रूपद्वयं तस्य स्थूलं सूक्ष्मं च सर्वतः ।।8.174.४०।।

अव्यक्तं सूक्ष्मरूपं तु स्थूलमाकारलक्षणम ।

स्थूलादारभ्य सूक्ष्मं तु ध्यानाभ्यासान्निरूपयेत् १९ ।।४१ । ।

सूक्ष्मसंरोपणाज्ज्योतिः प्रकाशो जायते मुने ।

ध्यायतः स्थूललक्ष्यं२० तु सर्वदिक्षु सृतं मनः ।

यदा दीप्तिमदुत्पद्येत् तदाशु स्थापयेत् पुनः ।।४२ । ।

गिरौ वृक्षे मरुत्पृष्ठे श्वभ्रे प्रासादपंक्तिषु ।

समुद्रे वसुधायां वा मनःसंयोगमाचरेत् । ।४३ ।।

स्थापितं तन्मनस्तत्र पुनः संहारमाव्रजेत् ।

अचैतन्यं दिशेन्मोहाद् वायुर्दृष्टमतोन्यथा२१ । ।४४। ।

संहृत्य च ततो व्यापि भूयो ध्यानगतिं चरेत् ।

ध्यायतो नित्यमभ्यासान्मनो वायु - - - - । ।४५। ।

प्रवृत्तज्ञानयोगस्य२२ विषयासंगसंक्षये ।

प्रातिभानि२३ हि विघ्नानि सत्वादिगुणजानि तु ।

विघ्नभूतानि योगस्य प्रोद्भवन्ति हि युञ्जतः । ।४६।।

तानि विद्वान् प्रयत्नेन विषयेच्छाविवर्जितः ।

जित्वा निर्वाणमार्गस्थो भवेत् त्रैगुण्यवर्जितः ।।४७। ।

आकाशगमनं दिव्यमप्सरोगणसंगजम् ।

अभिषेकश्च देवेभ्यश्चित्रकाव्यप्रवर्तनम् । ।४८ । ।

- - - - - - - - -- - -

१८ कुम्भकमेतदुद्दिष्टं - ख., इतः पूर्व पत्रमेकं खण्डितं क. पुस्तके । १९ - सन्निरूपयेत् - ख. २० लक्षं - ख । २१ दृष्टमतोन्यथा - ख. । २२ ध्यानयोगस्य (?) । २३ प्रतिभा(न्) ति - ख,

- - - - - - - - -- - -

ऐश्वर्यसुखसंसक्तिर्हेमरत्नागमं बहु ।

सत्वादेतानि विघ्नानि प्रातिभानि तु लक्षयेत् ।।४९।।

उत्पत्तिमदयुक्तानि२४ भिन्नाचारक्रमाणि तु ।

रजोविघ्नानि संविद्यात् प्रातिभानि न संशयः । ।8.174.५० ।।
क्षयशूलज्वरोन्मादकुष्टसर्पग्रहाणि तु ।

यातनोद्गमपूर्वाणि तामसानि विनिर्दिशेत् ।।५१। ।

गुणत्रयसमुत्थानि प्रातिभानि सदा मुनिः ।

युञ्जन् संलक्षयेच्छीघ्रं चिकित्सेदाशु चैव हि ।।५२ ।।

प्राणाद्यानभिसन्धाय२५ मनः संहृत्य चैव हि ।

प्राणायामेन कुम्भेन हन्याद्विघ्नानि सर्वतः । ।५३ ।।

रजः सत्वं तमश्चैव प्रधानस्य२६ गुणास्त्रयः ।

तस्यैव हि महेशस्य प्रजासंसर्गहेतवः ।। ५४।।

योगमोहाद् भवन्त्येते साभिमानस्य युञ्जतः ।

निरीहो निर्वृतो योगी सचेता घटते यदा । ।५५। ।

प्रातिभानि तदा यान्ति विघ्नानि हि समं क्षयम् ।

प्रादुर्भावस्ततस्तेषां गुणानां मोहकारणम् (?) ।।५६ ।।

तमो रौद्रं विजानीयात् सत्वं ब्रह्मणि संस्थितम् ।

रजस्तु बैष्णवं विद्यात्तेषां हन्ता२७ महेश्वरः । ।५७। ।

महादेवं परं ज्ञात्वा योगाभ्यासरतो द्विजः ।

गुणत्रयविनिर्मुक्तः शङ्करे लयमाप्नुयात् ।।५८ ।।

यमैः सनियमैः पूर्वं शोधयेदात्मनस्तनुम् ।

ततः शास्त्रप्रणीतेन धर्माधर्मविवर्जितः२८ ।।५९।।

क्रमेण सोपदेशेन ध्यानाभ्यासं समाचरेत् ।

शब्दादीन् विषयान् जित्वा श्रोत्रादीन्द्रियगोचरान्२९ ।।8.174.६० । ।

- - - - - - - - -- - -

२४ उन्मत्तमदयुक्तानि - क. । २५ नाभिसंबन्धान् - ख. । २६ प्राधान्यस्य - क., प्राधान्येन(?) । २७ हर्ता - ख. । २८ -धर्मविवर्जितात् - क. । २९ त्वगादिन्द्रियगोचरान् - क. ख. ।

- - - - - - - - -- - -

समो दैवततिर्यक्षु३० निर्ममः सर्ववस्तुषु ।

सर्वारम्भविनिर्मुक्तः पुण्यपापविवर्जितः । ।६ १ । ।

निर्द्वन्द्वो३१ निर्जने३२ ईशे योगाभ्यासं समाचरेत् ।

साभिमानं सनियमं त्यक्त्वा३३ सांख्यविनिश्चयम् ।। ६२ । ।

परे माहेश्वरे योगे नित्यमम्यासमाचरेत् ।

अष्टौ प्रकृतयो नित्या विकाराश्चैव षोडश । ।६३ ।।

पुरुषः पञ्चविंशश्च सांख्यसिद्धान्तगोचरः ।

एतदेव परं गुह्यं३४ द्र्ये सांख्यानां तत्त्वनिश्चये ।

प्रकृतेरन्तरं ज्ञात्वा पुरुषस्य च मुच्यते३५ । ।६४। ।

इति स्कन्दपुराणे पाशुपतयोगवर्णनं नाम ध्यानविधौ प्रथमोयं चतुःसप्तत्युत्तरशततमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

योगं सांख्यञ्च सर्वत्र द्विविधं ज्ञानमुच्यते ।

तत्र सांख्यरताः केचित् केचिद् योगपथाश्रिताः १ ।। १ ।।

अव्यक्तं प्रकृतिश्चैव तथाहङ्कार एव३ च ।

अष्टौ प्रकृतयो ह्येतास्तन्मात्रः पञ्चभिः सह । । २ । ।

पञ्च बुद्धीन्द्रियाण्याहुः पञ्च कर्मेन्द्रियाणि च ।

मनः पञ्च च भूतानि विकाराः षोडश स्मृताः ।।३ ।।

पुरुषः पञ्चविंशश्च सर्वारम्भविवर्जितः ।

नित्यः सर्वगतः सूक्ष्मश्चेतावान्४ त्रिगुणेज्झितः । ।४। ।

संशुद्धो विमलो भोक्ता अकर्ता साक्षिवत् स्थितः ।

विदित्वा न विशन्त्येनं भूयः संसारपञ्जरम् ।। ५।।

पञ्चविंशति तत्त्वानि सांख्यैरेतानि योगिभिः ।

प्रोक्तानि यद्५ विदित्वा हि मुच्यते किल जन्मनः६ । ।६ । ।

- - - - - - - - -- - -

३० देवतातिर्यक्षु - क. ख. । ३१ निर्द्वन्द्वे - क. ख. । ३२ विजने - ख. । ३३ ज्ञात्वा (?) । ३४ ब्रह्म - क.। ३५ मुच्यतीति - क. ।

१ योगपथे रताः (?),. ग्रताः - क । २ च महांश्चैव () । वे. ..मेव - ख. । ४ श्चैतावान् - क, श्चैत्यवान् (?), ..श्चेतन (?) । ५ यान् - क., ये या - ख. । ६ जन्तवः - क. ।

- - - - - - - - -- - -

945

(९४५) सूक्ष्मा प्रकृतिरव्यक्ता भोज्या७ सर्वरता चला ।

नित्या चाचेतना चैव विज्ञेया सर्वकामिकी ।।७।।

तमः सत्वं रजश्चेति८ विषयस्थं गुणत्रयम् ।

येषामव्यभिचाराद्धि९ सर्वमेतदवस्थितम् ।।८ ।।

प्रकाशजननं सत्वं रजः सङ्गप्रवर्तनम् ।

तमो विमोहनञ्चैव गुणविस्तर उच्यते१० । ।९ । ।

भिन्नकार्यप्रचाराणामेतेषां गुणसंज्ञिनाम्११ ।

हेतुना पुरुषार्थेन साधिका वृत्तिरुच्यते१२ । ।8.175.१ ० । ।

दैवमष्टविभेदन्तु१३ तिर्यक् सप्तविधं स्मृतम् ।

अविकल्प्यं च मानुष्यं सर्वतेतद्१४ गुणात्मकम् । ।१ १ । ।

मूढं निश्चेतनं भूतं स्थूलं सूक्ष्ममथापि वा१५ ।

अमूर्तं मूर्त्तिमद्वापि१६ त्रिगुणं सर्वमुच्यते१७ । । १२ । ।

मोक्षविघ्नकरा ह्येते कीर्तिता योगिनो गुणाः ।

सक्तस्यैव१८ हि बन्धः स्यादसक्तो मुक्त उच्यते ।

विभागात् प्रकृतिस्थस्य स्थिता नित्यं गुणत्रयम् (?) ।। १३ । ।

विभागेन विकारस्था यथाधर्मं समाश्रिताः ।

भूतसर्गस्त्रिधाभूतः१९ सांख्यज्ञैः परिपठ्यते । । १४ ।

संसिद्धः२० प्राकृतश्चैव२१ तथा वैकृत उच्यते२२ ।

तत्र धर्मेण संसिद्धा योगे माहेश्वरे स्थिताः ।। १ ५। ।

नेच्छन्ति संभवं व्यास धर्मो (?) पञ्चात्मतः स्मृतः ।

ते पुनर्द्रव्यसंबन्धात् सांख्यदृष्टान्तपण्डिताः । । १ ६।।

इच्छन्ति२३ कार्यमाश्रित्य कारणाश्रयिणो न हि ।

प्रधानात् पुरुषाद् बुद्धिरभूत् सत्वाधिकासकृत् ।।१७। ।

- - - - - - - - -- - -

७ भोग्या (?) । ८ रजश्चैव - ख. । ९ येषामाद्यविचाराद्धि - ख. । १० मुच्यते - क. ख. । ११ सज्ञिना गुणः - क, । १२ वृत्तिरीरिता - ख. ' १३ विभिन्नन्तु - क ख । १४ सममेतद् - ख । १५ च - ख । १६ भूर्तिमच्चापि - ख. । १७ सर्व त्रिगुणमुच्यते (?) । १ न सक्तस्यैष - क. । १९ स्त्रिधाभूता - ख. । २० संसिद्धं - ख. । २१ प्राकृन्तञ्चैव - ख. २२ मुच्यते - ख. । २३ इच्छन्ते - ख. ।

- - - - - - - - -- - -

गुणानां परिणामेन प्राकृतानां जलादिवत्२४ ।

ब्यवसायस्तथा रूपं निश्चयश्चेति भाष्यते । । १८ । ।

बुद्धिरेव ह्यहङ्कारः प्रत्ययान्तरसंभवात्२५ ।

मनः केचित् तमिच्छन्ति२६ क्रियाजं गुणसंग्रहम् ।। १९ । ।

अहमेव हि कर्तेति२७ अहङ्कार उदाहृतः ।

मनसः कल्पनं वापि२८ स्मृतमिन्द्रियगोचरम् ।

बुद्धिभूतादहङ्कारात् सत्वोत्पन्नात् प्रकाशिनः ।। 8.175.२० ।।

बुद्धीन्द्रियाणि जातानि पञ्च सत्त्वोदयानि तु ।

बोध्यते बुध्यते वापि मुमुक्षुस्त्विन्द्रियैर्यतः२९ । । २१ । ।

ततो बुद्धीन्द्रियाणीति कीर्त्यन्ते तत्त्वचिन्तकैः ।

- - - - - - - - - - - - - - - - - - । । २२। ।

अतः कर्मेन्द्रियाण्याहुर्गुणाज्जातानि राजसात् ।

तामसादप्यहङ्कारात् तन्मात्राण्यभवन् पुनः ।।२ ३ । ।

केचित् सर्वगतान्याहु - - - - - - - - ।

- - - - विधं तच्च धर्माधर्मसमुद्भवम् ।। २४। ।

याति सर्वत्र सिद्धार्थं भूतव्यापि विमोहनम् ।

शक्तं सर्वाश्रयं सूक्ष्ममनिवारितदिक्पथम् । । २५।।

लिङ्गः तच्च समाख्यातं देहिनां यच्च कारणम् ।

यश्च सर्गस्त्रिधा प्रोक्तः स एव नवधा पुनः । । २६।।

प्राकृतस्य विकारस्य देहभेदाः सहस्रशः ।

तत्त्वसर्गः स्मृतः पूर्वः३० पिण्डसर्गस्ततोपरः । । २७। ।

प्रत्ययानां ततः सर्गस्तृतीयः समुदाहृतः ।

असक्ति३१ विलयस्तुष्टिः सिद्धिश्चेति चतुस्थि - ।।२८।।

भेदाः प्रत्ययसर्गे तु वैषम्यादपरे स्मृताः ।

पञ्चाशत् परितो भेदा ये च तेषां गुणा दश । । २९ ।।

- - - - - - - - - -- - -

२४ जलाद्रिवत् - ख. । २५ प्रयात्यन्तरसंभवात् - ख., .. संभवाम् - ख. । २६ समिच्छन्ति - ख. । २७ तर्केति - ख. । २८ व्यापि - ख. । २९ .. र्युतः - ख. । ३० पूर्वं - ख. । ३१ अशक्ति - ख. ।

- - - - - - - - - -- - -

षष्टिरेते पदार्था हि गीयन्ते कपिलादिभिः ।

सा तुष्टिर्नवधा भिन्ना सिद्धिश्चैवाष्टधा पुनः ।।8.175.३ ० । ।

स्मृतः पञ्चविधश्चापि तेषामेव विपर्ययः ।

अष्टभेदा३२स्त्रिभिन्ना३३ स्याद् दशभिः कार्यबन्धनैः ।।३ १ ।।

एते षष्टिपदार्थास्तु संख्याज्ञानमिति३४ श्रुतिः ।

न्यूनामेकाधिकामेके३५ षष्टिमन्ये३६ तु जानते ।।३२।।

ममैव हि पुरा वत्स गुणजे पदपञ्चके ।

अन्तरं तत्त्वमन्वेष्टुं प्रकृतेः पुरुषस्य च । ।३ ३ ।।

सांख्यतन्त्रं महद् बुद्ध्वा ज्ञात्वा तत् प्रकृतेः परम् ।

पचविंशमजं तत्त्वं भोक्तारमभिमानिनम् ।।३४।।

सन्देहापगमो नाभूदबुद्ध्वा परमेश्वरम् ।

यदाहं देवदेवेन स्वयमेव जगत्सृजा । ।३ ५। ।

स्वयोगं शम्भुना वत्स ग्राहितो गतसंशयः ।

तदा षड्विंशकं तत्त्वं ज्ञात्वा सर्वगमीश्वरम् ।। ३ ६।।

विमुक्तो योगसंसिद्धौ जातोहं मोहवर्जितः ।

भोक्ता चेत् प्रकृतेरस्ति भुंक्ते च पुरुषः स्वयम् ।

- - - - - - - - - - - - - नपि द्विज ।।३७।।

यस्तयोः परतो नित्यम्३७ षड्विंशस्त्वीश्वरो विभुः ।

तं ज्ञात्वा परमं तत्त्वं मुच्यते जन्मबन्धनात् ।।३८।।

सांख्यं कृत्स्नमपि ज्ञात्वा गुणान्तरविचारणात् ।

पञ्चविंशकसंबोधान्नैव मुक्तिः प्रजायते ।

स बद्धो३८ भोक्तृपाशैस्तु गुणैः प्रकृतिसंभवः । ।३ ९।।

अभिमानात्मको भोक्ता पुरुषत्वादमोचकः ।

तं विदित्वापि नैव स्यान्मुक्तिः प्रत्ययवर्जिता । ।8.175.४० ।।

एष उक्तस्समासेन सांख्यसिद्धान्तविस्तरः ।

योगतत्त्वं प्रवक्ष्यामि दुःखजन्मविनाशनम् ।।४१ ।।

- - - - - - - - -- - -

३२ भेद (?) । ३३ त्रिभिन्नः (?) ३४ सांख्या (सांख्य?) ज्ञानमिति - ख. । ३५ ... नेकाधिके - ख. । ३६ रन्ये - ख. । ३७ नित्यं - ख, इतः पूर्व पत्रमेकं खण्डितम् क पुस्तके । ३८ संबन्धो - क. ।

- - - - - - - - -- - -

948

संभवं देहिनश्चैव वैराग्यं येन चोद्भवेत् ।

धर्माधर्मपरित्यागं३९ सत्यानृतविवर्जितम्४० । ।४२। ।

योगाभ्यासं४१ परासङ्गं४२ सूक्ष्मज्ञानमनिन्दितम् ।

सर्वसंसक्तिनिर्मुक्त४३ मीश्वरप्राप्तिकारणम्४४ । ।४३ । ।

सिद्धिनिर्द्वन्द्वसंयोगमशुभोदयनाशनम् ।

परोपलब्धिविज्ञानं तत्त्वार्थपदनिश्चयम् ।।४४। ।

भवजन्मापहं योगं विषयेन्द्रियवर्जितम् ।

मतं पशुपतेः कृत्स्नममृतास्पदलम्भनम् । ।४५ । ।

इति स्कन्दपुराणे पाशुपतयोगवर्णने ध्यानविधौ द्वितीयोयं पञ्चसप्तत्युत्तरशततमोध्यायः४५

सनत्कुमार उवाच

उत्पद्यते१ यथा जन्तुर्वैराग्यं व्रजते यथा ।

यथा प्रबुध्यते चैव तत्ते व्यास वदाम्यहम् ।। १ । ।

आकाशः२ पवनस्तेजो भूमिरापस्तथैव च ।

एषामेकत्र संघाताच्छरीरं नाम जायते ।। २। ।

रसाः सोमात्मकाः सर्वे तथाहारश्चतुर्विधः३ ।

देहिनान्तु रसोत्पत्तिराहारस्य निषेवणात्४ । ।३ । ।

रसाद्रक्तसमुत्पत्तिः शोणितात् पिशितं स्मृतम् ।

मेद उत्पद्यते मांसात्तस्मादस्थीनि चाभवन् ।।४। ।

मज्जा चास्थिभवा ज्ञेया ततः शुक्रसमुद्भवः ।

रक्तशुक्रसमायोगाद् गर्भः५ संभवति स्त्रियाः । ।५ । ।

ऋतुयोगसमाधानाद् दैवकर्मवशादपि ।

स्त्रियाः पुंसश्च रत्यन्ते द्वावप्येकत्वमागतौ । । ६ ।।

- - - - - - - - -- - -

३९ परित्याग - क, परित्याग, (?) । ४० विवर्जिता - ख, विवर्जितः - क । ४१ योगाभ्यासः - (?) । ४२ परासङ्गः - ख-, परासंगः (?) । ४३ संसक्तनिर्मुक्त - ड । ४४ कारणात् - क. । ४५ २२३ - ख. ।

१ उत्पद्यति - कु. । २ आकाशं - ख । ३ तथाहारञ्चतुर्विधम् - क. । ४ निसेवनात् - क. । ५ गर्भं - क. ।

- - - - - - - - -- - -

तावेकत्वमथापन्नौ प्रेरितौ पवनेन च ।

कललं त्वेकरात्रेण पञ्चरात्रेण चार्बुदम् । ।७। ।

पिशितं सप्तरात्रेण मासाच्चाङ्कुरसंभवः ५ ।

ततःप्रभृति गर्भस्य विभागो भवति द्विज । ।८।।

शिरः पाणिमुखस्कन्धग्रीवापृष्ठादिसंयुतः७ ।

पञ्चानामथ मासानामक्षिकर्णादिसम्भवः । ।९।।

सर्वसंपूर्णगात्रस्तु स्रोतोभिर्नवभिर्युतः ।

व्यक्तीभवति तद्गर्भो मासैरष्टभिरेव तु ।। 8.176.१० । ।

संप्राप्ते नवमे मासि सर्वद्रव्यसमन्वितः ।

पञ्चभूतात्मकं तत्तु चेतोवदवतिष्ठति । । ११ ।।

गर्भक्लेदेन सिक्ताङ्गः८ सर्वदुःखसमन्वितः९ ।

जातिं स्मरेद्वसँस्तत्र१० जन्तुः सर्वसमुद्भवाम् । । १२ । ।

मृतः पुनरहं जातो जातश्चैव पुनर्मृतः ।

इदानीं जातमात्रस्तु योगमेवाभ्यसाम्यहम् । । १३ ।।

न पुनर्येन११ संसारं प्रवेक्ष्याम्यशुभोदयम् ।

एवं चिन्तयतस्तस्य नवमे मासि संगते । । १४।।

स्वकर्मविनिबद्धस्य जातमात्रस्य देहिनः ।

दहेमाविशते१२ वायुः स्मृतिमाक्षिप्य तामसः । । १ ५।।

येन मूढो निरानन्दो नैवाध्यात्मरतिर्भवेत् ।

अग्नीषोमात्मकं सर्वं भूतग्रामं चतुर्विधम् । । १ ६। ।

संयोगादेवमुत्पन्नमुत्पत्स्यति च सुव्रत ।

तत्र ये साधुसंपर्काच्छुभकर्मोदयादपि । ।१७। ।

आगमान्वेषणे सक्ताः पापानुष्ठानवर्जिताः ।

मत्वा संसारजं क्लेशं१३ जन्ममृत्युभयार्दितम्१४ ।।१ ८ ।।

- - - - - - - - - -- - -

६ मासादङ्कुरसंभवः - क । ७ ग्रीवपृष्ठादिसंयुत - ?, संयुतम् - क. ख. । ८ सिक्ताङ्गं - क. । ९ समावृतः - क. ख. । १० स्मरति - ख, स्मरन् विसँस्तत्र (?) क, (वि)शेस्तत्र क., संत्रस्तः - (?) । ११ पुनःप्रत्य - ख. । १२ मोहमाविशते (?) - ख । १३ संसारसक्लेश - ख. । १४.. ..भयादितः (?) ।

- - - - - - - - - -- - -

कामक्रोधरतिद्रोहलोभमोहसमावृतम् ।

वैराग्यं जन्मतः१५ कृत्वा सर्वारम्भपरिक्षयात् ।। १ ९। ।

अन्विषन्ति१६ शुभार्थं हि गुह्यमध्यात्मदर्शनम् ।

ते योगं परमं प्राप्य ब्रह्म विन्दन्ति तत् परम् । ।8.176.२ ०।।

तस्य ते संप्रवक्ष्यामि ब्रह्मसंबोधकारणम् ।

सर्वेषां योगिनां गुह्यं सर्वयोगनिदर्शनम्१७ । ।२१ । ।

ततो माहेश्वरं१८ योगमाख्यास्ये तत्परन्तव१९ ।

तेजोग्निः कामजो वह्निः क्रोधाग्निर्वीक्षणानलः । ।२२। ।

जठराग्निश्च भूतात्मा पञ्चैते देहवह्नयः ।

प्राणापानः समानश्च२० उदानो व्यान एव च । ।२३ ।।

पञ्चैते वायवो नित्या देहिनो देहसंभवाः२१ ।

आकाशप्रभवा ह्येते शरीरं चैषु तिष्ठति२२ । ।२४। ।

मांसरक्तसमाकीर्णं स्नायुमेदोस्थिसंचयम् ।

त्वचावनद्धं२३ दुर्गन्धं शकृन्मूत्रसमावृतम् ।।२५।।

तडिदभ्रागमानित्यं मृत्पात्रापातसन्निभम् ।

सर्वानर्थसमायुक्तं२४ नचिरान्नाशगामि च२५ ।।२६। ।

एकरूपं नवद्वारं त्रिस्थूणं पञ्चदेवतम् ।

विषयेन्द्रियसंकीर्णं नैकव्याधिसमार्दितम्२ ६ ।। २७।।

प्राणादिभिरवष्टब्धं शरीरं यन्त्रवत् स्थितम् ।

विमुक्तमसकृत्२७ तैस्तु वायुभिर्जीवसंहतैः ।। २८। ।

आमपात्रमिवापाताच्छीर्यते कालपर्ययात्२८ ।

पञ्चभूतानि भूतानि देहान्निष्क्रम्य सर्वशः । ।२९। ।

आविशन्ति तथात्मानमात्मा च विशते द्रुतम् ।

भूतेषु पवनः श्रेष्ठो जीवस्तद्विनिबन्धनः ।। 8.176.३ ०। ।

- - - - - - - - - -- - -

१५ जन्मनः (?) - क., जन्मना - ख. । १६ अन्वेषन्ति - ख, अन्विष्यन्ति (?) । १७ सर्वयोगिनि- दर्शनम - क. । १८ विभोर्माहेश्वरं - ख । १९ तत्परन्तपः - क । २० प्राणोपानः समानस्तु - क. ख. । २१ देहसंभवान् - क । २२ तिष्ठते - क. । २३ त्वचावबद्ध - ख. । २४ सर्वानित्यसमायुक्तं - क. ख. । २५ नाशगामिनम् - क. ख । २६ शतार्दितम् - क । २७ वियुक्तमसकृत् (?) । २८ कालपर्यये - ख. ।

- - - - - - - - - -- - -

वाय्वग्नी सहितौ जीवो२९ न जीवः प्राणिनां पृथक् ।

मूर्तिरन्या न जीवस्य मृत्यौ३० दृश्यति३१ देहिनः ।।३१ ।।

पञ्चरूपात्परो देवः सूक्ष्मात् सूक्ष्मतरो मतः ।

नासौ पश्यति न घ्राति न शृणोति न जल्पति । ।३२।।

न जानाति न च स्पर्शेज्जीवः३२ प्राणसमावृतः३३ ।

प्राणो नाम महावायुर्जीवं धारयते द्विज ।।३ ३।।

भासते श्वसते चैव सर्वेष्वपि३५ हि देहिषु ।

स प्राणो धारयत्यग्निं स च जीव इति स्मृतः । ।३४।।

वायुसन्धारणो ह्यग्निः क्रियासु परिवर्तते ।

यो वह्निमानसौ३६ देहे स जीव इति शब्द्यते ।।३ ५।।

अन्तर्गतो हि भूतानां कर्मारम्भनिबन्धनः३७ ।

एवमेतच्छरीरन्तु पञ्चभूतगुणात्मकम् । ।३६।।

तद्विकारे प्रनष्टे३८ तु मृत इत्यभिधीयते ।

भूतेन्द्रियमनोजीवविषया रागबन्धने (?) ।।३७। ।

हृदये कर्णिकायां तु मध्यस्थस्तेजसां निधिः ।

आत्मा सर्वगतो नित्यं वर्जितो विषयादिभिः । ।३८।।

तिष्ठते स विभुस्तत्र यं विदित्वा विमुच्यते ।

स येन योगसंसिद्ध्या ध्यानकर्मक्रियाविदा ।।३९।।

नाडीकर्मसमाधानात् सतताभ्यासयोगतः ।

भाभिः३९ प्रकाशितो दृष्टो विकारैर्विप्रमोचितः ।।8.176.४० ।।

दृष्टो भवति विप्रेन्द्र मुक्तिश्चैव ततः स्मृता ।

षड्विंशकपरिज्ञानाल्लयमाधाय तत्र हि ।।४१ ।।

सर्वप्राणिगतं सूक्ष्ममात्मदेहे च संस्थितम् ।

यं प्रपश्यन्ति संसिद्धा योगिनो गतबन्धनाः ।।४२ ।।

- - - - - - - - - -- - -

२९ जीतो - क. ख. । ३० सृष्टौ (?) । ३१ दृश्येत (?) । ३२ न स्पृशेच्च जीवः (?) । ३३.. स्पर्शं जीवः प्राणसमावृतः - क. । ३४ भाषते - क. । ३५ सर्वेष्वेव - क. । ३६ वह्निर्मानसो - क- ख । ३७ निबन्धनम् - ख. । ३८ तद्विकारप्रनष्टे - ख । ३९ नाभिः - क. ।

- - - - - - - - - -- - -

योभ्युपायः परस्तस्य विज्ञानादीश्वरस्य तु ।

योगाभ्यासं परं तं ते प्रवक्ष्यामि द्विजोत्तम । ।४३ । ।

इति स्कन्दपुराणे पाशुपतयोगवर्णने ध्यानविधौ तृतीयः षट्सप्तत्युर४०
शततमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

अन्तरात्मा च १चेतोवान्मनः२ संकल्पजं स्मृतम् ।

महाभूतप्रचाराच्च३ क्षोभाग्निर्जोव४ उच्यते । । १।।

न शरीरं विना चेतस्तच्चेन्५ नास्ति कुतश्च तत् ।

चेतोपि न विना जीवं स चापि न विना मनः । ।२। ।

प्राणो जीव इति प्रोक्तः स्पर्शादन्यत् प्रवर्तते ।

मनः सर्वं निबध्नाति कर्मारम्भमिति७ श्रुतिः ।। ३ ।।

सर्व एते हि संगत्य८ धारयन्ति शरीरिणम् ।

यस्य९ चेतोधिकन्तेषां१० स चेतोवान् प्रकीर्तितः । ।४। ।

चेतसा तु विजानाति शुभाशुभनिबन्धनम् ।

तन्मनश्चेतसि स्थाप्य नित्याध्यात्मरतिर्भवेत् ।।५। ।

शब्दादिविषयातीत इन्द्रियाणि निगृह्य तु ।

ध्यानारम्भपरो११ देही स१२ स्यात् कर्मविवर्जितः । ।६। ।

इन्द्रियाणि न बध्नन्ति मनो देहसमास्थितम् ।

जीवो बन्धात्मको ज्ञेयः शुभाशुभनिबन्धनात् ।।७। ।

रजसस्तमसश्चैव गुणयोरशुभात्मनोः ।

उद्रेकाज्जायते दुःखं सौख्यं सत्वात् प्रजायते । ।८।।

सौख्यस्य परिणामाद्धि दुःखोत्पत्तिः शरीरिणाम् ।

जायते च सुखं विप्र भूयो दुःखविपर्ययात् ।।९।।

- - - - - - - - -- - -

४० षटषष्ट्युत्तर - क. ।

१ तु - क. । २ मनः - क. । ३ प्रचाराश्च - क. । ४ ... ग्नीजीव - ख. । ५ चेतस्तते - ख. । ६ कुतश्चन - ख. । ७ कर्मभिस्तमिति - ख । ८ एवेति संतत्य - ख. । ९ तस्य - ख. । १० तेषां - क. ख.। ११ मनो - ख. । १२ देहीश - ख. ।

- - - - - - - - -- - -

एवमन्योन्यसंबद्धं गुणत्रयविकारजम् ।

सुखदुःखात्मकं मोहं भूतान्याविश्य तिष्ठति । ।8.177.१० ।।

मनश्चेतःसमाधानाद्विषयोद्विजनादपि१३ ।

तस्य नाशः समाख्यातः सङ्गस्य च विवर्जनात् ।।१ १। ।

इच्छानिग्रहणे सक्ताः१४ क्रोधादिपरिवर्जिताः ।

निर्ममा निरहङ्कारा बध्यन्ते नैव कर्मभिः । । १ २। ।

आत्मा सर्वगतो ह्येषः१५ सूक्ष्मः संभोगवर्जितः ।

योगिनस्तं प्रपश्यन्ति ध्यानाद्वायुविवर्जनात्१६ ।। १३ । ।

तावद् भ्रमति संसारे चतुर्योनिषु जन्तुषु ।

यावन्नात्मानमन्वेष्टि स च विन्नो न जन्म च (?) ।।१४।।

यद्यपि ध्यानसंसर्गादबुद्ध्वा ब्रह्म नश्यति ।

तथापि ब्रह्मसायुज्यान्न१७ तु जन्म पुनर्लभेत् । ।१५। ।

अथैश्वर्यं परं ध्यानाद्योगजं प्राप्नुते मुनिः ।

विदित्वा परमात्मानं ततो न पुनराव्रजेत् । । १६ ।।

असुखान्यपि१८ कर्माणि महापापकृतान्यपि ।

कृत्वा ध्यानरतो जन्तुस्तरसा नयति क्षयम् । ।१७। ।

प्राप्य कर्मक्षयं कृत्स्नं ध्यानयुक्त्या१९ महामुने ।

तिष्ठते निर्भयो योगी परमैश्वर्यसंयुतः । । १८। ।

कामरोषौ तथा सङ्गो२० द्वेषो रागविनिश्चयः२१ ।

एते क्षुद्रतरा२२ भावा मुक्त एभिर्विमुच्यते । ।१ ९ । ।

गर्वो दम्भो२३ ह्यहङ्कारस्तर्को मानोथ मत्सरः ।

पारुष्यं क्रूरता चैव भावाः क्षत्रनिबन्धनाः२४ । । 8.177.२० । ।

यस्यैते मोहना न स्युर्विन्दन्त्यात्मानमीश्वरम् ।

मोहभावान्तरातीतः समदुःखसुखस्सदा ।। २१ । ।

- - - - - - - - -- - -

१३ विजनादपि - क. ख., द्वेजनादपि (?) । १४ शक्तिः - क- । १५ योगैः - क. ख- । ५६ वायुर्विवर्जयेत् - क. । १७ ब्रह्मसायुज्यान्न (?) । १८ अभावान्यपि - ख. । १९ ध्यानशक्त्या - क- ख. । २० तथा सङ्गौ - ख. । २१ द्वेषरागविनिश्चयः - क. ख. । २२ शूद्रतरा - क ख. । २३ गर्भस्तम्भो - ख. । २४ क्षात्रनिसबन्धनाः - क. ख. ।

- - - - - - - - - -- - -

निर्ममत्वादिभिर्युक्तो योगीति परिपठ्यते ।

यज्ञकर्म समुत्सृज्य वैष्णवं मोहबन्धनम् ।।२२ । ।

अध्यात्मपरमो नित्यं मुमुक्षुर्ब्राह्मणो भवेत् ।

त्रिवर्गं संपरित्यज्य योपवर्गे रतिं लभेत्२५ । । २३ ।।

दिवौकसामसौ२६ पूज्यो विप्र इत्यभिधीयते ।

ध्यानेन क्षीयते कर्म पापं वा यदि वा शुभम् । । २४। ।

क्षीणकर्मा ततो योगी तत्परं ब्रह्म विन्दति ।

प्राप्तयोगो मुनिर्ध्यानी यद्यत् कर्तुमभीप्सते२७ । ।२५।।

तत्तद् भवति तस्याशु मनसा चिन्तितेन वा ।

योगिनं पुरुषं दृष्ट्वा पापैर्मुच्यन्ति तत्क्षणात् ।

योपि संभाषते तेन२८ सोपि सद्गतिमाप्नुते२९ ।।२६ ।।

योगमेव परं३० ज्ञात्वा सर्वाशुभविमोचनम् ।

सचेतसो द्विजा विप्र बभूवुर्हि मुमुक्षवः । ।२७।।

ध्यानं ध्येयं परं चैव धातारं चैव ये विदुः ।

तापनात् तपनात् ताप्यान्मुक्तास्ते दुःखबन्धनात् । ।२८। ।

सर्वारम्भपरित्यागान्ममत्वादिविवर्जनात् ।

सांख्ययोगागमावेकौ भेदस्तत्वविमोचने३१ । ।२९ ।

निर्गुणः सांख्यमुख्यानां पुरुषः परिपठ्यते ।

दीपनिर्वाणवत्तेषां देहभेदे गतिः स्मृता । । 8.177.३० ।।

ईश्वरः सर्वनिर्मुक्तः क्षेत्रज्ञो योगिनां मतः ।

परमैश्वर्यसंयुक्तास्तं विशन्ति हि योगिनः ।।३ १ । ।

धारणाभिः समं ताभिः३२ प्राणायामैस्तथैव च ।

आत्मानं योजयेद्यस्तु स यागं लभते परम् । ।३ २। ।

अहिंसादिसमायुक्तो३३ योगी विगतमत्सरः ।

ध्यानमभ्यसते यस्तु स जयेन्मृत्युजन्मनी । । ३३ । ।

- - - - - - - - - -- - -

२५ योपवर्गरतो भवेत् (?), योपवर्गरतिर्लभेत् - ख. । २६ दिवौकसामपि - क. ख. । २७ मभीप्सति - क. ख.। २८ योभिसभाषते - ख., संभावितस्तेन - क. ख. । २९. माप्नुयात् - ख. । ३० योगेश्वरपदं - क. । ३१ विमोचनैः - क. । ३२ समन्त्राभिः - क. ख., समस्ताभिः (?) । ३३ अहिंसाभिः समायुक्तो - क. ।

- - - - - - - - - -- - -

निर्गुणो निरहङ्कारो जितद्वन्द्वोनवग्रहः ।

भिक्षोपात्तरसाहारो३४ मुमुक्षुरिति शब्द्यते । ।३४।।

सर्वारम्भसमावस्थः सर्वाश्रयविवर्जितः ।

कर्ममार्गादतिक्रान्तो ध्यानीति परिकीर्त्यते ।।३ ५। ।

यस्य नोद्विजते चेतो दुःखापत्तौ३५ महामुने ।

न हृष्यति३६ सुखे चैव ध्यानीति स विशब्दितः । ।३६। ।

मोक्षसिद्धिप्रदः पन्थास्त्रिविधः परिकीर्तितः ।

पूर्वः३७ संकेतनः प्रोक्तः पश्चात् संकथनः स्मृतः ।।३७। ।

संसक्तश्च तृतीयस्तु तेषां भेदमिमं३८ शृणु ।

प्रतिरूपं विभोः कृत्वा दशभिर्नियमैर्युतः । ।३८ ।।

उपास्ते यो मुनिर्ध्यायन् स संकेतन उच्यते ।

वेदादृतसुखासङ्गः३९ सत्वकर्मा त्वबान्धवान्४० ।।३९।।

परित्यज्येश्वरं ध्यायेत्४१ तत्संकथनमुच्यते ।

सर्वारम्भपरित्यागात् कपिलादिनिषेवितः । ।8.177.४० । ।

स्मृतः संकथनः पन्था योगाग्निपरिदीपकः ।

निर्विकल्पस्तु यत्सर्वं ब्रह्म एवेति पश्यति । ।४१ ।।

भिन्नसर्वक्रियाचारो ध्यानी संसक्त उच्यते ।

त्रिविधस्यापि मार्गस्य नियमानियमानि च ।।४२।।

तान्येव परिकीर्त्यन्ते चर्याभेदा स्त्वनेकधा४२ ।

त्रयोपि हेतवो मुक्तेरिमे ध्यानपथा मुने । ।४३ ।।

सम्यगेतान्मुनिर्ज्ञात्वा निर्ममोन्यतमं श्रितः ।

तदाप्नोति परं ध्यानं येन विन्दति तत्परम् ।।४४। ।

सर्वान्ध्यानविधीँस्त्वेतानुच्यमानानिमान्मया ।

शृणु व्यास महाबुद्धे योगैश्वर्यफलप्रदान् । ।४५।।

इति स्कन्दपुराणे पाशुपतयोगवर्णने ध्यानविधौ चतुर्थः सप्तसप्तत्युत्तर४३ शततमोध्यायः४४

- - - - - - - - -- - -

३४ भिक्षावाप्तरसाहारो - क. । ३५ दुखायत्तो - क. । ३६ भविष्यति - क. । ३७ पूर्वं - क. ३८ भेदमिदं - ख. । ३९ वेदामृ?तसुखासङ्गः - क.,. ..सङ्ग - क. ख. । ४० .. र्मत्सबान्धवान् - क. । ४१ ध्याति - क, ख. । ४२ चर्याभेदस्त्वनेकधा क, । ४३ सप्तषष्ट्युत्तर - क. । ४४ २२५ - ख. ।

- - - - - - - - -- - -

सनत्कुमार उवाच

द्विविधं ब्रह्म निर्दिष्टं क्षरमक्षरमेव१ च ।

विदित्वोभयमेतद्धि मुच्यते सर्वबन्धनैः । । १ । ।

पञ्चविंशतिमं तत्त्वं क्षरं२ तत् प्रकृतेः परम् ।

अक्षरं च३ परं ब्रह्म षड्विंशकमिति४ स्मृतम् । ।२ ।।

मन एकगतं कृत्वा धारणाभिः पुनः पुनः ।

वायुनिग्रहणं कुर्यात् प्रत्याहारपुरस्सरम् ।। ३ । ।

मुहूर्तार्धं क्षणं वापि प्रत्याहारं समाचरेत् ।

तलात् त्रिंशच्छतं चोर्ध्वं प्राणायामनिबन्धनम् । ।४।।

अभ्यस्तमासनं५ यत् स्यात् स्वस्तिकादि प्रकीर्त्तितम् ।

तद् बद्ध्वा विजने देशे ध्यानाभ्यासं समाचरेत् ।।५।।

क्षुधार्त्तो वातिभुक्तो वा रुजा दुःखान्वितोपि वा ।

न ध्यायीत पुनर्विद्वान् य इच्छेद् ध्यानमात्मनः । ।६ । ।

योगहस्तं ततः कृत्वा वामस्योपरि दक्षिणम् ।

अधोमुखो भवेत् किञ्चित् पश्यन्नासाग्रमात्मनः । ।७।।

अस्पृशन् दशनैर्दन्तानोङ्कारं ब्रह्म संस्मरन् ।

ध्यायीत निर्ममो६ विद्वान प्राणायामपुरःसरम् । ।८।।

आत्मानमात्मना योज्य सर्वाङ्गानि तु संहरेत् ।

निरीहः पिहिताक्षश्च७ निक्षिप्य हृदि धारणाम् । ।९। ।

पाषाण इव निष्पन्दो मुनिर्ध्यानं समाचरेत् ।

एकत्रास्पन्दसन्धानं मनसो८ धारणा स्मृता ।। 8.178.१० ।।

एवं प्रतिदिनं तस्य ध्यायतो योगिनो मुने ।

विकारा गुणजाः सर्वे नश्यन्ते विघ्नहेतवः । । ११ ।

अन्वेष्टि च परं९ ब्रह्म स्वशरीरं समास्थितम् ।

कृत्वैक्यं१० प्राणमनसामिन्द्रियाणां विनिग्रहात् । । १२ ।।

- - - - - - - - -- - -

१ अक्षर क्षरमेव - क., ह्यक्षरंक्षरमेव - ख. २ अक्षर - क., त्वमक्षरं तत्क्षरं? - ख. । ३ अक्षरश्च - क. ख. । ४ इति - क. ख. । ५ स्वभ्यस्तमासनं - ख. । ६ नित्यमों क. । ७ पितिथाक्षश्च - क. क., पतिताक्षश्च - ख.। ८ मानसो - क. । ९ परमं - ख । १० कृत्वैको - क. ख. ।

- - - - - - - - -- - -

सर्वभावपरित्यागान्मोक्षमाप्नोत्यसंशयम् ।

प्रत्याहाररतं कृत्वा सर्वमिन्द्रियगोचरम् । । १३ । ।

ततो युञ्जति निर्द्वन्द्वो मनस्सन्धानमाचरन् ।

सर्वं मनसि संस्थाप्य परं तत्त्वं निरूपयेत् । । १४। ।

अथैश्वर्यगतां सिद्धिं ध्यायन्नष्टविधां यदा ।

पश्यते योगसंसिद्ध्या तदा योगी प्रकीर्त्यते । । १५ । ।

ब्रह्मसोमादिकान्११ देवान् यदा युक्तः प्रपश्यति ।

योगिभिः कथ्यते ह्येषा सिद्धिर्योगविकारजा ।। १६ ।।

मनसा योगिनां सिद्धिः साख्यास्तत्त्वविनिश्चयात्१२ ।

न विशेषोस्ति योगानां१३ मुक्त्वा माहेश्वरं१४ विधिम् । । १७।।

योगिनो ध्यानसंसिद्धिं सांख्यास्तत्त्वविनिश्चयम् ।

अविभिन्नावुभावेतौ ध्यानतत्त्वार्थनिश्चयौ१५ । । १८ । ।

सर्वबन्धपरिभ्रष्टः सङ्गदोषविवर्जितः ।

रागमोहादिसंत्यक्तो मुक्त इत्यभिधीयते । । १९ । ।

शब्दादीन् विषयान् युक्तो न ध्यायन्वेत्ति वै यदा ।

असकृद् योगसंसिद्ध्या तदा पश्यति तत्परम् । ।8.178.२ ० । ।

मृत्युजन्मभयोद्विग्नः सङ्गदोषविवर्जितः ।

अरण्ये मौनमाधाय ध्यायेदोङ्कारमक्षरम् ।। २१ । ।

वेदादौ यः स्वरः प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः

तस्य प्रकृतिलीनस्य१६ यः परः स महान् स्मृतः ।।२ २ ।।

त्रिसंस्थानं त्रिमात्रं च त्रिब्रह्म त्र्यक्षरं तथा१७ ।

मात्राहीनं समात्रं च यो विद्यात् स विमुच्यते ।। २३ । ।

नाग्निस्तत्र न वायुश्च न सोमो न दिवाकरः ।

प्रभवन्ति महेशाने ईश्वरे त्रिविकल्पिते । ।२४।।

- - - - - - - - -- - -

११ ब्रह्मसोमादयो - क. ख. ' । पे सख्याना गुणवर्जिता - ख. । १३ योगिनां न विशेषोस्ति (?), योगिनां - क. ख. । १४ माहेश्वरी - क. ख. । १५ निश्चितौ - क. ख. । १६ प्रकृतिहीनस्य - खः । १७ तदा क

- - - - - - - - -- - -

ओङ्कारः१८ परमं तत्त्वमात्मा ब्रह्म च कीर्त्यते ।

क्षेत्रज्ञैरात्मसंबोधाद्योगिभिः सूक्ष्मदर्शनात् । ।२५।।

एवमेव सदा ध्यायन् मन आत्मनि योजयेत् ।

ईश्वरं प्राप्नुते योगी यमवाप्य विमुच्यते । ।२६। ।

इन्द्रियाणि तु सर्वाणि शब्दरूपादिनिग्रहात्१९ ।

विदित्वा कर्मजान् हन्ति योगी दोषानशेषतः२० । ।२७। ।

ध्यानशक्त्या ततः शुद्धः सर्वजिन्मोक्षमाप्नुते ।

युञ्जन् प्रतिदिनं व्यास षड्मासाद् योगमाप्नुते ।।२८।।

पश्यते च परं ब्रह्म येन मुच्येत बन्धनात् ।

तमात्मानं परं ज्ञात्वा योगशक्त्या महामुनिः ।

परमैश्वर्यसंयुक्त अमृतं२१ पदमाप्नुयात्२२ । ।२९ । ।

इति स्कन्दपुराणे पाशुपतयोगवर्णने ध्यानविधौ पञ्चमः२३ अष्टसप्तत्युत्तर-शततमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

अन्तःकरणसंसिद्धो यो महान् कथितो मया ।

पञ्च कर्मेन्द्रियाण्यत्र पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि च । । १ ।।

पञ्चभूतं मनश्चात्र विकाराः षोडश स्मृताः ।

महान् बुद्धिरहङ्कारस्तन्मात्राणि च१ पञ्च हि । ।२। ।

इमाः प्रकृतयो व्यास देहमष्टौ समाश्रिताः ।

तत्त्वानि तु२ चतुर्विशत्येतान्युक्तानि३ योगिभिः ।

देहमेभिरवष्टब्धं त्रैलोक्यव्यापिभिः स्थितम् ।।३ । ।

नाभिमध्ये तु नाडीनां शतमेकं प्रतिष्ठितम् ।

सर्वाङ्गेषु तु यास्त्वन्या जलान्नरसवाहिकाः४ ।।४। ।

- - - - - - - - -- - -

१८ ओङ्कारं - ख. । १९ शब्दस्पर्शादोनिग्रहात् - (?) । २० यो गदोवानशेषतः - क. ख. । २१. ..ममृतं - ख.। २२ तदवाप्नुयात् - ख. । २३ ध्यानविधौ (?) । २४ अष्टषष्ट्युत्तर - क. ।

१ तु - क. । २ च - ख । ३. .देतान्युक्तानि - क. ख. । ६ रसवाहिनः - क., रसवाहिनी - ख. ।

- - - - - - - - - -- - -

959

तासां त्रिंशत् सहस्राणि व्यानस्रोतसि५ संस्थिताः ।

उदानस्यापरा नाड्योऽ६ ब्रह्ममूर्ध्नि प्रतिष्ठिताः । ।५। ।

चक्रनाभी समाश्रित्य७ भूतसंघातमास्थितम् ।

तन्मध्ये तु गुणस्पृष्टः८ कर्मात्मा भूतमोहनः ।।६। ।

नक्षत्रोद्योतसंकाशो ज्योत्स्ना पुञ्जनिभः प्रभः९ ।

विघातजननोन्येषां सूर्यायुतनिभः१० स्थितः ।।७। ।

संभूतोग्निरिवोत्पाती गिरिनीहारसन्निभः ।

गुणस्थो भूतयोनिस्तु पुरुषः पञ्चविंशकः ।।८।।

तस्यापि परतः शुद्धो महानग्निरिवोत्थितः ।

अर्चिष्मान् सर्वतो दीप्तो निर्विकल्पो निरञ्जनः ।।९।।

निर्धूमाङ्गारसकाशो नविज्ञातागमक्रियः ।

षड्विंशः पुरुषः सूक्ष्म ईश्वरः परमो विभुः ।। 8.179.१० ।।

स एष११ कथितो व्यास परेषां परतः स्थितः ।

महादेवमिमं ज्ञात्वा मुच्यते तत्क्षणान्मुनिः ।।१ १ । ।

गुणत्रयविकारस्थः कथितःपञ्चविंशकः ।

भूयः संसरते तस्मादज्ञानेनैव मोहितः । । १ २। ।

देवमानुषतिर्यक्षु भ्राम्यते रागमोहितः ।

षड्विंशकसमाधानात् सिद्धिस्तस्य विकारतः ।। १३ । ।

क्रियाकार्यविनिर्मुक्तः सर्वज्ञः सर्वसृक्१२ प्रभुः ।

परमैश्वर्यसंपूर्णः कृतकृत्यो महेश्वरः ।।१४।।

अजः स्वयम्भूः१३ षड्विंशः कूटस्थो ह्यचलो ध्रुवः ।

ततस्तत्त्वानि जायन्ते पुरुषश्च गुणैः सह ।। १५। ।

तस्मिन्नेव च लीयन्ते षड्विंशे तु महेश्वरे ।

विदित्वैनं महेशानं मुक्तिसिद्धिरवाप्यते ।।१ ६ ।।

- - - - - - - - - -- - -

५ ध्यानस्रोतसि - ख. । ६ नाडी - क. ख. । ७ चक्रता?भीन्समाश्रित्य - क । ८ च गुणस्पृष्टः - ख । ९ पुञ्जनिभप्रभः - (?) । १० सूर्यातपनिभः - क. ख. । ११ एष स - ख. । १२ सर्वकृत् - क. । १३ स्वयम्भुः - क. । १४ विदित्वैकं - ख. ।

- - - - - - - - - -- - -

960

एतज्ज्ञात्वा न लिप्येत कर्मभिर्मोहबन्धनैः ।

यथाग्निर्निर्दहेदन्ते भूतग्राममशेषतः । । १७ । ।

षडविंशकपदार्थज्ञस्तथा कर्माणि निर्दहेत् ।

सर्वव्यापि यथाकाशं सूक्ष्मं नैव तु लिप्यते । ।१ ८। ।

षड्विंशकरतो योगी तथा पापैर्न लिप्यते ।

षड्विंशात् परतो नास्ति तस्मात् तत्परमो१५ भवेत् । । १ ९। ।

एकत्वं सह तेनैव त्यक्त्वा देहमवाप्नुते१६ ।

ब्रह्मविष्ण्वादिकं सर्व भूतग्राममशेषतः । ।8.179.२ ० ।।

ईश्वराज्जायते व्यास तस्मिन्नेव प्रलीयते ।

नास्ति तस्मात् परो ह्यन्य१७स्तं विद्यात् सर्वतः स्थितम् ।।२१ ।।

यमध्यात्मविदः सिद्धाः परमात्मेत्युपासते१८ ।

स एष सर्वगो देवः षड्विंशः परमेश्वरः । ।२२ ।।

प्राणोपानः१९ समानश्च उदानो व्यान एव च ।

ये पञ्चवायवो देहे तेषां निग्रहणं यतेत्२० ।। २३ । ।

अपानञ्च समानञ्च कृत्वैकगतमादृतः२१ ।

व्यानेन सहितं प्राणमुदाने सन्निवेशयेत् । ।२४।।

नासाग्रे तु सकृत् प्राणं२२ प्रापयेद् योगशक्तितः ।

भद्रां दृष्टिं समास्थाय२३ षड्विंशं चिन्तयेत्ततः । ।२५। ।

मात्राः पञ्चदश प्रोक्ताः प्रथमं सन्धिबन्धनम् ।

मात्रा विंशति विज्ञेयाः२४ पञ्चमःसन्धिविग्रहः । ।२६। ।

निश्शब्दे विजने देशे निरीहो विजितेन्द्रियः२५ ।

स्वस्तिकं पद्मकं भद्रमथवा सिंहकच्छपौ२६ । । २७।।

एकमासनमास्थाय षड्विंशं समनुस्मरन् ।

सर्वाङ्गानि समाहृत्य निष्पन्दो ध्यानमाचरेत् । ।२८।।

- - - - - - - - -- - -

१५ परतमो - ख. । १६ त्यक्त्वा देहं स तैनैव सहैकत्वमवाप्नुते (?) । १७. त्स्तं - क. । १८ पर इत्युपसेवते - क. ख. । १९ प्राणापानौ - ख. । २० यतः - क । २१ मादितः (?) । २२ प्राणां (न्) - क. । २३ समादाय - ख. । २४ विंशतिका ज्ञेयाः - (?) । २५ विचलेन्द्रियः - ख. । २६ भद्रं सिंहं कच्छपमेव वा (?) ।

- - - - - - - - -- - -

961

शनैः संचारयेद्वायुं नाडीभिः स्रोतसि स्थितम् ।

तावत्तिष्ठेत युक्तात्मा ध्पानयोगाद् गतस्पृहः । ।२९।।

सोममण्डलसंकाशं यावत् पश्येद्धृदि स्थितम् ।

ज्योतिर्देहाश्रितं दृष्ट्वा योगैश्वर्यं२७ प्रवर्तते । । 8.179.३० ।।

तत एवं सदाभ्यासाद् योगसिद्धिप्रवर्तनात् ।

त्रिकालविषयं ज्ञानं प्रत्यक्षं योगिनो भवेद् । ।३ १ । ।

व्याधयो नाविशन्त्येनं न च दुःखान्वितो भवेत् ।

स्वदेहस्य च सौगन्ध्यं वपुर्दिव्यं च जायते । ।३ २ ।।

अमोघञ्च वचस्तस्य शापानुग्रहकारितम् ।

प्रत्यवायो न चैवास्य भवेत् कर्मनिबन्धनः । । ३३ ।।

सर्वविद्याविदां व्यास यतीनां व्रतचारिणाम्२८ ।

तपस्विनां च विप्राणां योगी श्रेष्ठ उदाहृतः ।। ३४। ।

नान्यथा मुच्यते जन्तुः संसारात् तमसः२९ परात्३० ।

षड्विंशकपरिज्ञानं मुक्त्वा योगनिबन्धनम् । ।३ ५ ।।

षडङ्गेन तु योगेन तथा पञ्चविधेन च ।

जित्वा ह्यष्टप्रकारन्तु३१ आसनानां निबन्धनम् ।।३ ६।।

मात्रोत्कर्षेण जित्वा च प्राणायामं चतुर्विधम् ।

तन्मात्राणीन्द्रियैर्जित्वा विषयैरिन्द्रियाणि च । ।३७।।
अहङ्कारभयायासक्रोधलोभविवर्जितः ।

विमत्सरोथ निःसङ्गो निःस्नेहो निःस्पृहस्तथा । । ३८। ।

योगास्पदं समाधाय३२ पूर्वोक्तं गुणवर्जितम्३३ ।

ध्यायीत हृदि तं देवं विश्वं विश्वेश्वरं विभुम् ।।३ ९। ।

अनादिनिधनं शान्तं त्रैगुण्यपरिवर्जितम् ।

तालौ जिह्वां समाधाय दन्तैर्दन्तान् न च स्पृशन्३४ । ।8.179.४० ।।

- - - - - - - - -- - -

२७ योगी स्वैरं (?) । २८ ब्रह्मचारिणाम् - ख.। २९ तपसः - क. । ३० पुरान् - क. । ३१ पञ्चप्रकारन्तु - ख.। ३२ समादाय - ध. । ३३ गुणवर्जितः - ख. । ३४ न चास्पृशन् - क., निवास्पृशन् - ख. ।

- - - - - - - - -- - -

962

इन्द्रियाणि मनश्चैव परमात्मनि योजयेत्३५ ।

कृत्वा मनसि तत्सर्वं प्राणापानौ निरुद्ध्य च । ।४१ । ।

ओङ्कारं त्वसकृद् ध्यायन् संहृत्याङ्गानि कूर्मवत् ।

शरीरं सर्वमापूर्य विक्षिपेत् सर्वमात्मनि३६ । ।४२।।

तत्संहृत्य मुनिर्भूयो व्यापि भूतं प्रविस्तृतम् ।

नाडीवायुप्रचारेण भूयोभूयस्तथारभेत्३७ । ।४३ । ।

स पूर्वापररात्रे तु सात्विकं३८ चेत३९ उच्यते ।

मध्याह्ने चापराह्णे च कृष्णं४० ध्यायीत तामसम् । ।४४।।

सन्ध्ययोरुभयोर्नित्यं राजसं ध्यानमाचरेत् ।

तैजसं सर्वतश्चापि ध्यानादेव जयेद् गुणान्४१ ।।४५ ।।

सदैवं ध्ययतो व्यास तदैश्वर्यं प्रवर्तते ।

येन षड्विंशकं बुद्ध्वा हृदयस्थं महेश्वरम् ।।४६।।

स्वेच्छया स्वतनुं त्यक्त्वा तस्मिन्नेव प्रलीयते ।

परमात्मा परं ब्रह्म कारणं पुरुषो महान् ।।४७। ।

ईश्वरो निर्गुणो भोक्ता षड्विंशः समुदाहतः ।

यच्चा४२ सत् सदसच्चैव भूतिभूतो विभुः परः ।।४८।।

जागर्त्ति स्वपते भुंक्ते सन्तिष्ठति ददाति च ।

स स्रष्टा स च संहर्ता गुणातीतो महेश्वरः । ।४९।।

इत्येतत् कथितं सर्वं सर्वयोगनिदर्शनम् ।

योगं पाशुपतं तुभ्य४३ माद्यं४४ मोक्षगतिप्रदम् । ।8.179.५ ० ।।

सर्वप्रसङ्गरहितं हरवक्त्रविनिःसृतम् ।

सूक्ष्मं तत्परमं ज्ञानं प्रवक्ष्यामि तवानघ ।

यस्य सम्यक् परिज्ञानाद् विज्ञेयं नापरं भवेत् । ।५१ । ।

इति स्कन्दपुराणे पाशुपतयोगवर्णने ध्यानविधौ षष्ठः ऊनाशीत्युत्तर४५ शततमोध्यायः४६

- - - - - - - - -- - -

३५ योजयन् (?) । ३६ सर्वतो मनः - ख. । ३७ भवेत् ख., चरेत् (?) ' ३८ सार्थिकं - क । ३९ श्वेत (?) । ४० कृत्स्नं - ख । ४१ गुणं - ख. । ४२ यच्च (?) । ४३ गुह्यं (?) । ४४. मद्य (?), मया (?) । ४५ ऊनसप्तत्युत्तर - क । ४६ १६९ - क., २२७ - ख. ।

- - - - - - - - -- - -

963

सनत्कुमार उवाच

ब्रह्माद्या देवता व्यास दक्षयज्ञवधे पुरा ।

शङ्करं शरणं१ जग्मुर्वीरभद्रभयार्दिताः । ।१ । ।

गणेन्द्रेणाभियुक्तास्तु२ भस्मकूटानि भेजिरे ।

यदा भस्म प्रविष्टास्ते३ तेजः शाङ्करमुत्तमम्४ ।।२। ।

अभवंस्ते तदा रौद्राः५ पशवो दीक्षिता इव ।

भस्माभसितगात्राणां६ शङ्करव्रतचारिणाम् । ।३ ।।

स्वं योगं प्रददौ तेषां तदा देव उमापतिः ।

सर्वासां७ मोक्षविद्यानां यत्तत्त्वमतिरिच्यते ।।४।।

हिरण्यगर्भप्रमुखैर्योगिमुख्यैः प्रवर्तितः८ ।

यो योगः सकलो व्यास कृच्छ्रोपायप्रसाधनः ।।५।।

जन्मान्तरसहस्रैस्तु तमभ्यस्य महामुने ।

प्राप्नुवन्ति परं९ ज्योतिर्योगैश्वर्यमथापि वा ।

योयं भगवता साक्षाद् योगो माहेश्वरः परः । ।६। ।

तत्त्वतः कथितस्तेषां प्रपन्नानां१० दिवौकसाम् ।

अस्य सम्यक् परिज्ञानादनेनैव तु जन्मना । ।७। ।

व्रतं पाशुपतं प्राप्य षड्मासाज् ज्ञानमाप्नुते ।

योगैश्वर्यं महद्११ व्यास यदवाप्य विमुच्यते ।।८। ।

सर्वधर्मं बहिः कृत्वा निष्कलस्य प्रभावतः ।

दीक्षां पाशुपतीं प्राप्य तं१२ विशन्ति महेश्वरम् । ।९।।

सर्वज्ञानसमायुक्तं तपोधर्मबहिष्कृतम्१३ ।

भस्मसाधनमात्रं तु शिवेन कथितं व्रतम् ।।8.180.१ ० ।।

पापिष्ठा धर्मवन्तो वा भक्ताः केवलमीश्वरम् ।

सेवनाद्यस्य मुच्यन्ते तन्निबोध महाव्रतम् ।। ११ । ।

- - - - - - - - - -- - -

१ शरणं शङ्करं - ख- । २ संयुक्ता - ख- । ३ प्रदीप्तास्ते - ख. । ४ शङ्करमुत्तमम् - क. ख. । ५ महारौद्राः - क । ६ भषित (रुषितः)गात्राणां - ख. । ७ सर्वेषां - क. ।८ प्रवर्तितम् - क । ९ यदि - ख. । १० प्रसन्नानां - क. । ११ गतो - ख. । १२ मा - क. ख. । १३ तयोधर्मविहिष्कृतम् - क. ।

- - - - - - - - - -- - -

अधर्मं न विना धर्मो न च धर्मं विनाशुभम् ।

एतौ परस्परं बद्धौ त्यक्त्वा तस्मादिमावुभौ ।।१ २ । ।

धर्माधर्मपरित्यक्तश्चरेत् पाशुपतं व्रतम् ।

ततो योगमिमं प्राप्य महदैश्वर्यमाप्नुते ।। १३ ।।

भस्मग्रहणमात्रात्तु१४ ते सर्वबन्धप्रमोचनम् ।

मुच्यते स्पृष्टमात्रस्तु१५ ब्रह्मपूतेन१६ भस्मना ।। १४। ।

दहेत् सोमकृतं वह्निरीश्वरं चानलं१७ विदुः ।

कृताकृत दहत्यग्निर्भूयः१८ सोमसमागतः१९ । । १ ५। ।

भस्मना मोचिताः सर्वे ब्रह्माद्या अभिमानिनः ।

भस्मनस्तेजसो२० वीर्यं भस्म पावनमीश्वरम् ।।१ ६।।

आत्मानमुद्धरेद्२१ व्यास२२ यः स्नानं भस्मना चरेत्२३ ।

भस्मना शिवयोगेन मुच्यते पाशबन्धनात्२४ ।।१७।।

प्रभवन्ति सुराः सोमात् पितरो वह्निसंभवाः२५ ।

वह्निसोमात्मकं२६ तस्माज्जगत्सर्वं प्रतिष्ठितम् । ।१८। ।

ईश्वरोग्निश्च सोमश्च भस्म तत्तेज उच्यते ।

तेजसा तस्य संस्पृष्टो मुच्यते जन्मना२७ द्विज२८ ।।१ ९ ।।

सांख्यं विद्यास्तपश्चैव त्यक्त्वा धर्मांश्च वैदिकान् ।

केवलं भस्मसंस्नानात् पूतो गच्छति तत्पदम् ।।8.180.२ ० ।।

विषयानपि संसेव्य बह्वधर्मरतोपि सन्२९ ।

पश्चाद् भक्तिपरः शम्भोर्भस्मनैव३० हि शुद्ध्यति ।।२ १ ।।

आत्मानं यः३१ पशुं कृत्वा महादेवं हुताशनम् ।

दीक्षितो ब्रह्मभस्मभ्यां शिवयाजी मुनिर्भवेत३२ ।।२२।।

- - - - - - - - - -- - -

१४ तन्मात्रात् - क, तन्मात्रं - ख., तन्मात्रं तु (?)। १५ सृष्टमात्रस्तु - ख । १६ ब्रह्मभूतेन (?) । १७ चालनं क । १८ दहेदग्निर्भूयः - ख । १९ समागतम् - क । २० भस्मसस्तेजसो - क. ख । २१ शङ्करे - ख. । २२ न्यस्य - ख. । ३ भस्मसाचरेत् - क ख । २४ पापबन्धनात् क। २५ संभवान् (त्) - क । २६ वह्नीसोमात्मकं - क ख । २७ जन्मनो ? । २८ द्विजं - क, द्विजः - ख. । २९ सः - ख. । ३० भस्मसैव - क ख. । ३१ स - ख. । ३२ शिवयाजिमुनिर्भवेत् - क., शिवयोगी ? ।

- - - - - - - - - -- - -

शीघ्रमेव परं योगं प्राप्य मुच्येत३३ बन्धनात् ।

एवं व्रतमनुप्राप्य भूत्वा पाशुपतो मुनिः । । २३ ।।

इदं३४ माहेश्वरं ज्ञानं३५ गुह्यं परममभ्यसेत् ।

ज्ञेयं ज्ञानं तथा ज्ञाता त्रयं देहे यथा स्थितम् ।। २४।।

आत्मा यश्च यथा चासौ स्थानत्रयसमास्थितः ।

नाडीषु च यथा ह्यात्मा आत्मन्येवानुतिष्ठति ।।२५।।

सर्वतः सर्वभूतेषु निगूढस्तिष्ठते यथा ।

पयसीव घृतं व्यास यं विदित्वा विमुच्यते । ।२६।।

न स वेत्तुं३६ विना ज्ञानं शक्य आत्मा कथञ्चन ।

रूपशब्दरसातीतं कस्तं वेत्ति महेश्वरम् ।।२७। ।

तथा ह्यहं महाभाग प्रसादात्३७ त्र्यम्बकस्य तु ।

आत्मज्ञानषरोपायं कथयामि तवानघ । । २८। ।

सर्वमेव तमः पूर्वमिदमासीज्जगत् किल ।

न देवा नानिलो न द्यौर्न सूर्यश्चन्द्रमा न च३८ ।। २९।।

न किञ्चित् सर्वथा भूतं३९ दृश्यते जगति स्थितम ।

शुद्धं विमलमाभाति अक्षरं परमैश्वरम् । ।8.180.३ ० ।।

सर्वभावगुणातीतं निर्विकल्पं निरञ्जनम् ।

बहिरन्तश्चरं दीप्तमविनाशि वरं ध्रुवम् ।

यथा तदक्षरं ब्रह्म प्रोच्यमानं तथा शृणु । । ३१ । ।

ओमित्येकाक्षरं पूर्वं क्षरं तस्माद्विनिर्गतम् ।

व्यक्षरश्च त्रिमात्रश्च ओङ्कारो ब्रह्म शब्द्यते । ।३ २ ।।

अकारे तत्र विष्णुस्तु उकारे तु पितामहः ।

मकारे भगवानीशो मात्रायां प्रकृतिः स्मृता ।।३ ३ । ।

ब्रह्मविष्णू४० स्मृतौ यौ तौ४१ देवावीश्वरनिर्गतौ ।

प्रकृतिस्त्रीत्वमास्थाय४२ नित्यन्तावीशपार्श्वगौ४३ । ।३४।।

- - - - - - - - -- - -

३३ मुच्यति - क. ख- । ३४ इम - क. ख । ३५ योग (?) । ३६ नावसेतु - ख । ३७ महाया (यो)गप्रसादात् - ख. । ३८ न सूर्यो न च चन्द्रमाः (?) । ३९ सर्वभूतानां - ख. । ४० ब्रह्माविष्णु - क. ख. । ४१ तु - क ख. । ४२ प्रकृतिः स्त्रीत्वमास्थाय (?) । ४३ तिष्ठन्तावीशपार्श्वगौ - क. ।

- - - - - - - - -- - -

966

पत्नीरूपेण सा शम्भुं भजते प्रकृतिस्सदा ।

क्षरन्तु प्रकृतिः४४ ख्याताक्षरस्तु४५ स्वयमीश्वरः ।।३ ५।।

ईश्वरान्निर्गता सा हि प्रकृतिर्गुणबन्धना ।

तस्याः स्रष्टा महादेवो यतो विष्णुपितामहौ ।। ३ ६।।

प्रजापती समुत्पन्नौ गुणत्रयनिबन्धनौ ।

तावाक्रम्य महेशस्तु प्रकृतिस्थौ गुणात्मकौ ।।३७।।

मकारस्थो विभुर्भूत्वा भुंक्ते संचरते च हि ।

गुह्यमेतत् परं ज्ञात्वा मयोक्तं तत्त्वमक्षरम्४६ ।।३८। ।

येनैव४७ घ्यानिना४८ व्यास ईश्वरोसौ विकल्पितः ।

स तमाविश्य मुक्तात्मा कृतार्थो जायते मुनिः४९ । ।३९। ।

नैनं जानन्त्यमार्गस्थास्तर्कहेतुपरायणाः ।

भोक्तारं प्रकृतेरीशं परं षड्विंशसंज्ञितम् ।।8.180.४० । ।

ओङ्कारः५० प्रकृतिर्नित्यं तन्मध्ये चेश्वरः स्थितः५१ ।

पयोमध्ये यथा व्यास सर्पिरन्तर्गतं स्थितम् ।।४१ ।।

ओङ्कारं ध्यायता येन५२ अतीत्य प्रकृतिं मुने ।

ईश्वरोसौ महान् विन्नः स मुक्तः पशुबन्धनैः ।।४२।।

ईश्वरी प्रकृतिः ख्याता गुणबन्धाद्विमोहनी ।

ब्रह्मत्वाद् बृंहणी ह्ये षा विष्णुत्वाद्विभवाश्रिता । ।४३।।

प्रसादादीश्वरस्यैषा प्रकृतिस्त्रिगुणात्मिका५३ ।

साभिमाना भवस्रष्ट्री५४ भोक्ता तस्या महेश्वरः ।।४४। ।

अष्टबाहुस्त्रिपादा च पञ्चदेहमुखी तथो ।

द्विनेत्रा पंचकर्मस्था सप्तवाजिरथोपगा ।।४५।

जगन्माता स्मृता ह्येषा गुणत्रयविकारजा ।

उभे शुभाशुभे तस्यान्५५ विद्याविद्ये तथा ह्युभे । ।४६। ।

- - - - - - - - - -- - -

४४ अक्षरप्रकृतिः - ख. । ४५ क्षरस्तु - ख. । ४६ तत्त्वतोक्षरः - क । ४७ येनैवं - ख । ४८ ध्यानिनो- ख. । ४९ मुने (?) । ५० ओङ्कारं - ख. । ५१ चेश्वरं स्थितं - क. । ५२ ध्यायतो नित्यं - ख. । १३ स्त्री गुणात्मिका - क, । ५४. .भवत् स्रष्टी - क., .. .भवत्स्रष्टा - ख. । ५५ तस्यां - ख. ।

- - - - - - - - - -- - -

967

उद्भवोथ प्रणाशश्च क्रियानुष्ठानमेव च ।

निमित्तं चाभवद्योनिर्भावाः५६ संक्षेपतस्त्वमी ।।४७ ।।

ईश्वराज्जात ओङ्कारः५७ स च तस्मिन् प्रतिष्ठितः ।

ओङ्कारात् सर्वमुत्पन्नमाब्रह्मभवनं५८ जगत् ।।४८ ।।

अतः कृत्वा महाभाग योगिनः कपिलादयः ।

ओङ्कारं परमं५९ ब्रह्म निर्विकल्पमुपासते । ।४९। ।

स एव सर्वगो ह्यात्मा कारणं च स एव तु ।

एवं प्रकृतिभूतौ तावोङ्कारप्रभवौ स्थितौ६० । ।8.180.५ ० । ।

ईशभोज्यौ गुणात्मानौ ज्ञात्त्वा विष्णुपितामहौ ।

तत्सृष्टौ वेदयज्ञाख्यौ मुक्त्वा धर्मनिबन्धनौ ।।५ १ । ।

महामोहौ तमोनिष्ठौ६१ विषयासङ्गसंयुतौ ।

सत्वपूर्वौ रजोमध्यौ सुखदुःखान्वितौ सदा । ।५२। ।

संसारभ्रमणौ मूढौ सर्वानित्यसमायुतौ ।

ईश्वरेप्सुर्भवेद्विद्वान् ध्यायोगपरायणः । ।५३ । ।

तस्मात् प्रकृतिरुत्पन्ना तस्मिन्नेव प्रणश्यति ।

येनासावीश्वरो विन्नो योगेनात्मनि संस्थितः ।

प्रकृतिस्तं न बध्नाति मुच्यते च भवार्णवात् । ।५४। ।

इति स्कन्दपुराणे पाशुपतयोगवर्णने ध्यानविधौ सप्तमः अशीत्युत्तरशततमोध्यायः

सनत्कुमार उवाच

आत्मा सूक्ष्मो मनोबुद्धिरहङ्कारो गुणास्तथा ।

भूतानीन्द्रियसंघातस्तन्मात्राणि दशानिलाः१ ।।१ ।।

विभक्ताः क्रमशो देहे विभागेन यथाश्रयम् ।

स्वप्नजाग्रत्सुषुप्तेषु२ स्थानेषु त्रिषु सुव्रत ।।२ । ।

- - - - - - - - - -- - -

५६ चारुव द्योनिर्भावाः - क, चाभवेद्योनिर्भावाः - ख. । ५७ जायतोङ्कारः - क. । ५८ भुवनं (?) । ५९ ओङ्कारपरमं - क. ख. । ६० प्रभवास्थितौ - क. ख. । ६१ महामोहतमोनिष्ठौ (?) । १ स्तन्मात्रण्यनिलात्मकः - ख. । २ जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तेषु (?) ।

सुषुप्तेषु ()

- - - - - - - - - -- - -

हृदये कर्णिकायान्तु यत् पद्मं सर्वतोमुखम् ।

वेष्टितं तन्तुभिः३ सूक्ष्मैस्तदूर्ध्वं सर्वदेहिनाम् । । ३ ।।

आत्मा तत्र सजीवस्तु समनस्कः४ प्रतिष्ठितः ।

तत्५ सुषुप्तमिति प्राहुः संसिद्धाः शिवयोगिनः ।।४। ।

ज्वालिनी६ स्तिमिता धूम्रा विद्युन्मेघा विशालिनी ।

मालिनी शङ्करी चैव सुमैत्री बोधनी तथा७ ।।५।।

एता दश८ महानाड्यो जीवे तस्मिन् प्रतिष्ठिताः ।

शयानं प्रतिबुद्धं वा यास्ता बिभ्रति देहिनम् । । ६ । ।

शब्दादिविषयेभ्यस्तु आत्मा सर्वगतश्च यः ।

अग्निवायुसमायुक्तो जीव इत्युच्यते पुनः ।।७।।

अहङ्कारो मतो बुद्धिर्भावाश्चेतश्च देहजाः ।

सह जीवेन तिष्ठन्ति धारयन्तः शरीरिणम् ।।८। ।

त एव सहिताः सर्वे जीवश्चैव तु पञ्चमः ।

कर्णिका तन्तुभिर्व्योम्नि संस्थिता सर्वतोमुखाः ।।९।।

स्थितो मनसि सूक्ष्मस्तु शीतांशुर्नाम तन्तुकः ।

चेतः स एव संप्रोक्तः स एव पुरुषः स्मृतः । । 8.181.१० । ।

अहंकारोथ जीवस्तु तन्तुर्भास्करसंभवः१० ।

मनः सोमः सुखं ब्रह्मा ज्ञानं११ धर्मो१२ रतिस्तथा । ।१ १ ।।

रसमात्मा महौषध्यः सत्वजो भावविस्तरः ।

अहंकारो हुताशश्च मृत्युर्दुःखमथामयम्१३ । ।१ २। ।

कामरोषौ जरा तृष्णा अधर्मश्चेति तामसाः ।

विष्णुर्बुद्धिस्तथा कार्यं कारणं१४ भूमिरेव च । । १३ । ।

ज्ञानं वैराग्यमाकाशं राजसो१५ भावविस्तरः१६ ।

जीवमध्ये स्थिता सूक्ष्मा विधूमा पावकी शिखा । ।१४।।

- - - - - - - - -- - - -

३ दशभिः - क. ख. । ४ सुमनस्कः - क. । ५ तं - ख. । ६ ज्वलिनी - क. । ७ स्नुषा - ख. । ८ एकादश - ख. । ९ - स्सर्वतोमुखा - ख., - मुखाः (?),. .. मुखी (?) । १० संज्ञकः (?) । ११ ब्रह्मज्ञानं - क. । १२. .ज्ञानैश्वर्यो (र्ये?) - क. । १३ मृत्युर्दुःखमनामयम् - क. ख. । १४ कार्यकारणे - क.। १५ राजसं - क. ख. । १६ विस्तरम् - क. ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

अमृतं सर्वभूतानां गतिश्चैव हि सा परा ।

मध्ये तस्याः स्थितं सौम्यममृतं शशिमण्डलम् । । १ ५।।

मध्ये तस्याग्निसंकाशो जीव ईशः१७ प्रदृश्यते ।

सरसा लोहिता मुख्या प्रीता रसवती तथा ।।१ ६।।

विधूमा चामृता चैव निकुण्ठा बहुविस्तरा ।

एताः सूक्ष्मतरा नाड्यः संभिद्य दशपावकम् ।

तर्पयन्ति सदा सोमं भूताधारं पयोमृतम् । । १७। ।

स ताभिस्तर्पितः सोमः१८ सर्वान्नरसवीर्यतः ।

संछादयति वृद्धस्तां१९ जीवमध्यगतां शिखाम् ।। १८ ।।

तदेवामृतमाख्यातमीश्वरास्पदमुत्तम् ।

रसो यदा हि सोमस्य शिखया कर्षितोधिकम्२० । । १ ९।।

जागर्त्येष तदा जन्तुः सर्वयोनिसमुद्भवः ।

यामृतेत्यपरा नाडी सा तु स्वप्ने२१ प्रतिष्ठिता ।। 8.181.२० ।।

यदासौ सोममापीति? सुप्त इत्युच्यते तदा२२ ।

उभावेतौ मुनिर्जित्वा स्वप्नजागरणाश्रयौ । । २१ । ।

अजाग्रन्नस्वपँश्चैव ध्यानयोगेन चिन्तयेत्२३ ।

ममत्वाद्याश्च ये भावा मनसश्चैव याः२४ घृणा । ।२ २ । ।

न बुद्धेर्यच्च वैराग्यं तेन बुध्यन्ति योगिनः ।

मन्यते२५ यन्मनः२६ किञ्चिद् बुद्धिर्यच्च विकल्पयेत् । ।२३ ।।

यद्वा कुर्यादहङ्कारस्तज्ज्ञानात् सर्वमुत्सृजेत् ।

निष्क्रियस्य कुतः कर्म तद्विना बन्धनं कुतः । । २४। ।

कर्मबन्धविहीनस्तु संशुद्धो बद्ध्यते२७ कथम् ।

य इमान् विषयान् केचिन्न विद्युः सोमसंभवान्२८ । ।२५। ।

भोक्ता वह्निः२९ स्मृतस्तेषां तज्ज्ञाता केन बद्ध्यते३० ।

इति ज्ञात्वा त्यजेच्चिन्तां भवेद्योगपरः सदा । ।२६। ।

- - - - - - - - -- - - -

१७ ईषिन् (ईषत्?) - क. । १८ सोमो - ख । १९ वृद्धां तां - ख. । २०.. धिक. - क । २१ सुषुप्ते - ख. । २२ सदा - ख. । २३ ध्यानयोग विचिन्तयेत् - क. । २४ ये - ख. । २५ मन्यन्ते - क. ख २६ यन्मयः - क. । २७ मुच्यते - क. ख. । २२ विद्यात्सोमसंभवान् - क. ख. । २९ भोक्तृवह्निः - ख. । ३० बद्ध्यति - क. ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

वह्वेर्यदौष्ण्यं तत्पापं तेजोधर्म उदाहृतः ।

प्रकृतिर्या स जीवस्तु या शिखा स महेश्वरः । ।२७।।

यो दहेत्३१ तेजसा वह्निं३२ न च तेन विदह्यते३३ ।

अतीता प्रकृतिस्तेन वित्त३४स्तेन महेश्वरः । ।२८।।

कर्मबन्धो ह्ययं लोको निष्कर्मा बद्ध्यते कथम ।

निर्ममा योगविदुषः शंकरव्रतमास्थिताः । ।२९।।

गच्छन्ति स्वतनुं त्यक्त्वा हित्वा३५ मायां परं पदम् ।

इदमन्यत् परं ज्ञानमस्मात् सूक्ष्मतरं पुनः । ।8.181.३ ० ।।

प्रवक्ष्यामि तव व्यास भक्तस्त्वमसि शङ्करे ।

योगिनोन्ये न जानन्ति यद् गुह्यं परमाद्भुतम्३६ ।। ३१ । ।

मुक्त्वा पाशुपतान् सिद्धान् यन्न भूतेषु विद्यते ।

मनो बुद्धिरहङ्कार इन्द्रियाणि गुणत्रयम् ।। ३२ । ।

न स्पृशन्ति तदात्मानं३७ विकारास्तस्य ते बहिः ।

सर्वत्र दृश्यते सोथ न च सर्वैः प्रदृश्यते ।

स एवं दृस्यते ध्यानान्नान्योपायात् कथञ्चन३८ ।।३ ३ । ।

सर्वभावगुणातीतं सुचिन्त्यं३९ परमेश्वरम् ।

ज्ञानेन ये प्रपश्यन्ति योगिनस्ते परे स्मृताः । ।३४। ।

छायैषा दृश्यते या तु चक्षुर्विषयमाश्रिता ।

स जीवः कीर्तितो व्यास स्थितिहेतुः शरीरिणाम् । ।३ ५। ।

तत्रास्ते स परो ह्यात्मा सूक्ष्मो मध्यगतोव्ययः

महानागः स्मृतो नाम्ना वायुराकाशगोचरः ।।३ ६।।

आकाशे कर्णिकायां च नाड्यां जीवे च संस्थितः ।

गान्धारी विजया चैव सञ्ज्ञया तलवर्तिनी ।। ३७। ।

नाग एतासु नाडीषु वायुः संपरिवर्तते ।

सा जया४० विजया या च द्वे ते प्राणवहे स्मृते ।।३८ । ।

- - - - - - - - -- - - -

३१ देह - क. । ३२ वह्निर्न - ख. । ३३ विदह्यति - क. ३४ विद्धः - ख., विन्नः - क. । ३५ भित्वा - ख । ३६ परमद्भुतम् - ख. । ३७ तमात्मान (?) । ३८ तानुपायान् - क.,.. .पायान्न तु - ख. । ३९ स्वभावगुणातीतम- चिन्त्यं - ख. । ४० सञ्जया (?) ।

- - - - - - - - -- - - -

971

अपाने तलगान्धार्यौ नाड्यौ नागेन संयुते ।

योगादपानमनसोर्नागेन समुदीरिताः४१ । ।३ ९ ।।

स प्राणो बहिरन्तश्च तर्पयन् हव्यवाहनम् ।

वृद्धं४२ संधारयेद् देहमायुषा च बलेन च । ।8.181.४० ।।

नाडी त्वन्या सुषुम्णेति४३ सोमवह्निमनःस्थिता ।

सास्मिन् सधातुके देहे कूर्मारे४४ चानिले स्थिता ।।४१ । ।

गुल्फे४५ करतले४६ सक्ता४७ निकुञ्चा सप्रसारिणी४८ ।

समानव्यानसंयुक्ता रक्तमांसे हि तर्पयेत्४९ ।।४२। ।

उदानो योपरो वायुर्यञ्ज कूर्मार५० उच्यते ।

नाड्यां नाभिनिबद्धायां तुलायां तौ प्रतिष्ठितौ । ।४३ ।।

अध एकश्चरेन्नाड्या वायुरन्यस्तदूर्ध्वगः ।

अधःस्थः पादसंबद्ध ऊर्ध्वगः शिरसि स्थितः । ।४४।।

यो वायुर्देवदत्ताख्यः कृतको५१ योपरोनिलः ।

वह्निसोमनिबद्धौ तौ प्राणहेतू महाबलौ५२ ।।४५।।

एको विवर्द्धयत्यग्निमन्यः सोमञ्च तर्पयेत्५३ ।

देवदत्तमहानागकृतकूर्मधनञ्जयाः५४ । ।४६ ।।

प्राणास्ते पञ्च विख्याता वह्नयो- - याजिनः ।

हुतमेषु यदिष्टं वा सोमं तदुपतिष्ठति५५ ।।४७।।

सोमं विशन्ति यज्वानो न तेषां मुक्तिलक्षणम् ।

दीप्तिरग्नेः स्मृता या तु ओषधिभ्यश्च यद्रसम् ।।४८।।

तर्पणं यच्च सोमस्य कर्णिकायां तदास्थितम् ।

नेत्रेषु दृश्यते योयं ज्योतिः छायाप्रकाशकः ।।४९।।

स जीवः सर्वसत्वानामात्मा तत्र समास्थितः ।

ज्योतिषोन्तर्गतः सूक्ष्मस्तद्धर्मं५६ परमं स्मृतम् । ।8.181.५० ।।

- - - - - - - - -- - - -

४१ समुदीरितां - ख., समुदीरिते (?) । ४२ वृद्धः - ख । ४३ सुषुम्नेति - क., सुसुप्तेति - ख. । ४४ कुर्मारे - ख., कुमारे - क. । ४५ गुल्फा - क. । ४६ खुरतले - क., करतला - ख. । ४७ शक्ते- ख । ४८ सुप्रसारिणी - क. । ४९ ह्यतर्पयेत् - क ख. । ५० कुर्मार - क. । ५१ कृकको(लो) (?) । ५२ समानिलौ - ख. । ५३. .मतर्पयत् - क ख. । ५४ कृककूर्मधनञ्जयाः - ख, । ५५ तदुपतिष्ठते - ख. । ५६ तद्धर्मा - क., तद्धर्म - ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

तच्चामृतं समाख्यातं ज्ञानलभ्यं तदुच्यते ।

तस्मात् परतरा५७ नास्ति ज्ञानविज्ञानयोर्गतिः५८ । ।५१ । ।

ज्ञात्वैवं सन्त्यजेन्मोहं गुणत्रयविकारजम् ।

अभिन्नस्यात्मनस्तस्य षड्विंशस्येश्वरस्य५९ । ।५२ । ।

भेदं भगवतः कुर्यात् कोन्यो योगविशारदः ।

निरञ्जनं निर्विकल्पं प्रभुं तं न विकल्पयेत् ।।५ ३ । ।

विमोहास्त्यक्तसंसर्गाः क्रियाकार्यविवर्जिताः ।

तं विशन्ति महेशानमीश्वरव्रतचारिणः । ।५४।।

इतीदं योगमाख्यातं व्यास माहेश्वरं तव ।

सम्यगीश्वरसन्धानं६० यदन्यत्र न विद्यते । ।५५।।

सन्देहो यत्र ते विप्र प्रष्टव्यं यच्च मन्यसे ।

तद् ब्रह्मन् परिपृच्छाशु नावक्तव्यं तवास्ति मे ।।५६ ।।

इति स्कन्दपुराणे पाशुपतयोगवर्णने योगविधावष्टमोयमेकाशीत्युत्तर६१ शततमोध्यायः६२

व्यास उवाच

भगवन् सर्वयोगीश सर्वामरनमस्कृत१ ।

अहो ज्ञानं त्वयाख्यातमज्ञानविनिवर्तनम् । ।१ ।।

अद्याहं गतसन्देहो महादेवं परं प्रति ।

शङ्करात् प्रकृतिर्जाता ब्रह्मविष्णू तदात्मकौ । ।२। ।

ज्ञात्वा षडविंशमीशानं मुच्यते बन्धनादिति ।

सर्वयोगपथात्२ पूर्वमुक्त्वा सकलसंहिताम् ।।३ ।।

निष्कलं सकलं३ ज्ञानं कोन्य एवं प्रभाषते ।

श्रवणादस्य विप्रेन्द्र देहं मुक्तमबोधिषम्४ ।।४। ।

- - - - - - - - -- - - -

५७ परतर - ख । ५८ ज्ञानिज्ञानमन?. - ख. । ५१ षड्विंशस्य परस्य - क. । ६०... सन्धाना[त्) । - ख. ।
६१ एकसप्तत्युत्तर - क । ६२ १७१ - क, २२९ - ख. ।

१ नमस्कृतः - क. । २ मथा ख, ३ शाङ्करं - ख । ४ यत् - क. ।

- - - - - - - - -- - - -

973

त्वत्प्रसादादहं तात प्राप्तज्ञानो गताशुभः ।

विसन्देहो५ भवं६ शान्तः प्रष्टव्यं किञ्चिदस्ति मे । ।५।।

तत्त्वां७ विज्ञापयामीदं निष्ठामाख्यातुमर्हसि ।

एवं विज्ञानसंपन्नः प्राप्तयोगो मुनिर्मुने । ।६। ।

विनाक्लेशं तनुं त्यक्त्वा योगी योगबलान्वितः ।

कथमाप्नोति तद् ब्रह्म निष्कलं परमेश्वरम् । ७। ।

ईश्वराधानसंप्राप्तेरुपायं८ मोक्षलम्भनम् ।

कथयस्व मुनिश्रेष्ठ प्रष्टव्यं नान्यदस्ति मे । ।८। ।

एवमुक्तः स शिष्येण व्यासेन सुमहात्मना ।

कथयामास विप्रेन्द्रः शिवसिद्धान्तनिश्चयम् । ।९। ।

सनत्कुमार उवाच

शृणु व्यास परं ज्ञानमीश्वराधानकारणम्९ ।

स्वेच्छया१० येन मुच्यन्ते११ योगिनो ज्ञानतत्पराः । । 8.182.१० । ।

त्रिधोत्क्रान्तिमिमां१२ ज्ञात्वा मुहुरभ्यस्य चैव हि ।

स्वदेहं रिपुवत् त्वक्त्वा१३ षड्विंशे लयमाप्नुयात् ।।१ १ ।।

या नाड्यो वाय्ववष्टब्धाः१४ संवरन्ति१५ शरीरिणम्१६ ।

शतं तासां शतानां तु कर्णिकामध्यमाश्रितम्१७ । । १२।।

तमाश्रित्या१८ स्थिता नाड्यो१९ नाभ्यां पादेष्वधोगताः ।

शिरोबद्धाः स्मृता भूयस्ता एव करमास्थिताः२० । ।१३ ।।

करमाश्रित्य ता भूयः कर्णिकां पुनराश्रिताः ।

द्विसप्ततिसहस्राणि नाडोनामपरा२१ मुने ।। १४।।

तासामेकैकशो भेदाः२२ सूक्ष्मसूक्ष्मतराः२३ स्मृताः२४ ।

तासु सञ्चरते प्राणः कर्णिकाव्योमसंभवः ।। १ ५। ।

- - - - - - - - - -- - - -

५ निःसन्देहो - ख. । ६ भवान् - क. ख. । ७ तन्त्वा - ख । ८ ईश्वरध्यानसंप्राप्तेरुपायं - ख. । ९ ध्वानकारणम् - ख. । १० स्वेप्सया - ख. । ११ मुच्यन्ति - क ख. । १२.. .मिमं - क । १३ कृत्वा - ख. । १४ वेष्टिताष्टब्धा? - क । 7। ९ संचरन्ति - ख. । १६ शरीरिण - क. । १७ समाश्रिताः - क. । १८ तमाश्रिता - ख. । १९ नाडी - क. ख. । २०. श्रिय?. - क । २१ मपरं - क ख. । २२ भेदे - क. । २३ सूक्ष्मातरा . क । २४ स्थिता - क ।

- - - - - - - - - -- - - -

तत्रात्मा सूक्ष्मसंलक्ष्यः प्रागुक्तस्तिष्ठति द्विज ।

या प्रभा दुर्द्दशा तस्य तां भजेद् योगविन्मुनिः ।। १ ६। ।

तत्तेजः सर्वनाडीषु विभक्तं सर्वदेहिनाम् ।

तेन नाड्यो बहिः स्पर्शान्मनः कुर्वन्ति विस्तृतम् । । १७।।

तत्तेजश्चक्षुषा हृत्वा सर्वनाडीसमाश्रितम् ।

मन एकगतं कुर्यात् तच्चात्मनि नियोजयेत् । । १८।।

वायुर्धनञ्जयो नाम्ना यो हृदि स्फुरते सदा ।

त्रीणि तस्य मुखान्याहुः शिरो नाभिर२५ र्हृदेव च । ।१ ९। ।

येन्ये प्राणा नवाख्याता वायवः कीर्तिता मया ।

धनञ्जयस्य सर्वे ते वशगास्तन्निबन्धनाः । ।8.182.२ ० ।।

तद्वशादुत्क्रमन्त्येते तस्मिँतिष्ठन्ति संस्थिताः ।

नाभीबन्धनमासाद्य३६ नाडीनां वक्त्रमास्थितम् । । २१ । ।

द्वितीयं कर्णिकायान्तु तृतीयं तालुसंस्थितम्२७ ।

क्षुरिका परशुः शूलं त्रिविधोत्क्रान्तिरुच्यते । ।२२ ।।

शूलं हृदि क्षुरं नाभ्यां तालौ परशुरास्थितः ।

तालुके हृदि वा२८ बद्ध त्रयं२९ नाभ्यां प्रतिष्ठितम् ।।२३ ।।

तालौ वियोजितं सर्वं प्राणमेव विमुञ्चति ।

आक्षिप्तं त्रितयं नाभ्यां कर्णिकायां वियोजितम्३० । । २४।।

स्थितम् (?) आत्मनि संयोज्य विक्षिपेदूर्ध्वतो मनः ।

प्रयोगादस्य विप्रेन्द्र मुच्यते तत्क्षणान्मुनिः । ।२५। ।

स्वच्छन्दतनुसंत्याग एष ते परिकीर्तितः ।

धर्माधर्मनिबद्धैस्तु कर्मभिः प्रागनुष्ठितैः ।।२६ ।।

यथा३१ जीवो न बद्ध्येत३२ योगिनस्तदिदं३३ शृणु ।

बाह्यःशरीरजश्चैव मृत्युर्द्विविध उच्यते । । २७ ।।

- - - - - - - - -- - - -

२५ नामा(सा) - क. । २६ नाडीबन्धनमासाद्य - ख । १७ तालुसंस्थिता - ख २८ वा हृदि - क. । २९ बन्धत्रयं - ख. । ३० वियोजयेत् - क । ३१ तथा - ख । ३२ बुद्ध्येत - ख. । ३३ ...स्तदिमं - क, स्तमिमं - ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

विषशस्त्राग्नियोगैस्तु सर्पदंष्ट्रिमरुज्जलैः ।

बाह्यो मृत्युरिति ख्यातः शारीरं तु निबोध मे । ।२८ ।।

रोगजः कालजो वापि मृत्युराभ्यन्तरो३४ भवेत् ।

कालजो जरया प्रोक्तो रोगजो व्यधिसंक्षयात्? । ।२९। ।

दुर्लभो मृत्युरन्योयं३५ योगसंधानजो मुने ।

योगोपायकृतो यश्च यश्च कालक्षयागतः ।।8.182.३ ० । ।

तयोर्भेदविकारे तु शृणु व्यास समासतः ।

कालक्षयाद् भवत्येको द्वितीयो मनसेप्सितः । ।३ १ । ।

योयमाघोषजः शब्दः श्रूयते श्रोत्रसन्धितः३६ ।

स पूर्वं लीयते कूर्मे तेन वह्निस्त्यजेत् प्रभाम् ।।३ २।।

निष्प्रभः स ततो वह्निः शब्दयोगाद्वियुज्यते ।

शब्दस्पर्शगुणातीतो रूपयोगं विमुञ्चति ।।३ ३ ।।

एवमग्नौ प्रणष्टे तु सर्व एवानिलास्ततः ।

एकतो योगमिच्छन्तो३७ मर्माणि विनिकृन्तते । ।३४।।

कूर्मारो३८ देवदत्तश्च कृकरो नाग एव च ।

उदानेनाशु संयुज्य कर्णिकायां विशन्ति३९ हि ।।३ ५। ।

तत४० ऊर्ध्वो भवेच्छ्वासो मनोजीवविनिर्गमः ।

ततो ज्योतिर्यदक्षिभ्यां४१ तत्सोमं विशति द्रुतम्४२ ।।३ ६।।

इन्द्रियाणि मनो यान्ति मनः प्राणविनिर्गमम् ।

तेषु सर्वेषु लीनेषु प्राणान् वायुर्निपीडयेत् । ।३७।।

पीड्यमानास्ततः सर्वे४३ ते भवन्त्येकतोनिलाः४४ ।

स्वं स्वं त्यक्त्वा ततः स्थानं यच्च४५ कर्म यदात्मकम् ।।३८।।

एकस्था वायवः सर्वे पूरयन्ति धनञ्जयम् ।

शेषस्तत्र हि कूर्मारो जीवं त्यक्त्वा स तिष्ठति ।। ३९ ।।

- - - - - - - - -- - - -

३४ मृत्युरभ्यन्तरो - ख. । ३५ रभ्यासाद् - क. । ३६ सन्धिते (तैः) - ख. । ३७ लोकमिच्छन्तो - ख. । ३८ कुर्मारो - क ख. । ३९. ..माविशन्ति - ख. । ४० अतः - ख, । ४१ ज्योतिर्यदक्षिभ्यां - क. । ४२ द्रुते - ख. । ४३ भवन्त्येकगतो - क., भवन्त्यन्तगतो - ख. । ४४ ता - ख. । ४५ धर्म - ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

मनोबुद्धिरहङ्कारश्चेतो जीवस्तथैव च ।

निष्क्रमन्ति ततो देहात्त्वरितं वायुनेरिताः ।।8.182.४० । ।

प्रागुपात्तस्ततोस्यान्यो देहः सूक्ष्मो विजायते ।

स तत्र सन्धितो४६ जीवो भूयो मूढश्च तिष्ठति४७ । ।४१ ।।

एवं कालकृता ह्येषा सर्वभूतगणस्थितिः४८ ।

विना योगं न जीयेत सूक्ष्मं माहेश्वरं पदम् । ।५२ । ।

उपविष्टः प्रसुप्तो वा उत्क्रान्त्यभ्यस्तसंयमः४९ ।

स्वेच्छया मुच्यते व्यास ज्ञात्वा तन्तुः५० महेश्वरम् । ।४३ ।

क्षुरिकां परशुं वाथ शूलं वा धारयेन्मुनिः ।

ततः सर्वेस्य लीयन्ते५१ विकाराः करणैः सह ।।४४। ।

वीक्षते चेश्वरं ब्रह्म षड्विंशं स्वतनुस्थितम् ।

मनस्तीव्रं जडं जन्तोः प्रयच्छति विपद्यतः५२ । ।४५ ।।

स रुजा मोहमापन्नो ज्ञानवस्तु न विन्दति ।

अनेन कर्मणा विप्र सर्वरुक्परिवर्जितः ।।४६ ।।

सुखमारोहति ब्रह्म हर्म्यपृष्ठं५३ तलादिव ।

पदार्थं पञ्च विज्ञाय दुःखान्तपरिनिष्ठितः । ।४७। ।

पञ्चभिर्ब्रह्मभिः पूतो भस्मसा५४ दीक्षितो द्विजः ।

शङ्करैकमना योगी ज्ञानमेतदवाप्नुते । ।४८ । ।

माहेश्वरमिमं योगं निष्कलं मुक्तिकारणम्५५ ।

यत्नादपि न विन्दन्ति व्रतमप्राप्य शांकरम्५६ ।।४९ । ।

स त्वं व्यास महाबुद्धे५७ चरन्५८ पाशुपतं व्रतम् ।

महादेवपरो भूत्वा ज्ञानमेतदवाप्नुहि । ।8.182.५० । ।

नैवमेतत्५९ परं ब्रह्म अन्ये विन्दन्ति योगिनः ।

महादेवं प्रपन्ना६० ये तान्मुक्त्वा शिवयोगिनः ।।५१ । ।

- - - - - - - - -- - - -

४६ तत्रापस्थितो (?) । ४७ मूढस्मृति? - क. ' ४८. गणास्थिति - ख. । ४९ उत्क्रान्ताभ्यस्तसंयमः -ख.। ५० तत्त्वं - ख. । ५१ लीयन्ति - ख. । ५२ विपद्यते - ख. । ५३ हर्म्यमृष्ठे - क. ख. । ५४ भस्मना (?) । ५५ मूर्तिकारणं - क, मूर्तकारणम् - ख । ५६ शंकरम् - क. ख. । ५७ महाप्रज्ञ - ख. । ५८ चर - ख. । ५९ दैवमेतत् - ख. । ६० महादेव प्रपन्ना - क ।

- - - - - - - - -- - - -

977

एष६१ मोक्षविधिः कृत्स्नः६२ सर्वप्रत्ययवजितः६३ ।

निष्कलः६४ कथितो व्यास परो यस्मान्न विद्यते६५ ।। ५२। ।

एवं पाशुपता विप्रा निष्कलं तं महेश्वरम् ।

योगादाविश्य मुच्यन्ते६६ पुनर्जन्मविवर्जिताः ।।५३ ।।

सकलस्यास्पदं दिव्यं ब्रह्मलोकात् परे६७ स्थितम ।

महादेवस्य वक्ष्यामि तद्भक्ता यत्र यान्ति ते६८ । ।५४।।

इति स्कन्दपुराणे पाशुपतयोगवर्णने योगविधौ नवमः द्व्यशीत्युत्तर६९ शततमोध्यायः७०

सनत्कुमार उवाच

सत्यस्य महतश्चैव जनस्य तपसस्तथा ।

भव्यभूतभवानां च सप्तानामूर्ध्वतः स्थितः१ । । १ ।।

लोको भगवतः शम्भोर्यत्रास्ते सकलः शिवः ।

नासौ तर्कविनिर्देश्यो लोकास्तस्मिन् प्रतिष्ठिताः ।।२ । ।

ऊर्ध्वं तिर्यगधस्ताच्च लोकास्तद्विनिबन्धनाः ।

ब्रह्माण्डं सकलं तस्मिञ्छिवलोके प्रतिष्ठितम् ।।३ । ।

नासौ नश्यति संहारे ध्रुवः स्थाणुः सुरालयः३ ।

यत्राहं सनकाद्याश्च ब्रह्मा चैव पितामहः४ ।।४।।

बालखिल्यपुरोगाश्च५ सिद्धाश्च कपिलादयः ।

शिवयोगपरिप्राप्त्या६ सत्वादिगुणवर्जिताः ।।५ । ।

तिष्ठामो निर्वृता व्यास सेवमानास्तमीश्वरम् ।

परमाणुरसावीशो भावगम्यो मनीषिणाम् । ।६।।

परमैश्वर्यसंयुक्तस्तत्रास्ते विग्रहेश्वरः ।

क्षमा सत्यं धृतिश्चैव तपो वैराग्यमेव च । ।७।।

- - - - - - - - -- - - -

६१ एषा - क. ख. । ६२ कृत्स्ना - क. ख. । ६३.. वर्जिता - क. ख. । ६४ निष्कला -क ख। ६५ परं यस्या न विद्यते - क. ख. । ६६ मुच्यन्ति - क. । ६७ परा - ख. । ६८ यान्तीति - क. । ६९ द्विसप्तत्युत्तर - क. । ७० अध्यायाङ्को न विद्यतेत्र ख पुस्तके ।

१ स्थितम् - ख. । २ विनिबन्धनात् - क. । ३ स्थाण्वीश्वरालयः (?) । ४ पिता मम - ख. । ५ बालिखिल्यपुरोगाश्च - क. ख. । ६ परिप्राप्ताः - ख. ।

- - - - - - - - -- - - -

स्रष्टृत्वं७ ज्ञानवैराग्यादात्मबोधो८ महेशता ।

नित्यमेतानि तिष्ठन्ति तस्मिन्देवे महेश्वरे । ।८। ।

योगवह्निरसावात्मा ब्रह्मसृक्परमेश्वरः ।

साकल्यान्मूर्त्तिमास्थाय९ करोति जगतः स्थितिम् । ।९। ।

अष्टमं ध्रुवमध्येय(?)मक्षरं१० मुक्तिकारणम् ।

मायाधाम तदीशस्य जगत्संहारहेतुमत् । ।8.183.१ ० ।।

ऊर्ध्वतो ब्रह्मलोकस्य योजनानां महात्मनः ।

विंशतीनान्तु कोटीनां पुरं स्थाणोः समास्थितम् । ।१ १।।

एतावानूर्ध्वसञ्चारो गत्यन्तश्च ततः स्मृतः ।

असंख्याताः पुरे तस्मिन्नित्याः सूक्ष्मास्तथाव्ययाः ।।१२।।

ज्ञानाधिकारधर्मिण्यः शैवीप्रकृतयः स्थिताः ।

याभ्यो जज्ञे११ महेशानौ ब्रह्मविष्णू प्रजापती ।।१३।।

ताभ्यां प्रकृतिभूताभ्यां स्रष्टृत्वं परमं ददौ ।

अक्षयो विमलः सूक्ष्मो निष्कलः सकलोपि च ।।१४।।

स्थिरे मूर्ते१२ परे दिव्ये परमाणुपदे स्थितः ।

मनसः प्राक्तमस्यादौ१३ तत्तेजःसंप्रकाशनम् ।। १५।।

यदासीद्धैममण्डन्तु१४ लौकिकं त्वापवर्गिकम् ।

महत्तत्१५ सर्वतो नित्यमीश्वरात्तदभूत्तदा ।।१६।।

तस्माद्बीजस्य निर्भेदः क्षेत्रज्ञः स विभुः स्मृतः ।

प्रकृतिर्वैष्णवी प्रोक्ता सा च तस्माद्विनिर्गता ।।१७ ।।

सुरासुरादिसृष्ट्यर्थं ब्रह्मत्वं१६ पुनरास्थिता ।

अण्डस्य भेदतः१७ पद्मब्रह्मणः१८ शंकरात्मनः ।

ब्रह्मलोकपुरस्ताच्च पुरं तेजोमयं महत् ।।१८।।

यत् स्थानं विग्रहेशस्य ईश्वरस्य परात्मनः ।

नाम्ना शिवपुरं व्यास गतिरीश्वरयोगिनाम् ।। १९।।

- - - - - - - - -- - - -

७ सृष्टितं क., संस्कृतं ख। ८ . . .त्म बोधौ ख.। ९ साकल्यान्मुक्तिमास्थाय - क. । १० दक्षरं(?) । ११ अन्तर्भावितण्यर्थोत्र जज्ञे शब्दः, जनयामासेत्यर्थः । १२ पूते - ख. । १३ प्राप्तत - क., प्राप्तमस्यादौ - ख., प्राक्तनस्यादौ (?) । १४ द्धैममण्डस्तु - क. । १५ महान्तं - क. ख., महान्तत् (?) । १६ ब्रह्मत्वे - क. । १७ भिद्यतः (?) । १८ पद्मं ब्रह्मणः (?) ।

- - - - - - - - -- - - -

शतं शतसहस्राणां योजनानां तदुच्यते ।

महीमण्डलसंस्थानं तन्मध्ये विस्तृतं१९ स्मृतम् ।।8.183.२ ० ।।

स्फुरदादित्यरूपेण वह्नेरधिकतेजसा ।

महता हैमजातेन२० प्राकारेण सुवेष्टितम् । ।२१ । ।

चतुर्भिर्हैमजैर्द्वारैर्मणिमुक्ताविभूषितैः२१ ।

शोभितं तत्पुरं२२ रम्यं शुशुभे सिद्धसेवितम् ।। २२। ।

जरामृत्युश्रमव्याधिकोपमोहमदादयः२३ ।

न क्रमन्त्यशुभास्तस्मिन् भावाः शिवपुरे मुने । ।२३ ।।

शतं शतसहस्राणां योजनानां यथादिशम् ।

तत् पुरं वृषभाङ्कस्य सर्वव्यापि समृद्धिमत् । । २४।।

दिव्या मारकती२४ भूमिः स्पर्शमात्रसुखावहा२५ ।

वैदूर्यमणिकल्पानि२६ बालार्कसदृशानि च ।।२५। ।

क्वचिद्रक्तानि पद्मानि क्वचिच्छ्वेतानि रेजिरे ।

महाह्रदप्रमाणानि नालैर्वैदूर्यसन्निभैः ।। २६।।

गन्धवन्ति महार्हाणि विन्यस्तानि महीतले ।

इन्द्रनीलनिकाशानि महामणिनिभानि च ।।२७।।

कचित् कृष्णार्धरक्तानि दिव्यगन्धवहानि च ।

- - - - - - तत्र उत्पलानि समन्ततः ।।२८।।

प्रवहन्ति महानद्यो यास्तस्मिन्ननमृतोदकम् ।

पुरे भगवतः शम्भोः पाराशर्य निबोध ताः२७ ।।२९। ।

वरदा च वरेण्या च वरेशा वरवर्णिनी ।

वाराही२८ वारिभद्रा च वरा चैव महापगाः ।। 8.183.३० ।।

नानाकुसुमसंमिश्रं ता वहन्ति जलामृतम् ।

न देवा न मुनीन्द्राश्च नासुराः पितरो न च । ।३ १ ।।

- - - - - - - - -- - - -

१९ विस्त्रितं - क. । २० जातहेमेन - क., जातरूपेण (?) । । २१ मुक्तामणिविभूषितैः (?) । २२ तत्परं (?) । २३ महादयः - क. । २४ मरकती - क. । २५ स्पर्शमात्रत् सुखावहा (?) । २६ तुल्यानि(?) । २७ निबोधत - क. । २८ वराही - क. ।

- - - - - - - - -- - - -

न चैवान्ये समर्थाः२९ स्युर्ज्ञातुं तत्पुरमद्भुतम् ।

अन्तर्मनसि बुद्धा३० ये सर्वतो भक्तिभाविताः ।

शिवैकमनसो व्यास तस्मिन्मोदन्ति ते नराः३१ ।।३२। ।

तस्य मध्ये पुरेन्द्रस्य सूर्यज्वलनवर्चसः ।

मेरुशृङ्गप्रतीकाशो दिग्भद्रस्तपनप्रभः ।।३ ३ । ।

प्रासादो लक्षपादस्तु कामगः कनकामयः ।

अनिरीक्ष्यैर्महारत्नैः३२ समन्तात् परिशोभितम् ।। ३४।।

वैदूर्यैर्व्योमसंकाशैः स्फाटिकैश्चन्द्रसप्रभैः३३ ।

प्रवालैरर्कसंकाशैरिन्द्रनीलमयैः परैः३४ । । ३५ ।।

शशिरश्मिप्रकाशाभिः क्वचिदर्कांशुरूपिभिः ।

शोभितं तत्पताकाभिर्विरराज सुखानिलम् । ।३ ६। ।
सर्वर्तुकुसुमैश्चित्रैरिच्छारत्नफलैरपि ।

शुशुभे तत्पुरं कीर्णं पादपैर्गिरिसन्निभैः । ।३७। ।

महीध्राणां यथा मेरुस्सर्वेषां प्रवरो महान् ।

तथैव तत्पुरं रेजे सर्वलोकोपरि स्थितम् । ।३८। ।

तत्र विश्वेश्वरः साक्षान्महाभूतपतिर्हरः ।

सदास्ते सहितः पत्न्या षड्विंशः परमेश्वरः ।। ३९।।

लक्ष्मीर्मेधा धृतिश्चैव ह्रीः श्रीः किर्तिः सरस्वती ।

उमया सहितास्तत्र मोदन्ते लोकमातरः । ।8.183.४० ।।

शिवभावर्पितात्मानो ये नरा रुद्रतत्पराः ।

यत्र तत्र मृता वत्स तेषां तत्रास्पदं स्मृतम३५ ।।४१ । ।

ये च माहेश्वरा व्यास तिष्ठन्ते शङ्करालये ।

मुनयः शङ्करं भक्तास्तान् शृणुष्व समाहितः ।।४२।।

अहं सनन्दनश्चैव सनकः ससनातनः ।

ऋभुर्ब्रह्मा सुरज्येष्ठो नरनारायणावपि । ।४३ । ।

- - - - - - - - -- - - -

२९ महेशस्य - क. । ३० शुद्धा (?) । ३१ नेतरा (रे)? । ३२ अनिरीक्षैर्महारत्नैः - क, । ३३ श्चेन्दुसप्रभैः क. ख. । ३४ पुरैः - क. । ३५ इत परं खण्डितं क पुस्तके ।

- - - - - - - - -- - - -

- - - - - - शिष्यः सिद्धः पञ्चशिखस्तथा ।

मुनिर्हयशिरा यश्च यज्ञवल्कादयस्तथा३६ ।।४४।।

त्र्यक्षाः शङ्करवर्ष्माणः परमैश्वर्यसंयुताः ।

तिष्ठन्तीश्वरमूलस्था गुणातीता मुमुक्षवः । ।४५। ।

उत्पन्ने जगतो नाशे महाप्रलयसंज्ञके ।

ईश्वरं ते समाविश्य प्राप्नुवन्त्यपवर्गिकम् ।।४६ ।।

यैश्च दृष्टानि विप्रेन्द्र शिवलिङ्गानि तानि तु३७ ।

केदारो मध्यमश्चैव गिरीशश्च३८ महालये । ।४७। ।

चतुःशृङ्गेश्वरो देवः श्रीगिरौ च महेश्वरः ।

कारोहणो च देवेशो गङ्गाद्वारे च शङ्करः ।

भद्रेशश्च महादेवः शंकुकर्णेश्वरस्तथा । ।४८।।

महाकालेश्वरश्चैव गोकर्णे च तथा ह्युभौ ।

अविमुक्तेश्वरश्चैव यानि चान्यानि भूतले ।।४९।।

तेपि यान्ति मृता व्यास तत्पुरं३९ गिरिजापतेः ।

योगः४० पाशुपतो यश्च मया ते परिकीर्त्तितः । । 8.183.५० ।।

व्रतं पाशुपतं प्राप्य सोपि तत्र४१ प्रवर्तते ।

भक्तिर्येषां भवे नित्यं कृतार्थास्ते नरोत्तमाः । ।५१ । ।

मृताः शिवपुरे व्यास त्र्यक्षाः पट्टिशपाणयः४२ ।

नन्दीशस्कन्दसंकाशा४३ योगैश्वर्यबलान्विताः ।।५२।।

रुद्रा भवन्ति४४ ते व्यास सदा शंकरपार्श्वगाः ।

एष ते कथितः सर्वो योगो माहेश्वरः परः । ।५३ । ।

सकलं निष्कलं चैव ज्ञात्वैवं परमीश्वरम् ।

सर्वबन्धविनिर्मुक्तः परं४५ मोक्षमवाप्स्यसि । ।५४।।

- - - - - - - - -- - - -

३६ यज्ञावाल्कादयस्तथा - ख. । ३७ निभानि तु(?) । ३८ गिरीशस्य - ख । ३९ तत्पर - ख । ४० योगं - ख. । ४१ तेषु - ख. । ४२ पट्टशपाणयः - ख' । ४३ नन्दीशाः स्कन्दसंकाशा - ख. । ४४ च्यवन्ति - ख, ।

- - - - - - - - -- - - -

भविष्यसि च योगात्मा४६ ज्ञानस्यास्य प्रभावतः ।

जगात्स्थितिकरो योगी स्मार्तधर्मप्रवर्तकः ।।५५। ।

ज्ञानशक्त्या स्मृ - - - ब्रह्माण्डोद्भकारणे४७ ।

स्थितिधर्मनिबोधार्थं पुराणानि४८ करिष्यसि ।।५६।।

यज्ञधर्मप्रचारार्थ वेदं स्वायम्भुवस्मृतम् ।

विज्ञानात् त्वमनुस्मृत्य चतुर्धा विकरिष्यसि । ।५७।।

मन्वन्तरमिदं४९ कृत्स्नं वैवस्वतमनिन्दितम् ।

लोकस्थितिकरा५० धर्मा वेदस्मृतिपुरोगमाः ।।५८। ।

त्वत्कृताः प्रचरिष्यन्ति तीर्थकृत् त्वं भविष्यसि ।

भस्मव्रतं च संप्राप्य पशुपाशविमोचनम् । ।५९।।

शांकरज्ञानसंपन्न५१ ईश्वरे लयमाप्स्यसि५२ ।

एवमुक्तः स विप्रेन्द्रो हृष्टसर्वतनूरुहः ।।8.183.६ ० । ।

उपसद्य मुनीन्द्रं तं भस्मसंस्कारमाप्तवान् ।

तत्क्षणाच्चास्य योगोसौ प्रादुर्भूतो महामुनेः । ।६१ । ।

अभिवाद्य गुरुं व्यासो ब्रह्मसूनुं महौजसम् ।

शर्वायतनवीक्षार्थं विचचार महीतले । ।६२ । ।

वायुरुवाच ५३

एवं सनत्कुमारस्तु पृष्टो व्यासेन धीमता ।

मुनीन्द्रः कथयामास पुराणं स्कन्दसंभवम् ।। ६३ । ।

सर्वागमसमायुक्तं मन्वन्तरजगत्स्थितिम् ।

शिवयोगोद्भवं ध्यानं सर्वज्ञानार्णवं महत् ।।६४। ।

तस्माद्यूयमपि ज्ञात्वा५४ व्रतं पाशुपतं द्विजाः ।

अभ्यस्य शांकरं५५ योगमीश्वरे लयमाप्नुत ।।६५ । ।

- - - - - - - - -- - - -

४६ योगात् मां - ख. । ४७ ब्रह्माण्डे भवकारणे - ख. । ४८ पुराणा (ण) ञ्च - ख । ४९ ..मिमं - ख. । ५० लोकस्थितिकरं - ख. । ५१ शङ्करज्ञासंपन्न - ख. । ५२ लयमेष्यसि (?) । ५३ सूत उवाच (?) । ५४ प्राप्य - ख. । ५५ शङ्करं - ख ।

- - - - - - - - -- - - -

इममागममन्विष्य व्यासोसौ मुनिपुङ्गवः ।

वेदार्थस्मृतिसंबद्धा५६ विद्याश्चक्रे महामुनिः । ।६६ ।।

अतो विनिर्गता धर्मा योगविद्यास्तथैव च ।

पुराणं प्रथमं प्राहुराद्यं नन्दीश्वरो५७ द्विजाः (?) ।।६७। ।

- - - - - - ख्यातो य इमं वेत्ति तत्त्वतः ।

त्रिवर्गः प्राप्यते तेन मुक्तिरेतेन जायते । । ६८ । ।

आयुः प्रवर्द्धतेनेन सर्वमेतेन लभ्यते ।

कृत्स्नस्य जगतो विप्रा आदिकर्ता यथा हरः । ।६९।।

तथा सर्वपुराणानां पुराणोयं परः स्मृतः५८ ।

अधीतो यैरयं५९ विप्रैस्तत्प - - - - - - । ।8.183.७० । ।

।

- - - - - - (ष्य)सायुज्यं शृणुयाद्विभोः । ।७१ ।।

सेवनाद्योगसंसिद्धिं मोक्षं च परमं लभेत् ।

आद्यं पुण्यमुमापते६०र्द्विजवृषाः स्तोत्रानुवादं परं

देव्याश्चापि महाप्रभावकथनं सर्वागमैरंन्वितम् ।

स्कन्दस्योद्भवविक्रमै६१ - - - - - - - -

- - - - - - - - - - - - - प्नुयुः । ।७२। ।

नागेन्द्रैरसुरेन्द्रयक्षविबुधैः सिद्धैर्द्विजेन्द्रैरपि

शम्भावर्पितसर्वभावहृदयैर्यैयैरयं६२ सेवितः६३ ।

सर्वे ते ज्वलदर्कवह्निवपुषस्त्र्यक्षाः शशाङ्कत्विषः

देवास्यानुचरा बभुर्गणवरा - - - - - - - ।।७३ ।।

- - - - - - - - -- - - -

५६ वेदार्थस्मृतिसम्बन्धा - ख. । ५७ नन्दीश्वरं (?) । ५८ पुराणमिदमुत्तमम् (?) । ५९ ... रियं - ख, . .रिदं (?) । ६० पुराणः.. - ख. । ६१... विक्रमे - ख । ६२.. रिदं (?) । ६३ सेवितं (?) ।

- - - - - - - - -- - - -

विषयाणामनुक्रमणिका

१ प्रथमेध्याये-

प्रयागे ऋषीणां सूतेन समागमः, ऋषीणां स्कन्दजन्मविषयकः प्रश्नः । सूतस्य ब्याससनत्कुमारसंवादमुखेन स्कन्दोत्पत्तिकथावतरणोपक्रमः ।

२ द्वितीयेध्याये-

सनत्कुमारेण व्यासाय स्कन्दोत्पत्तिविषयकपुरातनकथाख्यानप्रतिज्ञानम् । प्रकृतपुराणगतविषयोद्देशसंक्षेपश्च ।

३ तृतीयेध्याये-

शम्भुतो ब्रह्मण उत्पत्तिः, तपश्चर्या, शर्वदर्शनम्, वरलाभः, प्राजापत्ये ऽभिषेकश्च ।

४ चतुर्थेध्याये-

प्रजासृष्ट्यर्थं ब्रह्मणः पुनस्तपश्चरणम् । रुद्राद्वरप्राप्तिः, पुत्रकामनयाग्नौ हविर्जुह्वतो ब्रह्मणो ललाटजस्वेदसंस- र्गादग्नितो नीललोहितरुद्रस्योत्पत्तिः, दक्षधर्मादीनामुत्पत्तिः, क्रमेण सकलप्रजासृष्टिः, कालान्तरे तस्य (ब्रह्मणः) विसर्जनम्, प्रयागे यजतो मरीच्यादिषट्कुलीयानामृषीणामागमः, समागतानां तेषां सर्वजगन्नियन्तृपरमकारण- जिज्ञासया प्रश्नः, ब्रह्मणा रुद्रस्यैव सर्वजगन्नियन्तृपरमकारणत्वकथनम्, तद्दर्शनार्थं च महासत्रानुष्ठानोपदेशः, ब्रह्मणा चक्रस्य विर्जनम्, नैमिशोत्पत्तिः ।

५ पंचमेध्याये-

नैमिशे ऋषीणां दीर्घसत्रारम्भः । तत्र वायोरागमनम्, जगत्सृष्ट्यादिविषये प्रश्नः, वायुना तत्सर्वस्याशेषतया कथनम् । सत्रसमाप्तौ वेदीमध्यात् सरस्वत्याः प्रादुर्भावः । नदीरूपेण प्रवृत्तायां तस्यामृषीणामवभृथस्नानम्, ब्रह्मलोकविभूषणायाः सरस्वत्या इत्थं ततोवतीर्य भूर्लोके प्रवृत्तौ किं कारणमिति ऋषीणां प्रश्नः, ब्रह्मयज्ञ- विवादरूपपुरातनेतिहासविवरणमुखेन वायुकृततत्कथावतारः, स्वकृतलोकसृष्टिदर्शनाद् ब्रह्मणः सर्वश्रेष्ठ- त्वाभिमानः, ब्रह्मयज्ञयोर्विवादः, रुद्रस्य तत्र प्रार्दुभावः, क्रुद्धस्य ब्रह्मणः पंचमशीर्षोत्पत्तिः, रुद्रकृतं तत्कृन्तनम्, ब्रह्मकृता रुद्रस्तुतिः, कृतस्य शिरसो धारणार्थं प्रार्थना च ।

६ षष्ठेध्याये-

ब्रह्मणोऽनुरोधात् तच्छिरःकपालमादाय विकृतरूपं दधतो रुद्रस्य देववेश्मसु भिक्षार्थं प्रचारः, विष्णोः सकाशाद् भिक्षामाददानेन रुद्रेण कपालवर्तिनि भैक्षरसे विष्णोश्छायादर्शनात्तत्सदृशमूर्तेर्नरस्य सर्जनम् ।

७ सप्तमेध्याये-

धृतकपालमृय भैरवरूपिणो रुद्रस्य भैक्षार्थं ततो ब्रह्मलोकगमनम्, तत्रोमिति व्याहरतस्तस्य वदनात् सरस्वत्याः प्रादुर्भावः, कपालसंस्थापनम्, महिषरूपिणो हालाहलाह्वयस्यासुरस्य विनाशः, कपालमातृणामुत्पत्तिः, महाकपालसरसस्तोत्रस्य चोत्पत्तिः ।

८ अष्टमाध्याये-

सरस्वतीप्रवृत्तिकथोसंहारः । सत्रसमाप्तौ ब्रह्मणस्तत्रागमः, ब्रह्मण उपदेशाद् ऋषिभिः शंकराराधनोद्देशेन पुनर्बहुविधसत्रानुष्ठानसमारभणम् । सत्रे स्वर्भानुना सोमस्यापहरणम्, गायत्र्या श्येनीभूय तत्प्रत्यानयनम्, सत्र- समाप्तिः । ब्रह्मादिदेवानामृषिभिः सह मैनाके तपश्चर्या, तपसोऽन्ते तुष्टेन शंकरेण तेभ्यो दर्शनदानम् ।

९ नवमेध्याये

ब्रह्मादिकृता रुद्रस्तुतिः, तेषु रुद्रस्यानुग्रहः । रुद्रेण स्वतेजसो विसर्जनम् । तेजसोर्धांशेन मुखत उल्कासर्जनम् । रुद्रादेशान्नारीभूतायास्तस्या ब्रह्मण अराधनाय तपश्चरणम् । स्वर्णाक्ष-स्वर्णाक्षीनामसमाख्या । षट्कुलीयानां तत्रैव क्षेत्रे निवसनार्थमादेशः, क्षेत्रमहिमा ।

१० दशमेध्याये-

रुद्राज्ञया तपश्चरन्त्यास्तस्या देव्या ब्रह्मण उपदेशात् त्र्यम्बकपतिप्राप्तये दक्षदुहितृत्वेन सतीनाम्ना शरीरान्तर- (जन्म) ग्रहणम्, सत्यास्त्र्यम्बकभार्यात्वम्, रुद्राणां सृष्टिः, स्थाणुपदनिरुक्तिः, दक्षकृतः सत्या अवमानः, सत्या योगधारणया देहत्यागः, महादेवकृतो दक्षशापः ।

११ एकादशाध्याये-

कदाचिद् हिमवतो गृहे कश्पस्यागमः । लोके ख्यातिकरं पूज्यत्वापादकं च किं, केन चाक्षया लोकाः स्युरिति कश्यप प्रति हिमवतः प्रश्नः, अपत्येन सर्वमाप्यत इति कश्यपकृतमपत्यमहिमवर्णनम्, दृष्टान्तमुखेन च सुकेशोपाख्यानकथनम् । सुकेशस्य रुद्राराधनया गणपत्वप्राप्तिस्तत्पितृणां गर्तादुद्धरणं चेति । कश्यपस्य हिमवन्तं प्रति गुणवदपत्योत्पादनोपदेशः, हिमवतस्तपश्चरणम् । ब्रह्मणो वरप्राप्तिः । मेनायां कन्यात्रयोत्पादनम् त्रिकुमारीणां दुश्चरतपश्चरणम्, अपर्णादि नाम-निर्वचनम् प्रसङ्गात् तासां पतिपुत्रादिसमुल्लेखः । उमाया महादेव-पतिप्राप्तये तपश्चरणम्, ब्रह्मणा समाश्वासनं वरदानं च ।

१२ द्वादशेध्याये-

ब्रह्मणः समाश्वासनेन देव्यास्तपसो निवृत्तिः । स्वाश्रमाद्वारि जातमशोकं समाश्रित्य संस्थितायां देव्याः समक्षं शशाङ्कतिलकस्य शिवस्य विकृतब्राह्मणरूपेणोपस्थितिर्विवाहार्थं प्रार्थना च । देव्याः स्वस्यास्वतन्त्रत्वज्ञापनम् ।

तदर्थं पिन्तुरन्तिकं गन्तुमनुरोधः । शिवस्य तेनैव रूपेण हिमालयसमीपे गमनं कन्यायाचनं च । हिमालयेन , तत्र सा स्वेच्छया यं तस्या भर्त्ता भवे'दितिस्वाभिप्रायप्रक--- - ततः प्रत्यागत्य नैराश्यं प्रकटयतः शिवस्य स्कन्धे ऽशोकस्तबकसंस्थापनेन तदैव देव्या तस्य स्वतो वरणम्, ततोऽन्तर्हितस्य शिवस्य पुनर्देव्या अग्रतो ग्राहग्रस्तदीनब्राह्मणबटुरूपेण नर्मलीलाप्रदर्शनम् ।

१३ त्रयोदशेध्याये -

हिमवत्पृष्ठे देव्याः स्वयंवरमहोत्सवः । सलोकपालानां सगणानां त्रिदिवौकसां गन्धर्वयक्षोरगकिन्नरादीनां च समक्षं देव्या महादेवपतिवरणम् । उद्वाहार्थं तत्र मण्डपनिर्माणम् । ऋतूनां विचित्र समागमः । सर्वभूतसमाजो- पस्थितिः ब्रह्मण आर्त्विज्ये पार्वतीपरमेश्वरयोर्वैवाहिकविधिसमापत्तिः ।

१४ चतुर्दशेध्याये -

उद्वाहानन्तरं हर्षातिशयेन ब्रह्मादिभिः कृताः देवदेवस्तुतिः । तुष्टस्य शम्भोर्देवान्प्रति वरदित्सा । वरस्य समुचितकालावधि तथैव न्यासार्थं देवानामनुरोधः । शिवेन तस्यानुमोदनम् ।

१५ पंचदशेध्याये -

मन्मथस्य दुरभिप्रायः । देवदेवकृतो मन्मथदेहदाहः । देवदेव्यो रतिसमाश्वासनम् । वसिष्ठस्य तपश्चर्या । देवदेवदर्शनम्, वसिष्ठकृता देवदेवस्तुतिः । देवदेवस्य तस्मिन्ननुग्रहः, वरदानम् ।

१६ षोडशेध्याये -

वसिष्ठात् शक्तेरुत्पत्तिः । अपत्यार्थं शक्तेस्तपश्चर्या । अभीष्टवरलाभः, शक्तेः पत्न्या अदृश्यन्त्या गर्भधारणम् । गर्भवत्यां लस्यां कल्माषपादेन राज्ञा गुरुशापाद्रक्षोभावमापन्नेन शक्तेर्भक्षणम् ।

१७ सप्तदशेध्याये -

राज्ञा कल्माषपादेन शक्तेर्भक्षणे किं कारणं किमर्थं च राजा रक्षसाविष्ट इति व्यासकृतजिज्ञासाशमनार्थ पुन- र्विस्तरेण सौदासोपाख्यानारम्भः । तत्र

विश्वामित्रप्रेरितेन रक्षसा हृतचेतनेन राज्ञा मांसभोजनार्थिने गुरुपुत्राय शक्तये मनुष्यमांसपरिवेषणम् । तद्विज्ञाय क्रुद्धेन मुनिना राज्ञे पुरुषादो (राक्षसो) भविष्यसीति शापदानम् । मोहितेन च राज्ञा 'त्वामेव प्रथमं सभ्रातृकं भक्षयिष्यामी'ति प्रतिज्ञानम् ।

१८ अष्टादशेध्याये - सभार्यस्य सौदासस्य वनप्रवेशः । तत्र रक्षोभावमापन्नेन तेन वसिष्ठस्य पश्यतः सभ्रातृशतस्य शक्तेर्भक्षणम् । पुत्रशोकानुनप्तस्य वसिष्ठप्यात्महत्यार्थं प्रयत्नः । (शतद्रु) विपाशादि - नाम - निरुक्तिः । वसिष्ठेन राज्ञो रक्षोभावात् मोचनम् । राज्ञःक्षेत्रे पुत्रोत्पादनम् । अदृश्यन्त्या गर्भतः पराशरस्योत्पत्तिः । पराशरकृतो रक्षः- सत्रसमारम्भः ।

१९ ऊनविंशेध्याये - वसिप्ठानुरोधात् पराशरस्यापत्यार्थं मैनाके तपश्चरणम् । पराशरात् काल्यां व्यासस्योत्पत्तिः । व्यासात् शुकोत्पत्तिः, शुकस्य पुत्रचतुष्टय कन्या चैकेत्यन्वयोद्देशः, । पुत्रशतघातानन्तरमप्यप्रशान्तवैरेण विश्वामित्रेण वसिष्ठजिघृक्षया सरस्वत्याः साहाय्याभ्यर्थना । सरस्वत्याः स्रोतोवेगेन वसिष्ठस्याश्रमादपवाहनम् । विश्वामित्र- शापात् सरस्वत्या असृक्तोयत्वम् । विश्वामित्रस्य वसिष्ठजिघांसा । द्वयोरन्योऽन्यमुग्रसंमर्दः । सर्षीणां देवानामभ्यर्थनया द्वयोः प्रवर्धमानवैरत्यागेन परस्परं सख्याङ्गीकारः । सरस्वत्याः स्वच्छजलत्वम् ।

२० विंशेध्याये -

नन्द्युपाख्यानारम्भः, शिलादस्य पुत्रार्थं तपश्चर्या । शिलादकृता देवदेवस्तुतिः, वरलाभः, नन्दिन उत्पत्तिः । महादेवदर्शनेन तदनुग्रहलिप्सया नन्दिनो गृहान्निर्गमनम् ।

२१ एकविंशेध्याये -

भुवनां प्रविश्य तदन्तर्जले नन्दिनोऽनेककोटिरूद्रजापः । देवदेवदर्शनम् । नन्दिकृता देवदेवस्तुतिः ।

२२ द्वाविंशेध्याये -

नन्दिनं प्रति देवदेवस्यानुग्रहः । जप्येश्वरोत्पत्तिः । पञ्चनदसमाख्यानम् ।

२३ त्रयोविंशेध्याये -

नन्दिनः सेनापत्याभिषेकोपक्रमः। तदर्थं गणानामाह्वानम् । अखिलगणपसमाजोपस्थितिः । तेषामशेषतो नामारूप- संख्यादिविवरणम् ।

२४ चतुर्विंशेध्याये -

देवदेवाज्ञया गणपानां सर्वसंभारोपस्थापनम् । सर्वदेवानां सर्षीणां तत्रागमः । देवदेव्योः समक्षं पर्यायेण ब्रह्मादिकृतो महर्द्धियुक्तो नन्दिनः सेनापत्येभिषेकः । ब्रह्मादिकृता नन्दिस्तुतिः । सर्वतो जयकारश्च ।

२५ पंचविंशेध्याये -

नन्दिन कृते महादेवेन तत्र मरुतां सकाशे कन्यायाचनम् । मरुत्कन्यया सुयशया सह नन्दिनो विवाहः । निखिलैर्गणैर्नन्दिनोऽभिनन्दनम । नन्दिकृता गणानां स्तुतिः ।

२६ षड्विंशेध्याये -

एकदा स्वेच्छया पार्वत्या मातृगृहगमनम् । तत्र मातुर्मुखाद् भर्तृविषयकासंभावितासंमतहीनवचनश्रवणम् । ततो नातिहृष्टमनसा निवृत्य भर्तुः

पार्श्वे समागतया तया पर्वतं विहाय निवासार्थं स्थलान्तरगमनेच्छाप्रकटनम् । तदर्थं शिवेन निकुम्भनामानं गणेश्वरमाहूय तस्य दिवोदासाध्युषिताया वाराणास्याः शून्यीकरणार्थमाज्ञादानम् । तदनुसारं निकुम्भस्य वाराणासीं गत्वा नापितसाहाय्येन मन्दिरं निर्माय तत्र निजप्रतिमायाः प्रतिष्ठापनम् । ततश्च तत्र वरदगणेशरूपेण निकुम्भस्यावस्थानम् । स्वावहेलनं व्याजीकृत्य तेन समहिषीकस्य दिवोदासस्य ततः उत्सादनम् । एवं शून्यीकृतायां वाराणस्यामागत्य सोमस्य सगणस्य देवदेवस्य निवसनम् ।

२७ सप्तविंशाध्याये -

पार्वत्या पृष्टेन शम्भुना भक्तानुग्रहार्थं स्वप्रासादनिर्माण संमार्जनोपलेपन शुभ्रीकरण लिङ्गस्थापनपूजनस्नपना- भिगमनानुयानविविधद्रव्यदानोपचारसमर्पणादिफलकथनम् ।

२८ अष्टाविंशेध्याये -

शम्भूद्देश्यकतत्तुष्टिकरविविधव्रतोपवासतपोनियमदानजपनामकीर्तनादिफलकथनम् ।

२९ ऊनत्रिंशेध्याये -

सोमस्य देवदेवस्य वाराणसीक्षेत्रे स्वकृतदिव्योद्यानदर्शनम् । शम्भुकृतं गोप्रेक्षेश्वरकपिलाह्रदभद्रदोहोपशान्तशिव- हिरण्यगर्भेश्वर स्वलीनेश्वरव्याघ्रेश्वर ज्येष्ठस्थानाविमुक्तशैलेश्वरसंगमेश्वरमध्यमेश्वरशुक्रेश्वरजम्बुकेश्वराविमुक्तेश्वर- वाराणसीजाह्नव्यादीनां पुण्यक्षेत्राणां नामनिर्वचनपूर्वक माहात्म्यकथनम् । तदैव पार्वत्या पाशुपतव्रतिनां योगिनां ज्योतिर्मये षड्विंशे परस्मिन् पुरुषे लयदर्शनम् । एवं स्वपुण्यस्थानान्याख्याय शम्भुना पुनरविमुक्तक्षेत्रस्य (काश्या) भागीरथ्याश्च विस्तरेण माहात्म्यकथनम् ।

३० त्रिंशेध्याये -

जैगीषव्यतपश्चर्या, जैगीषव्यं प्रति शिवस्यानुग्रहः । जैगीषव्यकृता शिवस्तुतिः, वरलाभः । कुबेरतपश्चर्या, तत्सन्निधौ शिवयोरागमनम्, कुबेरेण कटाक्षदृष्ट्या ऽनिमिषेण पार्वतीमुखनिरीक्षणम् । पार्वत्याः कोपः । कुबेरस्य पिङ्गाक्षत्वम्, कुबेरकृता देवदेवस्तुतिः । कुबेरं प्रति शिवस्यानुग्रहः । पंचचूडानां तपश्चर्या, शिवयोस्तासां दर्शनदा- नम् । पंचचूडाभिः कृता पार्वतीस्तुतिः । ताभ्यः पार्वत्या वरप्रदानम् ।

३१ एकत्रिंशेध्याये -

हरिकेशापरनाम्नः पिङ्गलयक्षस्य शिवपरायणस्य गणत्वप्राप्तिः । पार्वत्याः पुनरुद्यानदिदृक्षा । काशीक्षेत्र- माहात्म्यश्रवणेच्छा च । शम्भुना पार्वत्या उद्यानदर्शनम् । विस्तरेणोद्यानवर्णनम् । अविमुक्तापरनाम्नः काशीक्षेत्रस्य माहात्म्यवर्णनम् । जैगीषव्यगुहाया उल्लेखः । पिङ्गलाय वरदानम्, मन्दरतपश्चर्या । सगणस्य सोमस्य शम्भोस्तपस्यन्तं मन्दरं प्रति गमनम् । तस्मिन् शम्भोरनुग्रहो वरदानञ्च । प्राग्यज्ञमूर्तिजलदवाहनस्य रुद्रस्य पश्चाद् वृषवाहनत्वे कारणमाख्यातुं पुरातनकथावतारणम् । क्षुवतो ब्रह्मणो वक्त्रात् क्षुपस्योत्पत्तिः । क्षुपदधीचिविवादः । विष्णुदधीचियुद्धम्, स्थानेश्वरस्थाणुतीर्थस्थाणुवटादिमाहात्म्यवर्णनम् ।

३२ द्वात्रिंशेध्याये -

दक्षकृतः क्रत्वनुष्ठानारम्भः । तत्र रुद्राय यज्ञभागाप्रदानम्. पर्वतीप्रकोपः । भद्रकालीहरिभद्र(वीरभद्र) - योरुत्पत्तिः । तत्कृतं क्रतुविध्वंसनम् । मृगरूपेण पलायमानस्य यज्ञस्य वीरभद्रकृतः शीर्षच्छेदः, देवैः कृता देवदेवस्तुतिः । देवानां महेश्वरोदरप्रविष्टानां विविधाद्भुतलोकविचित्रपुरदर्शनम् । कालकर्ण्या उत्पत्तिः तद्भयाद् देवानां भस्मकूटे निलयनम् । भस्मसंसर्गात् तेषां पाशुपतत्वप्राप्तिः, देवैः कृता कालकर्णीस्तुतिः, देवान्प्रति देवदेवस्यानुग्रहः । यज्ञस्य मृगशीर्षतासमापत्तिः,

भद्रकर्णह्रदभद्रेश्वरयोर्महिमा हरिभद्रस्य पुण्यक्षेत्रत्वम्, कुब्जाम्रकब्रह्मावर्त्तयोः समाख्या । दक्षकृता पार्वतीपरमेश्वरयोः स्तुतिः, दक्षं प्रति शिवयोरनुग्रहः । अर्जुनानदी-कनखलयोर्नामनिर्वचनं समाहात्म्यम् ।

३३ त्रयस्त्रिंशेध्याये -

रुद्रवाहनत्वकामनया धर्मयज्ञयोस्तपश्चर्या, रुद्रदर्शनम्. धर्मयज्ञकृता रुद्रस्तुतिः । जन्मान्तरेपि रुद्रवाहनत्वप्राप्तये तयोरभ्यर्थना, यथेष्टवरावाप्तिः । अतुलपुत्रप्राप्त्यर्थं सुरभ्यास्तपश्चर्या । सुरभ्या वृषभोत्पत्तिः, एकादशरूद्राणा- मुत्पत्तिः, गोकन्योत्पत्तिः (सप्तगवोत्पत्तिः) । वृषभचरिताख्यानम्, चरिततृणस्य तृषार्तस्य वृषभस्य समुद्रे जलपानारम्भः, समुद्रशोषणाशङ्कया वडवानलकृतो वृषभनिग्रहः । पीतस्य जलस्याशेषतश्छर्द्दनम्, तथावमानितस्य वृषभस्य रुद्राराधनम् । तुष्टस्य रुद्रस्य वृषभप्रार्थनया वडवानलनिग्रहः पश्चात्तद्विसर्जनं च । देवतानां प्रार्थनया रुद्रेण वृषभस्य लोकोद्वेजकरवेगनिवारणाय प्रभाकरनाम्नो गणस्य सर्जनम् । रुद्रस्य वृषवाहनत्वम्, वृषभस्य सर्वदेवमयत्वम्, तदङ्गावयवेषु सर्वभूतस्थितिकथनम् ।

३४ चतुस्त्रिंशेध्याये -

देवदेवस्य वृषवाहत्वकथोपसंहारः । महादेवेन कथान्तरे कृष्णेत्युक्तायाः पार्वत्या गौरवर्णत्वप्राप्तये पुत्रसंजननार्थं च हिमवच्छिखरे दुश्चरतपश्चरणम् । पार्वत्या अलंकारतोलंकारधाराख्यपुण्यसलिलसरिदुत्पत्तिः । पार्वत्यां तपसि स्थितायां तद्भक्षणोद्देशेन तत्र समागतस्य शार्दूलस्य तत्प्रतीक्षया तस्यामनिमेषदृष्टेस्तद्दिनात्प्रभृति तत्रैव निश्चलतयावस्थानम् । उपमन्यूपाख्यानम्, उपमन्योरनायासोपस्थितक्षीरान्नभोजनप्राप्तये रुद्राराधनम् । यथेप्सित- वरप्राप्तिः, उपमन्युकृता शिवस्तुतिः ।

३५ पंचत्रिंशेध्याये-

सुकेशोपाख्यानम्,- सुकेशस्य पथि गच्छतो वने गर्तान्तर्वीरणस्तम्बाश्रित लम्बनानाधोमुखस्वपूर्वजपित्रादिदर्शनम् । सुकेशस्य तदुद्धरणोपायजिज्ञासा । सुकेशाय पितृकृतोऽपत्योत्पादनोपदेशः, ऊर्ध्वरेतसः सतः सुकेशस्यापत्यो- त्पादनमन्तरेणैव पितॄणामुद्धारार्थं रुद्राराधना, तुष्टेन रुद्रेण सुकेशपितॄणां नरकादुद्धरणं, तस्य गाणपत्य- प्रदानं च ।

३६ षट्त्रिंशेध्याये-

सुकेशतत्पितृसंवादः, पुत्रप्रशंसा पुत्रपदनिरुक्तिश्च । पितृपदसमाख्यानम् । पुत्राणां पितृत्वप्राप्त्युपाख्यानम् । नारकीयगतिजिज्ञासया पितॄन्प्रति सुकेशस्य प्रश्नः ।

३७ सप्तत्रिंशेध्याये-

सुशर्मकृतं नरकवर्णनम्, यमलाचलादित्रयोदशनरकाणां नामकथनम् । तदुच्छ्रयाणां सख्योपकथनम् । पापिनां नाकोयगतिक्रममंक्षेपः, सामान्येन नरकयातनावर्णनम् । यमलाचलनरकतद्गामिजीवतत्कर्मतद्यातनादीनां वर्णनम् ।

३८ अष्टत्रिंशेध्याये-

कूटशाल्मलिनरकतद्गामिजीवतत्कर्मतद्यातनादिवर्णनम् ।

३९ ऊनचत्वारिंशेध्याये-

कालसूत्रनरकतद्गामिजीवतत्कर्मतद्यातनादिवर्णनम् ।

४०. चत्वारिंशेध्याये-

कुम्भीपाकनरकतद्गामिजीवतत्कर्मतद्यातनादिवर्णनम् ।

४१ एकचत्वारिंशेध्याये-

असिपत्रवनतद्गामिजीवतत्कर्मतद्यातनादिवर्णनम् ।

४२ द्विचत्वारिंशेध्याये-

वैतरणीनदीतदन्तःपातिजीवतत्कर्मतद्यातनादिवर्णनम् ।

४३ त्रिचत्वारिंशेध्याये-

अयोधननरकतद्गामिजीवतत्कर्मतद्यातनादिवर्णनम् ।

४४ चतुश्चत्वारिंशेध्याये-

पद्माख्यनरकतद्गामिजीव तत्कर्मतद्यातनादिवर्णनम् ।

४५ पंचचत्वारिंशेध्याये-

महापद्माख्यनरक तद्गामिजीव तत्कर्म तद्यातनादिवर्णनम् ।

४६ षट्चत्वारिंशेध्याये-

रौरवनरक तद्गामिजीव तत्कर्म तद्यातनादि वर्णनम् ।

४७ सप्तचत्वारिंशेध्याये-

महारौरवनरकतद्गामिजीव तत्कर्म तद्यातनादिवर्णनम् ।

४८ अष्टचत्वारिंशेध्याये-

तमोनामनरक तद्गामिजीवतत्कर्म तद्यातनादिवर्णनम् ।

४९ ऊनपंचाशत्तमेध्याये-

तमस्तमतरनरक तद्गामिजीव तत्कर्म तद्यातनादिवर्णनम् ।

५० पंचाशत्तमेध्याये -

नारकीयाणां संसारपरिवर्तापरनाम नानायोनिप्राप्तिक्रमवर्णनम् ।

५१ एकपंचाशत्तमेध्याये -

नारकीयाणां जीवानामुद्धारार्थं सुकेशस्य पुनर्दुश्चरतपश्चरणेन रुद्राराधनम् । रूद्रप्रसादतोऽशेषजीवानां सद्यो नरकादुद्धारः ।

५२ द्विपंचाशत्तमेध्याये -

नरकगतिनिवारकाणां शुभकर्मणां कथनम्, सुकेशोपाख्यानोपसंहारः । काष्ठकूटोपाख्यानम्, भूमन्युनाम्नो गौतमकुलोत्पन्नस्यापुत्रस्य वृद्धब्राह्मणस्य रुद्राराधनतः, सुयशानाम्न्या पत्न्यां काष्ठकूटनामसुतोत्पत्तिः । काष्ठ- कूटस्य विप्रवटोः पित्रोरनुमत्या विद्याध्ययनार्थं गृहान्निर्गत्य च्यवनसविधे गमनम् । तदन्तरे भूमन्योर्दिष्टान्तप्राप्तिः, काष्ठकूटे ऽ ध्ययनं समाप्य गृहं प्रत्यागते भर्तृशोकाकुलायास्तन्मातुरपि प्राणत्यागः । काष्ठकूटस्य रुद्राराधनम् रुद्रानुग्रहेण काष्ठकूटस्य गाणपत्यप्राप्तिः । तत्पित्रोरुज्जीवनम्, तेषां श्वेतपर्वते निवसनम्, काष्ठकूटोपाख्यानौप- संहारः । उपमन्युसुकेशकाष्ठकूटादिषु महादेवस्य योसावनुग्रहः स देव्यां तपसि स्थितायां संवृत्त इति कथनम् ।

५३ त्रिपंचाशत्तमेध्याये -

देव्यास्तपः प्रभावेण लोकानां स्थितिविपर्ययं दृष्टवा भीतानां ब्रह्मादीनां शंकरदिदृक्षया दिव्येन विमानेन मन्दाराचलगमनम् ।

५४ चतुष्पंचाशत्तमेध्याये -

शिवाज्ञया ब्रह्मादीनां ततः परावृत्य हिमवच्छिखरे तपश्चरन्त्या देव्याः समीपे गमनम् ।

५५ पंचपंचाशत्तमेध्याये-

ब्रह्मणोऽभ्यर्थनया पार्वत्यास्तपसो विनिवृत्तिः । ब्रह्मणा वरेणच्छन्दनम् । पार्वत्या प्रथमं व्याघ्रस्य कृते वरयाचनम्। ब्रह्मणा व्याघ्रस्य सोमनन्दिनामनिर्देशनपुरःसरं गणत्वप्रदानम् । ब्रह्मणः सकाशे पार्वत्याः स्वस्य गौरवर्णत्वाय लोकोत्तरमहिमपुत्रप्राप्तये च प्रार्थना । ब्रह्मणा पार्वत्या यथाभिलषितवरप्रदानम् ।

५६ षट्पंचाशत्तमेध्याये -

दुष्कृतकर्मणा दुर्गतिं गतानामपि पितृभक्तिवशाच्छुभगतिप्राप्तेरुदाहरणाय सोमनन्दिनः पूर्ववृत्तमाख्यातुं सप्तव्याधोपाख्यानम् । सप्तानां द्विजशिष्याणां गुरोर्वचनाद् गामानेतुं दशार्णतो माहिष्मतीगमनम् । गुर्वर्थे गामादाय प्रतिनिवर्तमानानां तेषां पथि दुर्भिक्षवशाद् निराहारतया मुमूर्षूणां क्षुधातुराणां गत्यन्तराभावात्- पित्रुद्देशेन तामेव गामालभ्य तन्मांसभक्षणम् । तद्विज्ञाय क्रुद्धेन गुरुणा तेषां कष्टा गतिर्भवित्रीति शापप्रदानम् । गुरुशापवशान्नष्टसंज्ञानां तेषां दशार्णातीरवर्तिनि वने व्याधपुत्रत्वेन जन्मग्रहणम् । व्याधवृत्त्या वने विचरतां तेषां करुणाविष्टचेतसोपाध्यायेन जातिस्मरणयोग्यतापादनेनानुग्रहकरणम् । ततो गृहं

प्रत्यागतानां तेषां तत्पित्रा व्याधेन स्वपूर्ववृत्तकथनम् । व्याधे पितरि स्वर्याते मातरि च संस्थितायां सप्तानामपि तेषां कालञ्जरादिषु क्रमेण मृगादिजन्मप्राप्तिः । चक्रवाकयोनौ वर्तमानानां तेषां सप्तानां मध्ये प्रथमेषां त्रयाणां काम्पिल्याधिपतेरणुहस्य सान्तःपुरस्य सरोवरे जलक्रीडादर्शनाज्जातरागाणां यथाक्रमं ब्रह्मदत्तब्रह्मधन्वपाञ्चालनाम्ना राजपुरोहितमन्त्रि- पुत्रत्वेन जन्मग्रहणम् ।

५७ सप्तपंचाशत्तमेध्याये -

अन्येषां चतुर्णां चक्रवाकानां तत्रैव कस्यचिद्यायावरस्य सुतत्वेन जन्मग्रहणम् । ब्रह्मदत्तस्य पञ्चालब्रह्मधन्वभ्यां सह बहुकालं काम्पिल्ये राज्यसुखभोगः । तदनन्तरं चतुर्णां यायावरसुतानां योगेश्वराणां संकेतश्लोकद्वयश्रवणेन जातस्मृतेर्ब्रह्मदत्तस्य वने गत्वा योगेन तनुत्यागः । पञ्चालस्य तपसा यक्षत्वप्राप्तिः । ब्रह्मधन्वनश्च देवदेव्या आराधनतः कामरूपित्वप्राप्तिः । हालोपाख्यानम्, भलन्दनोपाख्यानम् । कामवशाद् व्याघ्ररूपेण ऋषिं संत्रास्य रिरंसया ऋषिपत्नीं धर्षयतो ब्रह्मधन्वनस्तस्याः शापवशाद् व्याघ्रयोनिं प्राप्तिरिति सोमनन्दिनः पूर्ववृत्तोपसंहारः । ५८ अष्टपंचाशत्तमेध्याये - ब्रह्मणो वरलाभादनन्तरं कृष्णवर्णापहानाय पार्वत्याः सरसि स्नानम् । सरसि स्नातायाः पार्वत्याः शरीरकोशतः कौशिक्युत्पत्तिः । देव्याज्ञया कौशिक्या दुर्गानाम्ना विन्ध्यशिखरे निवसनम् ।

५९ ऊनषष्टितमेध्याये

पार्वत्या गिरिशिखरवृक्षाग्निपरिचारिकादिभ्यो वरदानम् । ततो वनदेवताभिर्वन्दिताया देव्या अग्निं प्रदक्षिणी- कृत्य ऋषीनभिवन्द्य सोमनन्दिना सार्धं वियता जगत्पतेर्देवदेवस्य पत्युःपार्श्वेगमनम् ।

६० षष्टितमेध्याये-

देव्या कौशिकी किमर्थं विन्ध्याचले संप्रेषितेति व्यासस्य जिज्ञासा । प्रसंगाद् विन्ध्यकृतादित्यमार्गावरोधनागस्त्यकृत तदवमानकथाख्यानम्। सुन्दनिसुन्दोपाख्यान प्रसंगेन गोकर्णक्षेत्रोत्पत्त्याख्यानम् । गोकर्णे सुन्दनिसुन्दयो- स्तपश्चर्या, ब्रह्मणः सकाशाद् वरप्राप्तिः ।

६१ एकषष्टितमेध्याये-

वरदृप्तयोः सुन्दनिसुन्दयोर्लोकनाशाय निर्गमः। अत्याचारः, नन्दनवनावमर्दनम् । अमरावतीप्रवेशञ्च, देवानां ततः पूर्वमेव पलायनम् ।

६२ द्विषष्टितमेध्याये

अमरावतीं विजितवतोः सुन्दनिसुन्दयोर्विन्ध्याचले निवसनम् । तयोः संहाराय देवानां तिलोत्तमासर्जनम् । तां प्रति शिवस्यानुग्रहः, मण्डलेश्वरसमाख्या । पिण्डारेश्वरोत्पत्तिः, तिलोत्तमाया विन्ध्याचले गमनम् । सुन्द-निसुन्दयोस्तिलोत्तमादर्शनम् । तिलोत्तमार्थं कलहायमानयोः कामसमूढचेतसोः सुन्दनिन्दयोः परस्परगदाप्रहारेण निधनम् । सुन्दनिसुन्दयोर्मृतयोर्जीवतः शुंभनिशुंभोत्पत्तिः । तयोस्तपश्चर्मा, वरप्राप्तिः, देवदानवसंगरः, शुंभ-निशुंभयोर्विजयश्रीप्राप्तिः, देवानामन्तर्धानम् ।

६३ त्रिषष्टितमेध्याये

देवान् विजितवतोः शुंभनिशुंभयोर्विन्ध्याचले आगत्य निवसनम् । शुंभानुचरस्य मूकदानवस्य विन्ध्यशिखरे कौशिकीदर्शनम् । मूकवचसा कामातुरस्य शुंभस्य देवीसमीपे दूतप्रेषणम् । देव्या स्वस्य युद्धशुल्कत्वज्ञापनम् । दैत्यानामितिकर्तव्यताविषये परामर्शः ।

६४ चतुःषष्टितमेध्याये -

दैत्यानां सैन्यसन्नाहः, शुंभनिशुंभयोर्महता सैन्येन कौशिकीं प्रति प्रयाणम् । देव्याःशरीराद् योगिनीनां प्रादुर्भावः । देव्याः सैन्यसज्जा, युद्धाय निर्याणम् ।

६५ पचंषष्टितमेध्याये

देवीनां दैत्यानां च मिथस्तुमुलं युद्धम् । देवीकृतं दैत्यानां कदनम् । षष्ठीमेघस्वनयोः मृत्युकार्तस्वरयोर्लक्ष्मीद्रुमयोः कान्तिमययोः सरमामुरयोश्चण्डाघनयोर्नियतिखरयोः प्रभावतीधुन्ध्वोः संसक्तं द्वन्द्वयुद्धम् । युद्धे दैत्यसैन्यानां विनाशः । युधि विहतपराक्रमपौरुषाणां दानवयोधमुख्यानां द्विरदवरानधिष्ठाय पुनर्युद्धाय प्रयतनम् ।

६६ षट्षष्टितमेध्याये -

दैत्यानां प्रयत्नं विदित्वा देवीनामपि युद्धार्थं सांग्रामिकगजोत्तमाधिरोहणम् । गजारूढानां देवीदानवानां संकुलं युद्धम् । देवीभिराजौ स्वबलान्यभ्यर्दितानि दृष्ट्वा चतुरङ्गिण्या सेनया शुंभनिशुंभयोः समाजभूमावागमनम् । देव्या सह शुंभनिशुंभयोर्युद्धम्, तुमुलः संघर्षः, देव्या दैत्यसैन्यानामल्पावशेषीकरणम् । देव्या शुंभनिशुंभयोर्ध्वजकवचा- श्वसारथीनां निर्णाशनम् । दिवमुत्पतितयोः शुंभनिशुंभयोर्देव्या ग्रीवयोः संप्रगृह्या निष्पेषणम्, शुंभनिशुंभवधः ।

६७ सप्तषष्टितमेध्याये -

देवैः कृता कौशिकीस्तुतिः, देवदेव्योः कौशिक्यै वरप्रदानम् । कौशिकीविजयमहोत्सवः, विन्ध्यशिखरे देवैर्दिहितः कौशिक्या अभिषेकः, शक्रवाक्यम् ।

६८ अष्टषष्टितमेध्याये -

कौशिक्या स्वदेहोद्भूतानां देवीनां लङ्कादिदेशेषु प्रतिष्ठापनम्, कौशिकीकृतो महिषवधः ।

६९ ऊनसप्ततितमेध्याये -

पार्वत्या गौरवर्णतासादनानन्तरं भर्त्तुर्दर्शनाय हिमवच्छिरवरान्मन्दराचले प्रत्यागमनम् । नन्दिकृता गौरीस्तुतिः । व्याघ्रद्वितीयाया गौर्या भर्त्तुश्चरणाभिवन्दनम् । गौर्या देवदेवस्य सविधे स्वतपश्चर्यावणिरणकथनम् । शिवेन सोमनन्दिनो वरप्रदानम् । सोमस्य सगणस्य शम्भोर्गौर्यास्तपस्थलदर्शनाय हिमवच्छिखरगमनम् । गौरीशिखर-समाख्या, शिवेन हिमवतो वरप्रदानम् । गोरीशिलास्तनकुण्डालङ्कारधारा कोशीनीलकुण्डनिश्चीराग्रारण्यकृष्णा- जिनादिमहिमसमाख्यानम् ।

७० सप्ततितमेध्याये -

देवदेवस्य दर्शनार्थं शक्रशशिवायूनां मन्दराचले आगमनम् । हिरण्यकशिपोर्वधार्थं गृहीतनरसिंहरूपस्य विष्णो रुद्धारार्थं देवदेवस्य समीपे शक्रस्य प्रार्थना । देवदेवानुग्रहेण वायोर्मूर्त्तत्वम् । शशिनो यक्ष्मापहानाय प्रभासे तपश्चरणोपदेशः, प्रसंगागतं हिरण्यकशिपूपाख्यानम् । हिरण्यकशिपोरुत्पत्तिः, श्रीपर्वते हिरण्यकशिपोस्तपश्चर्या । ब्रह्मणो वरलाभः, त्रैलोक्यराज्यकरणम्, श्रीपर्वतोपाख्यानम् । श्रीपर्वतमाहात्म्यम्, श्रीगिरेर्वरप्रदानम् ।

७१ एकसप्ततितमेध्याये -

हिरण्यकशिपोरत्याचारेण पीडितानां देवानां ब्रह्मणा सह विष्णोः समीपे गमनम् । हिरण्यकशिपोर्वधार्थं प्रार्थना, विष्णुना नरसिंहरूपेण हिरण्यकशिपोर्वधः । रुद्रस्य शरभरूपेणावतारः, नृसिंहकृता शरभस्तुतिः । शरभरूपिणा रुद्रेण विष्णोर्नृसिंहरूपात्समुद्धरणम् ।

७२ द्विसप्ततितमेध्याये -

मन्दरे विहरतो देवदेवस्य पार्वत्याः प्रार्थनया विन्ध्याचलमागम्य तत्र मनसा निर्मिते महापुरे योगसन्धानमास्थाय तया सह महासुरतारम्भः । तन्निमित्तात् महोत्पातान् दृष्ट्वा भीतैर्देवैर्विन्ध्यमागत्य शंकरदर्शनार्थं तत्सविधे लक्ष्यदूतरूपेण वह्नेः प्रेषणम् । तत्र नन्दिनोऽनुग्रहेण वह्नेरभ्यन्तरप्रवेशः । वह्नेः प्रार्थनया देवदेवस्य महासुरता-तूष्णीं निष्क्रम्य देवेभ्यो दर्शनदानम् । देव्यास्तनययोगापनोदनाय शम्भोः सुरतविरतये देवानां प्रार्थना । देवानां तुष्ट्यर्थ शम्भुना चिरसन्धारितस्य स्वतेजसो वह्नावाधानम् । महासुरतभङ्गात् पार्वत्याः प्रकोपः । नन्दिनं प्रति रोषेण कर्णोत्पलप्रक्षेपः । ततः स्वर्णशृंगसमीपतो भद्रोत्पलसरोत्पत्तिः । देवताभ्यः पार्वत्याः शापः । कैटभ नाम्ना पार्वत्यास्तत्रावस्थानम् । रमणशिलामहिमा, शङ्करसकाशे देवानामन्धकतपःप्रवृत्तिविज्ञापनम् । शंकरेण देवानां समाश्वासनम्, शंकराज्ञया माहेश्वतेजसौ देवैः शरवणे समुत्सर्जनम् । तत्प्रभावात् तत्र सर्वस्य हिरण्मयीभावः ।

७३ त्रिसप्ततितमेध्याये-

अन्धकोत्पत्तिकथामवतारयितुं प्रसंगात् शंकुकर्णक्षेत्रसमाख्यानम् । पुत्रप्राप्त्यर्थं शंकुकर्णक्षेत्रे हिरण्याक्षस्य तपश्चर्या । परिहासार्थं पार्वत्या शम्भोर्नेत्रनिमीलनम् । शभुनेत्रनिमीलनजन्यान्धकाराद् अन्धकोत्पत्तिः । तपश्चरते हिरण्याक्षाय महादेवेनान्धकसुतप्रदानम् । युवावस्थां प्राप्तस्यान्धकस्य गृहान्निर्गत्य तपसे प्रस्थानम् ।

७४ चतुःसप्ततितमेध्याये-

गङ्गाद्वारवर्त्तिकनखलक्षेत्रेन्धकस्य तपश्चर्या, ब्रह्मणः सकाशाद् वरप्राप्तिश्चक्षुर्लाभश्च ।

७५ पञ्चसप्ततितमेध्याये-

लब्धवरस्यान्धकस्य गृहं प्रत्यागमनम् । हिरण्याक्षकृतश्चिरचिन्तितः कौमुदीमहोत्सवः ।

७६ षट्सप्ततितमेध्याये-

हिरण्याक्षपुरे दानवानां महासमाजः, दैत्यदानवानां सभाप्रवेशः, हिरण्याक्षस्य सभाप्रवेशः ।

७७ सप्तसप्ततितमेध्याये-

दैत्यदानववीराणां परामर्शः, विजययात्राप्रस्तावः, हिरण्याक्षस्य सैन्यसन्नाहः, शुक्रवाक्यम् । शुक्रं पुरस्कृत्य ससैन्यस्य हिरण्याक्षस्य अमरावतीविजयाय निर्याणम् ।

७८ अष्टसप्ततितमेध्याये-

अमरावत्यां देवानां भयसूचका दारुणोत्पाताः, बृहस्पतिवाक्यम्, देवानां सैन्यसन्नाहः, व्यूहरचना, युद्धाय निर्याणम् ।

७९ ऊनाशीतितमेध्याये-

दैत्यपक्षे व्यूहरचना, युद्धारम्भः देवदानवसैन्यानां भीषणः संघर्षः ।

८०. अशीतितमेध्याये-

लोकपालानां दैत्यदानववीरैः सह दारुणं युद्धम् । दैत्यदानववीराणां पराक्रमः ।

८१ एकाशीततमेध्याये-

देवराड्हिरण्याक्षयोर्युद्धम् । अंशनाम्न आदित्यस्य पराक्रमः ।

८२ द्व्यशीतितमेध्याये-

देवदानववीराणां तुमुलं युद्धम् । दैत्यदानववीराणां युद्धस्थलाद्विद्रवणम् हिरण्याक्षवाक्याद्वीराणां पलायनान्नि- वृत्तिः ।

८३ त्र्यशीतितमेध्याये -

देवदानववीराणां पुनस्तुमुलयुद्धारम्भः । संकुलं युद्धम्, उभयोः पक्षयोर्महत् कदनम् ।

८४ चतुरशीतितमेध्याये -

देवदानवयुद्धस्य महायज्ञरूपेण वर्णनम्, देवानां दानवानाञ्च भीषणः संघर्षः, दारुणं द्वन्द्वयुद्धम्, देवेन्द्रहिरण्याक्षयो- र्युद्धम्, ऐरावतस्य विक्रमः । हिरण्याक्षकृतप्रहारेण सशक्रस्यैरावतस्य युद्धभूमेर्विद्रवणम् ।

८५ पंचाशीतितमेध्याये -

वायुविप्रचित्त्योरंशसंवरयोर्भगबलयोः पूषविरोचनयोश्च द्वन्द्वयुद्धवर्णनम् । वाय्वंशभगानां पराजयः, पूष्णः पराक्रमः ।

८६ षडशीतितमेध्याये

पूष्णः पराजयः, बलिमित्रयोर्बाणवरुणयोर्यमान्धकयोर्जयन्तेल्वलयोश्च द्वन्द्वयुद्धम् । मित्रवरुणयमजयन्तानां पराभवः।

८७ सप्ताशीतितमेध्याये -

मयचन्द्रमसो राहवहिर्बुध्नयोरजैकपात्कालनेम्योर्ज्वरकार्तस्वनयोर्द्वन्द्वयुद्धम् ।

८८ अष्टाशीतितमेध्याये

अर्यमप्रह्लादयोर्धरानुह्लादयोर्द्वन्द्वयुद्धम् । ततः पुनर्देवगणानां दैत्यानां च संकुलं युद्धम् । देवानां बलवद्वेगेन दानवानां बलस्य भृशं वेगप्रतिघातः ।

८९ ऊननवतितमेध्याये -

दानवानां त्राणाय हिरण्याक्षस्य युद्धेभिसरणम् । हिरण्याक्षस्य पराक्रमः, देवानां विद्रवणम्, वायोरभिसरणम् । वायोः पराक्रमः, वायुहिरण्याक्षयुद्धम्, दानववीरैः सह वायोः संकुलं युद्धम् । वायोर्विक्रमभङ्गः, सेन्द्राणां देवानां पुनर्दानवान् प्रति अभ्याक्रमणम् । संकुलं युद्धम्, देवेन्द्रविरोचनयोर्युद्धम् । विरोचनस्य पराक्रमः, देवानां पलायनम् ।

९० नवतितमेध्याये -

देवसैन्यं दानववीरैरर्द्यमानं समीक्ष्य अग्नीषोमयोर्युद्धेभिसरणम् । चन्द्रमसः शराघातेन हिरण्याक्षस्य मोहः । सारथिना हिरण्याक्षस्य संग्रामादपवाहनम् । चन्द्रमसः पराक्रमः, दैत्यवीराणां स्तब्धीभावः, सोमेनेवाग्निनापि दैत्यसैन्यानां भृशं कदनम् ।

९१ एकनवतितमेध्याये -

हिरण्याक्षकृता सारथिभर्त्सना । हिरण्याक्षस्य पुनर्युद्धभूमौ प्रत्यागमनम्, हिरण्याक्षस्याग्नीषोमाभ्यां युद्धम् । सोमस्व युद्धादपयानम् ।

९२ द्विनवतितमेध्याये -

अग्निदानवयुद्धम्, अग्नेः पराक्रमः, अग्निमुखोत्थेन धूमेन युद्धभूमौ सर्वत्रान्धकारः, आटिबकसंज्ञं भृशदारुणमन्ध- कारयुद्धम् ।

९३ त्रिणवतितमेध्याये -

अन्धकारविलयनम्, शक्रपुरस्सराणां देवानां प्रसभं दैत्यसैन्यविमर्दनम्, अन्धकासुरपराक्रमः, देवानां पलायनम्, दैत्यानाममरावतीप्रवेशः । हिरण्याक्षस्य विजयात्रारम्भः, वरुणलोकाय प्रस्थानम् ।

९४ चतुर्णवतितमेध्याये

(वरुणलोकविजयः), (यमलोकाभिगमनम्, यमलोकविजयः), नारकीयाणां मोक्षणम्, पितृपतित्वेन विप्रचित्तेः स्थापनम् ।

९५ पञ्चनवतितमेध्याये -

लङ्काभिगमनम्. यक्षपुर्या लङ्काया वशीकरणम् । लङ्कायां प्रह्लादस्याभिषेकः, लोकानां वशीकरणानन्तर देवतानां स्थानेषु दानवेश्वराणां स्थापनम् । अमरावत्यामिन्द्रत्वेनान्धकस्याभिषेचनम् । स्वयं हिरण्याक्षस्याखिलभूर्लोका- नुशासनम् । मूर्तिमतीं पृथिवीं वशीकृत्य नागपाशैर्बद्ध्वा रसातले स्वपुरसमीपतस्तस्यावरोधनम् । हिरण्याक्ष- राज्यवर्णनम् ।

९६ षण्नवतितमेध्याये

देवानां दुरवस्था, ब्रह्मकृतं देवानां समाश्वासनम् । ब्रह्मदत्तयोगप्रभावेण देवानां प्रजाशरीरेषु निलीयावस्थानम् । हिरण्याक्षस्य अत्याचारः ।

९७ सप्तनवतितमेध्याये -

ब्रह्मणो वाक्याद् देवानां श्वेतपर्वतगमनम् । तत्र देवैः कृता विष्णोः स्तुतिः । हिरण्याक्षविनाशाय प्रार्थना, सर्वदेवमयं (यज्ञ) वाराहशरीरमास्थायैव तमुग्रदैत्यं हनिष्यामीति विष्णुना देवतानां समाश्वासनम् ।

९८ अष्टनवतितमेध्याये -

देवैर्वराहरूपप्रकल्पनम्, विष्णुना वराहशरीरग्रहणम् । वराहरूपस्य विष्णोरङ्गप्रत्यङ्गेषु देवादीनामवस्थिति- वर्णनम् । ऋषिभिर्वराहतेजसः समुद्दीपनम् । वराहस्य देवान्प्रति वचनम्, महादेवेन देवानां समाश्वासनम् । ब्रह्मणा कृतरक्षाविधेर्वराहस्य रुद्रं नमस्कृत्य वरुणालयं प्रति प्रस्थानम् ।

९९ एकोनशततमेध्याये -

वराहस्य महार्णवप्रवेशः, अन्तःसमुद्रे क्रमाल्लोकाल्लोकान्तरं गच्छतो वराहस्य रसातलप्राप्तिः, हिरण्याक्षाय वराहागमनं निवेदयितुं सागरपालस्य दानवस्य अश्मकपुरं प्रति गमनम् ।

१००. शततमेध्याये -

हिरण्याक्षपुरे भयङ्करा उत्पाता, प्रह्लादहिरण्याक्षयोरनिष्टस्वप्नदर्शनम् । दैत्यानां विमर्शः, भीतस्य सागरपालस्य ससंभ्रमं सभाप्रवेशः । तत्कृतं वराहस्वरूपवर्णनम् । वराहप्रवृत्तिविज्ञानाय हिरण्याक्षेण किङ्करगणप्रेषणम् ।

१०१ एकोत्तरशततमेध्याये -

किङ्कराणां वराहसन्दर्शनम् । वराहकिङ्करसंवादः, किङ्कराणां वराहं प्रति शस्त्रकूटैः प्रहरणम् । वराहेण किङ्कराणां निःशेषतया कदनम् ।

१०२ द्व्युत्तरशततमेध्याये -

किङ्कराणां कदनं श्रुत्वा भृशं क्रुद्धस्य हिरण्याक्षस्य स्वासनादुत्पतनम् । विप्रचिचित्तिप्रभृतिभिर्दानवैः समाश्वासनम् । हिरण्याक्षस्याज्ञया प्रह्लादादिप्रमुखवीराणां वराहनिग्रहार्थं निर्याणम् । किङ्करगणान्निपात्याश्मकपुर प्राप्तेन वराहेण पुरद्वारादिविध्वंसनम् । सशस्त्रवर्षं दानववीरैरनुयातस्य वराहस्य पुराद बहिः समां भूमिमुपाश्रित्य योधनम् ।

१०३ त्र्यधिकशततमेध्याये -

वराहस्य प्रह्लादान्धकविप्रचित्त्यादिभिर्दानववीरैः सह सुभीषणं चित्रयुद्धम् । तथा युध्यता वराहेण निखिल- दानवानां विद्रावणम् ।

१०४ चतुरुत्तरशततमेध्याये -

दानवैः पुनर्वराहं प्रति शस्त्रवर्षणम् । दानवप्रहितसर्वशस्त्राणां वराहेण ग्रसनम् । दानवैः सह वराहस्य भीषण युद्धम् । वराहेण निखिलदानवानां विद्रावणम् । नर्दता वराहेण विप्रचित्तिं भ्रामयित्वा तस्य पुरं प्रति प्रोत्क्षेपणम् । विप्रचित्तेर्हिरण्याक्षभवनोपरि वेगेन निपतनम् । हिरण्याक्षेण विप्रचित्तेः समाश्वासनम् । विप्रचित्तिहिरण्याक्ष- संवादः । विप्रचित्तेर्नैराश्यवचनम्, हिरण्याक्षस्य स्वयं युद्धाय गन्तुं निश्चयः ।

१०५ पंचोत्तरशततमेध्याये -

क्रुद्धस्य हिरण्याक्षस्यातिमहता रथेन युद्धाय निर्याणम् । युद्धार्थं पुरान्निर्गच्छतो हिरण्याक्षस्य नानाविधमहोत्पात- दर्शनम् । वराहहिरण्याक्षयुद्धम् । हिरण्याक्षशराघातेन निश्चोष्टस्य वराहस्य महर्षिभिर्देवताभिश्च स्वतेजोभिः समाप्यायनम् ।

१०६ षडुत्तरशततमेध्याये -

तैस्तथाप्यायनादूर्जिततेजसो वराहस्य पुनर्हिरण्याक्षेण सह भीषणं युद्धम् । वराहहिरण्याक्षयोः परस्परमाक्षेपः । दारुणं युद्धम्, क्रुद्धस्य हिरण्याक्षस्य वराहं प्रति भीषणशूलप्रक्षेपः ।

१०७ सप्तोत्तरशततमेध्याये -

अलक्षितेन वेगवता शूलेन हृदि विद्धस्य वराहस्य निसंज्ञतया भूमौ निपतनम् । जगति नानाविधमहोत्पातप्रवृत्तिः, ब्रह्मादिभिः प्रार्थितेन महादेवेन स्वतेजसा वराहाप्यायनम् । तथाप्यायितस्य कृच्छ्रान्मुक्तस्य वराहस्य हिरण्याक्षेण बहुकालं युद्धम् । प्राप्तकालानतिक्रमणार्थं वराहं प्रत्याकाशवाणी, वराहकृतो हिरण्याक्षवधः ।

१०८ अष्टोत्तरशततमेध्याये -

वराहेणान्तः समुद्रे पृथिव्या अन्वेषणम् बन्धनादुन्मोचननम्, रसातलादानीय स्वस्थाने स्थापनं च। ततो देवकृतै- र्दिव्योत्सवैर्नन्दतो वराहस्य मृगीरूपेणोपस्थिताभिर्दिव्याप्सरोभिः सह सुचिरं भूर्लोक एव क्रीडाविहरणेनाव- स्यानम् ।

१०९ नवाधिकशततमेध्याये -

तथा रममाणस्य वराहस्य चित्रलेखाभार्यायां वृकनाम्नः पुत्रस्योत्पत्तिः । यदृच्छया पृथिव्यां विचरतो वृकस्य हिमवच्छिखरे कुमारानुपस्थितौ तदालयमासाद्य बलदर्पादुद्यानद्रुमभञ्जनम् । कोकामुखनाम्ना कुमारानुचरेण वृकस्य बन्धनम् । नारदमुखात्तद्विज्ञाय वराहस्य ससंभ्रमं कुमारगृहगमनम् ।

११० दशोत्तरशततमेध्याये -

कुमारेण सह वराहस्य युद्धम् । कुमारशक्तिप्रहारतो वराहस्य देहावपातः । वराहशरीरादुन्मुक्तेन विष्णुना कृता शंकरस्तुतिः। पाशुपतव्रतोपदेशार्थं प्रार्थना च । देवताभ्यो व्रतोपदेशार्थं शम्भोर्देवैः सह द्युलोकगमनम् ।

१११ एकादशोत्तरशततमेध्याये -

शम्भौ व्रतोपदेशार्थं द्युलोकं गते लोकमातृणां देवीनामृषिपत्नीनां देवयक्षोरगगन्धर्वादिपत्नीनां च धर्मजिज्ञासया पार्वतीसमीप आगमनम् । ताभ्यः पार्वत्या धर्मोपदेशः । अन्नादिदानमहिमा, प्रपाकूपतडागादिकरणमहिमा, वृक्षरोपणादिमहिमा, काञ्चनभूम्यादिदानमहिमा, शय्योपकरण वस्त्रभाजनादिदानमहिमा, कन्यादानमहिमा, गृहगजरथाऽवादिदानमहिमा, विविधधेनुदानमहिमा, गोदानमहिमा, गवामङ्गवर्त्तिनां देवादीनां वर्णनम् । जल-पात्रादिदानमहिमा, असहायदीनमूढव्याधितसाहाय्यकरणमहिमवर्णनम् । दरिद्राय विप्राय सुवर्णदानस्य फल- कथनम् ।

११२ द्वादशोत्तरशततमेध्याये-

एकभक्तोपवासकृच्छ्रचान्द्रायणादिविविधव्रतविधिवर्णनम् । स्त्रीणां भर्त्रनुज्ञयैव धर्माचरणादावधिकार इति कथनम् । पार्वत्या देवमातृभिः सह मन्दरे वनदिदृक्षया भ्रमणम् । तत्र पार्वत्या पुष्पिताशोकतरुपोतकदर्शनम् । बालाशोकदर्शनाज्जातस्नेहायाः पार्वत्या हृदि तस्य पुत्रत्वेन ग्रहणाभिलाषः, तदन्तरे सगणस्यान्धकस्य पातालाद-

भ्येत्य मन्दराचले गमनम् । तत्र तस्य पार्वतीदर्शनान्मनःक्षोभः, तद्विज्ञाय पार्वत्या दूरत एव ततोन्यत्र गमनम् । जगन्मातुः पार्वत्या अनवमानार्थमन्धकाय प्रह्लादस्योपदेशः, मन्दरे सप्तर्षीणां धात्रादिभिः समागमः, तेषां यथा-श्रुतामृतमथनेतिवृत्तकथनम् ।

११३ त्रयोदशोत्तरशततमेध्याये-

ब्रह्मण उपदेशाद् देवासुरकृतं समुद्रमथनम् । तदुत्थोग्रविषस्य शङ्करेण पानम्, अमृतोत्पत्तिः, असुरैरमृतापहरणम् । विष्णुना मोहिनीरूपमास्थाय माययाऽसुरान्मोहयित्वाऽमृतं प्रगृह्य तस्य देवेभ्यः प्रदानम् ।

११४ चतुर्दशोत्तरशततमेध्याये -

कालकूटविषस्योत्पत्तेर्विस्तरेण वर्णनार्थं महादेवस्य नीलकण्ठतासमाख्यानार्थं च सनत्कुमारं प्रति व्यासस्या- नुरोधः , कथाप्रसंगेन वायुबालखिल्यसंवादस्य कुमारवसिष्ठसंवादस्योमामहेश्वरसंवादस्य चावतारणम् । उमया पृष्टेन महादेवेन स्वस्य नीलकण्ठताया इतिवृत्तं कथयितुं कालकूटोत्पत्तेर्विस्तरेण वर्णनम् । समुद्रमन्थनोत्पन्नात् कालकूटाज्जगतस्त्राणार्थं ब्रह्मकृता भवस्तुतिः । ब्रह्मणः प्रार्थनया सुरासुरसंघानां सविस्मयं पश्यतां मया लोकत्रयहिताय तदुग्रविषं निपीय कण्ठे धृतं, ततश्चेयं श्रीकण्ठता ममेति महादेवो पार्वत्यै स्वस्य नीलकण्ठताया इतिवृत्तकथनम् । ब्रह्मकृतस्य निजस्तवस्य माहात्म्यवर्णनञ्च ।

११५ पंचदशोत्तरशततमेध्याये -

अमृतहरणोत्तरसंजातदेवासुरसंग्रामवर्णनम् । युद्धे देवैर्दानवानां कदनम् । देवानां विजयः, प्रह्लादप्रमुखानां दैत्यानां युद्धात्परावर्तनम् ।

११६ षोडशोत्तरशततमेध्याये -

उत्तरोत्तरं युद्धेषु विष्णुना पराजितेन प्रह्लादेन पुत्राय राज्यप्रदानम् । देवासुराणां वर्षसहस्रिकमाटिवकाख्यं युद्धम् । तस्मिन् युद्धे शक्रकृतो विरोचनवधः । विरोचने हते ब्रह्मणा दैत्यराज्ये बलेरभिषेचनम् । देवान् विजित्य बलिना त्रैलोक्यराज्यकरणम् । विष्णोर्वामनावतारः, वामनस्य बलिसद्मगमनम् । बलिवामनसंवादः, बलेः सकाशे वामनस्य पदत्रयोन्मितभूमियाचनम् । बलौ वामनाय भूमिं दातुं प्रवृत्ते प्रह्लादेन निषेधनम् । वलि- प्रह्लादसंवादः, प्रसंगाद् बलिकृतन(म?)ष्टकेतिवृत्ताख्यानम् । बलिना वामनाय संकल्प्य पदत्रयप्रदानम् । बलेरुपरि ससाधुवादं देवैः कृता पुष्पवृष्टिः ।

११७ सप्तदशोत्तरशततमेध्याये -

प्रतिग्रहानन्तरं वामनस्य पदत्रयार्थं विक्रमणम् । तद् दृष्ट्वा दैत्यानां त्रिविक्रमस्योपरि शस्त्रास्त्रैराक्रमणम् । देवदानवयुद्धम्, दैत्यानां पराजयः, ब्रह्मणा बलेः समयकरणम् । देवानां राज्यप्राप्तिः, बलेः पातालप्रवेशः, देवैः कृतो वामनस्तुतिः । देवानां स्तुत्या संजाततोषातिशयस्य वामनरूपस्य विष्णोः स्वाभिमानतो योगभ्रंशः । योगभ्रष्टे तस्मिन् तदन्तरेणासुरीपाप्मायाः प्रवेशः । तत्कृता च विष्णोश्चिरन्तनी वामनरूपतापत्तिः ।

११८ अष्टादशोत्तरशततमेध्याये -

प्रतिग्रहकृतया पाप्मयाविष्टस्य विष्णोस्तत्पाप्माप्रहाणार्थं ब्रह्मणो वाक्यात् सप्तर्षिप्रभृतिमुनिजनसहितानां देवानां वामनमादाय तीर्थयात्रायै प्रस्थानम् । शुकोपाख्यानम् - सुषुम्णापुष्करिणीप्रभृतिकतिपयपुण्यतीर्थयात्रा- नन्नरमग्रतो गच्छतां तेषामेकत्र शुष्कतरुकोटरे क्षुत्तृड्भ्यां शुष्यतः शुकस्य तैर्दर्शनम् । शुकशक्रसंवादः., शुककृतं तरुमहिमवर्णनम् । शुकाय शक्रेण वरदानम्, शक्रस्य वरदानतस्तस्य शुष्कतरोः पुनरुज्जीवनम्, शुकस्य च ब्रह्मलोक- प्राप्तिः ।

११९ ऊनविंशोत्तरशततमेध्याये -

(१) गौतम्युपाख्यानम्, - कृमिलापुर्यामेकस्या गौतमीनाम्न्या विधवाया ब्राह्मण्यास्तपसि सक्तायास्तद्बालपुत्रस्य कृष्णसर्पदंशनाद् मरणम् । अर्जुननाम्नः व्याधेन गौतम्यास्तद्वृत्तान्तकथनम् । गौतम्या विलापः । व्याधेन सर्पस्य निग्रहणम्, सर्पव्याधसंवादः, गौतम्यास्तपसो भीतानां कालमृत्युनियतिकृतान्तयमनां बालमृत्यु (निमित्त) कारणत्वेन सर्पाद्युत्तरोत्तरकृताभियोगानां सर्वेषामेकैकशस्तत्रागमनम् । यमगौतमीसंवादः, यममुखाद् देहिनां जन्ममरणयोः स्वकृतशुभाशुभकर्मनिमित्तत्वश्रवणाद् गौतम्या मनसो दुःखशमनम् । देवानां वरदानेन मृतबालस्य पुनरुज्जीवनम् ।

(२) यातुधान्युपाख्यानम् - कृमिलातो गच्छतां देवनां कृत्यानामतीर्थस्थलप्राप्तिः, कृत्यासमाख्यानप्रसंगागतं तृणबिन्दूपाख्यानम् । याजनप्रार्थनानङ्गीकारात् प्रकुपितेन तृणबिन्दुना सप्तर्षीन् प्रति कृत्याप्रेषणम् । सप्तर्षीणां विनाशाय शुभां वापीमुपाश्रित्यान्तरं प्रतीक्षमाणाया यातुधान्यपरनाम्न्या कृत्यायाः परिव्राड्वेषेणेन्द्रेण हननम् । तीर्थयात्रोपसंहारः, विष्णोरश्वमेधेन यजनम् । तत्र शंकरस्यागमनम् ।

१२० विंशत्युत्तरशततमेध्याये -

भगवतः शूलिनः पार्वत्या सह रजन्यां श्मशानदर्शनायाभिगमनम् । क्रमादुज्जयिनीं प्राप्तेन भगवता शूलिना श्मशाने संस्कारार्थमानीतं मृतं विप्रबालमुज्जीव्य तस्य गणत्वप्रदानम् । ततो गत्वा, तीर्थयात्रां समाप्य हिम- वच्छिखरे यज्ञवरेण यजतां देवानां महादेवेन दर्शनदानं वरेणच्छन्दनं च ।

१२१ एकविंशत्युत्तरशततमेध्याये -

विष्णोः पाप्माप्रहाणार्थं शंभुसविधे देवानां प्रार्थना । महादेवेन तत्र गिरौ शूलारोपणेन जलधारानिःसारणम् । तज्जले स्नपितस्य विष्णोः शरीरान्मूर्तायाः पाप्माया

अभिनिःसरणम् । विष्णुना पाशुपतव्रतवरणम्, तुष्टेन हरेण विष्णवे स्वशरीरार्धप्रदानम् । तन्निमित्तं च तस्य विष्णुशंकरत्वम् (हरिहररूपत्वम्) । त्रैलोक्यराज्यार्थे पुनर्देवासुर- युद्धम् । महादेवस्याज्ञया परशुरामेणैकाकिना युधि सर्वेषां सैंहिकेयगणानां हननम् । दानवानां पलायनम्,- देवैर्जामदग्न्याय वरप्रदानम् ।

१२२ द्वाविंशत्युत्तरशततमेध्याये -

कालनेमिपराक्रमः, केशवकालनेमियुद्धम् । विष्णुकृतः कालनेमिवधः, तारकमययुद्धोपसंहारः । पुरिश्चन्द्र- क्षेत्रसमाख्यानम्, नारावणपाप्माप्रहाणाय देवताभिः कृतं त्र्यम्बकस्तोत्रम् । विष्णोः कृते देवताभिः पुरश्चरणा- नुष्ठानम् । महादेवाज्ञया सर्वैः पाशुपतव्रताचरणम् । विष्णोस्तपश्चर्या, विष्णोः पाप्माप्रहाणम् । हरिश्चन्द्र- क्षेत्रसमाख्यानम् ।

१२३ त्रयोविंशत्युत्तरशततमेध्याये -

जामदग्न्येन पुरिश्चन्द्रे महादेवदर्शनम् । महादेवेन जामदग्न्याय चिरजीवित्वादिवरसप्तकप्रदानपूर्वकं सरहस्य - धनुर्वेद(विद्याज्ञान) प्रदानम् । जामदग्न्येन पितुर्वैरनिर्यातनार्थं पृथिव्या निः क्षत्रत्वकरणम् । जामदग्न्यकृतः श्रियाः परिभवः । जामदग्न्येन यज्ञानुष्ठानम्, कश्यपाय पृथ्वीप्रदानम् । जामदग्न्यस्य काश्यपभूमिं परित्यज्य समुद्रान्तर्द्वीपे निवसनम् ।

१२४ चतुर्विंशत्युत्तरशततमेध्याये -

कश्यपपालितायाः पृथिव्या अधोगमनम् । कश्यपस्य स्वतपोबलात् स्वयं पृथ्वीभावेनावस्थानम्, पृथिव्या कश्यपस्य प्रसादनम्, पृथिव्याः कश्यपदुहितृत्वम् ।

१२५ पंचविंशत्युत्तरशततमेध्याये-

विप्रचित्तेर्भस्त्रापदे तपश्चर्या, तस्य महादेवाद्वरप्राप्तिः, देवासुरसंग्रामः, लोमहर्षणं ध्वजयुद्धम् । इन्द्रकृतो दानव- संहारः ।

१२६ षड्विंशत्युत्तरशततमेध्याये-

व्यासजिज्ञासया भस्त्रापदक्षेत्रसमाख्यानाय गङ्गावतरणमुपाख्यातुं सगरोपाख्यानम् सगरनामसमाख्या, सगरस्या- श्वमेधेन यजनम्, अश्वापहरणम्, अश्वान्वेषणाय सागरोत्खननम्, कपिलावमाननात् सगरसुतानां संहारः, सगरा- ज्ञयांशुमतः कपिलाश्रमगमनम् ।

१२७ सप्तविंशत्युत्तरशततमेध्याये-

अंशुमत्कपिलसंवादः, अंशुमतो वैनतेयेन समागमः, सगराणामुद्धाराय वैनतेयकृतो गङ्गानयनोपदेशः, कपिलाश्रमा- दश्वप्रत्यानयनम्, सगरस्य यज्ञसमाप्तिः, गङ्गानयनाय सथावसरं तपश्चरतोरंशुमद्दिलीपयोर्मनोरथसिद्धिं विनैव स्वर्गमनम, गङ्गावतारणोपक्रमः, भगीरथस्य तपश्चर्या । ब्रह्मणो वरप्राप्तिः, भगीरथेन शंकरतोषणम्, गङ्गाया गर्वः, शंकरस्य कोपः, शंकरप्रसादनार्थं देवैः कृता रुद्राणीस्तुतिः, तत्र तस्या लोकजनीत्वोपपादनाय देवैर्भस्त्राशब्दप्रयोगः पार्वत्या शिवप्रसादनम्, शिवेन गङ्गावेगधारणाङ्गीकरणम् । भस्त्रापदक्षेत्रनिरुक्तिः भस्त्रापदभस्मेश्वरयोर्महिम- वर्णनम् ।

१२८ अष्टाविंशत्युत्तरशततमेध्याये-

भस्त्रापदे देवताभिः शिवलिङ्गानि संस्थाप्य स्वस्वनाम्मा तीर्थानां स्थापनम् । वज्रोपल (भस्त्रापद?) नाम्नि हिमवच्छिखरे गङ्गावतरणप्रेक्षणाय महतः समाजस्योपस्थितिः, उमासहायस्य देवदेवस्य तत्रागमनम् । महादेव- वचनाद् भगीरथेन गङ्गायाः संस्मरणम्, गङ्गायाः स्वर्लोकादवतरणम्, दिवोवतरन्त्या गङ्गाया मध्येपथ- माकाशगङ्गादिनामनिष्पत्तिः, तस्या एव पुनस्त्रिस्रोतादि

नामान्तरनिष्पत्तिः । त्रिभिर्वेगैर्महता जवेन पतन्त्या गङ्गायाः शिवेन स्वजटाभारे ग्रहणम् । जटाजूटेवरुद्धायास्तस्यास्तत्रैव चिरकालमवस्थानम् । देवानां प्रार्थनया शिवेन स्वजटाभाराद् गङ्गाया अवमोचनम् । बिन्दुसरस उत्पत्तिः, गङ्गायास्त्रिभिः स्रोतोभिस्ततो निःसरणम् । तस्या मध्यस्रोतसो भागीरथीति समाख्या । गङ्गाद्वारोत्पत्तिः, गङ्गावतरणस्थलस्य भस्त्रापदमित्याख्या ।

१२९ ऊनत्रिंशदुत्तरशततमेध्याये-

हालाहलयुद्धाख्यानम्, बलस्य नेतृत्वे हालाहलाख्यस्य दानवगणस्य देवैः सह संग्रामः, प्रथमतोसुराणां विजयः, पश्चान्महादेवानुग्रहाद्देवानां विजयः, इन्द्रेण बलस्य हननम् । असुराणां पराजयः, अन्धकारयुद्धम् । देवान्तकस्य तपश्चर्या, रुद्रप्रसादात्तामसीं मायामाश्रित्य देवान्तकेन देवानां प्रबाधनम् । ऋषीणां वचनाद् देवैरसुराणां मोहाया

प्सरसां प्रेषणम्, अप्सरोरूपमोहितानां दानवानां परस्परयुद्धेन स्वतः संहारः, अवशिष्टानां देवैः संहरणम् ।

१३० त्रिंशदुत्तरशततमेध्याये-

अन्धकाख्यानम् (पूर्वप्रकृतम्), अन्धकेन मन्दरप्रस्थे पार्वत्या दर्शनम् । पार्वतीरूपदर्शनात् क्षुभितस्य कामोपहत- चेतसोन्धकस्य तां प्रति दुष्टभावना । प्रह्लादस्योपदेशः, अन्धकस्य दुराग्रहः । अन्धकस्य दुष्टभावं बुद्ध्वा कोपाच्छूलमुद्यम्य तं हन्तुं प्रवृत्तायाः पार्वत्या महादेवेन निषेधनम्, पार्वत्यास्ततोन्यतो गमनम्, अन्धकेन सह योद्धुं महादेवाज्ञया नन्दिना सकलगणानामाह्वानम्, सगणानां सकलगणनायकानां महासमाजस्य तत्रोपस्थितिः, उपस्थितानां गणानां नन्दिना महादेवाय रूपगुणसंख्यादिविज्ञापनम् ।

१३१ एकत्रिंशदुत्तरशततमेध्याये-

महादेवेन गणानां महासमाजस्य निरीक्षणम्, संख्यानश्रवणम्, महादेवाज्ञया नन्दिनः संरक्षकतायां बृहस्पतिना- ग्नावाहुतिप्रदानम् । मन्दरमारुरुक्षूणामसुरबलानां प्रमथैः सह संघर्षः, अन्धकबलानां मन्दरारोहणम् । मन्दरस्थि- तिवर्णनम् ।

१३२ द्वात्रिंशदुत्तरशततमेध्याये-

शुक्रेणान्धकाय प्रमथानीकनायकानां परिचयप्रदानम्, अन्धकस्य प्रार्थनया शुक्रेणासुरबले पर्वतव्यूहरचनम् । महादेवाज्ञया बृहस्पतिना प्रमथानीके वज्रव्यूहरचनम् ।

१३३ त्रयस्त्रिंशदुत्तरशततमेध्याये-

प्रमथासुरसंग्रामदर्शनार्थं विमानकोटिभिरुपस्थितानां देवानां समाजैर्नभोमण्डलसमाच्छादनम् । प्रमथासुरसैन्ययो- र्युद्धोपक्रमः, (गणयुद्धारम्भः) ।

१३४ चतुस्त्रिंशदुत्तरशततमेध्याये-

प्रमथासुरसैन्ययोः संकुलं युद्धम्, युद्धभूमौ शोणितौघवहानदीप्रवृत्तिः ।

१३५ पंचत्रिंशदुत्तरशततमेध्याये -

प्रमथासुरसुसैन्ययोस्तुमुले युद्धे वर्तमाने शंकुकर्णप्रभृतीनां दशानां प्रवरगणेश्वराणामसुरबलान्तःप्रवेशः, असुराणां व्यूहभङ्गः, उभयोः पक्षयोर्दारुणः संघर्षः ।

१३६ षट्त्रिंशदुत्तरशततमेध्याये -

विरोचनस्य प्रमथानीके प्रवेशः, विरोचनस्य पराक्रमः, विनायकविरोचनयुद्धम् । विनायकपराक्रमः, बाणकुण्डोदर- युद्धम्, बाणविनायकयुद्धम्, विनायकराहुयुद्धम् । गणेश्वरदानवेश्वराणां संसक्तयुद्धम् ।

१३७ सप्तत्रिंशदुत्तरशततमेध्याये -

प्रमथासुरसैन्यनायकानां वीराणां तुमुलं द्वन्द्वयुद्धम् । रथगजवाजिपादातानां दारुणः सन्निपातः ।

१३८ अष्टत्रिंशदुत्तरशततमेध्याये -

प्रमथासुरसैन्ययोर्महता वेगेनान्योन्यमाक्रमणम् । घोरः संग्रामः, नन्दिनो जम्भकुजम्भाभ्यां दारुणं युद्धम्, कुजम्भवधः ।

१३९ ऊनचत्वारिंशदुत्तरशततमेध्याये -

क्रुद्धेन जम्भेन नन्दिनं प्रति दारुणपरिघप्रक्षेपणम् । शंकुकर्णेन जवान्मध्येमार्गं तत्परिघप्रग्रहणम् । शंकुकर्णस्य परिघमुद्यम्य जम्भं प्रति धावनम्, महान् कोलाहलः । तद्युद्धदर्शनलालसया सान्धकानां प्रमथासुरसैन्यप्रवीराणां तदानीं कलहाद् विरम्य कौतूहलेन तत्र तथैवावस्थानम् ।

१४० चत्वारिंशदुत्तरशततमेध्याये -

जम्भमुद्दिश्य धावन्तं शकुकर्णं प्रति वृत्रस्याभिधावनम् । वृत्रशंकुकर्णयोर्दारुणं युद्धम् ।

१४१ एकचत्वारिंशदुत्तरशततमेध्याये -

वृत्रस्य पराक्रमः, विट्पतिवृत्रयोर्युद्धम् । विट्पतिं प्रति दैत्यवीराणां सम्भूयाक्रमणम्, प्रमथासुरवीराणामति- दारुणं युद्धम् ।

१४२ द्विचत्वारिंशदुत्तरशततमेध्याये -

कार्त्तस्वनपराक्रमः, कार्त्तस्वनेन प्रमथानामाकुलीकरणम्, विट्पतिकार्त्तस्वनयोर्युद्धम्, कार्त्तस्वनवधः ।

१४३ त्रिचत्वारिंशदुत्तरशततमेध्याये -

विट्पतिं प्रति क्रुद्धानां प्रह्लादाद्यसुरवीराणामभ्याक्रमणम् । तद् दृष्ट्वा सोमनन्द्यादिप्रमुखगणेश्वराणां प्रत्याक्रम- णम् । संसक्तानां प्रमथासुरवीराणां भीषणं युद्धम् ।

१४४ चतुश्चत्वारिंशदुत्तरशततमेध्याये -

प्रमथासुरवीराणां तुमुलं संसक्तयुद्धम्, विनायककृतो हुण्डतुहुण्डवधः ।

१४५ पंचचत्वारिंशदुत्तरशततमेध्याये -

प्रमथासुराणां संकुलं युद्धम् । जम्भवधः, असुरगणेश्वराणां महान्सन्निपातः । स्वयंप्रभेण दानवसैन्यसागरप्रमथनम्. अन्धकविरोचनयोर्विमुखीकरणम् । विमुखीभूतस्यान्धकस्य शुक्रसकाशे गमनम् ।

१४६ षट्चत्वारिंशदुत्तरशततमेध्याये -

अन्धकेन शुक्रसविधे दीनमनसा दुःखनिवेदनम् । शुक्रेणान्धकस्य समाश्वासनम् । रणे निपतितानां दानववीराणां शुक्रेण समुत्थापनम् । प्रमथासुरवीराणां पुनर्भीमनादः प्रतिसमागमः ।

१४७ सप्तचत्वारिंशदुत्तरशततमेध्याये -

असुरगणेश्वराणामतिभैरवः संघट्टः, जम्भविनायकयुद्धम् । प्रमथासुराणामाश्चर्यकरं युद्धम् । नन्दिना महादेवाय लोकातिशायि भार्गवकर्म निवेदनम् । महादेवाज्ञाया नन्दिना हठात् शुक्रमपहृत्य तस्य तत्समीपे उपस्थापनम् । महादेवेन सजीवस्य (जीवतः) शुक्रस्य निगिरणम् ।

१४८ अष्टचत्वारिंशदुत्तरशततमेध्याये -

शुक्रेपहृतेन्धकस्य विषादः, गणदानवानां पुनर्भीषणं युद्धम् । नन्दिनं प्रति जम्भस्य गजेनाभियानम् । विनायकेन जम्भगजस्य मध्येमार्गं विनिपातनम्, विनायकस्य जम्भकुजम्भाभ्यां दारुणं युद्धम् । विनायकसाहाय्यार्थ- मुपस्थितानां गणेश्वराणां दानववीरैः सह संकुलं युद्धम् ।

१४९ ऊनपंचाशदुत्तरशततमेध्याये -

अन्धकेन तदनुयायिदानववीरैश्च प्रमथगणानामुपरि दारुणशस्त्रास्त्रवर्षणम् । दानववीरैः प्रमथानां कदनम्, रुद्रद्वारपालादीनां दानवैः सह संघर्षः ।

१५० पंचाशदुत्तरशततमेध्याये -

रुद्रोदरान्तर्भ्राम्यमाणस्य विवशस्य शुक्रस्य बहुविधविचित्रलोकदर्शनम् । वर्षशतानन्तरं महादेवप्रसादात् शुक्रस्य शुक्रवल्लिङ्गान्निःसरणम् । शुक्रमार्गेण तथानिःसरणात् भार्गवस्य शुक्रत्वं महादेवपुत्रत्वञ्च । शुक्रनिर्मुक्ते- र्दर्शनाद्दानवसैन्ये महान् हर्षः,

प्रमथासुराणां पुनर्भीषणः संघर्षः । प्रमथैः समर्दितानां (पूर्वमेव) सागरसमा- श्रयणम् । युद्धादपसृत्य सागरं श्रितात् दानवान् प्रति शुक्रस्य शापः, शुक्रेणान्धकस्य समाश्वासनम् । शुक्रेण संरक्षितस्यान्धकस्य द्विगुणेनोत्साहेन युद्धे प्रवृत्तिः । अन्धकेन शस्त्रप्रहारैर्गणेश्वराणां स्तब्धीकरणम् । गणेश्वराणां दानवैः सह पुनर्भयानकं युद्धम् ।

१५१ एकपंचाशदुत्तरशतमेध्याये-

अन्धकबलार्दितानां प्रमथानां साहाय्यार्थं ब्रह्मणो वचनात् शक्रादयखिलदेवानां युद्धभूमावतरणम्, प्रमथैर्देव- गणैश्च दानवबलानां व्याकुलीकरणम्, अन्धकस्य रुद्रमुद्दिश्य वेगेनाभिसरणम्, नन्दिना तस्य वारणम्, नन्द्यधन्कयो- र्दारुणं युद्धम्, अन्धकस्य विरथीभावः, रथान्तरारोहणम्, पुनः सुदारुणयुद्धप्रसक्तिः ।

१५२ द्विपञ्चाशदुत्तरशततमेध्याये-

देवदानवानां द्वन्द्वयुद्धम्, नन्दिना सहान्धकस्याति भयंकरं युद्धम्, अन्धकस्य मायायुद्धम्, एकेनान्धकेन सर्वेषां देवानां प्रमथगणेश्वराणां च व्याकुलीकरणम् ।

१५३ त्रिपंचाशदुत्तरशततमेध्याये-

अन्धकस्य प्रमथगणेश्वरैस्सहातिदारुणं युद्धम् । प्रमथैर्दानवानां प्रमथनम्, युद्धभूमौ दुस्तरशोणितनदीप्रवृत्तिः । देवदानवानां समाकुलमद्भुतं युद्धम् ।

१५४ चतुःपञ्चाशदुत्तरशततमेध्याये-

क्रुद्धानां दानवेश्वाराणां नन्दिनं प्रति अभिद्रवणम् । नन्दिनो दानववीरैः सह भीषणं युद्धम् । नन्दिना शरेण बलेर्निपातनम् । बलौ निपतिते दानवानां युद्धाद्विद्रवणम् । अन्धकेन दानवेन्द्राणां संबोधनम्, अन्धकवचसा दानवानां पुनर्युद्धाय

प्रतिनिवर्तनम्, अन्धकस्य नन्दिनं प्रति रथेनाभियानम्, नन्द्यन्धकयोस्तुमुलं द्वैरथं (युद्धम्), अन्धकस्य युद्धेद्भुतः पराक्रमः, अन्धकशरवेधव्याकुलानां देवगणानां प्रमथगणेश्वराणाञ्च नन्दिन- मेकं विमुच्य सर्वेषां युद्धाद्विद्रवणम्, ततोसुरबले घोरः सर्वप्राणिकृतः सबादित्ररवो महान् सिंहनाद ।

१५५ पंचपंचाशदुत्तरशततमेध्याये-

अन्धकेन भग्नपौरुषाणां देवानां शूलपाणेः शरणे गमनम्, देवानां प्रार्थनया महादेवेन शूलं संप्रेष्य तेन हृदि विद्धस्यान्धकस्य स्वसमीप आनायनम्, शूलविद्धान्धकहृदयविनिःसृतशोणितबिन्दुभ्योन्धकसरूपाणां योधानां समुत्पत्तिः, महादेवाज्ञया मातृभिस्तेषां भक्षणम् । अन्धकस्य वर्षसहस्रं सूर्यतेजसा शूलाग्रे पचनम् । ततो जनितसात्विकभावेनान्धकेन चन्द्रार्धमौलेः स्तवनम्, सुतुष्टेन महादेवेनान्धकाय गाणपत्यप्रदानम्, ब्रह्मकृतो रुद्रस्तवः ।

१५६ षट्पंचाशदुत्तरशततमेध्याये -

अन्धकमथनानन्तरं महादेवेन देवानां गणानाञ्च यथोचितमर्चनेन विसर्जनम् ।

१५७ सप्तपंचाशदुत्तरशततमेध्याये -

देवगणविसर्जनानन्तरं शङ्करस्य स्वभवनप्रवेशः । गणप्रवरीकृतस्यान्धकस्य महादेवेन पार्वत्याः स्वसुतत्वकथनम् । पार्वत्या चान्धकस्य पुत्रेति संबोधनम् । अन्धककृता पार्वतीस्तुतिः । अन्धकं प्रति पार्वत्या अनुग्रहः ।

१५८ अष्टपंचाशदुत्तरशततमेध्याये -

महादेवस्याग्रतः पार्वत्याः पुत्र विषये जिज्ञासा, महादेवकृतं पुत्रमहिमवर्णनम् । कोष्ठजात् पुत्राद् भूमिरुहस्य (कृतकपुत्रत्वम्), पुत्रस्य श्रेष्ठतरत्वकथनम्,

पुत्रशब्दनिरूक्तिः, तरूणां पुत्रप्रतिकृतित्वम् , तरुपुत्रकग्रहण- विधिकथमम्, पार्वत्या महादेवसविधे अशोकतरुपुत्रग्रहणेच्छाप्रकटनम्, महादेवेन तदनुमोदनम्, प्रसङ्गात् स्त्रीणां भर्त्रनुज्ञयैव धर्माद्यनुष्ठानाधिकारितायाः कथनम् ।

१५९ ऊनषष्ट्युत्तरशततमेध्याये -

पार्वत्या भशोकतरुपुत्रग्रहणोत्सवोपक्रमः, महादेवाज्ञया अशोकतरुपोतकसन्निधौ उत्सवस्थले सुमालिनाम्ना पिङ्गलयक्षेण यथावश्यकान्नादिसयोजनेन सामग्रीसज्जीकरणम्, महादेवाज्ञया विप्राग्र्याणां लोकपालादीनां चामन्त्रणार्थं नन्दिनः प्रस्थानम्, नन्दिनः प्रथमतो वरुणालयगमनम् तत उदयाचलगमनम् ।

१६०. षष्ट्युत्तरशततमेध्याये -

ततो नन्दिनो यथाक्रमं सूर्य - धनेश - यम - शक्र - लोकगमनम् ।

१६१ एकषष्ट्युत्तरशततमेध्याये -

शक्रलोकान्नन्दिनो ब्रह्मलोकगमनम्, ततः क्षीरसागरगमनम् दिवि भुवि च यथोपदृष्टश्रुतान् विप्रानामन्त्र्य नन्दिनो मन्दरे प्रत्यावर्तनम् ।

१६२ द्विषष्ट्युत्तरशततमेध्याये -

नन्दिनः कार्यात् प्रसन्नेन महादेवेन पार्वत्या अनुमोदेन नन्दिने वरदानम् । सायं सन्ध्योपासनानन्तरं सगणस्य सोमस्य महादेवस्य हर्षान्नृत्याचरणम् । अशोकतरुपुत्रग्रहणार्थं महादेवाज्ञया पार्वत्यास्तद्रात्रौ यथोक्तनियमेनावस्थानम्, परेद्युः प्रभात एव पार्वत्या भर्त्रा सह अशोकतरुपोतसन्निधौ गमनम्, ब्रह्मादिदेवानां महर्षि-प्रवराणामन्येषां च महतः समाजस्य तत्रोपस्थितिः, उमया ऽ शोकतरुपोतकस्य वस्त्रभूषादिना समलंकरणम् । विप्राणां वेदघोषैः पुण्याद्वशब्दैश्च गुञ्जायमाने

हर्षोल्लासयुक्ते महोत्सवे गृहीतविप्रानुज्ञयामया सविध्यशोक- तरुग्रहणम्, सोमेन शिवेन सम्यक्सभाजितानां सत्कृतानां पूजितानां तर्पितानां विप्राणां देवादीनां च स्वस्वस्थानगमनम्, अशोकतरुपुत्रग्रहणमहोत्सवसमाप्तिः ।

१६३ त्रिषष्ट्युत्तरशततमेध्याये -

व्यासस्य प्रार्थनया पुनः सनत्कुमारकृतः पूर्वप्रकृतस्कन्दोत्पत्तिविवरणारम्भः वह्निना शम्भुतेजसो गङ्गाया सङ्क्रामणम्, तदुग्रतेजो धारयितुमक्षमया गङ्गया तस्य श्वेतपर्वतशिखरवर्त्तिशरस्तम्बे समुत्सर्जनम्, ततश्च स्कन्दोत्पत्तिः । स्कन्दस्य । विश्वामित्रेण जातकर्मसंपादनम्, कृत्तिकादीनां मातृणां च तत्रोपस्थितिः, स्कन्देन गिरिशृङ्गस्य पातनम् शक्रस्य तत्रागमनम्, शक्रस्कन्दविवादः, शक्रदर्पदलनम्, शक्रकृता सेनापत्यं ग्रहणप्रार्थना, सामस्य शिवस्यागमः, वह्निस्वाहागङ्गादीनां च तत्रोपास्थतिः, स्कन्देन षोढामूर्त्तिधारणम्, महादेवेन स्कन्दाय चतुर्विध स्त्रिग्रामप्रदानम्, पार्वत्या वह्न्यादिभिश्च तस्मै विविधवस्त्रालंकारादिप्रदान. ब्रह्यादिसर्वदिवौकसा तत्रागमनम्, देवानां तारकसंहाराय स्कन्दस्य सेनापत्येभिषेचनार्थं शिवसविधे प्रार्थना, महादेवेन तदनुज्ञानम् ।

१६४ चतुःषष्ट्युत्तरशततमेध्याये -

स्कन्दमादाय तस्याभिषेकार्थं ब्रह्मादीनां समन्तपञ्चके सरस्वत्यास्तीरभूमावागमनम्, तत्र सुवर्णकलशसिंहासना दीनामुपकरणानां सज्जीकरणम्, गृहीतविविधोपहारस्य सर्वलोकसमाजस्य तत्रोपस्थितिः, बृहस्पतेराचार्यत्वे ज्वलनं समिध्य समग्राभिषेचनिकविधिसमापादनम्, महति समारोहे जयवाद्यवेदगीतघोषैः सह स्कन्दस्य सेनापत्येभिषेचनम्, स्कन्दाय विविधोपहारप्रदानम् तस्य विविधोपकरणैरलङ्करणम्, ब्रह्मादिभिरखिलैस्तत्रो- पस्थितैः स्कन्दाय नानापारिषदप्रदानम्, शिवेन पार्वत्या च स्वपुत्राय नानारूपधरानेकमहापारिषदप्रदानम् । कौशिक्या स्कन्दायानेकमातृगणप्रदानम्, एवं विविधोपकरणैः सज्जीभूतस्य स्कन्दस्य तारकविजयाय प्रस्थानोपक्रमः ।

१६५ पंचषष्ट्युत्तरशततमेध्याय - सन्नद्धसैन्यानां सुराणां स्कन्दं पुरोधाय दैत्यान्प्रत्यभियानम्, तद्विज्ञाय दैत्यानां ससंभ्रमं सैन्य सन्नाह्य युद्धार्थं निर्गमनम् देवासुरसैन्ययोस्तुमुलः संघर्षः, तारकस्य युद्धार्थमभिसरणम्, स्कन्दतारकयोर्युद्धम्, तारकवधः, समस्तदैत्यसैन्यानां विनाशः ।

१६६ षट्षष्ट्युत्तरशततमेध्याये-

पार्वात्यः प्रार्थनया महादेवेन स्वनाम्नामर्थप्रबोधनम् (नामनिर्वचनम्) नामोच्चारणमाहात्म्यकथनं च, श्वेतोपाख्यानम्, बाल्यात्प्रभृत्येव श्वेतस्य वृषध्वजेनन्या भक्तिः, विरक्तस्य श्वेतस्य रुद्राराधनार्थं चिरकाल तपश्चर्या तपसि स्थितस्यैव क्षीणायुषः प्राप्तकालस्य श्वेतस्य नयनार्थं यमदूतानामागमनम्, यमदूतदर्शनात् त्रस्तस्य श्वेतस्य रुद्रानुस्मरणम्, रुद्रेण आसन्नमृत्योः श्वेतस्य रक्षार्थं तत्समीपे गणानां प्रेषणम्, स्वयं यमस्य तत्रागमः, यमस्य रुद्रगणैः सह विवादः , श्वेतमादाय यमस्य गणैः सह रुद्रसमीपे गमनम्, रुद्रेण यमस्य भृशं भर्त्सनम्, रुद्रत्य क्रोधदृष्ट्या यमस्य भस्मीभावः, श्वेतं प्रति रुद्रस्यानुग्रहः, श्वेतं मृत्युमुखादुन्मुच्य तस्मै गाणपत्य- प्रदानम्, ससुराणां देवानां प्रार्थनया महादेवेन यमस्य पुररुज्जीवनम, श्वेतोपाख्यानोपसंहारः ।

१६७ सप्तषष्ट्युत्तरशततमेध्याये-

शिवायतनवर्णनम् आदित्यबन्धन (आदित्यरोधन), समाख्यविन्ध्यकूटवर्त्ति तपनेश्वरप्रभृतिनेपालस्य पशुपतिनाथ सनाथमैकतुङ्गाधिपश्वरान्त नैकविधपुण्यस्थानानां संक्षिप्तवर्णनम् । अविमुक्तक्षेत्रत्स्य वाराणस्याः सविस्तरं वर्णनम् ।

१६८ अष्टषष्ट्युत्तरशततमेध्याये-

त्रैपुरोपाख्यानोपक्रमः । तारकाक्षविद्युत्प्रभाभ्यां सह मयस्य तपश्चर्या । पितामहाद्वरप्राप्तिः । पुरत्रयनिर्माणम् । त्रिपुरासुरैर्देवान् विजित्य त्रैलोक्यराज्यकरणम् । लोकानां पीडनम् । त्रिपुरविनाशार्थं ब्रह्मादिभि कृता महादेवस्तुतिः ।

१६९ ऊनसप्तत्युत्तरशततमेध्याये-

महादेवेन देवानां समाश्वासनम् । त्रिपुरसंहारार्थं महादेवस्य कृते देवै रथकल्पनम् । त्रिदेवमयशरकल्पना । ब्रह्मणः सारथ्ये शम्भोः रथारोहणम् । नारदस्य मयदिद्दक्षया त्रिपुरे गमनम् । शम्भुना सह युद्धकरणाय नारदेन मयस्य प्रोत्साहनम् । दानवानां युद्धसन्नाहः । कृतयुद्धसज्जानां दानवानां शम्भुरथस्य समीपे गमनम् ।

१७० सप्तत्युत्तरशततमेध्याये-

शम्भो रथस्य पश्चिम सागरमूर्ध्न्यवस्थितं त्रिपुरं प्रत्यभियानम् । गणदानवानां तुमुलं युद्धम् । युधि निहतानां दानवानाममृतसेकेन त्रैपुरैः पुनरुज्जीवनम् । ब्रह्मणो विज्ञप्त्या शम्भुना संकल्पमात्रेण दानवानाममृतस्य हरणम् । शम्भुना त्रिपुरदाहार्थं शरक्षेपणम् । शरक्षेपणसमकालमेव शम्भुना हा कष्टमिति उच्चैः प्रोच्य मयस्य दहनाद्रक्षार्थं नन्दिनो मुखेन (त्रिपुरं दिधक्षते) अनलाय सन्देशप्रेषणम् । वह्निवाक्यान्मयस्य त्रिपुरा- न्निष्क्रम्य पाताले गमनम् । त्रिपुरदाहः । महादेवेन देवानां विसर्जनम् । सगणस्य महादेवस्य कैलास गमनम् ।

१७१ एकसप्तत्युत्तरशततमेध्याये -

गुहकृतं क्रौञ्चादारणं शक्रकृतं पर्वतपक्षच्छेदनं चाधिकृत्य व्यासस्य सनत्कुमारं प्रति प्रश्नः । शरस्तम्बवने शक्रेण सह षण्मुखस्य विवादः । मिथः श्रेष्ठत्वपरीक्षार्थं क्रौञ्चप्रदक्षिणा । प्राथम्यविषये पुनर्विवादः । साक्ष्ये साक्ष्ये प्रकल्पितेन क्रौञ्चेन अकृतपरिक्रमस्यापि शक्रस्य मोहात् कृतप्रथमप्रदक्षिणत्वकथनम् । ततः क्रुद्धेन

कुमारेण क्रौञ्चस्योपरि शक्त्या प्रहरणम् । क्रौञ्चस्य पञ्चत्वप्राप्तिः । सर्वेषां प्रार्थनया कुमारेण क्रौञ्चस्य पुनरुज्जीवनम् । स्कन्दस्य पराक्रमप्रदर्शनम् । कुमारसंस्तवः । मातॄणामुत्पत्तिः । देवानां मातृरूपत्वम् । ईशानस्य मातृ नायकत्वम् । कोटिवर्षहेतुकेश्वरशूलकुण्डप्रतिकूलादिपुण्यक्षेत्रोत्पत्तिकथनम् । नानाविधमातृतन्त्रोत्पत्तिकथनम् । कोटिवर्षे मातॄणामवस्थानम् ।

१७२ द्विसप्तत्युत्तरशततमेध्याये-

पर्वतपक्षच्छेदोपाख्यानम्- पितुर्वधमनुस्मरतः प्रह्लादस्य वैरनिर्यातनेच्छया तपश्चरणम् । ब्रह्मणः सकाशादज- य्यत्वादिवरलाभः । प्रह्लादहिमवत्संवादः । प्रह्लादेन देवानां विनाशाय हिमवत्सकाशे साहाय्यप्रार्थनम् । प्रह्लादवाक्यात् स्वैमुत्पतद्भिः पर्वतैर्देशानामुपमर्दनम् । तद् दृष्ट्वा क्रुद्धेन शक्रेण लोकधर्मरक्षार्थं पर्वतानां पक्षच्छेदनम् ।। प्रह्लादस्य विष्णुना सह विग्रहः । प्रह्लादस्य प्रव्रज्या । आसुरेः शिष्यतां गत्वा पञ्चशिखनाम्ना ख्यातिं गतस्य प्रह्लादस्य सिद्धभावेन परमपदप्राप्तिः । पर्वतपक्षच्छेदोपाख्यानोपसंहारः ।

१७३ त्रिसप्तत्युत्तरशततमेध्याये-

द्विजमाहात्म्यवर्णनम् । पार्वत्या जिज्ञासया महादेवेन द्विजमाहात्म्यकथनम् । दानरुचिविप्रोपाख्यानम् ।

१७४ चतुसप्तत्युत्तरशततमेध्याये-

(१) - पाशुपतयोगवर्णनम् । व्यासस्य जिज्ञासया सनत्कुमारेण पाशुपतयोगवर्णनम् । योगलक्षणम् । योगाभ्यासोदाहरणम् । प्रत्याहारप्राणायामध्यानधारणानां वर्णनम् । योगिनः प्रातिभविघ्नानां तन्ना- शोपायस्य च कथनम् । सांख्यसिद्धान्तनिर्देशः ।

१७५ पंचसप्तत्युत्तरशततमेध्याये-

(२)- सांख्यतत्व विवेचनम् संक्षेपेण सांख्य सिद्धान्त विस्तरः, सांख्यसंमतपंचविंशकसंबोधान्तमुक्तिरिरितिकथ- नम् । पाशुपतयोगमहिमकथनम् ।

१७६ षट्सप्तयुत्तरशततमेध्याये -

(३)- जन्तोरुत्पत्तेर्वैराग्यस्य प्रबोधोपायस्य (च) विस्तरेण वर्णनम् ।

१७७ सप्तसप्तत्युत्तरशततमेध्याये-

(४) - योगाभ्यासविधिवर्णनस् । योगमहिमा, ध्यानिनां स्वरूपकथनम् ।

१७८ अष्टसप्तत्युत्तरशततमेध्याये-

(५) योगिनो ध्यानविधेर्वर्णनम् । योगिनो लक्षणम्, युक्तस्य लक्षणम्, मुक्तस्य लक्षणम्, योगिनो ध्यानसंसिद्धेः साख्यानां तत्वनिश्चयस्य माहेश्वरविधिं विना न विशेषातिशयः । प्रणवमहिमा, प्रणवस्वरूपम् । प्रणवचिन्तनम् ।

१७९ ऊनाशीत्युत्तरशततमेध्याये

(६) - योगविधिवर्णनम् । पचविंशकपुरुषस्वरूपकथनम् । षड्विंशकपरमेश्वर (परमपुरुष) स्वरूपकथनम् षड्विंशकस्येश्वरस्य ज्ञानात् मुक्तिसिद्धिरिति कथनम् । षड्विंशकपरमेश्वरध्यानविधिकथनम् । ध्यानयोगप्र- क्रियाकथनम् ।

१८० अशीत्युत्तरशततमेध्याये -

(७) - पाशुपतव्रतकथनम्, पाशुपतीदीक्षा, भस्ममाहात्म्यम्, भस्मस्नानमहिमा, प्रणवमहिमा, प्रणवोपासना- माहात्म्यम् ।

१८१ एकाशीत्युत्तरशततमेध्याये-

(८) - देहावस्थावर्णनम्, जीवस्थितिवर्णनम, चेतनपुरुषस्थितिकथनम्, सात्विकादिभाववर्णनम्, जाग्रदादयव- स्थावर्णनम् । देहेग्नीषोमयोः स्थितिवर्णनम्, जीवेश्वरयोरास्पदवर्णनम्, ध्यानयोगवर्णनम्, महेश्वरज्ञानात् परमपदप्राप्तिकथनम्, नाडीषु वायूनां सचारकथनम, माहेश्वर (पाशुपत) योगोपसंहारः ।

१८२ द्व्यशीत्युत्तरशततमेध्याये-

व्यासस्य जिज्ञासया सनत्कुमारेण प्राप्तयोगस्य मुनेर्विना क्लेशं स्वेच्छया तनुं त्यक्त्वा ब्रह्मप्राप्तेरुपायकथनम् मोक्षसाधनीभूतेश्वराराधनसंप्राप्त्युपायकथनम् । त्रिविधोत्क्रान्तिकथनम् । नाडीषु प्राणसंचारस्य कथनम् । उत्क्रान्तिप्रक्रियावर्णनम् । निष्कलयोगवर्णनोपसंहारः ।

१८३ त्र्यशीत्युत्तरशततमेध्याये-

सकलस्य शिवस्य लोकस्थितिः । शिवलोकवर्णनम्, शिवपुरवर्णनम् । पुराणमहिमा, उपसंहारः ।